

**TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATININ
TÜRK BİRLİĞİNE DÖNÜŞME İMKÂNININ
İNCELENMESİ**

Cüneyt AKIN

Doktora Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT
Haziran, 2025
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATININ
TÜRK BİRLİĞİNE DÖNÜŞME İMKÂNININ
İNCELENMESİ

Hazırlayan
Cüneyt AKIN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT

AFYONKARAHİSAR 2025

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum “**TDTnın Türk Birliğine Dönüşme İmkânının İncelenmesi**” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

12/06/2025

İmza

Cüneyt AKIN

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Cüneyt AKIN
	Numarası	210688102
	Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Program Düzeyi	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		TDTnın Türk Birliğine Dönüşme İmkânının İncelenmesi
Tez Savunma Sınav Tarihi		12.06.2025
Tez Savunma Sınav Saati		13.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak
onaylanmıştır.

ÖZET

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATININ TÜRK BİRLİĞİNE DÖNÜŞME İMKÂNININ İNCELENMESİ

Cüneyt AKIN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Haziran, 2025

Danışman: Dr. Öğr Üyesi Zelkif POLAT

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), tarihsel, kültürel ve dilsel bağları asırlara dayanan Türk topluluklarını, günümüzün değişen uluslararası koşullarında ortak bir kurumsal yapı altında bir araya getiren en önemli girişimlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yaklaşık 11 milyon kilometrekareye yayılan ve 260 milyonu aşkın nüfusa sahip Türk dünyası, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan geniş bir coğrafyada, geçmişten günümüze çeşitli siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlere sahne olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleri, 1990'lı yıllardan itibaren artan bir hızla, karşılıklı iş birliği ve bütünleşme arayışlarını kurumsal platformlara taşımışlardır. Bu sürecin bir ürünü olarak, 1992'de başlayan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri, 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile kalıcı ve örgütlü bir yapı olan Türk Konseyi'ni, daha sonra ise 2021'de Türk Devletleri Teşkilatı'nı doğurmuştur.

Günümüzde TDT, üye ve gözlemci ülkeleriyle yaklaşık 180 milyonluk bir nüfusu ve 5 milyon kilometrekareyi bulan bir alanı kapsamakta, siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğini önceleyen bir vizyonla faaliyetlerini sürdürmektedir. Teşkilat, tam anlamıyla bir siyasi birlikten ziyade, ortak kimlik ve tarihsel mirastan beslenen, esnek ama giderek kurumsallaşan bir entegrasyon platformu olarak öne çıkmaktadır. Ortak dil, din ve kültür, TDT'nin yalnızca bir uluslararası örgüt değil; aynı zamanda bir "kimlik topluluğu" olarak şekillenmesine de zemin hazırlamaktadır. Bu noktada, Avrupa Birliği'nin "farklılıkta birlik" yaklaşımının aksine, TDT'de "aynılıkta birlik" olarak adlandırdığımız model ön plana çıkmakta, ortak dil ve tarih unsurları entegrasyon sürecinde başat bir rol üstlenmektedir.

Çalışmanın ana amacı, TDT'nin bütünleşme süreçlerini, uluslararası ilişkiler disiplinindeki klasik ve çağdaş entegrasyon kuramları çerçevesinde analiz etmek ve elde edilen bulguları stratejik önerilerle bütünleştirmektir. Bu bağlamda, kurumsal gelişim, ekonomik entegrasyon, savunma ve güvenlik iş birliği, kültürel ve toplumsal yakınlaşma ile kimlik inşası, çalışmanın temel inceleme başlıklarını oluşturmaktadır. Ayrıca, SWOT (GZFT) analiziyle TDT'nin mevcut güçlü ve zayıf yönleri, karşı karşıya olduğu fırsatlar ve tehditler kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Güçlü yönler arasında, Türkiye'nin savunma sanayi ve teknolojiye gelişmişliği, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji ve doğal kaynak zenginlikleri, kültürel-tarihsel ortaklık, bölgesel liderlik ve diaspora kapasitesi öne çıkarken; zayıf yönler arasında kurumsallaşma

eksikliği, ulaşım altyapısındaki bütünsellik yetersizliği, ticaret kapasitesinin düşüklüğü ve siyasi-iktisadi uyumsuzluklar yer almaktadır. Çalışmada ayrıca, Kuşak ve Yol Girişimi gibi uluslararası projelerle artan jeopolitik fırsatlar ve Çin, Rusya, İran gibi aktörlerin baskıları ile etnik çatışmalar, sınır sorunları ve güvenlik tehditleri gibi dışsal riskler de bütünleşme sürecine etki eden başlıca unsurlar olarak ele alınmıştır.

Tezde, TDT'nin çok boyutlu entegrasyon süreci, uluslararası ilişkiler teorileri perspektifinden incelenmektedir. Federalizm, konfederalizm, kurumsalcılık, karşılıklı bağımlılık, iletişim (transactional) teorileri, bölgeselcilik, devletlerarasıcılık, liberal bütünleşme, fonksiyonalizm, neo-fonksiyonalizm ve sosyal inşacılık gibi yaklaşımlar, TDT'nin gelişim çizgisiyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş; bunun yanında, fonksiyonalist ve konstrüktivist dinamiklerin sentezlendiği özgün bir model olarak "işlevsel-inşacılık" (fonksiyonalist-konstrüktivizm) yaklaşımı önerilmiştir. Bu model, teknik iş birliğinin toplumsal yakınlaşmaya, toplumsal-kültürel yakınlaşmanın da yeni teknik ve siyasi adımlara zemin hazırladığı döngüsel bir bütünleşme dinamiği tanımlamaktadır. Böylece, TDT'nin entegrasyon deneyimi, klasik teorilerin ötesine geçen, esnek ve kendine özgü bir kuramsal bakış açısı sunmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgular, TDT'nin entegrasyonunun yalnızca teknik-ekonomik iş birlikleriyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda ortak kimlik ve kültürel değerler üzerinden de güçlendiğini göstermektedir. Son on yıllık dönemde, Türk dünyasının "tarihsel romantizmden" pragmatik ve akılcı entegrasyona doğru önemli bir dönüşüm yaşadığı; eğer mevcut zayıflıklar giderilip fırsatlar doğru şekilde değerlendirilirse, uzun vadede TDT'nin Türk Birliği'ne evrilme potansiyeli taşıdığı öne sürülmektedir. 2040 Vizyonu gibi stratejik belgeler de bu entegrasyonun hem fonksiyonel (ulaştırma, enerji, dijitalleşme) hem de normatif (ortak alfabe, diaspora, kültürel iş birliği) hedefler üzerinden ilerlediğini göstermektedir. Öte yandan, kurumlar arası düzenli temas ve ortak normların filizlenmesiyle TDT'nin bir örgüt kültürü ve kimliği geliştirmeye başladığı, ekonomik ve beşerî bağların güçlenmesiyle çatışma olasılıklarının azaldığı, Türk toplulukları arasında karşılıklı güven ve dayanışma ruhunun pekiştiği analiz edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma; TDT örneğinde, fonksiyonel ve kimlik temelli entegrasyonun eş zamanlı ve birbirini destekleyen bir süreç olarak ilerlediğini ortaya koymakta; klasik bütünleşme teorilerinin ötesine geçen, özgün bir "işlevsel-inşacılık" modeli önermektedir. TDT'nin gelecekte Türk Birliği'ne evrilme potansiyeli, kurumsal reformlar, ekonomik entegrasyon, kültürel yaklaşma ve uluslararası meşruiyetin güçlendirilmesiyle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen analizler ışığında hem akademik literatüre hem de politika yapıcılarına yönelik kapsamlı öneriler sunulmuş, TDT'nin küresel düzeyde etkili bir aktör olabilmesi için atılması gereken adımlar detaylandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, işlevsel-inşacılık, entegrasyon, bütünleşme, Türk birliği

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF THE FEASIBILITY OF TRANSFORMING THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES INTO A TURKIC UNION

CÜNEYT AKIN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION**

June, 2025

Advisor: Dr. Zekif POLAT

The Organization of Turkic States (OTS) emerges as one of the most significant initiatives that brings together Turkic communities—whose historical, cultural, and linguistic ties span centuries—under a common institutional framework amidst the evolving conditions of today’s international system. The Turkic world, extending across nearly 11 million square kilometers and encompassing a population exceeding 260 million, has witnessed various political, economic, and social transformations from the past to the present in a vast geography stretching from the Adriatic Sea to the Great Wall of China. Following the dissolution of the Soviet Union, the newly independent Turkic republics, from the 1990s onward, increasingly transferred their pursuit of mutual cooperation and integration to institutional platforms. As a result of this process, the Summits of Heads of State of Turkic Speaking Countries, which began in 1992, led to the establishment of the Turkic Council as a permanent and organized entity through the Nakhchivan Agreement in 2009, and subsequently, to the founding of the Organization of Turkic States in 2021.C

Today, the OTS, with its member and observer states, covers a population of approximately 180 million and an area of about 5 million square kilometers, operating with a vision that prioritizes political, economic, and cultural cooperation. The organization stands out as a flexible yet increasingly institutionalized platform for integration, nourished by a shared identity and historical legacy, rather than as a fully-fledged political union. The common language, religion, and culture form the basis not only for the OTS’s role as an international organization but also for its evolution into a “community of identity.” At this point, in contrast to the European Union’s model of “unity in diversity,” the OTS embodies a model we can term “unity in similarity,” wherein common language and historical elements play a dominant role in the integration process.

The main objective of this study is to analyze the integration processes of the OTS within the framework of both classical and contemporary integration theories in the discipline of international relations, and to integrate the findings with strategic recommendations. In this context, institutional development, economic integration, defense and security cooperation, cultural and societal rapprochement, and identity formation constitute the main areas of examination. Furthermore, a comprehensive SWOT analysis evaluates the current strengths and weaknesses of the OTS, as well as the opportunities and threats it faces. Among the strengths are Turkey’s advanced defense industry and technological development, the energy and natural resource wealth of Azerbaijan, Kazakhstan, and Turkmenistan, cultural-historical partnership, regional leadership, and diaspora capacity. Weaknesses include a lack of institutionalization,

insufficient integration in transport infrastructure, low trade capacity, and political-economic incompatibilities. The study also addresses external factors affecting the integration process, such as the geopolitical opportunities presented by international projects like the Belt and Road Initiative, as well as external risks stemming from the pressures of actors such as China, Russia, and Iran, along with ethnic conflicts, border issues, and security threats.

The thesis examines the multidimensional integration process of the OTS from the perspective of international relations theories. Approaches such as federalism, confederalism, institutionalism, interdependence, transactional theories, regionalism, intergovernmentalism, liberal integration, functionalism, neo-functionalism, and social constructivism are comparatively evaluated in relation to the OTS's trajectory. In addition, the study proposes an original model—termed “functional-constructivism”—that synthesizes functionalist and constructivist dynamics. This model describes a cyclical integration dynamic, where technical cooperation fosters societal rapprochement, and societal-cultural convergence, in turn, paves the way for new technical and political steps. Thus, the OTS's integration experience offers a flexible and sui generis theoretical perspective that transcends classical theories.

The findings of the study demonstrate that OTS integration is not limited to technical and economic cooperation but is also strengthened by shared identity and cultural values. Over the past decade, the Turkic world has undergone a significant transformation from “historical romanticism” to pragmatic and rational integration. If current weaknesses are addressed and opportunities are effectively leveraged, it is argued that the OTS holds the potential to evolve into a Turkic Union in the long term. Strategic documents such as the “Vision 2040” show that this integration is progressing through both functional (transportation, energy, digitalization) and normative (common alphabet, diaspora, cultural cooperation) objectives. Moreover, the study finds that with regular inter-institutional contact and the emergence of common norms, the OTS has begun to develop an organizational culture and identity; that the strengthening of economic and human ties has reduced the likelihood of conflict; and that mutual trust and solidarity among Turkic communities have been consolidated.

In conclusion, this study reveals that, in the case of the OTS, functional and identity-based integration proceed simultaneously and in a mutually reinforcing manner. It proposes an original “functional-constructivist” model that goes beyond classical integration theories. The OTS's potential to evolve into a Turkic Union in the future is assessed as being contingent upon institutional reforms, economic integration, cultural rapprochement, and the strengthening of international legitimacy. In light of the analyses presented, the study offers comprehensive recommendations for both the academic literature and policymakers, detailing the necessary steps for the OTS to become an effective global actor.

Keywords: Turkish States Organization, functionalist-constructivism, integration, unification, Turkic Unity

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan geniş bir coğrafyada, tarihsel ve kültürel temeller üzerine inşa edilen TDT'nin bütünleşme çabalarını, çağdaş uluslararası ilişkiler teorileri ve güncel entegrasyon dinamikleri perspektifinden ele almaktadır. Küreselleşme çağında bölgesel örgütlenmelerin önemi giderek artarken, Türk dünyasının sahip olduğu ortak dil, tarih ve kültür unsurlarının kurumsal bir çatı altında anlam bulması hem bilimsel hem de stratejik açıdan dikkat çekici bir vaka olarak ortaya çıkmıştır.

TDT, henüz tam anlamıyla bir siyasi birlikten ziyade çok boyutlu iş birliğine dayalı bir platform görünümünde olsa da son yıllarda atılan adımlar ve geliştirilen ortak projeler, Türk dünyasının geleceğine dair umut ve beklentileri giderek artırmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada yalnızca teşkilatın mevcut yapısı ve işlevleri değil; aynı zamanda zayıf ve güçlü yönleri, karşılaştığı fırsat ve tehditler ile geleceğe yönelik stratejik vizyonu da kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel amacı, TDT'nin bütünleşme sürecini tarihsel, kurumsal ve kuramsal boyutlarıyla analiz etmek; klasik entegrasyon teorilerinin yanı sıra, işlevsel ve kimlik temelli yaklaşımların sentezinden oluşan özgün bir model önerisi sunmaktır. Bu analizler ışığında, örgütün Türk Birliği vizyonuna ulaşabilmesi için atılması gereken adımlar ve politika önerileri detaylı biçimde tartışılmıştır.

Hazırlık sürecinde, akademik literatürün yanı sıra güncel gelişmelerden, resmî belgelerden ve farklı ülkelerin tecrübe ve uygulamalarından yararlanılmış; kuramsal değerlendirmeler ile pratik politika önerileri bir arada sunulmuştur.

İkinci doktora tezim olan, “Türk Devletleri Teşkilatı'nın Türk Birliğine Dönüşme İmkânının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın tamamlanması sürecinde en başta doktora tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT'a ve Prof. Dr. Mustafa FİŞNE'ye minnettarım. Ayrıca, bu süreçte yol göstericiliğini ve yardımlarını esirgemeyen, Türklük Biliminin ve Türk Dünyasının aksakalı Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a, TDT Kurucu Genel Sekreteri Emekli Büyükelçi Halil AKINCI'ya, lisans ve yüksek lisans hocam ve danışmanım Prof. Dr. Erdoğan BOZ'a, birinci doktora danışmanım ve Türk Dil Kurumu Eski Başkanı Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN'e, değerli katkıları vesilesiyle yeterlilik jüri üyelerim Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM, Doç. Dr. Hasan DURAN ve Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR'a, değerli görüşlerinden yararlandığım tez jüri üyesi Prof. Dr. Rukiye TINAS'a şükranlarımı sunuyorum. Tezin Türk Dünyasına hayırlı olmasını ve Türk Birliği idealine ve çalışmalarına katkı sağlamasını temenni ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLİMSSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLOLAR LİSTESİ.....	xiv
HARİTA VE GRAFİK LİSTESİ	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI VE ULUS-ÜSTÜ ÖRGÜTLENME: KAVRAMSAL VE TEORİK

ÇERÇEVE

1. ULUSLARARASI ÖRGÜTLENME	20
2. ULUS-ÜSTÜ ÖRGÜTLENME.....	26
2.1. AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUS-ÜSTÜ NİTELİĞİ.....	27
3. SİYASİ BİRLİK	33
4. BÜTÜNLEŞME KAVRAMI.....	37
5. BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ	38

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL VE SOSYOKÜLTÜREL DİNAMİKLERİYLE TÜRK DÜNYASI

1. TÜRKLERİN TARİH VE COĞRAFYASI.....	46
2.1. TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI VE YAYILMASI	47
3. TÜRKLERİN KURDUĞU DEVLETLER VE HÂKİMİYET ALANLARI	49
4. ETNİK KAVRAMI VE TÜRK ETNOGENEZİ.....	53
5. ULUS KAVRAMI	56
5.1. ULUS VE DİL İLİŞKİSİ.....	59
5.1.1. Ulusal Kimlik ve Dil İlişkisi	60
5.1.2. Türk Dünyasında Ortak İletişim Dili Meselesi	65
5.1.3. Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Dil Politikaları	67
5.1.4. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Dil Politikası	71
6. TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYETİ	78
7. NÜFUS POTANSİYELİ VE NÜFUSUN NİTELİĞİ	81
8. TÜRK BİRLİĞİ FİKRİ: TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL BİRİKİM.....	84
8.1. TÜRK BİRLİĞİ FİKRİNİN İDEOLOJİK TEMELLERİ, ANA AKIMLARI VE TEMSİLCİLERİ	86
8.2. TÜRK BİRLİĞİ FİKRİNİN KURUCU BABALARI VE FİKİRLERİ.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

1. TARİHSEL SÜREÇ	111
2. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN AMAÇ VE HEDEFLERİ.....	116
3. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KURUMSAL YAPISI	118
3.1. DEVLET BAŞKANLARI KONSEYİ	119
3.2. DIŞİŞLERİ BAKANLARI KONSEYİ	119
3.3. KIDEMLİ MEMURLAR KOMİTESİ	120
3.4. AKSAKALLAR KONSEYİ	120
3.5. SEKRETARYA	120
4. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ZİRVELERİ	121
5. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELER.....	125
5.1. TÜRKİYE	134
5.1.1. Türkiye'nin Jeopolitik Konumu.....	136
5.1.2. Türkiye'nin Siyasi Görünümü	139
5.1.3. Türkiye'nin Dış Politikası	140
5.1.4. Türkiye'nin Ekonomik Görünümü.....	143
5.1.5. Türkiye'nin Doğal Kaynakları ve Enerji Potansiyeli.....	148
5.1.6. Türkiye'nin Uluslararası Sorunları	150
5.1.7. Türkiye'nin Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü.....	155
5.2. AZERBAYCAN	157
5.2.1. Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu	158
5.2.2. Azerbaycan'ın Siyasi Görünümü	160
5.2.3. Azerbaycan'ın Dış Politikası	160
5.2.4. Azerbaycan'ın Ekonomik Görünümü	161
5.2.5. Doğal Kaynaklar ve Enerji.....	165
5.2.6. Azerbaycan'ın Uluslararası Sorunları.....	166
5.2.7. Azerbaycan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü	173
5.3. KAZAKİSTAN	176
5.3.1. Kazakistan'ın Jeopolitik Konumu.....	177
5.3.2. Kazakistan'ın Siyasi Görünümü	179
5.3.3. Kazakistan'ın Ekonomik Görünümü	180
5.3.4. Kazakistan'ın Dış Politikası.....	183
5.3.5. Kazakistan'ın Doğal Kaynaklar ve Enerji Potansiyeli.....	185
5.3.6. Kazakistan'ın Uluslararası Sorunları	186
5.3.7. Kazakistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü.....	189
5.4. KIRGIZİSTAN	195
5.4.1. Kırgızistan'ın Jeopolitik Konumu.....	196
5.4.2. Kırgızistan'ın Siyasi Görünümü	198
5.4.3. Kırgızistan'ın Ekonomik Durumu	200
5.4.4. Kırgızistan'ın Dış Politikası.....	204
5.4.5. Kırgızistan'ın Doğal Kaynakları	205
5.4.6. Kırgızistan'ın Uluslararası Sorunları	206
5.4.7. Kırgızistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü.....	212
5.5. ÖZBEKİSTAN.....	215
5.5.1. Özbekistan'ın Jeopolitik Konumu	217
5.5.2. Özbekistan'ın Siyasi Görünümü	218
5.5.3. Özbekistan'ın Ekonomik Görünümü	219
5.5.4. Özbekistan'ın Dış Politikası	222
5.5.5. Özbekistan'ın Doğal Kaynaklar ve Enerji Potansiyeli	225
5.5.6. Uluslararası Sorunlar.....	226
5.5.7. Özbekistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü	227

6. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI GÖZLEMCİ ÜLKELER.....	231
6.1. TÜRKMENİSTAN	231
6.1.1. Türkmenistan'ın Jeopolitik Konumu	233
6.1.2. Türkmenistan'ın Siyasi Görünümü	234
6.1.3. Türkmenistan'ın Ekonomik Görünümü	236
6.1.4. Türkmenistan'ın Dış Politikası	238
6.1.5. Türkmenistan'ın Doğal Kaynakları ve Enerji Potansiyeli	241
6.1.6. Türkmenistan'ın Uluslararası Sorunları	242
6.1.7. Türkmenistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü	245
6.2. MACARİSTAN	247
6.2.1. Macaristan'ın Jeopolitik Konumu	248
6.2.2. Macaristan'ın Siyasi Görünümü	250
6.2.3. Macaristan'ın Ekonomik Görünümü	251
6.2.4. Doğal Kaynakları ve Enerji Potansiyeli	254
6.2.5. Macaristan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü	255
6.3. KUZHEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ (KKTC)	257
6.3.1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Konumu	259
6.3.2. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Siyasi Görünümü	259
6.3.3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Ekonomik Görünümü	260
6.3.4. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Doğal Kaynakları ve Enerji Potansiyeli	262
6.3.5. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Uluslararası Sorunları	263
6.3.6. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü	264

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL VE BÖLGESEL DİNAMİKLER

1. KÜRESELLEŞME VE ÇOK KUTUPLULUK	266
2. TÜRK JEOPOLİTİĞİNİN YENİ KONUMU	268
3. TÜRK EKSENİ	271
4. BEŞ DENİZ HAVZASI.....	272
5. AVRASYACILIK	274
6. KUŞAK-YOL PROJESİ.....	275
7. RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ ETKİLERİ.....	281

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİYASİ, EKONOMİK VE KURUMSAL DİNAMİKLER

1. SİYASİ DİNAMİKLER.....	284
2. İKİLİ İLİŞKİLER.....	285
3. HUKUK SİSTEMLERİ.....	287
3.1. ULUSLARARASI HUKUK VE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI.....	287
3.2. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİNİN HUKUK SİSTEMLERİ.....	289
4. GÜVENLİK VE ASKERİ DİNAMİKLER.....	293
5. EKONOMİK DİNAMİKLER.....	296
6. ENERJİ DİNAMİKLERİ.....	322
7. TİCARİ DİNAMİKLER.....	324
8. FİNANSAL DİNAMİKLER.....	336
9. TURİZM DİNAMİKLERİ	337
10. ULAŞIM DİNAMİKLERİ.....	338
11.KURUMSAL DİNAMİKLER.....	339

11.1. ORTAK ÖRGÜTLER.....	340
11.1.1. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ).....	346
11.1.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	347
11.1.3. Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ).....	348
11.1.4. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	350
11.2. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN BAĞLI/İLİŞKİLİ KURUMLARI	350
11.2.1. Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY).....	350
11.2.2. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA).....	351
11.2.3. Türk İş Konseyi.....	352
11.2.4. Türk Akademisi.....	352
11.2.5. Türk Kültür ve Miras Vakfı	353
11.2.6. Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası	353
11.2.7. Türk İş Portalı	353
11.2.8. Türk Yatırım ve Gelişim Fonu.....	353
11.2.9. Türk Ticaret Evleri.....	354
11.3. TDT'NİN ULUSLARARASI ORTAKLARI	354
11.3.1. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ).....	354
11.3.2. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-HABİTAT)	355
11.3.3. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	355
11.3.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	356
11.3.5. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)	356
11.3.6. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)	357
11.3.7. Birleşmiş Milletler Güney - Güney İşbirliği Ofisi (UNOSSC).....	358
11.3.8. Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı (UNAOC)	358
11.3.9. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO).....	359
11.3.10. Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA)	359
11.3.11. Uluslararası Spor Güvenliği Merkezi (ICSS & SIGA)	359
11.3.12. Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO)	360

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ VE İŞLEVSEL-İNŞACI MODELE GÖRE ÜYE ÜLKELERİN POTANSİYELLERİ

1. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN AVRUPA BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI	361
1.1. KÜLTÜREL ENTEGRASYON	362
1.2. EKONOMİK ENTEGRASYON.....	366
1.3. GÜVENLİK İŞ BİRLİĞİ	368
1.4. ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE İŞ BİRLİKLERİ.....	371
1.5. NÜFUZ-ETKİ ALANI KAPASİTESİ VE VATANDAŞLARINA SUNDUKLARI İMKÂNLAR	373
1.6. GELECEK ÖNGÖRÜSÜ.....	373
2. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN ARAP BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI	375
3. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN AFRİKA BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI	376
4. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN BÜTÜNLEŞME UNSURLARI VE DÜZEYLERİ.....	378
5. BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ BAKIMINDAN TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ..	381
6. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN SWOT ANALİZİ.....	386
6.1. GÜÇLÜ YÖNLER	386
6.1.1. Ortak Dil ve Kültürel Bağlar.....	386
6.1.2. Enerji Kaynakları ve Stratejik Coğrafi Konum.....	388

6.1.3. Siyasi ve Ekonomik Potansiyel.....	391
6.2. ZAYIF YÖNLER.....	393
2.1. Farklı Ekonomik ve Siyasi Sistemler.....	393
6.2.2. Siyasi İstikrarsızlık.....	396
6.2.3. Altyapı Eksiklikleri.....	396
6.2.4. Kurumsal Yapının Zayıflığı.....	396
6.2.5. Güvenlik İşbirliğinin Eksikliği	398
6.3. FIRSATLAR.....	399
6.3.1. Jeopolitik ve Ekonomik Potansiyeli.....	399
6.3.2. Kültürel Diplomasi.....	400
6.3.3. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon	400
6.3.4. Küresel Ticaret ve Enerji Yolları	403
6.3.5. Turizm ve Kültürel İşbirliği	405
6.3.6. Bölgesel Güvenlik ve Savunma İşbirliği	408
6.4. TEHDİTLER.....	408
6.4.1. Bölgesel ve Küresel Güçlerin Müdahalesi.....	408
6.4.2. Bölgesel Çatışmalar ve Jeopolitik Gerilimler	414
6.4.3. Küresel Ekonomik Dalgalanmalar	414
6.4.4. İç Politika ve Yönetim Sorunları	414
6.4.5. İç ve Dış Güvenlik Tehditleri.....	414
6.4.6. Ekonomik Krizler ve Rekabet.....	417
6.5. SWOT ANALİZİ ÖZETİ	418
7. İŞLEVSEL-İNŞACI MODELE GÖRE TDT ÜLKELERİNİN POTANSİYELLERİ...	421
7.1. TÜRKİYE’NİN POTANSİYELİ	421
7.2. AZERBAYCAN’IN POTANSİYELİ	425
7.3. KAZAKİSTAN’IN POTANSİYELİ.....	428
7.4. KIRGIZİSTAN’IN POTANSİYELİ	432
7.5. ÖZBEKİSTAN’IN POTANSİYELİ	434
7.6. TÜRKMENİSTAN’IN POTANSİYELİ.....	438
7.7. MACARİSTAN’IN POTANSİYELİ	442
7.8. KKTC’NİN POTANSİYELİ.....	445
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	448
KAYNAKÇA.....	485

TABLolar LİSTESİ

- Tablo 1.** Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde nüfusun gelişimi (1926-2020)
Tablo 2. TDT Ülkeleri Ekonomik Görünümü (2023-2024)
Tablo 3. TDT Üye Ülkeleri Nüfus ve Ekonomik Veriler
Tablo 4. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine İhracatı (2024)
Tablo 5. Türkiye'nin TDT Ülkelerine Dış Ticaret Verileri (Bin \$) ve TDT Ülkelerinin Türkiye'nin Dış ticaretindeki Oranı (Ayrıca bk. Mere, 2024: 264)
Tablo 6. Azerbaycan Ekonomik Görünümü 2020-2024
Tablo 7. Azerbaycan'ın Doğal Kaynakları-1
Tablo 8. Azerbaycan'ın Doğal Kaynakları-2
Tablo 9. Kazakistan Ekonomik Görünümü 2020-2024
Tablo 10. Kırgızistan'ın Ekonomik Görünümü (2020-2024)
Tablo 11. Özbekistan Ekonomik Görünümü 2020-2024
Tablo 12. Türkmenistan Ekonomik Görünümü 2020-2024
Tablo 13. Macaristan'ın Ekonomik Görünümü (2020-2024)
Tablo 14. KKTC Ekonomik Veriler (a)
Tablo 15. Türk Devletleri Ekonomik Verileri (2025)
Tablo 16. TDT Üyelerinin karşılaştırmalı ithalat ve ihracatı, milyar ABD doları
Tablo 17. Türkiye ve TDT üyelerinin kişi başına düşen GSYİH karşılaştırması (2015 sabit dolar kuru üzerinden)
Tablo 18. TDT Üye Devletlerinin Sosyo-Ekonomik Görünümü (2021)
Tablo 19. TDT Ülkelerinin Ekonomik ve Dış Ticaret Göstergeleri Tablosu
Tablo 20. Türk Devletlerinin Grup İçi İhracatının Teknolojik Sınıflandırılması (2020)
Tablo 21. Grup İçi İhracatın Toplam İhracata Oranı (2021)
Tablo 22. Pazarlar ve İhraç Edilen Ürün Sayısı (2021)
Tablo 23. Türk devletlerine gelen doğrudan yatırım ve küresel yatırım stokundaki pay (Milyar dolar %)
Tablo 24. TDT içindeki doğrudan yatırım stoku ve dağılımı (%)
Tablo 25. TDT Ülkeleri 2022 ve 2027 Ekonomik ve Nüfus Tahminleri
Tablo 26. Türk Devletleri Gelir Artışı ve Enerji Tüketimi Tablosu (1995-2018)
Tablo 27. TDT ve EİT Karşılaştırmalı Tablo
Tablo 28. TDT ve KEİ Karşılaştırmalı Tablo
Tablo 29. TDT ve D-8 Karşılaştırmalı Tablo
Tablo 30. TDT'nin Bütünleşme Düzeyi / Siyasi ve Hukuki Karşılaştırma
Tablo 31. TDT'nin Bütünleşme Düzeyi / Ekonomik, Askeri ve Kültürel Karşılaştırma
Tablo 32. Petrol Rezervleri, Üretim, Tüketim ve Rafineri Kapasiteleri Karşılaştırması

HARİTA VE GRAFİK LİSTESİ

Harita 1. Yeni İpek Yolu

Grafik 1. TDT Üyelerinin Yıllık GSYİH Büyüme Oranı Karşılaştırması (Yıllık %)

Grafik 2. Türkiye ve TDT üyelerinin kişi başına düşen GSYİH karşılaştırması (2015 sabit Dolar kuru üzerinden)

Grafik 3. TDT Üyesi ülkelerde satın alma gücü paritesi (2017 sabit dolar kuru baz alınarak)

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFTA	: ASEAN Free Trade Area
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKTÇ	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APEC	: Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations
AT	: Avrupa Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BGH	: Basitleştirilmiş Gümrük Hattı
BİT	: Bilgi İletişim Teknolojileri
BKBY	: Bir Kuşak Bir Yol
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRI	: Kuşak ve Yol Girişimi (Belt and Road Initiative)
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu
CAI	: Comprehensive Agreement on Investment (Yatırım Anlaşması)
CIAR	: İber-Amerika Tahkim Merkezi
CICA	: Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı
COP29	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı
COVID-19	: Coronavirus Disease 2019
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
D-8	: Gelişen Sekiz Ülke
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DGs	: Directorate-Generals
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
e-CMR	: Elektronik konşimento
e-CMR	: Elektronik müşteri ilişkileri yönetimi
e-izin	: Yabancıların Çalışma İzni Başvuru Sistemi
EAC	: Doğu Afrika Topluluğu
EAEU	: Avrasya Ekonomik Birliği
ECOSOC	: Ekonomik ve Sosyal Konsey
ECOSOC	: The Economic and Social Council
EDA	: European Defence Agency
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
ENISA	: EU Agency for Cybersecurity
EPIAŞ	: Enerji Piyasaları İşletme A.Ş.
ETS	: Emissions Trading System
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
eWTP	: Electronic World Trade Platform
FDI	: Foreign Direct Investment (Doğrudan Yabancı Yatırım)

FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
FOB	: Gemiye Yüklenmiş (Free on Board)
GCC	: Arap Devletleri Körfez İşbirliği Konseyi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTİ A.Ş.	: Gümrük ve Turizm İşletmeleri A.Ş.
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova
GZFT	: Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar, Tehditler (SWOT Analizi)
ILO	: International Labour Organization – Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
InvestEU	: Yatırım AB
IoT	: Nesnelerin İnterneti
IPCR	: Integrated Political Crisis Response
İHA	: İnsansız Hava Aracı
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KDV	: Katma Değer Vergisi
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
KGÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOBİ	: Küçük ve orta ölçekli işletmelerin
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler
KOCIS	: The Korean Culture and Information Service
KOF	: Küreselleşme Endeksi
KTDA	: Küresel Türk Diasporası Ağı
MC	: Milletler Cemiyeti
MDA	: Merkezi ve Doğu Avrupa
MFN	: (Most Favored Nation) En Çok Kayrılan Ulus gümrük vergisi
MTA	: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
Mtep	: Milyon Ton Eşdeğer Petrole
MW	: megawatt
N/A	: Not Available – Veri Yok
NACC	: Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NCoE	: Nordic Centre of Excellence
NIAG	: NATO Industrial Advisory Group
OCAC	: Orta Asya İşbirliği Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OIC	: İslam İşbirliği Teşkilatı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ORSAM	: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
PESCO	: The Permanent Structured Cooperation
PPP	: Satın Alma Gücü Paritesi
PwC	: PricewaterhouseCoopers
RECCA	: Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı
SAM	: Stratejik Araştırmalar Merkezi

SDG	: Single Digital Gateway
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STEM	: Science, Technology, Engineering, Mathematics
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAP	: Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı
TAPI	: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı
TCP	: Trans-Hazar Projesi
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
TEN-T	: Trans-European Transport Network
TGD	: Almanya Türk Toplumu
THE	: Times Higher Education
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TJB	: Türk Jeopolitik Bölgesi
TMF	: Türkiye Maarif Vakfı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPP	: Trans Pasifik Ortaklığı
TTSO	: Türk Ticaret ve Sanayi Odası
TURANSEZ	: Turan Özel Ekonomik Bölgesi
TUSAŞ	: Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı
TÜRKEB	: Türk Enerji Birliği
TÜRKEB	: Türk Enerji Birliği
TÜRKOB	: Türk Ordu Birliği
TÜRKPA	: Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
TÜRKÜNİB	: Türk Üniversiteler Birliği
TYF	: Türk Yatırım Fonu
UN-HABİTAT	: Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNECE	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNOSSC	: Birleşmiş Milletler Güney-Güney İşbirliği Ofisi
UNWTO	: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
WB	: Dünya Bankası
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplini, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin yalnızca çatışma ve rekabetten ibaret olmadığını; aynı zamanda çok boyutlu iş birliği ve bütünleşme süreçlerini de içerdiğini ortaya koyan teorik ve kavramsal çerçeveler ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, uluslararası örgütlenme ve entegrasyon kavramları özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası politikanın merkezinde yer almış ve akademik tartışmaların merkezini oluşturmuştur. Devletler, tarihin en eski dönemlerinden itibaren ortak tehditlere, güvenlik kaygılarına ve ekonomik çıkarlara yönelik olarak çeşitli iş birliği mekanizmaları kurmuş; Yunan şehir-devletlerinden Roma İmparatorluğu'na, Orta Çağ'dan modern ulus-devletlere ve çağdaş ulusüstü örgütlenmelere uzanan geniş bir tarihsel deneyim üretmişlerdir. Bu süreçlerin nihayetinde, 1648 Westphalia Barışı ile şekillenen ulus-devlet sistemi, modern uluslararası ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Küreselleşen dünyada ortaya çıkan gelişmeler, devletler arasında mücadelenin yanında iş birliklerini de artırmıştır ve uluslararası ve ulus-üstü örgütlerin tesis edilmesinin yolunu açmıştır. Milletler Cemiyeti ve onun günümüzde temsilcisi olan Birleşmiş Milletler (BM) tesis edildikleri dönemlerin müesses nizamı tarafından şekillendirilseler de devletler arası ilişkileri barış çerçevesinde yürütmek gibi bir misyonu üstlenmiştir. Bu sürecin tekâmül ettiği en gelişmiş örnek ise Avrupa Birliği (AB) olmuştur.

Avrupa, bünyesinde taşıdığı ve sıklıkla çatışmaya sebep olmuş dilsel, dinsel ve toplumsal farklılıklarına rağmen biraz da şartların zorlamasıyla ve uzun bir sürecin sonunda bir birliğe dönüşebilmiştir. Avrupa tarihi bir yönüyle savaşlar tarihidir. Dolayısıyla Avrupa, ekonomik ve siyasi bir birliğe dönüşmeden öne “Avrupalı” kimliğini inşa etme mücadelesini vermiştir. Özellikle Orta ve Yeni Çağlarda Avrupa'nın iç bünyesinde yaşadığı savaşlar, oldukça vahim sonuçlar doğurmasının yanında, getirdiği uyum ve tadilat arayışlarıyla söz konusu kimliğin inşasına olumlu katkılar sunmuştur. Nitekim toplumsal sözleşme tartışmalarının, anayasa geleneğinin, parlamenter sistemlerin, sivil toplum hareketlerinin ve uluslararası kuruluşların daha çok Avrupa temelli neşet etmesinin temel sebeplerini bahsi geçen tarihsel süreçle ilişkilendirmek mümkündür.

Diğer taraftan Avrupa, Orta Çağ sonlarından itibaren inşa etmeye başladığı ve köklerini Antik Yunan ve Roma'ya salan bir medeniyet tasavvuru geliştirmiştir. Kendini, kendi dışındaki dünyadan ayırtıran ve “biricik Avrupa” fikriyatı üzerine inşa edilmiş bir tarihsel anlayışa dayanan söz konusu medeniyet tasavvuru, Fuat Sezgin'in bilimsel verilerle ciddi eleştiriler yönelttiği, Rönesans'tan itibaren temellendirilmiştir. Hemen hemen aynı döneme denk gelen Coğrafi Keşifler ve bu keşiflerin yol açtığı sömürgecilik, tahayyül aşamasındaki söz konusu

medeniyeti maddi güçle buluşturarak emperyal bir gerçekliğe dönüştürmüştür. Birçok Avrupa devletinin kendi coğrafi ve demografik büyüklüğünden onlarca kat toprakları ve insan gücünü kontrol ettiği ve kolonyalizm adı verilen bir süreçle tanışan Avrupa, sürecin doğal sonucu olarak iç bünyesinde de önemli değişimler yaşamıştır. İktisadi ve siyasi devrimlerle yeni bir çehre kazanan Avrupa, maddi gücünü tahkim edecek olan teknolojik ve siyasi üstünlüğü de ele geçirmiştir. Bu güç rekabeti zaman zaman Avrupa içinde de ciddi mücadelelere sebep olsa da son tahlilde “dış öteki” olarak gördüğü kendi dışındaki dünya üzerinden konsolide olarak, bütün enerjisini emperyal ittifaklar üzerinde yoğunlaştırdığı örnekleri bulmakta zorlanmayız. Dolayısıyla antisemitizm, zenofobi, İslamofobi ve ırkçılık gibi kavram ve uygulamaların daha çok Avrupa merkezli olarak neşet edip yayılmasını da bu anlayışla ilişkilendirebiliriz. Zira Avrupa daha önce iç bünyesinde yaşamış olduğu ve ağır bedeller ödenmesine yol açan iç çatışmalarını aşmanın yolunu, daha çok kibir ve üstünlük duygusuyla tahkim edilmiş “medeniyeti”nin karşısına bir “ötekini” koyarak bulabilmiştir. Günümüzde de Avrupa devletlerinin politik manevralarında bu düşüncenin izlerini görebilmek mümkündür. Hatta Soğuk Savaş sonunda daha gür bir tonda seslendirilen ve Batı’yı merkeze alan “Tarihin Sonu”, “Medeniyetler Çatışması” gibi teori ve tezler de bu bakış açısının konjonktürel yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Bütün bu olumsuzlukların yanında, tarihsel geçmişi politik ve sosyolojik bir laboratuvar olan Avrupa, bu süreçten önemli kazanımlar da elde etmiştir. Bu kazanımların başında, kendi coğrafyaları dışındaki örneklerle çifte standartlı yaklaşımlarından dolayı “kendine demokrat” olarak nitelendirilse de Avrupa’nın demokrasi ve insan hakları konusunda elde ettikleri birikim ve buna göre düzenlenmiş hukuki ve siyasi kurumlarını göstermek mümkündür. Avrupa’nın bütün eleştirilere rağmen söz konusu standartları yakalamasında AB gibi örgütsel bir yapı içinde oluşturduğu sinerji inkâr edilemez. Nitekim AB’nin kuruluşundan günümüze kadar hukuk, siyaset ve ekonomi başta olmak üzere çeşitli zirvelerde deklere ettiği çok sayıda karar mevcuttur. Hatta geçmişi ekonomik, siyasi ve dinsel çatışmalarla dolu bir coğrafyada bu çatışmaların başat faillerinin üzerinden *farklılıkta birlik* uranıyla (sloganı/mottosuyla) inşa edilmiş bir örnek olması, AB’nin elde ettiği söz konusu kazanımları daha da değerli kılmaktadır. Dolayısıyla AB gibi ulus-üstü örgütlenme biçimi; hem bu minvalde geliştirilmiş bütünleşmeye dair teorilerle hem ortaya koyduğu kurumsal yapıyla hem de üye ve aday devletler için oluşturduğu standartlarla karşılaştırma yapmak adına en gelişmiş örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeptendir ki çalışmanın öznesini oluşturan TDT, daha çok, AB modeli üzerinden analiz edilecektir.

“Türk Devletleri Teşkilatı’nın Türk Birliğine Dönüşme İmkânının İncelenmesi” başlığı altında hazırlanan bu çalışmanın temel hipotezi: 1992 yılında temelleri atılan ve 3 Ekim 2009’da “Nahçıvan Anlaşması” ile “Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi”ne evrilen ve nihayetinde, 12 Kasım 2021 tarihinde adını resmi olarak “Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)” olarak güncelleyen örgütün gelecekte nasıl şekilleneceğidir. Bu bağlamda TDT; kurulduğu 1950’li yıllarda ekonomik ve ticari birlik özellikleriyle ön plana çıkan ve zaman içinde hem siyasi birliğe dönüşerek ulus-üstü bir karakter kazanan hem de sui generis (nevi şahsına münhasır) bir örnek teşkil eden AB gibi bir birliğe mi dönüşecek, Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası bir yapı olarak mı varlığını devam ettirecek veya Arap Birliği ve Afrika Birliği gibi kuruluşlarındaki amaçlarına ulaşamayan başarısız örneklerden birisi mi olacaktır? Burada amacına ulaşmış ve TDT’ye örnek teşkil edecek tek yapı AB’dir. Dolayısıyla çalışma daha çok bu örnek çerçevesinde TDT’nin AB gibi bir birliğe dönüşme imkânını ele almaktadır. Bu nedenlerle Tez, şu temel araştırma sorularına cevap aramaktadır:

- TDT’nin kurumsal olarak daha ileri seviyede entegrasyon sağlamasının önündeki temel engeller nelerdir?
- Türk devletleri arasında daha derin bir entegrasyon süreci hangi alanlarda gerçekleşebilir?
- TDT’nin bir “Türk Birliği” formuna dönüşmesi, AB ve BM gibi örnekler ışığında hangi kurumsal, hukuki ve siyasi dönüşümleri gerektirecektir?
- Bölgesel ve küresel dinamikler TDT’nin entegrasyonunu nasıl etkilemektedir?

Türk birliği kavramı tarihsel ve duygusal boyutuyla ideolojik tonu olan bir anlam içerse de bu çalışmada kapsadığı anlam, ilgili devletler arasında oluşturulması muhtemel örgütsel ve siyasal bir birliktir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletlerarası iş birliği, giderek daha karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya evrilmiş; AB modeli, uluslararası entegrasyon ve bölgesel örgütlenme pratikleri için önemli bir referans noktası haline gelmiştir. Bununla birlikte, Wallerstein’in; *“ampirik bir gerçeklik olarak, kapitalist dünya-ekonomi kendi genişleme süreci içinde öbür tarihsel sistemleri imha etti”* (Wallerstein, 1993: 313), şeklindeki haklı tespitine rağmen, eurocentrik tarih anlayışının inşa ettiği modern dünyada halihazırda Batı dışı medeniyet formlarının izdüşümlerini görmek mümkündür. Buradan hareketle Türk dünyası, bütün unut(tur)uşlara rağmen, asırlardır üzerine birikmiş tozlarından silkelenerek, geleceğin dünyasında önemli bir aktör olma fırsatını yakalamıştır.

Türk dünyası giderek artan jeopolitik bir öneme sahiptir. Jeopolitiğin 19. yüzyıldan bugüne kadar geçirdiği kavramsal evrim de bu öneme ciddi katkılar sunmaktadır. Tekli, ikili ve çoklu kutup tartışmalarının yaşandığı dünyada emperyal ve ideolojik kutup tasnifleri yerini daha şeffaf, realist ve karşılıklı iş birliğine dayalı oluşumlara bırakmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Türk dünyası ve Türk jeopolitiği yeni dünya düzeninde yadsınamaz bir rol oynamaya aday görünmektedir. TDT'nin kurulması, değişen şartların Türk dünyasındaki somut bir yansımasıdır. TDT'nin bir birliğe dönüşmesi ise, atılacak adımlarla ve ilerleyen süreçle birlikte değerlendirilebilecek bir konudur ki, çalışmanın ana hipotezi de bu süreci ele almak üzerine kurgulanmıştır.

21. yüzyılda uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrilmesi, bölgesel örgütlenmeleri ve entegrasyon projelerini uluslararası ilişkilerde giderek daha önemli hâle getirmiştir. Avrupa Birliği, Afrika Birliği ve Arap Birliği gibi yapılar; yalnızca siyasi ve ekonomik iş birliği alanlarında değil, aynı zamanda ortak kimlik, kültürel değerler ve jeopolitik konum ekseninde gelişen dayanışmaların da kurumsallaşabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, tarihsel, kültürel, dilsel ve coğrafi bakımdan birbirine yakın olan Türk devletlerinin benzer bir bütünleşme süreci içinde neden yeterince kurumsal bir entegrasyon sağlayamadığı sorusu güncelliğini korumaktadır. Türk dünyası, enerji kaynakları, enerji nakil yolları ve yeni ticarî güzergâhlar açısından stratejik bir coğrafyayı kapsamaktadır. Aynı zamanda Türk dünyası devletlerinin sahip oldukları (teknoloji, insan gücü, doğal kaynak, tarım potansiyeli, stratejik konum gibi) farklı parametreler her birini diğerlerine karşı mütemmim cüz haline getirmektedir. Dolayısıyla bu stratejik güç, Türk dünyası coğrafyasının bir bütün olarak hareket kabiliyetiyle orantılıdır. Değişmekte olan Dünya konjonktüründe Türk dünyasına söz konusu hareket birlikteliğini kazandıran kurumsal kimlik ise TDT'dir.

TDT'nin hangi tarihsel, kültürel ve iktisadi zemin üzerine inşa edildiği, teşkilatı anlamak ve geleceği hakkında fikir üretmek adına önemli bir husustur. Bu sebeple Türk tarihi ve Türk kültürü üzerinden çalışmayı temellendirmek ihtiyacı hâsıl olmuştur. Türk tarihini ve kültürünü anlamak, yalnızca yazılı kaynaklara başvurmakla değil, aynı zamanda bu kaynakların dilsel, coğrafi ve sosyokültürel bağlamlarını da dikkate almakla mümkün hâle gelmektedir. Türklerin tarih sahnesine çıkışı, yerleşik medeniyetlerin aksine, daha çok komşu toplumların kayıtlarında ve arkeolojik verilerde izlenebilen dağınık bir yapıya sahiptir. Bu durum, tarihsel bilgiye ulaşmada çok dilli bir okuma pratiğini ve farklı medeniyet havzalarını tanımayı gerekli kılmaktadır. Çince'den Farsçaya, Arapçadan Bizans kaynaklarına kadar birçok yazılı eser,

Türklerin geçmişine dair kıymetli veriler sunmakla birlikte, bu veriler çoğu zaman parçalı, kesintili ve yorumlamaya açık niteliktedir.

Tarihsel sürece bakıldığında, Türklerin göçebe yaşam tarzı ile yaşadıkları coğrafya arasındaki etkileşimin belirleyici olduğu görülmektedir. Yaşanılan çevre, sadece ekonomik ve toplumsal düzeni değil, aynı zamanda kimliğin oluşumunu ve siyasi yapılanmayı da etkilemiştir. İklim, bitki örtüsü, yer şekilleri gibi doğal unsurlar; yaşam biçimini şekillendirdiği gibi, tarihsel olarak tercih edilen bölgelerin sınırlarını da belirlemiştir. Türklerin tarih boyunca yoğunlaştığı alanların belirli enlem dereceleriyle örtüşmesi (32-56), coğrafyanın kültürel kimlik üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Tarihin çeşitli dönemlerinde Türkler, Asya'nın doğusundan Avrupa'nın içlerine, Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyada siyasi, askerî ve kültürel yapılar kurmuştur. Bu devletlerin bir kısmı kısa ömürlü olurken, bazıları yüzyıllar boyunca bölgesel ve küresel düzeyde etkili olmuştur. Hunlardan Göktürklerle, Selçuklulardan Osmanlılara uzanan bu tarihî devamlılık, sadece devlet kurma geleneğinin değil, aynı zamanda kültürel mirasın da kuşaktan kuşağa aktarımını göstermektedir. Her bir siyasi oluşum, yaşadığı çağın şartları içinde Türk kimliğine yeni bir katman eklemiş, ortak hafızayı zenginleştirmiştir.

Etnik yapı ve kimlik meselesi de tarih boyunca bu süreçle paralel olarak şekillenmiş, farklı dönemlerde farklı coğrafyalarda değişen sosyal, siyasi ve kültürel koşullar, etnik kimliğin tanımını ve algılanışını dönüştürmüştür. “Türk” adlandırması zamanla yalnızca bir etnik veya dilsel aidiyeti değil, aynı zamanda belirli bir siyasi aidiyetin ve kültürel sürekliliğin adı hâline gelmiştir. Bu bağlamda, etnogenez süreci; göçler, etkileşimler, dönüşümler ve üst kimlik inşalarıyla birlikte ele alınması gereken çok katmanlı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarih boyunca kurulan ve yüzlerle ifade edilen Türk devleti, sadece siyasi yapıların toplamı değil; aynı zamanda etnik çeşitliliğin, kültürel etkileşimin ve jeopolitik stratejilerin izlerini taşıyan birer tarihî hafıza alanı niteliği taşımaktadır. Bu yapıların izinde şekillenen Türk kimliği, zaman içinde farklılaşsa da ortak kökene dayanan bir bilinç ve medeniyet anlayışını muhafaza etmeye devam etmiştir.

Tarihin derinliklerinden günümüze uzanan ulus ve dil ilişkisi ise, yalnızca siyasi sınırların değil, aynı zamanda kültürel, zihinsel ve toplumsal sınırların da yeniden çizilmesine neden olan bir olgular bütünüdür. Kavimlerin göçleriyle, devletlerin kuruluşlarıyla, alfabelerin değişimiyle ve fikirlerin aktarımıyla biçimlenen bu süreçte, “ulus” kavramı hem bir aidiyet biçimi hem de bir siyasal organizasyon modeli olarak farklı anlam

katmanları kazanmıştır. Ortaya çıktığı bağlamlara göre değişen bu anlamlar, zaman zaman bir halkı, bazen bir coğrafyayı, kimi zaman da bir siyasi iradeyi tanımlar hâle gelmiştir.

Türk tarihinde ve düşünce geleneğinde bu kavram, her çağda yeni bir boyutla yeniden yorumlanmış, ancak hiçbir dönemde sıradan bir tanım olmamıştır. Göçebe topluluklardan yerleşik medeniyetlere geçişte, geleneksel siyasi birliklerden modern ulus-devlet yapısına evrilirken, dilin üstlendiği işlev de yalnızca bir iletişim aracı olarak kalmamış; kimliğin, aidiyetin ve belleğin taşıyıcısı olarak ön planda yer almıştır.

Bu bağlamda, ulus düşüncesinin tarihsel seyrine bakıldığında, yalnızca Batı’da gelişen modern milliyetçilik hareketleriyle açıklanamayacak bir derinlik görülecektir. Türk tarihi boyunca izlenen kavimleşme, teşkilatlanma ve kültürel bütünleşme süreçleri, bugünkü ulusal kimlik tartışmalarına tarihsel bir zemin sunmaktadır. Orhun Yazıtları’ndan İsmail Gaspıralı’nın “dilde, fikirde, işte birlik” çağrısına, Atatürk’ün “Türk demek, Türkçe demektir” sözünden günümüz Türk dünyasında ortak alfabe arayışlarına kadar uzanan çizgi, bu tarihsel sürekliliği görünür kılmaktadır. Dilin millet olma sürecindeki konumu da tarih boyunca değişen anlamlarla birlikte evrilmiştir. Bir yandan etnik kimliğin bir göstergesi, öte yandan bir siyasi birliğin kurucu ögesi olarak şekillenen dil, farklı zamanlarda farklı işlevler üstlenmiş; ancak her dönemde ulusal varoluşun temel bileşenlerinden biri olmuştur.

Bugün gelinen noktada, ulus kavramını tartışmak, sadece tarihî bir terimi çözümlemek değil; aynı zamanda geçmişle kurulan bağları, kimliğin inşa süreçlerini ve geleceğe dair tahayyülleri anlamaya çalışmaktır. Ortak dil, ortak kültür ve ortak hafıza, ulusları bir arada tutan bağlardır; bu bağların nasıl oluştuğunu, nasıl dönüştüğünü ve nasıl sürdürülebileceğini analiz etmek, toplumların kendilik bilincini kavramanın da önünü açmaktadır.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülme sürecine koşut olarak Türk dünyasında güçlü bir kimlik arayışı başlamıştır. Bu arayış, yalnızca siyasi bağımsızlık talepleriyle sınırlı kalmamış; dil, kültür, eğitim ve düşünsel temellerde bir birlik arzusuna da dönüşmüştür. Bu bağlamda doğan Türkçülük ve onu izleyen Turancılık düşüncesi hem ideolojik hem de kültürel bir hareket olarak geniş bir coğrafyada –Osmanlı’dan Çarlık ve Rusya İmparatorluklarına, Orta Asya’dan Kafkasya’ya kadar– etkili olmuştur.

Bu fikir hareketi, dönemin aydınlarının etkili katkılarıyla şekillenmiş ve zamanla sistematik bir ideoloji halini almıştır. İsmail Gaspıralı’nın “Dilde, fikirde, işte birlik” ilkesiyle başlayan düşünsel seferberlik, Ziya Gökalp’in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” idealiyle ideolojik bir temele oturmuş; Yusuf Akçura, Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu,

Zeki Velidi Togan gibi önemli figürlerin katkılarıyla hem içerik hem de yöntem açısından zenginleşmiştir.

Türkçülüğün modernleşme, İslamcılık ve milliyetçilikle kurduğu ilişkiler; Cedidcilik hareketinin eğitime ve dil reformuna dayalı dönüşüm çabaları; Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar süregelen Türk millî şuurunun inşasında kilit bir rol oynamıştır. Ayrıca, Rus-Sovyet baskılarına rağmen Türk halklarının kültürel haklarını savunan aydınların gayretiyle bu fikir, Türk dünyasının farklı bölgelerinde farklı boyutlarda yaşatılmıştır.

TDT'nin oluşum süreci dikkatle incelendiğinde, bu teşkilatın bir araya gelme arzusunun ardında yatan temel dinamiklerin, özellikle Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra, ortak tarihî-kültürel miras ve aynı coğrafyayı paylaşan halklar arasındaki etkileşimden kaynaklandığı görülecektir. Türk dünyası olarak adlandırılan bu geniş bölge, tarih boyunca İpek Yolu üzerinde yer almış, kültürel etkileşimler ve ekonomik iş birliği bakımından zengin bir geçmişe sahip olmuştur. Bu coğrafyanın tarihsel geçmişi, farklı dönemlerde Büyük Selçuklu, Osmanlı, Timurlular ve Altın Orda gibi Türk devletlerinin hâkimiyeti altında şekillenmiş ve Türk halklarının dünya tarihinde önemli bir rol oynamasına olanak sağlamıştır. Hatta Orta Asya için kullanılan Türkistan tabirinin yanında tarihin belirli dönemlerinde Karadeniz'in kuzeyi ve nihayet Anadolu ve yakın çevresinin Türkiye olarak isimlendirildiğini görmekteyiz. Ancak son iki asırdır yaşanan sömürge ve bağımlılık süreçleri, bu halkları bölgesel ve küresel güçler arasında sıkışmış bir konuma getirmiştir. Bu durum Türk dünyasının coğrafi, tarihsel, kültürel ve siyasi olarak bütünlük ve sürekliliğini sekteye uğratmıştır. Bu kırılma Türk dünyasını, tarihsel olarak Avrupa'daki gibi yaşanan tecrübelerden mülhem bir hafızadan mahrum bırakmıştır. Bu mahrumiyetin dünyada iletişim, ulaşım ve teknoloji alanlarında büyük gelişmelerin yaşandığı bir döneme denk gelmesi, Türk dünyası adına telafisi meşakkatli sonuçlar doğurmuştur. Her şeyden önce Türk dünyasının sosyolojik olarak hâlihazırda mevcut birçok ortak noktasına rağmen, Avrupa'daki gibi (çatışma ve farklılıklar üzerinden inşa edilmiş) ortak bir kimlik ve bilincin Türk dünyası bünyesinde yeterince geliştiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla TDT, bu geçmişi yeniden canlandırma ve ortak bir gelecek inşa etme amacıyla kurulan bir uluslararası örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle Avrupa'nın farklılıklar ve çatışma üzerinden "icat" ettiği ortak kimlik, Türk dünyasında öz itibarıyla mevcut olup, sadece ortaya çıkarılması gerekmektedir. Yani AB'nin "farklılıkta birlik" uranının TDT'deki karşılığı "aynılıkta birlik" olarak sembolize edilebilir. Bu sebeptendir ki TDT ağırlıklı olarak söz konusu kimliğin ve kültürün taşıyıcısı olan dil üzerinden

inşa edilmiş bir örgüt karakteri göstermektedir. Fakat özellikle Arap Birliği örneğinde de görüldüğü gibi dil önemli bir parametre olmasına rağmen, diğer parametrelerle desteklenmediğinde, birlik düşüncesi ideolojik ve romantik duyguların ötesine geçememektedir. Söz konusu romantizmi aşmak adına dil birliğini ekonomik ve teknolojik projelerle tahkim edecek bir yol haritasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda bütünleşme teorileri, her ne kadar daha çok AB'yi açıklamak adına geliştirilmiş olsalar da bu teorilerin içine hapsolmamak kaydıyla, iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda Avrupa tecrübesini oluşturan tarihi, siyasi, ekonomik ve kültürel dinamikler ve bunu izah etmek için geliştirilmiş olan bütünleşme teorileri TDT'yi analiz etmek ve teşkilatın gelecek vizyonunu çizmek açısından işlevsel olacaktır.

1992 yılında Ankara'da gerçekleştirilen "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi", Türk dünyası adına birlikteliğin temellerini atmış; 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile Türk Konseyi adı altında resmiyet kazanan yapı, 2021 İstanbul Zirvesi ile TDT adını alarak çok boyutlu bir bölgesel aktöre evrilmiştir. Günümüzde TDT; Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın tam üyeliğinde faaliyet göstermekte, Türkmenistan, Macaristan ve 2023 yılından itibaren Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Teşkilat'ın gözlemci üyeleri olarak yer almaktadır.

Teşkilatın yapısal bütünlüğü, Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Konseyi ve Sekretarya'dan oluşan beş ana organ etrafında şekillenmekte; ayrıca TÜRKSOY, TÜRKPA, Uluslararası Türk Akademisi (UTA) gibi çatı kurumlarla desteklenmektedir.

Zirveler aracılığıyla yönlendirilen teşkilat, 2011'den itibaren her yıl düzenli olarak farklı temalarla bir araya gelmiştir. Bu zirveler, üye ülkeler arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesinden dijital dönüşüm ve yeşil kalkınma politikalarına, ulaştırmadan eğitim alanına kadar geniş bir yelpazede çok boyutlu iş birliklerini teşvik etmiştir. Özellikle 2021'de kabul edilen Türk Dünyası 2040 Vizyonu, TDT'nin uzun vadeli hedeflerini tanımlayan stratejik bir yol haritası niteliğindedir.

Teşkilat, sadece kültürel değil aynı zamanda ekonomik, diplomatik ve jeopolitik bir birlik olarak da tanımlanmakta ve üyeleri arasında eş güdüm içeren projelerle kurumsal işleyişini sağlamlaştırmaktadır. Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridoru, Türk Yatırım Fonu ve dijital ekonomi gibi inisiyatifler, TDT'nin iş birliğini somutlaştıran örneklerdir. Özellikle 2025 yılında düzenlenen Budapeşte Gayri resmî Zirvesi, gözlemci ülke Macaristan'ın ev sahipliğiyle

sembolik bir önem kazanmış ve teşkilatın coğrafi sınırlarının Türk coğrafyasının ötesine geçtiğini ortaya koymuştur.

TDT, yaklaşık 180 milyonluk nüfusu ve 5 milyon kilometrekareye yakın yüzölçümüyle geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu yapının stratejik önemi yalnızca coğrafi büyüklüğünden değil; aynı zamanda enerji kaynakları, ulaştırma ağları, kültürel miras ve ortak tarihsel hafızadan beslenen potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Teşkilat, ekonomik iş birliğinden enerji projelerine, ulaşım koridorlarından kültürel diplomasiye, savunma sanayinden ortak medya ve eğitim faaliyetlerine kadar pek çok alanda (35 başlıkta) somut adımlar atmaktadır. Örneğin, Ortak Türk Alfabeti Komisyonu çalışmaları, Orta Koridor Projesi kapsamında Çin'den Avrupa'ya uzanan ticaret yollarında geliştirilen stratejik iş birlikleri ve 2022 yılında kurulan Türk Yatırım Fonu, bu işlevsel alanlardaki entegrasyon çabalarının örnekleri arasında yer almaktadır. TDT'nin yapısal temelini oluşturulmasında, 2009 Nahçıvan Anlaşması ile belirlenen ilkeler ve 2040 Vizyonu üyeler arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliğini güçlendirme yönünde bir yol haritası sunarken; aynı zamanda kültürel alanlarda da kaydedilen ilerlemeler bu yapıyı daha sağlam bir temele oturtmaktadır.

TDT'nin stratejik hedefleri, kültürel bütünleşmeden ekonomik entegrasyona, güvenlik iş birliğinden uluslararası arenada ortak bir duruş sergilemeye kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Tez boyunca, bu stratejik hedeflerin her biri detaylı bir biçimde ele alınmış, Teşkilatın kuruluş amaçları ile günümüzde ulaştığı konum arasında bir köprü kurulmaya çalışılmıştır.

Bu tezde, TDT'nin tarihî bağlamını ele almanın ötesinde, Türk devletlerinin günümüzdeki küresel rolüne, siyasi ve ekonomik iş birliği hedeflerine, jeopolitik durumuna ve bölgesel dinamiklerine dikkat çekilmiştir. Çalışmada, TDT'nin bölgesel iş birliğini yalnızca ekonomik veya siyasi boyutlarıyla ele almanın yeterli olmayacağı ve bu yapının aynı zamanda halklar arasındaki ortak kültürel ve tarihî bağı güçlendirmeye yönelik bir çerçeve oluşturması gerektiği ortaya konulmuştur.

TDT'ye üye ülkeler bağlamında bakıldığında, Türkiye, Asya ile Avrupa kıtalarının kavşağında yer alan stratejik jeopolitik konumu, tarihi mirası, siyasi yapısı ve çok yönlü dış politikası ile bölgesel ve küresel düzeyde önemli bir aktör konumunda yer almaktadır. Doğu ile Batı arasında köprü vazifesi gören Türkiye, enerji yollarının ve ticaret koridorlarının kesişim noktasında bulunmakta; bu durum, ülkenin hem ekonomik hem de jeopolitik önemini artırmaktadır. Diğer taraftan teşkilatın ekonomik ve demografik olarak en büyük ülkesi olan

Türkiye; savunma sanayi başta olmak üzere teknolojik birikimi, güçlü devlet geleneği, diplomatik tecrübesi ve yetişmiş insan gücüyle teşkilatın gelecek vizyonunda belirleyici aktörlerden biridir. Aynı zamanda Türkiye, Rusya ve Çin arasında sıkışmış olan ve okyanuslara çıkışı bulunmayan Türkistan coğrafyasının batıya açılan kapısı konumundadır.

Azerbaycan, Güney Kafkasya'nın kalbinde yer alarak, Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya'nın kesişim noktasında stratejik bir konuma sahiptir. Doğudan Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülke, kuzeyde Rusya, batıda Ermenistan ve Türkiye, güneyde İran ve kuzeybatıda Gürcistan ile sınır komşusudur. Bu jeopolitik yerleşimi, Azerbaycan'a hem bölgesel hem de küresel düzeyde stratejik bir derinlik kazandırmakta; onu enerji yolları, ulaşım koridorları ve siyasi ittifaklar açısından kilit bir aktör haline getirmektedir. Dağlık coğrafyası, zengin doğal kaynakları ve çok katmanlı sınır ilişkileri, Azerbaycan'ı yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda jeopolitik bir merkez olarak ön plana çıkarmaktadır.

Kazakistan, Avrasya'nın kalpgâhında yer alan stratejik konumu, zengin doğal kaynakları, siyasi yapısı ve çok yönlü dış politika vizyonu ile Türkistan (Orta Asya) coğrafyasının en önemli aktörlerinden biridir. Kazakistan, sadece fizikî büyüklüğüyle değil; aynı zamanda jeopolitik önem taşıyan enerji kaynakları ve bölgesel iş birliği politikaları ile Türk dünyasında merkezi bir rol oynamaktadır. Kazakistan'ın jeopolitik konumu, ülkeyi hem Çin'in Kuşak-Yol Girişimi kapsamında Batı'ya açılma stratejisinde hem de Rusya'nın güney politikalarında kilit bir güzergâh haline getirmiştir. Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkelerle kurduğu ulaşım ve enerji bağlantıları aracılığıyla, Avrupa ile Asya arasında doğrudan ticari ve enerji köprüleri inşa etmektedir. Bu yönüyle Kazakistan, doğu-batı ve kuzey-güney akslarında çoklu geçiş imkânları sunarak bölgesel transit merkez olma özelliğini giderek artırmaktadır. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) içinde Rusya ve Çin ile müttefik bir pozisyonda yer alması, Kazakistan'ı küresel güç rekabetinde dengeleyici bir aktör haline getirmiştir.

Kırgızistan, jeopolitik konumu, tarihi geçmişi, siyasi gelişim süreci ve kültürel yapısıyla Orta Asya'nın önemli ülkelerinden biridir. Kırgızistan, 1991 yılında kazandığı bağımsızlık sonrası dönemde hem iç yapılanma sürecinde hem de dış ilişkilerinde çok yönlü dönüşümler yaşamıştır. Brzezinski'nin ifadesiyle Avrasya Balkanları'nda yer alan Kırgızistan, mineral kaynakları, doğal güzellikleri ve stratejik coğrafi konumu sayesinde büyük güçlerin dikkatini çeken bir ülke olmuştur. Kırgızistan, bir yandan Çin, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi komşularıyla sınır ilişkilerini yönetirken, diğer yandan Rusya, ABD ve Çin gibi küresel aktörlerin nüfuz mücadelelerinin merkezinde yer almaktadır. Özellikle ABD ve Rusya'nın askeri üs kurduğu ilk ve tek ülke olması, bu küresel rekabetin ne denli yoğun olduğunun

göstergesidir. Bununla birlikte ülke, çok yönlü dış politika stratejisiyle hem bölgesel hem de küresel düzeyde iş birliklerini sürdürmektedir.

Özbekistan, Türkistan coğrafyasının merkezinde yer alması, tarihsel mirası, doğal kaynak zenginliği ve stratejik jeopolitik konumu ile Orta Asya'nın en etkili ve potansiyel sahibi ülkelerinden biri olarak dikkati çekmektedir. Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Afganistan ile çevrili olan Özbekistan, kara ile çevrili olmasına rağmen kuzey-güney ve doğu-batı yönünde kesişen önemli ticaret ve ulaşım güzergâhlarının merkezinde yer almaktadır. Bu yönüyle hem bölgesel hem de küresel güçlerin ilgisini çeken jeostratejik bir aktör konumundadır.

Türkmenistan, Orta Asya'nın kalbinde yer alan, zengin doğal kaynakları, stratejik konumu ve özgün tarafsızlık politikası ile dikkat çeken önemli bir Türkistan devleti olarak karşımıza çıkmaktadır. Hazar Havzası'na kıyısı bulunan ülke; Kazakistan, Özbekistan, Afganistan ve İran gibi ülkelerle komşudur. Bu coğrafi yerleşim, Türkmenistan'ı sadece bölgesel bir transit güzergâh değil, aynı zamanda Avrasya güvenliği ve enerji denklemlerinde önemli bir oyuncu hâline getirmektedir. Türkmenistan, dünya genelinde dördüncü büyük doğal gaz rezervine sahip olması dolayısıyla enerji diplomasisinin merkezinde yer almaktadır. Ülke, Çin, Rusya, İran ve potansiyel olarak Avrupa'ya yönelik enerji ihracatı hedefleriyle bölgesel ve küresel enerji güvenliği tartışmalarında vazgeçilmez bir aktör konumunda yer almaktadır. Bu bağlamda Türkmenistan; Çin'e doğal gaz taşıyan boru hatları, TAPI projesi ve Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı gibi çok uluslu projelerle doğrudan ilişkili bir durumda bulunmaktadır.

Macaristan, Avrupa kıtasının merkezinde yer alan, stratejik jeopolitik konumu, gelişmiş ekonomik altyapısı ve özgün dış politika perspektifi ile hem Avrupa hem de Avrasya için önemli bir geçiş ülkesi olarak konumlanmıştır. Doğu Avrupa ile Batı Avrupa arasında bir köprü işlevi gören Macaristan, aynı zamanda Türkiye-Bulgaristan-Sırbistan üzerinden gelen Orta Koridor'un Avrupa'ya açılan kapısı konumundadır. Bu özelliği, onu TDT için olduğu kadar Avrupa için de vazgeçilmez bir lojistik ve enerji bağlantı noktası hâline getirmiştir. Orta Koridor'un Zengezur üzerinden Hazar'a bağlanması durumunda Macaristan'ın hem siyasi hem ekonomik ağırlığı daha da artacaktır. Macaristan'ın tarihsel ve kültürel bağları, özellikle Türk ve Orta Asya halklarıyla olan yakınlığı, ülkeyi Avrasya politikalarının etkin bir aktörü haline getirmiştir. Batılı güçlerin Macaristan'ı Orta Asya'ya açılan bir platform olarak değerlendirmesi ve Macar kimliğinde Asya kökenine yapılan atıflar, bu rolü güçlendirmiştir. Hem siyasi hem de toplumsal düzeyde Turancı ve Avrasyacı eğilimler, ülkenin dış politika vizyonunda gözle görülür şekilde etkili olmuştur.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Doğu Akdeniz'in merkezinde yer alan stratejik konumu, politik tarihi, enerji potansiyeli ve jeopolitik değerleri ile bölgesel güç dengelerinde kritik bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Akdeniz havzasında Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer alan Kıbrıs Adası, tarih boyunca büyük güçlerin rekabet alanı olmuş; özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası güvenlik ve enerji politikalarının odağına yerleşmiştir. Türkiye'ye yakınlığı ve Yunanistan'a olan coğrafi uzaklığı, adanın jeopolitik önemini Türkiye açısından daha da artırmıştır. Bu nedenle, KKTC sadece bir ada devleti değil; aynı zamanda bölgesel güvenlik, enerji denklemleri ve Türk dünyası bağlamında çok boyutlu bir stratejik değere sahip görünmektedir.

Enerji ve doğal kaynaklar açısından KKTC, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervlerinin merkezinde yer alarak önemli bir stratejik derinlik kazanmıştır. Ada etrafında yapılan jeolojik çalışmalar, bölgede oldukça zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğunu göstermekte, bu da bölgeyi sadece transit değil aynı zamanda enerji üretim ve dağıtım merkezi hâline getirmektedir. Süveyş Kanalı ve Orta Doğu enerji rotalarına yakınlık, KKTC'yi bölgesel enerji diplomasisinde bir mihenk taşı konumuna getirmektedir. Ancak bu enerji potansiyeli, beraberinde ciddi uluslararası rekabet ve çatışma risklerini de taşımaktadır.

Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon keşifleri, Kıbrıs sorununun yeniden alevlenmesine neden olmuş; Türkiye, KKTC'nin kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge haklarını uluslararası arenada savunma kararlılığını sürdürmüştür. Bu bağlamda Kıbrıs sorunu, yalnızca iki toplumlu bir sorun olmanın ötesine geçerek enerji güvenliği denkleminde doğrudan etki eden çok taraflı bir mesele hâline gelmiştir. KKTC'nin uluslararası alandaki görünürlüğü sınırlı olsa da enerji diplomasisi, Türk dünyası ile entegrasyon vizyonu ve Doğu Akdeniz'deki jeopolitik gelişmeler, KKTC'yi giderek daha fazla dikkate alınan bir aktör konumuna taşımaktadır. Bölgesel güvenlik ve enerji stratejilerinin yeniden şekillendiği bu dönemde KKTC, Türk dünyası ve Avrasya bağlamında daha derinlikli bir iş birliği zeminine kavuşma potansiyelini barındırmaktadır.

Asya ile Avrupa arasında doğal bir köprü işlevi gören Türkiye ve Orta Asya'daki bağımsız Türk cumhuriyetleri, geniş coğrafyaları, tarihsel bağları, dinamik nüfusları, ortak kültürel mirasları ve doğal kaynak zenginlikleriyle birlikte, küresel düzeyde yeniden tanımlanan güç mimarisinde stratejik konum elde etme potansiyellerini taşımaktadır. Ancak, bu potansiyelin etkin bir şekilde kullanılabilmesi, yalnızca jeostratejik konumla değil, ortak vizyon, kurumsal bütünleşme ve dış etkiler karşısında geliştirilecek stratejik öngörü ile mümkün görünmektedir.

Çin'in gelecek perspektifinde, Kırgızistan gibi bağımsız Türk devletlerine dönük toprak talebi muhtemel görünmektedir. Niva Yau'nun *Jamestown Foundation*'da yayımlanan çalışması¹, Çin'in sadece sınır haritalarında değil, aynı zamanda kolektif hafıza alanında da bu bağlamda stratejik bir egemenlik kurma çabasını gözler önüne sermektedir. Özellikle Uzengi-Kuş bölgesi, Çin'in haritalarında yalnızca coğrafi bir sınır çizimi değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve politik etkisinin derinleştirildiği bir "söylemsel zemin" olarak işlev görmektedir. 2002'de Kırgız halkının geniş katılımlı protestolarla karşı çıktığı 125.000 hektarlık toprak transferi, Çin'in bu dağlık ve mineral bakımından zengin bölge üzerindeki "tarihsel hak iddialarını" haritalar ve diplomatik antlaşmalarla meşrulaştırma stratejisinin bir parçasıdır. Fakat bu süreçte Çin yalnızca harita çizmekle yetinmemiş; Kırgızistan'daki elitleri ekonomik yatırımlar yoluyla kendine bağlamış, medyayı susturmuş, muhalefeti (opozisyonu) kriminalize etmiş ve uzun vadede halk hafızasından bu olayları silmiştir. Bu bağlamda Çin'in resmî haritalarında Uzengi-Kuş bölgesi, yalnızca bir sınır sorununun çözülmesiyle ilgili değildir; bölge zamanla Çin kaynaklarında "Tian Shan" adıyla anılmaya başlanmış, eski Türkçe yer adı olan "Uzengi-Kuş" ise sistemli olarak kamu söyleminden dışlanmıştır. Bu terminolojik dönüşüm, haritalarda sınır çizgisinin sabitlenmesiyle eş zamanlı gerçekleşmiş; böylece coğrafya üzerinden kültürel egemenlik sağlanmıştır. Çin'in uyguladığı bu "kamu hafızası yönetimi", haritalarla toprak edinimini destekleyen sessiz ama etkili bir ideolojik araç hâline gelmiştir. Haritalar sadece sınırı çizmek için değil, belirli bölgeleri Çin kimliğiyle bütünleştirmek, geçmişi silmek ve yeni bir meşruiyet anlatısı üretmek için kullanılmaktadır. Sonuç olarak, Çin'in resmî haritalarında Uzengi-Kuş'un bugünkü görünümü, yalnızca diplomatik müzakerelerle değil, sistematik bir toplumsal unut(tur)ma ve isimlendirme politikası ile şekillenmiştir. Bu, sınır haritalarının görsel-politik araçlar olarak nasıl ideolojik hegemonya üretebildiğini gösteren güçlü bir örnektir.

Çin'in Kuşak-Yol Girişimi, ABD'nin bölgesel güvenlik politikaları ve Rusya'nın tarihsel nüfuzu gibi büyük güçlerin rekabeti, Türk Dünyası'nı yalnızca pasif bir izleyici değil, aynı zamanda karar verici ve yönlendirici bir aktör olma yolunda kritik eşiklerle karşı karşıya getirmektedir. Kuşak-Yol Projesi, altyapı yatırımları, enerji hatları ve lojistik ağlarla bölge ülkeleri için yeni ekonomik fırsatlar sunarken; aynı zamanda bu ülkelerin dış borçlanma, stratejik bağımlılık ve siyasi denge sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Özellikle Çin'in

¹ <https://jamestown.org/program/chinas-public-memory-management-in-kyrgyzstan/?utm> (Erişim Tarihi: 07.06.2025)

uyguladığı borç tuzağı diplomasisi ve yumuşak güç stratejileri, bölgedeki dengeyi kırılganlaştırmakta; bölge halklarında güvensizlik ve direnç oluşturmaktadır.

Diğer yandan, Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası değişen enerji ve ulaşım güzergâhları, Türkiye'nin öncülüğünde şekillenen Orta Koridor'un önemini artırmıştır. Kuzey Koridor'un savaş nedeniyle güvenlik açısından cazibesini kaybetmesi ve Güney Koridor'un siyasi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalması, Türk Dünyası için Orta Koridor'u stratejik bir alternatif hâline getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, tarihsel bağları, kültürel yakınlığı, lojistik kapasitesi ve dış politika tecrübesiyle yalnızca bir geçiş ülkesi değil, aynı zamanda bölgesel entegrasyonun anahtarı olabilecek bir konumda bulunmaktadır.

“Türk Eksen”, “Beş Deniz Havzası”, “Avrasyacılık” ve “Türk Jeopolitiği” gibi kavramlar, bu yeni dönemde Türk Dünyası'nın stratejik derinliğini ve yönelimini belirleyen temel çerçeveleri oluşturmaktadır. Bu kavramlar hem jeopolitik teoriler hem de pratik gelişmeler ışığında yeniden değerlendirilmekte; Türkiye'nin bu yapılar içinde nasıl bir liderlik üstlenebileceği sorusu daha belirgin şekilde gündeme gelmektedir. Bu kapsamda, TDT kültürel ve ekonomik birlikteliğin yanı sıra, bölgesel güvenlik ve stratejik özerklik açısından da önemli işlevler üstlenmektedir.

Bu çalışma stratejik açıdan küresel güç dönüşümleri bağlamında Türk Dünyası'nın jeopolitik konumunu, TDT üzerinden fırsat ve tehditlerle birlikte ele almaktadır. Amacı yalnızca durumu tespit etmek değil, aynı zamanda önerilen stratejik yönelimler ve bölgesel bütünleşme modelleriyle gelecek perspektifi çizmektir. Çünkü yalnızca güncel gelişmelere tepki veren değil, aynı zamanda proaktif politikalar geliştirebilen bir Türk Dünyası, çok kutuplu uluslararası sistemde kalıcı ve etkili bir aktör hâline gelebilecektir.

Bütün bu süreçler, Türk Dünyası'nın hem kendi iç bütünlüğünü hem de küresel sistemdeki konumunu yeniden tanımlamasını gerekli kılmaktadır. Siyasi çeşitlilik, ekonomik potansiyel ve hukuki sistemler arasında kurulan çok boyutlu ilişkiler, TDT aracılığıyla daha kurumsal bir yapıya evrilmektedir. Bu çalışma, Türk Cumhuriyetleri'nin siyasal kurumlaşma süreçleri, ekonomik entegrasyon düzeyleri ve hukuk sistemlerinin dönüşümü üzerinden, Türk Dünyası'nın geleceğine dair bütüncül bir değerlendirmeyi de kapsamaktadır.

Günümüz uluslararası ilişkiler sisteminde, bölgesel aktörlerin güvenlik ve askerî dinamikleri hem kendi aralarındaki etkileşimleri hem de küresel güç dengelerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Türk Dünyası coğrafyasında, güvenlik meseleleri yalnızca ulusal sınırların ötesine taşmakla kalmayıp, aynı zamanda bölgesel ve küresel boyutta

da çok katmanlı bir nitelik kazanmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan yeni bağımsız Türk devletlerinin karşı karşıya kaldığı güvenlik sorunları, bölgesel güvenlik yaklaşımlarında yeni bir paradigma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, Türk Dünyası'nın güvenlik ve askerî dinamiklerini, ortak miras ve değerler temelinde ele almak, bölgedeki istikrarın ve kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından büyük önem arz etmektedir. TDT'nin güvenlik iş birliğinin, ortak bir güvenlik stratejisi geliştirmesi yolunda önemli bir adım olabileceği değerlendirilmektedir. Bu noktada, II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın Türkiye ile yakın askeri iş birliği içinde elde ettiği başarı, TDT'nin güvenlik alanında sağlayabileceği katkıların güçlü bir örneği olarak ortaya çıkmaktadır. TDT üye ülkeleri arasında güvenlik alanında yapılacak iş birliklerinin, bölgenin jeopolitik dengesinde önemli bir etkiye sahip olabileceği düşünülmektedir.

Küresel ekonomide artan rekabet ve bölgesel bütünleşme eğilimleri, ülkeler arası ekonomik ilişkilerin ve ortaklıkların önemini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda TDT, sadece kültürel ve tarihi bağlarla değil, aynı zamanda ekonomik iş birliği ve entegrasyon hedefleriyle de öne çıkan çok uluslu bir yapı haline gelmiştir. TDT'nin ekonomik dinamikleri, üye ülkeler arasında ticaretin ve yatırımların geliştirilmesi, bölgesel kalkınmanın desteklenmesi ve küresel ölçekte rekabetçi bir aktör olunması yönünde şekillenmektedir. Ekonomik açıdan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri TDT bünyesinde oldukça önemli bir örnek teşkil etmektedir. TANAP ve TAP gibi projeler aracılığıyla Azerbaycan doğal gazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmış, bu iş birliği Türkmenistan ve Özbekistan gibi diğer Orta Asya ülkeleri için de Batı'ya erişim imkânı doğurmuştur. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, Zengezur Koridoru ve Çin-Kırgızistan-Özbekistan hattı gibi projeler, ulaşım altyapısında ortak çıkarların oluşmasını sağlamış; bu durum, bölgesel ekonomik bütünleşmenin altyapısını oluşturmaya başlamıştır. Ticaretin kolaylaştırılması, yatırım fonları ve sınır aşan enerji nakil hatları ise ekonomik dinamiklerin giderek kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Enerji, tarım, sanayi ve hizmetler gibi farklı sektörlerde sahip olunan potansiyelin yanı sıra, teknolojik dönüşüm, ulaşım altyapısının güçlendirilmesi ve finansal entegrasyon gibi alanlar da teşkilatın stratejik vizyonunda öncelikli yer tutmaktadır. Gerek bölge içi ticaretin artırılması gerekse dış yatırımların çeşitlendirilmesi, TDT'nin ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasında temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte, TDT'nin karşı karşıya olduğu önemli zorluklar da tezin başlıca konuları arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda teşkilatın güçlü ve zayıf yönlerini önündeki fırsat ve tehditlerle birlikte ele alan bir GZFT (SWOT) analizi yapılmıştır. TDT üye ülkelerinin

coğrafi olarak geniş bir alana yayılması, farklı ekonomik ve siyasi sistemlere sahip olmaları, bölgesel ve küresel güçlerin etkisi altında kalmaları gibi nedenler, teşkilatın bütünleşme sürecini yavaşlatan faktörler arasında yer almaktadır. Türk Devletleri ortak tarihsel ve kültürel geçmişe rağmen, hukuki ve siyasi sistemleri açısından birbirinden oldukça farklı yapılar göstermektedir. Birçok ülke, Sovyet sonrası dönemde hukuk sistemlerini yeniden yapılandırma sürecine girmiş; bazı ülkeler yargı bağımsızlığı ve anayasal denge denetim mekanizmaları yönünden ilerleme kaydederken, diğerlerinde yürütmenin yargı üzerindeki etkisi güçlü biçimde hissedilmiştir. Yine de TDT çerçevesinde hukukun üstünlüğü, adaletin güçlendirilmesi ve insan haklarının korunmasına yönelik bölgesel programlar oluşturulmaya başlanmış; ortak bir hukuk birliği vizyonu gündeme taşınmıştır. Bu kapsamda uluslararası bir mahkeme kurulması önerisi, Türk Devletleri arasındaki hukuki yakınlaşma iradesini somutlaştırma amacı taşımaktadır. Ayrıca, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile Orta Asya'da artan etkisi ve Rusya'nın bölgedeki tarihi ve stratejik varlığı, kolektif güvenlik anlayışının henüz kurumsallaşamamış olması TDT'nin bağımsız bir aktör olarak kendini konumlandırma sürecinde karşılaşılabileceği potansiyel engeller olarak ortaya konulmuştur. Tez, bu zorlukların ve fırsatların bir analizini sunarak, TDT'nin gelecekteki gelişimini etkileyebilecek faktörleri derinlemesine incelenmektedir.

Bu tez, kavramsal olarak "uluslararası örgütlenme" ve "ulus-üstü örgütlenme" kavramlarını temel alarak yola çıkmaktadır. Uluslararası örgütler devletlerin egemenlik haklarını koruyarak iş birliğini yürüttükleri yapılar iken, ulus-üstü örgütler ise devletlerin egemenlik yetkilerinin belli alanlarda ortak bir merkeze devredildiği daha ileri entegrasyon yapılarıdır. Bu ayrım üzerinden TDT'nin uluslararası veya ulus-üstü bir yapı olarak sınıflandırılması sorgulanmıştır. Teorik çerçeve açısından sosyal inşacılık, neofonksiyonalizm, karşılıklı bağımlılık kuramı, iletişim teorileri gibi teoriler kullanılmıştır. Sosyal inşacılık yaklaşımıyla, kimlik ve ortak değerlerin entegrasyon süreçlerindeki rolü analiz edilirken; neofonksiyonalizm yaklaşımıyla ekonomik ve sektörel iş birliklerinin siyasi entegrasyonu nasıl tetikleyebileceği tartışılmıştır. Ayrıca, diğer bütünleşme teorileriyle TDT'nin mevcut durumu, bütünleşme modeli ve potansiyeli üzerinde durulmuştur. Sınırlılıklar açısından ise bu çalışma, 1992 sonrası dönemi esas almakta ve günümüze uzanan süreç üzerinde durmaktadır.

Çalışma, başta siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, tarih, iktisat, sosyoloji gibi disiplinler olmak üzere, birbiriyle ilişkili birçok disiplinin literatür ve kavramlarını kullanarak inşa edilmiştir. Bu bağlamda ilgili disiplinlerin çalışmayı kapsayan literatürleri taranarak elde edilen veriler analiz edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri esas alınmıştır. Tarihsel analiz

yöntemi kullanılarak TDT'nin kuruluş süreci, tarihî bağlamı ve örgütlenme aşamaları incelenmiştir. Karşılaştırmalı analiz yöntemi ile TDT'nin diğer uluslararası örgütlerle benzerlik ve farklılıkları belirlenmiş, böylece entegrasyon süreçlerinin uluslararası literatürdeki konumu değerlendirilmiştir. Literatür taraması yöntemiyle hem birincil hem de ikincil kaynaklar titizlikle incelenmiş; resmî belgeler, zirve bildirileri, strateji belgeleri, akademik çalışmalar, makaleler ve raporlar kullanılmıştır. Bunun yanında özellikle istatistiksel bilgiler için çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşların endekslerinden yararlanılmış, konunun güncel boyutu için ise kapsamlı bir basın taraması yapılmıştır.

Çalışmasının temel amacı, TDT'nin mevcut kurumsal yapısını, tarihsel gelişimini ve stratejik hedeflerini derinlemesine analiz ederek, örgütün "Türk Birliği" olarak adlandırılabilen daha ileri düzeydeki bir entegrasyon yapısına dönüşme potansiyelini çok boyutlu olarak ortaya koymaktır. Bu bağlamda tez, TDT'nin küresel sistemde nasıl konumlandığını ve bu yapının gelecekte alabileceği potansiyel şekilleri, uluslararası ilişkiler teorileri ve bütünleşme modelleri çerçevesinde ele almaktadır. Bu çalışma aynı zamanda akademik literatüre, Türk devletleri arasındaki iş birliğinin pratik uygulamalarına ve siyasi karar alıcılara yol gösterici öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Tezin özgün katkısı olarak geliştirilen "işlevsel-inşacılık (functional-constructivism)" modeli, ekonomik ve teknik iş birliği alanlarında başlayan entegrasyonun zaman içinde ortak kültürel ve tarihsel kimlikle bütünleşmesini açıklayan sentezleyici bir yaklaşım sunmaktadır. Bu model, ekonomik ve sektörel alanlarda başlayan iş birliklerinin ortak tarih, dil, kültür gibi kimlik unsurları ile simbiyotik bir ilişki içinde geliştiğini ortaya koyarak, TDT'nin potansiyel entegrasyon sürecini bütünleşik olarak açıklama kapasitesine sahiptir.

Tezin birinci bölümünde, uluslararası ve ulus-üstü örgütlenme kavramları ile siyasal bütünleşme teorileri, tarihsel arka planıyla birlikte teorik bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası ve ulus-üstü örgütlenme kavramları tanımlanarak, bu iki yapı arasındaki temel farklar ortaya konulmaktadır. Bu bölümde ele alınan kavramsal çerçeve ilerleyen bölümlerde TDT'yi analiz etmek ve diğer uluslararası ve ulus-üstü örgütlenme örnekleriyle kıyaslamak adına işlevsel olacaktır.

İkinci bölümde, TDT'nin tarihsel ve sosyokültürel dinamikleri ele alınmaktadır. Bu kapsamda, Türk dünyasının ortak tarihi, etnik yapısı ve ulus kavramı değerlendirilmektedir. Ayrıca, Türk dünyasında ortak iletişim dili meselesi ve üye ülkelerin dil politikaları incelenerek, kültür ve medeniyet bağlamında teşkilatın dayanmış olduğu sosyokültürel temeller

analiz edilmektedir. Düşünsel birikim çerçevesinde ise, Türkçülük akımının doğuşu, Türk birliği fikrinin kurucu isimleri ve temel akımları tarihsel bağlamda ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde, TDT'nin kurumsal yapısı, üye ve gözlemci ülkelerin siyasi, ekonomik ve jeopolitik potansiyelleri çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu bölümde, teşkilatın tarihçesi ve düzenlenen zirveler ele alınarak, üye ülkelerin dış politikaları, doğal kaynakları ve uluslararası sorunları değerlendirilmektedir. TDT üyesi (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan) ve gözlemci (Türkmenistan, Macaristan, KKTC) ülkelerin jeopolitik konumları ile siyasi-ekonomik yapılarına ilişkin veriler değerlendirilmiş ve bu yapıların Türk Dünyası entegrasyonuna sağlayabileceği katkılar tartışılmıştır.

Dördüncü bölümde, küresel ve bölgesel dinamikler bağlamında TDT'nin jeopolitik konumu ele alınmaktadır. Küreselleşme, çok kutupluluk ve Avrasyacılık gibi kavramlar ışığında teşkilatın uluslararası konumu değerlendirilirken, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Kuşak-Yol Projesi'nin Türk dünyasına etkileri tartışılmaktadır. Bu çerçevede, Beş Deniz Havzası stratejisi kapsamında Türk ekseninin geleceği ve bölgesel etkisi irdelenmiştir. Aynı zamanda bu dinamiklerin güvenlik, enerji, ticaret, finans ve ulaştırma alanlarındaki iş birliği potansiyelini nasıl etkilediği de analiz edilmiştir. Derinleşen çok kutuplu uluslararası sistemin TDT açısından sunduğu fırsatlar ve tehditler birlikte değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde, TDT'nin siyasi, ekonomik ve kurumsal dinamikleri analiz edilmektedir. Siyasi dinamikler kapsamında ikili ilişkiler, hukuk sistemleri ve güvenlik iş birliği incelenirken; ekonomik boyutta ise enerji, ticaret, finans, turizm ve ulaşım gibi alanlardaki iş birliği süreçleri ele alınmaktadır. Ayrıca, teşkilatın askeri kapasitesi ve bölgesel güvenlik dinamikleri çerçevesinde güvenlik iş birliği olanakları değerlendirilmektedir. Bölümde, TDT'nin güvenlik mimarisi oluşturma potansiyeli detaylı şekilde analiz edilmektedir. TDT'nin kurumsal dinamikleri bağlamında; teşkilatın bölgesel ve küresel ortak örgütlerle (KGAÖ, EİT, ŞİÖ gibi) ilişkileri ve uluslararası iş birliği mekanizmaları incelenmektedir. TDT'nin bağlı ve ilişkili kurumları (TÜRKSOY, Türk Akademisi, TÜRKPA) değerlendirilerek, teşkilatın kurumsal kapasitesinin gelişimi tartışılmaktadır. Ayrıca, TDT'nin uluslararası ortaklarla olan ilişkileri çerçevesinde teşkilatın küresel iş birliği perspektifi analiz edilmektedir. Kurumsal gelişimin sürdürülebilirliği ve çok taraflı diplomasi alanındaki potansiyeli bu bölümde öne çıkan başlıklardandır.

Altıncı bölümde, TDT'nin diğer uluslararası ve ulus-üstü örgütlerle karşılaştırması yapılmaktadır. Bu bağlamda tezin öne sürdüğü hipotez gereği özellikle TDT ile AB'nin entegrasyon süreçleri karşılaştırılmaktadır. Kültürel, ekonomik ve güvenlik iş birliği bağlamında iki yapı arasındaki benzerlikler ve farklılıklar analiz edilmekte; uluslararası

ilişkilerdeki konumları değerlendirilmektedir. Ayrıca, iki teşkilatın nüfuz ve etki alanları ile vatandaşlarına sundukları imkânlar karşılaştırılarak, TDT'nin gelecekteki entegrasyon potansiyeli tartışılmaktadır. Bu bölümde, AB'nin kurumsal derinliği ile TDT'nin sembolik boyuttaki entegrasyonunun yapısal farkları dikkatlere sunulmaktadır. Bu bölüm ayrıca TDT'nin güçlü ve zayıf yönlerini, teşkilatın önündeki fırsat ve tehditlerin değerlendirildiği bir SWOT (GZFT) analizini de içermektedir.

Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular çerçevesinde TDT'nin Türk Birliği'ne dönüşme imkânı tartışılarak, bu bağlamda bazı tespit ve öneriler sunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI VE ULUS-ÜSTÜ ÖRGÜTLENME: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Uluslararası ilişkilerde kurumsallaşma süreci, yalnızca modern dönemle sınırlı olmayan, kökleri antik çağlara uzanan tarihsel bir evrimin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkan toplumsal örgütlenmeler, zamanla normlara, geleneklere ve siyasi birlikteliklere dönüşerek uluslararası düzeyde iş birliği yapılarını doğurmuştur. Antik Yunan'daki Amfiktyoniler ve konfederasyonlar, Roma İmparatorluğu'nun merkezî idaresi ve Orta Çağ'daki din temelli birlikler, bu evrimin erken aşamalarını temsil ederken; Hansa Birliği gibi ekonomik temelli oluşumlar, Avrupa'daki ticari bütünleşmenin ilk örneklerini oluşturmuştur. Westphalia Antlaşmaları ile egemen ulus-devlet anlayışının yerleşmesi, uluslararası örgütlerin gelişmesine uygun bir zemin hazırlamış; 19. yüzyıldan itibaren teknik ve ekonomik amaçlı örgütler çoğalmış, bu yapıların sayısı ve etkisi özellikle iki dünya savaşı sonrasında daha da artmıştır. Uluslararası örgütler, başlangıçta büyük devletlerin çıkarlarını koruma aracı olarak kullanılsa da zamanla iş birliği, müzakere ve barışın kurumsal teminatı olma misyonu edinmiştir. Avrupa Birliği gibi bazı yapılar ise kısmen ulus üstü özellikler göstererek bu gelişim sürecinin en ileri örneklerinden biri haline gelmiştir. Bu tarihsel arka plan, uluslararası örgütlerin sadece teknik değil, aynı zamanda siyasî, ekonomik ve ideolojik temellere dayalı olarak şekillendiğini ve günümüz uluslararası sisteminin önemli birer parçası haline geldiklerini ortaya koymaktadır.

1. ULUSLARARASI ÖRGÜTLENME

Uluslararası ilişkilerin kurumsallaşma sürecinin tam olarak anlaşılması, kurumların ortaya çıktığı tarihsel süreç analiz edilmeden mümkün görünmemektedir. İlk kurumlar, bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla topluluklar ve gruplar içinde organize ettikleri faaliyetler olarak kabul edilmektedir. Zamanla bu faaliyetler, ekonomik, siyasi ve toplumsal düzeni şekillendiren geleneklere, normlara, birliklere ve oluşumlara dönüşmüştür (Leśniak-Moczuk, 2009: 154).

Uluslararası ilişkilerde yer alan aktörlerin farklı alanlardaki faaliyetlerinin kurumsallaşma süreçleri antik çağda, yaklaşık M.Ö. 4000 yıllarında bile gözlemlenebilmektedir. Uluslararası toplumlarda organizasyonel eğilimlerin gelişiminin tarihsel olarak incelenmesi kolay değildir; çünkü bu evrim, dünyanın farklı bölgelerinde ve birçok ekonomik, siyasi ve toplumsal alanda yüzyıllar boyunca gerçekleşmiştir (Proczek, 2013:

40-41). Uluslararası örgütlenmelerin antik çağdaki durumuna bakıldığında, o dönem Yunan toplumunun egemenlik ve özerklik özellikleriyle birbirinden bağımsız birçok küçük devlete bölünmüş olduğu ve bu devletlerin birbirleriyle iş birliği yapma gereği duydukları anlaşılmaktadır (Doliwa-Klepacki, 1997: 49).

Söz konusu iş birlikleri genellikle dini ve siyasi amaçlarla oluşturulan örgütlerde şekillenmiştir. Yunan şehir-devletleri, ortak dini kültü koruma amacıyla Amfiktyoniler ve Koinonlar gibi örgütler kurmuşlardır. Bunlardan en büyüğü, Delphi-Thermopylae Amfiktyonisi olmuş ve 12 şehir-devletini bir araya getirmiştir. Bu örgüt, her yıl iki kez toplanmış ve 24 üyeden oluşan bir yönetim kurulu seçilmiştir. Ayrıca, Yunan şehir-devletleri arasında savunma ittifakları da kurulmuştur; bunlar arasında Peloponez Birliği ve Atina-Delos Birliği (Deniz Birliği) öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Yunan şehir-devletleri arasında daha karmaşık iş birliği biçimlerini düzenleyen isopoliteia ve sympoliteia gibi anlaşmalar söz konusudur. Bu tür iş birlikleri, devletlerin bağımsızlıklarını korudukları, vatandaşlar arasında “eşitlik” sağlandığı ve anlaşmalarla düzenlenen birlikler olarak ortaya çıkmıştır. Bu iş birliği türlerinin en büyük örnekleri, Achaea ve Aetolia konfederasyonları olmuştur (Menkes ve Wasilkowski, 2017; 91–92)

Antik dönemde kent devletleri modelinin yerini aldığı görülen “merkezî” yapıların belirginleştiği görülmektedir. Bunların içinde en çarpıcı örnek olarak Roma İmparatorluğu öne çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu’nun fethettiği topraklarda kurduğu askeri üsler, yönetim birimleri, geliştirilen hukuki düzenlemeler ve “Pax Romana”² olarak bilinen “egemenlik” merkezli politik yapı, kontrolü altındaki ve çevre bölgelerdeki anlaşmazlıkları gerektiğinde “askeri müdahale” yoluyla çözüme olanağı sunmuştur.

Roma İmparatorluğu’na yönelik Germen saldırılarının sonucunda Roma Barışı döneminin son bulmasıyla birlikte Avrupa’da Feodal Beyler’in hüküm süreceği ve Katolik Kilisesi’nin Batı dünyasında etkisini arttıracak bir döneme girilmiştir. 11. Asrın sonlarından başlayarak, feodalitenin sembollerinden “kale kentler” ve şehirlerin dışındaki “burg” adı verilen, daha çok ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin motor gücü olacak olan “burjuvazi”ye ismini verecek olan bu yeni kentler, bünyesinde bulunan büyük dinamizmle birlikte, bir dönüşümün önemli tetikleyicileri olmuşlardır (bk. Bloch, 1998: 59-69).

Orta Çağ’da ise uluslararası iş birliği kavramı, Hristiyan evrenselliği düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Kilise ve imparator arasında yapılan büyük toplantılar (konsiller) bu dönemin

² <https://bmcr.brynmawr.edu/2017/2017.06.52/> (Erişim Tarihi: 20.10.2024)

önemli siyasi ve dini iş birliği örneklerindendir. Özetle, antik çağlardan itibaren uluslararası örgütlenme eğilimleri, farklı devletler arasında iş birliğinin gerekliliğinden doğmuş ve zamanla bu iş birliği daha karmaşık ve kurumsal yapılara dönüşmüştür (Kubas, 2021: 227).

Avrupa Birliği'nin fikrî temellerine bakıldığında ise, birliğin kurucu kilit ülkesi konumundaki Almanya'da 12. Yüzyılın sonlarına doğru kurulan, 13. Yüzyılın ilk yarısındaki belgelerde adı geçen ve dünyanın ilk ticari örgütü olan Hansa Birliği ile karşılaşmaktayız. Söz konusu birlik, giderek genişlemiş ve idari yapısı "Meclis" şeklindeki bir oluşuma dayanmıştır. Birlik 16. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde önemli bir ekonomik ve ticari birliğe dönüşmüş, Avrupa ve Dünya ticaretinde belirleyici bir aktör olmuştur. Bu dönemde "Dünya Ticareti" denildiğinde Avrupa ticareti ve dolayısıyla Almanya'nın düşünülebileceğini söyleyebiliriz. Bundan 500 yıl sonra, 21. Yüzyılda da bu durum değişmemiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasından altı yıl sonra, 1951 yılında kurulan ve temel felsefesi Alman savaş sanayisini kontrol altında tutmak olan AKTÇ'nin (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) kurulması ve akabinde önce AET'ye (Avrupa Ekonomik Topluluğu) daha sonra da AB'ye dönüşen birlik, birliğin kurulmasını teşvik eden güçlerin istediği şekilde bir yapıya bürünmemiş, yani Almanya'nın kontrolü değil, Almanya tarafından birliğin kontrolü noktasına gelmiştir (Aytüre vd., 2017: 525-539).

Hansa Birliği, 13. Yüzyılda Baltık Denizi ve Kuzey Denizi'ndeki ticari faaliyetlerin düzenlenmesi ve korunması amacıyla faaliyet yürüten bir ticaret birliğiydi (Burke, 1998: 107-110). Söz konusu birliğin üyeleri, çeşitli Avrupa şehirleri ve bölgelerinin ortak çıkarları doğrultusunda ticaret yollarını güvence altına almak ve ticari faaliyetleri kolaylaştırmak için bir araya gelmişlerdi. Hansa Birliği, Avrupa Birliği'nin öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir ve AB'nin oluşumunda etkili olmuştur. Birliğin kuruluşu, üye şehirler arasındaki ticari ilişkilerin düzenlenmesi ve çıkarlarının korunması için bir mekanizma oluşturmayı hedeflemiştir. Bu, ortak kurallar ve düzenlemeler üzerinde anlaşma sağlamak ve ticaretin serbestleştirilmesi için çaba sarf etmek anlamlarına da gelmiştir. Hansa Birliği'nin Avrupa Birliği üzerindeki etkileri, ticari bütünleşmenin ve ortak pazar oluşturma düşüncesinin öncülüğünü yapmasıyla belirgin hale gelmiştir. Hansa Birliği, üye şehirler arasında serbest ticareti teşvik etmek için gümrük engellerini kaldırmış ve ortak ticaret kurallarını benimsemiştir (Soly, 2013: 85-95). Bu, Avrupa Birliği'nin temel prensipleri olan serbest dolaşım, ortak ticaret politikası ve birlik içi ticaretin serbestleştirilmesi gibi kavramların temellerini atmıştır.

Ayrıca, Hansa Birliği'nin siyasi birliği ve üye şehirler arasındaki politik iş birliği deneyimleri, Avrupa Birliği'nin politik bütünleşme sürecinde etkili olmuştur. Birliğin üye

şehirleri, ortak politikaların belirlenmesi ve karar alma süreçlerine katılım konusunda deneyim kazanmışlardır. Bu deneyimler, Avrupa Birliği'nin politik birlik ve üye devletler arasında güç paylaşımını teşvik eden yapılarını şekillendirmiştir.

Avrupa'da ülkelerin sınırlarının ana hatlarıyla oluşmaya başladığı süreçte, tek hanedan etrafında şekillenen ve bir monarkın temsil ettiği siyasi yapılar meydana gelmeye başlamıştır. Fransız İhtilali'ne kadar “Monark-Burjuvazi iş birliği” bütün sorunlara rağmen devam etmiştir. Rönesans ve Reform hareketleri, otoritenin kaynağının dünyevi olduğunu söyleyerek, Katolik Kilisesi'nin siyasî gücünü önemli oranda zayıflatmış Kilisenin Bohemya'da tahta geçirmek istediği Ferdinand nedeniyle başlayan ve 1618-1648 tarihleri arasında yaşanan meşhur 30 Yıl Savaşları neticesinde yapılan Westphalia Konferansları, yeni dönemin işaretçisi olmuştur. Bu dönemin üç temel özelliği ise: Birinci olarak, tertip edilen konferanslara kilise temsilcilerinin davet edilmemesi nedeniyle “laik” bir yapı söz konusudur. İkinci olarak, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun ve Katolik Kilisesi'nin daha küçük yapılara müdahale etme imkânının ortadan kalkmasıyla birlikte, “ulus devletler”in temeli atılmıştır. Üçüncü olarak gerek savaş döneminde gerekse savaş sonrasında tartışılan sorunlar, sonraki dönemlerde uluslararası düzlemde barış ve güvenliği sağlayabilecek “örgütsel” yapıların oluşmasına katkı sağlanmıştır (Lee, 1990: 288-295).

Savaşçı bir karakter gösteren Avrupa'nın aynı zamanda sözleşme ve uzlaşmaya dayalı bir birikimi de geliştirdiğini belirtmek gerekir. Bu kültürün gelişmesinde Roma sonrasında mutlak egemen bir güçten mahrum kalan ve dolayısıyla yüzlerce küçük siyasi birime bölünen Avrupa'da eşitler arası birinci sayılan sembolik monarkların diğer eşitlerle uzlaşma ihtiyacının doğurduğu ve Magna Carta ile sembolleşen sözleşme kültürü önemli bir dayanaktır. Diğer taraftan Orta çağ sonlarında başlayıp birkaç asır süren Papalık, Kent devletleri, Feodal Beylikler ve nihayetinde Merkezi devlet arasındaki siyasi yetki mücadelesi de erken bir dönemde Avrupa devletlerinin parlamentolarla tanışmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla bir taraftan sürekli çatışma üretme potansiyeline sahip olan Avrupa, diğer taraftan bir uzlaşma ve uyum kültürünü de tecrübe etmiştir. Modern siyasi tarihin başlangıcı sayılan Westphalia döneminden (1648) başlayarak Avrupa'nın ortalama birer asırlık periyotlarla savaşların altüst ettiği siyasi düzeni onarmak için çoklu konferanslar düzenleyerek bir uyum arayışına gittiğini görmekteyiz.

Fransız İhtilali'nden 1815 Viyana Konferansı'na kadarki süreçte, İngiltere ve Fransa arasındaki savaşlardan güçlenerek çıkan İngiltere olmuştur. İspanya veraset savaşları ve Napolyon savaşları sonrasında düzenlenen Utrecht ve Viyana Konferansları ile Fransa'nın Kıta Avrupası'nda bozduğu denge yeniden kurulmuştur. Ulus devlet yapıları her iki savaş ve

konferanstan güçlenerek çıkmış ancak, Avrupalı düşünür ve devlet adamlarına göre, Avrupa Kıtası'nda barış ve güvenliği sağlamak ve dış tehditleri önlemek için merkezde büyük bir devlete veya devletler grubunun oluşturacağı siyasi bir oluşuma ihtiyaç bulunmaktaydı. İlk uluslararası örgüt olarak kabul edilen ve 1815'te Ren Nehri'nde seyrüsefer için kurulan "Merkezi Komisyon'dan günümüze çok sayıda uluslararası örgüt kurulmuştur (Ataman ve Öztürk, 2017: 139). Sonrasında 1821 yılında Elbe Nehri ve 1856 yılında Tuna Nehri için benzer örgütler kurulmuştur. 1818'de ise Alman Devletleri, Zollverein adıyla bilinen bir gümrük birliği kurarak ekonomik alanda önemli bir adım atmıştır. Her ne kadar Zollverein başlangıçta yalnızca teknik konularda bir iş birliği anlaşması olarak doğmuş olsa da zamanla Alman Siyasi Birliği'nin temel taşlarından biri haline gelmiştir. 19. Yüzyılda devletlerin kendi ihtiyaçlarını ve hedeflerini karşılamak amacıyla kurulan bu örgütler, sonraki yıllarda buna benzer çok sayıda örgütün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Şahin, 2022: 11).

1815 Viyana Konferansı'ndan 1907 İkinci Lahey Konferansı'na kadar geçen konferanslar dizisinin o gün için Kıta Avrupası eksenli dünya siyasi sistemine dönük uluslararası barış ve güvenliği sağlamaya yönelik bir 'uluslararası örgüt' konseptinin geliştirilmesinde çok önemli katkıları olmuştur. Sonrasındaki gelişmeler, uluslararası örgütlenmeye katkılarına rağmen, konferans sisteminin işlevliliğini kaybetmesine yol açmıştır. Küçük devletlerin hesaba katılmaması, büyük devletler arasında silahlanma yarışı, kapalı diplomasi ve gizli anlaşmalar sistemiyle hareket edilmesi, sistemin kırılganlığını daha da artırmıştı. Dolayısıyla, uluslararası sistemde barış ve güvenliğin sağlanmasında "eski" yöntemler çözüm üretemez duruma gelmişti. Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nın çok büyük ölçekte ekonomik, siyasi, sosyal ve askeri sonuçları olmuş, olumsuz çok sayıda durumun yanında, olumlu çok önemli gelişmelere de zemin hazırlamıştır. Bunların başında, uluslararası barış ve güvenliğin teminatı olması ve uluslararası sorunlara çözüm üretmek amacıyla, uluslararası nitelikte bir örgütsel yapı olarak Milletler Cemiyeti'nin (bugünkü adıyla BM/UN) kurulmasıdır (Emiroğlu, 2006: 109-115).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemi artan ve çok sayıda tanımlanmış bir kavram olan uluslararası örgüt kavramında yer alan "ulus" sözcüğü ve "arası" sözcüğünün birleşmesiyle "uluslararası" terimi meydana getirilmiştir. Ortak bir geçmiş ve geleceğe ilişkin benzer düşüncelere sahip olan, yani bir inanç ve bilinç birliği içinde yer alan "ulus" kavramıyla, ulusların bağlı oldukları siyasi üniteleri, kurumları ifade eden, "uluslar"ın bir araya gelmesiyle de uluslararası örgütler oluşmuştur (Arıboğan vd., 1996: 442). Uluslararası örgütler özü itibarıyla bir iş birliği ve müzakere türüdür ve örgütlenme şekli, egemen eşitlerin (hükümetler

veya hükümetler dışındaki aktörler) otonom organlar aracılığıyla ortak amaçlar doğrultusunda sürdürdükleri bir iş birliği mekanizması şeklindedir. Bu bağlamda uluslararası örgütlerin özellikleri şöyle sıralanabilir (Dedeoğlu, 2011: 17, 18):

- Bir antlaşma, anlaşma, antant veya sözleşme ile kurulurlar,
- Mutlak biçimde önceden belirlenmiş ve kurucu belge içine yerleştirilmiş amaçlara sahiptirler,
- Sistemin işleyişine, üyelerine, ortak tutum ve davranışlarına ilişkin ortak ilkeler benimserler,
- Her durumda olmasa da üyelerini egemen ve eşit kabul ederler,
- Faaliyetlerinin yürütülmesini sağlayan organlar oluştururlar,
- Faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için kaynak temin ederler ve
- Genel olarak bir merkeze sahiptirler.

Realist perspektife göre uluslararası örgütler, büyük güçlerin dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Özellikle tarihsel olarak incelendiğinde, örneğin Milletler Cemiyeti'nin I. ve II. Dünya Savaşı arasında Fransa ve İngiltere'nin çıkarlarına hizmet ettiği ve II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin dış politikasını destekleyen örgütlerin (NATO, IMF, BM, Dünya Bankası) etkili olduğu görülmüştür. Söz konusu olaylar, Realist bakış açısının örneklerini sunmaktadır. AB ise, Liberal görüşe göre özerk bir aktör olarak kabul edilir. Başlangıçta hükümetler arası bir kurum olarak kurulan AB, uluslararası politikada kendi kimliğini geliştirmiş ve özerk bir aktör haline gelmiştir. Ancak, uluslararası örgütlerin aktörlüğü, belli kriterler çerçevesinde değerlendirilmelidir. Öncelikle, bu örgütlerin kimlikleri ve işlevleri devletler tarafından belirlenmektedir. Karar alma süreçleri genellikle üye devletlerin oybirliği ile gerçekleşir ve kararların uygulanması da yine üye devletlerin katılımına bağlıdır. Uluslararası örgütlerin etki alanı, bu örgütlerin kimlikleri ve karar alma süreçleri çerçevesinde sınırlı olmaktadır. Ayrıca, bu örgütlerin ne kadar süre hayatta kalacakları yine üye devletlerin kararlarına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu nedenle uluslararası örgütler, dünya politikasında birincil aktörler olarak değerlendirilmemektedir. Ancak istisnai durumlarda uluslararası örgütler, uluslararası politikada etkili olabilmektedir. Örneğin, Sovyetlerin ve Çin'in yokluğunda BM Güvenlik Konseyi'nin Kuzey Kore'yi saldırgan olarak tanımlaması, Kuveyt'in Irak tarafından işgalinden kurtarılmasına yönelik kararın alınması gibi durumlarda uluslararası örgütler önemli bir rol oynamışlardır. AB, uluslararası örgütler arasında istisna teşkil eder, çünkü kısmen uluslar üstü bir nitelik kazanmıştır. Ancak AB'nin uluslararası politikada etkin bir aktör olduğunu söylemek zordur, çünkü kararlar genellikle üye devletlerin oybirliği ile alınmaktadır. AB, uluslararası

politikada kendi özerk karar alma mekanizmasına sahip değildir. Dolayısıyla, uluslararası örgütler genellikle devletlerin uluslararası politika sürecinin bir parçası olarak işlev gören kurumlar olarak değerlendirilmelidir (Ateş, 2014: 125-128).

2. ULUS-ÜSTÜ ÖRGÜTLENME

Ulus-üstü örgütlenme, bir antlaşmayla kurulan, üyelerinin egemenlik yetkilerinin bir bölümünün kullanımını örgüte devrettikleri, oyçokluğu ile bağlayıcı hukuk normları belirleyebilen, belirlenen bu hukuk normları örgüte üye devletlerin ulusal hukuklarında doğrudan ya da dolaylı biçimde uygulanan ve hukuksal sonuçlar doğuran bir kuruluş yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır (Günuğur, 2018: 108). TDT için, bu tanımda yer alan aşamaların herhangi birinin, henüz gerçekleşmediği söylenebilir.

Yakın geçmişte yükselen uluslar üstülük kavramı, II. Dünya Savaşı'nın ardından, özellikle 1950'lerden itibaren gelişen Avrupa Bütünleşmesi süreci ile evrim geçirmiştir. Bazı hukukçular, Avrupa Birliği'nin en temel özelliğinin “uluslar üstülük” olduğunu iddia etmektedirler. Merkezîyetçi ve güçlü bir Avrupa'nın, üye devletlerin ulusal kimliklerini zayıflatmadan ancak bu yolla inşa edilebileceğini savunanlar, ulus-üstü örgüt kavramını, federal devlet kavramı ile aynı anlamda kullanmaktadırlar. Devletler düzeyinde AB'nin kurulmasıyla birlikte yeni bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan uluslar üstülük kavramı, “üst ulusal” (supranasyonal) şeklinde nitelendirilmektedir. AB'nin içinde, hukuk kurallarını oy çokluğu ile belirleyen organların bulunması, üye devletlerin ulusal hukuklarında doğrudan etkiler yaratması, uluslar üstülük kavramının ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. Bu hukuki kavram, “yetki devri”ni ve hatta ulusal egemenliğin “birlik” organlarına kısmen devredilmesi durumunu gündeme getirmektedir. Hem yetki devri hem de ulusal egemenliğin kısmen “birliğe” bırakılması durumunda, “bağımlılık” olgusu ortaya çıkar ve bu bağımlılık üç farklı şekilde görülmektedir (Günuğur, 2018: 108):

1. Bir üye devlet, antlaşma hükümlerine uymak konusunda zorunludur, bu antlaşmanın hükümleri özel veya tüzel kişi gibi uygulanmalıdır.
2. Bir üye devlet, örgütün yetkili organlarının belirlediği normları tam anlamıyla kabul etmek ve bu normları uygulamakla yükümlüdür.
3. Bir üye devlet, bazen karar alma yetkisini elinde tutsa da bu yetkiyi yalnızca Birlik tarafından denetlendiği durumlarda kullanabilir.

Ulus-üstü veya supranasyonal örgütlenme, devletlerin belirli alanlarda egemenliklerini ortak bir otoriteye devrettiği bir yönetim modelidir (bkz. Haas: 1958). Bu tür örgütlenmelerde

alınan kararlar genellikle üye devletlerin kendi ulusal yasalarını geçersiz kılabilmektedir. Bu da ulus-üstü örgütlerin, genellikle belirli bir bölgedeki devletler arası hükümet iş birliğinden daha fazla bütünleşme sağlayan bir mekanizma olduğu anlamına gelmektedir.

Ulus üstü örgütler, genellikle ekonomik, siyasi ve sosyal hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. En bilinen veya tek örnek Avrupa Birliği'dir (AB) (bk. Nugent, 2017: 3-5). AB, üye devletlerin ekonomik ve siyasi bütünleşmesini teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Bu hedef doğrultusunda AB, üye devletlerin ekonomik politikaları, adalet ve iç işleri gibi belirli konularda egemenliklerini Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Adalet Divanı gibi kurumlar aracılığıyla paylaşmasını öngörmüştür.

Ulus-üstü örgütlenmenin karmaşıklığı nedeniyle, bu kavramın ayrıntıları ve etkileri üzerine; Uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve hukuk gibi disiplinlerde supranasyonalizmin devletler arası ilişkileri ve küresel düzeni nasıl şekillendirdiği hakkında çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUS-ÜSTÜ NİTELİĞİ

Avrupa kıtasındaki devletlerin bir araya gelerek “Avrupa Birleşik Devleti” kurma düşüncesi ve bu doğrultuda girişimlerin tarihine baktığımızda söz konusu düşüncenin çok eski tarihlere dayandığı görülecektir. Avrupa kıtasında krallıklar arasında mütemadiyen olan savaşların ortaya çıkardığı sonuçların önüne geçmek maksadıyla Avrupa Birliği modeli, bilhassa Orta Çağ'dan başlamak suretiyle çok sayıda Avrupalı devlet, din ve bilim adamı, düşünür ve asker tarafından savunulmuştur. Daha ziyade fikrî planda ve barışçıl amaçlı olan birinci grupta, Dante, Jean Jacques Roussau, İmmanuel Kant ve Viktor Hugo gibi önemli Avrupalı düşünürlerin önerileri yer almaktadır. İkinci grupta ise, söz konusu birliği “hegemonya” yoluyla veya “zor kullanarak” gerçekleştirmeyi amaçlayan askerî düşüncede olanlar bulunmaktadır. Napolyon ve Hitler'in Avrupa kıtasında başlattığı savaşlar, bu gruptaki teşebbüslerin en başta gelenleridir (Fişne, 2003: 58).

AB'nin birliğe dönüşmesindeki süreçte, Altılılar (Almanya, Fransa, İtalya ve Benelüks ülkeleri) genişlemeye başladıkça (yani üye sayısı arttıkça) ekonomik ve sosyal alanlarda ve ayrıca bütünleşme sürecinin beklenti ve amaçları bağlamında üyeler arasındaki farklılıkların artması söz konusu olmuştur. Bu durum, Avrupa Birliği'nin (AB) bütünleşme sürecinin “nihaî modeli” üzerine bir tartışmayı gündeme getirmiştir. Başlangıçta temel olarak, siyasi ve ekonomik bütünleşmeyi derinleştiren veya federal bir yapıya bürünen “Avrupa Birleşik

Devletleri” anlayışı ve ekonomi merkezli “hükümetlerarası iş birliği” yaklaşımı³ ortaya konulmuştur. Birinci anlayışta, Avrupa’nın bürokrasisi ve uluslararası kimliği güçlendirilerek, kültür, savunma ve dış politika gibi alanlarda siyasi iş birliği yapılması hedeflenmiştir. İkinci yaklaşımda ise, üye devletlerin ana, meşru ve bağımsız aktörler olarak kalması, AB’nin küresel rekabetteki yerini güçlendirmesi amacıyla ortak hedefler doğrultusunda iş birliği yapılması öngörülmüştür. Ancak AB çevrelerinde, siyasi bütünleşmenin artması (derinleşme) hususunda şüphecî bir bakış açısı hâkim olmuştur. Avrupa’nın bütünleşme süreci giderek daha bütünleşik bir yapı kazanırken, bu yakınlaşmanın sınırları ve Avrupa ile ulus-devletler arasındaki yetki paylaşımı konuları, bugün de sorgulanmaktadır; yani ne kadarı ulusal kalmalı ne kadarı uluslar üstü bir yapıya evrilmelidir? Sorusu gündeme getirilmektedir. AB eleştirmenleri, genellikle bütünleşmenin kendisine karşı olmamalarına rağmen, sürece yönelik veya belirli alanlar özelinde itirazlarını dile getirmektedirler; bu çerçevede, daha fazla bütünleşmeyi (derinleşmeyi) kabul etmeyerek, ulusal yapıların aşırı şekilde erozyona uğramasına yol açabilecek Brüksel merkezli otoriteye karşı temkinli bir yaklaşım sergilemektedirler (Ermağan, 2012: 162).

AB’nin bu süreçte bir tenakuz yaşadığı söylenebilir. Zira Avrupa tarihi, kıtanın kontrolü kaybedildiğinde rekabetçi devletler arasında yaşanmış ve sonuncusu çok ağır ve taze olan kötü hatıralarla doludur. Dolayısıyla AB’nin bir ulus-üstü örgüt olarak tesis edilmesinde kıtanın yoğunlukla çatışmalarla dolu tarihsel hafızası da önemli bir yer tutmaktadır. Roma İmparatorluğu sonrası Orta çağ boyunca Avrupa’da güçlü bir siyasal egemen otoritenin teşekkül edememesinden dolayı, bu boşluğu feodal yapılar doldurmuştur (bk. Ülgen, 2010: 5). Aynı zamanda, Magna Carta örneğinde olduğu gibi,⁴ dönemin daha çok sembolik monarklarını sınırlama ve uzlaşma geleneğini erken bir dönemde Avrupa siyasi tecrübesine kazandırma girişimleri de olmuştur. Diğer taraftan güçlü merkezi devletlerden daha evvel gelişen ticari hayat ve bu minvalde ticaret merkezleri, nispi olarak sivil toplum ve yerel özerkliklere ortam oluşturmıştır. Bu durum ise erken diyebileceğimiz bir dönemde Avrupa’nın pek çok yerinde parlamento geleneğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Merkezi devletlerin ortaya çıkması ile başlayan egemenlik kavgası ve bu kavgayı daha da tahripkâr yapan Reformasyon sonrası vuku bulan mezhep savaşları, Westphalia Barışı (1648) ile somutlaşan bir Avrupa uyumu anlayışının da Avrupa siyasi hafızasına yerleşmesine zemin hazırlamıştır (bk. Özel Özcan: 2019, 53). Nitekim 18. Yüzyıl veraset savaşları sonucu bozulan siyasi yapıyı düzene koymak adına yapılan

³ Bk. Atılğan, Canan/Klein, Deborah (2006): EU-Integrationsmodelle unterhalb der Mitgliedschaft, in: http://www.kas.de/db_files/_dokumente/arbeitspapiere/7_dokument_dok_pdf_8414_1.pdf (Erişim Tarihi: 09.03.2024).

⁴ <https://tarihpark.com/magna-carta-ve-ingiliz-hukukunun-kokenleri/?utm> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).

Utrecht Barışı (1713), ardından yaklaşık bir asır sonra gerçekleşen Fransız Devrimi ve devrimin bir tezahürü olarak ortaya çıkan, Napolyon Savaşlarının parçaladığı siyasi düzen ve coğrafi sınırları onarmak adına düzenlenen Viyana Kongresi (1815) vb. gelişmeler, Westphalia ile başlayan Avrupa uyumu anlayışının dönemlere göre yansımaları olarak nitelendirilebilir. Nihayetinde Avrupa’da, genellikle kıta içi çatışma ve savaşlarla ortaya çıkan problemleri, konferans diplomasisi ile çözme geleneği, bir kazanım olarak Avrupa siyasi kültürüne girmiştir (Tolunay, 2007: 58). Yakın tarihte dünya dengelerini büyük oranda etkileyen siyasi ve endüstriyel devrimlerin ortaya çıktığı coğrafya olan Avrupa, söz konusu devrimlerin siyasi ve ekonomik sonuçlarının doğurduğu rekabetten kaynaklanan iki büyük dünya savaşına sebep olmakla kalmamış, aynı zamanda bu süreçte siyasi, ideolojik ve ekonomik bir yıkıma da maruz bırakmıştır. Avrupa Birliği oluşumu, işte böyle bir ortamda, bahsi geçen tarihsel tecrübelerin de katkısıyla yeni bir Avrupa uyumu çalışması olarak gündeme gelmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa kıtasını birleştirme hususunda barışçıl çabalar hız kazanmış, Avrupa devletlerinin eşit ve gönüllü olarak katılımlarının sağlanması için çeşitli planlar ortaya atılmıştır. Ancak, kıtadaki devletler arasında milliyetçi ve emperyalist düşünceler varlığını ve baskısını sürdürdüğü için bu tarz planlar hayata geçirilememiştir (Borchardt, 1995: 5).

II. Dünya Savaşı’nda ABD ve SSCB, Hitler ortak tehdidine karşı iş birliği yaparak bu tehdidi bertaraf etmiş ve 1945 Temmuz ayında Prusya’nın kraliyet merkezi Postdam’da konferans toplayarak, bundan sonra birbirlerine karşı mesafeli bir tutum sergileyeceklerinin ilk emarelerini göstermişlerdir. Her iki ülke de savaşın yol açtığı yıkımı gidermeyi ve Avrupa’nın yeniden inşasını hedeflerken, savundukları ideolojilerin farklılığı nedeniyle iş birliği yapmak yerine çatışmaya yol açmışlardır. Bu çatışma, yaygın olarak bilinen adıyla “Soğuk Savaş” olmuştur ve 1990 yılına kadar Avrupa’nın bir demir perde ile ikiye bölünmesine yol açmıştır (bk. Köse, 2015: 270).

Almanya, 1945 yılında tam anlamıyla harap bir duruma gelmişti. Büyük bir savaşın ardından gelen yenilgi, Alman halkını hem fiziksel hem de psikolojik olarak olumsuz etkilemişti. Almanlar, kaderlerinin ne olacağını, elleri kolları bağlı bir şekilde beklemekteydiler. Almanya; İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve ABD tarafından dört işgal bölgesine ayrılmış ve Berlin de dört parçaya bölünmüştü. 1946’da ABD, Almanya’nın ekonomik bir birim olarak kalabilmesi için merkezi bir siyasi yapının kurulmasını önerdiğinde, Fransa ve Sovyetler Birliği buna karşı çıkmış ve ABD, bu ülkelerin işgal bölgelerine malzeme sevkiyatını durdurmuştu. Moskova, görüşmeler sırasında Almanya’nın ekonomik birliğinden

uzaklaştı ve ülke fiilen üç ekonomik bölgeye bölündü. Bu bölgeler, Sovyet işgal bölgesi, Fransız işgal bölgesi ve Bizonia (Amerikan ve İngiliz işgal bölgesi) olarak adlandırılmıştı. Sovyetler, daha fazla tazminat talep ediyor ve Bizonia'daki Ruhr sanayi bölgesinin idaresinin dört ülkenin ortak komisyonuna geçmesini istiyordu. Batılı ülkeler, buna karşı çıkmakla kalmadı, aynı zamanda 19 Nisan'da yaptıkları bir anlaşma ile Ruhr ve Saar bölgelerinden Fransa'ya günlük 280 bin ton kömür sevkiyatını artırdılar. Bu, ekonomik konularda anlaşmaya varılmasını daha da zorlaştırmıştı. 1947 yılının başından itibaren ABD, Almanya sorununu çözme konusunda daha etkin bir rol üstlendi. Savaş Bakanı Petterson'un talebi üzerine, Almanya konusunda bir rapor hazırlayan Herbert Hoover, aşağıdaki sonuçları ortaya koydu (bk. Erhan, 1996: 260, 261, 266, 272, 273).

- a. Silah sanayisi ve militarizme yol açabilecek yan sanayiler dışında, Alman sanayisi üzerindeki sınırlamalar kaldırılmalı.
- b. Fabrika ve üretim alanlarının tahrip edilmesi ve taşınması durdurulmalı,
- c. Sovyet yönetici generalinin keyfi davranışlarına son verilmeli.
- d. Alman sanayisinin ve ekonomisinin merkezi olan Ruhr ve Rhineland Almanya sınırları içinde kalmalı.
- e. ABD'nin kendi vergi mükelleflerinden topladığı paraları, Fransız ve Sovyet işgal bölgelerinin tamiri için kullanmayı durdurmalı ve Bizonia'da yardıma ihtiyaç duymayan, kendi kendine yeten bir ekonomik yapı oluşturmalıdır.

Ancak, Hoover raporunun önerileri hemen uygulanamamıştır. Çünkü ABD 1947 yılında Almanya konusunda tek başına atılımlar yapma kapasitesine sahip değildi. Ancak raporun önerileri müttefikler arasında tartışıldığında, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin soğuk bir tavır aldığı görülmüştü.

Avrupa Birliği'nin temellenmesinde Avrupa devletleri arasında yukarıda bahsi geçen uyum arayışına yönelik tarihsel tecrübelerin olumlu etkilerini inkâr etmemekle beraber, başlamakta olan “soğuk savaş” ikliminde “Birliğin” oluşumunda ABD'nin rolünü de ortaya koymak gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli iki kazananı olan ABD ile SSCB yeni dönemin en önemli aktörleri olarak ön plana çıkmaktadır. SSCB ve Komünizm, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Almanya başta olmak üzere ekonomik ve siyasal kaos yaşayan ülkelerde kendine çok kolay yayılma zemini bulabilirdi. Zaten ikiye bölünmüş olan Almanya'nın bir kısmı Komünizme terk edilmişti. Dolayısıyla Almanya'yı Birinci Dünya savaşı sonunda yapıldığı gibi dışlamak ve cezalandırmak stratejik bir hata olacaktı. Bu sebeple Avrupa Birliği'nin, savaşın mağlubu Almanya ve İtalya gibi iki mihver devleti ile iki savaşta

da Almanya'nın en büyük düşmanı olan ve özellikle son savaşta kendisi de büyük yıkım yaşayan Fransa üzerinden inşa edilmesi, bu konjonktür üzerinden daha iyi anlaşılabilir. Diğer taraftan dünya savaşını fırsata çevirerek ekonomik gücünü büyüten ABD, Avrupa ülkelerine önemli oranlarda borç vermişti, savaş sonrası ise Marshall yardımlarıyla bu desteğini devam ettirmişti. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin temelini atılmasında SSCB ve Komünizme karşı mevzi kazanmaya çalışan ABD'nin askeri, siyasi ve ekonomik kaygılarının da etken olduğu ortadadır (bk. Aras, 2017: 302-307).

II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Batı Avrupa devletlerinin ortak sorunu ve öncelikli hedefleri ekonomik kalkınma ve istikrarı sağlamak idi. 1990'a kadarki Soğuk Savaş sürecinde Avrupa'da izlenen bütünleşme politikalarının öncelikli olarak ekonomik alanda yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Söz konusu bütünleşme ve birlik yolunda atılan ilk adım, 1951 yılında, "Schuman Planı" doğrultusunda imzalanan "Paris Antlaşması" olmuştur. Bu antlaşma ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. Kuruluş her ne kadar ekonomik ve ticarî maksatlı görünse de tarihsel olarak düşmanlıkları olan iki devleti (Almanya-Fransa) aynı çatı altında buluşturması bakımından Avrupa iç barışına ve Birliğin kurulmasına son derece önemli katkılar sunmuş, AB'nin kurulmasının anahtarı hükmünde olmuştur. AKÇT'den kısa bir süre sonra 1957'de imzalanan "Roma Antlaşması" ile kurulan "Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)" ve akabinde kurulan "Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), AB yolunda bütünleşme sürecinin "uluslar üstü nitelik" altyapısını meydana getirmiştir. Ayrıca, Birliğe yeni devletlerin katılmasına yönelik hükümleri içeren ilk antlaşma olması bakımından "Roma Antlaşması" Avrupa genişleme süreci için tarihî önem arz etmektedir.⁵

Aslında Avrupa'da ekonomik bütünleşme girişimleri, 1932 yılında imzalanan Quchy Antlaşması ile başlamıştır. Bu antlaşma kapsamında Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında bir birleşme gerçekleştirilmiştir. Benelux olarak adlandırılan bu oluşum, hedeflenen sonuçlara 1944 yılında ulaşmış ve Gümrük Birliği uygulamaya konulmuştur (Karluk, 1996: 38-39). Bu tecrübe de sürecin işlemesine önemli katkı sağlamıştır.

Avrupa Birliği'nin temellerinin atılmasının en önemli hazırlayıcısı olan II. Dünya Savaşı, bütünleşme (entegrasyon) ve genişleme politikalarını şekillendiren iki kutuplu Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında tek kutuplu ABD hegemonyası ile Avrupa Birliği'nin bir bütün olmasının yolu açılmıştı. Soğuk Savaş'ın nihayete ermesiyle birlikte Avrupa Kıtası'nın doğusunun Avrupa Birliği ile yakınlaşma süreci başlamıştır. Doğru Avrupa ülkelerinin birliğe

⁵ https://turkiyeavrupavakfi.org/avrupa-birliginin-tarihcesi/?utm_source (Erişim Tarihi: 22.11.2024)

alınmaları için “Kopenhag Kriterleri” ihdas edilmiş, demokrasi ve ekonomi bakımından gelişmeleri, teknik ve mali açıdan yeterli olmaları için çeşitli destek programları oluşturulmuştur. Söz konusu programlar yardımıyla Doğu Avrupa ülkeleri ekonomik ve kurumsal işleyiş bakımlarından AB ile bütünleştirilmeye (entegrasyon) çalışılmıştır.

İngiltere başlangıçta AT’nin, “ortak pazar” yerine “serbest ticaret bölgesi” oluşturmasını savunmuş, “uluslar üstü” bir yapı yerine, egemenlik haklarından taviz vermeden ticaretin karşılıklı şekilde serbestleşmesinden yana tavır koymuştur (Saygın ve Ultan, 2016: 72-74).

Avrupa Topluluğu’nun (AT) ilk genişleme evresi 1973 yılında, AT’nin kurulmasına karşı çıkan İngiltere, İrlanda ve Danimarka’nın topluluğa dahil edilmesiyle başlatıldı. Böylece üye devletlerin sayısı altıdan dokuza çıkmış oldu. 1981 yılında Yunanistan’ın alınmasıyla ikinci genişleme evresi, 1986 yılında İspanya ve Portekiz’in topluluğa alınmasıyla üçüncü genişleme evresi, 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç’in katılımıyla dördüncü genişleme evresi tamamlanarak, topluluğun üye sayısı 15’e ulaşmıştır. AB genişleme sürecinin beşinci evresi ise, başvuruda bulunan on ülkenin (Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Slovakya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) 16 Nisan 2003 tarihinde Atina’da imzalanan ve 1 Mayıs 2004’te onaylanan katılım antlaşmalarıyla birlikte gerçekleşmiş ve AB’nin üye sayısı 25’e çıkmıştır. Sürecin devamında, 2005’te Bulgaristan ve Romanya’nın, 2013’te ise Hırvatistan’ın katılımı ile altıncı ve yedinci genişleme dalgaları gerçekleşmiş ve üye sayısı 28’e yükselmiştir.

Avrupa Topluluğu’nun Roma Antlaşması (1957) ile başlattığı genişleme süreci, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun 18 Nisan 1951’ki kuruluşunda altı olan (Kurucu Altılar) üye ülke sayısının, 60 yılda 28’e ulaşmasını sağlamıştır. Ancak, 2020 yılında İngiltere’nin Brexit olarak adlandırılan çıkışıyla birlikte üye sayısı 27’ye gerilemiş ve genişleme süreci tersine dönerek, İngiltere gibi siyaset ve ekonomi gücü bakımından önemli bir ülke kaybedilmiş ve Avrupa Birliği güç kaybetmeye başlamıştır.

Avrupa Birliği’nin geleceğine baktığımızda ise, bütünleşmenin artık geri dönülmeyecek bir noktaya ulaştığını söylemek mümkündür. Ancak, AB’nin federal bir yapıya dönüşmesi, üye devletlerin egemenlik konusundaki hassasiyetlerinden tamamen vazgeçmeleriyle mümkün olacaktır. Üye devletlerin tarihsel geçmişleri, birikimleri ve bağlantıları dikkate alındığında bu durumun çok kolay olmadığı söylenebilir. Ancak, AB’nin Avrupa vatandaşlarına sunacağı ekonomik imkânların, siyasal ve sosyal hakların büyüklüğü, üye devletlerin vatandaşlarının egemenlik konusundaki hassasiyetlerini uzun vadede ortadan kaldırabilir. Tek paraya

geçilmesi, bu konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Euro'nun tedavüle girmesi, bütünleşme sürecinin ekonomik olarak, gümrük birliği ve iç pazarın kurulmasından sonra en son ve en kapsamlı seviyeye ulaşıldığının göstergesi olmuştur. Söz konusu aşamada üye ülkeler, para politikası kapsamındaki yetkilerini ve bir bakıma egemenliklerini Avrupa Merkez Bankası'na devretmişlerdir (Fişne, 2003: 70).

Ancak, son zamanlarda AB'nin lokomotifleri sayılan Almanya ve Fransa başta olmak üzere birçok ülkede oldukça hızlı bir yükseliş ivmesi yakalayan aşırı sağcı (ırkçı) siyasal ve toplumsal hareketler Avrupa değerleri, Avrupa uyumu gibi kavramların yeniden sorgulanmasını gündeme getirmekte ve Avrupa bütünleşmesinin yabancı düşmanlığı (öteki) üzerine inşa edildiği izlenimi vermektedir.

3. SİYASİ BİRLİK

Devletlerin bağımsız politika oluşturma yeteneklerinden vazgeçtiği bir düzenlemeyi ifade eden siyasi birlik kavramı, tarihsel olarak farklı siyasi örgütlenme yapıları arasında gerçekleşen birleşme ve iş birliği girişimleri tarihini ifade etmektedir. Modern ulus-devletlerin ortaya çıkmaya başladığı 15. Yüzyıldan çok daha önce, antik çağlara kadar uzanan bir geçmişe sahip olan siyasî birlik düşüncesi, günümüz uluslararası düzeninde değerlendirildiğinde ise, modern ulus-devletlerin birleşme çabalarının günümüzden yaklaşık yüz yıl öncesine dayandığı görülmektedir. Söz konusu çabalar, ortak bir tarihe dayalı olarak şekillenmiştir ve savaşa dönük askeri ittifaklardan güvenlik merkezli veya barışa yönelik ittifaklara, hatta ekonomik iş birliği ağırlıklı ortaklıklara kadar geniş bir yelpazede meydana gelmiştir (Özmen, 2022: 131).

Siyasi birlik kavramının, egemenlik kavramıyla birlikte ele alınması gerekmektedir. Örneğin, ABD gibi federal bir yapının veya Avrupa Birliği gibi nevi şahsına münhasır (sui generis) bir birliğin kurulabilmesi için, bu birliği oluşturan devletlerin bazı (ekonomik, siyasi, yargısal vb.) egemenlik haklarından feragat etmesi gerekmektedir.

Ulusal egemenlik anlayışının uluslararası bir mekanizmaya devredilmesi düşüncesinin başlangıcını Westphalia Barış Antlaşması'na dayandırmak mümkündür. Ancak bu düşünce, uluslararası ceza mahkemelerinin kurulması gibi, yargı yetkisi genişlemeleri ile daha belirgin hale gelmiştir. Bu fikir ilk kez, 1870 Fransa-Prusya Savaşı'nın ardından Gustave Moynier tarafından Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne sunulmuş, savaş hukuku ve diğer insancıl normların uluslararası bir mahkeme tarafından uygulanmasını sağlayacak bir anlaşma teklifi olarak öne sürülmüş, ancak başarısız olmuştur. Bu düşünce, ikinci kez I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Versay ve Sevr Antlaşmaları ile gündeme getirilmiştir. Ancak Westphalia

egemenlik anlayışı bu düşünceye üstün gelmiş ve bu fikrin hayata geçmesi, adeta bir dünya savaşı deneyimi daha yaşanmasını gerektirmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Nuremberg ve Tokyo mahkemeleri, bu düşüncenin somut bir simgesini oluşturmuştur. Bu iki mahkeme, kişilerin uluslararası hukuka aykırı faaliyetlerini uluslararası düzeyde yargılamanın ilk örneklerini ortaya koymuştur. Söz konusu faaliyetler, kişilerin yetkilerini kötüye kullanmalarını kapsamıştır (Moagoto, 2008: 211, 215).

Moagoto'nun önerdiği perspektife göre, o dönemde egemenlikte ilk adım atma girişimi yargı alanında gerçekleşmiştir. Bu adım, her biri tek başına egemen olan devletlerin uluslararası bir yargı yetkisini kabul etmeleri demektir ve bir egemenlik devri göstergesiydi. Ancak, bu şekilde kurulan mahkemelerle siyasi bir birleşmenin amaçlandığı söylenemez. Bu yargılamalar, ulusal düzeyde önem taşıyan suçların uluslararası bir yapı tarafından cezalandırılmasını sağlamak amacıyla yöneliktir. Ayrıca, ortak bir yargı organı oluşturmak için bir dizi ortak hukuk kuralının önceden belirlenmiş olması gerekmektedir. Yani, önerilen uluslararası yargı sistemi, ancak önceden belirlenmiş ortak ve bağlayıcı bir hukuk sisteminin varlığına dayanarak kurulabilirdi. Bu hukuk sistemi ise, sistemin güvencesi ve yaptırım unsuru olarak hizmet edebilirdi (Özeler, 2016: 799, 800).

Westphalia Antlaşması'ndan sonra ulusal devlet anlayışı güçlenirken, monarklar Roma İmparatorluğu tarzında bir siyasi yapı kurma düşüncesiyle meşgul idiler. Bu amaçla, üretici burjuvazi tarafından finanse edilen monarklar ve üretmeyen saray aristokrasisi arasında savaş kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmişti. Bu dönemde çok sayıda farklı büyüklükte hanedan devleti bulunmaktaydı ve bu devletler, kendi hanedan devletleri etrafında büyük merkezi ekonomik yapılar oluşturarak Avrupa Kıtası'nda barışı ve istikrarı sağlamak, dış tehditleri engellemek istemekteydiler. Sanayi Devrimi'ne kadar olan dönemde var olan “güç dengesi” politikası, uluslararası sistemin kısmen istikrarını korumasına yardımcı olmuştu. Bu nedenle bir devletin diğer ulusal devletleri kontrol altına almaya yönelik mücadelelerine karşı dengeleyici koalisyon güçleri bulunuyordu. Ancak sonraki dönemde, uluslararası sistemin istikrarsızlaşmasına engel olamayan “düzenleyici” mekanizmaların yetersiz olduğu görüldü. Devletlerin dar ve kapsamlı “ulusal çıkar” tanımları ve bu doğrultuda izledikleri politikalar I. Dünya Savaşı'nın temel nedenlerinden biri olmuştu. I. Dünya Savaşı'nın ardından Fransa, kendi güvenliğini sağlamak için Versay düzeninin sürmesini ve Almanya'nın sıkı bir denetim altına alınmasını istedi ve Milletler Cemiyeti'ni Almanya'nın kontrolünü sağlamanın bir aracı olarak görmüştü. Ekonomik krizler, devletleri yeni milliyetçi ekonomi politikalarına yönlendiren bir ortam yaratmış ve bu da pazar ve hammadde sorununu çözmek için yeni bir

Versay düzenine kadar Almanya'yı baskı altında tutmuştu. Fransa, Milletler Cemiyeti'nin kuruluşunu Almanya'nın kontrol edilmesinin bir aracı olarak görmekteydi. Ancak bu politik yaklaşımlar, “evrensel aktör” ve “düzenleyici mekanizma” olarak tasarlanan Milletler Cemiyeti gibi bir siyasi birliği etkisiz hale getirdi (Emiroğlu, 2006: 105, 110, 117).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki siyasi birlik hareketlerine bakıldığında, bugüne kadar başarıya ulaşmış ve uluslar üstü nitelik kazanmış bir yapı olarak Avrupa Birliği karşımıza çıkmaktadır. Arap Birliği ve Afrika Birliği gibi siyasi birliklerin başarılı olamadıkları, bugüne kadar uluslar üstü nitelik kazanamamalarından yola çıkılarak değerlendirilebilir.

Siyasal birlik kavramı, politik birimlerin (genellikle devletlerin) siyasi, yasal ve idari açıdan entegre olmasıyla oluşan bir birlik anlamına gelmekte ve genellikle farklı bölgelerden veya ülkelerden gelen devletlerin politikalarını ve hükümetlerini birleştirerek ortak bir siyasi yapı oluşturma sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, genellikle belirli bir coğrafi bölgeye veya belirli bir amaç doğrultusunda gerçekleşmektedir.

Siyasal birlik veya bütünleşme, ulusal düzeydeki siyasi kurumların bağılıklarını, beklentilerini ve faaliyetlerini, mevcut ulus devletlerin ötesinde, hukuksal yetkiye sahip merkezi bir otorite altında bir araya getirmesi anlamına gelmektedir. Avrupa Birliği (AB) bağlamında siyasi bütünleşme, 1992 Maastricht Anlaşması ile başlamış ve ortak para ile maliye politikalarındaki sınırların netleştirilmesiyle daha da güçlenmiştir. Günümüzde, ortak sürücü ehliyeti uygulaması ve dış ilişkiler alanında ülke konsolosluklarının AB Konsoloslugu'na dönüştürülmesi fikri, AB'nin siyasi bütünleşme yolundaki çabalarını göstermektedir. Bunun yanı sıra, ortak kimlik oluşturma girişimleri, AB Anayasası'nın hazırlanması ve ortak iç ve dış politika çalışmaları, “Avrupa Birleşik Devletleri”nin temellerinin atılmaya başlandığının işaretleri olarak değerlendirilmektedir (Özpençe, 2008: 13).

AB, siyasi birliğin en iyi örneklerinden birini teşkil etmektedir. AB, Avrupa'da ekonomik bütünleşmeyi sağlamak, ortak politikalar geliştirmek ve üye devletler arasında siyasi birlik oluşturmak amacıyla kurulmuştur. AB, üye devletlerin hukuki ve siyasi sistemlerinde birleşik bir yapı oluşturarak, birçok konuda ortak kararlar almayı ve bunları uygulamayı hedeflemektedir (Çelik, 2016: 5, 6).

AB'nin siyasi birliği sağlamak için kullandığı ana araçlar şu şekilde sıralanabilir:⁶

⁶ bk. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-kurumlari_45641.html (Erişim tarihi: 31.10.2023)

1. Avrupa Parlamentosu (AP): AB'nin yasama organıdır ve AB politikalarını belirleme sürecine katılmaktadır. Üye devletlerin vatandaşları tarafından seçilen milletvekilleri, AB politikalarını oluşturmak ve yasa tasarılarını kabul etmek için çalışan bir kurumdur.

2. Avrupa Komisyonu: AB'nin yürütme organıdır ve AB hukukunun uygulanmasından sorumludur. Komisyon, AB politikalarını hazırlar, yürütür ve AB üye devletleri arasında koordinasyon sağlama görevini üstlenmektedir.

3. Avrupa Konseyi: AB'nin üye devletlerinin başbakanları veya devlet başkanlarından oluşan bir organ olan Avrupa Konseyi, AB politikalarını belirlemek ve AB'nin genel stratejilerini koordine etmek için toplanmaktadır.

Siyasal birliğin avantajlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Güvenlik: Siyasal birlik, üye ülkelerin birbirlerine askeri ve güvenlik desteği sağlama kapasitesini artırabilmektedir (bk. Kaunert & Zwolski: 2013).

2. Ekonomik İşbirliği: Birçok ülkenin bir araya gelerek ekonomik olarak daha güçlü bir konuma gelmesine olanak tanımaktadır. (bk. Boltho ve Eichengreen: 2008).

3. Diplomatik Güç: Siyasal birlik, üye ülkelerin daha fazla diplomatik etki ve güç elde etmelerini sağlayan bir unsurdur (bk. Keating ve Loughlin: 1997).

4. Ortak Değerlerin Korunması: Siyasal birlik, üye ülkelerin ortak değerleri ve normlarını koruma ve teşvik etme fırsatları sunmaktadır (bk. Risse vd.:1999).

5. İnsan Kaynakları ve Bilgi Paylaşımı: Siyasal birlik, üye ülkeler arasında insan kaynakları ve bilgi paylaşımını artıracaktır.⁷

Bu avantajların her biri, siyasal birliğin farklı yönlerine dikkat çekerken, temelde ülkeler arasındaki iş birliğinin güçlü bir biçimini temsil etmektedir.

Güçlü bir siyasi birlik, üye devletlere ekonomik, politik ve güvenlik alanlarında daha fazla etkinlik sağlayacaktır. Ortak politikaların geliştirilmesi ve uygulanması, üye devletler arasında iş birliğini artıracak ve bölgesel istikrarı destekleyecektir. Siyasal birlik, üye devletlerin kolektif gücünü artırarak uluslararası alanda daha güçlü bir konum elde etmelerine yardımcı olacaktır. Ancak, bunların yanında birtakım muhtemel güçlükler bakıldığında, örneğin üye devletler arasında farklı çıkarlar ve politikalar olabilecektir. Ortak kararlar almak ve tüm üye devletlerin çıkarlarını dengelemekte güçlükler yaşanabilecektir. Egemenlik haklarının belirli ölçüde devredilmesi, bazı üye devletler için politik tartışmalara ve halk arasında tepkilere yol açabilecektir (bk. Özdemir, 2017: 3020). Siyasal birlik süreci, karmaşık

⁷ https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/155-156/tuzcu.htm?utm_source (Erişim tarihi: 21.12.2024).

ve zaman alıcı olabilmektedir. Üye devletlerin çeşitli politika alanlarında anlaşmaya varmaları ve bunları uygulamaları söz konusu karmaşık ve zaman alıcı süreçler içinde gerçekleşmektedir.

4. BÜTÜNLEŞME KAVRAMI

Bütünleşme kavramı uyum ve birleşme kelimeleriyle karşılanabilecek bir kavram olarak tanımlanabilmekte (Bülbül, 2021: 69) veya farklı birimlerin veya bileşenlerin bir araya gelerek tek bir bütün oluşturması, bütünleşmesi veya entegrasyonu anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.⁸

Uluslararası ilişkiler alanında dünyanın küreselleşmesi neticesinde önemli bir kavram halini alan bütünleşme (entegrasyon), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte çeşitli kuramlar üzerinden açıklanmaya çalışılmış ancak, tam olarak neyi ifade ettiği konusunda görüş birliğine varılamamıştır. Bütünleşme kavramı denildiğinde anlaşılması gerekene bakıldığında ise, bir süreç mi, bir durum mu yoksa her ikisi birden mi anlaşılmalı noktasında görüş ayrılıkları söz konusu olmuştur. Bütünleşmeyi bir durum olarak görenler arasında en kapsamlı tanıımı yapan Amitai Etzioni bu kavramı, farklı devletlerden oluşan bir kurumun, zorlamaya dönük araçları kullanma yetkisini ele geçirme, karar verme mekanizmasına sahip olma ve bu devletlerin vatandaşları için bir kimlik oluşturma durumu olarak tanımlamaktadır.⁹ Bütünleşmeyi, bir duruma yol açan süreç olarak tanımlayan Ernst Haas ise,¹⁰ farklı ulusal ortamlara sahip politik aktörlerin bağlılıklarını, beklentilerini, politik eylemlerini ve kurumlarını üye devletler üzerinde yetkiye sahip yeni bir merkeze kaydırmaları için ikna edebilmeleri süreci olarak değerlendirmektedir. Ancak buradaki tanımlamalar daha çok siyasi bütünleşmeye ilişkin tanımlamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bütünleşme kavramı, siyasi olduğu kadar, ekonomik ve sosyal boyutta da gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle bazı uzmanlar bütünleşmeyi, aktörler arasında birleşmenin özel ölçümlerle anlaşılabilir her hangi bir düzeyi olarak tanımlamışlardır (Yapıcı, 2007: 133).

Bütünleşme kavramına “durum” ve “süreç” bağlamı dışında, yeni bir sistem içinde yeni yapı ve fonksiyonlar oluşturma ve geliştirme şeklinde açıklama getirenler de olmuştur (bk. Caporaso ve Pelowski: 1971).

Uluslararası bağlamda bütünleşme kavramı, evrensel düzeyde bir üst yapı meydana getirme girişimi olabileceği gibi dar kapsamlı bölgesel bir yapı oluşturma hedefini de

⁸ <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).

⁹ Karl Wolfgang Deutsch, Philip E. Jacop gibi isimler bütünleşme kavramına “durum” bağlamında yaklaşmışlardır.

¹⁰ Beril Dedeoğlu, Charles Pentland, Johan K. De Vree, Johan Galtung gibi isimler bütünleşme kavramına “süreç” bağlamında yaklaşmışlardır.

taşıyabilmektedir. Devletler veya uluslar arasında küresel bağlamda gerçekleşecek bir etkileşim sürecini anlatmak maksadıyla ortaya konulan uluslararası düzeyli bütünleşme, bölgeselleşmeyi ve ulusüstü bütünleşme süreçlerini kapsamaktadır. Sınırlarla bölünmüş devletlerin kendi aralarında oluşturdukları kısıtlamaları aşma isteği, uluslararası düzeyde bütünleşme süreçlerinin gelişimi bakımından belirleyici olmaktadır. Ulusal bütünleşme süreçlerinde olduğu gibi uluslararası düzeyde de çeşitli unsurları uyumlaştırma bağlamında bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki, taraflar arasında belli düzeylerde ortak kurumların oluşturulması ve sahip oldukları yetkilerin bir kısmını bunlara aktarmaları şeklinde işlediği zaman, ulus-üstü bir yapı oluşturma durumunun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımlardan çok boyutlu ve aktörlü bir süreç bağlamında ve bilinçli tercihler çerçevesinde ortak bir yönetim, kurumlar ve siyaset oluşturulması prensibi uygulamaya geçecektir. Sonuç olarak, uluslararası düzeyli bir bütünleşmede siyasal aktörlerin ortak bir yönetim kurarak, siyasal yönetimin kurum, kural ve araçlarının uyumlaştırılması sağlanmaya çalışılmaktadır (Şahin, 2018: 92, 93).

5. BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ

Bütünleşme teorisi, farklı düzeylerde kurulan iki ya da daha çok siyasal topluluğun oluşturduğu bir birliğin siyasal topluluk formasyonunun incelenmesidir (Dedeoğlu, 1996: 22).

Bütünleşme teorileri; Federalist Teori (*Federalizm*), Konfederalist Teori (*Konfederalizm*), Fonksiyonalist Teori (*Fonksiyonalizm/İşlevselcilik*), Neo-Fonksiyonalist Teori (*Neo-Fonksiyonalizm/Yeni İşlevselcilik*), Kurumsalcı Teori (*Kurumsalcılık*), Karşılıklı Bağımlılık Teorisi (*Interdependence*), İletişim Teorisi (*Communication Theory*), Bölgeselcilik Teorisi (*Regionalism*), Hükümetlerarası Teori (*Hükümetlerarasıcılık/Devletlerarasıcılık*), İnşacılık Teorisi (*Constructivism*) ve Liberal Bütünleşme Kuramı olarak sıralanabilir.

İş birliği ve bütünleşme kuramları, uluslararası ilişkilerde ve bölgesel bütünleşme süreçlerinde iş birliği ve bütünleşmenin nasıl gerçekleştiğini anlamak için kullanılan teorik yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kuramlar, farklı açılardan iş birliği ve bütünleşme süreçlerini açıklamak ve analiz etmek için çeşitli perspektifler sunmaktadır. Söz konusu teoriler bilhassa AB bütünleşmesine dönük oluşum ve gelişim süreçlerini açıklamak maksadıyla ve iddiasıyla geliştirilmiş teoriler olarak dikkati çekmektedir. Sancaktar'a göre (2013: 151-154) *Federalist* teorinin en belirgin özelliği yetki devridir. Dolayısıyla egemenlik haklarından feragat söz konusudur. *Konfederalist* teori daha çok, yetki devri için hazır olmayan devlet modeli için uygundur. Ulus-devlet geleneğini öne çıkaran bu teori, aşamalı bütünleşme hususunda başarılı bir modeldir. Esnek ve aşamalı bir geçişi hazırlayan model olarak kabul

edilen bu teoride ulus-devlet farklılıklarına ve ayrılıklarına atıf yapılması bazı durumlarda bütünleşmeye zarar verebilmektedir. Söz konusu atıf, konfederalist yaklaşımın zayıf tarafı olarak değerlendirilebilir. *Fonksiyonalist* teoride ulus-üstü bütünleşme amaçlanmaktadır. Uluslararası işlevsel iş birliği ve örgütlenmeyi benimseyen bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle teori, federalizmden keskin çizgilerle ayrılmaktadır. Teknik ve ekonomik alanlarda iş birliğine ve işlevsel örgütlenmeye uygun olmakla birlikte, kurumsallaşmanın önemini kavramamış bir teori olması zayıf yönlerinden biri olarak dikkati çekmektedir.

Neofonksiyonalizm (NF), devletlerin güç mücadelesi yerine tercihlerini savunmayı ve bu tercihlerin gerçekleştirilmesi gerektiğinde iş birliği yapmayı amaçladıkları bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Devlet tercihleri, değişen yerel güç mücadelelerinden doğmaktadır; sabit ve bilinebilir bir ulusal çıkar söz konusu değildir. Politik aktörlerin tercihleri, sahip oldukları değerler temelinde şekillenmekte ve bu değerler, aktörlerin çıkar algısını belirlemektedir. Kısacası NF, demokratik çoğulculuğun varsayımlarını uluslararası meselelerle ilgili politika oluşturma süreçlerine taşıyarak devleti, onu oluşturan aktörlere ayırmıştır. Başlangıçta NF, bütünleşmenin (entegrasyon) merkezi kurumların yeni talepleri karşılamada yetersiz kalması nedeniyle ek merkezî hizmetlere yönelik taleplerin artmasıyla yarı otomatik olarak ilerleyeceğini varsaymıştır. Böylece başlangıçta entegre edilen sektörlerle ilgili faaliyetler, henüz entegre edilmemiş ancak artık daha fazla bütünleşme taleplerinin merkezi haline gelen komşu sektörlerle yayılacaktır (*spill over*). Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (ECSC) deneyimi, dolaylı yoldan, deneme-yanılma yöntemiyle, bütünleşmeyi destekleyen aktörlerin yanlış hesaplamalarıyla ve küçük bir grup pragmatik yönetici ve politikacının elit toplumsal güçleri manipüle etmesiyle uluslararası bütünleşme teorisine zemin hazırlamıştır. Bu teori, federasyonculuk ve kapsamlı planlamadan ziyade “işlevsellik” (*functionalism*) ve “kademelilik” (*incrementalism*) terimleriyle tanımlanmaktadır. Bu alana katkıda bulunan isimler arasında Philippe Schmitter, Fritz Scharpf, Thomas Christiansen, Liesbet Hooghe ve Gary Marks yer almaktadır. Başka bir grup ise entegrasyon çalışmalarını, bağımsız değişkenler olarak kabul edilen kurumlara yönelik artan ilgiye dayandırmaktadır ve bu yaklaşım bazen yanıltıcı bir şekilde “yeni kurumsalcılık” olarak adlandırmaktadır. Wayne Sandholtz, Alec Stone Sweet ve Neil Fligstein bu yaklaşımın önde gelen isimler arasında bulunmaktadır. Giandomenico Majone, Christopher Ansell ve Ole Wæver ise büyük değişimleri incelemek için ağlar ve söylem analizine yoğunlaşmayı tercih etmişlerdir. Son olarak, “liberalizm” adı

altında Andrew Moravcsik, egemen devletin hayatta kalacağına inananlarla ulus-üstücüler arasında yeniden bir tartışma başlatmıştır (Haas, 2004: xiv-x-vii).

Neofonksiyonalist teori, Ernst B. Haas tarafından geliştirilen ve Philippe Schmitter tarafından önemli katkılarla zenginleştirilen bir bölgesel entegrasyon modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa entegrasyon teorileri genel anlamda, Avrupa Birliği dışındaki diğer bölgesel birliklerin analizinde de etkili bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, neofonksiyonalizm özellikle Avrupa entegrasyonunun başlangıç aşamalarını açıklamada öne çıkan bir teori olarak dikkat çekmektedir (Köksoy, 2020: 24).

Sonuç olarak neo-fonksiyonalizm, fonksiyonalist çizgiyi geliştirerek entegrasyon sürecinde spill-over (taşma, yayılma) etkisine ve ulus-üstü kurumların rolüne önem atfetmektedir. Ernst B. Haas ve diğerlerinin Avrupa bütünleşmesi deneyimine dayanarak geliştirdiği neofonksiyonalizm, entegrasyonun başlangıçta ekonomik veya teknik alanlarda başlaması sonrasında oluşan karşılıklı bağımlılık nedeniyle sürecin siyasi alanlara doğru “taşacağını” öngörülmektedir. Bu teoride ulus-üstü kurumların ve bağımsız bürokratların önemli etkisi vardır: Devletler süreci başlatsa da zamanla bölgesel örgütlerin kendi otonom yapılarını geliştirerek entegrasyonu derinleştireceği savunulmaktadır. Neo-fonksiyonalizm, sivil toplum aktörleri ve bölgesel çıkar gruplarının da entegrasyona destek vererek ulus-devletlerin dışında bir üst kimlik ve çıkar alanı oluşturacağını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşıma göre başarılı entegrasyon, sonunda üyeler üzerinde bağlayıcı kararlar alabilen ulus-üstü kurumların doğmasını sağlayacaktır.

Ulus-devlet merkezli bir yaklaşım olan Kurumsalcı Teori, realist paradigmadan etkilenerek, ulusal farklılıkların tam bütünleşmeyi imkânsız kıldığını ve ütöpik hâle getirdiğini, bu nedenle, ancak sınırlı bütünleşmenin mümkün olabileceğini savunmaktadır. Teorinin en zayıf yönü ise, bütünleşme süreçlerinde devletlerin belirleyiciliğine aşırı önem atfetmesi ve dolayısıyla başta sivil toplum olmak üzere, devlet dışı aktörleri dikkate almamasıdır. Teorinin ulus-devlet üzerinde yaptığı inceleme ve saptamalar dikkate değerdir. Özellikle Avrupa’daki ulus-devletlerin ve uluslar arasında bulunan siyasi, sosyal, kültürel ve tarihi farklılıkların ortaya çıkarılması ve bu farklılıkların bütünleşme yolunda etkisi bağlamında yapılan çalışma ve açıklamalar teorinin önemini dikkatlere sunmaktadır. Teoriye ilişkin bir başka önemli husus ise, bütünleşmede ortaya çıkacak olan kurumsallaşmaya dikkat çekerek, bu durumu açıklayabilmesidir. Ancak, küreselleşme süreciyle birlikte gittikçe gelişen karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkileri açıklamada ve ulus-devlet yapısı dışında yer alan uluslararası örgüt, baskı grupları, ekonomik-siyasi-entelektüel seçkinlerin ve şirketlerin öneminin kavranmasında

yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik, Batı Avrupa devlet ve uluslarını bütünleşmeye götüren ve Avrupa Topluluğu'nun 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği'ne dönüşmesini sağlayan reel ihtiyaç ve dinamiklerin açıklanmasını güçleştirmektedir (Sancaktar, 2013: 151-154).

Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından 1970'li yılların ikinci yarısında geliştirilen *karşılıklı bağımlılık teorisi*, Soğuk Savaş sonrasında yaşanan büyük çaplı dönüşüme karşın, uluslararası ilişkiler alanının önemli kuramsal yaklaşımlarından biri olma özelliğini korumaktadır. Söz konusu teoriyle, uluslararası sistemin çok boyutlu etkileşim kanalları üzerinden işleyen bir yapı olduğu ve küreselleşme ile derinleşen bütünleşme yönelimleri açıklanmaktadır. Teorinin alt başlıkları arasında yer alan, “karmaşık karşılıklı bağımlılık” olgusu, küreselleşmenin karşılıklı bağımlılık ilişkilerini dönüştürdüğü ve güçlendirdiği bir süreçte, devletlerin yanı sıra toplumsal düzeyde de artan etkileşim kanalları sayesinde karmaşık ve çok boyutlu bir yapıyı dikkatlere sunmaktadır. Söz konusu süreç, gittikçe yaygınlaşan bütünleşme çabalarının, özellikle AB gibi bölgesel bütünleşme hareketlerinin güç kazanmasına zemin hazırlayacak devletlerarası güç ilişkilerini, nispeten asimetrik bir yapıdan, simetrik bir yapıya yönlendirmektedir. Böylece daha simetrik bir duruma gelen ilişkiler, karşılıklı bağımlılığı güçlendirmekte ve bu şekilde sistemdeki etkileşimi artırıcı ve karşılıklı bağımlılığı sürekli besleyen döngüsel bir etki oluşturacaktır. Yakın geleceğe ilişkin tahminlere bakıldığında, siyasi ve ekonomik yönelimlerin kısa vadede köklü bir değişime uğramayacağı, dolayısıyla küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık dinamiklerinin süregelen bir etkileşim içinde daha da yaygınlaşacağını ortaya koymaktadır. Nihayetinde, bu karşılıklı bağımlılık olgusunun döngüsel niteliği ve küresel sistemin mevcut eğilimleri, karşılıklı bağımlılık teorisinin gelecekte de önemini koruyacağını göstermektedir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 88, 89).

Bütünleşme süreçlerini toplumsal bir süreç olarak algılayan ve açıklayan *iletişim teorisi* veya *güvenlik topluluğu yaklaşımı*, Philip E. Jacob, Toscano Puchala ve özellikle Karl Wolfgang Deutsch'un katkılarıyla geliştirilmiş bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Teoriye göre bütünleşme, devletlerarası yasal düzenlemelerden ziyade, toplumlar arasındaki tanışma, haberleşme, iletişim ve oydaşma süreçleriyle açıklanmaktadır. Toplumsal etkileşimler yoluyla gelişecek ortak değerler ve karşılıklı saygı, devletlerin bir araya gelerek kuracakları yeni bir siyasal sistemin temelini oluşturacaktır. Söz konusu süreçte sportif, sosyal, kültürel ve ticarî faaliyetler önemli araçlar olarak görülmektedir. Toplumsal bağların güçlendirilmesi, bütünleşmeyi destekleyici bir zemin oluşturacaktır. Bütünleşmiş topluluğun başlıca özellikleri ise şunlardır: (1) Ortak değerler ve beklentiler; (2) Sürekli ve kapasiteli iletişim ağı; (3) ilişkileri uzlaştırmacı dengelerin varlığı ve çoğulculuk ilkesi; (4) karşılıklı davranışların önceden

algılanması olanağı; (5) üyelerden en az bir-iki tanesinde siyasal ve idari kapasitenin artış eğilimi göstermesi (Dedeoğlu, 1996: 30).

Deutsch'un anlayışına göre, devletler karşılıklı faaliyetlerini artırarak ortak bir sorumluluk geliştirmektedirler. Bu sorumluluk, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına ilişkin bir yükümlülük oluşturmaktadır. Devletler, egemenlik haklarını ve değerlerini bu sorumluluk doğrultusunda kombine etmekte, yani birleştirmektedirler. Değerlerin ve çıkarların bir araya getirilmesi, ilişkide bulunan devletlerin birbirlerine karşı olan bağlılıklarını güçlendirmektedir. Bu bağlamda, haberleşme kuramına göre bütünleşme kavramı; iki siyasal birimin, belirli bir ortak amaç doğrultusunda olabildiğince yeni ve ortak bir siyasal birime geçiş süreci olarak tanımlanmaktadır. Ortak bir sorumluluk oluştururken ve bu sorumluluğu sürdürürken, devletlerin birbirlerinin değer, tutum ve çıkarlarından haberdar olmaları gerekmektedir. Devletler arasında iletişim kurulmadığı takdirde, toplumlar arasında ortak değer sistemleri oluşturulması mümkün görünmemektedir. Deutsch, 19. Yüzyılda kurulan Alman Gümrük Birliği'nin (Zollverein) başarısını, tüm Alman devletçikleri arasında yaygın bir demiryolu ağının kurulmuş olmasına dayandırmaktadır. Bununla birlikte, haberleşme kuramında ulusal alan ile uluslararası alanın birbirinden ayrı şekilde ele alındığı hatırlatılmalıdır. Görüldüğü üzere, haberleşme/iletişim kuramının uygulamadaki karşılığı, "Güvenlik Topluluğu" olarak tanımlanmaktadır. Karl W. Deutsch'a göre, güvenlik topluluğu; halk gruplarının bütünleştiği, topluluk duygusunun geliştiği ve kurumsal faaliyetlerin karşılıklı olarak birbirine açık tutulduğu bir topluluk biçimini ifade etmektedir. Karşılıklı sempati ve bağlılık, bir diğer ifadeyle "biz" duygusunun gelişmesiyle birlikte, çıkarların ve taleplerin ortaklaşmasına, devlet davranışlarının benzeşmesine yol açan bir gelişme meydana gelmektedir (Deutsch, 5, 6, 181).

Deutsch, iletişim teorisini üç başlık altında toplayıp sınıflandırmak suretiyle, teoriye önemli bir katkıda bulunmuştur. Bunlar Deutsch tarafından, amalgam topluluk (federal veya imparatorluk tarzı birleşik yönetim), fonksiyonel amalgam topluluk (konfederasyon yapısında sınırlı iş birliği) ve plüralist topluluk (bağımsızlığını koruyan iş birliği modeli) olarak sıralanmıştır. Amalgam topluluk modelinde, daha büyük bir güç ve güvenlik topluluğu oluşturmak hedeflenmektedir. Fonksiyonel modelde, egemenlik devri olmaksızın ortak görevlerin yürütülmesi söz konusudur. Plüralist topluluklar ise, bağımsızlıkların korunduğu ve iş birliğinin teşvik edildiği yapılardır. Deutsch'a göre, toplulukların başarısızlık sebepleri arasında artan toplumsal farklılıklar, ekonomik durgunluk ve siyasal kapasitedeki düşüş

bulunmaktadır. Bu teori, yukarıdan aşağıya doğru bir dayatmacı yaklaşımın değil, daha ziyade toplum temelli bir bütünleşme anlayışının sonucu ortaya çıkmıştır (Arı, 2008: 439-443).

AB sürecinin anlaşılmasına ve açıklanmasına yönelik bir başka önemli yaklaşım olan *bölgeselcilik teorisi*, uluslararası ilişkiler alan yazınında belirli bir coğrafi bölgedeki devletlerin ortak ilgi ve çıkarları doğrultusunda ekonomik, politik ve askerî iş birliği yapıları geliştirmelerine atıfta bulunan bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa küreselleşme süreçlerinin derinleşmesiyle birlikte, uluslararası sistem içerisinde bölgelerin gücü ve önemi artarak, çeşitli derecelerde bölge tanımları (birinci, ikinci, üçüncü) ortaya çıkmıştır. Coğrafyanın yanı sıra, ticaret, sivil toplum, politika ve güvenlik gibi çeşitli başlıkları içeren modern bölgeselcilik yaklaşımı, bölge kavramını sadece mekâna hasretmeden, devletlerin ortak ekonomik, siyasi, sosyal ve güvenlik çıkarları bağlamında oluşan bir yapıyı ifade etmektedir. Bu bağlamda, “küreselleşme” ve “küresel yönetim” kavramlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelen bölgeselcilik, hükümetlerin ve devletlerin dış politika önceliklerinde önemli bir yer tutmaktadır. Günümüze kadarki tarihsel süreçte jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik alanlar üzerinde etkinlik kurmak, devletler arasında güç ve prestij sağlama açısından belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bölgesel ve küresel güçler, söz konusu alanları kontrol etmek için yoğun bir çaba sarf etmektedirler. Bu duruma, Buzan’ın “Heartland” ve Spykman’ın “Rimland” olarak nitelendirdiği bölgeye dâhil olan, Orta Doğu ve Güney Asya’nın arasında ve Asya’nın kalbinde (merkezinde) yer alan Afganistan’ın jeopolitiği, jeostratejik ve jeoekonomik konumu örnek gösterilebilir. Zira bu durum, Afganistan’ın bölgesel ve küresel güç merkezleri için önemli bir aktör olmasını sağlamaktadır (Safi, 2020: 229).

Realist teoriden etkilenerek, ulusal hükümete ve ulusal çıkara atıf yapan *hükümetler arası teori*, devletlerin çıkarlarının merkezi bir rol oynadığı bir bütünleşme teorisidir. Bu teoriye göre, devletler, uluslararası anlaşmalar ve müzakereler aracılığıyla ortak politikalar oluştururlar. Bu süreçte, devletler kendi çıkarlarını korumaya çalışırken, ortak politikalara katılmaktadırlar. Teori, Avrupa’nın bütünleşmesinde ulusal hükümetlerin oynadığı rolü başarılı bir şekilde açıklamaktadır. Ancak, bütünleşme süreçlerinde hükümetler dışındaki aktörlerin, yani sivil toplumun etkisini küçümseyerek, sivil toplumun oynayacağı role açıklık getirememiş olması teorinin zayıf yönü olarak değerlendirilebilir. Söz konusu zayıflığı gidermek maksadıyla, hükümetlerin dışındaki aktörleri analizine alan *liberal hükümetler arası teori* ortaya konulmuştur. Söz konusu teori ile *hükümetler arası teori* de güç kazanarak, konumunu sağlamlaştırmıştır. *Liberal bütünleşme kuramı*, uluslararası ilişkilerde iş birliği ve bütünleşmeyi ekonomik faktörlere ve ulus-devletlerin rasyonel seçimlerine dayandıran bir yaklaşım olarak

karşımıza çıkmaktadır. Moravcsik (1998), ulus-devletlerin kendi çıkarlarına göre iş birliği yapmalarının bütünleşmeyi şekillendirdiğini ve Avrupa Birliği'nin oluşumunda bu faktörün belirleyici olduğunu savunmuştur. Keohane ve Nye (1977) ise liberal bütünleşme kuramının uluslararası politikada ekonomik etkileşimlerin önemine yaptığı atfı, çok önemli bir husus olarak değerlendirmiştir. *Bütünleşme ve sosyal inşacılık kuramı*, iş birliği ve bütünleşmeyi normlar, kurumsal yapılar ve aktörler arası sosyal ilişkiler çerçevesinde açıklamaktadır. İnşacılık kuramı, bütünleşme sürecini aktörlerin kimlikleri, değerleri ve normları üzerinden açıklamaya çalışan bir teori olarak dikkati çekmektedir. Bu teoriye göre bütünleşme süreci, aktörlerin birbirleriyle etkileşimleri sonucunda ortaya çıkmakta ve uluslararası ilişkilerin normlar tarafından şekillendirildiği düşüncesini ortaya koymaktadır (Sancaktar, 2013: 151-154).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bütünleşme teorileri, Avrupa Birliği modeli temelinde açıklamalar geliştirmiştir. Avrupa Birliği'nin kuruluşu ve genişlemesi sırasında önemli analizler sunan bu teorilerin, uygulamada da başarılı sonuçları olmuştur. Ancak söz konusu teorilerin başarıları, bazı sınırlamalarla karşılaşmış ve özellikle son dönemlerde eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin, Avrupa Birliği içinde ortak dış ve güvenlik politikalarının tam bütünleşme dışında bırakılması ve daha çok iş birliği temelinde ele alınması, terörizme karşı adli ve polis iş birliğinin uluslararası bir nitelik taşımasının ötesine geçememesi, önemli siyasi konularda tam bir bütünleşmenin sağlanamaması, bu teorilerin yetersiz olduğu yönünde kanaatler oluşturmaktadır. Fonksiyonalizmin öne sürdüğü gibi, ekonomik bütünleşmeden doğrudan siyasi bütünleşmeye geçiş zor görünmektedir. Ayrıca, neofonksiyonalizmin ortaya koyduğu yaklaşımda ise, siyasi elitlerin ve bürokrasinin bu geçişte belirleyici olduğu, ulus-devlet çıkarlarının elitlerin birleşmesinden daha öncelikli olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir. Karl Deutsch'ün öne sürdüğü (1966), toplumlar arasındaki etkileşim ve iletişimin bütünleşmenin temelini oluşturduğu düşüncesinde, ulus-devlet yapısının ve milliyetçilik akımının hala güçlü olduğu gerçeğini göz ardı etmiş görünmektedir. Avrupa Birliği örneği, ulus-devlet yapılarının hala belirleyici olduğunu ve önemli ulusal çıkarların tam bir bütünleşmenin oluşmasına engel olduğunu göstermektedir. Bu teorilerin etkisi sınırlı kalmış olsa da uluslararası sahada barış ve iş birliğinin kısmen sağlanabileceği öngörülmüşlerdir. Çatışma ve savaşa dayanan realizmin aksine, devletler arasındaki ilişkilerde tüm tarafların kazançlı çıkabileceği yoğun bir iş birliği olasılığının olduğunu ortaya koymuşlardır. Özellikle ekonomik bütünleşme modelleri büyük başarılar elde etmiş, taraflar arasında ekonomik refah sağlayarak çatışma ve savaş olasılığını en aza indirilmiştir. Sonuç olarak, bütünleşme

teorilerinin ekonomik ve sosyal boyutta başarılı olduğu, ancak siyasi boyutta yetersiz kaldığı söylenebilir. Bu nedenle, Avrupa Birliğı gibi örneklerde olduğı gibi, siyasi konular hükümetler arası düzeyde ele alınmakta ve tam yetki devrini öngören bütünleşme sürecine dahil edilmektedir (Yapıcı, 2007: 154-155).

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL VE SOSYOKÜLTÜREL DİNAMİKLERİYLE TÜRK DÜNYASI

Türk milletinin tarih sahnesindeki varlığı, yalnızca siyasi sınırların inşasıyla değil; aynı zamanda kültürel süreklilik, düşünsel üretim ve medeniyet tasavvuruyla da anlam kazanmaktadır. Asya'nın derinliklerinden Anadolu'ya, oradan Balkanlar'a ve Ortadoğu'ya uzanan geniş bir coğrafyada kurulan Türk devletleri, sadece birer siyasi yapı değil, aynı zamanda belirli bir dünya görüşünün, yönetim aklının ve toplumsal organizasyon kabiliyetinin taşıyıcısı olmuştur. Bu tarihsel süreçte Türk topluluklarının geliştirdiği idari sistemler, hukuki anlayışlar, din-siyaset ilişkileri ve eğitim kurumları, zamanla ortak bir medeniyet bilincinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte yeni bir zihniyet dairesine giren Türk dünyası, bu yeni inanç sistemiyle kendi tarihsel tecrübesini sentezleyerek hem İslam dünyasında öncü roller üstlenmiş hem de kendi özgün kimliğini koruyabilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren hız kazanan modernleşme arayışları, Batı karşısındaki askeri ve siyasi gerileyişi yanı sıra, Türk aydınlarını köklü bir fikrî arayışa yöneltmiş; bu bağlamda Türkçülük, Turancılık ve İslamcılık gibi düşünce akımları hem geçmişin mirasını yeniden yorumlamış hem de geleceğe dair bir istikamet tayin etmiştir. Söz konusu tarihsel birikim, yalnızca kronolojik bir perspektiften değil; aynı zamanda fikrî ve sosyolojik katmanlarıyla birlikte ele alındığında, Türk kimliğinin inşa süreci medeniyet perspektifinden okunabilecek bir süreklilik eksenine oturmaktadır.

1. TÜRKLERİN TARİH VE COĞRAFYASI

Bir toplumun tarihini anlamak ve medeniyetini keşfetmek, o toplumun sadece dilini iyi bilmekle mümkün olmaz. Türk tarihini anlamak ve Türk medeniyetini incelemek için de sadece Türkçe bilgisi yeterli değildir. Bunun nedeni, Türklerin geçmişi hakkında yazılmış kaynakların büyük bir kısmının Türkçe dışındaki dillerde (örneğin Rusça, Çince, Arapça, Farsça gibi) kaleme alınmış olmasıdır. Bu nedenle Türk tarihine ilgi duyan bir araştırmacının, bu farklı dillerde yazılmış eserleri de incelenmesi gerekmektedir. Türklerin konar-göçer yaşam tarzını sürdürdükleri dönemlere ait tarihî bilgilere daha çok, o dönemde yerleşik hayat yaşayan komşu toplumların kaynaklarından ulaşılmaktadır. Örneğin Asya'nın doğusundaki, özellikle günümüz Moğolistan bölgesinde yaşayan Türk topluluklarının tarihini öğrenmek için büyük ölçüde Çin kaynaklarına başvurulmaktadır. Orta Asya'nın batısında bulunan ve İslam kültürünün etkisi altında olan Türk topluluklarına ait bilgiler ise genellikle Arapça ve Farsça kaynaklardan elde edilmektedir. Türk devletlerinin tarihi ana hatlarıyla incelendiğinde ise,

sadece Osmanlı İmparatorluğu tarihinin Türkçe kaynaklardan öğrenilmesi mümkün görünmektedir (Şimşir, 2015: 11).

Başka bir önemli nokta, insanların yaşadıkları coğrafyanın etkisi altında olmalarının kaçınılmaz olduğudur. Bu bağlamda, iklim koşulları ve bitki örtüsü gibi faktörler, ırkların şekillenmesine bile etki edebileceği öne sürülen faktörler arasında yer almaktadır. Bu tespitten bağımsız olarak, Türkler tarih boyunca farklı bölgelerde varlık gösterebilirler de sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilecekleri belirli bir coğrafi bölgeyi tercih etmişlerdir. Genel olarak Türklerin tarihini incelendiğinde, en çok hareket ettikleri bölgelerin 32 ila 56 derece kuzey enlemleri arasında olduğu görülmektedir. Hem eski hem yeni dünyanın merkezine denk gelen bu hattın kuzeyi ve güneyi, Türkler için yaşam açısından pek elverişli değildir. Bu genel çerçeve çizildikten sonra, Türklerin anavatanı hakkında hala araştırmacılar arasında süregelen tartışmalar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türklerin anavatanı olarak kabul edilen bölgeler arasında Altay Dağları, Tanrı Dağları-Kuzeybatı Asya bölgesi (bugünkü Kazakistan'ın doğusu ve İrtiş-Ural arası), Altaylar-Kırgız bozkırları bölgesi, Kingan silsilesi, Shan-si, Ordos ve Kansu toprakları gibi bölgeler bulunmaktadır. Ayrıca Çin'in genel olarak kuzey bölgeleri ve Baykal Gölü'nün güneybatısı da Türklerin anavatanı olarak gösterilen alanlara dâhil edilmektedir (Gömeç, 2019: 104).

2.1. TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI VE YAYILMASI

Türklerin tarih sahnesine çıkışı, antik Mısırlılar, İranlılar, Yunanlar ve Hintlilerin sahneye çıkışları gibi belirli bir düzen içinde gerçekleşmemiştir. Bu antik uygarlıklar hakkında yazılı kaynaklar oldukça bilgilendirici olmakla birlikte, arkeoloji de bu bilgileri desteklemektedir. Ancak Türklerin tarih sahnesine çıkışı daha karmaşık ve belirsiz bir süreçten oluşmaktadır. Dil yapısı, düzenli yaşam tarzı ve atıcılık gibi karakteristik özellikleriyle öne çıkan eski Türk toplulukları hakkında isimler, kökenler ve hatta coğrafi yerlerin belirlenmesi konusunda büyük zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Türklerin tarihsel varlığı, özellikle Çin, Hindistan ve İran gibi yerleşik, yazılı kaynaklara sahip eski medeniyetlerin tarihlerinde sık sık karşımıza çıkar. Örneğin, Çin kaynakları, Kuzeyli Hunların kim olduğunu ve tarihlerini anlatırken, Çinlilerin tarihini anlamamanın vazgeçilmezliği ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde, 6. Yüzyılda Bizans ve İran tarihini incelediğimizde, Göktürklerin bu iki büyük uygarlık arasındaki gerilimin merkezinde olduğunu görürüz. Bu nedenle, Türklerin tarihini incelemeksizin, bu iki imparatorluğun arasındaki gelişmeleri anlamak zor görünmektedir. Ancak, Türklerle ilgili tarihi kayıtlar, genellikle parçalı ve kesik bilgilere dayanmaktadır. Örneğin, Çin tarihine dair kayıtların içeriği hala tam olarak anlaşılamamıştır. Aynı şekilde, eski

İran filolojisi ve tarihi ile Sanskrit, Bizans, Ermeni dönemlerine ait kayıtlar da Türkler hakkında bilgi sunmakta, ancak bu bilgiler genellikle eksik ve kesintili olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerin tarihine dair bu parçalı bilgilerle tam ve kesin bilimsel açıklamalar yapmanın zor olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Kuzey Avrupa'nın (Germany, Britanya gibi) tarihi, Latince eserler gibi yazılı kaynaklarla desteklenmiştir ve bu kaynaklar arkeolojik bulgularla tamamlanmıştır. Ancak Türk dünyası, özellikle Türkolog eksikliği nedeniyle, bu tür ayrıntılı çalışmaları henüz gerçekleştirememiştir. Sonuç olarak, İslamiyet öncesi Türk kavimleri, Orta Asya, Maverâünnehir, Kafkasya, Volga bölgesi ve Orta Doğu'da varlıklarını hissettirmişlerdir, ancak bu tarih sahnesinde düzenli bir şekilde işlenmemiş ve geniş kitlelere aktarılmamıştır (Ortaylı, 2015: 13, 14).

Türklerin tarih sahnesine çıkışı, Doğu kaynaklarına göre Hsiunglar'a kadar gitmektedir, Batı kaynaklarında ise Skit=Saka dönemine uzanmaktadır. Bu farklılığın nedeni ise, Türklerin çok geniş bir coğrafyada yaşaması ve bu nedenle komşu toplumlar tarafından farklı isimlerle anılması durumudur. Doğu komşuları olan Çinliler, onlara "Hiung-nu" derken, Batı komşuları "Saka-Skit" olarak adlandırmışlardır. Bu konuyla ilgili olarak dikkate değer nokta, Rus arkeolog Sergey İvanoviç Rudenko'nun çalışmalarında Türklerden hiç bahsetmemiş olması ve İskit (Saka) terimini kullanmış olmasıdır. Bu durumun bilinçli bir tercih olduğu ve Rudenko'nun döneminde Türk kültürü hakkında konuşmanın yasak olduğu bir döneme denk geldiği söylenebilir. Bu nedenle yapılan kazı çalışmalarında da Türklerin dili, soyu ve kimlikleri gibi konuları açıklamak yasaklanmıştır. Sonuç olarak, İskitler sanki gökten inmiş gibi sunulmuş ve bu durum tarihçiler arasında bir belirsizlik yaratmıştı. Bu bağlamda, Tevrat'ın Aşkenaz, İranlıların Saka, Asurluların Aşguzay, Yunanlıların İskit olarak adlandırdığı bu topluluğun Sakalar olduğu bilinmektedir (Şimşir, 2011: 37).

Türk dilinde yazılmış derli toplu ilk yazılı belgeler Miladi 8. Yüzyıla aittir. Bu yazılı belgeler, günümüz Moğolistan'ının sınırları içinde bulunan Orhun Vadisi'nde yer alan anıt kitabeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, Orhun bölgesinde daha önce bilinenden daha fazla sayıda anıt kitabe bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca, bu bölgede yapılan yüzey araştırmaları ve kısmi kazılar hem bir yerleşim alanının varlığını ortaya çıkarmış hem de yazıların, bilinen tarihlerden yaklaşık iki yüzyıl öncesine kadar uzandığını göstermiştir. Orhun bölgesinde kullanılan "Göktürk" olarak adlandırılan runik yazının kaynağı konusunda ise hâlâ tartışmalar sürmektedir. Bazı araştırmacılar, bu yazının Sogdca konuşanlar tarafından kullanıldığını öne sürmektedirler. Aynı şekilde, Orhun bölgesindeki Dokuz-Oğuz ve Uygur Konfederasyonu'nun üyeleri hakkındaki bilgiler de

tarihçiler arasında tartışmalıdır. Örneğin, Oğuzların Döğer kolunun eski Tahadar'dan geldiği kabul edilirken, Tahadar'ın Aryen bir grup olduğu bilinmektedir. Bu bölgedeki Kırgızların da Oğuzlardan geldiği iddiası bulunsada bu teori kesin bir kanıtla desteklenmemiştir. Bu tür teoriler, diğer uluslar için de benzer sorunlar doğurmuştur. Örneğin, Rusların tarihi için Slav ve Norman (Varegler) teorileri öne sürülmüş, Rusların isminin İsveçli Varegler tarafından konduğu ve bu gruplarla ilişkilendirildiği düşünülmüştür. Ancak, bu teoriler de net bir şekilde doğrulanmamıştır (Ortaylı, 2015: 15).

Orta Asya'dan Batı Avrupa'ya kadar geniş bir yayılma bölgesini düşündüğümüzde, Türkler özellikle iki ana bölgede büyük topluluklar oluşturmuştur. Birincisi, günümüzde Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan topraklar, yani tarihsel olarak Türkistan olarak adlandırılan yerdir. Türkler, Türkistan bölgesinde tarihlerinin başlangıcından itibaren varlıklarını sürdürmüşlerdir ve bu bölge sınırları içinde Moğolistan ve Çin'in kuzeyi de bulunmaktadır. İkincisi ise Türkiye'dir ve bu bölge, Türkler tarafından uzun süre önce bilinmesine rağmen, genellikle 11. Yüzyıldan itibaren yerleşim yeri olarak önem kazanmıştır. Türkiye adı, ilk kez 6. Yüzyıla ait Bizans kaynaklarında Karadeniz'in kuzeyi, Orta Asya, Türkistan, 9-10. Yüzyıllarda İdil Nehri'nden Orta Avrupa'ya kadar uzanan bölge, 12-14. Yüzyıllarda Anadolu, 13. Yüzyılda Mısır ve Suriye ile yine Türkistan için kullanılmıştır. Bugün Türkiye'nin coğrafi sınırları, merkezi Anadolu'dan başlayarak Suriye, Irak, İran'ın batı bölgeleri, Kafkasya, Karadeniz'in kuzey sahilleri ve Balkanlar dâhil olmak üzere geniş bir bölgeyi içermektedir (Gömeç, 2019: 107, 108).

3. TÜRKLERİN KURDUĞU DEVLETLER VE HÂKİMİYET ALANLARI

M.Ö. III. Yüzyılda ortaya çıkan Büyük Hun İmparatorluğu, Orta Asya bozkırlarında Türklerin kurduğu ilk büyük devlet olarak görülmektedir. Hunlardan sonra yine aynı coğrafyada kurulan Batı ve Doğu Hun İmparatorlukları, Ak Hunlar ile Asya'nın yanı sıra Avrupa'da da (Avrupa Hunu) Türklerin etkin olduğunu göstermiştir. Bu dönemde özellikle Hunlar, Çiçi Han ve Mete Han gibi önemli önderlerle, İpek Yolu üzerinde stratejik üstünlüğe sahip olmuşlardır. Hunların ardından Göktürk İmparatorluğu (552-745), "Türk" adını devlet adı olarak ilk kez resmî boyuta taşımış, Doğu ve Batı Göktürk biçiminde ikiye bölünmesine rağmen Orta Asya'da güçlü bir varlık sergilemiştir. Göktürklerden sonra gelen Uygur İmparatorluğu (744-840), özellikle ticaret ve kültür alanındaki faaliyetleriyle anılır. Benzer şekilde Avar İmparatorluğu (562-823), Avrupa sahnesinde Bizans ve Slav topluluklarıyla etkileşime girerek uzun süre hüküm sürmüştür. Hazar İmparatorluğu (640-1048), Karadeniz'in ve Hazar Denizi'nin kuzeyini kapsayarak ticari ve diplomatik anlamda önemli bir merkez

olmuştur. Karahanlılar (840-1212), Gazneliler (963-1186) ve Büyük Selçuklu (1038-1157) devletleri, Orta Asya ve Yakın Doğu’da Türk-İslam kültürünün temellerini sağlamlaştırmış, İslâmiyet’in Türk dünyasında yayılmasında ve İslâm mimarisinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Siyasi güçleriyle birlikte ticari ve ilmî gelişmelere de ev sahipliği yapan bu devletler, yeni bilim, kültür ve sanat merkezlerinin (Balasagun, Semerkant, İsfahan, Bağdat vb.) zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Anadolu Selçuklu Devleti (1075-1308) de Bizans ve Haçlı ordularıyla mücadelede başarı göstermiş, Anadolu’da Türk varlığının kalıcılığını sağlamıştır. Azerbaycan ve Doğu Anadolu’da Karakoyunlu (1370-1468) ve Akkoyunlu (1468-1503) devletleri, bölgedeki Türk devlet geleneğini sürdürmüştür. Daha sonra, Safevi İmparatorluğu (1501-1736), Azerbaycan merkezli olarak Orta Doğu’da güçlü bir devlet yapısı kurmuş, Osmanlı Devleti ile girdiği mücadelelerde bölgenin siyasi haritasını etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922) ise üç kıtaya yayılarak en uzun ömürlü Türk devleti olarak öne çıkmış hem Avrupa hem Yakın Doğu’da yüzyıllarca belirleyici güç olmuş ve 20. Yüzyıl başlarına kadar varlığını korumuştur. Öte yandan Moğol (Babür) İmparatorluğu (1526-1858) ve Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526), Hindistan yarımadasında Türk devlet geleneğini yaşatmış, İslam kültürünü bölgeye yaymış ve önemli mimari eserler (mesela Taç Mahal) ortaya koymuştur. Altın Orda İmparatorluğu’nun (1240-1502) çöküşünden sonra kuzey Avrasya’da kurulan Sibir, Kazan, Kırım, Nogay, Kasım, Astrahan gibi hanlıklar da Türk tarihi açısından önem arz etmektedir. Bu hanlıklar, Rus Çarlığı’nın giderek artan askerî ve siyasi baskısı altında teker teker yıkılmış; Kazan (1552), Astrahan (1556), Kırım (1783) ve diğer hanlıklar Rus egemenliğine girmiştir. Böylece Türklerin kuzey Avrasya’daki gücü önemli ölçüde zayıflamıştır. Sonuç olarak, tüm bu devletler ve imparatorluklar, Orta Asya’dan Balkanlara, Doğu Avrupa’dan Hint alt kıtasına kadar uzanan geniş coğrafyada Türk siyasi, askerî ve kültürel varlığının köklü tarihini gözler önüne sermektedir. Bu devletler, birbirleriyle olan mücadeleleri ve Avrupa, Rusya, Çin gibi dış güçlerle girilen çatışma ve ittifaklar yoluyla siyasi sınırlarını genişletmiş veya daraltmış, İpek Yolu üzerinde varlıklarını sürdürerek ticaret, sanat, mimari ve ilim bakımından zengin bir uygarlık mirası bırakmışlardır. Günümüz Türk devletleri açısından da ortak bir hafıza oluşturan bu tarih, aynı zamanda “Türk Birliği” düşüncesinin tarihsel ve kültürel dayanaklarının temelini oluşturmaktadır (Feyziyev, 2019b: 11-151).

Tarihi boyunca Türk milleti, birçok farklı devletin temellerini atmıştır. Bu devletlerin toplam sayısı, tarihçilere göre farklılık gösterse de 113 ile 180 arasında değişmektedir. Ancak gelecekte yapılacak araştırmalarla bu sayının artabileceği ve bu devletler hakkında daha fazla

bilgiye ulaşabileceğimiz öngörülmektedir. Türk devletlerinin sayısı ne olursa olsun, Türk milleti, tarih boyunca devlet yönetimi geleneğini sürdürmüş ve önemli imparatorluklar kurmuştur. Coğrafi açıdan bakıldığında, Türk dünyası Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünü kapsamıştır.

Günümüzde, Batı dünyasında yaygın olan yanlış bir inanç vardır ki bu inanç, “Türklerin asıl vatanı Türkistan (Orta Asya) olduğu ve bu nedenle tüm Türkler Orta Asya'ya dönmesi gerektiği” şeklinde ifade edilmektedir. Ancak (19. yüzyıldan itibaren *şark meselesi* adıyla kavramsallaştırılan) bu görüş, güçlenen Batı'nın yeni jeopolitik hedeflerini meşrulaştırmak için tarihsel göçlere atıfla oluşturulmuş yanlış bir nitelemeye dayanmaktadır.

Tarih boyunca var olmuş olan Türk devletlerinin sayısı 180'e kadar çıkabilir, ancak bunlardan en büyüklerinin sayısı 16 olarak kabul edilmekte ve bu devletlere “Büyük Türk Devletleri” adı verilmektedir. Bu devletlerin hakimiyet bölgeleri şu şekildedir (Özey, 2002: 350-358):

Türk tarihinin önemli başlangıç noktalarından birini teşkil eden ilk büyük siyasi oluşum, M.Ö. 250 ile M.S. 216 yılları arasında Japon Denizi'nden Hazar'a kadar uzanan geniş coğrafyada hüküm süren Hun Devleti olmuştur. Bu devlet, yalnızca siyasi açıdan değil, aynı zamanda Türk topluluklarının örgütlenme ve disiplin anlayışını şekillendirmesi bakımından da bir başlangıç teşkil etmektedir. Hunların dağılması sonrası Coçi Han önderliğinde kurulan Batı Hunları, Batı Türkistan'da etkili olmuş ve Hun mirasını bu bölgede sürdürmüştür. Aynı mirasın bir başka yansıması ise 434 yılında Atilla'nın liderliğinde yükselen Avrupa Hunları olmuştur. Bu topluluk, Roma İmparatorluğu'nu tehdit edecek seviyeye ulaşarak Avrupa'da güçlü bir siyasi güç hâline gelmiştir.

Hunların ardından Orta Asya'da ortaya çıkan diğer Türk devletleri, bu coğrafyada Türk siyasi ve kültürel varlığını sağlamlaştırmıştır. Akhun İmparatorluğu, özellikle Horasan ve İran topraklarında etkili olurken, 552 yılında kurulan ve adında “Türk” kelimesini ilk defa resmî olarak kullanan Göktürkler, Türk kimliğini sistematik hâle getiren önemli bir devlet olarak öne çıkmıştır. Göktürkler, sadece siyasi değil, aynı zamanda yazılı kaynaklar açısından da Türk tarihine önemli katkılar sunmuştur. Onların soyundan gelen Uygur Hanlığı, Orhun ve Selenga nehirleri boyunca geniş bir etki sahasına ulaşmış, zamanla dağılmalarının ardından farklı bölgelerde yeni Uygur devletleri ortaya çıkmıştır.

Göç hareketleriyle batıya yönelen Türk boyları, Avrupa kıtasında da güçlü siyasi yapılanmalar kurmuştur. Avar Krallığı, Macaristan merkezli olarak Balkanlar'dan İstanbul'a

kadar etkili olmuş; bu devlet, 9. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Benzer şekilde, 7. yüzyılda kurulan ve üç yüzyıl boyunca Doğu Avrupa’da etkinliğini sürdüren Hazar Hanlığı, ticaret yolları üzerinde kurduğu hâkimiyet ile sadece Türk tarihi değil, Avrasya ticaret ve diplomasi tarihinde de iz bırakmıştır.

Türklerin İslamiyet’le tanışması, siyasal yapılanmalarda büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. 10. yüzyılda İslam’ı kabul eden ilk büyük Türk devleti olan Karahanlılar, bu dönüşümün öncüsü olmuştur. Aynı dönemde Orta Asya’dan Hindistan’a kadar uzanan bölgede faaliyet gösteren Gazneliler, özellikle Mahmud döneminde Hindistan’a düzenlenen seferlerle hem askeri hem de dini bakımdan etkinliklerini artırmıştır. Bu sürecin zirvesi, 11. yüzyılda kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu olmuştur. 1040-1157 yılları arasında Güneybatı Asya’da hüküm süren bu imparatorluk, sadece Türk siyasi tarihinin değil, İslam medeniyetinin de en güçlü temsilcilerinden biri olarak öne çıkmıştır. Selçuklularla eş zamanlı olarak Aral Gölü çevresinde faaliyet gösteren Harezmşahlar da bu mirası devam ettirmiştir.

13. ve 14. yüzyıllarda Türk siyasal varlığı, özellikle Orta Asya ve Güney Asya’da büyük imparatorluklar şeklinde yeniden ortaya çıkmıştır. 1370-1507 yılları arasında etkin olan Timur İmparatorluğu, Orta Asya’dan Hint Okyanusu’na kadar uzanan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Timur’un mirası, 1526’da Hindistan’da kurulan Babür İmparatorluğu aracılığıyla devam etmiştir. Babürler, 19. yüzyılın ortalarına kadar Hindistan’da önemli bir siyasi ve kültürel varlık göstermiştir. Aynı dönemde Altın Orda Devleti, Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki bölgede Türk-Moğol sentezine dayalı bir yönetim biçimiyle etkili olmuştur. Ancak bu devletlerin ötesinde, 1299’da kurularak 1922’ye kadar varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, yalnızca Türk tarihi değil, dünya tarihinin de en uzun ömürlü ve en etkili imparatorluklarından biri olarak öne çıkmıştır. Üç kıtaya yayılan Osmanlılar, siyasi, kültürel, askeri ve idari alanda benzersiz bir miras bırakmıştır.

Bu büyük Türk devletlerinin yanı sıra, tarih boyunca kurulmuş çok sayıda bölgesel Türk devleti ve beyliği de mevcuttur. Çin coğrafyasında ortaya çıkan Kuzey Hun, Doğu Hun, Kansu Hun, Hsia Hun ve Tabgaç İmparatorlukları; Göktürklerin ikiye ayrılmasıyla oluşan Doğu ve Batı Göktürk İmparatorlukları; Göktürk sonrası dönemde kurulan Türgişler, Turfan Uygurları, Sarı Uygurlar, Karluklar, Kimek Konfederasyonu, Kırgızlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, İdil Bulgarları ve Tuna Bulgarları, Türk tarihinin erken ve orta dönemlerinde farklı bölgelerde Türk kimliğini sürdürmüşlerdir. Bu oluşumlar, yerel şartlara uyum sağlamakla birlikte, ortak bir Türk kültürel yapısının taşıyıcıları olmuşlardır.

İslam coğrafyasında kurulan Türk devletleri de dikkate değerdir. Tolunoğulları, İhşidiler, Şemsiler, Bahri Sultanlığı, Kalaçlar, Tuğluklar, Zengiler, İldenizler, Salgurlar, Eyyubiler ve Memlûkler, Türklerin Orta Doğu ve Güney Asya'daki İslam medeniyetine katkılarını göstermektedir. Bu devletler, siyasal açıdan bağımsızlıklarını korudukları gibi, İslam'ın korunması ve yayılmasında da aktif roller üstlenmişlerdir. Özellikle Memlûkler, Mısır ve Suriye'de uzun süre varlık göstermiş ve Osmanlı egemenliğine kadar güçlü bir Türk yönetimi sürdürmüştür.

Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'ya yerleşen Türk boyları, burada yeni siyasi yapılanmalar oluşturarak kalıcı izler bırakmıştır. Anadolu'da kurulan Saltuklular, Danişmendliler, Mengücekler, Artuklular, Sökmenler, Dilmaç Oğulları, Yınal Oğulları ve Çaka Beyliği, Bizans sınırında hem savunma hem de iskân açısından önemli roller oynamıştır. Bu yapılar, daha sonra Anadolu'da kurulan Türkiye Selçuklu Devleti gibi büyük siyasi organizasyonların zeminini oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Türklerin tarih boyunca farklı coğrafyalarda kurdukları devletler, siyasi, kültürel ve dini açıdan büyük bir süreklilik ve çeşitlilik sergilemiştir. Asya'dan Avrupa'ya, Afrika'dan Hindistan'a kadar geniş bir alana yayılan Türk devletleri, Türk tarihinin zenginliğini ve bu milletin evrensel tarih içerisindeki yerini açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu devletler; ortak bir kimliği sürdüren, zamanla farklı medeniyetlerle etkileşerek çeşitlenen, ancak özde benzer kurum ve yapıları yaşatan siyasi bir gelenek oluşturmuştur. Bu bakımdan, Türk tarihi yalnızca bir etnik ya da askeri başarılar silsilesi olmamış; aynı zamanda çok boyutlu bir kültürel, dilsel ve siyasal medeniyet birikiminin ifadesi olarak kendini göstermiştir.

4. ETNİK KAVRAMI VE TÜRK ETNOGENEZİ

“Etnogenez” terimi, Yunanca “ethnos” ve “genesis” kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelir. “Genesis” kavramı genellikle “yaratılış, oluşum” gibi anlamlara gelirken, “ethnos” kavramının anlamı oldukça geniştir ve günümüzde bile kesin bir tanımı üzerinde tartışmalar bulunmaktadır. Rus dil bilimcisi Dmitriy N. Uşakov “ethnos” kelimesini millet, ulus, uyruk olarak tanımlarken, Sergey İ. Ojegov ve Natalya Y. Şvedova ise bu terimi halk, kabile, ulus gibi oluşumlar bağlamında ele almaktadır. Ayrıca bir kelimenin anlamını daha iyi anlayabilmek için tarih boyunca geçirdiği evrelerin de bilimsel bir serüven olarak göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bağlamda, “ethnos” kelimesi Antik Yunan'da yerleşim bölgelerini ifade etmek için kullanıldığı görülür. Antik Yunan edebiyatında ise daha çok sürü, klan, grup gibi anlamlar içermiştir. MÖ 5. Yüzyıla gelindiğinde ise halk ve kabile anlamları

öne çıkmış, MÖ 1. Yüzyılda ise Yunan olmayan topluluklar için kullanılmıştır. Orta Çağ'da “ethnos” terimi pagan ve putperest anlamlarında “ethnicos” olarak dönüşmüştür. Bu dönemde aynı zamanda ortak soy, dil ve geleneklere sahip insan topluluğunu ifade etmek için de kullanılmıştır. Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi döneminde ise terim, “halk” anlamıyla yakından ilişkilendirilmiştir. Günümüzdeki halk, millet, ulus anlamlarında kullanılmasına gelindiğinde ise bu dönem XIX. yüzyıla işaret etmektedir. Ayrıca, etnik köken, kültür ve ortak özelliklerin değerlendirme kriteri olarak kullanıldığı bu dönemde kelimenin anlamı genişlemiştir. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Fransız bilim insanı Georges de Lapouge tarafından “kültürel birlik” olarak tanımlanan “ethnie” terimi ortaya atılmıştır. Bunun ardından Ferdinand de Saussure “ethnisni” terimini kullanmıştır. Dünya Savaşı döneminin getirdiği milliyetçilik akımlarıyla birlikte, “ethnos” terimi daha çok ortak etnik kökene sahip insanları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu dönemde Rus bilim insanı Nikolay Mogilyanskiy “ethnos”u “ortak fiziksel işaretlere sahip ve manevi kültüre sahip topluluk” olarak tanımlayarak, terimin ileride “budun,” “ırk” ve “etnik bilim” alanlarında kullanılmasının temellerini atmıştır. 1923 yılında Rus bilim insanı Sergey Şirokogorov, “ethnos” terimine ilk bilimsel açıklamayı getirmiştir. Ona göre, “ethnos,” aynı dili konuşan, ortak soydan geldiğini kabul eden, benzer yaşam tarzları ve geleneklere sahip olan, bu geleneklere önem veren ve diğer topluluklardan ayıran bir insan grubudur. Böylece “ethnos,” yalnızca etnik bir yapı olarak görülme sınırlarını aşmıştır. II. Dünya Savaşı döneminin getirdiği milliyetçilik duygularıyla birlikte, “ethnos” terimi etnik topluluk, etnik grup, etnikos, etno-sosyal organizma gibi ifadelerle bir araya getirilmiştir. 1960'larda kapitalizmin etkisiyle özellikle İngilizce'de “etnisite” terimi birçok dilde yaygınlaşmıştır. Son yıllarda ise “etnisite” terimi, bir etnik grubun çoğu üyesinin belirli sosyal çıkarlarıyla uyumlu olarak ifade edilen etnik olgunun durumsallığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu, birçok sosyal bilimcinin günlük kullanımda “halk” anlamını ifade eden bu terimin, bilimsel bağlamda “etnos”un tarihsel yönünü göz ardı ettiğini göstermektedir (Aydın, 2021: 231-233).

Gumilev'in, kendi tabiriyle, kavrayışına göre etnos, ortak iç yapıya ve kendine özgü davranış kalıplarına sahip bireyler topluluğudur ve her iki bileşen (component) de dinamiktir, yani devingen (hareketli) bir özellik göstermektedir. Dolayısıyla etnos, sosyolojik, biyolojik ve coğrafi unsurlardan (fenomenlerden) herhangi birine indirgenemeyen elementer bir fenomen, yani temel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Gumilev, 2019: 88).

Gumilev'in etnogenezi teorisine göre, etnos isimlerinin genellikle yanıltıcı olduğu ortaya konulmaktadır. Bir etnosun kendi adıyla atfedilen etnonimin farklı olabileceği belirtilmektedir.

Aynı adı taşıyan farklı etnoslara veya tam tersine, farklı adlar taşıyan aynı etnosa rastlanabileceği öne sürülmektedir. Türk, Tatar ve Moğol etnonimleri örnek olarak verilmektedir. Ayrıca, zaman içinde bir etnosun adının ve içeriğinin değişebileceği de örnekleriyle gösterilmektedir. Etnosun bir üst düzeydeki biçimi ise “süper etnos” olarak adlandırılmaktadır. Süper etnos, bir bölgede aynı anda ortaya çıkan, ekonomik, ideolojik ve siyasi etkileşimlerle birbirine bağlı etnoslardan oluşan bir mozaik bütün olarak tanımlanmaktadır. Örnek olarak, Müslümanlar (Arap, Pers, Türk, Berberi) ve Ortodokslar, birer süper etnos örneğidirler. Süper etnos kavramı, içerik olarak ümmet kavramıyla benzerlik göstermektedir. Gumilev, dünya tarihini ele alırken tarih felsefesini tartışmış ve Batılı tarihçilerin görüşlerini sorgulamıştır. Ona göre, medeniyetlerin ve toplumların ortaya çıkmasını sadece coğrafi faktörlere bağlamak mümkün değildir. Bu nedenle, bu görüşleri savunan Toynbee’nin bakış açısını paylaşmak olanaklı görünmemektedir. Ayrıca, dünya tarihini kültürel dönemlere bölerek açıklayan kültür tarihi ekolünü de kabul etmek mümkün değildir. Gumilev, Batılı tarihçilerin Avrupa merkezli yaklaşımlarını eleştirmiştir. Batılı tarihçilere göre, Türkler ve Moğollar gibi toplumlar, Çin, İran ve Bizans gibi uygarlıkların sınırlarında bulunan barbar kenar bölgelerden oluşmaktadır. Gumilev’in perspektifine göre, etnik tarih bir dizi kesintisiz döngüden ibarettir. Bu gözlemi, kendisinden önceki tarihçilerden Shi-ma Chien’in “Üç hükümdarlığın yolu sona erdi ve yeniden başladı.” ifadesiyle özlü bir şekilde ifade ettiğini belirten Gumilev, aynı tespitin İbn Haldun tarafından da yapıldığını dikkatlere sunmaktadır. Etnik gruplar doğar, gelişir ve sona ererler ve yerlerine yeni gruplar gelir. Ancak, onlar da aynı kaderi paylaşır ve tarih olayları sıklıkla rastlantısal etkenlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu süreç doğrusal bir ilerleme izlememekte, döngüsel olarak tekrarlanmaktadır. Her sonun ardından her zaman bir başlangıç gelmekte, ancak bu başlangıç hemen bir önceki döngünün sonunda gerçekleşmemektedir. Aralarında uzun zaman dilimleri bulunmaktadır. Örneğin, Bizans etnik grubu, Heleno-Roma etnik grubunun zirve döneminde ortaya çıkmış ve birkaç yüzyıl boyunca yan yana varlığını sürdürmüştür. Hunlarla Türkler, Türklerle Moğollar arasındaki uzun süren durgunluk dönemlerinde bozkırlara ait etnik gruplar da yerleşmiştir (Tozlu, 2013: 168-182).

VI. yüzyılda Altay ve Hanghai dağlarının doğu eteklerinde yaşayan küçük bir halka “Türk” denilmektedir. Birkaç başarılı savaş sonucunda Türkler, Kingan’dan Azak Denizi’ne kadar uzanan bozkırı kendi topraklarına katmayı başarmışlardır. Büyük Hakanlığın tebaaları, kendi etnik adlarını korumakla birlikte, Türk hakanına bağlı oldukları için “Türk” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Araplar, Soğdiana’yı istila ettiklerinde göçebelerle karşı karşıya

gelmişler ve bu göçebelerin tümünü, bu cümleden Ugor-Madyarları da “Türk” olarak kabul etmişlerdir. Avrupalı bilim insanları, XVIII. yüzyılda bütün göçebeleri “Les Tartars” diye adlandırmışlardır. XIX. yüzyılda ise, lengüistik (dilbilimsel) tasnifin yaygınlaştığı dönemde “Türk” kelimesi, belli bir dil grubu ailesine işaret etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Böylece, daha önce Türklerin bünyesine dâhil olmayan birçok halk, örneğin Yakutlar, Çuvaşlar ve Osmanlı Türkleri de Türk sınıfına dâhil edilmişlerdir (Gumilev, 2019: 109).

Çarlık dönemi ile Sovyet politikaları arasındaki süreklilik, stratejik hedeflerde ve çok-etnili bir imparatorluğun sürdürülebilirliği için geliştirilen ideolojik araçlarda orta çıkmıştır. Her iki dönemde de Ruslaştırma ve etnik grupları kontrol altında tutma amacı öne çıkmış, Panislamizm’e karşı etnisite, Müslüman reformculuğa karşı ise dinsel muhafazakârlık kullanılmıştır. Eski Sovyet Orta Asyası’nda etnik ve aşiret kavramları, toplumsal ve siyasal yapıların temel unsurları olarak öne çıkmıştır. SSCB, etniyi siyasi ve idari bir inşa olarak tanımlarken, aşiretler daha çok geleneksel kimliklerin yeniden şekillenmiş hali olarak işlev görmüştür. Sovyetleşme, kolhoz ve sovhoz gibi yapılar aracılığıyla bu kimlikleri modernleştirerek dayanışma gruplarını güçlendirmiştir. Yeni Orta Asya devletleri genelde etnik milliyetçilik üzerine inşa edilmiş ve bu durum yerel kimlikler ile siyasal hizipçiliği canlı tutmuştur. Özellikle Kazaklar, Türkmenler ve Kırgızlar gibi halklarda kabilecilik güçlü bir sosyal düzen unsuru olarak varlığını korurken, Tacikistan ve Özbekistan gibi bölgelerde dayanışma grupları, toplumsal ve siyasal yaşamda etkili olmaya devam etmiştir. Bu kimlikler, genellikle yerel bağlamlara göre yeniden biçimlenmiş ve Sovyet sonrası dönemde bile toplumsal talepleri karşılamada önemli roller üstlenmiştir (Roy, 2000: 42-57, 89-90).

5. ULUS KAVRAMI

Türk dilinin eski devirlerinden bu yana kullanılagelen ve özellikle Moğol hâkimiyeti döneminde (yani 13. Asrın 2. Çeyreğinden itibaren) görülmeye başlanan “ulus” kelimesinin, anlam bakımından büyük değişikliğe uğrayarak, “memleket, kasaba, ülke” yerine, biri genel olarak “halk, nüfus” anlamına geldiği, diğeri de Moğol İmparatorluğunun idari yapısında özel bir teşkilata delalet etmek üzere, iki ayrı muhteva kazandığı, 13. Asır ortalarında yazılan (1240-1250 arası) Moğolların Gizli Tarihi adlı eserden anlaşılmaktadır. Ancak, ikinci anlamının ağır bastığı kesindir ve ilk anlamını da aynı kavrama bağlamak mümkün ve hatta zarurî görünmektedir. “Ulus” tabiri, Türk siyasi kuruluşlarında görülmeyen ve dolayısıyla Türklerinkinden tamamen başka bir hükümlanlık anlayışından doğan hâkimiyet düşüncesinin neticesi olarak, “Bütün imparatorluk topraklarının, içinde yaşayan insanlarla birlikte, hükümdar ailesine ait ortak bir mülk kabul edildiği” Moğol devletinde arazi paylaşıldığı zaman, hanedan

üyelerinden her birine düşen “halkıyla beraber arazi” hissesini ifade ettiği görülmektedir. Araştırmacılara göre, Batı’daki feodalitenin “mâlikâne” rejimini andıran Moğol “ulus sistemi”nde, Moğol idari yapısındaki bir şahsın (prens, reis) hâkimiyeti altında toplanmış kabileler birliği “ulus” olarak adlandırılmaktadır. Cengiz Han’ın dört oğlunun her biri, kendine ayrılan bölgede olan halkın sahip ve hâkimi durumundaydılar. Bu hisseler siyasî-idarî bir terim olarak “ulus” denmekteydi (Çağatay ulus’u, Çoçi ulus’u vb.). Dolayısıyla, Gizli Tarih, Târih-i Cihânguşâ, Câmi’üt Tevârih dâhil, diğer tarihî vesikalara dayanarak Moğol idarî ve sosyal kuruluşlarını inceleyen Vladimirtsov da kaydetmektedir ki (1944: 147, 201), Moğollarda “Haan (kağan), tayşi, (büyük üstad, prens?) veya baatur (kahraman) vb’ye tabi herhangi bir soy, oymak veya kabile birliği “ulus” diye anılıyordu; bu bir nevi “mülk-halk” demektir. Moğol hâkimiyetinin ilk sıralarında bir timar veya zeamet ahalisi demek olan “ulus”, sonra “mâlikâne halkı” anlamını almıştır. Moğol Hükümdar ailesinin erkek üyeleri, ulus’ları miras mâlikâne olarak almak hakkına sahip idiler ve bütün Moğol imparatorluk nüfusu böylece “ulus”lara ayrılarak, taksim edilmekteydi. Moğol hâkimiyetinin zayıfladığı veya iyice ortadan kalktığı zamanlarda, eski Moğol tesiri ile bir kısım Türk grupları arasında da yayılmış olan “ulus” tabiri, yine de farklı anlamda kabul görmüş, feodal nitelikteki Moğol “mâlikâne”si karşılığı değil, sadece göçebe halk ve çok defa da “il” teriminin eşanlamlısı olarak kullanılmıştır. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Türkçede bir “ulus” kelimesi mevcut bulunmamaktadır ve üstelik, Türk devlet geleneklerinin yürürlükte olduğu çevrelerde bir senyörün hakimiyetinde, halkı toprak ile tevarüs ve gerektiğinde rehin ve hibe edilebilen bir derebeylik usulü de yer almamıştır. Şu hâlde, Türkiye herhangi bir şahsın veya ailenin mülkü, malikânesi olmadığına ve Türk ahalisi bir toprağa bağlı bir mülk-halk (serf) durumunda bulunmadığına göre, ondan “ulus” diye bahsederek, Türk milletine bir nevi kölelik yakıştırmak tarihî bir vebal sayılmalıdır. Dolayısıyla, “millet” kavramını muhafaza etmek gerekmektedir. Çünkü, Arapça aslında din (ve şeriat) demek olan “millet”, Türkçede Batı dillerindeki “nation” kelimesini ifade eden bir kavram durumundadır ve Türk topluluğunun tarihî gelişimine uygun düşmektedir. Eskiden, kün (halk) ve bodun¹¹ kelimelerini kullanmış ve malum anlamı ile “ulus” ifadesini hiç benimsememiş olan Türkler, 11. Asırdan itibaren girdikleri İslâm kültür çevresinde yeni oluşan sosyo-kültürel bünye gereği olarak “millet” sözünü kabul etmişler ve bundan “millî”, “milliyetçilik” gibi kavramları türetmişlerdir (Kafesoğlu, 1982: 250-253). Söz konusu

¹¹ Bu kelimeyi, Thomsen’in “peuple=halk” ve son olarak Bazin’in “nation” olarak tercüme etmelerine rağmen, kuruluşu oldukça farklı Bozkır Türk devletinde siyasî-idarî boylar birliğini ifade etmekteydi, bk. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, “sosyal yapı” bahsi.

etimolojik yaklaşım ve ayırımın farkında olarak yaygın kullanımdan dolayı biz de ulus ve milleti aynı anlamda kullanacağız.

Türkçe “ulus” kelimesinin karşılığı olarak yukarıda da değerlendirilen “nation” kelimesinin etimolojik anlamı incelendiğinde ise, Fransızca “naissance, extraction, rang” kelimeleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu kelimeler ise, “doğum, soy, mevki” anlamlarıyla karşılanmaktadır (bk. Hobsbawm, 1993: 30). “nation” kelimesi diğer taraftan “ethnos” kelimesiyle ilişkilendirilmektedir. Eski Yunanca’da “kâfir (inançsız)” veya “pagan (çok tanrılı)” gibi çeşitli anlamlarda (ortak köken, doğum yeri, kabile, kavim, halk, yaşanılan yer vb.) kullanılan “ethnos” kelimesi, 19. Yüzyıldan itibaren “ırk (etnisite)” anlamını taşıyacak özellikler kazanmaya başlamıştır (bk. Eriksen, 2004, s. 14).¹²

Renan’ın eserine atıfla (1946) ulus kavramını, “Bir topluluk halinde var olmayı kendi iradeleriyle seçen gruplar” olarak tanımlayabileceğimizi belirten Gellner, bu geniş tanım yelpazesi içinde “gerçek uluslar” olarak nitelenebilecek ve kendi iradeleriyle seçtikleri ulusu, her seferinde ve gayr-ı resmi olarak, bir tür plebisit¹³ yapmak suretiyle veya bir başka deyişle, her an yenilenen, iradî bir seçimle belirleyerek oluşturan uluslar da bulunmakta olduğunu belirtmektedir. Bu tür uluslar “irade”, “rıza” ve “özdeşleşme” unsurlarıyla vücuda gelerek, hesap kitap, korku ve çıkar söz konusu olmadan kendi gruplarına bağlanmışlar ve bugüne kadar gelen ve insanlık sahnesinden silinmeyen uluslar olarak tarihte yerlerini almış görünmektedir (1992: 102).

Ulus (millet) ve buna bağlı kavramlarla ilgili (uluslaşma, ulusçuluk, milliyetçilik, kimlik, dil, kültür, devlet, etnisite vb.) bugüne kadar çeşitli yaklaşımlar ortaya konulduğu görülmektedir. Ulusların değişmeyen, sabit yapılar olduğu ve eski çağlardan bugüne kadar varlığı süren doğal unsurlar olarak anlaşılması gerektiği, milliyetçilik kuramlarından birini ortaya koyan “ilkçiler” tarafından öne sürülmüştür. Ulus ve ulusçuluğun modern çağa, yani son birkaç asra (18. Yy. sonrası) ilişkin yapılar olduğu ise, “modernistler” tarafından dile getirilmiştir. Ulusların yoktan var edilemeyeceği, ulusal (millî) kimliklerin geçmişten gelen mitler, değerler ve sembollerin etkisi altında şekillendikleri görüşü ise, ulusçuluk çözümlemelerinde etnik geçmişe ağırlık veren kuramcılardan oluşan ve modernizmin hegemonyasına bir tepki olarak doğmuş olan “etno-sembolcüler” tarafından ortaya konulmuştur (Özdoğan, 2015: 229).

¹² Söz konusu etimolojik atıf ve ayırımın farkında olarak yaygın kullanımdan dolayı biz de ulus ve milleti aynı anlamda kullanacağız.

¹³ Devletler hukukunda, bir ulusun hangi devlete bağlanmak istediğini belirtmesi için başvurulacak oylama.

Hâkim sosyolojik teoriye göre ulus kavramı, aynı ekolojik alan (bir kültür, bir Pazar, bir egemenlik) üzerindeki kültürel, ekonomik ve siyasal sistemlerin “çakışma” süreçleriyle birlikte “aşağı kültürler”in, standartlaştırılmış, homojen ve merkezî iktidar tarafından desteklenen bir “yüksek kültür” ile “bütünleşmesi” olarak ele alınmaktadır (Leca, 1998: 13). Burada bahsedilen “yüksek kültür”de “bütünleşme” meselesi, esasında son iki yüz yılın içinde gerçekleştiği düşünülen “modern milliyetçilik” kavramının sınırlandırıcılığı dışında düşünülmesi gereken bir durumdur. Örneğin, Türklerin tarihine bakıldığında, bugünden yaklaşık bin üç yüz yıl öncesinde söz konusu olan “yüksek kültür” yani “Türklük” ve “bütünleşme”, dolayısıyla Ötüken’deki “Töles Birliği” yapısı ile bu sosyolojik tanım arasında bir benzerlik olduğu söylenebilir. Bu durum, ulus kavramının kadimliğini ortaya koyan örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (bk. Ergin, 2009).

Bugüne kadar bu konu üzerinde çok sayıda siyasal teori bulunmakla birlikte, Leca’nın çalışmasında (s.14) Dumont’a atıfla aktardığı “siyasal birey” ifadesi, siyasal anlamda ulus kavramı için kısa ve açıklayıcı bir anahtar kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan anlaşılan ise, “siyasal birey”i çoğalttığımızda bir “ulus” meydana getirdiğidir. Ayrıca, millî-devlet siyasal meşruiyetini milliyetçilik bilinciyle kurmakta ve bunun için homojen bir dile ve ana dil hâkimiyetine ihtiyaç duymaktadır. Bir millî bilinç yaratmanın en önemli aracı “ana (yerel) dil”dir. Millet (ulus) kavramını ve milliyetçiliği modern olgular olarak kabul ettiğimizde, milletlerin ortak bir dil ile milli birliğini sağlayabilmeleri, modernliğin zorunlu bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Millî birliğin sağlanmasındaki unsurlardan biri olarak dil, Fransız İhtilali’nden sonra “her milletin, içinde toplanacağı kendi siyasî birliği, bağımsız bir devleti olacaktır” düşüncesi etrafında kurulacak olan birçok millî-devletin, kültür ve tarihle birlikte birleştirici bir ögesi konumunda olmuş ve yürütülen çeşitli politikalarla ön plana çıkarılmıştır. Aynı dille yazmak, aynı dille tarihin kaydını tutmak ve aynı dille geleceği oluşturmak gibi unsurlar milliyetçiliğin temel amaçlarını meydana getirmektedir. Otantik veya iç dillere dönüş akımları, kitleleri tahayyül edilecek muhtemel milletlere bağlama ve ilişkilendirme açısından önemli işlevler görmüş ve sonuç olarak kitleler, aşırı siyasallaşan millet içinde, tarihsel sürece kendilerini yerleştirerek ve bilimsel söylemlerle iç içe geçip ana dillerini konuşarak, nihayetinde kendi seslerini bulmuşlardır (Karakaş, 2011: 165, 166).

5.1. ULUS VE DİL İLİŞKİSİ

“Ethnos”un, “nation”un, “budun/bodun”un, “millet”in veya “ulus”un unsurlarına bakıldığında, bir yönüyle “dil topluluğu (speech community)” olarak karşımıza çıktığı görülecektir (bk. Leca, 1998, s. 14; Mises, 1983). Dil ile ulus vd. arasında “kutsal bir bağ”

olduğu şeklinde bir tez ortaya koyan Johann Gottfried Herder, dili sadece bir iletişim aracı olarak değil, milletlerin ve etnik grupların tarih ve kültürünün bir tür “deposu” olarak görmektedir. Herder’in 18. Yüzyılın ikinci yarısında dile getirdiği bu düşünceler 19. Yüzyıl boyunca dilbilimine rehberlik etmiş ve özellikle Cermen asıllı dilbilimciler tarafından bilimsel gerçek seviyesine yükseltilmiştir (bk. Aytürk, 2006: 95).

Ulus aidiyetinin veya milli aidiyetin ve bilincin belirleyici unsurlarından biri olan dil, bir milleti diğerlerinden ayıran farkların haricî ve görülebilen bir işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu işareti saf bir dil konuşarak sağlayacak olan birey, bu yolla kendi seciyesine (karakterine) sadık ve hüviyetini muhafaza eder duruma gelmektedir (Karakaş, 2011: 164). Bu saf dil, Kedouire’nin ifadesiyle (1971), “ulus adını almaya layık olan bir topluluk her şeyden önce kendi saf dilini, ancak en iptidai köylerde rastlansa, hatta asırlardır kullanılmamış, kaynakları cılız, edebiyatı fakir bile olsa, canlandırmak, geliştirmek ve yaymakla mükelleftir. Ancak böyle saf bir dil, milletin benliğini idrak etmesine ve hürriyetini elde etmesine imkân verecektir. İşte bu görüş, milliyetçiliğin bütün dünyaya yayılışı ile yürüyen geniş filoloji çalışmalarının öğretisi (doktrin) temelini teşkil etmiştir.”

5.1.1. Ulusal Kimlik ve Dil İlişkisi

Kimlik kavramı bağlamında değerlendirildiğinde, "bireysel kimlik" (self-identity), bireyin kendisini tanımlama biçimini ifade ederken; bir toplumu ya da ulusu tanımlayan kimlik türü "sosyal kimlik" olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal kimlik, kolektif aidiyetlerin ve toplumsal temsillerin bütününe yansıtmaktadır. Bu bağlamda dil, uluslaşma süreçlerinde belirleyici bir unsur olarak öne çıkmakta ve toplumsal kimliğin inşasında temel bir araç işlevi görmektedir. Dilin bu işlevi çerçevesinde, uluslaştırma süreçlerine yön veren iki zıt modelden söz etmek mümkündür. Bunlar Fransız ve Alman modelleridir. Fransız modelinde dil, millî kimlikle özdeşleştirilerek (Alsaslı, Breton, Bask, vd. etnik azınlıklara) Fransızca öğretmek suretiyle Fransız olunabilirken, Alman modelinde “özü” (etnik olarak) Alman olanların nerede olduğuna bakılmaksızın Alman olarak kabul edildikleri görülmektedir (yüzyıllardır Transilvanya’da veya Rusya’da yaşayan Almanlar, vd.). Bu duruma karşın, etnik olarak Alman olmayan, fakat yüzyıllardır Almanya’da yaşayanların (Lehler, Sorblar, Yahudiler vd.) Alman milletinin bir parçası olarak kabul edilmedikleri, farklı folklorik-kültürel (etnik) “öz”e ait olmalarının buna engel olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim 1913’teki vatandaşlık yasası hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde Alman ulusunu “etnik” bir temelde tanımlamaktadır. Şu hâlde Fransız ulusuna dâhil olabilmek için yeterli kabul edilen “dil-merkezli asimilasyon”, Alman ulusunun bir parçası sayılmak için yeterli görülmemektedir. Dil, çoğu zaman etnisiteyi

(ortak soy, köken birliği) tamamlayıcı ve hatta tanımlayıcı bir unsur olarak sunulmuştur. Fakat etnisite, dilsel kimlikle özdeş bir unsur değildir. Kelt ailesine mensup İrlandaca ve İskoçça yakın zamanda kadar ölü diller arasında sayıldığı ve bugün bile aşırı milliyetçi bir grup insan dışında kimse tarafından konuşulmayan, İrlanda ve İskoçya’da hâkim günlük (kamusal ve özel) dil İngilizce olduğu halde, İrlandalı ve İskoç etnik kimlikleri yok olmadıkları gibi, kendi dili olan çok sayıda etnik gruptan, toplumsal ve siyasal bakımdan daha canlı görünmektedirler. Dolayısıyla, her etnik kategori kendine özgü bir dile sahiptir. Modern ulus-devletin inşası süreci, belli bir dilin devlet otoritesiyle resmî dil yapılarak standartlaştırılması ve yaygınlaştırılması, öğretilmesi ve böylece ulusal pazar oluşturularak kapitalist gelişmenin önünün açılması süreci şeklinde gerçekleştirilmiştir. Böylece devlet, ulusal dil olarak seçtiği ve standartlaştırarak yaydığı dil üzerinden belli bir etnik grubu toplumsal düzenin merkezine oturtmuş olmaktadır. Bu yaklaşım, milliyetçilik üzerine çalışmalara hâkim olan Benedict Anderson’un “hayalî cemaat” (bk. Anderson, 1995, s. 41; Hobsbawm, 1993, s.59) tespitinden yola çıkarak, ulus-devleti ulusal pazarın kuruluşuna dayandırmak suretiyle, ulusal dili de ulusal pazarın olmazsa olmaz koşulu olarak kabul etmektedir. Buradan hareketle, siyasi olarak devlet aygıtının dönüştürülmesi, ulusal pazar yoluyla ekonominin düzenlenmesi, kültürel ve akademik çalışmalarla ulusal dilin standart şeklinin belirlenmesi ve oluşturulması gibi bilinçli müdahalelerle veya toplum mühendisliğinin bir parçası olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla belli bir etnik grup, oluşacak bu yeni siyasi grubun aslî unsuru olmakta ve genel olarak toplum, bu sürecin edilgen bir nesnesi olarak betimlenmektedir (Aktürk, 2006: 31, 32).

Ölçünlü hâle getirilmiş veya standartlaştırılmış bir resmî dilin oluşturulması, milliyeti veya ulusu etnisiteye (ortak soya, köken birliğine) bağlayan bir köprü olmasının, milliyetçiliği “etnikleştirmek” için yeterli olmayacağı açıktır. İlk modern millet olarak tanımlayabileceğimiz Amerikan milleti, kuruluş safhasında isyan bayrağı açtığı Britanya imparatorluğu ile aynı dili paylaşıyordu. İngilizce, birden fazla etnik grubun (İngiliz, İskoç, İrlandalı, vd.) diliydi ve sonrasında Amerikan İngilizcesi, asimile edilen onlarca etnik grubun anadili olarak bu etnik-üstü olma durumunu muhafaza etmişti. Fransızca da Bask, Breton ve Korsikalı azınlıklar için Fransız etnik kimliğinin temsilcisi sayılabilse de öğretim yoluyla yaygınlaştırılan standartlaştırılmış Fransızca, Paris dışında, hele kırsal kesimde, çok sayıda “etnik Fransız”a (Fransız kökenliye) yabancı durumdaydı. Fransız tarzı cumhuriyetçi, laik ve dil-merkezli milliyetçilik 1830’larda liberal devrimler dalgasıyla birlikte Avrupa’ya yayılmıştır. Fransız Devrimi’nin tetiklediği bu ilk dalgada kan bağı mitine dayanan etnikçi düşünce geri plana düşmüştür. Ulusun inşasında dilin yeri, Fransız örneği karşısına Alman örneğinde olduğu gibi,

hatta Alman örneğinde “etnik” aynılık esas alınmak suretiyle gerçekleşmiştir. Oysa bazı yerlerde etnik farklılığın yerini, din ve mezhep ayrılıkları almıştır. 1990’ların başında Bosna-Hersek’te, tamamı aynı dili konuşan ve Güney Slavlarından oldukları kabul edilen gruplar, Müslüman, Ortodoks ve Katolik olarak ayrıışmışlar ve birbirlerine karşı Boşnak, Sırp ve Hırvat etnik grupları olarak karşı durmuşlardır. Bu örnekte olduğu gibi, Balkanlar’da ortaya çıkan çok sayıda kriz ve çatışma (Türk-Bulgar, Macar-Romen, Arnavut-Makedon, Arnavut-Sırp, Hırvat-Sırp vd.) 1990’larda “etnik çatışma” olarak nitelense de bu çatışmalarda etnik olduğu öne sürülen farklılıklar aynı zamanda din ve mezhep farklılıklarıyla da örtüşmektedir (bk. Aktürk, 2006: 28,32). Dolayısıyla, burada dikkat edilmesi gereken husus, ulusal kimliğin belirleyicisi bazı ulus yapılarında “dil” (Fransız vb.), bazı ulus yapılarında “etnik köken” (Alman vb.) ve bazı ulus yapılarında “din ve mezhep” olarak kendini göstermektedir. Yukarıdaki örneklerden hareket ederek bir çıkarım yapacak olursak; ulusların birlik ve ayrılıklarının üç temel veya sacayağı üzerine oturtulduğu söylenebilir. Bunlar dil, din-mezhep ve etnik köken olarak tasnif edilebilir. Ancak, her tarif bir tâhdit ve biraz tahrif olabileceğinden hareketle, konunun uzmanlarının da belirttiği üzere, ulus (millet) kavramının içinde çetrefil bir teorik çıkmaz karşımıza çıkmaktadır (bk. Karakaş, 2000: 62).

Modern millet (ulus) kavramının temel karakteristiği olan modernliğiyle birlikte, millî (ulusal) kimliğin tarihten daha eski olacak kadar doğal, temel ve kalıcı olduğu yönündeki zıt varsayım oldukça yaygın olarak kabul görmektedir. Bu konudaki kavram havuzuna bakıldığında, örneğin, İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü’nde 1884 basımından önce modern anlamda “devlet”, “millet” ve “dil” terminolojisinin kullanılmadığı tespit edilebilir. 1884 yılında basılan sözlükte ise, “langua nacional”: “Bir ülkenin resmî ve edebî dili; o ülkede genel olarak, başka milletlerin dillerinden ve lehçelerinden ayrı olarak konuşulan dil” olarak tanımlanmıştır. “Lehçe”¹⁴ maddesinde ise, millî dil ile lehçe arasındaki ilişki yeniden kurulmaktadır. 1925 yılına gelindiğinde ise, İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü’nde “millet” kavramı için, “aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif” tanımı yapılmaktadır (Hobsbawm, 1993: 29, 30, 33). Ancak, Hollandaca sözlükte (bk. Woordenboek der Nederlandsche Taal, 1588) “millet” sözcüğünün karşılığı, “aynı dili konuşmasalar da bir devlete tabi olan insanlar” anlamında yer almaktadır.

¹⁴ “diyalekt” kelimesi karşılığı kullanılmıştır. Bu kelime “şive” ve “ağız” kavramlarının karşılıkları olarak da kullanılabilir.

Milliyetçi hareketlerin unsurlarından biri olan dil, bunun için yeterli bir öge durumunda olmasa da işlevselliği nedeniyle belirleyicidir. Söz konusu işlevsellik, dil milliyetçiliğinin duygusal ve araçsal dinamiklerin merkezinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Dil, bir millete duyulan araçsal ve duygusal bağlılığın her ikisinde de etkin durumda ve güçlü bir birleştirici konumundadır. Ancak, millî (ulusal) kimliklerin veya milliyetçiliğin dille ilişkisi, özne ve nesnenin birbirine karıştırılması sonucunu da doğurmuştur (bk. Kasımoğlu, 2013). Öncelikle dil, millet olmanın bir göstergesi ve alamet-i farikasıdır. Bu da dile hem özne hem de nesne olma özelliği vermektedir. Aynı zamanda dil, sahiplenilemez olan şeyi, sahiplenmeye çalışır. Falanca dilin filanca nüfusa ait olduğunun bildirilmesi gibi. Ayrıca, dil milliyetçiliğinin idealleri daima gerçek hayatın dayatmaları ile karşılaşmaktadır. Toplumsal kurumlar özellikle de anayasalar, dilsel kuruluşlar olmuştur. İçinde dilin zikredilmeği anayasa pek yoktur. Yakın tarihte Amerika anayasası bile ulusal dil olarak İngilizceyi anayasaya dâhil etmiştir. Bu durumun, bireylerin bir dili özgürce kullanma hakkına aykırı olup olmadığı tartışmaları devam etmektedir. Kişinin çok dillikten yana olması veya tek dilli bir cumhuriyeti savunmasının önemli olmadığı, yasa koyucu müdahil olduğu andan itibaren dilin kullanımının herkes tarafından zorunlu hale geldiği ifade edilmektedir. İsviçre, Belçika, Kanada ve İspanya’da olduğu gibi farklı dillerin aynı toplum bünyesinde kurumsallaştığı gibi nadir durumlar buna istisna olarak gösterilmektedir (Kasımoğlu, 2013: 162,169,170,171; Ayrıca bk. Dieckhoff ve Jaffrelo, 2010: 205).

Ulusal kimliği oluşturan unsurlardan sadece biri, ama önemli bir unsuru olduğunu söyleyebileceğimiz “dil”, dönemsel gelişmelere bağlı olarak ve milliyetçiliklerin karakterine benzer şekilde eklemlenmeci¹⁵ bir yapıda ulus (millet) kavramının bir unsuru olagelmıştır. Milliyetçilik ve yurttaşlık eklemlendiği gibi, dil ile ulus da birbirine eklemlenerek siyasal birleşmeyi meydana getirmiştir. Dolayısıyla burada dil ve kültür, ulusun tartışmasız bir şekilde birbirine eklemlenmiş iki unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modern dönemde “ulusçuluk”, özellikle ulusal dilleri koruma, keşfetme ve yeniden inşa etme çabasını gütmektedir. Bu ulusal dil yoluyla tek bir izleyici kitlesi oluşur ve ulusun ortak tecrübeleri bu izleyici kitle tarafından yayılır ve paylaşılır. Bunun için ortak dil, gazeteler, şarkılar-türküler, hikâyeler-romanlar ve diğer kültürel eserler yoluyla cisimleşerek, yaygın bir şekilde paylaşılan bir özneler arasılığın temelini meydana getirmektedir. Bu ulusal dil, bir cemaatin (hayalî veya gerçek topluluk) ve bir cemaat olarak kendinin farkına varılmasını

¹⁵ Eklemlenmeci milliyetçilik yaklaşımı için bk. Karakaş, 2006, s.62.

sağlayan bir ortam oluşturarak, aynı cemaate mensup olmayanların tanımlanmasını da sağlamış olmaktadır (bk. Deutch, 1966).

Yukarıda belirtildiği üzere, ulusa eklemelenmiş bir unsur olan dil ve kimlik arasındaki ilişki durağan ve önceden kestirilebilir değildir. Zamana, ülkeye ve hâkim olan millet modeline göre değişiklik gösterebilmektedir. Bazı durumlarda dil, ulusal kimlik için önem arz ederken, bazı durumlarda önemsizlenmektedir. Yani, dilin oynadığı rolü etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Örneğin, milliyetçilik modeli bağlamında “etnik” ve “sivil” olarak iki unsur söz konusudur (bk. Smith 2004: 73). Batılı modeli vatandaşlığa dayalı “sivil”, Batılı olmayana ise “etnik” olarak tanımlamış ve sivil olan için tarihsel toprak, üyelerine ait yasal ve siyasal eşitlik, ortak bir vatandaşlık kültürü ve ortak ideoloji olduğunu varsaymıştır. “Etnik” uluslar için ise doğum, ortak soy ve soy kütüğü, popüler hareketlenme, yerel diller, gelenek ve göreneklerin önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Etnik modele Almanya örnek gösterilebileceği gibi, sivil modele Amerika, İsveç ve Belçika gibi ülkeler gösterilmektedir (Kasımoğlu, 2013: 166).

Ulusal kimliğin çok sayıda tanımı ve geniş bir kavram çerçevesi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, yukarıda bir sacayağı modeli (din-mezhep, etnisite ve dil) olarak ortaya konulabileceği ifade edilmiştir. Bu konuda bugüne kadar dikkatlere sunulan kategorizasyonlar arasında, Smith’in “*cinsiyet*”, “*mekan*” ya da *ülke/toprak* ve sosyo-ekonomik “*toplumsal sınıf*” kategorisi olarak üç kategoriye tespit ettiğini (bk. Smith, 2004: 17, 18) ifade eden Karakaş bu kategorilere, toplulukların çatışmalarında ve uzlaşılarda etkin rol alan ve bir kimlik ifade biçimi olarak “*din*” unsurunu ve özellikle matbaanın gelişiminin bir sonucu olarak, birleşmenin sembollerinden biri olan “*dil*”i eklemiş ve ulus-öncesi dönemde sayılan bu beş kategorinin, kimlik ifadelendirmesinde farklılığı ve benzerliği belirleyen unsurlar olduğunu belirtmiştir. Karakaş bu kategorik sınıflandırma içerisinde yer alan “*dil*”in ve özellikle “*ana dil*”in, Orta Çağ’ın sonlarına doğru Avrupa’da matbaanın yaygınlaşmasına bağlı olarak çeşitli alanlarda kullanılan el yazmalarının çoğaltılması sonucunda bir kimlik ifadesine dönüştüğünü belirtmektedir. Ayrıca, İngiltere’de *Gerard Groote*, Almanya’da ise *Martin Luther* İncil’i ana dillerine çevirerek, İngiliz ve Alman ana dillerinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Diğer alanlardaki matbu eserlerin yaygınlık kazanması da ülkelerin ana dillerinin giderek daha fazla “kimlik tayin edici” hâle geldiklerini dikkatlerden kaçmamalıdır. Ancak, ana dillerin oluşumunun sadece matbaanın yaygınlaşmasına bağlı olarak düşünülemeyeceğini savunan Karakaş, matbaadan önce de sürekliliği ve farklılığı öne çıkaran bir sürecin geçmiş olabileceğini ve belki de dilin, ulus-öncesi dönemin en belirgin kimlik ifade biçimlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü modern dönemde de ulusal kimliğin oluşumunda temel

unsur olan dil, ona göre tarihsel mirasın en önemli sembolü ve taşıyıcısıdır. Dolayısıyla ulus-öncesi dönemdeki toplumların kendilerini ifade ediş biçimlerinin başta gelen unsuru da “dil” olmalıdır. Ayrıca, edebî, dinî ve felsefî birikimler dilin bir kimlik ifadesi olarak sürekliliğini ve farklılaştırıcılığını göstermektedir. Siyaset bilimci Guibernau’nın: “*On yedinci yüzyıla gelindiğinde Avrupa’daki diller büyük ölçüde modern biçimlerini almışlardı. Buna bağlı olarak da oldukça büyük topraklar üzerinde yalnızca tek bir dilin yazılı hale geldiği bir birleşme ve konsolidasyon süreci ortaya çıkarmıştı. On altıncı yüzyılda merkezî ulusal monarşilerin ortaya çıkması, birleşik bir ulusal dilin gelişmesi eğilimine güç vermiştir.*” (Guibernau, 1997: 118, 119) sözlerine atıfla Karakaş, dillerin gelişmesine bağlı olarak edebiyatların oluşmasını da kimlik ifadesinin önemli bir unsuru saymıştır (Karakaş, 1999: 259-261).

Sonuç olarak, ulusal kimliğin oluşmasında dil dışında “kimlik tayin edici” başka unsurlar (dil, din-mezhep ve etnik köken) olsa da dilin belirleyici bir temel unsur olduğu çok açıktır. Ancak, sadece dili esas alarak ulusal kimliği açıklamak da mümkün görünmemektedir. 2017 yılı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından Türk Dili Yılı ilan edilmiş ve “Dilimiz kimliğimizdir” sözü, bu yılın özlü sözü olarak kabul edilmişti. Bu sözün anlamına baktığımızda, ulusal kimliğimizle dilimiz arasındaki ilişkinin, iki kelimedede ifade edilmiş olduğunu görebiliriz. Dolayısıyla, “Dilimiz kimliğimizdir” sözü, “ulusal kimliğimizi sadece dilimiz oluşturur” demekten ziyade, ulusal kimliğin en önemli parçasının dil olduğunun bir özlü ifadesidir diye düşünebiliriz. Bu nedenle dil, ulusal kimlik kavramının en belirleyici ögesi olarak, tarihten bugüne var olagelmış, modern ulusların oluşmasında da en baskın unsur olarak işlev görmüştür.

5.1.2. Türk Dünyasında Ortak İletişim Dili Meselesi

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin çöküşü, Türkistan bölgesi ve Türk cumhuriyetleri için umut vaat eden bir dönemin başlangıcı olarak kabul edildi. Ancak, ulus devletlerin ve milli kimliklerin oluşturulması süreci, öngörüldüğü kadar sorunsuz olmamıştır (Purtaş 2011: 11). Sosyalist dönem, farklı kültürlerin ve etnik grupların bir araya getirilmeye çalışıldığı, zaman içinde alt kimliklere yönelik değişen derecelerde dolaylı veya dolaysız asimilasyon politikalarının uygulandığı bir dönemi ifade etmektedir; planlı dil ve kimlik politikaları, tarihi Türkistan halklarının geçmişleriyle olan doğal bağlarını kopma noktasına getirmişti. Bu nedenle, 1991’deki bağımsızlık döneminde Türkistan coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetleri, sadece devletlerini oluşturmakla kalmayıp aynı zamanda kimliklerini de yeniden inşa etmek durumunda kalmışlardır (Horata 2007: 122). Bunun yanında, Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra akla gelen sorulardan biri de *Türk Birliği (Turan)*

kurulabilir mi? sorusu olmuştur. Ancak bu soru da cevabı zor sorulardan biri olarak güncelliğini korumaktadır.

Frankofon dünya, Arap dünyası, İspanyol dünyası benzeri bir dil coğrafyası teşkil eden Türk dünyası, Meksika ve Bolivya arasındaki farklılık gibi, geniş bir coğrafyada ortak bir kültürü paylaşmakta (Türkiye-Kazakistan vd.) ve farklılıklardan çok, dil din ve kültür bağlamında benzerliklere sahip bir kültür havzası oluşturmaktadır (Purtaş 2017: 94). Söz konusu benzerliklerden biri olan dil birliği, Türk devletlerinin bir araya gelmesinde temel unsurlardan biri olarak dikkati çekmektedir. Dil birliği demek, ortak kimlik, kültür ve tarihin var olması demektir. Türk tarihine baktığımızda Ötüken'den Anadolu'ya kadar bütün Türkistan coğrafyasında geçmişten bugüne Türk dilinin en temel yapıtaşı olduğu görülecektir. Mustafa Kemal Atatürk'ün veciz ifadesiyle, *Türk demek, Türkçe demektir*, dolayısıyla, Türk birliği demek, en başta dil birliği demektir. Bu bağlamda, Gaspıralı İsmail Bey'in *dilde, fikirde, işte birlik* ifadesinin en başında yer alan *dil* sözcüğü, Türk birliğinin tarih boyunca temelini oluşturmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız Türk devletlerinin dil politikalarında birtakım önemli hususlar söz konusu olmuştur. Bunlar üç ana başlıkta ele alınabilir:

1. Ülkenin ulusal dillerinin statüsünün yeniden sağlamlaştırılması
2. Rus dilinin statüsünün değişmesi (ve Rusça'nın kaldırılması)
3. Ulusal azınlıkların dillerinin desteklenmesi.

Bütün bağımsız cumhuriyetlerde atılan ilk adım, tek bir ulusal dilin devlet işlevi gördüğü toplumsal tek dillilikti. Bunun bir istisnası, Rusçanın resmi olduğu Beyaz Rusya'ydı. Rusça, 1995 yılında yapılan bir referandum sonucunda ikinci devlet dili olarak kabul edilmişti. Kazakistan ve Kırgızistan'da Rusça resmi statüye sahipti. Bu devletlerde, dil durumunun fiili iki dillilik olduğu belirtilmekteydi. Hatta çok dillilik mevcut çok etnikli profilin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Rusçanın bir etnikler arası dil olarak yüksek bir statüsü bulunmaktaydı. Ancak, bu statünün durdurulması bazı engellerle karşılaşılıyordu. Bunlar: 1. Rusça konuşan tek dilli büyük bir nüfus 2. Rusya aidiyeti hisseden nüfusun Rusça temayülü 3. Ortak dil olarak Rusçayı kullanan çok etnikli nüfus 4. Rusça dışındaki bazı dillerin işlevsel olarak sınırlılığı (Hogan-Brun vd. 2012: 594).

Yukarıda belirtilen durumların yanında, ulusal dillerin Rusçanın etkisinden kurtarılması ve ulusal dillerin aslî hâllerine döndürülmesi hedef olarak benimsenmişti. Yeni yazı ve dilbilgisi

kuralları ile yeni bir dil politikası şekillenmişti. Millî isimlere tekrar dönülmesi, yer isimlerinin millîleştirilmesi, geleneksel kültürün kelimelerinin canlandırılması ve nihayetinde Kiril alfabesi yerine Latin alfabesine geçme kararlarının alınması bu politikalara örnek olarak gösterilebilir (Öztürk, 2020: 107).

Sovyetler Birliği sonrası Türkistan coğrafyasında kurulan bağımsız cumhuriyetlerin bağımsız devlet olabilmelerinin en başat unsurları olarak anadili, iletişim dili, alfabe ve resmî dil gibi meseleler öne çıkmıştır. Ancak, ulusal dil yoluyla ulusal kimliklerini oluşturma ve koruma gayretinde olan bu cumhuriyetlerde Rusçanın uzun yıllar boyunca (yaklaşık 67 yıl) hâkimiyeti neticesinde, bağımsızlık ilanlarından sonra dahi Rusça, iletişim dili, edebi dil ve resmi dil olarak varlığını korumayı sürdürmüştür. Bu durum, bağımsız cumhuriyetlerinin ulusal bilinçlerinin ve özgüvenlerinin inşasını bugün dahi zorlaştıracı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, halihazırda Rusça, Sovyetler dönemindeki geçerlilik, etkinlik ve cazibesini korumaktadır. Rusça eğitim veren okullar ve Rusya ile olan yakın temas varlığını ve etkisini devam ettirmektedir.

5.1.3. Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkelerinin Dil Politikaları

Bağımsız Türk cumhuriyetlerinin dil politikalarına tarihsel süreçler bağlamında baktığımızda: Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettiği tarih olan 18 Ekim 1991’de, resmi devlet dili olarak Azerbaycan dilini kullanma konusunda uygun şartlar oluşmuştu. Ancak devlet kurumlarının henüz hazır olmaması nedeniyle Rusça resmi dil olma statüsünü devam ettirdi. Azerbaycan Halk Cephesi’nin iktidara gelmesiyle birlikte, 15 Mayıs 1992’de Azerbaycan devleti tarihinde ilk kez ana diliyle yönetilmiştir. Aynı yılın aralık ayında, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde resmi dil olarak Azerbaycan dilinin kabul edilmesi, dilin eski adını geri getirerek ona “Türk dili” adını verdi. Ancak, 1993 yılında Haydar Aliyev’in cumhurbaşkanlığı döneminde, “Türk dili” terimi yerine resmi çevrelerde “Azerbaycan dili” terimi kullanılmaya başlandı. 1995 yılında kabul edilen anayasa ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmi dili Azerbaycan dili olarak belirlendi. 2001 yılında Cumhurbaşkanı tarafından alınan bir karar ile Azerbaycan dilinin kullanımındaki eksiklikleri gidermek amacıyla dilin kullanımının iyileştirilmesine yönelik bir plan hazırlandı. Bu çabalar sonucunda, 2002 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Dili Hakkında Kanunu kabul etti. Haydar Aliyev’in bu yasayı imzalamasıyla Azerbaycan dili resmi devlet dili statüsüne kavuştu ve üst düzey devlet kurumlarında kullanılmaya başlandı. Dil politikaları doğrultusunda, 2004 yılında Cumhurbaşkanı tarafından alınan bir karar ile Azerbaycan dilinde Latin alfabesi kullanımı teşvik edildi. Aynı zamanda, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Azerbaycan

dilinin imla kurallarını onaylayan bir karar aldı. Devamında, 2007 yılında dünya edebiyatının önde gelen temsilcilerinin Azerbaycan dilinde eserlerinin yayınlanması emri verildi. 2012 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından küreselleşme ve dilbilimin geliştirilmesi bağlamında Azerbaycan dilinin kullanımını hedefleyen bir Devlet Programı onaylandı. Azerbaycan'ın dil politikaları çerçevesinde, 2018 yılında Azerbaycan dilinin elektronik alanda daha fazla kullanılmasını sağlamak amacıyla bir dizi önlem alındı. Bu bağlamda, Bakanlar Kurulu 2012 tarihli Terminoloji Komisyonu Yönetmeliği'ni onaylayarak ulusal dile destek verme kararı aldı. Aynı yıl içinde Cumhurbaşkanı, Azerbaycan dilinin saflığını koruma ve dilin kullanımını daha da iyileştirme amacıyla alınan tedbirleri içeren bir kararnameyi onayladı. Bu yasal düzenlemeler ve kararlar, Azerbaycan'ın dil politikalarını güçlendirmek ve dilbilim araştırmalarını geliştirmek için uygun koşulları yaratma hedefiyle gerçekleştirilmiştir. (İbrahimov 2020: 38, 39).

Türkmenistan'ın dil politikası tarihine göz attığımızda, ülkenin 12 Nisan 1993'te Azerbaycan'ın ardından 30 harfli Latin alfabesini benimseyen bir konumda olduğunu görebiliriz. Bu alfabeye geçiş süreci, özellikle 1995-2000 yılları arasında tamamlanmıştır. Türkmenistan, geçiş sürecini hızlandırmak amacıyla belirli bir dönemde birden fazla sınıfın Latin alfabesine geçişini planlamıştır. Bu kapsamda, özellikle tüm sınıfların ders kitaplarının hazırlanması ve basılması konusuna büyük bir önem atfedilmiştir. Devlet dairelerinde Latin alfabesine geçiş zorunlu hale getirilmiş ve aynı şekilde basın ve yayın organları da Latin alfabesini benimsemeye çağırılmıştır.

Özbekistan, Türkmenistan'ın ardından 2 Eylül 1993 tarihinde 29 harfli yeni Latin alfabesine geçen bir diğer Türk Cumhuriyeti oldu. Latin alfabesine geçiş süreçleri, Azerbaycan'dan daha uzun bir sürede tamamlandı. Bu süreçte basın-yayının desteklenmemesi, alfabenin geniş kitlelerce benimsenmesini zorlaştırdı. Milli dil ve alfabeye ilgili tartışmalar 1980'lerin sonlarına dayanmasına rağmen, alfabe değişikliğine Sovyetlerin dağılmasının ardından gidildi. 2 Eylül 1993 tarihinde gerçekleşen alfabe değişikliğinin nedeni, 1929-1940 arasındaki Latin alfabesine geçiş sürecinin olumlu tecrübesi, Özbekistan'ın her yönden gelişmesi ve dünya ile iletişim sistemine uyum sağlama amacıyla gerekli şartların oluşturulması olarak belirtilmiştir. Ancak, geçiş süreci Azerbaycan kadar kısa sürmemiş, 2002-2005 yılları arasında tamamlanması planlanan süreç, 2010 yılına kadar uzamıştır. Bu uzama sürecinde, kararların 1990'larda uygulanmasının zorluğu ve toplumun Latin alfabesine milliyetçi yaklaşımlardan dolayı olumsuz bakış açısı gibi etmenler rol oynamıştır. 2004 yılında başlayan

Rusya'ya yakınlaşma sonrasında Özbekistan'da, Avrupa ve ABD ile ilişkilerin kötüleşmesi de geçiş sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. (Abdieva, 2017: 114).

2005 yılından itibaren Batı'dan uzaklaşan Özbekistan, Rusya'ya yakınlaşma politikası çerçevesinde Rusça ile ilgili derslerin sayısını artırmış ve öğrencilere Rusça öğrenmeleri konusunda teşvikte bulunmuştur. Rusça dışında, Türkçe, İngilizce ve Fransızca gibi dillere olan ilgi ise artarak devam etmektedir. Değişik ülkelerin Özbekistan'da açtığı kültür merkezi sayısı, 1989'dan bu yana sürekli bir artış göstermiştir. 2004 yılında bu sayı 138'e ulaşmıştır. Bu liberal görünen yaklaşım, yabancı ülke kültür merkezleri ile Özbekistan makamları arasında iletişim sorunları yaşanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, Özbekistan, Özbekçenin statüsü bağlamında başarılı çalışmalar yürütmüş, Latin alfabesini eğitimde kullanmaya başlamış ve toplum hayatında, özellikle şehirlerde, daha yoğun bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Bugün, Özbekçe ve Rusça, eşit olmasa da etnik gruplar arasında kullanılan iletişim dilleri olarak kabul edilmektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nde ise Kazakça, 1989 yılında çıkan dil yasasıyla devlet dili olarak kabul edilmiş, Rusça ise değişik etnik gruplar arasında iletişim dili olmuştur. Kazakça, bir yıl sonra kabul edilmiş ve 28 Ocak 1993 tarihinde yürürlüğe giren anayasa ile Kazakça ve Rusça arasındaki statü tanımları 1989 yılındaki haliyle bırakılmış, Kazakistan Cumhurbaşkanı Kazakça bilmeyi zorunlu kılan bir şart getirilmiştir. 30 Ağustos 1995 tarihinde kabul edilen yeni anayasayla Rusça, resmi dil statüsü kazanmıştır. Ancak, Rusça, devlet kurumlarında ve yerel yönetimlerde fiili olarak Kazakça ile eşit düzeyde kullanılması öngörülen bir dil olmuştur. (Landau vd. 2011: 57-78, 85-87).

Kazakistan'ın millileştirme politikasının bir ayağı "Kazaklaştırma" politikasıdır. Bu politikada asimetrik iki dilliliği ortadan kaldırarak, Kazakçanın ötekileştirme sürecinin tersine çevrilmesi amaçlanmaktadır. Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Rusçanın bilim, eğitim ve yönetim alanlarındaki baskın durumunu kaybetmesi maksadıyla eğitim, bürokrasi ve iletişim alanlarında Kazakça hususunda yavaş fakat emin adımlarla yol almıştır. Söz konusu adımlarla Kazakça öğrenen Kazak Türkleri ve Rusların sayısında artışlar yaşanmıştır. Latin alfabesine ilişkin adımların ötelenmesi, Rus "tarafı" vatandaşlara dönük "yumuşak" bir resmi politikanın parçası olarak değerlendirilebilir. Ancak, bütün bunlara rağmen, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'daki Latin alfabesine geçiş süreçleri, Kazakistan'da da devam etmektedir. Toplumsal hayatın içindeki iki dillilik Kazakça ve Rusça özelinde sürmektedir. Kazakistan halkı özelinde görülen Rusça bilgisi oranı, Kırgız şehirlerindeki eğitimli kesim arasında daha yüksek oranda görülmektedir. Bu bölgelerde Rusça,

Kırgızların ikinci dili konumundadır. Kırgızca devlet dili olmasına karşın, Rusçanın eğitim öğretim, yönetim ve siyasetin içinde kullanılma ağırlığı bulunmaktadır. Kırgızistan'da dil yasasının uygulanması uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. 1989-2007 yılları aralığında Kırgızca konuşur nüfusuna bakıldığında, %53'lerden, %70'lere ulaşıldığı görülmektedir. Kırgızistan'da eğitim dilleri, Kırgızca, Rusça, Özbekçe ve Tacikçe şeklindedir. Üniversitelerde ise, Kırgızca, Rusça ve Özbekçe eğitim verilebilmektedir. Sadece Rusça eğitim veren üniversiteler de bulunmaktadır. Kırsal alanda daha baskın bir şekilde kullanılan Kırgızca iken, şehirlerde Rusça baskın durumdadır (Landau vd. 2011: 97-116, 147).

2013 yılından bu yana Kırgızca'yı geliştirme ve toplum hayatındaki rolünü güçlendirme gayretleri artmıştır.¹ Temmuz 2013 tarihinde yayınlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle birlikte, dil politikası geliştirmede öncelikle ve öncelikli tedbirler belirlenmiştir. Kararname ile oluşturulan çalışma grubuyla 2014-2022 yılları arasını kapsayan, Ulusal Devlet Dilini ve Kırgız Cumhuriyeti Dil Politikasını Geliştirme Programı gerçekleştirilmiştir. Bu programla, devletin dili olan Kırgızca'yı öğrenmek bütün Kırgız vatandaşlarının görev ve sorumluluğu olduğu ve vatandaşların toplum hayatına aktif katılımının, rekabet gücünü belirleyen teşvik edici bir unsur olması gerektiği ortaya konulmuştur. Söz konusu programın amacı, Kırgızca'nın devlet dili olması ve devlet dilini desteklemek olmasına rağmen Kırgızca, özellikle devlet yönetiminde, resmi yazışmalarda ve yüksek öğretimde yaygınlaştırılamamıştır. Toplum hayatının bütün alanlarına yayılmak istenen ve aynı zamanda, Kırgızistan'da yaşayan diğer etnik unsurların ana dillerini de korumak ve bunların öğretim ve gelişimi için gereken şartları sağlamak hedefinde olan programla birlikte Kırgızların ana dili, bu dilin ikinci ve yabancı dil olarak öğretimi ve bu süreçlerin altyapısının geliştirilmesi ile ilgili standartların belirlenmesi, programın maksatları arasında yer almıştır. Üç aşamada gerçekleştirilen programda, 2014-2016 yılları arasında Kırgızca dil bilgisini ölçmek maksadıyla "Kırgıztest" programı geliştirilmesi, Kırgızca öğretim merkezleri kurulması, eğitim öğretimin bütün aşamalarında Kırgız devlet diliyle eğitim öğretimin altyapısının kurulması, 2017-2018 arasında devlet görevlileri için Kırgızca dilbilgisi sertifika sisteminin yaygınlaştırılması ve son aşamada (2019-2020) ise, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında yazışmaların devlet diliyle, yani Kırgızca ile yapılması hedeflenmiştir. 2018 yılından itibaren, bu programlar çerçevesinde kamu görevlileri dil sınavına tabi tutulmaya başlanmıştır. Ancak, burada Rus görevlilerin Kırgız dilini öğrenmeleri değil, Kırgızca bilenlerin Rusça bilgilerini artırmak da hedeflenmiştir. Ayrıca, birtakım devlet görevleri için, bu iki dilin yanında İngilizce de istenmektedir (Abdieva, 2017: 112, 113).

Bahsi geçen programın temeli 2013 yılına dayanmaktaydı. 2013 yılında, yukarıda ana hatları ifade edilen program yürürlüğe alınmak istenmiş, Kırgız meclisinden (Cogorku Keneş) geçirilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti'nde devlet görevinde bulunan kişilere Kırgızca bilme zorunluluğu getiren ve bu sorumluluğu yerine getirmeyenlere yönelik cezaların uygulanmasını öneren yasa, Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmamıştır.¹⁶

2017 yılında Kazakistan'ın Latin alfabesine geçiş çalışmalarına başlaması Kırgızistan'ı da harekete geçirmiş ve Kırgız meclisinde bu husus gündeme getirilmiştir. Latin alfabesinde geçiş için öncelikle Latin alfabesi uzmanları yetiştirmek gerektiği önerilmiştir. Söz konusu alfabe değişikliğinin belli bir süreçte gerçekleşeceği, ancak bir ihtiyaç olduğu, yeni teknolojilerin geliştirilmesinde kolaylık sağlayacağı ve aynı zamanda Kırgız milli kimliğinin korunmasına katkısının olacağı dikkatlere sunulmuştur.¹⁷

Kazakistan'da olduğu gibi, Kırgızistan'da da Latin alfabesinin kabulünün gerekliliği ve önemi sonucu çıkmış, ancak bu ülkelerde Rus nüfusunun çokluğu, Rusçanın ikinci resmi dil olarak anayasalarında bulunuşu, ayrıca Rusçanın toplumsal hayattaki kullanım sıklığı gibi nedenlerle Latin alfabesine geçiş zorlaşmaktadır.

5.1.4. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Dil Politikası

Genel olarak TDT'nin yapısına bakıldığında, Türk diline özel bir önem verildiği ve ayrı bir yer ayrıldığı dikkat çekmektedir. 2012 yılında Astana merkezli uluslararası bir kuruluş olan Türk Akademisi ile birlikte Türk dili konusunda birçok çalışma yapılması (TDT, 2016), Türk devletlerinde ortak alfabe üzerinde durulması (TDT, 2021), Teşkilata üye devletlerin dillerinin diğer ülkelerde liselerde seçmeli ders olarak öğretilmesi hususuna yoğunlaşmaları (TDT, 2015) ve üye ülkelerde Türk dilinin birleştirici bir unsur olarak kabul edilmesi, Türk Cumhuriyetlerinde sürdürülen ana dil eğitimine yönelik yürütülen dil politikaları açısından önem taşımaktadır. Bu hedefler doğrultusunda, teşkilata üye ülkelerde bu konuya yönelik çalışmaların giderek arttığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, teşkilatın politikalarının hayata geçirilebilmesi için üye ülkelerin dil politikalarının bu hedeflerle uyumlu olması gerekmektedir. Bu nedenle, öncelikle üye ülkelerin dil politikalarının belirlenmesi, ardından diğer ülkelerle ve teşkilatın hedefleriyle karşılaştırılması ve bu durumun bilimsel yöntemlerle ortaya konulması, Türkçe öğretimi bağlamında çeşitli önerilerin sunulması gerekmektedir (Koparan, 2023: 4, 5).

¹⁶ https://www.vb.kg/doc/234861_vlasti_kyrgyzstana_vzialis_razvivat_gosydarstvennyy_iazyk.html (Erişim tarihi: 22.07.2023)

¹⁷ <https://www.caa-network.org/archives/10277> (Erişim tarihi: 22.07.2023)

TDT'nin temellerinin atıldığı 1992 yılında, “Türkçe Konuşan Ülkeler Başkanları” adıyla Ankara’da bir toplantı düzenlenmişti. Türk Keneşi Sekretaryasının kurulduğu 2010 yılına kadar süren zirveler süreciyle birlikte 12 Kasım 2021’de TDT’ye dönüştü. Burada dikkati çeken husus, bir dil zirvesi ile başlayan sürecin, [ki Ayrıca Türk Kültürü Teşkilatı ile (TÜRKSOY), Türk kökenli ve Türkçe konuşan halklar arasında etkileşim geliştirmeye çalışmaktadır (Buyar ve Ünal, 2022: 4)] uluslararası bir organizasyona dönüşmüş olmasıdır. Bu dönüşüm süreci, dünyada uluslar üstü yapıdaki tek örgüt olan Avrupa Birliği’nin kurulma süreci ile karşılaştırıldığında durum farklıdır. Nitekim AB’nin kuruluşundaki temel dinamik, Winston Churchill’in Avrupa’da kalıcı barış için Fransa ve Almanya arasında geçmişten bugüne devam eden düşmanlığın sona erdirilmesi ve yapılacak bir iş birliği ile bir “Avrupa Birleşik Devleti” kurulmasına yönelik çağrısı ve bundan hareketle dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından hazırlanan plan olmuştur. Söz konusu plana göre, savaşın ana hammaddesini oluşturan kömür ve çelik bundan böyle iki devletin birlikte kuracakları uluslar üstü nitelikte bir örgüt tarafından ortaklaşa işletilecek, bu örgüte katılmak, diğer demokratik Avrupa devletlerine de açık olacaktı (bk. Fişne, 2003: 59; Weigall, 1992: 55-57). Dolayısıyla, Avrupa Birliği’nin hayata geçirilme serüveninde kırılma noktası Kömür Çelik Birliği’nin kurulması, yani ekonomi-politik iken, TDT’nin kuruluşunun temelinde, teşkilatın doğuşunun ilk kuruluşu olan “Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi” ile dil-politiktir diyebiliriz.

TDT, Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ile 1992 yılında başlayan sürecin bir sonucudur. Avrupa Birliği’nin yapısında bir dil birliği olmayışına çözüm olarak geliştirdiği farklılıkta birlik düşüncesi, uzlaşma kültürü ile temelleri atılmış bir birlik için yerinde bir düşünce olarak görünmektedir. Türk devletleri için ise uzlaşma, farklılıkta birlik yerine, aynılıkta birlik üzerine inşa edilebilir. Türk devletleri için aynılık, en başta dil için söz konusudur. Türk Birliği’ni zaruret haline getiren sebepler arasında, AB’nin kuruluş dinamikleri arasında olduğu gibi, ortak tehditlere karşı mücadele olsa da AB’den farklı ve çok daha avantajlı yönlerden biri, Türk Birliği’nin ortak bir dile sahip olmasıdır. Bu durumda Avrupa Birliği’nin farklılıkta birlik düşüncesinin aksine, ortak dil, din ve tarihin oluşturduğu kültürel kalıtımın Türk Birliği oluşturmada bir başat unsur olarak kullanılması sağlanmalıdır. Oluşturulacak Türk Birliği modelinde ilk uzlaşma maddesi dil birliği olmalıdır.

1993’te Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) toplumların kültürel yakınlaşmasını teşvik etmek amacıyla kurulmuş, ortak kutlamalar ve anmalar aracılığıyla halklar arasındaki bağların güçlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, Türk dünyasında belirli şehirler, kültürel faaliyetlerin merkezi olarak seçilmiş ve bu şehirlerde çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir.

Türk düşüncesi içindeki birliği güçlendirmek üzere ortak bir alfabe kullanımı önerilmiş,yukarıda bahsedildiği üzere bazı Türk cumhuriyetlerinin Latin alfabesine geçişi teşvik edilmiştir. Ancak, 1990’larda bu yönde somut bir mekanizma oluşturulamamış ve bu girişimler tam olarak sonuç vermemiştir. Azerbaycan, Latin alfabesini benimseyen ilk Türk cumhuriyeti olurken, onu Türkmenistan takip etmiş, Özbekistan 2019’da Kazakistan ise 2023-2031 yılları arasında Latin alfabesine geçmeyi planlamıştır. Ortak alfabe konusunda Türkmenistan ve Özbekistan’ın zorlandığı, Türkiye’nin desteğine ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir (Tekir, 2023: 1088).

1991 yılında, Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, Marmara Üniversitesi tarafından bu konu üzerine bir sempozyum gerçekleştirilmiş, ancak bu etkinlikten sonra elle tutulur bir gelişme yaşanmamıştır. 26-27 Eylül 2022 tarihlerinde Bursa’da gerçekleştirilen Türk Dünyası Ortak Alfabe Çalıştayı’nda, Türk dili konuşan ülkelerin ortak bir alfabeye geçiş yapmalarını kolaylaştırmak amacıyla TDT çerçevesinde bir Ortak Alfabe Komisyonu’nun oluşturulması karara bağlanmıştır. İsmail Gaspıralı’nın ünlü “dilde, fikirde, işte birlik” anlayışından ilham alınarak kurulan bu komisyon, TDT üyesi ülkeler arasında kültürel entegrasyonu teşvik eden önemli projelerden biri haline gelmiştir. Bu gelişmelerin devamında, 29 Mayıs 2023’te Astana’da, TDT Sekreterliği, Türk Dil Kurumu ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu’nun desteği ile Türk Dünyası Ortak Alfabe Komitesi’nin katılımıyla gerçekleştirilen Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu’nun ilk toplantısı ile komisyonun resmi olarak çalışmalarına başladığı bildirilmiştir. Komisyonun temel görevi, Türk devletlerinin dil birliğini teşvik edecek şekilde ortak bir alfabeye geçiş yapmaları yönünde çalışmalar yürütmek olmuştur (TRT Haber, 2022).¹⁸

Türk Akademisi Başkanı Şahin Mustafayev, yukarıda bahsedilen girişimin amacının, tüm Türk halklarına bir alfabeyi zorla kabul ettirmek olmadığını, alfabenin oluşturulmasıyla ilgili ortak ilkeleri belirlemek olduğunu ifade etmiştir. Kazakistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Kanat Tumis, ortak alfabe üzerinde anlaşmanın TDT üye ülkelerinin Devlet Başkanlarından gelen bir talimat olduğunu belirterek, bu çabanın dillerin benzerliği üzerinden Türk halkları arasında iş birliğini güçlendirme açısından büyük bir öneme sahip olduğunu ifade etmiş, Bilim ve Yüksek Öğretim Bakanlığı Dil Politikası Komitesi Başkanı Erbol Tileşov, Kazakistan’ın Latin alfabesine geçiş sürecine işaret ederek, ortak alfabenin dilsel bağların korunmasında önemli bir rol oynadığını dile getirmiştir. Uzmanların görüşlerinin dinlendiği tematik oturumlar

¹⁸ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-devletleri-ortak-alfabe-komisyonu-kurdu-717570.html> (Erişim Tarihi: 26.02.2024).

sonrası, komite üyeleri “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” belgesinde belirlenen amaçlara ulaşmak için atılacak adımlar konusunda mutabık kaldılar. Türk Akademisi Başkanı Şahin Mustafayev’in yönettiği dördüncü oturumda, toplantının sonuç bildirgesi onaylandı. Türk devletlerinin alfabelerinin uyum sağlaması gerektiği ve Latin alfabesine geçiş yapmak isteyen Türk devletlerine destek verilmesi kararlaştırıldı. Komitenin asıl amacı, ortak alfabeye sorunsuz ve aşamalı bir geçiş için gerekli ön hazırlıkları yapmak ve Türk halklarının gelişimine ve etkileşimine katkı sağlamak olarak belirtilmiştir (Kazakistandan Türkçe Bakış, 2023).

Şahin’e göre, yaklaşık yüzyıl öncesinde, dönemin önde gelen düşünürleri tarafından ortak Latin alfabesi kullanımı konusunda bir uzlaşıya varılmıştır. Ortak bir iletişim dili oluşturma yolunda atılacak adımlar da büyük ölçüde netleşmiş görünmektedir. Öncelikle Türk lehçelerinden birinin seçilip, tüm Türk devletlerindeki eğitim kurumlarında öğretilmesi gerekmektedir. Bu iki meselede karar alıp bunları hayata geçirecek olanlar, bağımsız Türk devletlerinin siyasi liderleri olacaktır. Bugün, genel Türk dilbilimcilerinin bu iki konuyu izleme ve gündemde tutma sorumluluklarının yanı sıra, ele almaları ve çözüm önerileri geliştirmeleri gereken diğer kritik sorunlar olduğu söylenebilir. Türk coğrafyalarını her geçen gün birbirinden daha da ayıran terim problemi, bir asırdır konuşulan “ortak Latin alfabesi” meselesinden daha az önemli değildir. Çünkü ortak Latin alfabesine geçiş yazışma birliği ve okuma kolaylığı sağlarken, dil birliğini garantilemeyecek ve lehçeler arasındaki mesafeyi daraltamayacaktır. Ancak, terim birliğinin oluşturulması; sanat, bilim ve spor gibi yüzlerce alanda binlerce, hatta on binlerce ortak kelime kullanımı anlamına gelecek ve bu, ilk olarak Türk coğrafyaları ve dilleri arasında bir yakınlaşma sağlayıp, daha sonra dil birliğine giden yolu açacaktır (2023: 126).

Koparan’a göre, TDT’ye üye ülkeler arasında Kazakistan ve Kırgızistan’da Rusça’nın resmi dil olarak anayasada yer alması, bu ülkelerin ana dillerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Resmi evrakların çoğunlukla Rusça hazırlanması milli dil politikalarıyla uyumsuzdur ve Rusça’nın resmi dil statüsünün tartışılması gerekmektedir. Kırgızistan dışında tüm üye ülkeler (Kazakistan da henüz bu süreci tamamlamamıştır) Latin alfabesine geçmiş durumdadır. Kırgızistan’da da Latin alfabesine geçiş sürecinin başlatılması önem arz etmektedir. Yabancı dille eğitim veren okulların yaygınlaşması Türk dilinin kullanımını zayıflatmakta olup, bu okulların sınırlandırılması ve ana dili esaslı bir eğitim sistemi benimsenmesi gerekmektedir. Bazı üye ülkelerde ana diliyle eğitim veren kurumların ders materyalleri açısından yetersiz olduğu tespit edilmiştir ve bu konuda içerik geliştirme çalışmalarının artırılması faydalı olacaktır. Ortak tarih ve edebiyat kitabı çalışmaları dil

öğretimi bağlamında geliştirilmeli ve Türk lehçeleri, Teşkilat’a üye ülkelerin tamamında öğretilmelidir. Ayrıca, Türkiye Türkçesinin ortak iletişim dili olarak kullanılması ve dil politikalarının medya ve iletişim çalışmalarıyla desteklenmesi önem arz etmektedir. Teşkilatın tarihî gelişim süreci dikkate alınarak, üye ülkelerde ve genel olarak yapılan araştırmaların raporlanması ve bu bilimsel sonuçların dil politikalarında temel alınması gerekmektedir (2023: 174, 175).

Amaçlarından biri üye devletler arasındaki ortak kimlik, kültür ve dil birliğinin getirdiği özel dayanışmayı değerlendirmek (Ekici, 2022: 325) olan TDT’nin, dil birliği temelinde kurulmuş olan bir örgüt olarak, üye ve gözlemci ülkeleri arasında ortak dil kullanımına dönük adımlar atması, TDT’nin bütünleşme süreçlerini hızlandıracaktır.

TDT’de üye ülkeler tarihsel bağları, ortak dili, kültürü ve adetleri temel alarak bir anlaşma imzalayıp birlikte hareket etme sözü vermiş ve güvenlik ile barışın korunması konusunda hemfikir olmuşlardır. Türk Devletleri arasındaki yakınlaşmayı ve ortak bir vizyonla hareket etmeyi mümkün kılan “paylaşılan tarih, dil ve kültürel miras” olmuştur. TDT, ikinci zirvesinde kültürel meseleleri tartışmış ve ilgili kurum-organizasyonların kurulmasını bu toplantıda gerçekleştirmiştir. Ancak, Türk kültürü ve dilini merkeze alan ilkelerle bir araya gelen Türk Cumhuriyetleri, Rusya sınırları içindeki diğer Türk halklarının kültür ve dil sorunlarına karşı sınırlı bir etkinlik göstermiştir. Bilinir ki, Türk kültürü ve dili ile ilgili unsurlar üye devletlerin sınırlarını aşmaktadır. Bu sebeple, Türklüğün özünü taşıyan her ögenin bu organizasyonun ilgi alanında olması beklenir. Gerçekten de TDT ile bağlantılı olan TÜRKSOY, kültürel faaliyetlere ağırlık vermektedir. Türk Kültür Dünyası’nın bir temsilcisi olarak, 1996 yılında UNESCO ile imzalanan protokol kapsamında TÜRKSOY, “kültürel çeşitliliğin korunması”, “somut olmayan kültürel mirasın muhafazası” ve “kültürler arası yakınlaşma” gibi konularda aktif bir rol üstlenmiştir. Aynı şekilde, BM, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kurumlarla iş birliği anlaşmaları çerçevesinde çalışmalarını sürdürmektedir (Akpınar, 2022: 201).

TÜRKSOY’un yanında, 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan’da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülke Liderlerinin Dokuzuncu Zirvesi’nde, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından, Türk dünyasını konu alan çalışmalar için uluslararası bir araştırma enstitüsü kurulması teklifinde bulunulmuştur. 23 Ağustos 2012’de Bişkek’te yapılan İkinci Zirve’de, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye, dil, edebiyat, kültür ve tarih gibi alanlarda ortak çalışmaları yönlendirmek ve antik Türk uygarlığını orijinal kaynaklar üzerinden araştırıp insanlığa katkılarını incelemek amacıyla Türk Akademisi’nin kurulmasına yönelik bir

anlaşma imzalamışlardır. Bunun öncesinde 20 Ekim 2011 tarihinde, “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’nin Çalışma Yönergeleri” onaylanmış ve bu yönergeler 21 Ekim 2011’de Türk Dili Konuşan Ülkeler (TDKÜ) Liderleri tarafından kabul edilmiştir. Yönergelerin ilk maddesine göre, TDKÜ’ye katılmak isteyen bir ülke, katılım dilekçesi ile Dönem Liderine müracaat edebilir. Bu maddede, TDKÜ’nün üye yapısının Türk dili konuşan ülkelere oluşacağını belirtilmektedir. Söz konusu maddeye dayanarak, TDKÜ’nün kuruluş hedefleri doğrultusunda, bir ülkenin üye olabilmesi için Türk dili konuşması gerektiği şart koşulmuştur. Ülkelerin resmi dilleri kendi Anayasaları ile belirlendiğinden, TDKÜ’ye üyelik için bir ülkenin Anayasasında Türk lehçelerinden veya yazı dillerinden birinin resmi dil olarak yer alması gerekmektedir. Söz konusu adım, dil politikası bağlamından TDT’yi Avrupa Birliği’nden farklı bir yere konumlandırmaktadır (Erkiner ve Eray, 2022: 228, 237).

Uluslararası ilişkilerde sosyal inşacılık teorisi, normlar, kültürel değerler, müşterek tarih ve dil gibi öğeleri önemseyerek, Türkiye ile Türk dünyası arasındaki bağları açıklamada rehberlik etmektedir. TDT’nin ileriye dönük gelişimine ilişkin projeksiyonlarda, belirli konuların özenle değerlendirilmesi şarttır. Bir araya gelmiş çok sayıda bağımsız devletin oluşturduğu bu çatı altında, devletlerin kendi menfaatleri kaçınılmaz olarak ele alınacaktır. Ancak, bu organizasyonun temelini oluşturan müşterek dil, tarih ve benzeri normatif bağlar, üye ülkelerin bireysel çıkarlarını aşan ortak bir menfaat dengesi oluşturmayı mecburi kılmaktadır. Dil, tarih ve kimlik gibi temeller üzerinde şekillenen bütünleşme süreçlerinin, her bir üyenin menfaatlerini dikkate alan sağlam temellere oturması için gerekli koşulların karşılanması önem arz etmektedir (Akpaça, 2023: 475, 485).

12 Kasım 2021’de yayınlanan 121 maddelik bildiri ile kurulan TDT’nin dil politikaları yaklaşımını daha iyi anlamak için, bildirideki maddeleri söz konusu bağlamda değerlendirmek faydalı olacaktır:

71. Madde: Yeni ortaya çıkan ve gelişmekte olan medya platformları ile ulusal televizyon kanalları ve haber ajansları arasındaki iş birliğini güçlendirmeyi, belirlenen kategorilerdeki değişim programları ve video içerikleri için Ulusal TV Kanalları arasında oluşturulan Ortak FTP (File Transfer Protocol) Havuzu’nun potansiyelini en üst düzeye çıkarmayı destekliyoruz.

Yukarıdaki madde doğrudan dil politikası ile ilgili olmasa da diğer bazı maddelerde olduğu gibi, gerçekleştirildiğinde ortak dil için bir adım atılmış olacaktır. Çünkü Ulusal TV kanalları arasında yapılacak iş birlikleri sayesinde, ortak yayınların altyazılı olarak

yayınlanmasıyla birlikte, bugün seyredilen programlar gibi (diziler, filmler vb.) karşılıklı izlenen TV yayınlarının sayısı arttırılmış olacaktır. Bildirinin 72. ve 73. Maddeleri söz konusu ortak yayıncılığı örneklendirerek açıklamaktadır:

72. Madde: Türk Konseyi Onursal Başkanı ve Kazakistan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in "Büyük Bozkırın Yedi Özelliği" başlıklı makalesine dayanan "Bozkırın Yedi Özelliği" adlı ortak belgesel film projesinin üretimini, Türk dünyasının zengin kültürünü ve öne çıkan şahsiyetlerini bir araya getirme amacıyla destekliyoruz. Bu projenin yapımını takdir ediyor ve benzer inisiyatiflerin başlatılmasını teşvik etmeyi hedefliyoruz. Ayrıca, Türk-Özbek yapımı Mendirman Celaledin televizyon dizisi ve TRT Avaz'ın "Köklerin İzinde" adlı belgeselini de takdirle karşılıyoruz.

73. Madde: Kazakistan'ın, merkezi Türkistan şehrinde kurmayı planladığı uluslararası TV kanalının kuruluş girişimini önemsiyoruz.

76. Madde: İstanbul'da 3-4 Kasım 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen Eğitim ve Bilim Bakanları Altıncı Toplantısı'nın sonuçlarını onaylıyoruz ve 2022 yılında Türkiye'de düzenlenecek olan Orhun Eğitim Değişim Programı Yönetmeliği'nin Üye Devletlerin eğitim uzmanlarına yönelik kabulünü memnuniyetle karşılıyoruz. Ayrıca, 2022 yılında Kazakistan'da düzenlenecek olan Üçüncü Öğrenci Değişim Programı için Üye Devletlerin ortaokul/liseleri arasında gerekli tedbirleri alması talimatını veriyoruz.

Bildirinin 76. Maddesinde bahsi geçen Orhun Eğitim Değişim Programı Yönetmeliği'nin kabulü neticesinde uygulanacak değişimler sayesinde karşılıklı dilsel iletişimler gerçekleşecek ve bu vesileyle ortak dil projesine katkı sağlanacaktır. Türk öğrenciler, dillerinin aynı olduğunu bizzat keşfedecek ve Türk Birliği'nin siyasî olarak gerçekleşmesine inançları artacaktır kanaatindeyiz.

77. Madde: Türkiye Maarif Vakfı (TMF) okullarının Türk Dünyasındaki etkili çalışmalarını takdir ettiklerini ve Üye Devletlerin ulusal yasal düzenlemelerine uygun bir şekilde, TMF okullarının kuruluş prosedürlerini kolaylaştıracaklarını not ediyoruz.

77. Maddenin dolaylı etkisi sonucunda, Türkiye Maarif Vakfı'nın okullarında eğitim öğretim gören Türk öğrencilerin, birbirleriyle iletişimleri ve gösterilen Türkçe dersler yoluyla ortak dilin oluşmasına yardımcı olmaları söz konusudur.

78. Madde: Türkistan'da 26 Ekim 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen Türk Üniversiteler Birliği (TÜRKÜNİB) 5. Genel Kurulu'nun sonuçlarını destekliyor, yeni üniversitelerin

katılımını Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye’den memnuniyetle karşılıyor ve Orhun Değişim Programı kapsamında iş birliği alanlarını genişletme ve zenginleştirme çağrısında bulunuyoruz.

Söz konusu 78. Maddenin işlevsel olarak kullanılması, Avrupa Birliği’nin Erasmus Projesi gibi bir hareketliliğe ulaşması ile birlikte, bilimsel iş birlikleri ve işgücü alışverişi hızlanacaktır. Bunun doğal sonucu, ortak dilin keşfedilmesi ve oluşturulmasına altyapı oluşturulacaktır.

79. Madde: Türk Akademisi temsilcilerinden ve Üye Devletlerinin ilgili kuruluşlarının temsilcileri ile bilirkişilerinden oluşacak komisyonun, *Ortak Türk Tarihi, Türk Dünyası Coğrafyası* ve *Ortak Türk Edebiyatı* ders kitaplarının hazırlanmasında son aşamaya geçiş çalışmalarının hızlandırılmasını teminen kurulması kararını takdir ettiklerini;

79. Maddede bahsedilen komisyonun, bahsi geçen yayınları lehçelerin kendi yazı dilleriyle oluşturacağı görülmektedir. Ancak, bunun yanında başka bir komisyon tarafından ortak dille de söz konusu yayınlar hazırlanmalıdır.

82. Madde: Bişkek’te 29 Kasım 2019 tarihinde ve Taşkent’te 20 Eylül 2021’de gerçekleştirilen Üye Devletlerin Gençlik ve Spordan Sorumlu Bakanlarının Dördüncü ve Beşinci Toplantılarında alınan kararları destekliyor ve Türk Konseyi Çok Taraflı ve İkili Gençlik ile Gençlik Çalışanları Değişim Programlarına yönelik iş birliği mutabakatını artırmak amacıyla yapılan anlaşmanın imzalanmasından duydukları memnuniyeti ifade ediyoruz.

Özellikle gençler arasındaki etkileşim ve iletişimin artırılması maksadıyla yapılması desteklenen söz konusu 82. Madde, dil ilişkilerinin artmasına ve ortak dil oluşumuna katkı sağlayacaktır kanaatindeyiz.

12 Kasım 2021’de kurulan TDT’nin Türk Birliği’ne dönüşme yolunda, Türk devletleri arasında ortak yazı dili, ortak iletişim dili, ortak terim dili ve ortak alfabeye geçişi sağlamak gibi hedefleri olmalıdır. Ancak, 121 maddelik bildiride bu konularla ilgili somut bir bahis bulunmaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir.

6. TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

M.Ö. birinci bin yılın başına kadar uzanan ve sürekli olarak zenginleşen, hiç kesilmeyen kültürel mirasıyla Türkler, dünya tarihindeki en eski milletlerden biri olarak önemli bir konumda yer almışlardır. Ancak bu gerçeğin anlaşılması ve kabul edilmesi için uzun süre çaba harcanmıştır. On sekizinci yüzyılda Çin kaynaklarına dayalı olarak eski Türklerin tarihini, kültürünü ve sanatını aydınlatan ilk çalışmalar yapılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda bu

alışmalar hız kazanmış, Avrupalı Türkologlar araştırmalarıyla Türkçölük akımının temellerini atmışlardır. 1893 yılında Danimarkalı Thomsen, Orhun Yazıtları'ndaki Göktürk yazılarını çözerek bu yazıların gelişmiş bir dil olduğunu ve yüksek edebi değeri olduğunu ortaya koymuş ve dünya çapında ilgi uyandırmıştır. Ayrıca daha önce Macar Vambéry, İstanbul'dan Çin'e kadar yalnızca Türkçe konuşarak seyahat etmiş ve dönüşünde "Türkleri ve Türklüğün Asya'nın doğusuna kadar olan önemini daha iyi anladım" demiştir. Bunun yanı sıra Radloff'un Almanca-Rusça büyük Türk sözlüğü ve Leon Cahun'un Türklerin etkileyici tarihini açığa çıkaran "Asya Tarihine Giriş" kitabı gibi heyecan verici araştırmalar, yüzyılın dördüncü çeyreğinde Tanzimat dönemi yazarları ve tarihçileri tarafından daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Aslanapa, 1990; 517).

Bölgesel anlamda Türk költürü, başlangıcında günümüze kadar Bozkır, İslam ve Batı medeniyeti olmak üzere üç temel dalğanın etkisi altında kalmıştır (bk. Horata, 2010; 5-16). Türklerin ilk vatanı Altay Dağları bölgesidir, bu bölge yüksek dağlarla çevrili, büyük bir etnik çeşitliliğe sahip, hayvancılığa ve kuru tarıma elverişli, zorlu iklim koşullarının hüküm sürdüğü bir alan özelliğine sahiptir. Türkler, bu çevreye uygun bir yaşam tarzı geliştirmişlerdir; ormanlık bölgelerde avcılık ve toplayıcılık, bozkır alanlarında ise hayvancılık temelli bir yaşam tarzı benimsemişlerdir. Bu yaşam tarzının kökenleri yaklaşık olarak MÖ 3500 yılına kadar gitmektedir. Türkler, tarih boyunca bozkır költürünü geliştirerek, sözlü geleneklere ve göreneklere dayanan, göçebe yaşam tarzına dayalı büyük devletler kurmalarıyla tanınmışlardır ve bu devletler Avrasya'nın sert iklim koşullarına karşı dayanıklılıkları ile ün kazanmışlardır (Kafesoğlu 1977: 200, Roux 2007: 117-152). Türk topluluklarının tarih sahnesine çıktığı dönemlerde, yerleşik hayata dayalı gelişmiş medeniyetler Mısır, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Anadolu, Hint, İran ve Roma'da kurulmuş; bazıları ise çökmüştür (Horata, 2017; 120).

Türkler, 7. Yüzyıldan itibaren İslam'la tanışmaya başlamış ve bu geçişle birlikte büyük ölçüde konar-göçer yaşam tarzından yerleşik köy ve şehir hayatına geçmişlerdir. İslam dini ile Horasan ve Mezopotamya'da Fars, Suriye ve Mısır'da ise Arap költürüyle temas eden Türkler, yaşam tarzlarından bilime, költüre ve sanata kadar her alanda büyük bir költürel dönüşüm geçirmişlerdir. Özellikle Horasan ve Maveräünnehir, 10. ile 12. Yüzyıllar arasında İslam medeniyetinin temellerinin atıldığı bir bölge olarak önem kazanmıştır. Bu bölgeler, Türk soyundan gelen devletlerin yönetimi altında Türk, Fars ve Arap költürlerinin bir araya geldiği ve Batılıların Türk veya İran Rönesansı olarak adlandırdığı büyük ilerlemelerin yaşandığı yerler olmuştur. Bu ilerlemeler, Türkistan (Orta Asya) ve Anadolu'da yükselen büyük medeniyetlerin temelini oluşturmuştur (İnalçık, 2007; 1/233-238).

Söz konusu temeller, İslam Medeniyetini Anadolu'dan önce Orta Asya'da zirveye taşımıştır. Moğol istilasının yol açtığı büyük yıkımın ardından gelen Timurlu Devri (1370-1507), büyük inşaat projeleri, mimari çalışmalar, edebiyatın gelişimi, minyatür sanatı ve bilimdeki ilerlemelerle bilinen önemli bir dönem olmuştur. 11. Yüzyıldan itibaren Horasan'dan Anadolu'ya göç eden Oğuz boyları, aynı temeller üzerinde küçük bir beylikten yüz elli yıl gibi kısa bir sürede büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Bir güçlü devletin ancak güçlü bir kültürle ayakta durabileceğine inanan Fatih Sultan Mehmed Han, hükümdarlığı süresince (1451-1481) İstanbul'u ilim ve kültürün merkezi haline getirmek amacıyla Doğu ve Batı'dan ünlü bilim insanlarını ve sanatçıları İstanbul'a davet etmiştir. Bu adımlar, Türkistan (Orta Asya) Türkleri için bir yüzyıl sonra İslam medeniyetinin en olgun dönemini yaşatmış ve bu medeniyet çerçevesinde Timurlular, Türkmenler, Araplar ve Farslar arasında farklı bir Osmanlı üslubunun oluşmasına katkıda bulunmuştur. Peter Golden (2006), Batılı tarihçilerin Orta Çağ'ın en önemli sorunu olarak gördükleri bu yükselişi, Türklerin hem göçebe geleneklerini sürdürürken hem de farklı dilleri, dinleri ve kültürleri kaynaştırma konusundaki başarılı devlet ve imparatorluk geleneğine dayandırmaktadır. Tarih boyunca geniş bir coğrafyaya yayılan, birçok etnik ve dini grupla karşılaşan Türkler, güçlü kültürler karşısında ayakta kalma yetenekleriyle bilinmektedirler. Fethettikleri bölgelerde asimilasyon veya sömürgecilik gibi çabalara girişmeyip kendi kimliklerini koruma başarısı göstermişlerdir.

Türkler, İslam medeniyetiyle ilk temaslarından bin yıl sonra, Batı medeniyetiyle tanışarak yeni bir kültürel döneme girmişlerdir. Batı etkisi, öncelikle savunma alanında görülmüş, bu eğilim saraydan orduya ve resmî kurumlardan halka doğru yayılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ise Türkler, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde bu süreci devam ettirmişlerdir. Aynı dönemde Türkistan (Orta Asya) Türk halkları, daha sınırlı bir şekilde olmakla birlikte Ruslar aracılığıyla Batı kültürüyle tanışmışlardır. Ruslar, Osmanlılara göre batılılaşmaya daha önce, XVII. yüzyılda başlamışlar; Sovyetler Birliği döneminde ise, Batı kültürünü Marksist bakış açısına göre yeniden şekillendirerek alternatif bir sistem oluşturmuşlardır. Sosyalist dönem, farklı kültürlerin ve etnik grupların ortak bir üst kimlik altında birleştirilmeye çalışıldığı, zaman zaman asimilasyon politikalarının uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu süreç, Türkistan (Orta Asya) Türk halklarının tarihî bağlarını kopma noktasına getirmiştir. Bu nedenle 1991'de bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türkistan (Orta Asya) Türk Cumhuriyetleri, devletlerini inşa ederken aynı zamanda kimliklerini yeniden inşa etmek zorunda kalmışlardır (Horata, 2017; 121, 122).

7. NÜFUS POTANSİYELİ VE NÜFUSUN NİTELİĞİ

Türk coğrafyası, Asya'da Sibirya topraklarından Avrupa'da Balkanlara kadar geniş bir bölgeyi kaplamaktadır. Bu topraklar üzerinde, yüzyıllar boyu Türk devlet geleneğinin parlak örnekleri sürekli bir biçimde ortaya çıkmıştır; bugünkü dünya düzeninde Türk coğrafyasının siyasi sınırları ve ortak Türk vatanının manevi hudutları şekillenmiştir. Türklerin Asya'da baskın güce dönüştüğü I. binyılın başlarından itibaren, yüzyıllar boyu Türk coğrafyası genişlemeye devam etmiştir; siyasi ve kültürel etki alanını da büyötmektedir. Göktürk İmparatorluğu döneminde Türkler çevrelerine ne kadar açıksa, sonraki dönemlerde de yeniliklere, fetihlere, Türk uygarlığının gelişmesine ve uluslararası düzende rekabet kabiliyetinin artmasına aynı ölçüde büyük ilgi duymuşlardır. Zamanın akışı, Türkleri mücadeleci karakterlerinden uzaklaştırmamıştır. Türkler, coğrafi sınırlarını genişletme ve güçlendirme çalışmalarını, toplum olarak gelişmenin öncelikli ölçütü kabul etmişlerdir (Feyziyev, 2019a: 180-186).

Tablo 1. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde nüfusun gelişimi (1926-2020)

Ülke	Nüfus 2020	Nüf. Yoğ.	Alan km2	Nüfus 1926	Nüfus 1939	Nüfus 1959	Nüfus 1970	Nüfus 1979	Nüfus 1989	Nüfus 1999	Nüfus 2009	Nüfus 2019
Azerbaycan	10067108	116	86600	2270060	3205150	3697717	5117081	6026515	7021200	7953400	8922400	9981500
Kazakistan	18877100	7	2717300	6500895	6081361	9309847	13026274	14709508	16222324	14981281	16009597	18611100
Kırgızistan	6636800	33	198951	993004	1458213	2065837	2932805	3522832	4257755	4822938	5362793	6389500
Özbekistan	34558900	77	447400	5272801	6271269	8105572	11799429	15390836	19905156	24230600	27533382	33905800
Türkiye	83614362	102	814578	13648270	17820950	27754820	35605176	44736957	56473035	67803927	72561312	83154997
Türkmenistan	6031187	12	488100	1000914	1251883	1163375	2158880	2758880	3533925	4466000	5008000	5942000
KKTC	430861	128	3355					148501	169272	206562	256644	375580

Kaynak: (Gökburun, 2021: 4,9) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1639840>

2020 yılı itibarıyla bağımsız Türk devletlerinin toplam nüfusu 160.216.318 olarak hesaplanmıştır.¹⁹ Bu nüfus rakamı, Türk dünyasının demografik açıdan önemli bir büyüklüğe sahip olduğunu göstermektedir.

Türk devletlerinin ortalama nüfus yoğunluğu 67,86 kişi/km² olarak hesaplanmıştır. Ülkeler arasında nüfus yoğunluğunun dağılımı farklılık göstermektedir. KKTC, küçük bir alana sahip olmasına rağmen (3355 km²), 128 kişi/km² ile en yüksek yoğunluğa sahipken, Kazakistan ise 7 kişi/km² ile en düşük yoğunluğa sahiptir. Bu durum Kazakistan'ın geniş coğrafyasına kıyasla nüfusunun oldukça seyrek olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye, 2020 yılında yaklaşık 83,6 milyon nüfus ile Türk devletleri arasında en kalabalık ülkedir. Özbekistan, yaklaşık 34,6 milyon nüfusu ile Türkiye'nin ardından ikinci

¹⁹ 2025 yılı itibarıyla yaklaşık 180 milyon.

sıradadır. En düşük nüfusa sahip ülke ise KKTC'dir (430.861 kişi). Bu veriler, Türkiye'nin Türk dünyası içerisinde demografik ve ekonomik anlamda merkezi bir rol üstlendiğini açıkça göstermektedir.

Türk dünyasındaki nüfus artışı incelendiğinde, 1926'dan 2020'ye geçen süreçte istikrarlı bir büyüme gözlenmektedir. Özellikle Türkiye ve Özbekistan'da nüfusun belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Kazakistan'ın nüfusu ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşanan sosyo-ekonomik değişikliklerden etkilenmiş, 1989'dan 1999'a nüfusta belirgin bir azalma yaşanmıştır. Sonraki yıllarda tekrar yükselişe geçmiştir.

Günümüzde bağımsız Türk devletlerinin toplam yüzölçümü 4 milyon 737 bin kilometrekareyi bulmaktadır. Özerk Türk cumhuriyet ve bölgelerinin toplam yüzölçümü ise 5 milyon 400 bin kilometrekareye ulaşmıştır. Bir bütün olarak Türk coğrafyası 10 milyon 137 bin kilometrekarelik büyük bir alanı kaplamaktadır. Henüz siyasi ve hukuki statü kazanamamış olan ve toplu yaşadıkları bölgelerin sınırları netleşmeyen Türk topluluklarının (İran, Irak, Balkan yarımadası, Kosova, Bulgaristan, Suriye ve diğer yerlerde) bulunduğu coğrafya ise bu istatistiğe dâhil edilmemiştir. Türk coğrafyası, günümüzde siyasi ve ekonomik açıdan en yekpare birlik özelliği gösteren Avrupa Birliği'nin yüzölçümünün (4 milyon 324 bin kilometrekare) iki katından daha fazla bir genişliğe sahip bulunmaktadır. Diğer yandan Türk coğrafyası, tek tek ele alındığında ABD'nin (9 milyon 857 bin km²), Çin'in (9 milyon 596 bin km²) ve Avustralya kıtasının (7 milyon 692 bin km²) yüzölçümünden de daha geniştir.

Bağımsız Türk devletleri arasında yüzölçümü en büyük ülke, 2.724.900 kilometrekare ile Kazakistan'dır. Yüzölçümü açısından ikinci büyük Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti ise 783.562 kilometrekareye sahip bulunmaktadır. Daha sonra sırasıyla Türkmenistan (491.210 km²), Özbekistan (447.400 km²), Kırgızistan (199.951 km²), Azerbaycan (86.600 km²) ve KKTC (3.355 km²) gelmektedir. Bu istatistiğe göre, KKTC hariç tutulursa bağımsız Türk cumhuriyetleri içinde en küçük yüzölçümüne sahip ülke Azerbaycan'dır. Ancak Rusya ve İran arasında 1828 yılında yaşanan bölünmenin ardından, Azerbaycan'ın tarihî coğrafyasının daha geniş bir bölümünün İran sınırları içinde kalmış olduğu da dikkate alınmalıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti yanında Güney Azerbaycan'ın (122.871 km²) yüzölçümü de hesaba katıldığında, Azerbaycan'ın toplam yüzölçümü 209.471 km²'ye ulaşmaktadır.

Avrasya'nın özünü teşkil eden ortak Türk coğrafyasının bütünleşmesi, yalnızca Türk devletleri ve halkları açısından geniş ufuklar ve verimli bir yakınlaşma vadetmektedir. Aynı zamanda Avrasya'nın tamamı için de büyük siyasi ve ekonomik üstünlükler sağlamış olacaktır.

Diğer yandan büyük Türk coğrafyasının, küresel ölçekte siyasi güce dönüşmesi, uluslararası ilişkiler sistemi içinde oyunun kurallarının tek taraflı belirlenmesi uygulamasının yerini, yapıcı iş birliğine ve karşılıklı çıkarlara dayanma ilkesine bırakarak yeni bir dünya düzeninin şekillenmesine katkı sunmaktadır.

Ülkelerin coğrafi büyüklüğü ve nüfus potansiyelleriyle ilgili olarak, son yüzyılda dünyada cereyan eden bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucunda, devletlerin gücünün ve ekonomik-siyasi potansiyelinin ölçütünün artık yüzölçümüyle ilişkilendirilmemesi gerektiğini iddia eden görüşler bulunmaktadır. Bu bağlamda yüzölçümü ve nüfusu çok küçük olan ülkelerin bile, güçlü ekonomik ve mali potansiyelleri ve rekabetçi ekonomileri sayesinde uluslararası arenada söz sahibi birer aktöre dönüşebildiği öne sürülmektedir. Başka bir ifadeyle, yeni ekonomik ve ticari gerçeklikler ortamında yüzölçümü ve nüfus etkeni çok da belirleyici olmamaktadır. Bu görüşe kısmen katılmak mümkündür. Çünkü büyük coğrafya ve nüfus potansiyeli her zaman bir kalkınma göstergesi olarak değerlendirilemez. Örneğin, 160 milyonluk nüfusa sahip Bangladeş'in bu potansiyelini kullanarak kısa sürede yeryüzünün güçlü ülkeleri arasına girmesi mümkün olmamıştır. Burada nüfusun mesleki yeterlilikleri, eğitimi, siyasal ortam, teknolojik yeniliklerin ekonomiye uygulanması gibi etkenler de öne çıkmaktadır.

Fakat devletlerin yüzölçümü, coğrafi konumları ve nüfusları, tarih içinde ne kadar önem taşımışsa, gelecekte de dinamik kalkınmanın itici gücü olarak kalmaktadır. Bu görüşü destekleyen birçok delil mevcuttur. Öncelikle Türk devletlerinin kapsadığı coğrafi mekânı, bu devletlerin üstünlüğü olarak tanımlarken kastedilen şey, yalnızca genişlik değildir. Buradaki öncelikli husus, Türk devletlerinin jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik konumlarıdır. Günümüzde Doğu'yla Batı'yı birleştiren bölgesel veya küresel hiçbir projenin, Türk coğrafyasını dışarıda bırakarak gerçekleşmesi mümkün değildir. Tarihî İpek Yolu'nun, yeni optimal şartlar altında onarılması projesi bu gerçeğin bariz bir örneğini teşkil etmektedir. Çin ile İngiltere'yi birleştiren bu proje, 17 ülkenin (Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Rusya, Beyaz Rusya, Polonya, Almanya, Hollanda, Belçika, İngiltere) toprakları üzerinden geçmektedir. Görüldüğü üzere, yeryüzünün ekonomik ve ticari haritasını değiştirecek olan bu projeye katılan 17 ülkeden 5'i Türk ülkesidir. Dolayısıyla bu durum, bulunduğu coğrafi konumu jeostratejik avantaja dönüştürmek suretiyle söz konusu Türk devletlerinin, geleceğin birer parçasına ve ekonomik-ticari bütünleşme süreçlerinin etkin katılımcılarına dönüştüğünü göstermektedir.

Türk cumhuriyetlerinin, tarihî İpek Yolu'nun yeniden inşası projesine katılımları, diğer yandan aynı coğrafyada yaşayan diğer Türk devletleriyle çok yönlü ilişkilerin de

derinleşmesine fırsat tanımıştır. Bu projeye Türk devletleri, bulundukları stratejik konumu başarıyla kullanarak hem bölgesel hem küresel ölçekte nüfuzlarını güçlendirmektedir; ekonomik ve ticari alanlarda uluslararası bütünleşme süreçlerinin önemli birer katılımcısına dönüşmektedir. Aynı stratejik avantajı, Türk devletleri arasındaki iş birliğini geliştirmek için de kullanmaktadırlar. Bu da Türk devletlerinin birçok alanda birlik oluşturma yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Türk devletleri ve halkları arasında birliği sağlamlaştıran bir diğer etken ise, Türk coğrafyasının sahip bulunduğu nüfus potansiyelidir. Bu potansiyeli her bakımdan kalkınmanın itici gücüne dönüştürmek, Türk devletlerinin öncelikli görevlerinden biri hâline gelmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı İlham Aliyev konuşmalarında insan etkeninin önemine defalarca dikkat çekmiştir. Sürekli kalkınmanın temelinde insan faktörünün yer aldığını belirtmektedir. Birleşmiş Milletler'in İnsan Gelişme İndeksi'nde Azerbaycan'ın ilk yüze girmesi, bu ülkenin petrol etkenini insan sermayesine dönüştürmek gibi stratejik hedefine doğru emin adımlarla ilerlediğini kanıtlamıştır. Azerbaycan'la birlikte Türkiye ve Kazakistan'ın da "gelişmiş insan indeksi"ne sahip ülkeler arasında bulunması, Türk devletlerinin gelişmiş insan potansiyeline, eğitilmiş topluma ve ileri sağlık hizmetlerine özel bir ilgi gösterdiğini kanıtlamaktadır.

Günümüzde Türk halklarının toplam nüfusu yaklaşık 250 milyona ulaşmıştır. Bu potansiyel, demografik, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açılardan büyük önem taşımaktadır. Türk coğrafyasının insanları, diğer bölgelerin halklarıyla karşılaştırıldığında daha dinamik ve çalışkan olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Türk halklarının demografik göstergeleri de dünya standartlarının epey üzerindedir. Avrupa'dan ve dünyanın diğer bölgelerinden farklı olarak, Türk coğrafyasında nüfusun artış hızı korunmaktadır; yaş grupları arasında çocukların ve gençlerin oranı artmış bulunmaktadır. Bu ise ekonominin daha dinamik bir iş gücüyle temin edilmesi, potansiyel askerî yükümlülerin sayısının artması ve Türk kültür değerlerini taşıyan insan sermayesinin tüm dünyaya yayılması bakımından son derece mühim görülmüştür.

8. TÜRK BİRLİĞİ FİKRİ: TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL BİRİKİM

M.Ö. 569 ile 307 yılları arasında Çin topraklarına defalarca baskın düzenleyen göçebe Hun toplulukları, M.Ö. 3. Yüzyılın sonlarında güçlü bir siyasi birliğe dönüşmüş ve bu birlik, Asya'nın en geniş göçebe imparatorluğunun temelini atmıştır. Bu dönemde oluşturulan Hun Konfederasyonu, büyük bir güç merkezi haline gelmiştir. Türklerin geniş coğrafyası, bir yanda Türk boylarının özgür karakterini biçimlendirirken, öte yanda boyların birleşme ve millet olma

sürecini zorlaştırmıştır. Mete gibi önemli Hun hükümdarından itibaren bölgede kurulan Türk devletlerinde, Çin Seddi'nin kuzeyinde yaşayan ve “yay çeken” akraba topluluklarının bir araya getirilme, siyasi birlik oluşturma, millet kavramına ulaşma ve dış tehditlere karşı güçlü bir duruş sergileme çabası öne çıkmaktadır. Modern millet ve milliyetçilik fikrinin Avrupa'da 18. Yüzyılda ortaya çıktığı ifade edilse de Orhun Yazıtları incelendiğinde Türklüğün sıkça dikkat çekilen bir kavram olduğu ve kağanların iktidarlarının önemli bir kısmının akraba boyları birleştirme çabasıyla geçtiği dikkati çekmektedir. Bu durum, yönetici elitin içinde güçlü bir Türklük bilincinin var olduğunu ortaya koymaktadır. Orhun Yazıtları'nda akraba boyları bir araya getirme çabaları açıkça görülmektedir (bk. Mert ve Bozkırlı, 2015: 14).

Konuyla ilgili olarak Barthold şunları belirtmiştir: Geleneksel hayat, sıradan akışını sürdürdüğü sürece göçebe boylar genellikle siyasi birliğe ihtiyaç duymazlar. Yani topluluk, bu evrede kendi içinde genel düzenin ve uyumun devamlılığı hedefine yönelik bir güce ve belirli kanunlara sahip bir egemen güce ihtiyaç duymaz. Bir idare sistemini devlet kurmaksızın, sadece aşiretlerin belirlediği gelenek ve adetlerle kendini yönetirler. Devlet gücünü temsil eden kağanlar, zaman zaman imkânlar dâhilinde bütün veya birkaç boyu birleştirirlerdi. Ancak, bu durum genellikle olağanüstü koşullar altında gerçekleşirdi. Bu zamanlarda kağanlar, yönetimi kendi inisiyatifleriyle ele alırlardı. Onlar kimse tarafından atanmaz, aynı şekilde seçilmezlerdi. Boylar, bu durumu bazen direnmeden kabul ederken, bazen de uzun süren çatışmaların ardından kabul etmek zorunda kalırdı. Kağanın kendi boyunun birliği de genellikle uzun süren çetin mücadelelerin bir sonucu olarak ortaya çıkardı (1975: 10-11).

“Eski Türk toplumunun temelini oluşturan boylar, bazen bir araya gelip konfederasyonlar oluşturarak büyük devletler kurmuşlardır; ancak toplumsal yapının hareketli olması nedeniyle kısa sürede çözülerek, sadece yabancı kavimlere karşı değil, aynı zamanda birbirleriyle de çatışmışlardır” (Kaplan, 1985: 2). Köktürk ve Uygur Dönemi'nde, güçlü, akıllı ve yetenekli kağanlar döneminde, kağanlığın içinde yer alan boylar ve yine yönetimin zayıflamasına koşut olarak devletleri hızlı bir çöküş sürecine girmiştir (Mert, 2009: 9). Bu nedenle abidelerde, “dört bucaktaki halkları bir araya getirmek” bağlamında bir tanzimden bahsedilmektedir:

[kangım] kagan eçim kagan olurtukınta tört bulungdaki bodunug nençe itm[iş]:

Babam kağan, amcam kağan tahta oturduklarında dört bucaktaki halkları defalarca tanzim etmişler (BK K-9).

Göktürk Kağanlığı (MS 552- MS 745) (Doğu ve Batı Türk İlleri), çok sonraları, Cengiz Han ve halefleri zamanındaki Moğol İmparatorluğu'nda görülen, siyasi bir birlik teşkil etmişti. Bu suretle bütün Türk kavimleri bir siyasi teşkilat içinde birleştirilmek suretiyle, tarihte ilk defa olmak üzere, hakiki bir “Türk Birliği” teşkil edilmiş oldular (Kurat, 1952: 14).

Türklerin tarihte kurmuş oldukları siyasi birliğe diğer bir örnek Kimek (Kimek-Kıpçak) Konfederasyonudur (880-1200). Bu birlik İrtiş boylarında yaşayan İmek, İmi, Tatar, Balandur, Kıpçak, Lankaz ve Ecdad gibi yedi Türk boyunun bir araya gelerek kurduğu federatif bir devlettir.

Timur 1370'te Mâverâünnehir'e hâkim olarak Semerkant'ta tahta oturdu. 782'de (1380) Ceyhun'u (Amuderya) geçip Horasan'a yaptığı, “üç yıllık sefer” diye anılan (1386-1388) askerî harekâtı sonucu Azerbaycan'ı ele geçirdi ve Irak'a kadar topraklarını genişletti. Daha sonra Altın Orda Hanlığı'nı parçalayarak, oradan Anadolu ve Suriye'ye yönelip Bağdat'a kadar ilerledi, böylece çok geniş bir alanda hâkimiyet kurdu. Timur, 1399-1400 döneminde Memlükler'i ve ardından Osmanlılar'ı yendi; bölgedeki eski beylikleri tekrar canlandırıp onlara egemenliğini kabul ettirdi. 1405'te vefatı sırasında geride çok geniş sınırları olan bir imparatorluk bıraktı. Ancak kurduğu siyasî birlik hanedan mensupları arasındaki kavgalar yüzünden kısa sürede parçalandı ve yaklaşık bir asır sonra ortadan kalktı.²⁰

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Türkler tarih içinde farklı saiklerle de olsa Türk boyları temelli siyasi birlik özellikleri gösteren devlet tecrübelerine sahip olmuşlardır. Buradan hareketle Türk devlet geleneğinin dönemin şartlarına göre konfederasyon veya federasyon şeklinde tezahür eden bu tür birliklere yabancı olmadığını söylememiz mümkündür.

8.1. TÜRK BİRLİĞİ FİKRİNİN İDEOLOJİK TEMELLERİ, ANA AKIMLARI VE TEMSİLCİLERİ

Türkçülüğün tarihî ve ideolojik temelleriyle birlikte ortaya çıkışı, yükselişi ve farklı coğrafyalara yayılışına bakıldığında, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında yaşayan aydınların, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Rusya İmparatorluğu'na kadar uzanan geniş coğrafyalarda Türk halklarını bir araya getirme, dilde ve kültürde birlik sağlama ülküsüyle hareket etmelerinin ortaya çıkardığı ideolojik bir akım olarak dikkati çekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Rusya egemenliğindeki Türk bölgelerinde çıkan gazete ve dergiler (örneğin İkinci, Tercüman, Füyuzat gibi) Türkçülük düşüncesini yaymada önemli görev üstlenmişlerdir. Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Celalettin

²⁰ <https://islamansiklopedisi.org.tr/timurlular> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

Paşa, Armin Vambery, Süleyman Hüsnü Paşa gibi isimlerin katkılarıyla Türk tarihinin, dilinin ve kültürünün derinlikleri araştırılmış, sade Türkçe kullanımı ve Türk tarihine saygı bağlamında gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Hasan Bey Zerdabi'nin yayımladığı “Ekinci Gazetesi” ile İsmail Bey Gaspıralı'nın 35 yıl boyunca (1883-1918) Bahçesaray'da çıkardığı “Tercüman Gazetesi”, Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan Türk topluluklarının çağdaşlaşması ve birlik duygusunun geliştirilmesi açısından büyük rol oynamıştır. Gaspıralı'nın “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” sözü, Türklerin ortak dil ve kültür etrafında birleşmeleri gerektiğini, bütün yönleriyle dikkatlere sunmuştur. Azerbaycan'daki aydınlar (Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu vb.), bu fikrî hareketin önemli temsilcileri olmuştur. Çağdaş Türkoloji çalışmaları Şeyh Süleyman Efendi, Şemseddin Sami Bey, Necip Asım Bey, Veled Çelebi gibi isimlerle başlamış, Türkçenin tarihi, grameri, eski yazıtlar ve diğer bilimsel yönler araştırarak eserler vermişlerdir. Daha sade bir Türkçeye yönelik ve Türkçenin kökenine ilişkin araştırmalar, Türk millî bilincinin güçlenmesinde başlıca etken olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında, İstanbul merkezli Türkçü faaliyetler de güç kazanmıştır. Ziya Gökalp, Ali Bey Hüseyinzade, Yusuf Akçura gibi düşünürler Türk Dernekleri, Türk Ocakları ve Türk Yurdu etrafında toplanarak hem bilimsel hem de ideolojik nitelikte çalışmalar yapmışlardır. Bu dönem, Türkçülüğün siyasî kanadının da şekillendiği bir dönem olmuştur. Ziya Gökalp'ın “Türkçülüğün Esasları” kitabında sistematikleşen fikirler, Cumhuriyet Türkiye'sinin ideolojik temellerinden birini oluşturmuştur. Rusya'daki Türk aydınlarının (Mesela Kazan Tatarları, Başkurtlar, Kırım Tatarları, Azerbaycan Türkleri vb.) özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerine bakıldığında, Yusuf Akçura, Ayaz İshaki, Zeki Velidi Togan gibi önemli isimlerin, zaman zaman baskı ve sürgünlere uğramalarına rağmen Türk halklarının özerkliği ve tam bağımsızlığı için gayret sarf ettikleri görülmektedir. Sovyet yönetimi, başlangıçta verdiği bağımsızlık sözünü tutmadığı için bu aydınlar, ülkelerini terk etmek veya yurtlarında gizli faaliyetler sürdürmek zorunda kalmışlardır. Çok sayıda Türkçü aydın, “Türk” adını tarihsel, dilsel, antropolojik ve coğrafi yönden ele alarak sağlam bilimsel temellere dayandırmaya çalışmıştır. Mustafa Celalettin Paşa'nın “Les Turcs anciens et modernes” (Eski ve Yeni Türkler) ve Zeki Velidi Togan'ın “Genel Türk Tarihine Giriş” gibi eserleri, dünyada ve Türkiye'de Türkoloji alanının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Çok sayıda dil bilen bu araştırmacılar, Türk tarihini yalnızca Orta Asya'yla sınırlı görmeyip Avrasya'nın pek çok bölgesine yayılmış izleri takip etmişlerdir. Türkçülüğün siyasî ve kültürel çerçevesinin “Türk Birliği” düşüncesi üzerine kurulduğu, Türkçülüğün tarihsel sürecinden anlaşılmaktadır. Ziya Gökalp, bunu Türkiyecilik (Anadolu merkezli), Oğuzculuk (daha geniş boyutta) ve Turancılık (bütün Türk halklarını kapsayan en geniş çerçeve) şeklinde üç katmanlı biçimde tanımlamıştır. Bu yaklaşım, bağımsız

Türk devletlerinin her birinin kendi millî şuuruna kavuşması gerektiğini, ama aynı zamanda kültürel bağların korunmasının da şart olduğunu ifade etmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsız cumhuriyetler kurulduktan sonra, Türkiye ve Türk dünyası arasındaki ilişkiler canlanmıştır. Kazak aydın ve şair Olcas Süleymenov, “Az i Ya” adlı eseriyle Rus-Türk ilişkilerinin tarihsel kökenlerini, dillerin etkileşimini ve Türk kültürünün Avrasya'daki kadim etkisini ortaya koymuştur. Onun gibi pek çok yazar ve bilim insanı, XX. yüzyıldan günümüze Türk kültür ve medeniyetinin zenginliklerini araştırmaya ve savunmaya devam etmiştir. Neticede, farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda yaşayan Türkçü aydınların, baskılara rağmen ortak bir ülkü uğruna, Türk milletinin millî şuur kazanması ve kendi bağımsız devletlerini kurması, nasıl mücadele ettiklerini göstermektedir. Bugün hâlâ bu aydınların bıraktığı fikrî miras; dil, kültür, edebiyat ve siyasette kendini hissettirmekte, Türk dünyasının bütünleşmesi konusunda önemli bir esin kaynağı olmaya devam etmektedir (Feyziyev, 2019a: 75-144).

Türklük, İslam ve Modernite idealleri temelinde 20. yüzyılın başlarında iki ana akımın ortaya çıktığı görülmektedir: 1) Tek bir Turan-Türk Devleti hayal eden siyasi romantikler; 2) Bağımsız Türk Devletleri'nin veya bir Türk Federasyonu'nun oluşturulmasını destekleyen realist veya federalist Türkçüler. Siyasi romantikler kan, dil ve din birliğini öne çıkarırken, realist Türkçüler başlangıçta bağımsız Türk devletlerinin kurulmasını, sonrasında ise bu devletlerin bir federasyon halinde birleşmelerini savunmuştur. Başlangıç dönemlerinde, siyasi romantik Türkçülerin fikirleri daha geniş bir yayılım göstermiştir. Bu akımın siyasi liderleri arasında Enver Paşa bulunurken, ideolojik öncüleri Ali Bey Hüseyinzade ve Ziya Gökalp olmuştur. Medeni Türkçülüğün ve Turancılığın yayılmasında önemli bir rol oynayan Ali Bey Hüseyinzade, “İttihat ve Terakki” partisinin kurucuları arasında yer alarak, Türkiye'nin liderliğinde bir Büyük Turan Devleti kurulmasını da dışlamamıştır. İstanbul'u Türk-İslam dünyasının siyasi ve ideolojik merkezi olarak gören Hüseyinzade, siyasette olduğu gibi dil ve edebiyat alanında da Osmanlı merkezli Türkçülük ve Turancılığı destekleyen ilk entelektüellerdendir. Ancak onun Türkçülük anlayışı, İslamcılık ve modernleşme ile birleşik bir yol izlemekteydi (bk. Akçura, 1978: 181-189; Elekberli, 2018: 324).

Yusuf Akçura'nın ifadelerine göre, ırksal temellere dayanan bir Türk siyasi milliyetçiliği düşüncesi oldukça yenidir; Osmanlı başta olmak üzere, geçmişteki Türk devletlerinde bu tür bir fikir görülmemiş, ancak yakın zamanlarda İstanbul'da ortaya çıkan Türk milliyetçiliği fikrini savunanlar, siyasi figürlerden ziyade akademik uzmanlar (Ş. Sami, N. Asım, V. Çelebi gibi) olmuştur. Irk temelli siyasi milliyetçilik fikrinin sonuçlarını vereceğine

inanan Yusuf Akçura, “Osmanlı Milleti” ideolojisini reddederek, merkez noktasını Türkçülük (Türk Birliği) ve İslamcılık (İslam Birliği) üzerine çevirmiştir. Yusuf Bey, çeşitli nedenlerle, özellikle Hristiyan devletlerin İslam Birliği fikrine karşı çıkmaları gibi sebeplerle, Türk Dünyası ve Osmanlı Türkiyesi için İslam Birliği’ne kıyasla Türk Birliği fikrinin daha gerçekçi olduğu sonucuna varmıştır. Kırım Türkleri arasında yer alan Hasan Sabri Ayvazov, Y. Akçura ve A. Hüseyinzade gibi aydınlar, Türk birliğinin ve ortak bir Türk dilinin gelişmesini desteklemiştir. Ayvazov, Bakü’de yayınlanan gazetelerde (“Hayat”, “Füyuzat” gibi) yazdığı yazılarda, Türklerin öncelikle millet ve din temelinde bir araya gelmesi gerektiğini savunmuştur. “Neden bu hâle kaldık?” başlıklı eserinde Ayvazov, Türklerin kurtuluşunun sosyalizmde veya benzeri yabancı akımlarda değil, ileri görüşlü bir Türk-İslam birliğinde olduğunu dikkatlere sunmuştur. Mesela, “Rusya Müslümanları İttifakı”nda bir araya gelenlerin Rusça yerine Türkçe konuşmalarının önemine işaret etmiştir: *“Bir Kafkaslı Türk ile bir Kırım Türk, bir Kazanlı Müslüman ile bir Türkistanlı Müslüman, birbirlerini anlamak için ana dillerini yeterince bilmemeleri, gerçekten büyük bir eksiklik ve utanç vericidir... Çünkü her şeyin temeli, anahtarı dildir, diller birleşmedikçe kalpler birleşmez, yürekler bir araya gelmedikçe hiçbir şey başarılamaz!”*. Ayvazov’a göre, milliyet kutsal olduğundan mutluluğu milliyetle birlikte aramak gereklidir; fakat aynı zamanda milliyeti İslamiyet ile İslamiyet’i de insanlık ile sevmek önemlidir. Avrupa yanlısı ve sosyal-demokrat akımlara meyil göstermeyen Ayvazov, Türk-Müslüman dünyasının kurtuluşunu Türk-İslam sentezinde görmektedir: *“Toplumu milliyetçilikte, milliyeti insanlıkta, adaleti insanlığın kültüründe, kültür ve mutluluğu vatan ve İslamiyet’te arayın”* (bk. Ayvazov, 1907: 5; Elekberli, 2018: 325).

Azerbaycanlı Türk entelektüeli Ahmed Bey Ağaoğlu, Türkçülüğü ilk olarak “İslam Milliyetçiliği” çerçevesinde, sonrasında ise “Batı Milliyetçiliği” açısından desteklemiştir. Örneğin, 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında, Cemaleddin Efganî’nin de etkisiyle, “İslam Milliyetçiliği” fikrini benimsemiş ve Türkçülüğe aykırı görmediğini ifade etmiştir. Ağaoğlu’nun “İslam Milliyetçiliği” teorisini “İslam’a Göre ve İslam’da Kadın”, “Müslüman Halkların Durumu”, “Panislamizm ve Karakteri”, “Ahund, İslam ve Hatifülkeyb” gibi eserlerinde ve çok sayıda teorik makalesinde detaylandırmıştır. “Müslüman Halkların Durumu” (1903-1904) serisindeki makalelerde, C. Efganî gibi, o dönem İslam dünyasının zayıf durumunu kabul eden Ağaoğlu, Müslümanların felaketten nasıl etkilendiğini ve bu durumu nasıl düzeltebileceklerini sorgulayan, hayal kırıklığı yaşayan bir topluluğu tasvir etmiştir. 1900’lerde Müslümanlar arasında üç farklı akım öne çıkmıştır: 1) Terakkiperver (İlerici) ve gelişmeciler (genç Türklerden oluşan); 2) Muhafazakârlar (eskiplerestler) veya gelenekçiler; 3)

İlk iki akımın ortasında yer alan ve ılımlı Panislamistler (mutediller) (bk. Ağaoğlu, 2007: 337; Elekberli, 2018: 326).

Ahmet Bey Ağaoğlu, Yusuf Akçura ve Ali Hüseyinzade'nin fikirleri ve bu fikirlerin Türk milliyetçiliği ve İslamcılık üzerindeki etkisine bakıldığında, Ahmet Bey Ağaoğlu, başlangıçta “İslam milliyetçiliği” kavramını savunurken, daha sonra Batı milliyetçiliğine yönelmiş görünmektedir. Yusuf Akçura siyasi Türkçülüğü öne çıkarmıştır. Ali Hüseyinzade ise başta Türk-İslam birliği fikrini benimsemiş, ancak zamanla Türkçülüğe ve Turancılığa yönelmiştir. Hüseyinzade'nin düşünceleri hem İslamcılığı hem de Türkçülüğü birleştiren bir yaklaşım sergilemekte, ancak zamanla Türk kimliğinin ve dini kimliğin ayrı ayrı tanınmasının önemini ortaya koymuştur. Hüseyinzade, İstanbul'u Türk-İslam dünyasının siyasi ve ideolojik merkezi olarak görmüş ve Osmanlı Türkçülüğünü desteklemiştir. Ayrıca, Türk milletlerinin, özellikle Azerbaycan Türkleri ve Türkiye Türkleri için “Türklük, Müslümanlık ve Avrupalılık” düsturunu benimsemiştir. Hüseyinzade'nin Türk Devletleri'nin bağımsızlığı konusunda net bir tavır almadığını, ancak Türkiye Türkçülüğünün güçlendirilmesi gerektiğini savunduğunu görmekteyiz. Ayrıca, Türkçülük düşüncesinin zaman içinde “İslam Birliği” fikrinden ayrılarak, etnik-milli Türkçülüğe doğru evrildiği söylenebilir. Bu süreçte, Türk düşünürlerin bu yeni milli düşünceye psikolojik olarak uyum sağlamakta zorlandıkları ve bu yeni düşüncenin, eski “İslam Birliği”²¹ fikrine alternatif olarak geliştiği görülmektedir (Elekberli, 2018: 329-31).

Hüseyinzade'nin “üçlü” prensibi (Türklük, İslamlık ve Çağdaşlık), kısa sürede Türk-İslam dünyasına yayılmış ve özellikle Osmanlı Türkiye'sinde Ziya Gökalp tarafından benimsenmiştir. Gökalp, “Türkleşme, İslamlaşma ve Muasırlaşma”, “Kızıl Elma” gibi eserlerinde Turancılık ideolojisini savunmuştur. Gökalp'a göre, Rusya'nın çöküşü ve Türkiye'nin yükselişi ile Turan gerçekleşecektir. A. Hüseyinzade'nin “İslam inancına sahip, Türk kanına bağlı ve Avrupa kültürüne açık” olma ilkesini benimseyen Gökalp, Türk milliyetçiliği ve İslam ümmetçiliği yanında “Batı uygarlığını benimseme” fikrini de savunmuştur. Bu düşünceyi Türkiye'de uygulayan ise Atatürk olmuştur. Atatürk, Batılılaşmanın bir savunucusuydu. Ancak “Batı uygarlığındanım” düşüncesi, Türklüğü ve İslamlığı tam anlamıyla kapsayamazdı. Yenileşme konusu gündeme geldiğinde, bu “Batı uygarlığındanım” düşüncesinin Türk ve İslam medeniyetleriyle eşit derecede ele alınması gerektiği anlamına gelmezdi. Bu düşünce, yeni bir ideal ortaya koyamayan ve çözüm yolu bulamayan Türk aydınlarının önemli bir hatasıydı. “Batı uygarlığı, dünyada hiçbir toplumun

²¹ İslam birliği hususunda detaylı ve karşılaştırmalı bir analiz için ayrıca bkz. Aydın, C. (2021). *İslam Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması*, Çeviren: Hasan Aksakal, İstanbul. Alfa Yayınları.

dışında kalamayacağı ve ilgisiz kalamayacağı büyük bir gerçeklik” olarak kabul edilmesi, aslında yeni bir ideal ortaya koyamayanların çaresizliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Gökalp’a göre: *“Türklük ve İslamlık idealleri arasında bir çatışma bulunmadığı gibi, bu iki ideal ile modernleşme gereksinimi arasında da bir çelişki yoktur. Nihayetinde, her bir hedefin kendi etki çevresini tanımlayarak bu üç amacı bütün olarak benimsemeliyiz. Daha doğru bir ifadeyle, bu üçünün tek bir ihtiyacın farklı açılardan görülen boyutları olduğunu kavrayıp ‘Muâsır bir İslâm Türklüğü’ inşa etmeliyiz.”* (Gökalp, 1976: 12).

Azerbaycan’ının ilk bağımsızlığının (1918) kurucu lideri M.E. Resulzade, Türk Birliği’nin gerçekleşmesine dair Hüseyinzade’nin izinden giderek, ayrıca bağımsız Türk devletlerinin oluşumunu desteklemiş ve Türk Federasyonu fikrini benimsemiştir. Ona göre, “Turan’ın kalbi Azerbaycan” olarak adlandırılan bir ülkenin kurulması, “Yeni Turan’ın Kilidi” olarak görülüyordu. Bu yeni Azerbaycan, eski ve köklü bir Türk yurdu olarak kabul ediliyordu. Örneğin, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kuruluşunda, Osmanlı Türklerinin Nuri Paşa önderliğindeki desteğini “Turan tohumunun ekimi” olarak gören Resulzade, Turan idealinin ilk adımlarının atılmasının bu yardımlar sayesinde mümkün olduğuna inanıyordu. Resulzade şöyle söylemiştir: *“Turan bugün fiziken elde edilmemiş olsa da ruhen mevcut hale gelmiştir, Turan düşüncesi doğmuştur. Bir kez ortaya çıkan düşünce asla ölmez, asla sönmez! En karanlık gecelerimizde bize özgürlük feneri taşıyan ve en zor zamanlarımızda yardımımıza koşarak bizi kurtaran kardeşlerimizin bizi bir araya getiren, yolumuzda fedakârlıklar yapmamızı sağlayan bu ideal, bu yeni doğan umut ışığıdır.”* Azerbaycan düşüncesini ve Turan düşüncesini birbirini tamamlayan unsurlar olarak gören Resulzade, *“ideallerimizde büyük Türk Milleti’nin bir gün birleşerek bir Türk federasyonu oluşturduğunu görmeyi umuyoruz”* demiştir (Elekberli, 2018: 334).

20. yüzyılın başlarında, Ali Bey Hüseyinzade’nin Türklük, İslamlık ve Çağdaşlık teorisinin yanı sıra, İsmail Bey Gaspıralı’nın “Dilde, İşte, Fikirde Birlik” düşüncesinin de etki alanının oldukça geniş olduğu görülmektedir. Hatta Gaspıralı’ya atfedilen “Türkistan Uleması” adlı eserde ifade edildiği üzere, İslam felsefesinin ve ilminin tarihine bakıldığında, birçok alimin Türk ve Türkistanlı oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, Türk Birliği için “Dilde, İşte, Fikirde Birlik” tezini savunan Gaspıralı, bu ideallerini tüm Türklerin ortak gazetesi olan “Tercüman”da dile getirmiştir. 1883 yılı Nisan ayında Bahçasaray’da yayımlanmaya başlanan “Tercüman” gazetesi, kısa sürede büyük başarı elde etmiş, ilk sayısının tirajı 300 adet olsa da birkaç yıl içinde 20.000 adede kadar ulaşarak Türklerin ortak gazetesi haline gelmiştir. Tüm bunlar, Gaspıralı’nın Türk Birliği konusunda başarılı bir yol seçmesiyle ilgili önemli

göstergelerdir. İsmail Bey Gaspıralı'nın Türkçülük ideali, yani ortak Türk dili oluşturma çabaları, “Üsul-i Cedid” adını taşıyan yeni tip okulların açılmasıyla devam etmiştir. Bu okullar, aslında seküler bilimleri öğreten ilk Türk okullarıydı. Gaspıralı, bu okullar aracılığıyla bir yandan ortak Türkçe'nin oluşturulmasına katkıda bulunurken, diğer yandan düşünsel olarak da milli birliğin oluşturulmasını hedeflemiştir (bk. Ənsərli (Ləmbəli), M. ve Bayramoğlu, 2002: 22-24).

İsmail Bey Gaspıralı, 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan “Rusya Müslümanları İttifakı” örgütünün kurulmasında da etkin bir rol oynamıştır. Bu örgütün kongresinde (1906), Gaspıralı'nın teklifiyle Türk okullarında ortak Türk dilinin kullanılması ve okullarda ortak Türk edebiyatı ile yazılmış kitapların okutulması kararı alınmıştır. Bu bağlamda, Gaspıralı, Azerbaycan Türk düşünürlerinin (Ahmed Bey Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzade, Muhammed Hadi, Nesip Bey Yusufbeyli vb.) eserlerine “Tercüman” gazetesinde geniş bir yer ayırmıştır. Gaspıralı, özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başbakanı olan Nesib Bey Yusufbeyli'nin Türkçülük idealinin oluşmasında ve şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hüseyinzade, Resulzade, Gökalp, Ağaoğlu, Atatürk ve diğerleri, genellikle Türkçülükle İslamiyetin ve Muasırlaşmanın sentezi temelinde hareket etmeyi uygun görmüşlerdir. Ancak, Gaspıralı, diğer düşünürler gibi İslamiyete ve Muasırlaşmaya bağlı Türkçülük ideallerini savunmanın yanı sıra, özellikle Türk birliğini gerçekleştirmeye yönelik ortak Türk Dili, ortak Türk Düşüncesi ve ortak Türk davranışı hususlarına önem atfetmiştir. Gaspıralı'nın sadece Türk Birliğini hedefleyen bu teorisinin, Türk halkları için daha gerçekçi bir siyasi-felsefi kavram olduğunu söyleyebiliriz (Elekberli, 2018: 338-340).

Balkan hezimetini ve ardından Balkanlarda ve Orta Doğuda bazı İslam topluluklarının hilafete ve saltanata sırtlarını dönerek Hristiyan-Batılı müttefikler edinmelerinin bir sonucu olarak daha önce “Balkan ve Ortadoğu” karakteri baskın olan bir kısım Osmanlı aydını giderek Türkistan ve Doğu ile daha yakın bir etkileşime girmişlerdir. Bunda elbette başta Türk Dünyası'nın hemen her köşesinden açılan Gaspıralı'nın Cedit okullarında yetişen Türkçü-Turancı aydınların Osmanlı ülkesindeki bütün gelişmelere karşı duydukları yakın ve canlı ilginin de etkisi vardır. Tercüman Gazetesi'nin öyküsü, Gaspıralı'nın Türk Birliği ideallerini anlamak için yeterlidir. 1885'te yaklaşık 1000 abonesi olan gazetenin 300'ü Kırım'da, 300'ü İdil-Ural bölgesinde, 150'si Dağıstan'da, 50'si Sibirya'da ve 200'ü Türkistan'da bulunuyordu. Romanya ve Bulgaristan gibi Avrupa ülkelerinin yanı sıra Kahire, Kaşgar ve Hindistan'da da okuyucuları vardı. Bu açıdan bakıldığında Tercüman, adeta Turan'ı temsil ediyordu. Gaspıralı, Tercüman dışında dergi ve kitaplar da yayımlıyordu (Coşkun, 2016: 15-17). Gaspıralı'nın da

mimarları arasında bulunduğu ve daha çok eğitim alanını merkeze alan bu yeni akım Cedidcilik olarak adlandırılmıştır.

"Cedidcilik" (Usul-ü Cedid) adı verilen reform hareketi XIX. yüzyılın ikinci yansının başlarında dil, eğitim-öğretim ve dinî meselelerde ıslah hareketi olarak İdil boyu Tatar aydınlarından Şihabeddin Mercanî (1815-1889), Abdulkayyum Nasirî (1824-1907) ve Hüseyin Feyizhanî (1826-1866) gibi şahsiyetler tarafından başlatıldı. Rusya Müslümanları, Ruslaştırma siyasetinin aşırı etkisine karşı çocuklarını Rus mekteplerine göndermiyorlardı. Bu durumu düzeltmenin yolunu ise kendi mekteplerini modernleştirmekte buldular. Eğitim sahasında temellenen bu tür bir program, Volga Tatarları arasında ortaya çıkan, daha sonra Rusya'nın diğer Müslüman nüfuslu kısımlarına yayılan Cedidcilik hareketinin özünü oluşturuyordu. Yeni programda Kuran öğrenimine dokunulmuyor, bilim, coğrafya ve modern dillere ait derslere ağırlık veriliyordu. Ayrıca klasik edebiyat eğitiminin yerini çağdaş Türkçe alıyordu (Swietochowski, 1988: 51).

Buradan hareketle Usul-u Cedid hareketinin temelini, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlatılan eğitim ve öğretim sahasındaki geniş reform hareketinden aldığını söyleyebiliriz. Bu temel üzerinde gelişen yeni anlayış özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde okuma-yazmada savtiye (sesli metod-fonetik) metodunun kullanılmasıyla yaygınlık kazanmıştır (Devlet, 1988: 1).

Gaspıralı'nın Bahçesaray'da çıkardığı Tercüman gazetesi, 1883'ten itibaren Rusya Müslümanlarının gayri resmi sesi olmuştur. Gaspıralı, Ruslaştırma siyasetinin tehlikeli etkilerine karşı ve Pan-Slavist harekete bir cevap olarak, savunmacı bir tavırla, tüm Rusya'daki Müslümanların birliği için bir program geliştirmeye çalışmıştı. Bahsi geçen Müslümanların çoğunluğu Türk olduğu için programı, etnosantrik bir kisveye bürünerek, Türkçülük veya Pan-Türkizm olarak bilinen harekete dönüşmüştür. Bu terimlerden ilki, hareketin, Türkçe konuşan topluluklara etnik bir kimlik kazandırma eğilimini, ikincisi ise aralarında birlik ve dayanışmaya yönelik tavrını belirtmekteydi (Swietochowski, 1988: 51).

Gaspıralı'nın tetkik ve gözlemleri kendisindeki "Türk" fikrini daha da güçlendirdi. Gaspıralı artık Pan-Türkist ve Pan-İslamist olmuştu. O, temel problemin bilgisizlik, gerilik ve taassup olduğu kanaatine varmıştı. Başını İngiliz başbakanı Gladston ile Alman başbakanı Bismark'ın çektiği ve Avrupa'nın müştereken "şark meselesi" adıyla yürüttüğü, doğu milletlerini sömürgeleştirme politikasının da bu milletlerin geriliğinden doğduğunu görüyordu. Bu husus için "şark meselesi" başlıklı yazısında şu görüşleri dile getiriyordu: "Başlığa bakıp

Gladston'luk veya Bismark'lık iddiasında bulunduğum zannedilmesin. İndimde şark meselesi, maarif meselesi demektir. Moğol akıntısında ve yıkıntısından ta bu zamana kadar alem-i İslam'ın gayretten, gözden, kulaktan düşüp koca gülbahçe, miskinhane harabesine çevrilip, asırlardır terakkiden bibehre (yoksun) kaldığı, büyük ulema zuhur etmediği, tüccarlar yol bulamadığı, kâşif ve naşirlerin namları dahi unutulduğu nedendir? Maarifsizlik (Akyol, 1990: 186).

Maarif meselesine bu kadar önem veren Gaspıralı'nın belki de en başarılı olduğu husus eğitim konusuydu. Onun yeni metotla eğitim programı en fazla tepkiyi, bilhassa muhafazakâr Müslüman topluluğundan almıştı. Gaspıralı, medreselerin reformu meselesini dile getirmiş olmakla beraber mekteplerle ilgili herhangi bir şey belirtmemişti. Buna rağmen eğitim reformunun ilkokuldan yani mektepten başlatılması gerektiğini iyi bir şekilde tespit etmiş ve bu yönde faaliyete başlamıştı (Devlet, 1988: 59).

Buradan anlaşıyordu ki, Gaspıralı'nın gözünde eğitim, Müslüman cemiyetini korumak ve Türk asıllı Müslümanların milli kimlik ve birliği için bilhassa Tatarların misalinde olduğu gibi başlıca silahtı (Zenkovsky, 1971: 53).

Gaspıralı'nın diğer bir hedefi de dil birliği idi. Türk milletinin bir bütün olduğuna, coğrafi ayrılıkların, lehçe farklılıklarının bu bütünü parçalamaması gerektiğine inanıyordu. Türk milletinin en kuvvetli bağının dil birliği olduğuna inanıyordu. Bu dil, sade bir Türkçe ile konuşulup yazılmalıydı. Bu hususla ilgili olarak Azerbaycan, İdil-Ural ve Türkiye'deki matbuat ve yazı erbabıyla mektuplaşıyordu. Gaspıralı'nın istediği öyle bir dil olmalı ki, konuşulduğu ve yazıldığı an İstanbul'daki hamal ve kayıkçı ile Şarki Türkistan'daki deve sürücüsü ve koyun çobanı anlayabilmelidir. Türkler için bu umumi dili gerçekleştirmek için Gaspıralı'nın şu esaslara dikkat çektiğini görmekteyiz:

a-Yaşayan Türk lehçelerinin pek kaba olmayan mahalli kelimeleri, Osmanlı Türkçesinin en gelişmiş şekli olan İstanbul şivesine uydurularak kullanılmalı.

b-Mümkün mertebe ecnebi lisan ve kaideleri Türkçe'den çıkarılmalı.

c-Okur yazarlar tarafından anlaşılmayan Arapça ve Farsça tabirler tasfiye edilmeli (Saray, 1991: 22).

Gaspıralı bu prensipleri, Tercüman gazetesi başta olmak üzere, yazı yazdığı bütün gazete ve dergilerde titizlikle uygulamıştır. Ortak bir Türkçe bütün Türk illerinde yayılıp tutunduktan sonra, fikirlerde bir birlik hâsıl etmek kolaydı. İşte birlik ise bundan sonra gelebilirdi. Gaspıralı, diğer taraftan; *“bazı düşünceler vardır ki, bize yasaktır. Onları bizden*

sonra gelecek nesillere bırakalım. Biz manevi birliği yapalım, dilleri birleştirelim, siyasi birliği başkaları düşünsün.” (Devlet, 1988: 46) diyerek bir nevi vasiyet bırakmıştır.

Gaspıralı'nın, Türkçe'nin bütün Türk dünyasının kullanabileceği lisan haline gelebilmesi için verdiği sessiz ve asil mücadele son derece başarılı olmuştur. Nitekim Tercüman gazetesinde kullandığı sade Türkçe doğudan batıya gazetenin ulaştığı birçok yerdeki okuyucular tarafından anlaşılan bir lisan haline gelmiştir (Saray, 1991: 23).

Ziya Gökalp, Tercüman gazetesini Kuzey Türklerinin anladığı kadar Doğu ve Batı Türklerinin de anladığını ve bu gazetenin varlığının bütün Türklerin aynı dilde birleşmesinin mümkün olduğuna canlı bir misal olduğunu belirtir (Gökalp, 1970: 9).

Mirsaid Sultan Galiyev'in öngördüğü Turan Sosyalist Devleti, sadece etnik bir birlik değil, dünya devriminin Asya'dan başlayarak yayılmasını hedefleyen stratejik bir araç olarak tasarlanmıştır. Galiyev, bu devlet aracılığıyla hem Türk birliğini kurmak hem de sömürgeleşmiş milletleri kurtararak sosyalist devrimi küreselleştirmek istemiştir. Dolayısıyla onun Turan anlayışı, günümüzdeki etnik-kültürel yaklaşımlardan farklı olarak, devrimci ve enternasyonalist bir ideali temsil etmektedir (Tellal, 2001: 114). Galiyev, bu fikirle milli bir başlangıç yapmasına rağmen, nihai hedefinin enternasyonale ulaşmak, böylece sömürü düzenini sonlandırmak olduğu bir gerçektir (Reyhan, 2010: 95).

Ancak bu hedefe ulaşma yolunda Türk ve Müslüman dünyasında bağımsızlığı arzulamış olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Galiyev, bu bölgeler cumhuriyet rejimini planlamıştır. Lenin, Marksizm'e devrim yolunda (öncü parti gibi) yorumlar getirmiş ve Rus devriminin başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Çarlık baskısı altında yaşayan Mirsaid Sultan Galiyev ise kültürel bağımsızlığın devrimin kendisi olduğuna inanarak Batı emperyalizmi altında ezilen Türk ve Müslüman dünyanın öncelikle bağımsızlığına kavuşmasını ve sonrasında yerli burjuva iş birlikçilerin ortadan kaldırılarak özgür ve eşit bir dünyada yaşamalarını hayal etmiştir. Müslümanları tamamını proleter olarak tanımlamıştır, çünkü devrimin asıl amacı sömürüye son vermektir. Devrimin kaynağının Batı'da değil, Doğu'da olduğuna inanmıştır; eğer Doğu sömürüden kurtulursa, en önemli adım atılmış olacaktır. Rus devrimine bu inançlarla katılmış, devrime inanarak başarıya ulaşması için her türlü çabaya girişmiştir. Bolşevikler, tüm halklara özgürlüklerini sağlayacaklarını, onlara otorite kuran sistemin Çarlık rejimi olduğunu ilan etseler de Lenin'in ölümüyle, Josef Stalin önderliğindeki Komünist Parti azınlıklar, yerel halklar veya Rus olmayanlara karşı Çarlık rejiminin benimsediği politikayı sürdüreceğini göstermiştir. Devrimin başından itibaren Doğu'ya yönelen Mirsaid Sultan Galiyev, Doğu'nun

Rus toprağı içinde oluşturulacak Turan ile örgütlenebileceğini ve bağımsızlığına kavuşturulacağına inanmıştır. Galiyev'in fikirleri, Ceditçilik, Türkçülük ve Marksizm'den etkilenecek bir sentez oluşturduğu şeklinde değerlendirilebilir (Günel ve Çelen, 2022: 95).

Rusların Kazakistan ve tüm Türkistan bölgesini adım adım ilhak etmeleriyle, özellikle Gaspıralı'nın etkisindeki küçük bir aydın grubunun liderliğinde Ruslaştırma politikalarına karşı direnişler yavaş yavaş belirmeye başladı. Ancak, Rus görüşüne göre, Bozkır halkının modernleşebilmesi için Rus kültürünün benimsenmesi gerekiyordu. Ruslaştırma ve kolonileştirme süreçleriyle “kendi öz kimliğini koruma” isteğı arasındaki çelişki kaçınılmaz bir çatışmayı beraberinde getiriyordu. Yaklaşık iki yüzyıl süren kolonileştirme döneminden sonra, 1917'deki Sovyet Devrimi'nin oluşturduğu siyasi boşlukta Alaş Orda Hareketi ortaya çıktı. Gerçekte Alaş Orda Partisi'nin tarihi 1905 yılına kadar uzanmaktadır. Bu zaman zarfında Alaş, resmi olmayan bir yapı olarak, daha ziyade yeraltı faaliyetleri çerçevesinde örgütlenmiştir. 1917 Ekim Devrimi'nin yarattığı fırsatı değerlendirerek, faaliyetlerini yasal bir zemine taşımayı başarmışlardır (bk. Andican, 2003: 53-56).

Bir bölümü bugünkü Kırgızistan topraklarını içeren, aynı zamanda Kazakistan ve Orenburg gibi bölgelerden ayrılarak Rusya'ya bağlanan alanlarda özerk bir yönetim biçimi oluşturulur. Bu, Türkistan'ın bozkır bölgesi olarak da adlandırılabilir. Alihan Bükeyhanov, bu yönetimin başına geçer. Ancak bu yönetimin ömrü kısa olur. 1920 yılında, Çarlık Rusya dönemindeki gibi bağımsızlık ve özerklik taleplerini dile getiren bu harekete karşı Rus orduları harekete geçer. Aydınlar tutuklanır, sürgüne gönderilir ve öldürülür. Bu direnişin sonu, 1930'ların sonlarına doğru gelir ve hareket sona erdirilir. Türkistan'ın bağımsızlığını savunan ilk milliyetçi parti durumundaki Alaş Orda hareketinin öncüsü olan sanatçı ve bilim insanlarının büyük bir çoğunluğu öldürülür. Alaş Orda Hareketi, bayrağı ve milli marşı ile dikkat çeker. Bayrağının tasarımı Türk bayrağına benzemektedir; ancak kırmızı zemin üzerindeki hilal ve yıldız sarı renktedir. Milli marşı, “Atalarımız er Türk, biz Kazak toprağındanız/ Turan'da özgürce gezinen, biz Türk'ün yiğitleriyiz” gibi ifadelerle Türklük ve Turan şuuru taşır. Bu hareketin liderlerinden biri olan Mir Yakup Duvlatov, Kazak edebiyatının ilk romanını kaleme alan bir aydındır. Onun “Oyan Kazak” şiiri, o zamanlarda milli marş niteliğinde halk arasında popülerdi. Duvlatov, ayrıca İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinde Kazakların yerleşik düzene geçip tarımla meşgul olmalarını öneren yazısını da yayımlamıştır. Kazak aydınlanma hareketinin başlarında, Gaspıralı'nın Ceditçilik fikirlerinin etkileri de görülür (Coşkun, 2016: 24).

Turan'ın içerisinde Macarların konumu, Hüseyinzade Ali Turani ile Ziya Gökalp arasında farklı yorumlara yol açmıştır. Hüseyinzade, Macarları Turan kökenli olarak görürken, Gökalp din farklılıkları nedeniyle Macarlar konusunda daha mesafeli durmaktadır. Balkan ve Dünya Savaşları sırasında zor durumda kalan Osmanlı'ya, özellikle Müslüman Turan halklarından destek geldiğini, ancak Macarların böyle bir tutum sergilemediğini dikkatlere sunmuştur. Gökalp, Turan coğrafyasını üç bölüme ayırmaktadır: Birinci bölüm Türkiye, ikinci bölüm Oğuz Boyları ve Türkmenler dahil Azerbaycan Türkleri, üçüncü bölüm ise tüm Türk boylarını kapsamaktadır (bk. Gökalp, 1976: 22-27).

Macar Türkolojisi'nin güçlü yönleri, Türk akademik çevrelerinde geniş bir biçimde tanınmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de Turancılık akımının filizlendiği zamanlarla paralel olarak Macaristan'da da Turancılığın hem bilimsel hem de politik olarak geliştiği gözlemlenir. 1910'lar, Macar Turancılığının bilimsel temellerinin atıldığı bir dönem olarak öne çıkar. Bu dönemde, Macarlar öncülüğünde, Japonya'ya kadar uzanan geniş bir Turan coğrafyası hakkında tartışmalar yapılır, enstitüler kurulur ve dergiler yayınlanır. Türk öğrencilerin Macaristan'da eğitim görmeleri için girişimlerde bulunulur. İstanbul ziyaretleri gerçekleştirilir ve devlet yetkilileri ile görüşmeler yapılır. Ancak, bu çalışmalar genellikle Macar dilinin hangi dil ailesine ait olduğu ve Türkçe ile Fince gibi diğer Ural-Altay dilleriyle olan ilişkisi üzerine yoğunlaşır. Bu etkinlikler inişli çıkışlı bir grafik izleyerek 1940'lara kadar devam eder. Macar Turancılar, ideolojik olarak henüz tam anlamıyla şekillenmemiş Turancılığa, yüz yıl öncesinden itibaren sağlam bir entelektüel ve fikri zemin kazandırma çabalarının belirgin bir örneğidir. Turan ideali, bu dönemde Macaristan'dan Türkistan'a kadar geniş bir coğrafi alanda karşılık bulan bir gerçekliğe dönüşmüştür. Son zamanlarda Macar Turancılığının popülaritesi artmış görünmektedir, bu yükseliş, Turancı Jobbik partisinin %20'yi aşan oy oranlarıyla kendini göstermektedir (Coşkun, 2016: 26).

Halide Edip, "Yeni Turan" adlı romanıyla, Müfide Ferit Tek ise "Aydemir" romanıyla 1910'lu yıllarda birçok erkek Turancıdan daha etkin ve hızlı bir şekilde hareket ederek Turan düşüncesinin kalıcı bir şekilde benimsenmesine katkıda bulundular. Ömer Seyfettin'in yazdığı "Yarınki Turan Devleti" bu eserlerden biraz daha sonra ortaya çıkar. Ünlü yazar Şevket Süreyya Aydemir, Müfide Ferit'in kaleme aldığı "Aydemir" romanından genç yaşta büyük etkilenir ve daha sonradan soyadını bu romanın kahramanından esinlenerek Aydemir olarak değiştirir. Osmanlıcılık, Turancılık, Sosyalizm, Kemalizm gibi farklı düşünce akımlarını deneyimleyen Şevket Süreyya, Edirne'den Sarıkamış cephesine gönüllü asker olarak giderken ve Sovyet

İhtilali sonrasında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'a öğretmenlik yapmak üzere gönderildiği zamanlarda da yanında hep Aydemir romanını taşımıştır (Aydemir, 2008: 115).

Öncelikle, Türk ve İslam dünyasının yüzyıllar boyunca devam eden kültürel donukluğundan kurtulma çabası, 1800'lerin son çeyreğinde beliren ancak 1900'lerin başlarında daha belirgin bir hal alan bir "aydınlanma atılımı" ile gerçekleşmeye çalışılmıştır. Bu çaba, tarihten silinme tehdidini bertaraf etme amacı taşımaktadır. İkinci olarak, Türk Dünyası'nın değişik köşelerinde benzer zamanlarda başlayan bu aydınlanma hareketinin Macaristan'dan İstanbul, Tiflis, Bakü, Taşkent'e ve Doğu Türkistan'a; Kahire'den Bahçesaray ve Kazan'a kadar yayıldığı, her bir hareketin birbirini yakından takip ettiği ve beslediği gözlemlenmektedir. Üçüncü olarak hem Osmanlı'nın çöküşü hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna uzanan istiklal mücadelesine Türk Dünyası'nın her yanından yakın ilgi duyulduğu ve maddi-manevi destek sağlandığıdır. Dolayısıyla 20. Yüzyıl başları, uzun bir uykudan uyanan Türk-İslam Dünyası'nda güçlü bir ilmi, fenni ve fikri aydınlanma çabalarının gözlemlendiği bir dönemdir. Bu zaman diliminin, günümüzde karşı karşıya kalınan tehditlerin ve fırsatların belirlenmesinde kritik bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu dönemde, İstanbul ve diğer başlıca Türk kültür merkezleri arasında canlı ve organik bir bilgi ve kaynak alışverişi bulunmaktadır. Bu durum, günümüzde hâlâ varlığını sürdüren bir Türk Dünyası'nın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Azerbaycan, Özbekistan ve Kırım gibi Türk devletlerinin millî marşlarının söz yazarlarının, bu aydınlanma ve istiklal hareketlerinin merkezinde oldukları gözlemlenmektedir. Bu dönemdeki aydınlanma ve bağımsızlıkçı fikir hareketlerinin içinde, İslamcılıktan liberalizme ve sosyalizme uzanan farklı meşreplerden insanların olmasına rağmen, ortak özelliklerinin Türkçü ve Turancı olmasıdır. Bu dönemde, Batı Türklüğü aydınlarının bunalımdan çıkış yolu olarak Doğu ve Kuzey Türklüğüne yönelmeleri ve "Atayurt" kavramını canlandırmaları, belki de yakın tarihte ilk defa olmuştur. Bütün bunlara bakıldığında ise, 20. Yüzyılın Türkçü-Turancı karakterini ve Turan coğrafyasında ortak bir gelecek tasavvurunu günümüz gerçekleri, bağlamında yeniden değerlendirmek gerekmektedir. Bu dönemde İstanbul'da dile getirilen her sözün, Kırım, Kazan, Bakü, Taşkent gibi merkezlerde karşılığının olduğu ve Gaspıralı'nın Cedit okullarında yetişen Türkçü-Turancı aydınların Osmanlı'daki gelişmelere olan yakın ve canlı ilgilerinin bu sürece etki ettiği belirtilmektedir (Coşkun, 2016: 14-15).

Ziya Gökalp, Türk düşüncesinde Turan kavramını yerleştiren ve güncelleyen bir isim olarak öne çıkmaktadır. Gökalp, Turan'ın Türklerden başka Moğolları, Tunguzları, Macarları içeren bir "kavimler halitası" olmadığını belirterek, "Turan kelimesini bütün Türk boylarını

içeren Büyük Türkistan’a hasretmemiz lazım gelir” ifadesini kullanmıştır (Vurucu, 2009: 36-38).

Turan kavramının siyasi, kültürel ve tarihsel anlam dünyası, Batı modernitesinin dünyanın farklı bölgelerindeki etkisi bağlamında değerlendirilebilir. Batı sömürgeciliğinin hedefi olan Osmanlı Devleti ve Türk Dünyası, doğal olarak Türkler üzerine olan ilgiyi artırmış ve desteklemiştir. Batı ve Rusya’da Türklerin araştırma nesnesi olduğu Türkoloji disiplini, hızlı bir gelişim göstermiştir. 19. Yüzyılın popüler araştırma konularından olan ırk ve dil çalışmaları, bu alandaki tartışmalara yol açmıştır. Turan kavramı, bu tartışmaların bir sonucu olarak zaman içinde kendini güncellemeye devam etmektedir.

Modern dönem Türkçülük akımı Osmanlı’dan günümüze değerlendirildiğinde, Ertekin’e göre Osmanlı döneminin I. nesil, Cumhuriyet dönemi Türkçülerinin ise II. Nesil Türkçüler olarak tasnif edildiği görülmektedir. Bu iki nesil Türkçü arasında önemli düşünsel farklılıklar olmasına rağmen, aralarında hiçbir şekilde anlaşmazlık veya çatışma yaşanmamıştır. Hatta II. Nesil Türkçülerin, I. nesil Türkçülerini (Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi) sahiplenmeleri ve onlarla arasında romantik bir bağ kurmaları gözlemlenmiştir. Ancak, bu iki nesil Türkçü arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. I. nesil Türkçüler, Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkmış, güçlü bir Türkçülük anlayışı geliştirmişler ve sorunlarını temelde devleti kurtarma fikri üzerine inşa etmişlerdir. Bu nedenle kültür merkezli, savunmacı ve esnek bir milliyetçilik anlayışı benimsemişlerdir. I. nesil Türkçüler arasında ırk ve etnisite gibi konulara fazla atıf yapılmamış, hatta bu kuşaktaki Türkçüler arasında Türk olmayan birçok kişi bulunmuştur. Öte yandan, II. Nesil Türkçüler için temel mesele ırki-etnik köken itibarıyla Türklük olmuş, bu anlayış üzerine Türkçülük fikirlerini inşa etmelerinin yanı sıra aralarındaki tartışmalar bile genellikle “ırkî-etnik köken açısından Türklük” temelinde gerçekleşmiştir (Ertekin, 2009: 348-351).

Türkçü-Turancı Türk Milliyetçiliği, 1930’lu yıllarda ortaya çıkan ve II. Dünya Savaşı’nın yaşandığı dönemde önemli ivme kazanan bir milliyetçilik akımı olmuştur. Bu ideoloji, İtalyan faşizminden etkilenmesine rağmen daha çok Alman Nazizmine benzeyen görüşleriyle dikkat çekmekte ve Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkân, Zeki Velidi Togan gibi ideolog ve tarihçilerin düşüncelerinde şekillenmiş görünmektedir (Yaşlı, 2008:4).

Türkçü-Turancı milliyetçilik, kimlik anlayışını etnisite ve ırksal temele dayandıran, Batı tarzı modernleşmeye eleştirel bir yaklaşım sergileyen, dinsel anlamda seküler olmasına rağmen Kemalizm kadar katı bir duruş sergilemeyen ve tarihsel bütünlüğü esas alan bir milliyetçilik

türü olarak, Türk milliyetçiliği tipolojileri arasında özel bir konuma sahiptir. Bu anlayış, son yıllarda yaşanan gelişmeler ve Türkiye’ye yönelik tehditler neticesinde, toplumsal alanda söylemler ve semboller aracılığıyla güçlü bir milliyetçilik vizyonu olarak varlığını hissettirmektedir. Günümüzde Türk milliyetçiliğinin retoriğinin, muhafazakâr milliyetçilikle birlikte şekillenmesi, Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışının en önemli özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Bölükbaşı, 2018: 56).

8.2. TÜRK BİRLİĞİ FİKRİNİN KURUCU BABALARI VE FİKİRLERİ

Temelini, yukarıdaki veriler ışığında Hun Türklerine ve Göktürklerle kadar götürüleceğimiz Türkçülük-Turancılık düşüncesi, 1789 Fransız İhtilali sonrası modern çağda gelişen ulus kavramının da etkisiyle, aşağıdaki isimlerin başını çektiği akımlar çerçevesinde gerçekleşmiştir (Elekberli, 2018: 324-325-326):

Türk Birliği, Türklerin Kuzey Çin’de doğudan batıya doğru kurduğu devletlerle kurulmaya başlamıştır. Atsız’a göre, Tanrıkut Mete Han MÖ 209-174 yılları arasında bu devletleri birleştirerek Türk birliğini kurmuş, yasaları ve teşkilatı ile Türk Milleti’ni meydana getirmiştir. Ondan sonrası dışarıda düşmanlara, içerde tabiata ve afetlere karşı savaşın hikâyesidir. Bu aradaki kavgalar, boylar ve uruklar arasındaki çekişmeler ve bu çekişmeler sonundaki hanedan değişiklikleri de tabloyu tamamlamıştır (Atsız, 2024: 229).

Bilge Kağan, birlik ve beraberliğin halkın ve devletin bekası için önemini şöyle ifade etmiştir: *Türük begler bodun bunı eşiding türük [bodun ti]rip il tutsıkingın bunta urtum yangılıp ölsikingın yeme bunta urtum*: Ey Türk beyleri ve halkı, bunu işitin! Türk halkı dirilip, bir araya gelip nasıl devlet sahibi olacağını buraya hakkettim (yazdım); yanılıp nasıl öleceğini de buraya hakkettim (yazdım) (KT G-10, 11).

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde yetişen ilk aydınlanmacı ve Türkçü düşünürler arasında yer alan Ahmet Vefik Paşa (1823-1891), özellikle “Şecere-i Türkî” ve “Lehçe-i Osmanî” gibi eserlerinde Türk dilinin, tarihinin ve kültürünün özgünlüğüne dikkat çekerek; Türkçe’nin sadeleşmesi ve geliştirilmesi için çaba göstermiştir. Türk tarihini Doğu’nun ortak geçmişi bağlamında ele alarak yaptığı araştırmalar, dönemin önde gelen Türkçülük düşüncelerine kaynaklık etmiştir. Ahmet Vefik Paşa çok yönlü bir devlet adamı olmasının yanı sıra Moliere, Hugo ve Voltaire gibi Batılı yazarların eserlerini Türkçeye çevirerek Türk edebiyatına önemli katkılar sağlamıştır. Bu yönüyle kültürler arası etkileşimi ve Türk diliyle dünya klasiklerini buluşturmayı hedeflemiştir. Ahmet Vefik Paşa’nın hem bürokratik alandaki reformcu kimliği hem de Türkçeyi merkeze alan çalışmaları, Türkçülük

mefkûresinin ilk temellerini atan önemli bir örnek olarak kabul edilmektedir (Feyziyev, 2019a: 78-80).

Osmanlı ordusuna katılıp Müslüman olduktan sonra Türk tarihinin ve kültürünün kökenine dair özgün fikirleriyle Türkçülük düşüncesinin erken temsilcileri arasında yer alan Mustafa Celalettin Paşa (Konstanty Borzecki), Fransızca yazdığı “Les Turcs Anciens et Modernes” (Eski ve Yeni Türkler) ve “La Guerre Moderne” (Modern Savaş) adlı eserlerinde, Türklerin Avrupa halklarıyla ortak bir kökene (“Türk-Ari” / “Touro-arienne” teorisi) sahip olabileceğini savunmuştur. Türklerin Avrasya’daki tarihsel rolünü, dilinin mükemmelliğini ve kahramanlıklarını öne çıkaran bu görüşleri, Avrupa’nın Türk kültürüne yönelik önyargılarının temelsizliğini dikkatlere sunmuş; Türk kültürünün Avrupa uygarlığına sağlayabileceği katkıların altını çizmiştir. Bu çabaları, sonraki kuşakların Türkçülük fikirlerine zemin hazırlayan önemli birer adım niteliği taşımaktadır (Feyziyev, 2019a: 80-81). Onu farklı kılan en önemli yön, Osmanlı Devleti sınırları içinde Türkler adına bu tür bir tarihsel savunuyu yapan ilk tarihçilerden biri olmasıdır. Bu yönüyle, dönemi üzerinde derin ve kalıcı bir etki bırakmıştır. Özellikle ırk meselesine ilişkin değerlendirmeleri, onun dönemin bilimsel tarih anlayışını ne denli yakından takip ettiğinin de göstergesidir. Mustafa Celaleddin Paşa, söz konusu eserinde Osmanlı Türklerinin, dünya üzerindeki en büyük ırklardan biri olduğunu ileri sürerek bu iddiayı tarihsel ve kültürel verilerle desteklemeye çalışmıştır (Akbaba, 2017: 538).

Macar asıllı Yahudi bir dilci ve Türkolog olarak Armin Vambery (1832-1913), Türk kültürü ve dillerine dair Avrupa’da yapılan ilk kapsamlı bilimsel araştırmalara öncülük eden isimlerden biri olmuştur. Osmanlı topraklarına yaptığı seyahatler, özellikle derviş kılığında “Reşit Efendi” adıyla Orta Asya’ya giderek Türk halklarının durumunu yerinde gözlemlemesi, Türk dünyasına yönelik ilgi ve merakı artırmıştır. Diller ve kültürler arasındaki benzerlikleri incelemesi, “Macarların kökeni” başta olmak üzere pek çok eserinde Türk dilinin ve kültürünün Avrupa’daki izlerini dikkatlere sunması Türkoloji’nin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Vambery’nin “Çağatayca Lügati”, “Türk Dillerinin Etimoloji Lügati” gibi sözlük ve dil çalışmaları Türk dilinin çeşitli lehçelerini inceleyip derinlemesine tanıtırken, “Orta Asya’ya Seyahat”, “Eski Türk Kültürü” ve “Buhara Tarihi” gibi eserleri de Türklerin yaşadığı coğrafyaları ve kültürel birikimlerini Batı kamuoyuna tanıtmıştır. Bu yönleriyle Vambery, Türk diline ve tarihine akademik ilgi gösterilmesini sağlamış, Türkoloji alanını Avrupa’nın sosyal bilimler sahasına taşımıştır. Macarcanın Türk kökenli olduğu iddiasını ilk ortaya atan bilim insanlarının başında yer almıştır. Bu tezleri, 19. Yüzyılda Türkçülük fikrinin ve Türk kimliği üzerine yapılan araştırmaların temellerinin atılmasında etkili olmuştur. Böylece, Türk dilinin

ve kültürünün uluslararası alanda tanınması ve incelenmesine verdiği büyük katkılarla, Türkçülük düşüncesinin gelişiminde önemli bir basamak görevi üstlenmiştir.

Osmanlı ordusunda general rütbesine kadar yükselmiş olan Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892), askerî kimliğinin yanında Türkçülük düşüncesinin erken dönemdeki önemli isimlerinden biri olarak kabul edilebilecek çalışmalar yapmıştır. Harp Akademisi'nde başkan yardımcılığı görevinde bulunduğu sırada yazdığı eserlerinde (örneğin “İlm-i Sarf-ı Türkî”, “Tarih-i Âlem”) Osmanlı'yı bir Türk devleti, halkını da Türk milleti olarak tanımlamıştır. Özellikle “Tarih-i Âlem” adlı eserinde Türk tarihini dünya tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak görmüş, Türk ulusunun Avrasya coğrafyasında sergilediği kahramanlıkları ve köklü kültürel mirası ortaya koymuştur. Süleyman Hüsnü Paşa'nın Osmanlı toplumunu Türk kimliği etrafında değerlendirmesi, Türk gençliğine Türk tarihini ve milli bilinci aşılamaı amaçlayan bu bakışı, Türkçülük düşüncesinin gelişimine önemli bir katkı sunmuştur (Feyziyev, 2019a: 81-84).

Süleyman Hüsnü Paşa'nın kaleme aldığı “Tarih-i Âlem”, ağırlıklı olarak ikinci el yabancı kaynaklara ve yerel tercüme eserlere dayanmaktadır. Birinci elden kaynak kullanımı oldukça sınırlı olmakla birlikte, eserde yer yer yazarın kişisel görüşlerine, analizlerine ve varsayımlarına rastlanmaktadır. Özellikle “Ezmine-i Evveliye” bölümünde, Tufan öncesi Mısır, Hindistan ve Çin tarihine dair bilgiler aktarılırken, Paşa, bu kısımlarda kullanılan kaynakların güvenilirliği konusunda okuyucusunu dikkatli olmaya davet etmektedir. Aynı şekilde, Lidya başlığı altında Kimmer istilasına dair yaptığı değerlendirmede, bu olayı Türklerin Anadolu'yu fethiyle kıyaslayarak özgün bir yorum sunmaktadır. Eserin “Hülasa” (özet) bölümünde ise Paşa'nın değerlendirme yapma çabası göze çarpar. Bu bölümdeki bazı bilgiler yazarın özgün çıkarımları olabileceği gibi, yeni yer isimlerinin ve detayların yer alması bu kısmın da başka bir kaynaktan alıntılanmış olabileceğini düşündürmektedir (Küçükbezi ve Çavdar: 2022: 275).

Aslen Buharalı bir dilci ve tarikat şeyhi olarak diplomasi alanında faaliyet göstermiş olan Şeyh Süleyman Efendi (1821-1890), Türkistan'daki bağımsızlık mücadelesini örgütleme çabaları sonuçsuz kalınca, tüm enerjisini Türk dilleri ve kültürleri üzerine çalışmalarına yöneltmiştir. İstanbul'da yayımladığı “Lügat-i Çağatay ve Türki-i Osmani” adlı eseriyle, Osmanlı Türkçesinin köklerinin Orta Asya Türk dillerine, özellikle Çağataycaya dayandığını savunmuştur. Bu yaklaşımı, Osmanlıların da dâhil olduğu Türk dünyasının tek bir kaynaktan doğduğu fikrini güçlendirerek “Türklüğün bütünlüğü” idealini Türk düşünce çevrelerine tanıtmıştır. Şeyh Süleyman Efendi'nin, Osmanlı'dan Orta Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada

ortak Türk kimliğinin varlığına işaret etmesi, giderek güç kazanan Türkçülük akımının önemli dayanaklarından birini oluşturmuştur (Feyziyev, 2019a: 84-85).

Başlangıçta İslamcılık ve Türkçülük arasında ayrım yapmazken, zamanla milliyet düşüncesini belirginleştirmiş ve Türk kimliğini öne çıkaran eserler kaleme almış olan Ahmet Midhat Efendi (1844-1912), Özellikle “Tercüman-ı Hakikat” gazetesi aracılığıyla Türkçülük fikrini geniş kitlelere ulaştırmış, bu yönüyle sonraki kuşak Türkçü düşünürlerle ilham vermiştir. “Yusuf Akçura” gibi isimler, Ahmet Midhat Efendi’nin Türk dili, tarihi ve pedagoji alanındaki çalışmalarını Türkçülük düşüncesinin önemli dayanaklarından biri olarak görmüş; ona “hâce-i evvel” (ilk hoca) unvanını yakıştırarak Türkçülüğe katkısını dikkatlere sunmuşlardır (Feyziyev, 2019a: 85-88).

Ahmet Midhat Efendi’nin *Ahmet Metin ve Şirzad* adlı romanı, yazarın edebî külliyatı içerisinde özel bir konuma sahiptir. Bu eser, Ahmet Midhat’ın diğer romanlarından ayrılarak doğrudan Türkçülük ideolojisini destekleyici nitelikler taşımaktadır. Romanın yazılış amacına dair doğrudan bir açıklama bulunmamakla birlikte, eserin içerdiği fikirler, yazarın dönemin milliyetçi eğilimlerine ne denli yakın durduğunu göstermektedir. Bu bağlamda *Ahmet Metin ve Şirzad*, yalnızca edebî bir metin olmanın ötesine geçerek ideolojik bir duruşun yansıması olarak değerlendirilebilir (Eryılmaz ve Yıldız, 2024: 137).

Özellikle “Kavaid-i Osmaniye” adlı ilk pratik Osmanlıca (Türkçe) gramer kitabını yazmasıyla ve Türkçeyi devletin resmî okullarında üstün bir konuma getirmek amacıyla yaptığı çalışmalarla Türkçülük düşüncesine önemli katkılar sağlamış olan Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), Osmanlı tarihini sade Türkçe ile kaleme alması, Türkçenin hem bilim dili hem de resmî yazışmalarda kullanımına öncülük etmesi bakımından dönemin dil ve kimlik bilincini güçlendirmiştir. Ayrıca, kendi çocuklarını da çağdaş ve açık fikirli yetiştirerek, Türkçülük fikrinin sonraki kuşaklara aktarılmasında rol oynamıştır. Bu yönüyle Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat döneminde Türk dilinin ve milli kimlik anlayışının gelişimine öncülük eden aydınlardan biri olarak öne çıkar (Feyziyev, 2019a: 88-90).

Cevdet Paşa’nın dil bilgisi eserlerinde, Türkçede bulunmayan bazı dilbilgisel kategoriler Arapça sisteminden etkilenecek Türkçeye uyarlanmıştır. Bu yaklaşım hem kendi döneminde hem de sonraki yazarlar için metodolojik bir temel oluşturmuştur. Onun eserleri, Türkçeyi Arapça ve Farsçanın etkisinden arındırma çabasının erken örneklerinden biri olarak değerlendirilir. Özellikle gramerin yapısal açıklamaları ve öğretim dili olarak Türkçeye yaklaşımı, Tanzimat sonrası dil politikaları için yol gösterici niteliktedir. Ahmet Cevdet Paşa,

dil bilgisi yazımında sistematik bir yaklaşım geliştirerek hem çağdaşlarına hem de sonrakilere örnek olmuş, Türkçenin modernleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır (Karabacak, 2012: 613).

İslam dünyasının ilerici dönüşümüyle, “milliyetçi Türkçülüğü” bağdaştıran fikirleriyle, dolaylı da olsa Türkçülük düşüncesine önemli bir zemin hazırlamış olan Şeyh Cemalettin Afgani (1839-1897), İslam toplumlarının ancak “milli bilince” sahip ulus devletler kurarak güçlenebileceğini ileri sürmüştür. Afgani, böylece Türk dünyasında da “ilerici İslamcılık” ve “milliyetçi” söylemin çelişmediğini, aksine birbirini destekleyebileceğini göstermiştir. Bu yaklaşım, sonraki dönemde Türkçülük düşüncesinin oluşup gelişmesinde etkili olmuştur (Feyziyev, 2019a: 90-94).

Azerbaycan’da ilk Türkçe gazete olan “Ekinci”yi (1875) yayımlayarak hem Azerbaycan’da hem de Kafkasya genelinde Türk aydınlarının etrafında toplanabileceği bir fikir ve kültür platformu oluşturmuş olan Hasan Bey Zerdabi (1837-1907), Bu gazete, millî bilinç, Türk dili ve demokratik aydınlanma çizgisini savunarak Azerbaycan’da Türkçülük düşüncesinin temellerini atmıştır. Zerdabi’nin halka yakın duruşu, eğitime ve özellikle kız çocuklarının eğitime öncülük etmesi, Türk toplumunun çağdaşlaşması ve ortak bir millî kimlik kazanması yolunda önemli bir adımdır. Gazetenin kapatılmasından sonra da farklı dergi ve gazetelerde Türk milliyetçiliği fikrini canlı tutmuş, Gaspıralı İsmail Bey gibi diğer Türkçü düşünürlerle de yayın imkânı sağlayarak Türk dünyasında ortak dil ve kültür şuurunun güçlenmesine büyük katkı sunmuştur (Feyziyev, 2019a: 94-99).

20. yüzyılın başlarında, Ali Bey Hüseyinzade’nin Türklük, İslamlık ve Çağdaşlık teorisinin yanı sıra, İsmail Bey Gaspıralı’nın “Dilde, fikirde, işte birlik” teorisinin de büyük öneme sahip olduğu şüphesizdir. Gaspıralı’nın Türkçülük ideali, yani ortak Türk dili oluşturma çabaları, “Usul-i Cedid” adını taşıyan yeni tip okulların açılmasıyla devam etmiştir. Bu okullar, aslında seküler bilimleri öğreten ilk Türk okulları olmuştur. Gaspıralı, bu okullar aracılığıyla bir yandan ortak Türkçe’nin oluşturulmasına katkıda bulunurken, diğer yandan düşünsel olarak da millî birliğin oluşturulmasını hedeflemiştir (bk. Ənsərli (Ləmbəli), M. ve Bayramoğlu, 2002: 22-24).

Tatar halkının millî kimliğini öne çıkararak Türkçülük fikrine katkıda bulunmuş önemli bir aydın olan Şahabettin Mercani (1818-1889), Özellikle “Ahval-i Kazan” adlı eserinde, Tatarların yalnızca “Müslüman” kimliğiyle yetinmeyip kendi Türk millî varlıklarını da tanımları gerektiğini savunmuştur. Bu düşünce, Tatarlar özelinde başlayıp genel olarak Türk

dünyasının bütününe ilgilendiren bir milliyet bilinci oluşturma çabasına işaret etmektedir. Mercani, İslam'ın manevî yönü ile milli kimliğin birbirini desteklediği tezini ortaya koyarak din ve milliyet kavramlarının birlikte gelişebileceğini göstermiş; böylece Türk dünyasının modernleşme ve aydınlanma sürecinde millî şuuru güçlendiren fikirlerin yayılmasında önemli rol oynamıştır (Feyziyev, 2019a: 103-104).

Türk dilinin ve kimliğinin gelişimine büyük katkılar sağlayan önemli bir aydın olan Şemsettin Sami Bey (1850-1904), özellikle “Kamus-ı Türkî” adlı sözlüğü, Kutadgu Bilig ve Orhun-Yenisey Yazıtları çevirileriyle, Türkçenin tarihi ve söz varlığı üzerine öncü araştırmalar yapmış, Türklük bilimi (Türkoloji) çalışmalarını ileriye taşımıştır. Yazıları ve çevirilerinde Türk dilinin zenginliğini dikkatlere sunan Şemsettin Sami Bey, ayrıca ilk Türk romanı olarak kabul edilen *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta da Türk edebiyatının yeni bir döneme adım atmasında öncü rol oynamıştır (Feyziyev, 2019a: 104-106).

Şemsettin Sami, yalnızca dilin yapısı ve dünya dilleriyle mukayesesi bağlamında değil, aynı zamanda Türk, Türkçe ve Türklük gibi kimliğe ilişkin konularda sergilediği güçlü hissiyatıyla da dikkat çeken önemli bir aydındır. Onun dil konusundaki düşünceleri, şahsi dünya görüşünü ve özellikle Türkçeye dair duygusal bağlılığını açık bir biçimde yansıtmaktadır. Sami'nin “lisanımız” ya da “lisan-ı millîmiz” ifadeleriyle tanımladığı Türkçeye yönelik yaklaşımı, dönemin popüler dilleri arasında sayılan İtalyanca ve Rumca ile yaptığı karşılaştırmalarla da kendini göstermektedir. Bu kıyaslamalarda Türkçenin, söz konusu dillerde bulunan kulağı tırmalayıcı ses tekrarlarından uzak olduğunu ifade etmektedir. Türkçenin yalnızca Türkler için değil, başka milletlere mensup bireyler için de estetik bir değer taşıdığını ortaya koyarken, bu görüşünü mütevazı bir üslupla dile getirmekte ve Türkçenin dünyanın en güzel dillerinden biri, hatta belki de birincisi olabileceğini ileri sürmektedir. Sami'nin bu değerlendirmeleri, onun dil anlayışının estetik duyarlılığı kadar kimlikel bir aidiyeti de içerdiğini göstermektedir (Özer, 2017: 114).

Türkçülük hareketinin önemli temsilcilerinden biri olarak Veled Çelebi (1869-1950), İstanbul Üniversitesi'nde Türk Dili Tarihi Kürsüsü'nü kurmuş, Türk dili ve kültürünün akademik alanda incelenmesini sağlamış; “Türk Dili Lügati” gibi kapsamlı eserleriyle Türkçülüğün dil bilimindeki gelişimine öncülük etmiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazıları yayınlayarak Türkçülük ideolojisini geniş kitlelere yaymış, Türk Dil Kurumu çalışmalarında aktif rol almış ve milletvekili olarak Türk milliyetçiliğinin siyasi alanda desteklenmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Türk müziğinin halk ezgilerinden beslenerek yeniden canlandırılması gerektiğini savunarak kültürel reformlara öncülük etmiş ve

Ziya Gökalp gibi diğer Türkçü aydınlarla iş birliği yaparak Türk milliyetçiliğinin ideolojik temellerini güçlendirmiştir. Bu çok yönlü çalışmalarıyla Veled Çelebi, Türkçülüğün akademik, kültürel ve siyasi alanlarda yayılmasına ve kurumsallaşmasına büyük katkılar sunmuş, Türk milliyetçiliğinin gelişiminde kilit bir rol oynamıştır (Feyziyev, 2019a: 109-111).

Medeni Türkçülüğün ve Turancılığın yayılmasında önemli bir rol oynayan Ali Bey Hüseyinzade, “İttihat ve Terakki” partisinin kurucuları arasında yer alarak, Türkiye’nin liderliğinde bir Büyük Turan Devleti kurulmasını da dışlamamıştır. İstanbul’u Türk-İslam dünyasının siyasi ve ideolojik merkezi olarak gören Hüseyinzade, siyasette olduğu gibi dil ve edebiyat alanında da Osmanlı merkezli Türkçülük ve Turancılığı destekleyen ilk entelektüellerdendir. Ancak onun Türkçülük anlayışı, İslamcılık ve modernleşme ile birleşik bir yol izlemiştir (bk. Akçura, 1978: 181-189; Elekberli, 2018: 324).

Ali Bey Hüseyinzade, çok yönlü eğitim ve entelektüel birikimi sayesinde Türkçülük ideolojisinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Gazetecilik ve yayıncılık faaliyetleriyle Azerbaycan milli basınının ilerlemesine öncülük eden Hüseyinzade, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurulmasında yer alarak “Türk yurdu” ve “Türk ocağı” gibi derneklerin kurucuları arasında bulunmuştur. Yusuf Akçura ile “Turan heyeti”ni oluşturarak merkezi Avrupa’da etkin propaganda çalışmaları yürüten Hüseyinzade, Turancılık ideolojisinin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Eserleri ve çevirileri aracılığıyla Türk millî şuurunun gelişimini destekleyen Hüseyinzade, milli cumhuriyetin kuruluş sürecine katılarak Azerbaycan’ın bağımsızlığı için mücadele etmiştir. Türkiye’ye yerleşip akademik çalışmalarına devam eden Hüseyinzade, Türk dünyasının birliğini ideolojik olarak güçlendirerek Türkçülük hareketinin öncülerinden biri olarak kabul edilmiştir (Feyziyev, 2019a: 116-121).

Yusuf Akçura (1876-1935), Türkçülük hareketinin en önemli ideologlarından biri olarak, bu düşüncenin teorik ve pratik temellerinin atılmasında büyük rol oynamıştır. “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı eseriyle Osmanlıcılık ve İslamcılık yerine milli bir kurtuluş yolu olarak Türkçülüğü savunmuş, Türk halklarının birlik ve beraberlik içinde milli bilince sahip devletler kurmaları gerektiğini belirtmiştir. Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşuna öncülük etmiş ve bu kurumun başkanlığına atanarak Türkçülük ideolojisinin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayımladığı yazılar ve Türk Yurdu dergisi aracılığıyla Türkçülük fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmış, Ziya Gökalp gibi diğer Türkçü aydınlarla iş birliği yaparak Türk milliyetçiliğinin ideolojik temellerini güçlendirmiştir. Bu çok yönlü çalışmalarıyla Yusuf Akçura, Türkçülüğün akademik, kültürel ve siyasi alanlarda yayılmasına

ve sağlamlaşmasına önemli katkılar sunmuş, Türk milliyetçiliğinin gelişiminde kilit bir rol oynamıştır (Feyziyev, 2019a: 111-115).

İrk temelli siyasi milliyetçilik fikrinin sonuçlarını vereceğine inanan Yusuf Akçura, “Osmanlı Milleti” ideolojisini reddederek, yönünü Türkçülük (Türk Birliği) ve İslamcılık (İslam Birliği) üzerine çevirmiştir. Yusuf Bey, çeşitli nedenlerle, özellikle Hristiyan devletlerin İslam Birliği fikrine karşı çıkmaları gibi sebeplerle, Türk Dünyası ve Osmanlı Türkiye’si için İslam Birliği’ne kıyasla Türk Birliği fikrinin daha gerçekçi olduğu sonucuna varmıştır. Kırım Türkleri arasında yer alan Hasan Sabri Ayvazov, Y. Akçura ve A. Hüseyinzade gibi, Türk birliğinin ve ortak bir Türk dilinin gelişmesini desteklemiştir (bk. Ayvazov, 1907: 5; Elekberli, 2018: 325).

Azerbaycanlı Türk entelektüeli Ahmed Bey Ağaoğlu (1869-1939), Türkçülüğü ilk olarak “İslam Milliyetçiliği” çerçevesinde, sonrasında ise “Batı Milliyetçiliği” açısından desteklemiştir. Örneğin, 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında, Cemaleddin Afganî’nin de etkisiyle, “İslam Milliyetçiliği” fikrini benimsemiş ve Türkçülüğe aykırı görmediğini ifade etmiştir (bk. Ağaoğlu, 2007: 337; Elekberli, 2018: 326).

Ahmet Bey Ağaoğlu hem Azerbaycan’da hem Türkiye’de hem de Avrupa’da Türkçülük ideolojisinin öncü düşünürlerinden biri olarak önemli katkılarda bulunmuştur. St. Petersburg ve Sorbonne gibi prestijli üniversitelerde aldığı çok yönlü eğitimle geniş bir entelektüel birikim elde eden Ağaoğlu, Kaspi gazetesini yayınlarak Azerbaycan milli basınının gelişimine öncülük etmiştir. Panislamcı ve Pantürkist olarak damgalanmasına rağmen, Türkçülük hareketine aktif katılım göstermiş ve Ali Bey Hüseyinzade, Yusuf Akçura gibi önemli Türkçülerle iş birliği yapmıştır. Türkiye’ye göç ettikten sonra, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin başyazarlığını üstlenmiş, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk parlamentosuna seçilmiş ve Ankara Hukuk Mektebi’nin kurulmasına katkıda bulunarak anayasa hukuku dersleri vermiştir. Ahmet Bey Ağaoğlu, Türk kültürünü Doğu ve Batı bağlamında analiz ederek kültürlerarası ilişkileri ve çokkültürlülüğü önceden kavramış, Türkçülüğü sadece bir ideoloji değil, Türk halklarının tarihi ve kültürel gerçekliği olarak tanımlamış ve eserleriyle Türk milli şuurunun gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Onun ileri görüşlü düşünceleri ve entelektüel çalışmaları, Türkçülük hareketinin ideolojik altyapısını güçlendirerek Türk dünyasının birlik ve kalkınma çabalarına temel sağlamıştır (Feyziyev, 2019a: 121-124).

Ziya Gökalp, bir Türk ideoloğu, sosyolog ve siyasetçi olarak Türkçülük ideolojisinin gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. 1896’da İstanbul’a giderek İttihat ve Terakki

Cemiyeti'ne katılan Gökâlp, “Altun Destan” gibi eserlerle Türkçülük düşüncesini yaygınlaştırmış ve “Genç Kalemler” ile “Yeni Felsefe Mecmuası” dergilerini yayınlayarak ideolojinin propagandasını gerçekleştirmiştir. İkinci Meşrutiyet sonrası cemiyetin merkezi İstanbul'a taşındığında meclis-i mebusan'a girerek ve Türk ocağının kuruluşuna katkıda bulunarak etkin bir siyasi figür haline gelmiştir. 1915 yılında İstanbul Üniversitesi'nde ilk sosyoloji profesörü olarak Türkiye'de sosyoloji eğitimini başlatmış, Türk Yurdu gazetesi aracılığıyla Türkçülüğü ulusal siyasetin ve devlet yapılanmasının ana ideolojisi olarak tanıtmıştır. “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinde dil, ahlak, hukuk, din, ekonomi, siyaset ve felsefe gibi alanlarda Türkçülüğün mahiyetini ve görevlerini sistematik bir şekilde ortaya koyarak ideolojinin gelişim yönünü belirlemiştir. Ayrıca, Türkçülük ve Turancılık kavramlarını derinlemesine analiz ederek, bağımsız Türk milli devletlerinin kendi ideolojilerine sahip olacağını öngörmüş ve Türkçülük ideolojisinin milli ve evrensel düzeylerde tanıtılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Ziya Gökâlp'ın çalışmaları, Türk milli şuurunun ve Türkçülük ideolojisinin yaygınlaşmasında temel taşlar arasında yer almış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında ve şekillenmesinde etkili olmuştur (Feyziyev, 2019a: 124-127).

A. Hüseyinzade'nin “üçlü” prensibi (Türklük, İslamlık ve Çağdaşlık), kısa sürede Türk-İslam dünyasına yayılmış ve özellikle Osmanlı Türkiye'sinde Ziya Gökâlp (1876-1924) tarafından benimsenmiştir. Gökâlp, “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak”, “Kızıl Elma” gibi eserlerinde Turancılık ideolojisini savunmuştur. Gökâlp'a göre, Rusya'nın çöküşü ve Türkiye'nin yükselişi ile Turan gerçekleşecektir. Gökâlp'a göre: Türklük ve İslamlık idealleri arasında bir çatışma bulunmadığı gibi, bu iki ideal ile modernleşme gereksinimi arasında da bir çelişki yoktur. Nihayetinde, her bir hedefin kendi etki çevresini tanımlayarak bu üç amacı bütün olarak benimsemelidir. Daha doğru bir ifadeyle, bu üçünün tek bir ihtiyacın farklı açılardan görülen boyutları olduğunu kavrayıp “Muâsır bir İslâm Türklüğü” inşa etmelidir (Gökâlp, 1976: 12).

Zeki Velidi Togan, Türkçülük ideolojisine önemli katkılar sağlamış bir tarihçi ve Türkologdur. Genç yaşlarından itibaren Türk tarihi ve kültürü üzerine yaptığı araştırmalarla Türklük biliminin temellerini güçlendirmiştir. *Türk ve Tatar Tarihi* ve *Genel Türk Tarihine Giriş* gibi eserleriyle Türk milletinin siyasi ve kültürel geçmişini sistematik bir şekilde ele almıştır. İstanbul Üniversitesi'nde Genel Türk Tarihi kürsüsünü kurarak akademik anlamda Türk tarihçiliğine kurumsal bir zemin kazandırmış, genç bilim insanlarını yetiştirmiştir. Ayrıca, Azerbaycan ve Türkistan'ın tarihî ve coğrafi zenginliklerini araştırarak milli tarihin bilinmeyen yönlerini ortaya koymuş, bu çalışmalarıyla Türkçülük fikrinin bilimsel temellerini

güçlendirmiştir. Uluslararası düzeyde tanınan bir bilim insanı olarak Türklüğün entelektüel mirasına önemli bir katkı sunmuştur (Feyziyev, 2019a: 127-131).

Türk-Tatar bağımsızlık mücadelesinin önde gelen isimlerinden biri olarak Türkçülük fikrine önemli katkılarda bulunmuş olan Ayaz İshaki (1878-1954), 1905'te "Tancılar" adlı örgütü kurarak Türk halklarının bağımsızlık mücadelesine öncülük etmiş, *Tan* ve *Tan Yıldızı* gazetelerini yayımlamıştır. 1917'de Tatar Türklerinin siyasi örgütlenmesine katkı sağlamış ve Milli Şura'nın kurulmasında aktif rol oynamıştır. Sovyetler Birliği'nden ayrılmak zorunda kalan İshaki, Berlin'de *Turan* teşkilatını kurmuş ve *Milli Yol* dergisini yayımlayarak Türkçülük fikrini yurt dışında savunmuştur. Türkiye'de *Türk Yurdu* dergisinde çalışmış, Mançurya'da *Milli Bayrak* gazetesini çıkararak Türk-Tatar muhacirlerini örgütlemiştir. Polonya'da Jozef Pilsudski'nin *Prometheism* hareketine katılarak Türk halklarının Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını desteklemiştir. Eserleri ve siyasi faaliyetleriyle Türkçülük düşüncesinin uluslararası düzeyde yayılmasına hizmet etmiştir (Feyziyev, 2019a: 132-134).

Dünya devriminin gerçekleştirilmesi amacıyla fikirler ve kadroların Asya'ya gönderilmesinin başlangıç ve en etkili noktasının Turan Sosyalist Devleti olacağını düşünen Galiyev, Doğu stratejisinin bu devlet aracılığıyla yürütüleceğini düşünmektedir. Mirsaid Sultan Galiyev'in bu devletle amaçladığı şey, sadece Turan'ı gerçekleştirmek değil, aynı zamanda devrimi uluslararası alana taşıyarak bir Türk birliği içinde etkili bir şekilde hedefe ulaşmaktır (Tellal, 2001: 114). Sultan Galiyev (1892-1940), düşüncelerinde Müslüman halk kavramına sürekli olarak dikkati çekmiş, bu halkı Türk dilli Müslümanların tümü olarak tanımlamıştır. Çarlık dönemi Panislamistlerinin tarif ettiği Müslüman cemaat kavramını ele almış, ancak dini unsuru geri planda bırakmıştır. Galiyev'e göre bu cemaatin ortak noktaları dil ve kültürdür. Bu bağlamda, Türk dilli halkların kendi komünist partilerine sahip olması gerektiğini savunmuş, bu fikir ulusal kimliğin bir göstergesi olarak görülmüştür. Onun düşünceleri laik bir Panislamizm anlayışıyla şekillenirken, Türkçülük ve Turancılık fikirlerine de temel oluşturmuştur. 1918 yılında, Rus Komünist Partisi'nin Müslüman kanadı kısa bir süreliğine "Türk Komünist Partisi"ne dönüşmüştür. Galiyev ve diğer "ulusal komünistler," Türkistan'ın etnik cumhuriyetler şeklinde bölünmesine karşı çıkmış ve "Turan" ya da Büyük Türkistan'ı kurmak için çaba göstermiştir. Bu çaba, Türk halklarının birliği ve Turancılık fikrinin siyasi bir hedefe dönüştürülmesi anlamında önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ancak, bu girişimler Stalin tarafından bastırılmış ve Türkçülük bağlamında şekillenen bu siyasi hareket sonuçsuz kalmıştır (Roy, 2000: 80-81).

Macar Turancılığı ile ilgili az bilinen ama dikkat çekici bir isim, Abdüllatif Efendi'dir (1909-1946). Erzurum doğumlu olan bu şahsiyet, Macar Turan Derneği'nin yayınladığı bir dergide 1913 yılında makaleleriyle yer almıştır. Budapeşte'deki Müslüman Topluluğunun lideri olarak tanınan ve imamlık yapan Abdüllatif Efendi, aynı zamanda Türk-Macar ilişkilerinin gelişimine aktif katkıda bulunan etkili bir figürdür. Osmanlı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde bu çalışmalarını sürdüren Abdüllatif Efendi, bir Katolik Üniversitesi'nde Türkçe öğretim görevlisi olarak hizmet vermiştir. Macaristan'daki Türk ve Müslüman öğrencilere özel ilgi gösteren Abdüllatif Efendi'nin çabaları, 1916 yılında Macar Turancılarının Türkiye ziyareti ile somut bir sonuç bulmuştur (Önen, 2003: 63).

Olcas Süleymanov (1936-...) Türk kültürü ve Türkolojiye yaptığı önemli katkılarla Türkçülük düşüncesine derin bir etki bırakmıştır Süleymanov'un kültürel çalışmaları da oldukça dikkat çekicidir. Rus edebiyatının en önemli destanlarından biri olan *İgor Destanı*'nı incelemiş; bu destanda yer alan Türkçe kökenli kelimelerin sayısının fazlalığından yola çıkarak *Az i Ya* adlı eserini kaleme almıştır. Bu çalışmasıyla Türk ve Slav kültürleri arasındaki tarihî etkileşimi ortaya koymaya çalıştığı ve bu etkileşimin bilimsel açıdan değerlendirilmesine katkı sunduğu belirtilmiştir. Sovyetler Birliği'nde uzun süre yasaklanan bu eser, Türk kültürünün bilimsel temellerini genişletmiş ve Türkolojiye yeni yöntemler kazandırmıştır. Şair, düşünür ve diplomat kimliğiyle uluslararası arenada Türk dünyasının sesi olmuş, "Nevada-Semipalatinsk Hareketi" ile çevre ve nükleer karşıtı mücadelelerde liderlik yapmıştır. Türk dili konuşan halkların birliğine dikkati çeken Süleymanov, eserleri ve çalışmalarıyla Türk kültürünün siyasi, tarihi ve edebi meselelerine rasyonel bir bakış açısı getirmiş, Türk dünyasının entegrasyonu için entelektüel bir zemin oluşturmuştur (Ayhan ve Yıldız, 2023: 235).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

Soğuk Savaş'ın ardından Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları, Türk Dünyası'nın siyasi, ekonomik ve kültürel düzeyde yeniden yapılandırılması için tarihsel bir fırsat doğurmuştur. Bu bağlamda, 1992'den itibaren gerçekleştirilen devlet başkanları zirvesi aracılığıyla kurumsal bir çerçeve arayışı başlamış; bu süreç 3 Ekim 2009'da imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile resmî nitelik kazanarak, Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin, bilinen adıyla Türk Konseyi'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen 8. Zirve'de, örgütün adı "Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)" olarak güncellenmiş ve aynı zirvede kabul edilen 2040 Vizyon Belgesi, teşkilatın uzun vadeli hedeflerini belirleyerek yeni bir entegrasyon aşamasına geçildiğini ortaya koymuştur. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın tam üye; Türkmenistan, Macaristan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin gözlemci üye olduğu TDT, yalnızca bölgesel bir iş birliği mekanizması olmanın ötesine geçerek, ortak tarih, kültür, kimlik ve dil birliği temelinde Türk Dünyası'nı kurumsal bir çatı altında bütünleştirmeyi hedeflemektedir. Teşkilat; siyasi uyumdan ekonomik entegrasyona, kültürel dayanışmadan eğitim iş birliklerine, çevresel diplomasiden dijital dönüşüme kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstermekte; TÜRKSOY, TÜRKPA, Uluslararası Türk Akademisi gibi bağlı kuruluşlar aracılığıyla ortak mirası kurumsallaştırmaktadır. Son dönemde gerçekleştirilen Semerkant, Astana, Bışkek ve Budapeşte zirvelerinde alınan kararlar, TDT'nin çok katmanlı ve fonksiyonel bir yapıya evrildiğini, bölgesel ve küresel ölçekte etkili bir aktör olma yönünde ilerlediğini açıkça göstermektedir. Böylelikle TDT, yalnızca Türk devletlerinin karşılıklı çıkarlarını maksimize etmeyi değil; aynı zamanda jeopolitik denge, sürdürülebilir kalkınma ve kültürel birliktelik temelinde ortak bir gelecek inşasını kurumsal düzeyde gerçekleştirmeyi amaçlayan stratejik bir yapıya dönüşmektedir.

1. TARİHSEL SÜREÇ

TDT'nin kuruluş temelleri 1992 yılında atılmıştır. 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan "Nahçıvan Anlaşması" ile Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" veya "Türk Konseyi" adıyla kurulmuş olan örgüt, 12 Kasım 2021 tarihinde düzenlenen 8. Zirvede, Devlet Başkanları tarafından kabul edilen İstanbul Bildirisi ile Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi adı güncellenerek, "TDT" adına dönüştürülmüştür. TDT'nin mevcut üyeleri: Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan olmakla birlikte Türkmenistan, Macaristan ve Kuzey

Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) gözlemci üyelerdir. Nahçıvan Anlaşması'nın 1. Maddesinde de belirtildiği üzere TDT, “uluslararası bir kuruluş” niteliğine sahip bir iş birliği mekanizmasıdır. Bu maddede TDT'nin “uluslararası kuruluş” olduğu belirtilmiş olmakla birlikte bu niteliğin uluslararası hukuka göre TDT'ye “uluslararası örgüt” sıfatını kazandırıp kazandırmayacağı sorusu gündeme gelmektedir. TDT'nin uluslararası örgüt olabilmesi için anlaşma ile kurulmuş olması, uluslararası hukukî kişiliğinin bulunması, kurumsal yapıya sahip işlevsel bir durumda olması, ayrıca bir iş birliği mekanizması olarak kurulması gerekmektedir. Her uluslararası örgütte olduğu gibi TDT de varlığını uluslararası bir anlaşmaya dayandırmıştır (Nahçıvan Anlaşması-2009). Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında imzalanan ve taraf devletlerin TDT'nin kuruluşuna yönelik rıza ve irade beyanlarını ihtiva eden Nahçıvan Anlaşması, TDT'nin kurucu anlaşması mahiyetindedir (Erkiner ve Eray, 2022: 226).

1992'den 2009'a kadar sekiz Devlet Başkanları Zirvesi toplanmıştır. Bu zirveler, dayanışmayı güçlendirmek ve Türk halklarının farklı alanlardaki kapsamlı iş birliğine rehberlik etmek doğrultusunda eşsiz bir platform sağlamıştır. Ayrıca zirveler, Türk iş birliğinin kademeli olarak kurumsallaşmasına da zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda 1993 yılında, Türk halklarını kültür ve sanat yoluyla birbirine yakınlıştırmak amacıyla, merkezi Ankara'da bulunan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) kurulmuştur. Öte yandan, 2008 yılında kurulan ve merkezi Bakü'de bulunan Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Türk iş birliğini güçlü bir şekilde destekleyen bir parlamenter çalışma forumu haline gelmiştir.²²

2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması sonrasında Türk Konseyi adını alan örgüt, 2018'de Macaristan'a gözlemci statüsünün verilmesiyle ve 2019'da Özbekistan'ın tam üye olarak katılmasıyla coğrafi olarak genişlemiş ve Türkmenistan'ın 2021'de Gözlemci Üye sıfatıyla Teşkilata dâhil olmasıyla birlikte, üye sayısı 7'ye çıkmıştır. Türkmenistan'ın teşkilata katılması, birleşmiş bir Türk Dünyası hedefi doğrultusunda önemli bir gelişme olmuştur. 12 Kasım 2021 yılındaki 8. Zirvede sunulan bildiri ve 2040 Vizyon Belgesi, Türk devletlerinin bütünleşme çabalarını destekleyen ve iş birliğinin uzun vadeli hedeflerini ortaya koyan bir nitelik taşımaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kasım 2022'deki Semerkant Zirvesi sırasında, teşkilata Gözlemci Üye sıfatıyla dâhil edilmiştir. KKTC'nin bir uluslararası örgütte gözlemci sıfatıyla yer alması, birliğin siyasi sorunları çözmedeki önemli adımlarından biri

²² <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-devletleri-teskilati-genel-sekreteri-tarafindan-kaleme-alinan-makale-daha-guclu-daha-butunlesmis-ve-daha-birlesmis-turk-dunyasina-dogru-2676-163.pdf> (Erişim Tarihi: 13.03.2024)

olarak kayda geçmiştir. Bugünkü durumda TDT üye ülkeleri, daha güçlü ortaklıklardan siyasi fayda sağlamak, genişleyen ekonomik fırsatlardan istifade etmek ve iyileştirilmiş bağılıklardan yararlanmak istemektedir. Bunlar gerçekleştiğinde, TDT üye ülkeleri bağlamında, jeopolitik olarak daha fazla istikrar ve güvenlik sağlanmış olacaktır.

TDT'nin ana organları, Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Konseyi ve Sekreteryadır. Bu organlar, Teşkilatın işleyişini ve karar alma süreçlerini yönlendirmektedir.

Öztürk'e göre TDT'nin (TDT) bütünleşme süreçleri üç ana evrede incelenebilir (bk. 2022: 49):

İlk Evre (1992-2001): Bu dönemde üye ülkelerin ortak iş birliği alanları arayışında olduğu belirtilmiştir. 1992 Ankara Anlaşması ile başlayan bu süreçte, 1993 İstanbul Zirvesi önemli bir kilometre taşıdır. Takip eden zirveler, Bişkek (1995), Taşkent (1996), Astana (1998) ve Bakü (2000) Zirveleri olmuştur. Bakü Zirvesi'nde politik, kültürel ve ekonomik iş birliği öne çıkmış ve Sekreteryası kurulmuştur.

İkinci Evre (2001-2010): İşbirliğinin güçlendirilmeye çalışıldığı bu dönemde Örgüt'ün ismi Türk Dili Konuşan Devletler Zirvesi olarak değiştirilmiş ve 2001 İstanbul Zirvesi ile süreç başlatılmıştır. 2006 Antalya Zirvesi sonrasında, örgüte hükümetler arası bir yapı sağlayan 2009 Nahçıvan Zirvesi ile Örgüt'ün yapısı ve temel organları oluşturulmuştur.

Üçüncü Evre (2010-günümüz): 2010 İstanbul Zirvesi ile başlayan ve TDT'nin kurumsallaştığı dönemdir. Ekonomik temalı 2011 Almatı Zirvesi, 2012 Bişkek Zirvesi, 2014 Bodrum ve 2015 Astana Zirveleri bu evrede gerçekleşmiştir. 2018 Çolpan Ata Zirvesi'nde Macaristan gözlemci üye olarak kabul edilmiştir. 2019 Bakü Zirvesi ve 2020 Pandemi Zirvesi de bu dönemde yer almaktadır. 2019'da Özbekistan tam üye olarak kabul edilmiştir. 2021 İstanbul Zirvesi'nde örgütün ismi TDT olarak değiştirilmiş ve 2040 Türk Dünyası Vizyonu kabul edilmiştir. Söz konusu Zirve'de Türkmenistan gözlemci üye olarak kabul edilmiş, 2022 yılında Semerkant'ta gerçekleşen Zirve'de ise, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) gözlemci üye olmuştur.

TDT'nin yapısı, beş ana organ ve şemsiye örgütlerden oluşmaktadır: Devlet Başkanları Konseyi: Örgütün aktivitelerini yönetmekte ve Zirve Bildirgelerini basmaktadır. Dışişleri Bakanları Konseyi: Aktiviteleri değerlendirmekte ve Sekreteryası'nın finansal raporlarını denetlemektedir. Aksakallar Konseyi: Devlet Başkanları ve Dışişleri Bakanları Konseyine fikir

ve tavsiye sunmaktadır. Kıdemli Memurlar Komitesi: Sekreteryası'nın faaliyetlerini kontrol etmekte ve taslak belgeleri değerlendirmektedir.

Türk dünyasının bütünleşmesi sürecinde ortak kurumlar önemli bir rol oynamaktadır. Modern Türk uygarlığının bütünlüğü, başta Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi), TÜRKSOY, TÜRKPA, Uluslararası Türk Akademisi (UTA) ve benzeri platformların çalışmalarıyla derinleşmektedir. Bu kurumlar, Türk halkları arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve insani ilişkileri güçlendirmeyi hedeflemektedir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), parlamentolar arasındaki iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır ve üye devletlerin hukuk sistemlerini uyumlu hâle getirecek öneriler sunmaktadır. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk halklarının kültürel mirasını korumakta ve ortak sanat etkinlikleri düzenlemektedir. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi), devlet başkanları düzeyinde alınan kararları uygulamaktadır. Uluslararası Türk Akademisi (UTA), Türk halklarının tarihini, dilini ve kültürünü bilimsel yöntemlerle araştırmaktadır. Türk Dünyası Bilimler Akademileri Birliği (TDBAB), üye ülkelerin akademileri arasında iş birliği kurarak ortak bilim politikaları geliştirmektedir. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV), düzenlediği kurultaylarla Türk dünyasının sosyal-kültürel yakınlaşmasına katkı sunmaktadır. Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB), yerel yönetimler arasında deneyim paylaşımını yoğunlaştırmaktadır. Dünya Genç Türk Yazarlar Birliği (DGTYB) ve Avrasya Yazarlar Birliği (AYB), ortak dil ve edebiyat alanında çalışmalar yürütmektedir. Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı (TÜRKSAV), kültür ve sanat faaliyetlerini teşvik etmektedir. Böylece, Türk dünyasının farklı coğrafyalarında kurulmuş bu kurumlar, ortak değerlerin korunmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamış; Türk halkları arasındaki dayanışma ruhunu güçlendirmiştir (Feyziyev, 2019b: 258-288).

TDT'nin çatı kuruluşları arasında TÜRKPA, TÜRKSOY ve Uluslararası Türk Akademisi (UTA) bulunmaktadır. Kültürel iş birliğini teşvik eden başlıca kurumlar arasında TÜRKSOY ve Türk Kültür ve Miras Vakfı öne çıkmaktadır. TÜRKSOY, Türk Dünyasının UNESCO'su olarak bilinmekte ve kültürel etkinlikler düzenlemektedir. Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk kültürünü tanıtmak ve korumak amacıyla faaliyetler yürütmektedir. Türk Akademisi ise Türk dili, tarihi ve kültürü hakkında çalışmalar yapmaktadır. Ekonomik iş birliği de TDT'nin önemli faaliyet alanlarından biridir. Ekonomik iş birliğini artırmak için Türk İş Konseyi, Türk Ticaret Odası ve Türk İş Portalı gibi yapılar kurulmuştur. Ayrıca, Türk Yatırım

ve Gelişim Fonu ve Türk Ticaret Evleri gibi inisiyatifler geliştirilmiştir. Ancak, üye ülkeler arasındaki ekonomik iş birliği potansiyelin altında seyretmektedir.

Eğitim, bilim ve kültür alanındaki iş birlikleri de önemlidir. Eğitim Bakanları Seviyesinde düzenlenen toplantılar, üye ülkeler arasındaki eğitim iş birliğini geliştirmeyi hedeflemektedir. Eğitim, Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak için önemli bir araç olarak görülmektedir. 2012 yılında yapılan toplantılarla önerilen ve 2013 yılında kurulan Türk Üniversiteler Birliği ve bu birliğin eğitim alanındaki faaliyetleri, üye ülkelerin üniversiteleri arasında iş birliğini geliştirmekte ve öğrencilerin sorunlarını ele almaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin 1990'lardan itibaren sunduğu Türkiye Bursları, Mevlâna Değişim Programı ve Orhun Değişim Programı gibi burs ve değişim programlarıyla eğitim alanındaki ilişkiler güçlendirilmiştir. Üye ülkelerden Azerbaycan, 2006'dan beri burs imkanı sağlarken, Kazakistan Bolaşak bursuyla öğrencilere destek vermektedir. TDT'nin diğer çatı örgütlerinden Türk Akademisi, üye ülkelerde eğitilmiş insan gücü oluşturmak ve bilim ağını genişletmek amacıyla faaliyetler yürütmektedir. İlk Göçebe Oyunları 2014'te düzenlenmiş ve daha sonra 2016 ve 2018'de Kırgızistan'da tekrar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi ve Kırgız Türk Manas Üniversitesi gibi ortak üniversiteler kurulmuştur. Ancak, üye ülkelerin eğitim alanındaki durumu potansiyelinin altında kalmaktadır. Sadece Türkiye THE standartlarına girebilen üniversitelere sahip bulunmaktadır. Ayrıca, Teşkilat'ın yürüttüğü programlar arasında yeterli düzeyde burs ve değişim programı da bulunmamaktadır.

TDT, ortak alfabe çalışmalarını da desteklemekte olup, 2022'de Bursa'da Ortak Alfabe Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon tarafından, Türk Akademisi ve Türk Dil Kurumu iş birliğinde 9-11 Eylül 2024 tarihlerinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu 3. Toplantısı gerçekleştirilerek, Türk Akademisi ve TDT'nin kurduğu bu komisyon tarafından 34 harften oluşan Ortak Türk Alfabesi önerisi üzerinde uzlaşıldığı duyurulmuştur. Açıklamada: “Bu özverili çalışmanın sonucunda, 34 harften oluşan Ortak Türk Alfabesi önerisi üzerinde uzlaşıldı. Önerilen alfabedeki her harf, Türk dillerinde bulunan farklı fonemleri temsil etmektedir.” ifadeleri kullanılmıştır.²³

Uluslararası Türk Akademisi, 2010 yılında Azerbaycan'da kurulmuştur ve merkezi Astana'dadır ve Türk kültürü, dili ve tarihi konularında çalışmalar yapmaktadır. Akademi, Ortak Türk Tarihi Ders Kitabı gibi önemli eserler basmış, Atalar Mirası adlı bir web site

²³ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-34-harften-olusan-ortak-turk-alfabesi-onerisi-uzerinde-uzlasti/3327364> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).

oluşturmuş ve çeşitli akademik konferanslar düzenlemiştir. Ayrıca, UNESCO ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlarla bağlantıları bulunmaktadır.

Orhun Değişim Programı, 2017 yılında oluşturulmuş olup üye ülkelerin öğrenci ve akademik kadrolarının değişimini sağlamaktadır. Ancak, programa katılan öğrenci ve üniversite sayısı az olduğu için etkisi sınırlı kalmaktadır.

TDT, siyasi iş birliğini de teşvik etmekte ve Dışişleri Bakanları toplantıları, Genç Diplomatlar Eğitim Programı ve seçim izleme misyonları gibi faaliyetler yürütmektedir. Üye ülkeler, bugüne kadar dış politika krizlerinde kolektif bir kimlik sergilemiş, örneğin Karabağ krizi ve Kazakistan protestolarında dayanışma göstermişlerdir.

TÜRKPA, 2008 yılında kurulmuş olup üye ülkelerin parlamentoları arasında iş birliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Yıllık toplantılar düzenlemekte ve dört ana komisyonu bulunmaktadır. TÜRKPA, seçim izleme misyonları ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileriyle de dikkat çekmektedir.

2. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN AMAÇ VE HEDEFLERİ

Teşkilat, yıllık zirvelerde üye ülkelerin Devlet Başkanları tarafından değerlendirme yapılan ve gelecek yıl için hedeflerin belirlendiği toplantılar düzenlemektedir. Bu zirveler, çeşitli başlıklar altında gerçekleştirilmektedir.²⁴

Nahçıvan Anlaşması'nın giriş bölümünde, üye devletler, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın amaç ve ilkelerine olan bağlılıklarını teyit ederek, Teşkilat'ın temel amacını Türk Devletleri arasındaki geniş kapsamlı iş birliğini derinleştirmek ve bölgesel ile küresel barış ile istikrara katkıda bulunmak olarak belirlemişlerdir. Üye ülkeler ayrıca, demokrasi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim gibi temel ilkeleri benimsemeye devam etmişlerdir. Teşkilat bünyesindeki iş birliği, üye ülkeler arasındaki ortak tarih, kültür, kimlik ve Türk dili konuşan toplulukların dil birliği temelinde özel dayanışma ile inşa edilmiştir.

Örgütün Nahçıvan Anlaşması'nın 2. Maddesinde belirtilen temel amaçları ve görevleri şunlardır: Taraflar arasında karşılıklı güvenin artırılması; Bölgesel ve uluslararası düzeyde barışın korunmasına katkı sağlanması; Ortak dış politika konularında birlikte hareket edilmesi; Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele için koordinasyonun sağlanması; Ortak hedeflere yönelik her alanda etkili bölgesel ve ikili iş birliğinin geliştirilmesi;

²⁴ <https://turkicstates.org/en/turk-konseyi-hakkinda> (Erişim tarihi: 08.08.2023)

Ticaret ve yatırım için uygun koşulların oluşturulması; Kapsamlı ve dengeli ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin teşvik edilmesi; Hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve insan haklarının korunmasının ele alınması; Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi; Medya ve iletişim araçlarıyla daha yoğun bir etkileşimin teşvik edilmesi; Hukuki konularda bilgi paylaşımı ve adli iş birliğinin teşvik edilmesi.²⁵

TDT'nin temel amaçları ve görevleri, Nahçıvan Anlaşması'nın 2. Maddesinde belirlenmiştir. Buna göre, teşkilat; taraflar arasında karşılıklı güvenin, dostluk ve iyi komşuluğun güçlendirilmesi, bölge ve bölge dışında barışın sağlanması, güvenlik ve emniyetin güçlendirilmesi, dış politika konularında ortak tutumların benimsenmesi, ortak amaçlarla ilgili her alanda etkili bölgesel ve ikili iş birliğinin geliştirilmesi, ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması, kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme ile sosyal ve kültürel gelişimin sağlanması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve insan haklarının korunması konularının tartışılması, bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi, kitle iletişim araçlarıyla etkileşimin ve daha yoğun bir iletişimin teşvik edilmesi ve hukuki konularda bilgi değişimi ile adli iş birliğinin teşvik edilmesini amaçlamaktadır.²⁶

TDT, üye ülkeler arasında özellikle ekonomik, eğitim ve kültürel alanlarda çok taraflı iş birliğine ilgi göstermekte ve bölgesel iş birliği konusunda güven inşa etmeye çalışmaktadır. Örgüt, ticaret, enerji, ulaşım, lojistik, siber güvenlik, tarım, turizm, hukuk ve kültürel ilişkiler gibi birçok alanda iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, Bişkek'te düzenlenen TDT Gümrük Hizmetleri Başkanları toplantısında, taşımacılığın verimliliğini artırmak ve sınır kontrol süreçlerini optimize etmek amacıyla basitleştirilmiş bir gümrük koridorunun oluşturulması tartışılmıştır. Ayrıca, Azerbaycan'da gerçekleştirilen bir toplantıda siber güvenlik alanında bölgesel iş birliğini artırma önerileri sunulmuş ve Özbekistan'da düzenlenen bir tarım forumunda üye ülkeler arasında ortak projelerin uygulanması görüşülmüştür. TDT, aynı zamanda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi küresel kuruluşlarla iş birliğini genişletmektedir.²⁷

Türk Devletleri Teşkilatı (Organization of Turkic States) çeşitli Türk ülkeleri arasında çok yönlü siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğini teşvik etmeye yönelik bir uluslararası örgüttür. Teşkilatın temel amacı, Türk devletlerinin birliğini ve dayanışmasını güçlendirmek,

²⁵ <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda> (Erişim tarihi: 08.08.2023)

²⁶ <https://business.com.tr/post/7868/turk-devletleri-teshkilatının-amachları-ve-gorevleri> (Erişim Tarihi: 29.08.2024)

²⁷ <https://jamestown.org/program/organization-of-turkic-states-increasing-role-in-stabilizing-eurasia/> (Erişim tarihi: 29.08.2024)

ortak çıkarları desteklemek ve Türk dünyasının gelişimine katkıda bulunmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için üç ana başlık altında hedefler belirlenmiştir.

TDT, Türk devletleri arasında birlik ve dayanışmayı güçlendirmeyi hedeflemektedir. Teşkilat, üye ülkeler arasında politik diyalogu teşvik eder, politik konularda istişareler düzenler ve ortak çıkarlara dayalı iş birliği projelerini destekler. Bu şekilde Türk devletleri arasındaki ilişkilerin güçlenmesi ve birlikte hareket etme kapasitesinin artması amaçlanmaktadır.

TDT, üye ülkeler arasında ekonomik iş birliğini teşvik etmektedir. Teşkilat, ticaretin kolaylaştırılmasını, yatırımların artırılmasını ve ekonomik bütünleşme ningüçlendirilmesini amaçlamaktadır. Ortak projeler, ticaret anlaşmaları ve altyapı projeleri gibi ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi, üye ülkeler arasındaki iş birliğinin derinleşmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

TDT, Türk devletleri arasındaki kültürel etkileşimi teşvik etmektedir. Teşkilat, Türk dünyasının kültürel zenginliğini paylaşmayı hedeflemektedir. Sanat, edebiyat, müzik, spor ve diğer kültürel etkinlikler aracılığıyla Türk devletlerinin kültürel mirasını koruma ve tanıtmaya amacını taşımakta ve bu sayede üye ülkeler arasındaki kültürel bağların güçlenmesi ve kültürel alışverişin artması sağlanmaktadır.

Türk Konseyi'nin öncelikli amacı, Türk dünyasında karşılıklı güven ortamının sağlanması, siyasi dayanışmanın güçlendirilmesi, ekonomik ve teknik iş birliği fırsatlarının ivme kazandırılması, beşerî ilişkilerin sağlıklı bir temele oturtulması ve Türk dünyasının tarihi ve kültürel zenginliklerinin en geniş şekilde kayıt altına alınmasını sağlamaktır.

3. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KURUMSAL YAPISI

TDT, bölgesel örgütler arasında özgün bir yapısı olan bir uluslararası kuruluştur. TDT'nin özgünlüğü, NATO üyesi bir ülke (Türkiye), bir AB üyesi bir ülke (Macaristan), iki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü üyesi bir ülke (Kazakistan ve Kırgızistan) ve daimî tarafsızlık statüsünde bir ülke (Türkmenistan) olmak üzere farklı statülere sahip ülkelerin, iç ve uluslararası sistemde uyumsuzluk yaratmadan bir araya gelmelerinden kaynaklanmaktadır.

TDT'nin ana organları, Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Konseyi ve Sekreteryadır. Bu organlar, Teşkilatın işleyişini ve karar alma süreçlerini yönlendirmektedir.

TDT, aynı zamanda ilgili ve bağlı kuruluşlar tarafından da desteklenmektedir. Bu kuruluşlar arasında Ankara'da bulunan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY),

Bakü’de bulunan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Astana’da bulunan Uluslararası Türk Akademisi ve yine Bakü’de bulunan Türk Kültür ve Miras Vakfı bulunmaktadır. Ayrıca, İstanbul’da faaliyet gösteren Türk Ticaret ve Sanayi Odası, Türk İş Konseyi, Türk Üniversiteler Birliği gibi mevcut iş birliği mekanizmaları için bir çatı örgüt olarak da hizmet vermektedir.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen 10. Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi ile resmi olarak kurulmuştur. Konseyin Sekreteryası İstanbul’da yer almaktadır ve Genel Sekreterlik görevini şu an Kazakistanlı Büyükelçi Baghdad Amreyev yürütmektedir.

3.1. DEVLET BAŞKANLARI KONSEYİ

Teşkilatın temel karar organı, dönem başkanlığını üstlenen ülke tarafından yönetilen Devlet Başkanları Konseyi’dir. Sekreteryası, faaliyetlerin İstanbul’da koordine edilmesini ve desteklenmesini sağlamaktadır.

Devlet Başkanları Konseyi (DBK), düzenli toplantılarla faaliyetlerini sürdürmektedir, bu toplantılar aşağıdaki çerçeveleri içermektedir: Uluslararası sorunların çözümüne dair taraflar arasındaki etkileşimin değerlendirilmesi, öncelikli iş birliği alanlarının belirlenmesi ve Teşkilat’ın çalışmalarının gözden geçirilmesi. Bir sonraki DBK toplantısının yeri genellikle tarafların İngilizce isimlerinin alfabetik sırasına göre belirlenir. Ancak olağanüstü bir DBK toplantısı düzenlenmesi gerektiğinde, toplantının yeri taraflar arasında sağlanan mutabakata dayalı olarak belirlenir. Olağan DBK toplantılarına ev sahipliği yapan ülke, bir sonraki DBK toplantısına kadar Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’nin (TDKÜİK) dönem başkanlığını yürütmektedir.²⁸

3.2. DIŞİŞLERİ BAKANLARI KONSEYİ

Dışişleri Bakanları Konseyi, üye devletlerin dışişleri bakanlarından meydana gelir ve Nahçıvan Anlaşması’nda belirtilen görevleri yerine getirir. Bu görevler arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’nin (TDKÜİK) gündemine ilişkin meseleleri değerlendirmek, Devlet Başkanları Konseyi (DBK) toplantıları için güncel uluslararası konuları belirlemek ve Sekreteryanın mali yapısını onaylamak bulunmaktadır. Ayrıca, gerektiğinde Dışişleri Bakanları Konseyi (DİBK), Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TDKÜİK) adına resmi açıklamalarda bulunabilir. Dışişleri Bakanları Konseyi (DİBK) toplantıları,

²⁸https://turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 08.08.2023)

genellikle Devlet Başkanları Konseyi (DBK) toplantılarının yapıldığı yerde gerçekleştirilir, bu toplantılar DBK toplantısının öncesinde düzenlenir. Ancak tarafların anlaşmasıyla olağanüstü DİBK toplantıları da düzenlenebilir ve bu toplantıların yeri, taraflar arasında sağlanan uzlaşya göre belirlenir.²⁹

3.3. KIDEMLİ MEMURLAR KOMİTESİ

Kıdemli Memurlar Komitesi (KMK), her bir üye devletin en az bir temsilcisinden oluşan bir birimdir ve Teşkilatın belirlediği yetkilere sahiptir. KMK, Sekreteryanın koordinasyon görevlerini yerine getirir ve Sekreterya tarafından hazırlanan belge taslaklarını Dışişleri Bakanları Konseyi'nin (DİBK) onayına sunmadan önce inceler ve değerlendirir. Ayrıca, Devlet Başkanları Konseyi (DBK) tarafından onaylanmadan önce bu belgeleri onaylama sorumluluğunu taşır. Kıdemli Memurlar Komitesi (KMK) toplantıları, genellikle Dışişleri Bakanları Konseyi (DİBK) toplantıları öncesinde gerçekleşir.³⁰

3.4. AKSAKALLAR KONSEYİ

Türk Dili Konuşan Ülkeler Aksakallar Konseyi (Aksakallar Konseyi), Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (TDKÜİK) himayesinde çalışan sürekli bir danışma birimidir. Aksakallar Konseyi'nin çalışma usulleri, milli meseleler dahil olmak üzere Dışişleri Bakanları Konseyi (DİBK) tarafından onaylanan, Aksakallar Konseyi'nin Yönetmeliği adını taşıyan ayrı bir dokümanla ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır. Bu faaliyetler, Nahçıvan Anlaşması ve ilgili yönetmelik tarafından düzenlenmektedir.³¹

3.5. SEKRETARYA

Nahçıvan Anlaşmasının tarafları, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (TDKÜİK) amaç ve görevlerini gerçekleştirmek üzere kalıcı bir yürütme organı olan Sekreterya'yı kurmuşlardır. Sekreteryanın sorumlulukları Nahçıvan Anlaşması'nda aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

1. DBK, DİBK ve KMK toplantılarının düzenlenmesi için gerekli idari, organizasyonel, protokol ve teknik önlemleri almak.
2. Taslak belgeleri hazırlamak.
3. Belgeleri düzenlemek ve arşivlemek.

²⁹https://web.archive.org/web/20190621183140/https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 09.08.2023)

³⁰https://web.archive.org/web/20190621183140/https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 09.08.2023)

³¹https://web.archive.org/web/20190621183140/https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 09.08.2023)

4. Taraflar ve diğ er uluslararası te kilatlar ile forumlar tarafından iletilen belge ve bilgilerin takas merkezi olarak görev yapmak.

5. TDK  K ile ilgili genel nitelikteki bilgileri yayımlamak.

6. DBK, D BK ve KMK tarafından verilecek diğ er görevleri yerine getirmek.

7. Görevlendirilecek personeli seçerek KMK'nın onayına sunmak.

8. Gerçekleştirilen mali faaliyetlere ilişkin KMK'ya rapor sunmak.

Sekretarya, Genel Sekreter tarafından yönetilir ve Genel Sekreter'in uyruğuna sahip bulunduğ  ülke dışında, tarafların her birinden bir Genel Sekreter Yardımcısı atanır. Genel Sekreter, rotasyon temelinde İngilizce resmi ülke adlarının sırasına göre üç yıl süreyle atanır ve görev süresi uzatılamaz. Genel Sekreter Yardımcıları, tarafların vatandaşları arasından seçilir ve görev süreleri uzatılamaz. Sekretarya görevlileri, kendi ülkelerinin ulusal yasalarına göre atanır ve görevlerini sürdürürken herhangi bir taraftan veya     nc  taraftan talimat talep etmez veya alamaz. DBK'ya karşı sorumluluklarından dolayı her türlü davranıştan kaçınır.

Taraflar, Genel Sekreter, Genel Sekreter Yardımcıları ve Sekretarya görevlerinin uluslararası niteliklerine saygı göstermeyi ve bu görevlileri etki alanında tutmamayı taahhüt ederler. Sekretaryanın merkezi İstanbul'da bulunmaktadır ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili şartlar konusunda Sekretaryaya D BK'nın önceden onayını alma yetkisi verilmiştir. TDK  K Sekretaryası, TDK  K'in görevlerini yerine getirmek üzere Tarafların  lkelerinde hukuki bir varlığ a sahiptir. Sekretarya, özellikle aşağıdaki amaç ve görevleri gerçekleştirmek üzere uluslararası yasal yetkiye sahiptir:

1. Tarafların tümünün onayıyla anla ma yapmak.

2. Mülk satın almak ve satmak.

3. Mahkemelerde davacı veya davalı olarak temsil etmek.

4. Banka hesapları açmak ve nakit varlıklar üzerinde sözleşme yapmak.³²

4. TÜRK DEVLETLER  TE K LAT  Z RVELER 

1992 yılında bağımsız Türk devletleri Ankara'da bir araya gelmiş ve devlet başkanları düzeyinde alınan ortak karar ile TDT'nin temelleri atılmıştır. Bu tarihten yaklaşık 17 yıl geçtikten sonra 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan devlet başkanlarının katıldığı zirvede imzalanan anlaşmayla birlikte resmî bir nitelik kazanmıştır. 3 Ekim tarihi, "Türk Birliğı Günü" ilan edilmiştir. Anlaşmanın

³²https://web.archive.org/web/20190621183140/https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 09.08.2023)

imzalanmasını müteakip üye ülkelerin kendi aralarında iş birliğinin güçlenmesi maksadıyla bir dizi görüşme yapılmış ve birliğin yapısı böylece şekillenmiştir. Anlaşma sonrasında Türk Konseyi kurulmuş ve bu tarihten itibaren devlet başkanları düzeyinde geniş kapsamlı katılım ile 8 Zirve yapılmış ve 8. Zirve’de Konsey’in adı TDT olarak değiştirilmiştir. Bugüne kadar yapılan her zirvenin belirli bir konu başlığı ile yapıldığı görülmektedir.

Birinci zirve toplantısı 2011’de Kazakistan’ın baş şehri Almatı’da ticaret ve ekonomi konu başlığı altında gerçekleştirilmiştir. Sonrasında her yıl bir başka üye ülkede yapılan zirvelerin ikincisi 2012 yılında Kırgızistan’ın başşehri Bişkek’te kültür ve bilim konu başlıklarında yapılan oturumlar şeklinde gerçekleştirilmiştir. 2013’te Azerbaycan’ın Gebele kentinde ulaşım konusu üzerine bir zirve tertip edilmiştir. 2014’te Türkiye’de gerçekleştirilen zirve turizm bakımından dünyaca tanınmış bir yer Bodrum’da “turizm” başlığıyla gerçekleştirilmiştir. 2015’te Kazakistan’ın, daha önce Astana olan ismi değiştirilerek Nur Sultan yapılan başkentinde basın-yayın ve medya alanlarındaki çalışmaların değerlendirildiği bir zirve yapılmıştır. 2016 yılında Türkiye’nin yaşadığı darbe girişimi sonrasında iki yıl boyunca herhangi bir zirve gerçekleştirilememiştir. 2018’de Kırgızistan’ın Çolpan Ata şehrindeki zirvede konu başlıkları gençlik ve spor olmuştur. Azerbaycan’ın başşehri Bakü’de 15 Ekim 2019’da gerçekleştirilen 7. Zirve kapsamında küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin desteklenmesi konusu ele alınmıştır. Ayrıca bu zirvede, Özbekistan Senatosu’nun onayladığı Nahçıvan Anlaşmasıyla birlikte Özbekistan da TDT’ye üye kabul edilmiştir.

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul’da yapılan 8. Zirve ise, bütün üye ülkelerin devlet başkanlarının ve beraberlerindeki heyetlerin katılımıyla “Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler” konusu çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu zirveyi öncekilerden ayıran en mühim özellik ise devlet başkanlarının kararıyla Türk Cumhuriyetleri’nin çatı kuruluşu niteliğinde olan Türk Keneşinin adının “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilmesi olmuştur. Üye ülkelerin tam katılımı ve alınan kararlar yönünden 8. Zirve dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Zirvede TDT 121 maddelik bir bildiri yayınlamış ve bildiride alınan kararlar ile Türk Dünyasında birlik doğrultusunda ve üye devletlerin politikalarında mühim atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bilhassa bağlantısız siyaseti sebebiyle birliğin içinde olmak istemeyen Türkmenistan 8. Zirve toplantısında gözlemci üye olmuştur. TDT’nin dönem başkanlığı bir sonraki zirveye kadar Türkiye Cumhuriyeti’ne geçmiştir (Işıldak, 2022: 31-33).

Türkmenistan’ın tam üyeliği, TDT’nin tarafsızlığı ve ortak çıkarlar çerçevesinde rasyonel karar alma sürecini güçlendirecektir. Türkmenistan’ın dış politikası, Avrasya’da barış ve istikrarı sağlamayı amaçlamakta ve bu hedef, TDT’nin misyonu ile uyum göstermektedir.

Türk Dünyası ülkeleri, Batı Dünyası, Rusya ve Çin’le sağlıklı ilişkiler geliştiren pragmatik bir dış politika izlemektedir. Türkmenistan da bu dengeli dış politikasıyla önemli bir rol oynamaktadır. Tam üyelik, TDT’nin çatışmalardan uzak ve dengeye dayalı dış politikasına katkı sunacaktır. Türkmenistan ve diğer Türk devletleri, Afganistan’da barış ve istikrarı sağlamak için çeşitli inisiyatifler almaktadır. Türkmenistan’ın yeraltı kaynakları ve Hazar Denizi’ne kıyısı, jeopolitik önemini artırmaktadır. Azerbaycan’la geliştirilen ilişkiler, Orta Koridor’un etkinliğini artıracaktır. Türkmenistan’ın TDT üyeliği, bu iş birliklerine hız kazandıracaktır. Türkmenistan’ın tam üyeliği, Türk Dünyası ve Avrasya jeopolitiği için önemli kazanımlar sağlayacaktır. TDT, Batı ile Doğu arasında sağlıklı iletişim, ulaşım ve transfer hattı inşa ederek bölgesel barış ve istikrarı güçlendirecektir. Bu durum, TDT’nin kuruluş misyonuna ve Türkmenistan’ın barışçıl dış politika anlayışıyla örtüşmektedir.³³

8. Zirvenin önemli gündem maddeleri arasında, üçüncü devlet ve kuruluşlarla yapılacak yeni iş birliği yollarının belirlenmesi, Türk Yatırım Fonu kurulması ve TDT’nin amaç ve görevlerini orta ve uzun vadeli olarak açıklayan “Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi”nin onaylanması gelmektedir.³⁴

9. Zirve Türk Dünyası Medeniyet Başkenti ilan edilen Semerkant’ta 11 Kasım 2022 tarihinde düzenlenmiştir. Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru” teması ile düzenlenen Zirve’de Üye ve Gözlemci Devletlerin liderleri Türk bütünleşmesine ve Türk Dünyası 2040 Vizyonuna güçlü bağlılıklarının altını çizmişlerdir.³⁵

10. Zirve, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kasım-Cömert Tokayev’in ev sahipliğinde 3 Kasım 2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Kazakistan’ın başkenti Astana’da düzenlenen TDT Onuncu Zirvesi “Türk Devri” mottosuyla düzenlenmiştir. Tarihi Zirve sırasında Liderler, Türk Dünyasındaki iş birliğinin derinleştirilmesi ve TDT çerçevesinde Türk Devletleri arasında kapsamlı iş birliğinin ve dayanışmanın artırılması konusundaki sarsılmaz kararlılıklarını bir kez daha teyit etmişlerdir.³⁶

TDT 11. Zirvesi, 6 Kasım 2024 tarihinde Bışkek’te “Türk Dünyasının Güçlendirilmesi: Ekonomik Entegrasyon, Sürdürülebilir Kalkınma, Dijital Gelecek ve Herkes İçin Güvenlik” temasıyla düzenlenmiştir. Zirvede, Türk Yeşil Vizyonu’nun kabul edilmesi, Türk Dünyası Şartı’nın onaylanması ve Bışkek’in 2025 yılı için Türk Dünyası Dijital Başkenti olarak ilan

³³ <https://www.ankasam.org/turkmenistanin-turk-devletleri-teskilatina-tam-uyeligi/> (Erişim tarihi: 09.06.2024).

³⁴ https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-8-zirvesi-istanbul-bildirisi_2395 (Erişim tarihi: 09.06.2024).

³⁵ <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).

³⁶ <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).

edilmesi önemli sonuçlar arasında yer almaktadır. Toplantıda, Dijital Ekonomi Ortaklık Anlaşması, Sivil Koruma Mekanizması'nın kurulması ile uzay faaliyetleri, yeşil finans ve Türk Geniş Dil Modeli'ne dair Mutabakat Zabıtları imzalanmış bulunmaktadır. Ayrıca, Macaristan Başbakanı Viktor Orbán'a Türk Dünyası Ali Nişanı takdim edilmiş, Nobel ödüllü Profesör Aziz Sancar ise Ali Şir Nevai Uluslararası Ödülü ile onurlandırılmıştır. Teşkilatın Dönem Başkanlığı Kırgızistan'a devredilmiş, bir sonraki Zirve'nin 2025 yılında Azerbaycan'da, gayri resmi Zirve'nin ise Macaristan'da gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁷

21 Mayıs 2025 tarihinde Budapeşte'de düzenlenen gayriresmî zirvede, kurumsal derinlik ve işlevsellik bağlamında Nahçıvan Anlaşması'nın ilke ve amaçlarına bağlı kalınarak, bölgesel dayanışma ve çok yönlü iş birliğini kurumsal çerçevede sürdürülebilir hale getirmek azim ve kararlılığı yinelenmiştir. Budapeşte Zirvesi, Macaristan gibi bir gözlemci ülkenin ilk kez ev sahipliği yaptığı zirve olması bakımından tarihî bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum, TDT'nin yalnızca Türk coğrafyasındaki değil, Avrupa'daki etkinliğinin de artmakta olduğunu göstermektedir. Zirve, siyasi, ekonomik, kültürel ve çevresel alanlarda çok katmanlı bir entegrasyon sürecinin aktif şekilde yürütüldüğünü ortaya koymuştur. Zirvede, Türk Dünyası Vizyonu 2040 ve gelecek perspektifi bağlamında Teşkilatın, uzun vadeli stratejik yol haritası olan “Türk Dünyası Vizyonu 2040”, sürdürülebilir kalkınma, dijital dönüşüm, enerji güvenliği ve çevresel duyarlılık gibi temel başlıklar etrafında şekillendiği belirtilmiştir. Bu kapsamda, Azerbaycan'ın COP29'a ev sahipliği yapması, Kazakistan'ın iklim zirvesi girişimi ve Türk Yeşil Vizyonu gibi kolektif eylemler, TDT'nin çevresel diplomasi alanında ortak hareket iradesine sahip olduğunu göstermektedir. Uzay teknolojileri, Ar-Ge iş birlikleri ve dijital altyapının geliştirilmesi gibi girişimler, Türk Dünyası'nın bilimsel ve teknolojik gücünü artırma hedefini ortaya koymaktadır. Zirvede ekonomik entegrasyon ve rekabet gücü bağlamında TDT'nin bölgesel ticareti artırmaya yönelik ciddi adımlar attığı ifade edilmiş, Trans Hazar Doğu-Batı Orta Koridoru'nun modernizasyonu, “e-Permit” ve “e-TIR” gibi dijital sistemlerin uygulanması, gümrük işlemlerinin sadeleştirilmesi gibi girişimler, üye devletler arasındaki ticari ve lojistik bağların güçlendiği belirtilmiştir. Türk Yatırım Fonu'nun kurulması ve mali iş birliğinin teşviki, teşkilatın ekonomik anlamda da kolektif bir güç olma yolunda ilerlediğini göstermektedir. Bu gelişmeler, TDT'nin ekonomik bir blok olarak küresel piyasada daha etkili bir aktör haline gelmesini hedeflemektedir. Uluslararası diplomasi ve kolektif refleks bağlamında Budapeşte Zirvesi, TDT'nin uluslararası ilişkilerde ortak diplomatik duruş geliştirme kapasitesine sahip olduğunu da gözler önüne sermiştir. Suriye, Gazze ve Afganistan

³⁷ <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).

gibi kriz bölgelerine dair yapılan ortak açıklamalar, teşkilatın barış, güvenlik ve istikrarı önceleyen normatif dış politika arayışının bir sonucudur. Üye ülkelerin BM, UNESCO ve ECOSOC gibi kurumlarda birbirlerinin adaylıklarını destekleme kararı ise TDT'nin küresel ölçekte dayanışma içinde hareket eden bir yapı haline geldiğini teyit etmektedir. Zirvede kültürel diplomasi ve toplumsal dayanışma bağlamında TDT'nin kültürel bütünleşmeyi güçlendirmek için Türk kültürünü ve tarihini ön plana çıkaran çok sayıda girişimde bulunduğu ortaya konulmuştur. Aktav'ın 2025 Türk Dünyası Kültür Başkenti ilan edilmesi, Nevruz'un TDT çatısı altında kutlanması ve TÜRKSOY aracılığıyla yürütülen faaliyetler, bu vizyonun birer parçası olarak belirtilmiştir. Gençlik değişim programlarının, spor organizasyonlarının ve sağlık alanındaki iş birliklerinin toplumsal düzeyde ortaklık ruhunu güçlendirdiği değerlendirilmiştir. 2025 yılının “Temel Sağlık Hizmetleri Yılı” ilan edilmesi, sosyal politikalarda da ortak refleksin varlığını ortaya koymaktadır. Kıbrıs meselesine dair TDT'nin kararlı ve ilkeli bir tutum sergilediğini göstermektedir. KKTC, TDT tarafından Türk Dünyası'nın ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmakta ve gözlemci statüsüyle teşkilata yaptığı katkılar memnuniyetle karşılanmaktadır. Budapeşte Bildirisi çerçevesinde TDT, Kıbrıs meselesine ilişkin olarak çok boyutlu bir pozisyon benimsemektedir: Kıbrıs Türk halkının haklarına duyarlılık, müzakerelere dayalı çözüm iradesi ve KKTC'nin Türk Dünyası içindeki aidiyetini teyit eden bir diplomatik duruş. Bu yaklaşım, sadece Türk Dünyası'na değil, aynı zamanda uluslararası topluma verilen net bir mesajdır: TDT, bölgesel meselelerde sessiz kalmayacak, barışçıl çözüm ve adalet temelinde kolektif bir duruş sergileyecektir.³⁸

5. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELER

TDT, Budapeşte Gayriresmî Zirvesi'nde yalnızca kültürel bir birlik olmadığını, aynı zamanda ekonomik, diplomatik ve stratejik açılardan bölgesel bir güç olma yolunda ilerlediğini göstermiştir. Geliştirilen projeler, ortak tutumlar ve uluslararası girişimler, teşkilatın sadece üye ülkeler nezdinde değil, küresel ölçekte de etkin bir aktör haline gelme iradesini güçlendirmektedir. TDT'nin bölgesel sorunlara karşı kolektif ve ilkeli yaklaşım göstermesi, teşkilatın gelecekteki diplomatik etkisini daha da artıracaktır.

TDT, üye ülkelerin ekonomik, siyasi ve jeopolitik özelliklerini dikkate alarak bölgesel iş birliği ve entegrasyon süreçlerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda Türkiye ve Azerbaycan, teşkilatın öncü ülkeleri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, jeopolitik konumu, gelişmiş savunma sanayisi ve bölgesel entegrasyondaki lider rolü ile teşkilatın en önemli aktörlerinden biridir.

³⁸ <https://turkicstates.org/u/tdt-budapes%CC%A7te-bildiri.pdf> (Erişim Tarihi: 24.05.2025)

Azerbaycan ise zengin enerji kaynakları, stratejik jeopolitik konumu ve Karabağ Zaferi sonrası elde ettiği bölgesel avantajlar sayesinde TDT'nin entegrasyonu ve küresel bağlantılarında kritik bir rol üstlenmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleriyle hızlı ve çok yönlü ilişkiler geliştiren Türkiye, tarihsel ve kültürel bağları temel alarak TDT'nin kurulmasında öncü rol üstlenmiş, siyasi-diplomatik liderlik, enerji ve savunma iş birlikleri, kültürel entegrasyon ve ekonomik projelerle teşkilatın güçlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Jeopolitik konumu sayesinde Avrasya'da stratejik bir merkez hâline gelen Türkiye, enerji hatları, ulaştırma projeleri ve ihracat hacmindeki artışla bölgesel ekonomik entegrasyonu desteklemiş; savunma sanayisindeki atılımları ve kültürel kurumlarıyla Türk dünyasında ortak bilinç ve dayanışmayı güçlendirmiştir. Türkiye'nin liderliği hem bölgesel hem de küresel düzeyde TDT'nin etkinliğini artırmaya devam etmektedir.

Türkiye'nin TDT ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkileri giderek güçlenmekte; özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan ile ticaret hacmi düzenli olarak artış göstermektedir. Türkiye'nin ihracatında makineler, elektronik cihazlar, tekstil ürünleri ve otomotiv sektörleri öne çıkmaktadır. TDT'nin ekonomik, stratejik ve kültürel bütünleşmesi için enerji iş birlikleri, ulaşım koridorları (örneğin Zengezur Koridoru) ile savunma ve askeri iş birliklerinin derinleştirilmesi önem arz etmektedir. Azerbaycan'ın Karabağ zaferi ve Zengezur Koridoru'nun açılması yönündeki girişimleri, teşkilatın entegrasyonu açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Türkiye'nin liderliğinde geliştirilecek stratejik ortaklıklar sayesinde TDT ülkelerinin bölgesel ve küresel politikada daha güçlü bir konuma gelmesi hedeflenmektedir.

Azerbaycan, Orta Asya, Ortadoğu ve Ön Asya'nın kesişiminde yer alan stratejik konumuyla tarih boyunca önemli bir geçit ve enerji merkezi olmuş; Hazar Denizi'ne kıyısı, Rusya ve İran gibi büyük aktörlerle komşuluğu ve Karabağ sorunu gibi faktörler hem jeopolitik hem de güvenlik açısından ülkenin dış politikasını şekillendirmiştir. 1991'de bağımsızlığını kazanan ülke, üniter ve laik bir cumhuriyet yapısıyla yönetilmekte, Nahçıvan gibi özerk bölgeleri barındırmaktadır. II. Karabağ Savaşı sonrası ulusal birlik güçlenmiş, Türkiye ile ilişkiler stratejik ortaklık düzeyine ulaşarak Azerbaycan'ı Türk dünyası entegrasyonunun merkezine taşımıştır. Zengezur Koridoru projesi bu entegrasyonun jeostratejik temelini oluştururken, Azerbaycan aynı zamanda Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ve Avrupa ile lojistik bağ kurma hedefleriyle küresel bağlantı rolünü sağlamlaştırmıştır. Ekonomik olarak, enerji dışı sektörleri güçlendirme yönünde adımlar atılmış; 2024'te büyüme %4,1'e ulaşırken enflasyon, yatırım ve cari açık alanlarında kırılganlıklar devam etmiştir. "2030 Ulusal Kalkınma

Öncelikleri” çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma, çeşitlenmiş ekonomi ve uluslararası entegrasyon hedeflenmektedir.

Kazakistan, Avrasya'nın merkezindeki stratejik konumu, geniş coğrafyası, doğal kaynakları ve çok etnikli yapısıyla Orta Asya'nın siyasi ve ekonomik lider ülkelerinden biridir; 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra, jeopolitik avantajını kullanarak Doğu ile Batı arasında önemli bir köprü görevi üstlenmiştir. Rusya'nın güneye yönelik politikalarında ve Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nde kritik rol oynayan ülke, aynı zamanda ABD ve Avrupa Birliği ile de dengeli ilişkiler kurmuştur. TDT içinde aktif rol alarak Türk dünyasının entegrasyonuna katkıda bulunmaktadır. Ekonomik olarak piyasa ekonomisine geçişi sağlamasına rağmen enerji kaynaklarına bağımlı kalması ekonomik kırılganlıklara neden olmaktadır; ancak Kazakistan-2050 ve Kazakistan-2025 kalkınma planlarıyla ekonomisini çeşitlendirmeyi ve uluslararası yatırımları artırmayı hedeflemektedir. Petrol ve doğal gaz zenginlikleri sayesinde küresel enerji koridorlarında stratejik bir rol üstlenen Kazakistan, bölgedeki su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi, sınır anlaşmazlıkları ve Aral Gölü sorunu gibi önemli uluslararası sorunlarla da aktif diplomasi yürütmektedir ve bölgesel istikrar, ekonomik entegrasyon ile kültürel iş birliğinin güçlendirilmesinde kilit aktör konumunu sürdürmektedir.

Özbekistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanarak Orta Asya'nın merkezinde jeopolitik ve jeoekonomik açıdan stratejik bir konuma sahip olmuştur. Zengin yer altı kaynakları, özellikle altın, bakır ve uranyum rezervleriyle dikkat çeken ülke, Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında doğu-batı ve kuzey-güney aksında önemli bir transit merkezi haline gelmiştir. 1991'den bu yana otoriter başkanlık sistemiyle yönetilen Özbekistan'da, 2016 sonrası dönemde Şevket Mirziyoyev liderliğinde kapsamlı anayasa ve yönetim reformları gerçekleştirilmiş; yarı başkanlık sistemine geçişle birlikte demokratikleşme ve kurumsal dönüşüm yönünde adımlar atılmıştır. Ekonomik alanda ise serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yatırımı teşvik eden yapısal reformlar hayata geçirilmiş, büyüme oranları istikrarlı seyretmiş ve özel sektörün rolü artırılmıştır. Dış politikada çok boyutlu ve dengeli bir yaklaşım benimseyen Özbekistan, Çin ve Rusya ile ilişkilerini sürdürürken, Türkiye, AB ve ABD gibi aktörlerle iş birliğini geliştirmiş; aynı zamanda sınır sorunlarının çözümü, bölgesel su yönetimi ve Afganistan'daki barış çabalarıyla istikrara katkı sunmuştur. TDT ile ilişkilerini kurumsallaştıran Özbekistan, özellikle ulaştırma, enerji ve eğitim alanlarında entegrasyon süreçlerini hızlandırmış; dijital altyapı, lojistik ve akademik iş birlikleri yoluyla bölgesel dayanışmayı güçlendirmiştir. Çin yatırımları bağlamında dikkatle yönetilmesi gereken dış borçlanma riski ve stratejik bağımlılık gibi meseleler karşısında Özbekistan'ın çok yönlü

dış politika anlayışı, ülkenin Avrasya'da yükselen bir bölgesel güç haline gelmesine zemin hazırlamaktadır.

TDT üyesi Kırgızistan, bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından itibaren jeopolitik açıdan kritik bir konumda bulunarak ABD, Rusya ve Çin gibi küresel güçlerin rekabet sahasına dönüşmüştür. Ülke, karmaşık sınırları ve etnik çeşitliliği nedeniyle bölgesel güvenlik sorunlarına açık bir alan olan Fergana Vadisi'nde ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Siyasi istikrarsızlık, parlamenter sisteme geçiş ve demokratikleşme çabalarına rağmen devam etmekte; ekonomik açıdan ise altın madenciliği, tarım ve hidroelektrik enerji üretimine bağımlı yapı, yüksek dış borç, cari açık ve düşük yatırım seviyeleri ülkenin kırılganlığını artırmaktadır. Çok yönlü ve pragmatik bir dış politika izleyen Kırgızistan, TDT'nin ekonomik ve kültürel entegrasyonuna katkı sağlamasına rağmen Rusya ile ilişkileri gözeterek siyasi konularda dikkatli hareket etmektedir. Bölgesel sınır ve su kaynakları sorunları başta olmak üzere karşılaşılan uluslararası sorunlar ülkeyi etkilemeyi sürdürmektedir. Kırgızistan'ın bölgesel ve küresel aktörler arasında daha güçlü bir pozisyona gelmesi için siyasi istikrarı sağlama, ekonomik reformları gerçekleştirme ve kültürel entegrasyonu güçlendirme stratejileri kritik önem taşımaktadır.

Türkmenistan, Orta Asya'nın merkezinde yer alarak zengin doğal gaz rezervleri, Hazar Denizi'ne kıyısı ve tarafsızlık politikası ile bölgesel ve küresel ölçekte stratejik öneme sahip bir ülkedir. 1995 yılında BM tarafından onaylanan daimî tarafsızlık statüsü, ülkenin dış politikasını belirleyen temel unsur olurken; bu durum hem diplomatik esneklik hem de uluslararası projelere katılım açısından sınırlayıcı etkiler yaratmıştır. Başkanlık sistemiyle yönetilen Türkmenistan, anayasal olarak kuvvetler ayrılığına dayansa da fiiliyatta otoriter ve merkeziyetçi bir siyasi yapı sergilemekte, demokratik şeffaflık ve siyasi çoğulculuk konusunda yoğun eleştiriler almaktadır. Ekonomisi büyük ölçüde doğalgaz ihracatına dayalı olup, devletçi yapısı ve düşük yabancı yatırım düzeyi nedeniyle çeşitlenme konusunda sınırlı ilerleme kaydetmiştir. Çin ile kurduğu güçlü enerji bağı, dış politikada ekonomik bağımlılık risklerini artırırken; Trans-Hazar Boru Hattı ve Lapis Lazuli Koridoru gibi projeler üzerinden bölgesel entegrasyon çabaları devam etmektedir. Tüm bu unsurlar, Türkmenistan'ı Avrasya enerji diplomasisinde önemli bir aktör konumuna taşısa da siyasal reformlar ve dış politika çeşitlendirmeleri gelecekteki etkinliği açısından belirleyici olacaktır.

Macaristan, Orta Avrupa'daki stratejik konumu, Avrasya ve Avrupa arasında köprü olma rolü, TDT ile artan iş birliği ve Orta Koridor üzerindeki konumuyla jeopolitik ve ekonomik açıdan öne çıkan bir aktördür. Enerji ve ulaştırma projelerinde kilit bir geçiş ülkesi

olarak Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya ile entegrasyonunu güçlendirirken, Budapeşte merkezli çok boyutlu dış politikasıyla hem Avrupa Birliği içindeki konumunu hem de Asya ile olan bağlarını güçlendirmektedir. 1989’da parlamenter demokrasiye geçen ülke, Viktor Orbán liderliğinde merkeziyetçi ve eleştirilen bir “illiberal demokrasi” modeline evrilmiş olsa da iç siyasi istikrarını sürdürmektedir. Ekonomik olarak pandemi sonrası toparlanma çabaları devam ederken, dışa açık yapısı, ihracat merkezli büyüme modeli ve KOBİ’lerin ağırlığı dikkat çekmektedir. Enerji kaynakları sınırlı olan ülke, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelerek dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede Macaristan, Avrasya ve Avrupa arasında güvenilir bir ticaret, enerji ve diplomasi ortağı olarak yükselmektedir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Doğu Akdeniz’in stratejik merkezinde yer alarak hem jeopolitik hem de enerji güvenliği açısından kritik bir aktör konumundadır. Türkiye’ye yakınlığı ve Kıbrıs Adası’nın doğu kesiminde konumlanması, KKTC’yi bölgesel güvenlik, enerji yolları ve jeopolitik dengeler açısından vazgeçilmez kılmaktadır. 1983 yılında ilan edilen bağımsızlıkla birlikte kurulan KKTC, Türkiye dışında tanınmamasına rağmen anayasası, idari yapısı ve siyasi kurumlarıyla devlet işleyişine sahip olup, çok partili demokrasi sistemini benimsemektedir. Ekonomisi büyük oranda ithalata dayalı olan KKTC, dış ticaret açığını turizm ve yükseköğretim gibi hizmet sektörleriyle dengelemeye çalışmakta, ancak döviz kurlarındaki dalgalanmalara karşı kırılgan bir yapı sergilemektedir. Son yıllarda yatırım teşvikleri ve enerji çeşitliliği çabalarıyla ekonomik kalkınma hedeflenmektedir. Öte yandan, Doğu Akdeniz’deki hidrokarbon kaynakları ve deniz yetki alanları konusundaki ihtilaflar, KKTC’yi Türkiye’yle birlikte bölgedeki enerji mücadelesinin merkezine taşımakta; Avrupa Birliği, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile yaşanan gerilimler, uluslararası ilişkilerde KKTC’nin konumunu daha da hassaslaştırmaktadır. Kıbrıs sorunu ve enerji rekabeti bağlamında KKTC, yalnızca Türkiye’nin değil, tüm bölge dengelerinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

TDT üyeleri, ekonomik performansları ve makroekonomik dengeleri açısından farklılıklar göstermekte olup, bu farklılıklar bölgesel iş birliği ve entegrasyon süreçlerini etkilemektedir. Üye ülkelerin ekonomik göstergeleri, ülkeler arasındaki ekonomik bütünleşme potansiyelini ve mevcut durumlarını değerlendirmek açısından kritik öneme sahiptir. Bu kapsamda, 2023 ve 2024 yıllarına ait Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), kişi başına düşen gelir, büyüme oranları, işsizlik ve enflasyon gibi temel makroekonomik göstergeler analiz

edildiğinde, üye ülkelerin ekonomik yapılarını anlamak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik politikalar geliştirmek açısından önem taşıdığı görülmektedir.

2024 yılı verileri ışığında yapılan değerlendirmede, TDT ülkelerinin ekonomik görünümünde genel olarak büyümenin sürdüğü ancak büyüme hızının önceki yıla kıyasla düştüğü görülmektedir. Enflasyon oranlarında ise çoğunlukla belirgin düşüşler yaşanmıştır, bu durum ülkelerin para politikalarının etkinliğine işaret etmektedir. Kişisel havalelerin ekonomik yapılar üzerindeki etkisi, Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelerde yüksek düzeylerde seyretmekte, bu durum dış kaynak bağımlılığının yüksekliğini açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye'nin yüksek enflasyon sorunu ve Macaristan'ın ekonomik daralmadan çıkış mücadelesi, bölgesel ekonomik politikaların ana noktalarını oluşturmaktadır.

Ekonomik göstergelere bakıldığında, Türkiye ekonomisi 2023'te %5,1 büyüme göstermiş ancak 2024'te %2,7'ye gerileyerek yüksek enflasyon gibi ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan ekonomisi ise 2023 yılında %1,1 olan büyüme oranını 2024 yılında %3,8'e yükselterek toparlanma eğilimine girmiş, cari hesap dengesi, dış borç durumu ve yabancı yatırımlar açısından istikrarlı bir profil çizmiştir. Enerji açısından Türkiye büyük ölçüde dışa bağımlı bir konumdayken, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz kaynakları ülke ekonomisinin temel dayanağını oluşturmakta ve bu durum iki ülke arasındaki enerji iş birliğini stratejik hale getirmektedir.

Tablo 2. TDT Ülkeleri Ekonomik Görünümü (2023-2024)

Ülke	GSYİH (milyar \$) - 2024	GSYİH (milyar \$) - 2023	Kişi Başı GSYİH (\$) - 2024	Kişi Başı GSYİH (\$) - 2023	GSYİH Büyüme (%) - 2024	GSYİH Büyüme (%) - 2023	İşsizlik Oranı (%) - 2024	İşsizlik Oranı (%) - 2023	Enflasyon (%) 2024	Enflasyon (%) 2023	Kişisel Havale (%GSYİH) - 2024	Kişisel Havale (%GSYİH) - 2023
Türkiye	1120.0	1120.0	13105.7	13105.7	2.7	5.1	8.4	8.4	59.0	53.9	0.1	0.1
Kazakistan	262.64	262.64	12918.9	12918.9	4.0	5.1	4.8	4.8	4.9	14.6	0.1	0.1
Kırgızistan	13.99	13.99	1970.2	1970.2	4.0	5.1	3.3	3.3	8.7	14.6	20.4	20.4
Türkmenistan	60.63	60.63	8232.7	8232.7	6.3	2.0	4.3	4.3			0.0	0.0
Azerbaycan	72.36	72.36	7125.9	7125.9	3.8	1.1	5.6	5.6	2.2	8.8	2.6	2.6
Özbekistan	101.59	101.59	2849.5	2849.5	6.0	6.0	4.5	4.5	11.6	10.0	13.9	13.9
Macaristan	212.39	212.39	22141.9	22141.9	1.8	-0.9	4.4	4.4	4.0	17.0	2.4	2.4

Kaynak: <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 23.04.2025)

Yukarıdaki tabloda, 2023 ve 2024 yıllarına ait GSYİH, kişi başına düşen GSYİH, büyüme oranı, işsizlik, enflasyon ve kişisel havale verileri ülke bazlı olarak karşılaştırmalı şekilde sunulmuştur. Bu veriler, bölgesel ekonomik performansın ve makroekonomik dengesizliklerin değerlendirilmesinde önemli göstergeler sunmaktadır.

Türkiye, 2023 yılında yüksek bir büyüme oranı (%5.1) göstermiş olsa da 2024'te bu oran %2.7'ye gerilemiştir. Aynı dönemde enflasyon oldukça yüksek seyretmiş ve %59'a yükselmiştir. Bu durum, ekonomik büyüme ile fiyat istikrarı arasındaki dengenin bozulduğuna işaret etmektedir. Kişisel havale oranı %0.1 seviyesinde düşük kalmaya devam etmektedir.

Kazakistan, benzer büyüme oranlarıyla (%5.1 → %4.0) daha istikrarlı bir tablo çizerken, enflasyonda 2023'e göre ciddi bir düşüş (%14.6 → %4.9) yaşamıştır. Bu, ülkenin para politikasında başarılı bir sıkılaştırma uyguladığını düşündürmektedir. İşsizlik oranı sabit kalmakta, havale oranı ise Türkiye ile aynı seviyededir.

Kırgızistan, düşük kişi başına gelirine (%1970) rağmen 2023 ve 2024'te %5.1 ve %4.0 gibi görece yüksek büyüme oranları sergilemiştir. Enflasyon %14.6'dan %8.7'ye düşse de yüksekliğini korumaktadır. Ancak dikkat çeken en önemli gösterge, kişisel havalenin GSYİH'ye oranının %20.4 ile oldukça yüksek olmasıdır. Bu durum, ekonominin dış kaynaklara olan bağımlılığını göstermektedir.

Türkmenistan, büyüme açısından 2024'te %6.3 ile lider konumdadır. Ancak veri eksiklikleri (özellikle enflasyon) ülkenin ekonomik görünümünü tam olarak değerlendirmeyi güçleştirmektedir. İşsizlik düşüktür (%4.3) ve havale oranı sıfırdır, bu da dış kaynak girişlerinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Azerbaycan'da büyüme toparlanmakta (%1.1 → %3.8), ancak kişi başına gelir düşüktür. Enflasyon oranı 2023'te %8.8 iken, 2024'te %2.2'ye düşmüştür. Bu düşüş dikkat çekicidir ve fiyat istikrarı sağlanmaktadır. Havale oranı %2.6 ile orta düzeydedir.

Özbekistan, istikrarlı bir büyüme (%6.0) ile pozitif ayrışmakta, ancak çift haneli enflasyon (%11.6) ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. Havale oranı %13.9 ile yüksek seviyededir; bu da göçmen işçilerin ekonomiye katkısının büyük olduğunu göstermektedir.

Macaristan, kişi başı GSYİH açısından açık ara öndedir (yaklaşık \$22,000) fakat büyüme oranı negatiftir (-%0.9 → %1.8). Enflasyon 2023'te %17 ile zirve yapmış ve 2024'te %4.0'a düşmüştür. Bu, para politikasının başarılı şekilde sıkılaştığını göstermektedir. Havale oranı %2.4 ile bölge ortalamasının üzerindedir.

2024 verileri, Türkiye ve Macaristan dışındaki ülkelerde büyümenin genel olarak yavaşladığını ancak istikrar kazandığını göstermektedir. Enflasyon oranlarındaki düşüşler para politikalarının etkinliğini gösterirken, havale oranları bazı ülkelerde dışa bağımlılığın sürdüğünü işaret etmektedir. Türkiye'nin yüksek enflasyonla mücadelede zorlanacağı, Macaristan'ın ise ekonomik daralmadan çıkış için politika üretmeye devam edeceği

öngörülmektedir. Özbekistan ve Kırgızistan gibi ülkeler ise büyüme potansiyelini korurken, daha sürdürülebilir ve dengeli yapılar için yapısal reformlara yönelecektir.

TDT'nin lider ve taşıyıcı aktörü, coğrafi ve stratejik konumu, ekonomik, teknolojik ve askeri potansiyeliyle Türkiye Cumhuriyeti olarak görünmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, dünyadaki ilk 20 ekonomi içinde yer alması, NATO'nun ikinci büyük ordusuna sahip olması ve yaklaşık 85 milyonluk nüfusu barındırması ile TDT'nin başat ve itici gücü konumundadır. Bunların yanında Türkiye turizm, askeri teknoloji ve montaj sanayisi bakımından gelişmiş bir ülkedir. Ancak, enerji kaynakları bakımından gelişmekte, yüksek teknolojiye dayalı katma değer üretiminde kendisini geliştirmektedir. TDT'deki diğer ülkelere bakıldığında ise, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan ile gözlemci üye olan Türkmenistan'ın önemli miktarda yer altı maden ve enerji kaynakları vardır. Petrol ve doğalgazda Azerbaycan; kurşun, çinko, kalay, nikel, krom, demir, molibden, arsenik, manganez, volfram, boksit ve ayrıca petrol ve doğalgazda Kazakistan; altın, doğalgaz ve uranyum bakımından Özbekistan, önemli tedarikçi ülkeler arasındadır. Kazakistan buğday ve diğer tahılların üretiminde ve katma değere dönük sanayide, Özbekistan ile Türkmenistan pamuk vb. ürünlerde, Kırgızistan hayvancılık bakımından önemli bir ülke durumundadır. TDT gözlemci üyelerinden Macaristan, AB üyesi olması ve eğitim-öğretim alanında başarısı nedeniyle, Akdeniz'de stratejik bir konuma sahip olan KKTC ise, jeo-stratejik avantajları nedeniyle teşkilata katkı potansiyeli yüksek ülkeler olarak öne çıkmaktadırlar. TDT'ye üye ülkelerin genel durumlarına bakıldığında ise, işlenmiş ürünler, ağır sanayi için gerekli hammaddeler, akaryakıt ürünleri, enerji ve gıda ürünleri bakımlarından, teşkilatın üye ülkelerinin ve küresel olarak tedarik zincirinin ihtiyaçları bağlamında önemli potansiyele sahip görünmektedirler (bk. Aydılek, 2022: 721).

Toplam 163.760.041 kişi ile çok yüksek bir nüfusa sahip olan TDT ülkelerinde³⁹ en yoğun nüfus, % 5.50 oran ve 84.339.067 kişi ile Türkiye'de yaşamaktadır. Genç nüfusun en yoğun olduğu ülke Kırgızistan (% 32,65); nüfus artışının en düşük olduğu ülke ise Macaristan (-% 0,24) olarak görülmektedir. İstihdam yüzdesi en yüksek ülke Özbekistan (% 68,1); işsizlik % 14,8 ve genç işsizlik bakımından ise % 29,9 ile en yüksek oran Türkiye için söz konusudur. Hizmet sektörü yoğunluklu istihdam gerçekleşen ülkelerde temel ILO standartlarının kabul edildiği görülmektedir. Bireysel olarak çalışan kitlenin refah düzeyinin artırılması ve ulusal düzeyde sürdürülebilirlik sağlanması bakımından önemli olan sendikalaşma oranının yeterli düzeyde olmadığı dikkati çekmektedir. Temel ILO standartlarına ek olarak ülkelerin her birinin kendi anayasaları ve bunlarla ilgili yasalarında sendikal haklara ilişkin düzenlemeler yapılmış

³⁹ Güncel nüfus 180 milyona yaklaşmıştır.

olsa dahi bu durumun pratiğe yansımaları pek görülmemektedir. Nüfusa ilişkin verilere bakıldığında, çalışabilir yaştaki nüfus ve işgücü hakkındaki istatistik bilgilerine ulaşılması söz konusudur. TDT üyesi ülkelerde nüfusun ortalama olarak % 65.52'i, yani 108.658.606 kişilik büyük bölümü işgücünü meydana getiren 15-64 yaş aralığındaki çalışabilir nüfustan oluşmaktadır. Üye ülkeler ortalama % 50.86 oranında kadınlardan, % 49,14 oranında erkeklerden oluşmaktadır. Gelecek senelerde çalışabilir nüfusa eklenmesi beklenen 0-14 yaş arası nüfusun ortalama % 26.17 olduğu görülmektedir. Doğurganlık oranı bakımından önemli bir gösterge olan 0-14 yaş arasındaki nüfusun oran olarak en düşük olduğu ülke % 14.41 ile gözlemci ülke konumundaki Macaristan'dır. Aynı ülke içinde nüfus artış hızı verisi % -0,24 olarak bu durumun oluşmasında önemli bir gösterge olarak yer almaktadır. 0-14 yaş arasındaki nüfusun oran olarak en yüksek olduğu ülke ise % 32,65 ile Kırgızistan'dır. Araştırma kapsamında tanımlayıcı bilgilerden biri de ekonomik göstergeyle ilgilidir. Dünyada etkili olan Covid-19 salgınının etkili olduğu 2020 yılında yalnızca iki ülkenin (Özbekistan ve Türkiye) ekonomisi pozitif anlamda büyüme kaydetmiştir. Yukarıdaki verilere ilişkin tablo aşağıda sunulmuştur (bk. Tiyeke ve Balci, 2023: 819, 821):

Tablo 3. TDT Üye Ülkeleri Nüfus ve Ekonomik Veriler

Ülke	Nüfus	Nüfus Artış Oranı (%)	Çalışabilir Nüfus (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Genç İşsizlik Oranı (%)	0-14 Yaş Nüfus (%)
Türkiye	84,339,067	5.50	65.52	N/A	14.8	29.9	N/A
Kırgızistan	6,389,500	32.65	N/A	N/A	N/A	N/A	32.65
Macaristan	9,628,000	-0.24	N/A	N/A	N/A	N/A	14.41
Özbekistan	34,000,000	N/A	68.1	68.1	N/A	N/A	N/A
Genel	163,760,041	N/A	65.52	N/A	N/A	N/A	26.17

TDT ile sınırlı olmayan Türk Dünyası, üye ülkelerden daha geniş bir coğrafyanın kapsadığı alanda yer almaktadır. Sadece TDT'nin nüfusu yaklaşık 163 (güncel veri yaklaşık 180) milyon kişiden oluşmaktadır. 1,3 trilyon dolarlık bir milli gelir (güncel veri 1.8), 560 milyar dolarlık dış ticaret hacmi ve 250 milyar dolarlık yurt içi yatırım hacmine sahip olan Türk dünyasının sosyoekonomik bir güç olduğu görülmektedir. TDT'nin kendi üye ve gözlemci devletleri arasında gerçekleştireceği ikili ve çok taraflı ilişki ve iş birliklerinin teşkilatın etki alanını arttıracak ve iş birliğinin derinleşmesini sağlayacağı öngörülmektedir. Bu projelerdeki başarı, nihayetinde Teşkilat içindeki diğer ülkelerin ikili ve çoklu olarak ortak oldukları projeler, zaman içinde Teşkilatın projeleri hâline gelecektir. Bu yolla ayrıca, üye ülkelerin egemenliklerinin zedelendiğine ilişkin yöneltilen birtakım eleştirilerin önüne geçilmesi mümkün olabilecektir. Bu duruma örnek olarak, Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan'ın dışişleri ve ulaştırma bakanlarının Türkiye ve Azerbaycan'ın liderliğinde bir araya gelmeleri ve bunun

sonucunda 27 Haziran 2022’de Bakü şehrinde Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridoru geliştirilmesi için yapılan iş birliği anlaşması gösterilebilir. Sonrasında ise, Ağustos ayında Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan dışişleri, ticaret ve ulaştırma bakanları tarafından Taşkent’te oluşturulan üçlü mekanizma ile, Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridoru’na dair üç eş güdüm ve iş birliğinin artırılması hususunda görüş birliğine varılmıştır. Ayrıca, söz konusu eş güdüm ve iş birliğinin artırılması, 4 Ekim 2022 yılında Kazakistan’a ilk resmi ziyaretini gerçekleştiren Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhammedov ile Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev arasında müzakere edilmiştir. Söz konusu husus, Özbekistan-Kazakistan ve Özbekistan-Türkmenistan ikili görüşmelerinde liderlerce gündeme getirilmiştir. Türkistan’ın merkezinde yer alan ve denize bağlantısı olmayan, kapalı ülke (closed country) durumundaki Özbekistan, Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridoru veya Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu üzerinden Batıyla bağlantı kurmak istemiş ve ikili iş birliği şeklinde başlayan söz konusu proje zamanla bütün TDT üyelerine teşmil olacak şekilde teşkilatın ortak projesi durumuna gelmiştir (Yüce, 2022: 9, 10).

5.1. TÜRKİYE

Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte Avrasya jeopolitiğinde yeni bir dönem başlamış, Türk cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ederek uluslararası toplumda yerlerini almışlardır. Bu süreç, tarihsel ve kültürel bağlarla sıkı bir biçimde bağlı olan Türkiye için de yeni stratejik fırsatlar sunmuştur. Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan başta olmak üzere Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerini hızla geliştiren Türkiye, Türk dünyasının bütünleşmesi ve uluslararası arenada etkin bir biçimde temsil edilmesi için kilit bir rol üstlenmiştir. Türkiye, 1992 yılından itibaren düzenli olarak gerçekleştirilen Türk Devletleri Zirveleri’nde siyasi liderliği üstlenmiş ve ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik alanlarında güçlü iş birliklerinin geliştirilmesine öncülük etmiştir. Bu zirveler süreci 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile Türk Keneşi adı altında kurumsallaşmış, 2021 yılında ise TDT olarak kapsamlı bir uluslararası örgüt kimliğine kavuşmuştur.

Türkiye’nin TDT içindeki belirleyici rolü; siyasi-diplomatik liderlik, ekonomik ve enerji projeleri, savunma sanayiindeki atılımlar ve kültürel iş birliği gibi çok yönlü faaliyetlerle pekişmiştir. Özellikle Azerbaycan ile enerji ve savunma alanlarında gerçekleştirilen ortak projeler, diğer Türk cumhuriyetleriyle iş birliği mekanizmalarının oluşturulmasında önemli bir referans noktası olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) gibi enerji projeleri ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı gibi ulaştırma altyapı projeleri, bölgesel ekonomik entegrasyonu güçlendirerek Türkiye’yi Avrasya

coğrafyasında jeoekonomik bir merkez hâline getirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin savunma sanayinde gerçekleştirdiği teknoloji merkezli atılımlar, İHA ve SİHA üretimleri gibi stratejik alanlarda Türk dünyasında ortak savunma ve güvenlik politikalarının oluşmasına da öncülük etmiştir.

Jeopolitik olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında bulunan Türkiye; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinin arasında kritik bir köprü görevi görmektedir. Karadeniz, Ege ve Akdeniz'deki stratejik konumu nedeniyle Türkiye, küresel güç mücadelelerinin ve enerji transit yollarının merkezinde yer almakta, NATO'nun doğu kanadında önemli bir müttefik olarak hem Batılı ülkelerle stratejik iş birlikleri yürütmekte hem de Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerle ilişkilerini çok boyutlu olarak sürdürmektedir. Bu durum, Türkiye'nin dış politikasında dikkatli bir denge stratejisi izlemesini zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'nin ekonomik gücü ve bölgesel entegrasyondaki stratejik konumu, Türk dünyasının diğer üyeleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerin hızla gelişmesini sağlamıştır. 2020'de Türk cumhuriyetlerine toplam ihracatı 5,4 milyar dolarken, 2024'te bu rakam 11,1 milyar dolara ulaşarak önemli bir büyüme göstermiştir. Bu ticari artış, bölge ülkeleri arasındaki ekonomik iş birliğinin çeşitlenerek güçlendiğinin somut göstergesidir. Ayrıca Türkiye'nin enerji tüketiminin ve dışa bağımlılığının giderek artması nedeniyle enerji arz güvenliği açısından Türk cumhuriyetleriyle olan enerji iş birlikleri stratejik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Türkmenistan ve Kazakistan'ın zengin enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması projeleri, uzun vadeli iş birliklerinin temelini oluşturmaktadır.

Bunlara ek olarak, Türkiye, tarihsel mirası ve kültürel kimliği sayesinde Türk dünyasının eğitim, bilim ve kültür alanlarında ortak projelerle entegrasyonunu derinleştirmektedir. TÜRKSOY, Türk Akademisi ve TİKA gibi kuruluşlar aracılığıyla Türk devletleri arasında kültürel dayanışma, ortak tarih ve dil projeleri yürütülmekte; eğitim yatırımları ile ortak bilincin oluşması desteklenmektedir.

Sonuç olarak Türkiye, sahip olduğu jeopolitik avantajlar, ekonomik potansiyel ve kültürel derinlik ile TDT'nin kuruluşundan itibaren öncü rolünü sürdürmüş ve teşkilatın küresel siyasette daha etkin bir aktör hâline gelmesine büyük katkılar sağlamıştır. Türkiye'nin gelecekteki rolü, Türk dünyasının ekonomik, siyasi ve kültürel entegrasyonunu derinleştirmek ve teşkilatın uluslararası düzeyde daha güçlü bir konuma gelmesini sağlamaya devam etmek olacaktır.

5.1.1. Türkiye'nin Jeopolitik Konumu

Geleneksel jeopolitik teorilerinden biri olan Mackinder'in Kara Hakimiyeti (Heartland) Teorisi çerçevesinde Türkiye, İç Hilal olarak tanımlanan bölgede yer almakta ve Avrasya'nın merkezinden gelen tehditleri dengeleyici bir konumda bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu bölgenin hâkimiyeti için mücadele edilmiş, Soğuk Savaş sürecinde ise NATO ittifakı içinde yer alarak merkezden çevreye gelen tehditleri dengeleme politikası izlenmiştir. Günümüzde de Avrasya'daki güç dengeleri değiştikçe Türkiye'nin jeopolitik değeri artmaya devam etmektedir. Spykman'ın Kenar Kuşak (Rimland) Teorisi açısından bakıldığında Türkiye, Avrasya'nın en kritik geçiş noktalarından birinde yer almakta ve hem kara hem de deniz gücü oluşturabilecek bir kapasiteye sahip bulunmaktadır. Rimland bölgesi, dünya ticaret yollarının geçtiği bir alan olması nedeniyle büyük güçlerin rekabet sahası hâline gelmiştir. Türkiye, Kuşak-Yol Projesi gibi büyük çaplı küresel projelerde anahtar transit ülkelerden biri hâline gelmiş ve Asya ile Avrupa arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Bu durum Türkiye'ye hem ekonomik hem de jeopolitik olarak stratejik avantajlar sunmaktadır ancak aynı zamanda büyük güçlerin rekabeti içinde dikkatli bir denge politikası izleme zorunluluğunu da getirmektedir. Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi çerçevesinde Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olarak deniz yollarının güvenliği açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Mavi Vatan Doktrini ile Türkiye, deniz yetki alanlarını genişletme ve Akdeniz, Karadeniz ve Ege'de enerji ve ticaret yollarını kontrol etme çabalarını artırmaktadır. Bu bağlamda, Süveyş Kanalı'ndan Cebelitarık Boğazı'na kadar uzanan deniz yollarına erişimi olan Türkiye, enerji güvenliği ve deniz ticaretinin kesintisiz işlemesi açısından önemli bir aktör olarak konumlanmaktadır. Sonuç olarak Türkiye, jeopolitik konumu itibarıyla küresel güç mücadelelerinin kesişim noktasında bulunmakta ve bu durum hem büyük fırsatlar hem de çeşitli riskler barındırmaktadır. Klasik jeopolitik teoriler çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye'nin kara, deniz ve ticaret yollarındaki stratejik konumu nedeniyle bölgesel ve küresel güçler açısından vazgeçilmez bir ülke olmaya devam ettiği görülmektedir (Keküllüoğlu, 2022: 42-62).

Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer alarak stratejik bir jeopolitik avantaja sahiptir. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu arasında bir köprü görevi görmesi, Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlayan boğazlara sahip olması ve enerji koridorları üzerindeki konumu, yukarıda bahsedildiği üzere, Türkiye'yi küresel güçler için vazgeçilmez bir aktör haline getirmektedir. NATO üyesi olarak Batı savunma sisteminin doğudaki en önemli ülkesi olan Türkiye, aynı zamanda Rusya ve Çin ile enerji ve savunma

alanlarında iş birliği yaparak çok yönlü bir dış politika izlemektedir. ABD ve AB ile mülteci politikaları, savunma iş birlikleri ve ekonomik ilişkiler içindeyken, Suriye meselesi, Doğu Akdeniz gerilimleri ve Karadeniz güvenliği gibi konularda rekabet yaşamaktadır. Türkiye'nin jeopolitik riskleri arasında bölgesel çatışmalar, mülteci krizi ve uluslararası baskılar bulunurken, fırsatları ise savunma sanayiindeki gelişmeler, enerji projeleri ve diplomatik açılımlar ile bölgesel güç olma yolunda ilerlemesidir. Bu bağlamda Türkiye, çok boyutlu ve bağımsız bir dış politika geliştirerek, jeopolitik önemini daha da güçlendirme potansiyeline sahiptir.

Türkiye, nüfus, toprak büyüklüğü ve ekonomik güç açısından dünyada önemli bir konuma sahiptir. Üç kıtanın kesişim noktasında yer alan Türkiye, Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya, Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz havzalarına olan yakınlığıyla stratejik bir kavşak noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konum, onu enerji yolları, uluslararası ticaret ve güvenlik politikaları açısından merkezi bir aktör haline getirmektedir. Özellikle Hazar ve Orta Asya doğal kaynaklarının batıya taşınmasında anahtar ülke olan Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı gibi projelerle enerji güvenliğinde kritik bir rol üstlenmektedir. Türkiye'nin jeostratejik önemi, demokratik, laik ve piyasa ekonomisini benimsemiş bir ülke olarak Batı kurumlarıyla (NATO, AB, OECD) bütünleşmesiyle daha da güçlenmektedir. Aynı zamanda, Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya'daki tarihi ve kültürel bağları, bölgeyle ilişkilerini derinleştirmesini sağlamaktadır. Türkiye'nin güçlü bir silahlı kuvvete sahip olması, bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasında kilit bir aktör olmasını sağlamaktadır. Ekonomik olarak Türkiye, Avrupa, Orta Asya ve Pasifik pazarlarıyla ticari ilişkilerini geliştirerek küresel ekonomiye entegre olmaktadır. Sanayi gücü, genç nüfusu ve stratejik ulaşım koridorları, Türkiye'yi Avrupa ile Asya arasındaki ekonomik entegrasyonun temel taşı haline getirmektedir. Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'daki istikrar çabalarına yaptığı katkılar, Avrupa ve Asya'nın bütünleşmesi açısından kritik bir rol üstlenmesini sağlamaktadır.⁴⁰

TDT Kurucu genel Sekreteri, Büyükelçi Halil Akıncı'ya göre Türk jeopolitiği içerisinde Türkiye, üç kıtanın kesişim noktasında yer almakta ve tarih boyunca büyük medeniyetlerin ve güç mücadelelerinin merkezi olarak konumlanmaktadır. 16. yüzyılda Osmanlı, Safeviler, Babürlüler ve Türkistan Hanlıkları, Hindistan'dan Balkanlara, Akdeniz'den Kafkasya'ya kadar geniş bir coğrafyada egemen güç olarak yer almıştır. Ancak 19. yüzyılda değişen dünya düzenine uyum sağlayamayan Türk devletleri, büyük ölçüde sömürge veya himaye altına

⁴⁰ https://tasam.org/tr-tr/icerik/2317/turkiyenin_jeopolitik_jeostratejik_ve_ekostratejik_onemi/ (Erişim Tarihi: 01.03.2025).

girmekten kurtulamamış ve jeopolitik güçlerini kaybetmiştir. 20. yüzyılda ise Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti, bölgede kalan tek bağımsız Türk devleti olarak jeopolitik varlığını sürdürmek için diplomatik ve askeri stratejilere yönelmiştir. Lozan ve Montrö gibi diplomatik başarılar, Türkiye'nin jeopolitik çıkarlarını güvence altına almasını sağlamış bulunmaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Sovyet tehdidi, Türkiye'yi Batı ittifakına yönelmek zorunda bırakmıştır. Türkiye'nin jeopolitik ağırlığı, büyük ölçüde kendi gücünden ziyade bulunduğu stratejik konumdan kaynaklanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türk dünyası kavramı yeniden genişlemiş ve Türkiye'nin çevresinde Kıbrıs dahil yedi bağımsız Türk devleti ortaya çıkmıştır. Akdeniz'den Pasifik'e uzanan Türk Kuşağı, sahip olduğu doğal kaynaklar, demografik potansiyel ve jeopolitik konumu ile dünya siyasetinde önemli bir yer edinmiş bulunmaktadır. Türkiye, bu yeni jeopolitik düzende Türk dünyası ile entegrasyonu güçlendirme stratejisini benimsemiş bulunmaktadır. Öncelikle bağımsız Türk devletlerini tanımış ve onların uluslararası tanınırlığını artırmaya yardımcı olmuştur. 1992'den itibaren Türk Devlet Başkanları Zirveleri düzenleyerek, ekonomik, siyasi ve güvenlik iş birliklerini artırmayı hedeflemiş bulunmaktadır. TİKA, Türksöy ve Eximbank gibi kurumlarla teknik destek ve ekonomik yardımlar sağlamış ve bölgesel iş birliğini kurumsallaştırmıştır. 2009'da imzalanan Nahçıvan Antlaşması ile kurulan Türk Keneşi (12 Kasım 2021'de "Türk Devletleri Teşkilatı" adını almıştır), Türkiye'nin bölgesel liderlik vizyonunu güçlendiren en önemli kurumsal adımlardan biri haline gelmiştir. Türkiye'nin Türk dünyası ile geliştirdiği stratejik iş birliği, Avrasya'daki enerji hatlarının yönetimi, askeri ve ekonomik iş birlikleri ve ulaştırma ağlarının genişletilmesi gibi birçok alanda etkisini artırmış bulunmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, Türkiye'nin bölgedeki jeoekonomik merkez olma stratejisini destekleyen projelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Askerî alanda ise Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ortak operasyonlar, Karabağ Zaferi gibi somut başarılar getirerek diğer Türk devletleri için de bir model oluşturmuş bulunmaktadır. Türkiye'nin Türk dünyası ile entegrasyonu, Batı ile olan ilişkilerinde de stratejik bir avantaj sağlamaktadır. TDT üyeliği, Türkiye'nin küresel jeopolitikte daha güçlü bir pozisyon elde etmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda Türkiye, Doğu-Batı arasında bir köprü olma misyonunu güçlendirmiş ve uluslararası siyasette daha etkin bir konuma ulaşmıştır. Bu iş birliği, sadece bölgesel liderlik açısından değil, Türkiye'nin uzun vadede bağımsız bir küresel aktör haline gelmesi açısından da kritik bir fırsat sunmaktadır.⁴¹

⁴¹ <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/turk-dunyasinin-jeopolitigi-ve-turk-dis-politikasindaki-yeri> (Erişim Tarihi: 25.02.2025).

Sonuç olarak, Türkiye'nin jeopolitik geleceği, Türk dünyası ile ekonomik, askeri ve siyasi entegrasyonunun güçlendirilmesine bağlı bulunmaktadır. Bu iş birliği sadece Türkiye'nin bölgesel liderliğini güçlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda Türk dünyasının küresel siyasette daha etkin bir aktör olmasını sağlamaktadır. Uzun vadeli bir projeksiyonla, Türk devletleri arasındaki bütünleşme, Türkiye'nin dünyadaki stratejik konumunu daha da güçlendirecek ve Türk dünyasının küresel güç dengelerinde etkin bir aktör olmasını sağlayacaktır.

5.1.2. Türkiye'nin Siyasi Görünümü

Türkiye Cumhuriyeti'nde, 6771 sayılı kanunla getirilen düzenlemeler sonucunda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi benimsenmiş bulunmaktadır. Bu sistemde, yasama ve yürütme organlarının doğrudan halk tarafından seçilmesi esası benimsenmiştir. Böylece parlamenter modelde yer alan ve yürütmenin yasama içinden çıktığı uygulamalara son verilmiştir. Yürütme yetkisi, halkoyuyla seçilen Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmakta; bu görevi yürütürken Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve üst düzey bürokratlar dâhil olmak üzere kendi oluşturduğu teşkilattan yararlanmaktadır. Yasamaya ilişkin faaliyetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) çatısı altında yürütülmekte ve milletvekilleri sayısı 600'e çıkarılmıştır.

Yeni sistemle birlikte, kuvvetler ayrılığı ilkesi daha belirgin hale gelmiş bulunmaktadır. Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı ile bakanlar, yasama üyesi olamamaktadır. Böylece yasama ve yürütme arasında keskin bir ayrım sağlanmış; TBMM, kanun yapma, değiştirme ve kaldırma konusunda tek yetkili merci olarak düzenlenmiştir. Ayrıca olağan dönemlerde çıkarılacak Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, kanunla aynı konuda farklı hüküm taşıdığından kanun hükümleri öncelikli hale gelmektedir. TBMM, bütçe görüşmeleri, meclis soruşturması ve meclis araştırması gibi yollarla yürütmeyi denetlemektedir. Cumhurbaşkanı ise Anayasa'da belirtildiği üzere cezai sorumluluk kazanmış; Yüce Divan'a sevk edilmesi ve yargılanması da yine TBMM'nin onayına tabi tutulmuştur. Yargı erki, bağımsız ve tarafsız mahkemeler ilkesine dayanarak örgütlenmiş olup Anayasa Mahkemesi, diğer yüksek yargı organları ve Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK) aracılığıyla faaliyet göstermektedir. 6771 sayılı kanun değişikliğiyle askeri yargı kaldırılmış ve yargının sivil niteliği güçlendirmiştir. HSK üyeleri, TBMM ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilmekte; yargının hem bağımsızlığını hem de tarafsızlığını sürdürmesi amaçlanmaktadır. Böylece Türkiye'de, doğrudan halk tarafından belirlenen yasama ve yürütmenin yanı sıra Anayasa'nın çizdiği sınırlar dâhilinde görev yapan yargı organı, sistem işleyişini denetlemeye devam etmektedir (Göksel ve Tunç, 2021: 56-76).

5.1.3. Türkiye'nin Dış Politikası

Türkiye, köklü Hariciye geleneğini günümüz koşullarıyla birleştirerek barışçıl ve gerçekçi bir dış politika yürütmektedir. Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası alandaki başarısını ortaya koymuş ve kalıcı diplomasi anlayışını benimsemiştir. Jeopolitik konumu, güçlü ordusu, gelişen savunma sanayisi ve geniş diplomatik ilişkileriyle uluslararası sistemde etkili bir aktör olmaya devam etmektedir. Ulusal çıkarlarını koruma ve küresel barışa katkı sağlama anlayışıyla hareket eden Türkiye, gerçekçilik ve ideallerin dengeli yürütüldüğü bir dış politika benimsemektedir. 261 diplomatik temsilciliğiyle dünya çapında en geniş diplomatik ağlardan birine sahip olan Türkiye, krizlerin çözümüne katkı sağlamakta ve uluslararası yönetişimde etkili bir pozisyon almaktadır. 2025 yılında bölgesel ve küresel iş birliğini derinleştirme, güvenlik tehditleriyle mücadele, diplomatik çabaları artırma ve ekonomik diplomasi alanında etkinliği güçlendirme hedefleri sürdürülmektedir. Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Kuzey Afrika'da istikrar desteklenirken, AB ile ilişkilerin yeniden şekillendirilmesi ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gündemdedir. Terörle mücadelede PKK/YPG, DEAŞ ve FETÖ gibi örgütlere karşı operasyonlar devam etmektedir. Irak ve Suriye'de sınır güvenliği sağlanarak terör unsurlarının ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda KKTC'nin haklarının korunması ve Kıbrıs meselesinde adil bir çözüm bulunması yönündeki politika sürdürülmektedir. Türkiye, uluslararası krizlerin çözümüne katkı sunarak, arabuluculuk faaliyetlerine devam etmektedir. BM, AGİT ve İİT gibi kuruluşlarda aktif rol alarak diplomatik süreçleri desteklemektedir. Ukrayna-Rusya savaşında taraflar arasında müzakereleri teşvik eden Türkiye, bölgesel çatışmaların çözümüne yönelik girişimlerini sürdürmektedir. Dünyanın en fazla mülteci barındıran ülkesi olarak insani yardımlarını artırmakta, göç krizlerine karşı uluslararası iş birliği geliştirmektedir. Düzensiz göç akınlarıyla mücadele ederken, mültecilerin gönüllü, güvenli ve onurlu dönüşlerine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Türkiye, enerji ve ticaret alanlarında yatırımları artırarak küresel ekonomiye daha fazla entegre olmayı hedeflemektedir. Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki enerji kaynaklarının değerlendirilmesi, Türkiye'nin enerji merkezi olma stratejisini güçlendirmektedir. Cumhuriyetin ikinci yüzyılında Türkiye, küresel düzenin güçlü bir aktörü olma hedefini sürdürmektedir. Ulusal güvenlik, bölgesel istikrar, ekonomik gelişim ve insani yardımlar çerçevesinde şekillenen dış politika anlayışı, barış ve istikrarı destekleyen aktif diplomasi yaklaşımıyla devam edecektir.⁴²

⁴² <https://www.sam.gov.tr/bilgi-notlari/guclu-koklerden-saglam-bir-gelecege-turk-dis-politikasi-0> (Erişim Tarihi: 08.03.2025).

Türkiye, küresel belirsizliklerin arttığı dönemde bağımsız ve milli bir dış politika benimseyerek sahada ve masada etkin bir diplomasi yürütmektedir. Bölgesel barış, güvenlik ve ekonomik kalkınmayı hedefleyen Türkiye, terörle mücadele, çatışmaların önlenmesi ve arabuluculuk faaliyetlerinde aktif rol üstlenirken, NATO, G20 ve Avrupa kurumlarıyla ilişkilerini güçlendirmekte ve Asya, Afrika, Latin Amerika gibi bölgelerde yeni iş birlikleri geliştirmektedir. Türk Dünyası'nın birlikteliğini artıran TDT, dış ilişkilerin kurumsal genişlemesi açısından önemli bir girişim olarak öne çıkarken, bölgesel entegrasyonu derinleştirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye, enerji, ulaşım ve diplomasi alanlarında bağlantısallığı artırarak, insani yardımlar ve çok taraflı iş birlikleriyle küresel sistemin adil ve kapsayıcı dönüşümüne katkıda bulunmayı sürdürmektedir. Dijital diplomasi ve Antalya Diplomasi Forumu gibi yenilikçi girişimlerle geleceğin diplomasisini şekillendiren Türkiye, bölgesinde istikrar ve kalkınmanın güvencesi olmaya devam etmektedir.⁴³

Türkiye, 2025 yılına gelene kadar, yaklaşık bir yıl boyunca küresel ve bölgesel gelişmeler karşısında hem ulusal güvenliğini koruma hem de diplomatik girişimlerle barışı sağlama çabalarının önemli bir aktörü olmuştur. Orta Doğu'daki çatışmalar, Rusya-Ukrayna savaşı, Hint-Pasifik bölgesindeki gerilim ve ABD'deki seçimlerin etkileri Türk dış politikasını doğrudan etkileyen unsurlar olmuşlardır. Türkiye, savaşın başından bugüne kadar, savaşın sona erdirilmesi için taraflarla diplomatik temaslarını sürdürmüştür. Ancak Batı'nın artan yaptırım baskısı Türkiye'yi zorlamaktadır. Trump'ın yeniden seçilmesi, savaşın gidişatını belirleyen ana faktörlerden biri olmaktadır. Ukrayna, Batı'dan aldığı desteğe rağmen topraklarını korumakta zorlanmaktadır. Türkiye'nin arabulucu rolü, Suriye'deki gelişmeler ve Libya'daki olası rekabet nedeniyle 2025'te daha karmaşık hale gelmektedir. Türkiye, 2024 yılında "Yeniden Asya" girişimi kapsamında TDT başta olmak üzere bölgesel örgütlerle ilişkilerini geliştirmeye devam etmektedir. Çin ile ilişkilerde yumuşama süreci başlamış, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Şi Cinping karşılıklı temaslarını artırmıştır. Türkiye, ABD ile ilişkilerini onarmaya çalışırken Çin ile de stratejik iş birliğini sürdürmektedir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında barış görüşmeleri ilerlemekte, ancak Ermenistan'ın Batılı ülkelerle geliştirdiği askeri iş birliği soru işaretleri yaratmaktadır. Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki barış süreciyle doğrudan bağlantılıdır. 2025 yılında bölgedeki istikrarın sağlanması, Türkiye'nin dış politikadaki öncelikleri arasında yer almaktadır. İsrail'in Gazze'deki saldırıları 2024 boyunca devam etmiş, Türkiye bu konuda uluslararası platformlarda İsrail'e karşı hukuki ve diplomatik girişimlerde bulunmuştur. ABD'de Trump'ın yeniden başkan olması, İsrail

⁴³ <https://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 01.03.2025).

lehine gelişmelerin artabileceğine işaret etmektedir. Türkiye'nin bölgedeki barış sürecinde daha etkin bir rol oynaması gerekmektedir. Suriye'de 2024'te Esad rejimi devrilmiş, ancak yeni yönetimin istikrarı sağlama süreci sancılı olmaktadır. Türkiye, sınır güvenliği ve terörle mücadelede aktif rol oynamaktadır. Irak ile terörle mücadelede iş birliği artmış, ancak PKK'nın KYB ile ilişkileri çözüm bekleyen bir sorun olarak kalmaktadır. Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğünü desteklemekte ve ABD'yi YPG politikalarını değiştirmeye ikna etmeye çalışmaktadır. 2025'te Türkiye, küresel güç dengeleri içinde dengeli bir politika izleyerek, ulusal güvenliğini korumayı, diplomatik girişimlerle barışçıl çözümler üretmeyi ve bölgesel istikrarı sağlamayı hedeflemektedir. ABD, Rusya, Çin ve bölgesel aktörlerle ilişkiler, Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren temel dinamikler olmaya devam etmektedir.⁴⁴

ABD Başkanı Donald Trump yönetiminin küresel düzeni köklü bir şekilde değiştireceği ve küresel ticaret savaşlarının kaçınılmaz hale gelmiş olduğuna dair önemli işaretler mevcuttur. Bu minvalde değişen dünya düzeni Türkiye için hem riskler hem de fırsatlar barındırmaktadır. Türkiye'nin küresel ekonomi ve jeopolitik gelişmelere duyarlılığı artmakta ve bu durum, dış politika kararlarının daha stratejik biçimde şekillendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Trump yönetiminin uluslararası statükoyu sarsabilecek etkiler yaratacağı ve bu sürecin Türkiye'nin jeostratejik konumunu daha da önemli hale getirmiş olduğuna dair analizler yapılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Çin ile ticari ilişkilerini göz ardı etmeden, yeni bir döneme girmekte olan Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi ekonomik ve diplomatik atakların Türkiye adına yeni fırsatlar olarak değerlendirilmektedir. ABD-Çin ticaret savaşlarının etkileri Türkiye açısından önemli bir konu haline gelmiştir. ABD'nin Çin'e uyguladığı yüksek tarifelerin Türkiye'ye belirli sektörlerde rekabet avantajı sağlayabileceğine dair beklentiler artmıştır. Bu durum, Türkiye'nin küresel ticaret içindeki konumunu yeniden değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye-AB ilişkilerinde yeni dinamikler ortaya çıkmaktadır. AB'nin Çin'in ithalat baskısına karşı kendisini koruma arayışı içinde olduğu ve bu bağlamda Türkiye'nin Avrupa'nın ekonomik güvenliğinin önemli bir paydaşı haline gelebileceği görülmektedir. Türkiye'nin AB ile ekonomik iş birliğini artırarak, Avrupa'nın ekonomik zorluklarına çözüm sunabileceği belirtilmiştir. 2025 yılında küresel düzende büyük değişimler yaşanacağı öngörülmektedir. Türkiye'nin, yeni ekonomik ve siyasi dinamikleri doğru analiz etmekte olduğu ve ABD, Çin ve AB ile ilişkilerini dengeli bir şekilde yönetmeye çalıştığı görülmektedir. Küresel ticaret savaşları içinde rekabet avantajlarını iyi

⁴⁴ <https://www.indyturk.com/node/751418/t%C3%BCrki%C3%BCn%87yeden-sesler/2025e-girerken-t%C3%BCrk-d%C4%B1%C5%9F-politikas%C4%B1-1> (Erişim Tarihi: 08.03.2025)

değerlendirmek, Türkiye'nin ekonomik ve dış politika alanındaki öncelikleri arasında yer almaktadır. Avrupa ile ilişkilerde yeni bir açılım sağlanabileceği öngörülmekte ve Türkiye'nin dış politikada stratejik hamlelerini dikkatle yönetmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.⁴⁵

Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye, 2024 yılında ortaya koyduğu "Yeniden Asya" girişimi kapsamında TDT başta olmak üzere bölgesel örgütlerle ilişkilerini geliştirmeye devam etmektedir. Türkiye'nin değişmekte olan dünya düzeninin getirdiği fırsatları daha etkili politik hamlelere dönüştürebilmesi açısından TDT'nin önemi daha da artmaktadır. Dolayısıyla, 2025 yılının TDT için entegrasyonun derinleştiği, ekonomik ve kültürel iş birliğinin arttığı ve küresel düzeyde etkinliğin genişlediği bir yıl olması öngörülmektedir.⁴⁶

5.1.4. Türkiye'nin Ekonomik Görünümü

Aralık 2024 yılında OECD'nin yayımladığı Ekonomik Görünüm Raporu Belirsiz Zamanlarda Dayanıklılık adlı rapora göre, Türkiye ekonomisinin 2024'te %3,5, 2025'te %2,6 büyüyeceğini, ancak 2026 itibarıyla yeniden %4 seviyesine çıkacağını öngörmektedir. Büyüme performansının 2024 ve 2025'te yavaşlayacağı, ancak ihracattaki artış ve istikrar politikalarının etkisiyle 2026'da tekrar ivme kazanacağı belirtilmektedir. Türkiye'nin ekonomik büyümesini etkileyen faktörler olarak şunlar gösterilmektedir: Sıkı para politikaları ve mali konsolidasyon, iç talebi baskılamakta ve özel tüketimi sınırlamaktadır. Deprem sonrası yeniden inşa faaliyetleri ekonomik büyümeye kısa vadeli destek sağlasa da bu etkinin 2025 itibarıyla azalacağı tahmin edilmektedir. Uluslararası turizmin güçlü seyretmesi, ihracata ve döviz girişine olumlu katkı sunarak cari açığın azaltılmasına destek olmaya devam edecektir. Yüksek enflasyon ve faiz oranları, iç talebi ve yatırım eğilimini sınırlarken, ekonomik büyümeyi aşağı çekmektedir. OECD, Türkiye için 2025 yılında %30,7 ve 2026 yılında %17,2 seviyesinde bir enflasyon öngörmektedir. Bu tahminler, mevcut sıkı para politikalarının sürdürülmesi ve enflasyon beklentilerinin kontrol altına alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, işsizlik oranının 2025'te %9, 2026'da %8,6 seviyesinde olacağı öngörülmektedir. OECD, Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir bir büyüme rotasına girebilmesi için para ve maliye politikalarının sıkı tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Merkez Bankası'nın enflasyon düşene kadar sıkı para politikası izlemesi beklenirken, kamu harcamalarının da kontrollü bir şekilde azaltılması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, işgücü piyasası reformları, nitelikli ve kayıtlı istihdamın artırılması açısından kritik bir öneme sahiptir. OECD'ye göre, Türkiye'de esnek çalışma modellerinin

⁴⁵ <https://www.esiad.org.tr/2025/01/22/2025-yilinda-kuresel-gelismeler-ve-turkiyenin-dis-politika-gundemi/> (Erişim Tarihi: 08.03.2025).

⁴⁶ <https://astanatimes.com/2025/02/ots-chairman-2025-will-be-year-of-deeper-integration-among-turkic-states/> (Erişim Tarihi: 08.03.2025).

teşvik edilmesi ve beceri geliştirme programlarının artırılması, uzun vadeli büyüme potansiyelini güçlendirecektir. Yapısal reformların hızlandırılması, özellikle vergi sisteminin iyileştirilmesi, finans sektöründeki kırılganlıkların giderilmesi ve özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi, ekonomik istikrarın sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Türkiye ekonomisi, kısa vadede zorlu bir dengelenme sürecinden geçmektedir. İç talebi sınırlayan sıkı politikalar büyümeyi yavaşlatırken, ihracattaki artış ve turizmin güçlü seyri ekonomiye destek sağlamaktadır. Enflasyonun düşürülmesi ve makroekonomik istikrarın sağlanması, yatırımcı güvenini artırarak uzun vadeli büyümenin önünü açacaktır. OECD ayrıca, para ve maliye politikalarının tutarlılığının korunmasını, yapısal reformların hızlandırılmasını ve işgücü piyasasında esnekliğin artırılmasını önermektedir. Bu adımların başarıyla uygulanması, Türkiye'nin ekonomik dayanıklılığını artırarak küresel belirsizliklere karşı daha güçlü bir konuma gelmesini sağlayacaktır.⁴⁷

PwC(PricewaterhouseCoopers)'nin hazırladığı "2041'de Türkiye" raporu, ülkenin uzun vadeli ekonomik büyüme perspektifini ele alarak, 2041 yılına kadar Türkiye'nin küresel ekonomide üst sıralara yükselebileceğini öngörmektedir. Raporda, Türkiye'nin ekonomik büyümesini destekleyen faktörler, olası riskler ve gelecekte uluslararası uzmanlık merkezi olabilecek sektörler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Raporda, Türkiye'nin ekonomik büyümesini sürdürebilmesi için sahip olduğu avantajlar ortaya konulmaktadır. Nitelikli işgücünün artışı, coğrafi konum avantajı ve büyüyen orta sınıf, bu süreçte önemli rol oynamaktadır. Türkiye'nin 2041'e kadar dünya ekonomisinde ilk 12 ülke arasına girmesi beklenirken, bunun büyük ölçüde bölgesel ve uluslararası yatırımları çekme yeteneğine bağlı olacağı belirtilmektedir. Ülkenin ihracat temelli büyüme stratejisini benimsemesi ve sektör çeşitliliğini artırması, küresel pazarlarda daha güçlü bir konum elde etmesine yardımcı olacaktır. Raporda, Türkiye'nin önündeki ekonomik riskler de ele alınmaktadır. Cari açığın azaltılması, enflasyon kontrolü ve finansal istikrarın sağlanması, sürdürülebilir büyüme için kritik öneme sahiptir. Ayrıca, hukuki ve altyapısal reformların sürdürülmesi, Türkiye'nin rekabet gücünü artırmak adına hayati bir role sahiptir. Özellikle Ar-Ge ve inovasyon yatırımlarının artırılması, ekonomik kalkınmada kilit faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin yüksek katma değerli sektörlerle yönelmesi için sanayi politikalarının daha etkin hale getirilmesi ve teşvik mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. PwC raporu, Türkiye'nin 2041 yılına kadar küresel ekonomik sıralamada daha üst basamaklara tırmanabileceğini ve büyümesini sürdürmek için belirli sektörlerle yönelmesi gerektiğini ortaya

⁴⁷ <https://www.tisk.org.tr/dokuman/oecd-ekonomik-gorunum-raporu-aralik-2024.pdf> (Erişim Tarihi: 02.03.2025)

koymaktadır. Türkiye'nin ekonomik gücünü artırmak için ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemesi, yenilenebilir enerji ve Ar-Ge yatırımlarını artırması, finansal istikrarı sağlaması kritik öneme sahiptir. Bu faktörlerin başarılı bir şekilde yönetilmesi durumunda, Türkiye'nin 2041'de küresel ekonomide daha rekabetçi bir konuma ulaşması mümkün görünmektedir.⁴⁸

Türkiye, TDT üye ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerini giderek geliştirmektedir. Ancak mevcut ticaret hacmi ve yatırım düzeyi, potansiyelin altında seyretmektedir. Türkiye, enerji, lojistik ve imalat sektörlerindeki tecrübeleriyle Türk devletleri için tamamlayıcı bir ekonomik güç oluşturmakta, bu çerçevede ikili ve çok taraflı iş birlikleri artırılmaktadır. Türkiye'nin ekonomik ilişkilerde en yoğun temas sağladığı ülke Azerbaycan olmuştur. İki ülke arasında enerji alanında gerçekleştirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattı, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) gibi projeler stratejik bir iş birliği düzeyine ulaşmıştır. Türkiye, doğal gaz ihtiyacının önemli bir kısmını Azerbaycan'dan karşılamakta ve bu oran ilerleyen yıllarda daha da artması beklenmektedir. Ayrıca Türkiye ile Azerbaycan arasındaki Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demir yolu ve planlanan Zengezur Koridoru projeleri lojistik açıdan büyük önem taşımaktadır. Kazakistan ile ekonomik ilişkiler gelişme göstermiş ancak ticari hacim istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı ilaç, hazır giyim ve makine sektörlerinde yoğunlaşırken, ithalatı ise ağırlıklı olarak bakır, alüminyum ve petrol gazları oluşturmaktadır. Kazakistan, Türkiye ile iş birliğini özellikle ulaşım ve savunma sanayiinde derinleştirmeye yönelik adımlar atmaktadır. Özbekistan ile ilişkiler, Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle büyük bir ivme kazanmıştır. Özbekistan'ın Türk Konseyi'ne tam üye olmasıyla birlikte ticari iş birliği artmış ve 2021 itibarıyla ticaret hacmi 3,6 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'den Özbekistan'a temizlik ürünleri, ilaç, plastik ve gıda makineleri ihraç edilirken, Özbekistan'dan bakır, pamuk ipliği ve petrol yağları ithal edilmektedir. Özellikle Hazar Geçişli Orta Koridor'un geliştirilmesiyle Türkiye ve Özbekistan arasındaki lojistik iş birliğinin daha da artması öngörülmektedir. Kırgızistan ile ekonomik ilişkilerde Türkiye, en fazla yatırım yapan ülkeler arasında yer almaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi düşük kalmasına rağmen, Türkiye özellikle eğitim yatırımları ile Kırgızistan'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkı sunmaktadır. Kırgızistan'ın lojistik altyapısının geliştirilmesi amacıyla Türk iş insanlarının yatırımları teşvik edilmektedir. Türkmenistan ile ekonomik ilişkiler daha çok doğal gaz ve inşaat sektöründe yoğunlaşmaktadır. Türkiye, Türkmenistan'ın en büyük yatırım ortaklarından biri olup, ülkedeki müteahhitlik projelerinde önemli bir paya sahiptir. İki

⁴⁸ <https://www.pwc.com.tr/tr/publications/arastirmalar/pdf/2041deturkiye.pdf> (Erişim Tarihi: 02.03.2025).

ülke arasındaki ticaret hacmi 1,7 milyar dolara ulaşmış ve dış ticaret Türkiye lehine gerçekleşmiştir. Özellikle enerji alanında Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye gaz taşınmasına yönelik projeler, ekonomik iş birliğinin stratejik boyutunu artırmaktadır. Macaristan ile ekonomik ilişkiler sanayi ürünleri, makine ve taşıt üretimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Türkiye ve Macaristan arasındaki ticari ilişkiler, AB ile olan entegrasyon sayesinde ivme kazanmakta ve iki ülke arasında stratejik iş birliği giderek derinleşmektedir. Macaristan'ın Türk Konseyi'ne gözlemci üye olması, ekonomik ilişkileri daha da çeşitlendirmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin TDT üye ülkeleriyle ekonomik ilişkileri artarak devam etmektedir. Ancak mevcut ticaret hacmi ve yatırım düzeyi, ulaşılabilecek potansiyelin altında kalmaktadır. Türkiye, başta enerji, lojistik ve savunma sanayii olmak üzere birçok alanda iş birliğini güçlendirmeye çalışmakta, ikili ve çok taraflı iş birlikleriyle ekonomik ilişkileri stratejik düzeye taşımaktadır (Yüce, 2022b: 23-33).

Tablo 4. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine İhracatı (2024)

Veri	2020	2021	2022	2023	2024
Toplam İhracat (milvar USD)	5.4	7.2	8.0	9.9	11.1
Kazakistan (milvar USD)	-	-	-	-	3.3
Azerbaycan (milvar USD)	-	-	-	-	3.1
Özbekistan (milvar USD)	-	-	-	-	2.2
Kırgızistan (milvar USD)	-	-	-	-	1.4
Türkmenistan (milvar USD)	-	-	-	-	1.1
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar (milvon USD)	-	-	-	-	2600.0
Elektrikli makine ve cihazlar (milvon USD)	-	-	-	-	1100.0
Örme giyim esvası ve aksesuarı (milvon USD)	-	-	-	-	593.6
Kıymetli tas, metal ve mücevher esvası (milvon USD)	-	-	-	-	530.1
Motorlu kara taşıtları (milvon USD)	-	-	-	-	529.8

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-5-yilda-turk-cumhuriyetlerine-ihracatini-ikiye-katladi/3486324> (Erişim Tarihi: 25.02.2025).

Türkiye'nin 2020'de 5,4 milyar dolar düzeyinde olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a toplam ihracatı 2024'te 11,1 milyar dolara yükselerek yaklaşık iki kat büyümüştür. Aynı dönemde 2024 özelinde en büyük payı 3,3 milyar dolarla Kazakistan alırken, onu 3,1 milyar dolar ile Azerbaycan ve 2,2 milyar dolar ile Özbekistan izlemiştir. Kırgızistan ve Türkmenistan'a ihracat sırasıyla 1,4 milyar ve 1,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Ürün grupları bazında ise 2,6 milyar dolarla makine ve mekanik cihazlar öne çıkmış, elektrikli makine ve cihazlar (1,1 milyar dolar) ile tekstil, otomotiv ve kıymetli taş-mücevher faslı (her biri 500 milyon doların üzerinde) dikkat çekici diğer başlıklar olmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik ihracatının hem düzenli biçimde arttığını hem de ürün çeşitliliği açısından güçlendiğini göstermektedir.

Tablo 5. Türkiye'nin TDT Ülkelerine Dış Ticaret Verileri (Bin \$) ve TDT Ülkelerinin Türkiye'nin Dış ticaretindeki Oranı (Ayrıca bk. Mere, 2024: 264)

Yıl	İhracat (Bin \$)	İhracat Oranı (%)	İthalat (Bin \$)	İthalat Oranı (%)
2003	1503730	3.18	1074541	1.55
2004	2014519	3.19	1682482	1.72
2005	2542678	3.46	2194724	1.88
2006	3353323	3.92	3249761	2.33
2007	4582159	4.27	4009313	2.36
2008	5505554	4.17	4580470	2.27
2009	4616040	4.52	2902244	2.06
2010	5336978	4.69	4364058	2.35
2011	6571192	4.87	5217598	2.17
2012	7368164	4.83	4818014	2.04
2013	8677725	5.72	4894228	1.94
2014	8996631	5.71	4264581	1.76
2015	7007190	4.87	4062667	1.96
2016	5731001	4.02	3970451	2.0
2017	6342441	4.04	5041286	2.16
2018	6346296	3.58	4931313	2.13
2019	7160258	3.96	4747739	2.26
2020	7552782	4.45	4522546	2.06
2021	9843840	4.37	6709760	2.47
2022	11706370	4.61	9086621	2.5

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2003 yılında Türkiye'nin TDT ülkelerine yaptığı ihracat 1,5 milyar dolar seviyesindeyken, bu rakam 2022 yılında 11,7 milyar dolara kadar yükselmiştir. Özellikle 2010'lu yılların başlarında hızlı bir artış görülmüş, 2013 yılında ihracatın toplam içindeki payı %5,72 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2016 yılında yaşanan düşüşle ihracat oranı %4 seviyelerine gerilemiş, ancak 2020'den itibaren tekrar yükseliş trendine girmiştir. 2022 yılında ihracatın toplam içindeki payı %4,61 olarak gerçekleşmiştir.

TDT ülkelerinden yapılan ithalat da benzer bir gelişim göstermiştir. 2003 yılında 1,07 milyar dolar olan ithalat, 2022 yılında 9,08 milyar dolara çıkmıştır. İthalatın Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki oranı 2003 yılında %1,55 iken, 2022'de %2,50 seviyesine yükselmiştir. Bu, TDT ülkelerinin Türkiye için ithalat açısından da önem kazandığını göstermektedir. Özellikle 2021 ve 2022 yıllarında ithalatta belirgin bir artış yaşanmıştır.

Türkiye'nin TDT ülkeleriyle yaptığı ticarete genel olarak bir ihracat fazlası bulunmakla birlikte, son yıllarda ithalatta yaşanan artış bu farkı kapatma eğilimi göstermektedir. 2021 yılında 9,84 milyar dolarlık ihracata karşılık 6,71 milyar dolarlık ithalat gerçekleşmiştir. 2022 yılında ise ithalat 9,08 milyar dolara yükselmiş ve ihracata yaklaşmıştır. Bu durum, TDT ülkeleri ile ticaret dengesinin daha dengeli bir hale geldiğini göstermektedir.

Türkiye'nin TDT ülkeleri ile dış ticareti son 20 yılda önemli bir büyüme göstermiştir. Özellikle ihracat açısından bu ülkeler Türkiye için giderek daha stratejik hale gelmektedir. Ticaret hacmindeki artış, ekonomik ve siyasi ilişkilerin güçlenmesine paralel olarak devam etmektedir. İthalattaki artış ise Türkiye'nin bu ülkelerle olan ekonomik entegrasyonunun giderek arttığını göstermektedir.

5.1.5. Türkiye'nin Doğal Kaynakları ve Enerji Potansiyeli

Türkiye, sahip olduğu doğal kaynaklar ve jeopolitik konumu itibarıyla enerji arz güvenliği açısından stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye'nin sanayi ve hizmet sektörlerinde gelişmiş olması, enerji tüketiminin giderek artmasına neden olmuştur. Türkiye'nin enerji tüketimi, son on yılda sürekli artış göstermiş ve 2022 yılında 7,01 TWh (Terawatt saat) seviyesine ulaşmıştır. Enerji tüketiminde en büyük payı kömür ve doğalgaz alırken, yenilenebilir enerji kaynaklarının da kullanımı artmaktadır. Ancak, Türkiye'nin enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithal etmesi, enerji bağımlılığı sorununu gündeme getirmektedir. Özellikle petrol ve doğalgaz ihtiyacını karşılamak için dışa bağımlı olan Türkiye, enerji arz güvenliğini sağlamak adına alternatif enerji kaynaklarına yönelmektedir. Türkiye'nin enerji güvenliği açısından, TDT'ye üye ülkelerle enerji alanında iş birliği yapması büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi enerji zengini ülkelerle geliştirilen stratejik ortaklıklar, Türkiye'nin enerji tedarikinde çeşitliliği artırmasına katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Güney Gaz Koridoru projeleri, Türkiye'nin enerji tedarikinde kritik bir rol üstlenmiştir. Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Batı'ya ulaştırılması hem ekonomik hem de stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Kazakistan ve Türkmenistan'ın da bu projelere dahil edilmesi, enerji arz güvenliğini daha da güçlendirecektir (İpçioğlu ve petek: 2024: 123-136).

Türkiye'nin enerji ihtiyacı, nüfus artışı, sanayileşme ve refah seviyesinin yükselmesi ile her geçen gün artmaktadır. Enerji üretiminde büyük ölçüde fosil yakıtlar kullanılmakta, ancak bu kaynakların çevresel zararları ve rezervlerinin azalması nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim hız kazanmaktadır. Türkiye'nin enerji yapısı %72 oranında dışa bağımlı olup, bu bağımlılığı azaltmak amacıyla hem yerli fosil enerji kaynakları aranmakta hem de yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı artırılmaktadır. 2011 yılında birincil enerji tüketimi 114,4 Mtep (milyon ton eşdeğer petrol) olarak gerçekleşmiş ve bu tüketimin %71,8'i ithal edilmiştir. Birincil enerji kaynakları içinde en büyük pay doğal gaz (%32,2) ve kömür (%31,3) tarafından karşılanmaktadır. Elektrik üretiminde ise doğal gaz %43,2 ile ilk sırada yer almakta, onu hidrolik (%24,2) ve linyit (%14,4) takip etmektedir. Hidrolik enerji potansiyelinin

%41,3'ü, rüzgâr enerjisi potansiyelinin ise yalnızca %4,8'i kullanılabilmektedir. Türkiye'de fosil enerji kaynakları açısından en büyük pay linyite aittir ve toplam linyit rezervleri 13,9 milyar ton olarak belirlenmiştir. Buna rağmen linyit santrallerinin elektrik üretimindeki payı giderek azalmaktadır. Petrol ve doğal gaz rezervleri ise oldukça sınırlıdır ve Türkiye, doğal gaz ihtiyacının %98'ini ithalat yoluyla karşılamaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları açısından Türkiye büyük bir potansiyele sahiptir. Hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal ve biyokütle enerjileri, fosil yakıtlara bağımlılığı azaltma açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Rüzgâr enerjisi potansiyeli 48.000 MW olarak hesaplanmış olmasına rağmen 2012 itibarıyla sadece 2.312 MW'lık bir kapasite devreye alınabilmektedir. Güneş enerjisi açısından da oldukça yüksek bir potansiyel bulunmasına rağmen elektrik üretiminde kullanımı henüz sınırlı görünmektedir. Türkiye'nin enerji bağımlılığını azaltması ve sürdürülebilir enerji politikaları geliştirmesi gerekmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımların artırılması, enerji verimliliği projelerinin uygulanması ve yerli enerji kaynaklarının etkin kullanımı ile enerji arz güvenliği sağlanması mümkündür. Uzun vadeli enerji politikalarında yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla desteklenmesi, Türkiye'nin ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır (Yılmaz, M, 2012: 33-54).

TDT'ye üye ve gözlemci ülkeler, enerji kaynakları bakımından farklı avantajlara sahiptir. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan, zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahipken, Kırgızistan su kaynakları bakımından önemli bir hidroelektrik potansiyeli barındırmaktadır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji yatırımları ve Macaristan'ın Avrupa Birliği (AB) üyesi olması, teşkilatın enerji diplomasisinde etkisini artırabilecek unsurlar arasında yer almaktadır. TDT ülkelerinin enerji tüketimi incelendiğinde, enerji üretimi ve tüketimi arasındaki dengesizliğin sürdüğü görülmektedir. Üye ülkeler enerji kaynakları açısından zengin olmasına rağmen, teşkilat içindeki enerji ticareti oldukça sınırlıdır. Örneğin, Türkmenistan'ın zengin doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen, teşkilat içinde sadece Özbekistan'a enerji ihracı yapması, mevcut iş birliği potansiyelinin yeterince değerlendirilemediğini göstermektedir. Teşkilatın enerji alanındaki iş birliğini geliştirmesi, üye ülkelerin enerji güvenliğini artıracak ve ekonomik refah seviyesini yükseltecektir. Enerji alanında geliştirilecek projeler, TDT ülkelerinin uluslararası enerji piyasasında daha güçlü bir aktör haline gelmesini sağlayabilecektir. Özellikle, Güney Gaz Koridoru'nun hızlandırılması ve Kazakistan ile Türkmenistan'ın bu projeye entegrasyonu, teşkilatın enerji ihracat kapasitesini artıracaktır. Ayrıca, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımların teşvik edilmesi, üye ülkelerin

enerji bağımsızlığını artırarak sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayabilecektir (İpçioğlu ve petek: 2024: 135-138).

5.1.6. Türkiye'nin Uluslararası Sorunları

5.1.6.1. Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs Sorunu esas itibariyle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiltere'nin Ada'yı yönetmekte zorlanmasıyla başlamıştır. Savaş nedeniyle ekonomik sıkıntıya giren ve Süveyş Kanalı'ndaki askerî harekâtı başarısız olan İngiltere, artan Rum terörü nedeniyle de ciddi kayıplar vermeye başlayınca Ada'da sabit ve garanti edilmiş askeri üsler bulundurma stratejisine yönelmiştir (Yumuşak, 2025: 1019-1022).

1954'te Yunanistan'ın BM'ye başvurarak Kıbrıs'ta halk oylaması istemesiyle Türkiye'nin Kıbrıs politikası değişmiş ve konu milli bir mesele olarak görülmeye başlanmıştır. 1955'te İngiltere'nin Londra Konferansı'na davetiyle Türkiye soruna resmen dâhil olmuştur. Bu konferansta Yunanlar “Enosis” (Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması) tezini öne sürerken Türkiye “Taksim” (adayı bölme) tezini savunmuştur. 1960'ta Londra ve Zürih Antlaşmaları sonucunda iki eşit kurucu devlet olarak Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş, ancak bu devlet sadece 3 yıl varlığını sürdürebilmiştir. 1963'te Cumhurbaşkanı Makarios, anayasanın 13 maddesinde değişiklik yaparak Türklere verilen hakları kısıtlamak istemiş ve bu talep Türk hükümeti tarafından reddedilmiştir. Böylece 1963'ten itibaren Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen ortadan kalkmıştır. Aynı dönemde EOKA militanları ve Kıbrıslı Rumlar terör eylemleri başlatmış, Türk köyleri dağıtılmış ve “Kanlı Noel” olarak tarihe geçen olaylarla birçok Türk katledilmiştir. Türkiye, garantörlük hakkını kullanarak artan Rum saldırıları nedeniyle 20 Temmuz 1974'te adaya müdahale etmiş ve devamında Yunanistan'ın uzlaşmaz tutumu nedeniyle 14 Ağustos 1974'te ikinci harekât gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda ada ikiye ayrılmış, 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti, 1983'te ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ilan edilmiştir. 1983–2004 döneminde Türkiye'de birçok hükümet görev yapmış ve Kıbrıs konusunda pek çok görüşme, müzakere yapılmasına rağmen kalıcı bir sonuç alınamamıştır. Ada'da iki toplum hiçbir zaman ortak amaç, dil, kültür ve ekonomik birlik sağlayamamış; Rum tarafının “Enosis” hedefi ile Türk tarafının kendi kimliğini koruma isteği ayrışmayı derinleştirmiştir. 2004 yılında BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın sunduğu Annan Planı, Türk tarafınca büyük oranda kabul görmesine rağmen Rumlar tarafından reddedilmiştir. Bu süreçte AB, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devamını sağlama isteğiyle soruna dâhil olmuş ve ağırlığını Rum-Yunan tezlerine koyarak Türkiye ve Kıbrıs Türkleri üzerinde baskı oluşturmuştur (Öztürk, 2025: 268, 269).

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin 1 Mayıs 2004 tarihinde, “Kıbrıs Cumhuriyeti” adı altında AB'ne (AB kriterleri istisna tutularak) tam üye yapılması, AB'ni de meselenin tarafı haline getirmiştir. Bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin aynı gün yaptığı açıklamada:

“AB'ne katılacak olan Rumların, Kıbrıs Türklerini veya Kıbrıs'ın tamamını temsil etmeye yetkili olmadıkları, eşit statüye sahip Kıbrıs Türkleri veya Kıbrıs Adası'nın tamamı üzerinde yetki veya egemenliklerinin bulunmadığı, “Kıbrıs Cumhuriyeti”nin Kıbrıs Türklerine zorla empoze edilemeyeceği, kendi anayasal düzenleri altında ve kendi sınırları içerisinde örgütlenmiş bulunan Rumların, Kıbrıs Türklerini veya Kıbrıs'ın tamamını temsil eden yasal hükümet olarak kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Açıklamada ayrıca, Kıbrıs Türklerinin, kendi ülke sınırları ve anayasal düzenleri içerisinde örgütlenmiş bir halk olarak, hükümet etme yetkisini ve egemenliklerini kullanmakta oldukları, bu çerçevede Türkiye'nin, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanımaya devam edeceği ve Güney Kıbrıs'ın AB'ne girişinin Türkiye'nin 1960 Anlaşmalarına dayanan Kıbrıs üzerindeki hak ve yükümlülüklerine hiçbir şekilde haleldar edemeyeceği ifade edilmiştir.”⁴⁹

Kıbrıs meselesi özellikle son yıllarda artan Doğu Akdeniz hidrokarbon yatakları ve bu bağlamda yaşanan deniz yetki alanları tartışmalarının da merkezine oturmuştur. 1960 anlaşmalarının tanımladığı garantör devletler olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere dışında ABD ve Fransa gibi devletlerin GKRY'ni silahlandırma ve adada üslenme faaliyetleri konuyu daha da karmaşık bir hale taşımaktadır.

5.1.6.2. Ege Denizi Sorunları

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, ülkenin dış politikasını yürütmekte ve uluslararası ilişkilerini yönetmektedir. Türkiye'nin temel dış politika konuları arasında Ege Denizi'ndeki deniz yetki alanları, kıta sahanlığı, adaların silahsızlandırılması, hava sahası anlaşmazlıkları ve arama-kurtarma faaliyetleri yer almaktadır. Yunanistan'ın karasularını 12 deniz miline çıkarması durumunda ortaya çıkacak dengesizlik Türkiye'nin haklarını ihlal edecek nitelikte olacağından, bu konu Türkiye için bir ulusal güvenlik meselesi teşkil etmektedir. Ayrıca, Yunanistan'ın Doğu Ege Adaları'nı silahlandırması, uluslararası anlaşmalara aykırı olup Türkiye tarafından sürekli olarak gündeme getirilmektedir. Hava sahası konusunda da Yunanistan'ın uluslararası hukuka aykırı olarak 10 deniz mili iddiasında

⁴⁹ https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa#:~:text=AB%20Konseyi'nin%2026%20Nisan,AB'ne%20tam%20%C3%BCye%20olmu%C5%9Ftur (Erişim Tarihi: 28.04.2025)

bulunması Türkiye tarafından kabul edilmemekte ve bu durum çeşitli uluslararası platformlarda dile getirilmektedir. Arama-kurtarma faaliyetleri konusunda ise Türkiye, uluslararası sözleşmeler çerçevesinde hareket etmekte ve Ege Denizi'nde insan hayatını korumaya yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.⁵⁰

Türkiye, Ege sorunlarının çözümünde diyalog ve barışçıl yöntemleri esas almakta ve Yunanistan ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeye büyük önem vermektedir. Türkiye, Ege Denizi'ni iki ülke arasında dostluk ve iş birliği alanına dönüştürmeyi hedeflemekte ve tüm sorunların kapsamlı, meşru hak ve çıkarları gözetken kalıcı bir mutabakatla çözülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Yunanistan'ın yalnızca kıta sahanlığının sınırlandırılmasını tek sorun olarak görmesi ve Uluslararası Adalet Divanı çözümünü tek yol olarak sunması, Türkiye tarafından gerçekleri yansıtmayan dar bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Türkiye, Ege'deki tüm sorunların bir bütün halinde ele alınması gerektiğine inanmakta ve uluslararası hukuka uygun, barışçıl çözüm yöntemleri üzerinde çalışmaya devam etmektedir. BM Şartı'nın 33. maddesinde belirtilen tüm barışçıl çözüm yollarına açık olan Türkiye, gerektiğinde Uluslararası Adalet Divanı veya iki ülkenin ortaklaşa belirleyeceği üçüncü taraf çözüm yollarını dışlamamaktadır. Türkiye, bu süreçte somut ve yapıcı yaklaşımları ön planda tutarak, Türk-Yunan ilişkilerinde olumlu atmosferin devamı için çaba göstermektedir.⁵¹

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege sorunlarına ilişkin diyalog mekanizmaları halen açık olup, bu çerçevede çeşitli süreçler yürütülmektedir. Türkiye'nin önerisiyle 2000 yılı sonunda başlayan Güven Arttırıcı Önlemler (GAÖ) görüşmeleri halen devam etmekte ve Ege'de çatışma riskinin azaltılması ile karşılıklı güvenin artırılması hedeflenmektedir. Bu süreçte toplam 29 GAÖ üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Ayrıca, 2002 yılında Türk ve Yunan Dışişleri Bakanlarının New York ve İstanbul'da gerçekleştirdikleri görüşmeler sonucunda, iki ülke arasında Ege sorunlarını ele almak amacıyla "istikşafi temaslar" başlatılmıştır. İlk toplantısı 12 Mart 2002'de Ankara'da yapılan bu süreç kapsamında, 60'ıncı toplantı 1 Mart 2016'da Atina'da gerçekleştirilmiştir. Türkiye, bu diyalog süreçlerinin her iki taraf için de adil, kalıcı ve kapsamlı bir çözüm zemini oluşturabileceğine inanmakta ve bu yöndeki çabalarını sürdürmektedir.⁵²

Yunanistan, 12 Eylül - 20 Ekim 2020 tarihleri arasında Ege ve Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği askeri faaliyetlerle gerilimi artırmıştır. Meis, Sakız, Limni, Midilli ve

⁵⁰ <https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 08.03.2025).

⁵¹ <https://www.mfa.gov.tr/ege-sorunlarinin-cozumu-konusunda-turkiyenin-gorusleri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 08.03.2025).

⁵² <https://www.mfa.gov.tr/ege-sorunu-ile-ilgili-son-gelismeler.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 08.03.2025).

Semadirek gibi silahsızlandırılmış statüdeki adalara askeri unsurlar konuşlandırarak uluslararası anlaşmaları ihlal etmiş, ABD ile Batı Trakya’da tatbikat düzenlemiş, geniş alanları kapsayan NAVTEX ve NOTAM ilanlarıyla bölgede askerileşmeyi artırmıştır. Ayrıca, Oruç Reis’in sismik araştırma faaliyetlerini hedef alan duyurular yaparak Türkiye’nin diplomatik girişimlerine karşı gerginliği tırmandıran adımlar atmıştır. 1988 Atina Mutabakatı’nı ihlal eden Yunanistan, Türkiye’nin milli gününe denk gelen tatbikatlar ilan etmiş, buna karşılık Türkiye de Yunanistan’ın milli gününde tatbikat düzenleyeceğini açıklamıştır. İsrail’den insansız hava araçları temin etmeye yönelik girişimleri de bölgedeki askeri hareketliliğin bir göstergesi olmuştur. Tüm bu adımlar, Yunanistan’ın istikşafi görüşmeler öncesinde art niyetli bir tutum sergileyerek tansiyonu yükseltmeyi amaçladığını ortaya koymaktadır.⁵³

5.1.6.3. Ermeni Meselesi

Ermeni Meselesi, Ayastefanos Antlaşması’nın 16. maddesiyle uluslararası bir konu haline gelmiş ve Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin durumunun düzeltilmesi gereken bir mesele olarak ilk kez bir antlaşmada yer almıştır. Ancak bu antlaşma nihai bir barış antlaşması olmayıp, büyük Avrupa devletlerinin onayına ihtiyaç duyulmuştur. Berlin Kongresi’nde yapılan görüşmeler sonucunda, Ermeni Meselesi Berlin Antlaşması’nın 61. maddesiyle tam anlamıyla uluslararası bir boyut kazanmıştır (Malhut, 2022: 91).

Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan’ın 25 Ocak 2025 tarihinde İsviçre’de yaptığı konuşmada 1915 olaylarını yeniden değerlendirme çağrısı yapması ülkede tartışmalara yol açmıştır. Paşinyan, Ermeni Soykırımı’nın tarihsel sürecini sorgulamak gerektiğini belirterek, olayların nasıl ve kimler üzerinden algılandığının incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu açıklamalar, iktidar partisi tarafından desteklenmekte, ancak muhalefet ve bazı sivil toplum kuruluşları tarafından "ihamet" ve "Türkiye’ye taviz" olarak değerlendirilmektedir. Eski Başbakan Vardan Oskanyan, Paşinyan’ın sözlerini affedilemez olarak nitelendirmiş, Ermeni Devrimci Federasyonu ise bu açıklamaların soykırımın uluslararası tanınmasına ve hukuki süreçlere saygısızlık teşkil ettiğini belirtmiştir. Ermeni Kilisesi, 1915 olaylarını 1921 yılından beri soykırım olarak tanımakta ve bu tanımlamanın benzer olayların tekrarlanmasını önlemek adına hayati olduğunu belirtmektedir. Rusya Ermenileri Birliği, Paşinyan’ı tarihi gerçekleri çarpıtmakla suçlamakta ve hükümetin Ermeni diasporasına karşı olumsuz bir politika izlediğini savunmaktadır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşme süreci devam etmekte, iki ülke özel temsilciler aracılığıyla diplomatik temaslarını sürdürmektedir. Bu süreçte, Alican-Margara

⁵³ https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/denizcilik/Yunanistan-in-12-Eylul-2020-tarihinden- itibaren-Dogu-Akdeniz-ve-Ege-Denizi-nde-Gerginligi-Artirici-Adimlari.pdf (Erişim Tarihi: 08.03.2025).

sınır kapısında gerçekleştirilen görüşmeler iki tarafın diyalogu geliştirme iradesini ortaya koymaktadır. Paşinyan'ın açıklamalarının Türkiye ile ilişkilerde yeni bir açılım sağlama amacı taşıyıp taşımadığı ise tartışma konusu olmaya devam etmektedir.⁵⁴

Dolayısıyla Ermeni Meselesi, Ermenistanı aşarak daha çok Ermeni diasporası marifetiyle üçüncü ülkelerin de Türkiye'ye karşı kullandıkları siyasi ve diplomatik bir koz olarak varlığını sürdürmekte, Türkiye haricinde Azerbaycan başta olmak üzere TDT'yi de ilgilendiren bir boyut taşımaktadır.

5.1.6.4. Suriye Meselesi

Türkiye, Suriye'de Esad rejiminin devrilmesiyle ortaya çıkan yeni siyasi ve güvenlik ortamını yakından takip etmektedir. Aralık 2024 itibarıyla ülkedeki dönüşümler, istikrar, ekonomik iyileşme ve sosyal uyum açısından önemli fırsatlar ve zorluklar yaratmaktadır. Türkiye açısından en kritik konu, Suriye'deki güvensizlik ortamının ve mültecilerin geri dönüş sürecinin yönetilmesidir. Bu süreçte Türkiye, sınır geçişlerini kolaylaştırarak güvenli dönüşleri teşvik etmeye çalışmaktadır. Ancak, Suriye'de güvenlik riskleri, ekonomik altyapının tahrip olması ve temel hizmetlere erişimde yaşanan sorunlar, geri dönüşleri zorlaştırmaktadır. Özellikle yerinden edilmiş kişilerin büyük bir kısmını kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır. Uluslararası toplumun tepkisi ve yeni hükümetin politikaları, mültecilerin kalıcı dönüşleri açısından belirleyici olmaktadır. Türkiye, Suriyeli mültecilerin dönüşünü güvenli ve sürdürülebilir kılmak için diplomatik ve insani yardım girişimlerine devam etmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)'nin sınır geçişlerini izleme ve yerel otoritelerle koordinasyon sağlama çabaları da Türkiye'nin göç yönetimi politikaları açısından önem taşımaktadır.⁵⁵

Aralık 2024'te Suriye'de gerçekleşen devrimle birlikte bölge yeni bir döneme girmiştir. Suriye'nin yeni yönetimi, ülkenin toprak bütünlüğünü ve üniter yapısını koruma konusunda kararlı bir tutum sergilemektedir. Baas rejiminin sona ermesi ve muhaliflerin Şam'ı özgürleştirilmesiyle, bölücü terör örgütleri büyük bir çıkmaza girmiştir. Türkiye, Suriye'deki yeni yönetimin bu kararlılığını memnuniyetle karşılamakta ve bu doğrultuda politikalarını şekillendirmektedir. Türkiye, sınır ötesi operasyonlarıyla Suriye'nin kuzeyinde oluşturulmak istenen terör kuşağını bertaraf etmiş ve PKK'nın bu ülkedeki uzantısını sınır hattından uzaklaştırmıştır. Terörü kaynağında yok etme stratejisinde önemli başarılar elde eden Türkiye,

⁵⁴ <https://www.bbc.com/turkce/articles/c334p53yy1po> (Erişim Tarihi: 08.03.2025)

⁵⁵ <https://ibc.org.tr/userfiles/files/SURIYE-KRIZI-DURUM-RAPORU-OCAK-2025.pdf> (Erişim Tarihi: 08.03.2025)

Suriye'nin toprak bütünlüğünü desteklemeye devam etmektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ifadeleriyle, terör örgütlerinin emperyalist desteklerle kanton oluşturma dönemi sona ermiştir. Türkiye hem içeride hem de dışarıda terörle mücadelesini sürdürmekte ve bölgedeki barış ve istikrarın korunması için Suriye'nin yeni yönetimiyle iş birliğini artırmaktadır. (İletişim Başkanlığı, 2025: 254).

5.1.7. Türkiye'nin Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Türkiye, tarihsel ve kültürel bağlarla yakından ilişkili olduğu Türk dünyasının entegrasyon sürecinde merkezi bir rol üstlenmektedir. TDT başta olmak üzere bölgesel iş birliği mekanizmalarında aktif bir konumda bulunan Türkiye, siyasi, ekonomik ve askeri alanlardaki iş birlikleriyle Türk devletleri arasında bütünleşmeyi hızlandıran bir aktör olmuştur. Bu süreç, yalnızca kurumsal düzeyde ilerlememekte; aynı zamanda Türkiye'nin diğer Türk devletleriyle geliştirdiği ikili ilişkiler sayesinde derinleşmektedir.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerini hızla geliştirmiş, onları uluslararası platformlarda destekleyerek siyasi ve diplomatik entegrasyon sürecine katkıda bulunmuştur. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi bağımsız Türk devletleriyle kurulan bu iş birliği mekanizması, Türkiye'nin diplomatik ve siyasi öncülüğünde şekillenmiştir. Türkiye, Macaristan'ın 2018'de gözlemci üye olmasını destekleyerek teşkilatın Avrupa ile entegrasyonunu da teşvik etmiştir. Özellikle 2022'de Türkmenistan'ın gözlemci üye olarak katılımı, Türkiye'nin bu sürece verdiği önemin ve etkinliğinin göstergesidir. (bk. Deregözü, 2020: 20).

Türk devletleri arasındaki ekonomik iş birliği, mevcut potansiyeline kıyasla halen gelişme aşamasındadır. Ancak Türkiye, özellikle Azerbaycan ile enerji alanındaki projeleriyle bu iş birliğini ileriye taşımaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattı ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) gibi projeler, Türkiye'nin Türk dünyası ile ekonomik entegrasyonunda kritik adımlardır. Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkileri de büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Kazakistan'ın dış ticaretinde önemli bir partner olarak yer almakta ve enerji, madencilik, sanayi ve tarım alanlarında iş birliği yapmaktadır. Kazakistan'ın lojistik avantajları, Türkiye'nin Orta Asya ile ekonomik bağlantısını güçlendirmektedir. Özbekistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, 2016'dan sonra büyük bir ivme kazanmıştır. Özellikle Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev döneminde Türkiye'ye yönelik açılım politikaları sayesinde ticaret hacmi 3,6 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin Özbekistan'da eğitim, sanayi, sağlık ve ticaret alanlarında

yatırımları bulunmaktadır. Kırgızistan ve Türkmenistan ile ekonomik ilişkiler daha düşük seviyede olmasına rağmen, Türkiye bu ülkelerle ticaret hacmini artırmak için adımlar atmaktadır. Kırgızistan'da Manas Üniversitesi gibi eğitim yatırımları, Türkiye'nin yumuşak gücünü öne çıkarırken, Türkmenistan ile yapılan doğalgaz iş birlikleri gelecekte ekonomik entegrasyonun güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Macaristan ise Türkiye ile sanayi ve teknoloji alanlarında iş birliğini artırarak, TDT içindeki ekonomik faaliyetlere Avrupa bağlantısı sağlama potansiyeline sahiptir. Türkiye, son yıllarda savunma sanayii alanındaki gelişmeleriyle Türk dünyasının güvenlik politikalarına yön veren bir aktör haline gelmiştir. Türkiye'nin ürettiği insansız hava araçları (İHA) ve SİHA'lar, Azerbaycan'ın 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı'nda kritik bir rol oynamış ve Türkiye-Azerbaycan askeri iş birliğini yeni bir seviyeye taşımıştır. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelerle savunma sanayiinde ortak üretim ve teknoloji transferi anlaşmaları imzalanmıştır. Kazakistan, Türkiye ile askeri eğitim ve güvenlik iş birliklerini artırırken, Kırgızistan'a SİHA satışı gerçekleştirilmiştir. Türkmenistan da son yıllarda Türkiye ile askeri ve savunma sanayii alanında iş birliğini artırmaya başlamıştır. Türkiye, Türk dünyasında ortak kültürel kimliğin güçlendirilmesi için eğitim, kültür ve akademik iş birliklerine de büyük önem vermektedir. TDT bünyesindeki Türk Akademisi ve TÜRKSOY gibi kuruluşlar, Türkiye'nin öncülüğünde Türk dünyasında ortak dil, tarih ve kültür projeleri geliştirmektedir. Özellikle Türkiye'nin Kırgızistan'daki Manas Üniversitesi ve Kazakistan'daki Ahmet Yesevi Üniversitesi gibi eğitim yatırımları, genç nesillerin ortak bir bilinçle yetişmesine katkıda bulunmaktadır. Türkiye, ayrıca TİKA aracılığıyla Türk dünyasındaki kültürel miras projelerini desteklemekte ve ekonomik kalkınma programları yürütmektedir. Türkiye, Türk dünyasının entegrasyonunda siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda öncü bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan ile enerji ve savunma alanındaki stratejik ortaklığı, Kazakistan ve Özbekistan ile ekonomik ve ticari iş birlikleri, Kırgızistan ve Türkmenistan ile kültürel ve eğitim alanındaki ortak projeleri ve Macaristan ile Batı dünyasına açılan kapı işlevi, Türkiye'nin Türk dünyasında oynadığı yapıcı rolü ortaya koymaktadır. Önümüzdeki süreçte Türkiye'nin, Türk devletleri ile ilişkilerini daha da derinleştirilmesi, ekonomik entegrasyonu güçlendirmesi ve savunma sanayii alanında ortak projeler geliştirmesi beklenmektedir. Türkiye'nin bu süreçte hem bölgesel güç dengelerinde etkin bir aktör olarak varlığını sürdürmesi hem de Türk dünyasının ekonomik ve kültürel bütünleşmesine katkı sağlaması kaçınılmaz bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır (Yüce, 2022b: 11-33).

5.2. AZERBAIJAN

Azerbaycan, Orta Asya, Ortadoğu ve Ön Asya'nın kesişim noktasında yer alarak tarih boyunca stratejik önemi yüksek bir ülke olmuştur. Kafkas Dağları'nın güneydoğusundaki bu konumu, onu hem doğu-batı hem de kuzey-güney ticaret yolları üzerinde önemli bir geçit haline getirmiştir. Hazar Denizi kıyısında bulunması, enerji güvenliği açısından ülkeye büyük avantaj sağlarken, kuzeyde Rusya, güneyde İran gibi büyük aktörlerle komşu olması, jeopolitik risklerini de artırmaktadır. Ülke, özellikle Karabağ bölgesi üzerinden Ermenistan ile yaşadığı uzun süreli ihtilaflar nedeniyle, coğrafi avantajlarını tam anlamıyla ekonomik ve siyasi güce dönüştürmekte zorluklar yaşamıştır. Nahçıvan'ın Azerbaycan ana karasından kopuk olması ve Ermenistan ile sınırlarının büyük oranda kapalı bulunması, ülkenin lojistik erişimini doğrudan etkilemiştir. Bu durum, dış politikasını belirlerken jeopolitik kırılganlıkları göz önünde bulundurmasını zorunlu kılmıştır.

Bağımsızlığını 1991 yılında ilan eden Azerbaycan, anayasal düzende kuvvetler ayrılığına dayalı üniter bir cumhuriyet sistemini benimsemiştir. Yasama organı olan Milli Meclis, 125 üyeden oluşmakta ve genel seçimlerle belirlenmektedir. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanında toplanırken, Bakanlar Kurulu ise Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve Meclis onayına sunulmaktadır. Anayasal sistemde özerk bir statüye sahip olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan devlet yapısında özel bir yer tutmaktadır. Ülkenin siyasi yapısı son otuz yılda çeşitli reformlarla şekillendirilmiş, ancak özellikle Karabağ meselesi ve güvenlik kaygıları siyasal istikrarı etkileyen temel etkenler arasında yer almıştır. 2020 yılında gerçekleşen ve Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanan II. Karabağ Savaşı, ülke siyasetinde yeni bir dönemin kapısını aralamış ve ulusal birliğin pekişmesine katkı sağlamıştır.

Azerbaycan'ın dış politikası, çok boyutlu ve pragmatik bir yapıdadır. Sovyet sonrası dönemde Rusya ile ilişkilerde doğrudan ittifak kurmak yerine, stratejik kaçınma politikası benimsenmiştir. Bu yaklaşım, Azerbaycan'ın hem Batı hem de bölgesel aktörlerle ilişkilerini denge içinde yürütmesini sağlamaktadır. Karabağ sorunu ve enerji politikaları dış politikanın temel yönlendiricileri olmuş, Azerbaycan bu iki unsur etrafında küresel aktörlerle iş birliğini geliştirmeye çalışmıştır. Enerji arz güvenliği konusunda Batı ile derin ekonomik bağlantılar kurulmuş, bu da Azerbaycan'ın uluslararası sistemdeki hareket alanını genişletmiştir. Aynı zamanda komşularla iyi ilişkiler sürdürme politikası da izlenmiştir, ancak Ermenistan ile olan sorunlar bu süreci sınırlamıştır. Azerbaycan'ın dış politikası, esnekliği ve bölgesel gelişmelere hızlı uyum kabiliyeti sayesinde uluslararası alanda etkinliğini korumaktadır.

Türk dünyasının bütünleşme sürecinde Azerbaycan, kilit bir aktör haline gelmiştir. II. Karabağ Savaşı sonrasında TDT'nin güç kazanması ve kurumsal dönüşümü, Azerbaycan'ın zaferinin yarattığı siyasi ortam sayesinde ivme kazanmıştır. Türkiye ile stratejik ortaklık düzeyine ulaşan ilişkiler, bu entegrasyonun lokomotifini oluşturmuştur. Zengezur Koridoru projesi, Azerbaycan'ın Türk dünyasını coğrafi olarak birbirine bağlama vizyonunun önemli bir ayağıdır. Bu koridorun hayata geçmesi durumunda, Türkiye üzerinden Orta Asya'ya kesintisiz kara bağlantısı sağlanacak ve Azerbaycan bu hattın merkez ülkesi olacaktır. Aynı zamanda, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile Avrupa'yı bağlayacak lojistik hatların çeşitlenmesinde de Azerbaycan'ın oynayacağı rol büyüyecektir. Bu süreçte enerji, ulaştırma, kültürel iş birliği ve savunma sanayi alanlarındaki eşgüdümün artması, Türk dünyasının küresel görünürlüğünü ve jeopolitik ağırlığını güçlendirme potansiyeline sahiptir.

Ekonomik olarak Azerbaycan, son yıllarda enerji bağımlılığını azaltma yönünde önemli adımlar atmıştır. 2020'de pandeminin etkisiyle yaşanan %4,2'lik daralmayı, sonraki yıllarda toparlanma takip etmiş ancak büyüme oranları istikrarsız seyretmiştir. 2024 yılında ekonomik büyüme %4,1 düzeyine ulaşmış; bu büyümede petrol dışı sektörlerin payı dikkat çekici olmuştur. Enflasyon kontrol altına alınmaya çalışılırken, bütçe dengesi açısından bozulmalar gözlenmiştir. Cari açıkta dalgalanma sürerken, doğrudan yabancı yatırımlarda azalma kaydedilmiştir. Bununla birlikte dış borç seviyesi düşmekte, özel sektöre sağlanan krediler artmakta ve rezervlerde yukarı yönlü eğilim görülmektedir. “2030: Sosyo-Ekonomik Kalkınma için Ulusal Öncelikler” başlığıyla açıklanan stratejik kalkınma planı; sürdürülebilir büyüme, sosyal adalet, yeşil ekonomi ve işgalden kurtarılan topraklara dönüş gibi temel hedefleri kapsamaktadır. Bu vizyon çerçevesinde, Azerbaycan ekonomik yapısını çeşitlendirerek, enerji dışı sektörleri daha güçlü hale getirmeyi ve küresel ekonomiye daha entegre bir aktör olmayı amaçlamaktadır.

5.2.1. Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu

Azerbaycan, Orta Asya, Ortadoğu ve Ön Asya'nın merkezinde konumlanmış, Kafkas Dağları'nın güneydoğu yamaçlarında yer alan bir ülkedir. Yüzölçümü 86.660 km² olan Azerbaycan, toplamda 3.660 km uzunluğunda ülke sınırlarına sahiptir. Kuzeyden Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatıdan Gürcistan, güneyden İran, güneybatıdan Ermenistan ve Türkiye, doğudan ise Hazar Denizi ile çevrilidir. Türkiye ile doğrudan sınırı sadece Nahçıvan Özerk Bölgesi ile olan 12 km'lik bir alandır. Azerbaycan, Nahçıvan Özerk Bölgesi ile Dağlık Karabağ Özerk Yönetim Birimi'ni de içermektedir. Ülkenin yüzölçümünün %50'si dağlık alanlardan oluşmakta ve deniz seviyesinden 657 metre yüksekliktedir. Bu dağlık alanlar, Büyük

Kafkasya, Küçük Kafkasya ve Talış dağlarından meydana gelmektedir. Azerbaycan'ın en yüksek zirvesi Tufan Dağı'dır ve yüksekliği 4.489 metreye ulaşmaktadır. Diğer önemli dağlar arasında Hinal Dağı, Deli Dağı ve Kedi Dağı bulunmaktadır. Azerbaycan'ın topraklarının %40'ından fazlası ise düzlüklerden oluşmaktadır. Coğrafi konumu nedeniyle Azerbaycan, doğal bir set, büyük devletler arasında bir tampon bölge ve ticaret yollarının üzerinde bir geçit olarak stratejik bir öneme sahiptir. Bu konumu, I. ve II. Dünya Savaşları dönemlerinde büyük devletlerin çatışmalarının merkezi olmasına neden olmuştur. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde, Azerbaycan, Sovyetlerin en uç karakolu olarak Batı ittifakının tehdidi altında kalmıştır. Ülkenin stratejik konumu, demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde ve Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde bir dizi zorluğa yol açmış ve faydadan çok zarar getirmiştir. Bu nedenle, Azerbaycan, dış politikasını oluştururken jeopolitik konumunu dikkate alarak kararlar almıştır. Ayrıca, zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, Azerbaycan'ı jeopolitik açıdan dünya sahnesinde rekabetin odağı haline getirmiştir (Yılmaz, R, 2012: 8,9).

Azerbaycan, altı farklı ülke ile sınır komşusudur ve bu sınır hatları toplamda 3467 kilometrelik bir uzunluğa sahiptir. Kara sınırlarının uzunluğu 2642 kilometre, deniz sınırlarının uzunluğu ise 825 kilometredir. Azerbaycan, kuzeyden Rusya Federasyonu, kuzeybatıdan Gürcistan, batıdan Ermenistan, güneyden İran, güneybatıdan Türkiye Cumhuriyeti ve doğudan Hazar Denizi kıyıları üzerinden Rusya, İran, Türkmenistan ve Kazakistan ile komşudur. Rusya Federasyonu ile Azerbaycan arasındaki sınır hattının uzunluğu 390 kilometre olup bu sınır, Samur Nehri yatağı ve Baş Su ayırıcı silsilesi üzerinden geçmektedir. Samur bölgesi, Azerbaycan'ın Rusya ile bağlantısını sağlayan önemli yolların üzerinde yer aldığı için "Kuzey Kapısı" olarak da bilinmektedir. Gürcistan ile Azerbaycan arasındaki sınır hatlarının toplam uzunluğu 480 kilometredir. Ganık ve Gabırlı nehirleri ile Ceyrañçöl, her iki ülkenin sınırlarını birbirinden ayırmaktadır. Gürcistan, Azerbaycan'ın Karadeniz limanlarına erişimini sağlayan stratejik bir ortaktır. Anlaşmalar gereği, Azerbaycan da kendi toprakları üzerinden Gürcistan'ın Rusya'ya (özellikle demiryoluyla) ve Hazar Denizi ülkelerine geçişine izin vermektedir. Azerbaycan ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki sınırlar 765 kilometre uzunluğundadır. Aras Nehri, Bulqarçay, Talış Dağları ve Astaraçay, Azerbaycan'ın sınırlarını oluşturan doğal unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan'ın tarihi stratejik ortağı Türkiye Cumhuriyeti ile olan sınır hattı ise 13 kilometre uzunluğundadır.

Azerbaycan'ın en uzun kara sınırı, Ermenistan ile olan sınırdır ve bu sınırın uzunluğu toplamda 1007 kilometredir. Ancak bu sınırın 246 kilometresi Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sınırlarına aittir. Ermenistan'ın işgal politikaları sonucunda Nahçıvan ile

Azerbaycan arasındaki coğrafi bağlantı bozulmuş ve çevrili bir durum kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu durumda, Türkiye Cumhuriyeti ile yapılan anlaşma uyarınca Sederek Köprüsü inşa edilmiş ve Culfa'dan başlayarak İran İslam Cumhuriyeti topraklarından geçen bir otomobil yolunun projesi tamamlanmıştır. Bu sayede, kısmen de olsa “anklav” durumu için bir alternatif oluşturulmuştur. Sederek Köprüsü'nün jeostratejik konumu, ona “umut köprüsü” denmesini haklı çıkarmaktadır. Gelecekte Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği gibi bir durum oluşursa, bu köprü'nün Azerbaycan'ın kara sınırlarının “Avrupa kapısı” hükmüne geçmesi söz konusudur (Efendiye, 2010: 9-12).

5.2.2. Azerbaycan'ın Siyasi Görünümü

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çözülme sürecinin başlamasıyla birlikte, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi, 30 Ağustos 1991'de bağımsızlık kararı alarak, bu kararı 18 Ekim 1991'de yürürlüğe koymuştur. Ülkede, idari yapılanmayı oluşturan 66 rayon (vilayet) ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti gibi bir özerk cumhuriyet bulunmaktadır. Azerbaycan Anayasası'na göre, Azerbaycan devleti demokratik, laik ve üniter bir Cumhuriyet'tir. Azerbaycan yönetiminde kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiş olup; yasama yetkisi Milli Meclis'e, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı'na, yargı yetkisi ise mahkemelere aittir. Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı tarafından atanan ve Milli Meclis tarafından onaylanan bir organdır. Azerbaycan Milli Meclisi, 125 üyeden oluşmakta ve milletvekilleri beş yıl için seçilmektedir. 9 Şubat 2020'deki Meclis seçimlerini kazanan Yeni Azerbaycan Partisi (YAP), geçerli oyların %58'ini alarak, Meclis'te 72 milletvekili ile temsil edilmektedir. 1992 yılında Ermenistan tarafından işgal edilen Yukarı Karabağ ve çevresindeki 7 rayon, 27 Eylül 2020 ile 10 Kasım 2020 tarihleri arasında gerçekleşen II. Karabağ Savaşı sonucunda işgalden kurtarılmıştır. Savaş fiilen sona ermiş olsa da henüz resmi bir barış anlaşması imzalanmamıştır. Ayrıca, iki taraf arasında periyodik olarak silahlı çatışmalar yaşanmaktadır.⁵⁶

5.2.3. Azerbaycan'ın Dış Politikası

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası, ana hatlarıyla dört stratejik ilke çerçevesinde yönetilmektedir (Bagirov, 2000: 178-179) ve (İsmayilov, 2014: 80-81):

- Bağımsızlığın ve devletliğin güçlendirilmesi
- Küresel tanınırlığın sağlanması ve devletin uluslararası toplumdaki konumunun güçlendirilmesi

⁵⁶ <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim tarihi: 05.12.2023)

- Ulusun toprak bütünlüğünün korunması ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik askeri saldırısının ardından yaşananların ele alınması
- Cumhuriyetin ekonomik ve enerji güvenliğinin sağlanması, başarılı bir “petrol politikası” uygulanması ve benzeri girişimler

Valiyev ve Mamishova'ya göre, Sovyetler sonrası ülkelerin Rusya'ya yönelik politikaları üzerine yapılan tartışmalar, büyük ölçüde devletlerin ittifak seçimlerine dair iki ana akım etrafında şekillenmiştir. Bunlar; neorealist çerçevede dengeleme (balancing) ve peşine takılma (bandwagoning). Birinci model, temel tehdit kaynağına karşı ittifak kurmayı öngörürken, ikincisi ise temel tehlike kaynağı ile ittifak kurmayı tercih etmektedir. Azerbaycan'ın dış politikası bağlamında dengeleme-peşine takılma ikileminden ziyade, Modern Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerinde benimsediği dış politika paradigması olarak, 1993 yılından bu yana Rusya'ya karşı “stratejik kaçınma” (strategic hedging) olarak tanımlanabilecek, dengeli bir dış politika izlediği sonucuna varmaktadır. Çok katmanlı bu “kaçınma (hedging)” davranışı – hem dengeleme hem de peşine takılma unsurlarını içeren – esasen ulusal güvenlik endişelerinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, ülkenin geniş petrol ve doğalgaz kaynakları ile blok dışı jeopolitik kimliği, Sovyetler sonrası dönemde Azerbaycan'ın “Rusya'dan görece mesafeli” dış politika çizgisini belirleyen unsurlar olmuştur (2019: 1-2).

Yüce'ye göre, Karabağ sorunu ve enerji faktörü, Azerbaycan'ın dış politikasında daima temel öncelikler arasında yer alarak onu diğer post-Sovyet ülkelerinden farklı bir konuma taşımıştır. Bu nedenle dış politikada zaman zaman Dağlık Karabağ meselesi ve onun doğurduğu sorunlar, zaman zaman da enerji unsuru veya her ikisi birden öne çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında, Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel değişimlere uygun esnek, pragmatik ve dengeli bir siyaset benimsediği görülmektedir. Bu çerçevede uygulamaya konulan dış politika yaklaşımı, komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmak, bölgesel istikrarı korumak, küresel aktörlerle iş birliği geliştirmek, enerji arz güvenliğini sağlayarak Batı'yla ticareti artırmak ve stratejik önceliklerini hayata geçirmek gibi pek çok unsuru bir arada gözetmektedir (Yüce, 2022c: 104).

5.2.4. Azerbaycan'ın Ekonomik Görünümü

2020 yılında pandemi etkisiyle %4.2 oranında küçülen ekonomi, 2021 yılında %5.6 seviyesine ulaşarak güçlü bir toparlanma göstermiştir. Bu toparlanma, pandemi sonrası ekonomik faaliyetlerin yeniden canlanması ile mümkün olmuştur. Ancak 2022 ve 2023 yıllarında büyüme oranları sırasıyla %4.7 ve %1.1 seviyelerine gerileyerek ekonomik aktivitedeki zayıflığı işaret etmektedir. 2024 yılında büyüme %3.8'e yükselmiş, ancak pandemi sonrası büyüme oranlarının istikrar kazanmadığı anlaşılmaktadır. 2020 yılında %2.8 olan

enflasyon, 2022 yılında %13.9'a ulaşarak zirve yapmıştır. Bu artış, talep kaynaklı baskılar ve maliyetlerin yükselmesinden kaynaklanmaktadır. 2023 yılında %8.8'e, 2024 yılında ise %3.5'e gerileyen enflasyon, fiyat istikrarının sağlanmasına yönelik adımların etkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, enflasyonda uzun vadeli bir iyileşme sinyalini taşımaktadır. 2020 yılında %6.4 açık veren hükümet bütçesi, 2021 ve 2022 yıllarında sırasıyla %4.2 ve %6.0 fazlaya ulaşarak önemli bir iyileşme göstermiştir. Ancak 2023 yılında bu fazlanın %1.7'ye gerilemesi, 2024 yılında ise %1.1 açık vermesi, hükümet harcamalarında artış ya da gelirlerde azalma olduğuna işaret etmektedir. Bu göstergedeki bozulma, mali disiplinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Cari hesap dengesi, 2020 yılında %0.5 oranında açık verirken, 2022 yılında %29.8 fazlaya ulaşarak önemli bir iyileşme göstermiştir. Ancak bu fazlalık 2023 yılında %9.9'a, 2024 yılında ise %8.5'e gerilemiştir. Bu durum, ihracat gelirlerinde düşüş veya ithalattaki artışın cari dengeyi olumsuz etkilediğini göstermektedir. Dalgalı bir seyir izleyen cari hesap dengesi, dış ticaret ve sermaye hareketlerindeki volatilitiyi yansıtmaktadır. 2020 yılında %1.8 olan DYY girişleri, 2022 yılında %6.5 seviyesine çıkarak zirve yapmıştır. Ancak 2023 ve 2024 yıllarında bu oran sırasıyla %4.3 ve %2.8'e gerilemiştir. Bu gerileme, ülkenin yatırım ortamına dair risk algısındaki artış veya dış sermaye akışlarındaki azalmayı göstermektedir. Yatırım ortamının yeniden iyileştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. 2020 yılında %21.6 olan dış borcun GSYH'ye oranı, 2023 yılına kadar istikrarlı bir şekilde azalarak %9.8'e düşmüştür. Bu azalma, dış borç geri ödemelerinin artırılması veya GSYH büyümesi ile borç yükünün azalmasını sağlamıştır. 2024 verileri eksik olsa da bu olumlu trendin sürdürülebilirliğinin izlenmesi gerekmektedir. 2020 yılında %17.7 olan brüt rezerv oranı, 2023 yılında %18.0 ile zirve yapmış, ardından düşüş eğilimi göstermiştir. Bu durum, döviz rezerv yönetimindeki değişiklikler ya da sermaye akışlarındaki dalgalanmalara işaret etmektedir. Rezervlerin istikrarlı bir şekilde artırılması, dış şoklara karşı direnç sağlamaktadır. 2020 yılında %26.0 olan özel sektöre sağlanan krediler, 2022 yılında %18.3'e kadar azalmış, ancak 2023 yılında %23.2'ye yükselmiştir. Bu dalgalanma, kredi arzındaki değişiklikler veya özel sektörün kredi talebindeki iniş çıkışları yansıtmaktadır.⁵⁷ 2024 yılına dair gerçekleşen verilere bakıldığında ise:

Azerbaycan'ın 2024 yılı GSYİH verileri, ekonominin %4,1 oranında büyüdüğünü ve toplam GSYİH'nın 126,3 milyar Manat (74,3 milyar Dolar) seviyesine ulaştığını göstermektedir. Petrol ve gaz sektörü sadece %0,3 büyürken, petrol dışı sektörler %6,2'lik güçlü

⁵⁷ Ayrıca bk. https://ereforms.gov.az/files/te_review/pdf/tr/03b0bb6bf6825cbc13b49ae87202b0ea.pdf (Erişim tarihi: 05.12.2023).

bir artış kaydetmiştir. Sanayi (%35,9), ticaret (%10,7) ve ulaştırma (%7,0) en büyük katkıyı sağlarken, inşaat ve tarım sektörleri de önemli bir yer tutmuştur. Bu veriler, Azerbaycan ekonomisinin petrol bağımlılığını azaltarak daha dengeli ve sürdürülebilir bir büyüme modeline yöneldiğini ortaya koymaktadır.⁵⁸

Tablo 6. Azerbaycan Ekonomik Görünümü 2020-2024

Gösterge	(tahmini) 2024	2023	2022	2021	2020
GSYH büyümesi (%)	3.8	1.1	4.7	5.6	-4.2
Enflasyon (ortalama, %)	3.5	8.8	13.9	6.7	2.8
Hükümet dengesi (GSYH, %)	-1.1	1.7	6.0	4.2	-6.4
Cari hesap dengesi (GSYH, %)	8.5	9.9	29.8	15.1	-0.5
Net DYY girişleri (GSYH, %)	2.8	4.3	6.5	4.1	1.8
Dış borç (GSYH, %)	N/A	9.8	9.7	15.1	21.6
Brüt rezervler (GSYH, %)	N/A	18.0	13.5	13.8	17.7
Özel sektöre kredi (GSYH, %)	N/A	23.2	18.3	22.9	26.0

Kaynak: file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-azerbaijan.pdf
(Erişim Tarihi: 04.01.2024)

Tablodaki göstergeler, 2021 yılından itibaren ekonomik toparlanmanın başladığını ve farklı alanlarda dalgalı bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. Enflasyon ve hükümet dengesi gibi göstergelerde iyileşmeler sağlanmış olsa da cari denge ve yabancı yatırım akışlarındaki gerilemeler, kırılganlıkların devam ettiğini göstermektedir. Dış borcun azalması ve özel sektör kredilerindeki artış ise olumlu sinyaller taşımaktadır. Ancak, uzun vadeli ekonomik istikrar için büyümenin sürdürülebilir hale getirilmesi ve mali disiplinin güçlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

21. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Azerbaycan yazılım tabanlı kalkınma sürecine girmiştir. Bölgesel ve sektörel kalkınma programları hazırlanmış ve başarıyla uygulanmıştır. Azerbaycan, petrolden elde ettiği gelirin bir kısmını aktif bir şekilde sektöre yatırarak hızla yüksek-orta gelirli bir ülke haline gelmiştir. Sosyo-ekonomik altyapı kapsamlı bir şekilde yenilenmiş ve Azerbaycan, dünya çapında rekabet gücü açısından 37. sırada yer almıştır. Bu başarı, doğal kaynak fiyatlarındaki artışla birlikte gerçekleşen bir atılımın sonucu olmuştur. Ekonomik kalkınma aşamasında yıllık ortalama GSYİH büyüme oranı %16,9 olarak kaydedilmiştir. 1994'te imzalanan "Yüzyılın Anlaşması" ile elde edilen petrol gelirleri, Azerbaycan'ın kalkınmasını hızlandırmış ve inşaat, hizmetler, kamu yönetimi, savunma gibi çeşitli sektörlerde ilerlemeyi teşvik etmiştir. Ancak, 2010-2014 döneminde büyüme hızı küresel

⁵⁸[https://dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/27855/#:~:text=Azerbaycan%20Devlet%20%C4%B0statistik%20Komitesi%20taraf%C4%B1ndan,7.283%2C8%20Dolar\)%20olmu%C5%9Ftur.](https://dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/27855/#:~:text=Azerbaycan%20Devlet%20%C4%B0statistik%20Komitesi%20taraf%C4%B1ndan,7.283%2C8%20Dolar)%20olmu%C5%9Ftur.) (Erişim Tarihi: 18.03.2025).

mali kriz nedeniyle zayıflamış, 2015-2019 döneminde yıllık ortalama büyüme oranı %0,4'e düşmüştür. 2020'de COVID-19 salgını nedeniyle Azerbaycan ekonomisi %4,2 daralmıştır. Azerbaycan, enerji dışı sektörlerdeki büyümeyi teşvik etmek adına doğal gaz arama ve geliştirme alanlarına önemli yatırımlar yapmıştır. Ancak, kişi başına düşen servet 2015'ten itibaren petrol gelirlerindeki düşüş nedeniyle azalmıştır. Ülke, enerji ve altyapı yatırımlarıyla birlikte küresel enerji piyasalarına entegre olmuş, ancak enerji dışı sektörler için bu entegrasyon aynı seviyede olmamıştır. Özellikle, enerji dışı ihracatın toplam ihracattaki payı 1999'da %68,8 iken, 2019'da %89,5'e yükselmiştir. Azerbaycan'ın kişi başına düşen sermayesi 1990'ların sonlarından bu yana önemli ölçüde artmıştır, ancak enerji dışı sektörler için düşük düzeyde bir büyüme göstermiştir. Ülkede yaşanan büyüme, 2011 ve 2012 yıllarında petrol üretimindeki dalgalanmalara rağmen devam etmiştir. Azerbaycan, küresel ekonomik krize rağmen bu dönemde önemli bir başarı göstermiştir.⁵⁹

Azerbaycan'ın politikası, ülkenin ekonomik potansiyelini ve mevcut zorluklara yönelik gelişen ihtiyaçları dikkate alan pragmatik bir yaklaşımla tanımlanmaktadır. Bu bağlamda önemli bir dönüm noktası, Başkan İlham Aliyev'in 2 Şubat 2021 tarihli kararnamesi ile onaylanan ve "2030: Sosyo-Ekonomik Kalkınma için Ulusal Öncelikler" adını taşıyan stratejik belgenin kabul edilmesidir.

Belgede, yeni dönemde takip edilecek beş ulusal önceliğin ana hatları şu şekilde çizilmektedir:

1. Sürdürülebilir büyümeyi hedefleyen rekabetçi bir ekonomi
2. Sosyal adalete dayalı, dinamik ve kapsayıcı bir toplumun oluşturulması
3. Modern inovasyon ve rekabetçi insan sermayesinin desteklenmesi
4. İşgalden kurtarılan topraklara büyük dönüş
5. Temiz bir çevre ve "yeşil büyüme" ilkesiyle ülkenin sürdürülebilir kalkınması.

Belgede ifade edilen bu stratejik aşamada, 2021 yılında Azerbaycan'ın ulusal ekonomisinde gözlemlenen olumlu gelişmelerin biri stratejik döviz rezervlerindeki artıştır. Ülke, salgın ve savaş gibi zorluklara rağmen stratejik para birimini artırmayı başarmış ve rezervleri savaş öncesi ve salgın dönemi seviyelerin üzerine çıkararak 53 milyar dolara yükseltmiştir. Ayrıca, belgede dikkat çekilen bir diğer önemli nokta, Azerbaycan'ın 2021 yılında kamu borcunun gayri safi yurtiçi hasılaya oranının nispeten düşük olmasıdır. Bu durum, Azerbaycan'ı dünya genelinde en düşük borçlu ülkelerden biri konumuna getirmektedir. Bu

⁵⁹ <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/yayinlar/turk-devletlerinin-ekonomisi-kitabi-23-tr.pdf> (Erişim tarihi: 06.12.2023).

esneklik, ülkenin gerektiğinde kısa sürede tüm dış borçlarını ödeyebilme kapasitesine işaret etmektedir (Asadov, 2023: 71).

5.2.5. Doğal Kaynaklar ve Enerji

Azerbaycan, diğer Kafkas ülkelerine göre geniş bir yüzölçümüne sahiptir. Ülkenin topraklarının yaklaşık %55'i tarım alanlarından, %2,5'i kentsel bölgelerden oluşmaktadır. Ormanlık alanlar ise toprakların %12'sini kapsamaktadır. Ekolojik olarak Azerbaycan, çeşitli coğrafi özelliklere sahip bir yapı sergilemektedir. Ülke, deniz seviyesinin altındaki düzlüklerden, Kafkas bölgesinde 4,000 metreye kadar yükselen dağlara, çöllere ve subtropikal alanlara kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Ülkenin topraklarının büyük bir kısmı alçak arazilerden oluşmaktadır. Ancak, Kafkas havzasında akış gösteren nehirlerin tamamı gemi taşımacılığına uygun değildir. Sulama sistemleri, su depoları tarafından düzenlenmektedir. Ülkenin batısındaki Kura Nehri üzerinde bulunan Mingechaur Deposu, en büyük su depo alanına sahiptir. Petrol ve gaz üretimi ile rafine edilmesi, Azerbaycan ekonomisinin temel dayanağını oluşturmaktadır. British Petroleum (BP) tarafından yayınlanan World Economy Review adlı kaynağa göre, ülkede 7 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Bu rakam, dünya rezervlerinin %0,6'sına denk gelmektedir. Ülkenin rezerv/üretim oranı ise 29,3'tür. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) verilerine göre ise ülkenin kanıtlanmış petrol rezervleri 17,5 milyar varildir. Ancak, bu verilerin hesaplanmasında kullanılan sınıflandırmalar Sovyet sistemine göre yapılmıştır. Bu nedenle, ülkenin petrol rezervleri SOCAR verilerine göre daha fazla görünmektedir. Azerbaycan'ın petrol rezervleri, Ortadoğu'ya kıyasla düşük düzeyde kalmaktadır. Ortadoğu'daki kanıtlanmış rezervler 742,7 milyar varil ile dünya toplamının %61,5'ine tekabül etmektedir.⁶⁰ Yukarıdaki veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 7. Azerbaycan'ın Doğal Kaynakları-1

Kategori	Veri
Ülke yüzölçümü (Kentsel)	%2,5
Ülke yüzölçümü (Tarım)	%55
Ülke yüzölçümü (Ormanlık)	%12
Kafkas Dağları Yüksekliği	4,000 metre
Petrol Rezervleri (BP verisi)	7 milyar varil
Dünya Petrol Rezervi Yüzdesi	%0,6
Rezerv/Üretim Oranı (Azerbaycan)	29,3
Petrol Rezervleri (SOCAR verisi)	17,5 milyar varil
Ortadoğu Petrol Rezervleri	742,7 milyar varil
Ortadoğu Petrol Rezervlerinin Dünya Yüzdesi	%61,5

⁶⁰ https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2023.pdf (Erişim tarihi: 05.12.2023).

Azerbaycan’da zengin doğal kaynaklar genellikle Karabağ bölgesinde yer almaktadır. Bu kaynaklar arasında; 5 adet altın yatağı, 6 adet cıva rezervi, 2 adet bakır madeni, 1 adet kurşun-çinko yatağı, 19 adet kaplama taşı yatağı, 10 adet zımpara taşı rezervi, 4 adet çimento hammaddesi, 13 adet mıcır yatağı, 1 adet soda üretimi için hammadde, 21 adet pomza-volkan külü rezervi, 10 adet kil yatağı, 9 adet kum-çakıl yatağı, 5 adet inşaat kumu rezervi, 9 adet alçı-anhidrit yatağı, 1 adet perlit rezervi, 1 adet obsidyen yatağı, 3 adet vermikülit rezervi, 14 adet süs taşları (akik, yesem, oniks, jad, pefritoid vb.), 11 adet tatlı yeraltı su kaynağı ve 10 adet maden suyu yatağı yer almaktadır. Bu kaynaklar, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ekonomik potansiyeli için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, Şuşa ilçesinde Şuşa kaplama taşı, Keçeldağ (Lisokor) kil, Şuşa yeraltı tatlı suyu, Şırlan ve Turşsu köylerinde bulunan maden suyu yatakları da bu zengin doğal kaynaklar arasında yer almaktadır.⁶¹ Yukarıdaki veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 8. Azerbaycan’ın Doğal Kaynakları-2

Doğal Kaynaklar	Adet	Bölge
Altın Yatağı	5	Karabağ
Cıva Rezervi	6	
Bakır Madeni	2	
Kurşun-Çinko Yatağı	1	
Kaplama Taşı Yatağı	19	
Zımpara Taşı Rezervi	10	
Çimento Hammaddesi	4	
Mıcır Yatağı	13	
Soda Üretimi Hammaddesi	1	
Pomza-Volkan Külü Rezervi	21	
Kil Yatağı	10	
Kum-Çakıl Yatağı	9	
İnşaat Kumu Rezervi	5	
Alçı-Anhidrit Yatağı	9	
Perlit Rezervi	1	
Obsidyen Yatağı	1	
Vermikülit Rezervi	3	
Süs Taşları (Akik, Yesem, Oniks, Jad, Pefritoid vb.)	14	
Tatlı Yeraltı Su Kaynağı	11	
Maden Suyu Yatağı	10	

5.2.6. Azerbaycan’ın Uluslararası Sorunları

5.2.6.1. Hazar Meselesi

Stratejik ve jeopolitik konumuyla Hazar bölgesi, Avrasya coğrafyasındaki siyasi, ekonomik ve sosyo-politik gelişmeleri ve eğilimleri derinden etkilemektedir. SSCB’nin

⁶¹ https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/kutuphane/ekonomi-bultenleri/2020_29/6.pdf (Erişim tarihi: 05.12.2023).

dağılmasıyla birlikte Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran'ın kıyıdaş olduğu bu bölge, uygun coğrafi konumu, ulaşım potansiyeli ve doğal kaynakları nedeniyle küresel politikada önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Dünyanın en büyük gölü olarak kabul edilen, tarihsel süreçte deniz olarak adlandırılan ve çeşitli doğal kaynaklara sahip olan Hazar, Çarlık Rusyası / SSCB ve İran arasında tartışmasız bir şekilde kullanılmıştır (Abdullayev, 1999: 255). Hazar Denizi'nin toplam kıyı uzunluğu 7.010 km'dir. Kazakistan'ın 2.340 km, Rusya'nın 1.930 km, Türkmenistan'ın 1.200 km, Azerbaycan'ın 800 km ve İran'ın 740 km kıyı şeridi bulunmaktadır (Amirbek, 2015: 24). Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü, kıyıdaş ülkelerin ikili ve çok taraflı görüşlerinde 1992'den bu yana birçok kez ele alınmıştır. Hazar'ın deniz veya göl olarak statüsü konusunda uzun süre ortak bir tutum belirlenememiştir (Aliyev, 2009: 192). Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'nın savunduğu orta hat ilkesine karşı, Türkmenistan, "denizin paylaşımı" ilkesini benimsemiş ve bu şekilde yönetime farklı bir yaklaşım getirmiştir. İran ise her iki paylaşım ilkesine de karşı çıkarak, İran'ın Hazar'dan en az %20 pay alması gerektiği görüşünü yinelemiştir (Terzioğlu, 2008: 41).

1990'ların ortalarından itibaren, Hazar Denizi'nin sınırlandırılması konusunda Azerbaycan ve Kazakistan arasında bir uzlaşma sağlanmıştır. Azerbaycan, Hazar'ın "beş kıyıdaş devlet arasında orta hat ilkesi doğrultusunda ulusal sektörler bölünmesini, böylece her kıyıdaş devletin kendi kara alanı gibi egemen haklara sahip olmasını" savunmuştur (Abdullayev, 1999: 269). Azerbaycan ve Kazakistan, ulusal sektörler ilkesine göre paylaşımında ortak bir tutum sergilemişlerdir (Aliyev, 2009: 192). Bu bağlamda, Azerbaycan ve Kazakistan'ın savunduğu görüşlerde benzerlik olduğu dikkati çekmektedir. Bunun nedeni, Azerbaycan'ın Hazar'ı deniz veya göl olarak değerlendirmekten ziyade, kendi egemenlik alanını nihai bir bölünme açısından belirlemesi olmuştur (Abdullayev, 1999: 279).

Hazar Denizi, doğalgaz ve petrol rezervleri bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Bu zenginlik, Hazar'a kıyısı bulunan Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında çeşitli anlaşmazlıklara neden olmuştur. Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra karmaşık bir hâl almıştır. 1991 sonrası, Hazar'ın hukuki statüsü hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmış ve bu görüş ayrılıkları uzun süre devam etmiştir. 2018 yılında imzalanan Hazar Anlaşması ile bazı konularda uzlaşma sağlanmış olsa da tam bir çözüm hâlâ elde edilememiştir. Hazar Denizi'nin petrol ve doğalgaz rezervleri, bölge ülkeleri için büyük ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Bu kaynakların nasıl paylaşılacağı ve çıkarılacağı konusundaki anlaşmazlıklar, Hazar Sorunu'nun en önemli ekonomik boyutunu oluşturmaktadır. Bölge ülkeleri, enerji kaynaklarından maksimum faydayı sağlamak için çeşitli

stratejiler geliştirmektedir. Hazar Denizi, sadece ekonomik değil, aynı zamanda çevresel sorunlarla da karşı karşıyadır. Deniz seviyesindeki değişimler, kirlilik ve biyolojik çeşitlilikteki azalmalar, bölgenin ekosistemini tehdit etmektedir. Bu çevresel sorunlar, uluslararası iş birliğini gerektiren acil konular arasında yer almaktadır. Hazar Sorunu, bölgesel ve uluslararası boyutları olan karmaşık bir meseledir. Bu sorunun çözümü, Hazar'a kıyısı olan ülkelerin ortak çıkarlarını göz önünde bulundurarak hareket etmelerini gerektirmektedir. Hazar'ın hukuki statüsü, ekonomik çıkarlar ve çevresel sorunlar gibi temel konularda uluslararası iş birliği ve uzlaşma sağlanmadıkça, Hazar Sorunu çözümsüz kalmaya devam edecektir.

Sonuç olarak Hazar havzası hem hidrokarbon yataklarının zenginliği hem de son dönemde daha somutlaşan yeni ticaret yollarının geçiş güzergahlarındaki konumu sebebiyle TDT'nin entegrasyonu açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda da Hazarın Batı yakası adına Azerbaycan önemli bir misyon üstlenmektedir.

5.2.6.2. Zengezur Koridoru Meselesi

Doğu ile Batı arasındaki uçurumun kapatılması ve uluslararası hukukî, ekonomik ve kültürel bağların güçlendirilmesi ile karşılıklı anlayışın geliştirilmesi gibi girişimlere katkıda bulunan hususlardan biri de Türk Dünyası için Zengezur Koridoru'dur. Zengezur Koridoru, gelişmiş iş birliğini kolaylaştırma potansiyeline ve bölge içindeki güvenliği artırıcı bir öneme sahiptir. Bu altyapı çalışmalarının ağırlığı ve genel ekonomik ve sosyal istikrarın sağlanmasına yönelik potansiyel katkıları, çağdaş ekonomik çerçeve içinde tüm katılımcı paydaşlar için avantaj sağlayacaktır. Bu sayede Güney Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) topraklarındaki ülkeler, teknolojik gelişmelere ve ekonomik avantajlara erişerek gelişmiş Avrupalı meslektaşlarıyla etkileşimde bulunmanın faydalarını elde edeceklerdir. Ayrıca, bu bağlamda Avrupa ülkeleri yeni ekonomik ortaklıklar geliştirmeyi ve ulaşım yollarını güvenli hale getirmeyi hedeflemektedir. Türkiye için Zengezur Koridoru, Süveyş Kanalı'nı birbirine bağlayan bir transit bağlantı noktası işlevi gören, uygun alternatif rota olarak öne sürülmektedir. Zengezur Koridoru'nun potansiyeli, özellikle Orta Koridor'un çeşitliliğini artırma kapasitesi ile ön plana çıkmaktadır. Bu durum ise, bir uygulanabilir alternatif seçenek olarak kendini göstermektedir (Museyibov, 2023: 44).

Dünyanın jeopolitik merkezlerinden biri olan Zengezur Koridoru, stratejik olarak Süveyş kanalı ve Panama kanalı kadar dünyanın yeniden şekillenmesinde, özellikle Heartland'a (Mackinder) hâkim olma amacına ulaşmak için önemli mihenk taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle söz konusu koridor meselesi, sadece bölgesel güçleri ilgilendirmenin ötesinde, dünya ulaşım haritasının yeniden belirlenme sürecinde büyük bir

“Gordion Düğümü” oluşturmaktadır. 1900’lerin başında çok açık ve net bir şekilde Azerbaycan toprağı olan bu bölge, Sovyetler’in müdahalesiyle Ermenistan’a teslim edilmiştir. Türk dünyasının birleşmesine engel olunmasının hedeflendiğı anlaşılan bu adım, bugün de sorun oluşturmaktadır. Ermenistan, 2. Karabağ Savaşı (2020) sonrasında 10 Kasım 2020 tarihinde üçlü ateşkes antlaşmasına imza atmıştır. Anlaşmaya göre bazı yükümlölükleri olan Ermenistan, otuz yıldan beri abluka altında olan Nahçıvan’ı Azerbaycan’a ve oradan da Türkiye’ye, bütün bunların ötesinde, Türkiye’yi Azerbaycan ve Hazar Denizi üzerinden Türk Dünyasına bağlayacak olan Zengezur Koridoru ile ilgili yükümlölüklerini yerine getirmekten kaçınmaktadır. 10 Kasım 2020 Mutabakatı’na taraf olan Rusya, koridorun açılmasına olumlu yaklaşmamaktadır. Rusya’nın Zengezur yaklaşımı, Ermenistan’ın da ablukada kalmasına neden olmakta, bundan dolayı Ermenistan, ekonomik ve siyasi bakımdan bağımsız ve güçlü bir devlete dönüşmemektedir. Ermenistan’ın bağımsız bir politika izlemesini ve dünyaya açılmasını istemeyen Rusya için, bölgedeki anlaşmazlıklarının çözüme ulaşması arzu edilmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Rusya, bir taraftan Ermenileri kışkırtarak, Azerbaycan’ın önünü kesmeye çalışırken, diğer taraftan da Avrupa devletlerine yakınlaşma çabasında olan Ermenistan’ı cezalandırmak istemektedir. Dolayısıyla Rusya, Kafkasya’da Azerbaycan’ın aleyhine olan bir denge politikası uygulama çabasında görünmektedir. Zengezur Koridoru’nun açılmasını istemeyen bölge ülkelerinden biri de İran olmuştur. 2. Karabağ Savaşı’nda Ermenistan’ın yanında olan İran, Rusya’ya benzer olarak, dar manada Nahçıvan ve Azerbaycan’ın, geniş bağlamda ise Türkiye ve Türk dünyasının ilişkilerinin kesilmesini amaçlamaktadır. Söz konusu koridora karşı çıkışının bir diğer sebebi ise, bir Türk yurdu olan Güney Azerbaycan’ı kaybetme endişesidir. Bölgesel güçler olan Rusya ve İran’ın yanında, küresel güçler olarak ABD, Çin ve AB ülkeleri, Türkiye, Azerbaycan ve diğer Türk Devletlerinin bir bütünlük oluşturarak bölgesel güçlerini artırmalarını istememektedirler (Memmedov ve Hasanoğlu, 2023: 340, 342).

Türkiye’nin Azerbaycan ile müttefik olması, bölgedeki dengesizliklerin giderilmesinde önemli katkılar sağlamış, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 20 Ekim 2022’de yaptıkları açıklamada: “Türkiye Azerbaycan birliğı bölgede çok önemli bir faktördür. Bu faktör, barış, huzur faktörüdür. Fakat aynı ölçüde, şayet herhangi bir devlet bize karşı adaletsiz hareket etmek cesaretinde bulunursa, elbette, bu faktörü ciddi biçimde dikkate almak zorundadır.” ifadelerini kullanmışlardır (Azadi, 2022).⁶²

⁶² <https://ikisahil.az/post/357819-iranin-zengezur-dehlizi-xofu> (Erişim Tarihi: 05.01.2025).

Karabağ Savaşı'ndan sonra Güney Kafkasya bölgesinin stratejik önemi daha da artmış, Asya ile Kafkasya'nın bağlantı noktası olan bu bölge daha sık gündeme gelmeye başlamıştır. Tarihsel olarak olduğu gibi, güncel olarak da stratejik bir nokta olan Zengezur Koridoru'nun açılması, bu yolla Türk Dünyası'nın kara bağlantısının kurulması meselesi çok yoğun bir gündem teşkil etmeye başlamıştır. Söz konusu koridorun, Türkiye-Azerbaycan-Nahçıvan kara bağlantısını sağlayacak olması ve açılmasıyla birlikte Türk Dünyası ile Türkiye'nin birbirine bağlanacak oluşu, şüphesiz ki yeni bir dönemi başlatmış olacaktır. Ancak bu hususta Brüksel'de yapılan toplantılarda daha önce imzalanmış anlaşmalara rağmen hâlâ Ermenistan tarafından çekinceler dillendirilmektedir. Jeo-politik ve Jeo-stratejik bağlamdaki önemi dışında, “Turan Koridoru” oluşturmak bağlamında ortaya konulan düşünceler çerçevesinde, bölgesel olarak başta İran olmak üzere, Ermenistan'ın olduğu gibi, Gürcistan tarafından da Zengezur Koridoru ile ilgili çekinceler sunulduğu bilinmektedir. Halihazırdaki gümrük uygulaması ile ilgili olarak Ermenistan'ın gerekli adımı atmaması halinde Azerbaycan, mütekabiliyet ilkesinin bir gereği olarak, Laçın bölgesi için Zengezur benzeri bir gümrük tarifesi yürürlüğe koyma hakkını saklı tutmaktadır. Bütün bunların yanında, Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Türkiye'nin denge ve tarafsızlık politikası gütmesi, Karabağ sorununun çözülmesi bağlamında Rusya'nın desteğini gündeme getirecektir (Bozkuş, 2022: 139, 140).

Ayrıca bu koridor Çin tarafından başlatılmış olan Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) açısından Güney Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) ülkelerini ana ulaşım ve lojistik kanalı haline getirecek, BRI girişimi için kapsamlı bir destek sağlayacaktır. Zengezur Koridoru'ndan kaynaklanan kalkınma ve çeşitlenme perspektifleri, Doğu-Batı arasındaki değeri artırarak Güneydoğu Asya, Türkistan (Orta Asya) ve Avrupa Birliği'ni kapsayan geniş bir yelpazedeki ülkelerde ilginin artmasına neden olmaktadır. Ticaret yollarında yaşanan bazı öngörülemeyen gelişmeler, alternatif güzergâh arayışlarını gündeme getirmektedir. Dünya ticaretinde önemli bir role sahip olan Süveyş Kanalı'nın zaman zaman yaşanan terör vb. saldırılarla güvenlik riski oluşturması, 2021 yılında Ever Given adlı Golden sınıfı bir konteyner gemisinin Mısır'daki Süveyş Kanalı'nda karaya oturmasıyla uzun süre ticaretin aksaması gibi gelişmeler alternatif yolların gerekliliğini ortaya koymuştur. Zengezur Koridoru hem ekonomik hem de stratejik açıdan geniş kapsamlı sonuçlar doğurarak mevcut ticaret yollarını zenginleştiren nakliye ve lojistik bir yol olma özelliğini taşımaktadır. Çin ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki rekor ticaret hacminin göz önüne alındığı bir dönemde, Çin ve AB'nin Zengezur Koridoru gibi alternatif rotaları araştırmaya istekli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Zengezur Koridoru, Türkiye ile Türkistan (Orta Asya) arasında 6,2 milyar dolarlık ticarete olanak sağlayarak önemli bir

potansiyele işaret etmektedir. Aynı zamanda, 24 milyar ABD doları tutarındaki ticaret cirosu ile Çin ve Türkiye arasındaki potansiyel ekonomik bağları güçlendirebilir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e yönelik Çin lideri Xi Jinping'in mektubu, Çin'in "Tek Kuşak, Tek Yol" projesi kapsamında Azerbaycan ile iş birliğine dikkati çekerek, bölgesel ekonomik etkileşimi artırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Zengezur Koridoru'nun hem Çin hem de Türkiye ile ekonomik bağları güçlendirmesi, bölgesel ve küresel ticaretin artması için önemli bir fırsat sunmaktadır (Museyibov, 2023: 45).

5.2.6.3. Karabağ Sorunu

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş ve ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. 1992 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalinde (I. Karabağ Savaşı) Türkiye, Azerbaycan'ın yanında savaşa girmemiştir. Buna rağmen Türkiye, Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'a sınırlarını kapayan tek devlet olmuştur. II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye, I. Karabağ Savaşı'nda veremediği somut desteği vererek, 30 yıldan bu yana Ermenistan'ın işgali altındaki Karabağ'ın %80'ini Azerbaycan'ın geri almasında çok büyük destek ve katkı sağlamıştır. Söz konusu destek ve katkıdan sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri stratejik iş birliği seviyesine yükselerek, 30 yıl öncesinde söylenen "bir millet, iki devlet" söyleminin adeta ete kemiğe bürünmesine vesile olmuştur. Karabağ zaferi aynı zamanda, hukuksuz işgallere maruz kalan Türk ve İslam devletleri için bir mesaj, yapılabilecek önemli ve kapsamlı iş birliklerinin önünü açan bir zafer olmuştur.

Birinci Karabağ Savaşı'nın ardından Ermenistan'ın haksız işgalini sürdürmesi ve toprak sınırlarını genişletme çabaları, Azerbaycan'ın 27 Eylül 2020'deki saldırısına yol açmıştır. Azerbaycan, 44 gün süren savaş boyunca işgal altındaki topraklarının önemli bir kısmını geri alarak Dağlık Karabağ'ın dışındaki yedi rayonu, Şuşa şehrini ve bazı kasaba ile köyleri kurtarmıştır. 10 Kasım'da imzalanan üçlü bildiriyle Dağlık Karabağ'ın Ermenistan işgalinden kurtarılması sağlanmıştır. Azerbaycan, savaştan zaferle ayrıldığı için barış koşullarını belirleyen taraf olmuştur. Türkiye, savaş boyunca Azerbaycan'ı diplomatik, politik ve askeri olarak destekleyerek uluslararası hukukun gereğinin yapılmasında Azerbaycan'ı yalnız bırakmamıştır. Türkiye'nin açık destekleri sonucu, 10 Kasım'da Ermenistan ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya tarafından imzalanan üçlü bildiri, savaşı resmen bitirmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek, bu bildirinin hazırlanmasında etkili bir şekilde yer aldığı düşünülmektedir. Bildiri, savaşın hukuki ve siyasi sonuçlarını belirlemiş ve Azerbaycan'ın dört şehrinin (Cebrayıl, Füzuli, Zengilan ve Gubadlı) işgalden kurtarıldığını resmileştirmiştir. Diğer üç şehrin de (Ağdam, Kelbecer ve Laçın) işgaline son

verilmesinin takvimi de belirlenmiştir. Dağlık Karabağ'a herhangi bir özerklik verilmeyeceği açıkça belirtilmiştir. Bildirinin beşinci maddesi, Karabağ'da konuşlandırılacak barış güçlerinin görev çalışmalarını denetlemek için bir komuta-kontrol merkezinin oluşturulacağını öngörmüştür. Türk askeri yetkililerinin bu merkezde yer alacak olması, Türk ordusunun Güney Kafkasya'da barış sürecine katılacağını göstermiştir. Bu durum, Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığının güçlenmesine yönelik bir ilk adım olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin bu adımı, Ermenistan'ı endişelendirmiş, Rusya'yı kabul etmek zorunda bırakmış ve bölgeye ilgi duyan diğer aktörleri de kaygılandırmıştır. İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatarak her iki ülkenin Güney Kafkasya'da jeostratejik iş birliğinin artmasına olanak tanımıştır. Bu zaferden kaynaklanan faydaları Hasanoğlu vd. şu şekilde sıralamaktadır (2021: 526-529):

1. Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altındaki %20'lik topraklarının kurtarılması, bu bölgelerin ekonomik sisteme entegre edilmesiyle birlikte yeni yatırım fırsatları oluşturacaktır. Bu durumdan özellikle Türk iş adamlarının en çok faydalanması beklenmektedir.

2. Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in belirttiği gibi, yeni iş birliği fırsatlarına zemin hazırlayacaktır. Bu durum, yeni projelerin ve küresel gelişim olanaklarının ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Türkiye bu projelerde belirleyici bir rol oynayacaktır.

3. Ermenistan'ın yayılmacı politikalarından vazgeçmesi durumunda, bölgede oluşan yeni iş birliği fırsatlarından yararlanabilmesi mümkündür. Bu durum, Güney Kafkasya'da daha önemli stratejik perspektiflerin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

4. İkinci Karabağ Savaşı, Türkiye'nin Güney Kafkasya'da belirleyici bir aktör olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu durum, Azerbaycan'ın bölgede güvenilir bir ortak kazandığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde etkili bir siyasi aktör olması, 10 Kasım 2020'de imzalanan bildirinin uygulanması açısından büyük önem taşımaktadır.

5. İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya'daki diğer etnik sorunların çözümü için önemli bir tecrübe oluşturmuştur. Sorunun bu yolla çözülmesi, Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin nüfuzlarını artıracaktır.

6. Savaş sırasında imzalanan ortak bildiride, Azerbaycan ile Nahçıvan arasında yeni bir ulaşım koridorunun açılması öngörülmüştür. Bu, sadece Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile bağlantısını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin bölgedeki ekonomik gelişmelere daha aktif bir şekilde katılmasını sağlayacaktır.

7. Ermenistan'ın sivil halkı hedef alması, Azerbaycan halkının devletlerine olan güvenini artırmış ve dünya kamuoyu nezdinde haklılık kazandırmıştır. Bu durum, Azerbaycan'ın bölgede güçlenmesine ve Türkiye'nin bölgesel politikada etkili bir şekilde yer almasına katkı sağlamıştır.

Kasım 2020'de Ermenistan'ın mağlubiyetiyle başlayan yeni dönemin kazananları, Azerbaycan ve Türkiye olarak belirlenmiştir. İkinci Karabağ Savaşı, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki konumunu güçlendirmiş ve bölgede belirleyici bir aktör olduğunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Bu savaş, bölgesel ve küresel aktörlere Türkiye'nin dışarıda tutulduğu bir çözümün mümkün olamayacağını göstermiştir. Ayrıca Türkiye'nin Kafkasya jeopolitiğinde etkili bir aktör olması, Rusya'nın bölgedeki üstünlüğünün kırılması bakımından hayati bir öneme sahiptir. Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkeler de Türkiye'yi, Karadeniz'de Rusya'ya karşı dengeleyici bir müttefik olarak görmeye başlamıştır.

Haydar Aliyev'in "Bir Millet İki Devlet" ifadesiyle özetlenen Azerbaycan ve Türkiye arasında derin etnik, kültürel, dini ve tarihsel bağların yanı sıra, iki ülkenin jeopolitik açıdan birbirleri için büyük önemi bulunmaktadır. Coğrafi olarak birbirlerine yakınlıklarıyla birlikte, Azerbaycan Türkiye'nin Türkistan'a açılan kapısı, Türkiye ise Azerbaycan'ın Batı'ya açılan kapısı konumundadır. Ermenistan'ın işgalleriyle başlayan Dağlık Karabağ meselesinde Türkiye Ermenistan sınırını kapatmış fakat Azerbaycan'a sahada gerekli desteği sunamamıştır. 2000'li yıllardan itibaren durum değişmeye başlamış TANAP, BTC ve BTE gibi petrol ve doğal gaz boru hatları ile BTK demiryolu hattı gibi projeler Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji tedarikindeki önemini arttırdığı gibi, Azerbaycan'ın ekonomik açıdan güçlenmesini de sağlamıştır. Türkiye ve Azerbaycan'ın tarihsel ve kültürel yakınlığını ekonomik ve stratejik boyuta taşıyan söz konusu gelişmeler meyvesini İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda kazanılan zaferle vermiştir (Eraslan ve Özdemir, 2021: 329-331).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki entegrasyonu hızlandıran bu süreç TDT'nin entegrasyonu için de önemli ipuçları taşımaktadır. Bu da TDT bünyesinde mevcut olan tarihsel ve kültürel yakınlığın öncelikli olarak ekonomik ve askeri iş birlikleriyle zenginleştirilmesidir.

5.2.7. Azerbaycan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

21. yüzyılın jeopolitik dinamiklerinde Türk Dünyası'nın entegrasyonu giderek daha stratejik bir nitelik kazanırken, bu sürecin merkezinde yer alan ülkelerden biri kuşkusuz Azerbaycan'dır. Zengin doğal kaynakları, enerji altyapısı, stratejik konumu ve Türk Dünyası ile olan güçlü tarihsel, kültürel ve dilsel bağlarıyla Azerbaycan hem ekonomik hem de siyasi olarak bölgesel bütünleşme çabalarının temel taşı haline gelmiştir. "Bir millet, iki devlet"

anlayışıyla Türkiye ile kurduğu derin ittifak ilişkisi, Karabağ Zaferi sonrası jeopolitik ağırlığını daha da artırmış ve TDT çerçevesinde çok boyutlu bir entegrasyon sürecinin ivme kazanmasına katkı sağlamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 19 Ocak 2021 tarihinde Bakü’de düzenlenen video konferans görüşmesinde, Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev başkanlığındaki Türk İşbirliği Teşkilatları heyetini kabul etmiştir. Söz konusu heyet; TÜRKSOY Genel Sekreteri Dusen Kaseinov ve Türk Kültür Mirası Vakfı Başkanı Günay Afandiyeva’dan oluşmuştur. Görüşme sırasında Cumhurbaşkanı Aliyev, Türk Konseyi’nin Azerbaycan’ın haklı mücadelesine uluslararası alanda en güçlü desteği veren teşkilatlardan biri olduğuna dikkat çekerek, savaş süresince ve sonrasında gösterdiği desteği dolayısıyla Genel Sekreter Amreyev’e teşekkürlerini sunmuştur.⁶³

Gök’e göre Kafkasya ve Orta Asya’da bölgesel iş birliğinin yükselişini sağlayan üç temel etken söz konusudur. Bunlar; ekonomik entegrasyon ve enerji arzı beklentileri, siyasi ve ekonomik reformlar ile 2020 yılında elde edilen Dağlık Karabağ zaferidir. Bu zafer, TDT’nin jeopolitik önemine yön veren başlıca unsur olarak öne çıkmaktadır. Azerbaycan’ın zaferiyle sonuçlanan bu savaş hem TDT’nin hem de genel anlamda Türk bütünleşmesinin (entegrasyonunun) güçlenmesine kapı aralamıştır. Dağlık Karabağ Zaferi, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ın bir araya gelerek Türk Dünyasının güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bu çerçevede, Dağlık Karabağ Zaferi ve hemen ardından Türk Konseyi’nin kurumsal yapısının güçlenerek TDT’ye dönüşmesi, Türk Dünyası tarihinde yeni bir döneme işaret etmektedir. Yakın gelecekte, TDT aracılığıyla siyasi, askerî, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda iş birliğine dayanan bir yapının oluşması olası görülmektedir (2022: 124).

II. Karabağ Savaşı ve zaferinin yanında, Türk Dünyasının bütünleşmesine katkı sağlayacak bir başka unsur, bilindiği üzere, Zengezur koridorudur. Bu koridor Azerbaycan, Türkiye ve diğer Türk devletleri arasında yeni bir ulaşım hattı oluşturacaktır. Bu hat, Batı’dan Çin’e uzanan taze bir lojistik güzergâhın yanı sıra, Türkiye ekonomisi ile Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında daha sıkı bir entegrasyonun yolunu açacaktır. Böylece, Karabağ Savaşı sürecinde Türkiye-Azerbaycan iş birliğinin getirdiği zafer, Türk savunma sanayisindeki ilerlemeler ve Türkiye’nin giderek artan bölgesel ve küresel etkisinin

⁶³ <https://www.turkicstates.org/tr/haber/cumhurbaskani-ilham-aliyev-turk-konseyi-azerbaycanin-hakli-davasini-en-guclu-sekilde-desteklemis-olan-uluslararasi-teskilattir> (Erişim tarihi: 03.01.2025).

Türkistan’da yarattığı olumlu hava da göz önüne alındığında, Türkiye’nin Güney Kafkasya ile Türkistan havzasındaki nüfuzu daha da güçlenecektir (Yüce, 2022c: 104).

Azerbaycan, temel olarak ekonomik karşılaştırmalı üstünlük ve Zengezur Koridorunun öngörülebilir gelecekteki potansiyelinden kaynaklanan iki belirgin avantaja sahiptir. Başlangıçta, Azerbaycan’ın stratejik coğrafi konumu önemli fırsatlar sunmaktadır. Rusya, Türkiye, İran gibi ülkelere yakınlığı, ekonomik kaldıraç sağlama potansiyeli ve Orta Asya’nın tamamı önemli yerel pazarlara sahiptir. Bu ulusların kolektif ekonomik büyüklüğü 3 trilyon doları aşmaktadır, bu da Zengezur Koridoru’nun ekonomik sürdürülebilirliğine ilişkin önemli beklentilerin altını çizmektedir. İkinci olarak, Azerbaycan stratejik olarak kendisini Doğu ve Akdeniz arasındaki alışverişi kolaylaştıran uluslararası kargo yollarının geliştirilmesi bakımından bir yol ayrımında buluyor. Batı yarımkürelerin yanı sıra Kuzey ve Güney bölgelerine erişimi kolaylaştırarak ülke, bölgesel çevresi içinde önemli bir geçiş merkezi olarak öne çıkmıştır. Bu stratejik konum, Azerbaycan’ı çağdaş “İpek Yolu”nun ana kollarından biri üzerinde konumlandırmaktadır, bu da Çin ve Avrupa arasındaki ticaretin etkileyici bir şekilde büyüdüğünü göstermektedir. Eurostat’ın istatistiksel verilerine göre, Avrupa ile Çin arasındaki ticaret hacmi 2010’dan bu yana istikrarlı bir büyüme göstermiştir ve 2020 yılında ticaret cirosu 600 milyar avroyu aşmıştır (Museyibov, 2023: 52).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki 44 Günlük Karabağ Savaşı sırasında kurulan ikili iş birliği, bölgenin stratejik dengesini köklü bir şekilde değiştirerek, Türk devletleri arasında birlik çabalarını hızlandırmıştır. Bu gelişmeler, bölgede güvenlik, barış ve refah umutlarını artırmış ve Türk birliğinin önemini küresel jeopolitik bağlamda daha belirgin hale getirmiştir. İkinci Karabağ Savaşı sonrasında, Türk Konseyi’nin TDT’ye dönüşmesi, bu birliğin uluslararası sahnede güçlenmesine zemin hazırlamıştır. TDT’nin enerji ve ulaştırma projeleri üzerinden ekonomik entegrasyonu kolaylaştırması, üye devletler arasında iş birliğini derinleştirmiştir. Özellikle Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’yi birbirine bağlayan Orta Koridor’un stratejik önemi, bu bağlamda dikkatlere sunulmuştur. Karmaşık jeopolitik durumlar, askeri ve güvenlik iş birliği ihtiyacını artırmış, bu da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in TDT üyesi ülkeler arasında savunma sanayi iş birliğinin artırılması gerektiğine dair ifadeleriyle dikkatlere sunulmuştur. Sonuç olarak, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan gibi Türk soylu eski Sovyet devletlerinin siyasi ve ekonomik istikrar sağlamaları, TDT’nin güçlenmesinde kritik rol oynamıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yüksek seviyesi, Şuşa Beyannamesi ve askeri iş birliği ile bu birliğin ilerlemesinde model teşkil etmiş ve Türk birliği fikrine önemli katkılar sağlamıştır (Shafiyev, 2023: 21-22).

Azerbaycan'ın ekonomik göstergeleri, enerji dışı sektörlerde büyüme, mali disiplin çabaları ve özel sektör kredilerindeki toparlanma gibi faktörlerle, ülkenin yalnızca enerji ihracatına dayalı bir ekonomiden daha dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma modeline geçiş yaptığını göstermektedir. Bu dönüşüm, Azerbaycan'ın Türk Dünyası ile olan ekonomik ilişkilerini güçlendirme hedefiyle uyumlu bir yönelim sunmaktadır. Ayrıca, “2030: Sosyo-Ekonomik Kalkınma için Ulusal Öncelikler” belgesi çerçevesinde ortaya konan beş temel hedef⁶⁴, Azerbaycan'ın entegrasyon sürecini sürdürülebilir kalkınma, inovasyon ve sosyal kapsayıcılık ekseninde yürütmeyi amaçladığını göstermektedir.

Bununla birlikte, Zengezur Koridoru gibi stratejik altyapı projeleri, Azerbaycan'ın Türk Dünyası ile fiziksel bağlantılarını güçlendirme potansiyelini gözler önüne sermektedir. Bu koridorun hayata geçirilmesi, yalnızca Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağları kuvvetlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda Orta Asya'ya açılan ekonomik ve lojistik bir hat kurarak bölgesel entegrasyonu güçlendirecektir. Azerbaycan'ın bu süreçteki aktif rolü, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi gibi küresel projelerle de kesişim noktaları yaratmakta ve Türk Dünyası'nın küresel ekonomiyle daha bütünleşmiş hale gelmesini kolaylaştırmaktadır.

Tüm bu gelişmeler ışığında, Azerbaycan'ın yalnızca enerji kaynaklarına dayanan bir güç değil, aynı zamanda bölgesel iş birliği, barış, ulaşım ve ekonomik kalkınma ekseninde kilit bir aktör olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

5.3. KAZAKİSTAN

Kazakistan, jeopolitik olarak Avrasya'nın tam merkezinde yer alan ve küresel güçlerin stratejik ilgi alanının kesişim noktasında bulunan bir ülkedir. Orta Asya'da Türk devletleri arasında coğrafi büyüklüğü, zengin doğal kaynakları ve çok etnikli yapısıyla önemli bir siyasi ve ekonomik aktör konumundadır. Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana Kazakistan, jeopolitik konumu sayesinde doğu ile batı arasında kritik bir köprü işlevi görmektedir. Ülke, Rusya'nın güneye doğru yayılma stratejisinde kritik bir rol üstlenirken, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında batıya açılmasının ana güzergâhlarından biri olarak dikkat çekmektedir.

Kazakistan'ın dış politikası, çok yönlü ve dengeli bir yaklaşımla şekillenmiş, ülkenin bağımsızlığını güçlendirmek, bölgesel liderliğini güçlendirmek ve küresel sahnede aktif bir rol oynamak üzerine kurulmuştur. Bu politika çerçevesinde Kazakistan, Rusya ve Çin'in yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ile de stratejik ilişkiler geliştirmiştir. Ayrıca,

⁶⁴ <https://president.az/az/articles/view/50474> (Erişim tarihi: 28.06.2025).

TDT gibi bölgesel oluşumlarda öncü bir rol üstlenerek Türk dünyasının entegrasyonuna önemli katkılar sağlamaktadır.

Ekonomik açıdan Kazakistan, bağımsızlık sonrası dönemde gerçekleştirdiği reformlar sayesinde piyasa ekonomisine geçişi başarıyla tamamlamıştır. Ancak, enerji kaynaklarına bağımlı ekonomik yapısı nedeniyle küresel ekonomik dalgalanmalara karşı kırılgan kalmıştır. Son dönemde uygulamaya konulan Kazakistan-2050 Stratejisi ve Kazakistan-2025 Kalkınma Planı, ülkeyi dünyanın en güçlü 30 ekonomisi arasına sokma hedefiyle hazırlanmıştır. Bu stratejiler, ekonominin çeşitlendirilmesini, yabancı yatırımların artırılmasını ve sosyal politikaların güçlendirilmesini hedeflemektedir.

Kazakistan'ın enerji kaynakları, özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından oldukça zengindir ve ülke, bu kaynaklarını kullanarak uluslararası alanda etkinliğini artırmaktadır. Hazar Denizi üzerinden Avrupa'ya uzanan enerji koridorlarında stratejik bir konumda yer alması, ülkeyi hem ekonomik hem de siyasi açıdan kritik bir aktör haline getirmektedir.

Bununla birlikte, Kazakistan'ın karşı karşıya olduğu çeşitli uluslararası sorunlar da bulunmaktadır. Bölgedeki sınır anlaşmazlıkları, su kaynakları yönetimi ve özellikle Aral Gölü sorunu, ülkenin uluslararası ilişkilerini şekillendiren önemli konulardır. Kazakistan, bölgedeki su kaynaklarının adil ve sürdürülebilir yönetimi için aktif diplomatik girişimlerde bulunmakta ve bu konuda uluslararası iş birliğini teşvik etmektedir.

Kazakistan, jeopolitik konumu, ekonomik potansiyeli ve çok yönlü dış politikasıyla Orta Asya'da ve Türk dünyasında lider bir ülke olarak varlığını sürdürmektedir. TDT içindeki aktif rolü ve küresel düzeyde yürüttüğü diplomasiyle bölgesel istikrar, ekonomik entegrasyon ve kültürel iş birliğinin güçlendirilmesinde kilit bir aktör olarak ön plana çıkmaktadır.

5.3.1. Kazakistan'ın Jeopolitik Konumu

Türkistan bölgesini (Orta Asya) çevreleyen ülkeler arasında Rusya, Çin, Pakistan, İran ve Afganistan bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki Batılı olmayan güçler aynı zamanda Batılı güçlerin bu bölgede güçlenmesini istememektedir. Bu durumu en açık şekilde gösteren örnek, kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'dür. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın 1996 yılında kurduğu örgüte, 2001 yılında Özbekistan da katılmıştır. Örgüt, 2005 yılındaki zirve toplantısında, ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığına son verme çağrısı yapmıştır. Üye ülkeler, "Barış Misyonu" adı altında askeri tatbikatlar da düzenlemektedirler. Ağustos 2007'deki Bişkek zirvesinde Putin, "Tek kutuplu dünya kabul edilemez." açıklamasını

yaparak örgütün kuruluş amacını dikkatlere sunmuştur. Kazakistan, bu örgüt içinde Rusya ve Çin'in müttefiki konumunda bulunmaktadır. Kazakistan'ın merkezinde konumlandığı, coğrafi bir niteleme olan Avrasya, Brzezinski'ye göre sadece “dünyanın en büyük kıtası” ve “jeopolitik açıdan bir kesişim noktası” değil, aynı zamanda “dünyanın liderlik mücadelesinin yapılacağı bir satranç tahtasıdır.” Avrasya satranç tahtasında çeşitli büyüklük ve güçte oyuncular bulunmaktadır. Brzezinski, Avrasya'nın doğu ve batı uçları arasındaki “süregelen siyasi belirsizlik, örgütlenme kapsamında parçalanmış devasa bir orta alan”ı işaret etmiştir. Bölgenin bir zamanlar “Amerika'yı tüm Avrasya bölgesinden çıkarmaya kararlı bir rakip tarafından işgal altında tutulduğunu” ifade eden Brzezinski, “Amerikan hegemonyası”nın bölgede var olabilmesi için bu bölgenin Amerika'nın başat olduğu “Batı” yörüngesine çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Brzezinski, Bağımsız Türkistan (Orta Asya) Devletleri'nin ortaya çıkışıyla Hazar Denizi'nin petrol rezervlerinin artık İran ve Rusya arasında değil, 5 ülke arasında paylaşıldığına dikkati çekerek, Rusya'nın bölgede artık her istediğini yapamadığını dikkatlere sunmuştur. Obama'nın başkan danışmanlığı yapan Brzezinski, ABD'nin Avrasya rotasını güncelleyen ikinci Mackinder olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, ABD tarafından geliştirilen politikalar da bu dönemde Brzezinski'nin “Büyük Satranç Tahtası” tezine göre şekillendirilmiştir (Gürler, 2017: 118, 119).

Uluslararası ilişkilerde güç merkezinin Batı'dan Doğu'ya doğru kaydığı “Yeni Büyük Oyun” çerçevesinde “kalpgâh'ın adresi” hususu, farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, “Kafkasya-Orta Asya-Güney Asya Jeopolitik Üçgeni”ne doğru yönelmiştir. Başta Kazakistan ve Türk Konseyi olmak üzere, Türk-İslam Dünyası, bu coğrafyanın merkezinde bulunan ve ikinci yaklaşımı savunan önemli bir “sentez” olarak ortaya çıkmaktadır. Kazakistan, coğrafi büyüklüğü, farklı etnik ve dini toplulukları içermesi, tecrübeli ve vizyoner liderlik yapısıyla Doğu ve Batı açısından kritik rol oynayan bir ülke olmuştur. Kazakistan, Rusya'nın güneye inme politikasında stratejik bir konumda bulunurken, aynı zamanda Çin'in Kuşak-Yol Girişimi çerçevesinde Batı'ya açılma stratejisinin ana güzergahlarından biri konumunda bulunmaktadır. Bu durum, Kazakistan'ın Türkistan (Orta Asya) ülkeleri için Moskova ve Pekin ile ilişki kurma noktasında kilit bir aktör olduğunu göstermektedir. Kazakistan, özellikle Özbekistan üzerinden Güney Asya ile planlanan Mezar-ı Şerif-Kabil-Peşaver demiryolu hattının coğrafi konumu nedeniyle daha da değerli hale geleceği bir döneme girmektedir. Ayrıca, Hazar Denizi'ndeki limanları, Kazakistan'ı Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Batı Dünyası'na bağlayarak bölge ülkeleri arasında önemli bir transit geçiş güzergahı olma özelliği taşımaktadır. Kısacası, Kazakistan'ın jeopolitik konumu, bu ülkeyi kuzey-güney ve doğu-batı arasında köprü

işlevi gören bir aktör haline getirirken, liderlik yapısı ve izlediği çok yönlü dış politika, Kazakistan'ı uluslararası arenada saygın bir oyuncu yapmıştır. Ayrıca, Kazakistan'ın Kırgızistan ile Tacikistan arasında yaşanan çatışmalara karşı uyguladığı politika, bölgesel barış ve istikrarın sağlanması yönündeki taahhüdünü göstermektedir.⁶⁵

Sonuç olarak Kazakistan, Avrasya'nın merkezindeki stratejik konumu, geniş coğrafyası, doğal kaynakları ve çok etnikli yapısıyla Orta Asya'nın siyasi ve ekonomik lider ülkelerinden biridir; 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra, jeopolitik avantajını kullanarak Doğu ile Batı arasında önemli bir köprü görevi üstlenmiştir. Rusya'nın güneye yönelik politikalarında ve Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nde kritik rol oynayan ülke, aynı zamanda ABD ve Avrupa Birliği ile de dengeli ilişkiler kurmuştur. TDT içinde aktif rol alarak Türk dünyasının entegrasyonuna katkıda bulunmaktadır. Ekonomik olarak piyasa ekonomisine geçişi sağlamasına rağmen enerji kaynaklarına bağımlı kalması ekonomik kırılganlıklara neden olmaktadır; ancak Kazakistan-2050 ve Kazakistan-2025 kalkınma planlarıyla ekonomisini çeşitlendirmeyi ve uluslararası yatırımları artırmayı hedeflemektedir. Petrol ve doğal gaz zenginlikleri sayesinde küresel enerji koridorlarında stratejik bir rol üstlenen Kazakistan, bölgedeki su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi, sınır anlaşmazlıkları ve Aral Gölü sorunu gibi önemli uluslararası sorunlarla da aktif diplomasi yürütmektedir ve bölgesel istikrar, ekonomik entegrasyon ile kültürel iş birliğinin güçlendirilmesinde kilit aktör konumunu sürdürmektedir.

5.3.2. Kazakistan'ın Siyasi Görünümü

16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan'ın anayasası 28 Ocak 1993 tarihinde kabul edilmiştir. Anayasasında, devletin idare biçimi, “Başkanlık sistemiyle yönetilen, laik, demokratik, üniter ve sosyal bir hukuk devleti” olarak tanımlanmaktadır. İdari bakımdan Kazakistan, 14 vilayet (Oblast), iki özel bölge (Almatı, Astana, Çimkent) olmak üzere 16 bölge olarak bölünmüştür. Kazakistan'ın parlamentosu Meclis ve Senato olmak üzere iki kanatlı bir yapıdan oluşmaktadır. Senato'da 6 yıllığına seçilen 47 senatör bulunmaktadır. Senato'ya 14 ilden birer, Almatı ve Astana'dan ise ikişer kişi olmak üzere, Maslihat adı verilen yerel meclisler tarafından seçilmektedir. 15 Senato üyesini ise, Cumhurbaşkanı atamaktadır. Senatodaki üyelerin yarısı üç yılda bir yenilenmektedir. Senatodaki üyelerin görev süresi 6 yıldır. Parlamentonun alt kanadı olan Meclis ise, 107 milletvekilinden meydana gelmektedir. Bunlar arasından 98'i siyasi partilerden parti listeleri çerçevesinde, 9 milletvekili de Kazakistan Halklar Asamblesi'nce 5 yıl süreliğine seçilmektedir. 26 Nisan 2015 tarihi itibarıyla 5 yıllığına Cumhurbaşkanlığına seçilen ve görev süresi Nisan 2020'de dolan Nazarbayev, 19

⁶⁵ <https://www.ankasam.org/kazakistan-jeopolitik-ucgenin-kalpgahi/> (Erişim Tarihi: 21.12.2023).

Mart 2019’da bir açıklama yaparak, Cumhurbaşkanlığı görevinden ayrıldığını ve Senato Başkanı Tokayev’in anayasa çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı görevini seçimlere kadar üstlenerek sürdüreceğini açıklamıştır. Kendisinin ise, Nur Otan Partisi Genel Başkanı, Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı ve Anayasa Komitesi üyeliği görevlerini sürdüreceğini duyurmuştur. Bu çerçevede Cumhurbaşkanlığı görevini, 20 Mart 2019 günü Kasım-Jomart Tokayev üstlenmiştir. Ayrıca aynı gün Astana şehrinin adı, Nur-Sultan adıyla değiştirilmiştir. 9 Haziran 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve oyların %70,96’sını Tokayev alarak Kazakistan’ın Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁶⁶

5.3.3. Kazakistan’ın Ekonomik Görünümü

Kazakistan Cumhuriyeti, Türk dünyasının en büyük devletlerinden biri olarak 16 Aralık 1991’de devlet egemenliğini ilan etmiştir. Ülke, piyasa ekonomisi modeline dayalı, demokratik ve hukukun üstünlüğüne sahip bir devlet oluşturma yolunda önemli adımlar atmıştır. Bağımsızlığının 30. yılında, Kazakistan ekonomisinin tüm sektörlerinde ve devletin işleyişinin diğer yönlerinde bir dizi reform gerçekleştirmiştir. 2012’de ülkenin liderliği, Kazakistan’ı dünyanın en güçlü 30 ekonomisinden biri haline getirme hedefini belirlemiştir. Bu hedef, küresel ekonomideki değişimlere ve yavaşlamalara yanıt olarak ortaya çıkan yeni zorluklar ve fırsatlar doğrultusunda geliştirilen Kazakistan-2050 Stratejisi ile desteklenmiştir.

Tablo 9. Kazakistan Ekonomik Görünümü 2020-2024

Ülke	Gösterge	2024	2023	2022	2021	2020
Kazakistan	GSYİH büyümesi (%)	4.0	5.1	3.3	4.1	-2.6
	Enflasyon (ortalama, %)	8.7	14.6	15.0	8.0	6.8
	Hükümet dengesi (GSYİH, %)	-1.3	-0.6	0.8	-4.4	-7.7
	Cari denge (GSYİH, %)	-4.5	-3.8	3.1	-1.4	-6.4
	Net DYY girişleri (GSYİH, %)	-	-2.0	-2.2	-2.3	-4.2
	Dış borç (GSYİH, %)	-	62.3	71.5	83.3	95.9
	Brüt rezervler (GSYİH, %)	-	13.8	15.6	17.4	20.8
	Özel sektöre kredi (GSYİH, %)		26.1	25.0	26.0	25.6

Kaynak: file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-kazakhstan%20(1).pdf (Erişim Tarihi: 06.01.2024)

2020 yılında Kazakistan ekonomisi, pandemi kaynaklı kriz nedeniyle %-2.6 oranında daralmıştır. Bu daralma, enerji fiyatlarındaki sert düşüş ve küresel ticaretteki gerilemeyle ilişkilendirilmiştir. Aynı dönemde, enflasyon %6.8 ile görece düşük bir seviyede seyretmiştir. Ancak, hükümet bütçe dengesi GSYİH’nin %-7.7’si kadar açık vererek mali disiplindeki ciddi bir zayıflamayı işaret etmiştir. Cari denge ise %-6.4 oranında açık vermiş ve bu açık, ithalatın ihracattan daha hızlı artmasından kaynaklanmıştır. Dış borç oranı %95.9 ile oldukça yüksek bir

⁶⁶ <https://www.mfa.gov.tr/kazakistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 06.01.2025).

seviyede gerçekleşmiş, brüt rezervler ise GSYİH'nin %20.8'i seviyesinde kalarak döviz tamponu sağlamıştır. Özel sektöre kredi oranı %25.6 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2021 yılında ekonomi toparlanmaya başlamış ve %4.1 oranında büyüme göstermiştir. Bu toparlanma, enerji sektöründeki toparlanma ve dış talepteki artışla ilişkilendirilmiştir. Enflasyon %8.0 seviyesine yükselmiş ve fiyat istikrarı üzerinde baskılar oluşmuştur. Hükümet bütçe açığı, 2021 yılında %-4.4 seviyesine gerilemiş ve mali disiplinin kısmen iyileştiğini göstermiştir. Cari denge %-1.4 oranında açık verirken, dış borç oranı %83.3 seviyesine gerilemiştir. Brüt rezervler ise %17.4'e düşmüştür. Özel sektöre kredi oranı %26.0 seviyesine yükselerek finansman olanaklarının genişlediğini göstermiştir.

2022 yılında büyüme %3.3 seviyesine düşmüş, bu da toparlanmanın hız kaybettiğini göstermiştir. Enflasyon %15.0 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmış ve tüketici fiyatlarında büyük artışlara neden olmuştur. Hükümet dengesi %0.8 oranında fazla vererek mali disiplinde belirgin bir iyileşme sağlamıştır. Cari denge %3.1 oranında fazla vererek güçlü bir dış ticaret performansı sergilemiştir. Dış borç oranı %71.5'e gerilerken, brüt rezervler %15.6'ya düşmüştür. Özel sektöre kredi oranı %25.0 olarak gerçekleşmiştir.

2023 yılına gelindiğinde büyüme %5.1 oranında artmış, bu da ekonomik faaliyetlerde hızlanmayı göstermiştir. Ancak enflasyon %14.6 seviyesinde gerçekleşerek yüksek kalmaya devam etmiştir. Hükümet bütçesi, %-0.6 oranında açık vermiştir. Cari denge %-3.8 oranında açık verirken, dış borç oranı %62.3 seviyesine düşerek iyileşme göstermiştir. Brüt rezervler %13.8 seviyesine gerilemiş, özel sektöre kredi oranı %26.1 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2024 yılında büyüme %4.0 oranında gerçekleşmiş ve bir önceki yıla göre yavaşlama göstermiştir. Enflasyon %8.7 seviyesine gerileyerek kontrol altına alınmıştır. Hükümet bütçe açığı %-1.3'e yükselmiş ve mali dengede bir bozulmayı işaret etmiştir. Cari denge %-4.5 oranında açık vererek dış ticaret dengesindeki zorlukları göstermiştir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri verilere dahil edilmemiştir. Dış borç oranı ve rezervler için 2024 yılı verileri eksik olmakla birlikte, özel sektöre kredi oranı yüksek bir seviyede kalmıştır.

Sonuç olarak Kazakistan ekonomisi, 2020 yılındaki krizden sonra toparlanma sürecine girmiş ancak büyüme hızı dalgalı bir seyir izlemiştir. Enflasyon 2024 yılında önemli ölçüde düşse de geçmiş yıllardaki yüksek seviyeler ekonomide önemli bir sorun oluşturmıştır. Dış borç oranı azalmış olsa da hala yüksek seviyelerde seyretmektedir. Cari açık ve düşük rezervler gibi sorunlar, ekonomik istikrarı tehdit etmektedir. Uzun vadeli büyüme ve ekonomik çeşitlilik için yatırımların artırılması ve dış ticaret bağımlılığının azaltılması önem taşımaktadır.

Kazakistan-2050 Stratejisi, ülkenin kalkınması için yedi öncelikli alan belirlemiştir (Sultanov vd., 2023: 101):

1. Ekonomi politikası: Prensipilere dayanan kapsamlı pragmatizm, kârlılık, yatırım getirisi ve rekabet gücü.
2. Girişimciliğe kapsamlı destek: Ülke ekonomisinin itici gücü olan girişimciliği destekleme.
3. Sosyal politikanın yeni ilkeleri: Sosyal garantiler ve kişisel sorumluluk.
4. Eğitim ve yeniden eğitim: Bilgi ve profesyonellik kriterleri.
5. Devlet olmanın güçlendirilmesi ve demokrasinin gelişmesi.
6. Tutarlı dış politika: Ulusal çıkarları desteklemek ve bölgesel/küresel güvenliğe katkıda bulunmak.
7. Kazakistan'ın yeni vatanseverliği: Çok etnikli ve etnik bir yapıya sahip toplumun başarısının temelini oluşturmaktadır.

2018'de onaylanan, “Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Kalkınma Planı 2025”, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yaşam standartlarının iyileştirilmesini hedefleyen bir plan olmuştur. 2021'de güncellenen, “Cumhuriyetin Ulusal Kalkınma Planı” ise koronavirüs krizinin etkilerini dengeleme, kalkınmayı geliştirme amaçları çerçevesinde, “Kazakistan 2025”in hızlandırılmış ekonomik büyüme ve bunun itici güçleri için daha sürdürülebilir, kapsayıcı bir ekonomi oluşturma çabalarını ortaya koymuştur.

Küreselleşme ve ekonomik dışa açılma süreçleri her devleti, kendi sınırları içinde verimli ve etkili yatırım çekme konularında zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Ekonomik alanlarda dikkatli bir gelişme, uluslararası düzenlemelere, yabancı yatırımcı çıkarlarına, uluslararası rekabet gücüne ve en önemlisi ülkenin ekonomik güvenliğine uygun politikaların benimsenmesine bağlı olarak oluşmaktadır. Reel sektördeki iş birliği ve ortak girişimler, ülkeye çekilen yatırım düzeyini, mevcut işletmelerin payını ve yabancı ortaklarla kurulan ortak projelerin etkisini ortaya çıkarmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2026 Yatırım Politikası Kavramı, yerli ve yabancı yatırımcılar için uygun koşulların yaratılmasını amaçlamaktadır. 2010 ile 2021 yılları arasında Türk Dünyası'na yapılan brüt doğrudan yabancı yatırım girişi 3,6 milyar doları bulmuştur. Bu yatırımların büyük bir kısmı Türkiye'den gelmiş olup, 3,4 milyar dolarlık bir miktarı Türk yatırımcılarına aittir. Geri kalan 0,2 milyar dolar ise Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi diğer Türk Dünyası ülkelerine dağılmıştır (Sultanov vd., 2023: 143).

5.3.4. Kazakistan'ın Dış Politikası

2020-2030 yılları arasında Kazakistan Cumhuriyeti'nin dış politikası için ve 2050 yılına kadarki uzun vadeli ve sürdürülebilir kalkınma Stratejisinde, “Beş kurumsal uygulamaya yönelik 100 somut adım” ulus Planında yansıtılan amaç ve hedefler dikkate alınarak geliştirilmiştir (Kazakhstan Foreign Ministry).⁶⁷

İlk olarak, siyasi ve ekonomik etki, uluslararası pazarlar ve yatırım akışları için devletler arası rekabetin güçlendirilmesi, Kazakistan'ın jeopolitik ve jeo-ekonomik koordinat sisteminin önemli bir unsuru olan dünya topluluğunda sorumlu bir katılımcı statüsünü sağlamlaştırması gerekmektedir.

İkincisi, dinamik olarak değişen küresel ve bölgesel çevre koşullarında, ülke ve dünya için somut sonuçlar elde etmek için Kazakistan'ın pragmatizme ihtiyacı vardır. Sistemik analize dayalı uluslararası girişimlerinin daha etkili ve sistematik bir şekilde teşvik edilmesini sağlamak, bu bakımdan önemlidir.

Üçüncüsü, “işiten devlet” kavramına uygun olarak ve dünyadaki en gelişmiş otuz ülke arasına girme stratejik görevi dikkate alınarak devletin ve iş dünyasının çıkarlarının korunmasına önem verilmelidir. Bu, modern uluslararası ilişkiler sistemine organik olarak entegre olmuş vatandaşlar, güçlü, uyumlu ve sosyal açıdan sorumlu bir devlet inşa etmenin temel koşuludur.

Kazakistan Cumhuriyeti dış politikasını aşağıdaki temel ilkelere dayalı olarak uygulamaktadır (Kazakhstan Foreign Ministry):⁶⁸

1) Birinci Cumhurbaşkanı Elbaşı N. A. Nazarbayev'in dış politika rotası, ülkenin gelişiminin yeni aşamasında da sürdürülmeye devam edecektir.

2) İstikrarlı, eşitlikçi ve demokratik bir dünya düzeninin inşasına yardım etmeye devam edilecektir. Dünya siyasi, ekonomik ve insani alana eşit bütünleşme sağlanacaktır. Yurt dışında yaşayan Kazakistanlıların ve yurttaşların haklarının, özgürlüklerinin ve meşru çıkarlarının etkili bir şekilde korunmasına devam edilecektir.

3) Devletin dış dünyaya açıklığının teşvik edilmesine, Kazakistanlıların refah seviyesinin yükseltilmesi için uygun dış koşulların yaratılmasına, ülkenin siyasi, ekonomik ve manevi potansiyelinin geliştirilmesine dönük adımlar atılmaya devam edilecektir.

⁶⁷ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/documents/details/488540?directionId=93&lang=en> (Erişim tarihi: 02.07.2023)

⁶⁸ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/documents/details/488540?directionId=93&lang=en> (Erişim tarihi: 02.07.2023)

4) Kazakistan'ı pratik olarak ilgilendiren tüm devletler, devletler arası dernekler ve uluslararası kuruluşlarla dostane, eşit ve karşılıklı yarar sağlayan ilişkilerin geliştirilmesi anlamına gelen çok vektörlü yaklaşım, pragmatizm ve proaktivite sürdürülecektir.

5) Çok taraflı istişareler ve anlaşmalar temelinde çok çeşitli küresel ve bölgesel sorunları çözmek için uluslararası toplumun kolektif bir vizyonunu ve etkili yaklaşımlarını oluşturmayı amaçlayan çok taraflılık sürdürülecektir.

6) Ulusal, bölgesel, küresel düzeylerde güvenlik ve kalkınma arasındaki ayrılmaz bağlantı ortadadır. Bu nedenle, uluslararası toplumun sınır aşan nitelikteki güvenlik tehditlerine yanıt vermek, çatışmaları çözmek ve sonrasında barışı inşa etmek için entegre yaklaşımların geliştirilmesine çalışılacaktır.

Kazakistan'ın dış politika stratejisi aşağıdaki stratejik hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır (Kazakhstan Foreign Ministry):⁶⁹

1) Ülkenin bağımsızlığının, devlet egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün güçlendirilmesi, dış politikanın bağımsızlığının sürdürülmesi;

2) Türkistan (Orta Asya) bölgesinde Kazakistan'ın lider konumlarının güçlendirilmesi ve uzun vadeli çıkarlarının desteklenmesi;

3) Kazakistan'ı uluslararası toplumda aktif ve sorumlu bir katılımcı olarak konumlandırmak, uluslararası ve bölgesel istikrar ve güvenliğin sağlanmasına önemli katkıda bulunmak;

4) Yabancı devletlerle hem ikili hem de çok taraflı formatlarda dostane, öngörülebilir ve karşılıklı yarar sağlayan ilişkileri sürdürmek, devletler arası dernekler ve uluslararası kuruluşlarla karmaşık etkileşim geliştirmek;

5) Ulusal ekonominin rekabet gücünü, Kazakistanlıların yaşam düzeyini ve kalitesini artırmak için dış politika potansiyelinin tam olarak kullanılması;

6) Kazakistan'ın çok uluslu halkının birliğini korumak ve güçlendirmek için dış politika yöntemlerine başvurmak;

7) Kazakistan vatandaşlarının pratik çıkarlarını ve ulusal ticareti devletin dış politikasının ön saflarında tutmak.

Kazakistan'ın yukarıdaki dış politika hedeflerine ulaşması için yapılması gerekenler, dış politika başlığı altında şu şekilde sıralanmıştır (Kazakhstan Foreign Ministry):⁷⁰

⁶⁹ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/documents/details/488540?directionId=93&lang=en> (Erişim tarihi: 02.07.2023)

⁷⁰ <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/documents/details/488540?directionId=93&lang=en> (Erişim tarihi: 02.07.2023)

- 1) Kazakistan çevresinde siyasi olarak istikrarlı, ekonomik olarak sürdürülebilir ve güvenli bir alan oluşturmak için çaba sarf etmek;
- 2) Uluslararası barış ve iş birliğini güçlendirmeye, küresel ve bölgesel güvenlik ve etkileşim sistemlerinin etkinliğini artırmaya yönelik çabanın devamı;
- 3) Devletin uzun vadeli stratejik çıkarlarının geliştirilmesi ve korunması dikkate alınarak, ikili ve çok taraflı düzeylerde dış politikanın temel konularına yönelik yeni yaklaşımların geliştirilmesi ve uygulanması;
- 4) Kazakistan'ın dünya ekonomik ilişkiler sistemindeki konumunu daha da güçlendirerek, dış politikada yeni bir “ekonomileştirme” düzeyinin sağlanması;
- 5) “insani diplomasinin” etkinleştirilmesi, ülkenin dünya toplumundaki olumlu imajının yaygınlaştırılması;
- 6) Dış politika konularında daha geniş Kazakistan kamuoyu ile etkili bir iletişim sisteminin kurulması;
- 7) Yurtdışındaki Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşlarının kişisel ve ailevi haklarının, meşru çıkarlarının ve Kazakistan Cumhuriyeti tüzel kişilerinin korunmasını sağlama işinin iyileştirilmesi.

5.3.5. Kazakistan'ın Doğal Kaynaklar ve Enerji Potansiyeli

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden Türkistan (Orta Asya) Cumhuriyetleri, enerji kaynaklarının üretimi ve ihracatı konusunda yeni bir döneme girmişlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren ekonomik ilişkilerini güçlendirme hedefi doğrultusunda, Kazakistan da bölgenin enerji kaynaklarından yararlanmak isteyen Rusya, Çin, ABD ve AB gibi önemli aktörlerle politikalar izlemeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Orta Asya, jeopolitik açıdan önemli bir konuma gelmiştir (Ongarova, 2018: 2).

Kazakistan, petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Kazakistan, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Rusya'dan sonra en büyük petrol üreticisi konumundadır. Ülkenin ekonomisi büyük ölçüde petrol ihracatından elde edilen gelirlere dayanmaktadır. Kazakistan'ın toplam petrol rezervi yaklaşık olarak 39,8 milyar varil tahmin edilmektedir ve bu miktar, dünya rezervlerinin %2,9'unu oluşturmaktadır. Ülkenin rezerv seviyesi, Hazar Denizi'nde bulunan yeni rezervlerle birlikte sürekli olarak artmaktadır. Kazakistan'ın doğal gaz rezervi ise dünya toplam rezervinin %1'ini oluşturmakta olup, toplamda 1,8 trilyon metreküp doğal gazı kapsamaktadır. Ayrıca, ülke dünya kömür rezervinin %3,9'una (33,6 milyar ton) sahiptir. Kazakistan aynı zamanda zengin altın rezervlerine sahiptir;

örneğin, Vasilkovskoye madeninde yaklaşık 370 ton altın rezervi bulunmaktadır. Ülkede ayrıca zengin demir filizi, bakır, krom, kurşun, wolfram, tungsten ve çinko yatakları da mevcuttur.⁷¹

5.3.6. Kazakistan'ın Uluslararası Sorunları

5.3.6.1. Sınır Aşan Sular ve Aral Gölü Sorunu

Orta Asya'da genel olarak, etnik gerginlik veya çatışma durumlarının birden fazla nedeni bulunmaktadır. Tarihsel süreçlerin yanı sıra ekonomik, siyasal ve kültürel faktörler de uluslararası dinamiklerle birleşerek bu gerginlikleri tetiklemektedir. Kazakistan ile birlikte Türkistan (Orta Asya) coğrafyasını paylaşan diğer dört ülkenin (Türkistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) her biri, kendi özgün sorunları, çatışma durumları ve öncelik verdiği değerlere sahiptir. Bu karmaşık yapı özellikle etnik çatışma biçiminde ortaya çıkmakta, örneğin Fergana Vadisi'ndeki olaylar bölgedeki tüm devletleri ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Bölgeyi yakından ilgilendiren bir diğer konu su sorunudur. Orta Asya'da bağımsızlık sonrasında ortaya çıkan ülkelerin su bakımından ana arterlerini oluşturan Amu Derya ve Sir Derya Havzaları, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi burada da su kaynakları ve yayıldığı alanlar göz önüne alındığında devletlerarası sorunlara yol açmaktadır. "Sınır Aşan Sular" konusu, dünya genelinde tam anlamıyla çözüme ulaştırılamayan ve tek bir çözüm reçetesi bulunamayan bir jeopolitik sorun olarak hala varlığını sürdürmektedir. Kazakistan'ı yakından ilgilendiren Sir Derya (Seyhun) Havzası, kaynağının Kırgızistan ve Doğu Özbekistan'daki Tanrı Dağları (Tien Shan) olduğu, ancak özellikle çıkış konumunda sorunlu bir tarım havzası olan Ferghana Vadisi'nden geçerek Aral Gölü'ne kadar ulaştığı için ülkenin bu konuda politik adımlar atmasını zorunlu kılmaktadır (Gürler, 2017: 118-124).

Gelecek yıllarda Orta Asya'da muhtemel bir su ve enerji krizi ortaya çıkabilir. Bölge hükümetleri ve uluslararası topluluk, bu krizin ekonomik, insani ve siyasi etkilerine hızlı bir şekilde yanıt vermeli ve çözümler geliştirmelidir. Aral Denizi Havzası'ndaki su sorunlarına ilişkin bazı öneriler şunlar olabilir:⁷²

- Amu Derya nehrinin su arzına dair verilerde farklılıklar bulunmaktadır. Net bir sonuca varabilmek için, su arzına dair tüm veriler bölge ülkeleri tarafından açık bir şekilde paylaşılmalıdır.

- Orta Asya'daki su ve enerji sorunlarını inceleyen ve tüm taraflarca kabul gören bir uzman değerlendirmesi acilen yapılmalıdır.

⁷¹ https://www.turktob.org.tr/fs/_ULKE_RAPORLARI_ECO_ULKELERI_2023/KAZAKISTAN_2023.pdf (Erişim Tarihi: 16.01.2024).

⁷² <https://www.orsam.org.tr/tr/aral-denizi-havzasinda-su-sorunlari/> (Erişim Tarihi: 23.12.2023).

- Türkistan (Orta Asya) ülkeleri, bu değerlendirmelerin sonuçlarına dayanarak, özellikle 2000-2001 yıllarındaki kuraklık döneminden daha kapsamlı olmak üzere acil durum planları hazırlamalıdır.

- Bölgedeki uzun vadeli enerji ve su dengesi, değişen iklim koşulları göz önüne alınarak tekrar değerlendirilmelidir.

- Nehir havzası ülkeleri, su sorununu diğer sorunlarla birlikte ele alarak müzakere etmelidir. Bu müzakere tekniği, su sorunu için faydalı sonuçlar doğurabilir. Aşağı kıyıdaşlar, yukarı kıyıdaşlar olan Kırgızistan ve Tacikistan'a, kış aylarında enerji sağlarken aşağı kıyıdaşlar, barajları düzenli su akışı için kullanabilir.

- Havza ülkeleri, kendi siyasi gündemlerini zorlayabilecek üçüncü tarafların konuya dahil olmasından kaçınılmalıdır.

Akıncı'ya göre, Orta Asya'nın suları, ekilebilir arazisi sınırlı dağlık Kırgızistan ve Tacikistan'dadır. Ortak bir yönetimle bir denge kurulabilir ve bu sular hem hidrolik enerji üretimi hem de sulama için daha geniş ölçüde kullanılabilir (2021).

Sir Derya'yı besleyen iki büyük nehir, Narın ve Kara, önce Özbekistan sınırlarında kalan Fergana Vadisi'ni sulamakta, daha sonra Kazakistan sınırına ulaşmaktadır. Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın sınırlarının kapsadığı geniş 4,077,000 km²'lik bir alan ve yaklaşık 55 milyon bir nüfus, bölgenin su kaynakları konusunda potansiyel çatışma konularını beraberinde getirmektedir. Nehirlerin sonunda Aral Gölü'ne dökülmesi ve günümüzde gölün önceki yıllara göre çölleşerek kurumması, dünya ülkeleri ve uluslararası kuruluşlarca ekolojik rehabilitasyon için yardım çağrılarına neden olarak Orta Asya'daki su sorununu küresel bir mesele haline getirmiştir. Dünya Bankası, Avrupa Birliği, Uluslararası Çevre Koruma Fonu gibi kuruluşlar bu bağlamda hibe yardımları sağlamışlardır. Türkiye, aynı zamanda TİKA aracılığıyla Aral Gölü'nü kurtarma çabalarını desteklemektedir. Özbekistan ve Kazakistan, bölge ülkelerinin su kullanımını azaltma konusunda genel bir anlaşma içindedir. Ancak, bu uygulama bölge ülkelerinin tarım politikalarıyla tam olarak uyumlu değildir. Bölgedeki suyun yüzde 85'i Tacikistan ve Kırgızistan'dan kaynaklanmakta olup, petrol ve doğalgaz bakımından zengin olmayan Tacikistan, bölge su kaynaklarının önemli bir kısmına hakimdir. Tacikistan'ın enerji kaynaklarını genişletme amacıyla hidroelektrik santralleri kurma isteği, tarım ağırlıklı bir ülke olan Özbekistan'ı endişelendirmektedir. Asya Kalkınma Bankası tarafından hazırlanan Asya ve Pasifik Gelişmekte Olan Ülkeler Temel Göstergeleri'ne göre Sir Derya Havzası'ndaki nüfus çoğunlukları sırasıyla Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve

Kırgızistan olarak belirlenmiştir. Bu gösterge aynı zamanda suyun ülkeler için ne kadar önemli olduğunu belirlemede kullanılmaktadır (Gürler, 2017: 124, 125).

Türkistan (Orta Asya) ülkelerindeki doğal kaynakların SSCB döneminde merkezi bir planlama anlayışıyla yönetilmesi, ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bu planlarda değişiklik yapma ihtiyacını doğurdu. Ancak SSCB'nin merkezi planlamasından ayrılmak, Türkistan (Orta Asya) ülkelerinin kendi doğal kaynaklarına ve bölgesel çatışmalara karşı daha etkili bir yaklaşım geliştirmelerine neden oldu. Bu durum özellikle Tacikistan ve Kırgızistan için enerji üretimi, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan için ise sulama suyu temini gibi hayati öneme sahip kaynakların yönetimini içermektedir. Bu unsurlar, bölgenin geleceğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, uluslararası sistemle daha yeni entegre olan bu bölgede, su kaynaklarının hidro-politiği ve bölgesel Hidrojeopolitiğin önemi ortaya çıkmıştır.⁷³

5.3.6.2. Sınır Sorunları

Kazakistan'ın coğrafi konumu, Rusya için güneye ve doğuya doğru genişleme stratejileri açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çerçevede, Rusya'nın siyasi ve düşünsel çevrelerinde Kazakistan'a ait Uralsk, Kostanay, Pavlodar'ın yarısı ile Kuzey Kazakistan ve Doğu Kazakistan'ın büyük kısmının talep edildiği görülmektedir. Başka bir tartışma konusu ise Kazakistan ile komşu olan Rusya'nın güney bölgesiyle ilgilidir. Kazakistan tarafında da sınır meselesinin tekrar ele alınması gerektiğini savunan kesimler mevcuttur. Kazak medyası, özellikle Orenburg-Kurgan-Omsk hattı boyunca yer alan bölgenin Kazakistan'a ait olduğunu sıklıkla dile getirmektedir. Bu meselelerin artarak bir sorun haline gelmesi sonucunda, 23 Aralık 2001 tarihinde Petropavlovsk'ta imzalanan anlaşma ile sınırın sadece 4.500 km'lik kısmı konusunda mutabakata varılmıştır. Rusya ve Kazakistan arasındaki sınır bölgesinde yasadışı göç, uyuşturucu kaçakçılığı ve ticareti gibi çeşitli sorunlar da büyük ölçüde yaşanmaktadır. Kazakistan'ın güneyinde Sariagaş bölgesinde bulunan Bağıs ve Kökterek köylerinin durumu, Özbekistan ile Kazakistan arasındaki sınır meselelerinin kaynağını oluşturmaktadır. 1950'de, Sariagaş'ın 22 bin hektarlık arazisi, merkezi Taşkent'te olan Türkistan askeri bölgesine aktarılmıştı. Ancak, 1991'den sonra Özbekistan, bu alanı kaybetmeye yanaşmamış ve alanı kendi toprakları olarak görmeye başlamıştı. Köydeki bazı yapılar öyle tasarlanmıştır ki, bir bölümü Kazakistan diğer bölümü ise Özbekistan sınırları içinde kalmaktadır. Kazakistan ile

⁷³ <https://www.hidropolitikakademi.org/uploads/wp/2014/11/Orta-Asyan%C4%B1n-su-sorunlar%C4%B1.pdf> (Erişim tarihi: 23.12.2023)

Kırgızistan ve Kazakistan ile Türkmenistan arasında sınır anlaşmazlıkları ise neredeyse mevcut değildir (Usmanova, 2008: 56).

5.3.7. Kazakistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Kazakistan'ın Türk dünyasının entegrasyonundaki önemi açısından öne çıkan başlıklar şu şekilde özetlenebilir. Ülkenin geniş coğrafyasıyla da bağlantılı stratejik konumu. Hazar havzası ülkesi olarak hem zengin enerji kaynaklarına ve nadir elementlere sahip olması hem de enerji nakil ve ticari güzergahlar açısından önemli bir konumda bulunması. Bölgenin önemli devletleri Rusya ve Çin arasında bir devlet olarak kuruluşundan itibaren uluslararası ilişkilerde kazandığı politik ve diplomatik tecrübe. Kazak halkında 20. Yüzyıl başlarından itibaren Alaş-Orda hareketiyle oluşmaya başlayan ulusal bilincin, Kazakistan'ın bağımsızlık süreciyle beraber modern bir ulus devlete dönüşmesine katkı sunan tarihsel tecrübe.

Kazakistan bölgenin iki önemli gücü olan Rusya ve Çin ile sınır komşusu olmanın yanında hem diğer Türk devletleriyle hem de enerji rezervleri bakımından dünyada ilk üç arasında bulunan Hazar havzasıyla sınırdaş olması münasebetiyle önemli bir coğrafi ve stratejik konuma sahiptir. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında Rusya ile sınırdaş olan tek ülke olması hasebiyle Kazakistan coğrafi konumu ve büyüklüğünden dolayı diğer çevre ülkeleri Rusya baskısından koruduğu için bir kalkan olarak değerlendirilmiştir (Brzezinski, 2005: 183).

SSCB sonrası bağımsızlaşan cumhuriyetler arasında Kazakistan uluslararası finans kuruluşları tarafından yatırım reytingi verilen ilk ülke olmuştur. Yine Dünya Ekonomik Formu'nun küresel rekabete dair raporunda Kazakistan ilk 50 ülke arasına girmeyi başarmıştır. Diğer taraftan Kazakistan 2015 yılından itibaren Dünya Ticaret Örgütü'nün üyesi olarak uluslararası finans sistemiyle bütünleşmek yolunda önemli bir avantaj elde etmiştir (Feyziyev, 2019/b: 198-199). Bu olumlu görüntü Kazakistan'ın 1992-2016 yılları arasında 260 milyar dolar dış yatırım almasını sağlamıştır (Yılmaz, 2021: 75).

Kazakistan ayrıca, Türk Dünyası'nı uluslararası alanda daha görünür kılmak için insani diplomasi ve kültürel iş birliği politikalarını desteklemekte, bölgesel barış ve iş birliği ortamının güçlenmesi için liderlik etmektedir. Bu strateji, ülkeyi Türk Dünyası'nda yalnızca coğrafi değil, siyasi ve ekonomik olarak da önemli bir merkez haline getirmektedir.

Kazakistan, Şanghay İşbirliği Örgütü içinde Rusya ve Çin'in müttefiki olarak yer almakta ve bölgedeki Amerikan askeri varlığına karşı tutumuyla dikkat çekmektedir. ŞİÖ, bölgesel istikrarı koruma adına askeri tatbikatlar düzenlemekte ve çok kutuplu bir dünya

düzenini savunmaktadır. Bu bağlamda, Kazakistan, Avrasya'daki güç dengelerinde önemli bir dengeleyici rol oynamaktadır (Gürler, 2017: 118, 119). BM, AGİT, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü, İslam İşbirliği Örgütü, Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Birliği, Avrasya Ekonomik Birliği gibi bölgesel ve uluslararası örgütlerin üyesi olan Kazakistan (Feyziyev, 2019/b: 201) dış politika ve diplomaside edindiği tecrübeleri TDT'ye aktarma potansiyeline sahip bir ülkedir.

Kazakistan aynı zamanda Türk dünyası içinde erken diyebileceğimiz bir dönemde ulusal bilince yönelik ilk entelektüel hareketlerin başladığı yerlerden birisidir. 20. Yüzyıl başlarından itibaren Çarlık idaresine karşı başlayan gösteri ve protestolarda birçok Kazak da yer almış, I. Dünya Savaşı sırasında çıkartılan Haziran Kararnamesi diğer adıyla Çarlık Kararnamesi (25 Haziran 1916) ile çok sayıda Kazak gencinin cephe gerisinde çalıştırılmak üzere zorla götürülmesi halk arasında infiale ve hatta ayaklanmalara sebep olmuş ve Çarlık yönetimi olayları kanlı bir şekilde bastırmıştır. Bu süreç içinde canlanmaya başlayan Kazak ulusal bilinci milliyetçi Kazak aydınlarının öncülüğünde Alaş Hareketi'ni (Alaş-Orda) doğurmuştur. 1917 İhtilalin kaotik ortamında Kazakistan topraklarında Alaş Özerk Devleti ilan edilse de Sovyet Rusya'nın bölgeyi yeniden kontrolü altına almasıyla bağımsız bir devlet olma süreci akim kalmıştır. Dolayısıyla 20. Yüzyıl başlarında milliyetçi Kazak aydınlarının Alaş Hareketi bünyesinde edebi çalışmalar ve basın yoluyla ortaya koydukları ürünler Kazak halkındaki uyanışın başlangıcı olarak değerlendirilebilir (Özdemir, 1998: 183-192; Yorulmaz, 2016: 939-976). 70 yıl süren komünist sistem Kazaklardaki ulusal bilinci çeşitli baskı ve yasaklarla sönmüldürmeye çalışsa da 1991 yılında ilan edilen bağımsızlık sonrası Kazakistan karışık demografik yapısına rağmen tarihi tecrübeleri üzerine bir ulus devlet inşa etme sürecini başarıyla yürütmüştür. Alaş-Orda hareketi Orta Asya'da Kazakistan'ı Sovyet dönemi öncesi gerçek bir milliyetçi hareketi tecrübe eden tek ülke yapsa da aynı zamanda bilinçli olarak en fazla Ruslaştırma yoluyla asimilasyona maruz kalan halk da yine Kazaklar olmuştur (Yılmaz, 2021: 70). Dolayısıyla bağımsızlık sonrası Kazakistan hafızalarda tortusu kalan ulusal bilincin yanında topraklarında yaşayan ciddi bir Rus nüfusla da muhatap olmuştur. Bu sebeple Nursultan Nazarbayev Rusya'yı karşısına almadan iç siyasal alanı Kazaklaştırmaya çalışmak suretiyle Rusların daha yoğun yaşadığı ülkenin kuzeyini kaybetme riskini bertaraf etmiştir ki, 1995 verilerine göre ülkede %35 Rus, %5 Ukraynalı yaşamaktaydı (Roy, 2009: 253). Bu tecrübeler ışığında TDT bünyesinde üye ve gözlemci ülkeler için sıklıkla atıf yapılan ortak dil ve tarih bilinci bağlamında Kazakistan'ın önemli bir birikime sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Kazakistan'ın enerji kaynakları ve stratejik coğrafi konumu, TDT'nin enerji politikalarını ve bölgesel entegrasyonunu güçlendirme potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin değerlendirilmesi, TDT ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamalarına, ekonomik kalkınmalarını hızlandırmalarına ve uluslararası arenada daha etkin bir rol oynamalarına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, enerji projeleri¹ ve ticaret yollarının geliştirilmesi, TDT'nin uzun vadeli stratejik hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynayacaktır. Örneğin, 2021 yılında Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan arasında imzalanan "Trans-Hazar Ulaştırma Koridoru Anlaşması", bölgesel ticaretin artırılmasına önemli katkı sağlamıştır. Trans Hazar enerji iş birliği, Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler arasında ve daha geniş bir perspektiften bakıldığında, Doğu Asya'dan Batı Avrupa'ya (Çin'den İngiltere'ye kadar) uzanan tüm ülkeler arasındaki Hazar Denizi üzerinden gerçekleştirilen iş birliğinin her yönünü kapsamaktadır (Aslanlı, 2017: 31).

Kazakistan coğrafyası petrol, doğalgaz, taş kömürü, bakır, demir ve birçok değerli element yataklarına sahiptir. 7,8 milyar ton petrol rezervlerine sahip olan Kazakistan petrol ve doğalgaz gibi hidrokarbon kaynakları bakımından dünya sıralamasında 11. sırada yer almaktadır (Feyziyev, 2019/b: 195-196). Kazakistan hidrokarbon kaynaklarının bolluğu yanında dünyada en zengin volfram rezervlerine sahiptir. Uranyum, fosfor ve kromit rezervleri bakımından ise dünyada ikinci sıradadır. Manganez rezervleri bakımından üçüncü, kurşun ve molibden rezervleri bakımından dördüncü, demir rezervleri bakımından sekizinci sıradadır (Feyziyev, 2019/a: 239-240).

Kazakistan ve diğer Türk devletlerinin oldukça zengin enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde Avrupa pazarına ulaştırılabilmesi doğal olarak Türk Devletleri arasında ekonomik iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Azerbaycan'ın önyak olduğu TANAP ve TAP boru hatlarından oluşan güney doğalgaz koridoru projesi kaynak zengini diğer Türk devletleri için de cazip transit nakil imkânları sunmaktadır. Bu durum Türk dünyasını uluslararası enerji güvenliği boyutuyla stratejik önemini arttıracak gibi (Feyziyev, 2019/a: 217) hem Rusya'nın (Gazprom) bölge üzerinde oluşturduğu baskıyı azaltacak hem de Çin'in Kazakistan başta olmak üzere Türk cumhuriyetleri üzerinde oluşturduğu daha çok enerji merkezli ticaret anlayışını, alternatif pazar anlayışıyla rekabete sokacaktır.

Kazakistan, TDT üyesi ülkelerle ilişkilerinde bölgesel istikrar ve entegrasyon yönünde bir yaklaşım sergileyerek Türk dünyasının birleşme sürecinde öncü bir rol üstlenmiştir. Özbekistan ile geçmişteki rekabet yerini stratejik iş birliğine bırakmış, bu bağlamda müttefiklik anlaşması ve parlamentolar arası iş birliği konseyi gibi adımlarla iki ülke arasındaki ilişkiler Türk dünyasının siyasi ve ekonomik birliğine katkı sağlayacak bir düzeye ulaşmıştır.

Kırgızistan ile güçlü etnik ve kültürel bağlar temelinde yürütülen kardeşlik ilişkileri, enerji, tarım ve lojistik alanlarında stratejik ortaklık projeleriyle derinleşmiş, iki ülke arasında bölgesel iş birliği açısından model bir yapı oluşturulmuştur. Türkmenistan ile tarafsızlık politikası nedeniyle daha mesafeli olan ilişkiler, enerji ve ulaşım projelerinde somutlaşarak Kazakistan-Türkmenistan-İran demiryolu ve Orta Asya-Çin gaz hattı gibi bölgesel kalkınmayı destekleyen iş birlikleriyle ilerlemiştir. Türkiye ile ilişkiler ise stratejik ortaklık düzeyine ulaşmış, TDT ve diğer Türk dünyası kuruluşlarının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye ile imzalanan 14 anlaşma ve Nazarbayev'in 15 Temmuz darbe girişimindeki net desteği gibi olaylar, bu ilişkinin Türk dünyasının siyasi ve ekonomik entegrasyonunda ne kadar kritik bir yer tuttuğunu göstermektedir. Kazakistan'ın tüm bu ilişkileri, Türk dünyasının entegrasyonuna katkıda bulunmak ve bölgesel tehditlere karşı kolektif bir dayanışma oluşturmak adına uyumlu bir strateji olarak dikkat çekmektedir (Yüce, 2023: 33, 34, 49-52).

Kazakistan'ın Türk Dünyası vizyonu, Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in "Kazakistan Stratejisi 2050"¹ konuşmasında açıkça ortaya konmuş, Türk halklarının birliği ve ortak hareket etme kapasitesine yapılan güçlü bir şekilde dikkat çekilmiştir. Nazarbayev, Kazakistan'ı Türk Dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak tanımlarken, dünyayı bekleyen küresel tehditlere karşı hiçbir devletin tek başına mücadele edemeyeceğinin altını çizmiştir. Türk devletleri ve halklarının, karşı karşıya kaldıkları sosyal, ekonomik, dini ve güvenlikle ilgili tehditleri aşmak için güçlerini birleştirmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Kuzey Afrika'dan Kuzey-Doğu Asya'ya kadar olan geniş coğrafyada istikrarsızlıkların arttığına işaret eden Nazarbayev, bu tehditlere karşı koymak için Türk Dünyasının insani ve kültürel iş birliğinin ötesine geçerek enerji, jeostrateji, ekonomi ve güvenlik gibi hayati alanlarda daha sıkı bir entegrasyon geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir.

Nazarbayev, 250 milyonluk Türk Dünyasının enerji, ticaret ve uluslararası diplomasi gibi alanlarda büyük bir potansiyele sahip olduğunu ifade etmiş, bu potansiyelin aktif ekonomi ve ticaret diplomasisi, insani ve bilimsel iş birliği ile harekete geçirilmesi gerektiği tespitini yapmıştır. Kazakistan'ın, Türk devletlerinin dört tanesinin yer aldığı Orta Asya'da güvenlik ve istikrarın korunmasında kritik bir sorumluluk taşıdığını belirtirken, Türkiye ve Azerbaycan gibi kardeş ülkelerin, ayrıca Tataristan, Başkurdistan ve Yakutistan gibi Türk topluluklarının da bu süreçte önemli katkılar sunabileceğini dile getirmiştir. Nazarbayev, ortak hareket edilmediği takdirde bölgenin sosyal ve etnik çatışmalar gibi daha büyük sorunlarla karşılaşabileceği uyarısında bulunmuş, çözüm olarak ekonomik ve ticari entegrasyonun hızlandırılması, eğitim

ve bilim alanlarında uluslararası iş birliğinin artırılması gibi öneriler sunmuştur (Burhanov, 2023: 52).

Kazakistan'ın kurucu başkanı Nursultan Nazarbayev'in 2050 yaklaşımı, Kazakistan'ın Türk Dünyasının birleşmesi ve ortak bir geleceğin inşası için oynadığı liderlik rolünü ve küresel tehditlere karşı bölgesel dayanışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türk devletleri arasında daha güçlü bir bağ kurarak, Orta Asya'nın istikrarsızlıklarla anılan bir bölge olmaktan çıkıp, küresel sorunlara çözüm üreten bir güç haline gelmesi hedefini yansıtmaktadır.

Kazakistan, Türk dünyasının en geniş coğrafi alanına sahip, Orta Asya'nın merkezinde yer alan bir ülke olarak bölgesel entegrasyonda önemli bir rol üstlenmektedir. Coğrafi avantajı, zengin doğal kaynakları ve tarihi-kültürel bağlarıyla Kazakistan, Türk halklarını birleştiren bir köprü olma sorumluluğu taşımaktadır. Kazakistan-2050 Stratejisi, bu sorumluluğu güçlendiren bir vizyon sunarak, Türk dünyasının lider ülkelerinden biri olmayı hedeflemektedir.

Kazakistan, TDT'nin kurucu üyelerinden biri olarak teşkilatın gelişim sürecinde öncü bir rol üstlenmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren Nursultan Nazarbayev'in önderliğinde dile getirilen Türk dünyasının kurumsallaşma vizyonu, 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile Türk Konseyi'nin hayata geçirilmesine zemin hazırlamış ve bu süreçte Kazakistan'ın siyasi kararlılığı belirleyici olmuştur. Ülke, jeopolitik konumu itibarıyla Orta Asya ile Anadolu coğrafyası arasında hem tarihî hem de stratejik bir köprü rolü üstlenmekte; teşkilat içinde ekonomik ve kültürel koordinasyonun tesisi açısından kritik bir konumda yer almaktadır. Kazakistan'ın TDT Zirvelerine ev sahipliği yapması, ortak alfabe çalışmaları, Türk Üniversiteleri arası iş birlikleri ve Türk Yatırım Fonu gibi girişimlerdeki aktif tutumu, bu misyonunun somut göstergeleri arasında yer almaktadır.

Enerji ve ulaşım alanında Kazakistan'ın Türk dünyası entegrasyonuna sunduğu katkılar da dikkate değerdir. Ülke, zengin petrol, doğal gaz ve uranyum rezervleriyle Orta Asya'nın enerji üssü konumundadır. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında geliştirilen doğu-batı yönlü ulaşım projeleri ile Türk dünyasının Orta Koridor stratejisi Kazakistan üzerinden kesişmekte, bu da ülkeyi stratejik bir lojistik merkez haline getirmektedir. Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a uzanan enerji ve ulaşım hatları, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, Aktau ve Kuryk limanları üzerinden yapılan multimodal taşımacılık ve Batı Avrupa-Batı Çin otoyolu gibi projeler, Kazakistan'ın hem transit ülke hem de bölgesel üretim ve dağıtım merkezi olarak konumunu güçlendirmiştir. Bu bağlamda Kazakistan, Türk dünyasının enerji güvenliği ve ticaret entegrasyonu açısından vazgeçilmez bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

Ekonomik performans açısından Kazakistan, Türk devletleri arasında en büyük gayri safi yurt içi hasılaya sahip ülke olarak dikkat çekmektedir. Dünya Bankası ve Dünya Ekonomik Forumu gibi uluslararası kurumların iş yapma kolaylığı ve rekabetçilik endekslerinde gösterdiği iyileşmeler, Kazakistan'ın yatırım ortamının istikrarlı biçimde geliştiğini ortaya koymaktadır. Tarım, metalürji, finans ve dijital hizmetler gibi sektörlerde bölgesel merkez olma potansiyeli, ülkenin Türk devletlerine yatırım, ticaret ve teknoloji açısından yön gösterici bir örnek oluşturmasını sağlamaktadır. Özellikle “Kazakistan–2050” ve “Kazakistan–2025” kalkınma stratejileri, ekonominin enerjiye olan bağımlılığını azaltmayı ve çeşitliliği artırmayı hedefleyen uzun vadeli vizyonlar olarak dikkat çekmektedir.

Kazakistan'ın sahip olduğu hidrojeopolitik konum, bölgedeki su paylaşımı ve çevresel sürdürülebilirlik açısından da belirleyici bir etkidir. Aral Gölü'nün kuruması ve su kaynaklarının verimsiz kullanımı, ülkeyi bu alanda uluslararası iş birliğine açık bir diplomasi geliştirmeye yönlendirmiştir. İrtiş, İşim ve Siriderya gibi nehirlerin kullanımı konusunda çevre ülkelerle iş birliğini ön planda tutan Kazakistan, su kaynaklarının adil yönetimi, tarımsal verimlilik ve çevresel rehabilitasyon alanlarında örnek teşkil eden politikalar geliştirmektedir. Bu yönüyle Kazakistan, Türk dünyasında çevre diplomasisinin gelişmesine katkı sağlayan ülkelerin başında gelmektedir.

Kazakistan'ın çok vektörlü dış politika anlayışı, bağımsızlık sonrasında izlediği dengeci diplomatik yaklaşımın temelini oluşturur. Rusya, Çin, ABD ve Avrupa Birliği ile eşzamanlı, dengeli ve pragmatik ilişkiler geliştiren ülke, bu sayede hem bölgesel barış ve istikrarı sağlamayı hem de Türk dünyasıyla olan entegrasyonu küresel sistem içinde uyumlu biçimde ilerletmeyi hedeflemektedir. Astana süreciyle yürüttüğü arabuluculuk girişimleri, Şanghay İşbirliği Örgütü ile TDT üyeliklerinin eşzamanlı yürütülmesi ve küresel nükleer silahsızlanma çağrılarında üstlendiği liderlik gibi gelişmeler, Kazakistan'ın küresel normlarla uyumlu, iş birliği merkezli dış politika vizyonunun göstergesidir. Bu dış politika yaklaşımı, Türk dünyasının daha bütünleşik, çok taraflı ve kapsayıcı bir entegrasyon modeline yönelmesinde örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak Kazakistan, doğal kaynakları, lojistik kapasitesi, bölgesel liderliği ve diplomatik duruşuyla Türk dünyası entegrasyonunun temel yapı taşlarından biridir. Gerek ekonomik altyapısı gerekse siyasi istikrarı sayesinde, bölgedeki iş birliği mekanizmalarının gelişmesine öncülük etmekte; enerji, ulaştırma, çevre ve diplomasi gibi birçok alanda TDT'nin kurumsal kapasitesine doğrudan katkı sağlamaktadır. Önümüzdeki dönemde Kazakistan'ın bu

stratejik konumu, sadece bölgesel değil, Avrasya coğrafyasında Türk dünyasının bütünleşme çabalarının küresel ölçekte etkinlik kazanmasına da zemin hazırlayacaktır.

5.4. KIRGIZİSTAN

TDT üyesi Kırgızistan, Orta Asya'nın jeopolitik açıdan en kritik bölgelerinden birinde yer almaktadır. Bağımsızlığını 31 Ağustos 1991 tarihinde ilan eden ülke, coğrafi olarak Çin, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan ile sınır komşusudur ve Afganistan'a yakın bir konumdadır. ABD ve Rusya başta olmak üzere küresel güçlerin siyasi ve ekonomik nüfuz mücadelesine sahne olan Kırgızistan, tarihsel olarak Rusya'yı tercih etmiş ancak 2001 yılında ABD'nin Afganistan operasyonları için başkent Bişkek yakınlarında kurduğu Manas Hava Üssü ile küresel ilginin odağı haline gelmiştir. Bu üssün varlığıyla aynı anda hem Rusya hem de ABD üslerine ev sahipliği yapan tek ülke konumunu elde eden Kırgızistan, iki büyük güç arasında giderek artan jeopolitik gerilimlere maruz kalmıştır.

Kırgızistan'ın coğrafi yapısı, zorlu ve karmaşık bir özellik arz etmektedir. Çin ile sınırdaşlığı, Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan yaklaşık iki milyon Kırgız nüfusun varlığı nedeniyle Çin yönetimi için sürekli bir endişe kaynağı olmuştur. Ülkenin güneyinde yer alan Fergana Vadisi, karmaşık sınırları, yoğun nüfus yapısı ve etnik çeşitliliği nedeniyle bölgesel çatışmalara ve uluslararası güvenlik sorunlarına açık bir bölgedir. Bu vadi, kaçakçılık faaliyetlerinden terör örgütlerine kadar birçok yasa dışı faaliyet için uygun zemin oluşturmakta, bu durum Kırgızistan'ın bölgesel istikrarını tehdit eden önemli bir unsurdur.

Siyasi olarak, Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren siyasi istikrar arayışında olmuş, 1990'lı yıllarda Cumhurbaşkanı Askar Akayev liderliğinde başlatılan demokratikleşme ve uluslararası entegrasyon süreci çeşitli siyasi krizlere sahne olmuştur. 2010 yılında Roza Otunbayeva liderliğinde gerçekleştirilen halk hareketiyle parlamenter sisteme geçilmiş ve Cumhurbaşkanının yetkileri sınırlandırılarak parlamentonun gücü artırılmıştır. Ancak siyasi sistemdeki bu değişikliklere rağmen Cumhurbaşkanlığı makamı ülkenin en etkili siyasi pozisyonu olmaya devam etmektedir. Kırgızistan, demokratik reformlar ve uluslararası toplumla bütünleşme çabalarına rağmen siyasi istikrarını kalıcı hale getirememiş ve çeşitli devrimlerle karşı karşıya kalmıştır.

Ekonomik açıdan Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde büyük zorluklarla karşılaşmış, yüksek dış borç yükü ve yapısal ekonomik kırılganlıklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. 2020 yılında COVID-19 pandemisi nedeniyle ekonomik daralma yaşayan ülke, sonrasında toparlanma sürecine girmiş olsa da cari açık, yüksek enflasyon ve azalan doğrudan yabancı yatırımlar gibi yapısal sorunlar

devam etmektedir. Kırgız ekonomisi altın, tarım ve hidroelektrik enerji üretimine bağımlıdır ve madencilik sektörü özellikle altın üretimi ile ülke ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Buna karşın ithalat bağımlılığı, denize erişimin olmaması ve iç pazarın küçüklüğü ekonomik sürdürülebilirlik açısından engel teşkil etmektedir.

Dış politika perspektifinden bakıldığında, Kırgızistan çok yönlü ve pragmatik bir yaklaşım benimsemiş, “İpek Yolu Diplomasisi” stratejisiyle Batı ve Doğu arasında bağlantı noktası olmayı hedeflemiştir. Bölgesel düzeyde Rusya, Çin ve Türkiye gibi ülkelerle ilişkilerini güçlendirme çabaları içerisinde olan Kırgızistan, küresel düzeyde de Birleşmiş Milletler ve AGİT gibi uluslararası kuruluşlarda aktif rol almayı hedeflemektedir. TDT içerisinde ekonomik ve kültürel entegrasyona önem vermesine rağmen, uluslararası siyasi dengeler nedeniyle özellikle Rusya ile ilişkilerini gözeterik siyasi ve güvenlik konularında ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir.

Kırgızistan, Türk dünyasının entegrasyonunda stratejik konumu, zengin maden yatakları ve kültürel mirası ile önemli bir aktör olarak rol oynamaktadır. Türkiye ile ilişkiler kapsamlı stratejik ortaklık düzeyine yükseltilmiş, ekonomik ve kültürel iş birlikleri giderek güçlenmiştir. Bununla birlikte, ortak bir Türk edebiyatı bilincinin oluşturulması ve eğitim sisteminde ortak kültürel mirasın daha güçlü şekilde yer alması entegrasyonun derinleşmesi açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Son olarak, Kırgızistan’ın uluslararası arenadaki en önemli sorunları arasında sınır anlaşmazlıkları, su kaynaklarının yönetimi ve bölgesel güvenlik sorunları bulunmaktadır. Tacikistan ve Özbekistan ile uzun yıllar devam eden sınır sorunları, 2023 ve 2025 yıllarında imzalanan diplomatik anlaşmalarla çözüm yoluna girse de su kaynaklarının kullanımı ve bölgesel güvenlik sorunları ülkenin karşı karşıya olduğu temel riskler olmaya devam etmektedir. Ayrıca küresel aktörlerin bölgedeki ekonomik ve siyasi rekabetleri, Kırgızistan’ı jeostratejik tehditlere açık hale getirmiştir. Ekonomik kırılganlıklar, dışa bağımlılık ve iç siyasi istikrarsızlık gibi faktörler, ülkenin gelecekteki gelişiminde aşılması gereken temel engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Kırgızistan’ın stratejik olarak güçlü bir ülke haline gelmesi için siyasi istikrarın sağlanması, ekonomik reformların gerçekleştirilmesi, dış politikada bağımsızlığın korunması ve kültürel bütünleşmenin güçlendirilmesi hayati öneme sahiptir.

5.4.1. Kırgızistan’ın Jeopolitik Konumu

Özellikle ABD ve Rusya, Kırgızistan bağımsızlığını kazandığı tarihten (31.08.1991) bu yana, üzerinde ekonomik ve siyasi nüfuz elde etmek için yarışmaktadırlar. Bu güçler arasında

Rusya, tarihsel olarak Kırgızistan'ın hep birinci tercihi olmuştur. Ancak 2001 yılında ABD, Afganistan Savaşı için en önemli transit üssünü başkent Bişkek'in hemen dışındaki Manas hava üssünde kurmuştur. Bu olay bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Kırgızistan bu üssün kurulmasıyla birlikte dünyada aynı anda Rus ve ABD askeri üssüne ev sahipliği yapan tek ülke olmuştur. 2006 yılında ABD'den dış yardım gelmeye başlamış ve üç ülke arasındaki huzursuz ilişki 2009'da neredeyse kaynama noktasına gelmiştir. O yıl Kırgızistan Devlet Başkanı Bakiyev, koalisyon güçlerinin yaklaşık %98'inin Afganistan'a transit geçiş yaptığı ABD hava üssünü kapatma planlarını duyurmuştur. Aynı yılın sonlarında ise Bakiyev, ABD'nin ödenen yıllık kirayı üç katına çıkarmayı kabul etmesi üzerine, Manas hava üssünün kullanımına devam edilmesine izin veren bir yasayı imzalamıştır.⁷⁴

Zbigniew Brzezinski'nin ifadesiyle, Avrasya Balkanları içinde konumlanan Kırgızistan, diğer Türkistan coğrafyasındaki devletler gibi belirgin bir enerji rezervine sahip olmasa da zengin mineral yatakları ve adeta Türkistan'ın İsviçre'si olarak nitelendirilebilecek doğal güzelliklere sahiptir. Jeopolitik açıdan Brzezinski, Kırgızistan'ı Çin ve Kazakistan arasında sıkışmış bir konumda görmekte ve Kırgızistan'ın istikrarını, Kazakistan'ın bağımsızlığının devamına bağlamaktadır (Brzezinski, 2014: 186). Ancak, Renkli devrimler sürecinde Kırgızistan'da yaşanan hareketlilik bu devletin bütünüyle Kazak siyasi değişimlerine bağlı olmadığını ortaya koymuştur (Sarıkaya ve Öztopal, 2022:149).

Kırgızistan'ın coğrafi konumu dikkate alındığında, Kazakistan, Tacikistan ve Sincan Özerk Bölgesi üzerinden doğrudan Çin ile sınır komşusu olup, Özbekistan ve Tacikistan ile karmaşık bir doğaya sahip sınırdışlığı ve Afganistan'a yakın bir konumda bulunmaktadır. Kırgızistan'ın bağımsız bir cumhuriyete dönüşmesi sonrasında Doğu Türkistan'da yaşayan yaklaşık iki milyon Kırgız için akraba bir devletin ortaya çıkması, Çin yönetimini sürekli olarak endişelendirmektedir. Çin ile sınır komşuluğu, Çin topraklarında baskı altında yaşayan Kırgız nüfusunun varlığı dikkate alındığında önemli bir dinamik arz etmektedir. Kırgızistan'ın coğrafi yapısı keskin bir karaktere sahiptir. Dünyanın en yüksek dağ gruplarından biri olan Tanrı Dağları'nın bir bölümü bu topraklarda yükselirken, batı etekleri dünyanın en kalabalık ve karmaşık yapılarından biri olan Fergana Vadisi'ne doğru uzanmaktadır. Fergana Vadisi, Kırgız ve Özbek topluluklarını birbirine karıştıran, sınırların karmaşıklığının iyi bir örneği olan ve aynı zamanda kaçakçılıktan radikal terör örgütlerine kadar geniş bir yelpazede suç gruplarına, koruma ve faaliyetlerini sürdürme imkânı sağlayan bir yapıya sahiptir. Özellikle 22,000 kilometrekarelik bir alana yayılan bu vadi, Orta Asya'nın en yoğun beşinci bölgesini

⁷⁴ <https://borgenproject.org/central-asian-geopolitics/> (Erişim Tarihi: 24.12.2023).

oluştururken, Özbek ve Kırgız nüfusunun birbirine karışmasına ve net bir sınır çizgisinin oluşturulamamasına neden olmaktadır. Aynı zamanda dünya çapında meydan okuyan terör örgütlerine rahatça sığınma imkânı tanımaktadır. Kuzey ve güney uzanımında yer alan Fergana, Oş ve Celalabat şehirlerinin etnik kompozisyonu, karmaşık sınırların neden olduğu birbirine karışmış bir görüntüyü sergilemektedir. Bu bağlamda, daha homojen ve büyük bir nüfusa sahip olan Özbekler, vadinin içindeki şehirleri etkileyerek Kırgızistan'ı olumsuz yönde etkilemektedir. Kırgızistan'ın coğrafyası üzerine yapılan incelemeler, sınır karmaşası, Fergana Vadisi ve Tanrı Dağları'ndan kaynaklanan zorlu arazi yapısı ile Amuderya ve Siriderya nehirlerinin oluşturduğu su sorununun etkili bir şekilde ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca SSCB'nin çökmesi sonrasında ekonomik bağların kopması ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinden mal ve hizmet akışının durması, özellikle Kırgızistan'ı olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer Türkistan (Orta Asya) Türk devletlerinde olduğu gibi, petrol ve doğalgaz gibi değerli yer altı zenginliklerine sahip olmayan ülke, mali kaynak ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Bu durum, ülkenin sürekli olarak dış yardımlara bağımlı olmasına ve bu yardımların karşılığında kendisine dezavantaj getirecek ödünleri vermesine neden olmuştur (Birsell ve Kodaman: 2014: 215-217).

5.4.2. Kırgızistan'ın Siyasi Görünümü

Kırgızistan'da, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün yaşandığı 1980'lerde, demokratik ve milli hareketler daha çok edebiyat ve bilim çevrelerinde belirmiş ve bu hareketler Kırgız parlamentosu tarafından desteklenmiştir. O dönemin Kırgız Bilimler Akademisi Başkanı Askar Akayev, Ekim 1990'da başkan seçilerek genç bir hükümet oluşturmuştur. Ülkenin adı, Sovyet dönemindeki ismi olan Kırgızistan'dan Kırgız Cumhuriyeti'ne, başkenti ise Frunze'den Bişkek'e dönüştürülmüştür. 1991 yılında yapılan seçimlerde Akayev, %95 oy alarak Kırgız Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olmuştur. Hızla uluslararası toplumla bütünleşme çalışmalarına başlayan Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ile Rusya Federasyonu etrafında oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmuştur. Akayev döneminde Kırgızistan, BM, AGİT ve İKÖ gibi birçok uluslararası kuruluşa üyelik başvurusu yapmıştır. Türkiye ise, bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olarak 23 Aralık 1991'de Akayev'in resmi ziyareti ile ilişkilerine resmen başlamıştır.

Bağımsızlığını ilan ettiği 31 Ağustos 1991 tarihinden itibaren diğer Türkistan (Orta Asya) ülkeleri gibi Başkanlık sistemi ile idare edilen Kırgızistan'da, Nisan 2010'da başlayan halk hareketiyle Cumhurbaşkanı Bakiyev görevden alınmış ve muhalefet lideri Roza Otunbayeva liderliğinde yeni bir anayasa oluşturulmuştur. 7 Haziran 2010 tarihinde kabul edilen yeni anayasa ile parlamenter sisteme geçiş gerçekleşmiştir. Siyasi geçiş süreci

kapsamında 30 Ekim 2011 tarihinde düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini % 62,52 oranı ile ilk turda kazanan Başbakan Almazbek Atambayev, 1 Aralık 2011 tarihinde gerçekleştirilen devir-teslim töreniyle Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Yeni anayasa ile bir kişinin birden fazla dönem Cumhurbaşkanı seçilmesinin önüne geçilmiş ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri 6 yıl arayla yapılmaktadır. Parlamenter yapıya rağmen, Cumhurbaşkanı en etkili siyasi aktördür. İdari olarak ülke, Çüy, Issık Göl, Narın, Talas, Calal-Abad, Oş ve Batken olmak üzere 7 vilayete (Oblast) ayrılmıştır. Başkent Bişkek ve Oş şehirleri özel statüye sahiptir. 15 Ekim 2017 tarihinde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Başbakanlık görevinden istifa ederek Cumhurbaşkanlığına aday olan Sooronbay Ceenbekov, geçerli oyların %54.82'sini alarak seçimi kazanmış ve 24 Kasım 2017'de görevine başlamıştır.⁷⁵

Kırgızistan'ın ilk anayasası 5 Mayıs 1993 yılında ülkenin Yüksek Konseyinin 12. toplantısında kabul edilmiştir. 17 Şubat 1996'da yapılan halk oylamasıyla bu anayasa üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu anayasa 8 bölüm ve 97 maddeden oluşmuştur. Bu anayasa şu bölümlerden oluşmuştur. Birinci bölüm cumhuriyetin tanımı, ikinci bölüm vatandaş hak ve hürriyetleri, üçüncü bölüm cumhurbaşkanı yetki ve sorumlulukları, dördüncü bölüm parlamento (Jogorku Kenesh) yetki ve sorumlulukları, beşinci bölüm yürütme erkinin yetki ve sorumluluğu, altıncı bölüm yargı erki, yedinci bölüm özerklik, sekizinci ve son bölüm ise anayasanın değiştirilmesi usul ve yöntemini karara bağlamıştır. Akayev'in devrilmesiyle birlikte yeni anayasa yazma konusu ülkenin en önemli siyasal meselesi haline gelmiştir. Yeni anayasada cumhurbaşkanının yetkilerinin azaltılması ve parlamentonun daha güçlü bir konuma getirilmesi öngörülmüş, sivil ve daha demokratik bir anayasa hazırlanması hususunda toplumsal mutabakat sağlanmıştır. Neticede ülkedeki siyaset bilimciler başta olmak üzere bilim insanları, sivil toplum kuruluşları, aydın, sanatçı, sendikalar ve toplumun diğer bütün kesimlerinin öneri ve düşünceleri dikkate alınarak yeni anayasa yazılmıştır. Yeni anayasa, 27 Nisan 2010 tarihinde halkın büyük çoğunluğunun katılımıyla gerçekleşen oylamada %91 düzeyinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Yeni anayasa ile Kırgızistan'da cumhurbaşkanının görev ve yetkileri kısıtlanmış, parlamento öne çıkarılmış, parlamenter sistem güçlendirilmiştir.⁷⁶

Kırgızistan, 2005 öncesinde iki meclisli bir yasama organına sahipti. Bu organlar, 35 üyeli yasama meclisi ve 70 üyeli halk meclisi (Jogorku Kenesh) şeklindeydi. Hem halk meclisi

⁷⁵ <https://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 25.12.2023)

⁷⁶ <https://www.tuicakademi.org/kirgizistanin-siyasi-yapisi-ve-anayasal-sistemi/> (Erişim Tarihi: 25.12.2023)

hem de yasama meclisi üyelerinin görev süreleri 5 yıl olarak belirlenmişti. Parlamenterler, halk tarafından seçiliyor ve anayasa gereği hiçbir parti, mecliste mutlak üstünlük elde edemiyordu. Yeni anayasa kapsamında parlamento, başbakan ve bakanlar kurulu üyelerini seçme sorumluluğuna sahiptir. Kırgızistan Cumhuriyeti, egemen, demokratik ve laik bir devlettir. Bu ülkede yönetimle ilgili tüm yetkiler, halk iradesiyle gerçekleşir. Yasama meclisi, cumhurbaşkanı, milletvekilleri ve yerel meclis üyeleri genel ve gizli oylarla halk tarafından seçilmektedir. 18 yaşını dolduran tüm Kırgız vatandaşları, seçmen olma hakkını elde etmiş olurlar.⁷⁷

5.4.3. Kırgızistan'ın Ekonomik Durumu

Kırgızistan ekonomisi, 2020 yılında pandeminin etkisiyle %7.2 oranında daralma kaydetmiştir. Bu daralma, iç talepteki düşüş ve dış ticaretin kısıtlanmasıyla ilişkilendirilmiştir. Enflasyon oranı %6.3 seviyesinde kalarak görece düşük seviyelerde seyretmiştir. Hükümet bütçesi, GSYİH'nin %-2.1'i kadar açık vermiş ve mali desteğin genişletildiğini göstermiştir. Cari denge, %4.5 oranında fazla vererek ithalatın daraldığı bir dönemi yansıtmaktadır. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %4.9 seviyesinde gerçekleşmiş ve ekonomiye dış kaynaklı katkı sağlamıştır. Ancak, dış borç oranı %112.3 seviyesine çıkarak sürdürülebilirlik konusunda endişe yaratmıştır. Brüt rezervler %33.9 oranında güçlü bir döviz tamponu sunmuş, özel sektöre sağlanan kredi oranı %26.6 seviyesinde kalmıştır.

2021 yılında ekonomi toparlanarak %5.5 oranında büyüme göstermiştir. Bu toparlanma, pandemi sonrası talep artışı ve kamu destekleriyle ilişkilendirilmiştir. Ancak, enflasyon %11.9 seviyesine yükselmiş ve fiyat artışları hız kazanmıştır. Hükümet bütçe dengesi %0.0 seviyesinde dengelenmiş ve mali disiplin sağlanmıştır. Cari denge %-8.0 oranında açık vererek ticaret dengesi üzerindeki baskıyı artırmıştır. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-2.4 seviyesine düşmüş ve yatırımcı güveninde azalma yaşanmıştır. Dış borç oranı %105.8'e düşmüş, ancak yine de yüksek seviyelerde kalmıştır. Brüt rezervler %32.2 seviyesine gerilemiş, özel sektöre sağlanan krediler ise %24.2'ye düşerek finansman koşullarındaki daralmayı yansıtmıştır.

2022 yılında ekonomik büyüme %6.3 oranında gerçekleşmiştir. Ancak enflasyon %13.9 seviyesine ulaşmış ve fiyat istikrarını tehdit etmiştir. Hükümet bütçesi %0.8 oranında fazla vererek mali disiplini sürdürmüştür. Cari denge %-43.6 oranında büyük bir açık vermiş, bu durum enerji ithalatındaki artışla ilişkilendirilmiştir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-

⁷⁷ <https://www.tuicakademi.org/kirgizistanin-siyasi-yapisi-ve-anayasal-sistemi/> (Erişim Tarihi: 25.12.2023)

0.5 seviyesine düşerek yatırımcı güveninin henüz toparlanmadığını göstermiştir. Dış borç oranı %80.3 seviyesine gerilemiş, bu durum borç yönetiminde kısmi bir iyileşmeyi işaret etmiştir. Brüt rezervler %24.0 seviyesine düşmüş ve dış finansman tamponu azalmıştır. Özel sektöre kredi oranı %20.8 seviyesine düşerek finansman koşullarının daralmaya devam ettiğini göstermiştir.

2023 yılında ekonomik büyüme %4.2 oranında gerçekleşmiş ve büyüme hızı bir miktar yavaşlamıştır. Enflasyon %10.8 seviyesine düşerek kontrol altına alınmaya başlamıştır. Hükümet bütçesi, %3.3 oranında fazla vererek güçlü bir mali performans sergilemiştir. Cari denge, %-30.4 oranında açık vererek ithalat baskısının devam ettiğini göstermiştir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-3.5 seviyesinde gerçekleşmiş ve sermaye girişlerinde belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Dış borç oranı %72.3 seviyesine gerileyerek sürdürülebilir bir borç yönetimini işaret etmiştir. Brüt rezervler %25.3 seviyesine yükselmiş ve döviz tamponu bir miktar güçlenmiştir. Özel sektöre kredi oranı %21.7 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2024 yılında ekonominin %9.0 oranında büyümesi söz konusudur. Bu projeksiyon, büyük ölçüde kamu yatırımlarının artması ve ihracata dayalı büyüme politikalarına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Enflasyonun %6.7 seviyesine düşme durumu, fiyat istikrarına yönelik olumlu bir gelişme olacaktır. Hükümet bütçesinin, %-0.3 oranında hafif bir açık vermesi beklenmiştir. Cari dengenin %-9.5 oranında açık vermesi öngörülerek dış ticaret dengesindeki kırılganlığa dikkat çekilmiştir. Net doğrudan yabancı yatırım, dış borç ve rezervlere ilişkin projeksiyonlar bulunmamaktadır, ancak bu göstergelerin gelişimi ekonomik istikrar açısından önem arz etmektedir.

Kırgızistan ekonomisi, pandemi sonrası büyüme kaydetmesine rağmen dış ticaret açığı, yüksek borç seviyesi ve yatırım girişlerindeki azalma gibi yapısal sorunlarla mücadele etmektedir. Enflasyonun düşmesi ve büyüme oranındaki artış olumlu gelişmeler olsa da cari açık ve rezervlerin zayıflığı ekonomik kırılganlıkları artırmaktadır. Uzun vadeli sürdürülebilir büyüme için ithalat bağımlılığını azaltacak reformlar, yabancı yatırımcıları çekmeye yönelik stratejiler ve özel sektöre finansman olanaklarının artırılması gerekmektedir.⁷⁸

Tablo 10. Kırgızistan'ın Ekonomik Görünümü (2020-2024)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024 (proi.)
GSYİH Büyüme Oranı (%)	-7.2	5.5	6.3	4.2	9.0
Enflasyon (Ortalama, %)	6.3	11.9	13.9	10.8	6.7
Hükümet Dengesi/GSYİH (%)	-2.1	0.0	0.8	3.3	-0.3

⁷⁸ Bk. Akın, C. (2021). Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan, Türk Yurdu Dergisi, S. 411, s.57-62.

Cari Denge/GSYİH (%)	4.5	-8.0	-43.6	-30.4	-9.5
Net Doğrudan Yabancı Yatırım/GSYİH (%)	4.9	-2.4	-0.5	-3.5	
Dış Borç/GSYİH (%)	112.3	105.8	80.3	72.3	
Brüt Rezervler/GSYİH (%)	33.9	32.2	24.0	25.3	
Özel Sektöre Kredi/GSYİH (%)	26.6	24.2	20.8	21.7	

Kaynak. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-kyrgyz-republic%20(1).pdf

Kırgızistan, ekonomik koşullarını göz önüne alarak, ekonominin ihracata dayalı bir kalkınma modelini benimsemiştir. Ancak, bu modelde deniz ulaşım yollarının bulunmaması ve iç pazarın darlığı gibi zorluklarla karşılaşmaktadır. Kırgızistan, başlangıçta birçok uluslararası ekonomik ve mali kuruluşa katılarak kalkınma sorunlarını çözmeye yönelik yeni bir dış ekonomik ilişkiler sistemi oluşturdu. Ancak, yabancı yatırımları çekmek için uygulanan projelerin geliştirilmemesi, finans kuruluşlarıyla bağlantılı sorunlar ve şeffaflık eksikliği gibi zorluklarla karşılaşmıştır. Dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi, ticaretin artmasına katkıda bulunmuş ve ticaretin yönünü ve sektörel yapısını değiştirmiştir. Kırgızistan'ın modern ticaret politikası, başlangıçta dünya ekonomisine etkili bir şekilde entegrasyonu hedeflemiştir ve ülke, 1998'de Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılımını ve daha sonra 2015'te Avrasya Ekonomik Birliği'ne (EAEU) katılımını gerçekleştirmiştir (Vikentievna, 2023: 160).

Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci oldukça sancılı olmuştur. Ülke, ekonomik ve yapısal reformları hayata geçirmek ve ekonomik büyümeyi artırmak için borçlanma yoluna gitmiş ancak, 1993 yılında dış borçların milli gelire oranı %7,2 iken, 1999 yılında bu oran %105'e yükselmiştir. Kırgızistan'da toplam devlet borçlarının milli gelire oranı (2016 verilerine göre) %61,5 seviyesindedir. Bu borçların %4,9'u iç borçlardan, %56,6'sı ise dış borçlardan oluşmaktadır. Toplam devlet borçlarının %92'si dış borçlar iken %8'i iç borçlardan kaynaklanmaktadır. Ancak, borç servisine ayrılan kaynakların %55'i dış borçların geri ödemesine, %45'i ise iç borçların geri ödemesine gitmektedir. Bu durum, iç borç faizlerinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, iç borç faizlerinin önemli ölçüde azaltılması gerekliliği açıktır (Zhumakunova ve Abdiyeva, 2021: 1079).

Bağımsızlık öncesi dönemde Sovyetler, Kırgızistan'ı hammadde kaynağı olarak görüyor ve Kırgızistan'dan elde edilen hammaddeleri diğer Sovyet cumhuriyetlerine dağıtarak işliyordu. Ancak, bağımsızlık sonrasında Kırgızistan, liberal ekonomi sistemine geçiş yaparak uyum sorunları yaşadı (Wirtschaft in Kirgistan, 2017).

Bağımsızlık sonrası dönemde Kırgızistan, önemli kurumsal değişikliklere tanık oldu. İşletmelerin büyük bir kısmı özelleştirildi ve ekonomi daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşan bir sektöre dönüştü.

Kırgızistan, günümüzde bölgesel ve küresel pazarlarda ihracat yapan bir ülke konumundadır. Başlıca ihraç ürünleri arasında elektrik, altın, tarım ürünleri, gıda ve hafif sanayi ürünleri bulunmaktadır. Enerji taşıyıcıları, gübreler, kimyasal ürünler, makineler, mekanizmalar, ulaşım araçları, tüketici elektroniği, tüketim malları ve kimya ile ilgili endüstriler de ihracat kapsamında yer almaktadır. Piyasa ekonomisine geçiş ve dış ticaretin serbestleşmesi süreci, Kırgızistan'ın dış ticaretini geleneksel olmayan pazarlara yönlendirmiş ve yeni ticaret ortakları edinmesine olanak tanımıştır. 1990'lı yılların başında, ülkelerle ticaret ilişkileri eski Sovyetler Birliği'nin ticaret hacminde öne çıkarken, sonraki yıllarda bu oran düşüşe geçmiştir. Bu dönemdeki önemli hedefler, dış pazarlarda iş ve ortaklık ilişkileri kurmak ve ekonomik ilişkileri eski ve yeni dış pazarlarda genişletmektir. Önceki yıllarda, Kırgızistan'ın ihracatının sektörel yapısında mühendislik, hafif ve gıda endüstrileri hakimdi. Ancak, ekonomik bağların kopması ve ödemelerdeki sorunlar nedeniyle mühendislik sektörü düşüş yaşadı. Dış ticaretin serbestleştirilmesi, ticaret hacminin artışına ve sektörel yapısının değişmesine neden oldu. 1990'lı yıllarda, Kırgızistan'ın ticaret büyüme oranları liberalleşme ve dış yardımların artmasıyla yüksek seyretti. 2000'li yıllardan itibaren, Kırgızistan'ın ticaret politikası, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dışındaki ülkelerle daha fazla iş birliğine yönelmiştir. Sovyet sonrası ülkelerle olan ticaret hacmindeki payın azalmasına rağmen, büyüme eğilimi devam etmiştir. Bu durum, Kırgızistan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliği ile liberalleşme ve dış yardımların etkisiyle olmuştur. Ancak, enerji kaynaklarının özellikle Kazakistan, Rusya ve Özbekistan'dan ithal edilmesi, Kırgızistan'ın bu ülkelerden gelen tedariklere olan bağımlılığını sürdürmesine neden olmuştur (Vikentievna, 2023: 161).

Kırgızistan, Ağustos 2015'ten itibaren Rusya, Belarus, Kazakistan ve Ermenistan ile Avrasya Ekonomik Birliği'nin (EAWU) beşinci üyesi olarak yer almaktadır. Ancak, 2015 yılında altın madenlerinden elde edilen gelirlerin azalmaya başlaması, Kırgız Som'unun değer kaybı, yurt dışında çalışan Kırgız vatandaşlarının Kırgızistan'a getirdikleri dövizin azalması gibi nedenlerle ekonomi gerilemiş ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarına bağımlı hale gelmiştir. Ayrıca, Rusya ve Çin gibi ülkelerden gelen mali destek ve doğrudan yatırımlar da ekonomiye katkı sağlamıştır. Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği üyeliği, ticaret ve ulaşım sektörlerinde orta vadede olumlu bir ivme yaratması beklenmektedir. Kırgızistan ekonomisinin toparlanabilmesi için yabancı sermayenin teşvik edilmesi, nitelikli işgücü eksikliğinin yurtdışından karşılanması, eski üretim teknolojilerinin modernize edilmesi, özelleştirmeye öncelik verilmesi ve yasal düzenlemelerin serbest piyasa ekonomisine uygun şekilde revize edilmesi gerekmektedir (Aşçı, 2017: 39).

Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ekonomilerini doğal gaz ve petrol gelirlerine bağlı olarak şekillendirirken, Kırgızistan ekonomisi tarıma dayalıdır. Bu ülkelerin karasal iklim şartlarına sahip olmaları ve sınırlı su kaynaklarına sahip olmaları, Orta Asya'nın en önemli su kaynakları Amu Derya ve Sir Derya nehirleri ve bu nehirlerin beslediği Aral Gölü gibi su kaynaklarıyla ilgili sorunları beraberinde getirmektedir. Sovyet döneminde uygulanan politikaların etkisiyle, bağımsızlık sonrası dönemde yöneticilerin din politikalarının farklı temellere dayanması dikkat çekicidir. Din politikaları ve benimsenen yaklaşımlar, bu ülkeler arasındaki değerlendirme ve ilişkileri belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Türk Cumhuriyetlerini oluşturan halk kitlelerinin ortak noktası “Türklük” olsa da her cumhuriyetin kendi kökenin dikkat çekerek, Türkmen, Azeri, Kırgız, Özbek ve Kazak kimliklerinin bir üst kimlik olarak algılandığı ve bu farklılıkların ayrım sebebi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır (Akengin, 2017: 5).

5.4.4. Kırgızistan'ın Dış Politikası

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin dış politika vizyonunu belirleyen önemli bir belge, “İpek Yolu Diplomasisi” olarak adlandırılan ve ülkenin Batı ile Doğu arasında bir bağlantı noktası olarak konumlanmasını öngören stratejidir. Bu strateji, 17 Mayıs 1999'da kabul edilen Dış Politika Konsepti'nde de yer almaktadır. Konsept, Orta Asya'daki entegrasyon süreçlerinin derinleştirilmesi, Batı ve Doğu ülkeleri ile ilişkilerin genişletilmesi ve uluslararası kuruluşlar çerçevesinde devletler arası iş birliğinin geliştirilmesi gibi dış politika önceliklerini tanımlamaktadır. 2005 yılında gerçekleşen devrim niteliğindeki olaylar sonrasında, 10 Ocak 2007'de, Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan yeni bir Dış Politika Konsepti, ülkenin temel dış politika ilkelerini belirlemiştir. Bu ilkeler arasında, ulusal güvenliğin dış politika araçlarıyla güçlendirilmesi, elverişli dış koşulların oluşturulmasıyla ulusal kalkınma önceliklerinin desteklenmesi, olumlu bir uluslararası imajın sürdürülmesi ve etkili bir dış politika sisteminin oluşturulması yer almaktadır. Dış Politika Konsepti, bölgesel, kıtasal ve küresel düzeylerde Kırgızistan'ın dış politika hedeflerini tanımlamaktadır. Bölgesel düzeyde, özellikle komşu ülkelerle iş birliğine önem atfedilmekte, kıtasal düzeyde Rusya, Çin, Avrupa Birliği, Almanya, Japonya, Hindistan ve Türkiye gibi önemli aktörlerle çok yönlü ve karşılıklı iş birliği hedeflenmektedir. Küresel düzeyde ise BM, terörle mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve diğer uluslararası sorunlarda etkili bir şekilde rol alarak küresel güveni artırmak amacıyla çeşitli önlemler öngörülmektedir. Ayrıca, 2001, 2009 ve 2012'de kabul edilen Milli Güvenlik Konseptleri, savunma ve güvenliği güçlendirmeye yönelik dış politika stratejilerini belirlemede önemli rol oynamıştır. Kırgızistan'ın ulusal öncelikleri arasında egemenlik ve

toprak bütünlüğünün korunması, barış ve istikrarın sürdürülmesi, demokrasi ve hukuk devletinin inşası, ulusal ve ekonomik güvenliğin güçlendirilmesi yer almaktadır. Bu çerçevede, ülke, dış politikasını stratejik kalkınma hedeflerini rehber alarak, dünya genelindeki değişiklikleri analiz edip tahmin ederek ve ulusal çıkarları koruyarak inşa etmektedir. Kırgızistan'ın izlediği dış politika, pragmatik, dengeleyici, açık, çok yönlü ve tutarlı bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Abdibaitova, 2021: 2-4).

Son yıllarda geniş dış politika hedeflerini benimseyen Kırgızistan, ekonomi, güvenlik ve siyasi dengeye yönelik dış politika izlemekte ve bu kapsamda Rusya'ya daha da yaklaşarak büyük kuzey komşusuyla olumlu ilişkiler sürdürme eğilimindedir. Kırgızistan, artan Çin gücü ve etkisini dengeleme amacıyla Rusya'ya yönelecek, ancak bölgedeki siyasi dinamikler açısından Rus-Çin ilişkilerini de göz önünde bulundurmaktadır. Aynı zamanda, Kırgız Cumhuriyeti, dış politikasını ikili ve çok taraflı ilişkilere dayanarak doğrudan veya belirli bir teşkilat çerçevesinde siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel bağları geliştirme amacıyla sürdürmektedir. ABD, Avrupa devletleri, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri, komşu ve bölge ülkeleri, Müslüman ülkeler ve Uzak Doğu devletleri gibi aktörler bu ilişkilerde önemli bir konumda bulunmaktadır. Kırgızistan, çok taraflı ilişkileri sayesinde uluslararası iş birliği olanaklarına ulaşmış, Birleşmiş Milletler, AGİT, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (NACC) gibi pek çok uluslararası kuruluşun üyesi olmuştur. Dış politikasında, tarihi İpek Yolu ulaşım havzasının canlandırılması ve bölgenin iktisadi, ticari, siyasi ve kültürel bağlarının geliştirilmesi öncelik kazanmıştır. Yabancı devletlerin bölge ülkeleriyle yürüttüğü iş birliği faaliyetlerine katılımıyla bu süreçlerden ve iş birliklerinden yararlanma hedeflenmektedir. Ancak, dış politikanın etkin bir şekilde yürütülmesi için ülkenin iktisadi ve askeri gücünü güçlendirmesi, iç ve dış sorunlarını çözmesi ve diplomasi kurumlarına daha fazla ağırlık vermesi gerekmektedir. Ayrıca, dış saldırılara ve risklere karşı her zaman hazır olma zorunluluğu da dikkatlere sunulmuştur (Bıyıklı, 2019: 144, 145).

5.4.5. Kırgızistan'ın Doğal Kaynakları

Kırgızistan, ham madde ihracatçısı bir konumda bulunmaktadır ve dünyada nadir bulunan madenlerden olan seryum, disprosyum, erbiyum, gadolinyum, holmiyum gibi 14 çeşit değerli maden yatağına sahiptir. Yıllık altın üretimi yaklaşık olarak 80 ton civarındadır. Önemli bir antimon ve cıva üreticisi olan Kırgızistan, dünya antimon talebinin %13'ünü ve cıva üretiminin %11'ini karşılamaktadır. Ayrıca ülkenin ana yeraltı zenginlikleri arasında kömür, ham petrol, doğal gaz, uranyum, çinko, kalay ve tungsten gibi stratejik öneme sahip kaynaklar da bulunmaktadır (Akengin, 2017: 6).

3. ve 4. yüzyıllara kadar uzanan arkeolojik kazılarda, Kırgızistan topraklarında kurşun, demir, bakır, altın, gümüş, civa ve antimuan kalıntılarına rastlanmıştır. Bugüne kadar, yaklaşık 2000'den fazla antik kazı kaydedilmiştir. 20. yüzyılın başında, ülkenin güneyinde küçük ölçekli kömür, petrol, kurşun, civa, antimuan ve ozokerit (parafin ham maddesi) madenciliği yapılmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, kurşun, antimuan, civa, altın, tungsten, arsenik ve kömür çıkaran 20'den fazla tesis faaliyet göstermekteydi ve Kırgızistan, SSCB'nin toplam kurşun üretiminin %15-18'ine, civa üretiminin %40-100'üne ve antimuan üretiminin %100'üne katkıda bulunmaktaydı. Savaş sonrası dönemde madencilik sektörüne uranyum madeni de eklenerek nadir toprak metalleri, molibden, renyum, altın, florspar, petrol ve gazın endüstriyel üretimi başlamıştır. Kırgızistan'da madencilik uzun yıllardır devam etmesine rağmen, kapsamlı maden gelişmeleri ancak son otuz yılda başlamıştır. Ülkede enerji kaynakları, petrol ve kömür gibi, güney kesimlerde sınırlı bir şekilde üretilirken, Kırgız ekonomisinde en yüksek madencilik payı altın üretiminden gelmektedir. Örneğin, ülkenin en büyük altın madeni olan Kumtor altın madeninin ülkenin gayrisafi yurt içi hasılasına olan katkısı yaklaşık %12'dir. 2013 yılında madencilik sektörünün GSYİH içindeki payı, toplam ihracatın %47,1'ini ve vergi gelirlerinin %16,8'ini karşılar hale gelmiştir. 2014 yılında doğrudan yabancı yatırımın payı, madencilik endüstrisindeki sabit varlıklara yapılan yatırımın %26'sını oluşturan yaklaşık 113 milyon ABD Doları olmuştur. Şu anda, Kırgızistan'da önemli miktarda altın, uranyum, antimuan, civa, kalay, molibden, kömür ve kahverengi kömür, petrol ve gaz, metalik olmayan mineraller, yeraltı suyu ve diğer mineral türleri bulunmaktadır (Şekil 6). Temel metal üretimi segmenti, özellikle altın madenciliği nedeniyle madencilik endüstrisinin yapısında hakimdir. Söz konusu segment, 2013 yılında maden endüstrisindeki sanayi üretiminin 84.847 milyon som veya %94,4'ünü, 2014 yılında ise; 80.938,3 milyon som veya %93,5'ini oluşturmuştur (MTA, 2022: 80).

5.4.6. Kırgızistan'ın Uluslararası Sorunları

5.4.6.1. Sınır ve Su Sorunları

Özbekistan'ın coğrafyasında bulunan Maveraünnehir bölgesini ve dünyanın en büyük gölü Aral Gölü'nü besleyen Amuderya ve Siriderya nehirlerinin kaynaklarının büyük bir kısmı, Kırgızistan'ın sınırları içinde yer alan Tanrı Dağları'nda bulunmaktadır. Bu durum, uluslararası sular niteliğindeki her iki nehrin kaynağının bu topraklarda olması, Kırgızistan için avantajlı ve dezavantajlı bir durum oluşturmaktadır. Avantajlar arasında, bu iki nehrin kaynağının Kırgızistan sınırları içinde olması, Kırgızların tatlı su problemi yaşamamasına ve sulama konusunda tasarrufa gitmemelerine olanak tanımaktadır. Ancak, dezavantajlar arasında uzun

ve sert kış dönemlerinde suların kontrol edilememesi ve her yıl büyük ve etkili doğal afetlerin meydana gelmesi bulunmaktadır. Bu durum, Kırgız yerleşim yerlerinin büyüme ve gelişme potansiyelini sınırlamaktadır (Birsal ve Kodaman: 2014: 215-217).

Düzensiz ve rasyonel olmayan su kullanımı rejimi, bölgenin istikrarına yönelik en önemli tehditlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Sır Derya havzasındaki ülkeler, sınır ötesi nehirlerin suyu ve üretilen elektriğin dağılımını etkili bir şekilde düzenleyememektedir. Özellikle Kırgızistan, Özbekistan'ın üzerine düşen sorumlulukları yerine getireceğine dair güven duymamaktadır. Kış aylarında ülkenin elektrik tüketimi arttığı için Kırgızistan, Toktogul rezervuarındaki suyu serbest bırakmak zorunda kalırken, yaz aylarında ise kış mevsimindeki su kaybını telafi etmek amacıyla Sır Derya nehrinin aşağı havzasındaki ülkelere, yani Özbekistan'a ve Kazakistan'a gitmesi gereken su tedarikini kısıtlamaktadır. Kırgızlar, bu politikayla “kışın yaşanacak soruna yazın hazırlanmak gerektiğini” savunmaktadır. Ancak bu politika, aşağı havza ülkeleri lehine olmamaktadır. Örneğin, Özbekistan, Kırgızistan'a ihtiyaç duyulmadığında büyük miktarlarda su gönderip, ihtiyaç duyulduğunda su temin etmediği yönünde suçlamalarda bulunmaktadır. Rezervuarların ve hidroelektrik santrallerin çalışma rejimine ilişkin etkili müzakerelerin yapılmamasından kaynaklanan kış selleri, havza nüfusunun güvenliğini tehlikeye atmaktadır. İki tarafın da “kendi gerçekleri” bulunmaktadır. Bu durum, Sovyetler Birliği'nden miras kalan “çözülemeyen sorunlar” olarak nitelendirilebilir. Sovyet döneminde, Sır Derya havzası ülkelerinde, sulama sistemlerinin ve ekim alanlarının sürekli genişlemesi yoluyla pamuk üretimini merkeze alan politikalar uygulanmıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşü bu dengeyi bozmuş ve su kaynaklarının yönetimi ile su kirliliğinin düzenlenmesi konuları sınır aşan meseleler haline gelmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında, bu konuda eylem birliği ve iş birliği sağlamak adına müzakerelere başlanmıştır. Bu çerçevede, 1998 yılında Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan arasında imzalanan “Sır Derya havzasında su ve enerji kaynaklarının paylaşılmasına ilişkin” anlaşma önemli bir adım olmuştur (Sözleşme, 1998). Ancak sözleşmeye rağmen taraflar, şartları yerine getirmemiş ve birbirlerini suçlamıştır.⁷⁹

Kırgızistan'ın sınırlarının yakınındaki ülkelerde (örneğin Tacikistan ve Özbekistan gibi) yaşanan güvenlik sorunları, Kırgızistan'ın sınırlarının kaçak geçişlere izin veren bir bölge gibi kullanılmasına yol açmaktadır. Bu durum çeşitli yasa dışı faaliyetlerin ve uyuşturucu ticaretinin artmasına neden olmaktadır. Tüm bunlar, henüz kendi kendine yeterli olamayan ve dış

⁷⁹ <https://www.eurasian-research.org/publication/kirgizistan-ve-ozbekistan-arasindaki-sinir-asan-su-sorunlarinin-ulusal-cikarlar-baglaminda-analizi/?lang=tr> (Erişim Tarihi: 25.12.2023)

yardımlara bağımlı bir ülke olan Kırgızistan'ın karşı karşıya olduğu tehditler ve riskler olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, jeostratejik konumu nedeniyle ABD, Rusya ve Çin gibi küresel güçlerin ilgisini çeken bir ülke konumundadır.

Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır anlaşmazlıklarını daha da karmaşı  hale getiren ve iki taraf arasında çatışmalara yol açan önemli faktörlerden biri, anklav meselesidir. Tacikistan, Kırgızistan içinde Voruh ve Kayrag   isimli iki ayrı toprak parçasına sahiptir. Özellikle, Kırgızistan içinde yer alan Voruh anklavı, yaşıanan çatışmalar bakımından dikkat çekici bir noktadır. Bu anklav, küçük bir y     m ne rağmen, içerisinde yaklaşık 30.000 kişınin yaşıadığı bir alanı kapsar. Dahası, anklavin  evresi Kırgız k  leriyle sarılıdır ve bu k  lerin ulaşıım yolları Voruh içinden geçmektedir. Bu durum, Voruh'ta yaşıayan Tacikistan vatandaşları ile çevredeki Kırgız k  lerinde yaşıayan Kırgız vatandaşları arasında sürekli olarak gerilime neden olmaktadır. Bu yerel çatışmalar, ulaşıım, su ve arazi kullanımı gibi sorunlar nedeniyle hızla uluslararası bir konuya dönüşebilmektedir. (Myrzakanova ve B     ev 2015: 30).

TDT  ye ülkelerinin bazıları için bir başka zayıf y  n, bağımsızlıklarının ilk yıllarından itibaren Türkistan bölgesindeki Türk cumhuriyetlerinin sınır konusuyla ilgili statüko sorunlarıdır. 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başı itibariyle bu cumhuriyetler arasında ülke topraklarını sınırlandırma (delimitation) ve i aretlendirme (demarcation) amacıyla karşıklı müzakereler ba lamıştır. Ancak gerek sınırlar konusundaki uluslararası anlaşmaların hayata geçmesinin zaman alması gerekse tarihi ve coğrafi temellerinin olmaması nedeniyle, Türkistan (Orta Asya) cumhuriyetlerinin kendi aralarındaki sınır sorunları (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasındaki sınır sorunları) ile bu cumhuriyetlerin komşuları ile sınır sorunları ve özellikle Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır sorunu bulunmaktadır (Coldo ev, 2019: 305).

13 Mart 2025 tarihinde Bi kek'te, Kırgız Cumhuriyeti ve Tacikistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları tarafından sınır hattı belirleme anlaşması imzalanmıştır. Bu gelişme, iki ülkenin diplomasiye ve yapıcı diyaloga olan bağlılığını yansıtan önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Tarafların, barışçıl y  ntemlerle sorunları çözme konusundaki kararlılığı, bu anlaşmanın başarıyla sonuçlanması sağlamıştır. En  st düzeyde yürütülen diplomatik müzakereler sonucunda varılan mutabakatın, yalnızca Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki ilişkileri güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda Orta Asya bölgesinde ve ötesinde kalıcı barış, istikrar, iş birliği ve refaha katkı sağlayacağına inanılmaktadır. TDT,  ye ülkeler arasındaki

kardeşlik ilişkilerini geliştirmeyi ve bölgesel uyumu güçlendirmeyi amaçlayan her türlü girişimi desteklemeye devam edeceğini bir kez daha ifade etmiştir.⁸⁰

5.4.6.2. Küresel ve Bölgesel Tehditler

Kırgızistan, coğrafi olarak Çin'e komşu bir ülke olarak stratejik açıdan önemli bir konumdadır. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Kırgızistan, bu coğrafi yakınlığı nedeniyle stratejik açıdan bazı tehditlerle karşı karşıyadır. Ülkenin ekonomisi ve imalat sektörü oldukça zayıf olduğu için, Çinli şirketler ve tüccarlar tarafından giderek daha fazla kuşatıldığı gözlenmektedir. Çin'e olan borcunun millî hasılasının %60'larını aşması, Çin'in Kırgızistan'ı borçları nedeniyle çeşitli tavizlere zorlaması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, Kırgızistan için bölgesel bir stratejik tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca, Çin'in nüfusu göz önüne alındığında ve Kırgızistan gibi küçük bir ülkeye yerleşmesinin kolay olabileceği düşünüldüğünde, bu da stratejik bir tehdit olarak değerlendirilmektedir.

Kırgızistan'da 2014 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri üssü bulunmaktaydı, ancak bu üs 2014 yılında kapatıldı. Şu anda ise Rusya'nın bir askeri üssü bulunmaktadır. Bu durum, Kırgızistan'ı ABD, Çin ve Rusya gibi büyük güçlerin etki alanı içinde bir konuma getirirken, ülkenin stratejik açıdan küresel bir tehdit altında olduğunu düşünmek mümkündür.

Küresel devletlerin yanı sıra, küresel şirketler, örgütler ve vakıfların da Kırgızistan'ı kuşattığı gözlemlenmektedir. Soros gibi vakıf benzeri küresel organizasyonlar, FETÖ gibi terör yapıları ve çeşitli misyoner gruplar, ülkeyi tehdit eden unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, Kırgızistan bağımsızlık sonrasında adeta bir stratejik mücadele alanına dönüşmüş durumdadır.

Bağımsızlık sonrasındaki küreselleşme sürecinde kapitalizmin etkisi, ekonomik olarak zayıf olan Kırgızistan'ın toplumsal dokusunu tehdit etmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve yolsuzluklar, geleneksel toplumsal yapıyı sarsmakta ve dini ile ahlaki değerlerin erozyona uğramasına neden olmaktadır. Bu faktörler, ülkenin geleceği için potansiyel riskler taşımaktadır.

Sovyet döneminde kısmen Ruslaştırma politikalarının etkisiyle, milli kimliklerinden uzaklaştırılmaya çalışılan Kırgızlar için Rusça, özellikle 3-5 yaşlarından 17-18 yaşlarına kadar olan genç nesiller arasında yaygın bir iletişim aracı haline gelmiştir. Bu durum, Ruslara üstün

⁸⁰ <https://www.turkicstates.org/tr/haber/statement-of-the-organization-of-turkic-states-regarding-signing-of-the-treaty-on-the-state-border-by-the-presidents-of-the-kyrgyz-republic-and-the-republic-of-tajikistan> (Erişim Tarihi: 25.03.2025)

bir kültür olarak bakışın sürdürülmesi gibi geleneksel yapıları ve milli kimliği tehdit eden potansiyel risklere yol açmaktadır. Kırgızların Çarlık ve Sovyet dönemleriyle birlikte yaklaşık 160 yıllık Rus esareti altında yaşamaları, halk arasında ve üst düzeyde bulunan Rusların güçlü konumunu devam ettirmelerini sağlayan en önemli etken olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, Kırgızistan nüfusunun yaklaşık dörtte biri Rusya’da çalışmaktadır, bu da ekonomik anlamda bir baskı unsurunu beraberinde getirmektedir.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan, siyasi açıdan istikrarı henüz tam olarak sağlayamamış ve çeşitli devrimler (örneğin, Lâle ve Mavi devrimleri), olaylar (örneğin, Oş olayları) ve yapısal sorunlar (tuugançılık, uruuçuluk, yolsuzluk ve rüşvet gibi) ile karşı karşıya kalmıştır. Gelecekte benzer sorunlarla karşılaşmamak için birleşik ve dayanışma içinde hareket etmeli ve coğrafi bölgesinde güçlü bir konumda kalmak için kurumsallaşma yoluna gitmelidir.

Ekonomisini düzeltmek amacıyla yabancı sermayeyi çekmeli, nitelikli iş gücü eksikliğini gidermeli, eski üretim teknolojilerini güncellemeli ve özelleştirmeye öncelik vermelidir. Ayrıca, yasal ve hukuki düzenlemeleri serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği şekilde ayarlamalıdır.

Eğitim öğretimde millî değerleri benimsemeli ve ana dili olan Kırgızca’nın millî kimliğin korunması ve yeniden inşası için öncelikli bir rol oynamasına özen göstermelidir. Kırgızların günlük iletişimlerinden akademik düzeydeki iletişime kadar Kırgızca’nın birinci dil olarak kullanılmasını teşvik etmelidir.

Dini kuruluşları ve misyonerlik faaliyetlerini kontrol altına alarak radikal dini örgütlerin oluşumunu engellemelidir. Ülke içindeki Kırgızistan’ın köklü değerlerine ve toprak bütünlüğüne tehdit oluşturduğu tespit edilen yapıları tasfiye etmelidir.

Uluslararası politikada denge siyaseti, Kırgızistan için hayati bir öneme sahiptir. Herhangi bir ülke veya güce bağlı olmadan hareket etmeli, Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetleri ile stratejik ortaklık düzeyinde ilişkiler kurması gerekmektedir. Sınır güvenliğini sağlamalı ve yasa dışı sınır ticaretini engellemek için Türkiye gibi dost ve güvenilir ülkelerle iş birliği yapılması gerekmektedir. 2016 yılına kadar oldukça olumlu seyreden ilişkiler, 2016’daki 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında gerginleşme riski taşısa da son dönemlerde nispeten daha iyi bir seviyeye gelmiştir.

Kırgızistan, bağımsızlık öncesi dönemde Sovyet yönetimi altında olduğu gibi çeşitli dini kısıtlamaların hüküm sürdüğü bir ülkeydi. Tüm bu kısıtlamalara rağmen, toplumun dini

inançları devam etmekteydi, ancak devlet tarafından sıkı bir denetim altındaydı. Örneğin, Elif Ba ve Kur'an-ı Kerim öğrenmek yasaktı ve Kur'an eğitimi almak isteyenler gizlice ve bireysel olarak dersler almak zorundaydılar. Din eğitimi almak için Taşkent veya Buhara gibi şehirlere gitmek gerekiyordu. Bağımsızlık ilan edildiğinde, Kırgızistan'da sadece 33 cami ve hiç medrese bulunmuyordu. Ancak günümüzde 2300'den fazla cami ve 100'den fazla İslam eğitim kurumu bulunması, bağımsızlık sonrası dönemdeki dinî değişimi göstermektedir. Yasakların ve kısıtlamaların kaldırılması, farklı dini inançların ve cemaatlerin yayılmasına ve yerel destekçilerinin artmasına yol açmıştır. Kırgızistan'ın jeopolitik konumu, bu yayılmanın hızını artırmış ve ülkenin misyonerlik faaliyetlerine maruz kalmasına neden olmuştur. İlk Cumhurbaşkanı Askar Akayev, açık ve sivil toplum kuruluşlarının kurulmasına izin verileceğini açıkladı. Bu açıklama, henüz yeni kurulan Kırgızistan'da taşların yerine oturmadığı bir dönemde dinî yapıların ortaya çıkmasına olanak tanıdı. Falcılık, bakışlık ve gelenekler dahi dini bağlamda yorumlanmaya başlandı. Batı kaynaklı misyonerlik çalışmaları, Protestan mezhebinin yayılmasına öncülük etti. Batı'nın etkisiyle birlikte ekonomik destek ve yardım beklentisi, Kırgızistan Cumhuriyeti Din Kanunu'nun (1991) kabul edilmesiyle ibadethane ve dini kurumların kurulmasını kolaylaştırdı. 1990'ların sonlarına doğru dini kurumlar ve ibadethanelerin sayısında artış yaşandı. Hatta, daha önce hiç duyulmamış ve Kırgızistan'ın tarihinde görülmemiş dini inançlar ortaya çıkmıştır. Bu durum, geleneklerine ve inançlarına bağlı olan Kırgız köylü ailelerin çocuklarının, şehirlerdeki üniversitelerde misyonerlerin cazibesine kapılarak din değiştirmelerine yol açtı (Kozukulov, 2017: 89, 90, 94).

Kırgızistan'da bulunduğum 2007-2009 yılları arasında okuduğum bir gazetede yer alan “кыргызым кайысы динге ишенсин (Kırgızım Hangi Dine İnansın)” başlıklı yazıda, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te kırkın üzerinde misyoner grubun yer aldığını, dolayısıyla Kırgızların hangi dine inanacaklarını şaşırdıklarını belirtiyordu. Kırgızistan'daki ders kitapları başta olmak üzere, çok sayıda yayını ücretsiz olarak basan Soros Fondu, bastığı kitaplarda Batı tipi insanı ve onun tarihini öne çıkarıcı, Evrim Teorisi gibi inançlara etki edebilecek bilgileri sunuyordu. Örneğin, “Bizdin Kırgızistan” adlı tarih kitabının 2004 yılındaki baskısında ilk sayfada Evrim Teorisi çerçevesinde insandan maymuna bir resim yer almaktaydı. İslâm'ı topyekûn bir topluluk olarak benimsemesi XVII. yüzyıla kadar uzayan Kırgızlar (bk. Akın 2011: 623), Sovyet yönetiminde kaldığı sürede uygulanan yasaklarla birlikte dininden daha da uzaklaştırılmıştır. Bağımsızlık sonrası oluşan serbestlik ortamında İslâm'a ilginin arttığı görülmektedir. Ancak, diğer din, tarikat ve cemaatlerin yürüttüğü misyonerlik çalışmaları neticesinde kendi dinleri olan İslâm'dan başka inanışlara yönelimin olduğu da söylenebilir.

5.4.7. Kırgızistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Türk dünyasının siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan bütünleşme çabalarının yoğunlaştığı 21. yüzyılda, Orta Asya'nın kalbinde yer alan Kırgızistan, bu entegrasyon sürecinde hem tarihî mirası hem de stratejik potansiyeliyle önemli bir konumda yer almaktadır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan, çok kısa süre içerisinde Türk Dili Konuşan Ülkeler ile ilişkilerini kurumsallaştırmaya yönelik adımlar atmış; 1992 yılında düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'ne katılarak ortak kimlik ve iş birliği yönünde ilk diplomatik refleksini ortaya koymuştur. Bu çabalar, 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile kurulan Türk Konseyi'nin (bugünkü TDT) kurucu üyeleri arasında yer almasıyla daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur.

Kırgızistan'ın Türk dünyasındaki entegrasyon sürecine yaklaşımı, yalnızca kültürel ve tarihsel bağlardan kaynaklanmamakta; aynı zamanda sosyo-ekonomik kalkınma, bölgesel istikrar, çok taraflı iş birliği ve jeopolitik esneklik arayışlarının da bir sonucudur. Ülke, zengin doğa kaynaklarına, stratejik geçiş yollarına ve genç nüfusa sahip olmasına karşın, ekonomik bağımlılık, siyasi istikrarsızlık ve dış borç yükü gibi kırılganlıklara sahiptir. Bu nedenle, Kırgızistan açısından TDT çatısı altındaki entegrasyon, sadece tarihî ve kültürel bir bağlılık değil, aynı zamanda bölgesel kalkınmaya erişim ve küresel düzlemde rekabet edebilme fırsatı olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, Kırgızistan'ın dış politika yaklaşımı da Türk dünyasındaki pozisyonunu şekillendiren bir diğer faktördür. Özellikle Rusya, Çin ve Batı ile dengeli ilişkiler kurmaya çalışan “çok vektörlü dış politika” anlayışı, ülkenin TDT çerçevesinde tam entegrasyona yönelmesini sınırlayan bir yapı arz etmektedir. Bu durum, Kırgızistan'ın askeri ve güvenlik iş birliklerinde temkinli hareket etmesine; buna karşılık kültürel, dilsel ve eğitim alanlarında daha aktif bir rol üstlenmesine neden olmuştur. Nitekim, Bişkek'te yer alan Türk-Keneş ortak kurumlarının faaliyetleri, Türk dili, tarihi ve kültürüne dair yapılan çalışmalar ve öğrenci değişim programları, ülkenin “yumuşak güç” politikaları bağlamında Türk dünyası ile bağlarını derinleştirdiğini göstermektedir.

Kırgızistan, Türk dünyasının entegrasyon sürecinde önemli bir aktör olarak bu süreçte çeşitli adımlar atmıştır. 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Türk dünyasının birlikteliğini sağlamak amacıyla yürütülen girişimlere katılım göstermiştir. 1992 yılında düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılarak entegrasyon çabalarına destek vermiştir. 2009 yılında kurulan Türk Konseyi'nin (günümüzde TDT) kurucu üyelerinden biri olmuştur. Ekonomik, kültürel ve siyasi iş birliğini artırmaya yönelik çeşitli

bölgesel organizasyonlarda yer alarak Türk dünyasının ortak hareket etmesini teşvik etmeye çalışmıştır. Ancak, uluslararası politik dengeler ve Rusya ile olan ilişkileri nedeniyle Kırgızistan, dış politika ve güvenlik konularında ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemiştir. Özellikle Kırım'ın ilhakı konusunda Rusya'yı doğrudan eleştirmekten kaçınarak çekimser bir tutum sergilemiştir. Kazakistan'daki 2022 protestolarında ise TDT'nin destek açıklamalarına katılmış, ancak doğrudan müdahale yerine diplomatik desteği ön plana çıkarmıştır. Kırgızistan, TDT çatısı altında ekonomik ve kültürel iş birliği süreçlerine katkı sağlamış, ancak siyasi ve güvenlik alanlarında devletlerarasıcılık perspektifine uygun olarak bağımsız bir duruş sergilemiştir (Tekir, 2023: 1084-1097).

Kırgızistan, Türk dünyasının entegrasyon sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye, TDT'nin küresel ve bölgesel siyasetteki etkinliğini artırmaya büyük önem vermektedir. Türkiye'nin bu konumu, üyeler arasında baskın bir güç olmaktan çok, teşvik edici bir mahiyet arz etmektedir. Kırgızistan'da gerçekleşmiş olan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin altıncı toplantısında, Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler, Kapsamlı Stratejik Ortaklık düzeyine çıkarılmıştır. Güvenlikten terörle mücadeleye, enerjiden sağlık, eğitim ve kültüre kadar birçok farklı alanda 19 başlık altında anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye, Kırgızistan'da yatırım yapan ilk beş ülke arasında yer almakta olup, mevcut 2 milyar dolarlık ticaret hacminin 5 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir. Türk inşaat firmaları, ülkede değeri 1 milyar doları aşan projeleri tamamlamış bulunmaktadır. Ayrıca TİKA ve Maarif Vakfı gibi kurumlar aracılığıyla Kırgızistan'da çok sayıda proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. TİKA tarafından Bişkek'te inşa edilmiş olan Kırgız-Türk Dostluk Devlet Hastanesi'nin açılışını Cumhurbaşkanı Sadır Caparov ile Cumhurbaşkanı Erdoğan birlikte gerçekleştirmiştir. Kırgızistan, bölgesel istikrarın sağlanması konusunda kritik bir konumda yer almaktadır. Ülkenin bağımsızlığını kazandığı günden itibaren Özbekistan ve Tacikistan ile yaşadığı sınır sorunları uzun yıllar devam etmiştir. Ancak, Türkiye'nin de desteklediği diplomatik çabalar sonucunda, Özbekistan ile yaşanan sınır ihtilafları 2023 yılında çözüme kavuşturulmuştur. Tacikistan ile olan sınır sorunları ise 2021 yılında ciddi çatışmalara yol açmış olup, Türkiye bu sorunun çözümü için diplomatik girişimlerde bulunmuştur.⁸¹

Kırgızistan tarım, hayvancılık, altın madenciliği, hidroelektrik enerji üretimi, demir dışı metalürji, mermer yatakları, hafif sanayi ve endüstri gibi birçok alanda önemli bir ekonomik yapıya sahiptir. Ülkede belirli miktarda petrol ve doğal gaz çıkarılmasına rağmen, iç tüketimi karşılayamadığı için bu kaynakları diğer kardeş ülkelere ithal etmektedir. Ancak, yüksek

⁸¹ <https://www.setav.org/yorum/kirgizistan-ziyareti-ve-guclu-turk-dunyasi-hedefi> (Erişim tarihi: 07.03.2025)

elektrik enerjisi üretim kapasitesi sayesinde bölgedeki kardeş ülkelerin enerji ihtiyacının büyük bir kısmını karşılaması, Kırgızistan'a stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Kırgızistan, coğrafi konumu, doğal kaynakları, yatırım fırsatları ve kültürel yakınlığı sayesinde Türk dünyasının entegrasyon sürecinde önemli bir aktör olma potansiyeline sahip bulunmaktadır. Türkiye ve diğer Türk devletleri ile iş birliği alanlarının artırılması, Kırgızistan'ı hem ekonomik hem de kültürel açıdan daha güçlü bir konuma taşımaktadır.

Kırgızistan'ın kültürel düzeyde Türk Dünyasının entegrasyon süreçlerine katkısı bağlamında bakıldığında ise, Türk dünyasının edebî mirasının nasıl işlendiği ile ilgili yapılan bir çalışmada (Şener, 2022: 234) Kırgızistan'da okutulan 5, 6, 7, 8, 9, 10 ve 11. sınıf Kırgız edebiyatı ders kitapları ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, Kırgız edebiyatı derslerinde "ortak bir edebiyat" anlayışının büyük ölçüde benimsenmediği, özellikle 19. yüzyıl ve sonrasında ait Türk dünyası edebiyatına dair şahsiyet ve eserlerin oldukça sınırlı şekilde ele alındığı tespit edilmiştir. Türk dünyasının kültürel ve edebî entegrasyonu açısından dikkate değer olumlu bir bulgu ise, Orhun ve Yenisey Yazıtları'nın Kırgızların ilk yazılı eserleri olarak ayrıntılı biçimde ele alınması ve Oğuz Kağan Destanı, Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk gibi eserlerin ortak Türk edebiyatının temel taşları olarak ders kitaplarında yer almasıdır. Bu bağlamda, Kırgızların kökenine ve tarihine ilişkin çeşitli tespitlerin bulunması, Türk dünyasının ortak edebî hafızasının oluşmasına katkı sağlayabilecek unsurlar arasında görülmektedir. Bununla birlikte, ders kitaplarında Nazım Hikmet ve Musa Celil gibi isimlerin Klasik Doğu Edebiyatı başlığı altında ele alınması ve ortak Türk edebiyatına atıf yapılmaması önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. Muhtar Avezov'un ele alındığı bölümlerde ise yazarın edebî değeri ve Manas Destanı'na ilişkin çalışmaları ön plana çıkarılmış, ancak yine de bütüncül bir ortak edebiyat perspektifi sunulmamıştır. Türkiye'deki öğretim programlarında Türk dünyası edebiyatına dair metin ve şahsiyetlere yer verilmesine rağmen, Kırgızistan'daki müfredatta Türk dünyasını önceleyen ortak bir edebiyat anlayışının eksik olması, edebiyatın genetik metot ile ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ders kitaplarında Nazım Hikmet ve Musa Celil'e dair sosyalist bir perspektifle oluşturulan değerlendirmelerin bulunması ve edebiyatın parçalı bir yöntemle öğretilmesi, Türk dünyasının kültürel bütünleşmesi açısından eksiklikler doğurmaktadır. Diğer taraftan Kırgız edebiyatçı Cengiz Aytmatov sadece Türk edebiyatı için değil dünya edebiyatı için de önemli bir şahsiyettir. TDT'nin kültürel entegrasyonunda ve dışarıya açılımında Aytmatov başta olmak üzere birçok Türk edebiyatçısının tanıtımı, eserlerinin çeşitli prodüksiyonlarla geniş kitlelere ulaştırılması oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, Türk dünyasının entegrasyonu açısından ortak bir edebiyat bilincinin oluşturulması ve "Türk edebiyatı" ile "Türk dünyası edebiyatı" kavramlarının ortak bir kültürel miras ekseninde değerlendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda: Türk dünyası ortak edebiyat ders kitaplarının hazırlanması, Ortak edebî şahsiyetlerin ve eserlerin belirlenerek müfredatlara dahil edilmesi, Türk dünyası edebiyatına ait çeviri çalışmalarının artırılması, Edebiyatın kültürel entegrasyonu destekleyen bir yöntemle öğretilmesi gerekmektedir.

Türk dünyasının entegrasyonu yalnızca politika, dil ve tarih alanında değil; edebiyat, sanat ve kültür gibi alanlarda da ortak bir bilinç ve faaliyetler bütünü ile gerçekleşecektir. Bu doğrultuda, Kırgız edebiyatı ders kitaplarının Türk dünyasının ortak edebî mirasını daha güçlü bir şekilde yansıtacak biçimde yeniden düzenlenmesi ve ortak Türk edebiyatı anlayışının güçlendirilmesi sistemli bir öncelik olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.5. ÖZBEKİSTAN

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Özbekistan, Orta Asya coğrafyasının merkezinde yer alması, zengin yer altı kaynakları ve tarihsel-kültürel derinliğiyle dikkat çeken stratejik bir devlettir. Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Afganistan ile sınır komşusu olan Özbekistan, Türkistan bölgesindeki kara ulaşımının merkezinde yer alarak bölgesel ve küresel ticaret yolları açısından jeopolitik bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Açık denizlere kıyısı olmamasına rağmen, özellikle Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile Batı'yı Asya'ya bağlamayı hedefleyen stratejik güzergâhlar üzerinde bulunması, Özbekistan'ı enerji ve lojistik altyapı projeleri açısından cazip bir aktör haline getirmiştir. Bununla birlikte, sahip olduğu geniş doğal kaynak rezervleri—özellikle altın, bakır ve uranyum gibi stratejik madenler—ülkenin ekonomik potansiyelini küresel ölçekte önemli bir konuma taşımaktadır.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Özbekistan, uzun yıllar boyunca otoriter bir başkanlık sistemi ile yönetilmiş, 2016 yılında İslam Kerimov'un vefatının ardından Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle birlikte yapısal reformlar süreci başlamıştır. Yeni anayasa reformları, yarı başkanlık sistemine geçiş, yürütme erkinde sadeleşme ve yasama organının güçlendirilmesi gibi adımlarla birlikte, ülkenin demokratik görünümünü iyileştirmeye dönük önemli bir dönüşüm hedeflenmiştir. Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin bir kısmının meclise devredilmesi ve senato üye sayısının azaltılması gibi hamleler, siyasal sistemde daha katılımcı ve hesap verebilir bir yönetim modeli inşa etme çabasının göstergesidir.

Ekonomik alanda ise Özbekistan, özellikle 2016 sonrası dönemde kapsamlı yapısal reformlara yönelmiş ve serbest piyasa ekonomisine geçişte önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

Enerji ve maden ihracatına dayalı ekonomisini çeşitlendirme yönünde politikalar geliştiren ülke, sanayi, tarım ve teknoloji alanlarında dış yatırımları teşvik eden yasal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Pandemi sonrası dönemde istikrarlı bir büyüme grafiği sergileyen Özbekistan, enflasyon, cari açık ve rezerv zayıflığı gibi yapısal sorunlara rağmen büyümesini sürdürmüştür. 2024 yılı itibarıyla %6 büyüme oranı öngörüldürken, özel sektöre verilen kredilerin artması ve dış borcun yönetilebilir düzeyde seyretmesi dikkat çekmektedir. Özellikle yatırım ortamının iyileştirilmesi, ihracatın artırılması ve bölgesel ticaret ağlarına entegrasyonun derinleştirilmesi, Özbekistan ekonomisinin uzun vadeli vizyonunun temelini oluşturmaktadır.

Dış politikada Mirziyoyev dönemiyle birlikte daha açık, çok yönlü ve pragmatik bir yaklaşım benimseyen Özbekistan hem bölgesel hem de küresel düzeyde iş birliğine açık bir profil sergilemektedir. Rusya ve Çin gibi küresel güçlerle dengeli ilişkiler kurulurken; Türkiye, Avrupa Birliği, ABD gibi aktörlerle de ekonomik ve diplomatik ilişkiler geliştirilmektedir. Orta Asya'da barış ve istikrarı koruma, sınır sorunlarını çözme, su kaynaklarının adil yönetimi ve bölgesel altyapı yatırımları gibi meselelerde aktif rol oynayan Özbekistan, aynı zamanda barışçıl çözüm ilkesi çerçevesinde yabancı askeri üs bulundurmaktan kaçınmaktadır. Afganistan politikası da bu kapsamda dikkat çekmekte; bölgenin güvenliği için ekonomik ve altyapı desteği yoluyla bu ülkenin istikrarına katkı sağlanmaktadır.

TDT ile olan ilişkilerinde son yıllarda belirgin bir ivme yakalayan Özbekistan, 2019 yılında tam üyelik kazanmış ve Türkiye ile stratejik iş birliklerini derinleştirmiştir. Ticaret, ulaştırma, enerji ve eğitim alanlarında çok boyutlu projelere imza atan Özbekistan, Ankara Deklarasyonu gibi belgeler aracılığıyla üçlü iş birliği platformlarını kurumsallaştırmakta ve Türk dünyasının entegrasyonuna somut katkılar sunmaktadır. Özellikle dijital gümrük sistemlerinin entegrasyonu, Trans-Hazar taşımacılığı ve enerji koridorları gibi konular üzerinden hem ekonomik hem jeopolitik güç merkezine dönüşme hedefi dikkat çekmektedir. Aynı zamanda Taşkent'te kurulacak olan Uluslararası Türk Devletleri Üniversitesi gibi girişimler, kültürel ve akademik alanda entegrasyonu kurumsallaştıran önemli adımlardan biri olmuştur.

Özbekistan'ın jeopolitik değeri, aynı zamanda doğal kaynak ve enerji rezervleri açısından da pekişmektedir. Altın, bakır ve uranyum başta olmak üzere çeşitli madenler ülkenin hem ekonomik gelir kaynağını hem de dış ticaret potansiyelini oluşturmaktadır. Muruntov ve Almalık gibi stratejik maden alanlarında üretim kapasitesi yüksek olan Özbekistan, bu kaynaklar üzerinden metalürji ve kimya sanayisini de geliştirmiştir. Ayrıca, gaz ve enerji kaynaklarının özellikle Çin'e uzanan boru hatları aracılığıyla ihracı, ülkenin enerji

diplomasisinde de önemli bir oyuncu olmasını sağlamaktadır. Ancak Çin ile ilişkilerde dikkat edilmesi gereken borçlandırma riski ve yatırım bağımlılığı gibi faktörler, dış politikanın hassas dengelerle yürütülmesini zorunlu kılmaktadır.

Son olarak, Özbekistan, Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında hem doğu-batı hem de kuzey-güney aksında önemli bir transit ülke konumundadır. Çin'in büyük altyapı ve yatırım hamleleri, Özbekistan'a ekonomik fırsatlar sunsa da bölgesel bağımlılık ve egemenlik kaybı risklerini de beraberinde getirmektedir. Ayrıca Kazakistan ve Kırgızistan ile geçmişe dayanan sınır sorunlarının çözüm süreci, diplomatik girişimlerle kademeli olarak ilerlemekte ve Özbekistan'ın barışçıl çözüme dayalı dış politika anlayışı bu noktada yapıcı bir rol üstlenmektedir. Tüm bu gelişmeler, Özbekistan'ın yalnızca Orta Asya'da değil, Avrasya'nın bütününde stratejik bir oyuncu haline gelme sürecini sağlamlaştırmaktadır.

5.5.1. Özbekistan'ın Jeopolitik Konumu

Başkanlık sistemi ile yönetilen Özbekistan'da bu görevi bağımsızlığını kazandığı 1991'den 2016 yılına kadar İslam Kerimov yürütmüştür. İslam Kerimov'un 2016 yılında vefatı üzerine aynı yıl yapılan seçimlerde oyların %86,6'nı alan ve 2003 yılından 2016'ya kadar Başbakanlık görevinde bulunan Şevket Mirziyoyev Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Demokratikleşme konusunda siyasi eleştirilerle muhatap olan Özbekistan'da devlet başkanı yürütmenin yanında fiilen yasama ve yargı üzerinde de önemli bir güç sahibidir. Özbekistan Türk Konseyi'ne 14 Ekim 2019 tarihi itibarıyla üye olmuştur.⁸²

Türkistan'ın merkezinde bulunan Özbekistan'a komşu olan ülkeler Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Afganistan ve Tacikistan'dır. 447.400 km² yüz ölçüme sahip olan ülke, kuzeydoğuda Seyhun (Sırderya) ile güneybatıda Ceyhun (Amuderya) ırmakları arasında uzanan toprakların büyük bir kısmını kapsamaktadır. Kuzey ve güney ucu arasındaki mesafe 925 km olan ülkenin, doğu ve batı uçları arasındaki mesafe 1.400 km'dir. Sınırlarının toplam uzunluğu ise 6.221 km'dir. 1936'da kurulmuş olan Karakalpakistan Özerk Cumhuriyetiyle birlikte Özbekistan toplam 13 bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgeler şöyledir: Andican, Buhara, Kaşkaderya, Cizzah, Semerkant, Namangan, Sırderya, Surhanderya, Fergana, Taşkent, Nevâi, ve Harezmi bölgeleridir. Topraklarının % 46'sı bozkırlardan ve yaylaklardan, yüzde 41'i ise çöl ve diğer arazi şekillerinden meydana gelen Özbekistan'ın toplam kara alanının yüzde 3'ünü orman ve koruluk alanlar, yüzde 10'unu ise tarıma elverişli alanlar oluşturmaktadır. Ekilebilen alanların yaklaşık % 95'i ise sulanabilmektedir. Bu özellikle birlikte Özbekistan, Orta Asya'da

⁸² <https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim tarihi:26.04.2025).

bulunan bağımsız devletler arasında sulu tarım bakımından en önde gelen ülke konumundadır. Jeopolitik bağlamda bir kilit ülke olan Özbekistan'ın açık denizlere kıyısı bulunmamaktadır. Özbekistan'ın iklimi, şiddetli bir karasal iklimdir. Ülkenin genelinde, çok kurak diyebileceğimiz bir karasal iklim söz konusudur. Ülkenin güneyi sıcak iklim etkisinde iken, kuzeyde daha soğuk bir iklim görülür. Yazları sıcak ve kurak, kışları ise oldukça sert geçmektedir.⁸³

Özbekistan'ın toprakları, tarihsel süreçte jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur. 18. yüzyılın başlarından itibaren Rusya, günümüz Özbekistan topraklarında bulunan Hive Hanlığı, Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği'ni kontrol etmeyi amaçlamış ve bu hedefine 19. yüzyıl içinde ulaşmıştır. Çarlık Rusya'sının çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşuyla, Türkistan'da yapay sınırlara sahip Türk devletleri oluşturulmuş ve Rusya, Türk topluluklarını etnik olarak ayırtırmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk devletleri bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da Rusya ve Çin'in baskısı ve ilgisi altında kalmışlardır. Uzun bir Çarlık ve Sovyet egemenliği döneminin etkisiyle bağımsız Türk devletleri, teknolojik açıdan Rusya'ya bağımlılıklarını sürdürmüşlerdir. Çin ise Yeni İpek Yolu Projesi'ni başlatarak Türkistan'a büyük önem vermiştir. Projenin önemli güzergahlarından biri Doğu Türkistan ve Batı Türkistan'dan geçmektedir ve Özbekistan, Batı Türkistan'da projenin kilit bir parçasını oluşturmaktadır. Özbekistan'ın yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile coğrafi konumu, ülkenin jeopolitik açıdan kilit bir rol oynamasına neden olmaktadır.

5.5.2. Özbekistan'ın Siyasî Görünümü

Demokratik sistemi yerleştirme amacıyla çok partili sisteme geçilmesine dönük olarak alternatif partiler kurulması için gereken düzenlemeler yapılmıştır. 1994 yılının aralık ayında yapılan ilk çok partili demokratik seçimlerle birlikte meclis oluşturulmuştur. 2004 yılında bir yasal düzenleme yapılmış ve Özbekistan'da yasama organı olarak; 150 üyeli Yasama Meclisi, Yüksek Meclis ve 100 üyeli Senato yeniden şekillendirilmiştir. Karakalpakistan Cumhuriyeti, Taşkent ve diğer on iki ilden altışar Senatör (toplam seksen dört Senatör) Senatoya seçilmektedir. Diğer on altı senatör ise Cumhurbaşkanı'nca belirlenmektedir. 135 milletvekili ve 150 kişiden oluşan yasama meclisi seçimi, siyasi partilerin içinden, seçim sonucu çerçevesinde yapılmaktadır. Daha önce belirlenmiş olan 15 sandalye ise, Özbekistan Ekoloji Hareketi'ne verilmiştir.

⁸³ https://www.turktob.org.tr/fs/_ULKE_RAPORLARI_ECO_ULKELERI_2023/OZBEKISTAN_2023.pdf
(Erişim tarihi: 12.07.2023)

Kuruluşundan itibaren güçlü bir Cumhurbaşkanlığı sistemiyle yönetilmekte olan Özbekistan'da başbakan, başbakan yardımcıları, bakanlar ve devlet komitelerinin başkanlarından mürekkep Bakanlar Kuruluna “Vezirler Mahkemesi” denilmektedir. Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nin hükûmet başkanı da bu heyete dahildir (Özer ve Bakhtiar, 2024: 135-137). Bakanlar Kurulunun, Cumhurbaşkanına ve Yüksek Meclis'e (Yasama Meclisi ve Senato) karşı sorumluluğu bulunmaktadır.

Haziran 2022'de Özbekistan'da Devlet Başkanı tarafından dokuz maddeyle sınırlı olarak başlatılan anayasa reform süreci, anayasa komisyonu aşamasında düzinelerce maddede değişiklik önerisine dönüşünce süreç tıkanmış ve anayasanın kabulünün ertelenmesine sebep olmuştur. Ayrıca 2022 yılı sonuna doğru idari reform hızlandırılarak bakanlık sayısı 25'ten 21'e düşürülmüş ve yürütme organındaki idari personel sayısı %30 oranında azaltılmıştır.⁸⁴

2023 yılında Özbekistan'da kapsamlı bir anayasa reformu yapılmış; anayasanın 128 maddesinin 91'inde değişikliğe gidilirken ayrıca 27 yeni madde eklenmiştir. Hukukun üstünlüğünü esas alan reform paketi çerçevesinde yasama, yürütme ve valilikler gibi üst düzey kurumların da arasında olduğu kurumsal görev ve yetkilerle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca cumhurbaşkanının en fazla iki kez seçilebileceği hükmü getirilip, bazı yetkileri de meclise devredilmiştir. Ülke parlamentosu Âli Meclis'in üst kanadı olan Senato üye sayısı da 100'den 65'e düşürülmüştür (Yazıcı, 2024: 132). Reformlarla birlikte ülkenin demokratik görüntüsü açısından zaman zaman eleştiri konusu olan güçlü başkanlık sisteminden yarı başkanlık sistemine doğru bir dönüşüm yaşandığı ve hatta bu sürecin tamamlandığı söylenebilir.

5.5.3. Özbekistan'ın Ekonomik Görünümü

SSCB ülkeleri arasında yer almış olan Özbekistan, 1990-1996 yılları arasında gerçekleşen sanayi üretiminde reel bazda artış sağlayan yegâne ülke olmuştur. Fakat Özbekistan, 1996'da uyguladığı ithal ikameci politika kapsamında ithalat ve döviz kontrolünü benimsemiş bir ülkedir. Özbek hükümetince uygulanan bu politikayı IMF eleştirmiş ve sonuç itibarıyla 185 milyon dolar tutarındaki stand-by kredisini dondurmıştır. 1996 Kasım ayında kabul edilmiş olan “Merkezleştirilmiş Döviz Meblağlarının Tüketim Malları İthalatı İçin Kullanılması Hakkında” bakanlar kurulu kararıyla, ‘konvertibilite’yle ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir. Döviz işlemlerini geliştirmek suretiyle, merkezîleştirilmiş döviz tutarlarını daha verimli bir şekilde kullanarak, Özbekistan'ın iç pazarına yüksek kalitede malların girmesini

⁸⁴ <https://bti-project.org/en/reports/country-report/UZB>. Erişim tarihi: 26/04/2025).

önlemek maksadıyla düzenlenen yasa, daha önce düzenlenmiş olan yasalar ile tüzel ve özel şahıslara tanınmış olan, Sum'u⁸⁵ dövize çevirme hakkını sağlayan düzenlemeleri iptal etmiştir. 1996'da yapılan kurumsal piyasaya dönük reformlar, milli ekonomiyi büyütme sürecinde sürükleyici bir rol oynamıştır. Küçük ve orta ölçekteki firmaların büyümesiyle birlikte, büyük ölçekteki şirketlerin özelleştirilmesi söz konusu olmuştur. Halihazırda büyük ölçekli şirketler hisselerini ihale yöntemiyle satmaktadırlar. 1998 Mayıs'ında Özbek hükümetince kabul edilmiş olan; "Yabancı Yatırımlar Kanunu" ile ülkeye daha çok yatırım çekmek amaçlanmıştır. Söz konusu kanuna göre, yabancı sermayeli olan şirketlere, sermaye malları için gümrük vergisi muafiyeti ve bazı vergi istisnaları getirilmiştir. Söz konusu Kanun, 2005 yılında yeniden düzenlemeye tabi tutulmuştur.

Başlıca İhraç Ürünleri: Plastik ürünleri, Kişisel temizlik ürünleri, römork, ilaç, gıda işleme makineleri.

Başlıca İthal Ürünleri: Bakır, bakır alaşımları ve bakır ürünleri, levhalar, işlenmemiş çinko, azotlu mineral veya gübreler, petrol yağları, altın, işlenmemiş kurşun, konserve sebze, pamuk ipliği ve ipektir.

Özbekistan'ın ekonomisi büyük oranda doğalgaz ve çeşitli malların ihracatına dayanmaktadır. 2016'dan bu tarafa iddialı ekonomik reformlar yapan Özbekistan, ekonomik büyümesini sürdürerek, yatırımcılar için daha çekici duruma gelmiştir. Özbekistan'ın ekonomik kalkınma için stratejisi, rekabetçi ve çeşitlendirilmiş bir ekonomi yaratmak, yeni pazar ve yenilikçi teknoloji yöntemleri kullanmak suretiyle, ulusal kaynak kullanımını en yüksek düzeye çıkarmayı hedeflemektedir. Ekonomide reel sektör ve buna bağlı sektör ve işletmelerin istikrarlı bir biçimde ve kesintisiz olarak işleyebilmesi maksadıyla ülkede gerekli kaynak tabanı oluşturulmuştur. İthal ikameci ürünlerin üretimi ve endüstriyel üretim çeşitlendirilmek suretiyle, ihracat yapısında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Özbekistan'ın komşularıyla ilişkilerinin güçlendirilmesi, söz konusu ülkeler arasındaki ticari, sosyoekonomik, kültürel ve endüstriyel bağların geliştirilmesi amacıyla çok sayıda çalışma yapılmaktadır.⁸⁶

Tablo 11. Özbekistan Ekonomik Görünümü 2020-2024

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024 (proi.)
GSYİH Büyüme Oranı (%)	2.0	7.4	5.7	6.0	6.0
Enflasyon (Ortalama, %)	12.9	10.9	11.5	10.0	11.6
Hükümet Dengesi/GSYİH (%)	-3.3	-4.8	-4.4	-4.6	-3.3

⁸⁵ Özbekistan para birimi

⁸⁶https://www.turktob.org.tr/fs/_ULKE_RAPORLARI_ECO_ULKELERI_2023/2024_ULKE_RAPORLARI/%C3%96ZB_EK%C4%B0STAN%20%C3%9CLKE%20RAPORU%202024.pdf (Erişim tarihi: 12.05.2025)

Cari Denge/GSYİH (%)	-5.0	-7.0	-0.8	-4.9	-4.9
Net Doğrudan Yabancı Yatırım/GSYİH (%)	-2.9	-3.3	-3.3	-2.4	
Dış Borç/GSYİH (%)	57.7	57.7	52.6	54.4	
Brüt Rezervler/GSYİH (%)	58.0	50.8	44.1	38.0	
Özel Sektöre Kredi/GSYİH (%)	35.5	35.6	36.3	38.8	

Kaynak. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-uzbekistan%20(1).pdf (Erişim Tarihi: 09.01.2025)

Özbekistan ekonomisi, 2020 yılında pandemi etkisine rağmen %2.0 oranında büyüme göstermiştir. Bu durum, diğer ülkelerle kıyaslandığında görece iyi bir performans olarak değerlendirilebilir. Ancak, enflasyon oranı %12.9 ile yüksek seyretmiş ve fiyat istikrarı üzerinde baskılar yaratmıştır. Hükümet bütçesi, GSYİH'nin %-3.3'ü kadar açık vermiştir. Bu açık, pandemiye karşı uygulanan mali teşviklerin etkisini yansıtmaktadır. Cari denge, %-5.0 oranında açık vermiş ve dış ticaretteki zorlukları göstermiştir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-2.9 seviyesinde gerçekleşmiş ve ülkede yabancı yatırımcı ilgisinin sınırlı olduğunu işaret etmiştir. Dış borç oranı %57.7 ile yönetilebilir seviyede kalırken, brüt rezervler %58.0 oranında güçlü bir döviz tamponu sağlamıştır. Özel sektöre kredi oranı %35.5 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2021 yılında ekonomi toparlanarak %7.4 oranında güçlü bir büyüme performansı sergilemiştir. Bu büyüme, hükümetin altyapı yatırımları ve iç talepteki artışla ilişkilendirilebilir. Enflasyon oranı %10.9'a gerileyerek bir miktar düşüş göstermiştir, ancak fiyat istikrarı hala sağlanamamıştır. Hükümet bütçe açığı, %-4.8 seviyesine yükselmiştir ve mali disiplinin bozulduğunu göstermektedir. Cari denge %-7.0 oranında açık vererek dış ticaret baskısının arttığını işaret etmiştir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-3.3 seviyesinde kalmış ve yabancı sermaye girişleri açısından bir iyileşme yaşanmamıştır. Dış borç oranı %57.7 ile sabit kalırken, brüt rezervler %50.8 seviyesine gerilemiş ve döviz tamponu azalmıştır. Özel sektöre kredi oranı ise %35.6 ile hafif bir artış göstermiştir.

2022 yılında büyüme oranı %5.7 seviyesine gerilemiştir. Bu durum, ekonomik toparlanmanın yavaşladığını göstermektedir. Enflasyon oranı %11.5'e yükselerek fiyat artışlarının tekrar hızlandığını göstermiştir. Hükümet bütçe açığı %-4.4 oranında gerçekleşmiş ve mali disiplin kısmen korunmuştur. Cari denge %-0.8 oranında açık vererek iyileşme göstermiştir. Bu durum, ihracatta artış veya ithalatın kontrol altına alınmasıyla ilişkilendirilebilir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-3.3 seviyesinde kalmıştır. Dış borç oranı %52.6'ya düşerek borç yönetiminde olumlu bir gelişme yaşanmıştır. Brüt rezervler %44.1 seviyesine gerilemiş, bu da döviz tamponunun zayıfladığını göstermektedir. Özel sektöre kredi oranı %36.3'e yükselmiştir.

2023 yılında ekonomi %6.0 oranında büyümüştür ve büyüme oranı istikrarlı bir seyir izlemiştir. Enflasyon oranı %10.0'a düşmüş, ancak fiyat artışları hala yüksek seviyelerde kalmıştır. Hükümet bütçe açığı, %-4.6 seviyesinde gerçekleşmiş ve önceki yıllara benzer bir eğilim sergilemiştir. Cari denge, %-4.9 oranında açık vererek dış ticaretteki dengesizliklerin devam ettiğini göstermektedir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-2.4 seviyesine gerilemiş ve yatırım ortamında bir miktar iyileşme yaşanmıştır. Dış borç oranı %54.4 seviyesine yükselmiştir. Brüt rezervler %38.0 seviyesine düşerek döviz tamponunun daha da zayıfladığını göstermiştir. Özel sektöre kredi oranı %38.8 ile güçlü bir artış sergilemiştir.

2024 yılında ekonominin %6.0 oranında büyümesi söz konusudur. Bu büyüme oranı, Özbekistan'ın altyapı yatırımları ve ihracat merkezli büyüme politikalarına dayanmaktadır. Enflasyonun %11.6 seviyesine yükselmesi, fiyat istikrarı konusunda devam eden sorunlara işaret etmektedir. Hükümet bütçesinin %-3.3 oranında açık vermesi, mali disiplinin kısmen korunduğunu göstermektedir. Cari denge %-4.9 oranında açık vermeye devam etmiştir. Net doğrudan yabancı yatırım ve dış borçla ilgili projeksiyon verilmemiştir, ancak bu göstergeler ekonomik istikrar için kritik öneme sahiptir.

Özbekistan ekonomisi, pandemi sonrası güçlü bir büyüme performansı sergilemiş ancak enflasyon, cari açık ve rezervlerdeki azalma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 2024 yılında öngörülen büyüme oranı olumlu bir görünüm sunmaktadır, ancak fiyat istikrarı ve dış finansman bağımlılığı gibi yapısal zorluklar devam etmektedir. Uzun vadede, yatırım ortamını iyileştirmek, dış borç ve rezervleri daha sürdürülebilir hale getirmek için reformlar uygulanmalıdır. Ayrıca, özel sektöre finansman olanaklarının artırılması ve ihracatın teşvik edilmesi ekonomik çeşitliliği destekleyecektir.

5.5.4. Özbekistan'ın Dış Politikası

Özbekistan'da, kurucu Cumhurbaşkanı İslam Kerimov 2016 yılında ölmüş, yerine Şevket Mirziyoyev göreve gelmiştir. Bundan sonraki süreçte Mirziyoyev dış politika değişikliğine giderek, ekonomi, eğitim ve sosyal refah gibi alanlarda sektörel kalkınmayı hedeflemiş, yenilikçi bir yol haritası çizmiştir.

Mirziyoyev'in liderliğindeki Özbekistan, diğer dünya devletleriyle ve uluslararası toplumla ilişkilerini geliştirmek için birtakım adımlar atmıştır. Bunlardan biri, dış politikada daha açık ve faydacı (pragmatik) bir anlayışı benimsemek olmuştur. Rusya ve Çin gibi küresel ve bölgesel güçlerle daha yakın bağlar kurma arayışının yanında, ABD, Türkiye ve Avrupa Birliği ile ilişkilerde artan bir yoğunluk gözlenmiştir. Bu gayretlerin yanında, bölgesel istikrarı ve iş birliğini güçlendirmek için Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi komşu ülkelerle

ilişkilerini güçlendirme gayretinde olmuştur. Söz konusu çerçevede, uzun süredir devam eden sınır anlaşmazlıklarının çözümü için ve ekonomik bağların güçlendirmesi amacıyla birtakım anlaşmalar imzalanmıştır (Kocatepe, 2023: 81).

Özbekistan Cumhuriyeti, ülkenin milli çıkarlarını esas alan açık, karşılıklı kazanç sağlayan ve yapıcı bir dış politika izlemektedir. Özbekistan'ın mevcut dış politikası, küresel ve bölgesel değişimlerin yanı sıra ülke içinde gerçekleşen geniş kapsamlı reformları göz önünde bulundurarak şekillendirilmektedir. Özbekistan, askeri-politik bloklarla uyumsuzluk politikasına bağlı olarak, topraklarında yabancı askeri üslerin ve tesislerin konuşlandırılmasının yanı sıra ülke askeri personelinin yurtdışındaki barışı koruma operasyonlarına veya askeri çatışmalara katılmasını engellemektedir. Özbekistan, tüm çelişkilerin ve çatışmaların yalnızca barışçıl yollarla çözülmesinden yanadır. Özbekistan diyaloga açık bir ülke konumundadır ve aşağıdaki temel ilkelere dayanarak barış, ilerleme ve refah adına tüm ortaklarla iş birliğini genişletmekle ilgilenmektedir: devletlerin egemen eşitliği, güç veya tehdit kullanılmaması, sınırların dokunulmazlığı, diğer devletlerin iç işlerine müdahale; uluslararası yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi, insan haklarına ve uluslararası hukukun genel kabul görmüş diğer ilke ve normlarına saygı gösterilmesi ve bunların korunması; güvenliğin bölünmezliği, açıklık ve pragmatizm, komşu ülkelerle kapsamlı iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, bölgesel ve uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi. Özbekistan dış politikasının ana ve birincil görevlerinden biri, 2022-2026 için Yeni Özbekistan Kalkınma Stratejisinin etkin bir şekilde uygulanmasıdır.

Bu amaca ulaşmak için Dışişleri Bakanlığına aşağıdaki görevler verilmiştir:

- Ülkedeki demokratik reformların verimli bir şekilde uygulanması ve toplumun ve ekonominin dinamik modernizasyon süreçlerinin etkin bir şekilde uygulanması için en uygun dış politika koşullarının oluşturulması;
- Orta Asya'da barış ve istikrarın korunması ve güçlendirilmesi, bölgenin bir güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma bölgesi haline getirilmesi;
- Dünyanın önde gelen devletleri ve uluslararası kuruluşlarla dengeli ve çok boyutlu bir stratejik ortaklık sistemi oluşturmak;
- Bölgesel ve uluslararası politikanın en önemli alanlarında Özbekistan'ın uluslararası girişimlerini teşvik etmek;
- Yerli ürünlerin ihracat coğrafyasının genişletilmesi ve hacminin artırılmasının kolaylaştırılması;

- Doğrudan yabancı yatırımların ve yüksek teknolojilerin ülke ekonomisinin öncelikli sektörlerine çekilmesine yardımcı olunması;

- Yabancı turistlerin çekilmesine ve cumhuriyetin turizm altyapısının geliştirilmesine yardımcı olmak;

- Ulaşım ve transit alanında iş birliğinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi, uluslararası ulaşım iletişimi ve lojistik altyapısının geliştirilmesine yardım sağlanması;

- Yurtdışında Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşlarının ve tüzel kişiliklerinin hak ve çıkarlarının kapsamlı bir şekilde korunmasının sağlanması;

- Yurt dışında yaşayan yurttaşlarla bağların güçlendirilmesi.

Özbekistan'ın dış politikasının temel önceliği Türkistan (Orta Asya) bölgesidir. Özbekistan'ın Orta Asya'daki politikası, Afganistan'daki durumun çözümüne katkıda bulunmak da dahil olmak üzere bölgesel güvenliğin temel sorunlarını ele alarak bölgede barış ve istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır. Özbek tarafı, bölgesel ticari ve ekonomik iş birliğini güçlendirecek, bölgesel ulaşım ve transit altyapısını geliştirecek, Orta Asya'daki sınır aşan nehirlerin su kaynaklarının adil, rasyonel kullanımını ve bölgenin ekolojik sürdürülebilirliğini sağlayacak, sınırlandırma sürecini tamamlayacak ve sınırların çizilmesi için her türlü çabayı gösterecektir. Özbekistan, bölge ülkeleri ile dostane ve iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmek, onlarla bilimsel, teknik, kültürel ve insani iş birliğini geliştirmek, parlamentolar, sınır bölgeleri, STK'lar ve vatandaşlar arasındaki temasları güçlendirme çabasıdadır. Özbekistan, Afganistan ile ilişkilerini daha da genişletme düşüncesindedir ve bu ülkedeki durumun barışçıl çözümü için uluslararası çabalara aktif olarak katılacaktır. Özbek tarafı, Afganistan'ın ekonomik yeniden inşasına, ulaşım, sanayi, enerji ve sosyal altyapısının geliştirilmesine katkıda bulunmaya devam edecektir. Özbekistan'a göre, istikrarlı ve müreffeh bir Afganistan, Orta Asya'daki bölgesel güvenliğin garantisidir. Özbekistan'ın dış politikasının bir diğer öncelikli yönü, ülkenin tarihsel olarak siyasi, ekonomik, ulaşım-haberleşme ve diğer bağları oluşturduğu BDT üye devletleridir. Özbekistan, BDT ülkeleriyle ikili iş birliği ilişkilerini eşitlik, karşılıklı yarar, saygı ve birbirlerinin çıkarlarını gözetme temelinde inşa etmektedir. Özbekistan Cumhuriyeti bugün dünya çapında 142 ülke ile diplomatik ilişki kurmuştur. Bugün Taşkent'te 46 yabancı ülke büyükelçiliği, 3 başkonsolosluk, 13 fahri konsolosluk, uluslararası kuruluşların 24 misyonu, uluslararası hükümetler arası ve yabancı devletlerin hükümet kuruluşlarının 26 temsilciliği, 1 ticaret misyonu faaliyet göstermektedir. Özbekistan Cumhuriyeti'nin 59 diplomatik ve konsolosluk misyonu yabancı ülkelerde ve uluslararası kuruluşlarda akredite edilmiştir.

Özbekistan, 100'den fazla uluslararası kuruluşun üyesidir ve çok taraflı iş birliğinin çeşitli yapılarıyla etkileşimi geliştirir.⁸⁷

5.5.5. Özbekistan'nın Doğal Kaynaklar ve Enerji Potansiyeli

Özbekistan coğrafyasında yüzden fazla çeşitte maden bulunmaktadır. Bu madenlerin başlıcaları; bakır, altın, kurşun, gümüş, uranyum ve çinko ve buna benzer yeraltı kaynaklarıdır. Özbekistan'ın en önemli maden kaynağı ise, zengin altın yataklarıdır. Altın madenleri bakımından dünyada dördüncü sırada olan Özbekistan, altın üretiminde ise, BDT ülkeleri arasında Rusya'dan sonra ikinci sırada, dünyada ise dokuzuncu sıradadır. Altın çıkan bölgelerin en başında, Nevai vilayetinin Muruntov ilçesi gelmektedir. Bu bölgede yaklaşık 20 yıl önce altın keşfedilerek, işlenmeye başlanmıştır. Dünya ölçeğinde değerlendirildiğinde Muruntov yatağı, açık usülle altın kazılan Endonezya'nın "Grosberg" yatağının ardından ikinci sırada yer almaktadır. Taşkent sınırında da Cizzah ve Namangan vilayetlerinde altın madeni yatakları bulunmaktadır. Söz konusu maden kaynakları sayesinde, Taşkent yakınlarındaki Almalık şehri kurularak, renkli metal işleme merkezi hâline getirilmiştir. Ülkedeki bir başka önemli doğal kaynak ise bakır madenidir. Toplam bakır rezervlerine bakıldığında, yaklaşık 1.3 milyon ton olarak hesaplanmakta ve bu alanda dünyanın onuncu sırasına gelinmiş bulunmaktadır. Özbekistan'da 40 yıl daha işlenebileceği tahmin edilen bakır rezervi, ayrıca ülkenin önemli bir ihrac kalemidir. Dünyada yedinci büyük uranyum üreticisi ve ihracat bakımından beşinci sırada olan Özbekistan'da bilinen uranyum rezervleri yaklaşık 185.500 tondur. Özbekistan sınırları içinde zengin tuz yatakları, granit, mermer, alüminyum, değerli taşlar ve inşaat malzemelerinin hammadde kaynakları bulunmaktadır. Meşhur "gazdan mermer yatağı" ülke sınırlarındadır. Seramik, çakmak taşı ve porselen mineralleri bulunmaktadır. Siyah metallere manganez, krom ve demir yatakları bulunmaktadır. Bu madenleri işlemek amacıyla Bekabad'da metalurji fabrikası kurulmuştur. Zengin manganez yataklarına sahip olan Özbekistan'da maden yataklarının bulunduğu bölgeler; Dautaş, Kaşkaderya Kızılbayrak sınır bölgeleridir. Özbekistan'ın sanayi üretiminde renkli metallerin önemi büyüktür. Üretim, genellikle bakır, altın ve ısıya dayanıklı metallere meydana gelmektedir. Çırçık kentinde kurulmuş olan fabrikada molibden ve volfram üretimi yapılmaktadır.⁸⁸

⁸⁷ <https://mfa.uz/en/pages/vneshnaya-politika> (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

⁸⁸ https://www.turktob.org.tr/fs/_ULKE_RAPORLARI_ECO_ULKELERI_2023/OZBEKISTAN_2023.pdf (Erişim tarihi: 12.07.2023)

5.5.6. Uluslararası Sorunlar

5.5.6.1. Yeni İpek Yolu Projesi ve Özbekistan

Türkistan'ın stratejik ülkelerinden biri olan Özbekistan, kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde kesişen önemli bir geçiş güzergahı üzerindedir. Bu durum, bölgede kilit bir konuma sahip olmasını sağlamaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda, günümüz Özbekistan toprakları hem Çarlık Rusya'sı hem de İngiltere'nin dikkatini çekmiş ve sürekli saldırılara maruz kalarak 19. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusya'sı tarafından egemenliği altına alınmıştır. Bölgenin stratejik önemi yanında, sahip olduğu yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, Özbekistan'ı hedef ülkelerden biri haline getirmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Özbekistan hem Rusya'nın hem Çin'in hem de ABD'nin stratejik ve ekonomik olarak etki kurmak istediği ülkelerden biri olmuştur (Budulgan, 2020: 180).

İpek Yolu terimi, Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen'in 1877 yılında kullanması ile popülerleşmiş ve tarih boyunca Avrupa ile Asya arasında ticaret ve baharat yolunu ifade etmek için yaygın bir şekilde kullanılmıştır. 1978 yılında "Reform ve Dışa Açılım" politikasının uygulanmasıyla Çin, liberal politikalara yönelmiş ve ekonomik olarak yükselişe geçmiştir. 2011 yılından sonra Çin ekonomisinde yaşanan dalgalanmalar, Çin'i yeni projeler üretmeye yönlendirmiştir. 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jin-Ping, Kazakistan Nazarbayev Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada Yeni İpek Yolu projesini tanıtmıştır. Bu projenin ortaya çıkmasında, Çin'in ekonomik yavaşlaması, üretim fazlası ürünlerin pazarlanması, enerji ihtiyacının karşılanması gibi nedenlerin yanı sıra ABD'nin Asya Pasifik stratejisi, Çin'in Doğu ve Güneydoğu Çin denizlerinde kuşatılması, ABD'nin oluşturduğu ve Çin'i baskı altına almaya çalıştığı Trans Pasifik Ortaklığı (TPP), Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) gibi ticaret bölgelerinin faaliyetleri önemli rol oynamaktadır. Yeni İpek Yolu projesi, Doğu Türkistan üzerinden hem karayolu ile Avrupa'ya ulaşan hem de Doğu Türkistan üzerinden Pakistan'a ve oradan deniz yoluyla Avrupa'ya ulaşan iki ticaret kuşağını oluşturmayı hedeflemektedir. Çin, bu projenin güzergahındaki ülkelere altyapı, ekonomi ve proje güvenliğini sağlamak amacıyla önemli yatırımlar yapmıştır (Çakan, 2017: 35-52).

Özbekistan, Yeni İpek Yolu projesinin hem kuzey-güney hem de doğu-batı güzergahlarında stratejik bir konumda bulunmaktadır. Önceki bahsedilen faktörlere ek olarak, 2001 yılından itibaren ABD'den uzaklaşarak Rusya'ya yaklaşan Özbekistan, 2005 yılında iki ülke arasında imzalanan Özbekistan ve Rusya Arasında İttifak İlişkileri Anlaşması ile bu yönelimi güçlendirmektedir. 1999 yılında Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan çıkan Özbekistan, 2006 yılında tekrar bu anlaşmaya katılmıştır. 2011 yılında Özbekistan Devlet

Başkanı Kerimov, Brüksel’de AB ve NATO yetkilileri ile görüşerek iş birliğini geliştirmeye yönelik memorandumlar imzalamıştır. Bu faaliyetler, Kerimov’un Şanghay İşbirliği Örgütü’ne (ŞİÖ) katılımına rağmen Özbekistan’ı Batı dünyasına da entegre bir şekilde tutmaya çalıştığını göstermektedir. Ancak, ŞİÖ’ne katılımdan sonra Özbekistan’ın Çin ile ilişkileri güçlenmiş ve Çin’in Özbekistan’a yönelik yatırımları artmıştır. Özbekistan, Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattı üzerinden Çin’e yılda 5 milyar metreküp doğalgaz sağlamaktadır. Çin şirketleri, Özbekistan’daki doğalgaz varlıklarına büyük bir ilgi göstermiş ve bu doğrultuda 25 protokol imzalanmış ve 2011 yılı itibariyle Çin’in, Özbekistan’a 5 milyar doların üzerinde yatırım yapması planlanmıştır (Purtaş, 2011: 51-52).

Yukarıda belirtilen ticaret, enerji ve doğal kaynaklarla ilgili veriler, Özbekistan adına bazı fırsatlar getirmekle beraber, özellikle Çin’in yatırım ve krediler yoluyla uyguladığı borçlandırma tuzağı stratejisi ve aşırı bağımlılık yönüyle aynı zamanda bir tehdit potansiyeli de taşımaktadır. Küresel güçlerin bölgedeki rekabetleri karşısında TDT’nin Türkistan bölgesi adına stratejik önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

5.5.6.2. Sınır Sorunları

Kazakistan’ın güneyinde Saryagaş bölgesinde bulunan Bagis ve Kökterek köylerinin durumu, Özbekistan ile Kazakistan arasındaki sınır meselelerinin kaynağını oluşturmaktadır. 1950’de, Saryagaş’ın 22 bin hektarlık arazisi, merkezi Taşkent’te olan Türkistan askeri bölgesine aktarılmıştı. Ancak, 1991’den sonra Özbekistan, bu alanı kaybetmeye yanaşmamış ve alanı kendi toprakları olarak görmeye başlamıştı. Köydeki bazı yapılar öyle tasarlanmıştır ki, bir bölümü Kazakistan diğer bölümü ise Özbekistan sınırları içinde kalmaktadır. Kazakistan ile Kırgızistan ve Kazakistan ile Türkmenistan arasında sınır anlaşmazlıkları ise neredeyse mevcut değildir (Usmanova, 2008: 56).

5 Eylül 2017’de, Özbekistan ile Kırgızistan arasında, iki ülkenin sınırlarının yaklaşık %85’ini (1170 km) kapsayan bir bölümün belirlenmesine yönelik bir anlaşma Bişkek’te imzalanmıştır ve bu anlaşma her iki ülkenin liderleri tarafından onaylanmıştır. Ayrıca, liderler, sınırlandırma işleminin gerçekleştirilmediği kalan %15’lik bölümün de yakın zamanda belirlenmesi konusunda ortak bir niyet ifade etmişlerdir. Ancak, bu %15’lik kesimin sınırın en çetrefilli bölümünü temsil ettiğini ve 36 bölgenin hâlâ ihtilaflı durumda olduğunu belirtmek gerekir (Coldoşev, 2019: 315).

5.5.7. Özbekistan’ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Özbekistan’ın TDT üyeleriyle olan ilişkilerinin gelişiminde, Özbek lider Şevket Mirziyoyev’in önemli bir rolü bulunmaktadır. 2016 yılında iktidara gelen Mirziyoyev, Orta

Asya ülkeleriyle yaşanan sınır sorunlarını büyük ölçüde çözüme kavuştururken, Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesine de büyük önem vermektedir. 2018 yılında Türkiye ve Özbekistan arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmuş, 2019 yılında ise Özbekistan, TDT'ye resmi olarak üye olmuştur. Öte yandan, TDT'nin gözlemci üyesi olan Macaristan, Avrupa Birliği (AB) ülkesi olarak Türk Devletlerinin Batı ile entegrasyonunda kilit bir konumda bulunmaktadır. Bu çerçevede özellikle ikili iş birlikleri, ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin, 2013 yılında Türkiye ile Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi tesis edilmiş, bunun yanı sıra Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan ile stratejik ortaklıklar kurmuştur (Özsoy, 2023: 45).

Özbekistan, son yıllarda bölgesel ekonomi diplomasisinde daha aktif bir rol üstlenmekte ve Türkiye ile Azerbaycan ile olan iş birliğini hızla geliştirmektedir. Ağustos 2022'de, Taşkent'te başlatılan üçlü iş birliği platformu, Özbekistan'ın ticaret ve lojistik alanlarında merkezî bir aktör olma hedefiyle uyumlu ilerlemektedir. Bu girişim, Özbekistan'ın uzun yıllar boyunca bölgesel entegrasyona mesafeli yaklaşmasının ardından, daha açık ve proaktif bir dış politika izlemeye başladığını göstermektedir. 29 Ocak 2024'te Ankara'da gerçekleştirilen üçlü zirvede, Orta Koridor'un stratejik önemi ortaya konulmuş ve Özbekistan'ın, Kırgızistan, Türkmenistan ve Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye ulaşan ticaret yollarının genişletilmesi konusunda kararlı olduğu teyit edilmiştir. Özbekistan, Trans-Hazar Uluslararası Taşıma Rotası (TITR) kapsamında ulaşım altyapısına yatırımlar yaparak, lojistik kapasitesini artırmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı ve Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı gibi kritik lojistik merkezlerinin modernizasyonuna katkı sunmaktadır. Ekonomik iş birliği alanında, Özbekistan 2023'ün ilk yarısında Türk şirketleriyle 121 yeni ortak girişim kurarak sanayi, tarım ve enerji sektörlerinde güçlü ortaklıklar oluşturmuştur. Ankara Deklarasyonu, üç ülkenin dijital gümrük sistemlerini entegre etme, sınır ötesi ticareti kolaylaştırma ve ticaret engellerini azaltma yönündeki taahhütlerini resmileştirmiştir. TDT içindeki konumunu güçlendiren Özbekistan, güvenlik ve savunma iş birliği alanında da daha aktif hale gelmektedir. 2023'te, Azerbaycan'da düzenlenen ortak komuta tatbikatına katılarak, jeopolitik uyumunu sağlamlaştırmış ve bölgesel güvenlik iş birliklerini derinleştirmiştir. Özbekistan, Karabağ ve Doğu Zengezur'un yeniden inşasına destek vererek, altyapı rehabilitasyonu ve kamu hizmetleri modernizasyonu süreçlerine katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, yenilenebilir enerji projelerine yatırım yaparak enerji güvenliğini artırmayı ve dış enerji bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir. Ankara'daki zirvede, elektrik iletimi, doğal gaz dağıtımı ve hidrojen enerjisi alanlarında üçlü enerji iş birliği planları şekillendirilmiştir.

İleriye dönük olarak, üçlü iş birliğinin kurumsallaştırılması ve düzenli bakanlar zirveleriyle ekonomik ve diplomatik entegrasyonun artırılması planlanmaktadır. Bir sonraki toplantı Bakü’de gerçekleştirilecek ve ticaret, ulaşım ile altyapı yatırımları üzerine daha kapsamlı anlaşmalar yapılacaktır. Özbekistan, Ankara Deklarasyonu’nun sağladığı çerçevede, bölgesel ekonomi diplomasisinde daha etkili bir oyuncu haline gelmekte ve Avrasya ticaret ağları içinde kendini stratejik bir merkez olarak konumlandırmaktadır.⁸⁹

Özbekistan ayrıca, Türk dünyasının entegrasyonundaki rolünü güçlendirmekte ve eğitim alanındaki iş birliklerini derinleştirmektedir. Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev’in imzaladığı kararnameyle, Uluslararası Türk Devletleri Üniversitesi’nin Taşkent’te kurulması kararlaştırılmıştır ve bu gelişme, Türk devletleri arasında akademik iş birliğini kurumsallaştıran önemli bir adım olmuştur. Üniversitenin, 2025-2026 eğitim-öğretim yılında faaliyete başlaması planlanmakta ve mühendislik, sağlık, tarım, lojistik, bilişim gibi alanlarda uzman yetiştirmeyi hedeflemektedir. Türkiye ile Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan’ın ortak üniversiteler kurmuş olması dikkate alındığında, Özbekistan ile benzer bir girişimin hayata geçirilmesi beklenen bir gelişme olmuştur. TDT çatısı altında eğitimde entegrasyonu güçlendiren bu adım, Türk dünyasının ortak kimliğini ve akademik dayanışmasını güçlendirmektedir. Genç ve hızla büyüyen nüfusu ile Özbekistan, Türk dünyası için stratejik bir potansiyel sunmaktadır. Üniversitenin kurulması, eğitim alanında ortak bir akademik zemin oluşturmayı hedeflemekte ve Türk dünyasının uzun vadeli gelişim stratejileriyle örtüşmektedir. Aynı zamanda, Özbekistan, 2024 yılında Bişkek’te kabul edilen Türk Dünyası Bildirgesi doğrultusunda, Türk coğrafyasında ortak eğitim faaliyetlerini yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. Üniversitenin ismi ve misyonu, tüm Türk devletlerini kapsayan bir vizyon sunduğunu göstermektedir. Türk dünyasında ortak tarih, kültür, dil ve akademik iş birliği açısından yeni bir dönemi başlatan bu girişim, bölgesel entegrasyonu ileriye taşımaktadır. Özbekistan, aynı zamanda TÜRKÜNİB’in (Türk Üniversiteler Birliği) dönem başkanlığını devralarak, yükseköğretimdeki entegrasyonu daha da hızlandırmaktadır. Bu süreç, Türk dünyasının uluslararası sistemdeki konumunu da güçlendirmekte ve bölgesel dayanışmayı güçlendirmektedir.⁹⁰

Özbekistan, Türk dünyasının jeopolitik kalbinde yer alan ve sahip olduğu tarihsel derinlik, stratejik kaynaklar ve artan diplomatik etkinliğiyle bölgesel entegrasyonun yönünü tayin edebilecek kapasitede bir ülkedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nden bağımsızlığını

⁸⁹ <https://www.sde.org.tr/analizler/turk-dnyasinda-turkiye-azerbaycan-ozbekistan-ortakligi-analizi-57071> (Erişim tarihi: 04.03.2025)

⁹⁰ <https://www.qha.com.tr/ozel-haber-roportaj/egitimde-turk-dnyasi-entegrasyonu-ozbekistan-ve-turkiye-uluslararasi-turk-devletleri-universitesi-kuruyor-503086> (Erişim tarihi: 04.03.2025)

kazanmasının ardından, uzun yıllar otoriter bir yönetimle idare edilen Özbekistan, 2016 sonrası Mirziyoyev liderliğinde geçirdiği reform süreciyle yalnızca iç politikada değil, dış ilişkilerinde ve çok taraflı iş birliklerinde de ciddi bir paradigma değişimine gitmiştir. Bu dönüşüm, TDT ile ilişkilerinde de somut bir ivmelenmeye yol açmış; 2019’da tam üyelik kazanarak Türk dünyası içindeki kurumsal rolünü sağlamlaştırmıştır.

Jeopolitik konum açısından Özbekistan, Avrasya’nın doğu-batı ve kuzey-güney eksenlerinde kesişim noktası oluşturarak kara ulaşım hatlarında kilit bir geçit işlevi görmektedir. Açık denizlere doğrudan çıkışı olmamasına rağmen, Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında ortaya çıkan koridor projeleri, Özbekistan’ın lojistik, enerji ve transit merkez olma iddiasını desteklemektedir. Trans-Hazar taşımacılığı, Türkmenistan ve Kazakistan üzerinden Çin’e ve Avrupa’ya bağlanan demiryolu ve karayolu güzergâhları, Özbekistan’ın hem TDT içi hem de küresel entegrasyonda bir “bağlantı devleti” rolü üstlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu konum, aynı zamanda Özbekistan’a Orta Asya’daki su yönetimi, sınır sorunları ve bölgesel güvenlik gibi çok taraflı meselelerde liderlik imkânı tanımaktadır.

Siyasi sisteminde son yıllarda yaşanan dönüşüm, Özbekistan’ın Türk dünyasında daha görünür ve güvenilir bir ortak haline gelmesine zemin hazırlamıştır. İslam Kerimov sonrası başlatılan anayasal reformlar, güçlü başkanlık sisteminden yarı başkanlık modeline geçişi öngörerek yasama ve yürütme dengesini yeniden kurmayı hedeflemektedir. Parlamento yapısının güçlendirilmesi, senato yapısında sadeleşme ve demokratik temsiliyetin artırılmasına yönelik düzenlemeler, ülkenin uluslararası imajına olumlu katkı sağlarken, TDT gibi çok taraflı platformlarda daha yapıcı ve kapsayıcı roller üstlenmesini de kolaylaştırmaktadır. Ayrıca Özbekistan’ın, iç reform gündemini dış politika vizyonu ile entegre biçimde yürütebilmesi, Türk dünyasında karşılıklı güven inşası açısından dikkate değer bir örnek sunmaktadır.

Ekonomik cephede, Özbekistan’ın büyüme trendi, ekonomik reform iradesi ve yatırım çekiciliği bağlamında Türk dünyasına dönük yapısal katkılar sunduğu görülmektedir. Altın, uranyum ve bakır gibi stratejik madenlerin ihracatı, doğal gaz rezervlerinin kullanımı ve sanayi üretiminde artan çeşitlilik, ülkenin ekonomik kapasitesini bölgesel güç merkezine dönüştürmektedir. Özellikle 2016 sonrası dönemde uygulanan serbestleşme politikaları, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve ticaret yapısının çeşitlendirilmesi yönündeki hamleler, Özbekistan’ın sadece ham madde ihraç eden değil, aynı zamanda sanayileşme ve teknolojiye yönelen bir aktör olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler, TDT içindeki ekonomik iş birliklerinin genişlemesi, dijital gümrük sistemlerinin entegrasyonu ve ortak üretim zincirlerinin oluşması açısından da doğrudan teşvik edici etkiler yaratmaktadır.

Dış politika düzleminde Özbekistan, Mirziyoyev dönemiyle birlikte benimsediği çok vektörlü, barışçıl ve pragmatik çizgi sayesinde hem Türk dünyasında hem de uluslararası sistemde etkinliğini artırmıştır. Rusya ve Çin ile dengeli ilişkiler yürütülürken; Türkiye ile ikili ilişkilerin stratejik düzeye taşınması, Avrupa Birliği ve ABD ile ekonomik ve diplomatik etkileşimin artırılması gibi hamleler, Özbekistan'ı hem doğu hem batı ile eşzamanlı iş birliği yürütebilen bir bölgesel oyuncu haline getirmiştir. TDT bağlamında bu yaklaşım, Özbekistan'ın yalnızca bir üye ülke değil, Türk dünyasının dışa açılan yüzlerinden biri olarak konumlanmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca ülkenin dış politika ilkeleri çerçevesinde topraklarında yabancı askeri üs bulundurmaması ve çatışmalardan uzak durması, onu Orta Asya'da güvenilir bir ortak ve barışın taşıyıcısı haline getirmektedir.

Özbekistan'ın Türk dünyasına sunduğu stratejik katkılardan biri de sahip olduğu doğal kaynaklar ve bu kaynaklar üzerinden geliştirdiği üretim kapasitesidir. Muruntov ve Almalık gibi bölgelerde yürütülen altın ve bakır madenciliği, ülkeyi dünya sıralamasında üst noktalara taşıırken, bu potansiyel hem ekonomik hem de diplomatik pazarlık gücünü artırmaktadır. Enerji kaynaklarının Çin ve diğer pazarlara yönlendirilmesiyle kurulan dış ticaret ağları, Özbekistan'ın bölgesel enerji diplomasisinin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Ancak Çin'le gelişen bu ilişkilerde artan borçlanma riski, dış politika dengesinin dikkatle yürütülmesini gerektirmekte, TDT gibi alternatif iş birliği mekanizmalarının bu dengeyi sağlama yönünde stratejik önemi artırmaktadır.

Sonuç olarak, Özbekistan'ın Türk Dünyası'nın entegrasyon sürecine sunduğu katkılar çok boyutlu ve dinamik bir yapı arz etmektedir. Jeopolitik konumu, enerji ve doğal kaynak potansiyeli, reform merkezli yönetim anlayışı ve pragmatik dış politikası, ülkeyi TDT içinde merkezî bir aktör haline getirmiştir. Özbekistan'ın Türk dünyasıyla kurduğu çok yönlü ilişkiler; ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik alanlarında sürdürülebilir iş birliklerinin inşasına olanak tanımakta ve Türkistan coğrafyasının kolektif kapasitesini artırmaktadır. Bu doğrultuda Özbekistan, yalnızca bir üye ülke değil, Türk dünyasının bütünleşik vizyonunu taşıyan ve şekillendiren stratejik bir taşıyıcı olarak değerlendirilmektedir.

6. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI GÖZLEMCİ ÜLKELER

6.1. TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan, Orta Asya'nın merkezinde yer alarak stratejik, ekonomik ve politik açılardan bölgesel ve küresel ölçekte dikkat çeken bir ülkedir. Yaklaşık 491 bin kilometrekarelik yüzölçümü, 7,6 milyonluk nüfusu ve zengin doğal kaynakları ile Türkmenistan, Avrasya jeopolitiğinde önemli bir konuma sahiptir. Hazar Denizi'ne kıyısı

olması ve Çin, Rusya, İran, Afganistan gibi kritik aktörlerle çevrili olması, ülkenin jeopolitik değerini artırmıştır. Özellikle doğal gaz rezervleri bakımından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alan Türkmenistan, enerji arz güvenliği açısından küresel enerji piyasalarında stratejik bir tedarikçi olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Çin başta olmak üzere çeşitli aktörlerle doğalgaz boru hatları ve altyapı projeleri geliştirerek enerji diplomasisinde aktif bir oyuncu hâline gelmiştir.

Türkmenistan'ın uluslararası alandaki en ayırt edici özelliği, 1995 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından da onaylanan daimî tarafsızlık statüsüdür. Bu özel statü, Türkmenistan'ın dış politikasını şekillendiren temel ilkelerden biri olmuş; ülke, herhangi bir askeri ittifaka katılmama, yabancı askeri üs bulundurmama ve çatışmalardan uzak durma yaklaşımını benimsemiştir. Bu politik tercihler, Türkmenistan'ın güvenliğini kendi iç dinamikleri ve diplomatik manevra kabiliyeti ile sağlamayı hedefleyen bir dış politika vizyonuna işaret etmektedir. Ancak bu tarafsızlık doktrini, zamanla hem avantajlar hem de sınırlamalar yaratmıştır. Özellikle bölgesel entegrasyon süreçlerine ve uluslararası enerji projelerine katılımda belirli ölçüde temkinli bir tutum sergilenmesine neden olmuştur.

Siyasal açıdan Türkmenistan, başkanlık sistemiyle yönetilen bir cumhuriyet olup anayasasında kuvvetler ayrılığı ilkesi yer almakta, ancak uygulamada yürütmenin diğer erkler üzerinde belirgin bir ağırlığı bulunmaktadır. Ülkede gerçek anlamda çoğulcu bir siyasal yapının gelişmediği, muhalefetin sistem içinde etkisiz kaldığı ve seçim süreçlerinin demokratik şeffaflıktan uzak olduğu yönündeki eleştiriler yaygındır. “Türkmen modeli” olarak anılan yönetim biçimi, siyasi istikrarı sağlamaya dayalı merkezîyetçi bir anlayışı temsil etmektedir. Halk Meclisi (Halk Maslahaty) gibi kurumların anayasal düzeyde güçlendirilmiş olması, ancak uygulamada demokratik denetim mekanizmalarının zayıf kalması, yönetimin meşruiyetine yönelik uluslararası düzeyde bazı soru işaretleri doğurmaktadır.

Ekonomik alanda ise Türkmenistan, üst-orta gelirli ülkeler sınıfında yer almakla birlikte, ekonomik yapısı büyük ölçüde doğalgaz ihracatına dayanmaktadır. Devletçi ekonomi modeli, piyasa mekanizmalarının gelişimini sınırlandırmış; bu durum yatırım ortamını sınırlı kılmıştır. Bununla birlikte, 2020 sonrası dönemde küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara rağmen Türkmenistan, ekonomik toparlanma yönünde bazı adımlar atmıştır. Uzun vadeli kalkınma programları ve altyapı yatırımları ile çeşitlendirilmiş bir ekonomik yapı oluşturulması hedeflenmektedir. Ancak doğrudan yabancı yatırımların düşük seyretmesi, dışa bağımlılık riskleri ve enerji dışı sektörlerin gelişememesi gibi sorunlar, ekonominin yapısal zorlukları olarak varlığını sürdürmektedir.

Uluslararası sistemdeki konumunu daimî tarafsızlık ilkesiyle tanımlayan Türkmenistan, Birleşmiş Milletler, TDT, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi uluslararası yapılarla sınırlı fakat stratejik iş birlikleri kurmaya özen göstermektedir. Özellikle enerji diplomasisi kapsamında Çin ile kurduğu güçlü ekonomik bağlar, ülkenin dış politikasını şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak bu bağlamda artan Çin bağımlılığı, borç yükü ve dış politika esnekliğini sınırlayan etkenler olarak dikkat çekmektedir. Türkmenistan'ın Batı ile enerji temelli ilişkileri ise Hazar Denizi'nin statüsüne ilişkin hukuki ve siyasi tartışmalar nedeniyle sınırlı kalmıştır. Trans-Hazar Boru Hattı gibi projeler, teknik ve diplomatik engeller nedeniyle tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Buna rağmen Türkmenistan, Lapis Lazuli Koridoru gibi alternatif ulaştırma ve ticaret projeleriyle bölgesel entegrasyona katkı sağlamaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak, Türkmenistan hem sahip olduğu enerji kaynakları hem de Avrasya'nın jeopolitik merkezinde yer alması sayesinde stratejik bir aktör olarak önemini korumaktadır. Ancak otoriter siyasal yapısı, ekonomik çeşitlilikteki eksiklikleri ve dış politika esnekliğini sınırlayan tarafsızlık statüsü, ülkenin potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirmesinin önünde engel teşkil etmektedir. Gelecekte Türkmenistan'ın, Türk dünyasıyla olan ilişkilerini geliştirmesi, bölgesel entegrasyon projelerine daha aktif katılım göstermesi ve enerji diplomasisinde denge politikalarını güçlendirmesi hem ulusal kalkınma hedefleri hem de bölgesel istikrar açısından kritik bir rol oynayacaktır.

6.1.1. Türkmenistan'ın Jeopolitik Konumu

Türkmenistan toprakları 491,21 bin km²'dir. Toprakları batıdan doğuya 1100 km, kuzeyden güneye 650 km uzanmaktadır. Önemli bir Hazar havzası devleti olan Türkmenistan, kuzeyde Kazakistan, kuzeydoğuda ve doğuda Özbekistan, güneydoğuda Afganistan ve güneyde İran ile komşudur. Avrasya kıtasının merkezinde yer alan ve üst-orta gelirli bir ülke olarak sınıflandırılan Türkmenistan'ın sosyoekonomik bazı verileri şu şekildedir: Ülke nüfusu 7.364.438 (2023) kişi olup, doğumda beklenen yaşam süresi 70 (2023) yıldır ve senelik artış hızı 1.8 (2023) olan nüfusun tamamı elektriğe ulaşma imkanına sahiptir. GSYİH'sı (cari ABD\$) 60.63 (2023) milyar olan ülkede 2023 büyüme rakamı 6.3 ve kişi başına düşen GSYİH 8.232,7 cari ABD\$'dır.⁹¹

⁹¹ <https://data.worldbank.org/country/turkmenistan> (Erişim Tarihi: 27/04/2025).

Türkmenistan⁹², stratejik konumu ve zengin doğal kaynakları nedeniyle büyük jeopolitik öneme sahip bir Türkistan (Orta Asya) ülkesidir. Türkmenistan'ın jeopolitik önemini belirleyen temel faktörler şu şekilde sıralanabilir:

Enerji Zenginlikleri: Türkmenistan, dünya genelinde dördüncü büyük doğal gaz rezervine sahiptir ve önemli miktarda petrol rezervine de sahiptir. Bu durum, Türkmenistan'ı bölgesel ve küresel enerji piyasalarında önemli bir tedarikçi haline getirmektedir. Bu özellik, özellikle enerji ithalatına bağımlı ülkeler için Türkmenistan'ı stratejik bir ortak yapmaktadır; Çin, Rusya ve İran gibi.

Transit Yolları: Orta Asya'nın stratejik bir konumunda bulunan Türkmenistan, çeşitli boru hatları ve ulaşım yolları için önemli bir transit ülke konumundadır. Türkmenistan, halihazırda Orta Asya-Çin doğalgaz boru hattının bir parçasıdır ve TAPI (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) doğalgaz boru hattı projesi kapsamında Güney Asya'daki enerji pazarlarına Türkmen gazını taşıma hedefine sahiptir.

Bölgesel İstikrar: Türkmenistan'ın istikrarı, Orta Asya'daki bölgesel güvenlik için kritik bir unsurdur. Ülke, stratejik ve değişken bölgelerle sınırlarını paylaşan İran, Afganistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi ülkelerle komşudur. Türkmenistan, bölgesel barışı koruma, terörle mücadelede rol alma ve genel istikrarın sürdürülmesi konularında önemli bir aktördür.

Tarafsızlık Politikası: Türkmenistan'ın uzun vadeli tarafsızlık politikası, ülkenin bölgesel çatışmalara taraf olmamasını ve tüm komşularıyla barışçıl ilişkiler sürdürmesini sağlamaktadır. Bu politika, Türkmenistan'ın bağımsızlığını ve egemenliğini bölgede yaşanan jeopolitik karmaşaya rağmen koruma yeteneğine katkı sağlamaktadır.

Türkmenistan'ın stratejik konumu, doğal kaynakları ve bölgesel istikrardaki etkisi, ülkeyi jeopolitik açıdan kilit bir oyuncu haline getirmekte ve gelecekte de önemli bir rol oynaması muhtemeldir.

6.1.2. Türkmenistan'ın Siyasi Görünümü

Ülkenin nüfusu yaklaşık 7.6 milyondur⁹³ ve yüzölçümüyle kıyaslandığında nüfus oldukça düşüktür. Nüfusun yaklaşık %89'u Müslüman, %9'u Ortodoks ve geriye kalan %2 diğer dinlere mensuptur. Türkmenler, nüfusun yaklaşık %85'ini oluştururken, Özbekler %5 ile en büyük etnik grup olarak yer almaktadır. Ruslar, Kazaklar, Tatarlar, Azerbaycanlılar ve Ukraynalılar da ülkedeki diğer etnik grupları temsil etmektedir. Türkmen Türkçesi, ülkenin

⁹² <https://turkdegs.org/icerik/jeopolitik-duezlemde-tuerkmenistan> (Erişim Tarihi: 19.12.2023).

⁹³ <https://www.worldometers.info/world-population/turkmenistan-population/> (Erişim Tarihi: 10.05.2025).

resmi dilidir. Rus hakimiyeti nedeniyle Rusça da yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, Özbek Türkçesi de ülkede konuşulan diller arasındadır. Ülkede daha önce Kiril alfabesi kullanılırken, 1993 yılından itibaren Latin alfabesine geçiş yapılmıştır. Okuma oranı %99.7 olan ülkede, okula başlama yaşı 7’dir ve zorunlu eğitim 13 yıl boyunca ücretsiz olarak sunulmaktadır (Böke, 2021: 106, 107).

27 Eylül Türkmenistan’da Bağımsızlık Günü olarak kutlanmaktadır. 12 Aralık 1995’te Türkmenistan, BM Genel Kurulu’nun 185 üye devletin oybirliğiyle aldığı kararla kalıcı olarak tarafsız bir Devlet olarak tanındı. Şu anda Türkmenistan 151 ülke ile diplomatik ilişkileri olan bir ülkedir.

Türkmenistan demokratik, hukuka dayalı, laik bir Devlettir. Hükümet şekli başkanlık sistemidir. Türkmen devletinin siyasi yapısı, 18 Mayıs 1992’de kabul edilen (14 Eylül 2016’da yenilenen) Türkmenistan Anayasasına göre oluşturulmuştur. Türkmenistan Anayasası’na göre; Türkmenistan’ın devlet yapısı, birbirinden bağımsız hareket eden ve birbirini dengeleyen yasama, yürütme ve yargı erkleri şeklinde kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmaktadır. Anayasal olarak belirlenmiş normlar ve hükümler doğrudan uygulanabilir. Anayasaya aykırı olan kanunlar ve diğer yasal düzenlemelerin hiçbir yasal gücü yoktur. Türkmenistan halkı, egemenliğin taşıyıcıları ve devlet gücünün tek kaynağıdır. Devlet, din ve inanç hürriyetini ve kanun önünde eşitliğini garanti eder. Dini kuruluşlar Devletten ayırdır ve Devlet işlerine karışamaz veya devlet görevlerini yerine getiremez. Kamu eğitim sistemi dini kuruluşlardan ayırdır ve laiktir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı, Türkmenistan’ın en yüksek yetkilisidir. Devletin ve yürütmenin başıdır. Türkmenistan Devlet Başkanı, Türkmenistan Hükümeti olan Bakanlar Kuruluna başkanlık eder. Türkmenistan Cumhurbaşkanı, ülkenin bağımsızlığının ve Türkmenistan’ın tarafsız statüsünün, toprak bütünlüğünün garantörüdür. Türkmenistan Halk Maslahatlığı, demokrasinin en yüksek temsil organıdır. Türkmenistan Halk Maslahatlığının temel amacı ve ana görevleri, ulusal öneme sahip sorunların çözümünde, ülkede uygulanan reformların ve sosyo-ekonomik programların uygulanmasında, tekliflerin geliştirilmesinde, tavsiyelerde bulunulmasında, yardım edilmesinde ve hizmet edilmesinde halkın geniş katılımıdır. Halkın birliğini, uyumunu, huzurunu, refahını ve Bağımsız, “Daimî Tarafsız” Türkmenistan’ın dinamik gelişimini güçlendirmektir. Bir meclisten oluşan Türkmenistan Meclisi (Parlamento), yasama yetkisini kullanan temsili bir organdır. Türkmenistan Meclisi 125 milletvekilinden oluşur ve yaklaşık olarak eşit sayıda seçmenle seçim bölgeleri tarafından beş yıllık bir süre için seçilirler. Türkmenistan’da yargı yetkisi yalnızca mahkemelerde bulunur.

Yargı şubesi, vatandaşların hak ve özgürlüklerini ve Devletin ve toplumun yasal olarak korunan çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır.

Yukarıda Anayasal nitelikte olumlu bir tablo çizen Türkmenistan'ın siyasi görünümü, fiiliyatta ciddi oranda eleştirilerle muhatap olmaktadır. Başkanlık sistemi ile yönetilen bir Cumhuriyet olan Türkmenistan, Türk cumhuriyetleri arasında en kapalı rejime sahip devlet olarak değerlendirilmektedir. “Türkmen modeli” olarak da adlandırılan bu sistem, ülkede daha çok güvenlik kaygıları merkeze alınarak oluşturulmuştur ve bu kaygıların bir uzantısı olarak dış ilişkilerde, BM genel kuruluna da onaylatılan, “daimî tarafsızlık” ilkesiyle sembolize edilmiştir (Yüce. 2022: 22, 28, 29).

Türkmenistan'da güçler ayrılığı anayasal olarak güvence altına alınmış olsa da uygulamada güçler ayrılığına dair de ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Yasama ve yargı organları üzerinde yürütme organı ile statüsü net olarak tanımlanmamış ve dördüncü bir güç olarak hizmet veren “en yüksek temsilci organ” konumundaki Halk Meclisi'nin (Halk Maslahaty) aşırı kontrolüne dair veriler güçler ayrılığı ilkesiyle uyumlanmamaktadır.⁹⁴

Türkmenistan'daki seçim süreçlerinin demokratik, tarafsız ve özgür olmadığına dair ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Ülkede iktidardaki Demokratik Parti dışında muhalefeti temsil eden diğer iki partinin (Sanayiciler ve Girişimciler Partisi ve Tarım Partisi) bağımsız politikalar izleyemediği ve iktidar partisinin uzantısı olduğu, bu sebeple ülkede gerçek bir muhalefetin olmadığı, adayların önceden belirlenmesi marifetiyle siyasi rekabetin önlenip seçimlerin sadık siyasi elitler arasında yapıldığı şeklinde ciddiye alınması gereken değerlendirmeler de mevcuttur.⁹⁵

6.1.3. Türkmenistan'ın Ekonomik Görünümü

Üst orta gelirli ülkeler kategorisine giren Türkmenistan ekonomisi katı devletçi bir ekonomik model olarak karakterize edilmektedir ve ekonomi daha çok doğal gaz ihracatına bağımlıdır. COVID-19 salgını sebebiyle düşen hidrokarbon talebi ve fiyatları sebebiyle Türkmenistan bu bağımlılığın ekonomik etkilerini fazlaca hissetmiştir. Türkmenistan, Şubat 2022'de uzun vadeli 2022-2052 Ulusal Sosyo-Ekonomik Kalkınma Programı'nı ve orta vadeli 2022-2028 Başkanlık Programını benimsedi.⁹⁶

⁹⁴ <https://bti-project.org/en/reports/country-report/TKM> (Erişim Tarihi: 05/05/2025).

⁹⁵ <https://bti-project.org/en/reports/country-report/TKM> (Erişim Tarihi: 05/05/2025).

⁹⁶ <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099128103032587161> (Erişim Tarihi: 27/04/2025)

Tablo 12. Türkmenistan Ekonomik Görünümü 2020-2024

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024
GSYİH Büyüme Oranı (%)	-2.1	-0.3	5.3	2.0	6.3
Enflasyon (Ortalama, %)	6.1	19.5	11.2	-1.7	6.3
Hükümet Dengesi/GSYİH (%)	-0.1	0.5	2.5	1.3	0.9
Cari Denge/GSYİH (%)	2.9	6.6	7.0	4.8	4.1
Net Doğrudan Yabancı Yatırım/GSYİH (%)	-3.1	-2.6	-1.7	-2.3	N/A
Dış Borç/GSYİH (%)	10.0	8.0	5.8	4.7	N/A
Brüt Rezervler/GSYİH (%)	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A
Özel Sektöre Kredi/GSYİH (%)	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A

Kaynak. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-turkmenistan.pdf (Erişim Tarihi: 09.01.2025)

Türkmenistan ekonomisi, 2020 yılında %2.1 oranında daralmıştır. Bu durum, pandemi etkisiyle enerji talebindeki düşüş ve küresel ticaretin aksamasından kaynaklanmıştır. Enflasyon oranı %6.1 seviyesinde gerçekleşmiş, bu da görece düşük bir fiyat artışına işaret etmiştir. Hükümet bütçesi, GSYİH'nin %-0.1'i kadar açık vererek mali dengede sınırlı bir bozulma yaşandığını göstermektedir. Cari denge ise %2.9 oranında fazla vermiştir; bu durum, enerji ihracatına dayalı bir ekonomi olan Türkmenistan için pozitif bir göstergedir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-3.1 seviyesinde gerçekleşmiş, dış borç oranı ise %10.0 seviyesinde kalmıştır.

2021 yılında ekonomi %0.3 oranında daralmıştır, bu da toparlanmanın henüz gerçekleşmediğini göstermektedir. Enflasyon oranı %19.5 seviyesine yükselmiş ve fiyat istikrarı üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır. Hükümet dengesi %0.5 fazla vererek mali disiplini sürdürmüştür. Cari denge %6.6 oranında fazla vermiştir, bu da enerji ihracat gelirlerindeki artışla ilişkilendirilebilir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-2.6 seviyesine gerileyerek yatırımlarda zayıflama yaşandığını göstermiştir. Dış borç oranı %8.0 seviyesine düşmüş, bu da borç yükünün hafiflediğini işaret etmektedir.

2022 yılında ekonomi %5.3 oranında büyüme kaydetmiş ve güçlü bir toparlanma sürecine girmiştir. Enflasyon %11.2 seviyesine düşmüş ancak hala yüksek kalmıştır. Hükümet bütçesi %2.5 oranında fazla vererek mali disiplindeki iyileşmeyi sürdürmüştür. Cari denge %7.0 oranında fazla vermiş, bu durum enerji ihracatındaki güçlü performansın bir yansımasıdır. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-1.7 seviyesinde kalmıştır. Dış borç oranı %5.8'e düşmüş ve borç yönetiminde olumlu bir görünüm sergilenmiştir.

2023 yılında büyüme %2.0 oranında gerçekleşmiş ve büyüme hızı yavaşlamıştır. Enflasyon %-1.7 seviyesine gerileyerek deflasyon yaşandığını göstermiştir. Hükümet bütçesi, %1.3 oranında fazla vererek güçlü bir mali performans sergilemiştir. Cari denge %4.8 oranında

fazla vermiştir ancak bu oran, önceki yıllara göre bir düşüş göstermiştir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-2.3 seviyesinde gerçekleşmiş, dış borç oranı ise %4.7 seviyesine gerilemiştir.

2024 yılında ekonominin %6.3 oranında büyümesi söz konusudur. Bu projeksiyon, büyük ölçüde enerji fiyatlarındaki toparlanma ve ihracat artışına dayanmaktadır. Enflasyonun %6.3 seviyesine yükselmesi öngörülmekte ve bu da fiyat istikrarında kısmi bir bozulmaya işaret etmektedir. Hükümet bütçesinin %0.9 oranında fazla vermesi beklenmektedir. Cari dengenin %4.1 oranında fazla vermeye devam edeceği görülmektedir. Net doğrudan yabancı yatırım ve dış borçla ilgili projeksiyon verilmemiştir.

Türkmenistan’da 2025 için ekonomik görünüm olumlu olup, genel emtia fiyatlarının pandemi öncesi seviyelerin oldukça üzerinde kalması hedeflenmektedir. Hidrokarbon üretimindeki artış, Türkmenistan’ın ticaret fazlasını daha da artırmasına, 2024’teki cari fazlasını 2025’te korumasına yardımcı olacaktır. 2025’te devlet bütçe dengesinin az da olsa fazla vererek gaz üretimi ve ihracatının artması, enerji ve enerji dışı ürünlerden elde edilen gelirin korunması beklenmektedir.⁹⁷

6.1.4. Türkmenistan’ın Dış Politikası

2000’li yılların ortalarından itibaren uluslararası sistemin dinamik bir değişim geçirmesi, birçok Türkistan (Orta Asya) ülkesinin dış politika tercihlerinde de değişikliklere neden olmuştur. Türkmenistan liderliğindeki bu dönüşüm, özellikle Türkmenistan-Çin ilişkilerinde dikkat çekmektedir. Çok kutuplu uluslararası sistemde, Türkmenistan ile Çin arasındaki ilişkiler, özellikle enerji kaynakları ve jeopolitik ulaşım stratejileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkmenistan’ın jeopolitik konumu, Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı ve Tek Kuşak Tek Yol stratejik projesinde belirleyici bir parametre olmuştur. Çin’in Türkmenistan’a yönelik ilgisi, finansal kredi ve yardımlar aracılığıyla ilişkilerin dinamiklerine yön vermeye devam etmektedir (Hamzaoglu, 2020: 649).

Türkmenistan’ın dış politikası, ülkenin bağımsızlık kazanmasından sonra şekillenmeye başlamıştır. Türkmenistan, bağımsızlık döneminden itibaren dış ilişkilerini tarafsızlık politikası, bağımsızlık, egemenlik ve ulusal çıkarlar temelinde yönetmeyi hedeflemiştir. Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra uluslararası örgütlerle de aktif iş birliği yapmayı hedeflemiştir. Ülke, Birleşmiş Milletler (BM), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve TDT

⁹⁷ <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099128103032587161> (Erişim Tarihi: 27/04/2025).

gibi örgütlere üyedir ve bu örgütler aracılığıyla uluslararası toplumla etkileşimde bulunmaktadır. Enerji kaynaklarının stratejik önemi nedeniyle enerji diplomasisini de merkeze alan Türkmenistan dış politikası, ülkenin zengin doğal gaz rezervleri bulunması dolayısıyla, bölgesel ve küresel enerji politikalarında etkin bir oyuncu (aktör) konumundadır. Türkmenistan, anayasal olarak Daimî Tarafsızlık Statüsü'nü benimsemiş, 25 Ekim 1995 tarihinde tek taraflı tarafsızlık için BM üye devletlerinin onayını istemiş ve 12 Aralık 1995 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından daimî tarafsızlığı onaylanmıştır. Böylece Türkmenistan, “Daimî Tarafsız Ülke” olarak tanınmıştır. Bu statü ile Türkmenistan’ın daimî tarafsızlığı hem tek taraflı olarak hem de BM tarafından tanınmış bulunmaktadır. İsviçre (1815), Belçika (1831) ve Lüksemburg (1867) gibi devletler, güçlü devletler tarafından, Laos tek taraflı olarak, Avusturya anayasal nitelikte bir tarafsızlık, seçmiş olan devletlerdir. Türkmenistan bu bakımdan diğerlerinden ayrılmakta ve anayasal bir kanunla dış politika stratejisi olarak hem kendi anayasasınca hem de BM tarafından onaylı bir şekilde daimî tarafsızlık politikası benimsemiş bir ülke konumunda bulunmaktadır. Bu konum Türkmenistan’a, herhangi bir savaşa ve askerî ittifaklara katılamama, ülkesinde başka ülkelerin ve uluslararası askerî kuruluşların askerî geçişlerine ve üs kurmalarına izin vermeme yükümlülükleri getirmiştir. Türkmenistan, dış politikasında kapsamlı barış, istikrar ve güvenliğin teşvik edilmesi, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin tutarlı olarak uygulanması, “Açık Kapı Siyaseti” bağlamında daimî tarafsızlık, iyi komşuluk, barışseverlik ve çıkar bakımından ortaklık kurduklarıyla karşılıklı faydaya ve iş birliğine dayanan yapıcı bir dış politikayı öncelemektedir. Bunun yanında bölgesinde ve bölgesi dışındaki ilişkilerin ve iş birliğinin güçlendirilmesi, silahsızlanmanın uygulanması için uygun koşulların oluşturulması, mevcut çatışma ve çelişkilerin barışçı yollarla çözülmesi ve enerji güvenliğinin sağlanmasına dönük politika geliştirmektedir. Komşu devletlerle, özellikle Türkistan (Orta Asya) ve Hazar Havzası ülkeleriyle geleneksel bağlamda dostane ve karşılıklı çikara dayalı ilişkileri, istikrarlı bir biçimde sürdürme çabasındadır. Yetkin ve etkili uluslararası örgüt ve yapılarla iş birliğini daha da geliştirmek istemektedir.

Türkmenistan’ın dış politikasının ana hedefleri şunlardır (Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan:⁹⁸ Uluslararası barış, güvenlik ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olmak; Türkmenistan’ın dünya siyasi alanındaki konumunu güçlendirmek, Uluslararası ilişkiler alanında devletin ulusal çıkarlarını sürekli olarak korumaktır. Bu yüksek hedeflerden hareketle Türkmenistan’ın dış politikası, bütünleşik ve güvenilir bir güvenlik

⁹⁸ <https://mfa.gov.tm/en/articles/3> (Erişim tarihi: 29.06.2023)

sisteminin sağlanması, ülkenin bağımsızlığının ve egemenliğinin güçlendirilmesi, uluslararası barışın, güvenliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın güçlendirilmesine yasal statüye bağlı kalarak destek olmak gibi görevler üstlenmektedir. Türkmenistan, hükümetler arası kuruluşlar ve uluslararası kuruluşlar ve forumlar ile çatışmasız, ulusal çıkarlara saygı ilkelerine dayalı dostane, açık, çok yönlü ikili ve çok taraflı ilişkiler geliştirmeyi tercih etmektedir. Bu bağlamda Türkmenistan eşitlik, karşılıklı saygı ve karşılıklı yarara dayalı dış politika stratejisi çerçevesinde dünyanın 151 ülkesiyle diplomatik ilişki kurmuştur.

Bu durum aynı zamanda yatırım ve borçlanma üzerinden Çine karşı bir bağımlılık riski de taşımaktadır. Nitekim 2019 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na Batılı ülkeler tarafından verilen ve Çin'in Sincan politikalarını eleştiren mektuba karşı, Çin'in Sincan politikalarını destekleyen otuz altı ülkenin imzasını taşıyan bir mektup daha sunulmuştur. Söz konusu otuz altı ülke arasında Özbekistan ile Türkmenistan da bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkmenistan'ın doğal gaz pazarında önemli bir alıcı olan Çin'e karşı oluşan Pazar bağımlılığından dolayı Çin'in destekçileri arasında yer alması dikkat çekicidir (Helvacıköylü, 2022: 972).

Çin ile Türkmenistan arasında borçlanma ve enerji kaynakları üzerinden oluşan bu bağımlılığı dengelemenin en olası alternatifi TDT bünyesinde geliştirilecek yeni projelerle Türkmen gazını Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırmaktır.

Türkmenistan, Rusya'nın etki alanında kalma riskini en büyük bölgesel tehdit olarak görmekte ve ulusal egemenliğini koruma açısından önemli bir sorun olarak değerlendirmektedir. Ayrıca, Hazar Denizi kaynaklarının paylaşımı konusundaki sorunlar, Türkmenistan'ın ve komşu ülkelerin güvenliğini etkilemektedir. Bu tehditlere karşı alınan önlemler arasında Aşgabat Anlaşması ve "Kuzey-Güney" bölgesel karayolu ve demiryolu inşası bulunmaktadır. Enerji güvenliği bağlamında Türkmenistan, enerji kaynaklarını dış ülkelere pazarlamada çeşitlendirme sorunlarını ön planda tutmaktadır. Rusya üzerinden enerji kaynaklarının ithalatının bağımlılığa yol açtığını düşünerek, Türkmenistan, Hazar Kıyı Doğalgaz Boru Hattı Projeleri ve Çin ile yapılan doğalgaz boru hattı projeleri gibi önlemler almıştır. Çevresel güvenlik açısından iklim değişikliği ve su sorunları Türkmenistan'ın endişe kaynaklarıdır. Bu çerçevede, Aral Gölü'nü Kurtarmaya Yönelik Uluslararası Fon, Tahran Sözleşmesi, BM Çevrenin Korunması Sözleşmesi gibi uluslararası girişimlerde bulunmuştur. Sınır güvenliği konusunda çatışmalardan kaynaklanan düzensiz göç ve insan ticareti endişeleriyle başa çıkmak adına Türkmenistan, Uluslararası Göç Örgütü ile iş birliği ve çeşitli anlaşmalarla önlemler almıştır. Ekonomik güvenlik açısından kaynaklara, finansmana ve

pazarlara erişimdeki zorluklar Türkmenistan'ın endişelerindendir. Bu kapsamda, Hazar Ekonomik Forumu, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gibi ekonomik iş birlikleriyle ilgili önlemler alınmıştır. Rejim güvenliği açısından otoriter yönetim yapısına yönelik tehditleri engellemek adına Türkmenistan, sıkı merkezi yönetim, başkanlık makamının güçlendirilmesi ve medya kontrolü gibi önlemler uygulamıştır. Dolayısıyla Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık stratejisi, bölgesel ve uluslararası düzeyde çeşitli tehditlere karşı alınan çeşitli önlemlerle desteklenmiş, güvenlik ve dış politika alanlarında etkili bir rol oynamıştır (Nurlayev, 2022: 114-118).

6.1.5. Türkmenistan'ın Doğal Kaynakları ve Enerji Potansiyeli

Petrol, doğal gaz, sülfür ve tuz, Türkmenistan'ın başlıca doğal kaynaklarıdır. Ülkede önemli miktarda gaz ve petrol rezervleri bulunmaktadır, özellikle gaz rezervleri Amuderya havzasında, doğusunda ve Hazar Denizi yakınlarında yer almaktadır. Türkmenistan, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında gaz rezervleri bakımından Rusya'dan sonra ikinci sıradadır. Türkmenistan, hidrokarbon sanayisinin geliştirilmesi konusunda iddialı projeler sunmaktadır. 2030 yılına kadar doğal gaz üretimini yılda 250 milyar metreküpe, ham petrol üretimini ise yılda 110 milyon tona çıkarma hedeflenmektedir.⁹⁹

Türkmenistan, Orta Asya'da yer alan ve Kazakistan, Özbekistan, İran ve Afganistan ile sınırı bulunan bir ülkedir. Yüzölçümünün yaklaşık %70'i Karakum Çölü'nden oluşan ülkenin toplam alanı 491.210 km² olup, nüfusu yaklaşık 7.6 milyondur. Tarihi 1511 yılına, Hive Hanlığı'na kadar uzanan Türkmenistan, Sovyetler Birliği'ne yaklaşık 70 yıl boyunca üye olmuş ve 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ülke her yıl bu tarihi bağımsızlık günü olarak kutlamaktadır. Türkmenistan ekonomisi büyük ölçüde doğal kaynaklara ve sanayiye dayanmaktadır. En önemli doğal kaynağı, dünya çapında yedinci sırada yer alan büyük doğal gaz rezervleridir. Bunun yanında petrol üretimi ve elektrik üretimi de önemli ekonomik alanlardır. Tarımsal üretimde ise pamuk ve buğday gibi ürünler ülkenin hem iç tüketiminde hem de ihracatında ön plana çıkmaktadır. Doğal gaz rezervleri, ülkenin batısında, Hazar Ovası'nda yoğunlaşmıştır. 2018 yılı itibarıyla Türkmenistan, ispatlanmış doğal gaz rezervleri bakımından dünyada altıncı, üretim bakımından ise onuncu sıradaydı. 2009 yılında Çin'e uzanan 1.770 kilometrelik boru hattı inşa edilmiş, ayrıca İran'a da 30 kilometrelik bir hat yapılmıştır. Gelecekte Hindistan, Pakistan ve Afganistan'a da doğal gaz taşıyacak boru hatları planlanmaktadır. Bu altyapı, Türkmenistan'ın enerji ihracatında ve ekonomik büyümesinde hayati rol oynamaktadır. Petrol, ülkenin bir diğer stratejik doğal kaynağıdır. Özellikle Hazar

⁹⁹ <https://gso.org.tr/uploads/1618406872-665968.pdf> (Erişim Tarihi: 19.12.2023).

Denizi'ne yakın Cheleken Yarımadası açıklarında yüksek kaliteli petrol rezervleri yer almaktadır. 2010 yılında Türkmenistan günlük 202.000 varil petrol üretmiş, bunun yaklaşık yarısını iç piyasada tüketmiştir. Petrol, yakıt olarak kullanıldığı gibi kimyasal üretimde de değerlidir. Ancak üretim sürecinde çevresel problemler, örneğin petrol sızıntıları ve denizlerin asidifikasyonu gibi ciddi tehditler söz konusudur. Türkmenistan, dünya pamuk üretiminde dokuzuncu sırada yer almaktadır. Akhal, Balkan, Mary, Daşoğuz ve Lebap illerinde yoğun şekilde pamuk tarımı yapılmakta ve Çin, İran, Rusya, Türkiye gibi ülkelere ihraç edilmektedir. 2011 yılında 1,1 milyon ton pamuk üretilmiştir. Ancak pamuk, yoğun su ihtiyacı nedeniyle sulama konusunda zorluklar yaratmaktadır. Amu Derya Nehri'nden su çekilerek yapılan sulama, çevresel sorunlara neden olmakta, bu da özellikle Aral Gölü'nün küçülmesinde etkili olmaktadır. Buğday, Türkmenistan'ın hem iç tüketimi hem de ihracatı açısından önemli bir tarım ürünüdür. 2017 yılında buğday arzı 2.029 bin ton olarak kaydedilmiştir. Ekmek, makarna, tahıl ürünleri ve alkol üretiminde kullanılan buğday aynı zamanda hayvan yemi olarak da tüketilmektedir. Aynı yıl, hayvan yemi olarak kullanılan buğday miktarı 821 bin tondur. Ancak tarımsal üretim, su kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle iklimsel ve çevresel sorunlarla karşı karşıyadır. Türkmenistan'ın doğal kaynakları ekonomik kalkınmada önemli bir rol oynasa da bu kaynakların sürdürülebilir kullanımı çevresel dengenin korunması açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁰⁰

6.1.6. Türkmenistan'ın Uluslararası Sorunları

6.1.6.1. Hazar'ın Hukukî Statüsü

Avrasya kıtasında, Avrupa ile Asya'nın kesişim noktasında yer alan Hazar, dünyanın en büyük kapalı su havzasıdır. Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi açık denizlere doğrudan erişimi olmayan ülkeler için stratejik bir avantaj sunan Hazar Denizi, zengin enerji kaynaklarına ev sahipliği yapmasıyla birlikte, bu kaynaklara ihtiyaç duyan ülkeler ve bölge ülkeleri için siyasi ve ekonomik açıdan önemli bir faktördür. Baltık ve Karadeniz ile çay ve kanallar aracılığıyla birleşmesi, ayrıca İpek Yolu üzerinde konumlanması, Hazar'ın stratejik önemini daha da artırmaktadır (Aliyev, 2009: 194).

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın hak sahibi devletler olarak ortaya çıkması, Hazar'ın statüsü ve bölüşülmesi konusunu gündeme getirmiştir. Kıyıdaş devletler açısından deniz ve göl olarak adlandırılmasının farklı hukuksal sonuçlar doğurabileceği için Hazar'ın statüsü

¹⁰⁰ <https://www.worldatlas.com/articles/what-are-the-major-natural-resources-of-turkmenistan.html> (Erişim Tarihi: 20.12.2023).

belirlenememiş, ancak ikili ve üçlü anlaşmalarla paylaşım sorunu kısmen çözüme kavuşturulmuştur (Özsoy, 2019: 468).

1997 yılında İran ve Türkmenistan arasında gerçekleşen doğal gaz boru hattı inşası, 12 milyar metreküplük bir kapasiteye sahiptir. Bu proje sayesinde Türkmenistan, Rusya'ya alternatif bir enerji kaynağı sunma konusunda önemli bir adım atmıştır. İran ile yapılan doğal gaz boru hattının ardından, Türkmenistan'ın doğal gazını Batı'ya taşıma fikri, 1999 yılında Ankara ve Aşkabat arasında gerçekleşen bir anlaşma ile somutlaşmıştır. Her yıl 16 milyar metreküp doğal gazın Hazar Denizi'nin altından geçen boru hatları aracılığıyla Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye taşınması, Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi olarak planlanmıştır. Ancak, Hazar'ın statüsüne dair anlaşmazlıklar ve İran ile Rusya'nın müdahaleleri nedeniyle proje gerçekleştirilememiştir. Hazar'ın yeni statüsüyle birlikte, Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi güçlü bir şekilde tekrar gündeme getirilmiştir. Ayrıca, 2020 yılında ABD'nin Türkistan (Orta Asya) stratejisinde önemli bir yer tutan Lapis Lazuli Koridoru'na da değinmek gerekmektedir. 15 Kasım 2017'de Aşkabat'ta düzenlenen 7. Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı'nda (RECCA), Lapis Lazuli Transit Koridoru'nu hayata geçirecek bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde, ilk aşama olarak Afganistan'ın Herat eyaleti Aşkabat üzerinden Türkmenbaşı'na bağlanacak ve bu şehirden çıkan ürünler Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a ve Bakü-Tiflis-Kars demir yoluyla Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırılacaktır. Bu proje, Türkmenistan'ı bölgede merkezi bir konuma taşıyarak, aynı zamanda Afganistan'ın kalkınması açısından da büyük önem taşımaktadır (Çalışkan, 2020: 21-23).

Hazar Denizi, birçok balık türüne ev sahipliği yapmanın yanı sıra dünya petrol rezervlerinin tahmini %17'sini bünyesinde bulundurmasıyla bölgenin ekonomik önemini artırmaktadır. Dünya rezervlerinin yarısını oluşturan Körfez petrolünden sonra ikinci sırada yer alan Hazar Denizi'nde, yaklaşık olarak 30 milyar ton (200 milyar varil) petrol bulunmaktadır. 1991 yılına kadar genel olarak Sovyet-İran Denizi olarak adlandırılan Hazar Denizi'nin SSCB'ye ait bölümleri 1970 yılında sektörlere ayrılmıştır. SSCB Petrol Endüstrisi Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen paylaşıma göre Hazar, Rusya (%16-60 bin km²), Kazakistan (%29-105 bin km²), Azerbaycan (%19-70 bin km²), Türkmenistan (%22-80 bin km²) ve İran (%14-55 bin km²) sektörlerine bölünmüştür (Hacızade, 2015: 104). Söz konusu bölüşüm, denizin ortasından çekilen hat ile adı geçen beş ülkenin sınırlarının birleştiği noktalardan uzatılan hatların içinde kalan alanların, denize kıyısı olan devletlerin kullanımına bırakılması şeklinde gerçekleşmiştir (Yağdıran, 2011: 32).

1921 ve 1940 anlaşmaları, Hazar Denizi'ni tanımlamak konusunda yetersiz kaldı; ayrıca bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkması, Hazar'ın kimlik sorununu çözme ihtiyacını ortaya çıkardı. Hazar, coğrafi tanımlara göre bir deniz değil, bir kapalı havza olarak kabul edilmelidir. Eğer Hazar bir deniz olarak tanımlanırsa, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre kıyı devletleri, kıyılarından 200 mil uzaklığa kadar münhasır ekonomik bölgeler oluşturabilir. Hazar'a göl statüsü verilirse, kıyıdaş devletler arasında Hazar kaynaklarının eşit şekilde paylaşımı mümkün olabilir.

Eğer Hazar bir göl olarak tanımlanırsa, uluslararası sınır gölü statüsü kazanacak ve 1982 sözleşmesinin yetki alanına girmeyecek. Hazar'ın statüsü konusundaki hukuki çözümsüzlük, günümüzde 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi uluslararası anlaşmalar aracılığıyla çözülebilir. Bu sözleşmeye göre, Hazar bir göl, deniz, yarı kapalı veya açık deniz olarak tanımlanabilir. Ancak Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş ülkeler arasında ortak bir görüş olmaması, uluslararası sınır gölü statüsü kazanmasını engellemektedir. Hazar'ın hukuki statüsü, ekoloji, ulaşım, balıkçılık gibi sorunlardan ziyade, bölgedeki en büyük petrol ve gaz rezervlerinin paylaşım savaşı nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Göle dönüşmesi durumunda ya ulusal sektörlere bölünecek ya da devletler arasında ortak kullanıma açılacaktır. Bu durumda, paylaşım durumunda her devlet eşit yetkilere sahip olacak veya ulusal sektörler belirlenerek her devlet kendi kısmında bağımsız hukuki haklara sahip olacaktır. Bu paylaşım durumunda, Kazakistan %29,6; Azerbaycan %19,5; Rusya %18,7; Türkmenistan %18,4 ve İran %13,8'lik paya sahip olacaktır (Kocaman, 2018: 107).

Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesi durumunda, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeleri olacak ve Hazar, Rusya Federasyonu, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında beş ulusal sektöre bölünecektir. Ancak, bu deniz statüsü ve ulusal sektörlere bölünme uygulaması, Azerbaycan ve Kazakistan gibi enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler tarafından destek görmüş, ancak Rusya ve İran gibi ülkeler tarafından, kendilerine düşen sektörlerde rezerv miktarının yetersiz olduğu gerekçesiyle Türkmenistan'ın da desteğiyle reddedilmiştir. Göl statüsü ise Rusya, İran ve Türkmenistan tarafından destek görmektedir, çünkü bu durumda her ülke kıyıdan belirli bir uzaklığa kadar kendisine ait bir bölgeye sahip olacak ve ortak kullanıma açık olan orta bölge olacaktır. Ayrıca, Rusya ve İran, Türkmenistan'ın da desteğiyle, Hazar'ın deniz statüsünün uygulanamayacağını, çünkü Hazar'ın açık denizlerle bağlantısı olmadığını ileri sürerek Hazar'ın göl statüsü altında ortak egemenliğe sahip olması gerektiğini savunmaktadır.

Hazar'ın statü sorunu, deniz mi yoksa göl mü olduğu konusundaki belirsizlikle yakından ilişkilidir. Hazar, büyüklüğü, jeolojik karakteri ve gelişim tarihi göz önüne alındığında deniz olarak kabul edilebilecek bir özelliğe sahiptir. Bu durumda, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin uygulanması gerekecek ve Hazar'a kıyısı olan ülkelerin karasuları, bitişik bölgeler, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeler konusunda yetkileri belirlenecektir (Amirbek, 2015: 29).

6.1.7. Türkmenistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Türkmenistan, Türk Dünyası'nın entegrasyon sürecinde özgün bir konuma sahip olan ve bu sürece mesafeli bir temkinlilikle yaklaşan istisnai bir aktör olarak değerlendirilmektedir. Orta Asya'nın jeostratejik merkezinde yer alan ülke, enerji kaynakları, ulaşım ağları, tarafsızlık statüsü ve dış politika paradigması ile bölgesel bütünleşmenin hem imkânlarını hem de sınırlarını temsil etmektedir. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, 1995'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından da tanınan "daimî tarafsızlık" statüsüyle birlikte, uluslararası sistemde kendine özgü bir dış politika modeli benimsemiş ve bu statüyü hem egemenliğini korumanın hem de dış etkilerden sakınmanın stratejik bir aracı olarak kurgulamıştır. Bu bağlamda Türkmenistan, TDT ile olan ilişkilerinde gözlemci ülke konumunu muhafaza etmekte, ancak bu statü bile, sahip olduğu enerji, coğrafya ve tarihî-kültürel bağlar nedeniyle Türk dünyası için stratejik önemini azaltmamaktadır.

Türkmenistan'ın jeopolitik konumu, Türk dünyası entegrasyonu açısından özel bir önem arz etmektedir. Kazakistan, Özbekistan, İran ve Afganistan gibi ülkelerle sınırdış olması; Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan ve Türkiye ile bağlantı potansiyeline sahip olması, onu Orta Asya ile Anadolu coğrafyası arasında enerji ve ulaştırma köprüsü haline getirmektedir. Lapis Lazuli Koridoru, Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı ve planlanan Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı gibi girişimler, Türkmenistan'ın Türk dünyası ile daha sıkı ekonomik ve lojistik bağlar kurma kapasitesini açıkça göstermektedir. Ancak bu potansiyel, dış politika tercihlerinde izlenen tarafsızlık ilkesi nedeniyle henüz kurumsal düzeyde tam olarak hayata geçirilememiştir.

Enerji diplomasisi açısından Türkmenistan, Türk dünyasında en zengin doğal gaz rezervlerine sahip ülkelerden biridir. Bu kaynakların büyük bir kısmı Çin'e yönlendirilmiş olup, Türkmenistan ekonomisinin dış gelirleri bu pazara önemli ölçüde bağımlı hale gelmiştir. Çin ile geliştirilen altyapı projeleri ve borçlanmaya dayalı enerji ilişkileri, Türkmenistan'ın dış politikasında bir denge arayışını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, TDT bünyesinde geliştirilebilecek alternatif enerji projeleri, Türkmenistan'ın enerji ihracatında pazar çeşitliliği

yaratmasını sağlayabilir. Özellikle Trans-Hazar Boru Hattı'nın hayata geçirilmesi hem Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye doğal gaz akışını mümkün kılacak hem de Türkmenistan'ın Çin'e karşı ekonomik denge politikalarını güçlendirecektir. Böylece Türkmenistan, TDT bağlamında yalnızca sembolik değil, ekonomik olarak da merkezî bir konuma evrilebilecektir.

Türkmenistan'ın siyasi yapısı ve demokratikleşme düzeyi ise entegrasyon sürecine yönelik temkinli yaklaşımın önemli bir dayanağını oluşturmaktadır. Başkanlık sistemi ile yönetilen ve dışa kapalı bir siyasi rejim olarak tanımlanan “Türkmen Modeli”, ülkede demokratik katılımı sınırlamakta ve siyasi çeşitliliği engellemektedir. Her ne kadar anayasal olarak kuvvetler ayrılığı ilkesine bağlılık beyan edilse de uygulamada yürütme erkinin diğer erkler üzerindeki belirleyici rolü, ülkenin hem iç yönetiminde hem de dış ilişkilerde merkeziyetçi ve güvenliğe dayalı bir yaklaşımı benimsemesine neden olmaktadır. Bu durum, Türkmenistan'ın TDT gibi çok taraflı platformlarda karar alma süreçlerine katılımını sınırlamakta; entegrasyonun daha çok ekonomik ve teknik düzeyde gelişmesine olanak tanımaktadır.

Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık politikası, Türk Dünyası ile ilişkilerinin kurumsal boyuta ulaşmasında en önemli yapısal kısıt olarak ortaya çıkmaktadır. Bu statü, Türkmenistan'ın herhangi bir askeri ittifaka katılmasını, ülkesinde yabancı üs bulundurmasını ya da açık çatışmalara taraf olmasını engellemektedir. Bu çerçevede, TDT bünyesindeki savunma ve güvenlik iş birliklerine doğrudan katılım mümkün olmamakta; Türkmenistan daha çok gözlemci statüsü ile kültürel, ekonomik ve ulaşım temelli iş birliklerine yönelmektedir. Öte yandan, bu tarafsızlık ilkesi, Türkmenistan'a arabuluculuk ve güven inşası gibi yumuşak güç unsurlarında bir avantaj sağlamaktadır. TDT'nin tarafsız, ama stratejik oyunculara duyduğu ihtiyaç düşünüldüğünde, Türkmenistan'ın özel statüsünün bu boşluğu doldurabilecek potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

Türkmenistan'ın uluslararası enerji politikaları ve Hazar Denizi'nin hukukî statüsü konusundaki pozisyonu da Türk dünyası ile entegrasyonunun hukuki ve jeopolitik boyutunu etkilemektedir. Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu tartışmaları, Trans-Hazar projeleri ve enerji kaynaklarının paylaşımı üzerinde doğrudan etkili olmuş; Türkmenistan, bu süreçte göl statüsünü savunan ülkeler arasında yer almıştır. Bu durum, özellikle Azerbaycan ve Kazakistan gibi enerji kaynaklarını ulusal sektörlerle sınırlandırmak isteyen ülkelerle çıkar uyuşmazlıklarına yol açmıştır. Ancak 2018 yılında imzalanan Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Anlaşma, bu konuda belirli bir uzlaş zeminini oluşturmuş; Türkmenistan'ın Batı yönlü enerji politikalarını yeniden gündeme almasına olanak tanımıştır.

Sonuç olarak Türkmenistan, Türk dünyasının bütünleşme sürecinde sessiz ama stratejik bir aktör olarak varlık göstermektedir. Enerji kaynakları, coğrafi konumu, istikrar arayışı ve tarafsızlık politikası ile ülke hem Avrasya jeopolitiğinde hem de Türk dünyası içinde benzersiz bir model oluşturmaktadır. Bu model, her ne kadar kurumsal entegrasyon açısından sınırlayıcı bir yapıya sahip olsa da enerji diplomasisi, ulaşım ağları ve kültürel ortaklıklar üzerinden inşa edilebilecek esnek iş birliklerine zemin hazırlamaktadır. Türkmenistan'ın TDT'deki rolü, klasik üyelikten ziyade, pragmatik ve alan merkezli katkılarla tanımlanmakta; bu da Türk dünyası için çok vektörlü ve çok katmanlı bir entegrasyon modeli geliştirme fırsatı sunmaktadır.

6.2. MACARİSTAN

Macaristan, Avrupa'nın merkezinde yer alan ve tarihsel, kültürel, siyasi ve ekonomik açılardan stratejik öneme sahip bir ülkedir. Avrupa Birliği'nin bir üyesi olan Macaristan, doğusunda Ukrayna ve Romanya, batısında ise Avusturya ile komşu olarak Orta Avrupa'nın doğu ve batı eksenleri arasında bir geçiş noktası işlevi görmektedir. Bu coğrafi avantajı sayesinde hem Avrupa'nın iç yapılarında hem de Avrasya'ya açılan ticaret yollarında köprü ülke konumuna ulaşmıştır. Macaristan'ın, Türkiye, Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden ilerleyen Orta Koridor'un Avrupa bağlantı noktası olarak sahip olduğu potansiyel, yalnızca ticaret ve enerji taşımacılığı açısından değil, aynı zamanda bölgesel iş birliği ve güvenlik stratejileri bağlamında da ciddi fırsatlar sunmaktadır.

Son yıllarda Macaristan'ın, TDT ile kurduğu ilişkilerdeki artış, ülkenin yalnızca Avrupa yönelimli bir dış politika değil, aynı zamanda Avrasya eksenli çok boyutlu bir dış politika yürüttüğünün de göstergesidir. Budapeşte'nin, Asya'dan Avrupa'ya uzanan enerji ve ulaşım koridorlarında merkezi bir oyuncu haline gelmesi, bu çok eksenli yaklaşımın sonuçları arasında yer almaktadır. Macaristan'ın TDT ile kurumsal iş birliği, siyasi düzeyde atılan adımlar ve çok taraflı platformlarda aktif rol üstlenmesi, ülkenin Orta Asya, Kafkasya ve Türkiye ile bağlarını güçlendirmektedir. Özellikle Zengezur ve Orta Koridor gibi projeler, Macaristan'ın Doğu-Batı bağlantılarında güvenilir bir transit ülke olarak görülmesini sağlamaktadır.

Siyasal yapısı itibarıyla Macaristan, 1989 yılında sosyalist sistemden çıkıp parlamenter demokrasiye geçmiştir. Ancak, 2010'dan bu yana Fidesz partisinin liderliğinde yürütülen politikalar, ülkenin liberal demokrasiden uzaklaşarak "illiberal demokrasi" modeline yöneldiği yönünde uluslararası eleştirileri beraberinde getirmiştir. Viktor Orbán yönetimi altında devletin birçok kurumu merkezîleşmiş, hukuk devleti ve medya özgürlüğü gibi demokratik değerler zayıflamıştır. Buna rağmen hükümet, güçlü bir iç siyasi meşruiyet ve istikrar sağlamış; özellikle

dış politikasında milli çıkarları önceleyen, pragmatik ve çok yönlü bir yaklaşımı benimseyerek hem Avrupa Birliği içinde hem de Avrasya coğrafyasında aktif bir dış aktör haline gelmiştir.

Ekonomik bakımdan Macaristan, 2004 yılında Avrupa Birliği'ne katılmasıyla birlikte dışa açık ve ihracat merkezli bir büyüme modeli geliştirmiştir. Ancak pandemi sonrası dönemde yaşanan yüksek enflasyon, cari açık ve dış borç artışı, ekonomik kırılganlıkları da beraberinde getirmiştir. Buna karşın ülke, ihracatını çeşitlendirme, bölgesel ticaret ağlarını güçlendirme ve enerji ithalat bağımlılığını azaltma yönünde adımlar atmaktadır. Özellikle KOBİ'lerin ekonomideki ağırlığı, dijitalleşme ve e-ticaret gibi alanlarda büyümeyi desteklerken; büyük sanayi yatırımları ve doğrudan yabancı sermaye girişleri de ülke ekonomisine ivme kazandırmaktadır.

Doğal kaynaklar açısından sınırlı imkânlarla sahip olan Macaristan, enerji güvenliğini sağlama konusunda alternatif stratejiler geliştirmektedir. Fosil yakıt bağımlılığını azaltmak, enerji kayıplarını minimize etmek ve yenilenebilir kaynaklara yönelmek, ülkenin sürdürülebilir büyüme hedefleri kapsamında öncelik verdiği alanlardır. Özellikle jeotermal enerji potansiyeli, termal su kaynakları ve enerji verimliliğine dönük politikalar, çevresel sürdürülebilirlik ile ekonomik büyümeyi eş zamanlı yürütme çabasının bir parçasıdır. Bu bağlamda Macaristan, enerji tedarik zincirinde yalnızca tüketici değil, aynı zamanda bölgesel enerji merkezlerinden biri olmayı hedefleyen bir strateji izlemektedir.

Tüm bu özellikleriyle Macaristan, Avrasya ile Avrupa arasındaki ilişkilerde önemli bir köprü ülke olma konumunu güçlendirmektedir. Coğrafi avantajları, TDT ile artan iş birliği, stratejik dış politika açılımları ve bölgesel enerji projelerine olan ilgisiyle Macaristan, gelecekte Türk dünyası ile Avrupa arasındaki ekonomik ve siyasi entegrasyon süreçlerinde anahtar bir aktör olmaya adaydır. Bu çerçevede ülkenin, bölgesel güvenlik, enerji arz güvenliği ve ticari iş birlikleri bağlamında oynayacağı rol giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

6.2.1. Macaristan'ın Jeopolitik Konumu

Macaristan, coğrafi konumu nedeniyle stratejik öneme sahip bir Orta Avrupa ülkesidir. Ülke, doğusunda Ukrayna ve Romanya, batısında ise Avusturya ile komşudur, bu da Macaristan'ı iki bölge arasında bir köprü rolüne yerleştirir. Ayrıca, Türkiye-Bulgaristan-Sırbistan-Macaristan rotasında ilerleyen Orta Koridor'un Batı'ya ulaşmasında kilit bir rol oynamaktadır. Bu durum, Macaristan'ın jeopolitik önemini daha da artırmaktadır. Macaristan'ın Orta Koridor'da merkezi bir konuma yükselmesi ise, birçok aktör için önemli faydalar sağlayacaktır. Bu durum, Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesiyle Orta Koridor'un Avrupa'ya ulaşmasını hızlandırarak TDT'nin etkinliğini artıracaktır. Bu,

Macaristan'ın ekonomik, siyasi ve stratejik olarak önemli kazanımlar elde etmesine olanak tanıyacaktır. Ayrıca, Avrupa'nın enerji ihtiyaçları ve güvenli ulaşım rotaları göz önüne alındığında, Macaristan'ın bu süreçte kilit bir oyuncu haline gelmesi, Avrupa için vazgeçilmez bir partner olmasını sağlayacaktır. Diğer yandan, Orta Koridor'un kazanımlarından faydalanan diğer aktörler arasında yer alan Türkistan (Orta Asya) ve Kafkasya devletleri, Çin ile Avrupa arasındaki istikrarlı güzergahlarını tamamlamanın avantajını yaşayacaktır. Macaristan, bölge devletleri için güvenilir bir iş birliği partneri olma potansiyeli taşımaktadır, bu da Orta Koridor'un Avrupa ayağının güvenliğini sağlamak anlamına gelir. Sonuç olarak, Avrupa ve Çin, Macaristan'ın Orta Koridor'da merkezi bir konuma yükselmesinden en çok kazanç elde edecek olan taraflardır. Bu durum, ticaretin hızlı, düşük maliyetli ve güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için önemli bir fırsat sunacaktır. Ayrıca, Bulgaristan ve Sırbistan gibi diğer Orta Koridor ülkeleri de jeopolitik ve ekonomik açıdan daha fazla önem kazanacaktır. Macaristan, Avrupa'da güvenli bir liman olma misyonunu üstlenerek sadece kendi çıkarlarına değil, birçok aktörün çıkarlarına da hizmet edecektir.¹⁰¹

Macaristan, bir bakıma Doğu'nun Batı'ya açılan kapısı olmanın yanı sıra, Batı'nın Doğu'ya açılan penceresi olarak da kullanılabilmekte ve Avrasya ile birlikte tüm Türk dünyasını hedeflemektedir. Sovyetlerin çöküşünden sonra Avrupa Birliği içinde kendisini bulan Macaristan, eski konumunun aksine, Batı Bloğu'nun Doğu'ya açılan bir kapısı haline gelmiş ve Macar asıllı Yahudilerin etkisiyle Macaristan, Avrasya politikalarının üssü konumuna gelmiştir. Batılı emperyal güçler, Macarların Asyalı kökeninden yararlanmak amacıyla Macaristan üzerinden Orta Asya'ya yönelik yeni politikalar üretmişlerdir. Sovyet sonrası dönemde, Ortadoğu, Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) bölgelerinde ortaya çıkan otorite boşluğunun doldurulması için yapılan planlarda Macaristan, bir atlama tahtası olarak kullanılmış ve Avrupalı şirketler, Macaristan üzerinden Avrasya'ya açılmışlardır (Çolak, 2017, 152, 153).

Bu bağlamda, Türkiye, Macaristan, Bulgaristan ve Sırbistan Ulaştırma Bakanları, 5 Temmuz 2022 tarihinde Bulgaristan-Macaristan-Sırbistan-Türkiye Dörtlü Bakanlar Koordinasyon Konseyi'ni kurarak ilk toplantılarını gerçekleştirmiştir. Toplantıda, 2053 yılına kadar demir yoluyla taşınan yük miktarının yılda 38 milyon tondan 440 milyon tona çıkarılması planlanmıştır.¹⁰² Ayrıca, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Macaristan Enerji Bakanları, 28

¹⁰¹ <https://www.ankasam.org/orta-koridorun-avrupadaki-merkezi-macaristan/> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

¹⁰² Hatice Şenses Kurukız, "Bakan Karaismailoğlu: Orta Koridor'da Ticaretin Geliştirilmesi İçin Üzerimize Ciddi Sorumluluklar Düşmekte", <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-karaismailoglu-orta-koridorda-ticaretin-gelistirilmesi-icin-uzerimize-ciddi-sorumluluklar-dusmekte/2630480> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

Eylül 2022 tarihinde TDT bünyesinde düzenlenen 2. Enerji Bakanları Toplantısı'nda bir araya gelmiştir. Bu toplantı, enerji alanındaki iş birliği ve fırsatları ele almıştır. Macaristan'ın enerji konusundaki rolü, sadece ticaret ve taşımacılıkla sınırlı değil; aynı zamanda Orta Asya, Kafkasya ve TDT'nin Avrupa'ya ulaşmasında ana bir merkez olma potansiyelini taşımaktadır. Budapeşte, enerji ve ticaret güzergahları açısından Asya'nın Avrupa'ya açılan kapısı olma rolünü üstlenebilir.¹⁰³

6.2.2. Macaristan'ın Siyasi Görünümü

Macaristan, 1989 yılında parlamenter demokrasiye geçiş yapmıştır. Tek kamaralı Parlamento, her dört yılda bir seçilen 199 milletvekilinden oluşmaktadır. Seçimlerde, tek parti için %5, iki partili ittifaklar için %10, üç ve daha fazla parti içeren ittifaklar için %15 seçim barajı uygulanmaktadır. Ülkede son genel seçimler 3 Nisan 2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Fidesz-KNDP ittifakı, %54,10 oy oranı ile dördüncü kez üst üste seçimleri kazanarak milletvekili sayısını bir önceki seçime kıyasla artırarak Meclis'te anayasayı değiştirebilecek 2/3 çoğunluğunu korumuştur. Muhalefet ittifakı altı partiden oluşmakta olup, %34,46 oy oranı ile beklenenden daha düşük bir başarı elde ederek 57 milletvekili çıkarmıştır. Seçimlere katılım oranı %69,59 olarak gerçekleşmiştir. Yeni Hükümet, Başbakan Viktor Orban liderliğinde 24 Mayıs 2022 tarihinde göreve başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri 10 Mart 2022'de Ulusal Meclis'te yapılan oylamayla gerçekleşmiş, iktidar koalisyonunun adayı Aile İşleri eski Bakanı Katalin Novak, Macaristan'ın ilk kadın Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Novak, 10 Mayıs 2022 tarihinde görevi devralmıştır. Macaristan'da 13 Ekim 2019 tarihinde düzenlenen yerel seçimlerde, Budapeşte dışındaki 23 büyük kentte (nüfusu 50.000'den fazla olan) Fidesz-KDNP koalisyonu Belediye Başkanlığını kazanmıştır. Diğer 10 Büyükşehir Belediye Başkanlığı ise muhalefetin oluşturduğu koalisyon tarafından elde edilmiştir.¹⁰⁴

Macaristan Parlamentosu'nun yasama ve denetim faaliyetleri ile birlikte idari işlevlerini yürüten temel organları şunlardır: Meclis Başkanlık Divanı, The House Committee, Siyasi Parti Grupları, Komisyonlar, Komisyon Başkanları Toplantısı ve Genel Sekreterlik. Macaristan Parlamentosu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) temel organları, Komisyon Başkanları Toplantısı hariç, görev ve yetkileri açısından benzerlik göstermektedir (Bayar, 2012: 95).

¹⁰³ Ayya Lmahamad, "Azerbaijan Discuss Energy Cooperation with Kazakhstan, Türkiye, Hungary", *Azernews*, <https://www.azernews.az/business/200086.html> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

¹⁰⁴ <https://www.mfa.gov.tr/macaristan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

Türkiye ile Macaristan’da milletvekillerinin bir araya gelerek oluşturdukları birim “siyasi parti grubu” olarak tanımlanmaktadır. Çünkü her iki ülke de sadece aynı siyasi partiye üye milletvekilleri tarafından grup oluşturulmasına izin vermektedir. Öte yandan, İspanya ve Avusturya’da ise “parlamentar grup” terimi kullanılmaktadır. Bu ülkelerde farklı siyasi partilere üye milletvekilleri, kendi partileri dışındaki diğer milletvekilleriyle bir araya gelerek parlamenter grup oluşturabilmektedir (Bakırcı, 2013: 1197).

Avrupa Parlamentosu’nun Macaristan’ı tam bir demokrasi yerine “hibrit bir seçmen otokrasisi rejimi” olarak nitelendiren bir raporu ezici çoğunlukla kabul etmesiyle Orbán, Brüksel’in liberalizminin önemini azaltma çabaları ve illiberalizmi normalleştirme çalışmaları sayesinde eleştirileri “sıkıcı bir şaka” olarak görmezden gelmeyi başarmıştır. Birçok Avrupa ülkesinin Orta Asya’da büyükelçilik bile bulundurmadığı bir ortamda, Macaristan bölge ile Avrupa arasında lider bir rol üstlenmiştir. 2008’den bu yana Bugac, Macaristan’da düzenlenen Büyük Kurultaj, Avrasya’daki atlı göçebe kavimlerin yıllık toplantısıdır ve hem Fidesz hem de büyük bir sağcı muhalefet partisi olan Jobbik, Turanizmi desteklemektedir. Macaristan Başbakanı Orbán, Macaristan’ı “Hristiyan Türk toprakları” olarak nitelendirmiştir. Budapeşte’deki Eötvös Loránd Üniversitesi profesörlerinden Péter Balogh, Orbán’ın Macar kimliğine yaklaşımını, Turanizm ile Macaristan’ın Hristiyan bir karakol olduğu fikrinin birleşimi olarak tanımlar ve ülkeyi “Doğu ile Batı arasında bir köprübaşı” olarak görür. Fidesz’in kurucu üyelerinden ve Ulusal Meclis Başkanı olan László Kövér, “Macarlar, Doğu’nun en batıdaki halkıdır ve Doğu’daki kardeşlerini asla unutmayacaklardır” demiştir.¹⁰⁵

6.2.3. Macaristan’ın Ekonomik Görünümü

Macaristan ekonomisi 2020 yılında, COVID-19 pandemisinin etkisiyle %4.3 oranında daralmıştır. Bu, dış talepteki daralma ve iç tüketimdeki düşüşle açıklanabilir. Enflasyon oranı %3.4 ile düşük seviyelerde kalmıştır, ancak ekonomik daralma döneminde fiyat istikrarı sağlanmıştır. Hükümet bütçe açığı, GSYİH’nin %-7.6’sı seviyesinde gerçekleşmiştir ve bu, kamu harcamalarının artışıyla ilişkilidir. Cari denge %-0.9 açık verirken, net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-1.5 olarak kaydedilmiş ve sermaye girişlerinin yavaşladığını göstermiştir. Dış borç oranı %83.9 seviyesinde kalırken, brüt rezervler %26.0 ile döviz tamponu sağlamıştır. Özel sektöre kredi oranı %34.6 ile ekonomide finansman erişiminin sürdüğünü göstermektedir.

2021 yılında ekonomi %7.1 oranında büyüyerek güçlü bir toparlanma göstermiştir. Büyüme, iç tüketimdeki artış ve ihracatın toparlanmasıyla desteklenmiştir. Enflasyon %5.2

¹⁰⁵ <https://emerging-europe.com/explainer/explainer-what-is-hungary-doing-in-the-organisation-of-turkic-states/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).

seviyesine yükselmiş, ancak kontrol edilebilir seviyelerde kalmıştır. Hükümet bütçesi, GSYİH'nin %-7.2'si kadar açık vermiştir ve bu, ekonomik toparlanmayı destekleyen mali teşviklerin bir sonucudur. Cari denge, %-4.1 oranında açık vererek dış ticaret dengesinde bozulmayı göstermiştir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-2.2 seviyesine düşmüştür. Dış borç oranı %89.0'a yükselmiş, ancak brüt rezervler %23.8 seviyesine gerilemiştir. Özel sektöre kredi oranı %34.5 ile finansman erişiminin devam ettiğini göstermektedir.

2022 yılında büyüme oranı %4.3 seviyesine düşmüş, ancak pozitif büyüme devam etmiştir. Enflasyon oranı %15.3'e yükselerek fiyat artışlarının hızlandığını göstermiştir. Bu, enerji fiyatlarındaki artış ve tedarik zinciri sorunlarıyla ilişkilendirilebilir. Hükümet bütçesi, %-6.2 oranında açık vererek mali baskının sürdüğünü göstermektedir. Cari denge, %-7.2 oranında açık vermiştir ve bu, ithalatın ihracatı aşmasıyla açıklanabilir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-2.8 seviyesine gerilemiş, dış borç oranı %93.9'a yükselmiştir. Brüt rezervler %23.3 seviyesine gerileyerek zayıflamıştır. Özel sektöre kredi oranı %32.5 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2023 yılında ekonomi %0.9 oranında küçülmüştür. Bu, küresel ekonomik yavaşlama ve artan enerji maliyetleriyle ilişkilendirilebilir. Enflasyon oranı %17.0 ile zirve yapmış ve fiyat istikrarı ciddi şekilde bozulmuştur. Hükümet bütçesi, %-6.7 oranında açık vermiştir ve bu, artan mali harcamalarla ilişkilendirilebilir. Cari denge %0.7 oranında fazla vererek dış ticaret dengesinde kısmi bir iyileşme göstermiştir. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-0.5 seviyesine gerilemiş ve sermaye girişlerinde bir miktar toparlanma gözlenmiştir. Dış borç oranı %86.1 seviyesine gerilerken, brüt rezervler %32.9 seviyesine yükselmiştir. Özel sektöre kredi oranı %30.1 seviyesine düşmüştür.

2024 yılında ekonominin %1.8 oranında büyümesi söz konusudur. Bu, ekonomik toparlanmanın kademeli olarak sürdüğünü göstermektedir. Enflasyonun %4.0 seviyesine düşmesi beklentisi, fiyat istikrarı açısından olumlu bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümet bütçesinin %-4.5 açık vermesi öngörülmüş ve bu, mali disiplinin kademeli olarak geri kazanılacağını işaret etmiştir. Cari dengenin %1.5 oranında fazla vermesi söz konusudur. Net doğrudan yabancı yatırım girişleri %-1.0 olarak projekte edilmiştir, bu da yabancı yatırımcı güveninin tam anlamıyla toparlanmadığını göstermektedir. Dış borç ve rezervler için 2024 yılı projeksiyonları verilmemiştir.

Macaristan ekonomisi, pandemi sonrası toparlanma göstermiş olsa da yüksek enflasyon, cari açık ve dış borç gibi sorunlarla mücadele etmektedir. 2024 yılı projeksiyonları, ekonomik

toparlanmanın devam edeceğine işaret etmektedir. Ancak, mali disiplinin sağlanması, fiyat istikrarının korunması ve yabancı yatırımların artırılması uzun vadeli ekonomik istikrar için kritik öneme sahiptir. Ayrıca, rezervlerin güçlendirilmesi ve özel sektöre kredi erişiminin artırılması büyümeyi destekleyecek stratejiler arasında yer alması gerekmektedir.

Tablo 13. Macaristan'ın Ekonomik Görünümü (2020-2024)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024
GSYİH Büyüme Oranı (%)	-4.3	7.1	4.3	-0.9	1.8
Enflasyon (Ortalama, %)	3.4	5.2	15.3	17.0	4.0
Hükümet Dengesi/GSYİH (%)	-7.6	-7.2	-6.2	-6.7	-4.5
Cari Denge/GSYİH (%)	-0.9	-4.1	-7.2	0.7	1.5
Net Doğrudan Yabancı Yatırım/GSYİH (%)	-1.5	-2.2	-2.8	-0.5	-1.0
Dış Borç/GSYİH (%)	83.9	89.0	93.9	86.1	-
Brüt Rezervler/GSYİH (%)	26.0	23.8	23.3	32.9	-
Özel Sektöre Kredi/GSYİH (%)	34.6	34.5	32.5	30.1	-

Kaynak: file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-hungary.pdf
(Erişim Tarihi: 10.01.2024)

Macaristan, 2004 yılında Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olduktan sonra AB'nin diğer tüm ortak politikalarıyla birlikte Dış Ticaret Politikası ve ortak ticaret politikasını benimsemiş ve AB'nin ortak gümrük tarifesini uygulamıştır. AB üyesi bir ülke olarak, diğer üye ülkeler gibi Ortak Ticaret Politikası'nın temel aracı olan Ortak Gümrük Tarifesi'ni (OGT) uygulamaktadır.¹⁰⁶

Macaristan, dünya genelinde en fazla ihracat yapan 33. ülke konumundadır ve Suudi Arabistan'ın altında, İrlanda'nın ise üstünde yer almaktadır. Ülkenin dış ticaretin GSYİH'ye oranı %157'dir, bu da ekonominin küresel ekonomiyle oldukça entegre bir yapıda olduğunu göstermektedir. Macaristan'ın dış ticaretin büyük bir kısmını, ihracatın %80'ini ve ithalatın %72'sini kapsayan Avrupa Birliği (EU27) ülkeleri oluşturmaktadır. Ülke, dünya ihracatının %0,7'sini gerçekleştirmektedir ve son 5 yılda ihracatın ortalama büyüme hızı %4 olarak kaydedilmiştir. 2008 yılına kadar sürekli açık veren dış ticaret dengesi, 2009 yılından itibaren aralıksız bir şekilde fazla vermektedir. 2020 yılında, 120 milyar USD'lik ihracata karşılık 113,4 milyar USD'lik ithalat gerçekleşmiş ve ülke 6,6 milyar USD dış ticaret fazlası vermiştir. Macaristan'ın en önemli ilk 5 ihracat pazarı Almanya, Slovakya, İtalya, Romanya ve Avusturya'dır. Elektrikli cihazlar, otomotiv, makinalar, eczacılık ürünleri ve plastikler, en fazla ihracatı yapılan ilk 5 sektördür. En fazla ithalat yapılan ülkeler sıralamasında ise Almanya, Çin,

¹⁰⁶https://ticaret.gov.tr/data/5ea40c9d13b87633206feb3c/Macaristan%20Pazar%20Bilgileri%20Raporu_2023.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

Polonya, Avusturya ve Çek Cumhuriyeti ilk 5'te yer almaktadır. Elektrikli cihazlar, makinalar, otomotiv, enerji ve eczacılık ürünleri, en fazla ithalatı yapılan ilk 5 sektördür.¹⁰⁷

1989 yılında parlamenter demokrasi ve liberal ekonomiye geçiş yapan Macaristan, AB üyeliğiyle birlikte ekonomisine önemli bir ivme kazandırmıştır. 2004 yılında AB'ye tam üye olan ülke, yabancı yatırımcıların dikkatini çekmiş ve bölgedeki diğer ülkelere göre daha hızlı ekonomik başarı elde etmiştir. Otomotivden elektrik-elektronik sektörüne, lojistikten enerji sektörüne kadar, çok uluslu şirketlerin etkisi Macaristan ekonomisinde belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Ayrıca, ülkedeki katma değerin %54'ünü ve toplam istihdamın yaklaşık %70'ini sağlayan KOBİ'ler, ekonomide önemli bir konuma sahiptir. İnovasyon kapasiteleri sınırlı olsa da KOBİ'lerin ekonomik faaliyetlerinde toptan ve perakende sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Küçük ölçekli firmalar genellikle geleneksel satış yöntemlerini kullanmakta olup, son yıllarda akıllı teknoloji ve elektronik ödeme yöntemleri aracılığıyla sunulan kolay ve otomatik sipariş imkânları hızla yaygınlaşmaktadır. E-ticaret yöntemiyle gerçekleştirilen satışlar her yıl artmakta olup, nüfusun %74'ü online alışveriş yapma eğilimindedir.¹⁰⁸

2010-2019 yılları arasında Macaristan ile TDT devletleri arasındaki yıllık ticaretin iki katına çıkarak dört milyar ABD dolarına ulaştığını bildirmektedir. Macaristan Dışişleri ve Ticaret Bakanı Péter Szijjártó'ya göre, Macaristan ile Özbekistan arasındaki ticaret 2021'de 110 milyon ABD doları olup, 2022'de yüzde 48 artmıştır. Kazakistan ile de ikili ticaret son yıllarda önemli ölçüde artmış ve bir hükümetler arası ortaklık kapsamında 1,000 Kazak öğrenci Macaristan'da eğitim görmektedir.¹⁰⁹

6.2.4. Doğal Kaynakları ve Enerji Potansiyeli

Macaristan, hammadde ve enerji kaynakları bakımından sınırlı imkânlarla sahiptir. Ülkenin madenlerinden çıkarılan en önemli mineral, Vertes Dağları'nda çıkartılan boksittir ve bu alanda Avrupa'da ikinci sıradadır. Pécs yakınlarında az miktarda maden kömürü, Dorag ve Tatabanya'da linyit, Tuna ötesinde ve Slovakya sınırında ise az miktarda işletilen kömür yatakları bulunmaktadır. Ayrıca, Romanya sınırında önemli miktarda doğal gaz, Balaton Gölü'nün batısında ise petrol çıkarılmaktadır. Ülkede aynı zamanda sınırlı miktarda manganez ve uranyum yatakları da bulunmaktadır. Macaristan, zengin sıcak su kaynaklarına sahiptir ve bu kaynakların bir kısmı tıbbi değer taşımaktadır. Özellikle Budapeşte ve Budin, dünyanın en

¹⁰⁷ https://www.deik.org.tr/uploads/macaristan-bilgi-notu-subat_2022.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

¹⁰⁸ https://ticaret.gov.tr/data/5ea40c9d13b87633206feb3c/Macaristan%20Pazar%20Bilgileri%20Raporu_2023.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

¹⁰⁹ <https://emerging-europe.com/explainer/explainer-what-is-hungary-doing-in-the-organisation-of-turkic-states/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).

güzel kaplıcalarına ev sahipliği yapmaktadır. Budin içinde ve çevresinde 100'den fazla sıcak su kaynağı bulunmaktadır. Tuna'nın ötesindeki topraklar ve dağların bitki örtüsü, yaprak döken ormanlarla (meşe, kayın, ıhlamur, kestane) karakterizedir. Ancak, bu ormanlar, Büyük Ova yakınlarındaki bozkır şartlarında ani bir şekilde kaybolur. Eskiden Macaristan'a özgü olan bazı balık türleri, büyük av hayvanları ve göçmen kuşların sayısı zamanla azalmıştır. Günümüzde birçok türün nesli tükenmiş olsa da dağlarda ve Büyük Ova'nın uzak köşelerinde hala bazı ilginç kuşlara (örneğin siyah leylek) ve memeli hayvanlara (vaşak, kurt gibi) rastlanmaktadır

110

Macaristan ekonomisi, küresel ekonominin büyümesine katkıda bulunan ve enerjiyi etkin bir şekilde kullanarak sürdürülebilir büyümeyi destekleyen gelişmiş piyasa ekonomileri arasında yer almaktadır. Ancak, enerji tüketimi içinde fosil yakıt kullanımını azaltarak ve enerji kayıplarını minimize ederek, aynı zamanda yenilenebilir enerji kullanımını artırarak, Macaristan çevresel kalitenin artmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Macaristan ekonomisinde artan yenilenebilir enerji kullanımı, sürdürülebilir enerjiye yönelik bir geçiş yapmayı destekleyerek enerji ithalatının azalmasına, döviz ihtiyacının düşmesine, cari açığın azalmasına ve ekonominin daha dirençli hale gelmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda azalan enerji kayıpları, enerji talebinin düşmesine, daha etkin enerji kullanımına, ek enerji kaynaklarına daha az yatırım yapılmasına ve enerji maliyetlerinin azalmasına yol açmaktadır. Bu durum, Macaristan ekonomisinin enerji yoğunluğunu azaltmasına ve elde edilen çıktı için gereken enerji miktarını azaltmasına, dolayısıyla enerji verimliliğinin artmasına katkıda bulunmaktadır (Naimoğlu vd., 2022: 493).

6.2.5. Macaristan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Macaristan, Avrupa'nın kalbinde konumlanan ve tarihsel, siyasi ve kültürel özellikleriyle Avrasya ile Avrupa arasında stratejik bir köprü işlevi gören özel bir aktör olarak, Türk Dünyası'nın entegrasyon sürecine benzersiz katkılar sunma potansiyeline sahiptir. TDT'ye 2018 yılında gözlemci üye olarak katılan Macaristan, bu statüsüyle klasik Avrupalı kimliğinin ötesine geçerek, Avrasya merkezli çok boyutlu dış politikasını somutlaştırmıştır. Bu tercihin arkasında yalnızca ekonomik ve jeostratejik hesaplamalar değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel yakınlık, kimlik siyaseti ve bölgesel güvenlik algıları da yer almaktadır.

Jeopolitik açıdan değerlendirildiğinde, Macaristan, Orta Koridor'un Avrupa'ya açılan kapısı olarak konumlanmakta ve doğrudan Türkiye, Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden uzanan

¹¹⁰ <https://www.etonet.org.tr/uploads/UlkeRaporlari/macaristan.pdf> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).

ticaret ve enerji koridorlarının kesişme noktasında yer almaktadır. Bu durum, Macaristan'ı yalnızca Batı'nın Doğu'ya açılan penceresi değil, aynı zamanda Türk dünyasının Avrupa'daki temsilcisi haline getirmektedir. Zengezur Koridoru'nun tamamlanmasıyla birlikte Macaristan, Transkafkasya–Orta Asya hattında kurulan ticari entegrasyonun terminal ülkesi olarak daha fazla önem kazanacaktır. Bu bağlamda Macaristan, yalnızca transit geçiş ülkesi değil, aynı zamanda TDT'nin Avrupa nezdindeki diplomatik meşruiyetini güçlendiren bir aktör olarak rol üstlenmektedir.

Siyasal sistem açısından Macaristan, demokratik normlar ve illiberal eğilimler arasında sıkışmış bir siyasal yapı sunmaktadır. Viktor Orbán liderliğinde Fidesz iktidarının güç konsolidasyonu, Macaristan'ın iç politikada Batı liberal değerlerinden uzaklaştığını gösterse de, dış politikada esnek ve pragmatik açılımlara olanak tanımaktadır. Macar hükümetinin Turanizm'e yönelik kültürel söylemleri, yalnızca popülist bir mobilizasyon aracı değil; aynı zamanda TDT ile ilişkilerin ideolojik zeminini oluşturma çabasıdır. Budapeşte'de düzenlenen Büyük Kurultaj gibi etkinlikler, Macaristan'ın tarihsel kökenlerini Orta Asya ile ilişkilendirerek Türk dünyasıyla sembolik bir bağ kurmasını sağlamaktadır. Bu söylem, “Macarlar Doğu'nun en batıdaki halkıdır” ifadesinde olduğu gibi hem iç siyasette kimlik konsolidasyonu hem de dış siyasette kültürel yakınlık üzerinden meşruiyet üretmektedir.

Ekonomik olarak Macaristan, AB üyesi olmanın avantajlarını kullanarak dışa açık bir ekonomik model geliştirmiştir. 2020 sonrası yaşanan pandemi kaynaklı daralma, yüksek enflasyon ve kamu açıklarına rağmen ülke, güçlü sanayi altyapısı, ihracat merkezli üretimi ve AB ile bütünleşmiş ticaret yapısı sayesinde ekonomik direncini sürdürmüştür. Elektronik, otomotiv ve eczacılık sektörleri üzerinden yürütülen ihracat faaliyetleri, Macaristan'ı Avrupa'nın üretim üslerinden biri haline getirmiştir. Bununla birlikte, Macaristan'ın dış ticaretinin yaklaşık %80'inin AB ülkeleriyle gerçekleşmesi, dışa bağımlılığı artırsa da TDT ülkeleriyle geliştirilecek ikili ticaret ve yatırım ilişkileri bu dengenin çeşitlendirilmesine katkı sağlayabilir. Özellikle Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan ile artan ticaret hacmi, Macaristan'ın Türk dünyasına ekonomik entegrasyon potansiyelini güçlendirmektedir.

Enerji politikaları açısından Macaristan, doğal kaynaklar bakımından sınırlı olanaklara sahip olmakla birlikte, enerji güvenliği arayışında alternatif güzergâh ve tedarik stratejilerine yönelmiştir. Bu çerçevede Orta Asya ve Hazar bölgesi kaynaklarına ulaşımı sağlayacak enerji projelerine yönelik ilgisi artmıştır. TDT bünyesinde düzenlenen Enerji Bakanları Toplantıları'na aktif katılımı, Macaristan'ın bu bölgelerde sadece tüketici değil, aynı zamanda dağıtım ve geçiş ülkesi olma stratejisini benimsediğini göstermektedir. Yenilenebilir enerjiye

geçiş, jeotermal kaynakların kullanımı ve enerji verimliliği politikalarıyla da uyumlu biçimde yürütülen bu süreç, Macaristan'ın çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini desteklemekle kalmamakta; Türk dünyası ile enerji diplomasisi zemininde iş birliği fırsatlarını da artırmaktadır.

Kültürel ve akademik düzlemde de Macaristan, TDT ile entegrasyonu sadece ekonomik ve diplomatik alanlarla sınırlı tutmamakta; eğitim, araştırma ve kültürel değişim programları yoluyla uzun vadeli kurumsal bağlar inşa etmeye çalışmaktadır. Budapeşte merkezli Türkoloji çalışmaları, Macar öğrencilerin Türk devletlerinde artan akademik varlığı ve Macaristan'ın Türkoloji mirası, kültürel diplomasiyi güçlendiren araçlara dönüşmektedir. Bu çerçevede, Macaristan'ın TDT içinde tam üye olmamasına rağmen, nitelikli ve çok yönlü bir ortak olarak Türk dünyası entegrasyonuna katkı sunduğu açıktır.

Sonuç olarak, Macaristan'ın Türk Dünyası'yla kurduğu ilişkiler, yalnızca sembolik ya da kültürel bağlarla sınırlı değildir; aksine, jeopolitik konumu, enerji politikaları, ekonomik yapısı ve dış politikada benimsediği çok yönlü yaklaşım, onu TDT'nin Avrupa ayağındaki temel paydaşı haline getirmektedir. Bu bağlamda Macaristan, Türk Dünyası'nın batıya açılan kapısı olarak yalnızca entegrasyona katkı sunan bir ülke değil, aynı zamanda Türk dünyasının küresel sistemdeki meşruiyetini ve etki alanını genişleten stratejik bir ortak olarak değerlendirilmektedir. Önümüzdeki dönemde Macaristan'ın bu rolü, enerji, ulaştırma, eğitim ve dijital diplomasi alanlarında daha da pekişecektir.

6.3. KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ (KKTC)

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Doğu Akdeniz'in jeopolitik açıdan en kritik bölgelerinden birinde yer alarak hem bölgesel hem de küresel ölçekte dikkate değer stratejik bir aktör konumundadır. Coğrafi olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında bulunan Kıbrıs Adası, tarih boyunca büyük güçlerin dikkatini çekmiş ve bu özelliği günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. KKTC, sahip olduğu jeopolitik potansiyel ile enerji yollarının kesiştiği, deniz ulaşımı açısından stratejik önemi haiz bir alanda konumlanmaktadır. Türkiye'ye olan yakınlığı ve Yunanistan'a görece uzaklığı, özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda olduğu gibi güvenlik ve müdahale stratejilerinde belirleyici rol oynamıştır. Bununla birlikte, Kıbrıs Adası'nın doğal kaynakları ve çevresindeki hidrokarbon rezervleri, bölgedeki enerji güvenliği, deniz yetki alanları ve ekonomik çıkarlar açısından uluslararası düzeyde ciddi rekabet ve iş birliği dinamiklerini beraberinde getirmiştir.

KKTC'nin siyasi yapısı, 1983 yılında ilan edilen bağımsızlık sonrası oluşturulan çok partili demokratik sistemle şekillenmiştir. Türkiye dışındaki devletler tarafından

tanınmamasına rağmen, KKTC, kurumsal yapısı, anayasal düzeni ve idari teşkilatıyla fiilen bir devlet işleyişi göstermektedir. Tarihsel bağlamda, 1960'lı yıllarda başlayan Kıbrıs'taki etnik çatışmalar, Rumların ENOSIS (Yunanistan'a bağlanma) hedefi doğrultusunda gerçekleştirdikleri saldırılar ve 1974 darbesi, Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanarak adaya müdahale etmesine yol açmış ve bu müdahale sonrasında adanın kuzeyinde Türk varlığı kurumsallaşmıştır. KKTC, temsili demokrasi ilkesi doğrultusunda seçilmiş Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Meclisi ve Bakanlar Kurulu ile yönetilmektedir. Ancak adada çözüm arayışları, onlarca yıldır devam eden müzakerelere rağmen sonuçsuz kalmış; Kıbrıs sorunu, uluslararası sistemde hâlâ çözülmemiş başlıca ihtilaflardan biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Ekonomik açıdan KKTC, küçük ölçekli bir ada ekonomisi olmakla birlikte, özellikle turizm ve yükseköğretim sektörleri sayesinde dış ticaret açığını kısmen telafi eden bir yapıya sahiptir. Türkiye ile olan ekonomik ilişkiler ve mali yardımlar, KKTC ekonomisinin sürdürülebilirliğinde kritik bir rol oynamaktadır. Ekonomi büyük ölçüde ithalata dayalı olduğundan, döviz kuru dalgalanmaları, özellikle TL'deki değer kayıpları, üretim maliyetlerini doğrudan etkilemekte ve enflasyonist baskıları artırmaktadır. Son yıllarda Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı'nın (YAGA) öncülüğünde, tarım, bilişim ve alternatif enerji gibi alanlarda yatırım teşvikleriyle ekonomik çeşitlenme hedeflenmektedir. Ancak enerji alanında dışa bağımlılığın yüksek olması ve konvansiyonel enerji kaynaklarının sınırlılığı, sürdürülebilir enerji politikalarının gerekliliğini gündeme getirmektedir. Yenilenebilir enerji potansiyelinin artırılması hem çevresel sürdürülebilirlik hem de dışa bağımlılığı azaltmak adına stratejik önemdedir.

Enerji konusu, aynı zamanda KKTC'nin jeopolitik önemini ortaya çıkaran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Doğu Akdeniz havzasındaki hidrokarbon rezervleri, Kıbrıs Adası'nı bir enerji merkezi hâline getirirken, adanın statüsü ve deniz yetki alanları üzerindeki hak iddiaları uluslararası gerilimlerin temelini oluşturmaktadır. Türkiye, KKTC ile birlikte, bölgedeki doğal kaynakların hakkaniyetli paylaşımı konusunda kararlı bir tutum sergilerken; Avrupa Birliği, Yunanistan ve GKRY (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) gibi aktörlerle yaşanan anlaşmazlıklar bölgedeki güvenlik mimarisini doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede KKTC, yalnızca Türkiye açısından değil, bölgesel enerji güvenliği, deniz yetki alanları ve jeopolitik rekabet açısından da merkezi bir unsur hâline gelmiştir.

Sonuç olarak, KKTC'nin sahip olduğu jeopolitik konum, siyasi yapısı, ekonomik potansiyeli ve enerji alanındaki stratejik önemi, adayı sadece Türkiye'nin dış politikası açısından değil, Doğu Akdeniz'deki tüm bölgesel dengeler açısından da vazgeçilmez bir aktör

konumuna taşımaktadır. Gerek Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik diplomatik süreçler, gerekse bölgesel enerji rekabeti bağlamında KKTC'nin önümüzdeki dönemde daha fazla uluslararası ilgiye konu olması kaçınılmaz görünmektedir.

6.3.1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Konumu

Kıbrıs'ın jeopolitik unsurları, değişen ve değişmeyen faktörler olmak üzere iki ana kategoride toplanabilir. Kıbrıs'ın değişen unsurları, sırasıyla sosyo-kültürel değerler, ekonomik değerler, politik değerler, askeri stratejiler ve zaman olarak ifade edilebilir. Kıbrıs'ın değişmeyen unsurları ise sırasıyla, Kıbrıs'ın veya bölgenin sınırları, arazi yapısı, coğrafi konumu ve coğrafi karakterini içerir. Görüldüğü gibi, Kıbrıs'ın jeopolitiği, coğrafyanın dayandığı değişmeyen faktörlerle birlikte sosyal, ekonomik, politik, askeri ve kültürel alanlardaki değişen faktörleri içermektedir. Adanın sahip olduğu beşerî değerler ve konumun yarattığı stratejik önem, Kıbrıs'ın jeopolitik durumunu temelde belirlemektedir. Ancak, adanın nüfusunun sınırlı olması, beşerî unsurların etkileme kapasitesini kısıtlamaktadır. Dolayısıyla, adadaki beşerî unsurlar daha çok dış etkilere açık ve etkilenen bir konumda ve etki alanı olarak değil, daha çok etkilenen bir konumda bulunmaktadır. Ancak Kıbrıs'ta değişmeyen ve coğrafyaya dayanan unsurları dört ana başlık altında sıralamak mümkündür (Tamçelik, 2011: 6, 7, 8):

1. Coğrafi Konum: Kıbrıs'ın coğrafi konumu, özellikle Türkiye'ye yakın olması ve Yunanistan'a uzak olması gibi faktörlerle belirlenir. Bu durum, özellikle 1974 müdahalesinde önemli bir rol oynamıştır.

2. Coğrafi Bütünlük: Ada devletlerinin genellikle güvenilir devletler olarak kabul edilmesinin temelinde coğrafi bütünlük yatar. Ancak Kıbrıs'ta iki ayrı devletin bulunması, bu durumu nisbi bir nitelik kazandırır.

3. Konumu ve Etkisi: Kıbrıs'ın dünya veya bölge coğrafyasındaki konumu, genel olarak Akdeniz havzasında ve özel olarak Doğu Akdeniz sahasında önemli bir yer işgal etmesini sağlar. Bu durum, adanın çeşitli bölgeleri ile doğrudan veya dolaylı ilişkiler kurmasını sağlar.

4. Coğrafi Özellik: Ülkenin ada olması, kenar, kıta içi veya kıta devleti olup olmadığı gibi coğrafi özellikler, önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle coğrafi değerlendirmeler yapılırken bu özellikler dikkate alınmalıdır.

6.3.2. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Siyasi Görünümü

11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te imzalanan Garanti Antlaşması uyarınca, 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti resmen kuruldu. Bu antlaşmaya göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Büyük Britanya Kıbrıs'taki üç garantör devlet olarak tanımlanmaktadır.

Bu garantör ülkeler, Kıbrıs'ın bağımsızlığının ya da anayasal düzeninin ihlal edilmesi durumunda tek taraflı veya birlikte müdahale etme hakkına sahiptir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti dışında resmi olarak uluslararası alanda tanınmasa da devlet olmanın gerektirdiği tüm niteliklere sahiptir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 5 Mayıs 1985 tarihinde halk oylaması ile kabul edilen anayasa ile yönetilmektedir. Anayasa, merkezi yönetimi 116. madde kapsamında düzenlemekte olup, merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkelerine bağlı bir şekilde teşkilatlanmıştır. Merkezi idarenin taşra teşkilatını düzenleyen 2/2017 sayılı Mülki Yasa halen yürürlükte bulunmaktadır. Başkentteki yardımcı kuruluşlar arasında Sayıştay, Cumhuriyet Güvenlik Kurulu ve Devlet Planlama Örgütü bulunmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, yerel yönetimleri 119. madde ile düzenlenmiş olup, 26 Şubat 2018 tarihinde kabul edilen 3/2018 sayılı Belediyeler (Değişiklik) Yasası yürürlükte bulunmaktadır. Bu düzenlemelerle yerel yönetimler belirlenmiş ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin idari yapısı güncellenmiştir (Çeliksoy, 2021: 579).

Adada, özellikle 1963'ten itibaren Rumların Türklere yönelik saldırılarının artması ve son olarak 1974'te EOKA terör örgütü lideri Nikos Sampson'un "Kıbrıs adasının Yunanistan'a bağlanması (ENOSIS)" amacıyla darbe yapması üzerine Türkiye, anayasal düzenin tehlike altında olduğu gerekçesiyle garantörlük hakkını kullanmış ve 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekati'nı gerçekleştirmiştir. 1983 yılında bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş olmuştur. KKTC anayasası temsili demokrasiyi benimsemekte olup, ülkede çok partili demokrasi uygulanmaktadır. Cumhurbaşkanı, 5 yılda bir düzenlenen seçimle belirlenmektedir. Yasama yetkisi, 50 üyeli Cumhuriyet Meclisi'ne aittir ve yürütme yetkisi, Cumhurbaşkanı tarafından atanmış başbakanın liderliğindeki Bakanlar Kurulu'nda bulunmaktadır. Milletvekilliği genel seçimleri de 5 yılda bir düzenlenmektedir. Kıbrıs'ın Türk ve Rum tarafları arasında ayrılmasından sonra adanın birleştirilmesi için uzun yıllar boyunca çeşitli çabalar sarf edilmiştir. 1968 yılından bu yana taraflar defalarca bir araya gelmiş ancak yapılan müzakereler sonuçsuz kalmıştır.¹¹¹

6.3.3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Ekonomik Görünümü

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), etkin bir yönetim için beş bölgeye ayrılmıştır: Lefkoşa, Gazi Mağusa, Girne, Güzelyurt ve İskele. Dünya Ekonomik Forumu'nun Rekabet Edilebilirlik Endeksi'ne göre, 2019'da KKTC, 140 ülke arasında rekabet edilebilirlik sıralamasında 89. sıradadır. KKTC İstatistik Kurumu verilerine göre, 2019'da ekonomi %0,2

¹¹¹ <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-kktc/901503> (Erişim Tarihi: 16.01.2024).

reel büyüme kaydetmiş ve cari fiyatlarla 21,4 milyar TL GSYH'ye ulaşmıştır. Kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ise 2019'da 12 bin 649 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2019'da GSYH içinde tarım sektörü %5,5, sanayi sektörü %7,8, inşaat sektörü %5,8 ve hizmetler sektörü %22,2 oranında pay almıştır. KKTC ekonomisi sürekli büyüme eğilimindedir, ancak dış ticaretinde açık veren bir konumdadır. Dış ticaret açığı özellikle eğitim ve turizm gibi hizmet ihracatının katkısıyla kapatılmış ve ülke cari fazla veren bir duruma gelmiştir. 2020'de KKTC, 101 milyon dolar ihracat ve 1,2 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Son on yılda 1 milyar doların üzerinde dış ticaret açığı veren KKTC ekonomisi, 2020'de 1,1 milyar dolar dış ticaret açığına sahiptir. KKTC ekonomisinin önemli gelir kaynakları arasında turizm ve eğitim sektörleri bulunmaktadır. 2019 GSYH içinde turizm ve lokantacılık sektörü %11,7 oranında paya sahiptir. KKTC'nin ekonomisi büyük ölçüde ithalata dayalıdır, üretim kaynakları ve tüketim maddeleri büyük oranda ithalat yoluyla temin edilmektedir. Bu nedenle, TL'nin döviz karşısındaki değeri, üretim maliyetleri ve ürün fiyatları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı (YAGA), ekonomide üretimi, istihdamı ve ihracatı artıran, yeni teknoloji kullanımını teşvik eden tüm yatırımlara önem vermektedir. YAGA'nın öncelikli sektörleri arasında turizm, yüksek öğrenim, tarımsal imalat, bilişim ve alternatif enerji sektörü bulunmaktadır. KKTC'de şirketler genellikle limited şirket olarak tescil edilmektedir. Yabancı uyrukluların hisse payları %49'u aşıyorsa, Ekonomiden Sorumlu Bakanlık onayı gerekmektedir. Yabancı gerçek ve tüzel kişiler, Kuzey Kıbrıs'ta şirket ve şube açabilirler, ancak yerel bir şirkette yabancı bir hissedarın yer alabilmesi için kuruluş sermayesinin en az 100 bin dolar olması gerekmektedir.¹¹²

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC), kişi başına düşen GSYİH 2013 yılında 15.302 dolar ile nominal olarak zirveye ulaştı, ancak 2018'de dövizdeki artış nedeniyle 13.277 dolara geriledi. Kişi başına düşen GSYİH, 2019'da %5 ve 2020'de ise %20,5 azalarak 10.055 dolara düştü. KKTC İstatistik Kurumu, 2021 yılı için kişi başına düşen GSYİH'yi 11.129 dolar olarak açıkladı. İşsizlik oranı 2020'de %10,1'e yükselmiş olup, Kovid-19 salgını nedeniyle kapatılan sektörler ve normalleşmenin gecikmesi işsizlik artışına sebep oldu. Ancak 2021'de aşılamanın artması ve ekonominin canlanmasıyla işsizlik oranı yeniden tek haneli rakamlara, %7,8'e düştü. 2022 yılında ise %6,3 olarak açıklandı. 2021'de ihracat %27,2 artarak 128,6 milyon dolara yükseldi, ithalat ise %19 artışla 1.572 milyon dolara ulaştı. Ancak 2022 yılı Ocak-Temmuz döneminde ihracat %2,5 azalırken, ithalat %39 arttı. İhracatın ithalatı karşılama

¹¹² <https://www.btsoekonomi.com/haber-detay/kkct-39-nin-stratejik-onemi-her-gecen-gun-artiyor> (Erişim Tarihi: 16.01.2024).

oranındaki bu artış dış ticaret açığını 1.219 milyon dolardan 1.443 milyon dolara çıkardı. Enflasyon, KKTC ekonomisinde 1994 yılından itibaren önemli bir faktör haline geldi. 2017’den itibaren yükselen enflasyon, Kovid-19, Rusya-Ukrayna savaşı ve TL’deki değer kaybı etkisiyle 2023 yılı birinci çeyrek sonunda yıllık %66,97’ye ulaştı.¹¹³ Yukarıdaki verilere ilişkin tablo, aşağıda sunulmuştur:

Tablo 14. KKTC Ekonomik Veriler (a)

Yıl	GSYH (Cari Fiyatlar Milyar TL)	Kişi Başına Düşen GSYH (USD)	Tarım Sektörü Payı (%)	Sanayi Sektörü Payı (%)	İnşaat Sektörü Payı (%)	Hizmetler Sektörü Payı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İhracat (Milyon USD)	İthalat (Milyon USD)	Dış Ticaret Açığı (Milyon USD)	Enflasyon (%)
2019	21.4	12649.0	5.5	7.8	5.8	22.2	10.1	101.0	1200.0	1099.0	N/A
2020	N/A	10055.0	N/A	N/A	N/A	N/A	10.1	N/A	N/A	1100.0	N/A
2021	N/A	11129.0	N/A	N/A	N/A	N/A	7.8	128.6	1572.0	1443.0	N/A
2022	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	6.3	N/A	N/A	N/A	66.97

6.3.4. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Doğal Kaynakları ve Enerji Potansiyeli

Dünya genelinde birçok ada devleti bulunmaktadır ve bunların önemli bir kısmı “küçük ada” kategorisinde değerlendirilmektedir. Coğrafi konumları, iklim özellikleri, doğal kaynakları ve ekonomik faaliyetleri gibi faktörler, bu ada devletlerini farklı kılarken, enerji ihtiyaçları da bu çeşitlilik ve farklılık içinde yer almaktadır. Bu devletler arasında enerji gereksinimleri, yerel koşullara ve ekonomik yapıya bağlı olarak önemli ölçüde değişmektedir. Örneğin, balıkçılık ve deniz ürünleri, halkının temel geçim kaynağı olan ada devletlerinde, teknelerin yakıt ihtiyacı ulusal güvenlik açısından kritik bir mesele olabilmektedir. Jeotermal kaynaklara zengin olan adalarda ise bu kaynaklar sadece enerji ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda turizm faaliyetlerinde de kullanılarak ülkenin ekonomik değerini artırabilmektedir. Ada devletlerinin enerji sektörlerini genel bir toptancı yaklaşımla değerlendirmek doğru olmayabilir, çünkü bu devletler arasında büyük çeşitlilik bulunmaktadır. Ancak, enerji sektöründeki bazı ortak özellikler veya sorunlar açısından benzerlikler bulunabilir. Bu devletlerin birçoğu ekonomik ve ekolojik açıdan kırılgan niteliktedir. Toprakları genellikle küçük olduğu için doğal kaynaklar sınırlıdır ve varolan kaynaklar genellikle ölçek ekonomisine uygun değildir. Ayrıca, birçok ada devleti, konvansiyonel enerji kaynaklarına olan bağımlılıkları nedeniyle dışa bağımlıdır. Ulaştırma sektöründe kullanılan petrol, bu bağımlılığın temel nedenlerinden biridir.¹¹⁴

¹¹³ <https://www.ktto.net/wp-content/uploads/2020/10/KTTO-Ekonomi-Bulteni-2023-I.-Ceyrek.pdf> (Erişim Tarihi: 16.01.2024).

¹¹⁴ https://www.tepav.org.tr/upload/files/1455006727-2.KKTC_Enerji_Sektorunun_Kurumsal_ve_Fonksiyonel_Analizi.pdf (Erişim Tarihi: 16.01.2024).

Doğu Akdeniz'in en büyük adası olan Kıbrıs, dünya jeopolitiğinin bu önemli hinterlandının tam merkezinde konumlanmıştır. Bu bağlamda dünya siyasetinin nabzının attığı en kritik bölgelerden biridir. Akdeniz coğrafyası, dünya ticaretinin yaklaşık %30'unun gerçekleştiği, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesiştiği, geniş ve stratejik bir coğrafyayı temsil ederken, Kıbrıs Adası, konumu itibarıyla Doğu Akdeniz'in kalbinde bir merkez olarak öne çıkmaktadır. Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz havzasındaki konumu dolayısıyla Orta Doğu ve Hazar bölgesi enerji merkezleri ile bu bölgedeki boru hatlarının kontrolü açısından büyük avantajlar sağlamaktadır. Kıbrıs, dünya enerji rezervlerinin ve üretiminin büyük bir bölümünü barındıran Orta Doğu'yu kontrol edebilecek stratejik bir konumda bulunmaktadır. Aynı zamanda Doğu ve Batı pazarları arasındaki bağlantıyı sağlayan Süveyş Kanalı'nın kontrolünü elinde bulundurabilecek bir konumdadır. Kıbrıs Adası'nın güneyindeki deniz alanında tahmini 30 milyar varil petrol ve doğalgaz rezervi bulunmakta olup, bu kaynakların toplam değeri yaklaşık 1.5 trilyon dolardır. Bu durum, bölgeyi sadece bir transit bölge olmaktan çıkararak, enerji kaynakları bakımından bir merkez haline getirmektedir. Günümüzde Kıbrıs'taki mücadele, sadece Rumlar ile Kıbrıs Türkleri veya Türkiye ile Yunanistan arasında değil, aynı zamanda Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar'daki enerji koridorunu kontrol etmeyi hedefleyen ABD ve Korsika, Sardunya, Malta adaları gibi bölgelerle Batı ve Orta Akdeniz üzerindeki kontrolünü Kıbrıs üzerinden Doğu Akdeniz'e taşımayı amaçlayan Avrupa Birliği ile Türkiye arasındadır. (Orhun, 2020: VI.-VIII).

6.3.5. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Uluslararası Sorunları

6.3.5.1. Kıbrıs Sorunu ve Doğu Akdeniz'de Hidrokarbon Mücadelesi

Çatışma, genellikle insan topluluklarının ve özellikle politikacıların kalıcı bir özelliğidir. Yeni dünya düzenlerinin oluşturulması ve yeni politikaların belirlenmesi uluslararası ilişkilerde çatışmalara neden olabilir. Kıbrıs sorunu genellikle uyuyan bir çatışma olarak nitelendirilir. Suriye çatışması ve bu durumun yol açtığı mülteci krizleri, terörizm ve IŞİD gibi olumsuz konuların artması, Rusya ve ABD gibi ülkeler arasındaki genel güç dengesi ve güvenlik kavramı, son derece popüler bir konu haline gelmiştir. Doğalgaz rezervlerinin keşfedilmesiyle, özellikle Doğu Akdeniz'de, bir çatışma bölgesi oluşmaktadır. Aynı şekilde devam eden Kıbrıs sorununda, Türkiye'nin çatışmanın taraflarından biri olması, Doğu Akdeniz'deki denge ve güvenlik açısından önemli bir unsurdur. Türkiye'nin katılımı, Kıbrıs Cumhuriyeti, Yunanistan ve genel olarak tüm Avrupa Birliği (AB) ve NATO için kritik bir hal almaktadır. Bunun yanı sıra, Doğu Akdeniz'de yeni keşfedilen hidrokarbon rezervleri, özellikle Kıbrıs açıklarında, çatışma ve iş birliği fırsatları oluşturarak bu ülkelerle ve bölgenin genel

dengesi ve güvenliği ile ilişkileri doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Kıbrıs çatışmasının ve yakın zamandaki hidrokarbon rezervlerinin, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Yunanistan ve Türkiye ile Doğu Akdeniz'deki genel AB ve NATO ilişkilerini etkilediği kesindir (Yakışkan, 2019: 47).

6.3.6. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Türk Dünyasının entegrasyon sürecinde görünürde sınırlı ama potansiyel olarak son derece stratejik bir rol oynamaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla Akdeniz'in kalbinde yer alması, onu sadece Türkiye açısından değil, tüm Avrasya bölgesinden Avrupa'ya uzanan enerji, ticaret ve güvenlik mimarisi açısından önemli bir aktör haline getirmektedir. Her ne kadar uluslararası sistemde tam anlamıyla tanınmayan bir devlet olsa da KKTC'nin TDT ile gözlemci üyelik düzeyindeki ilişkileri, bu potansiyelin kurumsal bir zemine taşındığını ve entegrasyon sürecine alternatif diplomatik kanallar aracılığıyla dahil edildiğini göstermektedir.

KKTC'nin Doğu Akdeniz'deki jeopolitik konumu, onu sadece deniz yolları üzerinde bir kontrol noktası değil, aynı zamanda enerji güvenliği açısından bir “anahtar bölge” haline getirmektedir. Ada çevresinde bulunan hidrokarbon rezervleri, bu konumu güçlendirmekte; ancak aynı zamanda Kıbrıs sorununun çözümünü daha karmaşık bir hale getirmektedir. Türkiye'nin bu alandaki tezlerini KKTC üzerinden sahaya taşımaya, sadece Doğu Akdeniz enerji denklemini değil, aynı zamanda Türk dünyasının Akdeniz'e açılımını da etkileyen bir unsura dönüşmüştür. Bu çerçevede KKTC, Avrasya-Orta Doğu-Akdeniz enerji geçiş hatlarının kavşağında yer alarak, Türk devletlerinin uzun vadeli enerji ve ulaşım stratejilerine jeopolitik katkılar sağlayabilecek bir konuma sahiptir.

Siyasi açıdan KKTC, tanınmamış olmasına rağmen, kurumsal yapısı, çok partili demokratik sistemi ve anayasal düzeni ile fiilî bir devlet işleyişine sahiptir. Bu durum, KKTC'nin TDT ile olan ilişkilerini sadece kültürel ya da sembolik düzeyde değil, kurumsal düzeyde de sürdürebilmesine olanak sağlamaktadır. Türkiye ile olan yakın diplomatik ve idari ilişkiler sayesinde KKTC, Türk dünyası ile siyasi ve diplomatik entegrasyona dolaylı yollardan katkı sunmaktadır. Özellikle eğitim, hukuk, yerel yönetimler ve güvenlik politikaları alanlarında Türkiye ile tam uyum içinde olması, KKTC'yi entegrasyonun Batı Akdeniz'deki yansıtıcısı konumuna getirmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında KKTC, küçük ölçekli ve dışa bağımlı bir ekonomi yapısına sahiptir. Buna rağmen, turizm, yükseköğretim ve hizmet sektörü aracılığıyla önemli bir ekonomik döngü oluşturmakta ve dış ticaret açığını kısmen kapatabilmektedir. Türkiye'nin

sağladığı mali destek, KKTC ekonomisinin sürdürülebilirliğinde belirleyici bir unsurdur. Bu yapısal bağımlılığa rağmen, KKTC'nin yatırım ortamını geliştirme yönündeki çabaları, tarım, bilişim ve alternatif enerji alanlarında çeşitlenmeye imkân vermektedir. Özellikle Kıbrıs Türk Yatırım Geliştirme Ajansı (YAGA) öncülüğünde yürütülen teşvik politikaları, KKTC'nin Türk devletleriyle ekonomik ortaklıklar kurmasına uygun zeminler yaratmaktadır. KKTC, özellikle eğitim turizmi ve öğrenci değişim programları vasıtasıyla, Türk dünyasındaki genç nüfusa hitap eden bir merkez haline gelme potansiyeline sahiptir.

Enerji alanında KKTC'nin içinde bulunduğu coğrafya, onu sadece bir tüketici değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz'in enerji rotalarının önemli bir parçası haline getirmektedir. Kıbrıs çevresinde yer alan doğalgaz ve petrol rezervleri, bu alanın küresel enerji politikaları açısından taşıdığı önemi artırmaktadır. Türkiye ile yapılan sondaj çalışmaları ve deniz yetki alanı sınırlandırmaları üzerinden yürütülen stratejiler, KKTC'nin bu süreçteki rolünü daha görünür kılmıştır. Bu enerji vizyonu, yalnızca bölgesel enerji güvenliğini değil, aynı zamanda Türk devletlerinin Batı'ya uzanan enerji arz güvenliğini çeşitlendirmek açısından da kritik bir katkı sunmaktadır. Enerji diplomasisinin bir bileşeni olarak KKTC, Türk Dünyası'nın enerji stratejilerinde tamamlayıcı ve destekleyici bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Jeopolitik olarak KKTC, Türkiye için Doğu Akdeniz'deki deniz gücünü tahkim eden bir üs olmanın ötesinde, Türk dünyasının Güney Avrupa ve Kuzey Afrika ile olan temas alanında stratejik bir dayanak noktasıdır. Bu bağlamda KKTC, Türk devletleri için NATO üyesi olmayan ama Türkiye'nin güvenlik politikalarının doğrudan etkili olduğu bir dış politika laboratuvarı işlevi de görebilmektedir. Aynı zamanda, KKTC'nin statüsüne dair uluslararası hukuk müzakereleri, Türk dünyasının uluslararası sistemdeki konumunu ve kolektif diplomatik kapasitesini test edebilecek örnek olaylardan biridir.

Sonuç olarak, KKTC'nin Türk Dünyası entegrasyonundaki rolü, görünürde sınırlı ama potansiyel olarak çok katmanlıdır. Enerji güvenliği, siyasi dayanışma, ekonomik iş birliği, eğitim ve kültürel diplomasi gibi alanlarda KKTC, Türk devletleriyle kurduğu ilişkiler aracılığıyla bölgesel entegrasyona katkı sağlamaktadır. TDT'ye gözlemci statüsünde katılımı, bu sürecin kurumsallaşması yolunda atılmış önemli bir adımdır. KKTC'nin Türk Dünyasıyla olan etkileşimi, yalnızca Doğu Akdeniz stratejileri açısından değil, Türk milletlerinin küresel sistemdeki dayanışma kapasitesi açısından da stratejik bir kaldıraç işlevi görmektedir. Önümüzdeki dönemde, enerji diplomasisi, uluslararası tanınırlık müzakereleri ve ekonomik çeşitlenme bağlamında KKTC'nin Türk Dünyasıyla olan ilişkilerinin daha da derinleşmesi beklenmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL VE BÖLGESEL DİNAMİKLER

Küresel güç dengelerinin yeniden şekillendiği, uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrildiği ve jeopolitik kırılmalıkların arttığı bir dönemde, Türk Dünyası'nın hem iç dinamikleri hem de dış ilişkileri stratejik bir anlam kazanmıştır. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeninde küreselleşme, iletişim teknolojilerinin gelişimi, serbest piyasa politikalarının yaygınlaşması ve karşılıklı bağımlılık ilişkileriyle uluslararası yapıyı dönüştürürken; bu süreçte paralel biçimde çok kutuplu bir yapı, ABD, Çin, Rusya ve Avrupa Birliği gibi aktörler arasında güç rekabetini derinleştirmiştir. Bu dönüşüm, özellikle Avrasya coğrafyasında tarihsel, kültürel ve stratejik bağlara sahip olan Türk devletlerinin ortak hareket etme ihtiyacını ve potansiyelini öne çıkarmıştır. Jeopolitik anlamda Türk Dünyası, Avrasya'nın merkezinde yer alan kapalı kara ülkeleri, zengin yer altı kaynakları ve büyük enerji rezervleriyle küresel güçlerin dikkatini çekerken; bölge, Çin'in Kuşak-Yol Projesi, Rusya'nın tarihsel etkisi, ABD'nin stratejik çıkarları ve İran'ın bölgesel rekabeti gibi çeşitli dış faktörlerin yoğunlaştığı bir kesişim alanına dönüşmüştür. Bu kapsamda, Türk Jeopolitiği yeni bir evreye girmiş; TDT gibi yapılar üzerinden siyasal iş birlikleri güçlenirken, “Türk Eksen” ve “Beş Deniz Havzası” gibi kavramsal çerçeveler aracılığıyla bölgesel bir strateji inşa edilmeye başlanmıştır. Kuşak-Yol Girişimi çerçevesinde Çin'in ekonomik yatırımları ile başlayan süreç, borç tuzağı diplomasisi, kültürel nüfuz ve güvenlik kaygıları gibi boyutlarıyla yeni risk alanları da doğurmuştur. Öte yandan, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın yol açtığı jeopolitik belirsizlikler, Türk Dünyası ülkelerini hem ekonomik açıdan etkilerken hem de Orta Koridor'un önemini artırarak Türkiye'nin bölgesel transit merkez konumunu güçlendirmiştir. Bütün bu gelişmeler, Avrasya merkezli Türk jeopolitiğini yeniden tanımlamayı ve Türk Dünyası'nın küresel sistem içindeki rolünü stratejik bir vizyonla ele almayı zorunlu kılmaktadır.

1. KÜRESELLEŞME VE ÇOK KUTUPLULUK

Küreselleşme ve çok kutupluluk, günümüz dünyasının önemli kavramlarından ikisidir ve uluslararası ilişkiler alanında büyük etkilere sahiptir. Küreselleşme, dünyanın giderek daha bağlantılı ve bütünleşmiş (entegre) hâle gelmesi sürecini ifade ederken, çok kutupluluk ise uluslararası ilişkilerde güç dengesinin birden fazla merkeze sahip olduğu, yani ikiden fazla devletin askerî, ekonomik ve kültürel etkiye sahip olduğu bir durumu ifade etmektedir.¹¹⁵ Bu

¹¹⁵ https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/gucler_dengesi_ve_kutupluluk (Erişim tarihi: 10.09.2024)

iki kavramı ele alırken, küreselleşmenin etkilerini ve çok kutupluluğun uluslararası ilişkilerdeki yerini incelemek önem arz etmektedir.

Küreselleşme kavramı, özellikle 1990'lı yıllarda kullanımı yaygınlaşarak, ekonomi ve toplumsal ilişkilerde üst düzey bir kategori haline gelmiştir. Kavram, dünya çapında ekonomik ve sosyal ilişkilerin hızlanmasını ve genişlemesini ifade etmektedir (Osterhammel, 2021: 7-8). Ekonomik anlamda serbest piyasanın devlet müdahalesinden ayrılması, teknolojik gelişmeler ve iletişimin hızlanması küreselleşmenin temel özellikleri arasında gösterilmektedir.

Küreselleşmeyi en temel haliyle, dünya üzerindeki farklı coğrafyalarda yaşayan bireyler, devletler ya da toplumlar arasındaki etkileşim ve iletişim süreçlerinin giderek artan karşılıklı bağımlılık çerçevesinde gerçekleşmesi olarak tanımlamak mümkündür (Bayar, 2008: 25). Küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte, uluslararası ticaret, finans, iletişim ve kültürel alışveriş gibi alanlarda sınırların aşılması ve uluslararası bağlantıların artması gözlenmektedir. İletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, ulaşımın kolaylaşması ve serbest ticaret politikalarının yaygınlaşması gibi faktörler, küreselleşmeyi hızlandıran etmenler olarak öne çıkmaktadır. Küreselleşme, dünya ekonomisinde bütünleşmeyi artırırken, kültürel alışverişi teşvik ederek kültürel çeşitliliği etkilemektedir.

Çok kutupluluk, uluslararası sistemde birden fazla büyük gücün var olduğu bir yapı anlamına gelmektedir. Bu kavram, dengelenmiş çok kutupluluk ve dengelenmemiş çok kutupluluk olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Dengelenmiş çok kutupluluk durumunda, uluslararası arenada baskın bir hegemon güç bulunmamakta ve bu nedenle güç dengesizliği ortaya çıkmamaktadır. Böyle bir sistemde güvenlik riskleri ve tehditlerin kontrolü daha kolay yapılmaktadır. Dengelenmemiş çok kutuplulukta ise, ulusal güç unsurları bakımından diğerlerinden önde olan bir aktör veya devletin hegemonya arayışı içinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, hegemonya arayışındaki aktör ile sistemdeki diğer aktörler arasında kaçınılmaz olarak çatışma unsurlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Mearsheimer, 2001: 44).

Soğuk Savaş döneminde egemenliğini sürdüren tek süper güç anlayışının ardından, uluslararası sistemde farklı güç merkezleri ortaya çıkmıştır. Bugün, ABD, Çin, Rusya, Avrupa Birliği gibi güçlü aktörler, uluslararası ilişkilerde etkin rol oynayan ve farklı çıkarlarını temsil eden aktörler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Küreselleşme ve çok kutupluluk arasında etkileşim ve bağlantı bulunmaktadır. Küreselleşme, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerle dünyanın daha da birbirine bağlanmasını sağlarken, çok kutupluluk ise uluslararası

ilişkilerde güç dengesini etkilemekte ve çeşitli aktörler arasındaki ilişkileri belirlemektedir. Küreselleşme süreci, uluslararası sistemde çok kutupluluğu destekleyerek, farklı aktörler arasında iş birliği ve etkileşimi teşvik etmektedir. Öte yandan, çok kutuplu bir dünyada küreselleşme süreci, çeşitli aktörler arasında rekabet ve çatışma potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Vlado, Chatziniolaou, ve Iqbal'e göre, uluslararası ilişkilerde çok kutupluluğun yeniden düzenlenmesi, küreselleşme bağlamında kapitalizmin son evrimsel aşamasıdır (2022: 459).

Sonuç olarak, küreselleşme ve çok kutupluluk, günümüz uluslararası ilişkilerinin önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme, dünyanın giderek daha bağlantılı ve bütünleşmiş (entegre) hâle gelmesini ifade ederken, çok kutupluluk ise güç dengesinin birden fazla merkeze dağıldığı bir yapıyı ifade etmektedir. Her iki kavram da uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri anlamak ve analiz etmek için önemli kavramlar olarak dikkati çekmektedir.

2. TÜRK JEOPOLİTİĞİNİN YENİ KONUMU

Feyziyev'e göre Bağımsız Türk devletleri, Avrasya'nın merkezî jeopolitik kuşağını oluşturmaktadır ve bu kuşağın varlığı "Türk Jeopolitik Bölgesi" (TJB) kavramını ortaya çıkarmıştır. TJB'nin tarihsel gelişimi, Türk halklarının asırlardır sürdürdüğü ortak siyasi gelenekle bütünleşmektedir. Göktürk İmparatorluğu'ndan beri süregelen "Türk Birliği" anlayışı, Orhun yazıtlarında siyasî bir içerik kazanmıştır ve bu içerik, yüzyıllar boyunca Türk devletlerinin ulusal bir vasiyeti hâline gelmiştir. Günümüzde TJB, Türk Jeopolitik Sistemi'ne dönüşmektedir ve bu sistem, nihayetinde "Türk Devletleri Birliği" oluşumuna ulaşacaktır. Bu süreç, küresel entegrasyonun önemli bir halkasını teşkil etmektedir. Türk siyasi zekâsı, XXI. yüzyılda yeni bir birlik modelini hayata geçirmeye çalışmaktadır. Tarihte yüzden fazla devlet ve 16 imparatorluk kurmuş olan Türkler, altı küresel ölçekte imparatorluk deneyimiyle jeopolitik ilişkileri daima etkilemiştir. Artık söz konusu jeopolitik ilişkiler, üç katmanlı dinamik bir sistem içinde şekillenmektedir: Türk devletleri, Türk devletleri Birliği ve dünya birliği. Bu yapı, jeopolitik değişimlere ortak bir siyasî tutumla karşılık vermekte, Türk devletlerinin müttefiklik düzeyini her alanda yükseltecek bir yapı sunmaktadır (Feyziyev, 2019a: 187-191).

Türk dünyasında bağımsız Türk devletleri 4,9 milyon km²'lik bir coğrafyada yaşamaktadır. Kimlik ve kültür birliği bakımından değerlendirildiğinde ise, coğrafyanın yüzölçümü 11.2 milyona ulaşmaktadır. Dolayısıyla, Türk dünyası coğrafyasının %44'ünü bağımsız Türk devletleri meydana getirmektedir. %56'lık kısımda (6,3 milyon km²) özerk Türk

devletleri ve diğer bağımlı bölgeler yer almaktadır. Söz konusu bölgeler, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Moldova Cumhuriyeti gibi devletlerin sınırları içerisinde bulunmaktadır (Doğanay, 1995: 145).

Türk Dünyası coğrafyası, jeopolitik üzerine ortaya konulan teorilerin merkez noktasında yer almaktadır. Fakat, (Türkiye ve KKTC dışında) açık denizlere çıkışı bulunmadığı için, adeta kuşatılmış veya hapis durumunda bir ülkeye benzemektedir. Güçlü komşulara sahip olan Türk Dünyası coğrafyasının dış dünyaya açılması Çin ve Rusya üzerinden mümkün olamamaktadır. Dış dünyaya açılması için iki yol söz konusudur. Bunlar ise, güneyden Hint Okyanusu ve Basra Körfezi, güney batıdan İran, Kafkaslar, Pakistan ve Türkiye olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Afganistan, Pakistan, İran ve Türkiye'nin birlikteliği bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO) ile Türkiye Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİB) canlandırılması gerekmektedir (Karakurt, 2001: 126).

Denize veya okyanusa kıyısı olmayan ve dolayısıyla dış dünya ile ilişkileri, komşularıyla ilişkilerine bağlı olan Türk cumhuriyetleri (Türkiye hariç), jeopolitik biliminin kavramlarına göre “closed country (kilitli ülke)” olarak nitelenmektedir. En başta ticaret olmak üzere, birçok konuda zayıf durumda olan bu devletlerin dış dünya ile temasları, sınırdaş oldukları komşuları üzerinden gerçekleşmektedir ve jeopolitik olarak bu ülkelere bağlı olmaktadır. Ayrıca, konum, iklim, su kaynakları ve yüzey şekillerinin ortaya çıkardığı durumlar dolayısıyla Türkistan (Orta Asya) Türk devletleri temel ihtiyaçlarını kendi topraklarından karşılayamamaktadır. Ayrıca, sahip oldukları zengin kaynakları dış dünya ile paylaşmak durumundadırlar. Özellikle Türkistan (Orta Asya) Türk devletleri, yer altı kaynakları bakımından da zengin ülkelerdir. Ancak, kilitli ülke konumunda olmaları dolayısıyla, söz konusu yer altı kaynaklarını dünya piyasalarına sunmaları, komşularıyla ilişkilerine bağlı bir durum arz etmektedir. Ayrıca, Türkistan (Orta Asya) Türk devletlerinin komşuları olan Rusya, Çin gibi askerî açıdan dünyanın en güçlü ülkeleri, Tacikistan ve Afganistan gibi fizikî coğrafya koşulları bakımından çok zor olan ülkeleri (dağlık vb.) ve bütün bunların yanında sosyal, kültürel ve ekonomik bakımlardan dünyanın gelişmemiş ülkeleri tarafından çevrilmiş olmaları, Türk devletlerinin jeopolitik dezavantajları arasında yer almaktadır (Akengin, 2017: 1-11). Bütün bunların yanında, bölgede Çin ve Rusya dışında, özellikle ABD'nin etkin faaliyetlerinin olduğu yürütmektedir.

ABD'nin Türkistan bölgesinde üç yönlü bölgesel çıkarları bulunmaktadır. Bunlardan birisi, güvenlik çıkarlarıdır. Bu bağlamda ABD tarafından, bölgedeki müttefiklerine karşı

muhtemel nükleer silahlanma ve saldırıları önleyici tedbirler almak ve Türkistan bölgesindeki etnik ve sınıra dayalı anlaşmazlıkların çözülmesini sağlamak gibi güvenlik hedefleri öne sürülmektedir. Siyasi çıkarları bakımından ABD, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın yapısının BDT ülkelerini kapsayacak şekilde genişletilmesini sağlamış, Fundamentalizm'in yayılmasını önlemek, bölge ülkelerindeki demokratik yapıyı, serbest piyasa ekonomisini ve ticari bütünleşmeyi sağlamak ve insan hakları standartlarını yükseltmek gibi meseleler üzerinde, ABD çıkarları doğrultusunda faaliyetlerde bulunmaktadır. Ekonomik çıkarlar doğrultusunda ise ABD, serbest piyasa ekonomisi koşullarını işleterek, en az ticari engel olmasını sağlamak, Batı yatırımları için mülkiyet hakları ve kâr transferleri koşullarını oluşturmak gibi hususlar üzerinde çaba sarf etmektedir. BDT ülkelerinin sürekli ekonomik yatırım bağımlılığı ve ihtiyacını ortadan kaldırmak, enerji ve maden kaynaklarında rekabet koşullarını ve serbest ticareti gerçekleştirmek amaçları doğrultusunda hareket etmektedir. ABD ayrıca, bölgedeki söz konusu çıkarlarını koruma amacına dönük olarak, bölgede oluşabilecek jeopolitik boşluklarda doğabilecek fundamentalist yükselişleri önleme, nükleer ve kimyasal silahların yayılmasını önleme, İran'ın Hazar ve Türkistan bölgelerine çıkışını önleme ve ABD'nin Türkistan bölgesindeki ekonomik ve ticari çıkarlarını korumak maksadıyla özel sektörü destekleyici yardımlarda bulunmaktadır. Bunların yanında, güvenlik bakımından Kazakistan'ın nükleer silahlarının imhası ve bölgedeki nükleer enerji üretiminin kontrolü, Tacikistan, Özbekistan, Pakistan ve Afganistan'daki dini radikalizmin bölgeye yayılmasının önlenmesi ve etnik sürtüşme ve sınır anlaşmazlıklarının çözüme kavuşturulması bağlamında faaliyetleri söz konusudur (Karakurt, 2001: 128-129).

Çin ile Türk dünyasının yüzlerce yıllık geçmişe dayanan tarihsel ilişkileri, yakın zamanda başlayan Kuşak-Yol Projesi (BRI) ve diğer yatırım projeleriyle birlikte önemli bir ekonomik seviyeye ulaşmıştır. Aynı zamanda Çin, Türkistan bölgesindeki siyasete daha çok müdahil olmaktadır. Diplomasi ve kültürel değişim programları ile Türk topluluklarıyla olan ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Çin ve Türk cumhuriyetlerinin karşılıklı ilişkilerinde zaman zaman sıkıntılar yaşansa da genel itibarıyla ilişkiler olumlu gitmekte ve karşılıklı çıkar prensibiyle yürütülmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonraki süreçte ilişkiler önemli değişikliklere uğramış, Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri, Çin tarafından olumlu karşılanmıştır. Çin, ekonomik gücünü, bağımsızlığını yeni kazanmış Türk cumhuriyetleri üzerinde ustalıkla kullanmakta ve söz konusu ülkelerle bağlarını güçlendirmektedir. Asya, Avrupa ve Afrika'yı ticaret ağları ve altyapı projeleri yoluyla birbirine bağlama amacını taşıyan Kuşak-Yol Projesi (BRI), bölgeye ulaşım ve enerji projeleri

ile önemli yatırım ve kalkınma imkânları sunmaktadır. Ancak aynı zamanda Çin'in tek taraflı borçlandırma ve kendi mallarına yol açma maksadını güttüğünün daha iyi anlaşılmasıyla birlikte, projeye başlangıçta söz konusu olan olumlu yaklaşım, giderek olumsuzla dönüşmektedir (Karaca ve Erendor, 2023: 9, 12).

Rusya bakımından Asya kıtası, Orta Asya ve dolayısıyla Türkistan, bölgesinin tam merkezinde yer almıştır ve bu nedenle savunma stratejisi bağlamında avantajlara sahip olmuştur. Bölgenin sanayi sektörü için önemli olan zengin maden, doğalgaz ve petrol kaynaklarına sahip olması, jeopolitik önemini artırmıştır. Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki geçiş köprüsü olan Türkistan bölgesi, kendisine komşu devlet ve bölgeleri (Ural, İdil, Sibirya, Çin, Hindistan, Moğolistan, İran, Pakistan, Kafkasya) dini ve ticari bakımlardan birbirine sıkı bir şekilde bağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkistan'da iki önemli askeri üssü bulunmuştur. 1979 yılından 1989 yılına kadar devam eden savaşta (Afganistan Savaşı) askerî yönetim bu iki üstün sağlanmıştır. Bu iki üstün birisi Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Orta Doğu, Pakistan ve Hindistan için görevli olmuştur. Söz konusu üsler vasıtasıyla Rusya hem Güney ve Doğu Asya'yı hem de Türkistan bölgesini kontrol edebilmiştir. Türkistan bölgesi, Sovyetler Birliği'nin hammadde deposu hükmünde olmuştur. Sovyetler Birliği'nin endüstrisinin hammadde ihtiyacının toplam üretim içinde %45 kömür, %80 nikel, %60 petrol, %70 demir, %50 doğal gaz, %76 bakır, %86 çinko, %90 gümüş, %80 krom olmak üzere sülfat, fosfor, potasyum ve antimon'un %75'ten fazlasını, altının %80-90'ını, pamuğun %95'ini, platin ve uranyumun ise büyük bir kısmını bu bölgeden karşılamıştır. Türkistan, aynı zamanda hububat ve pamuk deposu olmuştur. Bütün bunların yanında Sovyetler Birliği, Türkistan'ı komünizmin önemli bir propaganda ve tanıtım merkezi şeklinde düşünmüştür ve bilhassa Taşkent'i merkez olarak seçmiştir. Nitekim Stalin, 1943'te yaptığı bir konuşmada, "Orta Asya'nın Sovyet Cumhuriyetleri ve Kazakistan'ın, Kızıl Ordu için en mühim silah deposu niteliğini taşıdığını" ifade etmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin, Türkistan'dan bütün savaş mühimmatını karşılayabileceği bir potansiyel söz konusu olmuştur. Türkistan bölgesi ayrıca, jeofizik ve jeopolitik bakımlardan depo, sığınak, askeri üs ve uzay üsleri bakımından elverişli ve çok zengin bir hammadde deposu olması bakımından ise Rusya için vazgeçilmez bir bölge durumunda olmuştur (Karakurt, 2001: 129).

3. TÜRK EKSENİ

Adriyatik'ten Çin Seddi'ne, Rus bozkırlarından Arabistan'ın çöl alanlarına uzanan bir etki alanına sahip olan Türkiye, Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney arasındaki geçiş noktasında stratejik bir konumda yer alır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında başlayıp Türkiye

Cumhuriyeti dönemiyle devam eden bu coğrafi bölgeye yönelik artan ilgi, çeşitli Avrasya merkezli düşünce akımlarının doğmasına yol açmıştır. Bu süreçte Turanizm, Yeni Dünya Düzeni ile Uyumlu Pragmatik Yaklaşım, Yeni Dünya Düzeni Eleştirisi Yaklaşımı ve Türk İzolasyonizmi gibi farklı akımlar, Türkiye'nin bölgesel politikalarına farklı yönlerden yaklaşmış ve çeşitlendirilmiş politika önerileri sunmuş olsalar da birleşik bir Avrasya düşüncesi oluşturulamamıştır. Her ne kadar bu düşünce yapıları Avrasyacılık adı altında toplansa da Rus Avrasyacılığı gibi belirli bir coğrafi bölgeyi tam anlamıyla kucaklayamamış ve Avrasya'nın genelini etkileyebilecek bir yaygınlığa ulaşamamıştır. Bu dört ana yaklaşım, coğrafi kapsam, tarihi ve kültürel birlik, ortak kimlik gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda, Türk Kültür havzasını merkeze alan politikalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, R, 2016: 16).

Ersanel'e göre, 'Türk Ekseni'nin bir haritası vardır ve onu da artık hatırlıyoruz. Türk Ekseni'nin doğal yaşam alanı '5 deniz havzasıdır'. Bu beş deniz artık tek miğferdir. Sadece Ankara açısından değil, küresel konjonktürün, stratejik şartların getirdiği nokta da öyledir. Karadeniz-Hazar-Basra-Kızıldeniz-Akdeniz tek şapkanın altında bulunmaktadır. Kapsadığı ve ilişik tüm kara alanları da 'Türk Ekseni' haritası içinde yer almaktadır. Bazen 'ilintili/alakalıdır' bazı durumlarda ise direkt bağlıdır. Öyle veya böyle bu alan içindeki herhangi stratejik gelişim Türkiye'den bağımsız gerçekleşmeyecektir.¹¹⁶

"Türk Ekseni" politikası, Türkiye'nin bölgesel güç olarak konumunu güçlendirmesi ve Avrasya'da liderlik rolünü üstlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, ekonomi merkezli bir yaklaşımın ön planda olması gerektiği ifade edilmekte, bölge ülkeleri arasında ekonomik entegrasyonun geliştirilmesinin, siyasi ve kültürel bağları daha sağlam hale getireceği ifade edilmektedir. Türk kültür havzası, bu eksen çerçevesinde merkezi bir unsur olarak görülürken, Türkiye'nin bu alanı birleştiren ve yönlendiren aktör olması hedeflenmektedir. Özetle, "Türk Ekseni" politikası, Türkiye'nin tarihsel mirasından güç alarak Avrasya'da etkili bir dış politika uygulanması gerektiğini, bu bağlamda kültürel ve ekonomik bağların güçlendirilmesinin ana hedef olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁷

4. BEŞ DENİZ HAVZASI

İlk olarak Sander'in "Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir İnceleme" adlı eserinde karşılaştığımız "Beş Deniz Havzası" kavramı, Osmanlı coğrafyasının Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Hazar Denizi ve Karadeniz'i kapsayan

¹¹⁶ <https://www.yenisafak.com/yazarlar/nedret-ersanel/eksenimizi-yapmadik-unutmustuk-hatirladik-4594235> (Erişim Tarihi: 18.03.2024)

¹¹⁷ <https://ekoavrasya.net/wp-content/uploads/2022/09/sayi34.pdf> (Erişim Tarihi: 21.09.2024)

stratejik konumunu “Beş Deniz Yöresi” tanımlamaktadır. Bu düşünce, “Beş Deniz Havzası” ifadesinin Türkiye’nin stratejik çevresini tanımlamada ne kadar uygun olduğunu göstermektedir. Nitekim Türkiye, tam anlamıyla bir Avrupa devleti olmamakla birlikte, yalnızca bir Akdeniz ülkesi olarak da değerlendirilmemektedir. Avrupa, Balkan, Karadeniz, Orta Doğu ve Kafkasya bölgelerinin kesişim noktasında yer almakta olup, dünya üzerinde benzersiz bir konuma sahip birkaç ülkeden biri olarak dikkat çekmektedir. Türkiye, ekonomik, sosyal, politik, dini, kültürel ve etnik açılarından büyük çeşitlilik göstermekte olan bölgelerle çevrelenmiş bulunmaktadır. Dış politika, çok yönlü ve derinlemesine bir strateji gerektirirken, Türkiye’nin çevresindeki bu çeşitlilik iç politikada da kendini göstermektedir. İmparatorluğun çöküşüyle, uzun yıllar İstanbul’dan idare edilen geniş toprakların kaybedilmesi, bürokrasi üzerinde büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Bu durum, kaybedilen topraklardan Anadolu’ya göç eden milyonlarca insanın yerleşimiyle yeni bir boyuta ulaşmış; topraklarını, mallarını ve ailelerinin bir kısmını geride bırakıp, sadece şarkıları ve anılarıyla yola çıkan insanlar, yeni Türkiye’nin “her zaman bir parçası eksik” olanlarını oluşturmuştur. Özellikle 1945 sonrası, dönemselsel istisnalar dışında, dış politikasını genellikle Batı ile uyumlu bir şekilde şekillendiren Türkiye, uluslararası şartlar müsait olduğunda, çevresindeki bölgelerde etkin olmak, söz sahibi olmak, hatta “bölgesel lider” konumuna gelmek için çaba sarf etmiştir. Ancak Beş Deniz Havzası’nda sıklıkla plansız, kaynaksız ve teorik bir temelden yoksun bir şekilde ilerlemiştir (Aydın ve Erhan, 2006: V).

Dünya üzerindeki hakimiyetin kazanılabilmesi için özellikle I. Dünya Savaşı döneminde gelişen ve teorik olarak benimsenen Kara, Deniz, Hava, Uzay ve Kenar Kuşak gibi hakimiyet teorilerinin ardından, teknoloji ve endüstrideki büyük ilerlemeler sonucu enerji talebi artmıştır. Bu talep artışı, özellikle gelişmiş ülkeleri, temel enerji kaynakları olan petrol ve doğalgaza giderek daha fazla bağımlı kılmıştır. Bu durum, dünya üzerinde kontrol sahibi olma ve kendilerine göre yeni bir düzen kurma amacındaki Amerika Birleşik Devletleri’nde yeni bir stratejik düşünce yapısının oluşmasına yol açmıştır. Bu düşünce yapısı, “enerji kaynaklarını kontrol eden bir ülkenin dünyayı da kontrol edebileceği” fikrine dayanmaktadır. ABD, bu strateji doğrultusunda, bir yandan terör tehdidini yok edecek önlemler alırken, diğer yandan Kuzey Afrika, Ortadoğu, Orta Asya, Kafkasya ve Hazar Denizi, Basra Körfezi, Kızıldeniz, Doğu Akdeniz, Karadeniz’i kapsayan beş deniz havzası gibi enerji kaynakları ve geçiş güzergahları açısından stratejik öneme sahip bölgeler üzerinde kontrol sağlayarak dünyayı kendi lehine yönlendirecek yeni bir düzen kurma amacıyla çeşitli projeler yürütmektedir (Dağlı, 2009: 102).

5. AVRASYACILIK

Avrasya, kelime anlamıyla basitçe Asya ve Avrupa kıtalarının birleşimi olarak tanımlanmaktadır. Bu terimi 1849 yılında yayımladığı eserinde (Kosmos) akademik literatüre kazandıran ilk kişi Prusyalı doğa bilimci Alexander von Humboldt olmuştur. Avrasyacılık, Avrasya bölgesindeki tüm halkları tek bir çatı altında birleştirebilecek bir Avrasyalı kimliği inşa etmeyi ve Batı medeniyetine karşı alternatif bir görüş oluşturmayı amaçlamaktadır. Avrasyacılık, XX. yüzyılın başlarında Sovyet devrimi sonrasında Avrupa'ya göç eden Rus aydınları tarafından geliştirilerek, aslında bir tepki ideolojisi olarak 'Rus' kimliğinin yeniden tanımlanma çabasına dönüşmüştür. Bu nedenle Avrasyacılık, Avrasya bölgesindeki halklara tarih ve kültür temelli birliktelik sağlayabilecek bir ideoloji sunmuştur. Neo-Avrasyacılık ise, Avrasyacılık'ın yeniden şekillendirilmiş bir versiyonudur ve 2000'li yıllardan itibaren Rus dış politikasının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Öte yandan, Avrasyacılık Rusya'nın zor dönemlerinde bir kurtuluş stratejisi olarak da nitelendirilmiştir. Rus jeopolitikçiler, Rusya'nın güçlü bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesi için Avrasyacılık yaklaşımını geliştirirken, İngiliz jeopolitik kuramcı A. Mackinder'in 'Kara Hakimiyeti' teorisinden etkilenmişlerdir. Mackinder, 'Kalpgâh' olarak adlandırdığı bölgenin dünyaya gücünü taşıyacak bir konumda olduğunu iddia ederek, jeostratejik öneme atıf yapmıştır. Kalpgâh bölgesi, eski Sovyet coğrafyasını içerdiği için Rus jeopolitikçiler, Rusya'nın hem Asyalı hem de Avrupalı bir devlet olduğunu savunmuş ve bu bağlamda Avrasyalı devlet olma tezini geliştirmişlerdir. Günümüzde Neo-Avrasyacılık, Rus jeopolitiğinin ve ulusal çıkarlarının dünya siyasetine hem soyut hem de somut bir güç olarak etki etmesine neden olmaktadır (Kadyrshaeva, 2022: 134).

Avrasya, Avrupa ve Asya kıtalarını içine alan geniş bir coğrafi alanı temsil etmektedir. Bu bölge, 53 milyon kilometrekarelik bir alanı kaplayarak dünya nüfusunun yaklaşık olarak %60'ını içerisinde barındırmaktadır. Avrasyacılık fikri, bu geniş coğrafyanın özgün tarihsel, kültürel ve sosyal özelliklerine, zengin mirasına ve önemine dikkat çekmektedir. Avrasya bölgesi hem jeopolitik hem stratejik hem de ekonomik önemiyle dünyanın kilit noktasıdır. Son dönemlerde küresel siyasetin merkezi Batı'dan Doğu'ya, Atlantik'ten Avrasya'ya doğru kaymaktadır. Özellikle bu coğrafyada Türk cumhuriyetleri, Türk Dünyası için ayrıcalıklı, kritik ve benzersiz bir yer tutmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle bağımsızlıklarını ilan eden devletler arasında beş Türk cumhuriyeti bulunmaktadır. Bunlar arasında Azerbaycan, stratejik bir Kafkasya devleti olarak öne çıkmaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi diğer dört Türk cumhuriyeti ise Orta Asya'nın önemli ülkeleri olarak dikkati çekmektedir. Aynı zamanda Avrasya'nın bir parçası olan ve Türk Dünyası'nın en etkin, köklü

ve büyük ülkesi Türkiye, Orta Asya ve Türkistan ile olan derin tarihi, kültürel ve sosyal ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, Türk Dünyası'nın Avrasya'da etkin bir rol oynama, ağırlık merkezi haline gelme potansiyeline sahip olduğu açıktır. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için, Türk Cumhuriyetleri'nin birlik içinde hareket etmeleri, sürdürülebilir iş birliği yöntemleri oluşturmaları ve bazı temel konularda ortak bir duruş sergilemeleri şarttır. Bu bağlamda, geniş Türk ve Müslüman nüfusa ev sahipliği yapan Rusya ve Çin, bölgeyle ilgilenen İran ve bölgesel projeleri olan ABD gibi aktörlerin Türkiye ve Türk Dünyası'na yönelik politikalarını dikkate almaları gerekecektir. Türkiye, bu alanda liderlik yapabilir, girişimde bulunabilir ve kısa, orta, uzun vadeli planlar yapabilirse, bu hem Türkiye'nin hem de Türk Dünyası'nın yararına olacaktır (Doster, 2018: 76, 80).

Türkiye'deki Türk Avrasyacılık hareketi, temel fikirler ve prensipler açısından yetersiz kalarak, Türkiye için bir alternatif yol, sağlam bir ideoloji ya da strateji sunma konusunda eksik kalmıştır. 1991'den itibaren Türkiye'de ulusalcı soldan milliyetçilere dek geniş bir yelpazede gruplar tarafından Avrasya terimi benimsenmiştir. Ancak, bu çeşitli gruplar Avrasyacılık adına yenilikçi bir düşünce, coğrafi vizyon, tarih anlayışı, sosyo-ekonomik ya da siyasi bir yapı ortaya koyamamışlardır. Bu hareketler, Avrasyacılığı bir Batı muhalifliği çerçevesinde yorumlayıp, kendi ideolojik sistemlerine bir reaksiyon olarak entegre etmeye çalışmışlardır. Örneğin, milliyetçiler için Avrasya bir "Türk Birliği" fikrini temsil ederken, solun devrimci kesimi için yeni bir ideolojik arayışın simgesi haline gelmiştir. Bu iki farklı görüş zaman zaman Avrasya bölgesinde politikalar üretme noktasında birleşmiş olsa da bu düşünceler gerçekçi olmayan sloganlardan ileriye taşınamamıştır.¹¹⁸

6. KUŞAK-YOL PROJESİ

Türkistan bölgesi (Orta Aya), Kuşak-Yol Projesi bağlamında mühim bir konum ve önemi haizdir. Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi doğal kaynak zengini ülkeler, Çin ekonomisi için stratejik bir önem taşımaktadır. Çin, söz konusu ülkeler için doğal kaynaklar bakımından bir pazar gibi görünse de asıl pazar, Çin mallarının işgal ettiği söz konusu ülke pazarları olmuştur. Hem Çin hem de Kuşak-Yol projesine taraf olan çok sayıda ülke için mühim olan bu proje, büyük fırsatların yanında, önemli risk faktörleri de barındırmaktadır (Avcıl ve Aydın, 2022: 131).

¹¹⁸ Vügar İmanbeyli, "Ergenekoncular ve Avrasyacılık", <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=70&makaleid=1705#refresh> (Erişim Tarihi: 07.02.2024).

Bir analize göre, Çin'in Asya'dan Avrupa'ya uzanan eski bir ticaret yolunu yeniden canlandırma hırsı, Marshall Planı'ndan veya Avrupa Birliği'nin genişlemesinden daha büyük bir ekonomik miras bırakacaktır. Stephen L. Jen'e göre, 'Tek Kuşak, Tek Yol' olarak adlandırılan demiryolu, otoyollar ve limanlar inşa etme planı hem ABD hem de AB'de siyasi belirsizliğin arttığı bir dönemde ekonomik refahı yayarak Çin'in yumuşak güç statüsünü güçlendirecek bir proje olarak ortaya çıkmaktadır. Projeyle birlikte 21 trilyon dolara ulaşacak olan ticari hacmin, kuşak yol güzergahındaki 65 ülkenin ekonomi ve kültür hayatını canlandırması beklenmektedir. 4.4 milyar insanın ve dünya ekonomisindeki yaklaşık % 40'ın etkileneceği "Kuşak-Yol" projesi, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'yı imar etme amacıyla ortaya konulan Marshall Planı'nın 12 kat büyüklüğündedir ve yaklaşık 1,4 trilyon dolarlık bir büyüklükte hesap edilmektedir.¹¹⁹

Kuşak-Yol Projesi, Batı merkezinde yer alan küresel yapıya alternatif olarak, Çin merkezli bir yapının yerleştirilmesi maksadıyla yapılan kilit jeo-stratejik bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır. Projede öncelikli hedef yeni Avrasya ulaşım ve ticaret altyapıları oluşturmak, sonrasında serbest ticaretin önündeki engelleri kaldırmak olarak görünmektedir. Söz konusu amaçlar gerçekleştiğinde ise, Zbigniew Brzezinski'nin¹²⁰ ifadesiyle, "Dünya meselelerinin merkez arenası" konumundaki Avrasya üzerinde Çin'in kontrolü artmış olacaktır. Bu proje yoluyla Avrupa'dan Türkistan'a (Asya) uzanan hat boyunca çok boyutlu ve birleşik bağlantı hatları oluşturulacak ve böylece lojistik maliyetleri mühim miktarda azalmış olacaktır. Proje kapsamındaki ülkeler arasında yapılacak olan çok taraflı anlaşmalarla, ilgili tarafların koordineli bir biçimde kalkınma planları hazırlanarak, ilgili bölgelerde çeşitlendirilmiş, sürdürülebilir ve dengeli bir kalkınma hayata geçirilecektir. Avrasya hinterlandı için emtia taşımacılığının artması, söz konusu hinterlandtaki ülkeleri dünya pazarının merkez ülkeleri hâline dönüştürecek ve böylece bölgeler arasındaki bütünleşme daha da gelişmiş olacaktır.¹²¹

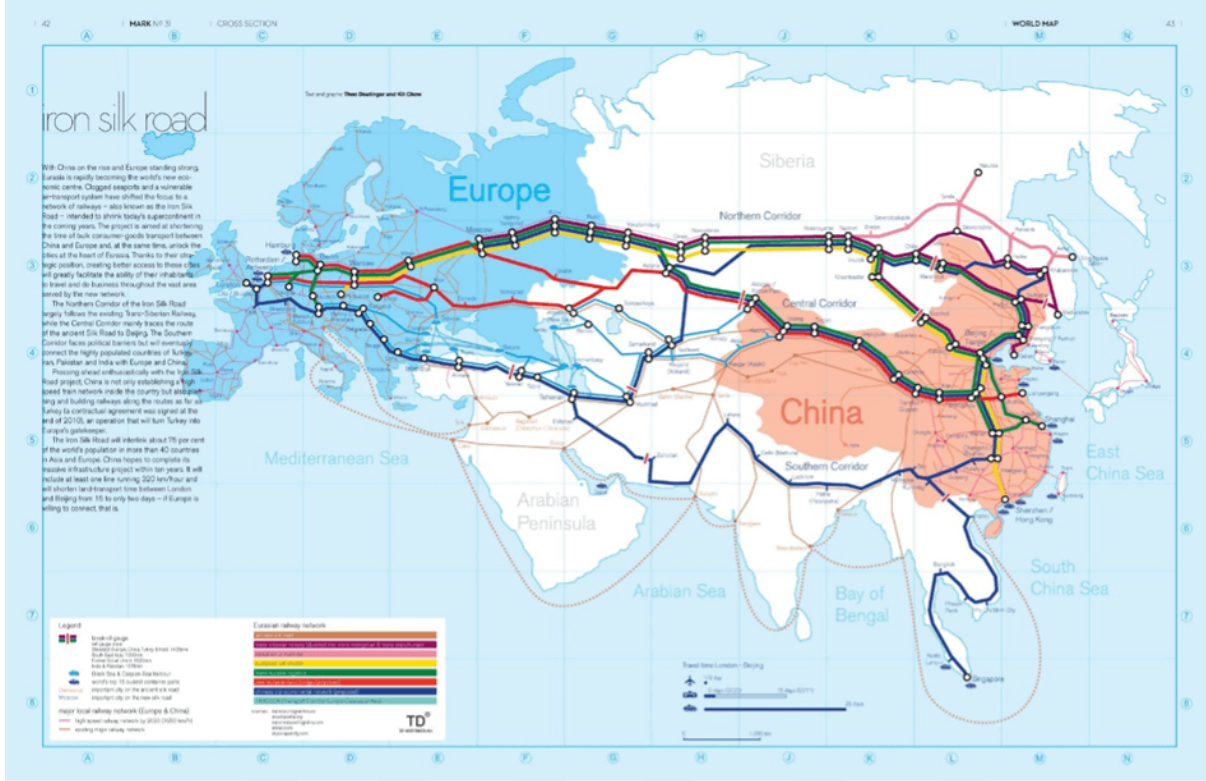
Pekin'den Londra'ya uzanan bu hattın 600 milyar doları aşacak olan yıllık ticaret hacmi ile dünya ticaretinin merkezlerinden biri olması hedeflenmektedir. Bilhassa Kazakistan, Özbekistan ve Azerbaycan limanlarında yer alacak lojistik merkezler ve serbest ticaret sahaları kurulmasıyla birlikte, Trans-Hazar iş birliği geliştirilerek derinleşmesi sağlanacaktır. Konunun

¹¹⁹ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-08-07/china-s-marshall-plan> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).

¹²⁰ ABD Güvenlik Eski Danışmanı

¹²¹ http://www.ekonomistler.org.tr/arsivler/7480#_ednref5 (Erişim Tarihi: 21.08.2023).

uzmanları, “Orta Koridor” olarak nitelenen bu hattın aktif hâle getirilmesiyle birlikte, dünya ticaretine katkı sağlayacağını öngörmektedirler.¹²²

Harita 1. Yeni İpek Yolu <https://natoassociation.ca/bridging-eurasia-the-new-silk-road/> (Erişim Tarihi: 20.10.2024)

II. Karabağ Savaşı’ndan sonra yeni bir şekle bürünen Kafkasya Haritası, Türk Koridoru da diyebileceğimiz güzergâhın netleşmesini sağlamıştır. Zaman ve maliyet hesaplamalarına bakıldığında bu koridorun ticari bakımdan sürdürülebilir olduğu açıktır. Özellikle TDT’nin üye ülkeleri için Türk Koridoru anahtar görevi üstlenmektedir. Bu yolla kültürel birlik perçinlenecek ve Türk devletleri ile doğrudan bağlantı kurma imkânı elde edilecektir. Ayrıca, TDT’nin bir bakıma lokomotif ülkesi olan Türkiye, TDT ülkeleriyle ekonomik faaliyet ve gelişimini artırabilecek, aynı zamanda tarihî İpek Yolu’nun modernizasyonu için dolaylı bürokratik destek sunabilecektir (Kazancı ve Barun, 2023: 572).

Omonkulov’a göre Çin, Türkistan bölgesi Türk devletleri üzerinde, Bir Kuşak Bir Yol Projesi (BKBY) bakımından belirleyici bir konum üstlenmektedir. Bu bağlamda Kazakistan, Çin ile enerji, altyapı ve lojistik projeleri dahil olmak üzere birçok anlaşmaya imza atmış olup, uranyum üretiminin %55’ini Çin’e ihraç etmektedir. Son beş yıl içinde Kazakistan, “Nurlu Yol” programı çerçevesinde, uluslararası yatırımcılar ve BKBY projesi kapsamında sağlanan

¹²² <https://www.yenisafak.com/ekonomi/kuzey-guvenli-degil-rusya-ukrayna-savasi-turkiyeden-gecen-orta-koridorun-onemini-daha-da-artirdi-3767391> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).

kredilerle enerji, altyapı ve lojistik alanlarında büyük projeler hayata geçirmiştir. Çin, Kazakistan ile kurduğu ilişkilerde bugüne kadar 15 milyar dolardan fazla doğrudan yatırım yapmış olup petrol, gaz, kimya, enerji, madencilik, tarım gibi sektörlerde 27 milyar dolarlık projeleri hayata geçirmeyi planlamaktadır. Tacikistan, BKBY projesini ilk imzalayan ülkeler arasında yer almış ve 2017 yılında Çin ile ilişkilerini “kapsamlı stratejik ortaklık” düzeyine çıkarmıştır. Bu çerçevede, enerji, ulaştırma ve tarım sektörlerinde önemli yatırımlar gerçekleştirilmiş ve Tacikistan’daki en büyük tekstil ihracatçısı olan Zhongtai (Dangara) Yeni İpek Yolu Tekstil Sanayii A.Ş. Çinli şirketler tarafından kurulmuştur. Kırgızistan, Avrupa Ekonomik Birliği üyesi olmasına rağmen, altyapı sorunlarını çözmek ve kalkınmayı sürdürmek için BKBY projesine destek vermiş ve bu destek sonrası Çin’in Kırgızistan’a yönelik yatırımları hız kazanmıştır. 2015 yılı itibariyle Çin’in Kırgızistan’a yaptığı doğrudan yatırım miktarı 984 milyon dolara ulaşmış ve yatırımlar özellikle ulaştırma projelerine yoğunlaşmıştır. Özbekistan ise BKBY projesine açık destek vererek, Çin ile toplam 23 milyar dolarlık AR-GE, turizm ve kültürel ekonomik alanlara yönelik yatırım anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Son yıllarda Çin’in Özbekistan’daki yatırımları 7,8 milyar dolara çıkmış ve karşılıklı ticaret hacmi ise 4,2 milyar doları aşmıştır. Türkmenistan, “daimî tarafsız” statüsüne sahip olması nedeniyle BKBY projesine ikili ilişkiler çerçevesinde destek vermekte olup, özellikle doğal gaz, temiz enerji ve ulaşım alanlarında Çin ile iş birliğine önem atfetmektedir. 2017 yılı itibariyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi 6,9 milyar dolara ulaşmıştır. Bu kapsamda Omonkulov, Çin’in Orta Asya’daki hammadde ve enerji ihtiyaçlarını karşılamak için bu ülkelerle ticari ilişkilerini güçlendirerek BKBY projesine desteğini sürdüreceğini öngörmektedir (2020: 54, 62, 71, 75, 79, 83, 85).

Çin’in Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) projesinin Türkistan (Orta Asya) ülkeleri üzerindeki olası tehditleri çeşitli boyutlarda ele alındığında, öncelikle siyasi alanda, Çin’in Türkistan (Orta Asya) ülkeleriyle kurduğu stratejik ilişkilerin halk nezdinde derin endişelere yol açtığı ve Çin’in bölgedeki nüfuzunu artırmasının yerel halklar arasında güvensizlik yarattığı belirtilmektedir. Örneğin, Kazakistan halkı, Çin’in ülke kaynaklarını ele geçirme niyetine dair endişelerini protestolarla ifade etmiştir. İkincisi, ticari alanda, Çin’in bölgedeki yatırımlarının şeffaf olmaması ve ülkelerin yüksek borçlanma oranları, bağımsızlıklarını tehdit edici bir unsur olarak görülmektedir. Çin’in Tacikistan gibi¹²³ ülkeleri borçlandırarak toprak ve doğal kaynak elde etme stratejisi “borç tuzağı diplomasisi” olarak tanımlanmaktadır (Omonkulov, 2020: 57-58, 66). Üçüncüsü, güvenlik alanında Çin’in BKBY projesiyle batı sınırlarında güvenliği sağlama

¹²³ Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan da bu tabloya eklenebilir.

amacının yanı sıra, Uygur azınlık sorununu kontrol altına almak için Türkistan (Orta Asya) ülkeleriyle sıkı iş birliği yaptığı ve bu iş birliği çerçevesinde Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi yapılar aracılığıyla bölgesel güvenlik sistemleri inşa etmeye çalıştığı ortaya konulmaktadır. Çin, bu kapsamda ABD'nin askeri varlığını bölgeden uzaklaştırma çabaları içinde bulunmuş, ancak Kırgızistan'daki siyasi istikrarsızlıklarda ve Özbek-Kırgız etnik çatışmalarında ŞİÖ'nün müdahalede bulunmaması, örgütün gerçek rolü hakkında soru işaretleri doğurmuştur. Bu bağlamda, Çin'in BKBY projesi kapsamındaki faaliyetlerinin Orta Asya'da hem ekonomik hem de güvenlik açısından ciddi tehditler oluşturabileceği öne sürülmektedir (Duran ve Pusevsuren, 2016: 283-285).

Kuşak-Yol Projesi (BRI/BKBY) fırsatlar bağlamında, Türk devletleri için bölgesel iş birliği, ekonomik bütünleşme, altyapı geliştirme ve ticaret potansiyeli gibi önemli avantajlar sunmaktadır. Proje, ticaret ve yatırım imkanlarını artırarak ekonomik entegrasyonu teşvik etmektedir. Geliştirilen ulaşım ağı ve lojistik altyapı, ticaret hacmini genişletecek ve ekonomik kalkınmayı destekleyecektir. Proje kapsamında inşa edilen demiryolları, karayolları, limanlar ve havaalanları, Türk devletlerinin ulaşım ve lojistik sektörlerinde ilerlemelerini sağlayacaktır. Bu gelişmeler, ticaretin kolaylaştırılmasına ve bölgesel entegrasyonun güçlenmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca, enerji koridorları ve boru hatları gibi projeler, bölgesel enerji iş birliğini artırarak enerji güvenliğini güçlendirecektir. Kültürel değişim ve turizm açısından da etkili olan proje, Türk devletleri arasında kültürel bağları güçlendirecek ve turizm sektörünün büyümesini destekleyecektir.

Çin'in son zamanlarda attığı adımlardan biri de Orta Asya'nın beş ülkesini (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan) kapsayan "C+C5" ortaklığı olmuştur. Bu ortaklığın açılış zirvesi, 18-19 Mayıs 2023 tarihlerinde Çin'in Şaanşi eyaletinin merkezi olan Şian'da gerçekleştirilmiştir. Bu hamle, Orta Asya devletleri ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki çok yönlü iş birliklerinin güçlenmesi, bölge üzerindeki Rusya Federasyonu etkisinin azaltılması bağlamında stratejik bir hamle olarak değerlendirilmektedir. Ancak, Çin'in ulusal çıkarları doğrultusunda Orta Asya'ya yönelik artan ilgisinin, kısa vadede bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmalarına katkı sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte, zamanla bu sürecin, bölge ülkeleri açısından başka bir bağımlılığı doğurabileceği yönündeki endişeler söz konusudur (Nauşabayeva Hekimoğlu ve Mukanov, 2024: 8, 17).

Türkiye, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne (BRI veya BKBY) duyduğu ilgiyi sürdürmekte ve bu çerçevede Orta Koridor'u önemli bir alternatif haline getirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin stratejik coğrafi konumu ve Avrupa, Orta Doğu ve Türkistan (Orta

Asya) ile olan tarihi ve kültürel bağları, Türkiye'yi Çin için kritik bir partner yapmaktadır. BRI, Türkiye'nin pazarlarını açarak ihracat potansiyelini artıracak ve iki ülke arasındaki ticaret dengesizliğini azaltma fırsatı sunacaktır. Özellikle, Türkiye ile Çin arasındaki nakliye süresinin 30 günden 10 güne inmesi gibi somut faydalar, projenin önemini Türk hükümeti nezdinde artırmaktadır. BRI, aynı zamanda Türkiye'nin Çin, İran, Rusya gibi ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini derinleştirme ve Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan gibi Türk devletleriyle iş birliğini artırma potansiyeline sahiptir. Bu Türk devletleri, Kuşak Yol Projesi'nin güzergâhında olmalarının getirdiği avantajlı konumlarıyla küresel pazarlara entegre olma fırsatı bulacaklardır. TDT çerçevesinde alınan son kararlar, Orta Koridor'un (Middle Corridor) geleceği için olumlu adımlar atılmasına vesile olmuş ve üye devletler arasında uluslararası taşımacılığı kolaylaştıracak anlaşmalar imzalanmıştır. BRI, Türkiye'ye yalnızca ikili ilişkilerini iyileştirme fırsatı sunmakla kalmayacak, aynı zamanda önemli sermaye akışlarını da beraberinde getirecektir. Bu proje, Türkiye'ye Asya'dan yabancı sermaye çekme fırsatı tanırken, enerji ve ticareti birleştiren yapısıyla Türkiye'yi Orta Asya'da önemli bir bölgesel oyuncu yapma potansiyeline sahiptir. Ancak, Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ticaretin artışında beklenen seviyelere ulaşamaması, Modern İpek Yolu'nun (MSR-Modern Silk Road) ekonomik potansiyelini tam anlamıyla kullanamaması, aşılması gereken engeller arasında bulunmaktadır. Positioning Türkiye in the Belt and Road Initiative adlı raporda, Türkiye'nin BRI'den faydalanabileceği beş farklı plan sunulmaktadır. Bunlar: Çin'in orta ve düşük teknoloji sektörlerinin Türkiye'ye çekilmesi, Çin ile üretim ve teknoloji geliştirme iş birlikleri, Türkiye'nin bir lojistik merkezi olarak rolünün artması, Türk-Çin ekonomik iş birliklerinin entegrasyonu ve Türkiye'nin altyapısının uluslararası standartlarla uyumlu hâle getirilmesi planlarından oluşmaktadır. Bu planlar, Türkiye'nin BRI'den maksimum faydayı sağlamak için atması gereken adımları ve karşılaşılabileceği zorlukları özetlemektedir (Akçay ve Changgang, 2023: 69-71).

Kuşak-Yol Girişimi, Türkiye'nin yeni jeopolitik konumunu güçlendiren önemli bir proje olup, ülkenin Asya ile Avrupa arasındaki stratejik köprü rolünü daha da öne çıkarmaktadır. Türkiye, Orta Koridor üzerindeki konumuyla, Rusya ve Çin arasındaki potansiyel anlaşmazlıklar ya da Güney Koridoru'ndaki istikrarsızlıklar karşısında daha avantajlı bir pozisyonda bulunmaktadır. Türkiye'nin deniz çıkışı olmayan Orta Asya ülkelerine olan yakınlığı, güçlü lojistik altyapısı ve sahip olduğu enerji projeleri, Kuşak-Yol Girişimi'nde kendisini stratejik bir transit ticaret merkezi yapmaktadır. Bununla birlikte, Çin ile ticaret dengesinde Türkiye'nin yaşadığı açık ve Çin'in Yunanistan ile artan iş birliği gibi unsurlar,

Türkiye'nin jeopolitik avantajlarını zayıflatma riski taşımaktadır. Ayrıca Çin'in Orta Asya'da yumuşak güç stratejileriyle bölgedeki etkisini artırma çabaları, Türkiye'nin bu bölgedeki pozisyonunu zedeleme riski taşımaktadır. Türkiye, bu girişimin sunduğu fırsatlardan yararlanarak dış ticaretini güçlendirecektir ve enerji merkezi olma statüsünü sağlamlaştıracaktır, ancak bunun için, Çin ile ilişkilerini stratejik bir dengeyle yönetmesi gerekmektedir (Kayış, 2022: 142-146).

7. RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ ETKİLERİ

Rusya-Ukrayna Savaşı'nı getiren süreç, 2014 yılından itibaren 8 yıllık bir süreç çerçevesinde Kırım, Donetsk ve Luhansk işgalleri bağlamında ele alınmaktadır. Ancak, sürecin kökenleri Kasım 2004'e kadar uzanmakta ve Ukrayna'daki Batı ve Rusya yanlısı siyasi ayrışmanın derinleşmesi, 2004 Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle belirginleşmiş görünmektedir. Bu nedenle, savaşın gelişimi hem 8 hem de 18 yıllık perspektiflerle ele alınmaktadır. 2014'te Viktor Yanukoviç'in ülkeyi terk etmesine yol açan Meydan Olayları, Ukrayna'daki istikrarsızlığın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Aynı yıl, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, uluslararası hukuk açısından tanınmamış olsa da Ukrayna'nın askeri bir karşılık verememesi nedeniyle fiilen bir durum değişikliği yaratmıştır. Benzer şekilde, uluslararası toplumun tepkileri, uygulanan sınırlı yaptırımlarla kalmakta ve genel olarak etkisiz ve dağınık bir görünüm sergilemiştir. 24 Şubat 2022'de başlayan Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgaline gelindiğinde ise, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana görülen en geniş kapsamlı saldırılardan biri gerçekleşmiştir. Savaşın gelişimine bakıldığında, bu sürecin uzun yıllardır devam eden gerilimlerin bir sonucu olduğu ve kriz ortamının giderek tırmandığı görülmektedir. Kırım'ın ilhakı ise, bu savaşa zemin hazırlayan en önemli gelişmelerden biri olarak öne çıkmaktadır (Tüba Raporu, 2022).¹²⁴

24 Şubat 2022'de başlayan savaşta Rusya, 150 bine yakın askerle Ukrayna'yı kuşatmış, siber saldırılar, ayrılıkçı grupların desteklenmesi, yani konvansiyonel olmayan boyutlarıyla birlikte, bir hibrit savaş söz konusu olmuştur. Bu savaşta taraflar, askeri ve belli ölçüde siyasi ve ekonomik güçler bakımından karşılaştırıldığında asimetrik olarak savaşmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Ukrayna, Rus ordusunun zayıflık ve boşluklarından yararlanmaktadır. Ayrıca, Ukrayna halkına silah kullanma ve Molotof kokteyli hazırlama eğitimleri verilmektedir. Dolayısıyla savaş, gerilla savaşı boyutu olan bir asimetrik türe de evrilmiştir. Bu durum, savaşın uzayacağını da bir göstergesi olmuştur. Ukrayna, Rusya

¹²⁴ <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/TUBA.978-605-2249-99-4.pdf> (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

karşısında zayıf durumda görünse de vekâlet savaşı kapsamında değerlendirdiğimizde ABD ve Avrupalı ülkeler tarafından silah, anti tank füzeler, nakdi destek, istihbarat ve gıda gibi hususlarda yardım almaktadır. 2022 nisanında birkaç günde bitebilir tahmini yapılan savaş, ne kadar süreceği tahmin edilmez bir noktaya gelmiştir. Esasında bu durum, asimetrik savaşın özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu savaşta, orduların yeteneklerinin yanında, sahip olunan kaynak (para, silah, asker, hammadde, lojistik vb.) miktarı da önemli olmaktadır (Karasoy, 2022: 53).

Rusya-Ukrayna Savaşı'nın etkileri, Rusya'ya uygulanan yaptırımlar nedeniyle TDT üye ülkelere de yansımıştır. Kazakistan, ülkedeki yoğun Rus nüfusu nedeniyle gelecekte Luhansk ve Donetsk'e benzer bir durum yaşama riski taşımaktadır. Kırgızistan ise GSYİH'sinin büyük ölçüde Rusya'da çalışan vatandaşlarına bağlı olması nedeniyle ekonomik kayıplarla karşı karşıya kalmaktadır. Özbekistan, Afganistan ile sınır komşusu olması sebebiyle jeostratejik tehditlere açık bir konumda bulunmaktadır. 2. Karabağ Savaşı sonrası işgal altındaki topraklarını geri alan Azerbaycan ve Rusya'ya enerjide bağımlı olan Türkiye, savaş sonrasında bir üçlü beyanname imzalamıştır. Bu nedenle, Türkiye ve Azerbaycan'ın Rusya'ya uygulanan yaptırımlara katılması, her iki ülke için ekonomik ve siyasi riskler barındırmaktadır. Bu çerçevede, TDT üyesi ülkelerin Rusya'ya yönelik yaptırımlara mesafeli yaklaşımları anlaşılır bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Ancak, savaşın Orta Asya'daki Rus etkisini artırdığı da gözlemlenmektedir. Bu durum, bölge ülkelerinin orta ve uzun vadede Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltacak stratejiler geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak, TDT'nin ortak bir strateji benimseyerek üye ülkeler arasındaki entegrasyonu güçlendirmesi gerekmektedir. Ayrıca, bölgede Rusya'nın etkisinin genişlemesiyle Batı ve ABD'nin nüfuzunun azalmasına karşılık, ekonomik ve siyasi reformların artırılması önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu sayede, TDT ülkelerinin Rusya'yı tek seçenek olarak görmesi engellenmiş olacaktır (Özsoy, 2022: 572).

Rusya-Ukrayna Savaşı, Türkiye'den geçen ve Orta Koridor olarak adlandırılan ticaret yolunun önemini artırmaktadır. Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan Kuzey Koridoru, savaş nedeniyle güvensiz bir hale gelmiştir. Güney Koridoru ise, İran'a yönelik ambargolar ve Orta Doğu'daki çatışmalar nedeniyle daha az tercih edilen bir güzergâh olmaktadır. Bu gelişmeler doğrultusunda, Türkiye üzerinden Kafkaslar'a, oradan Hazar Denizi aşılıarak Türkistan bölgesi üzerinden Çin'e ulaşan Orta Koridor, stratejik açıdan daha da önemli bir konuma gelmiştir.¹²⁵

¹²⁵¹²⁵ <https://www.yenisafak.com/ekonomi/kuzey-guvenli-degil-rusya-ukrayna-savasi-turkiyeden-gecen-orta-koridorun-onemini-daha-da-artirdi-3767391> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİYASİ, EKONOMİK VE KURUMSAL DİNAMİKLER

TDT üye ve gözlemci ülkeleri—Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, KKTC ve Macaristan—tarihi, ekonomik ve stratejik bağlarla örülü dinamik bir yapı sunmaktadır. 1991 sonrası milli devlet inşası sürecine giren Orta Asya ve Kafkasya’daki Türk cumhuriyetleri, Sovyet mirasının getirdiği etnik, siyasi ve coğrafi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Enerji ve ulaşım altyapıları (TANAP, BTE, BTC, Zengezur Koridoru, BTK demiryolu) üzerinden derinleşen ekonomik entegrasyon, Türkiye liderliğinde genişleyen ticaret ve lojistik ağlarla şekillenmektedir. Bu süreç, jeopolitik büyük güç rekabetine (Rusya, Çin, ABD) paralel, bölgenin güvenlik kompleksini ortaya koyarken, aynı zamanda Şanghay İşbirliği Örgütü gibi kurumsal yapılarla kurumsal iş birliğini ön plana çıkarmaktadır. Hukuki alanda TDT çatısı altında ortak normlar ve hatta potansiyel bir yargı sistemi hedeflenirken, enerji ve dijital dönüşüm eksenindeki 2040 Vizyonu, bölgeyi teknoloji, ticaret ve finans alanlarında global bir aktör konumuna taşımayı amaçlamaktadır. Böylece Türk dünyası, siyasi irade, ekonomik çeşitlendirme, hukuki uyum ve güvenlik stratejileri çerçevesinde “güvenlik topluluğu” ve bütünleşmiş (entegre) bir bölgesel blok olmaya doğru adım atmaktadır.

TDT, tarihsel, kültürel ve dilsel bağlara dayanan bir temelde, son yıllarda ekonomik, ticari, finansal ve ulaşım alanlarında entegrasyonu derinleştirmeye yönelik çok boyutlu stratejiler geliştirmektedir. Akdeniz’den Pasifik’e uzanan Türk Kuşağı, Mackinder’in Heartland teorisinde de öne çıkarılan jeostratejik önemiyle yeniden şekillenirken; 180 milyonluk nüfus, 1,3 trilyon dolarlık ekonomik büyüklük ve 4 trilyon doları aşan satın alma gücü paritesi ile küresel ekonomide etkili bir aktör hâline gelme yolundadır. Türkiye’nin öncülüğünde yürütülen Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Türk Yatırım Fonu, Ticareti Kolaylaştırma Strateji Belgesi ve TURANSEZ gibi özel ekonomik bölgeler; bölge içi ticareti artırmayı, hukuki uyumu geliştirmeyi ve kurumsal tahkim sistemleri aracılığıyla yatırım ortamını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak, dış ticaret hacminde TDT içi payın hâlâ düşük seviyede seyretmesi, altyapı yetersizlikleri, gümrük prosedürlerinin uyumsuzluğu ve farklı ticaret hukukları gibi yapısal engeller, entegrasyon sürecinin önündeki başlıca zorluklar olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Zengezur Koridoru ve Orta Koridor projeleri gibi ulaşım hatları, yalnızca bölge içi ekonomik bağlantıyı değil, aynı zamanda Çin-Avrupa ekseninde TDT’yi küresel lojistik merkez hâline getirme potansiyelini taşımaktadır. Turizm ve kültürel entegrasyon alanlarında da Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi ve “Türk Dünyası Turizm

Başkenti” projeleri ile bölgesel cazibe artırılmak istenmektedir. Nihayetinde, TDT’nin 2040 Vizyonu doğrultusunda yürüttüğü bu çok katmanlı bütünleşme çabaları; ekonomik, finansal ve hukuki altyapıların uyumu, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ve bölge içi ticaretin canlandırılması yönünde stratejik bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir.

1. SİYASİ DİNAMİKLER

Bugün, Birleşmiş Milletler’de temsil edilen altı Türk Cumhuriyeti içinde yalnızca Türkiye, 1991’den önce bağımsız bir devlet statüsünde bulunmaktaydı. Azerbaycan ve Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri, Sovyetler Birliği’nin Ekim 1991’de çökmesiyle bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu yeni devletler, ilk olarak milli devlet oluşturma sürecini öncelemek suretiyle, bu süreci varlıklarını korumanın temel yolu olarak görmüştür. Sovyet döneminde uygulanan politikalar, Türk kimliğinin göz ardı edilmesine yol açmış ve Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenlerin kendi milli devletlerini kurma anlayışını benimsemelerine neden olmuştur. Bağımsızlık sonrası süreçte, Sovyet dönemi otoriter yönetim anlayışı büyük ölçüde devam etmektedir.

Türkistan coğrafyası Sovyet egemenliğine girdikten sonra komünist idarenin geleceğe matuf çeşitli saiklerle yeniden haritalandığı sınırlar, bağımsızlık sonrası Türk cumhuriyetlerinin coğrafi sınırlarının temelini oluşturmuştur. Bu durum bağımsızlık sonrası Türk cumhuriyetleri arasında yaşanan coğrafi, etnik ve ekonomik sorunların ana sebeplerinden birisini oluşturmuştur. Bu sorunlar arasında iç içe girmiş etnik yapılar, sınır ve su anlaşmazlıkları ve hammadde ile sanayi üretim merkezleri bölgelerinin coğrafi dağılımının farklılığından kaynaklı ekonomik sorunlar olarak göze çarpmaktadır. Bir kısmı 21. Yüzyıla taşınan söz konusu sorunların Sovyet rejiminin bilinçli olarak tatbik ettiği böl-yönet politikasının bir yansıması olduğu değerlendirilmektedir (Özkan, 2024: 18).

Liderler, farklı dış politikalar izlemeyi seçmiş ve bazı Türk Cumhuriyetleri, Rusya ile yakın ilişkileri sürdürürken, diğerleri ABD, İngiltere ve Çin gibi ülkelerle iş birliği yapmayı tercih etmiştir. Türkmenistan tarafsızlık politikasını benimserken, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan Şanghay İşbirliği Örgütü’ne üye olmuştur. Azerbaycan, topraklarının %20’sini işgal eden Ermenistan’ın da üyesi olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nün içinde yer almaktadır. Sovyet döneminde uygulanan nüfus yerleştirme politikaları ve belirlenen sınırlar, Türk Cumhuriyetleri içinde azınlık sorunları ve potansiyel çatışma riskleri oluşturmuştur. Kırgızistan’daki Özbekler ve Özbekistan’daki Karakalpaklar, bu durumun örneklerinden birini teşkil etmektedir. Ayrıca, sınır anlaşmazlıkları da bölgesel ilişkileri etkilemeye devam

etmektedir. Ekonomik olarak, bölge ülkeleri karasal iklim koşulları ve sınırlı su kaynakları nedeniyle zorluklar yaşamaktadır. Amu Derya ve Sir Derya nehirleri ile Aral Gölü'nün kullanımı, bu kaynaklara komşu olan ülkeler arasında anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Sovyetlerin din politikaları, bağımsızlık sonrası dönemde farklı din politikalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu farklılıklar, ülkelerin birbirleriyle ilişkilerini şekillendiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri, Türklük kavramında ortak bir bağa sahip olmakla birlikte, bazı devletler Kırgız, Kazak, Türkmen ve Özbek kimliklerini üst kimlik olarak benimsemektedir. Bu durum, devletler arasındaki ilişkilerde dikkate alınan önemli bir faktör olmaktadır (Akengin, 2017: 2-3).

Sonuç olarak, TDT üyesi ülkelerin siyasi dinamikleri, tarihsel bağlar, bölgesel stratejiler ve küresel güç dengeleriyle şekillenmektedir. Türkiye, liderlik rolüyle ekonomik, siyasi ve kültürel entegrasyonu teşvik ederken, Azerbaycan, Dağlık Karabağ zaferi ve enerji projeleriyle stratejik konumunu güçlendirmiştir. Kazakistan, enerji kaynakları ve bölgesel organizasyonlardaki dengeli politikasıyla önemli bir aktör olmaya devam etmektedir. Özbekistan, son reformlarla bölgesel iş birliğine daha fazla katılım gösterirken, Kırgızistan ise stratejik konumuyla dikkat çekmektedir. Türkmenistan, Macaristan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ise gözlemci ülkeler olarak katkıda bulunmaktadır. Bu dinamikler, Türk Dünyası 2040 Vizyonu hedefleri doğrultusunda daha fazla iş birliğini teşvik etmektedir.

2. İKİLİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin, Türk devletleri arasında en yoğun ekonomik ilişkiler içinde bulunduğu ülke Azerbaycan olmuştur. İki ülke arasındaki ticaretin temelini enerji ve savunma sanayi teknolojileri oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın enerji kaynakları, Türkiye'nin ekonomik yapısı ve transit ülke konumu nedeniyle ihracat açısından stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye, enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 20'sini Azerbaycan'dan karşılamaktadır. Ayrıca, Faz-2 gazının belirli bir kısmının Türkiye'ye verilmesi durumunda, bu oranın 2025'ten sonra yüzde 30'lara yükselecek olması, enerji iş birliğinin önemini ortaya koymaktadır. BTC petrol boru hattı ve BTE doğal gaz boru hattının faaliyete geçmesi Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinde, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gazının dünya pazarlarına ulaştırılmasında yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır. TANAP'ın 2018'de devreye girmesiyle Azerbaycan doğal gazı Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine doğrudan ulaşma imkânı bulmuştur. Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında uygulanan yaptırımlar, Moskova yönetiminin enerji kozunu kullanmasıyla başlayan süreç, doğal gazda yüzde 40 civarında Rusya'ya bağımlı olan Avrupa'nın alternatif ve güvenilir enerji arzına yönelik ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Avrupa, Azerbaycan'dan ithal

ettiği doğal gaz hacmini artırmaya çalışarak TANAP ve TAP boru hatlarının önemini daha da artırmıştır (Seta Raporu, 2022: 24, 25).

Azerbaycan-Türkiye iş birliği, Türkmenistan'ın Azerbaycan üzerinden Avrupa Birliği'ne açılma seçeneğini cazip hale getirmekte, mevcut enerji nakil hatları Türkmenistan'a enerji ihracatını çeşitlendirme imkânı sunmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu altyapısı ve Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla Türkmenistan mallarının Türkiye ve Avrupa'ya sevki kolaylaşacak, aynı zamanda denize kıyısı olmayan Özbekistan ve Kırgızistan için de benzer avantajlar ortaya çıkacaktır. Bu iş birliği, TDT üyesi ülkelerin taşıma maliyetlerini azaltarak kalkınma hedeflerine katkı sağlayacaktır. Türkmenistan, Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla bu güzergâhtan en fazla yararlanabilecek ülkeler arasında yer almaktadır. Azerbaycan ile Hazar Denizi'nin statüsü konusundaki anlaşmazlık Kasım 2021'de imzalanan ortak sözleşme ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu sözleşme, Hazar Denizi'nin yerüstü ve yeraltı kaynaklarını özel bir statü ile paylaşmayı öngörmekte, deniz hukukuna uygun bir düzenleme sunmaktadır. Türkmenistan ve Azerbaycan arasında uzun süredir gündemde olan "Trans-Hazar" doğal gaz boru hattı projesi, Hazar'ın hukuki statüsünün netleşmesiyle önündeki engellerden birini aşmaktadır. Bu gelişme, Türkmenistan'ın Azerbaycan üzerinden Trans-Anadolu Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) aracılığıyla Türkiye ve Avrupa pazarlarına doğal gaz ihraç etmesine imkân tanımaktadır. 12 Kasım 2021'de TDT'nin kuruluşu ilan edilirken, 28 Kasım 2021'de Aşkabat'ta gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde İran, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında yılda 2 milyar metreküplük doğalgaz SWAP anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Türkmenistan doğalgazı İran üzerinden Azerbaycan'a yönlendirilmekte, böylece Azerbaycan iç piyasada kullanacağı gaz ile Batı'ya ihracat kapasitesini artırmakta, Türkmenistan ise doğal müşteri çeşitliliğini genişleterek Rusya'ya bağımlılığını azaltmaktadır. İki ülke arasındaki enerji ve nakliye iş birliği, Azerbaycan'ı Asya ve Avrupa arasındaki lojistik merkezi konumuna taşımakta, ticaret ve ulaşım altyapısının gelişmesine katkı sunmaktadır. Özbekistan, orta koridor eksenli ulaşım olan ilgisini artırmakta, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu aracılığıyla Azerbaycan-Türkiye hattı üzerinden Batı'ya ulaşımını daha kolay sağlamaktadır. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demiryolu projesiyle orta koridorun doğu ayağı oluşturulmaktadır. Söz konusu hat Bakü-Kars demiryolu ile entegre edilerek bölgenin jeopolitik dengelerini değiştirecektir. Azerbaycan-Özbekistan ilişkileri, TDT çatısı altında TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk İş Konseyi gibi kurumlar aracılığıyla her geçen gün güçlenmekte, iki ülke ikili iş birliğini derinleştirerek ortak etkileşim oluşturmaktadır (Yüce, 2023: 41-45).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Karabağ zaferinden sonra kazandığı prestiji, TDT üyesi ülkelerle ilişkileri derinleştirme yönünde değerlendirmiştir. Özellikle Türkmenistan ile Hazar Denizi kaynakları konusunda anlaşmalar yaparak doğal gaz temininde iş birlikleri geliştirmiş, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov’u ağırlamış ve Özbekistan’a ziyaretlerde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye ve Kazakistan dışişleri ve ulaştırma bakanlarını üçlü zirveye davet ederek bölgesel iş birliğini sağlamlaştırmıştır. Azerbaycan’ın, Türkistan (Orta Asya) Türk cumhuriyetleri ile enerji, lojistik ve güvenlik alanlarında çeşitli protokoller imzalaması, bu stratejik ortaklıkların bir sonucudur. Öte yandan, Türkiye ve Özbekistan arasında öğrenci değişim programları ve ortak dersler düzenlenmekte, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’nin Taşkent kampüsünden gelen öğrenciler, Ankara’daki programlara katılmaktadır. Pandemi sürecinde çevrimiçi eğitimlerle de akademik iş birlikleri geliştirilmiştir. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan, aralarındaki sınır sorunlarını barışçıl yollarla çözmüş görünmekte ve doğal kaynak zenginliği sayesinde ekonomik iş birliklerini artırmaktadırlar. Macaristan Başbakanı Viktor Orbán’ın 10. TDT Zirvesi’ne katılmasıyla Türkiye ve Macaristan arasındaki ilişkiler de güçlenmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridor’un geliştirilmesi gerektiğini belirtmiş ve Orta Koridor’un taşımakta olduğu yük miktarının artırılması hedefini ortaya koymuştur. Türk Yatırım Fonu ve TURANSEZ gibi girişimler, TDT üye ülkeleri arasındaki ekonomik bağları güçlendirmiş, Ticaretin Kolaylaştırılması Komitesi’nin kurulması ile ekonomik iş birliklerinin hızlandırılması sağlanmıştır.¹²⁶

3. HUKUK SİSTEMLERİ

3.1. ULUSLARARASI HUKUK VE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

Uluslararası hukukun yatay bir yapıya sahip olduğu, kural koyucuların ve bu kuralları uygulayanların genellikle devletler olduğu gerçeği açıkça görülmektedir. Bu yapı içinde etkin olmak isteyen devletler, zaman içinde çeşitli iş birliği mekanizmaları geliştirmiştir. Bu mekanizmaların en geniş kapsamlı olanları ise uluslararası örgütler olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası örgütler, kural koyucular ve uygulayıcılar arasında bir ara yüz görevi görmektedir; ancak karmaşık yapıları nedeniyle ortak bir tanım oluşturmak zorlaşmaktadır. Birçok farklı ve karmaşık yapıya sahip olan uluslararası örgütler için BM Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun çalışmaları doğrultusunda beş temel unsur belirlenmiştir. Buna göre, uluslararası bir örgüt; uluslararası bir anlaşmayla kurulmuş, uluslararası hukuki kişiliğe sahip,

¹²⁶ <https://www.eurasian-research.org/publication/turk-devletleri-teskilati-bolgesel-is-birligi-ve-butunlesme-yolundaki-yeni-ufuklar/?lang=tr> (Erişim Tarihi: 15.09.2024)

kurumsal bir yapıya ve iş birliği mekanizmasına dayalı, kuruluş olarak işlevsel faaliyetleri söz konusu olan bir organizasyondur. TDT, Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan arasında 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile kurulmuştur. Anlaşmaya göre TDT, anlaşmalar yapabilecek, mülk edinebilecek ve bu mülkü elden çıkarabilecektir. Ayrıca mahkemelere davacı veya davalı olarak katılabilecek, banka hesabı açabilecek ve nakdi varlıklar üzerinde işlem yapabilecektir. Başka bir deyişle TDT, uluslararası hukuki kişiliğe sahip bir örgüt niteliğini taşımaktadır ve bu çerçevede hak ve yükümlülüklerini yerine getirecektir. Bunun yanı sıra Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryası TDT'nin kurumsal yapısını oluşturmaktadır ve Anlaşmada belirtilen hedefleri ile görevleri gerçekleştirmek üzere faaliyet göstermektedir (Erkiner ve Eray, 2022: 244).

TDT 2040 Vizyonu'nda TDT'nin kurumsallığı ve hukuk sistemleri bakımından iyi yönetim ve kamu hizmeti sunumunda kamu kuruluşlarının profesyonel yeteneklerinin geliştirilmesi ve üye devletlerde hukukun üstünlüğünün, yargı sistemlerinin, yasal altyapının ve kurumsal kapasitelerin güçlendirilmesine yönelik olarak, ilgili paydaşların katılımıyla Üye Devletler arasındaki bölgesel programları destekleme kararı alınmıştır. Ayrıca, teşkilata üye Devletlerin halklarının sosyoekonomik kalkınması ve refahını artırmak amacıyla insan hakları, hukukun üstünlüğü, kapsayıcı kurumlar, şeffaflık, etkinlik, hesap verebilirlik ve yolsuzlukla mücadele gibi tüm unsurları içeren kapsamlı bir şekilde iyi yönetişimin güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹²⁷

TDT bağlamında ortak bir hukuk birliğinin oluşturulması oldukça mümkün görünmektedir. Dünya genelinde çeşitli bölgesel ve uluslararası mahkemeler bulunmaktadır. Bu mahkemeler arasında, özellikle TDT için özel olarak kurulacak bir mahkeme, ortak hukukun etkili bir şekilde uygulanmasını denetleyecektir. Bu durum, bölgenin daha demokratik, refah içinde ve adil yaşam sürdüğü bir coğrafya haline gelmesi açısından önem taşımaktadır. Söz konusu mahkeme, ülkeler arasında zamanla kendi iç hukuklarını üst normlara göre düzenleme sürecini hızlandıracak ve ulusal mahkemelerin bu sistemle uyumlu hale gelmesini sağlayacaktır. TDT de bu doğrultuda bazı girişimlerde bulunmuştur ve böylelikle hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesini hedeflemektedir (Öztürk, 2022: 50, 51).

Öztürk'e göre, TDT üye devletleri arasında ortak bir hukuk birliğinin oluşturulabilmesi için egemenliğin paylaşımını içeren bir model geliştirilmesi gerekmektedir. Bu modelin, şeffaf,

¹²⁷ <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

adil ve eşit temsile dayanan uluslararası hukuka uygun bir sistem olması gerektiği açıktır. Adli iş birlikleri geliştirilerek, hukukçular arasında değişim programları düzenlenmesi gerekmektedir. Ülkeler, kendi hukuk sistemlerini tanımak amacıyla eğitim programlarına önem atfetmekte ve bölgesel bir mahkeme kurulması fikrine değer vermektedir. Türk Devletleri, AB hukuku gibi örnek teşkil eden sistemleri inceleyerek kendi hukuk sistemini oluşturup, insan hakları temelli bir modeli benimseyerek aynı zamanda kültürel değerlerini yansıtan bir yapı oluşturmalıdır. Coğrafi yakınlığın, ülkeler arasında birlik oluşturmaya kolaylaştırdığı bilinmektedir. Ayrıca, Türkçe'nin hukuk dili olarak yaygınlaştırılması için dil çalışmaları yapılmaktadır. Oluşturulan kurumların yetki alanları iyi belirlenmiştir ve birbirlerinin işleyişine müdahale edilmemesi gerekmektedir. Hukuk sistemi içinde yetki uyuşmazlıklarını önlemek için iyi hazırlanmış bir çerçeve kurulması gerekmektedir. TDT'nin bir hukuk sistemi oluşturarak, bunu dış dünyaya tanıtması yerinde bir adım olacaktır. Türk Devletleri, kendi iç hukuk normlarını düzenlerken çerçeve nitelikli üst normları oluşturarak, bağımsız denetim mekanizmalarıyla Birlik vatandaşlarının haklarını koruma altına alacaktır. Adaletin olduğu yerde birlik ve beraberlik güçlenecektir; bu da refah ve huzur içinde kalıcı güven ortamını sağlayacaktır. Böylelikle oluşturulan çerçeve ve nitelikli üst hukuk normları, Türk Devletleri arasında sürdürülebilir bir birliği temin edecektir (2022: 52-54).

3.2. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİNİN HUKUK SİSTEMLERİ

İslam öncesi Türk devlet yapısı, töre kurallarına dayanan bir sistem benimsemiş ve töre, anayasal normlardan daha üst bir bağlayıcılığa sahip olmuştur. Devletin varlığı, törenin korunmasına bağlı kalmış, hakan ise yönetimi bu kurallara uygun şekilde yürütmüştür. Töre hükümleri, mahkemeler ve hükümdar tarafından denetlenmiş, siyasi ve hukuk mahkemelerinde koşulsuz olarak uygulanmıştır. Hükümdarın töreye uymaması durumunda tahttan indirilmesi veya idam edilmesi söz konusu olmuştur. Suç ve cezalar töreye göre belirlenmiş, keyfi uygulamalara izin verilmemiştir. Töre, hukuk devleti ilkesine uygun bir düzen sağlayarak devlet yönetiminin belirli kurallara dayandırılmasını sağlamıştır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türkler, örfi ve şer'i hukuk kurallarını bir araya getirerek özgün bir hukuk sistemi geliştirmiştir. Müslüman Türk devletlerinde hem dini hem de örfi hukuk uygulanmış, adliye teşkilatı şer'i ve örfi mahkemeler olarak ikiye ayrılmıştır. Halk, temel hak ve özgürlüklerle ilgili şikâyetlerini doğrudan hükümdara iletebilmiş ve haksızlıklar giderilmiştir. Ancak temel hak ve özgürlüklerin yasal güvencesi, Osmanlı Devleti'nin 1876 tarihli Kanun-i Esasi'si ile resmîyet kazanmıştır. Müslüman Türk devletlerinde kamu düzeni ve bireysel haklar, İslam ve devlet kanunları

çerçevesinde şekillenmiştir. İslam hukuku, Kur'an, Sünnet, İcma ve Kıyas'a dayanırken, devlet kanunu hükümdarın iradesiyle örf ve adetlere dayandırılmıştır. Tüm Müslüman Türk hükümdarları, hukuka bağlılık göstermiş ve Allah'ın kanunlarına karşı manevi sorumluluk taşımıştır. Bu nedenle, kanuni idare anlayışı, İslamiyet öncesi dönemde olduğu gibi İslamiyet döneminde de varlığını sürdürmüştür (Kuyaksil ve Altınbaş, 2013: 26, 27, 28, 29).

Bugünkü bağımsız Türk cumhuriyetlerine gelindiğinde, Kırgız Cumhuriyeti'nde yargılama yetkisi mahkemelerin tekelinde bulunmaktadır. Adalet, hukuk ve mahkeme önünde herkesin eşitliği temelinde gerçekleştirilmekte; mahkemeler ise bağımsız ve tarafsız bir şekilde faaliyet göstermektedir. Yargılamalar, kanunda öngörülen istisnalar dışında aleni olarak yürütülmektedir. Yargılama sırasında, kanunen öngörüldüğü şekilde ses ve görüntü kaydı alınabilmektedir. Mahkemelerde yargılama işlemleri devlet veya resmî dilde yapılmakta ve Kırgız Cumhuriyeti vatandaşları, kanunla öngörülen durumlar ile usuller çerçevesinde yargılama sürecine katılma hakkını kullanabilmektedir. Yargı yetkisi; anayasa, medeni, ceza, idare kanunları ve diğer kanunlarda öngörülen yargılama usulleriyle yerine getirilmektedir. Kırgız Cumhuriyeti yargılama makamları, anayasa ve kanunlarla oluşturulan Yüksek Mahkeme ile yerel mahkemelerden oluşmakta olup, bu mahkemeler medeni, ceza, idare, ticaret kanunları ve diğer kanunlarda öngörülen davalara bakmaktadır. Anayasaya aykırılık başvuruları, Yüksek Mahkeme bünyesinde oluşturulan Anayasa Dairesi tarafından değerlendirilmektedir. Kanunla özel (uzmanlık) mahkemeler kurulabilmekte; olağanüstü mahkemelerin kurulması ise yasaklanmış bulunmaktadır. Mahkemelerin kuruluşu ile çalışma şekli kanunla belirlenmiş durumdadır (Erdem ve Aslan Düzgün, 2020: 197, 198).

Kazakistan Cumhuriyeti adına yargı yetkisinin bağımsız mahkemelerin tekelinde olduğu ve bu yetkinin medeni, ceza ile kanunlarla belirlenmiş diğer yargılama usulleri çerçevesinde kullanılacağı belirtilmiştir. Kanunla öngörülen durumlarda ceza yargılamasına jürinin katılımı öngörülmüş; mahkemelerin, “Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, yerel mahkemeler ve kanunla kurulan diğer mahkemeler” şeklinde yapılandığı ifade edilmiştir. Ayrıca kanunilik, kanuni hâkim güvencesi, hâkim olabilmenin koşulları, hâkimlerin bağımsızlığı ve teminatı ile hâkimlerin yargılanmasının izne tabi olması düzenlenmiştir. Hâkimin yargılamada uyması gereken adalet ilkeleri, masumiyet karinesi, aynı suçtan birden fazla ceza verilemeyeceği, ilgilinin rızası olmadan yargı kararının değiştirilemeyeceği, hukuki dinlenilme hakkı ve lehe kanun ilkesinin yanı sıra geçmişe yürümezlik ilkesi de hüküm altına alınmıştır. Aile mensubu veya din görevlisi olma gerekçesiyle tanıklıktan çekinme hakkı, “şüpheden sanık yararlanır” ilkesi, hukuka aykırı delillerin geçersizliği ve savunma hakkı da

bu kapsamda düzenlenen önemli güvencelerdendir. Ceza hukukunda kıyas yasağı, adalet ilkelerinin yargılama hâkimini bağlayacağı, hâkimlikle bağdaşmayan faaliyetlerin yasaklanması ve mahkemelerin finansmanı ile hâkimlere konut sağlanması konularına da yer verilmiştir. Son olarak Anayasa Konseyine mahkemelerin itiraz yolu, Yüksek Mahkemenin yapısı ile görevleri ve savcılık kurumu da “Mahkemeler ve Adalet” başlığı altında düzenlenmiştir (Hüseyinoğlu ve Erdem, 2018: 15).

Özbekistan’da yargı sistemi, yasama ve yürütme organlarıyla siyasi partiler ve diğer toplumsal kuruluşlardan bağımsız şekilde faaliyet göstermekte olup; Âli Mahkeme, Anayasa Mahkemesi, askerî mahkemeler ile ilgili bölge, il ve ilçelerde kurulu ceza, hukuk ve idari mahkemelerden oluşmaktadır. Ceza, hukuk, iktisadi ve idari konularda en üst yargı organı olan Âli Mahkeme tarafından verilen kararlar kesindir ve herkes için bağlayıcıdır. Bu mahkemenin yanı sıra, hâkimlerin bağımsızlığını gözeten ve mesleki gelişimlerini destekleyen Hakimler Âli Konseyi de görev yapmaktadır. Yasama ile yürütme organlarının çıkardığı mevzuatın Anayasaya uygunluğuna ilişkin davaları ise Anayasa Mahkemesi incelemektedir. Bu mahkemenin üyeleri, Hakimler Âli Konseyinin önerisi ve Cumhurbaşkanı’nın onayıyla Âli Meclis Senatosu tarafından seçilmektedir. Mahkemelerde sanıkların savunma hakkına büyük önem verilmekte; vatandaşlar ile kurum ve kuruluşlar avukatlık hizmetlerinden faydalanabilmektedir. Kanunların somut ve ülke genelinde eşit şekilde uygulanıp uygulanmadığını denetleme görevi ise Başsavcı ve ona bağlı savcılarca yürütülmektedir (Yiğitaliyev ve Tychibaev, 2019: 11, 12).

Azerbaycan Cumhuriyeti, 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanmış ve akabinde yoğun bir kanunlaşma sürecine girmiştir. İlk dönemde Rusya hukukundan etkilendiği gözlemlenmekle birlikte, 2000’li yılların başlarından itibaren millileşme ve evrensel hukuk kurallarına uyum sağlama yönünde hızlı ve kapsamlı düzenlemeler yapılmaktadır. Azerbaycan yargı sisteminin belirgin bir “yargı birliği” sistemine sahip olduğu görülmektedir. Tüm yargı kolları, üst derece mahkemesi olarak tek bir yüksek mahkemeye bağlıdır. Bunun yanı sıra yargı teşkilatı, “görev”den ziyade “yetki” esasına göre örgütlenmektedir. Her ne kadar bu yapıda bazı ihtisas mahkemelerine de yer verilmiş olsa da Anayasa Mahkemesi ile Yüksek Mahkeme’nin birbirinden bağımsız kurumlar olduğunun dikkate alınması gerekmektedir. Böylece Yüksek Mahkeme, yalnızca temyiz merci şeklinde faaliyet göstermekte; Anayasa Mahkemesi ise kendine özgü işlevleri yerine getirmektedir. Öte yandan ülkede, mahkeme teşkilatından bağımsız bir cumhuriyet başsavcılığı kurumu bulunmaktadır. Bu kurum, yargılamada “mahkeme yanı” savcılık konumundan ziyade özerk bir yapıda faaliyet göstermektedir.

Savcılar yargılamanın taraflarından biri olmalarına rağmen, Azerbaycan sisteminde idari farklılaşma söz konusu olup, hâkimlik ve savcılık meslekleri arasında belirgin bir ayrım yer almaktadır. Azerbaycan yargı sisteminde, Türkiye’deki Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’na benzer şekilde faaliyet gösteren bir Mahkeme-Hukuk Şurası mevcuttur. Söz konusu konsey, pek çok açıdan HSYK’ya benzerlik gösterse de savcılık işlemlerinin ve savcılarının farklı bir kurum bünyesinde olması ve yetkilerinin Türk hukuk sistemindeki kadar geniş olmaması dikkat çekicidir. Mahkeme-Hukuk Şurası’nın özerkliğine de özellikle önem verilmektedir. Üyeleri arasında yürütme organına tabi doğal üyelerin bulunmaması, kuvvetler ayrılığı ilkesini güçlendirmektedir. Bununla birlikte Devlet Başkanı’nın Şura üzerindeki yetkileri, bu sistemde farklı bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Son olarak, hâkimlerin dokunulmazlık statüsüne özel bir önem verildiği görülmektedir. Bu düzenleme, bağımsızlık ve hâkimlik güvencesini güçlendirmekte; ceza soruşturması ve kovuşturmalarının etkilerinden hâkimlerin uzak tutulmasını sağlamaktadır (Erdem ve İldeş, 2009: 79, 80).

Türkmenistan’da mahkeme teşkilatlanması ve yargılama usulleri, yargı birliği sistemi tercihine dayalı olarak şekillenmiştir. Bu tercih, Anayasa’da atılan temellerle güçlenmiş olup; diğer kanun ve kodekslerde yer alan ilkelerin de büyük ölçüde benzerlik göstermesi, söz konusu yaklaşımın bir sonucu niteliğinde bulunmaktadır. Yüksek mahkemeye dayalı yargı yapılanması, yargı birliği sistemlerinde karakteristik bir özellik olarak varlığını sürdürmektedir. Türkmenistan’da ayrıca mahkeme personelinin idari bakımdan Yüksek Mahkeme’ye bağlı olması dikkat çekici bir yön olarak belirginleşmiştir. Hakimler, Devlet Başkanı tarafından atanmaktadır ve 5 yıllık periyotlarla görevlerini sürdürmektedir. Her 5 yılda bir yeniden atama şartı, bağımsızlık ve tarafsızlık ilkelerini güçlendirmeye yönelik bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Ülkedeki tüm savcılar, Türkmenistan Başsavcısı nezdinde görevlendirilmiş bulunmaktadır. Anayasal bir kurum olan Başsavcılık hem yargısal hem de icrai görevleriyle öne çıkmaktadır. Mahkemelerde yalnızca coğrafi temelli bir iş bölümü bulunmakta; ihtisas (özel-uzmanlık) mahkemelerine yer verilmemektedir. Her türlü uyuşmazlık, ilk derece mahkemelerinde hukuk, ceza ve idari dava ayrımı yapılmaksızın çözümlenmektedir. Bu davalarda içtihatlar, kanunun ardından gelen en önemli kaynak konumunda bulunmaktadır. Yargılama esnasında esas hakkında kararı jüri heyeti vermektedir; mahkeme başkanları ise yalnızca yargılamanın sevk ve idaresinden sorumlu bulunmaktadır. Avukatların rolü, kanunda açık biçimde tanımlanmıştır ve “vekil” sıfatından ziyade “hukuki yardımcı” olarak nitelendirilmektedir (Erdem vd., 2016: 301).

Macaristan Cumhuriyeti'nde üç kademeli bir yargı sistemi bulunmaktadır. Bu sistemi, Macaristan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, Başkent Mahkemesi ile il (belediye) mahkemeleri ve yerel (belediye ilçe) mahkemeleri oluşturmaktadır. Yargı yetkisi, ceza, hukuk ve idare alanlarını kapsamaktadır. Mevcut düzenlemelere göre, idari işlemlerin hukuka uygunluğunu denetlemek de genel mahkemeler çatısı altında gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla hâkimler, yasama faaliyeti yürütmekten ziyade kanunları uygulamaktadır. Macaristan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, tüm mahkemelerin yargısal faaliyetini ilkeler doğrultusunda yönlendiren yönergeler belirlemektedir. Yüksek Mahkeme'nin ilke kararları ile yönergeleri, ülke genelindeki tüm mahkemeler için bağlayıcıdır ve Macarca olarak çevrimiçi şekilde erişilebilmektedir. Yüksek Mahkeme Başkanı, Parlamento tarafından aday gösterilmesinin ardından Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Meslekî yargıçlar ise yine Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.¹²⁸

Kıbrıs Türk Hukuk Sistemi, adaya egemen olan Osmanlı, İngiliz ve sonrasında kurulan çeşitli Türk yönetimlerinin mirasını taşıyan karma bir yapıda gelişmiştir. 1571'de Osmanlı hâkimiyetiyle İslam hukuku ilkeleri uygulanmaya başlanmış; 1878'de İngiliz yönetiminin fiilen devreye girmesiyle Anglo-Sakson hukukunun ağırlığı hissedilmiştir. 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, Türk toplumunun devlet işlerinden dışlanması üzerine 1967'den itibaren sırasıyla "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi", "Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi" ve "Kıbrıs Türk Federe Devleti" şeklinde idari yapılanmalara yol açmıştır. Bu süreçte, İngiliz döneminden kalan mevzuatın yanı sıra, Türkiye'den alınan veya yerel ihtiyaçlarla düzenlenen yasalar yürürlüğe girmiş; ceza, usul ve idari hukuk başta olmak üzere birçok alanda Anglo-Sakson ilkelere dayanan kurallar Türk hukukuna yaklaşan düzenlemelerle iç içe geçmiştir. Son olarak 1983'te ilan edilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 1985 Anayasası çerçevesinde birleşik bir yüksek yargı (Yüksek Mahkeme) sistemi kurmuş ve mevcut yasalarla kendi çıkardığı yasaları birleştirerek günümüzde varlığını sürdüren, karma nitelikli bir hukuk düzeni oluşturmuştur (Turhan, 2008: 253-288).

4. GÜVENLİK VE ASKERÎ DİNAMİKLER

Türk Dünyası bölgesel güvenlik kompleksinin¹²⁹ özgün niteliklerine sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından bağımsızlığını kazanan

¹²⁸ <https://www.nyulawglobal.org/globalex/hungary.html#:~:text=Hungary%20has%20a%20civil%20law,and%20decrees%20of%20local%20governments>. (Erişim Tarihi: 19.01.2025).

¹²⁹ Kopenhag Okulu'nun ileri sürdüğü üçüncü bir yaklaşım olan bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi, ilk kez Barry Buzan tarafından geliştirilmiş olup, bölgesel güvenlik kompleksi, "temel güvenlik endişelerini birbirinden ayrı düşünemeyecek şekilde yakın ilişkili olan devletler grubu" olarak tanımlanmıştır. Buzan'ın ilk tanımı,

Türk Dünyası ülkeleri, Soğuk Savaş sonrası anarşik uluslararası sistemin ve Sovyetler Birliği'nin bıraktığı sosyal, siyasi ve ekonomik mirasın etkisi altında benzer güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu güvenlik sorunları, Türkistan (Orta Asya) ve Kafkasya'daki tüm Türk devletlerine yayılmış ve bu sorunlar sadece bu devletlerin birbirleriyle ilişkilerini değil, aynı zamanda Türk Dünyası dışındaki devletlerle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Dolayısıyla, Türk Dünyası bölgesi devletleri arasında güvenlik alanında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. Bu, Türk devletlerinin, güvenlik sorunlarını anlama ve çözme konusunda birlikte çalışma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Türk Dünyası devletleri, coğrafi olarak Türkistan (Orta Asya) ve Kafkasya'da birbirlerine komşu konumdadır. Bununla birlikte, bu devletleri bir araya getiren faktör sadece coğrafi yakınlık değil, aynı zamanda ortak tarihleri, kültürel mirası, etnik ve dini bağları içeren Türklük kavramıdır. Dolayısıyla bu coğrafya üzerinde meydana gelen güvenlik tehditleri tüm Türk devletleri arasında paylaşılmaktadır. Bu, Türk Dünyasını bölgesel güvenlik kompleksi haline getiren bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Türk Dünyası bölgesel güvenlik kompleksinin özgünlüğünü ve karşılıklı güvenlik bağımlılığını anlamak için, bölgesel düzeyde yaşanan güç ilişkilerinin ve bu bölgedeki devletlerin güvenlikle ilgili hangi meseleleri öne çıkardıklarının net bir şekilde anlaşılması gerekmektedir (Sarı, 2022: 29).

Bugün Türkistan (Orta Asya) ülkeleri, yukarıda bahsedilen güvenlik ilişkileri ve bağımlılıklar göz önüne alındığında, kendilerini çevreleyen bölgelerden farklılaşarak bağımsız bir bölgesel güvenlik kompleksi oluşturmaktadır. Rusya ve Çin ise bölge ile komşu iki büyük güç olarak Türkistan (Orta Asya) güvenlik kompleksine etki etmektedir. Buzan ve Waever'ın sınıflandırmasına (Buzan ve Weaver, 2003: 46-50)¹³⁰ uygun olarak, şu anda Türkistan (Orta Asya) güvenlik kompleksi, iki kutuplu büyük güç kompleksi örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde, bu kompleksin zaman içinde bölge aktörleri arasındaki güvenlik dinamiklerinin değişmesiyle değişmesi, sınırlarının daralması veya yeni aktörlerin dahil

oldukça devlet merkezli ve askeri-siyasi merkezli olduğu için, 2003 yılında Buzan ve Waever tarafından genişletilmiş ve devlet dışı aktörleri ile diğer güvenlik sektörlerini de içerecek şekilde yeniden formüle edilmiştir. Yeniden gözden geçirilen bu tanımda, bölgesel güvenlik kompleksleri “temel güvenlik konularının güvenlikleştirilmesi veya güvenliğin dışlanması süreçleri, güvenlik sorunlarının birbirinden ayrı düşünülemeyecek veya çözülemeyecek kadar bağlantılı aktörlerin (birimlerin) bütünü” olarak tanımlanmıştır (Buzan, 1983: 106; Buzan ve Waever, 2003: 44).

¹³⁰ Buzan ve Waever'a göre, küresel sistemde olduğu gibi, onun bir alt sistemi olan bölgesel güvenlik komplekslerinde de tek kutupluluk, iki kutupluluk veya çok kutupluluk geçerli olmaktadır. Bu durum, kompleks içerisindeki aktörler arasındaki güç dağılımı ile doğrudan ilişkilidir. Bir bölgesel güvenlik kompleksi, bölgedeki aktörler arasında oluşan rekabet ya da iş birliği temelli güvenlik ilişkileri sonucunda şekillenebileceği gibi, dış güçlerin etkisiyle de inşa edilmesi söz konusudur. Genellikle küçük devletler kendilerini, çevrelerindeki diğer devletlerle birlikte bir güvenlik kompleksinin içine sıkışmış bulurken, büyük güçler birden fazla bölgesel güvenlik kompleksine nüfuz etme olanağına sahiptir. Süper güçler ise, dünya genelinde tüm bölgelerde etkili olabilmektedir.

edilmesi söz konusudur. Türkistan’da (Orta Asya) mevcut olan bu bölgesel güvenlik kompleksi, aynı zamanda kurumsallaşma fırsatı bulmuş bölgesel bir örgüt olan Şangay İşbirliği Örgütü ile de ilişkili olan bir komplekstir. Bu örgüt, büyük güçlerin bölgesel güvenlik düzenleri kurma amacıyla bölgesel güvenlik komplekslerine etki etme çabalarını da yansıtmaktadır (Kaya, 2019: 65).

Uluslararası sistemdeki anarşik yapının etkileri, Türk dünyası içinde ABD, Rusya ve Çin arasında bir süper güçler rekabetine yol açmıştır. Bu rekabet ortamı, yeni bağımsızlığını kazanmış Türk devletleri için kendi bağımsızlıklarını korumanın yanı sıra, bu süper güçlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirme durumlarını da dikkate almalarını gerektirmektedir. Süper güçler arasındaki rekabet nedeniyle Türkistan (Orta Asya) ve Kafkasya’yı içeren Türk Dünyası bölgesi, küresel egemenlik mücadelesinin önemli bir merkezi hâline gelmiştir. Bu durum, yeni bağımsızlıklarını kazanmış olan Türk devletleri için benzer güvenlik risklerini ortaya çıkarmaktadır. Sadece uluslararası sistem riskleri değil, aynı zamanda Türk devletleri arasında etnik çatışma riski, sınır anlaşmazlıkları, sınır aşan su kaynaklarının paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar gibi güvenlik sorunları da mevcuttur. Bunun yanı sıra, bölgede radikal grupların varlığı ve sınırları aşan organize suç örgütlerinin uğraştığı uyuşturucu kaçakçılığı gibi sorunlar, Türk dünyası devletlerinin tümünü tehdit etmektedir. Tüm bu etkenler bir araya geldiğinde, Türk dünyasını oluşturan Türk devletleri arasında karşılıklı bir güvenlik bağımlılığı ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, Türk dünyası içindeki devletlerin karşılaştığı güvenlik sorunları, birbirlerini hesaba katmadan tam olarak anlaşılamayacağı gibi, bu sorunlar tüm bölge devletlerinin katılımı olmadan da çözülemeyecektir. Türk dünyasındaki yaklaşımların niteliklerine bakıldığında, bu bölgenin çoğulcu bir güvenlik topluluğu olma yolunda önemli bir adım attığı görülmektedir. Aslında Türk devletlerinin mevcut güvenlik sorunlarının çözümü için bir araya gelme gerekliliği, bu bölgeyi bir güvenlik topluluğu haline getirmektedir. Bu, tüm Türk devletlerinin sahip olduğu ortak çıkarları simgelemektedir. Bu ortak çıkarlar, bu devletleri etkileyen güvenlik sorunlarının çözümü için tüm Türk devletlerinin bir araya gelmesini gerektiren bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, bir Türk devletinin güvenliği, diğer Türk devletlerinin güvenlik sorunlarına verdikleri yanıtlarla ve takip ettikleri politikalarla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, Türk devletlerinin bir araya gelerek bu iletişimi ve etkileşimi artırmaları, Türk dünyasının güvenliğine olumlu bir katkıda bulunacaktır. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, 2019 yılındaki “Türkçe konuşan devletlerin açık ve yapıcı politikaları, siyasi iradeleri ve devlet başkanlarının düzenli olarak toplanması, bölgede karşılıklı güven atmosferini oluşturmakta ve artırmaktadır.” şeklindeki açıklamasıyla

Türk devletleri arasında sağlanan güvenlik ortamının önemini dikkatlere sunmuştur. Benzer şekilde, Kırgızistan'ın 6. Cumhurbaşkanı Sooronbay Şaripoviç Ceenbekov da 2019 yılında, “TDT formatındaki iş birliği, ülkelerimiz arasındaki dostluk, güven ve iyi komşuluk atmosferinin güçlendirilmesine önemli bir katkı sağlayacaktır.” diyerek Türk dünyasındaki güvenlik topluluğuna atıfta bulunmuştur. Son olarak, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türk devletlerinin TDT çatısı altında gönüllü bir yaklaşımla hem egemen eşitlik hem de kardeşlik prensipleri üzerinde bir araya gelmelerine değinerek Türk devletlerinin ortak kimlik ve değerler bütününe simgeleyen bu yaklaşımı desteklemiştir. Bu bağlamda Erdoğan, 2019 yılında Türk Konseyi için, “Türk devletleri arasındaki tarihi ve kültürel kardeşliğin doğal bir sonucu olarak kurucu üyelerinin siyasi irade ve kararlılığı ile kurulmuştur. (Günümüzde TDT), tarihi kardeşlikten stratejik iş birliğine doğru emin adımlarla ilerlemekte ve geleneklerle geleceğe köprüler inşa etmektedir.” ifadelerini kullanmıştır. Söz konusu ifadeler, Türk dünyasında paylaşılan ortak tarih, dil, kültür, coğrafya ve kimlik değerlerinin yalnızca ortak çıkarların ötesine geçerek bir topluluk oluşturduğunu ve bu topluluğun bir “güvenlik topluluğu” olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, TDT gibi siyasi organizasyonlara ek olarak, etnik, dil, din, kültür, coğrafya ve tarih temelinde geliştirilen kurumsal iş birliği mekanizmaları da Türk dünyasında yerini almıştır. Böylelikle bölgede iletişim ve etkileşim, farklı kurumsal araçların kullanılmasıyla sürekli ve çok yönlü biçimde ilerleyen bir iş birliği anlayışıyla güçlenmiştir.¹³¹

5. EKONOMİK DİNAMİKLER

TDT, kültürel zenginlik, ortak tarih ve gelecek inşası üzerine temellenmiş olup, uluslararası arenada etkili bir rol oynamayı amaçlamaktadır. Teşkilatın en büyük hedeflerinden biri, üye ülkeler arasında iş birliğini çeşitli alanlarda geliştirerek bölgesel ve küresel siyasette etkin bir aktör haline gelmektir. TDT, özellikle ekonomik alanda yeni bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi gibi büyük projelere alternatif olarak, TDT de kendi finansal girişimlerini devreye almaktadır. Bu çerçevede, 2040 Vizyonu ile finansal bağımsızlık, yabancı paraların kullanımının azaltılması ve ulaşım ağlarının güçlendirilmesi gibi hedefler belirlenmiştir. Teşkilatın ekonomik dinamizmi üzerine yapılan projeksiyonlar, Türk Devletlerinin toplam ekonomik büyüklüğünün 2027'de 2 trilyon dolara ulaşacak ve 2050'de küresel ekonominin %3'ünden fazlasını oluşturacak potansiyele sahip olduğunu öngörmektedir. Ayrıca, Dördüncü Sanayi Devrimi ve dijital dönüşüm gibi teknolojik süreçler

¹³¹ <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/anarsik-uluslararasi-sistemde-turk-dunyasi-guvenlik-toplulugu-potansiyeli-turk-devletleri-teskilati> (Erişim tarihi: 19.10.2023).

de TDT'nin gündeminde yer almaktadır. Üretim süreçlerinin daha teknolojik hale gelmesiyle birlikte Türk Devletleri, bu süreci yakından takip ederek dijital ekonomide de önemli bir aktör olma yolunda ilerlemektedir. IMF ve PwC gibi uluslararası kuruluşların öngörülerini, TDT'nin küresel sanayi devriminde güçlü bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu yapısal dönüşümler, özellikle TDT'nin iç ticaret ve yatırım dinamikleri ile daha fazla entegrasyonu amaçlamaktadır. Teşkilatın üye ülkeleri arasında tarım, sanayi ve enerji gibi alanlardaki ticaretin 14 milyar dolara ulaşmış olmasına rağmen, toplam dış ticaret hacmiyle kıyaslandığında bu rakamın daha fazla gelişime ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Tüm bu süreçler, TDT'nin vizyonu doğrultusunda ekonomik büyüme, bölgesel entegrasyon ve küresel rekabet gücünü artırmayı hedefleyen uzun vadeli stratejilerle desteklenmektedir.¹³²

Tablo 15. Türk Devletleri Ekonomik Verileri (2025)

Ülke	GSYH (Milyar \$)	Reel GSYH Artış Oranı (%)	Mal İhracatı (Milyar \$)	Mal İthalatı (Milyar \$)	Statü
Azerbaycan	77.0	3.2	34.9	17.8	Üye
Kazakistan	293.0	3.5	81.5	63.3	Üye
Kırgızistan	15.7	6.5	3.5	13.1	Üye
Özbekistan	97.9	5.4	10.1	15.1	Üye
Türkiye	1322.0	3.2	261.8	344.0	Üye
KKTC	5.5	7.3	1.6	2.8	Gözlemci
Macaristan	228.8	1.5	155.9	143.4	Gözlemci
Türkmenistan	83.9	2.3	11.3	2.6	Gözlemci

Kaynak: <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dced355ce/Ekonomik%20G%C3%B6zlemci%202025%20Nisan.pdf> (Erişim Tarihi: 12.05.2025).

2025 Nisan itibarıyla TDT'ye üye ve gözlemci ülkelerin ekonomik göstergeleri, bölge ekonomilerinin gelişim eğilimlerini ortaya koymaktadır. Verilerin bir kısmı güncel IMF ve uluslararası kuruluşlardan elde edilmişken, KKTC'nin tüm verileri 2023 yılına aittir. Macaristan ve Türkmenistan'ın 2025 yılına ilişkin tahmini değerleri ortaya koymaktadır.

Türkiye, 1.322 milyar dolarlık gayrisafı yurt içi hasılası ile bölgenin en büyük ekonomisi olmayı sürdürmektedir. %3,2 oranındaki reel büyüme, orta düzeyde ama istikrarlı bir genişlemeye işaret etmektedir. Mal ihracatı 261,8 milyar dolara ulaşmış; ancak ithalat 344 milyar doları aşarak dış ticaret açığının devam ettiğini göstermektedir. Bu durum, enerji ithalatına ve tüketim kaynaklı dışa bağımlılığa işaret etmektedir.

Kazakistan, 293 milyar dolarlık GSYH ile ikinci büyük ekonomi konumundadır. %3,5 oranında büyüme kaydetmiş olup, bu artış enerji ihracatı ve altyapı yatırımları ile desteklenmiş görünmektedir. 81,5 milyar dolarlık ihracat, 63,3 milyar dolarlık ithalatın üzerinde

¹³² <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasinin-ekonomik-gelecegi-2040-vizyonu> (Erişim Tarihi: 22.10.2024).

gerçekleşmiş ve ülkenin dış ticaret fazlası verdiği anlaşılmaktadır. Ekonomisi enerji temelli büyümeyi sürdürmektedir.

Özbekistan, %5,4 büyüme oranı ile dikkat çekmektedir. Bu gelişme, genç nüfus, artan tüketim ve devlet destekli yatırımlarla sağlanmış olmalıdır. Ancak 10,1 milyar dolarlık ihracat, 15,1 milyar dolarlık ithalatın gerisinde kalmakta; bu da dış ticaret açığının devam ettiğini göstermektedir. Sanayileşme süreci henüz yeterince tamamlanmamış görünmektedir.

Azerbaycan, 77 milyar dolarlık GSYH ve %3,2'lik büyüme ile dengeli bir ekonomik performans sergilemektedir. Mal ihracatı 34,9 milyar dolara, ithalat ise 17,8 milyar dolara ulaşmış olup, belirgin bir dış ticaret fazlası oluşmuştur. Bu durum, ülkenin enerji gelirlerine dayalı ekonomik yapısının bir yansımasıdır.

Kırgızistan, 15,7 milyar dolarlık GSYH ile en küçük ekonomilerden biri olmasına rağmen, %6,5'lik büyüme oranı ile bölgenin en hızlı büyüyen ülkelerinden biri olmayı başarmıştır. Bu artış, kamu yatırımları ve dış kaynak girişleriyle sağlanmış olabilir. Ancak 3,5 milyar dolarlık ihracat, 13,1 milyar dolarlık ithalat karşısında oldukça düşük kalmakta; bu da dışa bağımlılığın sürdüğünü göstermektedir.

KKTC için sunulan veriler 2023 yılına ait olmakla birlikte, %7,3'lük büyüme oranı ile hızlı bir genişleme yaşandığı görülmektedir. 5,5 milyar dolarlık GSYH, küçük ölçekteki bir ekonomi için dikkate değerdir. Ancak 2,8 milyar dolarlık ithalat, 1,6 milyar dolarlık ihracatın oldukça üzerinde gerçekleşmiş ve dış ticaret açığı yaratmıştır. Bu yapı, büyük ölçüde Türkiye ile olan ekonomik ilişkilere dayanmaktadır.

Macaristan'ın verileri kısmen tahmini olup, 228,8 milyar dolarlık GSYH'si ile önemli bir ekonomik kapasiteyi temsil etmektedir. %1,5'lik büyüme oranı, Avrupa ekonomilerindeki durgunluğu yansıtmaktadır. 155,9 milyar dolarlık ihracat ve 143,4 milyar dolarlık ithalat ile dış ticaret dengesi korunmaktadır. Sanayi üretimine ve AB ile bütünleşik yapıya dayalı bir ekonomik yapı sürdürülmektedir.

Türkmenistan için açıklanan tahmini veriler, ülkenin kapalı bir ekonomik modeli sürdürdüğünü göstermektedir. 83,9 milyar dolarlık GSYH, enerji ihracatına dayalı birikim ile oluşmuş olmalıdır. 11,3 milyar dolarlık ihracat ve yalnızca 2,6 milyar dolarlık ithalat, büyük bir dış ticaret fazlasına işaret etmektedir. Ancak düşük büyüme oranı (%2,3) iç ekonomik canlanmanın sınırlı kaldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, 2025 Nisan itibarıyla TDT ülkeleri, ekonomik büyüklük ve dış ticaret dengeleri bakımından farklı yapılara sahip görünmektedir. Türkiye, ekonomik ağırlığını

sürdürmekte; Kazakistan ve Azerbaycan enerji fazlası üretmekte; Kırgızistan ve Özbekistan hızlı büyümekte, KKTC ve Türkmenistan dışa bağımlılık veya kapalılık nedeniyle sınırlı bir etki göstermektedir. Bu veriler, bölgesel iş birliklerinin ihtiyaçlarını ve potansiyelini belirlemede temel bir referans oluşturmaktadır.

Türkiye ve Türk Devletleri arasındaki ekonomik iş birliği ve yatırım projeleri arttıkça, bu ülkelerin küresel ekonomide daha büyük bir rol oynaması beklenmektedir.

Tablo 16. TDT Üyelerinin karşılaştırmalı ithalat ve ihracatı, milyar ABD doları

Ülke	Metrik	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Azerbaycan	İhracat	21.4	26.6	23.9	24.0	21.8	12.7	13.5	15.3	19.5	19.6	13.7
	İthalat	6.6	9.8	9.7	10.7	9.2	9.2	8.5	8.8	11.5	13.7	10.7
	Denge	14.8	16.8	14.2	13.3	12.6	3.5	5.0	6.5	8.0	5.9	3.0
Türkiye	İhracat	113.9	134.9	152.5	151.8	157.6	144.0	142.7	157.2	177.2	180.8	169.6
	İthalat	185.5	240.8	236.5	251.7	242.2	207.0	198.6	233.8	231.2	210.3	219.5
	Denge	-71.6	-105.9	-84.0	-99.9	-84.6	-63.0	-55.9	-76.6	-54.0	-29.5	-49.9
Kazakistan	İhracat	60.3	84.3	86.4	84.7	79.6	46.0	36.7	48.5	61.1	58.1	47.5
	İthalat	31.1	36.9	46.4	48.8	41.3	30.6	25.4	29.6	33.7	39.7	38.9
	Denge	29.2	47.4	40.0	35.9	38.2	15.4	11.3	18.9	27.4	18.4	8.6
Kırgızistan	İhracat	1.8	2.2	1.9	2.0	1.9	1.5	1.6	1.8	1.8	2.0	2.0
	İthalat	3.2	4.3	5.6	6.0	5.7	4.2	4.0	4.5	5.3	5.0	3.7
	Denge	-1.4	-2.1	-3.7	-4.0	-3.8	-2.7	-2.4	-2.7	-3.5	-3.0	-1.7
Özbekistan	İhracat									9.0	23.0	
	İthalat									53.0	59.0	
	Denge									-44.0	-36.0	
Türkmenistan	İhracat	9.7	16.8	20.0	18.9	19.8	12.1	7.5	7.8	11.7		
	İthalat	8.2	11.4	14.1	16.1	16.6	14.1	13.2	10.2	5.3		
	Denge	1.5	5.4	5.9	2.8	3.2	-2.0	-5.7	-2.4	6.4		

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (2020)

Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaret performansı, ülkelerin ekonomik büyüklükleri, ihracat ve ithalat kompozisyonları ile doğal kaynak zenginlikleri gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Türkiye, ihracat ve ithalat açısından en büyük ekonomi olurken, Kazakistan ve Azerbaycan gibi enerji ihracatına bağımlı ülkeler zaman zaman büyük dış ticaret fazlaları vermiştir. Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkeler ise ithalata bağımlı yapıları nedeniyle ticaret açığı vermeye devam etmektedir.

Türkiye'nin ihracatı 2010-2020 döneminde 113.9 milyar dolardan 169.6 milyar dolara yükselmiş, ithalatı ise 185.5 milyar dolardan 219.5 milyar dolara çıkmıştır. Türkiye, özellikle sanayi ürünleri, otomotiv, savunma sanayi ve tarım sektörlerinde geniş bir ihracat yelpazesine sahip olup, küresel ekonomik dalgalanmalara karşı dirençli bir ekonomi sergilemektedir. Ancak dış ticaret açığı genellikle yüksek seviyelerde kalmış ve 2010 yılında -71.6 milyar dolar olan açık, 2019'da -29.5 milyar dolara kadar düşse de 2020'de tekrar -49.9 milyar dolara yükselmiştir.

Azerbaycan ise büyük ölçüde petrol ve doğalgaz ihracatına bağımlı olup, ihracat gelirleri küresel enerji fiyatlarındaki değişimlerden doğrudan etkilenmiştir. 2011 yılında 26.6 milyar dolara kadar yükselen ihracat, 2015 yılında 12.7 milyar dolara kadar düşmüş ve 2020’de 13.7 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Bu durum, ülkenin ekonomik çeşitliliğinin yetersiz olduğunu ve dış ticaret dengesinin enerji fiyatlarına bağılı olarak dalgalandığını göstermektedir. Türkiye’nin ihracatında ürün çeşitliliği ön planda olurken, Azerbaycan’ın ekonomisinin enerji sektörüne bağımlılığı nedeniyle kırılgan olduğu söylenebilir.

Gelecek yıllarda, Azerbaycan’ın petrol dışı sektörlerde, özellikle sanayi ve teknoloji yatırımları yaparak ihracatını çeşitlendirmesi büyük önem taşımaktadır. Türkiye ise dış ticaret açığını azaltmak için yüksek katma değerli ürünlerin ihracatını artırmalı ve enerji bağımlılığını düşürmelidir.

Kazakistan ve Türkmenistan, doğal gaz ve petrol ihracatına dayalı ekonomilere sahiptir. Kazakistan’ın ihracatı 2010 yılında 60.3 milyar dolar iken, 2012’de 86.4 milyar dolara kadar yükselmiş, ancak 2015 yılında küresel enerji fiyatlarının düşmesiyle 46 milyar dolara gerilemiştir. 2020 yılında ise 47.5 milyar dolar seviyesinde kalmıştır. İthalat ise daha istikrarlı bir seyir izlemiş ve 2010-2020 yılları arasında 31.1 milyar dolardan 38.9 milyar dolara yükselmiştir. Kazakistan, ticaret fazlası veren bir ekonomi olup, bu fazlanın 2012 yılında 47.4 milyar dolar ile zirve yaptığı görülmektedir. Ancak 2020 yılında bu fazlanın 8.6 milyar dolara kadar gerilediği görülmektedir.

Türkmenistan da benzer bir yapıya sahiptir. 2012 yılında ihracatı 20 milyar dolara ulaşmışken, 2016 yılına gelindiğinde 7.5 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2018 yılında ise toparlanarak 11.7 milyar dolara çıkmıştır. İthalat ise 2010 yılında 8.2 milyar dolar iken, 2015 yılında 14.1 milyar dolara çıkmış, ancak 2018’de 5.3 milyar dolara düşmüştür. 2016-2017 döneminde dış ticaret açığı veren ülke, 2018 yılında 6.4 milyar dolarlık bir fazla vermeyi başarmıştır.

Bu iki ülke arasındaki temel fark, Kazakistan’ın ihracatını çeşitlendirmeye başlamış olmasıdır. Tarım, madencilik ve sanayi sektörlerine yönelik yatırımlarla Kazakistan, petrol ve doğalgaz dışı gelir kaynaklarını artırma yolunda ilerlemektedir. Türkmen ekonomisi ise henüz enerji ihracatına büyük ölçüde bağımlı olup, sanayi ve hizmet sektörlerine yönelik reformların hızlandırılması gerekmektedir.

Özbekistan ve Kırgızistan, ticaret dengesi açısından en kırılgan ekonomilere sahiptir. Özbekistan’ın 2019 yılı itibarıyla ihracatı 9 milyar dolar, ithalatı ise 53 milyar dolar olarak

gerçekleşmiş ve -44 milyar dolarlık ticaret açığı vermiştir. 2020 yılında ithalat 59 milyar dolara yükselirken, ihracat 23 milyar dolara çıkmış ancak dış ticaret açığı -36 milyar dolara ulaşmıştır. Özbekistan, sanayi üretimi ve ihracat kapasitesini artırarak bu açığı azaltmaya çalışmaktadır.

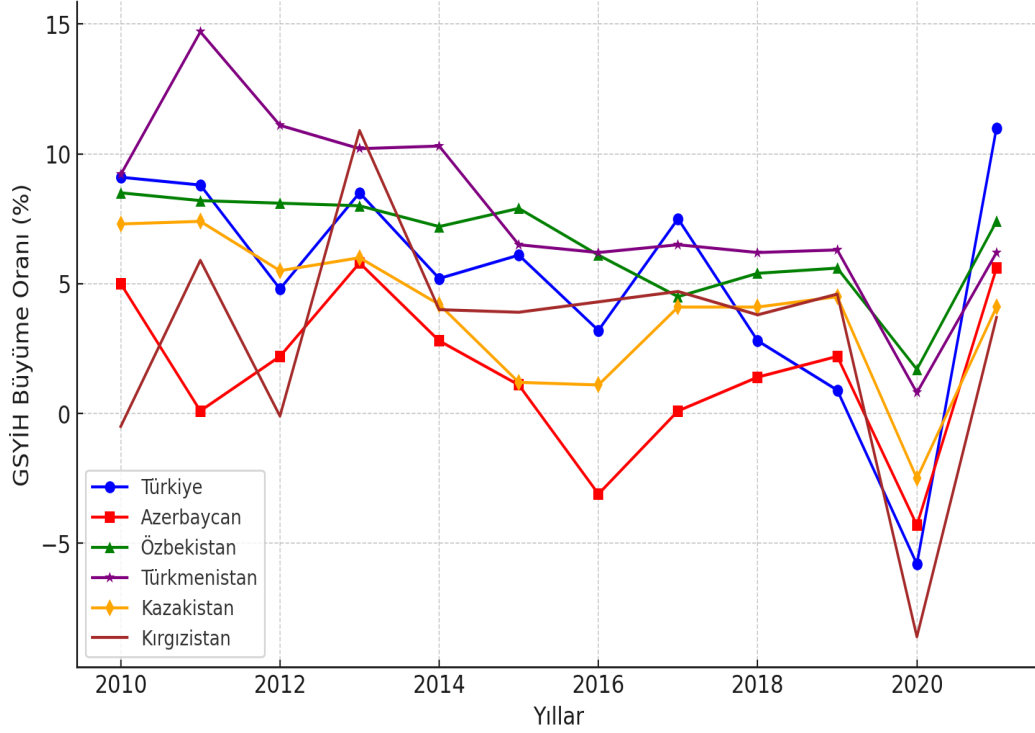
Kırgızistan ise en küçük ekonomiye sahip ülkelerden biridir. 2010 yılında ihracatı 1.8 milyar dolar iken, 2020 yılında 2 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Buna karşın ithalat, 2013 yılında 6 milyar dolara kadar yükselmiş, ancak 2020’de 3.7 milyar dolara gerilemiştir. Ticaret dengesi açısından sürekli açık veren Kırgızistan, 2020 yılında -1.7 milyar dolarlık ticaret açığı vermiştir.

Özbekistan ve Kırgızistan’ın temel farkı, Özbekistan’ın büyük ölçekli sanayi yatırımları ile ekonomisini çeşitlendirmeye başlamış olmasıdır. Özellikle otomotiv ve tekstil sektörlerine yapılan yatırımlar, ülkenin gelecekte daha rekabetçi bir yapıya kavuşmasını sağlayacaktır. Kırgızistan ise dış ticaret açığını kapatmak için yerel üretimi teşvik etmeli ve tarım sektörüne yönelik modernizasyon projeleri geliştirmelidir.

Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaret performanslarını incelediğimizde, Türkiye ve Kazakistan’ın en büyük ticaret hacmine sahip olduğu, Azerbaycan ve Türkmenistan’ın enerji ihracatına bağımlı olduğu, Özbekistan ve Kırgızistan’ın ise ithalata bağımlı yapılarıyla ticaret açığı verdiği görülmektedir.

Gelecek perspektifinde, Türkiye’nin yüksek teknoloji ihracatına yönelmesi beklenmektedir ve bu doğrultuda dış ticaret açığını daha da azaltmıştır. Azerbaycan, petrol dışı sektörlerde yatırım yaparak ekonomik çeşitliliğini artıracak olup bu süreç, sürdürülebilir büyümeyi desteklemektedir. Kazakistan, sanayi ve tarım ihracatını güçlendirmekte ve bu sayede ticaret fazlasını artırmıştır. Türkmenistan, enerji dışı sektörlerde büyüme hedefine yoğunlaşarak, daha dengeli bir ekonomi inşa etmiştir. Özbekistan, sanayi üretimini güçlendirmekte olup bu süreçte ticaret açığını kapatma yolunda önemli adımlar atmıştır. Kırgızistan ise yerel üretimi teşvik etmekte ve ithalat bağımlılığını azaltmıştır. Bu ülkelerin ekonomik reform süreçlerini hızlandırmaları, bölgesel iş birliği fırsatlarını değerlendirmeleri ve ihracat merkezli büyüme modellerine yönelmeleri beklenmektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen reformlar, dış ticaret dengelerini iyileştirmiş ve ekonomik sürdürülebilirliği artırmıştır.

Grafik 1. TDT Üyelerinin Yıllık GSYİH Büyüme Oranı Karşılaştırması (Yıllık %)

Kaynak: Dünya Bankası (2022). Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgız Cumhuriyeti, Kazakistan, Özbekistan (GSYİH büyümesi (yıllık %)).”

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2021&locations=TR-AZ-TM-KG-KZ-UZ&start=2010>

TDT üyelerinin yıllık GSYİH büyüme oranları incelendiğinde, ülkeler arasında belirgin farklılıklar olduğu görülmektedir. Türkiye, genel olarak istikrarlı bir büyüme eğilimi göstermiş ve özellikle 2010-2013 yıllarında %5-9 arasında büyüme kaydetmiştir. 2016-2017 yıllarında ekonomik büyümesi yavaşlamış ancak pozitif kalmaya devam etmiştir. 2020 yılında pandemi nedeniyle sert bir daralma yaşasa da 2021’de en güçlü toparlanmalardan birini gerçekleştirerek yeniden büyüme ivmesini yakalamıştır.

Azerbaycan, enerji gelirlerine olan bağımlılığı nedeniyle ekonomik büyümesinde dalgalanmalar yaşamıştır. 2015-2016 yıllarında petrol fiyatlarındaki sert düşüş, ülke ekonomisinde belirgin bir daralmaya yol açmıştır. 2020 yılında pandeminin etkisiyle ekonomik büyümesi tekrar düşerken, 2021’de toparlanma sürecine girmiştir. Benzer şekilde, Kazakistan da 2010-2014 yıllarında %5-7 arasında büyüme kaydetmiş ancak 2015-2016 yıllarında enerji fiyatlarındaki düşüş nedeniyle büyüme oranları gerilemiştir. 2020 yılında pandemi etkisiyle daralma yaşayan Kazakistan, 2021’de ekonomisini yeniden canlandırmayı başarmıştır.

Özbekistan ve Türkmenistan, diğer ülkelere kıyasla daha istikrarlı büyüme oranlarına sahiptir. Özbekistan, 2010-2019 döneminde genellikle %5-10 arasında büyüme göstermiş ve pandemiden en az etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Türkmenistan da 2010-2015 yıllarında

güçlü bir büyüme ivmesi yakalamış, ancak sonraki yıllarda büyüme oranları görece yavaşlamıştır. Pandemi döneminde ise büyümesi negatif bölgeye düşmeden stabil kalmayı başarmıştır.

Daha küçük ve kırılgan bir ekonomiye sahip olan Kırgızistan, büyüme oranlarında sert dalgalanmalar yaşamaktadır. 2010-2015 yıllarında büyüme genellikle %3-6 seviyelerinde seyrederken, 2016'da ciddi bir daralma meydana gelmiştir. 2020'de pandemi etkisiyle en büyük küçülmeyi yaşayan ülkelerden biri olmuş ancak 2021'de hızlı bir toparlanma göstermiştir.

Genel olarak, Türk Devletleri'nin büyüme oranları küresel krizler ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan doğrudan etkilenmiştir. 2015-2016 yıllarında petrol fiyatlarındaki düşüş, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi enerji bağımlı ekonomileri olumsuz etkilemiştir. 2020'de COVID-19 pandemisi tüm ülkelerde ekonomik daralmalara yol açmış, ancak 2021 itibarıyla ülkeler hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir.

Gelecek perspektifine bakıldığında, Türkiye'nin büyüme eğiliminin dalgalı fakat pozitif olması beklenmektedir. Azerbaycan ve Kazakistan'ın ekonomik çeşitlendirme çabaları, büyüme oranlarını daha dengeli hale getirecektir. Özbekistan ve Türkmenistan'ın sanayi yatırımları artırması, sürdürülebilir büyüme için kritik öneme sahiptir. Kırgızistan gibi küçük ekonomilerde ise büyüme oranlarında dalgalanmalar devam etmesi söz konusudur, ancak reformlar ve dış yatırımlar sayesinde daha istikrarlı bir ekonomik büyüme sağlanması mümkündür. Uzun vadede, Türk Devletleri'nin enerji dışı sektörlerle yatırım yaparak ekonomilerini çeşitlendirmesi, daha sürdürülebilir bir büyüme süreci için elzem görünmektedir.

Tablo 17. Türkiye ve TDT üyelerinin kişi başına düşen GSYİH karşılaştırması (2015 sabit dolar kuru üzerinden)

Yıl	Türkiye	Azerbaycan	Özbekistan	Türkmenistan	Kazakistan	Kırgızistan
2010	10.500	6.000	1.500	8.000	8.800	1.100
2011	11.000	7.200	1.600	9.000	9.000	1.200
2012	11.300	7.500	1.700	9.200	9.300	1.200
2013	11.500	8.000	1.800	9.500	9.600	1.300
2014	11.700	8.300	1.900	9.700	9.800	1.300
2015	12.000	8.500	2.000	9.900	10.000	1.400
2016	12.200	8.700	2.100	10.100	10.200	1.500
2017	12.500	8.900	2.200	10.300	10.400	1.600
2018	12.800	9.100	2.300	10.500	10.600	1.700
2019	13.000	9.300	2.400	10.700	10.800	1.800
2020	12.500	9.100	2.200	10.300	10.500	1.600
2021	13.500	9.800	2.600	11.000	11.300	2.000

Kaynak: Dünya Bankası (2022). “Kişi başına düşen GSYİH (sabit 2015 USD) - Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan.”

Türkiye, 2010 yılından 2021 yılına kadar istikrarlı bir ekonomik büyüme kaydetmiştir. 2010 yılında 10.500 birim olan ekonomik büyüklüğü, 2021 yılında 13.500 birime ulaşmıştır.

2020’de pandeminin etkisiyle bir düşüş yaşansa da 2021’de güçlü bir toparlanma gerçekleşmiştir. Türkiye, bölgenin en büyük ekonomisi olmayı sürdürmektedir.

Azerbaycan’ın ekonomik büyüklüğü, 2010 yılında 6.000 birim seviyesindeyken, 2021 yılında 9.800 birime yükselmiştir. Ülke ekonomisi büyük ölçüde petrol ve doğalgaz gelirlerine dayalı olduğu için büyüme dalgalanmalar göstermiştir. Türkiye’ye kıyasla daha yavaş büyüme, genel olarak istikrarlı bir ekonomik artış sergilemiştir.

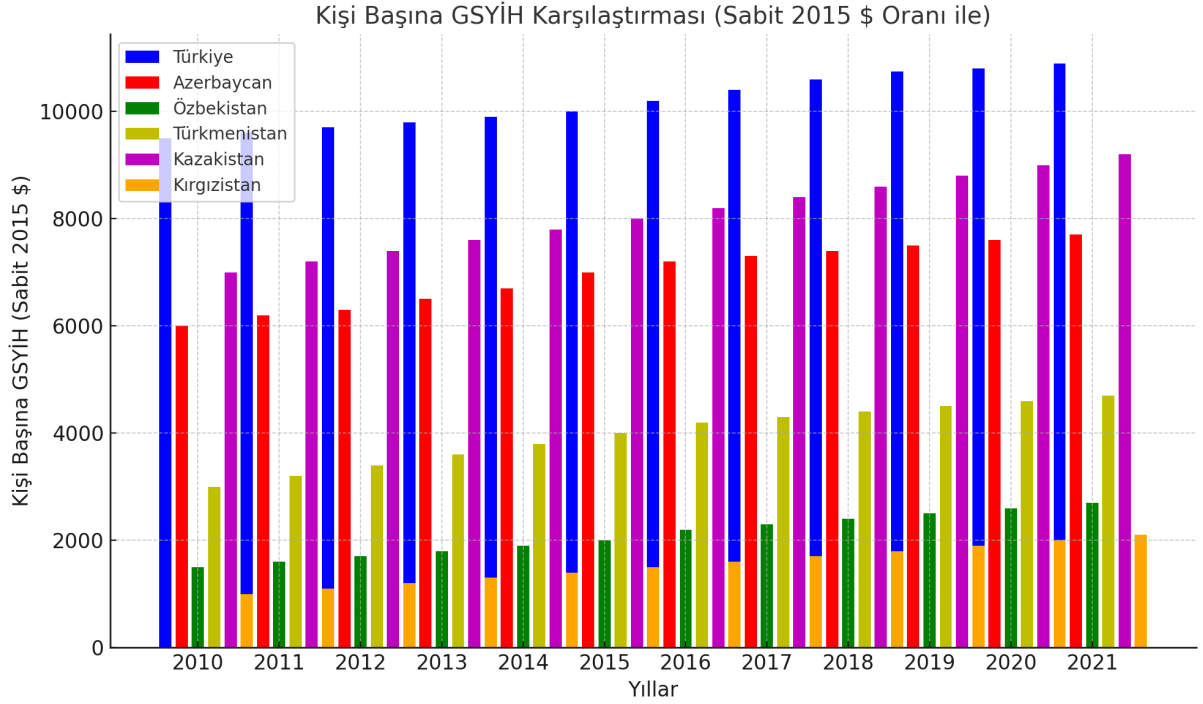
Özbekistan, en küçük ekonomiye sahip ülkelerden biri olmasına rağmen, 2010 yılında 1.500 birimlik ekonomik büyüklüğünü 2021’de 2.600 birime çıkarmıştır. Bu, %73’lük bir büyüme oranına işaret etmektedir ve ülkeler arasında en dikkat çekici gelişmelerden biridir. Kırgızistan ise benzer bir eğilim göstererek 2010 yılında 1.100 birim olan ekonomik büyüklüğünü, 2021’de 2.000 birime çıkarmıştır. Bu da %81’lik bir büyüme oranına karşılık gelmektedir. Ancak toplam büyüklük açısından Özbekistan, Kırgızistan’ın önünde yer almaktadır.

Türkmenistan ve Kazakistan, 2010 yılında sırasıyla 8.000 birim ve 8.800 birim ekonomik büyüklüğe sahipken, 2021 yılında Türkmenistan 11.000 birime, Kazakistan ise 11.300 birime ulaşmıştır. Her iki ülke de enerji ihracatına bağımlı olduğu için, büyüme oranları büyük ölçüde petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki değişimlere bağlıdır.

Ülkeler arasında ekonomik büyüklük açısından Türkiye açık ara lider konumda yer alırken, Kazakistan ve Türkmenistan birbirine yakın bir seviyede bulunmaktadır. Azerbaycan, bu iki ülkenin biraz gerisinde kalmış ancak yine de büyümesini sürdürmüştür. En küçük ekonomilere sahip olan Özbekistan ve Kırgızistan, yüksek büyüme oranları ile dikkat çekmiş ancak toplam büyüklük açısından diğer ülkelerin gerisinde kalmıştır.

Gelecek perspektifinde, Türkiye’nin büyüme trendini sürdürmesi beklenmektedir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın büyüme oranları enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı olarak değişecektir. Özbekistan ve Kırgızistan’ın, ekonomik çeşitlendirme ve sanayi yatırımları ile daha hızlı bir büyüme sağlaması mümkün görünmektedir. Genel olarak, bölgedeki ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği için enerji dışı sektörlere yapılacak yatırımlar ve ticaret hacminin artırılması kritik önem taşımaktadır.

Grafik 2. Türkiye ve TDT üyelerinin kişi başına düşen GSYİH karşılaştırması (2015 sabit Dolar kuru üzerinden)

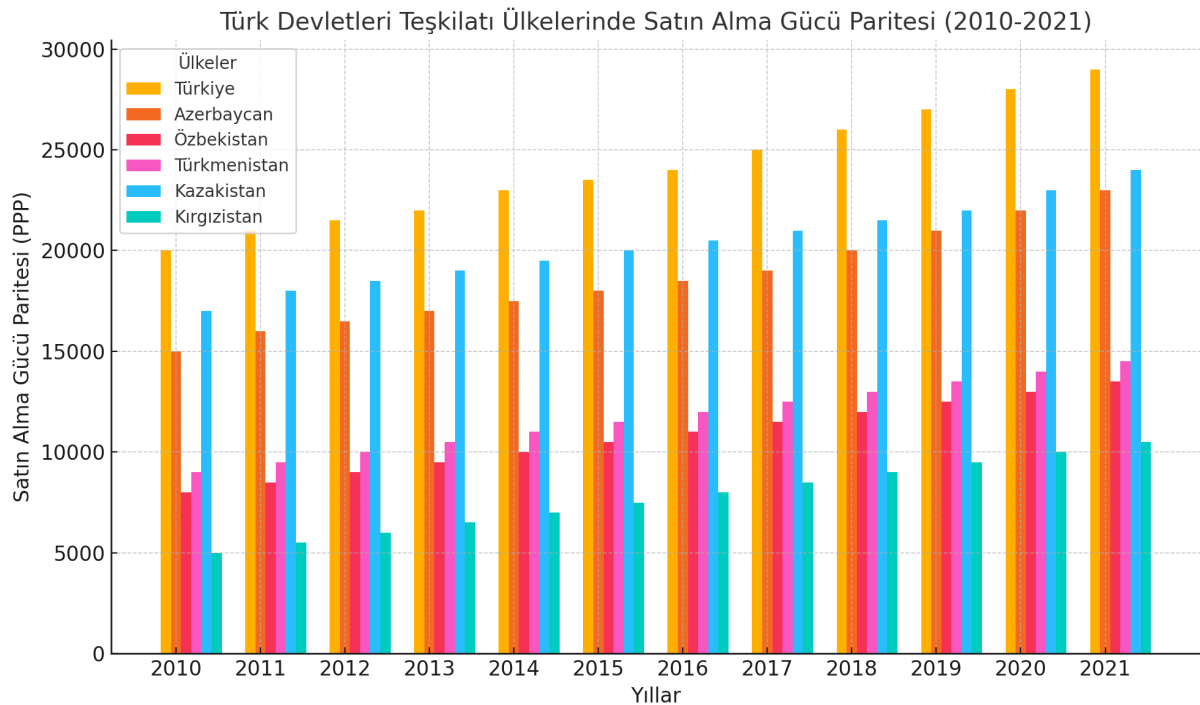
Kaynak: Dünya Bankası (2022). “Kişi başına düşen GSYİH (sabit 2015 USD) - Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan.”

Grafik, TDT ülkelerinin kişi başına düşen GSYİH seviyelerini sabit 2015 doları bazında karşılaştırmaktadır. Türkiye, tüm dönem boyunca en yüksek kişi başına düşen GSYİH seviyesine sahip olup, özellikle 2015-2021 yılları arasında belirgin bir artış göstermiştir. Türkiye’nin ekonomik büyüklüğü ve sanayi çeşitliliği, bu istikrarlı artışın temel nedenlerinden biri olarak grafikten anlaşılmaktadır. Kazakistan, kişi başına düşen GSYİH açısından Türkiye’yi takip eden ikinci ülke konumunda bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynaklara dayalı ekonomik yapısı nedeniyle 2015 yılından itibaren dalgalanmalar gözlemlense de genel olarak yüksek bir seviyede kalmayı başarmıştır. 2020’de pandeminin etkisiyle bir miktar düşüş yaşansa da 2021’de toparlanma kaydedilmiştir. Azerbaycan, kişi başına düşen GSYİH açısından Kazakistan’ın ardından gelmekte olup, 2010’dan itibaren kademeli bir artış göstermiştir. Ancak 2015 sonrası ekonomik büyüme hızında belirgin bir yavaşlama gözlemlenmektedir. Bunun temel nedenleri arasında enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve dış ticaretin sınırlı çeşitliliği yer almaktadır. Türkmenistan, kişi başına GSYİH açısından Azerbaycan’ın gerisinde kalmasına rağmen, 2010-2021 döneminde nispeten istikrarlı bir seyir izlemiştir. Ülkenin ekonomisi büyük ölçüde doğalgaz ihracatına dayalıdır ve bu nedenle küresel enerji piyasalarındaki değişimlerden doğrudan etkilenmektedir. Özbekistan ve Kırgızistan, kişi başına GSYİH açısından en düşük seviyelerde yer almaktadır. Özbekistan’ın 2010’dan itibaren

düzenli ve istikrarlı bir artış göstermesi, sanayi yatırımları ve ekonomik reformlara bağlı olarak gelişmiş görünmektedir. Kırgızistan ise daha düşük bir büyüme hızına sahiptir ve genel ekonomik büyüklük açısından diğer ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

Genel olarak, Türkiye ve Kazakistan kişi başına GSYİH açısından lider konumda bulunurken, Azerbaycan ve Türkmenistan orta seviyede yer almaktadır. Özbekistan ve Kırgızistan ise daha düşük kişi başına GSYİH seviyelerine sahip olmakla birlikte, büyüme eğilimleri açısından potansiyel vaat eden ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Gelecek yıllarda, enerji fiyatlarındaki değişimlerin yanı sıra, ülkelerin sanayi ve ticaret politikaları kişi başına düşen GSYİH düzeylerini belirlemede kritik rol oynayacaktır.

Grafik 3. TDT Üyesi ülkelerde satın alma gücü paritesi (2017 sabit dolar kuru baz alınarak)

Kaynak: World Bank. (2022). *GDP per capita, PPP (constant 2017 international \$) - Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgız Cumhuriyeti, Kazakistan*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD?end=2021&locations=TR-AZ-UZ-TM-KG-KZ&start=2010>

Grafik, TDT ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi (PPP) bazında kişi başına gelir düzeylerini 2010-2021 yılları arasında karşılaştırmaktadır. Satın alma gücü paritesi, ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarını dikkate alarak gerçek ekonomik refahı ölçmeye yardımcı olmaktadır.

Türkiye, tüm dönem boyunca en yüksek satın alma gücü paritesine (PPP) sahip ülke olarak öne çıkmaktadır. 2010'dan itibaren sürekli bir artış eğilimi göstermiştir ve 2021 yılında 28.000 PPP dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik büyüme sürecini

sürdürdüğünü ve reel anlamda vatandaşlarının alım gücünün büyük ölçüde arttığını göstermektedir.

Kazakistan, Türkiye’den sonra ikinci sırada yer almakta ve kişi başına düşen satın alma gücü paritesi açısından güçlü bir performans sergilemektedir. Özellikle 2015 sonrası dönemde belirgin bir artış göstermiş, 2021 itibarıyla yaklaşık 24.000 dolar satın alma gücü paritesi seviyesine ulaşmıştır. Kazakistan’ın enerji kaynakları ve ihracata dayalı ekonomik modeli, bu artışta etkili olmuştur.

Azerbaycan, Kazakistan’ın ardından gelmekte olup, 2010-2021 yılları arasında istikrarlı bir artış göstermektedir. 2021 yılı itibarıyla yaklaşık 20.000 dolar satın alma gücü paritesi seviyesine ulaşmıştır. Ancak petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve ekonomik çeşitliliğin sınırlı olması, büyümenin zaman zaman yavaşlamasına neden olmuştur.

Türkmenistan, kişi başına düşen satın alma gücü paritesi açısından Azerbaycan ile benzer bir seviyede yer almakta, ancak büyüme trendi dalgalı seyretmektedir. 2010-2015 döneminde hızlı bir yükseliş gözlemlenirken, 2016 sonrası büyüme hızı yavaşlamış ve durağan bir seyir izlemeye başlamıştır.

Özbekistan ve Kırgızistan, kişi başına satın alma gücü paritesi açısından en düşük seviyelerde yer almaktadır. Özbekistan, 2010’dan itibaren düzenli bir artış göstermekte olup, 2021 yılında yaklaşık 14.000 dolar satın alma gücü paritesi seviyesine ulaşmıştır. Ülkenin reform süreçleri ve sanayi yatırımları, bu büyümenin ana unsurlarından biri olmuştur. Kırgızistan ise en düşük satın alma gücü paritesi seviyesine sahip olarak, 2021 yılı itibarıyla 9.000 dolar satın alma gücü paritesi seviyesine yaklaşmıştır. Ülkenin ekonomik yapısının büyük ölçüde tarım ve dış yardımlara dayalı olması, bu düşük seviyeyi açıklamaktadır.

Genel olarak, Türkiye ve Kazakistan kişi başına düşen satın alma gücü paritesi açısından lider konumda yer almakta, Azerbaycan ve Türkmenistan orta seviyede bulunmaktadır. Özbekistan ve Kırgızistan ise daha düşük seviyelerde yer almakla birlikte, gelecekteki büyüme potansiyelleri dikkate değer görülmektedir. Önümüzdeki yıllarda, bu ülkelerin ekonomik büyüme stratejileri ve yatırım politikaları, kişi başına düşen satın alma gücü paritesi seviyelerini belirlemede kritik bir rol oynayacaktır.

Tablo 18. TDT Üye Devletlerinin Sosyo-Ekonomik Görünümü (2021)

Devlet	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)	Hacim (Milyar \$)
Azerbaycan	2.34	751	3.09
Kazakistan	1.28	1.59	2.88
Kırgızistan	749	0.86	836
Özbekistan	1.84	1.8	3.64

Türkmenistan	985	711	1.7
Macaristan		1.65	3.04
Toplam	8.594	7.362	15.186

Kaynak: Uluslararası Para Fonu. (2022). “Dünya Ekonomik Görünümü.” <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

Türkiye’nin Türk Devletleri ve Macaristan ile olan ticaret hacmi, bölgesel iş birliğinin güçlenmesi ve ekonomik ilişkilerin derinleşmesiyle birlikte önemli bir gelişim göstermektedir. 2023 yılı verilerine göre, toplam ticaret hacmi 15.186 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olup, ihracat 8.594 milyar dolar, ithalat ise 7.362 milyar dolar seviyesinde olmuştur. Ülkeler bazında yapılan detaylı analiz, mevcut durumu ve gelecekteki ticaret potansiyelini ortaya koymaktadır.

Türkiye’nin en fazla ihracat yaptığı ülke 2.34 milyar dolar ile Azerbaycan olmuştur. Bu durum, iki ülke arasındaki tarihi ve kültürel bağların yanı sıra enerji ve sanayi sektörlerinde gelişen iş birlikleriyle de desteklenmektedir. Azerbaycan’dan yapılan ithalat 0.751 milyar dolar seviyesinde kalarak ticaret dengesinin Türkiye lehine olduğu görülmektedir. Önümüzdeki yıllarda, TANAP ve diğer enerji projeleri kapsamında ticaret hacminin daha da genişlemesi beklenmektedir.

Türkiye’nin en fazla ithalat yaptığı ülke 1.59 milyar dolar ile Kazakistan olmuştur. Bu ithalatın büyük kısmı, Kazakistan’ın zengin doğal kaynaklarından, özellikle petrol, doğalgaz ve değerli madenlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye’den Kazakistan’a yapılan ihracat 1.28 milyar dolar ile ithalatın gerisinde kalmış, böylece Türkiye’nin Kazakistan ile olan ticaretinde dış ticaret açığı vermesine neden olmuştur. Ancak, iki ülke arasındaki ticaretin, sanayi ve altyapı projeleri ile çeşitlendirilerek dengelenmesi hedeflenmektedir.

Türkiye ile Özbekistan arasındaki ticaret hacmi 3.64 milyar dolar ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. İhracat 1.84 milyar dolar, ithalat ise 1.8 milyar dolar olarak oldukça dengeli bir yapı sergilemektedir. Özbekistan’ın sanayi, tarım ve tekstil alanlarındaki büyüme potansiyeli, Türkiye için önemli bir fırsat oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki stratejik iş birlikleri ve altyapı projeleri, ticaret hacminin önümüzdeki yıllarda artacağını göstermektedir. Kırgızistan ile olan ticaret hacmi 1.609 milyar dolar seviyesinde kalırken, Türkiye’nin Kırgızistan’a ihracatı 0.749 milyar dolar, ithalatı ise 0.86 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ticaretin büyük ölçüde tarım, tekstil ve madencilik sektörlerine dayandığı görülmektedir. Lojistik ve altyapı projelerinin hayata geçirilmesiyle, önümüzdeki yıllarda ticaret hacminin artması beklenmektedir. Türkmenistan ile ticaret hacmi 1.696 milyar dolar ile sınırlı kalmıştır. Türkiye’nin Türkmenistan’a ihracatı 0.985 milyar dolar, ithalatı ise 0.711 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkmenistan’ın enerji kaynaklarına dayalı ekonomisi, Türkiye ile olan

ticaretinin büyük ölçüde petrol ve doğalgaz ürünlerine dayanmasına neden olmuştur. Ancak, sanayi ve tarım alanlarında yapılacak yatırımlarla ticaret hacminin çeşitlenmesi öngörülmektedir.

Türkiye ile Macaristan arasındaki ticaret hacmi 3.04 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Türkiye'nin Macaristan'a ihracatı 1.65 milyar dolar, ithalatı ise 1.39 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Macaristan'ın AB üyesi olması, Türkiye için stratejik bir ticaret kapısı oluşturmakta ve otomotiv, savunma sanayii ile yenilenebilir enerji alanlarında iş birliklerini artırmaktadır. Gelecek yıllarda iki ülke arasındaki ticaretin özellikle teknoloji ve sanayi merkezli olarak genişlemesi beklenmektedir.

Azerbaycan ve Özbekistan ile ticaretin büyüme trendinde devam etmesi beklenmektedir. Kazakistan'dan ithalat, Türkiye'nin enerji ihtiyacına bağlı olarak artış gösterecektir. Türkmenistan ve Kırgızistan ile lojistik projelerin tamamlanması, ticaret hacminin yükselmesini sağlayacaktır. Macaristan ile olan ticaret ilişkileri, Türkiye'nin Avrupa pazarına entegrasyonunu güçlendirecektir. Sonuç olarak, Türkiye'nin Türk Devletleri ve Macaristan ile olan ticari ilişkileri hızla gelişmektedir. Lojistik ve enerji yatırımları ile karşılıklı ekonomik iş birliklerinin derinleşmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin ticaret politikalarının çeşitlendirilmesi ve altyapı projelerine daha fazla ağırlık vermesi, ekonomik ilişkilerin sürdürülebilir bir şekilde büyümesini sağlayacaktır.

Tablo 19. TDT Ülkelerinin Ekonomik ve Dış Ticaret Göstergeleri Tablosu¹³³

	Ülke	GSYH (Milyar \$)	Küresel Pay (%)	Kişi Başı GSYH (\$)	Mal ihracatı (Milyar \$)	Mal ithalatı (Milyar \$)	İhracat - Tarım (%)	İhracat - İmalat (%)	İhracat - Yakıt & Madencilik (%)	İthalat - Tarım (%)	İthalat - İmalat (%)	İthalat - Yakıt & Madencilik (%)	Tarım - MFN (%)	Sanayi - MFN (%)	TDY'e ihracat (%)	Almanya (%)	AB D (%)	Çin (%)	Rusya (%)
0	Türkiye	905.5	0.89	9635	254.2	363.7	11.5	76.8	8.6	9.0	59.9	28.9	38.08	2.44	3.1	8.3	6.6		10.4
1	Kazakistan	225.8	0.22	10220	84.7	49.6	6.5	16.4	77.1	11.9	80.1	7.1	1.48	2.24	11.7			15.6	17.0
2	Özbekistan	80.4	0.08	2027	15.3	28.3	12.8	35.5	20.1	15.1	74.6	10.3	2.72	3.25	25.5			11.5	
3	Türkmenistan	78.0	0.08	10598	13.2	3.3							16.62	4.31	16.7			72.2	
4	Azerbaycan	69.9	0.07	5496	38.1	14.5	4.6	4.8	89.6	20.2	74.3	4.1	8.08	7.13	9.8				44.1
5	Kırgızistan	11.1	0.01	1382	2.2	9.6	21.7	39.5	21.3	15.2	66.2	15.8	1.32	30.5	37.7			2.8	

Kaynak: <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.1463896>

TDT ülkeleri arasında en büyük ekonomik büyüklüğe Türkiye sahiptir. 905,5 milyar dolarlık GSYH'si ile küresel ekonomiden %0,89 pay almaktadır. Türkiye'yi, 225,8 milyar dolarlık GSYH ile Kazakistan takip etmektedir. En küçük ekonomi ise 11,1 milyar dolarlık GSYH ile Kırgızistan olarak öne çıkmaktadır. Kişi başı gelir açısından Türkiye ve Kazakistan

¹³³ (Gençosmanoğlu, 2024: 205-215).

daha yüksek seviyelerde bulunurken, Kırgızistan ve Özbekistan düşük kişi başı gelire sahip olmaktadır.

Türkiye, TDT üyeleri arasında en büyük ihracatçı olup, toplam mal ihracatı 254,2 milyar dolara ulaşmaktadır. Kazakistan ise 84,7 milyar dolarlık ihracatı ile ikinci sırada yer alırken, en düşük ihracata sahip ülke 2,2 milyar dolar ile Kırgızistan olmaktadır. İthalat tarafında da Türkiye en büyük ithalatçı olup 363,7 milyar dolar ithalat gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin ithalatının önemli bir kısmı sanayi ve madencilik ürünlerinden oluşmaktadır. Kazakistan ve Azerbaycan'ın ihracatında yakıt ve madencilik sektörleri ön plana çıkarken, Türkiye ve Kırgızistan imalat sektöründe daha güçlü bir yapıya sahip bulunmaktadır.

Tarım ürünlerinde en yüksek MFN (Most Favored Nation) gümrük vergisi %38,08 ile Türkiye tarafından uygulanmaktadır. Buna karşın Kazakistan ve Kırgızistan'da bu oran sırasıyla %1,48 ve %1,32 seviyelerinde bulunmakta olup oldukça düşük kalmaktadır. Sanayi ürünlerinde ise Kırgızistan'ın %30,5 ile en yüksek MFN gümrük vergisini uyguladığı görülmektedir. Türkiye'nin sanayi ürünlerindeki MFN oranı ise %2,44 seviyesinde kalmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin sanayi ürünlerinde gümrük tarifelerini düşük tutarak ithalatı teşvik ettiğini, ancak tarım sektöründe daha korumacı bir politika izlediğini göstermektedir.

Türkiye'nin ihracatının yalnızca %3,1'inin TDT ülkelerine yöneldiği görülmektedir. Türkiye'nin en büyük ihracat partneri %8,3 ile Almanya olurken, ABD (%6,6) ve Rusya (%10,4) da önemli ticaret ortakları arasında yer almaktadır. Kazakistan için Çin (%15,6) ve Rusya (%17,0) en büyük ihracat pazarları olurken, Türkmenistan'ın ihracatında %72,2 ile Çin'in ağırlıklı bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir. TDT ülkeleri arasında Kazakistan'ın ihracatının %11,7'sinin, Özbekistan'ın ise %25,5'inin diğer TDT ülkelerine yöneldiği görülmektedir. Bu durum, bölge içi ticaretin bazı ülkeler için önemli bir paya sahip olduğunu, ancak genel olarak TDT ülkeleri arasında ticaretin artırılması gerektiğini göstermektedir.

Türkiye, ekonomik büyüklüğü ve ticaret hacmi açısından diğer TDT üyelerinden belirgin şekilde ayrılmaktadır. Ancak, TDT içindeki ticaret oranı düşük seviyede bulunmakta gerçekleşmekte, bölge içi ticaretin artırılması için serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük tarifelerinin azaltılması önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Kazakistan ve Azerbaycan, enerji ihracatı açısından güçlü bir konumda yer alırken, Türkiye sanayi ürünleri ihracatında lider ülke olarak öne çıkmaktadır. Özbekistan ve Kırgızistan'ın ise tarım ürünlerinde daha yüksek ihracat potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'nin AB ile

Gümrük Birliği anlaşması gibi mevcut ticaret mekanizmaları, TDT bölgesi ile yapılacak olası serbest ticaret anlaşmalarının sağlayacağı fırsatların değerlendirilmesi açısından önemli bir referans noktası oluşturacaktır.

Türkiye, TDT bölgesinin en büyük ekonomisi ve en büyük ticaret hacmine sahip ülkesi olmasına rağmen, bölge içi ticaretin oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ihracatının sadece %3,1'lik kısmı TDT ülkelerine yapılırken, bu oran Kazakistan'da %11,7 ve Özbekistan'da %25,5 seviyelerindedir. Kazakistan ve Azerbaycan, enerji kaynaklarına dayalı ihracatta lider konumdayken, Türkiye sanayi ürünleri ihracatında güçlüdür. Özbekistan ve Kırgızistan ise tarım ve imalat sektörlerinde farklı potansiyeller taşımaktadır. Gümrük vergileri incelendiğinde, Türkiye ve Kırgızistan'ın sanayi ürünlerinde yüksek MFN tarifeleri uyguladığı, tarım ürünlerinde ise Türkiye'nin en yüksek korumacı politikayı benimsediği görülmektedir.

Sonuç olarak, TDT bölgesi içinde ticaret entegrasyonunun artırılması, üye ülkelerin ekonomik büyümelerine olumlu katkı sağlayacak ve bölgesel iş birliğini güçlendirecektir. Dış ticaret politikalarının daha rekabetçi ve uyumlu hale getirilmesi, ticaret akışlarını artırarak ülkelerin dış ticaret dengelerini daha sürdürülebilir bir yapıya kavuşturacaktır.

Bölge içi ticaretin artırılması için, Serbest ticaret anlaşmaları, Gümrük tarifelerinin azaltılması, Ortak lojistik ve ulaşım altyapısı geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bölge ülkeleri arasında ticaret hacminin artırılması, ekonomik büyümeye katkı sağlayarak, dış ticaretteki bağımlılıkları azaltmak suretiyle TDT ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyonu güçlendirecektir.

Tablo 20. Türk Devletlerinin Grup İçi İhracatının Teknolojik Sınıflandırılması (2020)

Teknolojik Sınıf	Yüzde (%)
Birincil Ürünler	-
Orta Teknoloji	%26
Düşük Teknoloji	%17
Kaynak Tabanlı	%12
Yüksek Teknoloji	%5

Kaynak: <https://comtradeplus.un.org/> (Erişim Tarihi: 25.01.2025)

Not: Azerbaycan, Macaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Özbekistan dahildir.

Türk devletlerinin 2020 yılı itibarıyla grup içi ihracatı, büyük ölçüde orta ve düşük teknolojiye dayanmaktadır. Orta teknoloji ürünler (%26) en büyük paya sahip olup otomotiv, makine ve üretim sektörleri bu gruba girmektedir. Düşük teknoloji ürünler (%17) tekstil ve basit üretim mallarını kapsarken, kaynak tabanlı ürünler (%12) doğal kaynaklardan elde edilen ürünleri içermektedir. Yüksek teknoloji ürünler (%5) ise en düşük paya sahip olup, elektronik ve ileri mühendislik ürünleri sınırlı kalmaktadır. Enerji kaynakları ve tarım ürünleri, özellikle

Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkeler için önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye, Macaristan ve Kazakistan, orta teknoloji ihracatında öne çıkarken, Kırgızistan ve Özbekistan düşük teknoloji ürünlerde karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak, orta teknoloji ürünlerin lider konumda olması, sanayileşme seviyesinin yükseldiğine işaret etmektedir. Ancak yüksek teknoloji ürünlerin düşük payı, Ar-Ge ve ileri teknoloji üretiminde zayıflık olduğunu göstermektedir. Kaynak tabanlı ihracat ise doğal kaynaklara bağımlılığı ortaya koymaktadır. Türk devletleri, teknolojiye dayalı sanayileşmeyi hızlandırarak ihracat çeşitliliğini artırmak için daha fazla yatırım ve iş birliği yapması gerekmektedir.

Tablo 21. Grup İçi İhracatın Toplam İhracata Oranı (2021)

Örgüt	Grup İçi İhracatın Toplam İhracata Oranı (%)
G20 (Yirmiler Grubu)	75.9
OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)	71.2
APEC (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği)	69.7
AB (Avrupa Birliği)	59.7
NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)	49.7
EAC (Doğu Afrika Topluluğu)	21.8
ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)	21.4
OIC (İslam İşbirliği Teşkilatı)	20.9
CIS (Bağımsız Devletler Topluluğu)	14.6
Afrika Birliği	12.7
GCC (Arap Devletleri Körfez İşbirliği Konseyi)	10.7
OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)	10.4
OTS (TDT)	6.0

Kaynak: UNCTAD, UNCOMTRADE verilerine dayanmaktadır.

<https://comtradeplus.un.org/> (Erişim Tarihi: 25.01.2025)

Not: Grup içi ticaret, grubun üyeleri arasındaki ticaret olarak tanımlanmaktadır.

Tablo, farklı uluslararası ekonomik ve ticarî grupların 2021 yılı itibarıyla grup içi ihracatlarının toplam ihracat içindeki yüzdesini göstermektedir. Verilere baktığımızda, en yüksek grup içi ihracat payının G20 (%75,9) ve OECD (%71,2) ülkelerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, söz konusu grupların üyeleri arasında güçlü ekonomik bağların ve yüksek seviyede iç ticaretin olduğunu ortaya koymaktadır. G20 ve OECD ülkeleri, birbirlerine yüksek miktarda mal ve hizmet ihraç etmektedir. Orta seviye grup içi ihracat payı APEC (%69,7) ve AB'de (%59,7) oldukça yüksek görünmektedir. Söz konusu veriler, bu bölgelerdeki ekonomik bütünleşmenin kuvvetli olduğuna ve ticaretin büyük bir kısmının bu gruplar içinde kaldığına işaret etmektedir. NAFTA ise %49,7 ile orta seviyede yer almakta, bu durum ABD, Kanada ve Meksika arasındaki ticaretin önemini göstermektedir. Düşük grup içi ihracat payına bakıldığında ise, EAC, ASEAN, OIC, CIS, African Union, GCC, OPEC ve OTS gibi gruplar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, OTS (TDT) %6 oranı ile en düşük grup içi ihracat oranına sahip örgüt konumunda bulunmaktadır. Bu, Türk devletleri arasındaki ticaretin daha sınırlı olduğunu ve bu ülkeler arasında ticari iş birliğinin artırılması gerektiğini göstermektedir.

Tablodaki grupların ortalama grup içi ihracat oranı %34,2 olarak gerçekleşmiştir. Grupların büyük çoğunluğunda grup içi ticaretin sınırlı kaldığı ancak bazı grupların oldukça yüksek entegrasyona sahip olduğu görülmektedir. TDT'nin %6'lık oranı, diğer bölgesel ekonomik gruplara kıyasla oldukça düşük seviyede kalmaktadır. Bu, Türk devletlerinin iç ticaretini artırma potansiyeline sahip olduğunu, fakat daha fazla ekonomik bütünleşmeye ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 22. Pazarlar ve İhraç Edilen Ürün Sayısı (2021)

Yıl	Gelen Doğrudan Yatırım Stoku (Milyar \$)	Global Gelen Doğrudan Yatırım Stokundaki Payı (%)
1992	16.4	0.7
1993	23.4	0.8
1994	30.4	0.8
1995	34.1	0.9
1996	43.1	0.8
1997	49.1	0.8
1998	55.9	0.8
1999	65.5	0.9
2000	76.6	1.0
2001	106.8	1.3
2002	136.5	1.3
2003	174.4	1.6
2004	225.5	1.9
2005	274.2	2.0
2006	309.5	1.6
2007	374.3	1.8
2008	363.7	1.6
2009	313.5	1.4
2010	432.1	1.6
2011	452.8	1.4
2012	431.8	1.4
2013	447.5	1.6
2014	451.3	1.4
2015	518.5	1.4
2016	531.3	1.2
2017	461.5	1.4
2018	492.1	1.0
2019	462.1	1.0
2020	462.0	1.0
2021	462.1	1.0

Kaynak: WITS <https://wits.worldbank.org/> , Uncomtrade <https://comtradeplus.un.org/> (Erişim Tarihi: 25.01.2025) verilerine dayanmaktadır.

Gelen doğrudan yatırım stoku 1992 yılında 16.4 milyar dolar olan doğrudan yatırım stoku, 2021 yılına gelindiğinde 462.1 milyar dolara yükselmiştir. Bu, zaman içinde Türk devletlerinin yatırım çekme kapasitesinin arttığını göstermektedir. Küresel bazda gelen yatırım stokundaki pay 1992'de %0.7 iken, 2000'li yılların ortasında %1.6 ile en yüksek seviyelere ulaşmıştır. Ancak son yıllarda %1.0 civarında stabil bir seviyeye gerilemiştir. Bu, Türk devletlerinin küresel pazarda yer alma oranının dalgalandığını fakat büyüme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 23. Türk devletlerine gelen doğrudan yatırım ve küresel yatırım stokundaki pay (Milyar dolar %)

Yıl	Gelen Doğrudan Yatırım Stoku (Milyar \$)	Global Gelen Doğrudan Yatırım Stoğundaki Payı (%)
1992	16.4	0.7
1993	23.4	0.8
1994	30.4	0.8
1995	34.1	0.9
1996	43.1	0.8
1997	49.1	0.8
1998	55.9	0.8
1999	65.5	0.9
2000	76.6	1.0
2001	106.8	1.3
2002	136.5	1.3
2003	174.4	1.6
2004	225.5	1.9
2005	274.2	2.0
2006	309.5	1.6
2007	374.3	1.8
2008	363.7	1.6
2009	313.5	1.4
2010	432.1	1.6
2011	452.8	1.4
2012	431.8	1.4
2013	447.5	1.6
2014	451.3	1.4
2015	518.5	1.4
2016	531.3	1.2
2017	461.5	1.4
2018	492.1	1.0
2019	462.1	1.0
2020	462.0	1.0
2021	462.1	1.0

Kaynak: UNCTAD, FDI/MNE https://unctad.org/topic/investment/investment-statistics-and-trends?utm_source (Erişim Tarihi: 25.01.2025)

Not: Azerbaycan, Macaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Türkiye ve Özbekistan dahildir.

Türk devletlerine gelen doğrudan yatırım stoku, yıllar içinde belirgin bir artış göstermektedir. 1992 yılında 16.4 milyar dolar seviyesinde bulunan doğrudan yatırım stoku, 2000 yılına kadar kademeli bir şekilde artarak 76.6 milyar dolara ulaşmıştır. Bu süreçte küresel doğrudan yatırım stoğundaki pay da artış eğiliminde olmuş ve 2000 yılında %1 seviyesine çıkmıştır.

2001 yılından itibaren doğrudan yatırım stoku hızlanarak yükselmeye devam etmiştir. 2001’de 106.8 milyar dolar olan doğrudan yatırım stoku, 2005 yılına gelindiğinde 274.2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu dönemde, küresel doğrudan yatırım stoğundaki pay da %1.3’ten %2’ye kadar çıkmıştır. Özellikle 2004 ve 2005 yıllarında yaşanan bu hızlı artış, Türk devletlerine yönelik yatırımcı ilgisinin arttığını göstermektedir.

2006-2008 yılları arasında doğrudan yatırım stoku 300 milyar dolar seviyesini aşarak 2007’de 374.3 milyar dolara kadar çıkmıştır. Ancak 2008 Küresel Finans Krizi’nin etkileriyle birlikte 2009 yılında 313.5 milyar dolara kadar gerilemiştir. Bu dönemde küresel yatırım stoğundaki pay da %1.8’den %1.4’e düşmüştür. 2010 yılı itibarıyla toparlanma süreci başlamış ve yatırım stoku tekrar yükselişe geçerek 2011’de 452.8 milyar dolara kadar çıkmıştır. Ancak, küresel yatırım stoğundaki payın 2011’den itibaren %1.4 seviyelerinde kaldığı görülmektedir.

2012-2016 yılları arasında doğrudan yatırım stokunda dalgalı bir seyir izlenmiştir. 2012’de 431.8 milyar dolar seviyesinde bulunan yatırım stoku, 2015 yılında 518.5 milyar dolara kadar çıkmıştır. Ancak 2016’da küresel yatırım stokundaki pay %1.2’ye gerileyerek son yıllarda görülen en düşük seviyelerden birine ulaşmıştır. 2017 yılında 461.5 milyar dolara kadar gerileyen yatırım stoku, 2018-2019 döneminde yeniden yükselmeye başlamış ve 492.1 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak, bu dönemde küresel yatırım stoğundaki pay %1 seviyesine kadar düşmüştür.

2020-2021 yılları itibarıyla doğrudan yatırım stoku 462 milyar dolar seviyesinde sabit kalmıştır. Bu dönemde küresel doğrudan yatırım stokundaki pay ise %1 olarak korunmuştur. Son yıllarda yatırım stokunda ciddi bir artış yaşanmamakta ve küresel yatırım stokundaki pay da aynı seviyelerde seyretmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türk devletlerine yönelik doğrudan yatırımlar 1990’lı yıllardan itibaren sürekli bir artış göstermiştir. 2000’li yıllarda ise önemli bir ivme kazanmış ve yatırım stoku 500 milyar dolar seviyelerine kadar ulaşmıştır. Ancak, küresel yatırım stoğundaki pay zaman zaman dalgalanarak 2016 yılından itibaren düşüş eğilimi göstermiştir. Önümüzdeki yıllarda küresel ekonomik gelişmelerin ve bölgesel politik faktörlerin, Türk devletlerine yönelik doğrudan yatırım akışlarını etkilemeye devam edeceği muhtemel görünmektedir.

Tablo 24. TDT içindeki doğrudan yatırım stoku ve dağılımı (%)

Ülke	OTS İçi Doğrudan Yatırım Stoku (%)
Azerbaycan	47
Türkiye	31
Kazakistan	10
Kırgızistan	5
Türkmenistan	3
Özbekistan	2
Macaristan	1

Kaynak: IMF koordineli doğrudan yatırım anketi
https://data.imf.org/?sid=1482249019300&sk=40313609-f037-48c1-84b1e1f1ce54d6d5&utm_source (Erişim Tarihi: 25.01.2025)

TDT içindeki doğrudan yatırım stokunun ülkeler arasındaki dağılımı, bölgenin ekonomik dinamiklerini ve yatırım eğilimlerini gözler önüne sermektedir. Yatırımların büyük bir kısmı belirli ülkelerde yoğunlaşmaktadır ve diğer ülkeler ise nispeten daha az yatırım çekmektedir. Gelecek yıllarda ise bu dengenin değişmesi ve bazı ülkelerin daha fazla yatırım çekmesi muhtemel görünmektedir.

TDT içindeki doğrudan yatırım stokunun en büyük payını Azerbaycan oluşturmaktadır. Yatırımların %47'si Azerbaycan'a yönelmiş olup, bu durum ülkenin enerji sektöründeki güçlü konumunu ve uluslararası yatırımlara olan açık yapısını ortaya koymaktadır. Özellikle petrol ve doğalgaz projeleri, Azerbaycan'ı teşkilat içindeki en büyük yatırım merkezi haline getirmiştir. Ülke, büyük altyapı projeleri ve enerji alanındaki yatırımlarla bölgesel bir cazibe merkezi olmaya devam etmektedir. Önümüzdeki yıllarda, enerji dışındaki sektörlerle yapılacak yatırımların artması imkânı söz konusudur.

TDT içindeki doğrudan yatırım stokunun %31'ini Türkiye çekmektedir. Türkiye, sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerindeki çeşitliliği sayesinde bölgenin en büyük ikinci yatırım merkezi konumunda bulunmaktadır. Stratejik coğrafi konumu ve gelişmiş altyapısı ile Türkiye, gelişmiş finansal sistemler ve sanayi yatırımları sayesinde uluslararası yatırımcılar için cazip bir ortam sunmaktadır. Özellikle lojistik, teknoloji ve enerji sektörlerine yönelik yatırımların artmasıyla Türkiye'nin önümüzdeki dönemde daha büyük bir paya sahip olması muhtemel görünmektedir.

TDT içindeki doğrudan yatırım stokunda üçüncü sırada Kazakistan yer almaktadır. Kazakistan, %10'luk payı ile bölgenin önemli yatırım merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ülkenin zengin doğal kaynakları ve madencilik sektörü, yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Ayrıca, altyapı projelerine yapılan yatırımlar da Kazakistan'ın ekonomik büyümesini desteklemektedir. Dolayısıyla, önümüzdeki dönemde Kazakistan'ın, özellikle sanayi ve teknoloji yatırımları ile doğrudan yatırım payını artırmayı öncelemesi gerekmektedir.

Kırgızistan ve Türkmenistan, doğrudan yatırım stokunda sırasıyla %5 ve %3'lük paylara sahip bulunmaktadır. Kırgızistan, madencilik ve tarım sektörlerindeki yatırımlarla dikkat çekmektedir. Ancak, ülkenin ekonomik büyüklüğünün görece küçük olması ve altyapı yatırımlarının sınırlı kalması, yatırım çekme kapasitesini kısıtlamaktadır. Türkmenistan ise büyük doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen, yatırım çekme oranı düşük seviyelerde kalmaktadır. Bu durum, ülkenin kapalı ekonomik politikaları ve yabancı yatırımlara yönelik sınırlamalarından kaynaklanmaktadır. Önümüzdeki yıllarda bu ülkelerin altyapı ve sanayi

yatırımlarına ağırlık vermeleri durumunda, yatırım stoklarındaki paylarının artması mümkün görünmektedir.

TDT içindeki doğrudan yatırım stokunda Özbekistan %2, Macaristan ise %1'lik bir paya sahiptir. Özbekistan, son yıllarda uyguladığı ekonomik reformlar ve teşvik paketleriyle yabancı yatırım çekme kapasitesini artırmaya çalışmaktadır. Özellikle sanayi ve enerji sektörlerinde yapılan yatırımlar, ülkenin TDT içindeki yatırım payını yükseltebilecek potansiyel taşımaktadır.

Macaristan ise TDT içindeki en düşük yatırım payına sahip ülke konumunda bulunmaktadır. Avrupa Birliği üyesi olması nedeniyle, teşkilat içindeki yatırım akışları açısından diğer ülkelere kıyasla daha düşük bir orana sahiptir. Ancak, Macaristan'ın sanayi ve teknoloji alanlarında yapacağı iş birlikleri ile önümüzdeki yıllarda yatırım payını artırması gerekmektedir.

Genel olarak bakıldığında ise, TDT içindeki doğrudan yatırımların büyük bir kısmı Azerbaycan ve Türkiye'de yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Kazakistan ise yatırım çekme kapasitesini artırmaya devam eden önemli bir oyuncu olarak öne çıkmaktadır. Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Macaristan gibi ülkeler ise daha düşük oranlarda yatırım almaktadır. Bu nedenle, ekonomilerini güçlendirebilmek için daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmeleri gerekmektedir.

Önümüzdeki yıllarda, altyapı projeleri, enerji yatırımları ve sanayi alanındaki teşvikler ile bazı ülkelerin yatırım stoklarını artırmaları beklenmektedir. Özellikle Özbekistan ve Kazakistan gibi ekonomik reformlar yapan ülkelerin doğrudan yatırım akışlarını artırması beklenmektedir. TDT içinde yatırımların daha dengeli dağılması için stratejik iş birlikleri, sanayi yatırımları ve teknoloji transferine yönelik projelere öncelik verilmesi gerekmektedir.

Teşkilatın lider/taşıyıcı ülkesi konumundaki Türkiye Cumhuriyeti, coğrafi açıdan öne çıkan stratejik bir konuma sahiptir. Aynı zamanda neredeyse tüm küresel uluslararası örgütlerde saygın bir üye olarak yer alan önemli bir bölgesel güçtür. Çeşitli zorluklara rağmen yaklaşık yüz yıllık kurumsallaşmış çok partili demokratik siyaseti, dünyanın ilk 20 ekonomisi arasında yer alan mali gücü, NATO'nun ikinci büyük askeri gücüne sahip ordusu ve 80 milyonu aşan nüfusu ile teşkilatın öncü ve belirleyici gücü olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca, turizm sektörü, askeri teknoloji ve montaj sanayisi gelişmiş durumdadır. Ancak, yer altı ve enerji kaynaklarına bağımlılık ve yüksek teknoloji tabanlı katma değerli sanayisinin yetersiz olması, Türkiye'nin zayıf yönleri arasında yer almaktadır. Teşkilatın diğer önemli ülkeleri olan Azerbaycan,

Kazakistan ve Özbekistan ile gözlemci üye olan Türkmenistan'ın yer altı kaynakları bakımından ciddi rezervlere sahip olduğu bilinmektedir. Azerbaycan, petrol ve doğalgaz konusunda zenginken, Kazakistan kurşun, çinko, krom, demir, manganez, kalay, nikel, volfram, molibden, arsenik, boksit, petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Özbekistan, altın, uranyum ve doğalgaz açısından önemli bir küresel tedarikçidir. Diğer yandan, Kazakistan'ın buğday ve tahıl üretiminde, Özbekistan ve Türkmenistan'ın pamuk ve benzeri ürünlerde, Kırgızistan'ın ise hayvancılık alanında gelişmiş bir altyapıya sahip olduğu gözlemlenmektedir. Gözlemci üyeler arasında yer alan Macaristan'ın AB üyeliği ve eğitim, üretim sektörlerindeki başarıları, KKTC'nin ise Akdeniz'deki stratejik konumu nedeniyle, bu ülkelerin teşkilata önemli potansiyel kazanımlar sağlayabileceği muhtemel görünmektedir (Aydilek, 2022: 721).

TDT içerisinde kurucu ülke statüsünde bulunan Türkiye Cumhuriyeti, Batı'ya olan komşuluk ilişkisi, Asya ile Avrupa arasında bir enerji koridoru oluşturması, uluslararası güç örgütlerinde etkin bir üye olarak yer alması, güçlü imalat sanayisine ve yüksek teknolojiye sahip olması gibi faktörler sayesinde teşkilat içerisinde lider bir konumda yer almaktadır. Ayrıca Türkiye'nin 90 milyona yaklaşan nüfusu, geniş beşerî sermayesi, gelişmiş hizmet sektörü, güçlü askeri kapasitesi, büyük ekonomik potansiyeli ve köklü devlet tecrübesi, ülkenin bölgesel ve küresel düzeyde stratejik önemini güçlendirmektedir. Öte yandan, Teşkilatın diğer üye ülkeleri arasında yer alan Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan, sahip oldukları geniş enerji kaynakları ve zengin yer altı mineral yatakları ile dikkat çekmektedir. Ekonomik potansiyel açısından değerlendirildiğinde, Kazakistan, Türkistan (Orta Asya) ülkeleri arasında ticaret hacmiyle öne çıkmakta; petrol, doğal gaz ve zengin mineral rezervleri başta olmak üzere birçok sektörde önemli bir başarı sergilemektedir. Aynı zamanda, dünyanın en eski ve bölgenin en büyük uzay üssü olan Baykonur Uzay Üssü'ne sahip olması, Kazakistan'a ekonomik değerinin yanı sıra stratejik bir üstünlük de kazandırmaktadır. Azerbaycan, petrol, doğal gaz ve diğer mineral kaynaklarından sağladığı gelir ile güçlü bir ekonomik yapı oluşturmakta; Özbekistan ise doğal gaz ve emtia ürünleri ihracatına dayalı ekonomik yapısının yanı sıra, altın rezervleri ve mücevher ihracatıyla bölgesel ekonomide önemli bir yer tutmaktadır. Kırgızistan ise tarım, hayvancılık, altın madenciliği, hidroelektrik enerji üretimi, demir dışı metalürji ve sanayi alanlarına dayalı güçlü bir ekonomik yapıya sahiptir. Elektrik enerjisi üretimindeki yüksek kapasitesi, komşu ülkelerin enerji ihtiyacını karşılama noktasında stratejik bir öneme sahiptir (Çınar ve Uzun, 2023: 147).

Son iki yüzyıl boyunca Rus etkisi ve egemenliği altında bulunan tarihi Türk Kuşağı, Akdeniz'den Pasifik'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada yeniden canlandırılmaktadır.

Mackinder'in Heartland teorisine göre stratejik bir konumda yer almakta olan bu bölge, dünya adasının merkezinde bulunmaktadır. Söz konusu alan, 4,8 milyon kilometrekareyi aşan yüzölçümüyle Avrupa Birliği topraklarından daha geniş bir coğrafi büyüklüğe sahiptir. TDT üye ülkeleri, yaklaşık 180 milyonluk nüfusu, 1,4 trilyon dolarlık Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYİH) ve 856 milyar dolarlık ticaret hacmiyle küresel ölçekte ekonomik açıdan ilk 10 içerisinde yer almaktadır.¹³⁴ KOF Küreselleşme Endeksi'ne göre TDT üye ülkeleri farklı seviyelerde küreselleşme göstergelerine sahip bulunmaktadır. Gözlemci üye statüsünde bulunan Macaristan, 83,83 puan ile en küresel ekonomi olarak öne çıkmaktadır. 2019 yılı KOF Küreselleşme Endeksi'nde Türkiye 17. sırada konumlanmış, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan sırasıyla 56., 72., 81., 91. ve 131. sıralarda yer almıştır. Türk dünyasının ekonomik, stratejik ve kültürel gücü dikkate alındığında, bu bölgenin küresel dengeler açısından daha da önemli bir rol üstleneceği muhtemel görünmektedir (Gasimli, 2023: 4).

TDT ülkeleri arasındaki toplam ürün ihracatı 2016'da 13,9 milyar ABD doları iken, bu rakam 2021'de 25,9 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. TDT Ticareti Kolaylaştırma Stratejisi hazırlanarak, Türk Devletlerinde Ticari İşbirliği Araştırma Merkezi'nin kurulmasına yönelik çalışmalar ortaya konulmuştur. Türk Devletleri arasındaki ekonomik iş birliğinin daha da güçlendirilmesi için, özel bir ekonomik bölge olan "TURANSEZ" girişiminde bulunulmuştur. Türk Dünyası Yatırım Forumu, TDT üyesi ülkelere ve üçüncü taraflardan yatırımcılar arasında ilişkileri kolaylaştırıcı bir platform olarak hizmet vermektedir. TDT çerçevesindeki çok taraflı ekonomik ilişkilerin gelişimi, bölge halkının refah düzeyinin yükseltilmesine bir etki yapacaktır. Türk Devletleri arasındaki ticaret ilişkilerini genişletme konusunda önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Türk Dünyası Vizyonu-2040 hükümlerinin uygulanması, birçok yeni fırsatın ortaya çıkmasına olanak tanıyacak ve bu nedenle Türk Devletleri için önemli menfaatler sağlayacaktır. Vizyonda belirlenen hedefler doğrultusunda üye devletler Doğu ile Batı arasında güvenli bir ulaşım bağlantısı kurmayı taahhüt eden Orta Koridor üzerinden Hazar Denizi'nden geçilmesi planlanmaktadır. Ayrıca, Zengezur Koridoru'nu destekleme konusundaki kararlılıklarını çeşitli uluslararası ekonomik platformlar aracılığıyla beyan etmişlerdir. Zengezur Koridoru'nun projeye dahil edilmesi, sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda tüm TDT üyelerinin ekonomik gelişimine katkı sunacaktır. Semerkand'da düzenlenen Devlet

¹³⁴ 2023 yılı sonu itibarıyla OTS üyesi ve gözlemci ülkelerin toplam GSYH'si 2 trilyon dolara, nüfusu 180 milyona, dış ticaret hacmi ise 1,2 (güncel veri 1,4) trilyon dolara yaklaşmıştır.
<https://www.dha.com.tr/politika/bolat-turkiye-imfye-gore-dunyanin-en-buyuk-11-inci-ekonomisi-2528741>
(Erişim Tarihi: 26.01.2025).

Başkanları Zirvesi, 2022’de TDT’nin gelişimi için önemli bir dönemeç olmuştur. Bu toplantıda, ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesi, ulaşım bağlantılarının iyileştirilmesi ve dijitalleşmeyi teşvik etmek amacıyla üyelerin sosyo-ekonomik gelişimini artırmak için atılacak adımlar ortaya konulmuştur. Toplantıda, TDT üyeleri arasında basitleştirilmiş bir gümrük koridoru oluşturulmasına yönelik karar, kaydedilen ilerlemenin bir göstergesi olmuştur (Semerkand Bildirgesi, 2022).

Sonuç olarak, şu andaki konjonktürel durum veya mevcut küresel şartlar, Türk Dünyası’nda çeşitli entegrasyon biçimlerini hayata geçirmek için uygun olanaklar sunmaktadır. Bu süreç, Türk halkının refahını artırmada önemli katkılar sağlayacak ve TDT, iş birliği ve entegrasyonu güçlendirmek adına küresel öneme sahip bir platform olarak kendini daha da işlevsel hale getirecektir. Türk Dünyası Vizyonu-2040, Türk Devletlerinin çıkarlarına yönelik kapsamlı bir araştırmadan türetilmiş stratejik konuları ele almaktadır. Bu hedeflerin hayata geçirilmesi, sürdürülebilir ekonomik kalkınma için önemli bir adım olacak, tam ticaret entegrasyonunu teşvik edecek ve birleşik bir yatırım alanı oluşturacaktır. 2022-2026 yılları için strateji hedefi olan Türk Dünyası Vizyonu-2040, özellikle bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Özellikle Zengezur Koridoru’nun uluslararası alanda tanıtımının artırılması ve TDT üyelerinin restorasyon çabalarını destekleme taahhütleri, yeniden yapılanma ve yeniden entegrasyon çabalarının Türk Devletleri için önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Eş zamanlı olarak, uluslararası kombine yük taşımacılığı ve basitleştirilmiş gümrük koridoru gibi son dönemde yapılan anlaşmalar, Azerbaycan’ın ekonomik kalkınmasına önemli katkılarda bulunacak ve TDT’nin gelecekteki başarılarına zemin hazırlayacaktır. TDT Dokuzuncu Zirvesi’nde imzalanan Semerkant Deklarasyonu (11 Kasım, 2022), bu bağlamda bir dönüm noktası olmuştur. Bu nedenle, Türk Dünyası Vizyonu-2040 kapsamında belirlenen hedeflerin tam anlamıyla hayata geçirilmesini kolaylaştırmak için etkin mekanizmaların oluşturulması için çabaların artırılması gerekmektedir. Sözleşme hükümlerinin uygulanmasının devam etmesi, Türk Devletleri arasında sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve iş birliği için önem arz etmektedir (Huseyn, 2023: 20-23).

Ekonomik entegrasyon ve küresel ekonomik faaliyetler, büyük ölçüde ticaret ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) akışlarına dayanmaktadır. Bu dinamikleri anlamak ve analiz etmek, ekonomik bağları güçlendirmekte ve büyüme fırsatlarını belirlemekte önemli bir rol oynamaktadır. TDT üye ülkeleri bu bağlamda değerlendirildiğinde, Azerbaycan ana doğrudan yabancı yatırım merkezi olarak öne çıkmaktadır ve onu Kazakistan ile Kırgızistan takip etmektedir. Ticaret ilişkilerinde ise Türkiye, geniş bir mal çeşitliliğini içeren yüksek derecede

merkezilik göstermektedir. Dolayısıyla, doğrudan yabancı yatırım ve karşılıklı ticari ilişkilerin, ekonomik entegrasyonun temel unsurlarından biri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın Türk yatırım ilişkilerinde başlıca doğrudan yabancı yatırım merkezleri olduğu görülmektedir. Azerbaycan hem Türk Dünyasındaki yurt içi hem de yurt dışı yatırımlar açısından ana merkez olarak dikkati çekmektedir. Ticaret ilişkilerinde Türkiye, Türk Dünyası ülkeleri arasındaki ithalat-ihracat ilişkilerinin merkezi konumunda bulunmaktadır. Türkiye'nin geniş mal çeşitliliği, ülkenin karşılaştırmalı avantajından kaynaklanmaktadır. Türk politika yapıcılar, ekonomik ilişkilerdeki merkeziliğin genişletilmesine özel önem vererek, ticarete avantaj sağlayan alanlardaki entegrasyon ilişkilerini güçlendirmekte ve yatırım sorunlarını çözmeye yönelik çabalarını sürdürmektedirler. Buradaki tespitler, ekonomik entegrasyonun önemli unsurlarından biri olan “Kızıl Elma” kavramıyla da paralellik göstermektedir. (Jafarov, 2023: 40).

Güney Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) bölgesindeki ülkeler, ekonomik bütünleşmeyi sağlamak adına aktif bir uyum sergilemektedirler. Bölgenin bağlantı altyapısı, özellikle ulaşım çeşitlendirmesi yoluyla önemli ölçüde zenginleşmiştir. Bu çabalar kapsamında, Akdeniz'den Güney Kafkasya ve Hazar Denizi üzerinden Çin'e uzanan yeni bir boru hattı ve Avrupa'yı Çin'e bağlayan demiryolu bağlantısı gibi altyapı girişimleri hayata geçirilmiştir. Ancak, buna rağmen, bölgede hâlen kullanılmamış potansiyel taşımacılık koridorları bulunmaktadır. Bu yeni projelerin etkili bir şekilde uygulanması adına Güney Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) ülkelerinin, reform politikalarını hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu reformlar, yeni iş uygulamalarını teşvik edecek, bölgesel ticareti güçlendirecek ve kalkınmaya katkı sağlayacaktır. Bölgenin tutarlı eylemler benimsemesi büyük önem arz etmektedir ve TDT gibi uluslararası ve bölgesel kuruluşların aktif katılımı ile ortak stratejiler belirlenmesi gerekmektedir. Bu stratejiler, uygun iletişim ve koordinasyonu sağlamak açısından kritik bir rol oynayacaktır. TDT, üyeleri ve gözlemcileri ile protokoller ve diğer ilgili küresel ve bölgesel paydaşların katılımını kolaylaştırarak bu girişimi desteklemektedir. Bu girişimin uygulanması, bölgesel bağlantıyı artırmayı ve komşu ülkelerle karşılıklı yarara dayalı ekonomik ilişkiler geliştirmeyi hedeflemektedir. Projede kazanılmış çıkarları bulunan önemli paydaşlar arasında Türkiye, Rusya, Çin ve Avrupa Konseyi yer almaktadır (Musayibov, 2023: 59).

Kırgızistan ve Türkmenistan, ticaret, ekonomi, eğitim, kültür ve spor gibi çeşitli alanlarda dinamik ve stratejik ilişkileri sürdürmektedir. Her iki ülke arasındaki kurumlar arasında düzenli iletişim sağlanmakta ve kurulan ilişkiler, Dışişleri Bakanlıklarının siyasi ve diplomatik etkileşimlerini geliştirmeye hizmet etmektedir. 2014 yılında Türkmenistan ile

Kırgızistan arasında ticari, ekonomik, bilimsel-teknik ve insani iş birliği konularını kapsayan Hükümetlerarası Komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, 2015 ve 2018 yıllarında gerçekleştirilen müteakip toplantılarda, yakıt ve enerji, ulaştırma, iletişim, tarım, ticaret ve girişimcilik gibi temel iş birliği sektörlerini belirlemiştir. Ayrıca, Kırgızistan ile Türkmenistan arasında 2015 yılında 100'ün üzerinde yerel girişimcinin katılımıyla ortak bir iş forumu düzenlenmiştir. Forum çerçevesinde çeşitli sektörlerden temsilciler bir araya gelerek 12 ikili görüşme gerçekleştirmiş ve niyet protokolleri imzalanmıştır. 2021 yılında, Kırgızistan ile Türkmenistan arasındaki ticaret hacmi bir önceki yıla göre önemli bir artış göstererek 28 milyon ABD dolarını aşmıştır. Kırgızistan'dan Türkmenistan'a yapılan ihracatta elektrikli ürünler, kimyasal ürünler, tarım ürünleri ve gıda ürünleri öne çıkmaktadır. Diğer taraftan, Türkmenistan'dan Kırgızistan'a yapılan ithalat, elektrik ve otomobil benzininden oluşmakta ve aynı zamanda havacılık gazyacı, inşaat malzemeleri, tekstil ve tarım ürünlerini içermektedir. 2022 yılının ilk yarısında, Kırgızistan ile Türkmenistan arasındaki ticaret iş birliği olumlu bir ilerleme kaydetmiştir. Ticaret cirosu yüzde 37,4 oranında gerçekleşmiştir. Bu verilere göre, Ocak'tan Nisan'a kadar olan dönemde ticaret cirosu artış göstermiştir. Bu durum, iş birliğinin güçlendiğini ortaya koymaktadır. Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın Türkmenistan'a resmi ziyaretiyle eş zamanlı düzenlenen Türkmen-Kırgız Ekonomik Forumu kapsamında, her iki ülkenin iş dünyasından delegeler, çeşitli malların ticaretini kolaylaştıran ve böylece daha derin ekonomik iş birliğini teşvik edecek 20'ye yakın anlaşmaya imza atmıştır (Guliyeva, 2023: 395, 396).

6. ENERJİ DİNAMİKLERİ

Avrasya bölgesi, jeopolitik öneminin yanı sıra küresel ekonomik potansiyele de sahip bir bölge olarak bilinmektedir. Bölge, değerli maden rezervleri ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması nedeniyle sürekli olarak küresel güçlerin ilgisini çekmiştir. Ayrıca, ABD, Çin, Hindistan ve Rusya gibi küresel güçler arasında çıkar çatışmalarının ve yeni pazar arayışlarının yaşandığı bir bölge olarak ön plana çıkmıştır. Çin'in Tek Yol-Tek Kuşak projesi ile "Yeni İpek Yolu" planı da Asya ile Avrupa arasında köprü vazifesi gören Avrasya bölgesinde farklı tehdit unsurları oluşturmuştur. Günümüzde çağdaş devletler, ekonomilerini güçlendirmek, ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik etki alanlarını genişletmek ve küresel bir güç haline gelmek için birlikte hareket etmektedirler. TDT de bu bağlamda bölgede görülen tehdit unsurlarını bertaraf etmek, bölgedeki istikrarı sağlamak ve yeni uluslararası ekonomi sisteminin gerektirdiği gibi, aynı amaç etrafında toplanarak ekonomik alanda güçlü bir şekilde yer almak için hâkimiyetini ilan etmiştir. TDT, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ülke statüsüyle bölgede etkili bir

güç olmasına katkıda bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin batıya komşu olması, Asya ile Avrupa arasında enerji koridorunu oluşturması, uluslararası güç örgütlerinde önemli bir üye olması, güçlü imalat sanayisi ve yüksek teknolojisi ile küresel üretim ve tedarik zincirinde önemli bir pazar payına sahip olması nedenleriyle, TDT içerisinde itici güç konumunda bulunmaktadır (Çınar ve Uzun, 2023: 146, 147).

Enerji alanında amaçlardan biri, üye ülkeler arasında artan elektrik ihtiyacını karşılamak için entegre bir şebeke sistemi aracılığıyla verimli, sınır ötesi elektrik bağlantıları geliştirmektir. Üye ülkelerdeki elektrik talebi göz önüne alınarak, bu hedef doğrultusunda iş birliği sağlanması gerekmektedir. Türk Dünyası Vizyonu-2040'ın ikinci bölümü, öncelikle ekonomik konulara yoğunlaşarak, belgenin ana temasını ekonomik entegrasyon olarak belirlemiştir. Ekonomik ve Sektörel İşbirliği bölümünde, çeşitli alt başlıklar altında ekonomik iş birliği, ulaştırma ve gümrükler, bilgi ve iletişim teknolojileri, enerji, turizm, sağlık, çevre ve tarım gibi konular ele alınmaktadır (Huseyn, 2023: 19, 20).

TDT ülkeleri, sahip oldukları potansiyeller bağlamında değerlendirildiğinde, Türkiye ve Macaristan, teknoloji ve imalat sanayisi alanında önemli bir aktör olarak konumlanmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, enerji ve zengin mineraller konusunda kritik bir rol üstlenmiş bulunmaktadır. Özbekistan ve Kırgızistan ise beşerî sermaye alanında öne çıkmakta ve Teşkilat'ın ihtiyaçlarını karşılama potansiyeline sahip bulunmaktadır. Avrupa'nın alternatif enerji kaynakları arayışı, TDT üye ülkelerinin kendi enerji kaynaklarını ihtiyaç sahibi ülkelere aracısız bir şekilde ulaştırma fırsatını sunmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan tarafından Karabağ'ın kurtarılmasındaki rolü, bölgeyi yeni bir lojistik üssü ve enerji transfer koridoruna dönüştürme fırsatını güçlendirmiş görünmektedir. Türkiye'nin TDT ile geliştirdiği ilişkiler yalnızca Asya'nın güvenliği açısından değil, aynı zamanda düzensiz göç gibi konularda Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasında da kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin özellikle TDT üye ülkeleri ile SİHA satışı konusunda kurmuş olduğu güçlü ilişkiler, TDT'nin ortak sinerjisini artırmaktadır. TDT'nin siyasal gücünün artışında güvenlik başlığı önemli bir yer tutmaktadır. “Bir Yol, Bir Kuşak” projesinin, TDT ülkelerinin bulunduğu coğrafya ile doğrudan ilişkili olduğu bilinmektedir. Bu durum, birçok yatırım konusunun müzakere edilmesine olanak tanımaktadır. Ancak söz konusu proje, TDT ülkelerini Çin-ABD rekabetinin ortasında bırakma ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın derinleşmiş olması ve gıda krizinin gündeme gelmiş bulunması, TDT üye ülkeleri arasında tarım, enerji ve güvenlik konularında iş birliği bağlamında somut fırsatlar yaratmış bulunmaktadır. TDT'nin kurumsallaşması, yöntemsel olarak merdivenleme stratejisi bağlamında değerlendirildiğinde,

kültürel iş birliğine verilen önemin yanı sıra ekonomik, siyasi ve güvenlik konularında da eylemsel olarak gündemler oluşturması ve bu gündemlere yoğunlaşması gerektiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan, TDT'nin diğer üye ülkeleri olan Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan, enerji kaynakları ve zengin yer altı mineral yatakları bakımından oldukça zengin rezervlere sahip bulunmaktadır. Bu kaynakların ekonomik entegrasyon çerçevesinde planlı ve stratejik bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir (Çınar ve Uzun, 2023: 151-153).

Artan elektrik ihtiyacını karşılamak için TDT üye ülkelerinin sınır ötesi elektrik bağlantıları geliştirmesi gerekmektedir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi üye ülkeler, enerji kaynakları ve zengin yer altı maden rezervlerine sahiptir. Burada Zengezur Koridoru'nun önemi ortaya çıkmakta ve bu koridorun açılmasıyla Türk Devletleri'nin doğu ile batı arasında güvenli ulaşım bağlantıları kurması mümkün görünmektedir. TDT'nin üyeleri arasında ekonomik ve stratejik iş birliğini güçlendirerek, bölgesel ve küresel arenada daha etkin bir aktör haline gelmesi söz konusudur. Bu hedefe ulaşmada, ekonomik entegrasyon, ticaret ve yatırım dinamikleri, enerji iş birliği ve ulaşım projeleri önemli rol oynayacaktır.

7. TİCARÎ DİNAMİKLER

TDT Kurucu Genel Sekreteri Halil Akıncı'ya göre (2021), son 2 yüzyıldır yabancıların etki ve hakimiyeti altında olan coğrafya, Akdeniz'den Pasifik'e uzanan tarihi Türk Kuşağı olarak yeniden canlanmaktadır. Türk Kuşağı, özellikle Mackinder'ın teorisinde öne çıkan bir kavramdır. Heartland, dünya adasının merkezinde konumlanmış ve 4,8 milyon km²'den daha geniş bir alanı kaplamaktadır, söz konusu alan AB topraklarından daha büyük bir yüzölçümüne tekabül etmektedir. Bu stratejik bölge, yaklaşık 180 milyonluk nüfusu, 1,4 trilyon dolarlık GSYİH'sı ve 856 milyar dolarlık ticaret cirosu ile öne çıkan bir bölge konumunda bulunmaktadır.¹³⁵ Yani dünyada ekonomik büyüklük bakımından ilk 10 içerisinde yer almaktadır (Gasimli, 2023: 4).

Türkiye'nin liderlik ettiği kurumsal girişimler, düzenlenen zirve toplantıları ve çeşitli sahalardaki ikili ve çok taraflı antlaşmalar devam etmekte olmasına rağmen, Türkiye'nin Türk Devletleri ile ekonomik ilişkilerinde arzu edilen seviyeye ulaştığını ifade etmek güçlük arz etmektedir. Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi incelendiğinde, bu devletlerle gerçekleştirilen

¹³⁵ 2023 yılı sonu itibarıyla OTS üyesi ve gözlemci ülkelerin toplam GSYH'si 2 trilyon dolara, nüfusu 180 milyona, dış ticaret hacmi ise 1,2 trilyon dolara (güncel veri 1,4) yaklaşmıştır. <https://www.dha.turkiyenincom.tr/politika/bolat-turkiye-imfye-gore-dunyanin-en-buyuk-11inci-ekonomisi-2528741> (Erişim Tarihi: 26.01.2025).

ihracatın %3,2, ithalatın ise %1,4 gibi sınırlı bir paya sahip olduğu görülmektedir. 2021 yılı itibarıyla bu oranlarda çok sınırlı bir artış gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, 2020 yılı verilerine göre Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ilk 20 ülke arasında ve en fazla ihracat yaptığı ilk 20 ülke içinde bu cumhuriyetlerden herhangi biri yer almamaktadır. Ekonomik ve Sektörel İşbirliği çerçevesinde, üye devletler ilgili Bakanlıklarını belirleyerek Türk Yatırım Fonu'nun Kuruluş Anlaşması'nı hazırlamakla görevlendirmiştir. Günümüzde söz konusu fon kurulmuş olup, üye devletler tarafından işlevselliği artırılmaya devam edilmektedir. Ayrıca, bir "Çalışma Grubu" aracılığıyla "Ticareti Kolaylaştırma Strateji Belgesi"nin tamamlanmasına yönelik karar alınmış ve üye devletlere, niceliksel kısıtlamaları ve tarife dışı önlemleri ortadan kaldırmaya yönelik yeni girişimlerin detaylı bir şekilde değerlendirilmesi talimatı verilmiştir. Kazakistan'ın, Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridoru da dahil olmak üzere, Türk Devletleri arasındaki ekonomik iş birliğini ve bağlantısallığı güçlendirmek amacıyla Türkistan'da kurulacak "TURANSEZ" özel ekonomik bölgesine katılım çağrısı yapmış olduğu görülmektedir. Üye devletler, bu çağrıyı olumlu bir şekilde karşılamış ve bu gelişme, "Turan" ifadesinin ilk kez uluslararası bir iş birliği belgesinde yer bulması açısından önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir. Bildirge kapsamında, gıda arzı ve güvenliği, yenilenebilir enerji ve enerji projelerinde bağlantısallık gibi yeni başlıklar da ele alınmış ve özellikle 'Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridora bu bildirgede yedi kez atıf yapılmıştır. Bu durum, TDT'nin söz konusu projeye verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, ilgili projelerin yakın gelecekte avantajlı yatırım fırsatlarını beraberinde getirmesi beklenmektedir (Sarpkaya, 2021: 4, 6)

TDT'nin Dokuzuncu Zirvesi Özbekistan'ın Semerkant şehrinde 11 Kasım 2022'de gerçekleştirilmiştir. Zirvenin sonunda okunan Semerkant Bildirisi'nde, üye devletlerin aralarındaki ticareti artırmak ve ticarî ilişkileri geliştirmek maksadıyla yapılan ve yapılması teşvik edilen bazı hususlar dile getirilmiştir.¹³⁶

Ekonomik ve Sektörel İş Birliği başlığı altında, 2040-Türk Dünyası Vizyonu Belgesi 24. Maddede: Karşılıklı ticareti ve yatırımı kolaylaştırmak için gerekli adımları atarak üye ülkeler arasında elverişli koşullar yarattıklarını ve ilgili makamları, üye ülkeler arasında ticari tamamlayıcılığı arttırmayı, tarife içi ve tarife dışı engelleri ortadan kaldırmayı amaçlayan yeni girişimler hazırlamaya teşvik ettiklerini;

¹³⁶ https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf (Erişim Tarihi: 28.12.2023).

25. Maddede: Diğer önlemlerin yanı sıra, ticaret ve gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması yoluyla, üye ülkeler arasındaki ticaret rakamlarını arttırmak ve ayrıca ticaret maliyetlerini azaltmak ve malların TDT üye ülkelerinin sınırlarından geçişini hızlandırmak için “TDT Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi’nin kabul edilmesini takdir ettiklerini; üye ülkelerin sorumlu makamlarına talimat verdiklerini ve Genel Sekreteri “TDT üye ülkeleri ile Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması”nı sonuçlandırmak üzere müzakereler yürütmekle görevlendirdiklerini;

26. Maddede: İlgili Bakanlıkları, Hizmetler ve Yatırımlara İlişkin Serbest Ticaret Anlaşması ile ilgili devam eden müzakereleri sonuçlandırmakla görevlendirdiklerini ve Sekreteryaya, “TDT üye ülkeleri arasında Dijital Ekonomi Ortaklık Anlaşması”nı sonuçlandırılması ve bir sonraki TDT Zirvesinden önce bu Anlaşmaların imzalanması için hazırlık yapması talimatı verdiklerini;

30. Maddede: Türk Ticaret ve Sanayi Odası’nın (TTSO), Türk Dünyası’ndaki özel sektör arasında iş birliğini güçlendirmek amacıyla, Sekreteryaya ile ortaklaşa olarak sırasıyla 16 Eylül 2022 ve 14 Ekim 2022 tarihlerinde Şuşa ve Bişkek’te düzenlediği iş forumları gibi faaliyetlerini takdir ettiklerini ve üye ülkelerin ilgili Bakanlık ve kurumlarına, TTSO’ya uluslararası yasal statüsü kazandırılması için gerekli prosedürlerin tamamlanması talimatı verdiklerini;

39. Maddede: Üye ülkelerin ilgili Bakanlıklarını, ticaret hacmini, yolcu akışını ve turistik faaliyetleri arttırmak amacıyla üye ülkeler arasında mevcut hava taşımacılığı ve hava kargo ağları ile düşük maliyetli uçuşları genişletmek için ulusal sivil havacılık otoritelerini, iş birliği yapmaya ve liberal bir hava taşımacılığı politikasını desteklemeye teşvik etmekle görevlendirdiklerini;

43. Maddede: Gümrük kapılarının modernizasyonu ve işletilmesinde kamu-özel sektör ortaklığı deneyimi hakkında bilgi sağlamak amacıyla, TDT Sekreteryası, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) bünyesindeki Gümrük ve Turizm İşletmeleri A.Ş. (GTİ. A.Ş.) tarafından 16-18 Mayıs 2022 tarihlerinde Türkiye’nin sınır geçiş noktalarına gerçekleştirilen saha ziyareti programının başarılı bir şekilde düzenlenmesini takdir ettiklerini;

55. Maddede: Bakanlar toplantısı marjında Birinci Türk Tarım Forumunun başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesini takdir ettiklerini ve üye ülkelerin ilgili Bakanlıklarına, devlet kurumları ve iş çevreleri arasındaki iş birliğini ve ağı geliştirmek, ticareti arttırmak ve Türk

bölgesinde tarıma yatırım çekmek için bu Forumu düzenlemeye devam etmeleri talimatını verdiklerini; ifade etmişlerdir.

Günümüzde, küresel ticaretin hızlanması ve politik sınırların ekonomik birlikler tarafından belirlenen sınırlarla yavaş yavaş değiştirilmesi, bölgesel birliklerin ve organizasyonların kurulmasına neden olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Rusya ve Türkiye gibi ülkeler, özellikle kendi bölgelerinde başlattıkları serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birlikleri ile ticari entegrasyonu desteklemektedir. Ancak, SSCB'nin etkisi altında Rusya'da ticaret kodu olarak yapılan yapılandırma, genel olarak Türkiye ile ticaret ve hukuki uyum konusunda sorunlar yaratmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile gelişen liberal ekonomik sistemde ticaret ilişkilerine önemli atıf yapılmasına rağmen, ayrı bir ticaret kanunu oluşturma konusundaki tartışmalar henüz çözüme kavuşmamıştır. Rusya'nın Batı ekonomileriyle tam anlamıyla uyum sağlayamaması veya sıkça yaşanan tahkim sorunları, ticaret hukukuyla genel uyumsuzluğun eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Rusya'nın Türkistan (Orta Asya) ülkelerini Avrasya Ekonomik Topluluğu'na dahil etmesi ve bu ülkelerdeki hukuki sistemi benimsemesi, bugün Türk devletleri ile uyum sorunlarının temel nedenlerinden birini teşkil etmektedir.

Bugün bölgeselleşme ve küreselleşmeye yönelik süreçler eş zamanlı olarak devam etmektedir. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından geliştirilen küresel yaklaşımlar, mevcut koşullar göz önünde bulundurulduğunda artık yeterli olmamaktadır. Avrupa Birliği hem küresel hem de bölgesel bütünleşme açısından başarılı bir model olarak değerlendirilmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çöküşü sonrasında bağımsızlıklarını kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri, ticari açıdan Batı ile uyum sağlamaya çalışmış olmasına rağmen, hukuk ve ticaret arasındaki bağlantıyı kurmada çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda, özellikle Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasında ticari düzenlemeler açısından önemli engellerin var olduğu görülmektedir. Türkiye'de hukuk sistemi, özellikle ticaret hukuku, genel itibarıyla Kıta Avrupası hukuku ekseninde gelişmiş olup, bu durum Sovyetler Birliği sonrası ülkelerle Türkiye arasındaki hukuki düzenlemelerde uyumsuzluklara yol açmaktadır. Rusya'da ticaret hukuku, tarihsel süreçte Türkistan (Orta Asya) Türk Cumhuriyetleri'ni etkileyen en eski hukuk alanlarından biri olmuştur. Ancak, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından kurulan sosyalist rejim, ticaret ilişkilerini özel hukuk kapsamından çıkararak planlı ekonomik sistem içerisinde ticaret hukukuna yer bırakmamıştır. Rus hukukunda ticari ilişkiler uzun yıllar boyunca çeşitli sözleşmeler, ticaret şartnameleri, tüzükler ve yönetmelikler çerçevesinde düzenlenmiştir. Sovyet döneminde sürdürülen hukuk-kodex ayrımının, post-Sovyet ülkelerin hukuki

sistemlerinde de devam ettiği görülmektedir. Örneğin, Kırgız hukuk sisteminde “Ceza Kanunu”, Kazak hukukunda “Ticaret Kanunu”, Azerbaycan hukukunda ise “Medeni Meclis” gibi farklı adlandırmaların kullanıldığı tespit edilmektedir. Hukukun temel branşlarına ilişkin yasaların kodex formunda hazırlanmış olduğu bilinmektedir, ancak ticaret hukuku açısından bu durumun geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde ticaret hukukunu ifade eden ve tüm taraflarca kabul gören ortak bir adlandırmanın henüz oluşturulmamış olduğu görülmektedir (Коваленко, 2008: 110).

TDT, ekonomik entegrasyon için kurulan Türk İş Konseyi çalışmalarıyla üye ülkelerde faaliyet gösteren girişimcileri bir araya getirmekte ve ortak yatırım fırsatlarını sunmaktadır. 10 Eylül 2021 tarihinde Bakü’de düzenlenen Ekonomiden Sorumlu Bakanlar Toplantısı’nda “Çeşitli Ekonomik Alanlar Arasında Bilgi ve Deneyim Paylaşımı Üzerine Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır. Bu toplantıda Türk Yatırım Fonu’nun “Fizibilite Çalışması” ve “Kuruluş Anlaşması”, Türk Ticaret ve Sanayi Odası’nın (TTSO) hukuki statüsü ve diğer faaliyetleri, Türk Konseyi bölgesinde ticaret ve yatırım rejimlerinin daha da serbestleştirilmesi için ek mekanizmalar, üye devletlerde Türk Ticaret Evi’nin kurulması gibi konular tartışılmıştır. Yatırımlar ve hizmetler alanında serbest ticaret anlaşması ve e-ticaret protokolünün hazırlanması, ticareti kolaylaştırma belgesinin tamamlanması, bilgi ve deneyim paylaşımı konusunda Çeşitli Ekonomik Alanlar Arasında Bilgi ve Deneyim Paylaşımı Üzerine Mutabakat Zaptı da bu toplantıda imzalanmıştır.¹³⁷

TDT, 174 milyonluk nüfusu ve 1,1 trilyon dolarlık ekonomik büyüklüğü (güncel verilere göre yaklaşık 180 milyon nüfus ve 1,4 trilyon dolar) ile küresel ekonomi üzerinde önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır. Satın alma gücü paritesi 4 trilyon doların üzerinde olan bu ülkeler, sahip oldukları zengin doğal kaynaklar, gelişmiş tarımsal ve endüstriyel altyapılar ile stratejik coğrafi konumları sayesinde giderek daha fazla dikkat çeken aktörler hâline gelmektedir. Türkiye ile Azerbaycan arasında 2021 yılında yürürlüğe giren Tercihli Ticaret Anlaşması, ekonomik entegrasyonun somut bir örneğini oluşturmaktadır. Türkiye, 2022 yılında Özbekistan ile de benzer bir Tercihli Ticaret Anlaşması imzalamış olup, bu tür anlaşmaların bölgesel ekonomik iş birliğini güçlendirdiği görülmektedir. TDT’nin 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen 8. Zirvesi, 2040 Türk Dünyası Vizyonu’nun kabul edildiği önemli

¹³⁷ ‘Anadolu Agency:Türk Konseyi ekonomiden sorumlu bakanları Bakü’de bir araya geldi.’ (10 September 2021) www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-ekonomiden-sorumlubakanlari-bakude-bir-araya-geldi/2361060 (Erişimi Tarihi: 28.12.2023).

bir dönüm noktası olarak değerlendirilmekte ve ortak ekonomik alan oluşturulmasına yönelik kararlar içermektedir (Sultanov vd., 2023: 142).

SSCB'nin çöküşünden sonra Post-Sovyet ülkeleri, aralarında birlikler kurarak askeri ve ekonomik olarak güçlenmeyi hedeflemiştir. Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova (GUAM) gibi yeni girişimler ve Orta Asya İşbirliği Örgütü (OCAC), Rusya'dan bağımsız olarak hareket etmiştir. Avrasya Ekonomik Birliği (EEU), Rusya'nın liderliğinde kurulmuştur. Bu birliğin aynı zamanda politik amaçlara sahip olacağı yönünde tartışmalar devam etmektedir. Ancak, bu birliğin genel amaçları şu şekilde sıralanmaktadır (Vorontsova, 2004: 283):

- Tam serbest ticaret rejiminin uygulanması,
- Ticarete kısıtlamaların ve tarifelerin karşılıklı uygulanması,
- Ticari malın serbest dolaşımını engelleyen idari, mali ve diğer kısıtlamaların kaldırılması,
- Üye ülkeler arasında tek bir gümrük bölgesi oluşturulması,
- Üye ülkeler arasında ortak gümrük tarifesi belirlenmesi,
- Üye devletler arasındaki iç sınırlardaki gümrük kontrolünün kaldırılması,
- Üye devletler arasında ekonomik ve ticari mekanizmaları bir araya getiren bir Gümrük Birliği'nin kurulması.

Tek Ekonomik Alan'ın kurulması, üye devletler arasında ortak bir ekonomi politikasının uygulanmasını ve ortak bir pazarın oluşturulmasını sağlayacaktır.

Avrasya Ekonomik Birliği, gümrük birliği, yerel para birimleriyle ticaret ve ortak pazar bağlamında Avrupa Birliği'ni örnek almaktadır. TDT'nin de ticaret ve hukuk alanlarında Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Topluluğu modellerini esas alması faydalıdır. Avrupa Birliği, gümrük birliği ve ortak pazar ile entegrasyona başlayarak politik olarak kurumsallaşmıştır. Avrupa Birliği'nde Almanya öncü bir rol üstlenirken, Avrasya Ekonomik Birliği'nde bu rolü Rusya üstlenmektedir. TDT'de ise Türkiye'nin öncü bir rol üstlenerek faaliyetlerini genişletmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği, kuruluşunu tamamlayarak sistemli bir bürokrasi oluşturmuştur. Ancak Avrasya Ekonomik Birliği ve TDT, kurumsal kimlik oluşturma sürecini sürdürmektedir. Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Birliği üye ülkeleri arasında Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış olup, TDT üyelerinin de gümrük birliği konusunda bir formül geliştirmesi gerekmektedir. Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Türkiye, serbest ticaret konusunda görüşmelerini sürdürmektedir. Türkiye'nin Avrasya Ekonomik Topluluğu ile serbest ticaret anlaşmaları, TDT üyeleri arasındaki gümrük birliği çalışmalarını hızlandıracaktır. Ukrayna'daki savaş, Türkiye'nin bu bölge ile ticaretini artırmaktadır.

Türkiye'nin Avrasya Ekonomik Topluluğu ile olumlu ilişkileri, aynı zamanda Ermenistan ile yaşanan krizlerin çözümüne katkı sağlayacaktır. Türkiye ile Rusya arasında ulusal paralarla ticaretin başlaması, Türkiye'nin Türkistan (Orta Asya) ülkeleri ile ticaretini olumlu yönde etkilemektedir. Ukrayna'daki savaş nedeniyle Rusya'ya uygulanan yaptırımlar, Türkiye, Rusya ve Türkistan (Orta Asya) ülkelerinin güneye erişimini kolaylaştırarak Akdeniz'e açılan kapı olmalarını sağlamaktadır. 2040 Vizyonu, Türk devletleri için tarihi bir dönüşümü, özellikle ticaret alanında işaret etmektedir. Bu vizyon belgesi, finansal bağımsızlık, yabancı para kullanımının azaltılması, bürokratik süreçlerin hızlandırılması, ulaşım ağlarının güçlendirilmesi ve etkili ticari altyapının oluşturulması gibi hedefleri barındırmaktadır. Özbekistan'ın Semerkant şehrinde düzenlenen TDT Ekonomiden Sorumlu Bakanlar 11. Toplantısı'na Türkiye Ticaret Bakanının katılımı, bu vizyonun somut bir adımı olarak gerçekleşmiştir (Sultanov vd., 2023: 149-150).

TDT, Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi'ne karşılık olarak, TDT ortak finansal girişimleri devreye alarak Asya-Avrupa arasındaki ticaret altyapısını güçlendirmektedir. TDT üye devletleri, kendi aralarında farklı ticaret entegrasyon düzeylerine sahip bulunmaktadır. Türkistan (Orta Asya) cumhuriyetleri daha az ticari entegrasyonu tercih ederken, Türkiye ve Azerbaycan tüketim merkezlerine yakınlıkları nedeniyle dünya ekonomisine daha açık görünmektedir. Teşkilat üyeleri arasındaki ticaret miktarı, 2021'de 720 milyar dolarlık dış ticaret hacmine ulaşmış olsa da kendi aralarındaki ticaretin toplam dış ticaret hacmine kıyasla istenilen düzeyde olmadığı ortaya çıkmaktadır. 2040 Vizyonu, mevcut ticaret yapısını değiştirme niyeti taşımaktadır. Politika koordinasyonunu artırmayı ve düşük ticari yoğunluğa sahip sektörlerde iş birliğini geliştirmeyi hedefleyen bu vizyon belgesi, dijital, akıllı ve teknoloji yoğun bir ekosistem oluşturmayı amaçlamaktadır. PwC'nin 2050 tahminlerine göre, TDT üyeleri küresel ekonominin yüzde 3'ünden fazlasını oluşturabilir. Türk Devletleri, satın alma gücü paritesine göre dünya ekonomisinin yüzde 2,85'ini oluşturarak küresel ekonomide etkin bir oyuncu haline gelmiştir. 2022'de dünyanın yedinci büyük ekonomisi olan Türk Devletleri, 2027'de paylarını daha da artırarak küresel ekonomide daha etkili bir konuma gelebilecektir.¹³⁸

TDT'nin ortak ekonomik alan stratejisi çerçevesinde ticaret hukuku üzerine yaptığı çalışmalar, diğer hukuki düzenlemelerde ve yeni kurumların oluşturulmasında da gelişmelere yol açmaktadır. Türk Dünyası'nın ortak bir ticaret hukukuna sahip olması gerektiği, ticaretteki

¹³⁸ <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasinin-ekonomik-gelecegi-2040-vizyonu> (Erişim Tarihi: 29.12.2023).

son anlaşmazlıklarla daha anlaşılır hale gelmiştir. Türk devletlerinin bağımsızlığının otuzuncu yılı vesilesiyle, Türkiye'nin Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ile Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından düzenlenen Ekonomi ve Ticaret Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Konferansı, 11 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Bu konferansta özellikle ortak kurumsal tahkim konusu ön plana çıkmıştır. TDT'nin, tahkim konusunu yakın gelecekte çözmesi gerekmektedir. Türk devletleri arasındaki ticaret genel olarak birçok sorunla karşılaşmaktadır. Farklı hukuki kurallar ve vergi sistemleri, ülkeler arasındaki iş birliğini azaltmaktadır. Bu nedenle, bu konuda bir geçiş süreci olmak durumundadır. Tahkim, olası bir anlaşmazlığın tahkimci veya tahkimciler tarafından çözülmesi demektir. Bu tahkim sistemi, kararları mahkeme kararları gibi nihai ve uygulanabilir olan devlet tarafından denetlenen özel bir yargı faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. TDT, kurumsal bir tahkim sistemi oluşturmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu konuda dünyada farklı örnekler bulunmaktadır. TDT için, İber-Amerika Tahkim Merkezi (CIAR) örnek oluşturmaktadır. CIAR, 19 Mart 2015 tarihinde yürürlüğe giren bir kurumsal tahkim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuki kişilerin yanı sıra ticaret ve sanayi odaları ile ticaret ve endüstri kuruluşları gibi diğer benzer kuruluşlar ve bireysel federasyonlar, il baroları, devlet, bölgesel ve yerel avukat birlikleri bu tahkim sisteminin üyeleri olabilmektedir. Dolayısıyla, CIAR'a benzer bir tahkim merkezinin mümkün olan en kısa sürede İstanbul'da kurulması ve tüzüğünün hazırlanması ülkeler arasındaki ticaret hacmini kolaylaştıracak ve hızlandıracaktır (Sultanov vd., 2023: 158, 159).

Serbest ticaret, TDT ve üyeleri arasındaki ilişkilerde kritik bir rol oynamaktadır. TDT bünyesinde Türkiye, üretim kapasitesi, imalat sanayi altyapısı ve rekabet gücü ile öne çıkan bir konumda bulunmaktadır. Diğer Türk devletleri ise özellikle enerji kaynakları ve ihracatçı konumlarıyla ekonomik büyümeye açık görünmektedir. TDT üyeleri arasında kimlik bağı bulunması, birbirlerini tamamlayan kaynak ve üretim güçleriyle uyumlu bir ortaklık zemini oluşturmaktadır. Bu durum, ekonomik ilişkilere de olumlu bir şekilde yansımaktadır. Örneğin, Türkiye'nin Azerbaycan ile 2019 yılında 4,5 milyar dolar olan ticaret hacminin, 2023 yılında 15 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir. Benzer şekilde Türkiye, Kazakistan ile 2017 yılında 2,2 milyar dolar olan ticaret hacmini gelecekte 10 milyar dolara çıkarmayı amaçlamaktadır. TDT üye devletleri, iş birliği ve ortak girişimlere artan bir arzu duymakta ve bu yönde açıklamalarda bulunmaktadır. Basitleştirilmiş Gümrük Hattı (BGH) gibi uygulamalar, devletler arasında güveni artırmakla kalmayıp aynı zamanda tüm üyeler adına kârı artıran bir etki oluşturacaktır. BGH, ülkeler arasındaki ticaretin güvenli, sürdürülebilir, rekabetçi ve önceden bilinebilen maliyet hesaplamalarıyla belirlenen süre içinde risksiz bir şekilde

yapılmasını sağlayacaktır. Bu uygulamalar, TDT üyelerinin ticaret kapasitelerini artıracaktır. TDT üyeleri, birbirlerinin yerli üretimlerini de desteklemektedirler. Türkiye'nin TOGG araçlarına TDT üyelerinden gelen destek bu iş birliğinin belirgin bir örneği olmuştur. Savunma sanayisinde de benzer desteklemelerin yapıldığı görülmektedir. TDT üyelerinin toplam dış ticaret hacmi gücü 700 milyar dolar seviyesindedir. Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi'nde, ekonomik iş birliklerinin kapasitesini ve sayısını artırmak hedeflenerek finansal bağımsızlık, yabancı paraların kullanımının azaltılması ve bütünleşmiş ticari altyapının geliştirilmesi öncelenmiştir. Ayrıca, TDT üyeleri arasında çeşitli çalışma gruplarının oluşturulduğu, KOBİ ve finans gruplarının daha entegre bir şekilde çalıştığı gözlemlenmektedir. TDT, Türk Devletleri'nin ekonomik ilişkilerini derinleştirmek amacıyla özel ekonomi bölgelerinin kurulmasını planlamaktadır. Bu çerçevede öne çıkan özel ekonomi bölgesi, Turan Özel Ekonomik Bölgesi (TURANSEZ)'dir. Tüm bu adımlar, TDT üyeleri arasındaki ekonomik iş birliğini güçlendirmeyi ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeyi amaçlamaktadır (Şahin, 2023: 2-3). Ercilasun'a göre, Bildirinin 29. Maddesinde yer alan: "Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridoru da dâhil olmak üzere, Türk devletleri arasındaki ekonomik iş birliğini ve bağlantısalılığı güçlendirmek amacıyla Türkistan'da Türk devletleri için kurulacak TURANSEZ özel ekonomik bölgesine katılma davetini"¹³⁹ üye ülkeler memnuniyetle karşılamışlardır ifadesindeki "-SEZ" eki yabancı kelimelerin (Special Economic Zone) ilk harfleri olsa da "Turan" kavramının metne girmesi önemli bir adım olmuştur. Türk devletleri arasındaki ekonomik iş birliğini artırmak için atılan bu adım, Gaspıralı İsmail'in "işte birlik" şiarı doğrultusunda yürüme bağlamında önem arz etmektedir.¹⁴⁰

TDT'nin, ortak bir ekonomik alanın kurulmasını hızlandırmak için dolaylı vergileri uyumlu hale getirmesi gerekmektedir. Ülkeler arasındaki vergi oranlarındaki farklar aynı zamanda fiyat farklılıklarına neden olmaktadır. AB ülkelerinde KDV oranlarının uyumlaştırılmasıyla ortak bir ekonomik alan oluşturulmuştur. Türkiye'nin TDT üyeleri ile endüstri ve üretim konusundaki iş birliği, ortak bir ekonomik alanın oluşumunu hızlandıracaktır. Bu şekilde, ortak yatırım ve ortak sanayi bölgeleri oluşturulacaktır. Serbest ticaret, ortak üretim ve ortak ekonomik ve hukukî düzenlemelere yol açacaktır. TDT üyelerinin ortak etnik, tarihsel, kültürel, dilsel ve dini bağlara sahip olmaları, birçok hususta büyük avantajlar getirmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın öncelikle Sovyet dönemi geçmişini kullanarak ekonomik ve askeri bakımdan Türkistan (Orta Asya) ülkeleriyle iş birliği yapması karşısında

¹³⁹ <https://tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-11-12-turkkonseyi-bildiri.pdf> (Erişim Tarihi: 10.11.2024)

¹⁴⁰ <https://www.tarihistan.org/yazarlar/prof-dr-ahmet-bican-ercilasun/turk-devletleri-teskilati/9362/> (Erişim Tarihi: 10.11.2024).

Türkiye'nin, kültür ve dil ortaklığını kullanarak bu durumu bir avantaja çevirmesi gerekmektedir. Ayrıca, TDT'nin entegrasyonda başarılı olması için ekonomik yapılarını birbirine yaklaştırmaları gerekmektedir. Türkiye ve Türkistan (Orta Asya) ülkeleri, ekonomik açıdan birbirini tamamlayıcı özelliklere sahiptir. Rekabet eden bir ekonomik düzenin veya endüstrinin varlığı, entegrasyon sürecini zorlaştırmaktadır. Rusya ve Çin gibi ülkelerin üretim alanında rekabet hâlinde olması, karşılıklı entegrasyonu karmaşık bir hâle getirmektedir. Tamamlayıcı ekonomilere dayalı olarak oluşturulan bir gümrük birliğinin, rekabet eden ekonomiler tarafından kurulan bir gümrük birliğine kıyasla ticaret oluşturma açısından daha fazla kâr sağlayacağı görülmektedir. Türk devletleri arasında finansal kurumların kurulması ve ortak bir hukuki altyapının oluşturulması, öncelikli görevler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin Batı ve Doğu arasında bir denge kurarak yeni sürece hazırlanması, başarılı bir politika olarak değerlendirilmektedir. Yükselen Doğu ve gerileyen Batı anlayışı, rekabetin yeni dönemde savaflara dönüşmesine neden olmaktadır. Ticaret alanındaki ülkeler arasındaki iş birliği, hukuki iş birliği ihtiyacını da gündeme getirmektedir. Türkiye, ortak bir serbest ticaret pazarı oluşturmak ve gümrük birliği ile ilgili düzenlemeleri gerçekleştirmek amacıyla ticaret hukuku alanındaki çalışmaları desteklemektedir. TDT üye ülkeleri arasındaki ticaretin artması, hukuki düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Sultanov vd., 2023: 161-162).

2022-2027 dönemi için IMF tahminlerine göre, Türkiye'nin 2027 yılında 1.354 milyar dolar milli gelire ulaşması beklenirken; Kazakistan'ın 283,4 milyar dolar, Özbekistan'ın 152,6 milyar dolar, Azerbaycan'ın 87,3 milyar dolar ve Kırgızistan'ın ise 13,95 milyar dolar milli gelire ulaşması öngörülmektedir. Bu tahminlere göre, Türk devletlerinin ekonomik büyüklüğü 2022'de 1,3 trilyon dolar iken, 2027'de 2 trilyon dolara yükselecektir. Nominal GSYİH'e göre şu anda TDT dünya genelinde 13. sırada yer almaktadır. 1,3 trilyon dolarlık milli gelir, 560 milyar dolarlık dış ticaret hacmi, 250 milyar dolarlık yurtiçi yatırım stoku ve üretim kapasiteleriyle TDT, büyük bir ekonomik potansiyeli temsil etmektedir. Üye devletler arasındaki tamamlayıcı özellikler, ekonomik birlikteliği kolaylaştırmaktadır. TDT üyelerinin coğrafi konumları, özellikle Türkiye ve Macaristan'ın Batı ile ekonomik ilişkilerinde avantaj sağlamaktadır. Ayrıca, TDT'nin enerji üreticisi üyelerinin AB devletlerine enerji transferini sağlayan boru hatları gibi konular gündemdedir. TDT üye ülkeleri arasındaki ticaret hacmi halihazırda genel ticaret hacmine oranla düşük kalsa da bu rakamın 10 milyar dolardan 2022'de 33 milyar dolara, 2023'te 42 milyar dolara yükselmesi¹⁴¹ gelecek adına umut vericidir. Türkiye,

¹⁴¹ <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-devletleri-teskilatinda-ekonomi-buyuyor-tdtde-ticaret-42-milyar-dolara-yukseldi-42395297> (Erişim Tarihi: 17.09.2024).

bu ticaretin önemli bir yüzdesini oluştururken, üyeler arasındaki ekonomik altyapılar da dış ticaretlerle orantılı olarak gelişmektedir. Türkiye'nin TDT üyelerine yaptığı ihracatın yanı sıra, özellikle doğal kaynakları bu ülkelerden ithal ettiği bilinmektedir. TDT üyeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi için TDT tarafından "Türk Yatırım Fonu" kurulmuştur. Türk Yatırım Fonu, eşit sermaye katkısı ve oy hakkı prensiplerine dayanarak kurulmuş ve TDT tarafından karşılıklı yatırımları teşvik etmeyi, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeleri desteklemeyi amaçlamıştır. Türk Yatırım Fonu'nun ve diğer yatırım hedeflerinin, Ticareti Kolaylaştırma Strateji Belgesi çerçevesinde faaliyet göstermesi ve Türk Ticaret Evleri (TTE) ile Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO) gibi kuruluşlar aracılığıyla yürütülmesi beklenmektedir. TDT üye devletleri arasındaki ekonomik ilişkiler ve TDT'nin dünya ekonomisindeki konumu, önemli bir büyüme potansiyelini beraberinde getirmektedir. Bu potansiyelin geliştirilmesi için, üye devletlerin çabalarını artırmaları gerekmektedir. Bugünkü koşullarda Türkiye, Macaristan ve Azerbaycan'ın daha açık ticaret politikalarını tercih etmelerine karşın, diğer TDT üyelerinin daha az ticari entegrasyonu tercih ettiği gözlemlenmektedir. Ancak, tüm TDT üyelerinin günümüzde daha açık ticaret anlayışına yönelerek hızlandırılmış ekonomik büyüme hedeflemesi söz konusudur. Özellikle TDT içerisinde ekonomik alanlarda ortaklıkların ve yatırımların arttığı, ekonomik iş birliği alanının diğer sektörlerle kıyasla daha hızlı geliştiği görülmektedir. Bu ekonomik iş birliklerinin, gelecekte yeni iş birlikleri için fırsatlar yaratabileceği beklenen gelişmeler arasında bulunmaktadır. Bağımsız uluslararası kuruluşlar tarafından da TDT üyelerinin ekonomik büyüme hızının artması öngörülmektedir. Bu durum, TDT'nin ilerleyen yıllarda özellikle ekonomik açıdan daha etkili bir konuma gelme olasılığını ortaya çıkarmaktadır (Şahin, 2023: 3-4).

Tablo 25. TDT Ülkeleri 2022 ve 2027 Ekonomik ve Nüfus Tahminleri

Ülke	2022 GSYİH (Milyar \$)	2027 Tahmini GSYİH (Milyar \$)	2022 Nüfus (Milyon)	2027 Tahmini Nüfus (Milyon)
Türkiye	906	1354.0	85.0	90
Kazakistan	220	283.4	19.0	20
Özbekistan	80	152.6	35.0	37
Azerbaycan	54	87.3	10.0	11
Kırgızistan	8	13.95	6.5	7

TDT, bölge ülkeleri arasında ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi ve ticaret hacminin artırılması yönünde stratejik çalışmalar yürütmeye devam etmektedir. Bu kapsamda, 14.04.2025 tarihinde Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te düzenlenen "TDT Üye Ülkeleri Arasında Ticaret Potansiyelinin Genişletilmesi: Ortak Araştırmalar ve Stratejik Çözümler"

temalı uluslararası konferans, TDT'nin bölgesel iş birliği vizyonuna katkı sunan önemli bir platform işlevi görmüştür. Söz konusu konferans, Özbekistan Cumhurbaşkanlığı İdaresine bağlı Ekonomik Araştırmalar ve Reformlar Merkezi öncülüğünde, TDT iş birliğinde gerçekleştirilmiş; etkinliğe üye ve gözlemci ülkelerden yirmiye yakın düşünce kuruluşu ve uzman düzeyinde temsilciler iştirak etmiştir. Konferansta, TDT Genel Sekreter Yardımcısı Merey Mukazhan, Türk Akademisi Başkan Yardımcısı Askhat Kesikbayev, Özbekistan Ekonomik Araştırmalar ve Reformlar Merkezi Başkanı Obid Hakimov gibi önemli isimler, teşkilatın ekonomik potansiyeline dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

TDT Genel Sekreter Yardımcısı Mukazhan, yaklaşık 180 milyonluk nüfusu barındıran teşkilat üyesi ülkelerin büyük bir ekonomik potansiyele sahip olduğuna işaret ederek, son dönemde karşılıklı ticaretin kolaylaştırılması, ekonomik iş birliği mekanizmalarının artırılması ve rekabet gücünün yükseltilmesi yönünde ciddi adımlar atıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği ile Türk Yatırım Fonu gibi yapılar ekonomik ilişkileri kurumsal çerçeveye taşımakta; ayrıca Kazakistan'ın Türkistan bölgesinde kurulması planlanan Turan Özel Ekonomik Bölgesi, teşkilatın bölgesel kalkınma hedefleri açısından stratejik bir proje olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan, Özbekistan Ekonomik Araştırmalar Merkezi Başkanı Hakimov, konferansın TDT üyeleri arasında ekonomik iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi için yeni fırsatlar sunduğunu ifade etmiştir. Hakimov'un ortaya koyduğu gibi, “Orta Koridor” olarak bilinen Trans-Hazar uluslararası ulaşım hattının rekabet gücünün artırılması ve bölgeyi Asya ile Avrupa arasında önemli bir lojistik merkez haline getirmesi, teşkilatın ulaştırma ve ticaret stratejisinin temel taşları arasında yer almaktadır. Konferansta, TDT bünyesindeki ticari iş birliğinin önündeki bazı yapısal engellere de dikkat çekilmiş; mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını kısıtlayan unsurların bölgesel ticareti olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Katılımcılar, bu sorunların çözümü için ortak araştırmalara dayalı, entegre politikaların geliştirilmesi gerektiği konusunda mutabık kalmıştır. Etkinlik çerçevesinde düzenlenen oturumlarda, mevcut ticaret hacmi ve değerlendirilmemiş potansiyellerin analizi, dijital ticaret ve inovasyon fırsatları, altyapı projeleri ve bölgesel entegrasyon, sürdürülebilir kalkınma, yeşil ekonomi ve sosyo-demografik zorluklar gibi tematik başlıklar ele alınmıştır. Bu konular, TDT'nin sadece ekonomik değil; aynı zamanda sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği önceleyen bir kalkınma modeline yöneldiğini göstermektedir.¹⁴²

¹⁴² <https://www.yenisafak.com/dunya/turk-devletleri-teskilati-uye-ulkeleri-arasinda-ticaret-potansiyeli-gorusuldu-4695434> (Erişim Tarihi: 14.04.2025).

Netice itibarıyla, TDT'nin ticari potansiyeli, sahip olduğu insan kaynağı, coğrafi konum ve ekonomik çeşitlilik temelinde güçlü bir zemine oturmaktadır. Teşkilat, ulusal düzeyde geliştirilen stratejilerin ötesinde, bölgesel bütünleşmeyi destekleyen kurumsal araçlarla ekonomik kalkınma hedeflerini gerçekleştirme yönünde ilerlemektedir. Gelecekte bu yapının daha da güçlenmesiyle, Türk dünyasının küresel ekonomi içerisindeki payının belirgin şekilde artması beklenmektedir.

8. FİNANSAL DİNAMİKLER

TDT daha çok kültürel bir boyutta kalması, kurumsallaşma açısından önemli eksiklikler barındırmaktadır. Teşkilatın henüz yeni kurulmuş olması, yasal çerçevenin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Tüzükler ve yönetmelikler bakımından eksiklikler yaşanmaktadır. TDT üye ülkeleri arasında ikamet izni, oturma izni, çalışma özgürlüğü ve vize alımı gibi konuların esnek olmaması, kültürel birlikteliğin hızlanmasını engellemektedir. Ekonomik bütünleşmeyi zorlaştıran temel faktörlerden biri, TDT üye ülkelerinin coğrafi olarak birbirlerinden uzak kalmış olmasıdır. Uçak sefer sayıları yetersiz kalmakta ve maliyetler oldukça yüksek seyretmektedir. TDT üye ülkeleri arasındaki ulaşım altyapısının eksikliği ve finansal sistem altyapısının zayıflığı, ekonomik iş birliğinin gelişmesini engellemektedir. Bu durum, üye ülkeler arasındaki karşılıklı yatırımların sınırlı kalmış olmasıyla da açıkça görülmektedir. Ayrıca, TDT üye ülkelerinin kendi içlerinde güvenlik sorunları yaşamakta olduğu bilinmektedir. Bu durum, kültürel ve ekonomik iş birliği çalışmalarını olumsuz yönde etkilemekte, ülkeler arasındaki etkileşimin sınırlı kalmasına neden olmakta, kültürel ve ekonomik entegrasyonu zorlaştırmaktadır. Eğer gerekli adımlar atılmazsa, bu eksiklikler TDT'nin bütünleşme sürecini uzun vadede sekteye uğratacaktır (Çınar ve Uzun, 2023: 150).

Tablo 26. Türk Devletleri Gelir Artışı ve Enerji Tüketimi Tablosu (1995-2018)

Ülke	Finansal Gelişme Artışı (%1) - Enerji Tüketimi Değişimi	Kişi Başına Gelir Artışı (%1) - Enerji Tüketimi Değişimi	Finansal Gelişme Anlamlılığı
Azerbaycan	0.25	-0.07	Anlamlı
Kazakistan	0.15	0.2	Anlamlı
Türkiye	0.58	0.14	Anlamlı
Özbekistan		-0.14	Anlamlı
Kırgızistan		0.16	Anlamsız

1995-2018 dönemi verilerine göre, TDT üye ülkelerinde finansal gelişme ve kişi başına düşen gelir artışının enerji tüketimine farklı etkileri olduğu görülmektedir. Türkiye'de finansal gelişme enerji tüketimini en fazla artırırken (%0.58), Kazakistan (%0.15) ve Azerbaycan'da (%0.25) da pozitif bir etki yaratmaktadır; ancak Kırgızistan'da bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Kişi başına düşen gelir artışı Azerbaycan (%-0.07) ve Özbekistan'da (%-0.14)

enerji tüketimini azaltırken, Kazakistan (%0.20), Kırgızistan (%0.16) ve Türkiye’de (%0.14) enerji tüketimini artırmaktadır. Bu durum, Türkiye ve Kazakistan gibi ülkelerde ekonomik büyümenin enerji talebini doğrudan artırdığını, buna karşın Azerbaycan ve Özbekistan’da gelir artışının enerji tasarrufu ve verimliliğini artırdığını göstermektedir. Enerji politikalarının ülkelerin finansal gelişme seviyelerine göre uyarlanması, özellikle Türkiye gibi yüksek enerji talebi olan ülkelerde yenilenebilir enerjiye yönelim ve enerji verimliliği önlemleri alınmasını zorunlu kılmaktadır. Kırgızistan’da finansal gelişmenin enerji tüketimiyle anlamlı bir bağlantısının olmaması ise finans sektörünün enerji yatırımlarıyla daha fazla bütünleştirilmesi gerektiğini göstermektedir (bk. Türkmen, 2022: 108).

9. TURİZM DİNAMİKLERİ

Türk Dünyası ekonomilerinin birbirine entegre edilmesi ve devletler arasında yaygın ve derin kaynaşmanın sağlanması için turizm, en önemli iş birliği alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Türk Dünyası’nın içsel dinamikleri çerçevesinde, İpek Yolu Ortak Tur fikri ilk defa 1996 yılında Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi’nde gündeme gelmiş ve bu fikir, 2014 yılında Türk Konseyi tarafından Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi projesiyle somut hale getirilmiştir. Ancak, 2019 yılında operasyonel hale gelmesi planlanan bu proje, COVID-19 salgını nedeniyle aksamıştır. Türk Konseyi UNWTO (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü) İpek Yolu Tur Programı ise ilk defa 1994’te gündeme gelmiş, ancak yeterli ivme kazanılamaması sebebiyle 2010 yılında yapısal, 2018 yılında ise felsefi bir değişime uğramıştır. Başlangıçta niyetlilik bildirileri şeklinde alınan kararların zaman içinde somut bir hâl aldığı Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi, turizmde iş birliği bağlamında öne çıkan bir proje olmuştur. Ancak Türk Konseyi ve UNWTO’nun tüm çabalarına rağmen bölge turizminde istenen sonuca henüz ulaşamadığı görülmektedir (Çokışler, 2021: 125).

TDT, yeni ortak turizm projeleri aracılığıyla Üye Devletlerin zengin kültürel ve tarihi mirasının yanı sıra doğal cazibe merkezlerinden daha etkin bir şekilde faydalanmak amacıyla bölgeyi bir turizm merkezine dönüştürme ve antik İpek Yolu boyunca turizm destinasyonlarını çeşitlendirme çabalarını artırmaktadır.

Birliğin 12 Kasım 2021 tarihli 8. Zirve’sinin sonuç bildirgesinin iki maddesinde turizm konusuna dikkat çekilmiştir. Buna göre:

65. Maddede: 24 Haziran 2021 tarihinde Hokand’da düzenlenen TDT Turizmden Sorumlu Bakanlar Altıncı Toplantısı’nın sonuçlarına destek verdiklerini belirtirken, Özbekistan Cumhuriyeti’nin TDT bünyesinde ilk kez ev sahipliği yaptığı Bakanlar Toplantısı’nın başarılı

bir şekilde organize edilmesini, “Türk Dünyası Turizm Başkenti” girişiminin başlatılmasını ve Hokand şehrinin ilk “Türk Dünyası Turizm Başkenti” ilan edilmesini Özbek tarafının takdirine sunduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, bu girişim çerçevesinde sürdürülebilir turizm ve ilgili altyapının geliştirilmesi için ortak girişimler ve projelerin hayata geçirilmesi talimatını verdiklerini belirtmişlerdir.

66. Maddede: İpek Yolu üzerinde konumlanan Üye Devletlerin doğal ve coğrafi avantajlarını kullanarak, turizm sektöründe daha fazla iş birliğini teşvik etmeyi ve bölgeye daha fazla turist çekmeyi amaçladıklarını belirtirken, “Tabarruk Ziyarat” ve “Turizm Haritası” projelerinin hayata geçirilmesini sağlamak ve “Türk Konseyi Modern İpek Yolu Ortak Tur Projesi”ni ulusal ve uluslararası turizm fuarları dahil olmak üzere çeşitli platformlarda tanıtmak için Üye Devletlerin ilgili makamlarını görevlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

10. ULAŞIM DİNAMİKLERİ

TDT, üye ve gözlemci statüsündeki ülkelerle birlikte, jeopolitik alanda önemli bir kapsayıcı güce ve nüfuz alanına sahiptir. Kuruluş felsefesinin gereği olarak Teşkilat, Türk dili konuşan ve bu kültür etrafında konumlanmış devletlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda TDT, Türkistan (Orta Asya) güzergâhında yer alan ve Avrupa istikametine doğru uzanan Türk devletlerinin birlikteliğini temsil etmektedir. Doğu ile Batı arasında TDT’ye dahil olan ülkeler kaynak tahsili, ticaret alanları ve enerji yollarının oluşumunda yeni avantajlar elde etme fırsatına sahiptir. Ancak, Çin, Rusya ve İran gibi ülkeler TDT’nin gelişim potansiyelini fark ettikleri için, Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) coğrafyasındaki bağımsız Türk devletleri üzerindeki etki alanlarını kaybetmek istememektedir (Gündoğdu, 2023: 276, 277).

Dağlık Karabağ zaferinin ardından, Kafkasya bölgesinde köklü bir dönüşüm yaşanmaktadır ve artık Türk devletleri geleneksel ve tarihsel bağlarla sınırlı kalmayacak, ortak çıkarlar doğrultusunda bir araya gelmektedirler. Öncelikli olarak, Doğu-Batı ulaşım ve ticaret güzergahında TDT üye devletlerinin bölgesel ve küresel bir merkez olması, bu birlikteliğin temel amacını oluşturmaktadır. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’nın ardından Azerbaycan’ın elde ettiği kazanımlar, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında bir bağlantı kuracak olan Zengezur Koridoru’nun hayata geçirilmesini öne çıkarmaktadır. Bu sayede Orta Asya-Kafkasya-Türkiye hattı, Çin’den Avrupa’ya ulaşan güzergahların en önemlisi haline gelecektir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, savaşın ardından ortaya çıkan yeni fırsatları dikkatlere sunarak, bunların arasında en önemlisinin ulaşım fırsatları olduğunu belirtmiştir. Aliyev, Zengezur Koridoru üzerinde aktif planlamalar yaptıklarını ifade ederek, geçmişte Zengezur’un

Azerbaycan'dan koparılmasının Türk dünyasını coğrafi olarak parçaladığını ancak şimdi Zengezur'un Türk dünyasını birleştirici bir rol üstleneceğini ifade etmiştir (Gök, 2022: 136, 137).

Türk Dünyası ülkeleri arasında ekonomik ve kültürel entegrasyonun geliştirilmesinde turizm sektörü stratejik bir rol üstlenmektedir. Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi ve “Türk Dünyası Turizm Başkenti” gibi projelerle, TDT üyesi devletler hem tarihi ve kültürel miraslarını ortak bir platformda sunmayı hem de bölgesel turizm potansiyelini artırmayı hedeflemektedir. COVID-19 salgını ve operasyonel aksaklıklar nedeniyle beklenen ilerleme sağlanamamış olsa da sürdürülebilir turizm altyapısının geliştirilmesi, ortak tanıtım faaliyetleri ve destinasyon çeşitliliğinin artırılması yönündeki çabalar, bölgenin küresel turizmde etkinliğini artırma potansiyeline işaret etmektedir.

11.KURUMSAL DİNAMİKLER

Küresel düzeyde uluslararası ilişkilerin yeniden yapılandığı, güç dengelerinin değiştiği ve çok kutupluluğun arttığı 21. yüzyıl, bölgesel iş birliklerini her zamankinden daha önemli hâle getirmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, Türkiye merkezli olarak gelişen TDT, sadece siyasi bir yönelimin değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve stratejik bir entegrasyon projesinin somutlaşmış biçimi olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında oluşan yeni jeopolitik ortam, Türkiye'nin çevresindeki bölgelerde liderlik rolünü güçlendirmesine ve çok taraflı iş birlikleri kurmasına imkân tanımıştır. Bu çerçevede, Türk dünyasının farklı coğrafyalarındaki ülkelerle kurulan ortak örgütler ve kurumsal yapılar hem Türkiye'nin çok yönlü dış politikasını hem de Avrasya coğrafyasındaki entegrasyon potansiyelini gözler önüne sermektedir.

Türk dış politikasının başlangıçta Batı/Avrupa merkezli uluslararası örgütlere üyelik yönünde seyretmiş olması, Cumhuriyet'in kurucu ilkeleri doğrultusunda modernleşme ve uluslararası topluma entegre olma çabasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu eğilim, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne ve daha sonra Birleşmiş Milletler'e katılımı gibi örneklerde açıkça görülmektedir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren, özellikle Turgut Özal döneminde şekillenen çok boyutlu dış politika anlayışıyla birlikte, Türkiye'nin uluslararası örgüt kurma ve yönlendirme kapasitesi artmış, bu durum EİT, KEİ, D-8 ve nihayetinde TDT gibi çok aktörlü yapılarla kurumsallaşmıştır.

Bu çalışmada ele alınan kurumsal örgütlenmeler arasında yer alan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Gelişen Sekiz Ülke (D-8) ve TDT,

Türkiye'nin bölgesel ve kültürel liderliğini güçlendiren, siyasi vizyonunu ekonomik ve kültürel araçlarla destekleyen çok taraflı platformlardır. Türkiye'nin bu dört örgütün de kurucuları arasında yer alması ve liderlik rolü üstlenmesi, ülkenin dış politika stratejilerinde bir süreklilik ve yönelim farklılaşması olduğunu göstermektedir. Bu örgütler, sadece ekonomik refah hedefleri değil, aynı zamanda diplomatik iş birliği, güvenlik koordinasyonu ve kültürel dayanışma gibi çok boyutlu hedeflere sahiptir.

TDT ise diğerlerinden farklı olarak, tarihi, dilsel ve kültürel ortaklık üzerine inşa edilen, ancak ekonomik, siyasi ve diplomatik boyutları da hızla gelişen bir yapı olması bakımından özgün bir nitelik arz etmektedir. Bu örgüt, Türk halkları arasında “biz” duygusunun oluşturulmasına, ortak kimlik ve tarih bilincinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. TDT'nin 2040 vizyon belgesi kapsamında planlanan adımlar, sadece sembolik dayanışmalarla sınırlı kalmayıp, teknik ve işlevsel iş birlikleri üzerinden daha derin bir entegrasyon hedeflendiğini ortaya koymaktadır.

11.1. ORTAK ÖRGÜTLER

Cumhuriyet döneminin Türk dış politikasının öne çıkan özelliklerinden biri, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasının ardından ortaya çıkan uluslararası kuruluşlara katılım eğiliminde olunmasıdır. Türkiye, bağımsızlık mücadelesini başarıyla tamamladıktan sonra ilişkilerini düzelttiği Batılı devletlerle birlikte, söz konusu ülkelerin kurucuları arasında bulunduğu ilk uluslararası örgütlerin üyeleri arasında yer almıştır. Bu doğrultuda benimsenmiş olan Batı/Avrupa eksenli dış politika yaklaşımının bir tezahürü olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü'ne ve Milletler Cemiyeti'ne, kuruluşlarından on iki yıl sonra üye olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'nin yerine kurulan Birleşmiş Milletler'in (BM) kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Daha sonra, Dünya Sağlık Örgütü, Avrupa Konseyi, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların kurucu üyesi olmuştur. Ayrıca, Batı/Avrupa merkezli olmayan İslam İşbirliği Teşkilatı'nın da kurucuları arasında bulunmuştur. Bu eğilimin tek istisnası Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne üyelikte görülmüştür. Türkiye bu örgüte, kuruluşundan üç yıl sonra katılmıştır. Özal dönemine kadar Türk dış politikasında öne çıkan Batı/Avrupa merkezli uluslararası örgütlere üye olma eğilimi, Özal'la birlikte yakın çevredeki diğer bölgelere yönelmiş ve bu bölgelerdeki ülkelerle uluslararası örgütler kurmaya öncülük etme noktasına ulaşılmıştır. Türk dış politikasında Ateş'in (2014) analiz ettiği doğu ekseninin belirginleşmesine sebep olan bu örgütler, kronolojik olarak, Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (EİT), Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ), Gelişen Sekiz Ülke (D-8) ve Türk Dili

Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nden (Türk Konseyi) oluşmaktadır (Fişne, 2023: 291, 292, 294).

Kurucuları arasında Türkiye'nin yer aldığı EİT, kurucu ve öncü ülke olarak Türkiye'nin bulunduğu bir başka teşkilat olan TDT ile aşağıda karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Tablo 27. TDT ve EİT Karşılaştırmalı Tablo

Özellik	Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)	Ekonomik İş Birliği Örgütü (EİT)
Kuruluş Yılı	1992 (Temelleri Ankara'da atıldı)	1985
Merkez	İstanbul, Türkiye	Tahran, İran
Örgüt Niteliği	Küresel	Bölgesel
Türkiye'nin Rolü	Kurucu ve lider ülke	Kurucu ülkelerden biri
Resmi Diller	Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi	İngilizce
Toplam Nüfus (milyon)	260	550
Toplam GSMH (trilyon \$)	1.3	3.8
Toplam Yüzölçümü (milyon km ²)	4.242	20
Üye Ülke Sayısı	8	10

Not: EİT, TDT'nin gözlemci üyesidir. <https://www.turkicstates.org/tr/gozlemci-ulkeler> (Erişim Tarihi: 04.04.2025).

1. 1985'te Türkiye, İran ve Pakistan tarafından bölgesel ekonomik iş birliğini geliştirmek amacıyla kurulmuş olan EİT, adından da anlaşılacağı üzere, ekonomi-politik bir örgüttür.
TDT ise, temelleri Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nden (Türk Konseyi) adıyla atılmış olan, dil-politik bir örgüt olarak kurulmuştur.
2. TDT, 1992 yılında bağımsız Türk devletleri Ankara'da bir araya gelmiş ve devlet başkanları düzeyinde alınan ortak karar ile TDT'nin temelleri atılmıştır. Bu tarihten yaklaşık 17 yıl geçtikten sonra 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan devlet başkanlarının katıldığı zirvede imzalanan anlaşmayla birlikte resmî bir nitelik kazanmıştır. TDT'nin merkezi İstanbul'dadır. EİT örgütü ise, 1985 yılında Tahran'da kurulmuştur ve merkezi Tahran'dadır.
3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Türkiye, İran ve Pakistan'ın 1985'te kurduğu bölgesel iş birliği örgütüdür. TDT de bölgesel bir iş birliği örgütüdür. TDT'ye üye ülkeler, Türk dili konuşan ülkelerle sınırlandırılmış, dolayısıyla küresel bir katılıma açılmamıştır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri, Anadolu'dan Orta ve Güney Asya koridoruna uzayan bir hat üzerinde, bölgesel bir ekonomik iş birliği koridoru oluşturmaktadırlar.

4. EİT, ilk nesil hükümetler arası örgütlerden biri olarak kabul edilir. Türkiye bu teşkilatta önemli bir rol oynamaktadır. EİT, Türkistan (Orta Asya) Cumhuriyetleri ve Güney Asya ülkeleri ile tarihi ve kültürel bağları güçlü olan Türkiye için önemli bir iş birliği platformu sunmaktadır. TDT, EİT’de olduğu gibi, Türkistan bölgesindeki (Orta Asya) cumhuriyetler için önemli iş birliği olanakları bulunan ve bu bölgedeki ülkelerle olan tarihi ve kültürel bağları dolayısıyla önemi haiz olan bir hükümetler arası örgüttür.
5. Resmî dili İngilizce olan EİT’nin, 8 milyon kilometre kare alan üzerinde yaşayan, yaklaşık 350 milyon nüfusu bulunmaktadır. Resmî dili, yayınlar için İngilizce, toplantılar için ise, İngilizce ve Rusça’dır. TDT’nin resmî dilleri ise, Türkçe, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe ve Azerice’dir. TDT üye ülkelerin tahminî nüfusu 260 milyondur. Bu nüfus, yaklaşık 4 milyon 242 bin kilometrekarelik bir yüzölçümünde yaşamaktadır.
6. TDT’nin temel organları Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Konseyi ve Sekreteryadır. Bu organlar, Teşkilatın işleyişini ve karar alma süreçlerini yönlendirmektedir. EİT’nin temel organları ise, zirve toplantıları, bakanlar konseyi, daimî temsilciler konseyi, bölgesel planlama konseyi, sekreteryası, özel ajanslar ve bölgesel kurumlardan oluşmaktadır.
7. EİT’nin üye sayısı 10’dur. TDT’nin 5 üyesi ve 3 gözlemci üyesi olmak üzere, toplam 8 üyesi bulunmaktadır.
8. TDT’nin 2040 vizyon belgesinde, Üçüncü Taraflarla İşbirliği - Uluslararası Kuruluşlarla İşbirliği başlığı altında,¹⁴³ Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ile yeni ortaklık ilişkileri kurma hedefi yer almaktadır. Bu hedef doğrultusunda EİT ile TDT arasında 23 Eylül 2014’te New York’ta imzalanan Mutabakat Zaptı, iki kurum arasında daha derin ilişkiler kurulmasına imkân sağlamaktadır. Eylül 2023’ün sonlarında, TDT Genel Sekreteri New York’ta düzenlenen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Bakanlar Konseyi Gayri Resmi Toplantısına gözlemci kuruluş sıfatıyla katılmış ve TDT ve EİT arasında geliştirilen ve sağlık, çevre, havacılık, insan kaynakları ve ortak çıkarlara yönelik diğer öncelikli alanların güçlendirilmesini öngören ortak 2023-2024 Çalışma Programı’nda belirtilen somut görevlerin uygulanmasına da atıfta bulunulmuştur.¹⁴⁴

¹⁴³ <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf> (Erişim Tarihi: 08.03.2024)

¹⁴⁴ https://www.turkicstates.org/tr/uluslararasi-ortaklar/eit_4 (Erişim Tarihi: 08.03.2024)

Kurucuları arasında Türkiye'nin yer aldığı KEİ, kurucu ve öncü ülke olarak Türkiye'nin bulunduğu bir başka teşkilat olan TDT ile aşağıda karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Tablo 28. TDT ve KEİ Karşılaştırmalı Tablo

Özellik	Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)	Karadeniz İş Birliği Örgütü (KEİ)
Kuruluş Yılı	1992 (Temelleri Ankara'da atıldı)	1992 (Temelleri Ankara'da atıldı)
Merkez	İstanbul, Türkiye	İstanbul, Türkiye
Örgüt Niteliği	Küresel	Bölgesel
Türkiye'nin Rolü	Kurucu ve lider ülke	Kurucu ve lider ülke
Resmi Diller	Üye ülkelerin devlet dilleri (Türkçe, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Azerice) ve İngilizce	İngilizce, Rusça
Toplam Nüfus (milyon)	160	350
Toplam GSMH (trilyon \$)	1.3	2.95
Toplam Yüzölçümü (milyon km ²)	4.242	20
Üye Ülke Sayısı	8	13

1. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), 1992'de İstanbul'da düzenlenen zirve ile bölgesel bir ekonomik ve siyasi iş birliği örgütü olarak kurulmuş ve bugün 13 üye ülkesi bulunmaktadır. Türkiye için, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle birlikte, dış politikada önem verdiği Kafkasya ve Balkanlar'daki bazı ülkelerle iş birliği yapma fırsatı sunan bir birlik konumundadır. TDT ise, KEİ gibi 1992 yılında temelleri atılarak, 2009 yılında kurulmuş ve 2021 yılında TDT adını almıştır.
2. KEİ'nin ortaya çıkış sebebi jeopolitiktir. Yukarıda bahsedildiği gibi ve adından da anlaşılacağı üzere, temelde Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler tarafından kurulmuştur. Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletler, Arnavutluk, Yunanistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dır. Anlaşmayı imzalayan ülkeler ayrıca (Ertürk, 2002), Türkiye ve Yunanistan hariç tutulursa, SSCB'nin ve COMECON'un dağılmasıyla ortaya çıkmış ülkelerdir. TDT'nin ortaya çıkışı, yukarıda bahsedildiği gibi dil-politiktir. KEİ'nin kuruluş tarihi ile TDT'nin temellerinin atıldığı tarih (1992) ve üye ve gözlemci ülkeler, Türkiye, Macaristan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti hariç tutulursa, eski SSCB ülkeleri olmaları bakımından örtüşükleri görülmektedir.
3. KEİ'nin kuruluş düşüncesinin temelleri incelendiğinde, 1980'li yılların sonunda, Doğu Avrupa'da, ekonomik boyutta serbest piyasa ekonomisine ve Siyasal boyutta çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin oluşturduğu ortamda, konumunu ve zamanlamasını bulan bir örgüt olduğu görülmektedir. Öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir bölgesel ekonomik iş birliği girişimidir (Güran ve Aktürk, 1995).

TDT'nin kuruluş fikri ise, KEİ'de olduğu gibi, 1980'li yılların sonunda SSCB'nin dağılması akabinde ortaya çıkan siyasal süreçlerin bir neticesi olarak ortaya çıkmış görünmektedir.

4. KEİ üyeliği, örgütün amacını gerçekleştirebileceğine inanan her ülkeye açıktır. KEİ'nin yedi gözlemci üyesi bulunmakta ve gözlemci üyelik, örgütün çalışmalarına katkıda bulunmaya hazır her devlet veya uluslararası kuruluşu açıktır. Ancak TDT üyeliği, sadece Türkçe konuşan ülkelere açıktır. Gözlemci üyelik için herhangi bir şart bulunmamakla birlikte, Türk soylu devletlere açık bir yapı olduğu ortadadır.
5. TDT, genel amacı “Türk dilleri konuşan devletler arasında kapsamlı iş birliğini teşvik etmek” olan bir hükûmetler arası kuruluştur. KEİ ise ayrıca, üye ülkeler arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin, karşılıklı saygı, güven, diyalog ve iş birliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Kurucuları arasında Türkiye'nin yer aldığı D-8, kurucu ve öncü ülke olarak Türkiye'nin bulunduğu bir başka teşkilat olan TDT ile aşağıda karşılaştırmalı olarak aşağıda ele alınmıştır.

Tablo 29. TDT ve D-8 Karşılaştırmalı Tablo

Özellik	Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)	Gelişen Sekiz Ülke (D-8)
Kuruluş Yılı	1992 (Temelleri Ankara'da atıldı)	1997 (İstanbul'da kuruldu)
Merkez	İstanbul, Türkiye	İstanbul, Türkiye
Örgüt Niteliği	Küresel	Küresel
Türkiye'nin Rolü	Kurucu ve lider ülke	Kurucu ülkelerden biri
Resmi Diller	Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi	İngilizce
Toplam Nüfus (milyon)	260	1200
Toplam GSMH (trilyon \$)	1.3	4
Toplam Yüzölçümü (milyon km ²)	4.242	7.5
Üye Ülke Sayısı	8	8

1. D-8 (Gelişen Sekiz Ülke Teşkilatı) 1997 yılında, Türkiye'nin öncülüğünde kurulmuş, “küresel” bir örgüttür. TDT ise, 1992 yılında temelleri atılmış, 2009 yılında kurulmuş ve 2021 yılında TDT adını almış “bölgesel” bir örgüttür.
2. D-8'in mevcut üye ülkeleri, İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı) içerisindeki önce gelen ülkelerden oluşmuş olsa da D-8, bütün gelişmekte olan ülkelerin üyeliğine açık bir örgüttür. TDT'nin üyelik koşulları ise, daha çok Türk soylu devletlere yöneliktir. Mevcut 8 üyenin 5'i tam üye, diğer üçü ise, Gözlemci üyedir. Üyelerin tamamı Türk soylu veya akraba kabul edilen ülkelerdir.
3. D-8, kuruluş amacı itibariyle, ekonomik temelli bir örgüttür. TDT ise, kuruluş felsefesine bakıldığında, daha çok, kültür, tarih ve dil eksenli bir yapıya sahiptir.

4. D-8, temelde İslam Coğrafyası ülkelerini, TDT ise, daha çok, Türk soylu ülkeleri bir araya getiren bir örgüt olarak dikkati çekmektedir.
5. TDT ve D-8 örgütünün halihazırda 8'er üyesi bulunmaktadır. TDT'nin (5 tam üye ve 3 gözlemci).
6. Nüfuslar karşılaştırıldığında ise, TDT yaklaşık 260 milyon, D-8 ülkeleri ise, yaklaşık 1,2 milyar nüfusa sahiptir. Bu bakımdan D-8 Dünya nüfusunun yaklaşık 7'de birine tekabül etmektedir.
7. Örgütlerin resmi dillerine bakıldığında ise, TDT'nin üye ülkelerin devlet dillerini (Türkçe, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Azerice) ve İngilizceyi, D-8'in ise, sadece İngilizceyi örgütün resmi dili olarak kabul etmiştir.
8. Her iki örgütün de vizyon belgesi bulunmaktadır. D-8'in 2012-2030 vizyon belgesi, TDT'nin ise 2040 vizyon belgesi bulunmaktadır.
9. TDT ile D-8 arasında 3 Şubat 2023 tarihinde İstanbul'da sekreterler arası görüşme gerçekleştirilmiş ve TDT ile D-8 arasındaki iş birliği perspektifleri ele alınarak, ilişkileri geliştirmek için somut adımlar atılması konusunda görüş alışverişinde bulunulmuştur. Ayrıca, Bölgesel ekonomik ve sosyal kalkınma adına iş birliğini daha da güçlendirme istekleri yinelenmiştir.

Her üç örgütün de amaçları arasında, ekonomik ve diğer alanlarda iş birliğini geliştirmek, özel sektör inisiyatiflerini ve ortaklıkları teşvik etmek, diğer ülkeler ve kuruluşlarla iş birliğini derinleştirmek yer almaktadır. EİT ve D-8, üye ülkelerin sürdürülebilir ekonomik gelişimini ve refahını artırmayı; KEİ ise üye devletler arasındaki dostluk, iyi komşuluk, karşılıklı saygı ve iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. TDT'nin temel amaçları ise, Türk devletlerinin birliğini ve dayanışmasını güçlendirmek, ortak çıkarları desteklemek ve Türk dünyasının gelişimine katkıda bulunmaktır. Dolayısıyla Teşkilat, bu doğrultuda birlik ve dayanışma, ekonomik iş birlikleri ve kültürel etkileşim merkezli hedefler belirlemiştir.

Türkiye, bu dört örgütün (EİT, KEİ, D-8 ve TDT) tamamına üye olan tek ülkedir.

KEİ, D-8 ve TDT, üç örgüt de Soğuk Savaş sonrası dönemin ürünü olan örgütlerdir.

Azerbaycan EİT, KEİ ve TDT'ye; İran ve Pakistan ise EİT ve D-8'e üyedir. EİT, çeşitli bölgelerden 10 üyeye sahiptir ve bu ülkeler aynı zamanda İİT üyesidir. KEİ'nin ise Balkanlar, Karadeniz havzası ve Kafkasya'dan 13 üyesi bulunmaktadır.

Türk dış politikasında gözlemlenen Batı/Avrupa merkezli uluslararası kuruluşlara üye olma eğilimi, zamanla Türkiye'nin çevresindeki diğer bölgelerde uluslararası kuruluşların kurulmasına liderlik etmesi yönünde değişmiştir. Bu değişiklik sonucu ortaya çıkan EİT, KEİ,

D-8 ve TDT, Türk dış politikasının çok yönlü yapısına katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin liderliğinde ekonomik iş birliği amacıyla kurulan bu kuruluşlar, siyasi ve kültürel açılardan da önem taşımakta ve iş birliği yapma yönünde çabalar göstermektedir. Bu kuruluşlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.

Söz konusu dört kuruluşun hedefleri arasında ekonomik ve diğer alanlarda iş birliği yapılması; özel sektör etkinliklerinin, iş birliklerinin ve ortaklıkların teşvik edilmesi; diğer ülkeler, kuruluşlar ve kurumlarla iş birliğinin geliştirilmesi yer almaktadır. Ek olarak, EİT ve D-8, üye ülkelerde sürdürülebilir ekonomik gelişimin sağlanmasını, refahın ve yaşam kalitesinin yükseltilmesini hedeflerken, KEİ ve TDT üye ülkeler arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin, karşılıklı saygı, güven, diyalog ve iş birliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu açıdan KEİ ve TDT siyasi bir hedef taşıması bakımından diğer iki kuruluştan ayrılmaktadır. EİT, küresel ekonomiyle entegrasyonun artırılmasını hedeflerken, D-8 küresel ekonomide etkin bir rol oynamayı öngörmektedir. Ayrıca EİT, altyapı gelişimi, enerji kaynakları ve doğal kaynakların yanı sıra tarım, sanayi ve turizm potansiyellerinin değerlendirilmesi, uyuşturucuyla mücadele, ekolojik ve çevresel koruma gibi konularda iş birliğinin hızlandırılması ve üye ülke halkları arasındaki tarihi ve kültürel bağların güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Dolayısıyla, EİT'in diğer iki kuruluşa göre daha fazla hedefe sahip olduğu görülmektedir. Belirtilen hedefler doğrultusunda, söz konusu dört kuruluşun üyeleri arasında sektörel iş birliğine özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır.

11.1.1. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) kökenleri 1992'ye kadar uzanmaktadır. Örgüt, eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir ve Varşova Pakti modelinden esinlenerek kurulmuştur (Weinstein, 2019: 167, 168).

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte tarihin derinliklerine gömülen Sovyet Ordusu, dünyanın en büyük ordularından biri olarak statüsünü kaybetmiştir. Bu durum, bağımsızlıklarını kazanan devletler için askeri ve siyasi tehditlere açık bir kapı bırakmış ve kendi güvenliklerini sağlama sorunuyla yüzleşmelerine neden olmuştur. Bağımsızlıklarını yeni elde etmiş devletlerin güç kapasiteleri göz önüne alındığında, güvenliklerini sağlamada tek başlarına yetersiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Bölgenin güvenliğini sağlamak ve özellikle Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Doğu'ya doğru genişlemesini engellemek amacıyla, Rusya'nın talebi üzerine "ortak güvenlik" prensibini temel alan bir yapılanmaya yönelme kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda, ilk kuruluşun temelleri 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te

(Özbekistan) imzalanan Kolektif Güvenlik Antlaşması (KGA) ile atılmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Rusya ve Ermenistan devlet başkanları tarafından imzalanan bu antlaşma, taraflar arasında yeni bir askeri ittifakın temelini atmıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Beyaz Rusya da 1993 yılında antlaşmaya katılmıştır. Ancak zamanla bölgedeki şartlar değişmiş, üyelikler değişmiş ve Azerbaycan ile Gürcistan antlaşmadan ayrılmış, Özbekistan ise birkaç kez üyeliğini askıya almış, nihayetinde 2012 yılında örgütten tamamen ayrılmıştır. KGA, ulusal onay süreçlerinin tamamlanmasının ardından 20 Nisan 1994'te onaylanmış ve 1999 yılı itibariyle yasal çerçeve ve organizasyon yapısı oluşturulmuştur (Kocatepe, 2022: 410-411).

Kolektif Güvenlik Antlaşması, Mayıs 2002'de Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne dönüştürülmek üzere karar alınmıştır. Kuruluş tarihini göz önüne aldığımızda, örgütün antlaşmadan bir birlikteliğe dönüşmesinde doğrudan 11 Eylül saldırılarının etkisi olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir. Zira devam eden süreçte ABD'nin Afganistan'a yönelik işgali bölgesel bir tehdit oluşturmuş ve Rusya, o dönemde terörle mücadelede ABD'nin yanında yer alsa da ABD'nin bölgeye müdahalesi Moskova için büyük bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Rusya, en azından söz konusu örgüt aracılığıyla ABD'nin bölgede güçlenmesine karşı bir politika izlemenin çabası içerisine girmiştir. Örgütün yeni bir Varşova Paktı veya Rusya'nın NATO'su olarak adlandırılmasının nedeni de buradan kaynaklanmaktadır (Torun, 2015: 8-10).

Örgütün görevlerini üç ana kategoride açıklamak mümkün görünmektedir. Birinci kategori, kendi meşru müdafaa hakkını kullanarak potansiyel dış saldırılara karşı koymak amacıyla oluşturulan bölgesel kuvvetleri içermektedir. İkinci kategorideki kolektif kuvvetlerin görevi ise barışı koruma misyonunu üstlenmektir. 2001 yılında terörizmle mücadele ve radikal oluşumlarla başa çıkma amacıyla kurulan “Orta Asya Kolektif İntikal Kuvvetleri” ise üçüncü kategoriyi oluşturmaktadır (Nikitina, 2012: 41).

11.1.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)

Türkiye, Pakistan ve İran tarafından 1985 yılında kurulan İktisadi İşbirliği Teşkilatı (EİT), iktisadi, kültürel ve teknik konularda iş birliğini geliştirmeyi amaçlayan devletlerarası bir bölgesel kuruluştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkistan (Orta Asya) ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasıyla EİT, 1992 yılında yedi yeni üye ülkenin katılımıyla genişlemiştir. Kazakistan, Azerbaycan, Afganistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan, bu yeni üye ülkeler olmuştur. Bu ülkelerin katılımıyla birlikte, bölgesel iktisadi, sosyal ve kültürel iş birliği büyük bir potansiyele ulaşmıştır. Günümüzde EİT, yaklaşık 8

milyon kilometrekarelik geniş bir coğrafyada bulunan ve toplam 420 milyon insanı (566 milyon-2023) bir araya getiren stratejik bir konumda bulunan bir kuruluştur. Doğu'dan Çin Halk Cumhuriyeti sınırlarına kadar ve batıda Balkanlara kadar uzanan bu bölge, 1.4 trilyon dolarlık üretim gücüyle (3.8 trilyon dolar GSYİH-2023) önemli bir iktisadi iş birliği potansiyeli sunmaktadır. EİT'nin sekreteryası Tahran'da bulunmakta olup, hukuki altyapısı 1977 tarihli İzmir Anlaşması ile oluşturulmuştur. Daha önce 1964 ile 1979 arasında faaliyet gösteren Bölgesel Kalkınma İşbirliği Teşkilatı (Regional Cooperation for Development-RCD) ile benzer bir misyona sahip olan EİT, 1977 tarihli İzmir Anlaşması'nın değiştirilip, EİT Kuruluş Anlaşması'nın oluşturulmasıyla adını almıştır. EİT'nin temel amaçları, üye ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak, üye ülkeler arasındaki ticaret bariyerlerini aşamalı olarak kaldırmak, üye ülkelerin dünya ticaretindeki rolünü artırmak ve ekonomilerini dünya ekonomisiyle entegre etmek, taşımacılık ve iletişimi geliştirmek, iktisadi liberalleşmeyi sağlamak ve özelleştirmeye gitmek, üye ülkelerin temel kaynaklarını etkin kullanmak, sanayi ve tarım imkanlarını etkin bir şekilde kullanmak, uyuşturucu kullanımının önüne geçmek, ekoloji ve çevreyi korumak, tarihi ve kültürel bağları güçlendirmek, bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmak, olarak sıralanabilir. EİT'nin en üst yönetim kurumu, üye ülkelerin bakanlarından oluşan Bakanlar Konseyi'dir ve EİT, Bakanlar Konseyi tarafından belirlenen politikalar doğrultusunda bir Genel Sekreter tarafından yönetilmektedir.¹⁴⁵

11.1.3. Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)

ŞİÖ'nün ortaya çıkışı, Rusya ve Çin arasındaki çatışmalarla sıkı bir şekilde ilişkili olmuştur. Moskova ve Pekin arasındaki ideolojik, stratejik ve jeopolitik rekabetin yanı sıra, 1960'lardan itibaren başlamış olan sınır gerilimleri, ideolojik anlaşmazlıklar ve çatışmalar, 1980'lerde bir miktar yumuşamaya başlamıştır. Devam eden on yıllık süreçte, iki ülke arasındaki ilişkiler savunma ve ekonomi alanlarında büyük bir yakınlaşmaya ev sahipliği yapmaktadır. Bu nedenle, iki ülke arasındaki ihtilafları çözme çabaları ve ilişkileri güçlendirme arzusu, ŞİÖ'nün temelini oluşturacak en önemli faktörlerden biri olmuştur (Sönmez, 2020: 40).

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kuruluşu, doğrudan “Şanghay Beşlisi” olarak bilinmekte olan oluşumla ilişkili olmuştur. 1996'da ortaya çıkmış olan bu yapı, özellikle Rusya ve Çin'in liderliğinde Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında şekillenmiş olup, daha çok bölgesel güvenlik merkezli bir yapıya sahip bulunmaktadır (Öztürk, 2014: 252).

¹⁴⁵ https://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi33/omer_faruk_baykal.pdf (Erişim Tarihi: 07.01.2024).

Şanhay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), günümüzde dünya çapında tanınmış ve etkili bir teşkilat olarak varlığını sürdüren bir kuruluştur. Örgüt, Rusya, Çin, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve İran gibi üyeleri kapsamaktadır. “Gözlemci Devlet” statüsünde bulunan ülkeler arasında Afganistan, Hindistan, Pakistan ve Moğolistan gibi ülkeler yer alırken, “Diyalog Ülkeleri” kategorisinde Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Beyaz Rusya ve Sri Lanka bulunmaktadır. Bahsi geçen ülkelerin nüfusları, coğrafi büyüklükleri, yeraltı ve yerüstü kaynakları, jeopolitik konumları, ekonomik ve askeri kapasiteleri göz önüne alındığında, ortaya çıkacak tablonun şaşırtıcı bir zenginlik taşıyacağı görülmektedir. ŞİÖ, Çin için Türkistan ticaretinde ve enerji tedarikinin maliyeti ve güvenliği gibi önemli konularda kilit bir rol oynamaktadır. Ayrıca ŞİÖ, bütünsel bir perspektifle ele alındığında, üyeleri için jeopolitik ve jeoekonomik avantajlar sunarak stratejik bir değer taşımaktadır. ŞİÖ’nün kurumsal yapısı ve işleyişinin yanı sıra, Türk Devletleri ile olan ilişkilerine bakıldığında, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi ülkelerin, ŞİÖ’nün önemli jeopolitik üyeleri olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin, öncelikle bölgesel güvenliğin sağlanması ve bölgesel bütünleşmenin desteklenmesi gibi beklentileri bulunmaktadır. Terörizm, silah kaçakçılığı, radikal eğilimler ve uyuşturucu ticareti gibi konularda iş birliği, ŞİÖ bünyesindeki Türk cumhuriyetleri için öncelikli beklentiler arasında bulunmaktadır (Kocatepe, 2022: 418, 419).

Ayrıca, Şanhay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) içindeki Türk cumhuriyetleri arasında en kalabalık nüfusa sahip olan Özbekistan’ın kültürel iş birliğine özel bir önem verdiği görülmektedir. Özbekistan, diğer Türkistan ülkelerinde önemli bir Özbek nüfusunun bulunmasından dolayı, diğer ŞİÖ üyesi ülkelerle “Özbek” jeopolitiği çerçevesinde kültürel iş birliğini artırmayı hedeflemektedir. Özbekistan’ın ŞİÖ’ye üyeliği, özellikle sınır anlaşmazlıklarının öne çıktığı bu örgütte Rusya ve Çin’in bulunmasıyla ilgili yaygın bir algıyı ortadan kaldırmıştır. Kazakistan ve Özbekistan gibi, Kırgızistan’ın da ŞİÖ içinde ulusal sınır güvenliğini ve bölgesel istikrarı öncelikli olarak ele aldığı bilinmektedir. Özellikle Kırgızistan, tartışmalı sınırlarıyla komşularıyla ilişkilerini sınır sorunları üzerine inşa etmekte olan bir ülke olmuştur. ŞİÖ, Kırgızistan için sınır sorunlarını çözme ve komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için bir fırsat sunmuştur. Kırgızistan, bölgede kendisini güvenlik çemberine almak amacıyla 1996’da Çin ile imzalanan “Kırgız-Çin Devlet Sınırları Hakkında Antlaşma” gibi ikili antlaşmalarla adını duyurmuştur. Ancak, bu duruma rağmen ŞİÖ, Kırgızistan’ın beklentilerini tam anlamıyla karşılayamamıştır. Özellikle Kırgızistan’daki “Lale Devrimi” döneminde Rusya ve Çin’in sessiz kaldığı görülmüştür. Bu dönemde ŞİÖ’nün, ABD ve AGİT kadar etkili olamaması eleştirilmiştir. Ancak, Çin ile olan sınır sorununun yanı sıra, Özbekistan ile Fergana

Vadisi sorununun çözülmesi durumu ŞİÖ'nün bölgedeki etkisini ortaya koymaktadır (Altundağ, 2016: 117, 118).

11.1.4. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın ortaya çıkışı, İsrail sorununun yol açtığı bir tepki sonucunda gerçekleşmiştir. 21 Ağustos 1969 tarihinde Kudüs'te bulunan ve Müslümanlar tarafından kutsal sayılan Mescid-i Aksa'nın fanatik bir Yahudi tarafından kundaklanması, İslam dünyasında geniş çaplı tepkilere neden oldu. Bu olayın ardından, özellikle Suudi Arabistan ve Fas liderliğindeki 24 İslam ülkesinin katılımıyla 25 Eylül 1969 tarihinde Rabat'ta ilk İslam Zirve Konferansı düzenlendi. Bu zirve, "İslam Dünyasının hak ve çıkarlarını korumak, Üye Devletler arasında iş birliği ve dayanışmayı güçlendirmek" gibi temel amaçlar belirleyerek İslam Konferansı Örgütü'nün resmen kurulmasını sağlamıştır. İslam Konferansı Örgütü adıyla kurulan bu organizasyonun ismi, 2011 Haziran ayında Astana'da düzenlenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi'nde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir. Bu isim değişikliğinin sadece anlamsal bir değişiklik olmadığını savunan Ibrahim Sharqieh, aynı zamanda küresel düzeyde giderek artan taraflarla daha derin ilişkiler kurma niyetini yansıttığını belirtmektedir. Gerçekten de örgütün kuruluşundan bu yana geçen kırk yıl içinde üye sayısını 25'ten 57'ye çıkardığını ve üye sayısı bakımından Birleşmiş Milletler'den sonra ikinci büyük örgüt haline geldiğini gözlemlemekteyiz. Habermas ve Derrida'nın BM, DTÖ, DB, IMF gibi kurumlara yönelik "ötekiye dizginlemeyi hedefleyen mücadelenin zeminleri" misyonunu İslam İşbirliği Teşkilatı için de söylemek mümkün görünmektedir (Acar, 2019: 56, 66, 67).

11.2. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN BAĞLI/İLİŞKİLİ KURUMLARI¹⁴⁶

Türk Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki iş birliği mekanizmalarının en üst düzeydeki çatı kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Türk Konseyi'nin bu bağlamda ilişkili kurumları şunlardır:

11.2.1. Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY)

1993 yılında kurulan ve merkezi Ankara'da bulunan bu kuruluş, Türk dünyasında bilim, eğitim, kültür ve sanat alanlarında iş birliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, Türk dünyasının ortak değerlerini uluslararası alanda tanıtarak geniş kitlelere ulaştırmayı ve Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki kültürel bağları güçlendirmeyi hedeflemektedir.

TÜRKSOY, üye ülkeler arasında eşit katılım ve ortak çıkarlara önem vermektedir. Örneğin, TÜRKSOY'un merkezi Ankara'da bulunmaktadır ama Türkiye'nin üyeler arasında

¹⁴⁶ <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 09.08.2023)

hiyerarşik bir üstünlüğü bulunmamaktadır. Örgütün amacı Türk kültürünü tanıtmak, korumak ve gelecek nesillere aktarmaktır. Bunu yapmak adına çok sayıda faaliyete imza atmıştır. Öncelikle, TÜRKSOY üye ülkelerin tarihe mâl olmuş önemli isimlerini tanıtmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek adına TÜRKSOY, her yılı bu tarihi isimlerin yıllarını ilan etmektedir. Örneğin, 2022 Süleyman Çelebi'nin 600. yaş günü vesilesiyle “Süleyman Çelebi'yi Anma Yılı” ilan edilmiştir. Ayrıca TÜRKSOY, Türk sanatını tanıtmak adına organizasyonlar düzenlemektedir. Bu doğrultuda örgüt şu ana kadar 19 opera günü, 10 fotoğrafçı buluşması, 9 heykel sergisi ve 7 kongre düzenlemiştir. TÜRKSOY'un bir başka faaliyeti ise üye ülkelerin şehirlerini kültür başkenti ilan etmektedir. Örneğin, 2012'de Astana kültür başkenti ilan edilmiştir. Bu gelenek hâlâ devam etmektedir. TÜRKSOY'un kültür alanında yaptığı bir diğer faaliyet ise gelenek hâline gelmiş olan Nevruz kutlamalarıdır. Şu ana kadar TÜRKSOY'un Nevruz kutlamaları üye ülkelerin çeşitli şehirlerinde ve UNESCO Paris Merkezi gibi alanlarda gerçekleştirilmektedir. Ayrıca TÜRKSOY, Türk kültür ve tarihini tanıtmak adına akademik konferanslar düzenlemekte ve akademik yayınlar yapmaktadır. TÜRKSOY'un bir diğer faaliyeti ise Gençlik Projeleri düzenlemektedir. Bu bağlamda, TÜRKSOY Gençlik Odası ve TÜRKSOY Gençlik Orkestrası kurulmaktadır. TÜRKSOY, Türk kültürünü yaşatmak ve bunu gelecek nesillere aktarmak adına yayınlar da yapmaktadır. Bunların en bilinenleri *Manas Destanı* ve *Dede Korkut Hikâyeleridir*. Bunlar haricinde, TÜRKSOY'un TDT çatı örgütleri ve çeşitli uluslararası örgütler ile ilişkileri ve ortak faaliyetleri bulunmaktadır. Örneğin, UNESCO ile ilişkileri devam etmektedir (Ünver, 2023: 147, 148).

11.2.2. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)

TÜRKPA, 2006 Zirvesi'nde bir örgütlenmeye gidilmesinin teklif edilmesinden sonra, 2008 İstanbul Anlaşması ile kurulmuştur. TÜRKPA'nın kurulma süreci, esas itibarıyla, 2000'li yıllarda başlamıştır ve kurulmasını ilk teklif eden kişi dönemin Kazakistan Parlamento Sözcüsü Jarmahan Tuyakbay olmuştur. Daha sonra, 2006 Antalya Zirvesi'nde dönemin Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, TÜRKPA'nın kurulması isteğini yinelemiştir. Bunun üzerine, 21-22 Şubat 2008'de TÜRKPA'yı kurmak için Antalya'da çalışmalar başlamıştır ve nihayetinde İstanbul Anlaşması ile kurulmuştur. Üye ülkeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye olan TÜRKPA, ilk toplantısını 2009'da Bakü'de yapmıştır. Bu toplantıda kurumun tüzüğü, Seketeryası ve Bakü Bildirgesi kabul edilmiştir. TÜRKPA'nın temel dört Organı bulunmaktadır. Bunlar: Dönem Başkanlığı, Asamble Konseyi, Genel Kurul ve Sekreteryadır. TÜRKPA'da üye ülkelerin her birinin 9 delegesi bulunmaktadır. Ayrıca, TÜRKPA yıllık olarak toplanmaktadır. TÜRKPA'nın amacı üye ülkelerin parlamentoları arasında iş birliğini

sağlamak ve üye ülkeler arasındaki diyalog ve politik iş birliğini güçlendirmektir. BM değerlerini benimsemiş olan TÜRKPA, üye ülkelerin parlamentolarına tavsiyeler de vermektedir. Bunun yanı sıra, TÜRKPA'nın 4 farklı komisyonu bulunmaktadır. Bunlar: Hukuk İşleri ve Uluslararası ilişkiler Komisyonu, Ekonomik İşbirliği Komisyonu, Sosyal, Kültürel ve İnsani Meseleler Komisyonu ve de Çevre, Doğal Kaynaklar ve Sağlığın Korunması Komisyonu'dur. Bu komisyonlarda ilgili alanlardaki sorunlar tartışılmaktadır. Bunlara ek olarak, TÜRKPA'nın seçim izleme misyonları mevcuttur ve şu ana kadar, TÜRKPA çok sayıda seçim izleme misyonu gerçekleştirmiştir. Ayrıca, AGİT gibi birçok uluslararası kuruluşla ilişkisi olan TÜRKPA, üye ülkeler arasında değişim programları da düzenlemektedir (Ünver, 2023: 155, 156).

11.2.3. Türk İş Konseyi

Kuruluş belgesi 2011 yılında imzalanmıştır. Türk Konseyi tarafından yürütülen çalışmalarda özellikle ekonomik iş birliğini ilerletmek amacıyla dört ülkenin özel sektör kuruluşlarını bir araya getirmektedir.

11.2.4. Türk Akademisi

25 Mayıs 2010'da Azerbaycan'da kurulmuş olan Uluslararası Türk Akademisi'nin merkezi Astana'da bulunmaktadır. Akademi, üye ülkelerin Eğitim Bakanlarından oluşan Bilim Konseyi, Akademi Başkanı ve Akademi Başkan Yardımcısı tarafından yönetilmektedir. Şahin Mustafayev, 11 Kasım 2022'den beri Akademi Başkanlığı görevini yürütmektedir. Akademi'nin 5 ana organı bulunmaktadır. Bunlar: Tarih ve Etnoloji Merkezi, Sanat ve Kültür Merkezi, Sosyo-Ekonomik Araştırma Merkezi, Uluslararası Araştırma Merkezi, Dil ve Terminoloji Merkezi'dir. Temel amacı üye ülkelerdeki akademisyenlerin çalışmalarına katkı sağlamak ve onları Türk kültürü, dili, tarihi konusunda çalışmalara sevk etmek olan Uluslararası Türk Akademisi, bu amacı gerçekleştirmek adına çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Akademi'nin öncelikli çalışma alanı Türk Cumhuriyetlerin tarihi, dili, kültürü ve sanatı hakkında kitaplar basmaktır. Örneğin, Akademi Ortak Türk Tarihi Ders Kitabı'nı basmıştır ve bu ders kitabı üye ülkelerin okullarında okutulmaktadır. Akademi ayrıca, Türk Dünyası Coğrafyası ve Edebiyatı adlı bir ders kitabı ve monografiler basmıştır. Kitap basmanın yanı sıra, Akademi Atalar Mirası adlı bir web sitesi yapmıştır. Türkçe, Rusça, İngilizce ve Kazakça yayınlar yapan bu site Türk kültürü ile ilgili içerikler yayınlamaktadır. Akademi, aynı zamanda Türk kültürü ve tarihi ile ilgili akademik konferanslar da düzenlemektedir. Örneğin, 2015'te Hazar Transit Geçişi, Korkut'un Mirası ve Türk Dünyası konferanslarını düzenlemiştir. Benzeri konferansları her sene düzenli olarak yapmaktadır. Ayrıca, Akademi arkeolojik çalışmalar da

yürütmektedir. Bu çalışmaları Moğolistan, Karaganda ve Doğu Kazakistan'da bulunan heykelleri inceleyerek sürdürmektedir. Bunun yanı sıra, Akademi'nin UNESCO ve Birleşmiş Milletler gibi bağlantıları da mevcuttur. Bu bağlantıları sayesinde, ilgili uluslararası kuruluşların organizasyonlarına katılmakta ve bu kurumlarla ortak organizasyon düzenlemektedir (Ünver, 2023: 146, 151, 152, 153).

11.2.5. Türk Kültür ve Miras Vakfı

Üye ülkeler arasında kültürel iş birliğini arttırmak adına faaliyet gösteren bir diğer çatı örgüt ise Türk Kültür ve Miras Vakfı'dır. Türk Kültür ve Miras Vakfı, Azerbaycan'ın inisiyatifi ile 2012'de kurulmuştur ancak 2015'ten sonra faal olmuştur. Vakfın amacı, Türk Kültür ve Mirasını korumak, bu amaca yönelik çalışmalar yürütmek ve de Türk kültürünü tanıtmaktır. Bu hedefleri gerçekleştirmek adına seminer, konferans, saha çalışması ve kongreler düzenlemektedir. Vakıf ayrıca, çeşitli proje, aktivite ve de programları finanse etmektedir. Bunun yanı sıra, Türk kültür ve tarihini çalışacak akademisyenler yetiştirmekte ve üye ülkelerden gelen sanatçıları finanse etmektedir. Kurumun mevcut başkanı Günay Afandiyeva'dır (Ünver, 2023: 146).

11.2.6. Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası

Kuruluş belgesi, Türk İş Konseyi üye kuruluşlarının başkanlarının katılımıyla 17 Mayıs 2019'da Astana Ekonomik Forumu kapsamında imzalanmıştır. Sekretarya hizmetleri İstanbul'da TOBB tarafından verilmektedir. Türk Dünyasındaki ticari etkileşimi artırmayı amaçlamakta ve Macaristan ile Özbekistan'ın da üye olduğu bir platform olarak faaliyet göstermektedir. Gelecekte tüzel kişilik ve uluslararası statü kazanması planlanmaktadır.

11.2.7. Türk İş Portalı

Türki Devletlerin ekonomik ilişkilerini geliştirmek adına tasarlanmış bir diğer proje ise Türk İş Portalı'dır. Türk İş Portalı'nın amacı TDT üye ülkeleri arasında oluşan fiziksel, bürokratik ve dilsel engelleri kaldırmak ve bu vesileyle bu ülkelerin birbiriyle daha rahat ticaret yapmasını sağlamaktır.

11.2.8. Türk Yatırım ve Gelişim Fonu

TDT'nin ekonomik iş birliğini geliştirmek adına geliştirdiği bir diğer inisiyatif ise Türk Yatırım ve Gelişim Fonu'dur. Bu projenin amacı üye ülkelere gelen yatırımı yükseltmek, üye ülkelerde istihdamı ve üye ülkelerdeki girişimciliği arttırmaktır.

11.2.9. Türk Ticaret Evleri

Üye ülkelerin ekonomik alandaki iş birliğini arttıran bir diğer inisiyatif ise Türk Ticaret Evleri'dir. Bu projenin amacı üye ülkelerin birbirlerinin pazarlarındaki pozisyonunu güçlendirmek, üye ülkeler arasındaki ticareti güçlendirmek ve bu bağlamda, üye ülkelerin ekonomik ilişkilerini yoğunlaştırmaktır.

11.3. TDT'NİN ULUSLARARASI ORTAKLARI

11.3.1. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)

TDT, pandeminin başlangıcından bu yana Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ/WHO) ile sıkı bir iş birliği içerisinde. DSÖ Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus, 10 Nisan 2020 tarihinde gerçekleşen Türk Konseyi Olağanüstü Video Konferans Zirvesi'nde bir konuşma yapmıştır. Ayrıca DSÖ Avrupa Bölge Direktörü Dr. Hans Kluge, 28 Nisan 2020 tarihinde Türk Konseyi Sağlık Bakanları Toplantısı'nda ve 30 Ekim 2020 tarihinde Türk Konseyi Sağlık Bilim Grubu 4. Toplantısı'nda katılımcılara hitap etmiştir. TDT, 14 Eylül 2020'de ilk kez DSÖ Avrupa Bölge Komitesi'nin 70. oturumuna katılmış ve Genel Sekreter, DSÖ Avrupa Bölge Ofisi'nin "Avrupa'da daha İyi Sağlık için Ortak Eylem" başlıklı 2020-2025 Avrupa Çalışma Programı'nda sağlıkla ilgili bölgesel çok taraflı kurumlar ve mekanizmaların çabalarını birleştirme önerisini desteklemiş ve açıklamada bulunmuştur. Genel Sekreter ve DSÖ Bölge Direktörü, iki kuruluş arasındaki ilişkileri kurumsal bir çerçeveye oturtmak ve gelecekteki iş birliği için yasal bir temel oluşturmak amacıyla 11 Eylül 2020'de bir Mutabakat Zaptı (MOU) imzalamışlardır. Genel Sekreter, DSÖ Avrupa Bölge Ofisi'nde gerçekleşen bu önemli iş birliği için 30 Kasım-1 Aralık 2020 tarihlerinde Kopenhag'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Taraflar, COVID-19 salgınıyla mücadeleni yanı sıra Mutabakat Zaptı ve 2020-2025 Avrupa Çalışma Programı'nın uygulanmasındaki kararlılıklarını ve dayanışmalarını yeniden teyit etmişlerdir. Ayrıca, sağlık profesyonelleri için çevrimiçi eğitim programları düzenlemeyi, Uluslararası Sağlık Tüzüğü'nün (2005) uygulanmasını hızlandırmayı, aşı kapsamını artırmayı, veri ve sağlık bilgi sistemleri için kapasite geliştirmeyi, temel sağlıkta dijital sağlığı güçlendirmeyi ve aynı zamanda Üye ve Gözlemci Devletlerin başkentlerindeki DSÖ Temsilcileri ile birlikte yeni DSÖ İşbirliği Merkezleri belirleme prosedürlerini başlatmayı kararlaştırmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakan Yardımcısı Prof. Dr. Emine Alp Meşe ve Türk Konseyi Sağlık Bilimleri Grubu Başkanı da Türk Konseyi'nin temsilcileri olarak Pan-Avrupa Sağlık ve Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu Bilim Danışma Kurulu'nun çalışmalarına katkı sağlamaktadır.¹⁴⁷

¹⁴⁷ <https://www.turkiestates.org/en/partners-detail/who> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

11.3.2. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-HABİTAT)

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-Habitat), Birleşmiş Milletler bünyesinde insan yerleşimleri ile ilgili faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamayı, sürdürülebilir insan yerleşimlerini ve konut programlarını desteklemeyi, şehirlerde karşılaşılan sorunların çözümü için ülkelere teknik yardım ve finansal destek sunmayı amaçlamaktadır.

TDT ile BM-Habitat arasında 27 Şubat 2023 tarihinde İstanbul'da TDT Sekreteryası'nda imzalanan iş birliği Mutabakat Zaptı ile, TDT ve BM-Habitat, Türk Devletleri'nde sürdürülebilir sosyal ve çevresel yerleşimleri teşvik etmek için kentsel gelişme konusunda iş birliği ve koruma çalışmaları yapma kararı almışlardır. Bu iş birliği çerçevesinde, TDT ve BM-Habitat, Türk Devletleri'nde kapasite oluşturmaya amaçlayarak şehir düzeyinde yönetim yapılarının geliştirilmesini destekleyecek ve katılımcı bütçeleme mekanizmalarının uygulanmasına yardımcı olacaktır. Mutabakat Zaptı, kentsel yönetim verilerinin toplanmasını ve analiz edilmesini sağlayacak, ayrıca kamuoyunu bilinçlendirmek amacıyla kentsel yönetim reformlarını teşvik eden kampanyaların geliştirilmesine ve uygulanmasına yardımcı olacaktır. Taraflar ayrıca Türk Devletleri için bir Bölgesel Kent Forumu düzenleme planlarını değerlendirmektedirler.¹⁴⁸

11.3.3. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

TDT, uluslararası iş birliği alanındaki çabalarının temel noktalarından birini İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ile hukuki bir ilişki kurma çabaları oluşturmaktadır. İslam Zirvesi Konferansı'nın 13. İslam Zirvesi Nihai Bildirisi'nin 201. maddesinde, TDT ile İİT arasında iş birliği tesis edilmesinin amaçlandığı ve bu durumun memnuniyetle karşılandığı ifade edilmektedir. TDT, 18 Nisan 2016 tarihinde, merkezi İstanbul'da bulunan İİT'ye bağlı İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC) adlı kuruluş ile bir Mutabakat Zaptı (MoU) imzalamıştır. Ayrıca, 18-19 Ekim 2016 tarihlerinde Taşkent'te düzenlenen 43. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nın nihai kararında, İİT Üye Devletleri'nin Dışişleri Bakanlarının, İİT ile Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi arasında bir Mutabakat Zaptı imzalanmasını memnuniyetle karşıladıkları belirtilmiştir. Yukarıdaki İİT kararlarının ardından, her iki kurumun Genel Sekreteri tarafından 10 Eylül 2017 tarihinde Astana'da düzenlenen Birinci İİT Bilim ve Teknoloji Zirvesi marjında Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bu Mutabakat Zaptı, somut projelerle mevcut iş birliğini güçlendirmeye yönelik bir adım olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, TDT'nin İİT üyesi olan Üye Devletlerinin desteği ile gözlemci statüsünü alması da planlanmaktadır. Ek olarak TDT İslam Kalkınma Bankası ile

¹⁴⁸ <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/un-habitat-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

belirli bölgesel projeler üzerinde ortaklık kurma konusunda çalışmalar yapmaktadır. İki Genel Sekreter, kurumlarının güncel çalışmaları hakkında görüş alışverişinde bulunarak, TDT ve İİT'nin İslam dünyasında barış, istikrar ve kalkınmayı güçlendirmek için gelişmiş bir ortaklık kurabileceğini belirtmişlerdir. TDT ve İİT Başkanları, kurumlar arasındaki iş birliğinin daha da artırılması gerekliliğini belirtmiş ve iki Teşkilat arasındaki ilişkilerin yasal çerçevesini güçlendirmek amacıyla adımlar atılması konusunda karar alınmıştır. Bu iş birliğinin, özellikle Avrasya kıtası ve İslam dünyasında, özellikle Avrupa, Türkistan (Orta Asya) ve Kafkaslar'da uluslararası iş birliğinin geliştirilmesine katkı sağlaması muhtemel görünmektedir.¹⁴⁹

11.3.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan ekonomik bir örgüttür ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından diğer Türk Devletleri'nin de katıldığı bir yapıya dönüşmüştür. EİT, on asıl ve üç gözlemci üye ülke tarafından temsil edilmektedir. TDT Genel Sekreteri Kubanîçbek Ömüraliyev, 24 Ocak 2023 tarihinde Taşkent'te düzenlenen 26. EİT Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'na katılarak bir konuşma yapmış ve TDT'nin faaliyetleri ile Teşkilat bünyesinde sağlanan çok yönlü ekonomik iş birliği ilerlemelerini aktarmıştır. Genel Sekreter, Teşkilatın bölgesel kurumlarla karşılıklı fayda sağlayacak alanlarda iş birliğini artırma konusundaki önemini dikkatlere sunmuştur. Aynı zamanda TDT üye devletlerinin EİT üyeleri olduğunu belirterek, TDT'nin EİT ile olan ortaklığına büyük önem verdiğini ve bu ortaklığı daha da güçlendirmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. EİT Dışişleri Bakanları, toplantıda EİT bölgesindeki ortak faaliyetlerin artırılması ve ticaret, ulaştırma, yatırım, gıda güvenliği, yeşil enerji, dijitalleşme ve çevre gibi iş birliği öncelikli alanlarında sağlam bir temel oluşturmanın gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, EİT'in Özbekistan dönem başkanlığı sürecinde yapılan çalışmaların sonuçlarını değerlendirmişlerdir. Toplantının sonunda, EİT Dışişleri Bakanları, Taşkent bildirisini kabul ederek, çevresel iş birliği konusunda üst düzey bir diyalog platformu kurulması ve doğal afet risk yönetimi için bölgesel bir merkezin oluşturulması gibi önemli kararlara imza atmışlardır.¹⁵⁰

11.3.5. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), esnek bir siyasi diyalog ve müzakere platformu olarak faaliyet göstermekte olup güvenliğin siyasi-askeri, ekonomi-çevre ve insani boyutlarında ilke, norm ve standartların geliştirilmesine dikkat çekerken, yükümlülüklerin uygulanma durumlarını izlemektedir. 57 ülkenin katıldığı AGİT bünyesinde ayrıca 6 Akdeniz

¹⁴⁹ <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/oic-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

¹⁵⁰ <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/eco-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

ülkesi ve 5 Asyalı İşbirliği Ortağı bulunmaktadır. TDT Genel Sekreter Yardımcısı Büyükelçi Yerzhan Mukash, 22-23 Haziran 2023 tarihlerinde Kırgızistan'ın Çolpon-Ata şehrinde düzenlenen Uluslararası Issık Göl Seçim Forumu'na katılmıştır. Bu platform, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Orta Asya, Kafkasya ve Türk Dünyası'ndan temsilcilerin bir araya geldiği önemli bir etkinlik olmuştur. Forum'da, TDT diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte yer almış; Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) İcra Komitesi, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Birleşmiş Milletler (BM) Forum'a katılım sağlamıştır. TDT, Avrupa ülkeleriyle yakın temaslarını sürdürmektedir. Bu kapsamda, TDT Genel Sekreteri Büyükelçi Kubaniçbek Ömüraliyev, 18 Nisan 2023 tarihinde İstanbul'daki TDT Sekretaryası'nda İsviçre'nin İstanbul Başkonsolosu Julien Thöni'yi kabul etmiştir. Görüşmenin amacı, bölgesel kalkınma ve iş birliği konularında kapsamlı bir diyalog başlatmak olmuştur. Genel Sekreter ve Başkonsolos, TDT'nin ekonomi, enerji, ulaştırma, turizm ve kalkınma gibi çeşitli alanlardaki başarılarını, devam eden projelerini ve geleceğe yönelik planlarını ele almışlardır. Ayrıca, Genel Sekreter Ömüraliyev, TDT'nin BM ve diğer uluslararası kuruluşlarla, özellikle AGİT, IRENA, UNECE, UNIDO ve UN Habitat ile iş birliğini geliştirme çalışmalarını Başkonsolos ile paylaşmıştır. Buna ek olarak, TDT Genel Sekreteri Büyükelçi Kubaniçbek Ömüraliyev, 17 Nisan 2023 tarihinde TDT Sekretaryası binasında Almanya'nın İstanbul Başkonsolosu Johannes Regenbrecht ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme kapsamında, bölgesel gelişmeler ve iş birliği konuları geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Ekonomi, enerji, ulaştırma, turizm ve kalkınma alanlarındaki proje uygulamaları ve gelecek planları, görüşmenin ana gündem maddelerini oluşturmuştur. Genel Sekreter Ömüraliyev, ayrıca TDT'nin BM ve uzman kuruluşları başta olmak üzere AGİT, IRENA, UNECE, UNIDO, UN Habitat ve diğer uluslararası örgütlerle iş birliği konusundaki son gelişmeleri Başkonsolos ile paylaşmıştır.¹⁵¹

11.3.6. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)

TDT Genel Sekreteri Baghdad Amreyev, BM Kalkınma Programı (UNDP) Başkan Yardımcısı Usha Rao-Monari ile 20 Eylül 2022 tarihinde New York'ta, BM 77. Genel Kurulu toplantısı sırasında bir araya gelmiştir. Genel Sekreter ve Başkan Yardımcısı, dünya genelindeki mevcut sorunların ele alınması ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin ilerletilmesi konusunda, iki kuruluş arasında daha fazla iş birliğinin gerekliliğini ortaya koymuşlardır. Genel Sekreter, Teşkilat'ın genişletilmiş gündemini ve yeni oluşturulan Türk Yatırım Fonu gibi mekanizmaları ön plana çıkararak, TDT ile UNDP arasında 2016'da

¹⁵¹ <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/osce-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

imzalanan Mutabakat Zaptı'na dayalı ve halen devam eden iş birliklerinin geliştirilmesi için yeni fırsatların olduğunu ifade etmiştir. Başkan Yardımcısı Rao Monari, özellikle yeşil geçiş, yenilenebilir enerji ve yeşil tahvil gibi ortak eylem alanlarında iş birliğinin artırılması gerektiğine dikkati çekerek, istişarelerin yapılması, somut bir eylem planı ve geleceğe yönelik projelerin hazırlanması için mutabık kaldıklarını belirtmiştir. Ayrıca, taraflar Rusya ile Ukrayna arasındaki devam eden savaş ve bu çatışmanın bölgesel ve küresel etkileri hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlardır. 18 Şubat 2021'de, "Gençlerin Radikalizm, Aşırıçılık ve Terörizmle Mücadelesindeki Rolü" konulu Taşkent Uluslararası Konferansı'na Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev de katılmıştır. Konferans, Özbekistan Gençlik İşleri Ajansı tarafından düzenlenmiş ve Şangay İşbirliği Örgütü, Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı başkanları, AGİT, UNDP, BM, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi temsilcilerinin yanı sıra 50'den fazla uluslararası uzman ve 300'den fazla genç katılımcı ile gerçekleştirilmiştir.¹⁵²

11.3.7. Birleşmiş Milletler Güney - Güney İşbirliği Ofisi (UNOSSC)

TDT, Küresel Güney-Güney ve Üçgen İşbirliği kapsamında, Birleşmiş Milletler (BM) ve Birleşmiş Milletler Güney - Güney İşbirliği Ofisi (UNOSSC) gibi uluslararası kuruluşlarla çeşitli iş birlikleri geliştirmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında New York ve İstanbul'da gerçekleştirilen ikili görüşmelerde, Küresel Güney içindeki iş birliği yolları tartışılmış, TDT temsilcileri BM destekli çeşitli eğitim ve kapasite geliştirme programlarına katılmıştır. Bu çerçevede, TDT ve UNOSSC, 2016'da İstanbul'da "Gençliğin Şiddeti Önleme ve Aşırıçlıkla Mücadeledeki Rolü" konulu uluslararası konferansı ortaklaşa düzenlemiş, ayrıca TDT, BM'nin Güney-Güney iş birliği perspektifine katkı sağlayan raporların hazırlanmasında yer almıştır. 2017 ve 2018 yıllarında Antalya ve New York'ta düzenlenen Küresel Güney-Güney Kalkınma Expo etkinliklerinde TDT aktif bir rol üstlenmiş, BM yetkilileri tarafından iş birliğine yönelik katkıları takdir edilmiştir. Özellikle, UNDP, UNOSSC ve diğer uluslararası aktörlerle yapılan ortak forumlar ve konferanslar aracılığıyla, sürdürülebilir kalkınma, ekonomik iş birliği ve Güney-Güney iş birliğini teşvik eden projeler geliştirilmiştir.¹⁵³

11.3.8. Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı (UNAOC)

TDT ile Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı (UNAOC) arasındaki resmi ilişkiler, 20 Ekim 2016'da İstanbul'da imzalanan Mutabakat Zaptı ile başlamıştır. Bu iş birliği kapsamında, 2016 yılında düzenlenen uluslararası konferansta gençlerin şiddet içeren aşırıçlıkla

¹⁵² <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/undp-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

¹⁵³ <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/unoss-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

mücadeledeki rolü ele alınmış, 2017’de Gençlik Diyalog Değişim Programı gerçekleştirilmiştir. TDT Genel Sekreteri, 2019’da BM Genel Kurulu kapsamında UNAOC Yüksek Temsilcisi ile bir araya gelerek iş birliğini güçlendirme taahhüdünü yinelemiştir. Ayrıca, Genel Sekreter, BM’de düzenlenen Bakanlar Toplantısı ve UNAOC’ın Küresel Forumu’na katılarak medeniyetler arası diyalog ve barış kültürünü teşvik etme çabalarına destek vermiştir.¹⁵⁴

11.3.9. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO)

TDT, turizm alanında Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ile kapsamlı ilişkiler geliştirmeye özel önem vermektedir. Bu çerçevede, 2015 yılında imzalanan Mutabakat Zaptı (MoU) ile taraflar, turizm iş birliğini artırmak, ortak etkinlikler düzenlemek ve eğitim programları koordine etmek konusunda anlaşmıştır. MoU kapsamında, TDT ve UNWTO İpek Yolu turizmini güçlendirmek için ortak projeler gerçekleştirmiş, Genel Sekreterler karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş ve uzman seviyesinde iş birliğini artırma kararı almıştır. 2017’de UNWTO, TDT üye ülkelerindeki öğrenciler için staj programları düzenlemeyi ve Modern İpek Yolu Ortak Tur Projesi’ni desteklemeyi taahhüt etmiştir. COVID-19 pandemisi nedeniyle ortak projeler kesintiye uğrasa da TDT ve UNWTO’nun turizm alanındaki iş birliklerini önümüzdeki dönemde sürdürmeleri planlanmaktadır.¹⁵⁵

11.3.10. Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA)

TDT Genel Sekreteri, 13 Ekim 2022 tarihinde, Kazakistan’ın başkenti Astana’da düzenlenen Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı’nın (CICA) 6. Zirvesi’ne katılmıştır. Zirvede CICA’nın Asya kıtasında barış, güvenlik ve istikrarı artırmayı amaçlayan tek platform olduğunu ifade ederek, TDT’nin tüm üye devletlerinin CICA’nın aktif üyeleri olduğunu belirtti ve CICA’nın uluslararası bir kuruluşa dönüştürülmesi önerisine Teşkilat’ın desteğini ifade etti. CICA Dönüşümüne ilişkin olarak kabul edilen Astana Bildirisi, CICA Zirvesi’nin ana sonuçlarından biri olarak öne çıkmıştır. TDT Genel Sekreteri, Zirve sırasında yüksek düzeyde katılan diğer temsilcilerle gerçekleştirdiği bir dizi ikili görüşme ile Teşkilat’ın CICA Zirvesi’ne katkısını ortaya koymuştur.¹⁵⁶

11.3.11. Uluslararası Spor Güvenliği Merkezi (ICSS & SIGA)

TDT ile Uluslararası Spor Güvenliği Merkezi (ICSS) arasında, sporun korunmasına yönelik uluslararası politikalar ve stratejik reformlar geliştirmek amacıyla Ağustos 2015’te İstanbul’da bir Mutabakat Zaptı (MoU) imzalanmıştır. Bu iş birliği kapsamında ICSS ve

¹⁵⁴ <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/unaoc-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

¹⁵⁵ <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/unwto-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

¹⁵⁶ <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/cica-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

gençlik kolu *Save the Dream*, İkinci Dünya Göçebe Oyunları'na katılmış ve etkinliği tanıtıcı bir film hazırlayarak spor platformlarında, sosyal medyada ve TV kanallarında yayımlamıştır. Ayrıca, TDT ve ICSS, 2016 yılında İstanbul'da düzenlenen uluslararası konferans kapsamında “Sporun Şiddet İçeren Aşırıcılığı Önleme Aracı Olarak Kullanımı” başlıklı bir panel gerçekleştirmiştir. İşbirliğinin geliştirilmesi amacıyla, TDT Genel Sekreteri ICSS'nin Doha'daki merkezine iki resmi ziyaret düzenleyerek Katar'ın üst düzey yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹⁵⁷

11.3.12. Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO)

TDT ve Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO), temiz enerji, inovasyon, tarımsal ticaret ve özel sektör büyümeyi merkeze alarak sürdürülebilir kalkınmayı ilerletmek amacıyla güçlerini birleştirmektedir. Bu doğrultuda, 25 Kasım 2024 tarihinde TDT Genel Sekreteri Büyükelçi Kubanıçbek Ömüraliyev ve UNIDO Genel Direktörü Gerd Müller, kapsayıcı ve sürdürülebilir sınai kalkınmayı desteklemek üzere bir Ortak Deklarasyon imzalamıştır. İmzalanan Deklarasyon, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, dijital kalkınma ve inovasyon, tarımsal ticaret ve değer zincirlerinin geliştirilmesi, özel sektöre destek ve yatırım teşvikleri ile kapasite geliştirme gibi alanlarda iş birliği yapılmasını öngörmektedir. Bu iş birliği çerçevesinde iki Kurum, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılmasını güçlendirmekte ve döngüsel ekonomi uygulamaları ile kaynak verimliliğini teşvik etmektedir. Ayrıca, dijital dönüşüm ve öncü teknolojilerin kullanılması yoluyla ekonomik rekabet gücünün artırılması hedeflenmiştir. Tarımsal-endüstriyel değer zincirlerinin geliştirilmesi ve gıda güvenliğinin sağlanması konusunda iş birliği yapan TDT ve UNIDO, KOBİ'lere yönelik destek ve yatırım teşvikleri başta olmak üzere özel sektörün gelişimini desteklemektedir. Ticarete rekabetçiliği, akıllı üretimi ve küresel değer zincirlerine entegrasyonu artırmak amacıyla ulusal ve bölgesel kalite altyapısının iyileştirilmesi planlanmaktadır. Ayrıca, politika araştırmaları, kurumsal kapasite geliştirme ve düzenleyici çerçevelerin iyileştirilmesi de ortak çalışmalar arasında yer almaktadır. TDT ve UNIDO, bu iş birliğini gelecek dönemde derinleştirerek bölgesel ve küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamayı sürdürecektir.¹⁵⁸

¹⁵⁷ <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/icss-siga-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

¹⁵⁸ <https://www.turkiestates.org/tr/partner-detay/unido> (Erişim tarihi: 07.02.2025)

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ VE İŞLEVSEL-İNŞACI MODELE GÖRE ÜYE ÜLKELERİN POTANSİYELLERİ

1. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN AVRUPA BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

AB, ekonomik ve politik açıdan TDT'ye göre çok daha gelişmiş bir aşamada bulunmaktadır. Ancak, TDT'yi oluşturan ülkeler, tarihsel, dilsel ve kültürel bağlar açısından nispeten daha avantajlı bir konumda yer almaktadır. AB, birbirinden farklı kültürlere sahip ülkeler arasında kurulmuşken, TDT üyeleri birçok ortak paydada buluşmaktadır. Bu nedenle TDT, ortak kültür ve “Türk” kimliği çerçevesinde şekillendiğinden uluslararası ilişkiler teorilerinde “sosyal inşacı” bir kuruluş olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, TDT ulus-üstü bir yapıya sahip değildir, bağımsız organlar henüz oluşmamış ve üye devletlere tamamen bağlı bir yapıda hareket etmektedir. Bu nedenle “hükümetlerarası” veya “devletlerarası” bir yapıya sahiptir. AB ise büyük ölçüde “yeni işlevselci” teori doğrultusunda gelişmiş, ulus-üstü otorite ve yetki merkezleri kurmayı başarmış ve ekonomik entegrasyon sürecinden serbest ve ortak pazarın bulunduğu tam bir “Birlik” aşamasına geçmiştir (Varol, 2024: 93).

AB'nin ve TDT'nin genel olarak karşılaştırması yapıldığında, üye sayısı bakımından AB'nin (27), TDT'ye oranla (5 üye) yaklaşık 5 kat daha büyük olduğu görülmektedir. Nüfusa bakıldığında ise, TDT üye ülkelerinin nüfusu yaklaşık 180 milyon, Avrupa Birliği üye ülkelerinin ise, TDT üye ülkelerinin yaklaşık 3 katı büyüklüğündedir (447 milyon). TDT'nin kurumsal yapısı ile AB'nin kurumsal yapısı karşılaştırıldığında, Avrupa Parlamentosu, AB Komisyonu, AB Konseyi, AB Zirvesi, AB Adalet Divanı, Avrupa Sayıştay, Avrupa Merkez Bankası gibi kurumlar AB'nin kurumsal yapısını oluşturmaktadırlar. Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryası ise, TDT'nin ana organlarını oluşturmaktadır. AB bünyesinde, Ekonomik ve Sosyal Komite, Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Ombudsmanı, TDT bünyesinde ise, Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), TÜRKSOY, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı, diğer kurum, organ ve ajanslar yer almaktadır. AB ve TDT'nin yasal çerçeve yeterlilikleri üzerinden karşılaştırılmaları yapıldığında, AB mevzuatını oluşturan kurucu metinlerin, katılım anlaşmalarının ve protokollerin 1951 Paris Anlaşması ile başladığı söylenebilir. Bu bağlamda, 1957 Roma Anlaşması, 1986 Avrupa Tek Senedi, 1992 Maastricht Anlaşması, 1997 Amsterdam Anlaşması, 2001 Nice Anlaşması, 2007 Lizbon Anlaşması, 2012 Ekonomik ve Parasal Birlikte İstikrar, Koordinasyon ve Yönetişim Anlaşması birincil

düzenlemeler arasında, AB Zirveleri Sonuç Bildirileri, Avrupa Birliği Resmî Gazetesi gibi faaliyetler de ikincil düzenlemeler olarak sıralanabilir. TDT için ise, 2009 Nahçıvan Anlaşması, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryasına Dair Evsahibi Ülke Anlaşması birincil düzenlemeler, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Tüzüğü, Türk Dünyası Zirveleri Sonuç Bildirileri, TDT Usûl Kuralları, 2022-2026 TDT Stratejisi, Türk Dünyası Vizyonu-2040 gibi başlıklar ikincil düzenlemeler arasında gösterilebilir (Aydilek, 2022: 722-723).

1.1. KÜLTÜREL ENTEGRASYON

TDT üyesi ülkeler, dil, din ve tarihsel bağlar açısından ortak bir kültürel mirasa sahiptir. Bu bağlar, entegrasyonu kolaylaştırıcı bir faktör olarak öne çıkmaktadır. AB’de dil ve din farklılıkları entegrasyon süreçlerini zorlaştırıcı bir etkidir. Ancak, AB’nin Erasmus gibi kültürel entegrasyonu teşvik eden programları bulunmaktadır. Avrupa Birliği’nin Erasmus programı, 2019 yılında 800.000’den fazla öğrencinin farklı ülkelerde eğitim almasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde, Erasmus+ programı, yaklaşık 940.000 öğrenim deneyimi sağlamak için fonlar ayırmıştır.¹⁵⁹ Bu program, dil ve kültürel farklılıkları aşmada önemli bir rol oynamaktadır.

TDT’nin güçlü bir şekilde geleceğe taşınması için en önemli faaliyet alanlarına bakıldığında, bunlardan birinin, ‘halklararası iş birliği’ olduğu görülecektir. Üye devletler arasındaki ilişkilerin toplumsal düzeyde de desteklenmesi ve ortak değerlerin birleştirilmesi, halkların birbirini tanımasıyla mümkün olacaktır. Bu tanışıklık, teşkilatın hem devlet hem de millet düzeyinde karşılıklı olarak inşa edilmesini sağlayacaktır. Bu çerçevede, “Ortak Türk Tarihi”, “Türk Dünyası Coğrafyası” ve “Ortak Türk Edebiyatı” ders kitaplarının hazırlanması gibi projeler, üyeler arasındaki bağları güçlendirilmek suretiyle uluslararası tanınırlık sağlanacaktır. Bu faaliyetlerin desteklenmesi için TÜRKPA, TÜRKSOY, Türk Akademisi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı (TKMV) gibi kurumların titiz çalışmaları da önem taşımaktadır.¹⁶⁰ Alfabe değişiklikleri gibi girişimler, bu bağı güçlendirme amacını taşımaktadır. Üye devletler, Rus etkisinden bağımsızlıklarını artırmak için Türk kültürüne daha fazla önem atfetmektedirler. Bu başarılı olursa, kültürel alanlardaki başarı diğer alanlara da yayılacaktır. Rusça, elitler arasında hala dil ve kültürel olarak etkili bir konumda olsa da üye devletlerin bağımsızlıklarını öne çıkarma isteği, Rusya’nın kültürel etkisini zayıflatmaktadır. Russkiy Mir ve Gorchakov Fonu gibi girişimlerle bu etki sürdürülmeye çalışılsa da başarılı olma ihtimali giderek

¹⁵⁹ <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/news/interactive-facts-and-stats-on-erasmus> (Erişim Tarihi: 10.08.2024).

¹⁶⁰ <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar> (Erişim Tarihi: 09.08.2024).

azalmaktadır. Çin, ekonomik etkisini artırmış olsa da kültürel olarak aynı başarıyı gösterememektedir. Çin kültürü ile Türk kültürü arasındaki sinofobi ve kültürel mesafe, Çin'in bu alandaki etkisini sınırlamaktadır. Konfüçyüs Enstitüsü gibi girişimlerle bu mesafeyi kapatmaya çalışsa da kültürel etki kurma konusunda hala zorlanmaktadır. AB ve ABD, bölgeye olan coğrafi uzaklıklarına rağmen, TDT üye devletleri arasında artan bir kültürel ilgi çekmektedir. Özellikle öğrenci ve akademik değişim programları, Batı kültürü ve eğitimi konusunda artan bir talebe işaret etmektedir. AB'nin sivil toplum ve demokratikleşme desteği de bu ilgiyi artırmaktadır. Bu durum, Batı'ya bölgedeki kültürel etkisini artırma yönünde önemli bir fırsat sunmaktadır (bk. Koçak, 2023: 128, Table 2)

TDT, Türk dili konuşan ülkeler arasında kültürel iş birliğini teşvik eden çeşitli kurumlar kurmuştur. Bunlar arasında Türk Kültür ve Miras Vakfı,¹⁶¹ Türk Akademisi¹⁶² ve TÜRKSOY¹⁶³ (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) bulunmaktadır. Bu kurumlar, kültürel mirasın korunması ve tanıtılması amacıyla birçok proje ve etkinlik düzenlemektedir.

TDT Genel Sekreteri Baghdad Amreyev'e göre Türk kültürü, dili, gelenekleri ve değerlerini tanıtmak ve ortak mirası korumak amacıyla kültürel sahada aktif olarak faaliyet gösteren kurumlar bulunmaktadır. Bu alanda, TÜRKSOY ve Uluslararası Türk Kültür ve Mirası Vakfı önemli bir rol oynamaktadır. TDT, gençlik iş birliğini artırarak, gençlerin ülkelerini karşılıklı olarak keşfetmelerine, akranlarıyla tanışmalarına ve spor dâhil olmak üzere çeşitli alanlardaki projelerde iş birliği yapmalarına fırsatlar yaratmıştır. Gençlik kampları ve festivalleri, Genç Liderler Forumu ve Genç Girişimciler Forumu, Türk Dünyası'na yönelik farkındalığı artırarak geleceğin Türk neslini hazırlayan başlıca platformlardır. Üniversitelerarası spor oyunları (Türk Üniversite Oyunları) ve Dünya Göçebe Oyunları aracılığıyla geleneksel sporların yeniden canlandırılması ve korunmasına verilen destek, Türk iş birliğinin bir markası haline gelmiştir. TDT ayrıca, Türk diasporası topluluklarıyla eğitim, kültür ve spor alanlarındaki iş birliğini ve koordinasyonu geliştirmek için önemli çabalar sarf etmiştir.¹⁶⁴

Purtaş'a göre, kültürel alanda başlatılan iş birliği girişimi olan TÜRKSOY, eğer başarılı olmasaydı muhtemelen siyasal alandaki bu iş birliği girişimleri de hayata geçmeyecekti.

¹⁶¹ https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar/turk-kultur-ve-miras-vakfi_5 (Erişim Tarihi: 20.08.2024).

¹⁶² https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar/turk-akademisi_1 (Erişim Tarihi: 20.08.2024).

¹⁶³ <https://www.turksoy.org/turksoy-hakkinda> (Erişim Tarihi: 20.08.2024).

¹⁶⁴ <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/haberler/article-by-the-secretary-general-of-the-organization-of-turkic-states-towards-the-stronger-better-integrated-and-more-united-turkic-world-2676-162.pdf> (Erişim Tarihi: 11.08.2024).

Kültürel entegrasyon alanında sağlanan başarının, siyasi ve ekonomik alanlardaki iş birliğinin önünü açmıştır.¹⁶⁵

TÜRKSOY, Türk kültürünü tanıtmak, koruma ve gelecek nesillere aktarma amacıyla üye ülkeler arasında eşitlik ve ortak çıkarları ön planda tutarak faaliyet göstermektedir. Merkezi Ankara’da olmasına rağmen Türkiye’nin diğer üye ülkeler üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Her yıl önemli tarihî şahsiyetleri onurlandırmak için anma yılı ilan eden TÜRKSOY, 2022 yılını Süleyman Çelebi’yi anma yılı olarak belirlemiştir. Ayrıca, Türk sanatını tanıtmak amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlemekte, kültürel başkent uygulaması ve Nevruz kutlamaları gibi gelenekleri sürdürmektedir. Gençlik projeleri de TÜRKSOY’un üzerinde durduğu önemli alanlar arasında yer almakta olup, bu bağlamda TÜRKSOY Gençlik Odası ve TÜRKSOY Gençlik Orkestrası kurulmuştur. Son olarak, Manas Destanı ve Dede Korkut Hikâyeleri gibi eserlerin yayını Türk kültürünü yaşatmaya yönelik adımlar olarak dikkat çekmektedir. TÜRKSOY ayrıca, UNESCO gibi uluslararası kuruluşlarla iş birlikleri yapmaktadır (Ünver, 2023, s. 147, 148).

Macar Turan Kurultayı: Her yıl düzenlenen Macar Turan Kurultayı, Türk dünyasının kültürel mirasını kutlamak ve tanıtmak amacıyla düzenlenen önemli bir etkinliktir. Bu kurultayda, geleneksel sporlar, müzik ve dans gösterileri, sergiler ve paneller düzenlenmektedir.¹⁶⁶

Türk Haftası: Cenevre’de düzenlenen Türk Haftası, Türk halklarının zengin kültürel mirasını tanıtmak ve uluslararası diyalog ve iş birliğini teşvik etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu etkinlikler kapsamında sergiler, konserler ve çeşitli kültürel aktiviteler düzenlenmektedir.¹⁶⁷

Gençlik ve Spor Faaliyetleri: TDT, gençlik ve spor alanında da aktif iş birliği yapmaktadır. 2. Genç Gönüllülük Eğitim Programı ve 2. Türk Uzay Kaşifleri Kampı gibi etkinlikler, gençlerin kültürel bağlarını güçlendirmek ve ortak projeler geliştirmek amacıyla düzenlenmektedir.¹⁶⁸

Türk halkları, dünya bilim ve kültür hazinesine değerli katkılar sunmuş bulunmaktadır ve Kaşgarlı Mahmut, İbn-i Sina, Genceli Nizami, Nasirüddin Tusi gibi önemli isimler, bu

¹⁶⁵ https://tasam.org/Files/Icerik/File/F%C4%B1rat_PURTA%C5%9E.pdf_9b330256-1fba-4996-8e31-abe2f4187d51.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2024).

¹⁶⁶ https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar/macar-turan-kurultayi_401 (Erişim Tarihi: 19.03.2025)

¹⁶⁷ https://www.turkicstates.org/tr/haberler/cenevrede-duzenlenen-turk-haftasinin-video-goruntuleri_3275 (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁶⁸ https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar/2-genc-gonulluluk-egitim-programi_362 https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar/2-turk-uzay-kasifleri-kampinin-acilisi_420 (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

katkıların köklü bir geçmişe dayandığını ispatlamıştır. Günümüzde Türk halkları arasında bilimsel ve entelektüel iş birliği gelişmektedir ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı, Uluslararası Türk Akademisi, Avrasya Yazarlar Birliği gibi kurumlar bu iş birliğini güçlendirmektedir. Bağımsız Türk cumhuriyetleri, modern teknoloji uygulamaları ve insan sermayesi oluşturulması gibi alanlarda önemli aşamalar kaydetmektedir. Bu ülkelerde faaliyet gösteren Bilimler Akademileri, bilimsel politikaların uygulanmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi (1945), Kazakistan Ulusal Bilimler Akademisi (1946), Türkiye Bilimler Akademisi (1993), Türkmenistan Bilimler Akademisi (1953), Kırgızistan Bilimler Akademisi (1954) ve Özbekistan Bilimler Akademisi (1943) gibi kurumlar bu alanda tarihsel birikimi sürdürmektedir. Bağımsız Türk devletlerinde 300’ü aşkın üniversite ve pek çok araştırma kurumu faaliyet göstermektedir; on binlerce Türk bilim insanı ve araştırmacı, kendi akademileri ve dünya çapındaki benzer kurumlarda çalışmalar yürütmektedir. Türk cumhuriyetleri, akademik entegrasyon yönünde adımlar atmakta ve bu kapsamda Uluslararası Türk Akademisi çatısı altında 2015’te toplanan “Türk Dünyası Bilimler Akademileri Birliği” önemli bir örnek sunmaktadır. Pek çok dış ülkede de Türk dünyasını araştıran bilim merkezleri bulunmakta ve Türk dünyasının meseleleri geniş bilimsel çerçevede ele alınmaktadır. Bu durum, uluslararası kamuoyunun Türk dünyasına olan ilgisinin artmakta olduğunu, Türk cumhuriyetlerinin ise bilimsel dayanışma ve iş birliği çabalarını sürdürdüğünü göstermektedir (Feyziyev, 2019a: 227-229).

AB, UEFA, Erasmus ve Avrupa Kültür Programı gibi birçok kültürel iş birliği alanında faaliyet göstermektedir. Bu programlar, AB ülkeleri arasındaki kültürel bağları güçlendirmekte ve genç nüfusa yönelik çeşitli eğitim ve spor olanakları sunmaktadır. TDT’de ise spor ve geleneksel oyunlar, sanat ve entelektüel faaliyetler gibi kültürel iş birlikleri bulunmaktadır. Ancak, bu iş birlikleri AB’nin sunduğu kapsamlı programlara kıyasla daha sınırlı düzeydedir (Aydilek, 2022: 724).

İlerleyen süreçte TDT’nin kültürel iş birliğini daha da derinleştirmesi beklenmektedir. Bu bağlamda, yeni kültürel projeler ve etkinlikler planlanmaktadır. Örneğin, Dünya Göçebe Oyunları, Türk dünyasının geleneksel sporlarını ve kültürel mirasını tanıtmak amacıyla düzenlenen önemli bir etkinliktir. Ayrıca, Mahtumkulu Firaki’nin 300. doğum yıldönümüne ithaf olunan uluslararası forum¹⁶⁹ gibi etkinlikler de Türk dünyasının kültürel mirasını tanıtmaya devam edecektir.

¹⁶⁹ https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar/mahtumkulu-firakinin-300-dogum-yildonumune-ithaf-olunan-uluslararasi-foruma-katilim_369 (Erişim Tarihi: 20.08.2024)

Özetle, TDT üye ülkeleri arasındaki kültürel ilişkiler ve faaliyetler, mevcut iş birliği yapıları ve geleceğe dönük projelerle sürekli olarak güçlenmektedir. Bu çalışmalar, Türk dünyasının kültürel entegrasyonunu artırmak ve uluslararası platformlarda daha etkin bir şekilde tanıtılmasını sağlamak amacıyla yürütülmektedir.

1.2. EKONOMİK ENTEGRASYON

AB, ekonomik açıdan dünya çapında önemli bir güç olarak öne çıkmaktadır. 17 trilyon dolarlık nominal GSYİH'si ve kişi başına 33 bin dolarlık geliriyle, AB'nin ekonomik kapasitesi oldukça yüksektir. İşsizlik oranı %6, enflasyon oranı ise %10.1 seviyesindedir. AB, ortak bir para birimi olan Euro'yu kullanmaktadır ve yıllık büyüme hızı %3.1'dir. Buna karşın, TDT'nin ekonomik kapasitesi AB'ye göre oldukça sınırlıdır. 1.3 trilyon dolarlık nominal GSYİH'ye sahip olan TDT, kişi başına düşen gelir açısından AB'nin çok gerisinde kalmaktadır; bu oran TDT için sadece 7 bin dolardır. TDT ülkelerindeki işsizlik oranı %6.7, enflasyon ise %28.82 gibi yüksek seviyelerdedir. Yıllık büyüme hızı %5.4 ile AB'den yüksek olmasına rağmen, ekonomik entegrasyon açısından ortak bir para birimi bulunmamaktadır (Aydilek, 2022: 723).

AB'nin 2020 yılında Çin ile imzaladığı Yatırım Anlaşması (Comprehensive Agreement on Investment - CAI), AB'nin ekonomik gücü ve diplomatik etkinliğini gösteren önemli bir anlaşmadır. Bu anlaşma, AB ve Çin arasındaki ticaret ve yatırım ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemekte olup, AB yatırımcılarına Çin pazarına daha fazla erişim sağlamayı, adil muamele garantileri sunmayı ve devlet destekli şirketler, sübvansiyonlar ve zorunlu teknoloji transferleri gibi konularda engelleri azaltmayı amaçlamaktadır. Anlaşma, ayrıca iklim ve çalışma standartları gibi sürdürülebilir kalkınma taahhütlerini de içermektedir.¹⁷⁰

TDT, küresel ölçekte etkili bir güç olma amacıyla detaylı bir ekonomik yol haritası belirlemiştir. Bu çerçevede, üye devletler arasındaki ticaretin artırılması, ekonomik dayanışmanın güçlendirilmesi ve istikrarlı ekonomik büyümenin sağlanması gibi somut hedefler ortaya konmuştur. Ekonomik entegrasyonu güçlendirmek için ortak pazarların oluşturulması, ticaret engellerinin azaltılması ve ortak ekonomi politikalarının geliştirilmesi önemlidir. Üye ülkeler, bu hedeflere ulaşma konusundaki kararlılıklarını göstermiştir. Örneğin, Türk Yatırım Fonu ve Özel Ekonomik Bölge kurulması gibi faaliyetler, üye devletlerin ekonomik bütünleşme konusundaki istekliliğini ortaya koymaktadır. TDT'nin son zirvelerinde alınan kararlar, teşkilatın ekonomik gelişme temelli bir stratejiye kaydığını göstermektedir. TDT'nin 2040 Vizyon Belgesi'ne göre, ekonomik kalkınma politikalarının uyumlu hale getirilmesi, yeşil ekonomi ve dijitalleşme alanlarında iş birliğinin artırılması hedeflenmektedir.

170

Ayrıca, TDT, dijital ekonomi ve teknolojik dönüşüme büyük önem vermektedir. Dijital Ekonomi Ortaklık Anlaşması'nın, üye ülkeler arasındaki ticaret ve yatırımlar üzerinde olumlu etkiler yaratması beklenmektedir (Arıkan, 2024: 89).

TDT üyesi ülkeler arasında serbest ticaret anlaşmaları ve enerji projeleri, ekonomik bağları güçlendirecektir. Örneğin, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaşmasını sağlamaktadır. Bu proje, ekonomik entegrasyonun somut bir örneğidir.

AB'nin ekonomik entegrasyonu Roma Antlaşması ile başlamış ve tek pazar ve ortak para birimi gibi önemli adımlarla güçlenmiştir. AB'nin 2021 yılında toplam gayri safi yurt içi hasılası (GSYİH) 14,5 trilyon Euro'dur.¹⁷¹ 2022'de bu rakam 17 trilyon Euro'ya yükselmiştir (bk. Aydılek, 2022: 723). Bu, ekonomik entegrasyonun başarıyla sağlandığını göstermektedir.

TDT üye ülkeleri arasındaki ticaret hacmi son yıllarda önemli bir artış göstermiştir. 2022 yılında 33 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2023 yılında 42 milyar dolara yükselmiştir. Bu artış, üye ülkelerin birbirleriyle ticari ilişkilerini güçlendirmek adına attıkları adımların bir sonucudur.¹⁷²

TDT üyesi ülkeler arasında ticaretin artırılması için belirlenen hedefler ve stratejiler de mevcuttur. Özellikle, finansal bağımsızlık ve yabancı paraların kullanımının azaltılması, yerel para birimlerinde ticaretin artırılması ve bütünleşmiş ticari altyapının geliştirilmesi gibi hedefler, "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi"nde¹⁷³ yer almaktadır. Bu belge, üye ülkelerin birbirlerinin yerli üretimlerini desteklemesini ve ekonomik iş birliğini derinleştirmeyi amaçlamaktadır.

AB, malların ve hizmetlerin serbest dolaştığı bir ortak pazar yapısına sahiptir. Avrupa Ekonomik Alanı ve Serbest Ticaret Bölgesi gibi girişimlerle, AB içindeki ticaret ve ekonomik entegrasyon büyük ölçüde tamamlanmıştır. TDT'de ise henüz böyle bir ortak pazar mevcut değildir. Ancak, ticaret ve gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması için çabalar sürmektedir. Bu kapsamda, TDT Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi kabul edilmiş ve TURANSEZ özel ekonomik bölgesinin kurulması çağrıları yapılmıştır (Aydilek, 2022: 724).

¹⁷¹ https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/economy_en (Erişim Tarihi: 11.08.2024)

¹⁷² <https://ticaret.gov.tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-uyeleri-arasindaki-ticaret-42-milyar-dolara-yukseldi>
<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-devletleri-teskilati-uyeleri-arasindaki-ticaret-42-milyar-dolara-yukseldi/3116256> <https://www.alomaliye.com/2024/01/23/turk-devletleri-teskilati-uyeleri-arasindaki-ticaret/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁷³ <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf> (Erişim Tarihi: 12.08.2024)

Gelecek öngörüsü açısından, TDT'nin ekonomik ilişkilerini daha da derinleştirmesi beklenmektedir. Örneğin, TOGG elektrikli otomobil projesine üye ülkelerden gelen yoğun talep, bu iş birliğinin somut bir göstergesidir. Ayrıca, özel ekonomik bölgelerin kurulması planlanmaktadır. İlk olarak, “Turan Özel Ekonomik Bölgesi” kurulacak ve bu bölge, ülkeler arasındaki ticaret hacmini artırarak ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacaktır.¹⁷⁴ Türkiye'nin son dönemde önemli bir aşama kaydettiği savunma sanayi yatırımlarına Türk cumhuriyetlerinden gelen ortak üretim talepleri de güvenliğin yanında ekonomik bir önem de taşımaktadır.

Özetle, TDT üye ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler olumlu yönde ilerlemektedir ve gelecekte bu ilişkilerin daha da güçlenmesi beklenmektedir. Ekonomik iş birliğinin artırılması, ticaret hacminin büyümesi ve özel ekonomik bölgelerin kurulması gibi hedefler, TDT'nin ticari ve ekonomik entegrasyonunu desteklemektedir.

1.3. GÜVENLİK İŞ BİRLİĞİ

Özellikle Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan'ın karşı karşıya kaldığı PKK, IŞİD ve Ermeni terörü gibi tehditler güvenlik alanında öne çıkan konulardır. Ayrıca, Özbekistan'ın IŞİD ve Hizbu't-Tahrir ile mücadelesi ve Kazakistan ile Türkmenistan'ın bölgesel güvenliğini tehdit eden IŞİD ayrılıkçılığına karşı geliştirdiği devlet refleksi görülmektedir. Üye ülkelerin vatandaşlarının “ortak terör tehditleri” konusunda bilinçlendirilmesi, Ayrıca, TDT sistemi çerçevesinde ulusal ve uluslararası güvenlik doktrininin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. TDT, küresel ölçekte önemli bir uluslararası güvenlik örgütü olarak yapılandırılmalıdır. Bu çerçevede, IŞİD, PKK gibi terör örgütlerine karşı askeri ve polisiye güvenlik müdahaleleri gerçekleştirmelidir. Bu müdahaleler, meşru müdafaa kapsamında değerlendirilecek ve ulusal, bölgesel, küresel düzeyde barış ve huzurun sağlanmasında kritik bir rol oynayacaktır. Ayrıca, terörle mücadele politikalarının ve uygulamalarının kurumsallaşması adına iş birliği protokollerinin oluşturulması gerekmektedir. TDT bünyesinde terörle mücadele, istihbarat, uluslararası güvenlik doktrini ve operasyonel kapasite gibi konuları ele almaya devam etmelidir (Parlak ve Mağat, 2023: 582). Nihayetinde TDT, ortak bir ordunun kurulması için gerekli donanım, altyapı, ortak hareket kabiliyeti (Örn. II. Karabağ Zaferi) ve üyelerinin ortak Türk tarihinden gelmeleri dolayısıyla, gerekli tecrübeye sahiptir.

AB'de ortak bir ordu bulunmamakla birlikte, Avrupa Savunma Fonu gibi girişimlerle savunma iş birliği artırılmaktadır. 2017 yılında kurulan Avrupa Savunma Fonu, 2021-2027

¹⁷⁴ https://www.dunya.com/ekonomi/turk-devletleri-teskilati-arasinda-ticaret-hacmi-42-milyar-dolara-cikti-haberi-716444#google_vignette <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turk-devletleri-teskilati-ticaret-hedeflerini-acik-16772003/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

dönemi için 13 milyar Euro bütçe ile AB'nin savunma kapasitesini artırmayı hedeflemektedir.¹⁷⁵ Diğer taraftan Rusya Ukrayna Savaşı Avrupa'nın savunma alanında NATO'ya ve dolayısıyla ABD'ye bağımlılığının her zamankinden daha fazla sorgulanmasına yol açmıştır.

TDT üye ülkeleri Arasında Güvenlik ve Savunma İşbirliklerine bakıldığında ise, Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi Milli Savunma Komisyonu Başkanları Toplantısı'nın, savunma sanayinde ortak projeler geliştirme amacıyla düzenlendiği görülmektedir. Toplantıda, üye ülkeler arasında savunma sanayi ürünlerinin ortak kullanımı, üretimi ve eğitimleri gibi konular ele alınmıştır. Bu tür iş birlikleri, savunma sanayisinde teknolojik ilerlemeyi ve askeri kapasiteyi artırmayı hedeflemektedir.¹⁷⁶

Kapsamlı savunma iş birliği anlaşmaları bağlamında, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında savunma sanayi ve askeri iş birliği alanında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, askeri ekipmanların ortak üretimi, teknik bilgi paylaşımı ve savunma teknolojilerinin geliştirilmesini kapsamaktadır. Örneğin, Türkiye'nin ASELSAN ve Roketsan gibi savunma sanayi şirketleri, diğer üye ülkelere teknik destek sağlamaktadır.¹⁷⁷

Askerî Kapasite, Ortak Tatbikatlar ve Eğitimler konusunda AB ortak bir ordu kurma aşamasında olup, bu sürecin de çok kolay ilerlemeyeceği görülmektedir. 5 bin kişilik AB Acil Müdahale Gücü oluşturulmakta ve bu gücün stratejik hedefleri Stratejik Pusula belgesiyle belirlenmiştir. TDT'de ise henüz somutlaşmış ortak bir ordu veya savunma politikası bulunmamaktadır. Ancak, zirve bildirilerinde savunma sanayi ve askeri iş birliği konularında daha yakın iş birliği çağrıları yapılmaktadır (Aydilek, 2022: 724). TDT'nin AB'ye nazaran ortak iş birlikleri geliştirmede daha avantajlı olduğunu söyleyebiliriz.

TDT üye ülkeleri arasında düzenlenen ortak askeri tatbikatlar, askerî kapasitelerin artırılmasına ve birlikte çalışabilirliğin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin, Türkiye ve Azerbaycan arasında düzenlenen "TurAz Kartalı" tatbikatları, iki ülkenin hava kuvvetlerinin koordinasyonunu ve operasyonel yeteneklerini artırmayı amaçlamaktadır.¹⁷⁸

TDT üye ülkeleri ülkeler arasında askeri eğitim ve teknik bilgi paylaşımı konusunda çeşitli programlar düzenlenmektedir. Bu programlar kapsamında, askeri personel ve uzmanlar, diğer üye ülkelerdeki eğitimlere katılarak bilgi ve tecrübelerini artırmaktadır. Örneğin,

¹⁷⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/European_Defence_Fund (Erişim Tarihi: 11.08.2024)

¹⁷⁶ <https://anlatilaninotesi.com.tr/20240522/turk-devletleri-savunma-sanayinde-isbirligini-konusmak-icin-bir-araya-geldi-1084085019.html> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁷⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-kuresel-bir-guc-turk-devletleri-teskilati/3156648>
<https://arsiv.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/turk-dunyasina-ortak-savunma-1000709> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁷⁸ <https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

Türkiye'nin Kara Harp Okulu ve Harp Akademileri, diğer üye ülkelerin askeri personeline eğitim vermektedir.¹⁷⁹

Güvenlik ve Savunma Anlaşmaları ve İşbirlikleri alanında Türk devletlerinin ortak güvenlik sorunu, küresel güvenlik ilkelerinin bölgesel planda benimsenmesiyle çözülmektedir. Günümüz uluslararası sisteminde güvenliği yalnızca belirli bir blokla sınırlı tutmak yetersiz kalmıştır ve güvenlik politikasının küresel ölçekte geliştirilmesi gerekmektedir. Türk devletleri, Avrasya'nın merkezindeki jeopolitik konumları ve sahip oldukları doğal zenginlikler sayesinde bu küresel güvenlik çabalarına önemli katkılar sunmaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türk dünyasının birliğini ve entegrasyonunu destekleyerek, enerji projeleri ve ikili-çoklu iş birlikleri aracılığıyla bölgenin istikrarını güçlendirmektedir. Azerbaycan ile Türkiye arasında geliştirilen stratejik ortaklık ve askerî iş birliği, "Bakü-Tiflis-Ceyhan" ve "Bakü-Tiflis-Erzurum" gibi enerji hatlarıyla birleştiğinde, Avrasya'nın güvenliğini sağlamlaştırmaktadır. Bu süreç, aynı zamanda Türk devletlerinin ekonomik ve siyasi olanaklarını birleştirerek ortak bir güç merkezi oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. Kazakistan Cumhuriyeti'nin AGİT'e başkanlık yapması, Azerbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi üyeliğine seçilmesi gibi örnekler, Türk devletlerinin uluslararası arenada birlikte hareket ettiklerinde etkili olduklarını göstermiştir. Öte yandan Azerbaycan-Türkiye askerî iş birliğinin yoğunlaşması, bölgede barış ve istikrarın korunması için önemli bir garantör mekanizma hâline gelmiştir. Türk devletlerinin bu çerçevede askerî ve diplomatik gücünü birleştirmesi, Avrasya'nın jeopolitik güvenliğini güçlendirmektedir. Türk devletlerinin stratejik hedefi, ortak güvenlik politikalarını oluşturmak ve dünya birliğinin istikrarına katkıda bulunmaktır. Daha geniş formatta askerî-siyasi ittifak oluşumu ve küresel güvenlik sorumluluğunun paylaşılması yönünde atılan adımlar, Türk devletlerinin kendi ortak çıkarlarını uluslararası platformlarda savunmaya hazır olduklarını kanıtlamıştır. Bu bağlamda, Avrasya'da güvenlik ve barışın sağlanması için Türk devletleri Birliği'nin oluşması ve küresel entegrasyonun hız kazanması giderek daha da önemli hâle gelmiştir (Feyziyev, 2019a: 255-167).

Güvenlik İşbirliği Anlaşmaları: üye ülkeler arasında imzalanan güvenlik iş birliği anlaşmaları, terörle mücadele, sınır güvenliği ve istihbarat paylaşımı gibi konuları kapsamaktadır. Bu anlaşmalar, bölgesel güvenliği artırmayı ve ortak tehditlere karşı iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Örneğin, Türkiye ve Kazakistan arasında imzalanan güvenlik

¹⁷⁹ <https://www.turkicstates.org/tr> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

iş birliği anlaşması, terörle mücadele ve sınır güvenliği konularında iş birliğini artırmayı amaçlamaktadır.¹⁸⁰

TDT üye ülkeleri arasında imzalanan stratejik ortaklık anlaşmaları, uzun vadeli savunma ve güvenlik iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu anlaşmalar, askeri teknolojilerin ortak geliştirilmesi, savunma sanayi projelerinin yürütülmesi ve bölgesel güvenliğin sağlanması gibi konuları kapsamaktadır. Örneğin, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan stratejik ortaklık anlaşması, bölgesel güvenliğini sağlamak ve ortak savunma projeleri geliştirmek adına önemli bir adımdır.¹⁸¹

TDT üye ülkeleri, savunma sanayi alanında daha fazla ortak projeye imza atarak askeri kapasitelerini artırmayı planlamaktadır. Türkiye'nin savunma sanayi tecrübesi, diğer üye ülkelere teknik bilgi ve eğitim desteği sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Türkiye'nin geliştirdiği insansız hava araçları (İHA) ve zırhlı araçlar, diğer üye ülkeler tarafından da kullanılmaktadır.¹⁸²

TDT, üye ülkeler arasında bölgesel güvenliğini sağlamak için ortak güvenlik politikaları geliştirmeyi ve uygulamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda olası güvenlik tehditlerine karşı, ortak tatbikatlar ve acil durum müdahale kapasiteleri artırılacaktır. Örneğin, terörle mücadele konusunda ortak operasyonlar ve istihbarat paylaşımı yapılması planlanmaktadır.¹⁸³

1.4. ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE İŞ BİRLİKLERİ

TDT, üye ülkeler arasında çeşitli ikili ve çok taraflı anlaşmalar yaparak iş birliğini artırmaktadır. Örneğin, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkiye gibi ülkeler arasında stratejik ortaklık ve iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, enerji, lojistik, güvenlik ve askeri iş birliği gibi alanları kapsamaktadır. Azerbaycan'ın, Türkmenistan ile Hazar Denizi kaynaklı sorunları çözmek üzere dostane bir şekilde anlaşma sağlaması ve doğal gaz temini konusunda SWAP anlaşması imzalaması, bu iş birliklerine örnek teşkil etmektedir.¹⁸⁴

AB'de ise enerji, güvenlik ve dış ilişkiler alanında üye devletler arasında Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) çerçevesinde çok taraflı iş birlikleri yürütülmektedir. Avrupa Enerji Birliği kapsamındaki projeler, enerji arz güvenliğini artırmak ve üye ülkeler arası enerji

¹⁸⁰ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-kuresel-bir-guc-turk-devletleri-teskilati/3156648> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁸¹ <https://www.tasav.org/index.php/turki-cumhuriyetler-den-turk-devletleri-teskilati-na-30-yilin-muhasebesi.html> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁸² <https://anlatilaninotesi.com.tr/20240522/turk-devletleri-savunma-sanayinde-isbirligini-konusmak-icin-bir-araya-geldi-1084085019.html> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁸³ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-kuresel-bir-guc-turk-devletleri-teskilati/3156648> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁸⁴ <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilatina-uye-ulkeler-arasinda-ikili-iliskilere-bakis> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

entegrasyonunu sağlamak için uygulanmaktadır. Ayrıca AB, komşu ülkelerle enerji alanında SWAP benzeri mekanizmalar geliştirmektedir.

TDT bünyesinde, üye ülkelerin parlamentoları arasında iş birliğini teşvik eden Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) gibi platformlar bulunmaktadır. TÜRKPA, düzenli olarak genel kurullar ve çeşitli tematik toplantılar düzenleyerek üye ülkeler arasındaki siyasi ve yasama iş birliğini güçlendirmektedir. Ayrıca, TÜRKPA, çevre, doğal kaynaklar ve sağlık gibi alanlarda da iş birliği faaliyetleri yürütmektedir.¹⁸⁵

AB'de bu işlevi Avrupa Parlamentosu üstlenmektedir. Üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan parlamento, yasama faaliyetlerini koordine ederken çeşitli komiteler aracılığıyla çevre, enerji, sağlık ve dijital dönüşüm gibi alanlarda da politika geliştirmektedir. Ek olarak, Avrupa Bölgeler Komitesi gibi platformlar yerel ve bölgesel iş birliğini desteklemektedir.

TDT, uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak üye ülkelerin uluslararası alandaki etkisini artırmayı hedeflemektedir. BM, EİT, İİT gibi uluslararası kuruluşlarla yapılan iş birlikleri, Türk dünyasının uluslararası platformlarda daha güçlü bir şekilde temsil edilmesini sağlamaktadır.¹⁸⁶

AB de küresel ölçekte çok sayıda uluslararası kuruluşla iş birliği içerisinde. AB, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, NATO ve Afrika Birliği gibi aktörlerle stratejik ortaklıklar yürütmekte, küresel ticaret, kalkınma yardımları ve çevre konularında uluslararası etki alanını genişletmektedir. Ayrıca, AB'nin dış ilişkiler politikası kapsamında yürütülen ortaklık anlaşmaları, birlik dışındaki ülkelerle iş birliğini kurumsal düzeye taşımaktadır.

TDT üye ülkeleri, enerji ve ulaştırma alanlarında da iş birliği yapmaktadır. Bu iş birlikleri, bölgesel enerji güvenliğini artırmayı ve ticaret yollarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin, Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan enerji anlaşmaları ve ulaştırma projeleri, Orta Koridor üzerinden ticaretin artırılmasına katkı sağlamaktadır.¹⁸⁷

AB, Trans-Avrupa Ulaştırma Ağı (TEN-T) ile üye ülkeler arasında kapsamlı ulaştırma projeleri gerçekleştirmekte, enerji bağlantıları içinse Avrupa Enterkonnekte Şebekeleri (TEN-E) sistemiyle elektrik ve doğal gaz altyapılarını bütünleştirmektedir. AB'nin komşuluk politikası kapsamında Doğu Avrupa ve Orta Asya ile ulaştırma koridorlarının geliştirilmesi için de finansal ve teknik destek sağlanmaktadır.

¹⁸⁵ <https://turkpa.org/tr/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁸⁶ <https://www.turkicstates.org/tr/turk-devletleri-teskilatinin-faaliyetleri> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

¹⁸⁷ <https://www.cbiko.gov.tr/uluslararası-isbirlikleri/turk-devletleri-teskilati> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

TDT, uluslararası platformlarda da güvenlik ve savunma alanında iş birliklerini artırmayı amaçlamaktadır. Bu, bölgesel güvenlik ve istikrarı sağlamak için uluslararası ortaklıkların geliştirilmesini içermektedir. Örneğin, NATO ve diğer uluslararası güvenlik organizasyonları ile iş birliği yapılması planlanmaktadır.¹⁸⁸

AB, Avrupa Savunma Ajansı ve Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) aracılığıyla askeri ve güvenlik alanında entegrasyonu artırmayı hedeflemektedir. AB-NATO iş birliği kapsamında ortak tatbikatlar, siber güvenlik protokolleri ve kriz yönetimi gibi faaliyetler düzenlenmektedir. AB’de aynı zamanda, “PESCO” girişimiyle savunma kapasitelerinin geliştirilmesi ve üye ülkeler arasında askeri iş birliğinin derinleştirilmesi amaçlanmaktadır.

1.5. NÜFUZ-ETKİ ALANI KAPASİTESİ VE VATANDAŞLARINA SUNDUKLARI İMKÂNLAR

AB, küresel düzeyde nüfuz sahibi olan bir örgüttür. AB ülkeleri, en değerli pasaport endeksinde ilk 10’da yer almakta ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde (BMGK) daimî üye olarak temsil edilmektedir (İngiltere ve Fransa). Ayrıca, AB, G7 gibi uluslararası platformlarda hem bir bütün olarak hem de üye devletler düzeyinde temsil edilmektedir. AB ülkeleri, Küresel Yumuşak Güç Endeksi’nde ilk 30’da ve Küresel Rekabet Endeksi’nde ilk 20-50 arasında yer almaktadır. TDT ise bu alanlarda sınırlı bir nüfuza sahiptir. TDT üye ülkeleri, en değerli pasaport endeksinde 52-92 arasında yer almakta, BMGK’da veya G7’de temsil edilmemektedir. Türkiye, Küresel Yumuşak Güç Endeksi’nde 29. sırada yer alırken, diğer TDT ülkeleri sıralamada yer almamaktadır. Küresel Rekabet Endeksi’nde ise TDT ülkeleri 55-96. sıralar arasında bulunmaktadır. AB, üye ülkeler arasında serbest dolaşım, ikamet ve çalışma özgürlüğü gibi birçok imkânı sunmaktadır. Bu durum, AB vatandaşlarına Avrupa genelinde geniş hareket özgürlüğü ve iş olanakları sağlamaktadır. TDT’de ise bu tür imkânlar mevcut değildir. Üye ülkeler arasında serbest dolaşım, ikamet ve çalışma özgürlüğü gibi haklar henüz tanınmamıştır. Bu durum, TDT’nin entegrasyon sürecinde önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır (Aydilek, 2022: 723-724).

1.6. GELECEK ÖNGÖRÜSÜ

TDT üyeleri arasında gelecekte stratejik ortaklıkların derinleşmesi beklenmektedir. Özellikle enerji, lojistik ve askeri iş birliği alanlarında daha fazla ortak proje ve anlaşmanın yapılması öngörülmektedir. Bu tür iş birlikleri, TDT’nin 2040 Vizyon Belgesi’nde belirlenen

¹⁸⁸ <https://arsiv.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/turk-dunyasina-ortak-savunma-1000709> (Erişim Tarihi: 29.07.2024)

yol haritası çerçevesinde şekillenmektedir. TDT, bölgesel ulaşım, tedarik zinciri ve enerji güvenliğinde stratejik bir rol üstlenmeyi hedeflemektedir.¹⁸⁹

TDT, üye ülkelerin uluslararası kuruluşlarda daha aktif rol almasını teşvik etmektedir. Bu kapsamda, BM, EİT ve İİT gibi kuruluşlarla yapılan iş birliklerinin artırılması ve bu kuruluşlarda daha etkin bir temsil sağlanması hedeflenmektedir. Bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanması, TDT'nin öncelikli hedeflerinden biridir. Bu amaçla, üye ülkeler arasında güvenlik iş birliğinin artırılması ve ortak güvenlik politikalarının geliştirilmesi planlanmaktadır. Ortak askeri tatbikatlar ve güvenlik anlaşmaları, bu hedef doğrultusunda önemli adımlar olacaktır.¹⁹⁰

Özetle, TDT üye ülkeleri arasında uluslararası ilişkiler bağlamında yapılan iş birlikleri ve anlaşmalar, Türk dünyasının bölgesel ve küresel düzeyde daha güçlü ve etkili bir aktör olmasını sağlamaktadır. Gelecekte bu iş birliklerinin daha da derinleşmesi ve genişlemesi beklenmektedir.

TDT ve Avrupa Birliği (AB) karşılaştırıldığında, her iki yapının da entegrasyon süreçlerinin tarihi, yapısal ve siyasi açıdan belirgin farklılıklar taşıdığı görülmektedir. AB, ekonomik ve siyasi anlamda oldukça gelişmiş bir entegrasyon modeli sunarken, TDT, dil, kültür ve tarihsel bağlar açısından daha avantajlı bir konumda yer almaktadır. Bu avantaj, TDT'nin kültürel ve sosyal bütünleşme sürecini kolaylaştırmakla birlikte, hükümetlerarası bir yapı olması nedeniyle AB gibi ulus-üstü bir otorite oluşturma yetisine sahip görünmemektedir. AB'nin Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Komisyonu gibi oturmuş kurumsal yapıları, TDT'nin Devlet Başkanları Konseyi ve Dışişleri Bakanları Konseyi gibi daha sınırlı etki alanına sahip organlarıyla karşılaştırıldığında, AB'nin entegrasyon modeli daha işlevsel bir durum arz etmektedir. Ekonomik anlamda AB, ortak para birimi ve geniş bir serbest dolaşım alanına sahipken, TDT'nin bu konuda atması gereken birçok adım bulunmaktadır. Ticaretin kolaylaştırılması ve ekonomik iş birliği projeleri geliştirilmiş olsa da TDT henüz AB seviyesinde ekonomik entegrasyon sağlayamamıştır. Kültürel entegrasyon alanında ise, TDT üye ülkeleri arasındaki dil, din ve kültürel bağlar, UNESCO gibi kuruluşlarla iş birliği yapılarak ve TÜRKSOY gibi kurumlarla desteklenerek daha da derinleştirilmektedir. AB'nin Erasmus gibi programları dil ve kültürel engelleri aşmada önemli bir role sahipken, TDT'de ise Ortak Türk Tarihi ve Türk Dünyası Coğrafyası gibi projeler öne çıkmakta, kültürel bağı güçlendirme amacıyla alfabe değişiklikleri gibi adımlar da teşvik edilmektedir. Güvenlik iş birliği alanında

¹⁸⁹ <https://turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari> (Erişim Tarihi: 13.08.2024)

<https://www.enerjipetrolmedya.com/2023/03/tdt-olarak-bolgesel-ulasirma-tedarik-zinciri-ve-enerji-guvenliginde-stratejik-rol-ustlenecegiz/> (Erişim Tarihi: 13.08.2024)

¹⁹⁰ <https://tudpam.org/turk-devletleri-teskilati-ve-gelisen-is-birligi-astana-deklarasyonu/> (Erişim Tarihi: 13.08.2024)

ise AB'nin ortak savunma politikaları oluşturma süreci başlamışken, TDT üye ülkeleri arasında henüz ortak bir güvenlik doktrini geliştirilememiş, ancak bölgesel güvenlik tehditlerine karşı iş birliği sağlanmıştır. TDT'nin gençlik, kültür ve spor gibi alanlarda düzenlediği etkinlikler Türk dünyasının entegrasyonunu artırırken, ekonomik ve askeri alanlardaki potansiyel iş birlikleri de üye ülkeler arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. TDT'nin 2040 Vizyonu'nda belirlenen stratejik hedefler, enerji güvenliği, dijital dönüşüm ve ortak ticaret alanları yaratma gibi alanlarda derinleşmeyi hedeflemekte olup, bu hedeflerin gerçekleşmesi durumunda TDT, Türkistan (Orta Asya) ve Kafkaslar'da etkili bir bölgesel güç konumuna erişebilecektir.

2. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN ARAP BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilayetlerinde gelişmeye başlayan Arap milliyetçiliği, Batı etkisi, modern eğitim kurumları ve adem-i merkeziyetçi reformlarla güç kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap isyanıyla ayrılıkçı nitelik kazanan bu ideoloji, savaş sonrası Batılı mandalar nedeniyle hayal kırıklığına uğramıştır. Satı el-Hüsri gibi düşünürlerin etkisiyle dil ve tarih ekseninde şekillenen laik ve seküler bir Arap kimliği inşa edilmiştir. 1945'te kurulan Arap Birliği, ortak kültürel ve siyasi hedefler doğrultusunda bir birlik girişimi olsa da tam anlamıyla bir siyasi bütünleşmeye ulaşamamıştır. Arap milliyetçiliği, bu süreçte hem bağımsızlık arayışlarını hem de devletler arası iş birliğini besleyen temel ideolojik zemini oluşturmuştur (Ay, 2018: 32-49).

TDT ile Arap Birliği, ortak dil ve kültürel temeller üzerine kurulmuş iki farklı bölgesel iş birliği girişimi olmalarına rağmen entegrasyon düzeyleri ve kurumsal kapasiteleri bakımından önemli farklılıklar göstermektedir. TDT, dil, din ve tarih gibi ortak paydalara dayanarak kültürel entegrasyon alanında önemli adımlar atmış, TÜRKSOY, Türk Akademisi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi kurumlarla bu alanı kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Ortak ders kitapları, alfabe uyumu ve kültürel etkinlikler bu süreci desteklemektedir. Arap Birliği ise Arap milliyetçiliği ekseninde dil temelli bir kimlik oluşturmayı hedeflemiş olsa da siyasi ve mezhepsel farklılıklar kültürel bütünleşmenin önüne geçmiş ve kapsamlı bir kurumsal altyapı oluşturulamamıştır.

Ekonomik entegrasyon açısından TDT, henüz erken bir aşamada bulunmaktadır. Ortak para birimi ya da serbest ticaret bölgesi gibi yapılar oluşturulmamış olmakla birlikte, Türk Yatırım Fonu, TURANSEZ özel ekonomik bölgesi ve artan ticaret hacmi gibi gelişmeler, ekonomik bağların giderek güçlendiğini göstermektedir. Arap Birliği'nde ise ekonomik

bütünleşme hedefleri olmasına rağmen bu alanda somut ve sürdürülebilir adımlar atılamamış, ekonomik entegrasyon büyük ölçüde söylem düzeyinde kalmıştır.

Güvenlik iş birliği konusunda TDT, bölgesel tehditlere karşı askeri iş birlikleri ve tatbikatlar gerçekleştirmekte, Türkiye'nin teknik desteğiyle savunma sanayii alanında kapasite geliştirmektedir. Henüz ortak bir güvenlik doktrini bulunmasa da iş birliğine açık bir zemin oluşmuştur. Arap Birliği ise üye devletler arasındaki derin siyasi ayrılıklar ve dış etkiler nedeniyle güvenlik iş birliği kurmakta başarısız olmuş, ortak savunma mekanizmaları geliştirilememiştir.

Uluslararası ilişkilerde TDT, BM, İİT gibi kuruluşlarla iş birliğini artırmaya ve üyelerini küresel düzeyde daha görünür kılmaya çalışmaktadır. TÜRKPA gibi parlamentolar arası yapılar da siyasi koordinasyonu güçlendirmektedir. Arap Birliği ise uluslararası arenada birlikte hareket etmekte zorlanmış, üye devletler çoğunlukla bireysel diplomasi yürütmeyi tercih etmişlerdir. Bu da birliğin etkisini sınırlamıştır.

Sonuç olarak, TDT kültürel ortaklık üzerinden daha sağlam bir bütünleşme süreci yürütürken, Arap Birliği tarihsel ve dilsel bir zemine dayanmasına rağmen kurumsal zayıflıklar, siyasi parçalanmışlık ve dış müdahaleler nedeniyle etkili bir bölgesel yapı oluşturamamıştır. TDT'nin gelecek vizyonu, enerji, dijital dönüşüm ve savunma gibi alanlarda daha derin iş birliğini hedeflerken, Arap Birliği bu tür somut hedeflerden uzak kalmıştır.

3. TÜRK DEVLETLRİ TEŞKİLATI'NIN AFRİKA BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Afrika Birliği, 26 Mayıs 2001 tarihinde kıtanın entegrasyonunu güçlendirmek, barış ve güvenliği sağlamak, iyi yönetişimi teşvik etmek ve Afrika'nın küresel sistemdeki etkinliğini artırmak amacıyla 54 bağımsız ülke ile Batı Sahra'nın katılımıyla kurulmuştur. Önceki yapı olan Afrika Birliği Örgütü'nün (OAU) yerini alarak daha kapsamlı ve etkili bir yapılanma hedeflenmiştir. Afrika Birliği, hükümet temsilcileri, uluslararası bürokratlar ve dış aktörlerden oluşan üç boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu çok aktörlü yapı, kurumsal karar alma sürecini çeşitlendirse de halktan kopuk ve elit merkezli bir karakter taşımaktadır. Afrika Birliği, kıta çapında normatif bir güç haline gelerek önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle darbelere karşı kınama ve askıya alma gibi uygulamalarla anayasal düzeni koruma çabaları öne çıkmıştır. Kadın hakları, insan hakları ve demokrasi gibi konularda kapsamlı belgeler ve normlar oluşturulmuş; barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla Barış ve Güvenlik Konseyi gibi kurumsal mekanizmalar geliştirilmiştir. Ayrıca Afrika devletlerinin küresel düzeyde ajanda oluşturma ve temsil etme kapasiteleri artmıştır. Ekonomik alanda ise Afrika Kıtası Serbest

Ticaret Alanı (AfCFTA) başlatılarak bölgesel ticaretin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte, Afrika Birliği'nin kararlarının yalnızca %15'i tam olarak uygulanabilmiş; uygulama kapasitesindeki bu zayıflık ciddi bir sorun olarak kalmıştır. Kıta içi ticaret hâlâ düşük seviyede seyretmekte; ekonomik bütünleşme hedefleri beklenen düzeye ulaşamamaktadır. Mali bağımsızlık ise sağlanamamış; bütçenin büyük kısmı hâlâ dış bağışçılara, özellikle Avrupa Birliği ve Çin gibi aktörlere bağımlıdır. Yönetim yapısında kötü yönetim alışkanlıklarını taşıyan lider ve bürokratların etkili olması da kurumsal verimliliği azaltmaktadır. Afrika Birliği'nin gençler ve kırsal nüfus gibi halk kesimlerini karar alma süreçlerine yeterince dâhil edememesi, kurumsal yapının halktan uzak kalmasına neden olmuştur. Otoriter rejimlere karşı yeterli baskı uygulayamaması ve normların elit kesimle sınırlı kalması, birlik içinde demokratik değerlerin yaygınlaşmasını zorlaştırmıştır. Sonuç olarak, Afrika Birliği kıta liderlerine diplomatik ve normatif avantajlar sunmasına rağmen, sıradan Afrikalıların yaşamını doğrudan dönüştürecek etkiden hâlâ uzaktır. Birliğin gelecekteki başarısı, mali özerklik, şeffaflık ve kapsayıcılık ilkeleri temelinde halkla daha güçlü bir bağ kurabilmesine bağlıdır (Tieku, 2019).

TDT ile Afrika Birliği, bölgesel entegrasyon ve çok taraflı iş birliği hedefiyle kurulmuş iki önemli yapı olmakla birlikte, kurumsal mimarileri, işleyiş biçimleri ve etki alanları bakımından farklılık göstermektedir. TDT, ortak tarih, dil ve kültür temelinde şekillenen bir hükümetlerarası yapı olup, üye ülkeler arasında gönüllülüğe dayalı iş birliğini esas almaktadır. Afrika Birliği ise daha geniş bir kıtayı kapsayan, normatif düzenlemelerle anayasal yönetimi destekleyen ve darbelere karşı kolektif tavır almayı hedefleyen daha kurumsal bir yapılanmadır. AB'nin normatif yönü güçlü olmakla birlikte, halktan kopuk ve elit merkezli bir yapıya sahip olduğu, karar alma sürecine katılımı halk temsiliyetinin zayıf olduğu ifade edilmektedir.

TDT kültürel entegrasyon konusunda güçlü bir zemin üzerine kurulmuştur. Üye ülkelerin tarihsel ve dilsel ortaklıkları, kültürel iş birliğini kolaylaştırmaktadır. TÜRKSOY, Türk Akademisi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi kurumlar, kültürel mirasın korunması ve tanıtımı adına çeşitli etkinlikler düzenlemekte, ortak kültürel kimliğin sağlamlaştırılmasını sağlamaktadır. Afrika Birliği ise kültürel entegrasyona dair doğrudan bir kurumdan veya sistematik kültürel programdan ziyade, daha çok normatif belgeler ve siyasi birlik üzerinden hareket etmektedir. Bu yönüyle TDT, halklararası kültürel etkileşim açısından daha derinlikli ve toplumsal düzeye nüfuz eden bir entegrasyon modeli sunmaktadır.

Ekonomik bütünleşme açısından Afrika Birliği, Afrika Kıtası Serbest Ticaret Alanı (AfCFTA) gibi büyük ölçekli projeler başlatmış; bölgesel ticaretin artırılmasını hedeflemiştir. Ancak iç ticaret hâlâ düşük seviyededir ve birlik bünyesindeki kararların yalnızca %15'inin uygulanabilmesi, ekonomik entegrasyonun etkinliğini sınırlamaktadır. Buna karşılık, TDT

ekonomik iş birliğini daha sınırlı bir kapsamda yürütmekle birlikte, özellikle son yıllarda artan ticaret hacmi, kurulması planlanan özel ekonomik bölgeler ve Türk Yatırım Fonu gibi girişimlerle entegrasyon yönünde istikrarlı bir ilerleme göstermektedir. Ancak her iki birlik de uygulama kapasitesi ve kurumsal ekonomi politikalarının sürdürülebilirliği konusunda benzer zorluklar yaşamaktadır.

Kurumsal yapı bakımından Afrika Birliği daha karmaşık ve çok aktörlü bir sistem üzerine kuruludur. Hükümet temsilcileri, uluslararası bürokratlar ve dış aktörlerin etkili olduğu bu yapı, çeşitlilik sunsa da halktan kopuk olması ve kötü yönetim alışkanlıklarının sürekliliği nedeniyle eleştirilmektedir. TDT ise daha sade ve sınırlı bir kurumsal yapıya sahiptir; karar alma süreçleri devlet başkanları ve dışişleri bakanları gibi üst düzey yetkililer arasında gerçekleşmektedir. TDT'nin halk düzeyinde etkisini artırmaya yönelik kültürel ve gençlik temelli girişimleri, Afrika Birliği'nin eksik kaldığı katılımcılık alanında daha somut etki yaratma potansiyeli taşımaktadır.

Afrika Birliği, kıtadaki anayasal düzeni koruma, demokrasi ve insan hakları gibi normatif alanlarda ileri düzeyde belgeler ve uygulama mekanizmaları geliştirmiştir. Ancak bu normların elit kesimlerle sınırlı kalması, halkın doğrudan fayda sağlamasını engellemiştir. TDT'de ise normatif düzenlemelerden ziyade, kültürel ortaklık ve karşılıklı siyasi irade ön plandadır. Dolayısıyla Afrika Birliği daha üstyapısal bir norm üretimiyle ön plana çıkarken, TDT daha çok ortak geçmişe dayalı sosyal inşa ve gönüllü iş birliğine dayanmaktadır.

Sonuç olarak, Afrika Birliği geniş kapsamlı yapısına rağmen uygulama zayıflığı ve halktan kopukluğu nedeniyle etkisini sınırlı düzeyde göstermekte, TDT ise dar bir coğrafyada daha homojen bir toplumsal ve kültürel yapı üzerinde kurulu olması sayesinde, özellikle kültürel ve siyasi iş birliğinde daha yüksek uyum sağlamaktadır. Her iki yapı da entegrasyon süreçlerini sürdürülebilir kılmak için kurumsal kapasiteyi artırma, kararların uygulanabilirliğini sağlama ve halk tabanlı meşruiyeti güçlendirme yönünde ciddi adımlar atmak zorundadır.

4. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN BÜTÜNLEŞME UNSURLARI VE DÜZEYLERİ

Aşağıdaki tablolarda, TDT'nin, üniter bir devlet olan Türkiye (TR), federal bir devlet olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), uluslararası bir örgüt olan Birleşmiş Milletler (BM) ve bir uluslar üstü yapı olan Avrupa Birliği (AB) ile mukayesesi yapılmıştır:

Tablo 30. TDT'nin Bütünleşme Düzeyi / Siyasi ve Hukuki Karşılaştırma

Bütünleşme Unsurları	Üniter Devlet (TR)	Federal Devlet (ABD)	Ulus-üstü Örgüt (AB)	Uluslararası Örgüt (BM)	Uluslararası Örgüt (TDT)
Devlet Başkanlığı	+	+	Yarım +	-	-
Dış İşleri Bakanlığı	+	+	Yarım +	-	-
Ortak Hukuk	+	++	++	-	-
Ortak Yasama Organı	+	++	++	-	-
Ortak Yürütme Organı	+	++	++	-	-
Ortak Yargı Organı	+	++	++	-	-
Ortak Polis Gücü	+	++	Yarım +	-	-

TDT, bütünleşme düzeyi bakımından ulus-üstü bir yapıdan ziyade, üye devletlerin bağımsızlıklarını koruyarak ortak hedefler doğrultusunda iş birliği yaptığı bir platform niteliğindedir. Tabloda yer alan bütünleşme unsurlarına göre değerlendirildiğinde, TDT'nin ulus-üstü bir yapı oluşturma yolunda henüz başlangıç aşamasında olduğu görülmektedir. TDT'nin iş birliğini artırmaya yönelik mekanizmalar geliştirdiği, ancak bu yapıların daha çok koordinasyon görevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, TDT'nin entegrasyon seviyesinin üniter ve federal devletler düzeyine kıyasla oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir.

TDT ortak hukuk, yasama ve yürütme organları açısından incelendiğinde, ulus-üstü bağlayıcı mekanizmaların bulunmadığı ve devletlerarası iş birliğine dayalı bir yapının öne çıktığı görülmektedir. Örneğin, AB gibi güçlü bir ortak yasama organına ya da Avrupa Adalet Divanı benzeri bir ortak yargı organına sahip olmayan TDT, üye ülkelerin bağımsız hukuk sistemlerini korumakta ve bu alanda bağlayıcı düzenlemeler yerine, ortak iş birliği protokollerini öncelemektedir. Bu durum, TDT'nin uluslararası bir örgüt düzeyinde kaldığını ve henüz ulus-üstü bir yapıya dönüşmediğini ortaya koymaktadır.

Güvenlik ve polis gücü gibi alanlarda ise TDT'nin henüz herhangi bir ortak yapı geliştirmediği, bu nedenle AB'deki Europol gibi mekanizmaların TDT içerisinde yer almadığı görülmektedir. Bu durum, TDT'nin ekonomik ve kültürel iş birliğine ağırlık verdiğini, ancak güvenlik ve siyasi bütünleşme açısından daha sınırlı bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Ortak bir yargı organı veya bağlayıcı hukuk sistemi bulunmaması, TDT'nin ulus-üstü bir yapıdan çok, BM gibi devletler arası iş birliği mekanizmalarına benzediğini işaret etmektedir.

Genel olarak, TDT'nin daha ileri bir entegrasyon düzeyine ulaşması için ulus-üstü bağlayıcı mekanizmalar oluşturmaları, ortak dış politika ve güvenlik stratejileri geliştirmesi, ayrıca ortak yasama ve yürütme organları ihdas etmesi gerekmektedir. Ancak şu anki yapısı itibarıyla TDT'yi, üye ülkeler arasında kültürel, ekonomik ve siyasi iş birliğini teşvik eden, ancak bu iş birliğini bağlayıcı bir entegrasyon (bütünleşme) düzeyine taşımayan bir uluslararası örgüt olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 31. TDT'nin Bütünleşme Düzeyi / Ekonomik, Askeri ve Kültürel Karşılaştırma

Bütünleşme Unsurları	Üniter Devlet (TR)	Federal Devlet (ABD)	Ulus-üstü Örgüt (AB)	Uluslararası Örgüt (BM)	Uluslararası Örgüt (TDT)
Ortak Savunma/Ordu	+	+	-	-	-
Ortak Pazar	+	+	+	-	-
Ortak Para Birimi	+	+	+ (19 ülkede)	-	-
Ortak Merkez Bankası	+	+	+	-	-
Ortak Vatandaşlık	+	+	++	-	-
Ortak Bayrak	+	+	++	-	+
Ortak Mars	+	+	+	-	-
Ortak Gün	+	+	+	-	-

TDT, bütünleşme düzeyleri bakımından değerlendirildiğinde, ulus-üstü örgütlere kıyasla sınırlı bir bütünleşme düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Tabloya göre, TDT'nin ortak savunma/ordu, ortak para birimi veya ortak merkez bankası gibi ekonomik ve askeri alanlarda henüz bir yapı geliştirmede olduğu görülmektedir. Bu durum, TDT'nin siyasi ve askeri entegrasyon hedeflerinden uzak olduğunu ve daha çok kültürel ve ekonomik iş birliğine dayalı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Örneğin, AB ortak savunma politikasını geliştirme yolunda adımlar atmışken ve 19 üye ülkede ortak para birimini kullanırken, TDT bu tür mekanizmalara sahip değildir.

Ekonomik bütünleşme açısından bakıldığında, TDT'nin ortak Pazar gibi bir hedefe yönelik ciddi bir adım atmadığı anlaşılmaktadır. AB, ortak pazarın oluşturulmasında ileri bir seviyeye ulaşmış ve ekonomik bütünleşmesini derinleştirirken, TDT bu alanda üye ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını koruyan bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu durum, TDT'nin henüz ekonomik bütünleşmenin temel unsurlarını dahi geliştirme aşamasına ulaşamadığını ortaya koymaktadır.

Kimlik unsurları açısından TDT, ortak bayrak gibi bir sembolik birleşme ögesine sahiptir. Özellikle "Ortak Bayrak" olması, teşkilatın üye ülkeler arasında ortak bir kimlik duygusu geliştirme çabalarını yansıtmaktadır. Ancak AB'de olduğu gibi ortak vatandaşlık ya da ortak bir marş gibi kimliği sağlamlaştırıcı daha güçlü bağlayıcı unsurlar bulunmamaktadır.¹⁹¹ Bu durum, TDT'nin daha çok bir koordinasyon platformu olarak faaliyet gösterdiğini ve ulusüstü bir yapıdan uzak olduğunu göstermektedir.

Genel olarak TDT, bütünleşme düzeyi bakımından ulusüstü örgütler (AB gibi) ile uluslararası örgütler (BM gibi) arasında bir yerde konumlanmaktadır. Sembolik birleşme

¹⁹¹ Ortak bir sanat sözlüğü ve ortak bir marş hazırlanması için çalışmalar başlatılmıştır. <https://damhaber.com/turk-dunyasi-her-alanda-birlesmeye-devam-ediyor-ortak-sanat-sozlugu-ve-mars-calismalari-basladi/> (Erişim Tarihi: 24.01.2024).

unsurları olan ortak bayrak ve ortak gün gibi ögeler sayesinde üye ülkeler arasında bir kimlik ve birlik duygusu geliştirmeye çalışırken, ekonomik ve askeri entegrasyon açısından daha başlangıç seviyesindedir.¹⁹² TDT'nin ulusüstü bir yapıya dönüşebilmesi için ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında daha derin entegrasyon mekanizmaları oluşturması gerekmektedir. Ancak mevcut haliyle TDT'yi, üye ülkeler arasında koordinasyon ve kültürel bağları güçlendiren bir platform olarak değerlendirmek mümkündür.

5. BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ BAKIMINDAN TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

Federalizm, devletlerin egemenliklerinin bir kısmını üst bir otoriteye devrettikleri, “ortak millet” fikri doğrultusunda birleşik bir yapı kurmayı öngören yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. TDT, hâlen bu düzeyde egemenlik üstü yetki devrine sahip olmamakla birlikte, Pantürkizm idealleri (örneğin ortak kültürel ve dilsel projeler) çerçevesinde “ileride daha bütünsel bir yapıya evrilebileceğine” dair sinyaller vermektedir. TDT bünyesinde ortak alfabe çalışmalarının yürütülmesi ve üyelerin bu alfabe üzerinden entegrasyonu hedeflemesi, federalizmdeki “ortak dil ve kimlik” idealine kısmen zemin hazırlamaktadır. Ancak TDT’de henüz supranasyonel (ulus-üstü) bir parlamento veya icra organı bulunmadığından, şu an için “federal bütünleşme”ye ulaşmaktan uzaktır.

Konfederalizm, egemen devletlerin gevşek bir birlik kurduğu, kararların oydaşma esasına dayandığı ve üyelerin tam egemenlik haklarını korudukları bir yapıyı tanımlamaktadır. TDT üyeleri (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan), karar alma süreçlerinde veto hakkına sahip ve tam egemenliklerini muhafaza eden devletlerdir. Yani konfederal bir mantıkla, “herkesin onayı olmadan bağlayıcı karar yok” ilkesi işlemektedir. TDT’de ortak projeler (ulaştırma, enerji vb.) üyelerin rızasıyla yürütülmektedir. Bu, Konfederalist perspektiften “gönüllü devletler birliği” modelinin TDT’de başarılı bir örnek oluşturduğunu göstermektedir.

Kurumsalcılık, uluslararası örgütlerin belirsizliği azaltarak ve tekrarlı etkileşimleri kolaylaştırarak devletler arası iş birliğini güçlendireceğini savunmaktadır. Kuruluşundan itibaren geçen süreçte TDT bünyesinde, çok sayıda organ (Genel Sekreterlik, Bakanlar Konseyi, Aksakallar Konseyi vb.) ve farklı sektörleri kapsayan çalışma gruplarıyla kurumsallaşmıştır. Zirveler, bakanlık toplantıları, teknik komiteler gibi düzenli temas noktaları

¹⁹² Ancak, söz konusu seviye seviye, atılan bazı adımlarla yükseltilmeye çalışılmaktadır. TDT İklim, İnovasyon, Yeşil Ekonomi ve Ticaret Ortaklığının kurulmasına ilişkin Bakü Bakanlar Bildirgesi’nin imzalanması gibi. (14.11.2024). <https://www.turkicstates.org/tr/haber/ots-secretary-general-participated-at-the-ministerial-launch-and-signing-ceremony-of-the-ots-partnership-for-climate-innovation-green-economy-and-trade> (Erişim Tarihi: 25.11.2024)

hem bilgi akışını sağlamış hem de ortak normların filizlenmesine yol açmıştır. TDT bünyesinde “Türk Yatırım Fonu”, “Ortak Eğitim Programları”, “Türk Akademisi” gibi kurumlar, devletler arası etkileşimi kurallara bağlamaktadır. Zamanla ortaya çıkan “örgüt kültürü ve kimliği”, kurumsalcı teorisinin “kurumlar devletlerin davranışlarını şekillendirir” (Şeyşane, 2018: 37) tezini doğrular biçimdedir.

Karşılıklı bağımlılık, devletlerin ekonomik ve beşerî bağlar arttıkça, çatışma yerine iş birliğini tercih edeceklerini öne sürmektedir. Bugün Türk Devletleri arasında enerji nakil hatları (Bakü–Tiflis–Ceyhan, TANAP, vb.), ticaret yolları (Orta Koridor), lojistik ağlar ve güvenlik konularında yoğunlaşan çok boyutlu bir karşılıklı bağımlılık vardır. Kazakistan’ın petrol ve doğalgaz kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa’ya ulaştırması (TANAP bağlantıları), Azerbaycan’ın Hazar geçişli projelerde Kırgızistan ve Özbekistan’la ortak çalışması gibi ağlar, tarafların “karşılıklı kazanç” elde etmesini sağlamaktadır. Bu bağımlılık, çatışma ihtimalini azaltmakta ve iş birliğini koruma iradesini güçlendirmektedir.

Karl W. Deutsch ve ekibinin geliştirdiği bu yaklaşım, toplumlar arası yoğun iletişim ve etkileşimin “biz duygusu”nu inşa ederek entegrasyonu kolaylaştırdığını savunmaktadır. Ortak dil ve kültür temelli faaliyetlerin (TÜRKSOY, gençlik kampları, kültürel festivaller, TRT Avaz gibi medya kanalları) artmasıyla Türk halkları arasında “kardeşlik” hissiyatı pekişmekte, toplumlar birbirini yakından tanımaktadır. Liderlerin politikalarını da şekillendiren bu toplumsal yakınlaşma sayesinde TDT, yalnızca hükümetler arası bir platform değil, halklar arası (people-to-people) etkileşimi de derinleştiren bir iletişim ağı kurmuş durumdadır. Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a destek verilmesi veya Kazakistan’daki krizlerde dayanışma gösterilmesi, bu iletişimsel yakınlığın siyasi karar alma süreçlerine yansımaya örnektir.

Bölgeselcilik, Soğuk Savaş sonrasında artan bölgesel bütünleşme eğilimlerini açıklamakta ve teoride çok boyutlu ve çok aktörlü yapılar öne çıkmaktadır. TDT, geleneksel coğrafi sınırlardan ziyade “kültürel coğrafya” anlayışıyla (dil, tarih ve kültür ortaklığı) hareket etmektedir. Macaristan’ın da gözlemci olarak katılması, coğrafi uzaklığa rağmen “kültürel ve tarihsel bağlar” üzerinden bölge tanımının genişleyebileceğini göstermektedir. Bölgeselcilik teorisine göre, TDT “yeni bölgeselcilik” akımının tipik bir örneği olarak çok katmanlı iş birliği (ekonomik, siyasi, güvenlik, kültürel) geliştirebilmekte; küresel güç rekabetlerinde kendi gündemiyle denge unsuru olma potansiyeline sahiptir.

Devletlerarasıcılık (intergovernmentalism) yaklaşımı, egemenlik ve bağımsızlık ilkeleri temelinde, devletler arasında gerçekleşen her türlü etkileşim biçimini kapsamaktadır. Bu

yaklaşım, uluslararası ilişkilerde iş birliğinin ancak devletlerin kendi egemenliklerini koruyarak ve karşılıklı çıkarlarını gözeterek sürdürülebileceğini savunmaktadır (Heywood, 2014a: 201). Devletlerarasıcılık veya hükümetlerarası teori, entegrasyonun ancak üye devletlerin egemenliklerini koruyarak, rızaları ölçüsünde ilerleyeceğini ortaya koymaktadır. TDT’de kararlar oybirliğiyle alınmakta, hiçbir üye istemediği bir projeye katılmaya zorlanmamaktadır. Bu da devletlerin ulusal çıkarlarına uygun gördükleri ölçüde entegrasyona katılmasını sağlamaktadır. Bu yaklaşım, “ortak fayda”yı öncelemektedir. TDT üyeleri kendilerini baskı altında hissetmediği için projeler istikrarlı şekilde yürümekte, örgüt “maksimal entegrasyon” yerine “ihtiyaç duyulan iş birliği” alanlarında derinleşmektedir.

Devletlerarasılık yaklaşımı, uluslararası iş birliğinin en zayıf biçimini temsil etmektedir. Bu yaklaşım, devletlerin egemenlik ve bağımsızlıklarını koruyarak uluslararası ilişkiler kurmalarına olanak tanımaktadır. Devletler, bu doğrultuda yalnızca kendi çıkarlarını ve ulusal iradelerini esas alarak iş birliğine gitmektedir. Devletlerarasılığın en yaygın görünümü antlaşmalar yoluyla gerçekleşmektedir. Bu antlaşmalar çoğunlukla ikili anlaşmalar şeklinde düzenlenmektedir. Bazı durumlarda bu iş birliği, ekonomik gelişme arzusu temelinde ortaya çıkmıştır. Nitekim 19. Yüzyılın ortalarında Avrupa’da yapılan bir dizi antlaşma ile gümrük vergileri karşılıklı olarak indirilmiş ve serbest ticaret yaygınlaştırılmıştır. Bu tür düzenlemeler, devletlerin kendi egemenliklerinden taviz vermeden gerçekleştirdikleri sınırlı ancak stratejik nitelikli iş birliklerini yansıtmaktadır. 1948 yılından itibaren yürürlüğe giren GATT (Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması) ile 1995 yılından bu yana faaliyet göstermekte olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), devletlerarasıcılığın kurumsallaşmış örnekleri arasında yer almaktadır. Bu örgütler aracılığıyla, taraf devletler arasında gümrük vergilerinin ve diğer ekonomik korumacı önlemlerin kaldırılmasına yönelik anlaşmalar imzalanmakta veya düzenlemeler yapılmaktadır. Böylece, devletler kendi egemenliklerini sürdürmekle birlikte, belirli alanlarda karşılıklı çıkar temelinde iş birliği geliştirme yoluna gitmektedir (Heywood, 2014b: 135).

Liberal bütünleşme yaklaşımı, entegrasyonun güvenlik kaygılarından ziyade ekonomik çıkarlar, iç siyaset talepleri ve fonksiyonel iş birliği süreçlerinin bütünleşmesiyle şekillendiğini dile getirmektedir. TDT’deki ortak ulaşım, lojistik ve enerji projeleri başta “taşıma maliyetlerini düşürmek”, “yatırım çekmek” gibi ekonomik hedefler güderken, zaman içinde dış politika koordinasyonu ve siyasi yakınlaşma da getirmiştir. Bakü–Tiflis–Kars demir yolu ve Orta Koridor gibi projeler, üye ülkelerde “ortak hareket etmenin avantajlı olduğu” fikrini perçinlemiş; böylelikle liberal kuramın öngördüğü “küçük adımların büyük diplomatik kazanımlara evrilmesi” TDT özelinde doğrulanmıştır. Başta teknik düzenleme olarak

düşünülen “ortak gümrük prosedürleri”, “vize serbestisi” ya da “Türk Yatırım Fonu” gibi araçlar, giderek üye devletlerin siyasi, diplomatik ve toplumsal açılardan da yakınlaşmasını sağlamaktadır. Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a verilen topyekûn destek, bu yakınlığın diplomatik alana yansımalarının çarpıcı bir örneğidir.

Fonksiyonalizm (David Mitrany) uluslararası iş birliğinin, siyasi-ideolojik projelerden ziyade “somut ihtiyaçların ve teknik uzmanlığın” etrafında gelişmesi gerektiğini öne sürmektedir. Ulaştırma, lojistik, turizm, eğitim ve sağlık alanlarındaki iş birliği projeleri, tam da fonksiyonalist “pratik sorunlara ortak çözümler” arayışına uygun biçimde şekillendirilmiştir. Örneğin, ortak sağlık inisiyatifleri (pandemi sürecinde maske, ilaç vb. yardımlaşma), Ortak Ulaştırma Çalışma Grupları (demiryolu, karayolu projeleri), “ideolojik Türk birliği” söyleminden daha çok, “ihtiyaçların giderilmesi” ekseninde tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, üye ülkeler arasındaki güvenin artmasına ve iş birliğinin zamanla derinleşmesine zemin hazırlamaktadır.

Neo-fonksiyonalizm (Ernst B. Haas) ise, teknik ve ekonomik iş birliğinin zamanla “taşma” (spill-over) yaratarak daha geniş siyasal bütünleşmeyi tetikleyeceğini öne sürmektedir. Orta Koridor’un geliştirilmesi, dijital dönüşüm projeleri, kültürel paylaşım (ortak alfabe vb.) gibi başlangıçta “teknik” alanlarda yürütülen çalışmalar, bir süre sonra dış politika koordinasyonunu da güçlendirmiştir. Böylece, “kendi kendini büyüten bir iş birliği” mekanizması devreye girmiştir. Neo-fonksiyonalizm, ulusal hükümetlerin yanı sıra ulus-üstü bürokrasinin (TDT Sekreteryası, bakanlıklar düzeyindeki sürekli komiteler) ve sivil toplum aktörlerinin entegrasyona güç katacağını öne sürmektedir. TDT’de gençlik kampları, düşünce kuruluşları toplantıları, diaspora inisiyatifleri gibi sivil girişimler, sadece devlet değil toplumlar arasında da “ortak geleceğe” dair duygu oluşturmakta; politikacıları daha ileri adımlar atmaya teşvik etmektedir.

Sosyal inşacılık, devlet davranışlarının yalnızca çıkar hesaplarına değil, ortak kimlik, norm ve değerlere dayandığını savunan bir teori olarak dikkati çekmektedir. “Türk Dünyası” fikri, asırlardır süregelen ortak dil, din ve kültür bağlarına atıf yaparak, üyeler arasında bir “biz duygusu” inşa etmektedir. “Kardeşlik”, “ortak tarih”, “ortak alfabe” gibi kavramlar, hükümetlerin söylemlerinde sıkça yer alarak, bu söylem toplumlar nezdinde de karşılık bulmaktadır. TDT çatısı altındaki dil, eğitim ve kültür projeleri (TÜRKSOY, Türk Akademisi, Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu, ortak tarih kitapları vb.) sadece pratik fayda değil, “tek bir büyük aile” algısını güçlendiren normatif bir etki oluşturmaktadır. Sosyal inşacı bakış açısından bu, “maddi çıkarların ötesine geçen, kolektif kimlik inşası” sürecinin göstergesidir.

TDT deneyimi, farklı uluslararası ilişkiler kuramlarının her birinden unsurlar barındıran, çok boyutlu bir entegrasyon örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Bir yandan hükümetlerarası niteliğiyle gönüllülük esasına dayalı bir mekanizma oluştururken, diğer yandan liberal ve (neo)-fonksiyonalist süreçlerle ekonomi ve teknik konulardan başlayan projeleri siyasal bütünleşmeye doğru taşımaktadır. Sosyal inşacı yaklaşımla açıklanabilecek “ortak kimlik” inşası, TDT’yi maddi güç faktörlerinin ötesinde bir “değerler topluluğu” hâline getirecek potansiyele sahiptir. Aynı zamanda karşılıklı bağımlılık artışı çatışma riskini azaltmakta ve örgüte gerçekçi bir sürdürülebilirlik kazandırmaktadır.

Bu çalışmada, literatürdeki klasik bütünleşme yaklaşımlarının açıklamakta yetersiz kaldığı yönleri tamamlamak amacıyla, işlevsel-inşacılık (fonksiyonel-konstrüktivizm) adıyla kavramsallaştırılan yeni bir bütünleşme modeli önerilmektedir. Bu yaklaşım, neo-fonksiyonalizmin işlevsel spillover (taşma) mekanizmaları ile sosyal inşacılığın kimlik inşası temelli yaklaşımını bütüncül biçimde birleştirmektedir. Normatif idealler ile somut iş birliği pratiklerini karşıt değil, iç içe geçmiş dinamikler olarak değerlendiren bu model, TDT’nin 2009-2025 dönemi bütünleşme sürecini açıklamak için özgün ve esnek bir teorik çerçeve sunmaktadır.

İşlevsel-inşacılık modeli, teknik iş birliği alanlarının kültürel/toplumsal yakınlaşmayı tetiklediği, bu yakınlaşmanın da yeniden teknik ve siyasi entegrasyon adımlarını doğurduğu döngüsel bir entegrasyon dinamiği öngörmektedir. Böylece TDT’de görülen kültürel birliktelik ile ulaşım, enerji, eğitim gibi alanlardaki kurumsallaşma çabalarının birbirini besleyen yapısı daha tutarlı bir şekilde analiz edilebilmektedir.

TDT’nin Türk Birliği’ne dönüşümü, uzun vadeli ve kademeli bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Entegrasyon teorilerine göre bu dönüşüm, ekonomik, kurumsal ve kimlik şartlarının olgunlaşmasıyla mümkün olabilecektir. Günümüzde TDT, tam bir siyasi birlikten ziyade güçlü bir iş birliği platformu olarak işlev görmektedir. Ancak son on yılda yaşanan gelişmeler, Türk devletlerinin tarihî romantizmden pragmatik entegrasyona yöneldiğini göstermektedir. Zayıflıklar giderilip fırsatlar değerlendirilirse, 21. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde bir Türk Birliği’nin oluşması olasıdır. Bu dönüşüm, Avrasya’nın istikrarı açısından da önemli bir jeopolitik gelişme yaratabilir. TDT, fonksiyonalizm ile kimlik inşasını birleştiren ve literatürdeki klasik modellerden farklı, işlevsel-inşacılık adı verilebilecek özgün bir bütünleşme modeli sunmaktadır.

Sonuç itibarıyla, TDT'nin 2009'dan 2025'e uzanan dönüşüm süreci, bölgesel bütünleşme açısından kayda değer bir süreçtir. İleride supranasyonel (ulus-üstü) bir Türk birliğine evrilme ihtimali mevcut koşullarda sınırlı görünse de ortak teknik projelerin yarattığı “kazan-kazan” anlayışı ve kültürel-dilsel kardeşlik hissi, TDT'yi uzun vadede daha derin bir bütünleşmeye taşıyabilecek dinamikleri beslemektedir. Bu dinamiklerin nasıl yönetileceği, hangi politika alanlarında ne kadar hızla ilerleme kaydedileceği ve büyük güçlerin (Rusya, Çin vb.) tutumu, TDT'nin gelecekteki seyrini belirleyecektir.

6. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN SWOT ANALİZİ

TDT'nin güçlü yönleri arasında ortak tarih ve kültürel bağlar, enerji kaynakları ve stratejik coğrafi konum öne çıkmaktadır. Kazakistan'ın enerji zenginliği ve Türkiye'nin stratejik konumu, ekonomik ve ticari iş birliği için önemli fırsatlar sunmaktadır. Zayıf yönler ise farklı ekonomik ve siyasi sistemler, iç politik istikrarsızlıklar ve güvenlik iş birliği eksiklikleridir. Üye ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi farklılıklar, entegrasyon süreçlerini zorlaştırmaktadır. Örneğin, Kırgızistan ve Özbekistan'daki iç politik istikrarsızlıklar, iş birliğini olumsuz etkileyebilir. Fırsatlar arasında bölgesel ekonomik entegrasyon, stratejik ortaklıklar ve turizm iş birliği bulunmaktadır. Geliştirilecek ticaret ve yatırım anlaşmaları, bölgesel ekonomik entegrasyonu teşvik edecektir. Ayrıca, ortak kültürel miras, turizm sektöründe iş birliği fırsatları sunmaktadır. Tehditler ise, ana hatlarıyla, bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesi, güvenlik tehditleri ve ekonomik krizlerdir. TDT'nin Türk Birliği'ne dönüşmesi, Rusya ve Çin gibi bölgesel ve küresel güçlerin çıkarlarına zarar verecektir. Rusya, süreçlerin bütünleşmeye doğru evrilmesi durumunda, bölgedeki etkisini korumak için TDT'nin güçlenmesi karşısında kendi tarihsel hinterlandında bulunan TDT üyesi Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ne baskı yapacaktır. Aynı şekilde, Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi kapsamında bölgedeki etkisi, TDT'nin entegrasyon sürecini zorlaştıracak unsurlar arasındadır. Ayrıca, küresel ekonomik krizlerin ve bölgesel güvenlik tehditlerinin, ekonomik entegrasyonu olumsuz etkileyeceğini dikkate almak gerekir.

6.1. GÜÇLÜ YÖNLER

6.1.1. Ortak Dil ve Kültürel Bağlar

TDT üye ülkeleri, ortak bir dil ve kültürel mirasa sahiptirler. Türk dili konuşan ülkeler arasında dil ve kültürün ortak olması, entegrasyonu kolaylaştıran önemli bir faktördür. Bu, iş birliğini ve iletişimi daha organik ve etkin hale getirir. Örneğin, Türk Dünyası Kültür Başkenti programı, üye ülkeler arasındaki kültürel bağları güçlendirmektedir. TÜRKSOY'un etkinlikleri, bu kültürel mirasın korunması ve tanıtılması açısından önemli rol oynamaktadır.

Bu etkinliklere şu örnekler verilebilir:¹⁹³ Türk Dünyası Kültür Başkenti programı: üye ülkeler arasındaki kültürel bağları güçlendirmek amacıyla her yıl bir şehir Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak belirlenmektedir. Bu şehirde yıl boyunca çeşitli kültürel etkinlikler düzenlenmekte ve bu da kültürel mirasın korunmasına ve tanıtılmasına katkı sağlamaktadır. Örneğin: 2022 yılında Bursa, Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak seçildi¹⁹⁴ ve birçok kültürel etkinliğe ev sahipliği yaptı. 2019 yılında Şeki, Azerbaycan'ın önemli kültürel merkezlerinden biri olarak Türk Dünyası Kültür Başkenti unvanını aldı ve kültürel etkinliklere sahne oldu. TÜRKSOY ayrıca, Türk dili konuşan ülkeler arasında kültürel iş birliğini teşvik eden bir kuruluştur ve çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Bu etkinlikler, ortak kültürel mirasın korunması ve tanıtılmasını amaçlar. Örneğin, Nevruz Kutlamaları: Her yıl düzenlenen Nevruz kutlamaları, TÜRKSOY tarafından organize edilerek üye ülkelerin ortak kültürel değerlerini kutlamaktadır.¹⁹⁵ Türk Dünyası Opera Günleri: Bu etkinlik, Türk dünyasının opera sanatçılarını bir araya getirerek kültürel zenginliklerin paylaşılmasına olanak tanımaktadır.¹⁹⁶ Resim ve Fotoğraf Sergileri: TÜRKSOY, üye ülkelerin sanatçılarının eserlerini sergileyerek kültürel etkileşimi teşvik etmektedir. Bu tür etkinlikler, Türk Dünyası'nın ortak dil ve kültürel bağlarını güçlendirir ve entegrasyonu kolaylaştırıcı faaliyetlerdir.¹⁹⁷

TDT'nin en önemli güçlü yönlerinden biri, üye ülkeler arasındaki güçlü tarihi ve kültürel bağlardır. Türk halkları, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada yüzyıllardır varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu tarihi süreçte, kültürel ve dilsel bir birliktelik oluşmuştur. Bu bağlamda, Türk dünyası için ortak tarih ders kitapları hazırlanması, kültürel etkinlikler düzenlenmesi ve dil eğitim programları gibi projeler, TDT'nin güçlü yönlerinden bazılarıdır.¹⁹⁸

Örneğin, 2022 yılında düzenlenen “Türk Dünyası Kültür Başkenti” etkinliği,¹⁹⁹ üye ülkeler arasında kültürel bağları güçlendirmek amacıyla önemli bir adım olmuştur. Bu etkinlik kapsamında düzenlenen konserler, sergiler ve sempozyumlar, Türk halklarının ortak kültürel mirasını kutlamıştır.

¹⁹³ <https://www.turksoy.org> (Erişim Tarihi: 13.08.2024)

¹⁹⁴ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/bursada-2022-turk-dunyasi-kultur-baskenti-etkinlikleri-nevruzda-baslayacak/6233278001a30a1bdc90d0fc> (Erişim Tarihi: 13.08.2024)

¹⁹⁵ <https://www.bursadabugun.com/haber/turk-dunyasi-kultur-baskenti-bursa-da-nevruz-kutlamalari-1497477.html> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

¹⁹⁶ <https://www.turksoy.org/site-ici-arama?keyword=opera%20gunleri> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

¹⁹⁷ <https://www.turksoy.org/haberler/2021-08-27-turk-cumhuriyetleri-nin-bagimsizliklarinin-30-yili-etkinlikleri-craiova-konseri-ile-sona-> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

¹⁹⁸ https://turkicstates.org/assets/dokuman/Marmara_Universitesi.pdf (Erişim Tarihi: 20.08.2024).

¹⁹⁹ <https://www.turksoy.org/haberler/2022-02-13-bursa-2022-turk-dunyasi-kultur-baskenti> (Erişim Tarihi: 20.08.2024).

Türk dili konuşan ülkeler arasında dil birliği, TDT'nin bir diğer güçlü yönüdür. Ortak dil, üye ülkeler arasındaki iletişimi kolaylaştırmakta ve iş birliğinin önündeki dil engellerini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum, eğitim ve kültürel alışveriş programlarının daha verimli yürütülmesini sağlamaktadır. Örneğin, Türk Akademisi tarafından yayınlanan “Türk Dünyası Ortak Alfabe Projesi”, üye ülkeler arasındaki dil birliğini güçlendirmek amacıyla önemli bir adım olmuştur. Bu proje, Türk dünyasının ortak bir alfabe kullanarak daha etkili bir iletişim kurmasını hedeflemektedir.²⁰⁰ Bundan sonraki adım, Türk Dünyasında “ortak iletişim dili” oluşturarak, AB’de söz konusu olmayan dil-politik bir birliği inşa etmek olmalıdır.

6.1.2. Enerji Kaynakları ve Stratejik Coğrafi Konum

Dünya üzerindeki egemenliği elde etmek amacıyla, özellikle I. Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkan ve teorik olarak kabul gören Kara, Deniz, Hava, Uzay ve Kenar Kuşak hakimiyet teorilerinin ardından, teknoloji ve endüstrideki büyük ilerlemeler enerji talebinde belirgin bir artışa neden olmuştur. Bu artış, gelişmiş ülkeleri petrol ve doğalgaz gibi temel enerji kaynaklarına olan bağımlılıklarını artırmaya zorlamıştır. Bu durum, Amerika Birleşik Devletleri’nde dünya üzerindeki egemenliği sağlama ve yeni bir düzen kurma hedefini destekleyen yeni bir stratejik düşünce sisteminin oluşmasına yol açmıştır. Bu düşünce, “enerji kaynaklarını kontrol eden bir ülkenin küresel egemenliği de ele geçirebileceği” prensibine dayanmaktadır. ABD, bu strateji doğrultusunda Kuzey Afrika, Ortadoğu, Orta Asya, Kafkasya, Hazar Denizi, Basra Körfezi, Kızıldeniz, Doğu Akdeniz ve Karadeniz gibi enerji kaynakları ve geçiş güzergahları açısından kritik öneme sahip bölgelerde kontrol sağlamak için çeşitli projeler yürütmektedir. Bu projeler, ABD’nin küresel stratejik hedeflerini gerçekleştirme ve dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme amacını taşımaktadır (Dağlı, 2009: 102).

TDT, özellikle Türkiye ve Azerbaycan’ın Karabağ Savaşı sonrası kazandığı deneyimler sayesinde askeri iş birliğini artırmak istese de Orta Asya’daki diğer üye devletlerin bu konuda çekimser davranışlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, TDT’nin bölgesel askeri iş birliğini sınırlayabilecek bir zorluk olarak öne çıkmaktadır. Buna rağmen, TDT’nin yumuşak güvenlik konularına önem vermesi ve Türkiye’nin savunma sanayisi bakımından güçlenmesi, örgütün stratejik önemini artırma potansiyeline sahiptir. Rusya, KGAÖ (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü) üzerinden Orta Asya’da stratejik etkisini sürdürmeye çalışsa da bu etkinin giderek zayıfladığı görülmektedir. Rusça’nın siyasi elitler arasında lingua franca olarak kullanılması, Rusya’nın kültürel etkisini sürdürmesine yardımcı olmakla birlikte, askeri ve

²⁰⁰ <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-devletleri-ortak-alfabe-komisyonu-kurdu-717570.html> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

stratejik etkisi azalma eğilimindedir. Bu durum, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini koruma çabalarının karşı karşıya olduğu zorlukları göstermektedir. Çin, Orta Asya'da stratejik etkisini sınırlı tutarak daha çok ekonomik çıkarlarını korumaya yoğunlaşmaktadır. Rusya ile yaptığı iş bölümü çerçevesinde, stratejik meselelerde genellikle geri planda kalırken, sınır meselelerinde Şanghay İşbirliği Örgütü (SİÖ) üzerinden etkin olmaktadır. Çin, ekonomik çıkarları tehdit edilmediği sürece Rusya'nın stratejik etkisine saygı göstermektedir, bu da Çin'in bölgedeki stratejik etkinin sınırlarını çizmektedir. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Rusya'ya uygulanan yaptırımlar, Batı'nın bölgeye olan ilgisini yeniden şekillendirmiştir. Batı, Orta Asya'yı artık daha çok Çin'i çevreleme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu durum, bölgenin Batı'nın gözündeki stratejik önemini artırmaktadır ve Batı'nın TDT gibi yerel aktörlerle iş birliğini artırma ihtiyacını doğurabilecektir (bk. Koçak, 2023: 132, Table 3).

Kazakistan ve Azerbaycan gibi enerji zengini ülkeler, TDT'nin (TDT) enerji politikalarını güçlendirme potansiyeline sahiptir. Bu ülkelerin sahip olduğu geniş enerji rezervleri, TDT'nin enerji güvenliği ve ekonomik kalkınma hedeflerini destekleyecektir. Örneğin, Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri, bölgesel enerji arzının istikrarını artırmak için önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, bölgesel enerji entegrasyonunun somut ve başarılı bir örneğidir. BTC boru hattı, Azerbaycan petrolünü Gürcistan ve Türkiye üzerinden dünya pazarlarına taşımaktadır. Bu hat, sadece enerji arzını çeşitlendirmekle kalmaz, aynı zamanda enerji güvenliği açısından da büyük avantajlar sağlar. BTC'nin genişletilmesi ve benzeri projelerin hayata geçirilmesi, bölgesel enerji entegrasyonunu daha da güçlendirecektir.²⁰¹ Ayrıca, Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarının da bu tür boru hattı projelerine entegre edilmesi, TDT'nin enerji arz güvenliğini daha da artırabilir. Bunun yanı sıra, Türkmenistan'ın sahip olduğu doğal gaz rezervleri, TDT için bir diğer önemli enerji kaynağıdır. Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) doğal gaz boru hattı projesi, Türkmenistan doğal gazını Güney Asya pazarlarına taşımayı hedefleyen stratejik bir projedir.²⁰² Bu tür projeler, TDT ülkelerinin enerji politikalarını çeşitlendirmelerine ve enerji arz güvenliğini sağlamalarına yardımcı olacaktır.

TDT'nin stratejik coğrafi konumu, Asya ve Avrupa arasında bir köprü görevi görerek ticaret yolları ve enerji koridorları açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bu konum, TDT ülkelerinin sadece enerji ticaretinde değil, aynı zamanda lojistik ve ulaşım alanında da önemli bir rol oynamalarına olanak tanımaktadır. Örneğin, Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık

²⁰¹ https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home.html (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

²⁰² <https://www.ankasam.org/anka-analizler/tapi-projesi-ve-bolgesel-guc-mucadelesi/> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

Rotası (TITR) olarak bilinen Orta Koridor, Çin'den Avrupa'ya uzanan önemli bir ticaret yoludur. Bu rota hem kara hem de deniz taşımacılığını entegre ederek TDT ülkeleri arasındaki ticaret hacmini artıracaktır.²⁰³ Ayrıca, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demir yolu hattı, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında doğrudan bir bağlantı kurarak Asya ve Avrupa arasındaki ticaretin hızlanmasına katkıda bulunmaktadır. BTK demiryolu, Türkiye'yi Avrupa ve Asya arasındaki önemli bir ulaşım merkezine dönüştürmüştür ve bölgedeki enerji koridorlarıyla ilişkilerini güçlendirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan ile olan bağlantılarını güçlendirerek, Rusya ve İran karşısında avantaj sağlamıştır. BTK demiryolu, Türkiye'nin Kafkasya'daki etkisini artırmış ve bölgesel ilişkilerde olumlu sonuçlar doğurarak, TRACECA ve BTK projeleriyle, Türkiye'nin dış politikası ve Kafkasya-Türkistan (Orta Asya) stratejileri üzerinde önemli bir etki sağlamaktadır (Kurtoğlu ve Tatar, 2023: 38).

TDT üyesi ülkeler, büyük enerji kaynaklarına sahiptir. Bu durum, bölgesel enerji güvenliğini ve ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Örneğin, Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkeler, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Bu kaynaklar hem bölge içi enerji güvenliği sağlamak hem de küresel enerji piyasalarında önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği enerji projeleri (Bekkari, 2023: 34-44). TDT'nin enerji güvenliğini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Hazar Denizi'nden çıkarılan petrolü dünya pazarlarına ulaştırmada stratejik bir öneme sahiptir.

Tablo 32. Petrol Rezervleri, Üretim, Tüketim ve Rafineri Kapasiteleri Karşılaştırması

Ülke	Rezerv (%D)	Üretim (%D)	Tüketim (%D)	Fark (Ü-T)	Rafineri Kapasitesi	Rafineri Çıktı	Fark (K-Ç)
Azerbaycan	7,00	41,43	4,52	36,91	205	120,16	84,84
Kazakistan	30,00	78,59	13,75	64,84	350	338,84	11,16
Türkiye	0,00	0,00	46,68	-46,68	596	531,49	64,51
Türkmenistan	0,60	12,30	6,83	5,46	271,11	117,97	153,14
Özbekistan	0,59	2,64	3,13	-0,49	232	51,07	180,93
Türk Dünyası	38,22	134,98	74,93	60,06	1.655,57	1.159,54	496,03
Dünya	1.697,08	4.377,07	4.408,59	-	97.562,29	80.299,27	-

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı, 2024

Not 1: Rezerv: Bin milyon varil; Üretim ve Tüketim: Milyon ton; Rafineri: Günlük bin varil. 2: Ü: Üretim; T: Tüketim; K: Kapasite; Ç: Çıktı; D: Dünya; TD: Türk Dünyası Kaynak: BP. (Kartal, 2022: 166)

Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve diğer TDT ülkelerinin enerji kaynakları ve stratejik coğrafi konumu, TDT'nin enerji politikalarını ve bölgesel entegrasyonunu

²⁰³ https://turkicstates.org/tr/haberler/trans-hazar-uluslararası-tasimacilik-guzergahinin-kalkinmasi-hakkinda-yuvarlak-masa-toplantisi-turk-kenesinin-katkilariyla-trans-hazar-uluslararası-tasimacilik-guzergah-kalkinma-koordinasyon-kurulu-titr- tarafindan-duzenlenmistir_635 (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

güçlendirme potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin değerlendirilmesi, TDT ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamalarına, ekonomik kalkınmalarını hızlandırmalarına ve uluslararası arenada daha etkin bir rol oynamalarına katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, enerji projeleri²⁰⁴ ve ticaret yollarının geliştirilmesi, TDT'nin uzun vadeli stratejik hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Türk Devletleri'nin stratejik coğrafi konumu, Asya ve Avrupa arasında bir köprü işlevi görmektedir. Bu durum, ekonomik ve ticari iş birlikleri için önemli fırsatlar sunmaktadır. Türk devletleri, İpek Yolu gibi tarihi ticaret yollarının üzerinde yer almaktadır.

Örneğin, 2021 yılında Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan arasında imzalanan “Trans-Hazar Ulaştırma Koridoru Anlaşması”, bölgesel ticaretin artırılmasına önemli katkı sağlamıştır. Trans Hazar enerji iş birliği, Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler arasında ve daha geniş bir perspektiften bakıldığında, Doğu Asya'dan Batı Avrupa'ya (Çin'den İngiltere'ye kadar) uzanan tüm ülkeler arasındaki Hazar Denizi üzerinden gerçekleştirilen iş birliğinin her yönünü kapsamaktadır (Aslanlı, 2017: 31). Bu anlaşmayla, Asya ve Avrupa arasındaki ticaretin daha hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır.

6.1.3. Siyasi ve Ekonomik Potansiyel

TDT üye ülkeleri, genç nüfusları, doğal kaynak zenginlikleri ve stratejik konumlarıyla güçlü ekonomik büyüme potansiyeline sahip gelişmekte olan piyasalardır. Buna karşılık, Avrupa Birliği (AB) gelişmiş ekonomilerden oluşmasına rağmen, genellikle daha düşük büyüme hızları sergilemektedir. Türkiye, 1,119 Trilyon Dolarlık GSYİH'si ile TDT'nin en büyük ekonomisidir.²⁰⁵ Sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinde çeşitlilik gösteren Türkiye, güçlü bir üretim kapasitesi ve genç iş gücü ile ekonomik büyüme potansiyelini artırmaktadır. Stratejik konumu, TDT içindeki ekonomik entegrasyonu desteklemektedir. Kazakistan, geniş doğal kaynakları ve 261,42 milyar dolarlık GSYİH'si (2023)²⁰⁶ ile TDT'nin en büyük yüzölçümüne sahip ülkesidir. Dünya petrol rezervlerinin %3,5'ine sahip olan Kazakistan,²⁰⁷ aynı zamanda uranyum, kömür ve diğer stratejik madenlerde zengin olup, ekonomik büyümesini ve TDT'nin enerji güvenliğini desteklemektedir. Azerbaycan, Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz rezervleri ile önemli bir enerji üreticisidir. 50 milyar dolarlık GSYİH'si²⁰⁸ ile Bakü-Tiflis-

²⁰⁴ <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilati-stratejik-bir-bakis> (Erişim Tarihi: 21.08.2024).

²⁰⁵ <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccc355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%20Nisan%202024.pdf> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

²⁰⁶ <https://data.worldbank.org/country/kazakhstan> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

²⁰⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/dosya-haber/turk-devletlerinin-enerjisi-ve-avrupa-nin-ilgisi-kazakistan/3144598> (Erişim Tarihi: 14.08.2024).

²⁰⁸ <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 14.08.2024).

Ceyhan (BTC) petrol boru hattı gibi projeler aracılığıyla enerji ihracatını çeşitlendirerek bölgesel enerji güvenliğine katkıda bulunmaktadır. Türkmenistan, dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz rezervlerine sahip olup, enerji ihracatında önemli bir rol oynamaktadır. Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) doğal gaz boru hattı gibi projeler, TDT üye ülkeleri arasında enerji iş birliğini artırmaktadır. Özbekistan ve Kırgızistan, pamuk üretimi, madencilik ve hidroelektrik potansiyelleri ile TDT'nin ekonomik potansiyelini artıran diğer önemli üyelerdir. Genç nüfus ve geniş tarım arazileri, TDT'nin ekonomik büyüme potansiyelini artıran önemli faktörlerdir. Bu potansiyelin doğru stratejilerle değerlendirilmesi, TDT üye ülkelerinin ekonomik kalkınmasını hızlandırarak uluslararası arenada daha güçlü bir konum elde etmelerine olanak tanıyacaktır.

TDT, önemli bir ekonomik güç ve beşerî sermaye potansiyeline sahiptir. TDT, toplamda 560 milyar dolarlık dış ticaret hacmi, 1,3 trilyon dolarlık milli gelir, 250 milyar dolarlık yurtiçi yatırım stoğu ve güçlü üretim kapasitesi ile dikkat çekmektedir. Teşkilat, 180 milyona yakın bir nüfusa sahip olup, bu ülkelerin vatandaşlarının farklı ülkelerde yaşayan kesimi de hesaba katıldığında toplam nüfus 300 milyonu aşmaktadır. Ayrıca, TDT üye ülkeleri 4,5 milyon kilometrekarelik geniş bir coğrafyaya yayılmakta ve Asya ile Avrupa arasında stratejik bir konumda yer almaktadır (Yüce, 2022b)²⁰⁹

TDT'nin ekonomik gücü ve çeşitliliği, enerji kaynakları, imalat sanayi ve teknoloji alanlarındaki önemi ile birleşmektedir. Bu durum, üye ülkelerin birbirlerini tamamlayıcı ve kapsayıcı özelliklerini öne çıkarmaktadır. TDT, üye ülkelerin kimliğine ve ilişkilerine saygı duyan bir yapı olarak hem Avrupa hem de Asya devletlerinin özerklik alanlarına müdahale etmemektedir. Macaristan'ın AB, Avrupa Konseyi ve NATO üyeliği, TDT ile ilişkilerini geliştirmesine engel olmamıştır. Benzer şekilde, Kazakistan ve Kırgızistan'ın Rusya merkezli Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne üyeliği, Türk devletlerinin bir araya gelmesini engellememiştir. Ayrıca, TDT üye ülkeleri, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve Şanghay İşbirliği Teşkilatı (ŞİÖ) gibi uluslararası örgütlerle ilişkilerini geliştirmiştir.

Türkiye'nin küresel ilişkilerine bakıldığında, G20, Avrupa Konseyi ve NATO üyeliği, TDT'nin küresel etkileşimini artıran önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ancak, TDT üye ülkelerinin sürdürülebilir ekonomik gelişmeye uygun geniş bir pazar ve üretim kapasitesine sahip olmamaları, en büyük sorunlardan biridir. TDT, yaklaşık 180 milyonluk nüfusu ve potansiyel üye ülkelerle birlikte 300 milyonluk bir Türk nüfusuna hitap etmektedir. Birlikte

²⁰⁹ <https://www.setav.org/assets/uploads/2022/11/R210.pdf> (Erişim Tarihi: 14.08.2024).

hareket edilmesi durumunda, bu pazar ve üretim kapasitesi probleminin aşılabilmesi muhtemel görünmektedir. TDT üye ülkeleri, petrol, doğal gaz, değerli madenler ve mineraller açısından zengin olup, bu kaynakları genellikle Rusya üzerinden dünya pazarına ulaştırmaktadır. Çin, “Bir Yol Bir Kuşak Projesi” ile bu rekabete katılmıştır. TDT, kendi imkân ve kapasitesini geliştirerek, ABD, Rusya ve Çin rekabetinden olumlu anlamda faydalanabilir (Temizer, 2022).²¹⁰

Ekonomik açılımlar, TDT’ye yeni fırsatlar ve pazarlar sunacaktır. Türkiye’nin jeopolitik olarak enerji dağıtım merkezi olma rolünü güçlendirmesi, TDT’nin alternatif enerji kaynağı olma potansiyelini güçlendirecektir. Kültürel anlamda, doğu toplumlarının dayanışmaya yatkınlığı, TDT’nin güçlü olduğu bir diğer unsurdur. 2020 itibariyle TDT üye ülkelerinin toplam GSYH’si 1 trilyon dolara ulaşmış olup, 2023 yılında 1,3 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir (Demir, 2022: 49). Henüz somut bir ortak pazar mevcut olmasa da ticaret ve gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması çabaları devam etmektedir. TDT Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi kabul edilmiştir ve TURANSEZ özel ekonomik bölgesi kurulma çağrıları sıkça dile getirilmektedir. Ortak Ordu ve Ortak Savunma Politikası olmamakla birlikte, zirve bildirilerinde savunma sanayisi ve askeri alanda daha yakın iş birliği çağrıları yapılmaktadır (Aydilek, 2022: 724).

Bu değerlendirmeler ışığında bakıldığında, TDT’nin sahip olduğu ekonomik ve beşerî sermaye, teşkilatın güçlü ve etkili bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. TDT, mevcut potansiyelini tam anlamıyla kullandığı taktirde, üyeler arasındaki iş birliğini artıracak ve küresel rekabette daha etkin bir rol alabilecektir.

6.2. ZAYIF YÖNLER

2.1. Farklı Ekonomik ve Siyasi Sistemler

TDT üye ülkeleri arasında ekonomik ve siyasi sistemlerde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu durumun, bütünleşme süreçlerini zorlaştıracığı söylenebilir. Avrupa Birliği (AB) benzer demokratik ve ekonomik sistemlere sahip üye ülkelerden oluşurken, TDT üye ülkeleri arasında belirgin farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar, ortak politikaların ve entegrasyon süreçlerinin uygulanması bakımından sorunları beraberinde getirecektir. Örneğin, Türkiye, güçlü demokratik yapısıyla TDT’nin en liberal ve demokratik ülkesidir. 1980’lerden bu yana, serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmış ve demokratik reformlar gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin demokratik kurumları, güçlü sivil toplum kuruluşları ve bağımsız medya organları,

²¹⁰ Temizer, M. (2022) Avrupa’nın arz güvenliğine katkı için TANAP’la tam kapasite doğal gaz gönderiliyor. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/avrupanin-arz-guvenligine-katki-icin-tanapla-tam-kapasite-dogal-gazgonderiliyor/2529967>. (Erişim Tarihi: 31.10.2024).

ülkenin politik ve ekonomik yapısının temel taşlarını oluşturur. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylık süreci, ülkenin demokratik standartlarını yükseltme ve insan hakları uygulamalarını iyileştirme çabalarını teşvik etmiştir. Kazakistan ve Azerbaycan ise, daha otoriter rejimlerle yönetilen ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Kazakistan, güçlü bir devlet başkanlığı sistemi ile yönetilmekte ve siyasi muhalefet genellikle sınırlı olmaktadır. Ülkenin ekonomik politikaları, devlet kontrolünde büyük ölçüde merkezileşmiş olup, stratejik sektörler üzerindeki devlet etkisi belirgindir. Azerbaycan'da da benzer şekilde, siyasi iktidar tek elde yoğunlaşmış olup, muhalefet partilerinin etkinliği sınırlıdır. Her iki ülke de enerji kaynaklarının yönetiminde devlet kontrolünü sürdürmektedir. Türkmenistan, TDT üyeleri arasında en otoriter yönetimlerden birine sahiptir. Ülke, kapalı bir ekonomik sistem ve devlet kontrolünde bir ekonomi ile yönetilmektedir. Ekonomik politikalar büyük ölçüde merkezî planlamaya dayanmaktadır ve yabancı yatırımcılara yönelik kısıtlamalar mevcuttur. Özbekistan ve Kırgızistan, bu çerçevede daha ortada yer alan örneklerdir. Özbekistan, son yıllarda ekonomik ve siyasi reformlar gerçekleştirme yönünde önemli adımlar atmış olup, piyasa ekonomisine geçiş sürecini hızlandırmıştır. Ancak, siyasi özgürlükler ve demokratik kurumlar hala gelişim aşamasındadır. Kırgızistan ise, Orta Asya'nın en demokratik ülkesi olarak kabul edilmektedir, ancak siyasi istikrarsızlık ve sık sık hükümet değişiklikleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu farklılıklar, TDT'nin entegrasyon sürecini karmaşık hale getirmektedir.

Ekonomik ve siyasi sistemlerdeki bu çeşitlilik, ortak politikaların ve düzenlemelerin oluşturulmasında zorluklar oluşturmaktadır. Örneğin, ortak bir ekonomik politika oluşturmak, piyasa ekonomisine sahip Türkiye ile devlet kontrolünde ekonomilere sahip diğer üye ülkeler arasında uyumsuzluklara neden olabilecektir. Benzer şekilde, siyasi iş birliği ve ortak karar alma süreçleri, demokratik ve otoriter rejimler arasındaki farklılıklar nedeniyle zorluklar yaşatacaktır.

Macar akademisyen Egerisi, TDT'nin zirvelerinin yararlı ve etkili olduğunu belirtirken, kurumsal altyapı ve mali bütçenin yeterli olmadığına dikkat çekmektedir (bk. Çınar ve Uzun, (Çınar ve Uzun, 2023: 150 ve bk. Macar Akademisyen Zoltan Egerisi ile Mülakat, 2023). Bu durum, TDT'nin ekonomik entegrasyon modelinden ziyade kültürel birlikten doğan etkileşimle ekonomik bütünleşmeye daha yatkın olduğunu göstermektedir. TDT'yi klasik entegrasyon aşamalarıyla açıklamak zordur; bunun yerine, kültürel birliktelik Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi'nde sıkça ortaya konulmuştur. Bu belge, kültür ve ekonomi kavramlarına eşit oranda yer verirken, sosyoekonomik kavramı daha az kullanılmıştır. Bu durum, TDT'nin kültürel yönlerinin daha ağırlıklı olduğu bir bütünleşme modelini ortaya koymaktadır. TDT üye ülkelerinin ortalama kişi başı milli geliri yaklaşık 7 bin dolar olup, en değerli pasaport

endeksinde 52 ile 92 arasında yer almaktadır (Aydilek, 2022: 723). Ekonomik birlikten çok kültürel boyutta kalmasının kurumsallaşma eksikliklerinden kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir. Teşkilatın yeni kurulmuş olması nedeniyle yasal çerçeve (tüzükler ve yönetmelikler) yetersizdir. Üye ülkeler arasında ikamet izni, oturma izni, çalışma özgürlüğü ve vize alımı gibi koşulların esnek olmaması, kültürel birlikteliğin hızlanmasının önündeki en büyük tehditlerden biridir. Ekonomik bütünleşmenin önündeki en büyük engellerden biri, TDT üye ülkelerinin coğrafi olarak birbirinden uzak olmasıdır. Yetersiz ve pahalı uçak seferleri, ulaşım altyapısının eksikliği ve finansal sistemin zayıflığı, ekonomik iş birliğinin cılız kalmasına neden olmaktadır. Üye ülkeler arasında karşılıklı yatırımların azlığı, bu durumun bariz bir örneğidir. Ayrıca, üye ülkelerin iç güvenlik sorunları, kültürel ve ekonomik iş birliği çalışmalarına sekte vurmaktadır.

TDT'nin ekonomik entegrasyon sürecinde net bir yol haritasının olmaması, kurumsal ve mali altyapının yetersizliği, coğrafi uzaklık, ulaşım ve finansal sistem eksiklikleri, iç güvenlik sorunları ve nitelikli işgücü yetersizliği, teşkilatın zayıf yönleri olarak öne çıkmaktadır. Bu zayıflıkların giderilmesi, TDT'nin daha etkin ve güçlü bir entegrasyon süreci gerçekleştirmesine katkı sağlayacaktır. (Çınar ve Uzun, 2023: 145).

Bu zorluklara rağmen, TDT üye ülkeleri arasında iş birliği ve entegrasyon için önemli fırsatlar da bulunmaktadır. Enerji kaynakları, ticaret yolları ve ortak kültürel bağlar, entegrasyon süreçlerini destekleyebilir. Ayrıca, bu ülkeler arasında ekonomik ve siyasi reform süreçlerinin paylaşılması ve karşılıklı öğrenme, uzun vadede entegrasyonun derinleşmesine katkıda bulunabilir.

Teşkilat'ın ekonomik bakımdan zayıf yönlerinden biri de Türkiye ve Kazakistan gibi ülkelerin daha gelişmiş ekonomilere sahip olmasına rağmen, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin ekonomik olarak daha zayıf durumda olmalarıdır.

Örneğin, 2021 yılına ait bir ekonomik rapora bakıldığında,²¹¹ Kırgızistan'ın kişi başına düşen gelirin Türkiye'nin yaklaşık %10'u seviyesinde olduğu görülecektir. Bu ekonomik farklılıklar, ortak projelerin finansmanında ve ekonomik politikaların uyumlaştırılmasında zorluklar yaratmaktadır.

Sonuç olarak, TDT üye ülkeleri arasındaki ekonomik ve siyasi sistem farklılıkları, entegrasyon sürecinde önemli zorluklar yaratmaktadır. Ancak, bu farklılıklar aynı zamanda iş birliği ve karşılıklı öğrenme için de fırsatlar sunmaktadır. Bu bağlamda, TDT'nin entegrasyon

²¹¹ <https://www.daib.org.tr/Medya/Docs/2022-10/26-27-2022-DA%C4%B0B%20%C3%9Cİke%20Raporu%20K%C4%B1rg%C4%B1zistan.pdf> (Erişim Tarihi: 18.08.2024).

sürecinin başarılı olabilmesi için, üye ülkelerin farklılıklarını göz önünde bulunduran ve esneklik içeren stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir.

6.2.2. Siyasi İstikrarsızlık

Bölgedeki bazı ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar, TDT'nin etkinliğini ve güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, Kırgızistan'daki siyasi krizler ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ çatışması, bölgesel istikrarı tehdit eden önemli faktörlerdir.

Örneğin, 2020 yılında Kırgızistan'da yaşanan siyasi kriz, ülkenin iç güvenliğini ve ekonomik istikrarını olumsuz etkilemiştir. Bu durum, TDT'nin bölgesel projelerinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

6.2.3. Altyapı Eksiklikleri

TDT üyesi ülkeler arasındaki ulaşım ve iletişim altyapısındaki eksiklikler, ticaret ve iş birliğini kısıtlamaktadır. Modern altyapı yatırımları gerekmektedir. Örneğin, bazı üye ülkelerdeki yetersiz ulaşım ağları, ticaretin maliyetini artırmakta ve ekonomik büyümeyi sınırlamaktadır.

Örneğin, Türkmenistan'daki yetersiz demiryolu ağı, ülkenin ticaret hacmini artırmada önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu durum, TDT'nin bölgesel entegrasyon çabalarını olumsuz etkilemektedir.

6.2.4. Kurumsal Yapının Zayıflığı

TDT'nin kurumsal yapısının henüz tam anlamıyla oturmamış olması, karar alma süreçlerini yavaşlatmakta ve etkin bir işleyişi engellemektedir. Daha güçlü bir kurumsal yapı ve yönetim mekanizması gereklidir.

Örneğin, 2021 yılında yapılan bir değerlendirme raporu, TDT'nin kurumsal kapasitesinin artırılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu raporda, örgütün daha etkili bir yönetim yapısına sahip olması için çeşitli reform önerileri sunulmuştur.

TDT, Avrupa Birliği (AB) kadar kurumsallaşmış bir yapıya sahip değildir. AB, sağlam bir kurumsal yapı ve uzun yıllara dayanan bir entegrasyon geçmişi ile üye ülkeler arasındaki politikaları ve iş birliklerini güçlendirmiştir. AB'nin başarıyla uyguladığı ortak politikalar, kurumsal yapıların etkinliğine dayanmaktadır. Bu bağlamda, TDT'nin AB seviyesine ulaşması için kurumsal kapasitesini artırması ve üye ülkeler arasında daha güçlü bir iş birliği mekanizması oluşturması gerekmektedir.

AB'nin kurumsal yapısının temel taşlarından biri olan Avrupa Komisyonu, üye ülkeler arasında yasaların ve politikaların uygulanmasını denetler. Avrupa Parlamentosu, demokratik

temsil ilkesine dayanarak, AB vatandaşlarının sesini duyurur ve yasama sürecine katılım sağlar. Avrupa Merkez Bankası, ortak para birimi Euro'yu yöneten ve mali istikrarı sağlayan önemli bir kurumdur. Bu kurumlar, AB'nin işleyişini ve entegrasyonunu destekleyen kritik yapılardır.

TDT'nin mevcut kurumsal yapısı ise bu seviyede değildir. TDT'nin Genel Sekreterliği, teşkilatın ana koordinasyon organı olarak görev yapar ancak yetki ve kaynakları sınırlıdır. Üye ülkeler arasındaki iş birliği mekanizmaları, genellikle ikili anlaşmalara ve ad-hoc toplantılara dayanır. TDT'nin etkili bir entegrasyon süreci için, AB benzeri kurumsal yapıların oluşturulması gerekmektedir.

Örneğin, TDT'nin bir ekonomi komisyonu kurarak, üye ülkeler arasındaki ekonomik politikaların uyumlaştırılmasını sağlaması önemlidir. Böyle bir komisyon, ticaret engellerinin kaldırılması, ortak gümrük tarifeleri belirlenmesi ve yatırım politikalarının koordine edilmesi gibi konularda aktif rol oynayabilir. Benzer şekilde, bir çevre komisyonu, çevresel sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği ile mücadele konularında ortak politikaların geliştirilmesini sağlayabilir.

TDT'nin kurumsal yapısının güçlendirilmesi, ayrıca eğitim ve araştırma alanlarında da önemli olabilir. Bir Eğitim ve Araştırma Konseyi, üye ülkeler arasındaki eğitim politikalarının uyumlaştırılmasını ve ortak araştırma projelerinin geliştirilmesini teşvik edebilir. Bu tür kurumlar, bilgi ve teknoloji transferini kolaylaştırarak, üye ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimine katkı sağlayabilir.

TDT'nin kurumsal kapasitesini artırmak için, üye ülkeler arasında daha güçlü bir iş birliği mekanizması oluşturulması da gerekmektedir. Bu bağlamda, ortak karar alma süreçlerinin geliştirilmesi ve üye ülkeler arasındaki güvenin artırılması önemlidir. Düzenli olarak gerçekleştirilen zirve toplantıları ve bakanlar düzeyindeki görüşmeler, TDT'nin karar alma süreçlerini hızlandırabilir ve üye ülkeler arasındaki koordinasyonu artırabilir.

Ayrıca, TDT'nin finansal kaynaklarını artırması da önemlidir. Ortak projelerin finansmanı için bir kalkınma fonu oluşturulması, üye ülkelerin ekonomik ve sosyal projelerini destekleyebilir. Bu tür bir fon, TDT'nin entegrasyon sürecine katkı sağlayacak projelerin hayata geçirilmesini kolaylaştırabilir.

Sonuç olarak, TDT'nin AB seviyesine ulaşabilmesi için, kurumsal yapısını güçlendirmesi ve üye ülkeler arasındaki iş birliği mekanizmalarını geliştirmesi gerekmektedir. Bu süreçte, AB'nin kurumsal yapılarından ve entegrasyon tecrübelerinden faydalanılması, TDT'nin kurumsal kapasitesini artırmasına yardımcı olabilir. Bu bağlamda, TDT'nin kurumsallaşma sürecine yönelik stratejik planlar geliştirilmesi ve üye ülkelerin bu sürece aktif katılımı sağlanmalıdır.

6.2.5. Güvenlik İşbirliğinin Eksikliği

TDT üye ülkeleri arasında güvenlik ve savunma alanında tam anlamıyla gelişmiş bir iş birliği bulunmamaktadır. Avrupa Birliği (AB), NATO ve ortak güvenlik politikaları ile güvenlik alanında daha entegre bir yapıya sahiptir. AB'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP), üye ülkelerin askeri ve sivil kapasitelerini birleştirerek ortak tehditlere karşı koordineli bir şekilde yanıt verme yeteneğini artırmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin NATO üyesi, AB ile güvenlik iş birliğinde önemli bir avantaj sağlar. Ancak, diğer TDT üye ülkeleri arasında benzer bir güvenlik iş birliği mekanizmasının oluşturulması zaman alabilir ve zorluklar içerebilir.

NATO, Kuzey Atlantik bölgesinde barışı ve güvenliğini korumak amacıyla kurulmuş bir ittifaktır. Türkiye, 1952 yılından bu yana NATO'nun aktif bir üyesidir ve bu üyelik, Türkiye'nin uluslararası güvenlik politikalarında önemli bir rol oynamasına olanak tanımaktadır. NATO üyesi, Türkiye'ye stratejik ve operasyonel düzeyde önemli avantajlar sunar. NATO'nun ortak savunma mekanizması, Türkiye'nin güvenliğini sağlamada önemli bir bileşendir. Ancak, diğer TDT üye ülkeleri arasında böyle bir güvenlik ittifakı bulunmamaktadır.

TDT üye ülkeleri arasında güvenlik iş birliğinin eksikliği, çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Birincisi, üye ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik sistemlerdeki farklılıklar, ortak güvenlik politikalarının geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Türkiye'nin demokratik yapısı ile Türkmenistan'ın otoriter rejimi arasındaki farklar, güvenlik iş birliğinde uyumsuzluklara neden olabilir. Ayrıca, üye ülkelerin dış politika öncelikleri ve tehdit algıları da farklılık göstermektedir. Örneğin, Türkiye'nin Orta Doğu ve Avrupa ile olan güvenlik kaygıları, Kazakistan ve Özbekistan'ın Orta Asya'daki güvenlik öncelikleriyle örtüşmeyebilir.

İkincisi, TDT üye ülkeleri arasındaki coğrafi ve stratejik farklılıklar, güvenlik iş birliğini karmaşık hale getirmektedir. Üye ülkelerin farklı coğrafi bölgelerde bulunması, ortak güvenlik tehditlerine karşı koordineli bir yanıt geliştirilmesini zorlaştırabilir. Ayrıca, üye ülkelerin askeri kapasiteleri ve savunma bütçeleri de büyük farklılıklar göstermektedir. Türkiye, bölgedeki en büyük ve en modern ordulardan birine sahipken, diğer üye ülkelerin askeri kapasiteleri daha sınırlıdır.

Üçüncüsü, bölgesel ve küresel aktörlerin TDT üye ülkeleri üzerindeki etkisi de güvenlik iş birliğini etkilemektedir. Rusya, Çin ve ABD gibi büyük güçler, TDT üye ülkelerinin güvenlik politikalarında önemli rol oynamaktadır. Özellikle Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerle yakın ilişkiler sürdürmektedir ve bu durum, bu ülkelerin NATO gibi batılı güvenlik ittifaklarına katılımını zorlaştırmaktadır.

Bu zorluklara rağmen, TDT üye ülkeleri arasında güvenlik iş birliğini artırmak için çeşitli adımlar atılabilir. İlk olarak, üye ülkeler arasında güvenlik ve savunma alanında bilgi ve tecrübe paylaşımını teşvik etmek önemlidir. Ortak tatbikatlar ve eğitim programları, askeri kapasitelerin uyumlaştırılmasına yardımcı olabilir. İkinci olarak, üye ülkeler arasında düzenli güvenlik zirveleri düzenlenerek, ortak tehdit algılarının ve güvenlik politikalarının belirlenmesi sağlanabilir. Üçüncü olarak, TDT bünyesinde bir Güvenlik ve Savunma Komitesi kurulabilir ve bu komite, üye ülkeler arasındaki güvenlik iş birliğini koordine edebilir.

Sonuç olarak, TDT üye ülkeleri arasında güvenlik ve savunma alanında tam anlamıyla gelişmiş bir iş birliği bulunmamaktadır ve bu durum, entegrasyon sürecinde önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Ancak, üye ülkeler arasında bilgi ve tecrübe paylaşımı, düzenli zirveler ve ortak projeler aracılığıyla güvenlik iş birliği artırılabilir. Bu bağlamda, TDT'nin güvenlik iş birliğini güçlendirmesi, üye ülkelerin ortak güvenlik tehditlerine karşı daha etkili bir yanıt vermelerini sağlayacaktır.

6.3. FIRSATLAR

6.3.1. Jeopolitik ve Ekonomik Potansiyeli

TDT üye ve aday ülkeleri, jeopolitik olarak küresel güçlerin çekişme alanında yer almakta olup, bu durum onlara yeni fırsatlar da sunmaktadır. Çin'in "Bir Yol Bir Kuşak" projesi, TDT üye ülkelere küresel ekonomiye entegrasyon ve daha büyük ekonomik iş birlikleri fırsatları sağlamaktadır. Özellikle İpek Yolu ticaret ağının canlandırılması için TDT'nin Semerkant'taki dokuzuncu zirvesinde Hazar Denizi taşımacılığına yönelik önemli kararlar alınmıştır. Semerkant Bildirisi'nin 34. ve 35. maddeleri doğrudan bu konularla ilgilidir ve bu kararlar, Türkistan (Orta Asya) devletlerinin ulaşım entegrasyonunu desteklemektedir.

Türkistan (Orta Asya) ülkelerinin zayıf ulaşım ağları, kendi potansiyellerinin ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu bağlamda, TDT'yi dünya ekonomisine entegre edecek projelerin hayata geçmesi, gelecekte iş birliği açısından önemli sinerjiler yaratabilir. Teşkilatı oluşturan ülkeler, farklı alanlarda öne çıkarak ihtiyaçları karşılayabilir: Türkiye ve Macaristan teknoloji ve imalat sanayinde, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan enerji ve zengin minerallerde, Özbekistan ve Kırgızistan ise beşerî sermaye alanında önemli katkılar sağlayacaktır. Avrupa'nın alternatif enerji kaynakları arayışı, TDT üye ülkelerinin enerji kaynaklarını doğrudan ihtiyaç sahibi ülkelere ulaştırma fırsatı sunmaktadır (Ulutaş ve Tanrıseven, 2019).

TDT gibi bütünleşmeler genellikle güçlü siyasi sonuçlar doğurabilir. Örneğin, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu, Soğuk Savaş sonrası çözüm bulunamayan sorunların başında gelmiştir. Ancak, Türkiye ve Azerbaycan iş birliği sayesinde

Azerbaycan, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları geri almıştır. Bu, kültürel iş birliğinin güçlü olduğu birliklerin siyasal güç sağlama bağlamında avantajlı olduğunu göstermektedir. TDT üye ve aday ülkeleri hem kendi aralarındaki sorunları çözmede hem de üye olmayan devletlerle yaşanan sorunların çözümünde etkili olabilir. (Çınar ve Uzun, 2023: 151)

Sonuç olarak, TDT'nin jeopolitik ve ekonomik potansiyeli, küresel projeler ve iş birlikleri sayesinde önemli fırsatlar sunmaktadır. Teşkilat, farklı alanlarda öne çıkan üye ülkelerinin katkılarıyla, ekonomik ve siyasi anlamda güçlü bir entegrasyon sağlayabilir. Bu bağlamda, TDT'nin gelecekteki projeleri ve stratejileri, üye ülkelerin potansiyelini en üst düzeye çıkararak bölgesel ve küresel düzeyde etkin bir aktör haline gelmesini sağlayabilir.

6.3.2. Kültürel Diplomasi

Kültürel diplomasi ve halklar arası etkileşim programları, Türk Devletleri arasındaki bağı güçlendirebilir ve ortak kimliğin güçlendirilmesine katkıda bulunacaktır. Ortak kültürel etkinlikler ve projeler, halklar arasında yakın ilişkiler kurulmasına yardımcı olacaktır.

Örneğin, 2022 yılında düzenlenen Türk Dünyası Film Festivali, üye ülkeler arasındaki kültürel bağları güçlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Bu festival, Türk dünyasının kültürel zenginliklerini uluslararası alanda tanıtmıştır.

6.3.3. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon

TDT üyesi ülkeler arasında ekonomik iş birliği ve ticaretin artırılması, bölgesel ekonomik kalkınmayı hızlandırabilir. Ortak pazar oluşturma ve serbest ticaret anlaşmaları, ekonomik büyümeyi destekleyecek önemli adımlardır.

Örneğin, 2023 yılında imzalanan Türk Devletleri Serbest Ticaret Anlaşması, üye ülkeler arasındaki ticaret hacmini artırmayı amaçlamaktadır. Bu anlaşma, bölgesel ekonomik entegrasyonu teşvik etmektedir.

İşlevselci teori, entegrasyonun aşamalı ve sektörel olarak başlamasını savunur. Ekonomik ve teknik iş birliği, diğer alanlarda da entegrasyonu teşvik eder ve sonuçta daha geniş bir bölgesel bütünleşme ortaya çıkar. TDT'nin ekonomik entegrasyonu hedefleyen yapısı, işlevselci teorinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Teşkilat, ekonomik iş birliği ve ticaretin kolaylaştırılması gibi alanlarda başlayan iş birliğini, zamanla kültürel ve siyasi alanlara da yaymaktadır.

Yeni-işlevselci teori ise, entegrasyon sürecinin yayılma etkisi sonucunda, devletlerin egemenliklerinin bir kısmını ulus-üstü bir organa devretmesi gerektiğini savunur. Bu teoriye göre, entegrasyonun derinleşmesi için siyasi iş birliğinin artırılması ve ulus-üstü kurumların güçlendirilmesi önemlidir. TDT'nin mevcut yapısı, yeni-işlevselci teorinin öngördüğü şekilde

ulus-üstü bir organ olmasa da işlevselci temelde başlayan iş birliğinin daha derin ve kapsamlı bir entegrasyona dönüşme potansiyelini taşımaktadır.

TDT, ekonomik iş birliği ve entegrasyonun ötesine geçerek, politik taşıma etkisi yaratma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, TDT'nin adı ve misyonu, teşkilatın genişleyen ve derinleşen entegrasyon sürecini yansıtmaktadır. TDT'nin işlevselci teorinin öngördüğü gibi, ekonomik iş birliği ile başlayan süreci, yeni-işlevselci teorinin gerektirdiği siyasi ve ulus-üstü iş birliğine doğru evrilmektedir.

TDT, ekonomik entegrasyonu teşvik etmek için çeşitli adımlar atmıştır. Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi'nin kabul edilmesi ve özel ekonomik bölgelerin kurulması, ekonomik iş birliğini artırmayı hedefleyen önemli girişimlerdir. Ortak ekonomik projeler, üye ülkeler arasında ticaret ve yatırım iş birliğini teşvik ederek, bölgesel ekonomik entegrasyonu derinleştirmektedir.

TDT, üye ülkeler arasında ticaret ve yatırım iş birliğini artırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu güçlendirme potansiyeline sahiptir. Avrupa Birliği (AB), ortak pazar ve gümrük birliği modelleri ile bölgesel ekonomik entegrasyonun başarılı bir örneğini sunmaktadır. TDT, AB'nin bu modelinden ilham alarak serbest ticaret anlaşmaları ve ortak ekonomik projeler geliştirebilir.

TDT üye ülkeleri arasında serbest ticaret anlaşmaları (STA) imzalanarak, tarifelerin kaldırılması ve ticaretin serbestleştirilmesi sağlanabilir. Türkiye ve Kazakistan arasında yapılan ticaret anlaşmaları, ekonomik iş birliğini artırmak için önemli bir adım olacaktır. Türkiye, Kazakistan'ın en büyük ticaret ortaklarından biri olup, iki ülke arasındaki ticaret hacmi yıllık bazda artış göstermektedir. Bu tür anlaşmalar, diğer üye ülkeler arasında da yaygınlaştırılarak, ticaretin ve yatırımların artmasına katkı sağlayacaktır.

Ortak ekonomik bölgeler oluşturulması, TDT üye ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyonu destekleyebilir. Bu bölgeler, sanayi ve ticaretin yoğunlaştığı alanlar olarak, yatırımcılar için cazip hale gelebilir. Örneğin, Türkiye ve Azerbaycan arasında Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı üzerinde kurulan ortak ekonomik bölgeler, lojistik ve taşımacılık alanında büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu tür bölgeler, üye ülkeler arasındaki ticaretin hızlanmasına ve ekonomik faaliyetlerin artmasına katkıda bulunabilir.

Enerji iş birlikleri, TDT üye ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyonun önemli bir unsuru olabilir. Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi enerji zengini ülkeler, Türkiye gibi enerji tüketen ülkelerle iş birliği yaparak enerji ticaretini artırabilir. Örneğin, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Azerbaycan petrolünü Türkiye üzerinden dünya pazarlarına taşımaktadır. Bu tür projeler, enerji arz güvenliğini artırarak ekonomik entegrasyonu

destekleyebilir. Ayrıca, doğal gaz boru hatları ve elektrik bağlantıları gibi projeler de enerji alanındaki iş birliğini güçlendirecektir.

TDT üye ülkeleri arasında ortak ekonomik projeler geliştirilebilir. Altyapı projeleri, sanayi tesisleri ve teknoloji parkları gibi yatırımlar, üye ülkeler arasındaki ekonomik bağları güçlendirebilir. Bu projelerin finansmanı için TDT Yatırım Fonu kullanılabilir. Bu fon, üye ülkelerin ekonomik kalkınma projelerine destek sağlayarak, bölgesel entegrasyonu hızlandırabilir. Ayrıca, bu fon aracılığıyla küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) desteklenmesi de sağlanacaktır.

Finansal entegrasyon, TDT üye ülkeleri arasındaki ekonomik iş birliğini artırmak için kritik bir öneme sahiptir. Ortak bir finansal piyasa oluşturulması, üye ülkeler arasında sermaye akışını kolaylaştırabilir. Bu bağlamda, ortak bir banka veya finans kuruluşu kurulması, üye ülkeler arasındaki ticaretin ve yatırımların finansmanını destekleyebilir. Ayrıca, yerel para birimlerinin kullanımını teşvik eden mekanizmalar geliştirilerek, döviz riskleri azaltılabilecektir.

Ekonomik entegrasyonu desteklemek amacıyla, TDT üye ülkeleri arasında eğitim ve araştırma alanlarında iş birliği artırılabilir. Ortak üniversiteler ve araştırma merkezleri kurulması, bilgi ve teknoloji transferini hızlandırabilir. Bu tür iş birlikleri, üye ülkelerin ekonomik gelişimine katkıda bulunarak, inovasyon ve rekabet gücünü artıracaktır.

TDT, işlevselci ve yeni-işlevselci teoriler bağlamında değerlendirildiğinde, ekonomik entegrasyonu teşvik eden bir yapıdan, daha kapsamlı ve derin bir entegrasyona evrilme potansiyeline sahiptir. Ekonomik, kültürel ve siyasi iş birliği alanlarında atılacak stratejik adımlar, TDT'nin bölgesel entegrasyonunu güçlendirebilir ve üye ülkeler arasında daha geniş kapsamlı bir iş birliği yapısını oluşturabilir. Bu bağlamda, TDT'nin entegrasyon sürecinin başarılı olması, bölgesel istikrar ve kalkınma açısından önemli fırsatlar sunacaktır.

TDT, 1,3 trilyon dolarlık milli gelir, 560 milyar dolarlık dış ticaret hacmi ve 250 milyar dolarlık yurtiçi yatırım stoku ile önemli bir ekonomik potansiyele işaret etmektedir. Macaristan ve Türkiye imalat sanayisi, Kırgızistan ve Özbekistan insan kaynağı, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan enerji kaynakları ile teşkilatın ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yapıdadır. Türk devletleri, Doğu-Batı ticaretinin geçiş güzergahında yer alarak 10 trilyon dolarlık ticaret hacminden faydalanabilir. TDT üyelerinin ekonomik potansiyeli ve entegrasyon çabaları, gelecekte farklı alanlarda ilerleme sağlayabilir. KOBİ'ler arasındaki iş birliğini geliştirme, TURANSEZ özel ekonomik bölgesi, SESRIC yatırım ve ticaret tamamlama sistemi ve Türk Yatırım Fonu gibi girişimler, mevcut potansiyelin değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Bilgi ve iletişim ağlarının artırılması, ortak yardım çalışmaları ve uzay keşfi gibi projeler de

önem taşımaktadır. Savunma sanayinde Türkiye'nin tecrübe paylaşımı ve kurumsallaşmanın güçlendirilmesi, entegrasyonu destekleyen diğer unsurlardır.²¹²

Sonuç olarak TDT, üye ülkeler arasında ticaret ve yatırım iş birliğini artırarak bölgesel ekonomik entegrasyonu güçlendirebilir. Serbest ticaret anlaşmaları, ortak ekonomik bölgeler, enerji iş birlikleri ve ortak projeler gibi girişimler, bu entegrasyon sürecini destekleyebilir. Ayrıca, finansal entegrasyon ve eğitim-araştırma iş birlikleri de ekonomik bağları güçlendirebilir. TDT'nin bu stratejileri hayata geçirmesi, üye ülkelerin ekonomik kalkınmasını hızlandırarak, bölgesel entegrasyonu derinleştirecektir.

6.3.4. Küresel Ticaret ve Enerji Yolları

21. Yüzyıl'da üretimin yoğunlaştığı Güney ve Güneydoğu Asya ile halen önemli bir pazar olan Batı'yı birleştirecek bölgesel veya küresel hiçbir projeyi Türk dünyasını dışarıda bırakarak gerçekleştirmek mümkün görünmemektedir. Türk dünyasına bu misyonu veren güç, Türk devletlerinin jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik konumlarıdır. Bunun en somut örneklerinden birisi Yeni İpek Yolu projesi olarak da adlandırılan ve on bin milden daha uzun bir mesafeyi kapsayan ticaret yolunun en işlevsel güzergâhının doğrudan geçeceği 17 ülkeden 5'nin Türk devleti olmasıdır. Bu durum Türk devletlerinin uluslararası alanda ekonomik ve ticari bütünleşmenin önemli bir paydaşı olarak nüfuzlarını arttıracak gibi aynı zamanda kendi aralarındaki stratejik iş birliğini geliştirmelerine katkıda bulunacaktır (Feyziyev, 2019a: 183-184).

Orta Koridor, Çin'den başlayarak Kazakistan, Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşan bir ticaret rotasıdır. Bu rota, Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi (BRI) kapsamında geliştirilen ve küresel ticaret yollarını yeniden şekillendirmeyi amaçlayan önemli projelerden biridir. Orta Koridor, kara ve deniz taşımacılığını birleştirerek, mal taşımacılığında hızlı ve ekonomik bir alternatif sunmaktadır.

TDT üye ülkeleri arasında Orta Koridor'un etkin kullanımı, bölgesel ticaretin artmasına ve ekonomik entegrasyonun güçlenmesine katkıda bulunabilir. Kazakistan, Azerbaycan ve Türkiye gibi ülkeler, bu projede kilit rol oynamaktadır. Kazakistan, Çin'den gelen malların taşınmasında önemli bir geçiş noktası olup, Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a bağlanmaktadır. Azerbaycan, Bakü limanı ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı ile Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya ulaşım sağlamaktadır.

TDT Genel Sekreter Yardımcısı Ömer Kocaman, Orta Koridor'un küresel zorluklar karşısında stratejik öneminin arttığına dikkati çekmektedir. 07 Temmuz 2024'te Azerbaycan'ın

²¹² <https://www.setav.org/yorum/turk-dunyasinin-ekonomik-potansiyeli> (Erişim Tarihi: 03.08.2024).

Şuşa kentinde gerçekleştirilen TDT Devlet Başkanları Gayriresmi Zirvesi'nde, sürdürülebilir kalkınma, ulaştırma altyapısı ve iklim dayanaklılığı gibi alanlarda ortak çabaların güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Zirvede, Trans-Hazar Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridoru'nun ilerletilmesi ve taşımacılık prosedürlerinin kolaylaştırılması amacıyla stratejik kararlar alınmıştır. Kocaman, Orta Koridor'un Avrupa, Türkiye, Güney Kafkasya, Türkistan (Orta Asya) ve Çin'i birbirine bağladığını, ekonomik dayanıklılığı artırdığını belirtti. Bölge devletlerinin 300 milyonu aşan nüfusu ve 1,5 trilyon doları aşan milli gelirle ciddi bir ekonomik kapasiteye sahip olduğunu ifade eden Kocaman, Türk Yatırım Fonu'nun ekonomik büyümeyi ve kapsayıcı kalkınmayı teşvik etmeyi hedeflediğini dikkatlere sunmuştur. Bu stratejik kararlar ve projeler, Orta Koridor'un önemini artırmakta ve bölgesel entegrasyonu güçlendirmektedir.²¹³

Türkiye, Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi'ne katılarak, Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yollarında stratejik bir konuma sahip olmuştur. Türkiye'nin güçlü altyapısı, limanları ve demiryolu bağlantıları, bu projenin başarılı bir şekilde işlemesine katkı sağlamaktadır. İstanbul'un uluslararası lojistik merkezi olarak konumu, Türkiye'yi Orta Koridor'un en kritik noktalarından biri haline getirmektedir. Ayrıca, Marmaray ve Avrasya Tüneli gibi projeler, Asya ve Avrupa arasındaki demiryolu taşımacılığını kesintisiz hale getirerek, ticaret hacmini artırmaktadır.

TDT üye ülkeleri, enerji kaynakları bakımından zengin olup, enerji taşımacılığında da stratejik öneme sahiptir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, petrol ve doğal gaz üretiminde önemli aktörlerdir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Azerbaycan petrolünü Gürcistan ve Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmaktadır. Bu tür enerji projeleri, TDT'nin enerji güvenliğini artırarak ekonomik entegrasyonunu destekleyebilir.

Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyan önemli bir projedir. Bu koridor, Avrupa'nın enerji arz güvenliğini artırırken, TDT üye ülkeleri arasındaki enerji iş birliğini de güçlendirmektedir. Ayrıca, Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan, Pakistan ve Hindistan'a uzanan TAPI (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) doğal gaz boru hattı, bölgesel enerji ticaretini artırma potansiyeline sahiptir.

TDT üye ülkeleri arasında ticaret ve enerji yollarında iş birliğinin artırılması, bölgesel ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir. Ortak altyapı projeleri ve ticaret anlaşmaları, üye ülkelerin ekonomilerini birbirine daha fazla entegre edebilir. Bu bağlamda, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkiye arasında mevcut ticaret anlaşmaları, ekonomik iş birliğini artırmak için

²¹³ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kuresel-gerilimler-orta-koridorun-stratejik-onemini-artirdi/668a55d7801fa1821b0f748c> (Erişim Tarihi: 03.08.2024).

önemli adımlardır. Ortak ekonomik bölgeler ve lojistik merkezler, ticaretin hızlanmasına ve maliyetlerin düşmesine yardımcı olabilir.

TDT üye ülkeleri arasında ticaret ve enerji iş birliğini desteklemek için eğitim ve teknoloji alanında da iş birliği artırılabilir. Ortak üniversiteler ve araştırma merkezleri kurulması, bilgi ve teknoloji transferini hızlandırabilir. Bu tür iş birlikleri, yenilikçilik ve rekabet gücünü artırarak, üye ülkelerin ekonomik gelişimine katkıda bulunabilir.

Zengezur Koridoru gibi projeler, Türk devletleri arasındaki ticareti artırma yönünde büyük bir fırsat sunmaktadır. Ancak, bu potansiyelin tam anlamıyla gerçekleşmesi için birliğin korunması gerekmektedir. Çin ve Rusya gibi büyük güçlerin bölgede aktif rol oynaması, bu süreci zorlaştıran unsurlar arasındadır. Rusya, elitler arasında hala dil ve kültürel olarak güçlü bir konuma sahip olmasına rağmen, Batı'nın uyguladığı yaptırımlar nedeniyle ekonomik gücü zayıflamaktadır. Avrasya Ekonomik Birliği gibi yapılar aracılığıyla etkisini sürdürmeye çalışsa da yaptırımlar Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltmaktadır. Çin, Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) ile bölgedeki ticaret üzerinde hakimiyet kurmuş durumdadır. Çin'in bu girişimi, bölgedeki altyapı projelerini ve ticari faaliyetleri artırarak ekonomik etkisini sürekli olarak yükseltmektedir. AB ve ABD, bölgeye olan coğrafi uzaklıklarına rağmen, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak amacıyla bölgeyle ekonomik ilişkilerini güçlendirme çabasıdadır. Özellikle enerji alanındaki iş birliği, Batı'nın bölgedeki etkisini artırma yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (bk. Koçak, 2023: 124).

6.3.5. Turizm ve Kültürel İşbirliği

Ortak kültürel miras, TDT üye ülkeleri arasında turizm sektöründe iş birliği fırsatlarını artıracak unsurlardan biridir. TDT üye ülkeleri, tarihi, kültürel ve doğal zenginlikleri ile turizm potansiyeli yüksek ülkelerdir. Bu potansiyelin değerlendirilmesi, ekonomik kalkınmaya katkı sağlayabilir ve kültürel bağları güçlendirecektir.

Türkistan (Orta Asya) ile Doğu Avrupa arasında yer alan Türk Devletleri, Hazar Gölü, Sibiry, Altay ve Ural dağları gibi stratejik noktalara sahiptir. Bu coğrafya, farklı dini inançlara ait eserleri ve tarihi zenginlikleri barındırarak, dünya için potansiyel bir turistik destinasyon olma niteliği taşır. Bölgedeki Türk devletleri, turizm sektöründe hak ettikleri yere gelmek için doğal güzelliklerini, tarihi geçmişlerini ve kültürel yapılarını tanıtarak faaliyetler yürütmektedir (Gökçelik, 2021; Karadağ ve Savaşkan, 2018).

TDT, turizm konusunda çeşitli projeler ve stratejiler oluşturmuştur. 2013 yılında Azerbaycan'ın Gebele ilinde düzenlenen üçüncü zirve toplantısında Turizm Çalışma Grubu oluşturulmuştur. Bu grup, turizm alanında iş birliğinin mevcut potansiyelini değerlendirmek ve

kamu-özel sektör iş birliğiyle bu potansiyeli daha iyi kullanmak amacıyla çalışmalar yürütmektedir. TDT Devlet Başkanları, turizm sektörüne büyük önem vermiştir. 2014 yılında Türkiye’de düzenlenen 4. TDT Zirvesi’nde “Turizm İş birliği” ana gündem maddesi olmuştur. Bu zirvede, İpek Yolu üzerindeki Türk Devletlerinin turizm destinasyonlarını kapsayan “Modern İpek Yolu” tur paketi oluşturulması, Göçebe Oyunları’nın düzenlenmesine destek verilmesi ve UNESCO Somut Olmayan Kültür Varlıkları Listesi’ne ortak başvurularda bulunulması gibi kararlar alınmıştır. Ayrıca, Türkiye tarafından diğer üye ülkeler için turizm alanında eğitimler verilmesi ve bilgilendirme turlarının düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu iş birliği faaliyetleri, turizm potansiyelini artırmayı ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı hedeflemektedir (TDT, 2014).

Pandemi sonrasında TDT üye ülkeleri, turizmde yeni projeler ve iş birlikleri geliştirmek amacıyla toplantılar düzenlemiştir. 2022 yılında Azerbaycan’ın Şamahı kentinde düzenlenen toplantıda, Seyahat Acenteleri Birlikleri ve diğer paydaşlar arasında iş birliği tesis edilmesi, kış ve golf turizmi alanında iş birliğinin geliştirilmesi, “Türk Devletlerinin En İyi Turizm Köyleri” girişimi ile Tabarruk Ziyareti ve Türk Dünyası Turizm Başkenti gibi program ve projelere yoğunlaşılması kararlaştırılmıştır. Türk Dünyası Turizm Başkenti projesi, seçilen bölgenin kalkınmasına katkı sağlamayı amaçlarken, Tabarruk Ziyareti, kutsal yerlerin ziyaret edilmesini teşvik eden bir projedir. “Türk Devletlerinin En İyi Turizm Köyleri” projesi ise turizm potansiyeline sahip köylerin kalkındırılmasına ve tanıtımına destek olmayı hedeflemektedir (Akçapa, 2023; TDT, 2022).

Türk Dünyası Kültür Başkenti programı, TDT üye ülkeleri arasında kültürel mirası tanıtmayı ve kültürel değişimi teşvik etmeyi amaçlayan önemli bir girişimdir. Her yıl bir Türk şehri, Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak seçilir ve bu şehirde çeşitli kültürel etkinlikler düzenlenir. Bu program, üye ülkeler arasındaki kültürel bağları güçlendirerek, turizmi teşvik eder. Örneğin, 2021 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak seçilen Bursa, çeşitli kültürel ve sanatsal etkinliklerle uluslararası turizme katkıda bulunmuştur.

TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) ise, Türk dünyasının ortak kültürel değerlerini tanıtmak ve korumak amacıyla kurulmuş bir kuruluştur. TÜRKSOY, TDT üye ülkeleri arasında kültürel iş birliğini artıran birçok etkinlik düzenlemektedir. Örneğin, TÜRKSOY’un düzenlediği Nevruz kutlamaları, üye ülkeler arasında kültürel bağları güçlendirirken, aynı zamanda turistlerin ilgisini çeken önemli etkinliklerdir. Bu tür etkinlikler, turizm sektörünü canlandırarak, ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir.

Türkiye ve Azerbaycan, tarihi ve kültürel bağları güçlü olan iki ülkedir. Bu bağlar, turizm sektöründe iş birliği fırsatları yaratmaktadır. Örneğin, Türkiye’nin İstanbul ve İzmir

şehirleri ile Azerbaycan'ın Bakü ve Gence şehirleri arasında düzenlenen kültürel etkinlikler, her iki ülkenin turizm potansiyelini artırmaktadır. Ayrıca, ortak kültürel projeler ve festivaller, iki ülke arasında turist akışını teşvik edebilir.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kültürel iş birliği, ortak tarih ve dil gibi faktörlerle daha da güçlenecektir. İki ülkenin ortak düzenleyeceği müze sergileri, sanat galerileri ve kültürel turlar, turistlerin ilgisini çekebilir. Ayrıca, Türk ve Azerbaycan mutfaklarının tanıtılması, gastronomi turizmini canlandırabilir. Bu tür iş birlikleri, her iki ülkenin turizm gelirlerini artırarak, ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir.

TDT üye ülkeleri, ortak turizm rotaları oluşturarak bölgesel turizmi teşvik edebilir. Örneğin, İpek Yolu turizm rotası, tarih boyunca Asya ve Avrupa arasında önemli bir ticaret yolu olmuştur. Bu rotanın yeniden canlandırılması, üye ülkeler arasında turizmi artırabilir. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, İpek Yolu üzerindeki tarihi ve kültürel zenginlikleri tanıtarak, turist çekebilecektir.

Ortak pazarlama stratejileri de turizmin geliştirilmesine katkı sağlayabilir. TDT üye ülkeleri, ortak tanıtım kampanyaları düzenleyerek, uluslararası turizm fuarlarına katılım sağlayabilir. Bu tür kampanyalar, üye ülkelerin turizm potansiyelini tanıtarak, turist sayısını artırabilir. Ayrıca, dijital pazarlama stratejileri ve sosyal medya kampanyaları, turizm destinasyonlarının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayabilir.

Turizm altyapısının geliştirilmesi, turizmin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. TDT üye ülkeleri, otel, ulaşım ve diğer turizm tesislerinin kalitesini artırarak, turistlerin konforunu sağlayabilir. Ortak projelerle turizm altyapısının geliştirilmesi, üye ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkı sağlayabilir.

Ayrıca, turizm sektörü için nitelikli iş gücü yetiştirilmesi önemlidir. TDT üye ülkeleri, turizm eğitim programları ve kursları düzenleyerek, turizm sektöründe çalışacak personelin eğitimini sağlayabilir. Ortak üniversite programları ve staj imkanları, gençlerin turizm sektöründe kariyer yapmalarını teşvik edebilir.

Ortak kültürel miras, TDT üye ülkeleri arasında turizm sektöründe iş birliği fırsatlarını artırabilir. Türk Dünyası Kültür Başkenti programı ve TÜRKSOY'un etkinlikleri, turizm potansiyelini artırarak kültürel bağları güçlendirebilir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kültürel iş birlikleri, turizmin geliştirilmesine önemli katkılar sağlayabilir. Bölgesel turizm rotaları, ortak pazarlama stratejileri, turizm altyapısının geliştirilmesi ve turizm eğitimi, TDT üye ülkelerinin turizm sektöründe iş birliğini artırarak, ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir. Bu bağlamda, TDT'nin turizm ve kültürel iş birliği alanındaki potansiyelini değerlendirmesi, üye ülkelerin kalkınmasını hızlandıracaktır.

6.3.6. Bölgesel Güvenlik ve Savunma İşbirliği

Bölgesel güvenlik ve savunma iş birliği, TDT üyesi ülkelerin ortak tehditlere karşı daha etkili bir şekilde hareket etmelerini sağlayabilir. Ortak askeri tatbikatlar ve güvenlik iş birliği anlaşmaları, bölgesel istikrarı destekleyebilir.

Örneğin, 2023 yılında düzenlenen Türk Devletleri Ortak Askeri Tatbikatı, üye ülkeler arasındaki askeri iş birliğini güçlendirmede önemli bir adım olmuştur. Bu tatbikat, bölgesel güvenliği artırmayı hedeflemektedir.

6.4. TEHDİTLER

6.4.1. Bölgesel ve Küresel Güçlerin Müdahalesi

TDT üyesi ülkeler üzerinde dış güçlerin müdahalesi ve etkisi, örgütün bağımsızlığını ve egemenliğini tehdit edebilir. Bu durum, dış politikada ortak hareket etme kapasitesini zayıflatabilir.

Örneğin, dış güçlerin Türkistan (Orta Asya) üzerindeki etkisi, bölgesel istikrarı tehdit etmekte ve TDT'nin etkinliğini zayıflatmaktadır. Bu tür müdahaleler, örgütün bağımsız politikalar geliştirmesini zorlaştırabilir.

TDT üye ülkeleri arasında entegrasyon süreçleri, bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesi nedeniyle çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalabilir. Rusya, Çin ve Batılı ülkelerin bölgedeki etkisi, TDT'nin bağımsız ve güçlü bir entegrasyon süreci yürütmesini zorlaştırabilir.

Rusya, tarihi ve coğrafi yakınlığı nedeniyle Türkistan (Orta Asya) üzerindeki etkisini sürdürmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türkistan (Orta Asya) ülkeleri, ekonomik ve siyasi olarak Rusya ile yakın ilişkilerini devam ettirmiştir. Rusya, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (CSTO) ve Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) gibi bölgesel örgütler aracılığıyla bölgedeki etkisini artırmıştır.

Rusya'nın Orta Asya'daki etkisi, TDT'nin entegrasyon süreçlerini zorlaştırabilir. Örneğin, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, Rusya ile güçlü ekonomik ve güvenlik bağlarına sahiptir. Bu ülkelerin, Rusya'nın baskısı altında, TDT ile tam bağımsız bir entegrasyon sürecine girmekte tereddüt etmeleri söz konusudur. Ayrıca Rusya'nın, TDT'nin ekonomik ve siyasi olarak güçlenmesini, kendi nüfuz alanında bir tehdit olarak görmesi ve bu nedenle entegrasyon süreçlerini engelleyici politikalar izlemesi mümkündür.

Çin, son yıllarda Kuşak ve Yol İnisiyatifi (BRI) kapsamında Orta Asya'da büyük yatırımlar yaparak ekonomik ve politik nüfuzunu artırmıştır. Çin, altyapı projeleri, enerji yatırımları ve ticaret anlaşmaları aracılığıyla bölge ülkeleri ile derin ekonomik bağlar

kurmuştur. Örneğin, Çin, Kazakistan ve Türkmenistan'dan enerji ithalatını artırmış ve bu ülkelerde büyük altyapı projeleri finanse etmiştir.

Çin, TDT'ye temkinli ve endişeli bir gözle bakmaktadır. Çin'in bu teşkilata yönelik bakışı, özellikle Panturancılık ve Panislamizm gibi ideolojilerin bölgede yayılabileceği ve bu durumun Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde ayrılıkçı eğilimleri körükleyebileceği yönündedir. Çin, Uygurlar ile diğer Türk halkları arasında etnik bağ kurulmasını tehlikeli bulmakta; TDT'nin kültürel ve dilsel bir birlikten öte, bölgesel istikrarı ve ülke bütünlüğünü tehdit edebilecek potansiyel bir siyasi aktör haline gelmesinden kaygı duymaktadır. Özellikle Erdoğan'ın bu yapı üzerinden verdiği siyasi mesajlar, Çin tarafından jeopolitik bir meydan okuma olarak algılanmaktadır.²¹⁴

Teşkilatın giderek kurumsallaşması, ortak semboller ve yapılar oluşturması — örneğin son olarak kabul edilen yeni bayrak ve düzenli zirveler — Çin'in gözünde bu iş birliğinin sadece kültürel değil, jeopolitik bir blok haline gelme yönünde ilerlediğini göstermektedir. Pekin yönetimi, Uygurlar ile diğer Türk halkları arasında etnik ve kültürel yakınlık kurulmasını, bölgedeki ayrılıkçı fikirleri teşvik edebilecek bir unsur olarak değerlendirmekte; bu nedenle panturancılığın teşvik edilmesini Çin'in bölünmezliği açısından tehlikeli bulmaktadır. Bu bağlamda Çin, TDT'nin genişlemesini yakından izlemekte ve olası bölgesel etkilerine karşı diplomatik ve stratejik önlemler alma arayışındadır.²¹⁵

Çin'in TDT'ye (TDT) bakışı bağlamında, 6 Kasım 2024 tarihinde Bişkek'te düzenlenen 11. zirve ve açıklanan ekonomik veriler, Çin açısından yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik bir tehdit algısı yaratmaktadır. TDT'nin, 1.7 milyar nüfus ve 2.1 trilyon doları aşan ekonomik büyüklüğüyle hızla kurumsallaşması ve yatırım fonları, ulaşım koridorları, enerji projeleri gibi altyapılarla ekonomik entegrasyonu derinleştirilmesi, Pekin'in dikkatinden kaçmamaktadır. Çin için asıl hassasiyet, bu ekonomik iş birliğinin zamanla ortak kimlik, kültürel yakınlık ve siyasi söylemlerle birleşerek bir tür "Türk birliği" vizyonuna evrilme potansiyeli taşımasıdır. Çin, özellikle bu teşkilatın Türk dili konuşan halklar arasında yarattığı birliktelik algısının, Sincan'daki Uygur nüfus üzerinde kültürel ve psikolojik etkiler yaratmasından endişe duymaktadır. Ulaşım projeleriyle Çin'in Batı sınırlarının bypass edilmesi (örneğin Hazar geçişli "Orta Koridor"), Pekin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne yönelik alternatif rotaların gelişmesini de gündeme getirmektedir. Özellikle TDT'ye bağlı olarak kurulan Türk Yatırım Fonu, Çin'in dikkatle takip ettiği bir gelişmedir. Çünkü bu tür mali yapılar, TDT'nin

²¹⁴ <https://www.wenxuecity.com/blog/202209/72696/17849.html> (Erişim Tarihi: 18.04.2025).

²¹⁵ <https://cn.inform.kz/news/waichangchuzuohuihui-shihuicheng-8a94a5/#:~:text=Image> (Erişim Tarihi: 18.04.2025)

yalnızca sembolik değil, fiilen ekonomik bir blok haline geldiğini ve bağımsız finansal güç oluşturmaya başladığını göstermektedir. Çin açısından, bu yapılanma eğer Batı ülkeleriyle stratejik iş birliği kurar veya Sincan'daki etnik yapıyı etkilerse, doğrudan ulusal güvenlik meselesi haline gelebilir. Sonuç olarak, Çin, TDT'nin ekonomik yönünü izlemekle birlikte, bu yapılanmanın kültürel, stratejik ve kimlik temelli bir dayanışmaya dönüşmesi ihtimalini asıl tehdit olarak görmektedir. Bu yüzden Çin'in TDT'ye yönelik tutumu, yalnızca ekonomik değil; bölgesel jeopolitik ve iç politik güvenlik merkezli bir dikkatle şekillenmektedir.²¹⁶

11 Kasım 2024'te Stanislav Kotyolkin tarafından kaleme alınan makalede, TDT'nin kültürel birliktelik söylemiyle örtülü bir şekilde, Türkiye liderliğinde Orta Asya ve Kafkasya'daki nüfuz mücadelesinin bir parçası olduğunu savunmaktadır. Özellikle ortak alfabe, ortak harita ve askeri kartografya gibi projeler, yazar tarafından ideolojik yayılcılık ve jeopolitik yeniden yapılandırma araçları olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Rusya ve Çin gibi büyük aktörlerin etkisini azaltmayı amaçladığı öne sürülmüştür. Yazıda, Azerbaycan ve KKTC'nin geçmeye hazır olduğu 34 harfli ortak alfabe projesinin, diğer Orta Asya ülkelerinde Kiril alfabesinin hâkimiyeti nedeniyle tarihî hafıza ve ulusal kimlik açısından kaygı verici bulunabileceği dikkatlere sunulmaktadır. Makalede bu durum, dolaylı olarak Rus etkisinden çıkışın kültürel boyutu olarak ortaya konulmuştur. Ankara'nın TDT üzerinden etnik-diplomatik genişleme yürüttüğü ve Pan-Türkist, Neo-Osmanlıcı eğilimleri özellikle genç aydın çevrelerde yaygınlaştırmaya çalışıldığı iddia edilmektedir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın dine olan ilgisinin, Orta Asya'daki laik rejimlerle potansiyel bir çatışma yaratabileceği de ifade edilmiştir. Yazının içeriğinde, Türkiye'nin öncülüğündeki "Ortak Türk Dünyası Haritası" projesi, yalnızca sembolik değil, aynı zamanda askerî-stratejik veri toplama girişimi olarak değerlendirilmiştir. Haritanın hazırlanmasında NATO ve İngiltere desteği belirtilmiş ve bu girişimin Rusya'nın toprak bütünlüğünü tehdit edebileceği ima edilmiştir. Bu bağlamda, askeri koordinatların toplanmasının gelecekte saldırgan amaçlarla kullanılabileceğine dair ciddi şüpheler dile getirilmiştir. Makalede, Türkiye'nin kendi iç ekonomik sorunları nedeniyle, TDT'nin bölge ülkelerinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap verip veremeyeceği tartışılmaktadır. Aliyev, TDT bütçesinin yetersizliğine dikkat çekerken, çeşitli liderlerin ortaya attığı yatırım fonu, kalkınma bankası ve medya ağı gibi projelerin kâğıt üzerinde kaldığı ima edilmektedir. Makalede Türkiye'nin amacı açık şekilde tanımlanmıştır: Rusya ve Çin etkisini zayıflatmak, Avrasya'daki eski düzeni bozmak ve TDT'yi çok kutuplu dünyada yeni bir ittifak zemini haline

²¹⁶ <https://cn.inform.kz/news/guojiadejingliyouduoda-5fefd0/#:~:text=> (Erişim Tarihi: 18.04.2025)

getirmek. Bu, söz konusu yazının Rusya merkezli jeopolitik bakış açısı ile yazıldığını göstermektedir. Yazı, Türkiye'nin TDT üzerinden yürüttüğü kültürel, ekonomik ve stratejik açılımları, bölgesel güç dengelerine tehdit olarak sunmaktadır. Bu bağlamda, makale hem Türkiye'nin bölgesel rolüne dair endişeleri ortaya koymakta hem de TDT'nin geleceğine dair derin bir jeopolitik kaygıyı dikkatlere sunmaktadır.²¹⁷

Qianhai Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nden Zheng Yongnian ve Li Jie, "Türkiye'nin Türk Devletleri Birliği Kurmasının Çin'e Etkileri ve Politika Önerileri" başlıklı politika raporunda, Türkiye'nin Türk Devletleri Birliği'ni aktif biçimde teşvik etmesi, stratejik genişlemesini gerçekleştirme amacına hizmet ettiğini, günümüzde Türkiye'nin genişleme politikalarının çoğunlukla askeri müdahaleler ve büyük güçler arası jeopolitik rekabet üzerinden okunması gerektiğini, ancak, Türkiye'nin asıl dayanağı olan "yumuşak güç unsurları"nın — dinin sekülerlikten uzaklaştırılması ve büyük (pan)Türkçülük gibi milliyetçi ideolojiler — yeterince dikkate alınmadığını belirtmektedir.²¹⁸

Dini inançların ulusötesi etkisi ile milliyetçiliğin birleşimi, "devlet" ve "egemenlik" merkezli uluslararası siyaset ve dış politika anlayışını ciddi şekilde etkileyecektir. Çin, bu yeni değişimi açık şekilde tanımalı ve buna bağlı olarak dış politika, bölgesel siyaset ve azınlık politikalarında gerekli düzenlemeleri yapmalıdır.

Çin'in bölgedeki artan etkisi, TDT'nin bağımsız entegrasyonunu tehdit edebilir. Çin, bölge ülkeleri ile olan ekonomik bağlarını kullanarak, bu ülkelerin dış politika tercihlerini etkileyebilir. Ayrıca, Çin'in ekonomik gücü ve finansal kaynakları, TDT'nin kendi içinde bağımsız projeler geliştirmesini zorlaştırabilir. Çin'in bölgede artan etkisi, TDT üye ülkeleri arasında güç dengesizliklerine yol açabilir ve bu durum entegrasyon süreçlerini olumsuz etkileyebilir.

Doğu-Batı ekseninde yeniden canlanan stratejik ticaret ve enerji koridorları, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) bağımsız bir devlet olarak TDT'ye (TDT) olası katılımı ve uluslararası iş birliği imkanlarının artırılması, teşkilat için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bununla birlikte, Çin ve Rusya'nın, ayrıca İran'ın, TDT'yi ve Türkiye'nin Kafkasya ile Orta Asya'daki artan etkisini tehdit olarak algılaması ve bu nedenle olumsuz bir duruş sergilemesi, teşkilat için uzun vadeli bir tehdit oluşturmaktadır. Çin ve Rusya gibi küresel güçlerin, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki artan etkisini ve TDT'nin bölgesel rolünü kendi stratejik çıkarlarına bir tehdit olarak algılaması, teşkilat için uzun vadeli bir meydan okuma

²¹⁷ <https://vpoanalytics.com/sobytiya-i-komentarii/organizatsiya-tyurkskikh-gosudarstv-edinyy-alfavit-karta-s-namyekami-i-dalnie-perspektivy/> (Erişim Tarihi: 20.04.2025)

²¹⁸ <https://www.qjia.org/zh-hans/node/505#:~:text=%E6%91%98%E8%A6%81> (Erişim Tarihi: 18.04.2025)

yaratmaktadır. Çin'in Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ndeki hassasiyeti ve Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki nüfuzunu kaybetme endişesi, bu ülkelerin TDT'nin faaliyetlerine karşı olumsuz bir tutum takınmasına yol açabilir. Benzer şekilde, İran da Kafkasya ve Orta Asya'daki nüfuzunu koruma çabası içinde, TDT'nin bu bölgelerdeki iş birliği ve entegrasyon girişimlerine karşı çıkabilir. (Demir, 2022: 67).

TDT, bölgesel krizler konusunda ortak bir duruş sergilemeyi hedeflemektedir ve ekonomik olarak, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile bütünleşmeyi amaçlayan Trans-Hazar Doğu-Batı-Orta Koridoru'nu güçlendirmeyi planlamaktadır. Ancak, Ankara'nın liderliğinin sorgulanması ve TDT'nin milliyetçi arzuları gibi iç sorunlar hedeflerine ulaşmasını engelleyebilir. Türk yetkililerin, TDT'nin bölgesel iş birliği ve halkın refahını artırmaya yoğunlaştığını belirtmesine rağmen, 2040 Vizyon belgesi daha geniş hedefleri işaret etmektedir. Çin ve Rusya, TDT'nin yükselişini kendi çıkarlarına aykırı olarak görebilir. Bu ülkeler, özellikle Azerbaycan ve Türkiye'nin TDT'nin vizyonunu gerçekleştirme çabaları göz önüne alındığında, TDT'nin uzun vadeli hedeflerini ciddi bir tehdit olarak algılayabilir. Türk yetkililer, Türkiye'nin Çin'in Türk dünyasındaki etkisini dengeleyebileceğini savunarak, TDT'nin uzun vadeli hedeflerinin Çin ve Rusya için önemli riskler oluşturabileceğini öne sürmektedir.²¹⁹

1990'ların başlarında "asrın anlaşmaları" olarak adlandırılan enerji sözleşmelerinin imzalanmasıyla enerji yatırımları üzerinden Türk cumhuriyetleri ile bağ kuran ABD, 1999'da İpek Yolu stratejisini hayata geçirmiş ve 11 Eylül 2001 sonrasında Afganistan üzerinden bölgeye komşu olarak "Büyük Türkistan (Orta Asya) Ortaklığı"nı başlatmıştır. Bu süreçte ABD'nin Türk dünyasındaki etkinliği, Rusya ve Çin'i rahatsız etmiştir. 2014'te Kırım'ın ilhakından sonra ABD, Rusya'yı düşman olarak ilan etmiş ve Kuşak-Yol stratejisinin hızlanmasıyla Çin'i sistemsal rakip olarak görmeye başlamıştır. Bu iki rakibe karşı mücadelesini artıran ABD, Çin ve Rusya arasındaki rekabetin görüldüğü coğrafyalardan biri de Türk dünyasıdır. Şubat 2020'de Astana ve Taşkent'i ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Kazakistan ve Özbekistan devlet başkanlarına açıkça Pekin yerine Washington ile ortaklık yapmalarını önermiştir. Küresel hegemonyaya karşı çok kutupluluk tezlerini destekleyen ve kendi egemenliklerini güçlendirmeyi öncelik haline getiren Türk devletleri, küresel ve bölgesel çatışmaların ülkelerine sıçramasını önlemeye çalışmaktadır (Purtaş, 2022: 15, 16).

²¹⁹ <https://thediplomat.com/2022/11/does-the-organization-of-turkic-states-worry-china-and-russia/> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).

Batılı ülkeler, Türkistan (Orta Asya) ve Kafkasya’da demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi gibi değerleri teşvik etmektedir. ABD ve AB, bölgeye yönelik çeşitli yardım programları ve ticaret anlaşmaları ile etkilerini sürdürmektedir. Bu ülkeler, aynı zamanda NATO gibi güvenlik ittifakları aracılığıyla da bölgedeki güvenlik dinamiklerine müdahil olmaktadır. Batılı ülkelerin bölgedeki etkisi, TDT’nin entegrasyon süreçlerini karmaşık hale getirebilir. Batılı ülkeler, TDT üye ülkelerinin bağımsız politikalar geliştirmesini desteklerken, aynı zamanda kendi stratejik çıkarlarını da gözetmektedir. Bu durum, TDT üye ülkeleri arasında dış politika uyumunu zorlaştırabilir ve entegrasyon süreçlerinde belirsizliklere yol açabilir.

Bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesi, TDT’nin entegrasyon süreçlerinde çeşitli tehditler oluşturabilir. Bu güçlerin etkisi altında, TDT üye ülkeleri arasında stratejik uyum sağlamak zorlaşabilir. Entegrasyon süreçlerinin başarılı olabilmesi için, TDT’nin bu güçlerin etkilerini dengeleyici politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

TDT, bölgesel ve küresel güçlerle dengeli ilişkiler geliştirerek, bağımsız politika oluşturma kapasitesini artırmalıdır. Bu bağlamda, çok taraflı diplomasi ve iş birliği mekanizmaları geliştirilmelidir. TDT üye ülkeleri, kendi aralarındaki ticaret ve yatırım iş birliklerini artırarak, dış ekonomik bağımlılıklarını azaltmalıdır. Ortak ekonomik projeler ve serbest ticaret anlaşmaları, ekonomik entegrasyonu destekleyebilir. TDT, bölgesel güvenlik tehditlerine karşı ortak politikalar geliştirerek, üye ülkeler arasındaki güvenlik iş birliğini artırmalıdır. Ortak askeri tatbikatlar ve güvenlik zirveleri, bu iş birliğini güçlendirecektir. TDT, üye ülkeler arasında kültürel ve eğitim iş birliklerini teşvik ederek, ortak kimlik ve dayanışma duygusunu güçlendirmelidir. Ortak eğitim programları ve kültürel etkinlikler, bu amaç doğrultusunda önemli adımlar olacaktır.

Devletlerin TDT’yi bir tehdit olarak algılamaları ve Turancılık ideolojisinin yayılma potansiyeli, bu ülkelerde endişe uyandıran bir durumdur. Ayrıca, TDT’nin doğasından kaynaklı olarak, ortak kültür ve gelenek bağları nedeniyle gelecekte farklı devletlerin teşkilata katılması, TDT’nin gelişimini destekleyecek ve ortaklıkları daha da güçlendirecektir (Gündoğdu, 2023: 276, 277).

Sonuç olarak, bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesi, TDT’nin entegrasyon süreçlerini zorlaştırabilir. Ancak, dengeli ve stratejik politikalar geliştirerek, TDT üye ülkeleri bu tehditlerin üstesinden gelebilecek ve entegrasyon süreçlerini başarılı bir şekilde yürütebilecektir.

6.4.2. Bölgesel Çatışmalar ve Jeopolitik Gerilimler

Bölgedeki jeopolitik gerilimler ve bölgesel çatışmalar, TDT'nin istikrarını ve iş birliğini tehdit etmektedir. Dış güçlerin müdahalesi ve bölgesel rekabet, iş birliği çabalarını olumsuz yönde etkileyebilir.

Örneğin, Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerginliği artırmakta ve bölgesel istikrarı tehdit etmektedir. Bu tür çatışmalar, TDT'nin etkinliğini olumsuz yönde etkileyebilir.

6.4.3. Küresel Ekonomik Dalgalanmalar

Küresel ekonomik dalgalanmalar ve finansal krizler, TDT üyesi ülkelerin ekonomik istikrarını ve büyümesini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu durum, ekonomik iş birliği projelerini tehlikeye atabilir.

Örneğin, 2020 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz, üye ülkelerin ekonomik büyümesini yavaşlatmış ve bölgesel iş birliğini zorlaştırmıştır. Bu tür krizler, TDT'nin ekonomik projelerini olumsuz etkileyebilir.

6.4.4. İç Politika ve Yönetim Sorunları

Üye ülkelerdeki iç politika ve yönetim sorunları, TDT'nin etkinliğini ve işleyişini olumsuz yönde etkileyebilir. Yolsuzluk, yönetim zafiyetleri ve bürokratik engeller, iş birliği çabalarını zora sokabilir.

Örneğin, Türkmenistan'da yaşanan yönetim sorunları, ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, TDT'nin bölgesel projelerini zorlaştırmaktadır.

6.4.5. İç ve Dış Güvenlik Tehditleri

TDT üye ülkeleri, iç ve dış güvenlik tehditleriyle karşı karşıya kalmakta ve bu tehditler güvenlik iş birliğini zorlaştırmaktadır. Bölgesel çatışmalar, terör tehditleri ve sınır güvenliği gibi konular, TDT üye ülkelerinin güvenlik iş birliğini daha karmaşık hale getirmektedir. Avrupa Birliği (AB) ve NATO, güvenlik tehditlerine karşı daha entegre ve koordineli bir savunma mekanizması geliştirmişken, TDT'nin benzer bir yapıyı oluşturması zaman alabilir ve çeşitli zorluklarla karşılaşabilir.

TDT'nin uluslararası sistemde etkili bir güvenlik topluluğu olarak değerlendirilmesi, örgütün terör örgütleri ve haydut devletler listeleri oluşturma gibi adımlar atması, rakiplerini tedirgin etmektedir. Üye devletlerin ortak bir politika analizi düzeyinde tehditleri algılaması ve değerlendirmesi, örgütün meşruiyetini artırmakta ve terörle mücadelede yeni bir güvenlik doktrini oluşturmaktadır. "Pençe Kılıç Operasyonu" gibi müdahaleler, Türk dünyasının

güvenliğini sağlamakta ve ortaya konan “Türk Yüzyılı” hedefini güçlendirmektedir. Çalışma, Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan’ın PKK, IŞİD ve Ermeni terörü ile karşılaştığı tehditlere dikkatini yöneltmekte ve Özbekistan’ın IŞİD ve Hizbu’t-Tahrir ile mücadelesini değerlendirmektedir. Kazakistan ve Türkmenistan’ın bölgesel güvenliği tehdit eden IŞİD ayrılıkçılığına karşı devlet refleksleri de önem arz etmektedir. Türkiye’nin bu sorunun çözümüne sağlayacağı politik, askeri ve istihbarî iş birliğine dikkat çekilmekte ve üye ülkelerin terörle mücadeledeki katkıları değerlendirilmektedir. Ayrıca, üye ülkelerin vatandaşlarının ortak terör tehditleri konusunda bilinçlendirilmesi gerektiği ve TDT’nin uluslararası güvenlik örgütü olarak rolü öne çıkarılmaktadır. TDT’nin teröre karşı askeri ve polisiye güvenlik müdahaleleri, meşru müdafaa çerçevesinde değerlendirilmekte ve terörle mücadelede iş birliği protokollerinin kurumsallaşması önem taşımaktadır (Parlak ve Mağat, 2023: 582).

Bölgesel çatışmalar, TDT üye ülkelerinin güvenlik iş birliğini olumsuz etkileyen önemli faktörlerden biridir. Örneğin, Suriye’deki iç savaş, Türkiye’nin güney sınırlarında ciddi güvenlik sorunlarına yol açmıştır. Suriye’deki çatışmalar, bölgedeki terör örgütlerinin faaliyetlerini artırmış ve mülteci krizine neden olmuştur. Bu durum, Türkiye’nin güvenlik kaynaklarını zorlamış ve TDT içindeki güvenlik iş birliği çabalarını karmaşık hale getirmiştir.

Bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren Özbekistan liderliği, ulusal ve bölgesel güvenliğe yönelik tehditleri her zaman gerçekçi bir şekilde değerlendirmiştir. Afganistan’daki taraflar arasındaki sürekli çatışmalar ve komşu Tacikistan’daki iç savaş, farklı etnik ve bölgesel grupların çıkarlarının çatışması ve artan dini aşırılık, Orta Asya’da büyük bir bölgesel çatışmanın temel sebepleri olarak görülmüştür. Bu unsurlar, Özbekistan’ın güvenlik politikalarını şekillendiren ve bölgesel istikrarı sağlamak amacıyla dikkatli ve kararlı önlemler almasını zorunlu kılan başlıca etkenler olmuştur (Sayfulin, 2014: 169-184).

Kafkasya bölgesindeki çatışmalar da TDT’nin güvenlik iş birliğini etkileyen diğer bir faktördür. Ermenistan ve Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan çatışmalar, bölgesel istikrarı tehdit etmektedir. 2020 yılında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan’ın zaferiyle sonuçlanmış olsa da bölgedeki tansiyon halen yüksek düzeydedir. Bu tür çatışmalar, TDT üye ülkeleri arasında güvenlik iş birliğini zorlaştıran önemli engellerden biridir.

Orta Asya’da terör tehditleri, bölgesel güvenliği tehdit eden önemli unsurlardan biridir. Özellikle Afganistan’daki istikrarsızlık, Türkistan (Orta Asya) ülkeleri için ciddi bir güvenlik sorunu yaratmaktadır. Taliban’ın 2021 yılında Afganistan’da kontrolü ele geçirmesi, bölgedeki radikal grupların faaliyetlerini artırma potansiyeli taşımaktadır. Bu durumun, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi TDT üye ülkeleri için önemli bir tehdit oluşturması söz konusudur.

Terör tehditleri sadece Türkistan (Orta Asya) ile sınırlı kalmamaktadır. Türkiye, PKK ve IŞİD gibi terör örgütlerinin saldırılarıyla uzun yıllardır mücadele etmektedir. Bu tür terör tehditleri, TDT üye ülkeleri arasında güvenlik iş birliğini artırma ihtiyacını doğurmakta, ancak aynı zamanda bu iş birliğini zorlaştırmaktadır. Terörle mücadele konusunda ortak bir strateji geliştirilmesi, TDT için önemli bir gerekliliktir.

AB ve NATO, güvenlik tehditlerine karşı entegre savunma mekanizmaları oluşturmuş durumdadır. NATO'nun ortak savunma ilkesi, üyeler arasında koordineli bir güvenlik politikası yürütülmesini sağlamaktadır. AB ise Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) aracılığıyla, üye ülkeler arasında askeri ve sivil kapasite paylaşımını teşvik etmektedir. TDT'nin benzer bir yapıyı oluşturması ise çeşitli zorluklarla karşılaşabilir. Üye ülkelerin farklı siyasi ve askeri kapasiteleri, ortak güvenlik politikalarının geliştirilmesini zorlaştırabilir. Ayrıca, üye ülkeler arasındaki coğrafi ve stratejik farklılıklar, ortak tehdit algılamalarını karmaşık hale getirmektedir. Örneğin, Türkiye'nin Orta Doğu'daki güvenlik öncelikleri ile Kazakistan'ın Orta Asya'daki güvenlik kaygıları farklılık göstermektedir.

Türkistan (Orta Asya) devletleri, Afganistan ve bölgede faaliyet gösteren uluslararası ve bölgesel kuruluşların desteğiyle, yabancı savaşçılar gibi güvenlik tehditlerine karşı etkin bir şekilde mücadele edebilmek için iş birliği mekanizmaları kurmalıdır. Bu mekanizmaların temel unsurları istihbarat paylaşımı, sınır kontrolü ve kolluk kuvvetleri etkinliğidir. Orta Asya, terörizmden iklim değişikliğine kadar ciddi tehditlerle karşı karşıya olup, bu sorunları aşmak için devletlerin iş birliği ve koordinasyonlarını geliştirmesi gerekmektedir. TDT, uluslararası güvenlik örgütü olarak değerlendirilebilir ve üyelerinin kapasite ve politikalarını dikkate alarak terörizmle mücadelede önemli bir rol oynayabilir. İstihbarat yönetimi, güvenlik doktrini ve operasyonel kabiliyet TDT'nin başarısında kritik unsurlardır. Özellikle Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan'ın kilit rolü ile TDT'nin askeri ittifaka dönüşmesi mümkündür. TDT'nin analitik kültür ve operasyon düzeyini geliştirerek terörle mücadele rejimi oluşturması ve güvenlik politikalarının politizasyona uğramadan olgunlaştırılması, bölgesel ve küresel barışa katkı sağlayacaktır. Küreselleşme ve terörizmin yaygınlaştığı bir dünyada, uluslararası ilişkilerde devletlerin ulusal ve kültürel ortaklıklara dayalı iş birliği ihtiyacı artmaktadır. Bu bağlamda, TDT'nin güven artırıcı ve güvenlik sağlayıcı fonksiyonlarını sürdürmesi, özellikle Türkiye-Azerbaycan-Özbekistan üçlüsü tarafından güvenlik istihbaratı ve operasyonel kabiliyetlerin uluslararası sisteme entegrasyonu ile desteklenmesi gerekmektedir (Parlak ve Mağat, 2023: 589-590).

TDT, üye ülkeler arasında düzenli olarak gerçekleştirilen güvenlik zirveleri ve çalışma grupları oluşturmalıdır. Bu platformlar, güvenlik tehditlerine karşı ortak stratejilerin

geliştirilmesini sağlayacaktır. Üye ülkeler arasında askeri tatbikatlar ve eğitim programları düzenlenerek, askeri kapasitelerin uyumlaştırılması sağlanmalıdır. Bu tür iş birlikleri, terörle mücadele ve sınır güvenliği konularında ortak bir anlayış geliştirilmesine katkı sunacaktır. Terör tehditlerine karşı etkin bir mücadele için üye ülkeler arasında bilgi ve istihbarat paylaşımı artırılmalıdır. Ortak bir istihbarat ağı, terör örgütlerinin faaliyetlerini önceden tespit etmede önemli rol oynayacaktır. Sınır güvenliği, bölgesel güvenlik iş birliğinin kritik bir unsurudur. Üye ülkeler arasında sınır güvenliği konusunda iş birliği mekanizmaları geliştirilerek, kaçakçılık, insan ticareti ve terörist geçişlerinin önlenmesi sağlanabilecektir. Bölgesel çatışmaların çözümünde diplomatik ve politik koordinasyon artırılmalıdır. TDT, bölgesel barış ve istikrarı teşvik eden diplomatik girişimlerde bulunarak, çatışmaların önlenmesine katkı sunacaktır.

Bölgesel çatışmalar ve terör tehditleri, TDT üye ülkeleri arasında güvenlik iş birliğini zorlaştıran önemli faktörlerdir. Ancak, ortak güvenlik platformları, tatbikatlar, bilgi paylaşımı ve diplomatik koordinasyon gibi stratejik adımlar atılarak, bu zorlukların üstesinden gelinebilir. TDT'nin başarılı bir güvenlik entegrasyonu gerçekleştirmesi, bölgesel istikrarı artırarak, üye ülkelerin güvenlik ve refahını sağlamada önemli rol oynayacaktır.

6.4.6. Ekonomik Krizler ve Rekabet

Küresel ekonomik krizler ve bölgesel rekabet, TDT'nin (TDT) ekonomik entegrasyonunu olumsuz etkileyebilir. Avrupa Birliği (AB), ekonomik krizlere karşı ortak politikalar ve mali destek mekanizmaları geliştirerek bu tür tehditlere karşı daha dayanıklı bir yapı oluşturmuştur. TDT'nin de benzer ekonomik savunma mekanizmaları oluşturması gerekmektedir. Örneğin, 2008 küresel ekonomik krizi sonrası AB'nin aldığı önlemler, ekonomik istikrarı korumak için önemli adımlardı.

Küresel ekonomik krizler, ülkelerin ekonomik büyüme, istihdam ve mali istikrarını ciddi şekilde etkileyebilir. 2008 küresel ekonomik krizi, dünya genelinde büyük bir ekonomik durgunluğa yol açmış ve birçok ülkenin finansal sistemlerini sarsmıştır. Krizin etkileri, özellikle gelişmekte olan piyasalarda daha derin hissedilmiştir. TDT üye ülkeleri, küresel ekonomik krizlerin etkilerinden korunmak ve ekonomik istikrarı sağlamak için ortak politikalar geliştirmek zorundadır.

AB, 2008 küresel ekonomik krizi sonrası ekonomik istikrarı korumak için bir dizi önlem almıştır. Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve Avrupa Komisyonu, krizle mücadele için çeşitli mali destek paketleri ve reform programları uygulamıştır. Örneğin, Avrupa Finansal İstikrar Fonu (EFSF) ve Avrupa İstikrar Mekanizması (ESM) gibi kurumlar, üye ülkelere mali yardım

sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu mekanizmalar, borç krizi yaşayan ülkelerin finansal istikrarını sağlamada önemli rol oynamıştır.

Ayrıca, AB'nin Mali İstikrar Paketi, üye ülkelerin bütçe disiplini korumalarını ve aşırı borçlanmayı önlemelerini hedeflemektedir. Bu tür politikalar, ekonomik krizlerin etkilerini hafifletmek ve uzun vadeli ekonomik istikrarı sağlamak için kritik öneme sahiptir.

Nahçıvan Anlaşması, TDT üye devletleri arasında ekonomik iş birliğini önemli bir sütun olarak ortaya koymakta ve bu bakımdan Avrupa Birliği'ne (AB) benzemektedir. Ancak, TDT üye devletlerinin uzun süre Sovyet işgali altında kalması ve Rusya'nın etkisinin devam etmesi, TDT ve AB arasındaki temel ekonomik farklardan biridir. Son zamanlarda Türk Cumhuriyetleri, siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirmek için önemli adımlar atmış ve TDT'nin kurulması bu sürece olumlu katkı sağlamıştır. AB, COVID-19 pandemisi ve Rusya'nın Ukrayna'yı işgali nedeniyle ağır ekonomik zararlar yaşamış ve bu durum, AB liderliğinin toparlanmasını zorlaştırmıştır. Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi sonrası, Rusya da ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmış ve bu durum, TDT için çok boyutlu iş birliğini sıkılaştırma fırsatı yaratmıştır. TDT üye devletlerinin euro gibi ortak bir para birimine sahip olmaları için hala uzun bir yol vardır. Ayrıca, TDT içinde Schengen benzeri bir anlaşma çabası görülmemektedir. Türkiye, Akdeniz üzerinden Kuzey Afrika ve küresel deniz yollarına ulaşma fırsatı elde ederken, Azerbaycan stratejik ticaret yollarına sahip olması açısından önemlidir ve Türkistan (Orta Asya) Türk Cumhuriyetleri Çin mallarını Batı'ya taşımada kritik bir rol oynamaktadır. Bu jeopolitik konum, TDT'nin küresel ekonomideki önemini artırmaktadır. TDT, Türkçe konuşan devletlerin güçlerini birleştirerek, bölgesel ve küresel süreçlerle başa çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Orta Koridor üzerindeki stratejik konumu, TDT'ye diğer ticaret yollarına kıyasla önemli ekonomik avantajlar sağlamaktadır (Azizov, 2023: 53, 54).

6.5. SWOT ANALİZİ ÖZETİ

TDT'nin bir Türk Birliği'ne evrilmesi sürecine dair SWOT analizini şu şekilde özetlemek mümkündür: Üye ülkeler arasında tarihsel bağların güçlü olması, kültürel ve dilsel yakınlık gibi unsurlar ortak bir kimlik duygusunu güçlendirmekte ve toplumsal uyum sağlamaktadır. Örneğin, "Türk Keneşi" kavramı, bu ortak kimliği temsil eden önemli bir sembol haline gelmiştir. Teşkilata üye ülkeler, Avrasya'nın kalbinde yer alarak, enerji kaynaklarına yakınlık ve enerji geçiş koridorları sağlama gibi avantajlara sahip. Bu konum hem ekonomik hem de stratejik iş birliği için kritik bir temel sunmaktadır. Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerin enerji kaynakları, Türkiye'nin sanayi altyapısı ile birleştiğinde, üye devletler arasında güçlü bir ekonomik dayanışma oluşturulabilecektir. Ortak dil projeleri ve eğitim

müfredatları, genç nesiller arasında kültürel bütünleşmeyi sağlama potansiyeli taşımaktadır ve bu sayede Türk Dünyası'nın ortak değerleri ve tarihi daha kolay aktarılabilecektir. Üye ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılıkları, özellikle ticaret ve altyapı alanlarında dengesizliği beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin sanayi altyapısı ile Orta Asya ülkelerinin tarım ağırlıklı ekonomileri arasında önemli bir fark bulunmakta, bu da entegrasyonu zorlaştırmaktadır. Bazı üye ülkelerdeki yönetim farklılıkları ve siyasi istikrarsızlıklar, iç işlerinde uyumu zorlaştıran bir engel olarak öne çıkmaktadır. Teşkilat üyeleri arasında finansal entegrasyon eksikliği, özellikle ticari işlemler ve yatırımlar açısından iş birliğini yavaşlatmaktadır. Ortak bir ekonomik model ve para birimi oluşturulması, güven ortamı sağlanmadan zor görünmektedir. Rusya ve Çin gibi küresel aktörlere karşı bağımsız bir Türk Birliği, Avrasya bölgesinde üçüncü bir güç olarak stratejik bir denge sağlayabilecektir. Türk Dünyası, böylece jeopolitik anlamda hem Batı hem de Doğu ile dengeli bir ilişki geliştirebilecektir. Özellikle Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı gibi projeler, enerji güvenliğinde ve ekonomik bağımsızlıkta teşkilat üyeleri için büyük fırsatlar yaratmaktadır. Ortak altyapı projeleri, ekonomik entegrasyonun hızlanmasını sağlayabilecektir. Türk Dünyası'nda kültürel turizmi teşvik eden projeler, ekonomik gelişime katkı sağlayabileceği gibi kültürel bütünleşmeyi de hızlandıracaktır. Genç nüfus oranının yüksekliği, eğitim ve inovasyon alanlarında iş birliği için fırsatlar sunmaktadır; böylece üye ülkeler arasında teknoloji ve bilgi paylaşımı artıracaktır. Rusya ve Çin'in Orta Asya üzerindeki etkisi, bağımsız bir Türk Birliği oluşumunu tehdit edecektir. Örneğin, Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği'ni genişletme çabaları, TDT'nin bağımsız bir iş birliği kurma sürecini zorlaştırabilir. Özellikle sınır güvenliği ve terör gibi konular, ortak güvenlik politikalarının geliştirilmesini gerektirmektedir. Afganistan ve Türkistan bölgesindeki (Orta Asya) istikrarsızlıklar, bölgesel güvenliği tehdit eden riskler olarak ortaya çıkmaktadır. Üye devletlerin ekonomik olarak diğer büyük ülkelere olan bağımlılığı, TDT'nin kendi içinde ekonomik olarak bütünleşmesini sınırlayacaktır. Çin ve Rusya gibi ülkelere olan bağımlılık, bağımsız politikaların uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Üye devletlerdeki iç siyasal farklılıklar ve etnik yapılar, teşkilatın iç bütünleşmesini zorlaştıran unsurlar arasında yer almaktadır. Bu durum, üyeler arasında politik birliği zedeleyecektir.

TDT üye ülkeleri, AB'nin deneyimlerinden yararlanarak benzer ekonomik savunma mekanizmaları oluşturabilir. Ekonomik krizlere karşı dayanıklılığı artırmak için aşağıdaki stratejiler geliştirilebilir: TDT, ekonomik kriz dönemlerinde üye ülkelere mali yardım sağlamak amacıyla ortak fonlar oluşturmalıdır. Bu fonlar, üye ülkelerin kriz dönemlerinde mali istikrarını korumalarına yardımcı olabilir. Örneğin, TDT Ekonomik İstikrar Fonu, üye ülkelerin bütçe açıklarını kapatmak ve borç krizlerini yönetmek için kullanılması gereken bir fon

durumundadır. TDT üye ülkeleri arasında makroekonomik politikaların koordinasyonu, ekonomik krizlerin etkilerini hafifletme işlevi görmek durumundadır. Ortak makroekonomik hedefler belirlenerek, üye ülkelerin ekonomik performansları izlenmeli ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. TDT, üye ülkeler arasında finansal regülasyon ve denetim standartlarını uyumlaştırarak, finansal sistemlerin istikrarını artırmalıdır. Ortak regülasyon çerçeveleri, bankacılık krizlerini önlemek ve finansal piyasalarda güveni sağlamak için önemlidir. TDT üye ülkeleri, ekonomik çeşitlendirme ve yenilikçilik stratejileri geliştirerek, küresel ekonomik krizlerin etkilerini azaltabilir. Enerji, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde yenilikçi projeler desteklenebilir ve üye ülkelerin ekonomik yapıları çeşitlendirecektir. Bölgesel rekabet, TDT üye ülkeleri arasında ekonomik entegrasyonu zorlaştıracaktır. Üye ülkeler arasındaki ekonomik rekabet, ortak projelerin hayata geçirilmesini ve iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesini engelleyecektir. Ancak, rekabetin iş birliğine dönüştürülmesi için stratejik adımlar atılması gerekmektedir. Üye ülkeler arasında ortak ekonomik bölgeler oluşturularak, ticaret ve yatırım iş birliği artırılmak durumundadır. Bu bölgeler, sanayi ve teknoloji parkları, serbest ticaret bölgeleri gibi çeşitli projelerle desteklenmesi gereken bölgelerdir. TDT üye ülkeleri arasında serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliği oluşturularak, ticaret engelleri kaldırılabilir ve ekonomik entegrasyon hızlandırılmalıdır. Ortak pazar oluşturulması, üye ülkeler arasındaki ticaret hacmini artıracaktır. Üye ülkeler arasında ortak yatırım teşvikleri ve altyapı projeleri geliştirilerek, ekonomik iş birliği güçlendirecektir. Ortak enerji, ulaştırma ve iletişim projeleri, ekonomik entegrasyonu destekleyen en önemli başlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küresel ekonomik krizler ve bölgesel rekabet, TDT'nin ekonomik entegrasyonunu olumsuz etkilemektedir. Ancak, ortak mali destek fonları, makroekonomik koordinasyon, finansal regülasyon ve denetim gibi stratejiler geliştirilerek, bu zorlukların üstesinden gelinmelidir. AB'nin kriz yönetimi deneyimlerinden yararlanarak, TDT üye ülkeleri arasında daha güçlü bir ekonomik iş birliği ve entegrasyon sağlanmalıdır. Bu bağlamda, TDT'nin ekonomik entegrasyon sürecini destekleyen mekanizmalar oluşturması, üye ülkelerin uzun vadeli ekonomik istikrarını ve refahını artıracaktır.

TDT'nin güçlü yönleri ve fırsatları, örgütün bölgesel iş birliğini güçlendirme potansiyelini ortaya koymaktadır. Ancak, ekonomik farklılıklar, siyasi istikrarsızlıklar ve altyapı eksiklikleri gibi zayıf yönler ve tehditler, bu potansiyelin gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Türk Birliği'nin gerçekleştirilmesi için, TDT'nin kurumsal yapısının güçlendirilmesi, ekonomik entegrasyonun artırılması ve bölgesel güvenlik iş birliğinin

geliştirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte, üye ülkelerin ortak hareket etme kapasitesinin artırılması, örgütün başarısı için kritik öneme sahiptir.

AB, küresel düzeyde bütünleşmiş (entegre) ve etkili bir yapı sunarken, TDT henüz bu düzeye ulaşmamıştır. TDT'nin ekonomik kapasitesi, siyasi nüfuzu ve askeri iş birliği alanlarındaki eksiklikleri, örgütün küresel ölçekte AB kadar etkili bir güç olmasının önündeki en büyük engeller olarak öne çıkmaktadır. Ancak, TDT'nin kültürel bağları güçlendirme çabaları ve ticaretin kolaylaştırılması gibi girişimler, örgütün gelecekte daha güçlü bir entegrasyon yapısına sahip olabileceğinin işaretlerini vermektedir.

SWOT analizinin de gösterdiği üzere, TDT'nin güçlü yönlerini ve fırsatları, dikkatli stratejilerle zayıf yönlerini aşmak ve tehditleri bertaraf etmek için kullanması mümkün görünmektedir. Örneğin, zengin doğal kaynaklar ve ekonomik potansiyel, üyeler arası ticareti artırmak üzere kullanılmalı; ulaşım projeleri coğrafi engelleri aşmak üzere hızlandırılmalıdır. Ortak kimlik bilinci, siyasi iradeyi bir arada tutmaya hizmet etmeye devam edecektir; bu kapsamda eğitim ve kültür alanındaki projelere daha da ağırlık vermek gerekecektir. Kurumsal kapasiteyi artırmak amacıyla, AB modelinden ilhamla küçük ölçekli de olsa bağlayıcı karar mekanizmaları oluşturmak (örneğin belirli konularda oyçokluğu ile karar alabilen bakanlık komiteleri gibi) gerekmektedir. Ayrıca, TDT çapında tercihli ticaret anlaşması imzalamak, gümrük birliğine giden yolu açacak bir dönüm noktası olabilecektir.

Dış tehdit ve risklere karşı, TDT'nin şu ana dek benimsediği ihtiyatlı yaklaşımı sürdürmesi gerekmektedir. Rusya ve Çin ile mümkün olduğunca iş birliği ve şeffaflık içinde ilerlemek, onların endişelerini yatıştırmaya yönelik adımlar atmak (örneğin ortak projelere bu ülkeleri de gözlemci dahil etmek gibi) gerilimleri azaltacaktır. Ayrıca uluslararası toplumda Türk Birliği projesinin barışçıl ve kazan-kazan ilkesini merkeze alan bir girişim olduğunun anlatılması gerekecektir. Bu amaçla, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası forumlarda TDT'nin amaç ve ilkelerinin diplomatik olarak anlatılması faydalı olacaktır.

7. İŞLEVSEL-İNŞACI MODELE GÖRE TDT ÜLKELERİNİN POTANSİYELLERİ

7.1. TÜRKİYE'NİN POTANSİYELİ

Türkiye'nin TDT'ye katkısı, sadece tarihsel-kültürel mirasa dayanan duygusal bir bağlılıkla sınırlı değildir. Aksine, Türkiye'nin rolü, teknik uzmanlıkla şekillenen fonksiyonel iş birliklerinden hareketle, ortak kimlik ve kurumsal dayanışmanın inşa edildiği çok katmanlı bir entegrasyon süreci olarak değerlendirilebilir. Bu sürecin merkezinde yer alan işlevsel-inşacılık modeli, teknik alanlardaki etkileşimlerin kimlik ve norm üretimini tetiklediği; bu kimlik

zemininin ise siyasi eşgüdüm ve bütünleşmeye kapı araladığı hibrit bir entegrasyon paradigması sunmaktadır.

Fonksiyonalist açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye enerji, ulaştırma, savunma, eğitim ve sağlık gibi stratejik sektörlerde TDT içinde önemli bir bilgi ve kapasite paylaşım merkezi hâline gelmiştir. TANAP, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Orta Koridor gibi altyapı projeleri yalnızca ekonomik işlev taşımamakta; aynı zamanda kurumsal uyum ve teknik normların uyarlanması yoluyla ortaklık kültürünü derinleştirmektedir. Bu teknik yakınlık, normatif yakınlığa zemin hazırlayarak, entegrasyonun siyasi boyutunu mümkün kılan ilk etkileşim halkasını oluşturmaktadır.

Neo-fonksiyonalist yaklaşıma göre, bu teknik uyum zamanla "spillover" etkisiyle diğer alanlara sıçrayarak siyasal iş birliğini zorunlu hâle getirmektedir. Türkiye, bu yayılmayı kurumsal kapasite oluşturarak teşvik etmektedir. TÜRKPA, Türk Yatırım Fonu, TÜRKSOY ve Türk Akademisi gibi Ankara merkezli kurumlar hem karar alma mekanizmalarının koordinasyonunu kolaylaştırmakta hem de TDT içinde bir normlar sistemi üretmektedir. Savunma sanayiinde Türkiye'nin öncülük ettiği İHA/SİHA teknolojisinin Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkelere aktarılması, bu ülkelerle ortak askeri üretim ve güvenlik iş birliğinin altyapısını hazırlamaktadır. Bu örnekler, işlevsel uzmanlığın siyasi iradeye dönüştüğü sürecin somut göstergeleridir.

Sosyal inşacılık ise bu fonksiyonel iş birliklerinin uzun vadede ortak kimlik ve toplumsal bilinç üretme potansiyeline dikkat çeker. Türkiye'nin desteğiyle faaliyet gösteren Ahmet Yesevi ve Manas Üniversiteleri, sadece akademik kurumlar değil; ortak tarih, dil ve kültür ekseninde kimlik inşa eden merkezlerdir. TİKA ve TÜRKSOY'un yürüttüğü kültürel programlar, halklar düzeyinde ortak anlatıların oluşmasını sağlar. Ortak tarih kitapları, müfredat uyumlaştırmaları, gençlik değişim programları ve dijital arşiv projeleri, yalnızca kültürel bağlılığı değil, siyasi dayanışmayı da besleyen kolektif bir bilinç inşa etmektedir.

Bu süreçlerin kesintisiz etkileşimiyle oluşan işlevsel-inşacılık modeli, entegrasyonu doğrusal değil döngüsel bir yapı olarak tasvir etmektedir. Süreç teknik iş birliğiyle başlamakta ve bu iş birliği kurumsallaşarak, kurumsal yapıların etkileşimi sosyal kimlik üretimine dönüşmekte ve bu da ortak kimlik zamanla siyasi eşgüdüm ve normatif birlik ihtiyacını doğurur. Böylece altyapıdan üstyapıya, somuttan soyuta uzanan bir entegrasyon zinciri ortaya çıkar. Türkiye, bu döngüde her aşamada katalizör görevi görmekte; liderlik rolü yalnızca teknik değil, normatif alanları da kapsayacak biçimde genişlemektedir.

Türkiye'nin TDT'ye katkısı başlangıçta tarihsel kardeşlik ve kültürel ortaklık temelinde şekillenmiş olsa da günümüzde bu yaklaşım, enerji güvenliği, savunma stratejileri, dijital altyapılar ve lojistik entegrasyon gibi rasyonel hedeflerle bütünleşmiş durumdadır. Bu dönüşüm, romantik birlik idealinin kurumsal ve teknik temellerle güçlendirilmesini sağlamaktadır. Böylelikle, Türk dünyası kavramı, soyut bir birlikten çıkıp, somut bir iş birliği sistemine dönüşmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin TDT'ye sunduğu katkı, teknik uzmanlığın kimlik üretimine, kimliğin kurumsallaşmaya ve kurumsallaşmanın siyasal bütünleşmeye evrildiği döngüsel bir strateji çerçevesinde değerlendirilmelidir. İşlevsel-inşacılık perspektifiyle bu katkılar, Türk dünyasının geleceğinde sürdürülebilir, çok boyutlu ve derinlemesine bir entegrasyon vizyonuna karşılık gelir. Türkiye, bu modelde yalnızca bir ağ kurucu değil, aynı zamanda ağın teknik, kurumsal ve kimliksel sürekliliğini sağlayan stratejik çekirdek aktör konumundadır. Türkiye, TDT içinde çok sayıda işlevsel iş birliği alanı oluşturarak, bölgesel entegrasyon süreçlerini yapılandırmaktadır. Enerji, ulaşım, savunma sanayi, eğitim ve kültür gibi temel sektörlerde Türkiye'nin öncülüğünde yürütülen projeler, TDT üyeleri arasında karşılıklı bağımlılığı ve dayanışmayı güçlendirmektedir. Özellikle TANAP gibi enerji projelerinde edinilen teknik uzmanlık ve kurumsal kapasite, Kazakistan veya Türkmenistan gibi ülkelerle teknoloji transferi ve kapasite geliştirme yoluyla paylaşılabilecektir. Bu işlevsel ortaklıklar, zaman içinde yalnızca teknik iş birliğini değil, aynı zamanda siyasal yakınlaşmayı da derinleştirecektir. Bu çerçevede, Türkiye'nin TDT üyesi ülkelerde yerel enerji regülasyonları üzerine teknik eğitim atölyeleri düzenleyerek ortak enerji piyasaları oluşturması mümkün olabilecektir. Benzer şekilde, BTK demiryolu altyapısına dayalı lojistik harita paylaşımı ve dijital rota entegrasyonu uygulamaları da geliştirilebilecektir.

Savunma alanında, Türkiye'nin sahip olduğu SİHA/İHA teknolojisi, TDT içerisinde işlevsel bir savunma entegrasyonu için temel bir platform oluşturacaktır. Kazakistan ve Kırgızistanla birlikte kurulacak ortak üretim atölyeleri, yalnızca teknolojik bağımlılığı azaltmakla kalmayacak; aynı zamanda ortak bir savunma kültürü inşa ederek stratejik iş birliğini güçlendirecektir. Bu bağlamda, TDT kapsamında aylık ya da üç aylık dönemlerle ortak saha tatbikatları düzenlenmesi önerilmektedir. Bu tatbikatlara eğitim modüllerinin eklenmesi ve sosyal medya aracılığıyla görünürlük kazandırılması, toplumsal düzeyde de savunma ortaklığı bilincini geliştirecektir.

Eğitim, araştırma ve kültür entegrasyonu da Türkiye'nin TDT'ye işlevsel-inşacı katkıları arasında yer almaktadır. Ahmet Yesevi ve Manas Üniversiteleri gibi öncü projeler, sadece yükseköğretim hizmeti vermekle kalmamakta; aynı zamanda ortak bir bilinç ve sosyal sermaye üretimini teşvik eden kurumsal yapılar olarak işlev görmektedir. TÜRKSOY ve TİKA gibi yapılar aracılığıyla yürütülen kültürel programlar ve akademik projeler, TDT üyeleri arasında entelektüel ve kültürel bağları güçlendirecektir. Bu çerçevede, ortak “Türk Dünyası Teknoparkları Ağı” kurulması ve bu ağ dâhilinde genç girişimcilere yönelik destek ofislerinin hayata geçirilmesi, Türkiye'nin bilgi temelli entegrasyona vereceği katkıyı somutlaştıracaktır. Bu teknoparklar, lisanslı teknoloji parklarında yürütülecek özel eğitim programlarıyla desteklenecektir.

Ekonomik-regülasyon yapılarının geliştirilmesi de Türkiye'nin öncülük edebileceği stratejik bir alandır. TDT içinde serbest ve sürdürülebilir ticaret ortamı oluşturmak, gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması ve yatırımcılar için öngörülebilir bir iklim yaratılmasını gerektirmektedir. Türkiye, bu alanda sahip olduğu kurumsal tecrübeyi diğer üye ülkelerle paylaşarak ortak regülasyon modelleri geliştirilmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin liderliğinde kurulacak bir “TDT Yatırım Birimi” aracılığıyla “tek durak yatırım ofisleri” sistemi kurulabilecektir. Bu ofisler, potansiyel yatırımcılara lisans işlemleri, vergi teşvikleri, yer seçimi gibi konularda entegre danışmanlık hizmeti sunacaktır.

Sürdürülebilir enerji ve dekarbonizasyon projeleri bağlamında da Türkiye, önemli bir öncülük potansiyeline sahiptir. Yenilenebilir enerji alanındaki teknik bilgi ve üretim kapasitesiyle Türkiye, TDT içerisinde güneş, rüzgâr ve hidroelektrik santrallerine dayalı ortak projeler geliştirebilecektir. Bu tür girişimler yalnızca çevresel sürdürülebilirliği desteklemekle kalmayacak, aynı zamanda enerji güvenliği üzerinden teknik entegrasyonu da derinleştirecektir. Bu kapsamda, Türkiye'nin öncülüğünde kurulacak “TDT Yenilenebilir Enerji Ağı” ile belirli megavat kapasitedeki projeler ortak finanse edilebilecek; teknik personel eğitimleri ve üretim platformları paylaşılacaktır.

Dijitalleşme ve ulaşım altyapılarının entegrasyonu da Türkiye'nin TDT'ye katkı sunabileceği stratejik alanlardandır. BTK hattı gibi coğrafi projeler, dijital sistemlerle desteklenerek çok daha etkin bir işlevsellik kazanacaktır. Türkiye'nin sahip olduğu e-ticaret altyapısı, dijital kimlik uygulamaları ve lojistik sistem çözümleri, TDT içinde dijital ekonomi ve ulaştırma entegrasyonunu güçlendirecektir. Bu kapsamda, TDT bünyesinde kurulacak ortak bir e-Ticaret platformu sayesinde ihracatçılar ve KOBİ'ler için yeni pazarlara erişim

kolaylaştırılacaktır. Ayrıca, lojistik takip sistemlerinin Türkiye öncülüğünde geliştirilmesiyle tedarik zinciri verimliliği artırılabilmektedir.

Bu çok boyutlu işlevsel alanlar, Türkiye'nin yalnızca teknik bir ortak değil; aynı zamanda entegrasyon süreçlerinin sosyal, kurumsal ve normatif inşasında da öncü bir aktör olacağını ortaya koymaktadır. Azerbaycan, tarihsel ve kültürel bağların üzerinde şekillenen TDT, entegrasyon sürecinde hem stratejik konumu hem de işlevsel kapasitesi ile belirleyici bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan, yalnızca tarihsel-romantik bir kimliğe dayanan aidiyet ilişkileriyle değil, aynı zamanda simbiyotik çıkar birlikteliklerine ve pragmatik işlevsellik temelli entegrasyona da zemin hazırlamaktadır. Bu çok katmanlı yaklaşım, TDT'yi yalnızca kültürel bir birlik olmaktan çıkararak politik, ekonomik ve güvenlik merkezli bölgesel bir örgüte dönüştürme potansiyeli taşımaktadır.

7.2. AZERBAYCAN'IN POTANSİYELİ

İşlevsel entegrasyon boyutunda Azerbaycan, sahip olduğu enerji altyapısı aracılığıyla TDT'nin enerji güvenliğini sağlayan temel lojistik omurgayı inşa etmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) gibi projeler, yalnızca enerji transferini sağlamamakta; aynı zamanda Türk dünyası arasında fiziksel bağ kurarak karşılıklı bağımlılık temelinde politik iş birliğini güçlendirmektedir. Diğer yandan, Zengezur Koridoru ile Azerbaycan, kara ve demiryolu bağlantılarını stratejik bir “orta koridor” üzerine yerleştirerek TDT'nin ulaştırma altyapısını şekillendirmektedir. Bu ağ hem ekonomik yakınsamayı hem de Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında küresel lojistik entegrasyonu kolaylaştırmaktadır. Böylece Azerbaycan, klasik işlevselci zincirleme etkiyi tetikleyerek bölgesel entegrasyonun maddi temelini oluşturmaktadır.

Konstrüktivist boyut ise Azerbaycan'ın, Türkiye ile kurduğu “bir millet, iki devlet” söylemi üzerinden geliştirdiği ortak kimlik inşasına dayanmaktadır. Karabağ zaferi sonrası oluşan ulusal birlik ruhu, TDT üyesi devletler arasında kolektif hafızanın ve ortak değer algısının pekişmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda Bakü-Şuşa Deklarasyonu, yalnızca askeri ve siyasi iş birliğini içeren bir belge değil; aynı zamanda ortak tarihsel ve kültürel kimliğin kurumsal sembolü haline gelmiştir. Bu deklarasyon, tüm TDT ülkeleri için normatif bir referans çerçevesi işlevi görmektedir; kimlik ve aidiyetin kurumsallaşmasına katkı sunmaktadır.

Hibrit dinamizm bağlamında Azerbaycan'ın entegrasyon sürecine yaklaşımı, tarihsel romantizmden başlayarak fonksiyonel iş birliği ile rasyonel ve kurumsal bir yapıya evrilmektedir. Bu geçiş, işlevsel-inşacılığın hibrit modeliyle açıklanmakta; duygusal bağlılıklar

yerini yapısal bağımlılıklara bırakmaktadır. Savunma sanayi, enerji yatırımları, ulaşım projeleri ve ortak kalkınma programları, Azerbaycan'ın sembollerden pragmatizme yönelen bir entegrasyon sürecine liderlik ettiğini ortaya koymaktadır. Zengezur Koridoru, bu hibrit modelin somutlaşmış örneğidir. Söz konusu koridor, yalnızca fiziksel bir geçiş hattı değil; aynı zamanda stratejik özerklik, bölgesel güvenlik ve siyasi bütünlük gibi soyut hedeflerin maddi zemine kavuşmasını sağlayan çok yönlü bir yapıdır. Entegrasyon süreci böylelikle sembollerden işlevlere, tarihten geleceğe evrilen bir hat izlemektedir.

Döngüsel model açısından bakıldığında Azerbaycan, TDT içerisinde önce işlevsellik, ardından kimlik ve nihayetinde kurumsallaşma adımlarını takip eden klasik entegrasyon dizgesine uygun hareket etmektedir. Enerji iş birliği ve ulaşım bağlantıları gibi somut adımlar ekonomik ve stratejik çıkar birlikteliği üretmekte; bu çıkar birlikteliği tarihsel bağlar ve kültürel ortaklıklarla meşrulaştırılmakta; ardından bu yapı kurumsal platformlara (TDT, TÜRKSOY, Türk Kültür Vakfı, Savunma İşbirliği Anlaşmaları) taşınmaktadır. Böylece simbiotik bir yapının kalıcılığı ve sürdürülebilirliği garanti altına alınmaktadır.

Sonuç olarak, Azerbaycan, TDT entegrasyon sürecinde jeostratejik konumu, enerji kapasitesi, tarihsel bağları ve pragmatik dış politika anlayışı ile eşsiz bir örnek sunmaktadır. İşlevsel-inşacı model çerçevesinde değerlendirildiğinde; ortak enerji ve ulaşım projeleri aracılığıyla TDT ülkeleri arasında fonksiyonel bağımlılık güçlendirilmekte; kolektif hafıza ve tarihsel referanslar sayesinde kurumsal kimlik inşası desteklenmekte ve bu zemin üzerinde savunma, eğitim ve kültürel politikalar yoluyla kurumsal eşgüdüm sağlanmaktadır. Özellikle Zengezur Koridoru gibi projeler entegrasyonun hem görünürlüğünü hem de stratejik değerini artırmakta; Karabağ zaferi sonrası ortaya çıkan siyasi atmosfer ise Türk dünyasında yeni bir entegrasyon dalgasını tetiklemektedir.

Bu süreçte Azerbaycan, tarihsel duygudaşlığı işlevsel bölgesel kalkınma politikalarına dönüştürerek TDT'nin etkin, dirençli ve sürdürülebilir bir yapıya evrilmesinde başat bir rol üstlenmeye devam edecektir. Bu liderlik, Türk dünyasının geleceğinde hem ortak kimliğin taşıyıcısı hem de stratejik derinliğin sağlayıcısı olma potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır.

Azerbaycan'ın TDT'ye katkısı, işlevsellikten kimliğe, oradan da kurumsallaşmaya uzanan döngüsel bir entegrasyon modeliyle ele alındığında, sürecin tamamlanabilmesi için atılması gereken adımlar üç temel aşamada toplanmaktadır.

İlk aşama olan işlevsellik düzeyinde, Azerbaycan'ın Zengezur Koridoru'nun açılmasına yönelik diplomatik baskıyı artırması ve gerekli altyapı yatırımlarını hızlandırması büyük önem

taşımaktadır. Nahçıvan'ı Azerbaycan ana karasına ve Türkiye'ye bağlayacak bu hat, TDT'nin fiziki bütünleşmesi için temel bir rol üstlenecektir. Ayrıca, bölge ülkeleri arasında hukuki ve teknik zemini hazırlanmış bir ortak enerji pazarı oluşturulması, Azerbaycan'ın enerji altyapısının Orta Asya gazının Türkiye'ye ulaştırılmasında ana hat olarak konumlandırılmasıyla mümkün hale gelecektir. Bununla birlikte, ulaştırma entegrasyonunun sağlanabilmesi amacıyla Türk Dünyası Lojistik Ağı'nın kurulması, Azerbaycan-BTK hattının Orta Koridor'da bir çekirdek bölge işlevi üstlenmesini sağlayacaktır. Tarım, sanayi, turizm ve dijital ekonomi gibi alanlarda ortak yatırım fonlarının oluşturulması, Azerbaycan'ın enerji dışı sektörlerdeki dönüşüm tecrübesiyle desteklenmeli ve bölgesel kalkınma programları eşgüdümlü yürütülmelidir. Tüm bunların yanında, TDT içinde bir ortak afet müdahale ve savunma iş birliği mekanizmasının oluşturulması, Türkiye-Azerbaycan askeri entegrasyonu modelinin diğer üyelere örnek olacak şekilde kurumsallaştırılmasını mümkün kılacaktır.

İkinci aşama olan kimlik düzeyinde, Türk dünyasında ortak değer, sembol ve aidiyet bilincinin artırılması hedeflenmelidir. Bu kapsamda, ortak medya platformlarının, örneğin "Türk Birliği TV"nin kurulması ve Azerbaycan'ın medya içerikleriyle ortak kültürel kodları yaygınlaştırması, toplumsal farkındalığı artıracaktır. Karabağ Zaferi'nin sembolik gücüyle "Türk Dünyası Dayanışma Günü" ilan edilerek savaş sonrası oluşan kolektif zafer anlatısı, ortak hafızaya yerleştirilmelidir. Ortak eğitim müfredatları hazırlanmalı, Türk dili ve diyalektleri üzerine değişim programları başlatılmalı, Azerbaycan üniversiteleri Türk dünyası öğrencilerine burslu eğitim fırsatları sunmalıdır. Kimlik inşası sürecinde tarihsel romantizmi ve ortak travmaları temel alan dijital kültür arşivleri ile ortak tarih kitapları hazırlanmalıdır. Ayrıca, her yıl dönüşümlü olarak düzenlenecek "Türk Medeniyeti Forumu"nun Azerbaycan tarafından hem içerik sağlayıcı hem de ev sahibi sıfatıyla desteklenmesi, bu süreci kurumsal düzeyde derinleştirecektir.

Üçüncü ve son aşama olan kurumsallaşma düzeyinde, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bir "Ekonomi ve Enerji Sekreteryası"nın kurulması önerilmektedir. Bu merkez, enerji güvenliği, kalkınma planları ve altyapı entegrasyonu için bir teknik uzmanlık noktası olacaktır. Askeri iş birliğinin kalıcı ve stratejik hale getirilmesi için Şuşa'da bir "TDT Savunma Sanayi Koordinasyon Ofisi" tesis edilmelidir. TDT Ortak Fonu çerçevesinde, Azerbaycan Kalkınma Bankası girişimcilik, yeşil büyüme ve dijitalleşme gibi stratejik alanlarda aktif finansal destek sağlayan bir yapı haline getirilmelidir. TDT Parlamentosu'nda gözlemci statülü daimî temsilciler sistemi oluşturulmalı; bu sayede Azerbaycan milletvekilleri aracılığıyla kurumsal siyasal temsilin sürekliliği sağlanmalıdır. Ayrıca, Azerbaycan'ın "2030: Sosyo-Ekonomik

Kalkınma Öncelikleri” belgesindeki temel stratejiler, TDT düzeyine uyarlanmalı ve ortak bir bölgesel vizyona dönüştürülmelidir.

Bu kapsamlı yol haritası çerçevesinde Azerbaycan hem teknik işlev üreticisi hem de kolektif kimlik taşıyıcısı olarak TDT’nin kurumsallaşan çekirdeği konumuna yerleşecektir. Böylece, tarihsel bağlılıktan yapısal birlikteliğe giden dönüşüm tamamlanacak ve Türk Dünyası entegrasyonu sürdürülebilir bir zemine kavuşacaktır.

7.3. KAZAKİSTAN’IN POTANSİYELİ

Kazakistan, jeopolitik konumu, enerji kaynakları ve ulaşım ağlarıyla TDT içerisinde işlevselliği yüksek bir aktör olarak ön plana çıkmaktadır. Hazar Denizi’ne kıyısı olan ülke, Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi ile Türkiye’nin Orta Koridor stratejisini kesiştirmektedir. Bu kesişim noktası, yalnızca fiziksel lojistik geçişlere değil, aynı zamanda enerji ve dijital altyapının paylaşımına da imkân tanımaktadır. Kazakistan, Trans-Hazar Ulaştırma Koridoru ve Bakü-Tiflis-Kars hattı gibi projelerde aktif yer alarak, Türk dünyasının ekonomik entegrasyonunu sağlamlaştırmaktadır. Bu tür projeler, işlevsel bir iş birliğinin altyapısını oluşturmaktadır ve TDT’nin bölgesel etkinliğini artırmaktadır.

Kazakistan, tarihsel deneyimleri ve kültürel mirasıyla Türk kimliğinin inşasında önemli bir rol üstlenmektedir. Alaş-Orda hareketiyle başlayan ulusal bilinç, 1991 sonrası dönemde bağımsız Kazak kimliğinin inşasında etkili olmuştur. Bu kimliksel zemin, TDT içinde ortak dil, tarih ve kültür çalışmalarına öncülük etmesini sağlamaktadır. Türk Akademisi ve ortak alfabe girişimleri gibi kültürel projeler, fonksiyonel iş birliklerinden doğan ortak kimlik inşasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Kazakistan bu bağlamda, işlevsel entegrasyonu kültürel ve kimliksel bir inşaya dönüştüren başat bir aktör konumundadır.

Kazakistan, TDT’nin kurumsallaşma sürecinde kararlı ve yönlendirici bir rol oynamaktadır. Nahçıvan Anlaşması’nın hayata geçirilmesinde oynadığı öncü rol, bu kurumsallaşmanın siyasi iradeyle desteklendiğini göstermektedir. Aynı zamanda TDT Zirvelerine ev sahipliği yapması, Türk Yatırım Fonu gibi girişimlerde aktif olması ve çok taraflı diplomasi yürütmesi, kurumsal dayanışmayı güçlendirmektedir. Kazakistan’ın çok vektörlü dış politika stratejisi, TDT’yi küresel diplomatik sistemle uyumlu hale getirme potansiyeli taşımaktadır. Bu durum, kurumsal inşanın meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini sağlamaktadır.

Kazakistan’ın TDT içindeki yaklaşımı hem ekonomik çıkarların hem de kimliksel bağların dengeli bir şekilde harmanlandığı hibrit bir modeldir. Enerji güvenliği, ulaşım projeleri ve yatırım iş birlikleri, ülkeler arası simbiyotik ilişkilerin kurulmasına olanak

tanımaktadır. Kazakistan bu bağlamda yalnızca kaynak sağlayıcı değil, aynı zamanda bölgesel değer zincirinin yapılandırıcısı rolünü üstlenmektedir. Bu hibrit yaklaşım, tarihsel romantizme dayalı bağlardan çıkarak somut ekonomik iş birliğine yönelen bir dönüşümü yansıtmaktadır.

TDT'nin kuruluş sürecinde öne çıkan tarihsel, kültürel ve etnik bağlar; günümüzde yerini ekonomik iş birliği, enerji paylaşımı ve jeopolitik koordinasyona dayalı pragmatik entegrasyona bırakmaktadır. Kazakistan'ın öncülüğünde şekillenen bu geçiş hem Türk dünyasının iç dayanıklılığını artırmakta hem de küresel aktörler karşısında kolektif bir pazarlık gücü oluşturmaktadır. Kazakistan, bu geçiş sürecini dengeli bir şekilde yöneterek hem tarihsel bağların değerini korumakta hem de modern ihtiyaçlara cevap veren politikalar üretmektedir.

İşlevsellik, kimlik ve kurumsallaşma döngüsü bağlamında Kazakistan'ın TDT içinde atması gereken somut adımlar, çok boyutlu bir entegrasyon vizyonunun yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu adımlar, sadece işlevsel değil, aynı zamanda kimliksel ve kurumsal dayanışmayı artıran niteliktedir. Öncelikle, enerji alanında entegrasyon süreci hızlandırılmalıdır. Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı başta olmak üzere, Hazar geçişli enerji koridorlarında ortak planlama ve teknik koordinasyon sağlanacak, Kazakistan bu süreci enerji diplomasisi aracılığıyla TDT çatısı altında kurumsallaştıracaktır. Enerji güvenliği, sadece ekonomik değil, aynı zamanda stratejik bir bölgesel dayanışma aracına dönüştürülecektir.

Eğitim alanında ise, Kazakistan Türk dünyasının ortak akademik havzasının kurumsallaşmasına katkı sunacaktır. Bu kapsamda, Türk üniversiteleri arasında öğrenci ve akademisyen değişim programları yaygınlaştırılacak; ortak müfredat, çift diploma ve ortak araştırma merkezleri gibi uygulamalar geliştirilecektir. Kazakistan, bu sürece hem altyapı desteği hem de fon sağlayarak öncülük edecektir. Eğitim üzerinden şekillenen ortak bilinç, kimlik dayanışmasını kurumsallaştıran en etkili araçlardan biri olacaktır.

Dijital ekonomi ve teknoloji temelli iş birlikleri ise, TDT'nin geleceğe yönelik kurumsal kapasitesini artıracaktır. Kazakistan'ın dijital kalkınma stratejileri ile uyumlu şekilde, TDT bünyesinde yapay zekâ, blockchain, fintech gibi alanlarda ortak projeler geliştirilecek; bölgesel dijital pazarın kurulması yönünde altyapı çalışmaları başlatılacaktır. Bu çabalar, dijital dönüşümün ortak bir stratejik zeminde ilerlemesini mümkün kılacaktır.

Çevre ve su diplomasisi de Kazakistan'ın liderliğinde kurumsallaşacak önemli alanlardan biridir. Aral Gölü'nün restorasyonu ve sınır aşan su kaynaklarının yönetimi konularında, TDT bünyesinde çevre ve su diplomasisi merkezi kurulacak; Kazakistan bu alanda

öncü ülke olacaktır. Bu merkez, çevresel sorunların kolektif yönetimi açısından hem fonksiyonel hem de normatif bir çerçeve oluşturacaktır.

Ulaştırma ve lojistikte Kazakistan'ın limanları, TDT'nin ekonomik bütünleşme sürecinin temel dayanakları hâline getirilecektir. Aktau ve Kuryk limanlarının lojistik merkezlere dönüştürülmesiyle, Orta Koridor stratejisi daha işlevsel ve sürdürülebilir bir zemine kavuşacaktır. Bu merkezler, Orta Asya'yı Hazar üzerinden Kafkasya ve Anadolu'ya bağlayan bütünsel bir tedarik ve dağıtım ağına dönüştürülecektir.

Bölgesel güvenlik alanında ise, TDT Güvenlik ve Kriz Yönetim Forumu Kazakistan'ın arabuluculuk ve çatışma çözümü tecrübeleri doğrultusunda hayata geçirilecektir. Bu forum, bölgesel krizlerin önleyici diplomasi yoluyla yönetilmesini ve güvenlik alanında normatif bir ortaklık oluşturulmasını sağlayacaktır.

Finansal açıdan, Türk Yatırım Fonu'nun enerji, tarım ve altyapı gibi stratejik sektörleri kapsayacak şekilde genişletilmesi sağlanacaktır. Kazakistan, bu fonun yönetiminde liderlik üstlenerek, Türk dünyasında ortak kalkınma perspektifini güçlendirecektir.

Son olarak, kamu diplomasisi ve medya alanında, Kazakistan'ın teknik altyapısı ve medya tecrübesi doğrultusunda TDT Ortak Haber Ajansı ve medya platformları oluşturulacaktır. Bu yapılar, ortak kamuoyu ve kültürel dayanışmanın inşasında kurumsal bir zemin sağlayacaktır. Bu bütünleşik adımlar, Kazakistan'ın TDT'de yalnızca ekonomik bir aktör değil, aynı zamanda kurumsal, kültürel ve siyasi liderliğe aday bir öncü devlet hâline gelmesini mümkün kılacaktır.

Kazakistan'ın TDT'ye katkıları ve entegrasyon potansiyeli, işlevsellik–kimlik–kurumsallaşma döngüsü içerisinde, fonksiyonalist-konstrüktivist hibrit model çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu modele göre, işlevsel alanlarda başlayan teknik iş birlikleri zamanla ortak kimlik bilincini güçlendirecektir; bu kimlik bilinci ise kurumsallaşmayı hızlandırarak geri dönüştürücü bir entegrasyon sinerjisi oluşturacaktır. Kazakistan, bu çok katmanlı yapının her aşamasında stratejik katkı sağlayabilecek kapasiteye sahiptir.

İlk aşama olan işlevsellik düzeyinde, TDT içinde somut, teknik ve sektörel iş birliği adımlarıyla karşılıklı bağımlılığın artırılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, Trans-Hazar enerji ve ulaşım projeleri geliştirilerek Aktau ve Kuryk limanları üzerinden çok modlu taşımacılık sistemlerinin TDT ülkelerine entegre edilmesi öncelikli olmalıdır. Ayrıca, Türk devletlerinin enerji arz-talep dengesini yönetmek ve fiyat istikrarını sağlamak amacıyla ortak

bir enerji borsası platformunun kurulması gerekmektedir. Tarım ve su yönetimi alanında ise Siriderya ve Amuderya gibi sınır aşan suların yönetiminde, Kazakistan öncülüğünde bir Ortak Hidro-Diplomasi Mekanizması kurulmalıdır. Bunun yanı sıra, doğu-batı ve kuzey-güney lojistik hatlarını sistematik bir çerçevede değerlendirecek olan “TDT Ulaştırma Koridoru Entegrasyon Haritası” hazırlanarak Kazakistan’ın ulaştırma avantajı ortak altyapı planlamasına dönüştürülmelidir. Son olarak, Kazakistan’ın dijitalleşme tecrübesi doğrultusunda yapay zekâ, büyük veri ve siber güvenlik alanlarında TDT ülkelerine liderlik edecek dijital iş birliği platformları geliştirilmelidir.

İkinci aşamada ise kimlik inşası ön plana çıkmaktadır. Fonksiyonel ilişkilerle artan temas yoğunluğu, ortak tarih, dil ve kültür algısını güçlendirerek “biz” bilincinin inşasına zemin hazırlayacaktır. Bu çerçevede Kazakistan, Alaş-Orda mirası üzerinden modern Türk kimliğini besleyecek anlatıların teşvik edilmesine öncülük etmelidir. Bu tarihsel-politik tecrübe, TDT’nin ortak “politik mitolojisi”ne entegre edilebilir. Eğitim alanında ise Türk Üniversiteler Birliği koordinasyonunda ortak müfredatlar hazırlanmalı ve bu müfredatlar alfabe birliği, tarihsel bilinç ve kültürel değerler temelinde TDT ülkelerinde uygulanmalıdır. Ayrıca, çok-etnikli sosyal yapısı sayesinde Kazakistan, TDT Kültürel Entegrasyon Ajansı gibi yeni kurumsal mekanizmaların kuruluşunda model teşkil edebilir. Genç kuşakların entegrasyon sürecine aktif katılımını sağlamak adına TDT Gençlik Parlamentosu ve Ortak Vatandaşlık Girişimi gibi projeler başlatılmalıdır. Bu girişimler, ortak siyasi kimlik ve kolektif özdeşliğin kurumsal bağlamda genç nesillerce içselleştirilmesini mümkün kılacaktır.

Üçüncü aşama olan kurumsallaşma düzeyinde, kimlik üzerinden inşa edilen güvenin siyasi ve hukuki yapılara dönüşmesiyle TDT’nin kalıcılığı ve etkinliği sağlanacaktır. Bu kapsamda Kazakistan, teşkilat içinde TDT Güvenlik ve İstikrar Komitesi’nin kurulmasına liderlik etmeli ve bölgesel krizlerde aktif arabuluculuk rolü üstlenmelidir. Ayrıca, Ortak Yatırım ve Kalkınma Bankası’nın Kazakistan ofisi güçlendirilerek enerji, altyapı ve dijital dönüşüm projelerine finansal kaynak sağlayan operasyonel bir merkez haline getirilmelidir. Siyasal deneyim paylaşımı açısından Türk Devletleri Anayasal Forumu’nun kurulması, özellikle Kazakistan gibi siyasi geçiş süreçleri yaşamış ülkelerin anayasal bilgi birikimini bölgeye taşıyacaktır. Çevre diplomasisi alanında ise Aral Gölü krizi üzerinden geliştirdiği çevre politikasıyla Kazakistan, TDT için sürdürülebilirlik temelli norm üretiminde öncü olmalıdır. Buna ek olarak, doğal afetler, göç ve sınır aşan güvenlik tehditleri gibi konularda hızlı kolektif tepki verme kapasitesini güçlendirecek TDT Ortak Kriz ve Müdahale Mekanizması’nın kurulması gerekmektedir.

Tüm bu aşamaların birlikte işlemesiyle Kazakistan, fonksiyonel alanlarda başlattığı iş birlikleri sayesinde ortak kimliğin inşasına katkı sunacak; bu kimlik bilinci ise TDT'nin kurumsal yapılarında karşılık bulacaktır. Böylelikle romantik Pan-Türkist vizyonlardan ziyade, gerçekçi, çok boyutlu ve sürdürülebilir bir entegrasyon modeli hayata geçirilecektir. Bu süreç, işlev → kimlik → kurumsallaşma → yeni işlevsel alanlar biçiminde ilerleyen sürekli bir simbiyotik entegrasyon döngüsü yaratacaktır.

7.4. KIRGIZİSTAN'IN POTANSİYELİ

Kırgızistan'ın TDT'ye katkısını güçlendirmesi, işlevsellik, kimlik ve kurumsallaşma aşamalarını içeren çok boyutlu bir stratejiyle mümkündür. Bu bağlamda ilk olarak işlevsellik düzeyinde Kırgızistan, ekonomik, ulaşım, enerji, güvenlik ve akademik alanlarda somut iş birlikleri geliştirmelidir. TDT içinde gümrük kolaylıkları sağlanmalı, ortak üretim ve yatırım projeleri desteklenmeli, özellikle tarım, hidroelektrik ve altın madenciliği gibi güçlü sektörlerde teknoloji ve sermaye transferine açık hale gelinmelidir. Kırgızistan, “Orta Koridor” gibi ulaşım projelerine entegre olmalı, enerji ihracatında Türk devletlerine yönelik arz kapasitesini artırmalıdır. Ayrıca Türk üniversiteleriyle akademik iş birlikleri genişletilmeli, ortak yükseköğretim programları ve değişim uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır. Sınır güvenliği ve terörle mücadelede ortak protokollerle TDT içinde aktif bir rol üstlenilmesi, Kırgızistan'ın hem güvenliğini sağlamasına hem de teşkilata katkı sunmasına olanak tanıyacaktır. Turizm açısından da Kırgızistan, doğal ve kültürel mirasıyla TDT içi seyahat ve tanıtım programlarına dahil edilmelidir.

Kimlik düzeyinde ise, ortak Türk kimliğinin Kırgız halkı nezdinde içselleştirilmesi için eğitim ve kültür politikaları yeniden yapılandırılmalıdır. Kırgızistan'daki ders kitaplarına Türk dünyası edebiyatı, tarihi ve ortak şahsiyetleri yansıtacak şekilde içerikler eklenmeli, özellikle Orhun Yazıtları, Kutadgu Bilig ve Divânu Lugâti't-Türk gibi metinlere daha fazla yer verilmelidir. Bu süreçte, Kırgızca'nın Türk lehçeleri içindeki konumu güçlendirilerek ortak dil politikalarına katkı sağlanmalıdır. Ortak medya ve yayıncılık alanlarında Kırgızistan merkezli prodüksiyonlara ağırlık verilmeli, Cengiz Aytmatov gibi önemli isimlerin TDT kapsamında tanıtımı artırılmalıdır. Gençlik ve sivil toplum projeleri, halklar arası yakınlaşmayı artırmak için önemli bir araçtır. Bu nedenle, TDT ülkeleri arasında kültürel kamplar, festivaller, gönüllülük faaliyetleri gibi etkinlikler düzenlenmelidir.

Kurumsallaşma düzeyinde ise, Kırgızistan'ın TDT içindeki kurumsal temsiliyetini artıracak adımlar atması gerekmektedir. Bişkek'te Türk Dünyası Kültürel Miras Merkezi veya Ortak Edebiyat ve Dil Çalışmaları Enstitüsü gibi daimî yapılar kurulmalı, bu merkezlerde

uzman kadrolar görevlendirilerek TDT'nin düşünsel altyapısına katkı sağlanmalıdır. TDT'nin kararlarının Kırgız iç hukuk sistemiyle uyumlaştırılması, özellikle yatırım, eğitim ve gümrük alanlarındaki iş birliğinin kurumsallaşmasını kolaylaştıracaktır. Ortak Türk Yatırım Fonu gibi finansal mekanizmalarda aktif rol alınmalı ve bu yapıların kaynaklarından faydalanılmalıdır. Ayrıca Kırgızistan, TDT ile ilişkilerine yönelik düzenli izleme ve değerlendirme raporları yayımlayarak hem kamuoyunu bilgilendirmeli hem de ulusal stratejilerini somut veri temelli oluşturmaktadır.

Bu üç aşama – işlevsellik, kimlik ve kurumsallaşma – Kırgızistan'ın TDT içindeki etkinliğini artırmakla kalmayacak; aynı zamanda Türk dünyasının bütünleşme sürecine güçlü, sürdürülebilir ve yapılandırılmış bir katkı sunmasına da olanak tanıyacaktır.

Kırgızistan, tarihsel, kültürel ve jeopolitik konumu itibarıyla TDT içinde çok katmanlı bir rol üstlenmektedir. Fonksiyonalist perspektife göre, ekonomik ve teknik iş birlikleri siyasi bütünleşmeye giden yolu hazırlamaktadır. Bu bağlamda Kırgızistan, TDT'nin ulaşım, enerji, tarım ve dijital altyapı alanlarında yürüttüğü projelere aktif katılım sağlayarak işlevsel bütünleşmeyi derinleştirmektedir. Özellikle Orta Koridor'un kara ve demir yolu uzantılarında yer alması, ülkeyi Türk dünyası içinde bir lojistik merkez hâline getirebilecektir. Kırgızistan, bu potansiyeli doğru planlamalarla değerlendirerek hem ticari hem de stratejik anlamda sembolik değil, pragmatik bir aktör hâline gelecektir.

Bununla birlikte, sosyal inşacılığın öne çıkardığı kimliksel ve ideasyonel unsurlar da Kırgızistan'ın TDT'ye olan katkılarını şekillendirmektedir. Ortak Türk kimliği etrafında gelişen semboller, tarihsel anlatılar ve kolektif hafıza, Kırgız halkının aidiyet duygusunu güçlendirmektedir. Bu anlamda Kırgızistan, Türk dünyasının ortak mirasına katkı sunan isimler (örneğin Cengiz Aytmatov) ve kültürel birikimiyle, teşkilatın ortak kimlik inşası sürecinde epistemik bir merkez hâline gelmektedir. Eğitim politikaları yeniden düzenlenerek, Kırgız gençliğine yönelik Türk tarihine ve ortak edebiyata dayalı müfredat içerikleri oluşturulmakta; bu süreç, tarihsel romantizmin günümüz jeopolitik gerçekliğiyle harmanlandığı hibrit bir kimlik politikası ortaya koymaktadır.

Kurumsal düzeyde ise Kırgızistan'ın TDT içinde kalıcı yapılar oluşturma potansiyeli bulunmaktadır. Fonksiyonalist mantıkla, teknik kurumlar üzerinden işlevsel bağlılıklar geliştirildikçe, siyasi ve normatif entegrasyon da ivme kazanacaktır. Bu bağlamda, Bişkek'te kurulacak bir “Türk Dünyası Kültürel Miras Enstitüsü” veya “Ortak Dil ve Medya Merkezi” hem bilgi üretimi hem de normatif standardizasyon açısından merkezi roller üstlenecektir. Aynı

zamanda, TDT'nin karar alma süreçlerine daha nitelikli uzmanlarla katkı sağlanmakta; kurumsal hafıza ve yönetim kapasitesi inşa edilmektedir. Bu yapıların sürdürülebilirliği, teşkilatın simgesel değil, yapısal bir entegrasyon modeli geliştirmesini mümkün kılacaktır.

Simbiyotik bir dayanışma modeli içinde, Kırgızistan TDT'den hem güvenlik hem kalkınma anlamında fayda sağlamakta hem de teşkilata kültürel, jeopolitik ve diplomatik katkılar sunmaktadır. Bu karşılıklı bağımlılık, uzun vadede bir ortak kader söylemini, bir diğer ifadeyle işlevsel temelli ama normatif içerikli bir Türk dünyası entegrasyon modelini beslemektedir. Romantik Türkçü söylemlerden, somut projelerle beslenen pragmatik bölgesel entegrasyona evrilen bu süreçte Kırgızistan hem kimlik taşıyıcısı hem de kurucu aktör işlevi görecektir.

Sonuç olarak, işlevsel-inşacı hibrit yaklaşım çerçevesinde Kırgızistan, TDT içinde yalnızca teknik iş birliklerine değil, aynı zamanda kimliksel ve kurumsal entegrasyona da yön vermektedir. Bu süreç, tarihsel bağların romantize edilmesinden çok, bu bağların pragmatik stratejilere dönüştürülmesiyle sürdürülebilirlik kazanacaktır. Kırgızistan, bu stratejiyi benimseyerek hem kendi ulusal kalkınmasını hızlandıracak hem de Türk dünyasının bütünleşme dinamiklerine yön verebilecek bir çekim merkezi hâline gelecektir.

7.5. ÖZBEKİSTAN'IN POTANSİYELİ

Özbekistan, jeopolitik konumu, ekonomik kapasitesi ve tarihsel derinliğiyle TDT'ye stratejik düzeyde katkı sağlamaktadır. Orta Asya'nın merkezinde yer alan ülke, Trans-Hazar ve Orta Koridor gibi önemli ulaşım projelerinin odağında bulunmakta; bu konum, onu yalnızca bir geçiş noktası değil, lojistik bütünleşmenin temel taşı hâline getirmektedir. İşlevsel entegrasyon teorisine göre bu tür teknik iş birlikleri, siyasi ve kimliksel bağların da kurumsallaşmasını kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede Özbekistan, kara ulaştırması, dijital gümrük sistemleri ve enerji altyapısı projelerinde üstlendiği aktif rollerle, TDT'nin ekonomik bütünleşme kapasitesini artırmaktadır.

Sosyal inşacılığın öne çıkardığı kimliksel ve ideolojik unsurlar ise, Özbekistan'ın TDT'deki varlığını sadece teknik değil, normatif bir dayanışma projesi hâline getirmektedir. Şevket Mirziyoyev döneminde atılan kültürel ve akademik adımlar, Türk dünyasının ortak kimliğinin kurumsal zeminini oluşturmaktadır. Taşkent'te kurulması planlanan Uluslararası Türk Devletleri Üniversitesi bu anlamda, epistemik toplulukların oluşmasına hizmet edecek ve ortak kimliğin nesiller arası aktarımında önemli bir köprü işlevi görecektir. Eğitim ve akademi üzerinden geliştirilen bu yapı, simbiyotik bir dayanışmayı kurumsal temele oturtmaktadır.

Özbekistan'ın iç siyasetinde yaşanan reform süreci, dış politikadaki dönüşümle paralel ilerlemekte ve bu durum, fonksiyonalist yaklaşımın öngördüğü biçimde, iç kurumsal dönüşümün bölgesel entegrasyona olan etkisini gözler önüne sermektedir. Güçlü başkanlık sisteminden yarı başkanlık sistemine geçiş, parlamenter temsiliyetin güçlendirilmesi ve senato yapısının yeniden yapılandırılması gibi reformlar, Özbekistan'ın daha hesap verebilir ve kapsayıcı bir yönetim modeli inşa etmekte olduğunu göstermektedir. Bu da TDT içindeki normatif ve yönetsel uyumu desteklemektedir.

Ekonomik alanda Özbekistan, sadece doğal kaynak ihraç eden bir ülke olmanın ötesine geçmekte ve üretim, ihracat ve sanayi çeşitliliği ile bölgesel ekonomik merkez olmaya yönelmektedir. Özellikle altın, bakır ve uranyum gibi stratejik madenlerdeki üretim kapasitesi, Özbekistan'ı enerji ve teknoloji sektörlerinde stratejik bir tedarikçi konumuna getirmektedir. Bu kaynakların, TDT içi üretim zincirlerinde değerlendirilmesi, ekonomik simbiyozu güçlendirecek ve teşkilat içindeki ekonomik iç içe geçişi (economic interdependence) derinleştirecektir. Bununla birlikte Çin ile gelişen ilişkilerde ortaya çıkan borçlanma riski, kurumsal çeşitlendirme ve dayanışmacı stratejik özerklik yaklaşımını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda TDT'nin sunduğu alternatif platformlar, Özbekistan'ın çok yönlü dış politikasında dengeleyici bir araç işlevi görecektir.

Dış politikada Özbekistan, pragmatik ve çok vektörlü yaklaşımıyla TDT'nin bölgesel ve küresel açılımında köprü ülke işlevi üstlenmektedir. Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan ile geliştirilen üçlü iş birliği platformları, bu işlevin somut bir yansımasıdır. Ankara Deklarasyonu ile dijital gümrük entegrasyonu, enerji iş birliği ve savunma koordinasyonu gibi alanlarda atılan adımlar, işlevsel-siyasi geçişkenliği mümkün kılmaktadır. Fonksiyonalist kurama göre, teknik alanlarda sağlanan başarı, siyasi bütünleşmeyi de beraberinde getirecektir. Bu nedenle Özbekistan'ın altyapı yatırımları ve ticari rotalarda oynadığı aktif rol, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik bir norm inşası anlamına da gelmektedir.

Özbekistan'ın katkısı sadece maddi ve teknik değil, aynı zamanda kültürel ve akademik düzlemde de belirleyici niteliktedir. TÜRKÜNİB dönem başkanlığını üstlenmesi, yükseköğretimdeki entegrasyonu kurumsallaştırmakta ve Türk dünyası gençliğine yönelik ortak bir zihinsel havza oluşturmaktadır. Eğitimde standartlaşma, ortak müfredatlar ve akademik mobilite gibi girişimler, Türk kimliğinin sosyal inşa sürecine epistemolojik derinlik kazandırmaktadır. Bu bağlamda Özbekistan, sembolik tarihsel romantizmden çıkarak, pragmatik kültürel altyapı inşasına yönelmektedir.

Sonuç olarak Özbekistan, TDT içerisinde hem kurumsal-siyasi reformları hem de ekonomik ve kültürel kapasitesiyle, fonksiyonalist ve konstrüktivist entegrasyon modelinin ideal bir bileşeni hâline gelmektedir. Tarihsel romantizmi nostaljiden çıkarıp, teknik ve normatif yapıların sentezinde işlevsel kılan bu  lke, Türk dünyasının çok katmanlı bütünleşme vizyonunda merkezî bir mihver olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda Özbekistan, sadece bir katılımcı değil, aynı zamanda entegrasyonun taşıyıcı kolonlarından biri olacaktır.

Özbekistan, Türk dünyasının teknik, ekonomik ve lojistik altyapısının güçlendirilmesine dönük katkılarını artırmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Trans-Hazar ve Orta Koridor taşımacılığı projelerinde Özbekistan merkezli lojistik merkezlerinin kurulması hedeflenecektir. Ülkenin stratejik konumu, bu g zerg hların merkezinde yer alarak Türk dünyası içi ticaretin kesintisiz akışını sağlayacak yeni ulaşımlarının tesisine olanak tanımaktadır.

Sınır  tesi ticaretin dijitalleşmesi kapsamında, dijital gümrük sistemlerinin TDT  lkeleriyle entegrasyonu yaygınlaştırılacaktır. Özellikle BTK demiryolu hattı, Bakü Limanı ve Taşkent çevresinde yer alacak lojistik  slerle bağlantılı altyapı projeleri geliştirilecektir. Bu entegrasyon, Türk dünyasında lojistik verimliliği artırırken Özbekistan'ı bir bölgesel lojistik merkezine dönüştürecektir.

Özbekistan'ın sahip olduğu altın, bakır ve uranyum gibi stratejik madenler, TDT  lkeleriyle birlikte kurulacak ortak sanayi ve tedarik zincirlerinde etkin şekilde değerlendirilecektir. Bu kaynaklar, sadece ekonomik büyüme değil, aynı zamanda bölgesel teknoloji ve sanayi entegrasyonu açısından da belirleyici rol oynayacaktır.

Enerji diplomasisi alanında, Özbekistan'ın doğalgaz ve hidrojen gibi kaynaklarını TDT içinde değerlendirmeye dönük ikili ve çok taraflı anlaşmalar yapılacaktır. Böylece enerji güvenliği konusunda dayanışmacı bir yapı inşa edilecektir. Tarım ve sulama teknolojileri alanındaki bilgi birikimi de Türk dünyasına bilgi transferi ve ortak projeler aracılığıyla aktarılacaktır.

Yabancı yatırımcılara yönelik sağlanan gümrük ve vergi muafiyetleri, Türk dünyası sermayesini çekmeye öncelik verecek şekilde yeniden düzenlenecektir. Bu adım, Özbekistan'ın yatırım ortamını Türk yatırımcılar için cazip hâle getirmeyi ve bölgesel kalkınmayı simetrik biçimde desteklemeyi amaçlamaktadır.

Fonksiyonel entegrasyonun sağladığı ortak zemin üzerine kimliksel dayanışmanın inşa edilmesi, Özbekistan'ın öncülüğünde kültürel ve ideolojik araçlarla desteklenecektir. Taşkent'te kurulmakta olan Uluslararası Türk Devletleri Üniversitesi, tüm Türk devletlerinin gençlerine hitap edecek şekilde çok dilli, çok branşlı ve ortak kimlik çerçevesinde yapılandırılacaktır. Bu yapı, akademik dayanışma ve kültürel aktarım için bir merkez işlevi görecektir.

Özbekistan'ın üstlendiği TÜRKÜNİB dönem başkanlığı, yükseköğretimde ortak diploma sistemleri, öğrenci değişim programları ve ortak müfredat geliştirme gibi girişimlerle kurumsallaşacaktır. Bu sayede, Türk dünyasında yükseköğretim alanında ortak bir epistemolojik havza oluşturulacaktır.

Özbekistan'ın tarihsel kimliği ve kültürel mirası, ortak medya ve yayın platformları üzerinden görünür kılınacaktır. Bu medya araçları, kültürel paylaşımı güçlendirmenin yanı sıra, halklar arasında kimliksel uyumun pekişmesine hizmet edecektir. Özellikle ortak kültür ve tarih derslerinin, Özbekistan başta olmak üzere tüm TDT ülkelerinin lise ve üniversite müfredatlarına entegre edilmesi planlanmaktadır.

Genç ve dinamik nüfus yapısıyla dikkat çeken Özbekistan, Türk gençliği için kültür diplomasisi merkezleri kuracak ve bu merkezler üzerinden genç liderlik ağlarının gelişimini destekleyecektir. Böylece, geleceğin Türk dünyası liderleri arasında kimlik tabanlı bağlar inşa edilecektir.

Fonksiyonel iş birlikleri ve kimliksel yakınlık, kurumsal yapılarla kalıcı hâle getirilecektir. Bu çerçevede TDT bünyesinde Ortak Lojistik ve Gümrük Komisyonu'nun Özbekistan merkezli olarak yapılandırılması planlanmaktadır. Bu yapı, TDT içindeki ticari işlemleri standartlaştırmak ve denetlemek açısından merkezi bir rol oynayacaktır.

Özbekistan, TDT Savunma İşbirliği Mekanizması'na aktif katkı sağlayacak; Azerbaycan'daki ortak tatbikatlara düzenli katılım göstererek güvenlik alanında kurumsal iş birliğini derinleştirecektir. Üçlü iş birliği platformları (Türkiye–Azerbaycan–Özbekistan), kurumsal temele oturtulacak ve düzenli bakanlar zirveleri modeliyle sürdürülebilir hâle getirilecektir.

TDT Finans Forumu veya Kalkınma Bankası'nın bir şubesinin Taşkent'te açılması yönünde girişimlerde bulunulacaktır. Bu hamle, Özbekistan'ı TDT içi yatırım ve kalkınma finansmanı alanında merkezî bir aktör konumuna taşıyacaktır. Ayrıca, Özbekistan'ın

öncülüğünde TDT Ortak Sanayi Bölgeleri (TSB) konsepti geliştirilecek ve bu bölgelerde Türk yatırımcılar için özel teşvik rejimleri uygulanacaktır.

Bölgesel güvenlik bağlamında, Afganistan politikasında Özbekistan'ın önerisiyle TDT İnsani Yardım Koordinasyon Merkezi kurulacaktır. Bu merkez, TDT'nin insani sorumluluk alanındaki kapasitesini artırırken Özbekistan'ın dengeleyici diplomasi vizyonunu kurumsallaştıracaktır.

Çin ile ilişkilerde artan borçlanma riski karşısında, TDT içi karşılıklı yatırım ve altyapı fonlarının devreye alınması planlanmaktadır. Böylece bölge ülkeleri arasında daha dayanıklı bir ekonomik yapı kurulacaktır. Ayrıca, ortak dış politika vizyon belgeleri hazırlanarak Özbekistan'ın çok vektörlü diplomasi tecrübesi TDT genelinde model hâline getirilecektir.

Bu üç aşamalı model (İşlevsellik → Kimlik → Kurumsallaşma), Özbekistan'ın TDT içindeki entegrasyon stratejisini fonksiyonel çıkarılardan kültürel dayanışmaya, oradan da kalıcı kurumsal yapılara doğru evrimleştirmektedir. Jeopolitik konumu, kaynak potansiyeli ve reformcu yönetim anlayışı ile Özbekistan, bu döngünün her aşamasında yönlendirici ve katalizör rol üstlenmektedir.

7.6. TÜRKMENİSTAN'IN POTANSİYELİ

İşlevsel-inşacı entegrasyon modeline göre, TDT üyelerinin birliktelikleri yalnızca sembolik kimlik ortaklıklarına değil, aynı zamanda teknik, ekonomik, kültürel ve kurumsal düzeyde somut iş birliklerine dayanmalıdır. Bu bağlamda Türkmenistan, tarafsızlık statüsünü koruyarak ama çok alanlı katkılar sunarak bu modele önemli katkılar sağlayabilecek ülkelerin başında gelmektedir.

Türkmenistan, sahip olduğu enerji kaynakları, coğrafi konumu ve ulaştırma altyapısı ile TDT'nin teknik, ekonomik ve altyapısal entegrasyonuna simgesel değil, doğrudan katkı sunacak bir pozisyona sahip bulunmaktadır. Trans-Hazar Boru Hattı'nın hayata geçirilmesiyle, Türkmen gazı Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya yönlendirilecek, böylece Türkmenistan enerji diplomasisinde tek taraflı Çin bağımlılığından kurtularak TDT içinde stratejik enerji omurgası haline gelecektir.

Tarım, tekstil ve kimya gibi enerji dışı sektörlerde Türk yatırımcılara yönelik özel teşvik bölgeleri oluşturularak TDT içi ekonomik çeşitlilik desteklenecektir. Türkmenistan'ın ulusal kalkınma programlarıyla uyumlu olacak şekilde, TDT bünyesinde ortak altyapı ve yatırım fonları kurulması, ekonomik sürdürülebilirliği güvence altına alacaktır.

Fonksiyonel entegrasyon süreçlerinin oluşturduğu zeminin, kültürel ve kimliksel dayanışma ile güçlendirilmesi, Türkmenistan'ın TDT içindeki kimlik üretim kapasitesini artıracaktır. Taşkent'te kurulmakta olan Türk Devletleri Üniversitesi'ne Türkmenistanlı öğrencilerin aktif katılımı sağlanacak, bu sayede ortak akademik kimlik oluşumuna katkı sunulacaktır.

Türkmenistan'da Türk Kültürü Enstitüsü ya da “Türkmenistan–Türk Dünyası Kültür Merkezi” gibi yapılar teşkil edilerek, dil, tarih ve edebiyat ekseninde kültürel yakınsama sağlanacaktır. Ortak medya projeleri ve belgesel dizilerle Türkmen tarihî mirası, Türk dünyası kamuoyuna tanıtılacak, bu da kolektif hafızanın derinleşmesine katkı sunacaktır.

Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsü çerçevesinde yumuşak güç diplomasisi kapasitesi, TDT içinde arabuluculuk, kültürel diyalog ve gençlik diplomasisi gibi alanlarda yapılandırılacaktır. Özellikle genç Türkmen nüfusunun kültürel değişim programlarıyla TDT gençliğiyle etkileşimi artırılacaktır.

Fonksiyonel ve kimliksel dayanışmanın kurumsal yapılarla kalıcı hâle getirilmesi, Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsüyle çelişmeden TDT içinde kurumsal bir aktör olarak konumlanmasını mümkün kılacaktır.

Türkmenistan merkezli bir TDT Enerji Koordinasyon Merkezi hem veri paylaşımı hem de politika uyumu açısından kurumsal bir platform oluşturacaktır. Aynı zamanda Türkmenistan'da TDT Gözlemci Ülkeler Temsilcilik Ofisi açılarak, kurumsal süreklilik sağlanacaktır.

TDT bünyesinde kurulacak Ortak Ulaştırma Komisyonu'na Türkmenistan'ın teknik uzmanlık ve altyapı kapasitesiyle katkı vermesi, tarafsızlık statüsüne uygun, ancak etkin bir katılım düzeyi sağlayacaktır. Türkmenistan, Hazar Güvenlik Diyalogu gibi yumuşak güvenlik alanlarında diplomatik kolaylaştırıcı rol üstlenecek, TDT'nin çok taraflı güvenlik mimarisine dolaylı destek sunacaktır.

Türkmenistan ayrıca, TDT Ortak Yatırım Fonu'nun doğu ayağı için ev sahibi ülke olabilir; bu fon üzerinden enerji dışı sektörlerin desteklenmesi yönünde özel finansman modelleri geliştirilecektir. Hazar'ın hukuki statüsü konusunda elde edilen kısmi uzlaşma, Trans-Hazar projelerinin hukuki ve teknik temellerini güçlendirecek, bu da kurumsal altyapıyı tamamlayıcı bir rol üstlenecektir.

Türkmenistan'ın TDT ile ilişkileri, romantik bir tarihî birliktelikten, fonksiyonel iş birliğine, oradan da kurumsallaşmış kimlik ve politika alanlarına evrilen döngüsel ve simbiyotik bir model ile sürdürülebilir hâle gelecektir. Bu yaklaşımda Türkmenistan, klasik üyelikten ziyade alana özgü katkılarla tanımlanan pragmatik entegrasyon modelinin öncüsü olacaktır.

Bu hibrit çerçeve sayesinde Türkmenistan, tarafsızlık statüsünü aşındırmadan, enerji, ulaştırma, kültür ve ekonomi gibi alanlarda TDT'nin çok vektörlü entegrasyon vizyonuna hem işlevsel hem de kimliksel düzeyde katkı sunacaktır. Bu katkılar, aynı zamanda Türkmenistan'ın bölgesel güvenlik, ekonomik çeşitlenme ve diplomatik denge arayışlarıyla da stratejik uyum içinde olacaktır.

Türkmenistan'ın teknik, ekonomik ve altyapısal entegrasyonu güçlendirmeye yönelik atacağı adımlar, TDT'nin ekonomik işlevselliğini güçlendirecektir. İlk olarak, Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı projesine aktif destek verilmesi, Türkmenistan'ın enerji ihracatını çeşitlendirmesini sağlayacak ve Azerbaycan ile Türkiye üzerinden Avrupa pazarına erişimini mümkün kılacaktır. Bu proje, yalnızca Türkmenistan'ın enerji arz güvenliğini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda TDT'nin enerji diplomasisindeki stratejik derinliğini de artıracaktır.

Öte yandan, Lapis Lazuli Koridoru'nun tam kapasiteyle işler hâle getirilmesi, Türkmenistan'ı Orta Asya–Kafkasya–Anadolu bağlantısında bir lojistik merkez hâline dönüştürecektir. Türkmenbaşı Limanı'nın dijital gümrük sistemleriyle TDT ticaret zincirine entegre edilmesi, bölgesel ticaretin hızlanmasına ve sınır ötesi veri akışının standardizasyonuna katkı sunacaktır.

Ayrıca Türkmenistan, pamuk ve buğday üretimi gibi tarımsal deneyimlerini ortak tarım politikaları ve kırsal kalkınma projeleri yoluyla TDT ile paylaşarak gıda güvenliği temelli bir iş birliği zeminine katkı sunacaktır. Enerji dışı sektörlerde Türk yatırımcılar için özel ekonomik bölgeler kurulması, tekstil, kimya ve inşaat gibi alanlarda Türkmenistan'ı bölgesel üretim merkezi konumuna getirecektir.

Türkmenistan'ın altyapı finansmanı ihtiyacı, TDT ülkeleriyle birlikte kurulacak çok taraflı altyapı fonları aracılığıyla çeşitlendirilecektir. Bu kapsamda, Türkmenistan'ın Çin'e olan enerji bağımlılığı, TDT ile geliştirilecek alternatif pazar stratejileriyle dengelenecek ve ülke daha çok vektörlü enerji diplomasisine yönelmiş olacaktır.

Fonksiyonel iş birliğinin kültürel ve kimliksel düzeyde pekişmesi, Türkmenistan'ın TDT içindeki sosyal bütünleşmesini destekleyecektir. Bu doğrultuda, Türkmenistan'da bir TDT Kültür ve Gençlik Merkezi kurulması, genç liderlik değişim programlarının başlatılmasını mümkün kılacak ve kuşaklar arası bağları güçlendirecektir.

Türkmenistan'daki üniversitelerin TÜRKHÜNB ile iş birliğine katılması, akademik entegrasyonun gelişmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda ortak tarih, kültür ve medeniyet müfredatlarının Türkmenistan'ın katkısıyla TDT ülkelerinde eş güdümlü olarak hazırlanması, ortak bir eğitim havzasının oluşmasını mümkün kılacaktır.

Türkmen kültürünün halı, müzik ve edebiyat gibi öğeleri, ortak medya projeleri ve belgesel platformlarıyla TDT çapında görünür hâle getirilecektir. Türkmenistan'ın çok dillilik ve alfabe geçişi deneyimi, Türk dünyasında yazılı kültür ortaklığının tesisine örnek teşkil edecektir.

Yüksek okuma oranı ve gelişmiş eğitim altyapısı, TDT burs programları ve dijital eğitim platformlarıyla entegre edilerek Türkmenistan'ın eğitim sisteminin bölgesel bilgi üretimine katkısı artırılacaktır.

Kimlik temelli dayanışmanın kalıcı kurumsal yapılara dönüştürülmesi, Türkmenistan'ın TDT içindeki yerini daha da belirginleştirecektir. Bu bağlamda, Türkmenistan'ın TDT Enerji İşbirliği Mekanizması'na gözlemci statüyle katılımı, veri paylaşımı ve teknik eş güdüm açısından önemli bir eşik olacaktır.

TDT Ortak Yatırım Fonu'nun Aşgabat'ta açılacak bir alt ofisi, enerji dışı sektörlerde Türkmenistan merkezli projelerin finansmanına olanak tanıyacaktır. Ayrıca, Hazar Denizi'nden geçecek ulaştırma ve enerji projeleri için TDT Hazar İşbirliği Komisyonu oluşturulmalı; Türkmenistan bu yapının hem coğrafi hem diplomatik liderliğini üstlenmelidir.

Tarafsızlık politikası nedeniyle doğrudan askerî iş birliğine katılamayan Türkmenistan, TDT Barış Diplomasisi ve Arabuluculuk İnisiyatifi kapsamında yumuşak güç temelli bir diplomatik rol oynayacak; bu sayede bölgesel denge ve arabuluculuk kapasitesine katkı sunacaktır.

TDT Daimî Sekreteryası ile Türkmenistan arasında kurumsal temas noktalarının oluşturulması, teknik uzman değişiminin sistematize edilmesini sağlayacaktır. Türkmenistan, aynı zamanda enerji arz koordinasyonu konusunda teknik danışmanlık görevini üstlenerek TDT içinde veri sağlayıcı ülke konumuna evrilecektir.

Son olarak, TDT–Türkmenistan Ortak Gözlemci Statü Reformu, kültür, ekonomi ve ulaştırma gibi alanlarda Türkmenistan’a daha geniş yetkiler tanıyacak biçimde yeniden yapılandırılmalıdır.

Bu döngüsel ve hibrit entegrasyon modeliyle Türkmenistan, doğrudan askerî ya da siyasi entegrasyon süreçlerine katılmadan, enerji, lojistik, kültür ve yumuşak diplomasi eksenlerinde çok katmanlı ve pragmatik bir iş birliği zemini oluşturabilecektir. Böylece Türkmenistan, klasik gözlemci konumunun ötesine geçerek TDT içinde stratejik ve çok vektörlü bir ortak haline gelecektir.

7.7. MACARİSTAN’IN POTANSİYELİ

Macaristan, Avrupa’nın merkezinde yer alan stratejik konumuyla TDT ile iş birliğini yalnızca sembolik düzeyde değil, işlevsel ve kurumsal boyutlarda da geliştirme potansiyeline sahiptir. Orta Koridor’un Avrupa’ya uzanan rotasında Budapeşte’nin merkezi bir transit noktaya dönüşmesi, Macaristan’ı yalnızca lojistik açıdan değil, aynı zamanda siyasi ve enerji diplomasisi bağlamında da anahtar bir aktör haline getirmektedir. Türkiye, Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden uzanan ulaşım hatlarıyla Macaristan, Avrupa ile Avrasya arasındaki ticaretin hızlandırılmasına katkı sunacak; dijital gümrük sistemleri ve modern lojistik altyapısı sayesinde sınır ötesi entegrasyonu kurumsallaştıracaktır. Bu çerçevede Macaristan, TDT ürünlerinin Avrupa pazarına geçişinde teknik ve ticari filtreleme noktası işlevi görecektir.

Enerji alanında, Macaristan’ın Hazar kaynaklarına ulaşma konusundaki stratejik ilgisi, TDT içinde onu sadece bir tüketici değil, aynı zamanda bir dağıtım ve geçiş ülkesi haline getirecektir. Özellikle doğalgaz, hidrojen ve yeşil enerji projeleri çerçevesinde Macaristan hem enerji güvenliğini çeşitlendirme hem de TDT ile birlikte çevresel sürdürülebilirliği destekleme yönünde hibrit çözümler geliştirecektir. Jeotermal ve hidrojen gibi yenilenebilir enerji alanlarında ortak Ar-Ge projeleri ve enerji diplomasi platformları, Macaristan’ın bu alandaki işlevselliğini kalıcılaştıracaktır.

Bu işlevsel entegrasyonun kültürel ve kimliksel düzeyde güçlendirilmesi, Macaristan’ın TDT içerisindeki sosyal inşa süreçlerine aktif katılımıyla mümkün olacaktır. Budapeşte merkezli “TDT Kültür ve Akademi Merkezi”nin kurulması, tarih, dil ve sanat alanlarında ortak etkinliklerin düzenlenmesini sağlayacaktır. Ayrıca Macaristan’da düzenlenen Büyük Kurultaj gibi etkinliklerin TDT bünyesinde kurumsallaştırılması, tarihsel bağları yeniden canlandırarak kolektif bir kimlik oluşturma sürecine hizmet edecektir. Bu kapsamda, “Turan Kültürel

Bursları” ile Macaristan’a gelen öğrenci sayısının artırılması, genç kuşakların ortak bir kimlik etrafında birleşmesine katkı sağlayacaktır.

Üniversiteler arası iş birlikleri, ortak müfredat ve çift diploma programları ile akademik entegrasyon güçlendirilecektir. Macaristan’daki Türkoloji araştırmaları, Türk dünyasının kültürel diplomasisine katkı sağlayacak şekilde genişletilecektir. Ortak medya projeleriyle, Macaristan-Türk dünyası arasındaki tarihsel ve kültürel bağlar daha görünür hale getirilerek kamuoyunda farkındalık artırılacaktır. “Doğu’nun en batıdaki halkı” söylemiyle Macar kimliğinin çok katmanlı şekilde inşa edilmesi hem iç siyasette hem de TDT ile ilişkilerde kültürel yakınlığı meşrulaştıracaktır.

Bu sosyal ve işlevsel temelin kurumsallaşmaya evrilmesi, Macaristan’ın TDT içinde kalıcı bir ortak haline gelmesini sağlayacaktır. Budapeşte’de “TDT Avrupa Ofisi”nin kurulması, Avrupa Birliği ile Türk dünyası arasında diplomatik temasları sistematik hâle getirecektir. TDT’nin enerji ve ulaştırma komisyonlarına Macaristan’ın gözlemci değil, işlevsel koordinatör olarak katılımı sağlanacaktır. “Avrupa–Türk Dünyası Ortak Ulaştırma Forumu” gibi yapılar, Macaristan’ın lojistik entegrasyonda lider bir aktör olmasını kurumsallaştıracaktır. Ayrıca, dijital diplomasi ve siber iş birliği ofisleri aracılığıyla Macaristan, TDT’nin dijital dönüşümüne destek sunacaktır.

Kurumsal çerçevenin bir diğer ayağını ise ticaret, yatırım ve teknik uyum süreçleri oluşturacaktır. TDT ile AB arasındaki teknik mevzuat uyumu için Budapeşte öncülüğünde “TDT–AB Uyum Platformu” kurulacak, bu platform Macaristan’ın diplomatik kolaylaştırıcılık işlevini güçlendirecektir. Macaristan’ın TDT içerisindeki bu çok boyutlu rolü, klasik gözlemci konumunu aşarak, enerji, ulaştırma, eğitim ve kültürel alanlarda derinleşmiş ve yapılaşmış bir ortaklık modeline dönüşecektir.

Sonuç olarak, Macaristan’ın TDT’ye katkıları tarihsel romantizmden ziyade fonksiyonel iş birlikleri, sosyal inşacı kimlik anlatıları ve kurumsal entegrasyon çerçevesinde şekillenmektedir. Bu döngüsel model hem TDT’nin Avrupa nezdindeki görünürliğini artıracak hem de Macaristan’ı Türk dünyasının Batı’ya açılan diplomatik ve ekonomik kapısı haline getirecektir. Bu bağlamda Macaristan’ın TDT’ye katkısı, işlevsellikten kimliğe, kimlikten kurumsallaşmaya doğru evrilen döngüsel bir entegrasyon modeli çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Fonksiyonel düzeyde Macaristan, özellikle Orta Koridor’un Avrupa ayağını oluşturarak lojistik entegrasyonda kilit bir rol üstlenecektir. Türkiye, Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden

Avrupa'ya uzanan güzergâhın terminal ülkesi olan Macaristan, Budapeşte merkezli lojistik üsler aracılığıyla TDT ürünlerinin Avrupa pazarlarına erişimini kolaylaştıracaktır. Bu kapsamda sınır ötesi dijital gümrük sistemleri, veri paylaşım altyapıları ve teknik uyum mekanizmaları geliştirilecek; ticaret hacminin artışıyla birlikte Macaristan, TDT-AB lojistik zincirinin filtreleme ve geçiş noktası işlevi görecektir. Aynı zamanda, Hazar doğalgazının Avrupa'ya taşınmasında Macaristan, sadece tüketici değil, aynı zamanda dağıtıcı ülke konumuna evrilecektir. Bu süreç, enerji diplomasisinde TDT ve Avrupa arasında stratejik köprüler kurulmasını sağlayacaktır. Yeşil enerji, jeotermal ve hidrojen teknolojilerinde ortak Ar-Ge projeleriyle çevresel sürdürülebilirlik de işlevsel gündemin parçası hâline getirilecektir.

İşlevsel iş birliğinin sağladığı bu teknik ve ekonomik zemin, zamanla kültürel yakınlaşmaya ve kimliksel dayanışmaya dönüşecektir. Bu çerçevede Budapeşte'de kurulması planlanan “TDT Kültür ve Akademi Merkezi”, tarih, dil ve sanat alanlarında ortak etkinliklerin kurumsallaşmasını mümkün kılacaktır. Macaristan'daki üniversitelerin TÜRKÜNİB ağına dâhil edilmesi, çift diploma programları, öğrenci değişim mekanizmaları ve ortak müfredat geliştirme çalışmaları sayesinde akademik kimlik üretimi desteklenecektir. Ayrıca Macaristan'da düzenlenen Büyük Kurultaj gibi etkinlikler, Türk dünyasıyla sembolik ve kültürel bağları güçlendirecek; “Doğu'nun en batıdaki halkı” söylemi üzerinden Macar kimliğinin TDT ile bütünleşmesine ideolojik zemin oluşturacaktır. Turan Kültürel Burs Programı ile Macaristan'a gelen Türk devletlerinden öğrenci sayısı artırılacak, ortak medya projeleriyle tarihsel bağlar Türk dünyası kamuoyuna görünür kılınacaktır.

Kimlik düzeyinde inşa edilen bu yaklaşmanın kurumsal yapılarla kalıcılaştırılması, Macaristan'ın TDT içindeki rolünü daha da stratejik hâle getirecektir. Bu bağlamda, Budapeşte'de “TDT Avrupa Ofisi”nin kurulması önerilmekte; böylece TDT'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinde diplomatik süreklilik sağlanması hedeflenmektedir. Enerji ve ulaştırma komisyonlarında Macaristan'ın gözlemci değil, teknik koordinatör olarak görev alması planlanmakta; dijital diplomasi, siber güvenlik ve AB uyum mekanizmalarının yönetileceği platformların Macaristan merkezli oluşturulması öngörülmektedir. Ayrıca, TDT-AB teknik mevzuat eşgüdümünü sağlayacak “Uyum Platformu” Budapeşte öncülüğünde tesis edilerek, Macaristan'ın diplomatik kolaylaştırıcılık işlevi kurumsal bir kimliğe kavuşturulacaktır.

Tüm bu gelişmeler, Macaristan'ın TDT içindeki gözlemci statüsünden çıkarak çok vektörlü, alan merkezli ve kalıcı iş birlikleri ile şekillenen bir ortaklık modeline yönelmesini sağlayacaktır. Bu model, klasik tam üyelikten ziyade, enerji, ulaştırma, kültür ve dijital

diplomasi alanlarında fonksiyonel iş birlikleri, ideolojik yakınlıklar ve kurumsal temsille örölmüş bir entegrasyon çerçevesi sunacaktır. Böylelikle Macaristan, Türk dünyasının Avrupa'daki stratejik uzantısı ve küresel sistemdeki diplomatik meşruiyetini güçlendiren simetrik bir ortak olarak öne çıkacaktır.

7.8. KKTC'NİN POTANSİYELİ

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), TDT'nin stratejik açılım alanlarından biri hâline gelmektedir. Fonksiyonalist açıdan değerlendirildiğinde, KKTC; Doğu Akdeniz'in enerji-jeopolitik denklemi içinde, yalnızca Türkiye açısından değil, tüm Türk dünyası açısından da kritik bir konumda yer almaktadır. Enerji yollarının kavşağında bulunan bu yapı, bölgesel enerji arz güvenliğine katkı sunacak ve TDT'nin batıya yönelen enerji stratejilerinde tamamlayıcı bir istasyon olarak konumlanacaktır. Deniz yetki alanları, hidrokarbon rezervleri ve deniz ulaşımı gibi alanlarda işlevsel derinleşme sağlanması, KKTC'nin sembolik değil, reel stratejik bir aktöre dönüşmesini mümkün kılacaktır.

KKTC'nin TDT ile kurduğu ilişkiler, yalnızca ekonomik ya da diplomatik sınırlarla değil, kimlik inşasına katkı sağlayan kültürel bağlarla da pekişmektedir. Sosyal inşacılık perspektifi, KKTC'nin Türk dünyası ile tarihsel, kültürel ve dilsel ortaklıklar temelinde dayanışmayı inşa ettiğini göstermektedir. KKTC'de bulunan üniversiteler aracılığıyla sürdürölen öğrenci değişim programları, TDT üye devletleriyle ortak kimlik bilincinin güçlenmesini desteklemektedir. Bu yönüyle KKTC, yalnızca politik bir özne değil; aynı zamanda kolektif Türk kimliğinin Akdeniz havzasındaki taşıyıcısı hâline gelmektedir.

Kurumsal düzeyde ise KKTC'nin TDT içindeki rolü henüz gözlemci statüyle sınırlı olmakla birlikte, bu statünün işlevsel olarak genişletilmesi beklenmektedir. Fonksiyonel-konstrüktivist hibrit model gereğı, KKTC'de TDT'ye bağı bir temsil ofisinin kurulması hem kurumsal görönlölüğü artıracak hem de karar alma süreçlerine katılımıda süreklilik sağlayacaktır. Ayrıca KKTC'nin TDT altında bir "Akdeniz İş Birliğı Platformu"na ev sahipliğı yapması, Türk devletlerinin yalnızca Orta Asya'ya değil, aynı zamanda Akdeniz jeopolitiğıne entegre olmasını mümkün kılacaktır.

Enerji politikaları özelinde KKTC'nin konumu, TDT açısından çok yönlü fırsatlar yaratmaktadır. Türkiye ile ortak yürütölen sondaj faaliyetleri ve deniz yetki alanı tanımlamaları, KKTC'yi bölgesel enerji güvenliğinde merkezi bir unsur haline getirmektedir. Bu yapı, enerji diplomasisinin sadece Doğu Akdeniz'le sınırlı kalmamasını, Orta Asya enerji hatlarıyla bağı

kurmasını sağlayacaktır. Böylece KKTC, Türk dünyası için bir enerji transfer ve koordinasyon platformuna dönüşecektir.

Jeopolitik açıdan bakıldığında, KKTC yalnızca bir ada devleti değil, aynı zamanda Türk dünyasının Güney Avrupa ve Kuzey Afrika ile kurduğu temas alanıdır. Bu stratejik konum, KKTC'yi hem deniz gücü tahkimi hem de dış politika senaryoları açısından bir "laboratuvar alanı" haline getirmektedir. Uluslararası hukuk nezdindeki tanınma sorunu da TDT'nin kolektif diplomasi kapasitesini test edebileceği ve küresel düzeyde görünürlüğünü artırabileceği bir fırsat sunmaktadır.

Sonuç olarak KKTC'nin TDT'ye entegrasyonu, geleneksel dayanışma söylemlerinin ötesinde, çok katmanlı ve döngüsel bir süreç olarak gelişmektedir. Başlangıçta sembolik olan ilişkiler, işlevsellik kazanmakta; işlevsellik üzerinden kimlik inşası sağlanmakta, nihayetinde bu süreç kurumsallaşarak kalıcı ve sürdürülebilir bir bütünleşme modeli üretmektedir. Bu yönüyle KKTC, tarihsel romantizmden pragmatik entegrasyona uzanan döngüsel modelin somut bir örneği olarak değerlendirilmektedir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), sahip olduğu jeopolitik konum, enerji potansiyeli ve siyasi kurumsallaşması sayesinde TDT ile ilişkilerinde sembolik ötesi, işlevsel ve kurumsal bir ortaklık kapasitesine sahiptir. Bu bağlamda KKTC'nin TDT'ye katkısı, fonksiyonel iş birliklerinden kimliksel dayanışmaya, oradan da kurumsallaşmış yapılarla kalıcı bir entegrasyona doğru evrilecek hibrit ve döngüsel bir çerçevede değerlendirilmelidir.

Fonksiyonel düzeyde, KKTC'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik konumu, enerji güvenliği ve ulaştırma hatları açısından onu Türk dünyasının denize açılan kapısı hâline getirecektir. Özellikle ada çevresindeki hidrokarbon rezervlerinin TDT enerji diplomasisine entegre edilmesi, yalnızca Türkiye'nin değil, Türk devletlerinin tamamının enerji arz güvenliğine katkı sağlayacaktır. KKTC limanlarının dijital altyapılarla güçlendirilerek TDT lojistik zincirine bağlanması, Akdeniz–Orta Asya arasında işleyen ticaret ve ulaştırma ağlarının tamamlayıcı halkasını oluşturacaktır. Bu süreçte KKTC, sadece enerji tüketicisi değil; aynı zamanda enerji geçiş, depolama ve işleme merkezi olarak konumlanacaktır. Aynı şekilde turizm, tarım, bilişim ve alternatif enerji gibi sektörlerde KKTC'nin üretim kapasitesi, Türk dünyasıyla karşılıklı fayda temelinde bir ekonomik işlevsellik oluşturacaktır. Yatırım ortamının TDT sermayesi için özel teşvik programlarıyla uyumlandırılması, ada ekonomisinin bölgesel döngüye eklenmesini sağlayacaktır.

Fonksiyonel iş birliğinin güçlendirilmesiyle birlikte, kültürel kimlik ve sosyal dayanışma zemininde KKTC, TDT'nin kimlik üretim süreçlerine entegre olacaktır. Bu kapsamda KKTC'de kurulacak “Türk Dünyası Kültür ve Medeniyet Merkezi”, Avrasya’dan gelen gençler, akademisyenler ve sanatçılar için ortak bir kültürel etkileşim platformu sunacaktır. KKTC üniversitelerinin TÜRKÜNİB ağına katılması, öğrenci değişim programlarının kurumsallaşmasını sağlayacak; KKTC’nin yükseköğretim kapasitesi, Türk dünyası gençliği için cazibe merkezi hâline gelecektir. Ortak tarih, alfabe, edebiyat ve sanat alanlarında geliştirilecek projeler, KKTC’yi yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda kültürel bir köprü hâline getirecektir. Ayrıca, KKTC’nin çok partili demokratik yapısı ve anayasal kurumları, Türk devletlerinin yerel yönetim ve kamu idaresi alanında deneyim paylaşımı için örnek teşkil edecektir. Bu bağlamda KKTC, TDT içinde hem kimliksel temsilin hem de demokratik meşruiyetin sembol alanlarından biri olacaktır.

Bu kimliksel yakınlaşmanın kurumsal yapılara dönüştürülmesi, KKTC’nin TDT içinde gözlemci statüsünün ötesine geçmesini mümkün kılacaktır. TDT bünyesinde KKTC için özel bir “Akdeniz Temsil Ofisi”nin açılması, Doğu Akdeniz’in Türk dünyası diplomasisinde bir alt bölge olarak kurumsallaşmasına zemin oluşturacaktır. Gözlemci statüsünün yeniden düzenlenerek KKTC’ye enerji, kültür, ulaştırma ve eğitim alanlarında karar süreçlerine katılım hakkı tanınması, kurumsal bütünlüğü sağlamlaştıracaktır. Enerji diplomasisi bağlamında KKTC’nin TDT Enerji Komisyonları’na teknik danışmanlık düzeyinde katılımı, adanın enerji geçiş stratejilerinde tamamlayıcı rolünü kurumsallaştıracaktır. Ayrıca, deniz yetki alanları, hidrokarbon rezerv paylaşımı ve Doğu Akdeniz’deki uluslararası hukuk müzakerelerinde KKTC’nin koordinasyon merkezine dönüşmesi, TDT’nin küresel aktörlüğünü destekleyecektir. Bu süreçte KKTC, sadece siyasi statü tartışmalarının değil, aynı zamanda bölgesel enerji ve güvenlik politikalarının da vazgeçilmez bileşeni olarak yeniden tanımlanacaktır.

Sonuç olarak KKTC, TDT’ye sunduğu katkılarla klasik gözlemci kimliğinin çok ötesine geçmektedir. Ada hem teknik kapasitesi hem kültürel birikimi hem de stratejik konumuyla Türk Dünyası’nın Doğu Akdeniz’deki çok yönlü temsil alanı hâline gelmektedir. Bu döngüsel ve hibrit entegrasyon modeli, KKTC’nin fonksiyonel iş birlikleri üzerinden kimliksel derinlik kazanmasını ve bu kazanımı kurumsal yapılara dönüştürmesini sağlayacaktır. Böylece KKTC, Türk dünyasının güney kanadında stratejik, diplomatik ve kültürel bir ön üs olarak konumlanacaktır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türk toplulukları Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan yaklaşık 11 milyon kilometrekarelik bir alanda 260 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Bu Türk toplulukları arasında bağımsız olanlar tarafından kurularak, siyasi ve ekonomik bir örgütlenmeyi esas alan TDT'nin üye ve gözlemci ülkelerinin yüzölçümü 5 milyon kilometrekareye yakın ve nüfusu yaklaşık olarak 180 milyondur. TDT'de henüz tam bütünleşme (entegrasyon) sağlanmamış olsa da birçok alanda (35 alan) önemli adımlar atılmakta ve iş birliği yapılan hususlar gün geçtikçe artmaktadır.

TDT, Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ile 1992 yılında başlayan sürecin bir sonucudur. Avrupa Birliği'nin yapısında bir dil birliği olmayışına çözüm olarak geliştirdiği *farklılıkta birlik* düşüncesi, uzlaşma kültürü ile temelleri atılmış bir birlik için yerinde bir düşünce olarak görünmektedir. Türk devletleri için ise *uzlaşma*, *farklılıkta birlik* yerine, *aynılıkta birlik* üzerine inşa edilmelidir. Türk devletleri için *aynılık*, en başta *dil* için söz konusudur. Türk Birliği'ni zaruret haline getiren sebepler arasında, AB'nin kuruluş dinamikleri arasında olduğu gibi, ortak tehditlere karşı mücadele olsa da AB'den farklı ve çok daha avantajlı yönlerden biri, Türk Birliği'nin ortak bir dile sahip olmasıdır. Bu durumda Avrupa Birliği'nin *farklılıkta birlik* düşüncesinin aksine, ortak dil, din ve tarihin oluşturduğu kültürel kalıtımın Türk Birliği oluşturmada bir başat unsur olarak kullanılması sağlanmalıdır.

Çalışma kapsamında yapılan SWOT analizine göre bazı bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgular arasında öne çıkanlar şu şekilde özetlenebilir. TDT'nin güçlü yönleri olarak: Türkiye'nin savunma sanayi başta olmak üzere teknolojiye elde ettiği gelişmelerin yanında Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji başta olmak üzere doğal kaynak zenginlikleri; kültürel-tarihsel ortaklık ve dil birliği; Türkiye'nin bölgesel liderliği ve altyapı yatırımları, ortak vizyon belgeleri, diaspora kapasitesi ve kültürel diplomasi potansiyeli öne çıkmaktadır.

TDT'nin zayıf yönleri ise, teşkilat bünyesinde düşük kurumsallaşma ve sınırlı sekretarya kapasitesi; ulaşım altyapısında bütünsellik eksikliği, üye devletler arasındaki ekonomik ilişkiler ve ticaret kapasitesinin yetersizliği, siyasi ve hukuki açıdan entegrasyonu güçleştiren farklılıklar; eğitim ve yükseköğretimde eşitsizlikler, karar alma süreçlerinde aşırı devlet merkezliliği şeklinde sıralanabilir.

Analiz sonuçlarına göre bazı fırsat ve tehditler de tespit edilmiştir. Bu bağlamda; Kuşak ve Yol Girişimi ile örtüşen jeopolitik konum, Avrupa'nın enerji tedarikinde çeşitlilik arayışı, ortak yatırım fonları ve üniversitelerin kurulması, genç ve dinamik nüfusun ekonomik katkı

potansiyeli öne çıkan fırsatlar olarak görünmektedir. Tehditler ise: Çin, Rusya ve İran'ın artan bölgesel baskıları; özellikle Çin'in bölgede uyguladığı yatırım ve borç tuzağı kaynaklı bağımlılık ilişkisi; çözülmemiş sınır sorunları ve etnik çatışmalar, terör, radikalizm, kaçakçılık gibi güvenlik tehditleri sıralanabilir.

2009'dan 2025'e uzanan süreçte TDT, uluslararası ilişkiler kuramlarının farklı boyutlarını yansıtan çok yönlü bütünleşme çerçeveleri sunmaktadır.

Federalist açıdan, TDT henüz egemenlik üstü bir Türk birliği olmaktan uzaksa da Pantürkizm ideallerinin kısmen kurumsallaştığı bir platform olarak gelecekte daha bütünleşik bir yapıya evrilebileceğine dair sinyaller vermektedir.

Konfederalist perspektifle değerlendirildiğinde, TDT başarılı bir gönüllü devletler birliği modeli olarak karşımıza çıkmaktadır; üyeler tam egemenliklerini korurken, esnek ama sürekli bir iş birliği mekanizması yaratılmıştır. Bu konfederal yapı, Türk dünyasında tarihte ilk kez kurumsal bir çatı oluşturmuş ve yavaş ama istikrarlı bir gelişim çizgisi tutturmuştur.

Kurumsalcı teori, TDT'nin en somut yönlerinden birini açıklamada etkilidir: 15 yıllık sürede teşkilat, çok sayıda organ ve süreçle kurumsallaşmış, bu da üyeler arasındaki iş birliklerini derinleştirip çeşitlendirmiştir. Kurumlar arası düzenli temas, ortak normların filizlenmesine yol açmış; TDT, bir örgüt kültürü ve kimliği geliştirmeye başlamıştır.

Karşılıklı bağımlılık kuramı çerçevesinde, üye devletlerin ekonomik ve beşerî bağları güçlendikçe, çatışma olasılıkları azalmış ve iş birliğine yönelim artmıştır. Bugün Türk Devletleri, enerji nakil hatlarından ticarete, ulaştırmadan güvenliğe kadar çok boyutlu bir ağ ile birbirine bağlanmıştır; bu ağ, hepsine kazanç getirdiği için korunup genişletilmektedir.

İletişim (transactional) kuramı açısından ise TDT, ortak dil ve kültür etrafında yoğun bir iletişim topluluğu yaratarak, Türk dünyasında güçlü bir “biz duygusu” inşa etmektedir. Bu duygu, entegrasyonun toplumsal temelini sağlamlaştırdığı gibi, liderlerin siyasi iradesini de güçlendirecek duruma gelmiştir. Türk toplulukları nezdinde “kardeşlik” söylemi somut bir karşılığa kavuşmuştur.

Bölgeselcilik teorisi, TDT'yi Soğuk Savaş sonrası yeni bölgesel entegrasyon trendleri içinde konumlandırarak, onun çok boyutlu ve çok aktörlü yapısına ışık tutmaktadır. TDT, geleneksel coğrafi tanımları aşp kültürel bir coğrafya tanımlayarak özgün bir bölgesel aktör ortaya çıkarmıştır; bölgesel dayanışmayı küresel güç mücadelelerinde denge unsuru yapma potansiyeli de buradan kaynaklanmaktadır.

Hükümetlerarası teori veya devletlerarasıcılık yaklaşımına göre, TDT'nin karar alma mekanizmalarındaki oydaşmacı ve egemenlikçi niteliği en iyi açıklayan yaklaşımdır: Entegrasyonun sınırları üyelerin rızasıyla belirlenmekte, devlet çıkarları uyum gösterdiği

ölçüde derinleşme sağlanmaktadır. Bu, TDT'nin gerçekçi ve sürdürülebilir bir çizgide yol almasını sağlamıştır; zira hiçbir üye kendini zorlanmış hissetmemekte, aksine ortak fayda gördüğü için iş birliğine katılmaktadır.

Liberal bütünleşme kuramına göre, devletler arası ortaklıklar salt güvenlik endişelerinden ibaret olmayıp ekonomik çıkarlar, iç siyaset talepleri ve fonksiyonel iş birliği süreçleriyle adım adım gelişmektedir. TDT bakımından bu evrim ve yaklaşım doğrulanmaktadır: Başlangıçta teknik gereklilikler için (ör. Bakü–Tiflis–Kars demir yolu, Orta Koridor projeleri) yapılan iş birlikleri, giderek üye ülkelerin daha fazla “birlikte hareket etme”nin avantajlarına ikna olmasına ve diplomaside koordinasyonun artmasına yol açmıştır. Bu süreçte, “kazan-kazan” algısı dış politika ve siyasi yakınlaşma adımlarına zemin hazırlamış; Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a verilen ortak destek, üyeler arasındaki diplomatik sinerjiyi çarpıcı biçimde yansıtmıştır. Sonuç olarak, küçük ama fonksiyonel projelerden doğan iş birliği, zamanla daha kapsamlı bir siyasi ve toplumsal bütünleşme potansiyelini mümkün kılmıştır.

Fonksiyonalist bakımdan TDT’de ulaştırma, lojistik, turizm, eğitim ve sağlık gibi ‘teknik’ alanlarda yürütülen projeler, fonksiyonalist mantığa uygun biçimde “somut sorunları çözmeye” gayesiyle hayata geçirilmektedir. Ulaştırma ve enerji alanında ortaya konan iş birliği mekanizmaları, örgütün Pantürk bir ideolojiden ziyade pragmatik bir bütünleşme modeli geliştirdiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, üyeler arası güvenin artmasına, zamanla daha geniş kapsamlı entegrasyon adımlarına yol açmaktadır.

Neo-fonksiyonalist açıdan TDT özelinde, başlangıçta kültürel ve ekonomik iş birliğini merkeze alan projeler, örneğin Orta Koridor’un geliştirilmesi, ortak alfabe hazırlıkları, dijital dönüşüm çalışmaları, giderek siyasi koordinasyonu da artıran etkilere yol açmıştır. Neo-fonksiyonalist kuramda, ulusal hükümetlerin yanı sıra ulus-üstü bürokrasi ve sivil toplum aktörleri de entegrasyonun itici gücü olarak kabul edilmektedir. TDT’de de sekreteryanın koordinasyon faaliyetleri, bakanlıklar düzeyindeki uzman gruplar ve gençlik kampları, düşünce kuruluşları gibi sivil platformlar, tam da neo-fonksiyonalist “kendi kendini büyüten iş birliği” mantığını doğrulamaktadır. Fonksiyonalist ve neofonksiyonalist yaklaşımın her ikisi bağlamında bakıldığında ise, ekonomik ve teknik iş birliklerinin (örneğin Türk Yatırım Fonu, ulaşım koridorları gibi) giderek yoğunlaşması, gelecekte spill-over (taşma ve yayılma) etkisiyle daha derin entegrasyon adımlarına zemin hazırlaması mümkün görünmektedir. Ancak neofonksiyonalizmin öngördüğü şekilde bir supranasyonal (ulus-üstü) otoritenin ortaya çıkması için, TDT’nin mevcut hükümetlerarası doğasını aşan yeni mekanizmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu da zaman içinde mümkün olabilecek, üyelerin egemenlik haklarını kısmen ortak kurumlara devretmesini gerektirecek bir süreci ortaya çıkaracaktır.

Sosyal inşacı (konstrüktivist) yaklaşımda aktörlerin kimlik, norm ve değerler çerçevesinde şekillenmesi bağlamında TDT’de “ortak Türk kimliği” ve tarihsel bellek, üyeler arası ilişkileri besleyen güçlü bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Sosyal inşacılar için, devletlerin davranışı çıkar hesaplarının ötesinde “biz” algısına dayanmaktadır. TDT’nin söyleminde öne çıkan “kardeşlik”, “ortak tarih ve dil” gibi unsurlar Teşkilat üyelerinin kendilerini tek bir topluluğun parçası olarak kurgulamasına hizmet etmektedir. Bu inşa süreci, sadece hükümetleri değil, toplumları da kapsamaktadır; dil ve kültür projeleri, gençlik kampları, üniversiteler arası değişim programları gibi faaliyetler, kimlik ve aidiyet duygusunu güçlendirmektedir. Böylece TDT, maddi faktörlerin yanı sıra paylaşılan değerler üzerinden de entegrasyonu ilerletmektedir. TDT’nin en büyük başarısının Türk dünyası ortak kimliği ve dayanışma ruhu yaratmak olduğunu söylemek mümkündür. Ortak dil ve kültüre verilen önem, topluluklar arası artan iletişim ve karşılıklı güven, Deutsch’un bahsettiği güvenlik topluluğunun tohumlarını atmıştır. Bugün TDT üyeleri arasında bir çatışma yaşanması neredeyse düşünülemez hale gelmiştir; aksine, bir üyeye yönelik tehdit algısı oluştuğunda diğerleri diplomatik ve siyasi destek vermektedir. Bu durum, birliğin duygusal-manevi temelini sağlamlaştığını göstermektedir ki, siyasal birliğin inşasında bu temel, vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tezde önerdiğimiz, bütünleşme teorileri arasında yer almayan, işlevsel-inşacılık (fonksiyonel-konstrüktivizm) adıyla kavramsallaştırdığımız bütünleşme yaklaşımı, TDT’nin bütünleşme süreçleri çerçevesinde dikkatlere sunulmuştur. Literatürdeki tekil açıklayıcı modellere göre daha bütünleşik ve esnek bir çerçeve sunan bu yaklaşım, neo-fonksiyonalistlerin öngördüğü işlevsel spillover mekanizmalarını, sosyal inşacıların ortaya koyduğu kimlik inşası süreçleriyle harmanlamaktadır. Teori, normatif değere dayalı açıklamaların altını çizdiği ortak idealler olgusunu reddetmeden, fakat bunu somut iş birliği pratikleriyle iç içe geçmiş olarak değerlendiren bir bütünleşme yaklaşımı olarak ortaya konulmaktadır. Bu açıdan, TDT’nin 2009-2025 dönemi entegrasyonunu anlamak için işlevsel-inşacılık (Fonksiyonalist-konstrüktivizm), klasik teorilerin tek başına açıklamakta yetersiz kalabileceği boyutları bir araya getiren özgün bir kuramsal model olarak tanımlanmaktadır. Bu model, TDT örneğinde görüldüğü üzere, teknik iş birliği adımlarının toplumsal yakınlaşmaya, toplumsal/kültürel yakınlaşmanın da yeni teknik ve siyasi adımlara evrildiği döngüsel bir bütünleşme (entegrasyon) dinamiğini açıklamaktadır.

TDT’nin Türk Birliği’ne dönüşümünü uzun vadeli ve kademeli bir süreç olarak değerlendirmek mümkündür. Entegrasyon teorileri bize, böyle bir birliğin ancak gerekli ekonomik, kurumsal şartlar ve kimlik şartları olgunlaştığında gerçekleşebileceğini öngörmektedir. Bugünün koşullarında TDT, tam anlamıyla bir siyasi birlik olmaktan ziyade

güçlü bir iş birliği platformudur. Ancak son on yılda yaşanan gelişmeler, Türk devletlerinin tarihî romantizmden pragmatik entegrasyona veya akılcı bütünleşmeye doğru önemli bir yol aldığını göstermektedir. Eğer saptanan zayıflıklar giderilir ve fırsatlar değerlendirilebilirse, 21. yüzyılın ilerleyen diliminde bugünün TDT'sinin “Türk Birliği”ne dönüşmesi mümkün görünmektedir. Bu, sadece Türk dünyasının değil, Avrasya'nın istikrar ve refahı açısından da yeni bir jeopolitik gerçeklik oluşturacaktır. TDT örneği, AB dışındaki kültürel temelli entegrasyonların başarı şansı konusunda uluslararası ilişkiler literatürüne önemli bir vaka sunmakta ve fonksiyonalizm ile kimlik inşasının sentezlendiği, işlevsel-inşacılık (fonksiyonalist-konstrüktivizm) olarak adlandırılabilir özgün, nevi şahsına münhasır (sui generis) ve bütünleşme teorileri arasında bulunmayan bir bütünleşme modeli ortaya çıkarmaktadır.

İşlevsel-Inşacılık Modeli Bağlamında TDT, tarihsel ve kültürel ortaklıktan beslenen; siyasal, ekonomik ve kültürel düzeyde çok boyutlu iş birliği imkânları sunan bir platform olarak Türk Birliği vizyonunun kurumsal temelini oluşturmaktadır. Tez kapsamında yapılan analizler, TDT'nin işlevsel iş birlikleriyle kimlik inşasını bir arada ilerlettiğini ve bu yönüyle işlevsel-inşacılık modeline uygun bir entegrasyon süreci yürüttüğünü göstermektedir.

TDT'ye çalışmada önerdiğimiz bütünleşme modeli çerçevesinde bakıldığında ise hem işlevselci hem de sosyal inşacı dinamiklerin eş zamanlı olarak yürüdüğü gözlemlenmektedir.

Bu ikili gelişme çizgisi, TDT'nin gelecekte kurumsallaşmış bir entegrasyon örgütü ve hatta bir “Türk Birliği”ne dönüşmesi potansiyelini artırmaktadır.

İşlevselci kurama göre TDT, düşük siyaset alanlarındaki iş birliklerini başarıyla çeşitlendirerek, zamanla siyasi alanlara taşan bir bütünleşme süreci yürütmektedir. Sosyal inşacılık açısından ise, bu süreç yalnızca çıkar temelli değil; kolektif kimlik ve ortak değerler üzerine inşa edilmektedir. Bu nedenle TDT hem teknik-ekonomik hem de ortak kimlik düzlemlerinde gelişen hibrit veya simbiyotik olarak adlandırılabilir bir entegrasyon modeline sahiptir.

2040 Vizyonu gibi stratejik belgeler, bu iki yaklaşımın sinerjisini yansıtır niteliktedir: hem fonksiyonel hedefler (ulaştırma, enerji, dijitalleşme) hem de normatif hedefler (ortak alfabe, diaspora politikası, kültürel iş birliği) birlikte yer almaktadır. Bu çerçevede TDT, işlevsel temelde büyüyen ama sosyal inşa süreciyle meşruiyet kazanan bütünleşik bir Türk dünyası vizyonuna adım adım yaklaşmaktadır.

Öneriler

Bütünleşme sürecinde TDT'nin üye ülkeleri bağlayan standart yasalar aracılığıyla kişi, mal, hizmet ve sermaye dolaşımı özgürlüklerini kapsayan bir ortak pazar geliştirmesi ve ortak

para birimi kullanma yönünde adımlar atması beklenmektedir. Avrupa Birliği'nin Lizbon Anlaşması örnek alınarak süreçlerin etkin, demokratik, şeffaf, dünya sahnesinde bütünleşmiş ve güvenli hale getirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, Türk Devletleri Parlamentosu'nun kurulması, görev dağılımında netlik sağlanması ve kamunun belge ve toplantılara erişiminin artırılması önem arz etmektedir. Türk Birliği'nin bütünleşme süreçleri değerlendirildiğinde, hedeflenen derinleşme ve genişleme adımlarıyla, Türk Konseyi'nden TDT'ye evrilen sürecin nihayetinde Türk Birliği'ne ulaşılması beklenmektedir. Ortak semboller ve uygulamaların (bayrak, marş, pasaport vb.) hayata geçirilmesi, uluslararası tüzel kişilik, diplomatik temsilcilikler, ticaret anlaşmaları ve ortak dış politika oluşturulması gerekmektedir. Akademik düzeyde, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüleri ve Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümlerinin ilişkili araştırma birimleri olarak çalışması, bilimsel faaliyetlerle teşkilata katkı sağlamaları mümkün görünmektedir. Ortak staj ve değişim programları aracılığıyla kültürel tanışma ve akademik iş birliklerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu adımlar için gerekli ortak bütçe oluşturularak, Avrupa Birliği'nin bürokratik hantallığına düşülmemesi önem arz etmektedir. Türkoloji bölümleri başta olmak üzere akademik ihtisas alanlarına göre oluşturulacak benzer çalışma grupları, Türk Birliği hedefinin anahtar unsurları olarak ele alınması gereken akademik birimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak TDT'nin mevcut yapısını daha işlevsel-inşacı kılmak ve gelecekte ulus-üstü bir "Türk Birliği" statüsüne ulaştırmak için tespit edilen öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Kurumsal Derinleşme ve Yapısal Reformlar

Kurumsal derinleşme perspektifiyle bakıldığında, bölgesel entegrasyonun sürdürülebilirliğini sağlayacak güçlü bir sekretarya yapılanmasının, TDT için vazgeçilmez bir gereklilik olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği'nde Komisyon'un sektör temelli Genel Müdürlükleri (DGs)²²⁰ ile politika süreçlerinin esnek, uzmanlaşmış ve günlük olarak yönetilmesi; ASEAN Sekretaryası'nda ise sektörel koordinasyon ve uygulama izleme kapasitesinin bütünleşmenin dinamosu olması, uluslararası alanda iyi uygulama örnekleri olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, TDT bünyesinde de operasyonel yetkiye sahip "İcra Daireleri" ile sektörel "Politika Uygulama Ofisleri"nin kurulması; sekretarya bütçesi ile insan kaynağı çeşitliliğinin artırılması ve idari kapasitenin güçlendirilmesi temel bir reform ihtiyacı olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, askeri, dijital dönüşüm, enerji, tarım ve yapay zekâ gibi stratejik sektörler için yeni genel sekreter yardımcılarının atanması ve bu alanlarda uzman alt birimlerin oluşturulması hem hızlı politika üretimi hem de uygulama takibinde etkinliği

²²⁰ https://commission.europa.eu/about/departments-and-executive-agencies_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

artıracaktır. Böyle bir dönüşüm, TDT'nin uzun vadeli hedeflerine ulaşmasını sağlayacak sürdürülebilir, veri temelli ve çok aktörlü bir yönetim altyapısı tesis edecektir.

Enerji, yapay zekâ ve dijitalleşme gibi stratejik öneme sahip alanlarda hızlı ve uzmanlaşmış karar süreçlerinin inşası hem TDT'nin bölgesel rekabet gücü hem de inovasyon kapasitesinin artırılması açısından kritik bir gerekliliktir. Uluslararası düzeyde OECD'nin Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Müdürlüğü²²¹ ile AB'nin Dijital Tek Pazar Genel Müdürlüğü²²² gibi örneklerde görüldüğü üzere, teknoloji temelli dönüşümler için kurumsal düzeyde özel yapılanmalar, politika üretimi ve uygulama arasındaki mesafeyi kısaltmakta, alan bazlı uzmanlığı teşvik etmektedir. Benzer bir yaklaşımla, TDT bünyesinde doğrudan Genel Sekreter Yardımcılarına bağlı olarak faaliyet gösterecek “Yapay Zekâ ve Dijital Dönüşüm Ofisi” ile “Bölgesel Enerji İnovasyon Merkezi” gibi sektörel alt birimlerin oluşturulması gerekmektedir. Bu yapılanma hem stratejik sektörlerde nitelikli ve hızlı karar üretimi sağlar hem de politika uygulamalarında esneklik, koordinasyon ve yenilikçiliği ortaya çıkaracaktır. Sonuçta, TDT genelinde dinamik, ölçeklenebilir ve uluslararası rekabete açık bir yönetim modeli hayata geçirilmiş olacaktır.

Bakanlıklar düzeyinde düzenli olarak gerçekleştirilecek sektörel konsey toplantılarının kurumsallaştırılması, TDT üye ülkeleri arasında çok aktörlü, kapsayıcı ve sürekli bir karar alma kültürü tesis edilmesini mümkün kılacaktır. Avrupa Birliği'nde farklı alanlardaki “Konsey Formatları” (ör. Çevre, Ulaştırma Konseyi) gibi başarılı modellerden ilhamla, TDT çatısı altında her bir stratejik sektör için yıllık “Bakanlar Konseyi Zirvesi” takvimi oluşturulmalı ve alınan kararların uygulanmasını izlemek üzere daimî teknik komiteler kurulmalıdır. Bu yapılanma sayesinde, kararların uygulama süreçleri şeffaf ve izlenebilir hale gelirken, hızlı ve etkili koordinasyonun da kurumsal temeli atılmış olacaktır. Böylece, TDT'de sadece karar üretimi değil, aynı zamanda sürdürülebilir uygulama ve sürekli izleme ile desteklenen, hızlı, şeffaf ve çok paydaşlı bir yönetim altyapısı geliştirilerek stratejik entegrasyon hedeflerine ulaşılması kolaylaştırılacaktır.

Bölgesel entegrasyonun başarısında, altyapı projelerinin yalnızca fiziksel olarak tamamlanması yeterli olmayıp, teknik, dijital ve hukuki standartların uyumlaştırılması da kritik öneme sahiptir. Özellikle TANAP ve BTK Demiryolu gibi projelerde, Avrupa Birliği'nin Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları (TEN-T)²²³ modelinde olduğu gibi, teknik standartların ve ilgili

²²¹ <https://www.oecd.org/en/about/directorates/directorate-for-science-technology-and-innovation.html> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²²² <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²²³ https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/infrastructure-and-investment/trans-european-transport-network-ten-t_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

mevzuatların bütünleştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, TDT bünyesinde “Bölgesel Altyapı Uyum Standartları Komitesi” kurulması; altyapı projelerinde ortak standartların belirlenmesi ve uygulanmasının yanında, proje ilerlemelerinin tüm üye ülkelerce anlık olarak izlenebileceği dijital veri paylaşım platformlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Böylece hem şeffaflık hem de yüksek seviyede koordinasyon sağlanırken, uluslararası standartlara uyum ve operasyonel verimlilik de sürdürülebilir şekilde güvence altına alınacaktır. Bu bütünleşik model, TDT’nin bölgesel entegrasyon kapasitesini güçlendirerek, uzun vadeli başarı ve etkiyi garanti edecektir.

Enerji piysalarının bölgesel entegrasyonu, yalnızca altyapıların fiziksel olarak birbirine bağlanmasıyla değil, aynı zamanda regülasyon standartlarının uyumlaştırılması ve nitelikli insan kaynağının artırılmasıyla sürdürülebilir hâle gelecektir. Avrupa Enerji Topluluğu²²⁴ örneğinde olduğu gibi, sadece AB ülkeleri arasında değil, AB dışı ülkelerle de ortak enerji piyasası ve regülasyon mekanizmaları oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, TDT ülkelerinde enerji regülasyonunda uyumun sağlanabilmesi için, ortak eğitim modüllerinin hazırlanması ve “TDT Enerji Akademisi” gibi kurumsal yapıların hayata geçirilmesi kritik önemdedir. Ayrıca, kapasite geliştirme programları yoluyla enerji sektöründe çalışanların üye ülkeler arasında dolaşımı teşvik edilmeli ve böylece uzman havuzu sürekli olarak genişletilmelidir. Bu bütüncül yaklaşım, regülasyon uyumunu hızlandırırken, bölgesel entegrasyonun kalıcı ve sürdürülebilir olmasını da garanti altına alacaktır.

Bölgesel lojistikte dijital entegrasyon, tedarik zincirinin verimliliğini ve rekabetçiliğini artırmada vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. AB’de uygulanan Dijital Lojistik Platformları²²⁵ ve “e-CMR”²²⁶ sistemi örneklerinde olduğu gibi, taşımacılık süreçlerinin gerçek zamanlı izlenebilmesi ve evrak işlemlerinin dijital ortamda hızla tamamlanması, operasyonel hız ve maliyet avantajı sağlamaktadır. Benzer biçimde, TDT çatısı altında kurulacak “TDT Akıllı Lojistik Platformu”, üye ülkeler arasında dijital harita paylaşımı ve rota entegrasyonu sayesinde sınır ötesi taşımacılığı optimize edecek; lojistik merkezler arası veri paylaşımı ve tedarik zinciri süreçlerinde şeffaflık sağlayacaktır. Ayrıca, lojistik veri standardizasyonu yoluyla ülkeler arası işlemler uyumlu hale getirilecek, bürokratik engeller azaltılacak ve taşımacılıkta izlenebilirlik üst düzeye çıkarılacaktır. Bu dijital dönüşüm, TDT’nin bölgesel

²²⁴ https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/international-organisations-and-initiatives/energy-community_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²²⁵ https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/logistics-and-multimodal-transport/logistics_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²²⁶ <https://e-cmr.eu/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

lojistikte küresel rekabet gücünü ve sürdürülebilir entegrasyonunu kalıcı biçimde güçlendirecek stratejik bir adım olacaktır.

Kurumsal merkezlerin işlevsel ve sürdürülebilir biçimde yapılandırılması, TDT'nin bölgesel kapasite inşasında ve sektörel uzmanlık ağlarının gelişiminde temel bir kaldıraç işlevi görecektir. ASEAN Afet Yönetimi Merkezi²²⁷ gibi örneklerden ilhamla, Bakü'de kurulacak Ekonomi ve Enerji Sekreteryası ile Şuşa'da tesis edilecek Savunma Sanayi Koordinasyon Ofisi gibi merkezler için, ölçülebilir performans göstergeleri ve periyodik izleme-raporlama mekanizmaları tasarlanmalı, böylece hesap verebilirlik ve kurumsal öğrenme döngüsü güçlendirilmelidir. Bu merkezler aracılığıyla bilgi, tecrübe ve iyi uygulama transferinin sürekliliği sağlanırken; uzmanlaşmış bölgesel ağlar arasında senkronizasyon ve inovasyon kapasitesi de artırılabilecektir. Bu yaklaşım, TDT'nin hem yönetim kalitesini hem de kurumsal yenilikçiliğini kalıcı olarak güçlendirecek ve entegrasyon hedeflerine ulaşma sürecinde esnek, ölçülebilir ve şeffaf bir yönetim altyapısı sağlayacaktır.

Gözlemci temsilci sistemleri, bölgesel örgütlerde şeffaflık, bilgi paylaşımı ve katılımcı yönetişimin güçlendirilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey ECOSOC²²⁸ ve AB Parlamento Gözlemci Programı'ndan²²⁹ alınan ilhamla, TDT bünyesinde gözlemci statüsündeki temsilcilerin yalnızca pasif izleyici değil, sektör toplantılarında aktif, yapıcı ve veri temelli katkı sunabilen aktörler olarak konumlandırılması gereklidir. Bu amaçla, ülkeler arası bilgi ve tecrübe akışını desteklemek için rotasyonel katılım modeli benimsenmeli; gözlemci temsilcilere belirli dönemler boyunca farklı stratejik sektörlerde görev alma ve uygulama süreçlerine katılma fırsatı tanınmalıdır. Böyle bir sistem, TDT içerisinde örgüt içi öğrenme kapasitesini, çok aktörlü ve kapsayıcı yönetişim ilkesini ve şeffaf politika geliştirme süreçlerini kalıcı biçimde güçlendirecek; aynı zamanda paydaşlar arasında kurumsal güven ve etkileşimi artıracaktır.

Ortak finansal araçlar ve bölgesel kalkınma bankaları, bölgesel entegrasyonun ekonomik boyutunu güçlendiren ve yenilikçi sektörlerin sürdürülebilir büyümesine olanak tanıyan temel kurumlardır. Afrika Kalkınma Bankası²³⁰ ve AB'nin InvestEU²³¹ Fonu gibi örneklerde görüldüğü üzere, bu tür mekanizmalar inovasyon, yeşil dönüşüm ve girişimcilik alanlarında uzun vadeli, düşük maliyetli finansman sağlamaktadır. TDT bağlamında ise,

²²⁷ <https://asean.org/our-communities/asean-socio-cultural-community/disaster-management-humanitarian-assistance/> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

²²⁸ <https://ecosoc.un.org/en> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

²²⁹ https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-election-observation-0_en (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

²³⁰ <https://bank-of-africa.net/en/foundation/> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

²³¹ https://investeu.europa.eu/investeu-programme/investeu-fund_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

Azerbaycan Kalkınma Bankası ve TDT Ortak Fonu üzerinden, özellikle yeşil büyüme ve bölgesel girişimcilik ekosistemini geliştirmeyi esas alan, hedefli kredi ve hibelerin sunulması önerilmektedir. Bu sayede hem bölgedeki yenilikçi projeler hem de sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrudan desteklenecektir; ayrıca, fonun dağılımında şeffaflık ve performans göstergelerine dayalı değerlendirme mekanizmaları kurulması finansal sürdürülebilirliği artıracaktır. Böylece, kaynakların verimli kullanımı sağlanırken, finansal sürdürülebilirlik ve bölgesel kalkınma süreçlerinde kurumsal güven de artırılmış olacaktır.

Ortak vizyon stratejileri, bölgesel bütünleşmenin uzun vadede istikrar ve sürdürülebilirlik kazanmasında anahtar rol oynayacaktır. Örneğin ASEAN Vision 2025²³², üye devletlerin farklı politik önceliklerine rağmen bölgesel entegrasyonun ana eksenini oluşturmuş ve yol haritası işlevi üstlenmiştir. TDT bağlamında ise, Azerbaycan'ın 2030: Sosyo-Ekonomik Kalkınma Öncelikleri²³³ gibi mevcut ulusal stratejilerin uyumlandırılması ve ortak değerler ekseninde bir "2040 Vizyon Belgesi"nin güncellenmesi gerekmektedir. Bu belge; dijitalleşme, enerji, yeşil büyüme, savunma, kültürel entegrasyon gibi alanlarda somut hedefler içermelidir ve TDT bünyesinde oluşturulacak izleme komitesi tarafından belirli aralıklarla güncellenerek uygulama performansının izlenmesi gerekmektedir. Böyle bir stratejik vizyon, üye ülkeler arası koordinasyonu artırırken, küresel aktörlere de Türk dünyasının istikrarlı ve öngörülebilir bir entegrasyon modeli geliştirdiği mesajını verecektir.

Savunma Sanayii ve Güvenliğin Kurumsallaştırılması

Askerî sanayi iş birliği ve ortak güvenlik konseptinin etkinleşmesi için, modern savunma sanayii entegrasyonunun TDT kapsamında yalnızca teknoloji paylaşımıyla sınırlı kalmaması, bunun ötesine geçilerek Ar-Ge, ortak üretim ve insan kaynağı geliştirme süreçlerinin bütünleşik ve koordineli biçimde yürütülmesi esas alınmalıdır. Özellikle ortak tehdit algısının güçlendirilmesi ve savunma tedarik zincirlerinin bölgesel ölçekte entegre edilmesi, TDT ülkelerinin savunma kapasitesini anlamlı şekilde artıracaktır. Bu çerçevede, NATO'daki Industrial Advisory Group (NIAG)²³⁴ ve AB'deki European Defence Agency (EDA)²³⁵ benzeri iyi uygulama örnekleri temel alınarak, TDT çatısı altında kurulacak "Ortak Savunma Yatırımları Ajansı"nın; insansız hava araçları (İHA/SİHA), elektronik harp sistemleri, askeri yazılım ve siber savunma gibi ileri teknoloji ve kritik alanlarda ortak üretim, Ar-Ge ve teknoloji transferi programlarını başlatması gerekmektedir. Söz konusu ajans, üye

²³² <https://www.asean.org/wp-content/uploads/images/2015/November/aec-page/ASEAN-Community-Vision-2025.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²³³ <https://president.az/az/articles/view/50474> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²³⁴ https://diweb.hq.nato.int/niag/Pages_Anonymous/oldDefault.aspx (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²³⁵ <https://eda.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

lkeler arasında teknik bilgi, yetkinlik ve tecrübe paylaşımını kurumsal ve sürdürülebilir bir çerçevede organize ederek, bölgede yenilikçi bir savunma ekosisteminin temellerini atacaktır. Böylece, savunma sanayiinde hem bölgesel rekabet gücü hem de teknolojik ve operasyonel bağımsızlık hedefleri uzun vadede kalıcı olarak desteklenmiş ve TDT savunma iş birliğı modeli uluslararası düzeyde örnek teşkil edecek bir düzeye taşınmış olacaktır.

TDT'nin savunma ve güvenlik alanındaki kurumsallaşma sürecinde, NATO'nun "Smart Defence"²³⁶ ve AB PESCO²³⁷ (Permanent Structured Cooperation) modellerinden ilham alınarak insansız sistemler, siber savunma ve lojistik destek gibi stratejik alanlarda ihtisaslaşmış yetenek havuzlarının oluşturulması ve bu havuzların ye ülkeler arasında rotasyonel biçimde yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. Böyle bir yapılanma, ye ülkelerin teknik kapasite, insan kaynağı ve deneyimini kolektif biçimde bir araya getirerek, bölgesel güvenlik sisteminin hem esnekliğıni hem de srdrlebilirliğıni belirgin şekilde artıracaktır. Bunun yanı sıra, sivil-militer iş birliğı kapsamında hayata geçirilecek "Güvenlik ve Savunma Politikaları Akademisi", TDT bünyesinde savunma alanında nitelikli insan kaynağı yetiştirilmesini sağılayacak, ortak norm ve standartların geliştirilmesine öncülük edecek ve ortak bir güvenlik kültürünün oluşmasına güçlü bir zemin hazırlayacaktır. Bu bütünleşik yaklaşım, TDT'nin ortak tehditlere karşı daha hızlı ve uyumlu hareket edebilmesini sağılarken, bölgesel güvenlik ekosisteminin dayanıklılığını ve kolektif kriz refleks kapasitesini de uzun vadede güçlendirecektir.

Türkiye'nin SİHA/İHA teknolojilerindeki ileri düzey birikimi, TDT yesi ülkelerin savunma kabiliyetlerinde çarpan etkisi yaratan stratejik bir avantaj sağılarken, bu kapasitenin bölgesel entegrasyonunda yalnızca nihai ürün satışıyla sınırlı kalınmamalı; çok yönlü teknoloji transferi, kapsamlı know-how paylaşımı, ortak montaj ve üretim hatlarının tesisi ve çok katmanlı personel eğıtim programlarını içeren bütüncül bir iş birliğı modeli benimsenmelidir. Baykar ve TUSAş'ın Kazakistan, Azerbaycan ve Kırğızistan'da başlattığı teknoloji transferi ve bakım-onarım merkezleri, bu vizyonun pratikteki ilk örneklerini oluştururken, bundan sonraki aşamada özellikle Orta Asya'daki askeri sanayi bölgelerinde ortak "İHA Test ve Eğıtim Kampüsleri"nin kurulması; bakım, modernizasyon ve teknik destek altyapısının bölgesel olarak paylaşılması kritik öneme sahiptir. Böyle bir model sayesinde, TDT lkeleri ileri askeri teknolojiye erişim ve operasyonel bağımsızlık kazanırken, savunma sanayiinde nitelikli insan kaynağı yetiştirilmesi ve sürdürülebilir bir inovasyon ekosisteminin oluşturulması da güvence altına alınacaktır.

²³⁶ https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_06/20140602_140602-media-background_mltinational-projects_en.pdf (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²³⁷ <https://www.pesco.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

Çok taraflı askeri tatbikatların düzenlenmesi, TDT ülkeleri arasında askeri birlikte çalışabilirliği (interoperability) en üst düzeye çıkararak, acil durumlarda komuta-kontrol ve operasyonel yapının etkin biçimde ortak hareket etmesini sağlayacaktır. Bu tatbikatlar yalnızca askeri birliklerin koordinasyonunu değil, aynı zamanda lojistik, sağlık hizmetleri ve sivil savunma unsurlarının da entegre biçimde test edilmesini ve geliştirilmesini içerecek şekilde kapsamlı biçimde kurgulanmalıdır. Ayrıca, hızla değişen dijital tehdit ortamına karşı TDT üyesi ülkeler arasında ortak refleks ve kapasite geliştirilmesi amacıyla, düzenli siber güvenlik forumları ve tatbikatları organize edilmelidir. NATO'nun "Steadfast Defender"²³⁸ veya "Locked Shields"²³⁹ gibi başarılı örneklerinden ilhamla, TDT çatısı altında kurulacak "Ortak Siber Güvenlik Operasyon Merkezi" yıllık siber saldırı simülasyonları ve askeri siber tatbikatları koordine ederek, elde edilen bulguları kamuoyuyla paylaşmalı ve böylece tüm toplumsal katmanlarda güvenlik farkındalığının ve dijital dayanıklılığın artırılmasına katkı sağlamalıdır.

Sınır aşan afet ve kriz durumlarında etkin ve hızlı müdahale sağlanabilmesi için, TDT bünyesinde askeri ve sivil unsurların koordineli biçimde çalışabileceği kalıcı kurumsal yapılar oluşturulması büyük önem taşımaktadır. NATO'nun Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre²⁴⁰ ve ASEAN Humanitarian Assistance Center²⁴¹ gibi örneklerden hareketle, TDT içinde kurulacak "Bölgesel Afet Lojistik Merkezi" üye ülkeler arasında afet yardım kaynaklarının önceden planlanmasını, kritik malzeme ve ekipmanın ortak depolanmasını ve ihtiyaç halinde hızlı sevkiyatının sağlanmasını mümkün kılacaktır. Bunun yanında, afet anında müdahale kapasitesini artırmak için insansız hava aracı (drone) destekli senaryoları da kapsayan, çok disiplinli "Mobil Hızlı Müdahale Timi" hayata geçirilmeli ve bu tim, düzenli ortak tatbikatlarla sürekli olarak hazırlık seviyesini yükseltmelidir. Böylece TDT ülkeleri arasında kriz yönetimi, ortak risk paylaşımı ve hızlı müdahale kapasitesi kurumsal ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturularak, bölgesel dayanıklılık güçlendirilecek ve geleceğe dönük güvenlik iş birliği mekanizmalarının temelleri atılmış olacaktır.

Türkiye-Azerbaycan askeri entegrasyon modeli, savunma sanayi yatırımlarının ortak planlanması, askeri eğitimde iş birliği ve düzenli ortak tatbikatlar sayesinde iki ülke arasında güçlü ve sürdürülebilir bir güvenlik ortaklığı tesis etmiştir; bu modelin TDT'nin tüm üye ülkelerine yaygınlaştırılması, bölgesel askeri doktrinlerin uyumlaştırılmasını ve müşterek

²³⁸ <https://www.nato.int/cps/en/natohq/222847.htm?gsid=932e756f-c494-46d7-8e42-2417552fe238> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²³⁹ <https://ccdcoe.org/locked-shields/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁴⁰ https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52057.htm (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁴¹ <https://ahacentre.org/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

operasyonel standartların geliştirilmesini mümkün kılacaktır. Bu doğrultuda, TDT çatısı altında hayata geçirilecek ortak subay değişim programları, tüm üye ülke askeri personeline açık bir “TDT Savunma Koleji”nin kurulması ve yılda en az bir defa gerçekleştirilecek bölgesel askeri simülasyon ile strateji geliştirme çalıştayları, askeri iş birliğinin teknik ve operasyonel seviyede olduğu kadar stratejik düşünce ve liderlik gelişimi açısından da kurumsal bir zemin kazanmasına olanak tanıyacaktır; böylece, TDT ülkeleri arasında bütünleşik bir güvenlik ve savunma kültürü inşa edilecek, bölgesel güvenlik mimarisinin sürdürülebilirliği ve etkinliği güçlendirilecektir.

Günümüzün karmaşık ve hızla evrilen güvenlik ortamında, hibrit savaşlar, siber saldırılar ve sınır aşan terör tehditleri karşısında TDT ülkelerinin çok disiplinli, esnek ve hızlı refleksler geliştirebilen kriz yönetimi sistemlerine duyduğu ihtiyaç her zamankinden daha fazladır. Bu doğrultuda, AB’nin IPCR²⁴² (Integrated Political Crisis Response) sisteminden ilhamla TDT bünyesinde kurulacak “Ortak Kriz Analitik Platformu”, üye ülkelerin ulusal kriz merkezlerini dijital bir ağ üzerinden entegre ederek, jeopolitik riskler, göç hareketleri ve enerji güvenliği gibi kritik alanlarda ortak veri tabanları ve erken uyarı göstergeleri oluşturulmasını sağlayacaktır. Bu platform sayesinde, stratejik istihbarat paylaşımı hızlanacak, hızlı ve senaryo temelli müdahale planları geliştirilecek ve uygulanabilir hale gelecektir; böylece TDT, kriz anlarında ortak, bütünleşik ve etkin yanıt kapasitesine sahip, kurumsallaşmış bir yönetim mekanizması kazanacaktır.

Kazakistan gibi jeopolitik açıdan merkezi konuma sahip ve tarafsızlık ilkesiyle hareket eden bir ülkenin kurulmasına öncülük edeceği Güvenlik ve İstikrar Komitesi hem bölgesel meşruiyeti artıracak hem de teşkilat içinde denge ve güven ortamını güçlendirecektir. Komite bünyesinde bilgi güvenliği, sınır yönetimi ve terörle mücadele gibi kritik alanları merkeze alan teknik çalışma grupları oluşturulmalı; bu gruplar, üye ülkeler arasında ortak tehdit analizleri yaparak, bölgesel risk haritaları ve karşı koyma stratejileri geliştirmesi elzemdir. Ayrıca, hazırlanan ortak eğitim modülleri sayesinde güvenlik personelinin standartlaşması ve kapasite artışı hedeflenmeli; bu süreç, düzenli bilgi ve tecrübe paylaşımı, ortak tatbikatlar ve karşılıklı uzman değişim programları ile uygulamaya geçirilmelidir. Böylece, TDT bünyesinde kolektif güvenlik refleksi güçlenirken, etkin ve sürdürülebilir bir güvenlik iş birliği zemini kurumsallaşmış olacaktır.

C+C5 formatının Orta Asya’da Çin’in jeopolitik nüfuzunu kalıcılaştırma girişimine karşı Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), çok katmanlı ve stratejik bir karşı hamle planı geliştirmelidir.

²⁴² <https://www.consilium.europa.eu/media/45843/ipcr-mechanism.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

İlk olarak, Orta Asya’da Türk koridorunu tahkim edecek şekilde Türkiye-Kazakistan-Özbekistan ekseninde stratejik altyapı projeleri (örneğin Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridor) hızla tamamlanmalı ve TDT içinde tek pazar, ortak gümrük ve lojistik entegrasyonu kurulmalıdır. İkinci olarak, Çin’in ikili ekonomik nüfuzunu dengelemek için TDT Ortak Yatırım Bankası ve Türk Kredilendirme Ajansı gibi kurumsal finans yapıları tesis edilmeli; bu yapılarla Çin kredisine alternatif sermaye hatları yaratılmalıdır. Üçüncü olarak, Çin’in Uygur politikası ve demografik stratejilerine karşı ortak kültürel duyarlılık oluşturulmalı, Türk Dünyası Medya Ağı kurularak, bölgesel kamuoyuna yönelik etkili bilgi ve algı yönetimi sağlanmalıdır. Dördüncü olarak, TDT Güvenlik Konseyi benzeri bir yapı oluşturularak, Çin’in olası siber müdahale, istihbarat yayılımı ve nüfuz operasyonlarına karşı ortak savunma istihbaratı paylaşım mekanizması hayata geçirilmelidir. Son olarak, TDT; Çin ile ilişkilerde her üye ülkenin tekil değil, kurumsal temsil ilkesi benimsemesini sağlayarak, Çin’in parçalı nüfuz stratejisini etkisizleştirecek blok diplomasisi uygulamalıdır. Bu öneriler, TDT’nin sadece kültürel değil, jeopolitik bir aktör olarak Çin’in Orta Asya’daki hegemonya girişimlerine karşı dirençli hale gelmesini sağlayacaktır.

Ekonomik Entegrasyon, Yatırım ve Regülasyon

TDT ülkeleri arasındaki ticaret hacminin düşük seviyede kalmasının temelinde altyapı eksikliklerinin yanı sıra tarifeler, teknik engeller ve farklı regülasyon uygulamalarından kaynaklanan yapısal sorunlar yatmaktadır. Bölgesel entegrasyonun ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için, ticari serbestleşmenin aşamalı olarak hayata geçirilmesi ve gümrük politikalarının uyumlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, Avrupa Birliği’nin Gümrük Birliği modeli ve ASEAN’ın “ASEAN Free Trade Area”²⁴³ (AFTA) uygulamaları, ticaretin artırılması için başarılı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer bir yaklaşımla, TDT bünyesinde de “Aşamalı Ticaret Serbestleşme Takvimi” oluşturulmalı, öncelikli sektörlerde teknik komiteler aracılığıyla gümrük vergilerinin kademeli olarak azaltılması ve standartların uyumlaştırılması için somut adımlar atılmalıdır. Nihai olarak, menşe kurallarının uyumlaştırılması ve “TDT Menşe Sertifikası” uygulamasının devreye alınması sayesinde, ticaretin kolaylaştırılması, bölge içi ekonomik dinamizmin ve karşılıklı yatırım akışlarının hızlandırılması mümkün olacaktır.

Üye ülkelerin ekonomik kapasite ve rekabet avantajlarının birbirinden farklı olması, TDT’nin ekonomik bütünleşme sürecinde ortak politika üretimini karmaşıklaştırmaktadır. Bu nedenle, her üye ülkenin ve öncelikli sektörlerin düzenli olarak SWOT (GZFT) analizlerine tabi

²⁴³ <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/pdf/AFTA.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

tutulması, politika tasarımı stratejik ve veri temelli bir zemin oluşturacaktır. Avrupa Birliği'nin "National Reform Programme"²⁴⁴ raporları ve Europe 2020 kapsamında uygulanan ulusal SWOT analizleri, üye devletlerin güçlü ve zayıf yönlerinin objektif biçimde değerlendirilmesi ve bölgesel politikaların uyarlanması önemli rol oynamıştır. TDT için de benzer şekilde, bünyesinde kurulacak bir Ekonomik Gelişim Komitesi tarafından her yıl güncellenen ve karşılaştırmalı veri sunan "Türk Dünyası GZFT (SWOT) Raporu" hazırlanmalı ve yayımlanmalıdır. Bu raporun bulguları doğrultusunda, bölgesel teşvik programları, iş gücü dönüşüm stratejileri ve yatırım öncelikleri düzenli olarak güncellenmeli; ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve rekabetçi avantajların güçlendirilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca, "birbirini tamamlayan sektörler" yaklaşımı temel alınarak, ülkeler arası üretim ve değer zinciri iş birliği artırılarak, bölge içi ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi hedeflenmelidir.

Lojistik entegrasyon, TDT ülkelerinin sahip olduğu coğrafi avantajların ekonomik avantaja dönüşmesini ve bölgesel tedarik zincirlerinin kesintisiz, maliyet etkin ve hızlı bir şekilde işlemini mümkün kılan temel bir faktördür. Bu doğrultuda, yalnızca fiziki altyapı yatırımlarının (Orta Koridor, Zengezur ve Çin-Kırgızistan-Özbekistan demiryolu projeleri gibi) hayata geçirilmesi yetmez; aynı zamanda bu altyapıların dijital entegrasyonla desteklenmesi gerekmektedir. AB'nin TEN-T projelerinde olduğu gibi, ana koridorlar boyunca lojistik merkezlerin ve intermodal taşımacılığın yaygınlaştırılması, TDT için de model oluşturmalıdır. Özellikle bu demiryolu projelerine yatırım önceliği verilerek altyapı güçlendirilmeli; buna paralel olarak, tüm taşıma ve gümrük işlemlerinin merkezi bir dijital platformda yürütüleceği "TDT Akıllı Lojistik Platformu" ile ortak veri tabanları geliştirilmelidir. Aktav ve Kurık limanlarının "Bölgesel Lojistik Merkezi" statüsüyle, TDT ülkeleri arasında entegre lojistik planlama ve gerçek zamanlı veri paylaşımı açısından stratejik düğüm noktaları olması sağlanmalıdır. Bu bütünsel yaklaşım sayesinde, TDT bölgesinde sınır ötesi ticaretin hızı artacak, lojistik maliyetler azalacak ve bölgesel tedarik zinciri verimliliği en üst düzeye çıkarılacaktır.

Enerji piyasalarında bölgesel entegrasyonun etkin biçimde sağlanması, TDT ülkeleri için hem enerji arz güvenliğinin güçlendirilmesi hem de rekabetçi fiyatlandırmanın teşviki ve bölgeye yönelik enerji yatırımlarının artırılması bakımından stratejik bir öncelik taşımaktadır. Avrupa Enerji Topluluğu²⁴⁵ modelinin başarısından da görüleceği üzere, sadece enerji iletim altyapılarının fiziksel bağlantısı değil, aynı zamanda piyasa düzenlemeleri ve teknik

²⁴⁴ <https://www.esn-eu.org/taxonomy/term/536> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁴⁵ https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/international-organisations-and-initiatives/energy-community_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

standartların uyumlaştırılması hayati önem arz etmektedir. Bu kapsamda, TDT çatısı altında kurulacak “Enerji Piyasası Platformu” ile üye ülkelerin enerji borsaları, fiyatlandırma mekanizmaları ve piyasa katılımcılarına ilişkin tüm düzenlemeler entegre edilerek şeffaf ve verimli bir piyasa işleyişi tesis edilmelidir. Azerbaycan’ın mevcut enerji altyapısının, Orta Asya gazının Türkiye ve Avrupa’ya ulaştırılmasında ana hat olarak kullanılması hedeflenmeli ve iletim kapasitesinin artırılması ile teknik standartların uyumlaştırılması için ortak bir yol haritası oluşturulmalıdır. Buna ek olarak, bölgesel düzeyde kurulacak “Enerji Borsası” sayesinde spot piyasa uygulamaları yaygınlaştırılmalı ve ticaretin şeffaflıkla izlenebileceği dijital bir altyapı hayata geçirilmelidir. Bu bütünleşik yaklaşım, enerji arz-talep dengesinin bölgesel ölçekte etkin yönetilmesine olanak tanırken, olası fiyat şoklarına karşı piyasaların kolektif dayanıklılığını da önemli ölçüde artıracaktır.

TDT bünyesinde tarım, enerji, savunma ve dijital ekonomi gibi stratejik sektörlerin lokomotif sektörler olarak tanımlanması, uzun vadeli büyüme ve bölgesel rekabet üstünlüğünün sağlanmasında kritik bir rol oynayacaktır. Bu çerçevede, Güney Kore-ASEAN Ortak İnovasyon Merkezi²⁴⁶ gibi başarılı örneklerden hareketle, TDT’de de “Bölgesel Ar-Ge ve Yenilik Fonları” kurularak, üye ülkelerin kapasite ve kaynaklarını ortak finansman ve destek mekanizmalarıyla birleştiren sürdürülebilir bir altyapı oluşturulmalıdır. Bu fonlar sayesinde, tarım teknolojileri, yenilenebilir enerji ve savunma teknolojileri gibi öncelikli alanlarda tematik mükemmeliyet merkezleri kurulmalı; bu merkezler, araştırma-geliştirme projeleri, teknoloji transferi, ortak patent çalışmaları ve start-up ekosisteminin gelişmesi için hem inovatif bir platform hem de bilgi paylaşımı ve insan kaynağı yetiştirilmesinin itici gücü olmalıdır. Böylelikle, TDT ülkeleri arasında yüksek katma değerli üretimin ve yenilikçi kapasitenin yaygınlaştırılması sağlanacak, bölgesel bilgi ekosistemi güçlendirilerek Türk dünyasında sürdürülebilir kalkınmanın ve teknolojik bağımsızlığın kurumsal temelleri sağlanmıştır olacaktır.

Yatırım ortamının iyileştirilmesi ve bölgesel ekonomik entegrasyonun hızlandırılması için TDT ülkelerinde öngörülebilir, şeffaf ve dijital temelli bir yatırım altyapısı oluşturulması kritik önemdedir. AB’nin “Single Digital Gateway”²⁴⁷ uygulamalarında olduğu gibi, yatırımcıya yönelik tüm izin, lisans, teşvik ve başvuru süreçlerinin tek noktadan ve entegre bir şekilde yönetilebileceği “TDT Yatırımcı Portalı” her üye ülkede devreye alınmalıdır. Bu portal üzerinden yatırımcılara hızlı danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sağlanırken, bürokratik işlemler dijitalleşmeli, teşvik sistemleri sadeleştirilmeli ve süreçler tamamen şeffaf hale

²⁴⁶ <https://akstcc.org/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁴⁷ https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/single-digital-gateway_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

getirilmelidir. Ayrıca, Türk dünyası içi sermaye hareketliliğini artırmak ve dış yatırımcıyı cezbetmek için gümrük ve vergi muafiyetleri, TDT menşeli yatırımlara öncelik verecek biçimde özel olarak tasarlanmalıdır. Böylelikle, yatırım ortamı hem yerel hem de uluslararası yatırımcılar için cazip hale gelirken, TDT ülkeleri arasında ekonomik entegrasyonun ve bölgesel sermaye akışının sürdürülebilir biçimde güçlendirilmesi sağlanacaktır.

Stratejik madenler alanında, TDT ülkeleri arasında altın, bakır ve uranyum gibi kritik hammaddelerin yönetimi konusunda ortak hareket edilmesi, bölgesel ekonomik güvenliğin ve küresel pazarda rekabetçiliğin artırılması için temel bir gerekliliktir. Avustralya ve Kanada'nın uygulamalarında olduğu gibi, yalnızca madenlerin çıkarılması değil, aynı zamanda yerli sanayi altyapısıyla bu hammaddelerin işlenerek yüksek katma değerli ürünlere dönüştürülmesi, TDT ülkelerine küresel tedarik zincirlerinde stratejik avantaj sağlayacaktır. Bu amaçla, TDT bünyesinde kurulacak “Ortak Stratejik Maden Ajansı”, arama-çıkarma, işleme, standardizasyon ve ihracat süreçlerinde bölgesel değer zincirlerinin geliştirilmesini koordine etmelidir. Ayrıca, madencilikte teknolojik yeniliklerin ve çevre standartlarının yaygınlaştırılması için ortak Ar-Ge fonları kurulmalı; maden teknolojileri, çevreci işleme teknikleri ve sürdürülebilirlik uygulamaları bölge genelinde teşvik edilmelidir. Böylelikle, TDT ülkeleri hem dışa bağımlılıklarını azaltacak hem de maden ihracatından elde edilen gelir çeşitliliğini ve bölgesel ekonomik bütünleşmeyi kalıcı olarak güçlendireceklerdir.

Sürdürülebilirlik, Enerji ve Dijitalleşme

Türk Enerji Birliği (TÜRKEB) çatısı altında, TDT ülkeleri arasında enerji arz güvenliği ve fiyat istikrarının sağlanması için, ulusal enerji stratejilerini aşan bütünleşik ve ileri düzeyde bir enerji politikası benimsenmelidir. Karşılıklı bağlantılı iletim hatlarının kurulması, ortak depolama kapasitesinin oluşturulması ve bölgesel kriz anlarında enerji dayanışması ile yatırım ortaklıklarının geliştirilmesi, tüm bölgenin enerji arzını güçlendirecek stratejik adımlardır. AB'nin “Energy Union”²⁴⁸ modelinden ilhamla, TÜRKEB bünyesinde enerji piyasalarının entegrasyonu, dışsal şoklara karşı kolektif kriz yönetimi ve altyapı yatırımlarında koordinasyon öncelikli hedef olmalıdır. Bu kapsamda, “Bölgesel Enerji Kriz Masası”, “Ortak Elektrik ve Gaz Altyapı Yatırım Fonu” ile “Kritik Altyapı Güvenliği Birimi” gibi kurumsal yapılar hayata geçirilerek, olası arz kesintilerine karşı hazırlıklı olunması ve altyapı yatırımlarının etkin eşgüdümü sağlanacaktır. Ayrıca, ortak gaz depolama tesisleri ile acil durumlarda enerji paylaşım mekanizmalarının geliştirilmesi, TDT ülkeleri için sürdürülebilir, dayanıklı ve rekabetçi bir enerji ekosistemi inşa edilmesinin önünü açacaktır.

²⁴⁸ https://energy.ec.europa.eu/strategy/energy-union_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

TDT ülkeleri arasında güneş, rüzgâr ve hidroelektrik gibi yenilenebilir enerji kaynaklarında önemli bir potansiyel bulunmasına rağmen, yatırımların coğrafi dağılımı ve teknolojik kapasite bakımından ciddi asimetriler mevcuttur. Avrupa'daki "Nord Pool"²⁴⁹ enerji borsası modelinden esinlenerek, TDT bünyesinde ortak yenilenebilir enerji santrallerinin inşa edilmesi ve entegre bir enerji borsasının kurulması, bölgesel enerji alışverişini ve piyasa şeffaflığını önemli ölçüde artıracaktır. Bu doğrultuda, "Yenilenebilir Enerji Ağı" oluşturulmalı, "Türk Güneş Koridoru" ve "Türk Rüzgâr Platformu" gibi ölçekli pilot projeler hayata geçirilmelidir. Finansal sürdürülebilirlik için bölgesel girişim fonları ve yatırım ortaklıkları devreye alınırken, teknik insan kaynağı geliştirme ve inovasyon ekosisteminin güçlendirilmesi amacıyla "Ortak Enerji Teknolojisi Enstitüsü" kurulmalı; bu merkez aracılığıyla know-how transferi, teknoloji paylaşımı ve ortak AR-GE projeleri desteklenerek, bölgesel yenilenebilir enerji kapasitesi hızla artırılmalıdır.

Bölgesel ölçekte bir enerji borsasının hayata geçirilmesi, piyasa fiyatlarının şeffaf, rekabetçi ve öngörülebilir şekilde oluşmasını sağlarken, enerji sektöründeki yatırım risklerinin minimize edilmesine ve yeni yatırımcıların çekilmesine önemli katkı sunacaktır. Türkiye'deki EPIAŞ (Enerji Piyasaları İşletme A.Ş.) modelinden ve Avrupa Birliği'nin iç enerji piyasası²⁵⁰ entegrasyon süreçlerinden ilhamla, TDT bünyesinde "TDT Enerji Borsası" ve "Ortak Spot Piyasa" platformlarının kurulması büyük önem taşımaktadır. Bu platformlarda enerji ticareti tamamen dijital ortamda, akıllı kontratlar ve blockchain tabanlı güvenli işlem altyapısı ile yürütülmeli; böylece hem sınır ötesi enerji alışverişi hızlanacak hem de fiyat oluşumu, risk yönetimi ve piyasa esnekliği üst seviyeye taşınacaktır. Sonuç olarak, TDT enerji piyasası daha kapsayıcı, şeffaf ve dinamik bir yapıya kavuşacak; bölgesel enerji entegrasyonu kalıcı ve sürdürülebilir hale gelecektir.

Yapay zekâ, blockchain ve fintech gibi ileri dijital teknolojilerde TDT ülkelerinde çok sayıda ulusal girişim bulunsa da bu alanlarda bölgesel ölçekte bir sinerji ve etkileşim henüz tesis edilememiştir. Avrupa Birliği'nin "Digital Europe Programme"²⁵¹ ve Singapur-Malezya dijital ticaret koridorları²⁵² örneğinde olduğu gibi, dijital ekonominin büyütülmesi için ortak standartlar, veri altyapıları ve inovasyon platformları kritik rol oynamaktadır. Bu kapsamda, TDT bünyesinde "TDT Yapay Zekâ İnovasyon Merkezi" kurularak; ortak Ar-Ge projeleri,

²⁴⁹ <https://www.nordpoolgroup.com/en/trading/join-our-markets/membership/list-of-members/Members-EN-EU/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁵⁰ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/45/internal-energy-market> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁵¹ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁵² <https://e27.co/malaysia-and-singapore-forge-digital-trade-corridor-to-power-asean-integration-20250527/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

geniş ölçekli veri havuzları ve etik standartlar bu merkezde koordine edilmelidir. Ayrıca, Ortak “Fintech Sandbox” ve “Kripto-Hisse” programları üzerinden geliştirilecek dijital finans uygulamaları, gerçek piyasa koşullarında bölgesel iş birliğiyle test edilerek regülasyon uyumu sağlanmalı; TDT e-ticaret platformu ise dijital kimlik ve dijital ödeme sistemleriyle bütünleşik şekilde tasarlanarak, üye ülkeler arasında ticaretin hem maliyetini hem de süresini düşürecek verimli ve yenilikçi bir dijital ekosistem oluşturulmalıdır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) TDT bölgesel pazarlarına etkin biçimde erişimi, sadece pazarların genişlemesi değil; inovasyonun yaygınlaşması ve bölgesel ekonomik dayanıklılığın güçlenmesi açısından da stratejik öneme sahiptir. Çin’in “eWTP” (Electronic World Trade Platform)²⁵³ girişiminde olduğu gibi, KOBİ’lerin uluslararası e-ticaret ekosistemine entegrasyonu hem ihracat hacmi artmakta hem de dijital dönüşüm hızlanmaktadır. Bu kapsamda, TDT bünyesinde kurulacak “Dijital KOBİ Platformu”, KOBİ’lerin dijital kataloglar oluşturabilmesini, bölgesel ödeme altyapılarına ve akıllı lojistik takip sistemlerine entegre olmasını mümkün kılmalıdır. Ayrıca, KOBİ’lerin dijitalleşme sürecini hızlandıracak şekilde gümrük ve vergi kolaylıkları yeniden tasarlanmalı, bölgesel e-ticaret teşvikleri artırılmalı, teknik danışmanlık ve hızlı ödeme çözümleri sunulmalı; düzenli dijitalleşme eğitim programlarıyla KOBİ’lerin yeni nesil iş modellerine adaptasyonu desteklenmelidir.

Lojistik zincirlerinin dijitalleştirilmesi, TDT ülkeleri arasında ticaretin hızlanması, operasyonel maliyetlerin azaltılması ve rekabet gücünün artırılması için stratejik bir gerekliliktir. Avrupa Birliği’nde “e-CMR”²⁵⁴ (elektronik Taşıma Belgesi) sisteminin uygulanması, taşımacılık süreçlerinde evrak yükünü ve bürokrasiyi azaltırken, operasyonların hızını ve tedarik zinciri boyunca şeffaflığı belirgin biçimde artırmıştır. Benzer şekilde, TDT bünyesinde geliştirilecek “TDT Akıllı Lojistik Platformu” ve tüm üye ülkelerde entegre şekilde çalışacak “Dijital Gümrük Sistemi” ile tedarik zincirinin her aşaması gerçek zamanlı izlenebilir hale gelmeli, veriye dayalı karar destek mekanizmaları ile süreçler optimize edilmeli ve dijital doğrulama sayesinde sınır geçişlerinde bekleme süreleri asgariye indirilmelidir. Bu bütünleşik dijital altyapı, ticaretin güvenliğini, şeffaflığını ve verimliliğini artırarak, bölgesel ekonomik entegrasyonun hızlanmasını ve TDT’nin küresel lojistik rekabetçiliğini kalıcı biçimde güçlendirecektir.

²⁵³ <https://www.ewtp.org/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁵⁴ <https://e-cmr.eu/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

Kazakistan’ın kamu dijitalleşmesi ve büyük veri yönetiminde sağladığı ilerleme, TDT için bölgesel dijital dönüşümde öncü ve model alınacak bir örnek sunmaktadır. Bu stratejik avantajdan azami fayda sağlamak adına, “TDT Büyük Veri Analitik Merkezi”nin Kazakistan’da kurulması, üye ülkelerden veri bilimi, yapay zekâ, siber güvenlik ve akıllı şehir teknolojileri alanlarında çok disiplinli ortak projelerin yürütülmesine zemin hazırlayacaktır. Aynı şekilde, yine Kazakistan’da hayata geçirilecek “TDT Siber Güvenlik Eğitim Platformu”, kamu ve özel sektör uzmanlarına yönelik siber savunma, kritik altyapı koruması ve uluslararası güvenlik standartları konularında sürekli eğitim, kapasite geliştirme ve ortak tatbikat olanakları sunacaktır. Bu iki kurumsal adım sayesinde, TDT bünyesinde dijital egemenlik güçlendirilirken, bölgesel dijital risklere karşı çok katmanlı ve koordineli bir refleks geliştirilmesi mümkün olacak; Türk dünyasının dijital güvenlik ve veri analitiği kapasitesi sürdürülebilir biçimde artırılmış olacaktır.

Sınır aşan nehirler, göller ve su havzaları üzerinde yaşanan kaynak paylaşımı ve çevresel tahribatlar, TDT için ortak bir hidro-diplomasi vizyonunun geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, Siriderya, Amuderya ve diğer sınır aşan su varlıklarının yönetimi, adil paylaşımı ve kirliliğin önlenmesi için “TDT Hidro-Diplomasi Komisyonu” kurulmalı; bu komisyon hem teknik hem de diplomatik düzeyde, veri tabanlı su yönetimi standartları, ortak izleme protokolleri ve sürdürülebilir havza yönetimi uygulamalarını geliştirmelidir. Aral Gölü gibi kritik ekosistemler için ise, “Aral Gölü Ortak Restorasyon Platformu” oluşturularak hidrolojik veri paylaşımı, sürdürülebilir tarım teknikleri, çevresel izleme ve göl ekosisteminin iyileştirilmesine yönelik somut projeler yürütülmelidir. Ayrıca, AB’nin “Water Framework Directive”²⁵⁵ benzeri bir yaklaşım benimsenerek, TDT ülkelerinde çevresel sürdürülebilirlik ve şeffaf su yönetimi politikalarının hayata geçirilmesi hem kaynakların etkin kullanımını hem de çevresel koruma standartlarının bölgesel düzeyde yükseltilmesini sağlayacaktır. Böylelikle, su güvenliği alanında iş birliği ve karşılıklı güven sağlarken, iklim değişikliği ve çevresel krizlere karşı da kalıcı ve dayanıklı bir bölgesel mekanizma inşa edilmiş olacaktır.

TDT, sürdürülebilirlik ve dijitalleşme ekseninde bölgesel rekabetçiliğini artırmak için kurumsal, teknik ve finansal entegrasyon araçlarını hızla çeşitlendirmelidir. Somut örnekler ve pilot projeler, ortak değer zincirinin ve inovasyon ekosisteminin güçlenmesini sağlayacaktır.

Kültürel ve Eğitimsel Bütünleşme

Yükseköğretimde bölgesel uyumun sürdürülebilir biçimde sağlanabilmesi için, yalnızca öğrenci değişim programlarıyla sınırlı kalmak yerine, ortak ders içerikleri, birlikte kurulan

²⁵⁵ https://environment.ec.europa.eu/topics/water/water-framework-directive_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

araştırma merkezleri, karşılıklı tanınan modüler eğitimler ve çift diploma programları gibi bütünleşik modeller geliştirilmelidir. Bu yaklaşımlar, Türk dünyasında ortak bir akademik kültürün ve uzun vadeli, nitelikli insan kaynağı havuzunun oluşmasına katkı sunacaktır. Avrupa Birliği'nin Erasmus+²⁵⁶ programı ve Avrupa Üniversiteler Ağı ile Singapur-Malezya arasındaki ortak araştırma merkezleri,²⁵⁷ bu bütünleşik ve yenilikçi modelin uluslararası düzeydeki başarılı örneklerindendir. Bu çerçevede, TDT çatısı altında kurulacak “Türk Devletleri Üniversitesi” çok dilli ve disiplinlerarası bir kampüs yapısıyla bölgesel akademik mükemmeliyetin merkezi haline gelmeli; TÜRKÜNİB koordinasyonunda her yıl organize edilecek “Türk Dünyası Akademik Haftası” ve tematik öğrenci-akademisyen forumları gibi etkinliklerle kurumlar arası iş birliği ve akademik hareketlilik kalıcı olarak teşvik edilmelidir. Böylelikle, Türk dünyasında ortak araştırma projeleri, bilgi ve teknoloji transferi ile bölgesel eğitim standartlarının yükselmesi sağlanacak, ortak vizyon sahibi yeni nesil liderlerin yetişmesi mümkün olacaktır.

Ortak tarih, dil ve kültür eğitimi, Türk dünyasında bölgesel kimlik inşasının ve dayanıklı bir toplumsal bütünleşmenin temel taşı oluşturmaktadır. Ortak tarih kitapları ve uyumlu müfredat uygulamaları, genç kuşaklarda ortak bir hafıza ve kimlik bilincinin gelişmesini sağlarken, dijital arşivler ise kültürel mirasın korunması ve tüm üye ülkeler tarafından erişilebilirliğinin artırılması bakımından stratejik öneme sahiptir. Avrupa Birliği'nin “European Heritage Label”²⁵⁸ programı ve UNESCO'nun ortak ders kitapları projeleri bu alanda ilham verici uluslararası modeller sunarken, TDT özelinde de “Türk Dünyası Dijital Kültür Arşivi”nin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, “Ortak Türk Tarihi”, “Alfabe Birliği” ve müfredatların lise ve üniversite düzeyinde ders programlarına sistematik şekilde entegre edilmesi gibi projeler, uzun vadeli kültürel bütünleşmeyi güçlendirecek, Türk dünyasında ortak değerlerin ve kolektif bilincin kalıcı biçimde yerleşmesine katkı sağlayacaktır.

Gençlik değişimi ve girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi, bölgesel inovasyonun sürdürülebilirliği ve Türk dünyasında geleceğe dönük bir kalkınma kültürünün yerleşmesi açısından kilit rol oynamaktadır. Güneydoğu Asya'daki “ASEAN Youth Exchange”²⁵⁹ ve Almanya'daki “TechPark”²⁶⁰ ağı gibi örneklerin gösterdiği üzere, gençlerin uluslararası deneyim kazanması, farklı inovasyon ekosistemlerine entegre olması ve girişimcilik yetkinliklerinin artırılması, bölgesel rekabet avantajının temel unsurlarındandır. Bu çerçevede,

²⁵⁶ <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁵⁷ <https://www.alliescivmil.org/events/joint-research-project/2023-joint-research-project-singapore-malaysia/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁵⁸ <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/initiatives-and-success-stories/european-heritage-label> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁵⁹ <https://aseanyouth.net/aye/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁶⁰ <https://www.techpark.de/en/privacy> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

TDT bünyesinde “Türk Dünyası Gençlik Girişimcilik Ofisi” kurulmalı ve üye ülkelerin teknoparkları arasında “Staj ve Mobilite Programı” başlatılmalıdır. Ayrıca, gençler için periyodik olarak düzenlenecek hackathon’lar, start-up kampları ve mentorluk programlarıyla, bölgesel inovasyon kapasitesi güçlendirilirken; yenilikçi iş fikirlerinin hem bölgesel hem de küresel düzeyde desteklenmesi ve ticarileştirilmesi sağlanmalıdır. Böylece, Türk dünyasında girişimci gençlik profili güçlendirilerek, uzun vadeli büyüme ve sürdürülebilir kalkınma için güçlü bir insan kaynağı tabanı oluşturulacaktır.

Ortak araştırma merkezleri ve çift diploma programlarının yaygınlaştırılması, Türk dünyasında bilimsel bütünleşme ve uluslararası akademik rekabetçilik açısından stratejik bir sıçrama alanı yaratacaktır. AB’nin “Horizon Europe”²⁶¹ projeleri ve Kuzey Avrupa ülkelerinin “Nordic Centre of Excellence (NCoE)”²⁶² gibi uygulamaları, tematik araştırma konsorsiyumları ve disiplinlerarası ortak doktora programlarının hem finansal kaynakların etkin kullanımı hem de uluslararası görünürlüğün artırılması bakımından ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, TDT bünyesinde kurulacak “Türk Dünyası Araştırma Mükemmeliyet Merkezi” altında tarım, yapay zekâ, çevre, enerji ve sağlık gibi stratejik alanları merkeze alan tematik araştırma kümeleri oluşturulmalı; üye üniversiteler arasında çift diploma, ortak doktora ve akademik hareketlilik programları hızla yaygınlaştırılmalıdır. Böylelikle, Türk dünyasında disiplinlerarası iş birliği ve bilimsel yenilikçilik ivme kazanırken, bölgesel bilgi ekosistemi de sürdürülebilir ve küresel düzeyde rekabetçi bir yapıya kavuşmuş olacaktır.

Kültürel diplomaside sürdürülebilir ve güçlü bir ortak kimlik inşası için, eğitim programlarının ötesine geçilerek tüm üye ülkelerde kurumsal düzeyde faaliyet gösterecek “Türk Dünyası Kültür ve Medeniyet Merkezi” ağının oluşturulması gerekmektedir. Fransa’nın Alliance Française’i ve British Council’in küresel yapılanması örneklerinde olduğu gibi, bu merkezler yalnızca yerel topluma değil, aynı zamanda diasporaya yönelik de sanat, dil, tarih ve ortak değer temelli çeşitli etkinlikler ve programlar düzenlemeli, kültürel diplomasinin ana aktörü haline gelmelidir. Ayrıca, diaspora topluluklarını da içine alan kültürel projeler ve tematik platformlar aracılığıyla, Türk kimliğinin evrensel boyutu uluslararası arenada daha görünür kılınmalı; genç kuşaklara yönelik atölye, festival, edebiyat buluşmaları gibi katılımcı etkinliklerle hem aidiyet hem de karşılıklı iş birliği duygusu kalıcı olarak sağlanmalıdır. Böylece, ortak kültürel hafıza ve kimlik, TDT çatısı altında tüm coğrafyaya ve nesillere yayılan sürdürülebilir bir diplomasi aracı olarak etkin biçimde kullanılabilir.

²⁶¹ https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

²⁶² <https://www.nordforsk.org/nordic-centre-excellence> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

KKTC, coğrafi avantajı ve çok kültürlü yapısı sayesinde Doğu Akdeniz ile Türk dünyası arasında stratejik bir kültürel köprü olma potansiyeline sahiptir; bu rolün hayata geçirilmesi için, KKTC üniversiteleri ve kültürel kurumları yalnızca Türkiye ile değil, Orta Asya ve Balkanlar başta olmak üzere tüm TDT ülkeleriyle ortak projelere açık bir platform haline getirilmelidir. Bu çerçevede, KKTC’de her yıl düzenlenecek “Türk Kültürü Festivali” çatısı altında bölgesel müzik, sanat ve gastronomi günleri gibi etkinlikler organize edilmeli; aynı zamanda “Akdeniz-Türk Dünyası Gençlik Forumu” gibi uluslararası nitelikte platformlarla genç liderler, akademisyenler ve sanatçılar arasında kalıcı diyalog ve iş birliği sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra, KKTC üniversiteleri TÜRKÜNİB başta olmak üzere TDT bünyesindeki yükseköğretim ve araştırma ağlarına tam üyelikle entegre edilmeli, öğrenci değişim programları, ortak ders içerikleri ve disiplinlerarası araştırma projeleriyle KKTC’nin kültürel ve akademik köprü rolü pratikte de güçlendirilmelidir.

TDT coğrafyasında demokratik temsilin ve çoğulcu kimlik anlayışının kurumsal düzeyde güçlendirilmesi amacıyla, üye ülkelerdeki çok partili sistem tecrübeleri ile yerel yönetim modellerinin karşılıklı olarak paylaşılması kritik bir gerekliliktir; bu noktada, KKTC’nin çok partili demokrasi ve yerel yönetimler alanındaki uygulamaları ile Kazakistan’ın çok-etnikli toplumsal yapılar üzerindeki yönetim deneyimi, TDT için önemli referanslar sunmaktadır. Bu doğrultuda, TDT bünyesinde bir “Yerel Yönetim Akademisi” kurulmalı ve bu yapı aracılığıyla, üye ülkeler arasında iyi uygulama değişim programları, kamu yönetimi alanında uzman değişimleri, demokratik katılım ve yerel temsil temelinde ortak çalıştaylar düzenlenmelidir. Böylece hem çoğulculuk ve katılımcı yönetim ilkeleri TDT genelinde kurumsallaştırılacak hem de demokratik standartların bölgesel ölçekte yükseltilmesi için sürdürülebilir bir öğrenme ve paylaşım ekosistemi oluşturulmuş olacaktır.

Sembolik günler ve kültürel forumlar, TDT coğrafyasında bölgesel aidiyetin güçlendirilmesi ve ortak kimlik bilincinin sağlamlaştırılmasında vazgeçilmez bir rol oynayacaktır. Karabağ Zaferi’nin sembolik anlamı doğrultusunda ilan edilecek “Türk Dünyası Dayanışma Günü” gibi ortak anma günleri, kamuoyunda ortak duygudaşlık ve dayanışma kültürünün yaygınlaşmasına hizmet edecektir. Ayrıca, her yıl farklı bir üye ülkede gerçekleştirilecek “Türk Medeniyeti Forumu” ile akademi, sivil toplum ve sanat çevrelerinin buluşacağı kalıcı etkileşim platformları oluşturulmalı; bu etkinlikler TDT ajandasına sistematik biçimde entegre edilerek, bölgesel düzeyde kültürel süreklilik ve sembolik birliğin kurumsal olarak desteklenmesi sağlanmalıdır. Böylelikle, toplumsal hafızanın inşasında ve Türk dünyasında ortak değerler ekseninde dayanışma ruhunun derinleşmesinde sürdürülebilir bir çerçeve tesis edilecektir.

Kazakistan'ın Alaş-Orda mirasından gelen çok-etnikli kimlik tecrübesi, TDT coğrafyasında kapsayıcı ve çoğulcu bir kimlik inşası için örnek alınabilecek özgün bir model oluşturmaktadır. Bu model, sadece ortak tarih ve dil anlatılarını değil, bölgenin yerel etnik ve kültürel çeşitliliğini de içselleştirerek, kültürel barış ve dayanışmanın sürdürülebilirliğine katkı sunacaktır. Bu doğrultuda, TDT çatısı altında “Çoğulcu Kimlik Çalıştayı” düzenlenmeli; akademisyenler ve sivil toplum temsilcilerinin katılımıyla, üye ülkelerdeki tarihsel ve kültürel çeşitlilik tecrübeleri tartışılmalı ve iyi uygulama örnekleri paylaşılmalıdır. Ayrıca, başta Alaş-Orda olmak üzere, bölgesel çoğulculuk mirasının ve farklı etnik-kültürel kimliklerin eğitim programlarına entegre edilmesi sağlanarak, genç nesillerde hem aidiyet hem de kapsayıcı toplum bilinci güçlendirilmelidir. Bu yaklaşım, TDT bünyesinde demokratik değerlerin ve toplumsal barışın derinleşmesine zemin hazırlayacaktır.

Uluslararası Meşruiyet, Diplomatik ve Bölgesel Entegrasyon

Uluslararası meşruiyetin güçlendirilmesi, TDT'nin sadece demokrasi, insan hakları ve çevre gibi evrensel değerlerle uyumlu politika belgeleri yayımlamasıyla sınırlı kalmamalı; aynı zamanda bu değerlerin somut projelere ve kurumsal kültüre etkin biçimde entegre edilmesiyle tamamlanmalıdır. AB'nin Kopenhag Kriterleri ve çevre direktiflerinde olduğu gibi, yayımlanan ilkelerin uygulama düzeyinde düzenli olarak izlenmesi ve bağımsız raporlamalarla şeffaf biçimde kamuoyuna sunulması, uluslararası güvenilirlik ve hesap verebilirlik açısından kritik önemdedir. Bu kapsamda, TDT bünyesinde “Küresel Normlara Uyum İzleme Ofisi” kurulmalı; politika belgelerinin hayata geçirilme düzeyine dair yıllık uygulama raporları hazırlanmalı ve bu raporlar hem üye ülkelere hem de uluslararası kuruluşlara açık şekilde sunulmalıdır. Böylece, TDT'nin küresel normlara bağlılığı sadece deklarasyon düzeyinde kalmayacak, kurumsal süreçlerin her aşamasına yansıtılarak teşkilatın uluslararası itibarı ve meşruiyeti sürdürülebilir şekilde güçlendirilmiş olacaktır.

KKTC'nin TDT'ye entegrasyonu, Doğu Akdeniz'de jeopolitik denge ve enerji güvenliği açısından stratejik bir çarpan etkisi yaratacak; KKTC'nin enerji geçişi ve deniz taşımacılığında merkezi bir rol üstlenmesi için Girne ve Gazimağusa gibi ana limanlar dijital altyapıyla modernize edilerek TDT ülkeleri arasında anlık veri paylaşımına imkân veren entegre bir lojistik yönetim sistemi kurulmalıdır. Singapur'un küresel liman yönetimi²⁶³ ve Yunanistan'ın Pire Limanı gibi başarılı örneklerden hareketle, KKTC'de “Türk Dünyası Lojistik ve Enerji Merkezi” oluşturulmalı; doğalgaz ve elektrik iletim hatları, depolama tesisleri

²⁶³ https://www.mpa.gov.sg/docs/mpalibraries/media-releases/older/imc-2030-strategic-review-report.pdf?sfvrsn=771a3e60_0 (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

ve dijital lojistik altyapısıyla entegre “TDT Akdeniz Enerji Platformu” hayata geçirilmelidir. Bu kurumsal yapı hem bölgesel enerji krizlerinde ortak hareket kapasitesi oluşturacak hem de enerji arz esnekliği ile tedarik zinciri güvenliğini üst düzeye çıkaracaktır. Ayrıca, TDT’ye bağlı bir temsil ofisi açılarak, “Akdeniz İş Birliği Platformu” çatısı altında uluslararası enerji ve taşımacılık konferansları düzenlenmeli; böylelikle KKTC’nin uluslararası görünürlüğü ve Kıbrıs Türk toplumunun temsiliyeti güçlendirilerek, Akdeniz’de Türk dünyasının ekonomik ve diplomatik etkinliği kalıcı şekilde artırılmalıdır.

Gözlemci statüsündeki ülkelerin TDT karar mekanizmalarına daha aktif ve kapsayıcı şekilde entegre edilmesi, örgütün aidiyet duygusunu ve işlevsel kapasitesini önemli ölçüde artıracaktır. Bu kapsamda, KKTC’ye yalnızca sembolik bir temsil değil, aynı zamanda teknik danışmanlık, komite çalışmalarına katılım ve karar süreçlerinde fiili katkı imkânı tanınmalıdır. Özellikle Akdeniz’de enerji paylaşımı ve bölgesel kriz yönetimi konularında, KKTC’ye “karar alma süreçlerinde teknik oy hakkı” verilerek; enerji, ulaştırma ve dijitalleşme komisyonlarında KKTC adına özel raportörler görevlendirilmeli, böylece koordinasyon ve bilgi akışı güçlendirilmelidir. Ayrıca, uluslararası hukuki ve diplomatik müzakerelerde, KKTC’nin TDT heyetinde aktif yer alması sağlanarak hem bölgesel entegrasyonun derinliği hem de Türk dünyasının diplomatik etkinliği güçlendirilmiş olacaktır. Bu yaklaşım, AB’nin gözlemci ve partner statülerini dinamik biçimde “katılımcı ortaklığa” dönüştürmesi veya ASEAN’daki diyalog partnerliği modelleri gibi çok katmanlı, esnek katılım yapılarının TDT’ye uyarlanmasına da zemin hazırlayacaktır.

KKTC’nin uluslararası alanda sınırlı tanınırlığı, dış politikada alternatif stratejilerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Tayvan’ın uyguladığı “diplomatik olmayan tanınırlık” modeli, KKTC için işlevsel bir örnek teşkil etmektedir.²⁶⁴ Söz konusu modelin temelini, resmi diplomatik tanınma arayışından ziyade ekonomik, kültürel ve sivil toplum temelli çok katmanlı bir görünürlük stratejisi oluşturmaktadır. KKTC’nin bu modeli kendi koşullarına uyarlayarak bölgesel ve küresel alanda etkinliğini artırması mümkündür. Bu çerçevede, TDT üye ülkeleri Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan KKTC’nin Tayvan modelini uygulamada stratejik ortaklar olarak değerlendirilmelidir. İş birliği alanları, belirli somut projelerle kurumsallaştırılarak etkili bir çok boyutlu tanınırlık stratejisi geliştirilebilir. Eğitim alanında; TDT ülkeleriyle ortak çift diploma programları, ortak üniversiteler (örneğin “Türk Dünyası Akdeniz Üniversitesi”), ortak araştırma merkezleri ve

²⁶⁴ Bu hususta, Türk Keneşi/Konseyi, bugünkü adıyla Türk Devletleri Teşkilatı Kurucu Genel Sekreteri Emekli Büyükelçi Halil AKINCI’nın beyanatları bulunmaktadır. bk. <https://www.youtube.com/watch?v=x8Rvle6L2hY> (Erişim Tarihi: 06.06.2025)

öğrenci-akademisyen değişim protokolleri hayata geçirilmelidir. Bu bağlamda, KKTC üniversiteleri ile Azerbaycan'daki Bakü Devlet Üniversitesi veya Kazakistan'daki Nazarbayev Üniversitesi arasında ortak bölümler kurulması somut bir adım olarak önerilmektedir. Kültürel diplomasi kapsamında; TDT ülkelerinde “Kıbrıs Türk Kültür Haftaları”, film festivalleri, ortak müzik projeleri ve geleneksel el sanatları sergileri gibi etkinliklerle KKTC kültürü görünür kılınabilir. Ayrıca Türkiye ve Kazakistan'daki Yunus Emre Enstitüleri çatısı altında “Kıbrıs Türk Kültür Merkezleri” açılması önerilmektedir. Ekonomik diplomasi boyutunda; KKTC’de oluşturulacak serbest ticaret bölgelerine TDT üyesi ülkelere yatırımlar çekilmeli, özellikle yenilenebilir enerji, tarım teknolojileri, turizm ve lojistik merkezleri gibi sektörlerde Kazakistan ve Özbekistan’la iş forumları düzenlenerek doğrudan yatırımlar teşvik edilmelidir. Uluslararası temsiliyet bağlamında; KKTC’nin TDT üyesi ülkelerin desteğiyle İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) gibi çok taraflı yapılarda gözlemci statüsü elde etmesi sağlanabilir. Bu statüler, Tayvan’ın WHO ve WTO’daki gözlemcilik deneyimiyle benzer şekilde “dolaylı tanınırlık” sağlamaya katkı sunacaktır. Ayrıca, KKTC merkezli düşünce kuruluşlarının (örneğin Yakın Doğu Enstitüsü) TDT ülkelerindeki strateji merkezleriyle (Hazar Strateji Enstitüsü, ORSAM, SAM vb.) ortak raporlar, konferanslar ve politika belgeleri üretmeleri teşvik edilerek, KKTC’nin entelektüel ve akademik görünürlüğü artırılabilir. Bu bütünleşik yaklaşım, sadece KKTC’nin uluslararası sistemde daha görünür bir aktör haline gelmesini değil, aynı zamanda TDT’nin kurumsal yapısının fiilî işlevsellik temelinde güçlenmesini de beraberinde getirecektir. KKTC’nin diplomatik izolasyonunun kırılması, TDT içerisinde işlevsel tanınırlık kazanması ve uzun vadede bölgesel bir entegrasyon modeline dahil olması, Tayvan modelinin başarıyla uyarlanmasına bağlıdır.

TDT’nin uzun vadeli bölgesel etkisini kalıcı biçimde artırması ve Avrasya’da istikrarlı bir güç kutbu olarak konumlanabilmesi için, tarafsızlık ve çok taraflılık ilkelerine sadık kalarak esnek ama stratejik bir genişleme politikası benimsemesi gerekmektedir. Bu çerçevede, okyanuslara erişim, enerji koridorlarının çeşitlendirilmesi ve küresel ölçekli projelerde yer alma hedefleri doğrultusunda; başta Pakistan, Orta Doğu ve Balkanlar olmak üzere çevre bölgelerle diplomatik ve teknik yakınlaşma stratejileri önceliklendirilmelidir. ASEAN’ın “Plus Three”²⁶⁵ formatı ile AB’nin aşamalı ve kriter temelli Genişleme Politikası örnek alınarak, TDT kendi “Genişleme ve Ortaklık Kriterleri”ni net ve şeffaf biçimde tanımlamalı; potansiyel yeni üyeler ve stratejik ortaklar için diplomatik bir yol haritası ve sektör bazlı entegrasyon adımlarını içeren çok aşamalı bir plan hazırlanmalıdır. Böylelikle, yeni aday ülkelerin TDT norm ve

²⁶⁵ <https://aseanplusthree.asean.org/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

standartlarına uyumu aşamalı olarak yönetilebilirken, örgüt çoklu diplomasi ve esnek ortaklık modelleriyle bölgesel iş birliği ağını sürekli genişletebilecek ve Avrasya'nın merkezinde istikrarlı bir çekim merkezi haline gelebilecektir.

TDT'nin Avrupa ile entegrasyon sürecinde Macaristan'ın “köprü ülke” rolü, sadece teknik ve siyasi koordinasyonla sınırlı kalmamalı; aynı zamanda Avrupa'daki Türk diasporası ve Türkoloji çalışmalarını destekleyecek sürdürülebilir kurumsal mekanizmalarla güçlendirilmelidir. Bu kapsamda, Budapeşte'de açılacak TDT Avrupa Ofisi ile dijital diplomasi merkezleri, AB normlarına uyumun hızlandırılmasına ve Brüksel-Strazburg hattında AB kurumlarıyla doğrudan iletişim ağına kurulmasına hizmet edecektir. Macaristan'ın teknik koordinatörlüğünde hayata geçirilecek “Avrupa-Türk Dünyası Uyum Platformu”, karşılıklı bilgi paylaşımı, politika diyalogu ve norm uyumu açısından bir katalizör işlevi görecektir. Ayrıca, Macaristan ve diğer Avrupa ülkelerinde ortak medya projeleri, kamu diplomasisi kampanyaları ve kültürel etkinlikler yoluyla hem tarihsel bağlar güçlendirilecek hem de TDT'nin Avrupa'daki görünürlüğü ve lobi gücü stratejik olarak artırılacaktır. Böylelikle, Türk dünyası ile Avrupa arasında bütüncül ve çok katmanlı bir entegrasyon modeli inşa edilebilecektir.

TDT, küresel ölçekte sürdürülebilir ve kolektif bir etki yaratmak için, üye ülkelerin dış politika önceliklerini ortak bir stratejik çerçevede uyumlandıracak şeffaf ve kapsayıcı bir “Ortak Dış Politika Vizyonu” geliştirmelidir. AB'nin “Global Strategy” belgesi ve NATO'nun ortak tehdit değerlendirme raporları örnek alınarak, TDT için hazırlanacak “2040 Dış Politika Vizyon Belgesi”, teşkilatın uzun vadeli uluslararası hedeflerine ve öncelikli alanlara yön verecek temel referans dokümanı olmalıdır. Bu vizyon çerçevesinde, BM, İİT, AGİT gibi uluslararası kuruluşlarda TDT adına kalıcı temsilcilikler açılmalı; tematik çalışma grupları ve hızlı tepki ekipleriyle, uluslararası gündemin şekillenmesinde daha aktif ve görünür bir rol üstlenilmelidir. Böyle bir yaklaşım, TDT'nin sadece bölgesel bir birlik olarak değil, küresel diplomaside çok taraflı ve etkin bir aktör olarak konumlanmasını sağlayacak, üye ülkelerin uluslararası arenadaki ortak çıkarlarını daha güçlü şekilde savunmasına olanak tanıyacaktır.

Bölgesel, İşlevsel ve Kurumsal Bağlamda Atılacak Adımlar

Özbekistan, Orta Koridor'un kara taşımacılığındaki merkezi konumu ve Çin-Orta Asya lojistik entegrasyonundaki stratejik rolüyle, Türk dünyası için bir lojistik çekim merkezi olma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için, dijital gümrük entegrasyonunun hızla tamamlanması kritik önemdedir. Singapur'un “TradeNet”²⁶⁶ sistemi ve

²⁶⁶ <https://www.customs.gov.sg/businesses/national-single-window/tradenet/> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

AB'nin "e-Customs"²⁶⁷ platformlarından ilhamla, Özbekistan'da kurulacak "Türk Dünyası Lojistik Üssü" ile TDT çatısı altında tüm üye ülkeleri kapsayan merkezi bir "Dijital Gümrük Platformu" oluşturulmalıdır. Bu platform; gerçek zamanlı veri paylaşımı, sınır kapılarında ortak QR/karekodlu hızlı geçiş sistemleri, elektronik taşıma ve gümrük belgeleriyle kayıt dışı işlemlerin önlenmesi gibi işlevlerle hem lojistik süreçlerin verimliliğini hem de ticaretin şeffaflığını ve izlenebilirliğini en üst seviyeye çıkaracaktır. Sonuç olarak, Özbekistan'ın coğrafi avantajı, dijitalleşme ve akıllı sınır çözümleriyle bütünleştirildiğinde, bölgesel tedarik zincirinin güvenliği ve sürdürülebilirliği açısından TDT'nin anahtar lojistik üssü haline gelecektir.

Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattının, Taşkent çevresinde geliştirilecek modern lojistik merkezlerle doğrudan entegrasyonu, Çin'den Avrupa'ya uzanan çok modlu taşımacılık ağında TDT ülkelerinin stratejik rekabet gücünü belirgin şekilde artıracaktır. AB'de Rotterdam Limanı ile hinterland lojistik üsleri arasında uygulanan "smart corridor"²⁶⁸ modelleri gibi, Bakü Limanı da bölgesel lojistik ve ticaretin dijital merkezi olarak yeniden kurgulanmalı; "TDT Dijital Lojistik Koordinasyon Merkezi" bünyesinde demiryolu, kara ve deniz taşımacılığının tüm süreçleri entegre dijital altyapı ve gelişmiş veri yönetim sistemleriyle yönetilmelidir. Konteyner izleme, akıllı rezervasyon, dijital gümrük ve lojistik optimizasyon modülleriyle, üye ülkelerden ihracatçı ve lojistik şirketlerine hızlı, şeffaf ve düşük maliyetli hizmet sunulmalı; böylece hem yerel üreticilere yeni pazar ve dağıtım fırsatları sağlarken, TDT ülkelerinin küresel tedarik zincirlerindeki rolü de kalıcı biçimde güçlendirilmelidir.

Kuraklık ve su stresiyle mücadele eden Orta Asya tarımı için, verimlilik ve iklim dayanıklılığının artırılması amacıyla TDT ülkeleri arasında ortak teknoloji transferi ve AR-GE iş birliğinin kurumsal düzeye taşınması kritik bir gerekliliktir. İsrail'in hassas sulama teknolojilerinde elde ettiği başarılar ve AB'nin "European Innovation Partnership for Agriculture"²⁶⁹ gibi iş birliği merkezli projeleri örnek alınarak, TDT çatısı altında bölgesel "Akıllı Tarım Pilot Çiftlikleri" ağı kurulmalı, bu çiftliklerde toprak ve su yönetiminde yenilikçi çözümler, sensör teknolojileri ve yapay zekâ tabanlı izleme sistemleri ortaklaşa test edilmelidir. Ayrıca, mobil uygulama ve dijital platformlar yoluyla, tarımsal üreticilerin erken uyarı sistemlerine ve iklim verilerine hızlı erişimi sağlanarak, çiftçilerin dijitalleşme sürecine entegrasyonu desteklenmelidir. "Ortak Sulama AR-GE Platformu" sayesinde bilgi transferi, iyi uygulama paylaşımı ve saha inovasyonları eşgüdüm içinde yaygınlaştırılarak, TDT ülkelerinde

²⁶⁷ https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs/electronic-customs_en (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

²⁶⁸ <https://www.portofrotterdam.com/en/port-future/digitisation> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

²⁶⁹ <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/content/EIPAGRIabout.html> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)

tarım sektörünün sürdürülebilirliği ve bölgesel rekabet gücü uzun vadede güvence altına alınmalıdır.

Uluslararası Türk Devletleri Üniversitesi'nin Taşkent'te çok dilli, disiplinlerarası ve uluslararası akreditasyonlara sahip bir yapı ile kurulması, yalnızca bölgesel beyin göçünü tersine çevirmekle kalmayacak; aynı zamanda Türk dünyasını yükseköğretim ve araştırmada bir cazibe merkezine dönüştürecektir. Orta Asya Üniversiteler Ağı ve Avrupa'daki "European University Institute"²⁷⁰ örneklerinde olduğu gibi, üniversite bünyesinde "Ortak Türk Tarihi", "Türk Lehçeleri" ve "Bölgesel Kalkınma" temalı fakülteler açılarak, Türk dünyasının ortak akademik ve kültürel değerleri kurumsal bir temele oturtulmalıdır. Ayrıca, dijital eğitim programları, çift diploma ve ortak doktora sistemleriyle uluslararası akademik hareketlilik teşvik edilmeli; her yıl farklı bir temada düzenlenecek "Türk Dünyası Akademik Haftası" ile üye ülkelerden öğrenci ve akademisyenlerin bir araya geldiği, ortak araştırma projeleri, yaz okulları ve disiplinlerarası tematik konferansların gelenekselleştirildiği bir platform oluşturulmalıdır. Bu yaklaşım, üniversitenin bölgesel ortak kimlik ve inovasyonun taşıyıcı kurumu haline gelmesini sağlayacak, Türk dünyasının bilimsel ve kültürel entegrasyonunda stratejik bir kilometre taşı işlevi görecektir.

TDT çatısı altında, UNESCO'nun "Ortak Avrupa Tarih Kitabı"²⁷¹ modelinden ilhamla geliştirilecek "Ortak Türk Tarihi Müfredatı"nın tüm üye ülkelerde lise ve üniversite düzeyinde eğitime entegre edilmesi, Türk dünyasında ortak kimlik, aidiyet ve tarihsel bilinç oluşumunu kalıcı biçimde destekleyecektir. Bu adımın yanı sıra, Özbekistan'ın zengin kültürel mirasının öncülüğünde kurulacak "TDT Dijital Kültür Arşivi" ile, Türk dünyasının ortak değer ve anlatıları dijital medya projeleri, belgeseller ve interaktif platformlar yoluyla hem genç nesillere hem de uluslararası kamuoyuna erişilebilir kılınmalıdır. Böylelikle, bir yandan ortak bir hafıza ve kültürel süreklilik tesis edilirken, diğer yandan Türk kültürünün uluslararası tanınırlığı ve yumuşak güç kapasitesi de anlamlı ölçüde artırılabacaktır.

TDT üyesi ülkeler arasında ticari ve endüstriyel entegrasyonu hızlandırmak amacıyla, Özbekistan'da kurulacak "TDT Ortak Lojistik ve Gümrük Komisyonu" ile uluslararası standartlara sahip "TDT Ortak Sanayi Bölgesi" hayata geçirilmelidir. AB'deki "Single Window"²⁷² ve ASEAN'daki "Special Economic Zones"²⁷³ modellerinden ilham alan bu sanayi

²⁷⁰ <https://www.eui.eu/en/home> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁷¹ https://culturahistorica.org/wp-content/uploads/2020/02/leeuw-roord-textbook_for_europe.pdf (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁷² https://taxation-customs.ec.europa.eu/eu-single-window-environment-customs_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁷³ <https://asean.org/wp-content/uploads/2020/12/Adopted-ASEAN-Guidelines-for-Special-Economic-Zone-SEZ-Development-and-Collaboration.pdf> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

bölgesi, KOBİ'ler ve büyük yatırımcılar için gümrük ve vergi teşviklerinin yanı sıra, yatırım başvuru ve işletme süreçlerinin tek bir dijital portal üzerinden hızlı ve şeffaf şekilde yönetilmesini sağlayacaktır. Bu bütünleşik altyapı sayesinde hem bölgesel üretim kapasitesi ve katma değeri artırılabilecek hem de Türk dünyasına uluslararası sermaye ve ileri teknoloji akışı hızlandırılarak, TDT'nin küresel ekonomik rekabet gücü güçlendirilmiş olacaktır.

Bölgesel insani krizlere hızlı ve etkin müdahale için Özbekistan'da tesis edilecek "TDT İnsani Yardım Koordinasyon Merkezi", afet, göç ve sağlık gibi acil durumlarda üye ülkeler arasında operasyonel eşgüdümü ve ortak lojistik kapasiteyi sağlayacak merkezi bir platform olarak yapılandırılmalıdır. Ayrıca, Çin ile ilişkilerde artan dış borçlanma riskine karşı, TDT ülkeleri arasında "Karşılıklı Yatırım Güvenlik Fonu" kurulmalı; bu fon aracılığıyla hem üye ülkelerin ortak altyapı ve kalkınma projelerine finansman sağlanmalı hem de dış kaynak bağımlılığını azaltacak şekilde bölgesel bir finansal güvenlik ağı oluşturulmalıdır. Böylece, TDT coğrafyasında insani krizlere dayanıklı bir müdahale sistemi ile ekonomik istikrarı koruyacak çok katmanlı bir finansal koruma mekanizması eş zamanlı olarak geliştirilmiş olacaktır.

Türkmenistan'ın tarafsızlık politikası ve zengin kültürel mozaiki, TDT'ye hem bölgesel yumuşak güç hem de uluslararası arabuluculuk kapasitesi kazandırmaktadır. Bu potansiyelin kurumsal bir temele oturtulması için, Aşgabat'ta çok dilli ve interaktif etkinliklere ev sahipliği yapacak bir "Türk Kültür Merkezi" açılmalı; bu merkezde ortak sanat sergileri, edebiyat atölyeleri, tarih konferansları ve kültürel diyalog platformları düzenlenerek, Türk dünyasının ortak mirası ve farklılıkları kapsayıcı biçimde işlenmelidir. Ayrıca, Türkmenistanlı öğrenciler için Türk Dünyası Üniversiteleri'nde özel burs ve kontenjanlar ayrılmalı; böylece genç nesiller arasında akademik etkileşim, kültürel yakınlaşma ve ortak kimlik bilinci kalıcı şekilde güçlendirilmelidir. Bu bütünleşik yaklaşım hem bölgesel aidiyetin güçlendirilmesine hem de TDT'nin uluslararası itibarı ve barışçıl rolünün öne çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

Türkmenistan'ın zengin doğal gaz rezervleri ve sektördeki teknik bilgi birikimi, TDT bölgesel enerji stratejilerinin şekillendirilmesinde stratejik bir kaldıraç işlevi görecektir. Bu potansiyeli kurumsal ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştürmek amacıyla, Türkmenistan'da bir "TDT Enerji Koordinasyon Merkezi" ile buna bağlı bir "Teknik Danışmanlık Ofisi" kurulmalıdır. Söz konusu merkezler, üye ülkeler için enerji arz-talep projeksiyonları geliştirme, iletim ve dağıtım altyapısı optimizasyonu, enerji piyasası regülasyonu ve uzun vadeli yatırım planlaması gibi alanlarda teknik danışmanlık ve bilgi paylaşımı sağlamalıdır. Ayrıca, ortak enerji arz planlaması ve bölgesel yatırım önceliklendirme süreçlerinde dijital tabanlı karar destek platformları geliştirilerek, TDT içinde veri temelli ve bütünleşik bir enerji yönetişimi

ekosistemi oluşturulmalıdır. Bu kurumsal adımlar hem bölgesel enerji güvenliğini artıracak hem de TDT'nin enerji diplomasisinde profesyonel bir uzmanlık ve liderlik havuzu oluşturmasına katkı sağlayacaktır.

KKTC'nin bölgesel ekonomik entegrasyondaki rolünün güçlendirilmesi için, “TDT Özel Yatırım Bölgesi” statüsü tanımlanarak özellikle teknoloji, tarım, turizm ve bilişim sektörlerinde faaliyet gösterecek girişimcilere yönelik kapsamlı teşvikler sunulmalıdır. Bu kapsamda, vergi muafiyetleri, hızlı ve kolay lisanslama süreçleri, uygun arazi tahsisleri ile uzun vadeli finansal destek ve hibeler sağlanarak KKTC'ye özgü bir yatırım avantajı oluşturulmalıdır. Ayrıca, TDT üyesi ülkelerin yatırım ajanslarıyla entegre çalışacak şekilde kurulacak “Ortak Proje Destek Ofisi” aracılığıyla, KKTC'de geliştirilecek projelerin onay süreçleri hızlandırılmalı ve yatırımcılar için şeffaf, güvenli ve öngörülebilir bir iş ortamı tesis edilmelidir. Bu bütüncül teşvik ve destek sistemi sayesinde, KKTC yalnızca Türk dünyası yatırımcıları için değil, uluslararası inovasyon ve hizmet ihracatı açısından da stratejik bir çekim merkezi konumuna taşınacaktır.

KKTC'nin TDT ile kurumsal entegrasyonunu güçlendirmek için, Lefkoşa'da “TDT Daimî Temsil Ofisi” açılması kritik bir adım olacaktır. Bu ofis sayesinde KKTC, enerji, lojistik ve kültür gibi stratejik komisyonlarda “katılımcı üye” statüsüyle düzenli olarak toplantılara ve karar alma süreçlerine aktif biçimde dahil edilebilecektir. Bu yaklaşım, KKTC'nin Akdeniz bölgesindeki stratejik projelerde yalnızca gözlemci değil, doğrudan söz sahibi ve politika üreten bir aktör olmasını sağlayarak; hem Türk dünyasının Doğu Akdeniz'deki diplomatik ve ekonomik etkinliğini kalıcı biçimde artıracak hem de TDT içinde katılımcı yönetim ve temsil adaleti açısından örnek teşkil edecektir.

Stratejik İnovasyon, Dijital Egemenlik ve Bilimsel İş Birliği

Stratejik inovasyon ve dijital egemenlik alanında TDT'nin etkinliğini artırmak için, Avrupa Birliği'nin ENISA²⁷⁴ ve ASEAN'ın Dijital Ekonomi Komitesi²⁷⁵ modellerinden ilhamla, ulus-üstü yetkinliğe sahip bir “TDT Dijital Güvenlik ve İnovasyon Ajansı” kurulması gerekmektedir. Bu ajans, üye ülkeler arasında siber tehditler ve kritik altyapı güvenliği konularında mevcut kapasite eksikliklerini kapatacak şekilde yapılandırılmalı; özellikle yapay zekâ tabanlı siber tehditler, deepfake kaynaklı dezenformasyon ve dijital sabotajlara karşı kolektif risk analizleri ve hızlı müdahale imkânı sağlayan bir “Ortak Siber Olay Müdahale Ekibi” ile sürekli bilgi paylaşım ağı kurulmalıdır. Türkiye, Kazakistan ve Özbekistan'da

²⁷⁴ <https://www.enisa.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁷⁵ <https://asean.org/our-communities/economic-community/asean-digital-sector/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

kurulacak “Dijital Forensik Laboratuvarları” bu ajansın teknik alt yapısını oluşturacak hem ortak siber saldırı simülasyonları (örneğin Cyber Shield Exercise benzeri) düzenlenecek hem de dijital suçların bölgesel ölçekte adli analizi sağlanacaktır. Bu bütünleşik yapı, TDT’nin stratejik inovasyon kapasitesini artırırken, dijital egemenliğin, veri güvenliğinin ve bölgesel dayanıklılığın kalıcı biçimde güçlendirilmesini mümkün kılacaktır.

Bölgesel finansal entegrasyonun derinleştirilmesi amacıyla, TDT bünyesinde blokzincir tabanlı dijital para birimi ve sınır ötesi ödeme altyapılarının geliştirilmesi kritik önemdedir. ASEAN’ın “Project Dunbar”²⁷⁶ girişiminde olduğu gibi, üye ülkeler arasında hızlı, şeffaf ve güvenli ödeme imkânı sunan ortak bir dijital para platformu (örneğin, OTS-Pay) tasarlanabilir. Bu tür bir uygulama, bölge içi ticarete dışsal döviz dalgalanmalarının olumsuz etkisini azaltırken, finansal işlemlerde hem hız hem de maliyet avantajı sağlayarak ekonomik dayanıklılığı artıracak ve kayıt dışı işlemlerle mücadelede şeffaflığı üst düzeye çıkaracaktır. Ayrıca, blokzincir teknolojisinin, gümrük işlemlerinden tedarik zinciri yönetimine kadar birçok alanda kullanılması, TDT’nin dijitalleşme ve güvenli veri paylaşımı kapasitesini güçlendirecektir.

Türk dünyasında genç araştırmacıların ülkeler arası hareketliliğini artırmak ve bilimsel iş birliğini kurumsallaştırmak amacıyla, TDT çatısı altında bir “Türk Bilimsel Hareketlilik Fonu” kurulması faydalı olacaktır. Bu fon, çok-disiplinli doktora programları, ortak yaz okulları ve araştırma projeleri için finansman sağlayarak bilim insanlarının ve öğrencilerin dolaşımını kolaylaştıracaktır. Ayrıca, her yıl farklı bir TDT ülkesinde düzenlenecek ve yapay zekâ ile sürdürülebilirlik gibi güncel temalara yönelecek “Türk Dünyası Bilim Zirvesi” ile hem bilgi paylaşımı hem de bölgesel Ar-Ge kapasitesinin görünürlüğü artırılabilecektir. Bu mekanizmalar, AB’nin Marie Curie²⁷⁷ ve Horizon Europe²⁷⁸ programları benzeri bir bilim diplomasisi modeli için güçlü bir başlangıç noktası oluşturacaktır.

İnsan Sermayesi, Sosyal Politikalar ve Toplumsal Dönüşüm

TDT bünyesinde, AB’nin Europass ve European Qualifications Framework (EQF)²⁷⁹ uygulamalarından ilhamla, “Ortak Mesleki Yeterlilik Çerçevesi” geliştirilmelidir. Türk

²⁷⁶ <https://amro-asia.org/wp-content/uploads/2025/07/AMRO-Policy-Perspectives-Powering-Payments-The-Role-of-Technology-in-ASEANs-Regional-Payment-Connectivity-Initiative-for-publishing.pdf> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁷⁷ <https://marie-sklodowska-curie-actions.ec.europa.eu/actions/postdoctoral-fellowships> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁷⁸ https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁷⁹ <https://europass.europa.eu/en/europass-digital-tools/european-qualifications-framework> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

dünyasında diploma ve mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınırlığındaki eksikliklerin giderilmesi için, “TDT Ortak Mesleki Tanıma Platformu” kurulmalı; özellikle sağlık, mühendislik ve bilgi teknolojileri gibi stratejik sektörlerde sertifika ve lisansların eşdeğerliği sağlanmalıdır. Ayrıca, TDT ülkeleri arasında nitelikli işgücünün dolaşımını artırmak amacıyla dijital bir “TDT İş Piyasası Portalı” oluşturulmalı; bu portal aracılığıyla iş ilanları, mesleki gelişim fırsatları ve işgücü talepleri kolayca paylaşılabilmelidir. Bu tür bir entegrasyon hem işgücü hareketliliğini hem de bölgesel rekabet gücünü belirgin biçimde artıracaktır.

TDT ülkelerinde kadınların ve gençlerin dijital ekonomiye katılımını artırmak amacıyla, Güney Kore'nin “K-Girls’ Day”²⁸⁰ ve “Start-up Campus”²⁸¹ ile AB’nin genç girişimcilik kuluçkası modellerinden ilham alınarak yenilikçi programlar başlatılması önem arz etmektedir. Bu kapsamda, “TDT Kadın Dijital Liderler Zirvesi” ile kadınların STEM ve dijital girişimcilik ekosistemindeki temsili güçlendirilmeli, “Genç Start-Up Kampı” ve benzeri etkinliklerle gençlerin dijital ekonomide aktif rol alması teşvik edilmelidir. Ayrıca, üye ülkeler arasında düzenlenecek online hackathon’lar, mentorluk ve yatırımcı buluşmaları gibi etkinliklerle, inovasyon kültürü yaygınlaştırılmalı ve ulusötesi iş birliği ortamı güçlendirilmelidir. Bu tür programlar, TDT içinde kapsayıcı dijital dönüşümün hızlanmasına ve genç girişimci ağlarının oluşmasına zemin hazırlayacaktır.

COVID-19 sonrası dönemde sağlıkta dijitalleşmenin önemi artarken, AB’nin “e-Health Digital Service Infrastructure”²⁸² örnek alınarak TDT içinde de bölgesel sağlık dijitalleşmesi yönünde yenilikçi adımlar atılması isabetli olacaktır. Bu kapsamda, ortak dijital sağlık pasaportu uygulamasının geliştirilmesi, ülkeler arası seyahat ve iş gücü hareketliliğinde sağlık verilerinin güvenli ve hızlı paylaşımını mümkün kılacaktır. Ayrıca, e-reçete sistemlerinin entegrasyonu ile hastaların ilaç erişimi kolaylaştırılmalı, epidemiyolojik izleme platformları sayesinde ise bölgesel sağlık tehditlerine karşı erken uyarı ve ortak müdahale kapasitesi artırılmalıdır. TDT çatısı altında geliştirilecek bu dijital sağlık altyapıları hem kamu sağlığında şeffaflık ve verimliliği yükseltecek hem de Türk dünyasında sınır ötesi sağlık iş birliğinin kurumsallaşmasına katkı sağlayacaktır.

Bölgesel Dirençlilik, Sürdürülebilir Kalkınma ve Kriz Yönetimi

Bölgesel dirençlilik ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında, TDT ülkelerinde akıllı tarım ve gıda güvenliği için yenilikçi yaklaşımlar benimsenmelidir. İsrail’in hassas tarım

²⁸⁰ <https://www.k-girlsday.kr/index.do> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁸¹ <https://www.eu-startups.com/investor/a1-start-up-campus/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁸² https://health.ec.europa.eu/ehealth-digital-health-and-care/digital-health-and-care/electronic-cross-border-health-services_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

teknolojileri ve AB'nin "European Innovation Partnership for Agriculture"²⁸³ projeleri gibi başarılı örneklerden hareketle, TDT bünyesinde uydu tabanlı sulama izleme sistemleri, toprak nem sensörleri ve genetik olarak dayanıklı tohum geliştirme AR-GE merkezleri oluşturulmalıdır. Ayrıca, ortak kuluçka programları ve bölgesel pilot çiftlikler kurulması, yeni teknolojilerin hızlı yaygınlaştırılması ve su stresiyle mücadele açısından stratejik katkı sağlayacaktır. Bu tür iş birlikleri, TDT içinde gıda arz güvenliğini artırırken, sürdürülebilir tarım uygulamalarının bölge genelinde benimsenmesini de teşvik edecektir.

TDT ülkeleri arasında bölgesel karbon yönetimi ve yeşil finans alanında iş birliğini derinleştirmek için, öncelikle karbon emisyon ticareti pilot programlarının başlatılması gerekmektedir; bu kapsamda, Çin'in bölgesel karbon borsaları ve AB Emissions Trading System²⁸⁴ (ETS) uygulamaları örnek alınarak, ortak bir karbon borsası altyapısı kurulmalı ve emisyon azaltımına yönelik bölgesel standartlar belirlenmelidir. Ayrıca, "Türk Yeşil Finans Forumu" gibi çok paydaşlı platformlarda, kamu, özel sektör ve finans kuruluşları bir araya getirilerek sürdürülebilir yatırım araçları ve yeşil finansman modelleri yaygınlaştırılmalıdır. TDT bünyesinde ortak kredi mekanizmaları ve yeşil tahvil (green bond) ihracı gibi inovatif finansal araçlar da geliştirilerek, iklim krizine uyum ve karbon nötr büyüme hedeflerinde finansman çeşitliliği sağlanmalıdır. Böylece hem çevresel sürdürülebilirlik standartlarının bölgesel düzeyde yükseltilmesi hem de ekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesi mümkün olacaktır.

Kriz müdahale ve erken uyarı kapasitesinin artırılması için, TDT çatısı altında uydu ve Nesnelerin İnterneti (IoT)²⁸⁵ tabanlı "Afet Risk Haritalama Platformu" oluşturulmalıdır. ASEAN Humanitarian Assistance Center²⁸⁶ ve AB Sivil Koruma Mekanizması²⁸⁷ benzeri bu platform; afet öncesi risk analizi, gerçek zamanlı veri paylaşımı ve sınır aşan krizlere yönelik ortak hareket planı sunacaktır. Ayrıca, insansız hava araçlarıyla (İHA/SİHA) hızlı müdahale birimleri tesis edilmeli ve TDT ülkeleri arasında ortak eğitim ve saha tatbikatları düzenlenerek birlikte çalışabilirlik (interoperability) kapasitesi artırılmalıdır. Bu sayede, sel, deprem, orman yangını ve kitlesel göç gibi afetlerde bölgesel dayanışma güçlenirken, ulusal sistemlerin dijital ve teknolojik olarak entegre edilmesi sağlanacaktır.

²⁸³ <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/content/EIPAGRIabout.html> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁸⁴ https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁸⁵ <https://aws.amazon.com/tr/what-is/iot/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁸⁶ <https://ahacentre.org/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁸⁷ https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/eu-civil-protection-mechanism_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

Uluslararası Görünürlük, Akıllı Kamu Diplomasisi ve Algı Yönetimi

Medya ve kamu diplomasisi alanında, Türk dünyasının uluslararası görünürlüğünü ve kültürel etki alanını güçlendirmek amacıyla, TDT bünyesinde çok dilli ve çok formatlı içerik üreten “Türk Dünyası Global Medya Ağı” kurulmalıdır. BBC World, Euronews ve Güney Kore’nin KOCIS²⁸⁸ modeli gibi örneklerden ilhamla, bu ağ kapsamında “Türk Birliği TV” ve “TDT Ortak Haber Ajansı” gibi yapılar tesis edilmeli; bu platformlar Türkçe’nin yanı sıra İngilizce, Rusça, Almanca gibi küresel dillerde yayın yaparak geniş bir uluslararası kitleye ulaşmalıdır. Ayrıca, televizyon yayıncılığına ek olarak dijital medya, sosyal medya ve mobil platformlara özgü içerikler üretilerek farklı yaş ve ilgi gruplarına hitap eden dinamik bir medya stratejisi benimsenmelidir. Bu süreci desteklemek üzere, yapay zekâ tabanlı sosyal medya veri analitiği sistemleri kurularak kamuoyunun tepkileri, içerik etkileşimleri ve uluslararası algı haritaları düzenli olarak izlenmeli; dezenformasyonla mücadele ve kriz iletişimi için erken uyarı sistemleri devreye alınmalıdır. Kültürel diplomasi kapasitesinin artırılması adına ise, medya ağları profesyonel yayıncılık kuruluşları ve kültürel enstitülerle entegre biçimde çalışmalı, böylece TDT’nin küresel iletişim kabiliyeti kurumsal bir çerçeveye oturtularak sürdürülebilir hale getirilmelidir.

Uluslararası etkinin sürdürülebilir biçimde izlenebilmesi için, TDT bünyesinde bir “Uluslararası Etki Analizi ve İzleme Merkezi” kurulmalıdır. Bu merkez, OECD²⁸⁹ ve AB’de uygulanan yıllık “impact assessment”²⁹⁰ raporları örnek alınarak, TDT’nin tüm politika ve projelerinin küresel gündem, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve bölgesel önceliklere etkisini göstergeler ve endeksler aracılığıyla düzenli olarak ölçecektir. Yıllık politika izleme ve değerlendirme raporları yayınlanarak hem teşkilat içi şeffaflık hem de uluslararası paydaşlara karşı hesap verebilirlik güçlendirilecektir. Ayrıca, elde edilen bulgular ışığında politika iyileştirme ve strateji güncelleme döngüsü oluşturularak, TDT’nin etki merkezli yönetim kapasitesi sürdürülebilir şekilde geliştirilecektir.

Batı ülkelerinde yaşayan Türk diasporasının etkili temsiliyeti, Türk dünyasının küresel görünürlüğü ve çıkarlarının savunulması açısından stratejik önemdedir. Ancak mevcut durumda, diasporanın kurumsal dağınıklığı, nesiller arası aidiyet kopuşu ve kültürel kimliğin zayıflaması gibi yapısal sorunlar dikkat çekmektedir. Bunun yanında, eğitim, akademik başarı ve sivil toplumda yeterince görünür olunamaması, lobicilik kapasitesini ve kamusal etkiyi de

²⁸⁸ <https://www.kociscenter.kr/eng/introduce/center.do> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁸⁹ https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/02/regulatory-impact-assessment_0bf78a03/7a9638cb-en.pdf (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁹⁰ https://commission.europa.eu/law/law-making-process/planning-and-proposing-law/impact-assessments_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

sınırlamaktadır. Modern kamu diplomasisi yalnızca kültürel etkinliklerle değil, stratejik iletişim ve uluslararası iş birlikleriyle desteklenmelidir. Bu alanda başarılı örnekler incelendiğinde, Yahudi Diasporası'nın World Jewish Congress²⁹¹ ve Hillel International üzerinden küresel ölçekte temsil ve lobicilikte, Hint Diasporası'nın "Pravasi Bharatiya Divas"²⁹² ve Overseas Indian Affairs²⁹³ Ajansı aracılığıyla uluslararası ağlar kurmada, Çin Diasporası'nın "Confucius Institute"²⁹⁴ ve diaspora burs programlarıyla akademik ve kültürel süreklilikte ve Almanya'daki Türk Toplumu (TGD) örneğinde ise toplumsal bütünleşme ve ana vatanla bağların korunmasında başarılı modeller oluşturduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Avrupa'da (Berlin, Londra, Brüksel), Kuzey Amerika'da (New York, Toronto), Avustralya'da ve Orta Asya'da kurulacak "Türk Diaspora Merkezleri", kültür, eğitim, hukuk danışmanlığı ve ağ oluşturma işlevlerini bütüncül biçimde üstlenmelidir. Ayrıca, dijital bir platform olarak hayata geçirilecek "Küresel Türk Diasporası Ağı (KTDA)", etkinlik takviminden burs ve kariyer fırsatlarına, diaspora istatistiklerinden başarı hikayelerine kadar merkezi bir veri ve iletişim noktası sağlamalıdır. Aynı zamanda diaspora medya projeleri desteklenmeli, YouTube, podcast ve sosyal medya kanallarıyla farklı dillerde kültürel ve güncel içerikler üretilmeli; kamu kurumları ve uluslararası STK'larla ortak projeler geliştirilerek hem iki yönlü entegrasyon hem de diaspora aidiyeti güçlendirilmelidir.

TDT'nin kurumsal derinleşmeden ekonomik entegrasyona, stratejik inovasyondan kültürel iş birliğine kadar uzanan çok boyutlu bütünleşme vizyonu, çağın gereksinimlerine yanıt veren yenilikçi ve sürdürülebilir bir bölgesel iş birliği modeli oluşturacaktır. Bu süreçte, AB, ASEAN, OECD ve benzeri uluslararası örgütlerin başarılı uygulamalarından ilham alınarak; demokratik yönetim, şeffaflık, katılımcılık ve inovasyon temelli reformlar hayata geçirilmelidir. Ortak pazar ve finansal entegrasyon, savunma ve enerji güvenliği, lojistik ve dijitalleşme, bilimsel iş birliği ve diaspora stratejileri gibi alanlarda atılacak kapsamlı adımlar, Türk dünyasının kolektif kapasitesini güçlendirecek, uluslararası rekabette belirgin bir avantaj sağlayacak ve küresel düzeyde görünürlüğünü önemli ölçüde artıracaktır.

TDT çatısı altında kurumsallaşacak yeni yapıların, izleme ve değerlendirme mekanizmalarının, ortak vizyon belgelerinin ve pilot projelerin, bölgesel dayanışma ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine doğrudan katkı sunması beklenmektedir. Özellikle KKTC'nin stratejik entegrasyonu, Orta Asya'daki lojistik ve enerji merkezlerinin

²⁹¹ <https://www.worldjewishcongress.org/en> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁹² <https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2091229> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁹³ <https://www.mea.gov.in/overseas-indian-affairs.htm> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

²⁹⁴ <https://ci.cn/en/gywm> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

güçlendirilmesi, uluslararası normlara uyumun kurumsallaştırılması ve diaspora ağlarının küresel ölçekte yeniden yapılandırılması, bütüncül Türk dünyası kimliğinin inşasında anahtar rol oynayacaktır.

Sonuç olarak, TDT'nin bütünleşme sürecinde önerilen somut adımlar, yalnızca bölgesel düzeyde ekonomik, teknolojik ve kültürel dayanışmayı değil, aynı zamanda küresel bağlamda etkin, görünür ve sürdürülebilir bir Türk Birliği inşasını mümkün kılacaktır. Katılımcı, yenilikçi ve dayanışmacı bir yaklaşımla yürütülecek bu dönüşüm yolculuğu; Türk dünyasının barış, refah ve ilerleme hedeflerine ulaşmasında sağlam bir temel oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdieva, R. (2017). Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye ile Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 1(2), 104-119.
- Abdullayev, C. (1999). Uluslararası hukuk çerçevesinde Hazar'ın statüsü ve doğal kaynaklarının işletilmesi sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(4), 255-290.
- Acar, M. (2019). Uluslararası Bir Aktör Olarak İslam İşbirliği Teşkilatı. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7(1), 51-68.
- Acharya, A. (2013). Global international relations (IR) and regional worlds: A new agenda for international studies. *International Studies Quarterly*, 57(3), 647-659.
- Ağaoğlu, Ə. (2007). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Akbaba, Y. (2017). Eski Türk tarihi araştırmalarının iki öncü ismi: Mustafa Celaleddin Paşa ve David Léon Cahun. *SUTAD – Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 42, 531–546. <https://doi.org/10.32449/sutad.2017.42.531>
- Akçapa, M. (2023). TDT'nin Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünyü, Bugünü ve Yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491.
- Akçay, N. ve Changgang, G. (2023). Türkiye's Middle Corridor and China's BRI: Identification and Assessment. *Insight Turkey*, 25(1), 63–74. <https://www.jstor.org/stable/48720514>
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*. İstanbul: Özdemir Basımevi.
- Akengin, H. (2017). Türk Dünyası ve Türkistan (Orta Asya) Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-11.
- Akın, C. (2021). Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan, *Türk Yurdu Dergisi*, (411), 57-62.
- Akın, C. (2022). Ulusal Kimlik ve Dil. *Kültür ve Dil*, içinde, (Ed.) M. Güneş ve H. Güneş, Eğitim Yayınevi: Konya.
- Akıncı, H. (2021). Türk Dünyasının Jeopolitiği ve Türk Dış Politikasındaki Yeri. *Kriter Dergi*, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/turk-dunyasinin-jeopolitigi-ve-turk-dis-politikasindaki-yeri>, (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- Akpınar, B. G. (2022). Arktik ve Sub-Arktik Bölgede Yaşayan Türk Halklarının/Türkçe Konuşan Halkların Kültürel/Dil Güvenliğinin Sağlanmasında TDT'nin Rolü. *Güvenlik Stratejileri Dergisi (TDT Özel Sayısı)*, 181-216.
- Aktürk, Ş. (2006). Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri Etnik Rejimler, *Doğu – Batı Dergisi*, 9(38), 43-74.

- Akyol, T. (1990). *Azerbaycan: Sovyet Rusya ve ötesi*. Burak Yayınevi.
- Altundağ, Z. (2016). Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü. *Avrasya Etütleri*, 49(1), 99-124.
- Aliyev, A. (2009). Sahilyanı Dövlətlərin Xəzər Siyasəti. *Tarix və Onun Problemləri*, 1(2), 192-201.
- Amirbek, A. (2015). Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Satüsü ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler'in Yaklaşımları Açısından Analizi. *Karadeniz Araştırmaları*, 12(46), 23-48.
- Amreyev, B. (2023). Daha Güçlü, Bütünleşmiş ve Birleşmiş Türk Dünyasına Doğru, Türk Devletleri Teşkilatı, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-devletleri-teskilati-genel-sekreteri-tarafindan-kaleme-alinan-makale-daha-guclu-daha-butunlesmis-ve-daha-birlesmis-turk-dunyasina-dogru-2676-163.pdf> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler* (1. Baskı). (Çev: İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Andican A. (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi* (1. Baskı). İstanbul: Emre Yayınları.
- Aras, İ. (2017). Sovyetler Birliği Dış Politikasında Avrupa Bütünleşmesi: 1950'li ve 1960'lı Yıllar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (5), 299-322. <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.3.5.27>
- Arı, T. (2008). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arıboğan, D. Ü., Dedeoğlu, B. ve Ayman, G. (1996). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der yayınları.
- Arıkan, N. F. (2024). *Türk Devletleri Teşkilatı Bünyesinde Ekonomik İş Birliği: Potansiyel ve Hedefler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Asadov, A. (2023). Azerbaijan Country Specific Profile. V. Gasimli (Ed.). *Turkish States Economy*, içinde (63-85). Ankara: Nobel Yayınları.
- Aslan, M. (2021). Türk Konseyi Fırsatlar ve Algılar, *SETA Perspektif*, 321, 1-5.
- Aslanlı, A. (2017). Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi. *Bilig*, (83), 27-51.
- Aşçı, S. (2017). Kırgızistan'ın Bağımsızlık Sonrası Ekonxomik Gelişimine Yönelik Öneriler. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, (2)2, 29-44.
- Ataman, M. ve Öztürk, M. (2017). Uluslararası Örgütlerin Devlet-İçi Çatışmalara Başarısız Müdahalelerinin Nedenleri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12(2), 137-168. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.342455>

- Ateş, D. (2014). *Uluslararası Politika Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*. Bursa: Dora Yayınevi.
- Atsız, H. N. (2024). *Turancılık, milli değerler ve gençlik (Makaleler I)* (17. bs.). Ötüken Neşriyat.
- Avcıl, S. ve Aydın, K. (2022, 20-22 Eylül). Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nde Türkistan (Orta Asya) Ülkelerinin Konumu ve Önemi. *On Eurasian Economies*, Azerbaycan, 130-138.
- Ay, H. U. (2018). Arap Birliğini doğuran temel ideoloji üzerine bir değerlendirme: Arap milliyetçiliği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi (EPFAD)*, 3(1), 32–49. <https://doi.org/10.30784/epfad.382690>
- Aydemir, Ş. S. (2008). *Suyu Arayan Adam*. (20. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, C. (2021). *İslam Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması*, Çeviren: Hasan Aksakal, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aydın, E. M. ve Liu, Y.(2024). Organization of Turkic States: Diverse Motivations For A Common Aim. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 33(1), 35-54. <https://doi.org/10.26650/siyasal.2024.33.1363769>
- Aydın, M. ve Erhan, Ç. (2006). *Beş Deniz Havzasında Türkiye*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aydın, O. (2021). Gumilyov'un Etnogenez ve Passionarlık Kuramlarının Simbiyotik İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (40), 227-251.
- Aydilek, E. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı'nın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 716-728.
- Ayan, E. ve Yıldız, C. S. (2023). *Bozkırın Bilgesi Olcas Süleymanov*. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 23(1), 235–250. <https://doi.org/10.32449/egetdid.1274905>
- Aytüre, S., Aydoğdu, S., & Berki, Ö. (2017). Hansa Birliği (Avrupa Birliği'nin sonu da Hansa Birliği gibi mi olacak?). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 58, 523-541.
- Aytürk, İ. (2006). Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi, *Doğu Batı Dergisi*, 9(38). 93-108.
- Ayvazov H. S. (1907). Nədən bu hala qaldıq?. *Füyuzat jurnal*, 12, 5-8.
- Azadi, Sevinc (2022), “İran'ın Zengezur Dehlizi Hofu”. İki Sahil Gazetesi (Köşe Yazısı), 25 Ekim 2022, <https://ikisahil.az/post/357819-iranin-zengezur-dehlizi-xofu> (Erişim Tarihi: 05.01.2025).
- Azizov, M. (2023). *Significance of Organization of Turkic States: Rising Political and Economic Potential of the Organization*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Enstitüsü, Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.

- Bagirov, S. (2000). Azerbaijan's strategic choice in the Caspian region, 178-194. <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/books/SIPRI01Chufrin/SIPRI01Chufrin10.pdf> Caspian News Agency.
- Barthold, W. (1975). *Türkistan (Orta Asya) Türk Tarihi Hakkında Dersler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (32), 25-34.
- Bayar, H. İ. (2012). *Macaristan Parlamentosu'nda Yasama ve Denetim*. *Yasama Dergisi*, (21), 85-118.
- Bekkari, A. (2023). Azerbaycan Enerji Güvenliği ve Avrupa Birliği İlişkileri. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 31-44.
- Bıyıklı, M. (2019). Kırgızistan Dış Politikasında Türk Konseyi/Keneşi'nin Yeri. C. Buyar (Ed.). *Kırgızistan Araştırmaları*, içinde. Bişkek: BYR Publishing House.
- Birsel, H., Kodaman, T. (2014). "Dünden Bugüne, Bugünden Yarına Kırgız Jeopolitiğindeki Değişen Parametreler ve Gelecek Öngörüler". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 35, 213-27, doi:10.17133/tba.61589.
- Bloch, M. (1998). *Feodal Toplum*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: OPUS Yayınları.
- Boltho, A. ve Eichengreen, B. (2008). The Economic Impact of European Integration. https://eml.berkeley.edu/~eichengr/econ_impact_euro_integ.pdf (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Borchardt, K. D. (1995). *Avrupa Bütünleşmesi, Avrupa Birliği'nin Kökenleri ve Büyümesi*. Ankara: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları.
- Boyraz, H. M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı: Tarihi, Yapısı, Fırsatları ve Sınırlılıkları. H. M. Boyraz ve F. Cicioğlu, (Ed.), *Uluslararası Örgütler: Tarih, Kuram ve Örnekler*, içinde. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Bozkuş. Y. D. (2022). Karabağ Savaşı Sonrası Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 8, 127-154.
- Böke, O. (2021). "Türkmenistan". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 105-110.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2018). Türkçü-Turancı Milliyetçiliğin Düşünsel Temelleri Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 45-60.
- Budulgan, S. A. (2020). Özbekistan'ın Jeopolitik Önemi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 167-184.

- Burhanov, Kemal (2023). “Kazakistan 2050 Stratejisi”nde Türk Dünyası Birliği”, Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023, Editör: Almagül İsina, Tasam Yayınları, İstanbul, s. 49-53.
- Burke, P. (1998). *The European Renaissance: Centers and Peripheries*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Buyar, C. ve Ünal, U. (2022). Contribution of Organization of Turkic States Members to World Heritage at a Time of Cultural Convergence from the Past to the Future. *Bilig*, (100): 1-35.
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Buzan, B. ve O. Waever. (2003) *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bülbül, K. (2021). *Siyaset Bilimi Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Büyüktanır, D. (2015). Toplumsal inşacı yaklaşım ve Avrupa bütünleşmesinin açıklanmasına katkıları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14(2), 1–24.
- Caporaso, J. A. ve Pelowski, A. L. (1971). Economic and Political Integration in Europe: A Time-Series Quasi-Experimental Analysis. *The American Political Science Review*, 65(2), 418–433.
- Coldoşev, A. (2019). Kimlik ve Sınır: Orta Asya’da Sınır Sorunları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2), 303-326.
- Coşkun, R. (2016). Türk Aydınlanma Girişimi Olarak Turancılık Hareketi: Özgünlüğü ve Günümüze Yansımaları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 221, 8-29.
- Coşkun, G. (2023). *TDT’nin Sosyal İnşacı Teori Çerçevesinde Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Çakan, V. (2017). Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 35-52.
- Çalışkan, B. (2020). *Hazar Denizi Raporu: Enerji Havzasında Mücadele*. İstanbul: İNSAMER Yayınları.
- Çelik, Ü. (2016), “Avrupa Birliği Düşüncesinin Kökenleri: Bir Bütünleşmenin Anatomisi”, *EUROPolitika*, https://www.academia.edu/28663571/AVRUPA_BİRLİĞİ_DÜŞÜNCE_SİNİN_KÖKENLERİ_BİR_BÜTÜNLEŞMENİN_ANATOMİSİ (20.12.2024).
- Çeliksoy, E. (2021). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Merkezi İdare ve Yerel Yönetim Teşkilatı. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 10(30), 579-592.

- Çınar, Y. ve Uzun Y. U. (2023). Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik-Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(Özel Sayı), 141-156.
- Çokişler, N. (2021). Türk Dünyasının Turizm Alanında İşbirliği Girişimleri: Bir Doküman İncelemesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(Özel Sayı), 125-136.
- Çolak, M. (2017, 26-28 Nisan). Macaristan'da Türk Dünyasına İlgi, Tarihi Arka Plan ve Avrasya Gerçeği. *Türksoy 2017 Türk Dünyası Kültür Başkenti, Türkistan Anısına Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi: Türkistan Forumu III. Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyasının Geleceği Bildiri Kitabı*. Түркiстан-Түркiстан.
- Çora, A. N. (2021). *Türk Konseyi'nden (Türk Keneşi), Türk Devletleri Örgütü'ne Oradan Türk Birleşik Devletleri'ne Uzanan Yol*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Dağlı, İ. (2009). *Karadeniz'in Artan Stratejik Önemi ve Geleceği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, İstanbul.
- Dedeoğlu, B. (2004). Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(4), 1-21.
- Dedeoğlu, B. (2011). Uluslararası Örgütlerin Farklı Sınıflandırılma Biçimleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 49(0), 15-30.
- Dedeoğlu, B. (1996). *Adım Adım Avrupa Birliği*. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Demir, C. (2022). The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power. *Güvenlik Stratejileri Dergisi (TDT Özel Sayısı)*, 39-71.
- Demircan, N. (2022). Turks in the Changing World Order: The Organization of Turkic States. *The Defence Horizon Journal*. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-81345-8>
- Deregözü, M. (2020). Türkiye-Macaristan İlişkileri, SETA Rapor, İstanbul. <https://www.setav.org/assets/uploads/2022/11/R210.pdf>
- Deutsch, K. W. (1966). *Nationalism and Social Communication*, Cambridge: M.I.T Pres.
- Deutsch, K. W. (1979). *Tides Among Nations*. New York, NY: TFP.
- Devlet, N. (1988). *İsmail Gaspiralı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dieckhoff, A. ve Jaffrelot, C. (2010). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*. (D. Çetinkasap, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğanay, H. (1995). Türk Dünyası'nın Siyasi Sınırları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1), 132-154.
- Doliwa-Klepacki, Z.M. (1997). *Encyklopedia organizacji miğdzynarodowych*, Warszawa.

- Dosbolov, A. ve Sönmez, G. (2023). The Organization of Turkic States and Postcolonialism in Central Asia: Possible Contributions, Prospects, and Limitations. *Insight Turkey*, 25(4), 93–114. <https://www.jstor.org/stable/48754796>
- Doster, H. B. (2018). *Türk Dünyası Avrasya’da Güç Merkezi Oluşturabilir Mi? Yerelden Küresele: Türkiye - Türk Dünyası İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını*. İstanbul: TESAM Yayınları.
- Duran, H. ve Pusevsuren, N. (2016). Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin’in Türkistan (Orta Asya) Politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı*, 281-294.
- Efendiyev, V. (2010). *Azerbaycan’ın İktisadi ve Sosyal Coğrafyası*. Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyatı.
- Ekici, K. D. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı ve Tarihçesi. *TURAN-SAM Dergisi*, 14(53), 325-328.
- Elekberli, F. (2018, 1-5 Eylül). XX Yüzyılın başlarında Türk Dünyasında Türkçülükle İlgili İki Farklı “Üçlü” Düstur. *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, X. Cilt, Türk Dünyası Tarihi, 323-343.
- Emeklier, B. vd. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı: Bütünleşme Sürecine Nereden Başlamalı ve Ne Yapmalı?. *Güvenlik Stratejileri Dergisi (TDT Özel Sayısı)*, 73-107.
- Ənsərli (Ləmbəli), M. ve Bayramoğlu, H. (Der.). (2002). *Dildə, Fikirdə, İşdə birlik (İsmayıl bəy Qaspiralı-1851-1914)*. Bakü: Qartal.
- Emiroğlu, H. (2006). Uluslararası Siyasal Örgütlenme Modeli Oluşumunun Tarihsel Süreci ve Birleşmiş Milletler Örgütü (1941-1990), *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2(4), 103-137.
- Eraslan, F. ve Özdemir, F. N. (2021). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129, 315-334.
- Ercilasun, A. B. (2021). Turan kavramı ve Turancılık. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-33.
- Erdem, M. ve Aslan Düzgün, Ü. (2020). *Kırgız Cumhuriyeti yargı sistemi (Judicial system of the Republic of Kyrgyz)*. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 8(15), 195–227.
- Erdem, M. ve İldeş, S. (2016). Azerbaycan Cumhuriyeti yargı sistemi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (28), 57–84.
- Erdem, M., İldeş, S. ve Balkanov, K. (2016). Türkmenistan yargı sistemi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (27), 279–306.
- Ergin, M. (2009). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erhan, Ç. (1996). Avrupa’nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar, *Ankara SBF Dergisi*, 51(1), 259-273.

- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış*. (E. Uşaklı, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Erkiner, H. H. ve Eray, İ. (2022). Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi (TDT Özel Sayısı)*, 217-250.
- Ermağan, İ. (2012). Avrupa Birliği Entegrasyonunda Şüphelilik. *Çanakkale Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 7(1), 145-167.
- Ertekin, O. (2009). Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, içinde (345-388). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Ertem, A. V. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı Üzerine Mütalalar. *Göçebe Dergisi*, (18), 79–82.
- Ertürk, E. (2002). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*. Bursa: Vipash Yayınları.
- Feyziyev, C. (2019a). *Türk dünyası (4. kitap): Türklük bilimi* (A. Ağaoğlu, Akt. M. Genceli, Ed.). Yeditepe Yayınevi.
- Feyziyev, C. (2019b). *Türk dünyası (3. kitap): Türk devletleri tarihi* (A. Ağaoğlu, Akt. M. Genceli, Ed.). Yeditepe Yayınevi.
- Fişne, M. (2003). Avrupa Birliği’nin Doğuşu ve Gelişimi. M. Kar ve H. Arıkan, (Ed.). *Avrupa Birliği, Ortak Politikalar ve Türkiye*, içinde (55-73). İstanbul: Beta Yayınları.
- Fişne, Mustafa (2023). Kuruluşuna Türkiye’nin Öncülük Ettiği Uluslararası Örgütler: EİT, KEİ ve D-8. H. M. Boyraz ve Filiz Cicioğlu (Ed.), *Uluslararası Örgütler: Tarih, Kuram ve Örnekler*, içinde (291-307). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Swietochowski, T. (1988). *Müslüman cemaatten ulusal kimliğe: Rus Azerbaycanı (1905–1920)* (Çev. F. C. Sönmez). Bağlam Yayınları.
- Gasimli V. (2023). Introduction Turkish States Economy. V. Gasimli, (Ed.), *Turkish States Economy*, içinde (1-9). Ankara: Nobel Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (B. E. Behar ve G. G. Özdoğan, Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gençosmanoğlu, Ö. T. (2024). Türk Devletleri Teşkilatı’na üye ülkeler arasındaki muhtemel bir serbest ticaret anlaşmasının dış ticaret etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69, 205-215. <https://doi.org/10.18070/erciyesuibd.1463896>
- Gök, Ali (2022). Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi (TDT Özel Sayısı)*, 109-145. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.1093710>

- Gök, M. (2024). Türk Devletler Teşkilatı Bünyesinde Yürütülen Türk Dünyasının Entegrasyon Sürecinin Ernest B. Haas'ın Spill-over Yaklaşımı Bağlamında Değerlendirilmesi. *Anadolu Strateji Dergisi*, 6(2), 63-77.
- Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün esasları*. Varlık Yayınları.
- Gökalp Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Emel Matbaacılık, Ankara.
- Gökburun, İ. (2021). Küresel ve Bölgesel Güçler Çağında; Türk Dünyası Nüfusu, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 21(1), 1-33. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1639840>
- Göksel, K. ve Tunç, A. (2021). Türkiye Cumhuriyeti Siyasal Sistemi. *Türk Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 56-76. <https://doi.org/10.51243/SAKA-TJMER.2021.10>
- Gömeç, S. Y. (2019). “Eski Türk Dininin Temel Özellikleri”. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4: 84-123.
- Guliyeva, G. (2023). Country Specific Profile of Turkmenistan Associate, V. Gasimli (Ed.), *Turkish States Economy*, içinde (377-398). Ankara: Nobel Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2019). *Etnogenez: Halkların şekillenışı, yükseliş ve düşüşleri* (D. A. Batur, Çev.; 4. baskı). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Günel, V. A. ve Çelen, G. (2022). Turancı ve Sosyalist: Sultan Galiyev'in Turan Sosyalist Devleti Tasarısının İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 83-97.
- Gündoğdu, S. (2023). Türkiye'nin Jeopolitik Açılımı: Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 266-279.
- Günuğur, H. (2018). Avrupa Birliği Hukukunun Uluslarüstü (Supranasyonel) Niteliği. S.Baykal, S. A. Açıkmeşe, B. Akçay, Ç. Erhan, (Der.). *Hukuki, siyasi ve iktisadi yönleriyle Avrupa bütünleşme sinde son gelişmeler ve Türkiye-AB ilişkileri*, içinde (105-126). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Güran, N. ve Aktürk, İ. (1995). *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Gürkaynak, M. ve Yalçiner, S. (2009). *Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme*, *Uluslararası İlişkiler*, 6(23): 73-92.
- Gürler, T. (2017). *Bağımsızlık sürecinde Kazakistan Cumhuriyeti üzerinde ABD ve Rusya rekabeti*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Haas, E. B. (2004). *“The Uniting of Europe”: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957*. Indiana: University of Notre Dame Press.

- Helvacıköylü, G. (2022). 1990'lı yıllardan sonra Çin ve Orta Asya devletleri ikili ilişkileri: İş birliği mi, hâkimiyet kurma çabaları mı? In M. H. Caşın et al. (Eds.), *21. yüzyılda bütün boyutlarıyla Çin Halk Cumhuriyeti* (Cilt 2, s. 966–986). Nobel Yayıncılık.
- Hacızade, E. (2015). Xəzər Hövzəsi Regionunun İqtisadi Potensialı və İxrac İnfrastrukturunu. *Azərbaycanın Vergi Jurnalı*, 4(124), 93-128.
- Hamzaoğlu, H. (2020). Güncel Uluslararası Gelişmeler Işığında Türkmenistan Dış Politikası, İnsani ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar (Z. Gölen ve S. Özer, (Ed.), 649-665.
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A. ve Maharramov, B. (2021). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan - Türkiye İlişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 522-529.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset* (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu ve A. Yayla, Çev.; 3. bs.). Adres Yayınları. (Orijinal eser 1997 yılında *Politics* adıyla yayımlanmıştır).
- Heywood, A. (2014). *Siyaset teorisine giriş [Political Theory: An Introduction]* (H. M. Köse, Çev., 6. baskı). Küre Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1993). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*. (Osman Akınhay, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hogan-Brun vd. (2012). Language Policy Management in the Former Soviet Sphere. B. Spolsky, (Ed.). *The Cambridge Handbook of Language Policy*, içinde (592-616). Cambridge: Cambridge University Press.
- Horata, O. (2007). Türk Dünyası'nın Kültürel Ufukları: Tarihsel Bağlam İçinde Genel Bir Değerlendirme. *Bilig*, (82), 117-131.
- Horata, O. (2010). "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Kültürel Miras". Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü – Atatürk Dönemi (1920-1938). Ed. O. Horata vd. C.1. Ankara: AKM Yay. 3-16.
- Horata, O. (2017). Türk Dünyası'nın Kültürel Ufukları: Tarihsel Bağlam İçinde Genel Bir Değerlendirme. *Bilig*, (82), 117-131.
- Huseyn, R. (2023). Institutional Foundations of Economic Cooperation in Turkish States and Turkic World Vision-2040. V. Gasimli, (Ed.). *Turkish States Economy*, içinde (13-22). Ankara: Nobel Yayınları.
- Işıldak, S. (2022), *Küresel Entegrasyonda Türk İş Birliği Modeli Olarak TDT'nin Yeri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bursa.
- İlbaş, M. (2023). Türk Birliği Yolunda Türk Dünyası Enerji İşbirliği. *Demokrasi Platformu*, 12(38), 43-51.

- İletişim Başkanlığı, C. B. (2025). *Recep Tayyip Erdoğan'ın barış diplomasisi: Suriye örneği* (1. baskı). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- İstikbal, Deniz. 2022. "Türk Dünyasının Ekonomik Geleceği: 2040 Vizyonu", Kriter Dergi, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasinin-ekonomik-gelecegi-2040-vizyonu>, (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Jafarov J. (2023). Foreign Direct Investment and Trade Dynamics in the Turkish World in the Context of Social Network Analysis and Graph Theory, V. Gasimli, (Ed.). *Turkish States Economy*, içinde (33-40). Ankara: Nobel Yayınları.
- Jurgen Osterhammel, N. P. (2021). *Küreselleşmenin Kısa tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kadyrshaeva, A. (2022). Sovyet Sonrası Rusya'nın Dış Politikasında Modern Avrasyacılık Yaklaşımının Güncelliği, Rolü ve Önemi: Rusya-Kırgızistan İlişkileri Örneği. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 132-148.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Millî Kültürü*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1982). Yanlış Kullanılan Türk Kültür Terimlerinden Birkaç Örnek: Ulus, Yasa, Kurultay. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, 249-258.
- Kaplan, M. (1985). Orhun Abidelerinde Mekân-İnsan Münasebeti. *Türklük Araştırmaları*, 1, 1-6.
- Karabacak, E. (2012). Ahmet Cevdet Paşa'nın dil bilgisi kitapları üzerine. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(2), 613-620.
- Karaca, K. ve Erendor, M. E. (2023). *Çin ve Türk Dünyası İlişkileri*. Ankara: Astana Yayınları.
- Karadağ, D. ve Savaşkan, Y. (2018). Türk dünyası kültür başkenti projesinin Türkiye turizmine etkileri. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s. 71-78.
- Karakaş, M. (1999). Farklılaşma ve Benzeşme Referansı Olarak Kimlik, *Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 257-273.
- Karakaş, M. (2001, Nisan). Milli Kimlik İnşası ve Dil İlişkisi Açısından Yeni Lisan Hareketi'nin Türk Milli Kimliğinin İnşasına Etkileri. *100. Yılında Yeni Lisan Hareketi ve Milli Edebiyat Çalıştayı Bildirileri*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Karakaş, M. (2006), Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği, *Doğu Batı*, 9(38), 57-76.
- Karakaş, M. (2000). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Karakaş, S. (2014). Türklerin Orijinal Dinleri Meselesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13(2), 463-477.

- Karakurt, O. (2001). Türkistan Jeopolitiği, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (130), 119-130.
- Karasoy, H. A. (2022). Hibrit, Asimetrik ve Vekalet Savaşları: 2022 Rusya - Ukrayna Savaşını Üçlü Sacayağı Üzerinde Bir İnceleme. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 44-56.
- Karluk, S. R. (1996). Avrupa Topluluğu ve Türkiye, 4. Baskı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul.
- Kartal, G. (2022). Enerji Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türk Dünyası Ülke Panelinden Kanıtlar. *Bilig*, 101, 163-192.
- Kasımoğlu, A. (2013). Milliyetçilik ve Dil: Dil Milliyetçiliğinin Başarı ve Başarısızlıkları, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(3). 161-173.
- Kaunert, C. ve Zwolski, K. (2013). The EU as a Global Security Actor: A Comprehensive Analysis beyond CFSP and JHA. *Palgrave*.
- Kaya, R. (2019). Türkistan (Orta Asya) Bölgesel Güvenlik Kompleksi ve Şangay İşbirliği Örgütü, *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7, 53-71.
- Kazakistan' dan Türkçe Bakış, (2023). Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu Astana'da Toplandı. <https://www.kazakistan.kz/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-astanada-toplandi/>, (Erişim Tarihi: 27.02.2024).
- Kazancı, B. A. ve Barun, İ. K. (2023). İpek Yolu Üzerinde Alternatif Güzergâhın Türkiye Açısından Önemi: Olası Türk Koridoru. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 570-581.
- Kayış, Furkan Türkay (2022). Kuşak-yol girişimi'nin Türkiye için olası etkileri: Fırsatlar ve tehditler bağlamında bir analiz, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keating, M. ve Loughlin, J. (Ed.). (1997). The Political Economy of Regionalism, Keating, M. ve Loughlin, J. (Ed.). *Routledge*. <https://doi.org/10.4324/9780203044148>
- Kedouire, E. (1971). *Avrupa'da Milliyetçilik*. (M. H. Timurtaş, Çev.), Millî Eğitim Basımevi.
- Keküllüoğlu, U. C. ve Valiyeva, K. (2022). Klasik Jeopolitik Teorilerin Perspektifinden Türkiye'nin Jeopolitik İzdüşümü. *Working Paper Series*, 3(3), 42-62. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7079682>
- Kınacı, C. (2016). Kazak Aydını Mirjakıp Duvlatulı'nın (1885-1935) Balkıya (1922) Tiyatro Eserinde Ceditçi Düşünce ve Dönemin Sosyal Meseleleri. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (18), 171-194.
- Kocaman, M. E. (2018). Hazar Havzası'nın Hukuki Statüsü. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 9(1), 99-114.

- Kocaman, Ö. (2022). Tarihi İstanbul Zirvesi: Türk Konseyi'nden TDT'ye. *Kriter Dergi*. <https://kriterdergi.com/tarihi-istanbul-zirvesi-turk-konseyinden-turk-devletleri-teskilatina> (Erişim Tarihi: 09.03.2024).
- Kocatepe, Ö. F. (2023). Özbekistan'ın Yenilikçi Yol Haritası: Mirziyoyev Döneminde Dış Politika Değişimi ve Etkileri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 53, 81-106.
- Kocatepe, Ö. F. (2022). Türk Cumhuriyetleri'nin Bölgesel Güvenlik Kaygıları Bağlamında Uluslararası Örgütlerle İş Birliği. *Türk Dünyası Araştırmaları* 130(257), 407-34.
- Koçak, M. (2023). Potential of Organization of Turkic States in the International System: Promises and Vulnerabilities. *Insight Turkey*, 25(4), 115–138. <https://www.jstor.org/stable/48754797>
- Коваленко, В. Н. (2008). Торговый кодекс России-основа коммерческого права. *Закон и право*, (12), 109-110.
- Koparan, B. (2023). *Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin ana dili eğitiminin dil politikaları bağlamında incelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Antalya.
- Kozukulov, T. (2017). Kırgızistan'da Devletin Din Siyaseti / The Religion Politics of the State in Kyrgyzstan. *Akademik Hassasiyetler*, 4 (7), 85-104.
- Köksoy, F. (2020). *İki Adam Bir Kuram: Haas ve Schmitter ile Neofonksiyonalizmin Karayıpler Topluluğu'na Yansıması*. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 22-41. <https://doi.org/10.18354/esam.656250>
- Köse, İ. (2015). Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında egemenlik paylaşım talepleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10(19), 241-276. <https://doi.org/10.18220/kid.40067>
- Kubas, S. (2021). The History of The Formation of International Organizations in The World. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 73(2), 225-240.
- Kurat, A.N. (1952). Göktürk Kağanlığı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 10(1-2), 1-56.
- Kurtoğlu, A. B. ve Tatar, V. (2023). Avrupa Birliği Ulaştırma Politikası Kapsamında Doğu-Batı Koridoru: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Olası İşlevleri. *Disiplinlerarası Yen Araş Dergisi*, 3(1), 31-40.
- Küçükbezci, H. G. ve Çavdar, D. (2022). Süleyman Hüsnü Paşa'nın *Tarih-i Âlem*'inin (1876) iki bölümü üzerinden Eskiçağ tarih yazımının değerlendirilmesi. *SUTAD - Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 55, 257–296. <https://doi.org/10.21563/sutad.1163269>
- Landau, J. ve Kellner-Heinkele, B. (2011). *Language Politics in Contemporary Central Asia: National and Ethnic Identity and the Soviet Legacy*, London: I.B. Tauris Yayınları.

- Leca, J. (1998). Neden Söz Ediyoruz? (11-19), *Uluslar ve Milliyetçilikler*, içinde, (S. İdemen, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Lee, S. J. (1990). *Aspects of European History 1494-1789*. (288-295), London: Routledge.
- Leśniak-Moczuk, K. (2009). Współczesne problemy dostosowań instytucjonalnych w skali globalnej, krajowej i lokalnej. In M. G. Woźniak (Ed.), *Nierówność społeczna a wzrost gospodarczy. Uwarunkowania instytucjonalne* (p. 154). Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Malhut, M. (2022). Ermeni meselesinin uluslararasılaşması ve İngiltere. *Ermeni Araştırmaları*, 71(Mayıs), 89-114.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton Publishing.
- Memmedov, A., ve Hasanoğlu, M. (2023). Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(2), 334-344. <https://doi.org/10.33712/mana.1305013>
- Menkes, J., ve Wasilkowski, A. (2017). *Organizacje miğdzynarodowe. Prawo instytucjonalne*. Warszawa, Poland.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes - Tariat - Şine Us*. Ankara: Belen Yayınları.
- Mert, O. ve Bozkırlı, K. (2015). Orhun Yazıtları'nda Boyları Bir Araya Getirme Çabaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(1), 1-15.
- Mises, L. V. (1983). *Nation, State and Economy*, New York: New York University Press.
- Maogoto, J. N. (2008). *War Crimes and Realpolitik: International Justice from World War I to the 21st Century*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- MTA. (2022). Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni 34: 77-93 https://www.mta.gov.tr/dosyalar/images/dogalkaynaklar/makaleler/566/tr_20221216163042_566_1_2129a3c0.pdf
- Mere, M. (2024). Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleriyle Arasındaki Dış Ticaretinin Panel Çekim Modeli Yaklaşımıyla Analizi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(2), 262-275.
- Musabay Baki, P. (2022). Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ve Türk İş Birliğinin Artan Jeostratejik Önemi, *Kriter Dergi*, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi-ve-turk-is-birliginin-artan-jeostratejik-onemi>, (Erişim Tarihi: 09.03.2024).
- Museyibov, A. (2023). The Economic Impact of Zengezur Corridor on Central Asia and South Caucasus Region and The Perspectives of Economic Relations Between the Central Asia, South Caucasus and The EU. V. Gasimli, (Ed.). *Turkish States Economy*, içinde (41-59). Ankara: Nobel Yayınları.

- Mustofaev, M. (2022). The Organization of Turkic States: A New Approach to Global and Regional Challenges. *Perceptions, Journal of International Affairs*, 27(1), 105-120.
- Myrzakanova, S.T., ve C.S. Bötönöev. (2015). Kırgızstandağı Çek Ara Maseleleri: Abalı cana Keleçeğı. (Kırgızistan'daki Sınır Meseleleri: Bugünü ve Geleceğı), *OşMU Carçısı* 2, 25-31.
- Naimoğlu, M. vd. (2022). Macaristan Ekonomisinde Enerji Verimliliğini Etkileyen Faktörlerin FOURIER ADL Eşbütünleşme Yaklaşımıyla Belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 30(53), 487-50.
- Nauşabayeva Hekimoğlu, A., ve Mukanov, M. (2024). Orta Asya Devletleri ile Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinin Gelişim Süreci. *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 1-20.
- Nikitina, Y. (2012). The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass, *Problems of Post-Communism*, 59(3), 41.,
- Nugent, N. (2017). *The Government and Politics of the European Union* (8th ed.). London: Palgrave Macmillan & Basingstoke.
- Orhun, F. Ç. (2020). *(Osmanlı'dan Günümüze) KIBRIS Dün, Bugün, Yarın*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Omonkulov, O. (2020). Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Türkistan (Orta Asya) İlişkileri, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 45-115.
- Önen, N. (2003). *Turancı Hareketler: Macaristan ve Türkiye (1910-1944)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.
- Ongarova, Y. (2018). Kazakistan'ın Çok Yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 1-21.
- Ortaylı, İ. (2015). *Türklerin Tarihi*. İstanbul: Timaş yayınları.
- Özdemir, A. ve Akgül, M. (2017). Avrupa Birliği ve Devlet Egemenliği İkilemi. *DEÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi, (Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan) 19*, 2997-3023.
- Özdemir, A. (1998). XX. yüzyıl başlarında Kazakistan'da fikri ve edebi hareketler. *Bilig*, 7(Güz '98), 183-192.
- Özdoğan, M. (2015). Türkiye'de Ulus İnşası ve Dil Devrimi (1839-1936), *Akademik Hassasiyetler*, 2.
- Özel Özcan, M. S. (2019). Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(1), 49-62.
- Özeler, N. (2016). Siyasal Bütünleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (27), 793-814.

- Özer, M. A. ve Ortaq, B. (2024). Özbekistan'ın yönetim sistemi, personel rejimi ve kamu hizmeti reformları. *Bilig*, (109), 129–158. <https://doi.org/10.12995/bilig.10906>
- Özer, H. (2017). *Türk dilinin sadeleşmesi hususunda Şemsettin Sami'nin fikirleri*. Y. Topaloğlu, A. N. Özdemir ve B. B. Acar (Ed.), *Uluslararası İki Toplumun Aydını: Şemsettin Sami Sempozyumu Bildiriler (19-20 Mayıs 2016/Tiran)* (ss. 111-119). Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Özey, R. (2002). *Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları (Türkler-I)*. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özkan, M. (2024). Bağımsızlık ve dönüşüm: Türkmenistan'da siyasal, ekonomik ve kültürel yapıların yeniden inşası. *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 17–41.
- Özmen, Y. P. (2022). Latin Amerika'da Siyasi Birlik Düşüncesinin Dünü ve Bugünü. *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4 (2), 127-159.
- Özpençe, Ö. (2016). *Avrupa Parasal Birliği'nde maliye politikası koordinasyonu ve Türkiye Analizi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özsoy, B. (2019). Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 451-468. <https://doi.org/10.33206/mjss.480173>
- Özsoy, B. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22(2), 549-576.
- Özsoy, B. (2023). Türk Dünyası söylemi için TDT'nin rolü ve önemi. *Anasay*, 25, 40-55.
- Öztopal, M. K. (2021). Azerbaycan ile İlişkileri Bağlamında Türkistan Devletlerinin Dağlık Karabağ Konusundaki Tutum ve Tepkileri. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 216-232.
- Öztürk, B. Z. (2022, 11-13 Mayıs). Türk Devletleri Teşkilatı İçin Bir Avrupa Birliği Önerisi, *II. Uluslararası Kafkasya'nın Geleceği Kongresi*, Ankara.
- Öztürk, M. (2014). Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın Uluslararası İlişkiler Tasarımı, *Avrasya Etütleri*, 45(1), 249-268.
- Öztürk, Z. (2020). *Özbekistan'da Dil Politikası: Standartlaşma ve Modernizasyon*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, A. A. (2025). Kıbrıs sorunu ve Rauf Denktaş'ın Aydın ziyaretleri. *Belgi Dergisi*, 29, 239–276. <https://doi.org/10.33431/belgi.1562891>
- Parlak, B., ve Mağat, M. (2023). Küresel ve Bölgesel Terörizme Karşı Türk Devletleri Teşkilatı: Analiz ve Operasyon Düzeyi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(3), 581-592.

- Pirinççi, F. (2022). Semerkant Zirvesinin Ardından Türk Devletleri Teşkilatı. <https://www.setav.org/semerkant-zirvesinin-ardindan-turk-devletleri-teskilati/> (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Proczek, M. (2013). *Międzyrządowe organizacje międzynarodowe. Finansowanie działalności – przykład ONZ i MFW*. Warszawa, Poland: [Publisher].
- Purtaş, F. (2011). *Türkistan (Orta Asya) ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi-Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Türkistan (Orta Asya) Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Purtaş, Fırat. (2017). Cultural Diplomacy Initiatives of Turkic Republics. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22(1): 91-114.
- Purtaş, F. (2022). Krizleri Fırsata Dönüştüren İş Birliği Türk Devletleri Teşkilatı. İstanbul: Seta Yayınları.
- Renan, E. (1946). *Nutuklar ve Konferanslar: Millet Nedir?* (Z. İshan, Çev.). Ankara: Sakarya Basımevi.
- Reyhan, H. (2010). *Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov - Sultan Galiyev*. Ankara: Alter Yayıncılık,
- Risse T., Ropp, SC., Sikkink, K. (Ed.). (1999). *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Roux, J. P. (2007). *Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi* (M. Morali, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Safi, A. R. (2020). *Bölgeselcilik ve Afganistan*. In M. Mehdi (Ed.), *Proceedings Book of the 3rd International New York Conference on Evolving Trends in Interdisciplinary Research & Practices* (207-235). Manhattan, NY, United States, November 13–15.
- Sancaktar, C. (2013). Bütünleşme ve Bütünleşme Teorileri. H. Çomak ve C. Sancaktar (Der.), *Uluslararası İlişkilerde Teorik Çalışmalar*. İstanbul: Beta Yayınları. 113-157.
- Saray, M. (1991, Kasım). Gaspıralı'nın Türk dünyasında verdiği dil ve kültür birliği mücadelesi. *Yeni Forum*, 12(270), 22.
- Sarı, B. (2022). *Anarşik Uluslararası Sistem İçinde Türk Dünyası Güvenlik Topluluğu (Rapor)*, Purtaş F. Murat Y. (Ed.), Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Sarı, Y. (2012). Kırgızistan'da Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Türkiye ile İlişkilerine Etkisi, ORSAM Rapor, Sayı: 98, Ankara.
- Sarıkaya, Y., Öztopal, M. K. (2022). Brzezinski'nin Ardından Güncel Türkistan Jeopolitiğini Yeniden Düşünmek. *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 141-174.

- Sarpkaya, Y. (2021). Türkî Cumhuriyetler'den TDT'ye 30 Yılın Muhasebesi, *TASAV*, <https://www.tasav.org/index.php/turki-cumhuriyetler-den-turk-devletleri-teskilati-na-30-yilin-muhasebesi.html>
- Saygın, D. ve Ultan, M. Ö. (2016). Ekonomi ve siyaset bağlamında İngiltere-Avrupa Birliği ilişkileri: Tarihsel bir analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12(23), 71-102.
- Sayfulin, R. F. (2014). Republic of Uzbekistan Against Terrorism: Approaches, Experience, Prospects. P. Dash, A. Sengupta, Murat M. Bakhadirov, (Ed.) *Central Asia and Regional Security*, içinde, New Delhi: KW Publishers,
- Schmitter, P. (1970). "A Revised Theory of Regional Integration", *International Organization*, 24(4), 836-868.
- Shafiyev, F. (2023). Azerbaijan and the Rise of Turkic Unity: The Journey of the Organization of Turkic States. *Insight Turkey*, 25(4), 13–24. <https://www.jstor.org/stable/48754790>
- Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik*, (B. S. Şener, Çev.), İletişim Yayınları.
- Soly, H. (2013). The Hanseatic League and the European Union. In B. T. Vliet (Ed.), *History and Perspectives of Language Study*, (85-95).
- Sönmez, E. K. (2020). Çin'in Bölgesel Hegemonya Araçları Olarak Asya Pasifikte Uluslararası Örgütler. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 33-53.
- Sultanov vd., (2023). Country Specific Profile of The Republic of Kazakhstan. V. Gasimli, (Ed.). *Turkish States Economy*, içinde (101-155). Ankara: Nobel Yayınları.
- Свистунова (Svistunova), И. А. (2024). Политика Турции по объединению тюркских стран: от культуры к экономике [Turkey's policy of uniting Turkic countries: From culture to economy]. *Мировая экономика и международные отношения*, 68(11), 104–114. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2024-68-11-104-114>
- Şahin, A. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı: Büyüyen Ekonomi, *Perspektif Dergisi*, 22, 1-6.
- Şahin, İ. (2023). Türk Devletler Teşkilatı, Türklüğün Geleceği ve Terim Meselesi: Ata Mirası Temelinde Ayrıştıran Değil Birleştiren Terminoloji Geçiş. *Avrasya Terim Dergisi*, 11(3): 124-134.
- Şahin, K. (2018). Bütünleşme Olgusunun Analiz Düzeyi. *Türk Dünyası Araştırmaları* 118, (232): 81-96.
- Şahin, S. (2022). Bölgesel örgütlerin çatışma çözümü ve barış süreçlerindeki rolleri. İçinde S. Şahin ve M. Demiray (Ed.), *Teoriden pratiğe uluslararası çatışma* (s. 5–45). Orion Kitabevi.
- Şener, A. (2022). "Türk dünyasının entegrasyonunda Kırgız edebiyatı ders kitaplarının önemi". *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı* (İzmir, 2-3 Aralık). (Ed. İbrahim Şahin ve Atıf Akgün) Asos Yayınevi.

- Şeyşane, V. (2018). *Yeni kurumsalcılık teorileri bağlamında liberal barış inşası ve hakikat komisyonları* (Yayımlanmamış doktora tezi). T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Şimşir, S. (2011). *Coğrafyadan Vatana Türkistan'da Türkler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Şimşir, S. (2015). *Coğrafyadan Vatana Türkistan'da Türkler*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Tamçelik, S. (2011). Jeopolitik Teoriler Açısından Kıbrıs'ın Önemi, *Center for Turkish Studies Occasional Paper Series Book*, 3(1), 1-32.
- Tarçın, U. (2025). TDT'de askeri iş birliği: Stratejik bir perspektif. *MUTAD: Türk Devletleri Teşkilatı (Dünyü, Bugünü, Yarını) Özel Sayısı*, 2025(Özel Sayı), e244–e267. <https://doi.org/10.16985/mtad.1628507>
- TDT, (2023). 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, İstanbul: İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Tekir, G. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın Yeni-İşlevselcilik ve Devletlerarasıcılık Teorileri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2). 1084-1097.
- Tellal, E. (2001). Mirsaid Sultan Galiyev, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(1), 205-133. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001819
- Temizer, M. (2022) Avrupa'nın arz güvenliğine katkı için TANAP'la tam kapasite doğal gaz gönderiliyor. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/avrupanin-arz-guvenligine-katki-icin-tanapla-tam-kapasite-dogal-gazgonderiliyor/2529967>. (Erişim Tarihi: 31.10.2024).
- Terzioğlu, S. (2008). Hazar'ın statüsü hakkında kıyıdaş devletlerin hukuksal görüşleri. *Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, (5), Orta 26-47.
- Tieku, T. K. (2019). *The African Union: Successes and failures*. In Oxford Research Encyclopedia of Politics. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.703>
- Tiyek, R. ve Balcı, B. (2023). TDT'ye üye ülkelerde Endüstri İlişkileri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 818-833.
- Tolunay, S. (2007). *Avrupa Birliği Kültür Politikalarının Avrupa Kimliği Üzerine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tomar, Cengiz (2021). “Tarihî Dönüm Noktası: Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi”. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tarihi-donum-noktasi-turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi/2425103> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Topsakal, İ. ve Zengin A. K. (2021). Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar ve Kültürel Çıktılar. *DIŞ POLİTİKA / Kriter Dergisi*, 6(63).

<https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar> (Erişim Tarihi: 10.03.2024).

- Torun, Abdullah (2015). Bölgesel Hegemonyanın Bir Aracı Olarak Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü, *OAKA*, 9(19), 8-10.
- Tozlu, N. (2013). Kitap Tanıtımı; Etnogenez Halkların Şekillenışı, Yükseliş ve Düşüşleri. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 168-182.
- TRT Avaz. (2022). “Eski Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov, Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesi’nde Konuştu” <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/eski-turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhamedov-turk-devletleri-teskilati-zirve/636e170d01a30a0740130bbe> (Erişim Tarihi: 20.03.2024).
- TRT Haber (2023). “Zengezur Koridoru: Ermenistan ya da İran Üzerinden Açılacak”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/zengezur-koridoru-ermenistan-ya-da-iran-uzerinden-acilacak-799331.html> (Erişim Tarihi: 20.03.2024).
- TRT Haber. (2022). “Türk Devletleri ‘Ortak Alfabe Komisyonu’ Kurdu”. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-devletleri-ortak-alfabe-komisyonu-kurdu-717570.html> (Erişim Tarihi: 26.02.2024).
- Tüba Raporu, (2022, 28 Mart). Savaş Öncesi Yaşanan Gelişmeler Savaşın Boyutu Savaşın Olası Etkileri, Rusya’nın Ukrayna’yı İşgali ve Uluslararası İlişkiler Çalıştayı Sonuç Raporu, Ankara.
- Türkmen, S. (2022). Finansallaşma ve Enerji Tüketimi İlişkisinin Analizi: TDT’den Ampirik Kanıtlar. *Journal of Economics and Research*, 3(1), 109-122.
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2014). Türk dili konuşan ülkeler iş birliği konseyi dördüncü zirve bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/4-zirve-bidirisi-11-tr.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2024)
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2022). Türk devletleri teşkilatı dokuzuncu zirvesi Semerkant bildirisi. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2024)
- Ulutaş, U. ve Tanrısever, O. (2019). The Turkic Council on the 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement: A View From Turkey, *Turkic Council*, içinde, Bakü.
- Usmanova, J. (2008). *Rusya Federasyonu’nun Türkistan (Orta Asya) Politikası (1991-2006)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mukaddime*, 1(1), 1-18. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.10557>
- Ünver, R. D. (2023). *The Analysis of the Organization of Turkic States (OTS) from a Neofunctionalist Pespective*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara.

- Valiyev, A. ve Mamishova, N. (2019). The foreign policy of Azerbaijan towards Russia since independence: compromise achieved, *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(1). 269-291.
- Varol, Ç. (2024). *Tarihsel Miras Bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir.
- Vikentievna, Y. L. (2023). Country Specific Profile of The Kyrgyz Republic, V. Gasimli, (Ed.). *Turkish States Economy*, içinde (41-59). Ankara: Nobel Yayınları.
- Vladimirtsov B.Y. (1944). *Moğolların İçtimai teşkilatı*, (A. İnan Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vlados, C., Chatzinikolaou, D. ve Iqbal, B. (2022). New Globalization and Multipolarity: A Critical Review and the Regional Comprehensive Economic Partnership Case. *Journal of Economic Integration*, 37. 458-483. 10.11130/jei.2022.37.3.458.
- Vries, M. ve Winkel L. A. Te. (1913). *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (Hollanda Dili Sözlüğü). Lahey: Nijhoff, M. Yayınları.
- Vorontsova, N. (2004). Evraziyskoe Ekonomicheskoe Soobshestvo kak Mejdunarodnoe Regionalnoye Obyedineniye, *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, (283), 70-74.
- Vurucu, İ. (2009). *Osmanlıdan Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığına Kadar Türk Milliyetçilerinde Turancılık Algılayışı*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Wallerstein, I. (1993). *Jeopolitik ve jeokültür / Değişmekte olan dünya-sistem üzerine denemeler*, Türkçesi: Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Weigall, D. (1992). From Messina to the Treaty of Rome, The Origins and Development of European Community. P. Stirk. Ed. *UNKNO Publishig. Wirtschaft in Kirgistan*, <https://www.eu-asien.de/Kirgistan/Uebersicht/Wirtschaft-Kirgistan.html> (14.10.2021).
- Weinstein, A. (2019). Russian Phoenix: The Collective Security Treaty Organization. *The White head Journal of Diplomacy and International Relations*, 1, 167-168.
- Wendt, A. E. (2013). Anarşi devletler ne anlıyorsa odur: Güç politikalarının sosyal inşası. *Uluslararası İlişkiler*, 10(39), 3-43.
- Yağdırın, Y. H. (2011). *Uluslararası hukuk açısından Hazar Denizi kıta sahanlığı problemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü.
- Yakışkan, M. (2019). *Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Enerji Jeopolitiği Bağlamında Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Yapıcı, M. İ. (2007). Uluslararası ilişkiler disiplininde bütünleşme teorilerinin yeri ve etkinliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 130- 157.
- Yaşlı, F. (2008). *Milliyetçilik ve Faşizm: Türkiye’de Irkçı Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yaldız, F. (2023). *The political vision of the Organization of Turkic States: An analysis of the Turkic World Vision 2040*. *Eurasian Research Journal*, 5(2), 61–79. <https://doi.org/10.53277/2519-2442-2023.2-05>
- Yazıcı, S. (2024). Özbekistan’da siyasi partiler. *İmgelem*, (Özbekistan Özel Sayısı), 123–142.
- Yılmaz, M. (2012). Türkiye’nin enerji potansiyeli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimi açısından önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 33-54. https://doi.org/10.1501/Csaum_00000000064
- Yılmaz, R. (2012). *Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye*. Çankırı: ÇAVSAM Yayınları.
- Yılmaz, R. (2016). Türk Dış Politikasında Avrasyacı Arayışlar “Türk Ekseni” Politikası, EKOAVRASYA, *Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(34).
- Yılmaz, S. (2021). Kazakistan’ın dış siyaseti: Kimlik, bütünleşme ve lider etkeni. In C. Buyar (Ed.), *Kazakistan: Tarih-toplum-ekonomi-siyaset* (pp. 67–83). Bişkek: BYR Publishing House.
- Yiğitaliyev, Ş. ve Tychibaev, A. (2019). Yeni Özbekistan. *Özbekistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Dergisi*, 1(5), 4–9.
- Yorulmaz, O. (2016). Alaş Orda hareketi. *Belleten*, 80(289), 939–976.
- Yumuşak, T. (2025). Uluslararası Hukuk Bakımından Kıbrıs Sorunu: 1959 – 1960 Andlaşmalarının Hukuki Geçerliliği. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 987-1025. <https://doi.org/10.54704/akdhfd.1487650>
- Yüce, M. (2022). *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile ilişkiler* (SETA Raporu). SETA Yayınları.
- Yüce, M. (2022). *Türkiye’nin Türk Devletleriyle Siyasi İlişkileri*, İstanbul: Seta yayınları.
- Yüce, M. (2022a). Türk Devletleri Teşkilatı’na üye ülkeler Arasında İkili İlişkilere Bakış. *Kriter Dergi*. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilatina-uye-ulkeler-arasinda-ikili-iliskilere-bakis> (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Yüce, M. (2022b). Türkiye’nin Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleriyle İkili İlişkileri, *SETA Raporu*, <https://www.setav.org/assets/uploads/2022/11/R210.pdf> (Erişim Tarihi: 14.08.2024).

- Yüce, M. (2022c). Karabağ Zaferinden Sonra Azerbaycan Dış Politikasının Öncelikleri. *Türk Dünyası Akademik Bakış / Journal of Turkish World Academic Perspective*, 2(3), 100. <https://doi.org/10.52703/ay.98>
- Yüce, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkeler Arasında İkili İlişkiler, *Türk Dünyası Akademik Bakış, Journal of Turkic World Academic Perspective*, 3(5). 30-63.
- Чжан (Zhang), Ю. (2023). Организация тюркских государств (ОТГ): происхождение, мотивы, особенности и влияние. *Perm University Herald. Political Science*, 17(1), 78–87. <https://doi.org/10.17072/2218-1067-2023-1-78-87>
- Zenkovsky, S. A. (1971). *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık* (Çev. bilinmiyor). Mumi Dağıtım.
- Zhumakunova, T. ve Abdiyeva, R. (2021). Kırgızistan'da Devlet Borçları ve Borç Yönetimi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1070-1082.

İnternet Alıntıları

1. <https://bmcr.brynmawr.edu/2017/2017.06.52/> (Erişim Tarihi: 20.10.2024)
2. http://www.kas.de/db_files/dokumente/arbeitspapiere/7_dokument_dok_pdf_8414_1.pdf (Erişim Tarihi: 09.03.2024).
3. <https://tarihpark.com/magna-carta-ve-ingiliz-hukukunun-kokenleri/?utm> (Erişim Tarihi: 21.11.2024).
4. https://turkiyeavrupavakfi.org/avrupa-birliginin-tarihcesi/?utm_source (Erişim Tarihi: 22.11.2024) Ortak bir sanat sözlüğü ve ortak bir marş hazırlanması için çalışmalar başlatılmıştır. <https://damhaber.com/turk-dunyasi-her-alanda-birlesmeye-devam-ediyor-ortak-sanat-sozlugu-ve-mars-calismalari-basladi/> (Erişim Tarihi: 24.01.2024).
5. <https://www.turkicstates.org/tr/haber/ots-secretary-general-participated-at-the-ministerial-launch-and-signing-ceremony-of-the-ots-partnership-for-climate-innovation-green-economy-and-trade> (Erişim Tarihi: 25.11.2024).
6. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-kurumlari_45641.html (Erişim tarihi: 31.10.2023)
7. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/155-156/tuzcu.htm?utm_source (Erişim tarihi: 21.12.2024).
8. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
9. https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_8414_1.pdf/0b5015f5-1426-eb20-a1bc-3aad25cdd82e?version=1.0&t=1539665427366 (Erişim Tarihi: 09.03.2024).
10. https://www.vb.kg/doc/234861_vlasti_kyrgyzstana_vzialis_razvivat_gosydarstvennyy_jazyk.html (Erişim tarihi: 22.07.2023)
11. <https://www.caa-network.org/archives/10277> (Erişim tarihi: 22.07.2023)
12. <https://www.gzt.com/mecra/kazak-mill-hareketi-alas-orda-3492056> (Erişim Tarihi: 08.12.2024).
13. <https://islamansiklopedisi.org.tr/timurlular> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).
14. <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-devletleri-teskilati-genel-sekreteri-tarafindan-kaleme-alinan-makale-daha-guclu-daha-butunlesmis-ve-daha-birlesmis-turk-dunyasina-dogru-2676-163.pdf> (Erişim Tarihi: 13.03.2024)

15. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-34-harften-olusan-ortak-turk-alfabesi-onerisi-uzerinde-uzlasti/3327364> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
16. <https://www.ankasam.org/turkmenistanin-turk-devletleri-teskilatina-tam-uyeligi/> (Erişim tarihi: 09.06.2024).
17. https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-8-zirvesi-istanbul-bildirisi_2395 (Erişim tarihi: 09.06.2024).
18. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
19. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
20. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
21. https://ereforms.gov.az/files/te_review/pdf/tr/turkic-economic-outlook-2024-january-june-no2_doc_tr2.pdf (Erişim tarihi: 04.01.2025).
22. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-azerbaijan.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
23. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-hungary.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
24. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-turkmenistan.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
25. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-turkiye.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
26. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-kyrgyz-republic%20(1).pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
27. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-turkiye%20(2).pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
28. file:///Users/cuneytakin/Downloads/transition-report-202425-kazakhstan%20(1).pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
29. <https://tasam.org/tr-tr/icerik/2317/turkiyenin-jeopolitik-jeostratejik-ve-ekostratejik-onemi/> (Erişim Tarihi: 01.03.2025).
30. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/turk-dunyasinin-jeopolitigi-ve-turk-dis-politikasindaki-yeri> (Erişim Tarihi: 25.02.2025).
31. <https://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 01.03.2025).
32. <https://www.tisk.org.tr/dokuman/oecd-ekonomik-gorunum-raporu-aralik-2024.pdf> (Erişim Tarihi: 02.03.2025).
33. <https://www.pwc.com.tr/tr/publications/arastirmalar/pdf/2041deturkiye.pdf> (Erişim Tarihi: 02.03.2025).
34. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-5-yilda-turk-cumhuriyetlerine-ihracatini-ikiye-katladi/3486324> (Erişim Tarihi: 25.02.2025).
35. <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim tarihi: 05.12.2023).
36. <https://www.turkicstates.org/tr/haber/cumhurbaskani-ilham-aliyev-turk-konseyi-azerbaycanin-hakli-davasini-en-guclu-sekilde-desteklemis-olan-uluslararası-teskilattir> (Erişim tarihi: 03.01.2025).
37. https://ereforms.gov.az/files/te_review/pdf/tr/03b0bb6bf6825cbc13b49ae87202b0ea.pdf (Erişim tarihi: 05.12.2023).
38. <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/yayinlar/turk-devletlerinin-ekonomisi-kitabi-23-tr.pdf> (Erişim tarihi: 06.12.2023).
39. https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2023.pdf (Erişim tarihi: 05.12.2023).

40. https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/kutuphane/ekonomi-bultenleri/2020_29/6.pdf (Erişim tarihi: 05.12.2023).
41. <https://ikisahil.az/post/357819-iranin-zengezur-dehlizi-xofu> (Erişim Tarihi: 05.01.2025).
42. <https://www.ankasam.org/kazakistan-jeopolitik-ucgenin-kalpgahi/> (Erişim Tarihi: 21.12.2023).
43. <https://www.mfa.gov.tr/kazakistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 06.01.2025).
44. <https://data.worldbank.org/country/kazakhstan> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
45. <https://www.aa.com.tr/tr/dosya-haber/turk-devletlerinin-enerjisi-ve-avrupa-nin-ilgisi-kazakistan/3144598> (Erişim Tarihi: 14.08.2024).
46. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-15-anlasma-imzalandi/2584104?utm_source Erişim Tarihi: 07.12.2024).
47. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-6-anlasma-imzalandi?utm_source (Erişim Tarihi: 07.12.2024).
48. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/documents/details/488540?directionId=93&lang=en> (Erişim tarihi: 02.07.2023).
49. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/documents/details/488540?directionId=93&lang=en> (Erişim tarihi: 02.07.2023).
50. <https://www.ankasam.org/kazakistan-jeopolitik-ucgenin-kalpgahi/> (Erişim Tarihi: 21.12.2023).
51. https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii- (Erişim Tarihi: 07.12.2024).
52. https://www.turktob.org.tr/fs/_ULKE_RAPORLARI_ECO_ULKELERI_2023/KAZAKISTAN_2023.pdf (Erişim Tarihi: 16.01.2024).
53. <https://www.orsam.org.tr/tr/aral-denizi-havzasinda-su-sorunlari/> (Erişim Tarihi: 23.12.2023).
54. <https://www.hidropolitikakademi.org/uploads/wp/2014/11/Orta-Asyan%C4%B1n-su-sorunlar%C4%B1.pdf> (Erişim tarihi: 23.12.2023).
55. <https://borgenproject.org/central-asian-geopolitics/> (Erişim Tarihi: 24.12.2023).
56. <https://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 25.12.2023).
57. <https://www.tuicakademi.org/kirgizistanin-siyasi-yapisi-ve-anayasal-sistemi/> (Erişim Tarihi: 25.12.2023).
58. <https://www.tuicakademi.org/kirgizistanin-siyasi-yapisi-ve-anayasal-sistemi/> (Erişim Tarihi: 25.12.2023).
59. <https://www.setav.org/yorum/kirgizistan-ziyareti-ve-guclu-turk-dunyasi-hedefi> (Erişim tarihi: 07.03.2025).
60. <https://www.eurasian-research.org/publication/kirgizistan-ve-ozbekistan-arasindaki-sinir-asan-su-sorunlarinin-ulusal-cikarlar-baglaminda-analizi/?lang=tr> (Erişim Tarihi: 25.12.2023).
61. https://www.turktob.org.tr/fs/_ULKE_RAPORLARI_ECO_ULKELERI_2023/OZBEKISTAN_2023.pdf (Erişim tarihi: 12.07.2023).
62. <https://mfa.uz/en/pages/vneshnaya-politika> (Erişim Tarihi: 12.07.2023).
63. <https://www.sde.org.tr/analizler/turk-dnyasinda-turkiye-azerbaycan-ozbekistan-ortakligi-analizi-57071> (Erişim tarihi: 04.03.2025).

64. <https://www.qha.com.tr/ozel-haber-roportaj/egitimde-turk-dunyasi-entegrasyonu-ozbekistan-ve-turkiye-uluslararası-turk-devletleri-universitesi-kuruyor-503086> (Erişim tarihi: 04.03.2025).
65. https://www.turktob.org.tr/fs/_ULKE_RAPORLARI_ECO_ULKELERI_2023/OZBEKISTAN_2023.pdf (Erişim tarihi: 12.07.2023).
66. <https://turkdegs.org/icerik/jeopolitik-duezlemde-tuerkmenistan> (Erişim Tarihi: 19.12.2023).
67. <https://mfa.gov.tm/en/articles/3> (Erişim tarihi: 29.06.2023).
68. <https://www.worldatlas.com/articles/what-are-the-major-natural-resources-of-turkmenistan.html> (Erişim Tarihi: 20.12.2023).
69. <https://gso.org.tr/uploads/1618406872-665968.pdf> (Erişim Tarihi: 19.12.2023).
70. <https://www.ankasam.org/orta-koridorun-avrupadaki-merkezi-macaristan/> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).
71. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-karaismailoglu-orta-koridorda-ticaretin-gelistirilmesi-icin-uzerimize-ciddi-sorumluluklar-dusmekte/2630480> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).
72. <https://www.azernews.az/business/200086.html> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).
73. <https://www.mfa.gov.tr/macaristan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).
74. <https://emerging-europe.com/explainer/explainer-what-is-hungary-doing-in-the-organisation-of-turkic-states/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
75. https://www.deik.org.tr/uploads/macaristan-bilgi-notu-subat_2022.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2024).
76. https://ticaret.gov.tr/data/5ea40c9d13b87633206feb3c/Macaristan%20Pazar%20Bilgileri%20Raporu_2023.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2024).
77. https://www.deik.org.tr/uploads/macaristan-bilgi-notu-subat_2022.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2024).
78. https://ticaret.gov.tr/data/5ea40c9d13b87633206feb3c/Macaristan%20Pazar%20Bilgileri%20Raporu_2023.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2024).
79. <https://emerging-europe.com/explainer/explainer-what-is-hungary-doing-in-the-organisation-of-turkic-states/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
80. <https://www.etonet.org.tr/uploads/UlkeRaporlari/macaristan.pdf> (Erişim Tarihi: 15.01.2024).
81. <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-kkctc/901503> (Erişim Tarihi: 16.01.2024).
82. <https://www.btsoekonomi.com/haber-detay/kkctc-39-nin-stratejik-onemi-her-gecen-gun-artiyor> (Erişim Tarihi: 16.01.2024).
83. <https://www.ktto.net/wp-content/uploads/2020/10/KTTO-Ekonomi-Bulteni-2023-I.-Ceyrek.pdf> (Erişim Tarihi: 16.01.2024).
84. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1455006727-2.KKTC_Enerji_Sektorunun_Kurumsal_ve_Fonksiyonel_Analizi.pdf (Erişim Tarihi: 16.01.2024).
85. <https://turkicstates.org/en/turk-konseyi-hakkinda> (Erişim tarihi: 08.08.2023).
86. <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda> (Erişim tarihi: 08.08.2023).
87. <https://business.com.tm/tr/post/7868/turk-devletleri-teshkilatının-amachları-ve-gorevleri> (Erişim Tarihi: 29.08.2024).
88. <https://jamestown.org/program/organization-of-turkic-states-increasing-role-in-stabilizing-eurasia/> (Erişim tarihi: 29.08.2024).
89. https://turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 08.08.2023).

90. https://web.archive.org/web/20190621183140/https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 09.08.2023).
91. https://web.archive.org/web/20190621183140/https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 09.08.2023).
92. https://web.archive.org/web/20190621183140/https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 09.08.2023).
93. https://web.archive.org/web/20190621183140/https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi: 09.08.2023).
94. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/gucler_dengesi_ve_kutupluluk (Erişim tarihi: 10.09.2024).
95. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/nedret-ersanel/ksenimizi-yapmadik-unutmustuk-hatirladik-4594235> (Erişim Tarihi: 18.03.2024)
96. <https://ekoavrrasya.net/wp-content/uploads/2022/09/sayi34.pdf> (Erişim Tarihi: 21.09.2024).
97. <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=70&makaleid=1705#refresh> (Erişim Tarihi: 07.02.2024).
98. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-08-07/china-s-marshall-plan> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
99. http://www.ekonomistler.org.tr/arsivler/7480#_ednref5 (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
100. <https://www.yenisafak.com/ekonomi/kuzey-guvenli-degil-rusya-ukrayna-savasi-turkiyeden-gecen-orta-koridorun-onemini-daha-da-artirdi-3767391> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
101. <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/TUBA.978-605-2249-99-4.pdf> (Erişim Tarihi: 17.01.2025).
102. <https://www.yenisafak.com/ekonomi/kuzey-guvenli-degil-rusya-ukrayna-savasi-turkiyeden-gecen-orta-koridorun-onemini-daha-da-artirdi-3767391> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
103. <https://www.eurasian-research.org/publication/turk-devletleri-teskilati-bolgesel-is-birligi-ve-butunlesme-yolundaki-yeni-ufuklar/?lang=tr> (Erişim Tarihi: 15.09.2024).
104. <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).
105. <https://www.nyulawglobal.org/globalex/hungary.html#:~:text=Hungary%20has%20a%20civil%20law,and%20decrees%20of%20local%20governments>. (Erişim Tarihi: 19.01.2025).
106. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/anarsik-uluslararası-sistemde-turk-dunyasi-guvenlik-toplulugu-potansiyeli-turk-devletleri-teskilati> (Erişim tarihi: 19.10.2023).
107. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasinin-ekonomik-gelecegi-2040-vizyonu> (Erişim Tarihi: 22.10.2024).
108. <https://www.dha.com.tr/politika/bolat-turkiye-imfye-gore-dunyanin-en-buyuk-11inci-ekonomisi-2528741> (Erişim Tarihi: 26.01.2025).
109. <https://www.dha.turkiyenincom.tr/politika/bolat-turkiye-imfye-gore-dunyanin-en-buyuk-11inci-ekonomisi-2528741> (Erişim Tarihi: 26.01.2025).
110. https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf (Erişim Tarihi: 28.12.2023).

111. www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-ekonomiden-sorumlubakanlari-bakude-bir-araya-geldi/2361060 (Erişimi Tarihi: 28.12.2023).
112. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasinin-ekonomik-gelecegi-2040-vizyonu> (Erişim Tarihi: 29.12.2023).
113. <https://tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-11-12-turkkonseyi-bildiri.pdf> (Erişim Tarihi: 10.11.2024).
114. <https://www.tarihistan.org/yazarlar/prof-dr-ahmet-bican-ercilasun/turk-devletleri-teskilati/9362/> (Erişim Tarihi: 10.11.2024).
115. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-devletleri-teskilatinda-ekonomi-buyuyor-ttdde-ticaret-42-milyar-dolara-yukseldi-42395297> (Erişim Tarihi: 17.09.2024).
116. <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf> (Erişim Tarihi: 08.03.2024).
117. https://www.turkicstates.org/tr/uluslararası-ortaklar/eit_4 (Erişim Tarihi: 08.03.2024).
118. https://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/Say33/omer_faruk_baykal.pdf (Erişim Tarihi: 07.01.2024).
119. <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 09.08.2023).
120. <https://www.turkicstates.org/en/partners-detail/who> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
121. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/un-habitat-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
122. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/oic-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
123. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/eco-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
124. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/osce-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
125. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/undp-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
126. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/unossc-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
127. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/unaoc-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
128. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/unwto-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
129. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/cica-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
130. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/icss-siga-tr> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
131. <https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/unido> (Erişim tarihi: 07.02.2025).
132. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/news/interactive-facts-and-stats-on-erasmus> (Erişim Tarihi: 10.08.2024).
133. <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar> (Erişim Tarihi: 09.08.2024).
134. https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar/turk-kultur-ve-miras-vakfi_5 (Erişim Tarihi: 20.08.2024).
135. https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar/turk-akademisi_1 (Erişim Tarihi: 20.08.2024).
136. <https://www.turksoy.org/turksoy-hakkinda> (Erişim Tarihi: 20.08.2024).
137. <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/haberler/article-by-the-secretary-general-of-the-organization-of-turkic-states-towards-the-stronger-better-integrated-and-more-united-turkic-world-2676-162.pdf> (Erişim Tarihi: 11.08.2024).
138. https://tasam.org/Files/Icerik/File/F%C4%B1rat_PURTA%C5%9E.pdf_9b330256-1fba-4996-8e31-abe2f4187d51.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2024).
139. https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar/macar-turan-kurultayi_401 (Erişim Tarihi: 19.03.2025).
140. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/cenevrede-duzenlenen-turk-haftasinin-video-goruntuleri_3275 (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
141. https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar/2-genc-gonulluluk-egitim-programi_362 https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar/2-turk-uzay-kasifleri-kampinin-acilisi_420 (Erişim Tarihi: 29.07.2024).

142. https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar/mahtumkulu-firakinin-300-dogum-yildonumune-ithaf-olunan-uluslararası-foruma-katılım_369 (Erişim Tarihi: 20.08.2024).
143. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/economy_en (Erişim Tarihi: 11.08.2024).
144. <https://ticaret.gov.tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-uyeleri-arasindaki-ticaret-42-milyar-dolara-yukseldi> <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-devletleri-teskilati-uyeleri-arasindaki-ticaret-42-milyar-dolara-yukseldi/3116256> <https://www.alomaliye.com/2024/01/23/turk-devletleri-teskilati-uyeleri-arasindaki-ticaret/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
145. <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf> (Erişim Tarihi: 12.08.2024).
146. https://www.dunya.com/ekonomi/turk-devletleri-teskilati-arasinda-ticaret-hacmi-42-milyar-dolara-cikti-haberi-716444#google_vignette <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turk-devletleri-teskilati-ticaret-hedeflerini-acik-16772003/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
147. https://en.wikipedia.org/wiki/European_Defence_Fund (Erişim Tarihi: 11.08.2024).
148. <https://anlatılaninotesi.com.tr/20240522/turk-devletleri-savunma-sanayinde-isbirligini-konusmak-icin-bir-araya-geldi-1084085019.html> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
149. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-kuresel-bir-guc-turk-devletleri-teskilati/3156648> <https://arsiv.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/turk-dunyasina-ortak-savunma-1000709> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
150. <https://www.turkicstates.org/tr/gelecek-programlar> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
151. <https://www.turkicstates.org/tr> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
152. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-kuresel-bir-guc-turk-devletleri-teskilati/3156648> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
153. <https://www.tasav.org/index.php/turki-cumhuriyetler-den-turk-devletleri-teskilati-na-30-yilin-muhasebesi.html> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
154. <https://anlatılaninotesi.com.tr/20240522/turk-devletleri-savunma-sanayinde-isbirligini-konusmak-icin-bir-araya-geldi-1084085019.html> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
155. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-kuresel-bir-guc-turk-devletleri-teskilati/3156648> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
156. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilatina-uye-ulkeler-arasinda-ikili-iliskilere-bakis> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
157. <https://turkpa.org/tr/> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
158. <https://www.turkicstates.org/tr/turk-devletleri-teskilatinin-faaliyetleri> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
159. <https://www.cbiko.gov.tr/uluslararası-isbirlikleri/turk-devletleri-teskilati> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
160. <https://arsiv.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/turk-dunyasina-ortak-savunma-1000709> (Erişim Tarihi: 29.07.2024).
161. <https://turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
162. <https://www.enerjipetrolmedya.com/2023/03/tdt-olarak-bolgesel-ulasirma-tedarik-zinciri-ve-enerji-guvenliginde-stratejik-rol-ustlenecegiz/> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
163. <https://tudpam.org/turk-devletleri-teskilati-ve-gelisen-is-birligi-astana-deklarasyonu/> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
164. <https://www.turksoy.org> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
165. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/bursada-2022-turk-dunyasi-kultur-baskenti-etkinlikleri-nevruzda-baslayacak/6233278001a30a1bdc90d0fc> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

166. <https://www.bursadabugun.com/haber/turk-dunyasi-kultur-baskenti-bursa-da-nevruz-kutlamalari-1497477.html> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
167. <https://www.turksoy.org/site-ici-arama?keyword=opera%20günleri> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
168. <https://www.turksoy.org/haberler/2021-08-27-turk-cumhuriyetleri-nin-bagimsizliklarinin-30-yili-etkinlikleri-craiova-konseri-ile-sona-> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
169. https://turkicstates.org/assets/dokuman/Marmara_Universitesi.pdf (Erişim Tarihi: 20.08.2024).
170. <https://www.turksoy.org/haberler/2022-02-13-bursa-2022-turk-dunyasi-kultur-baskenti> (Erişim Tarihi: 20.08.2024).
171. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-devletleri-ortak-alfabe-komisyonu-kurdu-717570.html> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
172. https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home.html (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
173. <https://www.ankasam.org/anka-analizler/tapi-projesi-ve-bolgesel-guc-mucadelesi/> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
174. https://turkicstates.org/tr/haberler/trans-hazar-uluslararası-tasimacilik-guzergahinin-kalkinmasi-hakkinda-yuvarlak-masa-toplantisi-turk-kenesinin-katkilariyla-trans-hazar-uluslararası-tasimacilik-guzergah-kalkinma-koordinasyon-kurulu-titr-tarafından-duzenlenmistir_635 (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
175. <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccc355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%20Nisan%202024.pdf> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
176. <https://data.worldbank.org/country/kazakhstan> (Erişim Tarihi: 13.08.2024).
177. <https://www.aa.com.tr/tr/dosya-haber/turk-devletlerinin-enerjisi-ve-avrupa-nin-ilgisi-kazakistan/3144598> (Erişim Tarihi: 14.08.2024).
178. <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 14.08.2024).
179. <https://www.setav.org/assets/uploads/2022/11/R210.pdf> (Erişim Tarihi: 14.08.2024).
180. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/avrupanın-arz-guvenligine-katki-icin-tanapla-tam-kapasite-dogal-gazgonderiliyor/2529967>. (Erişim Tarihi: 31.10.2024).
181. <https://www.daib.org.tr/Medya/Docs/2022-10/26-27-2022-DA%C4%B0B%20%C3%9Clke%20Raporu%20K%C4%B1rg%C4%B1zistan.pdf> (Erişim Tarihi: 18.08.2024).
182. <https://www.setav.org/yorum/turk-dunyasinin-ekonomik-potansiyeli> (Erişim Tarihi: 03.08.2024).
183. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kuresel-gerilimler-orta-koridorun-stratejik-onemini-artirdi/668a55d7801fa1821b0f748c> (Erişim Tarihi: 03.08.2024).
184. <https://thediplomat.com/2022/11/does-the-organization-of-turkic-states-worry-china-and-russia/> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
185. <https://kriterdergi.com/tarihi-istanbul-zirvesi-turk-konseyninden-turk-devletleri-teskilatina> (Erişim Tarihi: 09.03.2024).
186. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi-ve-turk-is-birliginin-artan-jeostratejik-onemi>, (Erişim Tarihi: 09.03.2024).
187. <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf> (Erişim Tarihi: 09.03.2024).
188. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tarihi-donum-noktasi-turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi/2425103> (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
189. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-ve-ozbekistan-ikinci-uclu-toplantisi-nin-sonuclari-hakkinda-ankara-bildirisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 07.02.2025).
190. <https://thediplomat.com/2022/11/does-the-organization-of-turkic-states-worry-china-and-russia/> (Erişim Tarihi: 19.03.2025).

191. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-81345-8> (Erişim Tarihi: 29.08.2024).
192. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/anarsik-uluslararası-sistemde-turk-dunyasi-guvenlik-toplulugu-potansiyeli-turk-devletleri-teskilati> (Erişim tarihi: 19.10.2023).
193. <https://www.setav.org/turk-dunyasinin-ekonomik-potansiyeli/> (Erişim Tarihi: 17.03.2024).
194. <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf> (Erişim Tarihi: 26.03.2023).
195. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-34-harften-olusan-ortak-turk-alfabesi-onerisi-uzerinde-uzlasti/3327364> (Erişim Tarihi: 12.09.2024).
196. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2024/04/06/guclu-diplomasi-guclu-turkiye-hariciyede-yapisal-donusum> (Erişim Tarihi: 07.04.2024).
197. <https://www.turkicstates.org/tr/haber/statement-of-the-organization-of-turkic-states-regarding-signing-of-the-treaty-on-the-state-border-by-the-presidents-of-the-kyrgyz-republic-and-the-republic-of-tajikistan> (Erişim Tarihi: 25.03.2025)
198. [https://dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/27855/#:~:text=Azerbaycan%20Devlet%20%C4%B0statistik%20Komitesi%20taraf%C4%B1ndan,7.283%2C8%20Dolar\)%20olmu%C5%9Ftur.](https://dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/27855/#:~:text=Azerbaycan%20Devlet%20%C4%B0statistik%20Komitesi%20taraf%C4%B1ndan,7.283%2C8%20Dolar)%20olmu%C5%9Ftur.) (Erişim Tarihi: 18.03.2025).
199. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-devletleri-teskilati-birlik-ve-ilerlemenin-15-yili/3350302> (Erişim Tarihi: 01.04.2024).
200. <https://udiad.org/istanbul-kultur-universitesi-uluslararası-iliskiler-bolumu-baskani-prof-dr-cagla-gul-yesevi-turk-devletleri-teskilatinin-stratejik-onemini-ve-konumunu-degerlendirdi/#:~:text=T%C3%BCrk%20Devletleri%20Te%C5%9Fkilat%C4%B1%2C%20ortak%20bilgi%2C,dil%E2%80%9D%20temalar%C4%B1%20ile%20ili%C5%9Fkilerini%20%C5%9Fekillendirmektedirler> (Erişim Tarihi: 01.05.2025).
201. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2025/ozbekistanda-uluslararası-turk-devletleri-universitesi-kuruldu.aspx> (Erişim Tarihi: 08.05.2025).
202. <https://www.yenisafak.com/dunya/turk-devletleri-teskilati-uye-ulkeleri-arasında-ticaret-potansiyeli-gorusuldu-4695434> (Erişim Tarihi: 14.04.2025).
203. <https://www.wenxuecity.com/blog/202209/72696/17849.html> (Erişim Tarihi: 18.04.2025).
204. <https://cn.inform.kz/news/waichangchuzuohuihui-shihuicheng-8a94a5/#:~:text=Image> (Erişim Tarihi: 18.04.2025).
205. <https://vpoanalytics.com/sobytiya-i-kommentarii/organizatsiya-tyurkskikh-gosudarstv-edinyy-alfavit-karta-s-namyekami-i-dalnie-perspektivy/> (Erişim Tarihi: 20.04.2025)
206. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/zengezur-koridoru-ermenistan-ya-da-iran-uzerinden-acilacak-799331.html> (Erişim Tarihi: 20.04.2025).
207. <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/tdt-kurucu-genel-sekreteri-halil-akinci-turk-devletlerinin-buyukelci-2320736?fbclid=> (Erişim Tarihi: 26.04.2025).
208. https://harici.com.tr/abden-orta-koridora-10-milyar-avro-yatirim-sozu/#google_vignette (Erişim Tarihi: 26.04.2025).
209. <https://bti-project.org/en/reports/country-report/UZB>. (Erişim tarihi: 26/04/2025).
210. <https://bti-project.org/en/reports/country-report/TKM> (Erişim Tarihi: 05/05/2025).
211. <https://bti-project.org/en/reports/country-report/TKM> (Erişim Tarihi: 05/05/2025).
212. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099128103032587161> (Erişim Tarihi: 27/04/2025)
213. <https://www.worldometers.info/world-population/turkmenistan-population/> (Erişim Tarihi: 10.05.2025).

214. <https://turkicstates.org/u/tdt-budapes%CC%A7te-bildiri.pdf> (Erişim Tarihi: 24.05.2025)
215. <https://president.az/az/articles/view/50474> (Erişim tarihi: 28.06.2025).
216. https://commission.europa.eu/about/departments-and-executive-agencies_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
217. <https://www.oecd.org/en/about/directorates/directorate-for-science-technology-and-innovation.html> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
218. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
219. https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/infrastructure-and-investment/transport-european-transport-network-ten-t_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
220. https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/international-organisations-and-initiatives/energy-community_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
221. https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/logistics-and-multimodal-transport/logistics_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
222. <https://e-cmr.eu/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
223. <https://asean.org/our-communities/asean-socio-cultural-community/disaster-management-humanitarian-assistance/> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)
224. <https://ecosoc.un.org/en> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)
225. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-election-observation-0_en (Erişim Tarihi: 02.06.2025)
226. <https://bank-of-africa.net/en/foundation/> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)
227. https://investeu.europa.eu/investeu-programme/investeu-fund_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
228. <https://www.asean.org/wp-content/uploads/images/2015/November/aec-page/ASEAN-Community-Vision-2025.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
229. <https://president.az/az/articles/view/50474> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
230. https://diweb.hq.nato.int/niag/Pages_Anonymous/oldDefault.aspx (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
231. <https://eda.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
232. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_06/20140602_140602-media-backgrounder_multinational-projects_en.pdf (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
233. <https://www.pesco.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
234. <https://www.nato.int/cps/en/natohq/222847.htm?gsid=932e756f-c494-46d7-8e42-2417552fe238> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
235. <https://ccdcoe.org/locked-shields/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
236. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52057.htm (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
237. <https://ahacentre.org/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
238. <https://www.consilium.europa.eu/media/45843/ipcr-mechanism.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
239. <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/pdf/AFTA.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
240. <https://www.esn-eu.org/taxonomy/term/536> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
241. https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/international-organisations-and-initiatives/energy-community_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
242. <https://akstcc.org/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
243. https://energy.ec.europa.eu/strategy/energy-union_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
244. <https://www.nordpoolgroup.com/en/trading/join-our-markets/membership/list-of-members/Members-EN-EU/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
245. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/45/internal-energy-market> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

246. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
247. <https://e27.co/malaysia-and-singapore-forge-digital-trade-corridor-to-power-asean-integration-20250527/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
248. <https://www.ewtp.org/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
249. <https://e-cmr.eu/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
250. https://environment.ec.europa.eu/topics/water/water-framework-directive_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
251. <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
252. <https://www.alliescivmil.org/events/joint-research-project/2023-joint-research-project-singapore-malaysia/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
253. <https://culture.ec.europa.eu/cultural-heritage/initiatives-and-success-stories/european-heritage-label> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
254. <https://aseanyouth.net/aye/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
255. <https://www.techpark.de/en/privacy> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
256. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
257. <https://www.nordforsk.org/nordic-centre-excellence> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
258. https://www.mpa.gov.sg/docs/mpalibraries/media-releases/older/imc-2030-strategic-review-report.pdf?sfvrsn=771a3e60_0 (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
259. <https://aseanplusthree.asean.org/> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
260. <https://www.customs.gov.sg/businesses/national-single-window/tradenet/> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)
261. https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs/electronic-customs_en (Erişim Tarihi: 02.06.2025)
262. <https://www.portofrotterdam.com/en/port-future/digitisation> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)
263. <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/content/EIPAGRIabout.html> (Erişim Tarihi: 02.06.2025)
264. <https://www.eui.eu/en/home> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
265. https://culturahistorica.org/wp-content/uploads/2020/02/leeuw-roord-textbook_for_europe.pdf (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
266. https://taxation-customs.ec.europa.eu/eu-single-window-environment-customs_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
267. <https://asean.org/wp-content/uploads/2020/12/Adopted-ASEAN-Guidelines-for-Special-Economic-Zone-SEZ-Development-and-Collaboration.pdf> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
268. <https://www.enisa.europa.eu/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
269. <https://asean.org/our-communities/economic-community/asean-digital-sector/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
270. <https://amro-asia.org/wp-content/uploads/2025/07/AMRO-Policy-Perspectives-Powering-Payments-The-Role-of-Technology-in-ASEANs-Regional-Payment-Connectivity-Initiative-for-publishing.pdf> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
271. <https://marie-sklodowska-curie-actions.ec.europa.eu/actions/postdoctoral-fellowships> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
272. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
273. <https://europass.europa.eu/en/europass-digital-tools/european-qualifications-framework> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
274. <https://www.k-girlsday.kr/index.do> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)

275. <https://www.eu-startups.com/investor/a1-start-up-campus/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
276. https://health.ec.europa.eu/ehealth-digital-health-and-care/digital-health-and-care/electronic-cross-border-health-services_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
277. <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/content/EIPAGRIabout.html> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
278. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
279. <https://aws.amazon.com/tr/what-is/iot/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
280. <https://ahacentre.org/> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
281. https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/eu-civil-protection-mechanism_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
282. <https://www.kociscenter.kr/eng/introduce/center.do> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
283. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/02/regulatory-impact-assessment_0bf78a03/7a9638cb-en.pdf (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
284. https://commission.europa.eu/law/law-making-process/planning-and-proposing-law/impact-assessments_en (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
285. <https://www.worldjewishcongress.org/en> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
286. <https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2091229> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
287. <https://www.mea.gov.in/overseas-indian-affairs.htm> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
288. <https://ci.cn/en/gywm> (Erişim Tarihi: 03.06.2025)
289. <https://www.youtube.com/watch?v=x8Rvle6L2hY> (Erişim Tarihi: 06.06.2025)
290. https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/single-digital-gateway_en (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
291. <https://jamestown.org/program/chinas-public-memory-management-in-kyrgyzstan/?utm%20> (Erişim Tarihi: 07.06.2025)